

NEVŞEHİR
HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Cilt:13 Sayı:4

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SBE DERGİSİ

ARALIK 2023

2023 – DECEMBER

E-ISSN: 2149-3871

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY JOURNAL OF ISS

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergi olup, Ulakbim TR Dizin, Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Open Academic Journals Index, ASOS Index, Sparc Indexing J-Gate, International Institute of Organized Research (I2OR), Journal Factor ve SOBIAD veri tabanlarında indekslenmektedir.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international peer-reviewed journal published quarterly. The journal is indexed in Ulakbim TR Dizin, Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Open Academic Journals Index, ASOS Index, SPARC Indexing, J-Gate, International Institute of Organized Research (I2OR), Journal Factor and SOBIAD.

Aralık 2023
December 2023

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ

Amaç ve Kapsam: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi'nin amacı, sosyal bilim alanlarında ve disiplinlerarası çalışmalarda yüksek akademik standartlarda bilime katkı sağlamak, global bir bakış açısıyla özgür bilimsel düşünce gücünü desteklemek, meslek kuruluşları ve bireylerin ulusal ve uluslararası gelişimlerine yardımcı olmak, alanındaki gelişmeleri takip etmek ve bu alanlarda Türkçe ve İngilizce akademik kaynak oluşturmaktır.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi Arkeoloji, Antropoloji, Psikoloji, Felsefe, Sosyoloji, Coğrafya, Edebiyat, Dil, Eğitim Bilimleri, İşletme, Girişimcilik, Örgütsel Davranış, İktisat, Turizm, İstatistik, Hukuk, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, İletişim, Tarih, Sanat Tarihi, Güzel Sanatlar ve Spor Yönetimi gibi sosyal bilim alanlarındaki bilimsel çalışmaların yanı sıra disiplinlerarası çalışmalara da yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın dili Türkçe, İngilizce ve Almancadır.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, uluslararası hakemli dergi statüsünde yılda dört kez yayımlanmaktadır.

Telif Hakkı: Dergide yayımlandıktan sonra, yayımlanan yazıların telif hakkı Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne aittir. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün yazılı izni olmaksızın dergide yayımlanan hiçbir materyal herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz, fotokopi veya teksir edilemez. Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazışma ve Abonelik Adresi

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, Nevşehir, TÜRKİYE
Tel: +90 384 228 10 00 Faks: +90 384 228 10 39
e-posta: sbdergi@nevsehir.edu.tr

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY JOURNAL OF ISS

Aim and Scope: The aim of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is to contribute in the fields of social science and multidisciplinary studies with high standards of academics, to support the power of free scientific thought on a global perspective, to assist the development of professional organizations and individuals in national and international scales, to follow developments in the fields of social science and to create Turkish and English academic source for the fields.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international double blind peer-reviewed journal that covers multidisciplinary studies in addition to the fields of social sciences such as Archaeology, Anthropology, Psychology, Philosophical, Sociology, Geography, Literature, Linguistics, Educational Sciences, Business Management, Organizational Behavior, Economics, Entrepreneurship, Tourism Management, Statistics, Law, Political Science, Public Administration, International Affairs, Communication Sciences, General History, History of Art, Fine Arts, Sport Management and multidisciplinary studies. The languages of the Journal are Turkish, English and German.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international peer-reviewed journal published quarterly a year.

Copyright: After publication, the copyrights of articles belong to Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Institute of Social Sciences. No material published in this journal may be reproduced, stored, transmitted or disseminated in any forms or by any means without obtaining written permission from Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Institute of Social Sciences. Legal and scientific responsibility for articles belongs to the authors themselves.

Correspondence and Subscription Address

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences, Nevşehir, TURKEY
Tel: +90 384 228 10 00 Fax: +90 384 228 10 39
e-mail: sbdergi@nevsehir.edu.tr

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ**

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ
UNIVERSITY
JOURNAL OF ISS**

SAHİBİ (OWNER)

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
adına (on behalf of Nevşehir Hacı Bektaş Veli
University) Prof. Dr. Semih AKTEKİN
(Rektör/Rector)

EDİTÖR KURULU (EDITORIAL BOARD)

Editör (Editor-in-Chief)

Dr. Öğr. Üyesi Samet TAŞÇI

Editör Yardımcıları (Assistant Editors)

Öğr. Gör. Dr. Züleyha GÖKÇE

Öğr. Gör. Mustafa Cihan YARALI

Mizanpaj Editörü (Layout Editors)

Dr. Öğr. Üyesi Samet TAŞÇI

Öğr. Gör. Dr. Züleyha GÖKÇE

Öğr. Gör. Mustafa Cihan YARALI

ALAN EDİTÖRLERİ (FIELD EDITORS)

İşletme

Prof. Dr. Suzan ÇOBAN

Eğitim Bilimleri

Doç. Dr. Mehmet ÖZCAN

Psikoloji

Dr. Öğr. Üyesi Nilgün TÜRKİLERİ

Yönetim ve Organizasyon

Prof. Dr. Korhan KARACAOĞLU

Arkeoloji

Doç. Dr. Bilsen Şerife ÖZDEMİR

Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik (PDR)

Dr. Öğr. Üyesi Ersoy ÇARKIT

Çocuk Gelişimi

Dr. Ayşen TÜKEL

Sosyal Bilimler

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TUNAZ

Siyaset Bilimi

Dr. Öğr. Üyesi Kıvılcım ERKAN

Turizm

Doç. Dr. Eda ÖZGÜL KATLAV

Türk Dili ve Edebiyatı

Dr. Öğr. Üyesi Murat GÜR

Tarih

Dr. Öğr. Üyesi Can Eyüp ÇEKİÇ

Güzel Sanatlar

Prof. Dr. Göksel ŞİMŞEK

YAYIN KURULU (EDITORIAL BOARD)

Unvanı - Adı - Soyadı	Görev Yaptığı Kurum
Doç. Dr. Ali Osman KURT	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Alper KAŞKAYA	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Aysun ERGİNER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe BUDAK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Bakytgul KULZHANOVA	El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Doç. Dr. Bengü AKSU ATAÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Berrin GÜZEL	Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Çağrı ÖZTÜRK DEMİRBAŞ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Didem KOBAN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Durdağı AKAN	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Duygu EREN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru UZUNKOL	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Elvan YALÇINKAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah ÖZKUL	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma ÜNAL	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Hüseyin KILIÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim ÇOŞKUN	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Lokman TANRIKULU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet UZMAN	National Cheng Chi University
Doç. Dr. Mevlüt GÜNDÜZ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Muhittin ÇALIŞKAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Nuray KURTDEDE FİDAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay GULIYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Doç. Dr. Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Stevo POPOVIC	University of Montenegro
Doç. Dr. Tekin ÇELİKKAYA	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Yener BEKTAŞ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslı GÜNDOĞAN	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayberk Nuri BERKMAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül ÖZCAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Can Eyüp ÇEKİÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel Tüzel İŞERİ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARSLAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün DAĞ	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevim GÜVEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Turan ŞENER	Akdeniz Üniversitesi

DANIŞMA KURULU (ADVISORY BOARD)

Unvanı - Adı - Soyadı	Görev Yaptığı Üniversite
Prof. Dr. A. Celil ÇAKICI	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Abdibaet MAMASIDIKOV	University of Economy and Enterprise
Prof. Dr. Abdullah SAYDAM	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Adem ÖGER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Ali GAZEL	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet SABAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. András RÓNA-TAS	Szeged University
Prof. Dr. Arif SARIÇOBAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ayfer ŞAHİN	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram ÇETİN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir BULUÇ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent GÜL	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Çavuş ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet AVCIKURT	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet KIRPIK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Emre ÜNAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan GAVCAR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Ergün ÖZTÜRK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Ferruh AĞCA	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. H. Abdullah ŞENGÜL	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mehmet SOYSALDI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan SARITAŞ	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Vahit ERKUTLU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Handan DEVECİ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati AKYOL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hilmi DEMİRKAYA	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin KÖKSAL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim YILMAZ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ÖZTÜRK	Çağ Üniversitesi
Prof. Dr. Irina NEVSKAYA	Goethe University
Prof. Dr. Joanne HUGHES	Queen's University
Prof. Dr. Kadir KARATEKİN	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Marufjon YULDASHEV	O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat Institutie
Prof. Dr. Mehmet GÜLTEKİN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut ÇAPA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KAR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nilüfer ŞAHİN PERÇİN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri BALOĞLU	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan SEVER	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Sabri SİDEKLİ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin KAYMAKCI	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Şevki ÖZGENER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Şule AYDIN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Turhan ÇETİN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ünal İBRET	Kastamonu Üniversitesi

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ**2023 YILI- ARALIK SAYISI (CİLT:13 SAYI:4)****Web:** <http://dergipark.org.tr/nevsosbilen> **E-Mail:** sbedergi@nevsehir.edu.tr**BU SAYININ HAKEM LİSTESİ**

Unvanı - Adı - Soyadı	Görev Yaptığı Üniversite/Kurum
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşenur BÜYÜKGÖZE KAVAS	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Ayten Pınar BAL	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Cem ÇUHADAR	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Derya YAYLI	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Handan ZİNCİR	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Kürşat ÇELİK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İNCE	Tarsus Üniversitesi
Prof. Dr. Nergüz BULUT SERİN	Lefke Avrupa Üniversitesi
Prof. Dr. Nursan ÇINAR	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Oktay BEKTAŞ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Salih Zeki GENÇ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Salim KÜÇÜK	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. SELÇUK KENDİRLİ	Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü BALCI	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit KILIÇ	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Burhan ÇAKICI	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Buğra KALKAN	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Cüneyt KILIÇ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Davuthan GÜNAYDIN	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Derya Özlem YAZLIK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Eşref TEMEL	Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Fadime ÇINAR	İstanbul Nişantaşı Üniversitesi
Doç. Dr. Faruk BOZDAĞ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Filiz KÜNÜROĞLU İNAL	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Halil İbrahim ÖZOK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Halime GÖKTAŞ KULUALP	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Huriye Gonca DİLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. İsa SARI	Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut Sami ÖZTÜRK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Ali AKYURT	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Hayri SARI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Mehtap ARACI KAZICI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Melek ZUBAROĞLU YANARDAĞ	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Melike BOZTİLKİ	Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Doç. Dr. Meltem YALIN UÇAR	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Mesut ÖZTÜRK	Bayburt Üniversitesi
Doç. Dr. Müge BEKMAN	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Nazan KAYTEZ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Nurettin Ozan BAKIR	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay KIZKAPAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Osman BAYRAKTAR	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer LİMANLI	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Öznur IŞIR	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Rumeysa AKGÜN	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Selma KILIÇ KIRILMAZ	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Serap YILMAZ ÖZELÇİ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Sinem ŞAHNAGİL	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Umut BAŞAR	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Zöhre KAYA	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Behiye DAĞDEVİREN ERTAŞ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Buket ÇELİK	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burcu KIVILCIM ZORBA	Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Canan TİFTİK	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen İLHAN İLDİZ	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gül ÇIKMAZ	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice Deniz ÖZDEMİR	Biruni Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hikmet ŞEVGİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hilal ÇELİK	Beykent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhsin BARAN	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat DELİBAŞ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat SARAÇLI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Musa SALAN	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün TÜRKİLERİ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nur ÇELİK İLAL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özgür Erkut ŞAHİN	Bahçeşehir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serpil KOCAMAN	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Servet DOĞAN	Samsun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seza SOYLUÇİÇEK VURGUN	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yeşim DİLEK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre KARASU	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÖZTÜRK	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğretim Görevlisi Mustafa YILDIZ	Samsun Üniversitesi
Dr. Ahmet AKKAYA	Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Ayhan KANDEMİR	Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Cihan DABAN	Selçuk Üniversitesi
Dr. Evgin ÇAY	
Dr. Nesrin AYDOĞAN İŞLER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Yurdağul DOĞUŞ	Milli Eğitim Bakanlığı

İÇİNDEKİLER (CONTENT)

Sayfa/Pages:	Başlık/Title
1938-1955	ETKİLİ SÜPERVİZÖR GERİ BİLDİRİMİ: DERLEME BİR ÇALIŞMA
Derleme	EFFECTIVE SUPERVISOR FEEDBACK: A REVIEW STUDY
Review	Betül MEYDAN, Muhittin Soner AKKAYA, Yasemin PEHLİVAN & Ali Serdar SAĞKAL
1956-1968	COVID-19 SALGINININ KENT TURİZMİ FAALİYETLERİNE ETKİSİ VE DEĞİŞEN TURİZM ANLAYIŞI
Araştırma	THE IMPACT OF COVID-19 EPIDEMIC ON URBAN TOURISM ACTIVITIES AND THE CHANGING UNDERSTANDING OF TOURISM
Research	Meryem ARSLAN
1969-1994	XIX. YÜZYIL GERCANİS (REFAHİYE) TEKKE VE ZAVİYE VAKIFLARI
Araştırma	XIX. CENTURY GERCANIS (REFAHİYE) LODGE AND ZAWIYA FOUNDATIONS
Research	Fatma KAYA DOĞANAY
1995-2007	SYSTEMATIC REVIEW AND META-ANALYSIS WRITING PROCESS
Derleme	SİSTEMATİK DERLEME VE META-ANALİZ YAZMA SÜRECİ
Review	Hatice AKÇAKAYA
2008-2025	ÖĞRETMEN ADAYLARININ VERİLERE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ
Araştırma	VIEWS OF PRE-SERVICE TEACHERS' ABOUT DATA
Research	Melihan ÜNLÜ, Betül KERAY DİNÇEL, Hülya ERTAŞ KILIÇ & Safiye TEMEL ASLAN
2026-2038	E-İŞE ALIM VE WEB TABANLI SİSTEM TASARIMI
Araştırma	E-RECRUITMENT AND WEB BASED SYSTEM DESIGN
Research	Asya SALMAN & Yılmaz GÖKŞEN
2039-2056	HAYAT BİLGİSİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINI CIPP MODELİNE GÖRE DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ
Araştırma	DEVELOPING AN EVALUATION SCALE FOR THE LIFE SCIENCE CURRICULUM ACCORDING TO THE CIPP MODEL
Research	Ahmet AKKAYA & Nihat ÇALIŞKAN
2057-2076	TRABZON İLİNİN DENTAL TURİZM POTANSİYELİNİN BELİRLENMESİ: DIŞ HEKİMLERİ VE SEYAHAT ACENTELERİ ÜZERİNE NİCEL BİR ARAŞTIRMA
Araştırma	DETERMINING DENTAL TOURISM POTENTIAL OF TRABZON PROVINCE: A QUANTITATIVE RESEARCH ON DENTISTS AND TRAVEL AGENCIES
Research	Sevda KANCA & Muhammet Caner KAYA
2077-2089	İYİMSERLİK, STRES İÇEREN DURUMLAR VE BAŞA ÇIKMA: BİR DERLEME ÇALIŞMASI
Derleme	OPTIMISM, STRESSFUL SITUATIONS AND COPING: A REVIEW STUDY
Review	Mehmet Yavuz Furkan SOLAK & Gazanfer ANLI
2090-2109	DİJİTAL ORTAMLARDA GELİŞMELERİ KAÇIRMA KORKUSUNUN İŞ AKIŞ DENEYİMİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ
Araştırma	EXAMINING THE EFFECT OF FEAR OF MISSING DEVELOPMENTS IN DIGITAL ENVIRONMENTS ON WORKFLOW EXPERIENCE
Research	Havva DEĞİRMENCİ TARAKCI

2110-2134	BİREYSEL YENİLİKÇİLİĞİN DİJİTAL İYİ OLUŞA ETKİSİNİN İNCELENMESİ
Araştırma	AN INVESTIGATION OF THE EFFECT OF INDIVIDUAL INNOVATION ON DIGITAL WELL-BEING
Research	Aysel ARSLAN, Fatih FİLİZ & Hasan GÜL
2135-2150	ÖĞRETİMSSEL LİDERLİK İLE ÖRGÜT KÜLTÜRÜ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
Araştırma	EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN INSTRUCTIONAL LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL CULTURE
Research	Fatma ADALI & Berna YÜNER
2151-2173	NEO-KLASİK YAKLAŞIMIN KATKILARI: MODERN İŞ DÜNYASINDA HÂLÂ GEÇERLİ Mİ?
Derleme	CONTRIBUTIONS OF THE NEO-CLASSICAL APPROACH: ARE THEY STILL VALID IN THE MODERN BUSINESS WORLD?
Review	Fettah KAYRA
2174-2195	PRE-SERVICE MATHEMATICS TEACHERS' PERSPECTIVES ON TEACHING MATHEMATICS IN OUT-OF-SCHOOL LEARNING ENVIRONMENTS
Araştırma	MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ OKUL DIŞI ÖĞRENME ORTAMLARINDA MATEMATİK ÖĞRETİMİNE YÖNELİK BAKIŞ AÇILARI
Research	Mehtap KUŞ
2196-2214	PROBLEME DAYALI ÖĞRENME YÖNTEMİNİN ÜSTDÜZEY DÜŞÜNME BECERİLERİNE ETKİSİ: BİR META-ANALİZ ÇALIŞMASI
Araştırma	THE EFFECT OF PROBLEM-BASED LEARNING ON HIGHER LEVEL THINKING SKILLS: A META-ANALYSIS
Research	Buket KIRAÇ & Şenel ELALDI
2215-2236	TR DİZİN'DE YER ALAN MOBBİNG ÜZERİNE YAZILAN MAKALELERİN İNCELENMESİ
Araştırma	INVESTIGATION OF ARTICLES WRITTEN ON MOBBING IN TR DIZIN
Research	Hülya UZUN
2237-2261	KONSEPT SANAT, KONSEPT TASARIM VE BİLGİSAYAR OYUNU VARLIKLARI
Araştırma	CONCEPT ART, CONCEPT DESIGN AND COMPUTER GAME ASSETS
Research	Emre ORAN
2262-2281	TÜRKİYE'DE FEN EĞİTİMİNDE WEB ARACILIĞIYLA ÖĞRENMEYE İLİŞKİN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BETİMSSEL İÇERİK ANALİZİ
Araştırma	THE DESCRIPTIVE CONTENT ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESES ON LEARNING THROUGH THE WEB IN SCIENCE EDUCATION IN TURKEY
Research	Merve ÇAKIR & Hülya DEDE
2282-2294	ALMANYA VE MACARİSTAN'DA AŞIRI SAĞ PARTİLERİN SİYASAL SÖYLEM VE POLİTİKALARI
Araştırma	POLITICAL DISCOURSE AND POLICIES OF FAR-RIGHT PARTIES IN GERMANY AND HUNGARY
Research	Hafijur RAHMAN & Aslıhan ÇİÇEK
2295-2333	DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDE ALINTI SÖZCÜKLERE GELEN YAPIM EKLERİ VE ALINTI SÖZCÜKLERDEKİ SES OLAYLARI
Araştırma	DERIVATIONAL SUFFIXES TO LOAN WORDS IN THE COMPILATION DICTIONARY AND SOUND EVENTS IN LOAN WORDS
Research	Hakan ÇELEBİ

2334-2346	AKADEMİK ERTELEME VE AKADEMİK YAŞAM DOYUMUNUN AKILLI TELEFON BAĞIMLILIĞI İLE İLİŞKİSİ
Araştırma	THE RELATIONSHIP OF ACADEMIC PROCRASTINATION AND ACADEMIC LIFE SATISFACTION WITH SMARTPHONE ADDICTION
Research	Şeyda URFALIOĞLU ŞAHİN & Duygu TUNALI
2347-2361	EBLA ARŞİVLERİNE GÖRE MÖ 3. BİNYILDA EBLA-MARİ İLİŞKİLERİ
Araştırma	ACCORDING TO EBLA ARCHIVES RELATIONSHIPS BETWEEN EBLA AND MARI IN THE 3RD MILLENNIUM BC
Research	Ozan Arslan AYTAN
2362-2376	YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ PROGRAMINA YÖNELİK TAKSONOMİK BİR İNCELEME
Araştırma	A TAXONOMIC ANALYSIS OF THE CURRICULUM OF TEACHING TURKISH TO FOREIGNER
Research	Cemil TORUN & Nurşat BİÇER
2377-2393	ÇOCUK YOKSULLUĞU: KÜRESEL BİR SORUNUN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ
Araştırma	CHILD POVERTY: BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF A GLOBAL PROBLEM
Research	Metin BULU & Kutay ÜSTÜN
2394-2406	ÖFKE KONTROL YÖNTEMLERİNDE GRUP ÇALIŞMASININ ETKİLİĞİ
Araştırma	EFFECTIVENESS OF GROUP WORK ON ANGER CONTROL METHODS
Research	Abdulkadir KARABULUT
2407-2423	BEBEK KÜTÜPHANESİNDE UYGULANAN BABA-BEBEK ETKİLEŞİMİNİN KİTAP VE OYUN ARACILIĞIYLA İNCELENMESİ
Araştırma	INVESTIGATION OF FATHER-INFANT INTERACTION IN THE BABY LIBRARY THROUGH BOOK AND GAME
Research	Nagihan YILDIRIM, Şehnaz CEYLAN & Ümmüş AYDIN
2424-2434	YAŞLI BİREYLERİN DEPRESYON DÜZEYİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ
Araştırma	INVESTIGATION OF FACTORS AFFECTING THE DEPRESSION LEVEL OF ELDERLY INDIVIDUALS
Research	Ahmet TÜRK & Abdullah IŞIK
2435-2448	İŞ STRESİNİN İŞGÖREN PERFORMANSINA ETKİSİNDE KURUMSAL AİDİYETİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ
Araştırma	THE MODERATOR ROLE OF INSTITUTIONAL BELONGING IN THE EFFECT OF JOB STRESS ON EMPLOYEE PERFORMANCE
Research	Mehmet Ali CANBOLAT
2449-2462	MOBİL YEMEK SİPARİŞİ UYGULAMALARININ TERCİH EDİLME KRİTERLERİNİN ANALİZİ
Araştırma	ANALYSIS OF PREFERENCE CRITERIA FOR MOBILE FOOD DELIVERY APPLICATIONS
Research	Ahmet ERDEM
2463-2476	OSMANLI TAŞRASINDA YEREL BİR GÜÇ: KÜÇÜK ALİ (1698-1743)
Araştırma	LOCAL POWER IN THE OTTOMAN PERIPHERY: KÜÇÜK ALİ (1698-1743)
Research	Abdullah EKİNCİ & Berna TORKAK

2477-2498	TYANA ANTİK KENTİ SU KEMERLERİ VE ROMA HAVUZU ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME
Araştırma	AN EVALUATION OF THE AQUEDUCTS AND ROMAN POOL IN TYANA ANCIENT CITY
Research	H. Hayri ŞENER, Kısmet BACAK & Osman DOĞANAY
2499-2513	TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KAVRAMSAL ALANI VE ANLAMSAL-İŞLEVSEL KÜMELERİ BAKIMINDAN +IA-
Araştırma	+IA- IN TERMS OF CONCEPTUAL FIELD AND SEMANTIC-FUNCTIONAL CLUSTERS IN TURKISH
Research	Erkan HİRİK
2514-2528	MONARŞİ DÖNEMİ IRAK-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ
Araştırma	IRAQ-TURKEY RELATIONS DURING THE MONARCHY PERIOD
Research	Mustafa BOSTANCI & Mahdi Saleh BASHAR
2529-2546	GÜNEYDOĞU AVRUPA İŞ BİRLİĞİ ÜYESİ ÜLKELERDE EKONOMİK ÖZGÜRLÜK ENDEKSİ İLE YURTİÇİ KREDİLER ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN PANEL VERİ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ
Araştırma	EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC FREEDOM INDEX AND DOMESTIC CREDIT IN SOUTHEASTERN EUROPEAN COOPERATION MEMBER COUNTRIES USING PANEL DATA METHOD
Research	Hasan KAZAK & Abdullah KILIÇARSLAN
2547-2560	KURUMSALLAŞMA VE FİRMA PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİR META ANALİZ ÇALIŞMASI
Araştırma	THE RELATIONSHIP BETWEEN INSTITUTIONALIZATION AND FIRM PERFORMANCE: A META ANALYSIS STUDY
Research	Ebru DEMİREL
2561-2585	YÖNETİCİ ÇALIŞAN İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA KAMU SEKTÖRÜNÜN MOTİVASYONEL SORUNLARINI AŞMADA BİR ÇÖZÜM ÖNERİSİ
Araştırma	A SOLUTION SUGGESTION TO OVERCOME THE MOTIVATIONAL PROBLEMS OF THE PUBLIC SECTOR IN THE CONTEXT OF MANAGER EMPLOYEE RELATIONSHIP
Research	Samed ARI & Serdar Vural UYGUN
2586-2613	VOCABULARY SIZE, LEXICAL DIVERSITY, LEXICAL DENSITY, AND EFL WRITING SCORES: A CROSS-SECTIONAL STUDY
Araştırma	SÖZCÜK DAĞARCIĞI BÜYÜKLÜĞÜ, SÖZCÜK ÇEŞİTLİLİĞİ, SÖZCÜK YOĞUNLUĞU VE İNGİLİZCE YAZMA PUANLARI: KESİTSEL BİR ÇALIŞMA
Research	Musa TÖMEN & Gül DURMUŞOĞLU KÖSE

ETKİLİ SÜPERVİZÖR GERİ BİLDİRİMİ: DERLEME BİR ÇALIŞMA¹

EFFECTIVE SUPERVISOR FEEDBACK: A REVIEW STUDY

Betül MEYDAN Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD betul.meydan@ege.edu.tr ORCID: 0000-0002-9978-6255	Muhittin Soner AKKAYA Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD akkayasoner2021@gmail.com ORCID: 0000-0003-1305-6532	Yasemin PEHLİVAN Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD yaseminphlvn35@gmail.com ORCID: 0000-0001-7949-5875	Ali Serdar SAĞKAL Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD serdarsagkal@adu.edu.tr ORCID: 0000-0002-2597-8115
---	--	---	---

ÖZ

Geliş Tarihi:

02.02.2023

Kabul Tarihi:

30.10.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Etkili süpervizör
Süpervizyon
Süpervizör geri
bildirimi

Keywords

Effective supervisor
Supervision
Supervisory feedback

Süpervizör geri bildirim, psikolojik danışman eğitimcilerinin önemli bir görevidir. Bu derleme çalışmada, etkili süpervizör geri bildiriminin temel özellikleri, süpervizör geri bildirimini etkileyen faktörler ve süpervizyonda geri bildirim sonuçları incelenmiştir. Alanyazın taramaları, süpervizyonda biçimlendirici geri bildirim süpervizörün önemli bir rolü olduğunu göstermiştir. Uygun, zamanında ve sürekli verilen geribildirim psikolojik danışman adaylarının bireysel ve mesleki gelişimini arttırdığı, mesleki becerilerini arttırmak için motivasyonlarını ve mesleki öz-yeterlik algılarını güçlendirdiği gözlenmektedir. Bunun yanı sıra, süpervizör geri bildirim, psikolojik danışmanların danışmanlarıyla danışma oturumlarındaki etkililikleri üzerinde önemli rol oynamaktadır. Süpervizyonda geri bildirim doğasının, dinamiklerinin ve sonuçlarının anlaşılması psikolojik danışman adaylarının etkili birer psikolojik danışman olarak yetişmelerinde psikolojik danışman eğitimcileri için aydınlatıcı olacaktır. Ancak, geri bildirim sürecine ilişkin anlayışımızı arttırmak için daha çok araştırmaya ihtiyaç olduğu da görülmektedir. Gelecek araştırmalar, süpervizör geri bildirim miktarının ve niteliğinin etkilerini inceleyebilir, kesitsel desenlerin yanı sıra boylamsal veri setlerini kullanabilir, geniş ve temsil edilebilirliği yüksek örneklem gruplarıyla yürütülebilir ve öz bildirim ölçeklerinin yanı sıra gözlem yöntemlerinden de yararlanabilir.

ABSTRACT

Supervisory feedback is an essential duty of counselor supervisors. In this review, we examine the basic features of supervisory feedback, factors influencing supervisory feedback as well as the outcomes of the feedback in supervision. Literature review demonstrates that providing formative feedback in supervision is an important part of the supervisor's role. Relevant, timely, and continual feedback seems to facilitate counselor trainees' individual and professional development, increase their motivation to improve their skills as well as their perceived counselor self-efficacy. Supervisory feedback also plays a crucial role on the effectiveness with clients. Understanding the nature, dynamics, and outcomes of supervisory feedback may shed light for the counselor educators to assist counselor trainees in becoming effective counselors. But further research is also required to deepen our understanding regarding feedback process. Future research may examine the effects of quantity and quality of supervisory feedback, rely on longitudinal data sets rather than cross-sectional designs, conduct studies with large representative samples, and use observation methods rather than relying only on self-report measures.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1228099>

Atıf/Cite as: Meydan, B., Akkaya, M. S., Pehlivan, Y., & Sağkal, A. S. (2023). Etkili süpervizör geri bildirim: Derleme bir çalışma. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 1938-1955.

¹ Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen 121K877 no'lu "Türkiye'de Psikolojik Danışman Eğitiminde Etkili Süpervizör Geri Bildirimi ve Güçlendirilmesi: Bir Araştırma ve Geliştirme Projesi" başlıklı 1001 projesi kapsamında gerçekleştirilmiştir.

Giriş

Psikolojik danışman eğitiminde süpervizyon, nitelikli psikolojik danışmanlar yetiştirmenin ayrılmaz bir parçasıdır. Mesleki yaşamlarına iyi hazırlanabilmeleri ve meslekte nitelikli hizmet sunabilmeleri için tecrübeli meslek elemanlarının (süpervizör) psikolojik danışman adaylarına düzenli ve zamana yayılmış biçimde değerlendirici nitelikte sundukları süpervizyon (Bernard ve Goodyear, 2019), psikolojik danışman adaylarının kişisel ve mesleki gelişimlerine katkı sağlaması açısından önemli bir yere sahiptir.

Süpervizörler, süpervizyon süreci boyunca psikolojik danışman adaylarını eğitirken, sözel ve/veya yazılı geri bildirimler ile değerlendirmelerde bulunmaktadır. Dolayısıyla, süpervizyonda değerlendirme ve geri bildirim iç içe bir yapıda olduğu rahatlıkla söylenebilir. Süpervizyonda söz konusu yapıyla psikolojik danışman adaylarının, kişisel gelişimlerinin yanında özellikle mesleki gelişimlerinin pekiştirilmesi ve psikolojik danışman olarak performanslarının artırılması amaçlanmaktadır. Bu bakımdan nitelikli değerlendirmenin yapı taşı olarak ele alınabilecek etkili süpervizör geri bildiriminin süpervizyondaki en önemli öğelerden biri (Bernard ve Goodyear, 2019; Borders ve Brown, 2005; Heckman-Stone, 2004) olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. Geri bildirimlerin niteliği noktasında ise süpervizörlerin geri bildirimleri nasıl vermesi gerektiği yanıtlanması gereken önemli bir sorudur. Bu soru bağlamında alanyazın incelendiğinde çoğu araştırmacı (örn. Bernard ve Goodyear, 2019; Borders ve Brown, 2005; Borders vd., 2014), nitelikli psikolojik danışman yetiştirilirken süpervizyonda iki temel geri bildirim türünün altını çizmektedir. Bunlardan biri süpervizyon alan kişilerin başarısına yönelik olarak dönem arasında veya sonunda yüz yüze ve yazılı biçimde sunulan düzey belirleyici geri bildirimdir (Bernard ve Goodyear, 2019; Borders ve Brown, 2005). Bir diğeri ise süpervizyon alan kişilere süpervizyon sürecinde anlık verilen, sözel iletişime ve etkileşime dayalı olan biçimlendirici geri bildirimdir (Bernard ve Goodyear, 2019; Borders ve Brown, 2005) ve özellikle biçimlendirici geri bildirim süpervizyon sürecinde kullanılmasının daha işlevsel olduğunu belirtilmektedir (örn. Bernard ve Goodyear, 2019; Borders ve Brown, 2005; Phelps, 2013).

Biçimlendirici geri bildirimlerin, psikolojik danışman adaylarının kişisel ve mesleki yaşamlarında değişim ve gelişim gösterebilmeleri, mesleğe ilişkin motivasyonlarını ve yeterlik algılarını artırabilmeleri ve sonuç olarak daha nitelikli hizmet sunabilmeleri açısından süpervizyon sürecinin en önemli parçası olduğunu söylemek mümkündür (Bernard ve Goodyear, 2019; Phelps, 2013). Söz konusu geri bildirim türü, psikolojik danışman adaylarına sağladığı yararları paralel olarak danışanların da ihtiyaçlarının üst düzeyde karşılanmasını olanaklı hale getirmektedir (Hoffman vd., 2005; Pearson, 2006; Phelps, 2013). Ek olarak, etkili süpervizör geri bildirim olarak nitelendirilebileceğimiz biçimlendirici geri bildirim süpervizyon ilişkisini güçlendireceğini ve nihayetinde gerek psikolojik danışman adayları gerekse danışanlar açısından olumlu getirileri olacağını belirtmekte fayda vardır (Meydan, 2019).

Özetle, nitelikli psikolojik danışmanların yetiştirilmesi için öncelikle süpervizyonda değerlendirmenin doğasının anlaşılmasının ardından da süpervizörlerin geri bildirimlerinin etkililiği noktasında önemli yeri olan biçimlendirici geri bildirim türünün neleri kapsadığının derinlemesine incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada, süpervizyon sürecinde değerlendirmeye, değerlendirmenin geri bildirimle olan ilişkisine, biçimlendirici geri bildirim ne olduğuna, hangi faktörlerin biçimlendirici geri bildirim sunulmasını etkilediğine ve nitelikli geri bildirim vermenin etkilerine yönelik bilgiler sunulmuş ve söz konusu bilgiler tartışılarak öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır.

Süpervizyon Sürecinde Değerlendirme

Değerlendirme, süpervizyon alan kişilerin mesleki bilgi ve becerilerinin ve meslek elemanı olarak faaliyet göstermelerinin uygun olup olmadığının incelenmesini kapsayan ve süpervizyon süresince planlı ve sistematik bir biçimde yapılan denetleme faaliyeti olarak tanımlanmaktadır (Bernard ve Goodyear, 2019). Süpervizyon sürecinin başından sonuna kadar süpervizyon alan kişilerin planlı ve sistematik bir biçimde değerlendirilmesi, onların motive olmalarını sağlayarak kişisel ve mesleki yönden gelişimlerine katkı sağlamaktadır. Amerikan Psikolojik Danışma Derneği (American Counseling Association [ACA], 2014) tarafından etik sorumluluk olarak görülen ve süpervizörler tarafından planlı ve sistematik bir şekilde sunulması gerektiği vurgulanan değerlendirme sayesinde süpervizyon alan kişilerin kişisel farkındalıklarını artırmaları ve mesleki beceriler edinerek gelişim göstermeleri hedeflenmektedir (Campell, 2000; Gould ve Bradley, 2001).

Değerlendirme, hem süpervizyon sürecinde etik bir sorumluluk hem de süpervizyon alan kişilerin nitelikli gelişimi için sunulması gerekli olan faaliyet olarak ele alındığında, etkili bir değerlendirme nasıl olmalıdır sorusunun cevaplanmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda alanyazın incelendiğinde ilk olarak, süpervizyon alan kişilerin belirli standartlara göre değerlendirilmesinin önemli olduğu söylenebilir (Bernard ve Goodyear, 2019; Borders ve Brown, 2005; Borders ve Leddick, 1987). Bu noktada ACA'nın (2014) ileri sürdüğü etik kodlar ve meslek standartlarından, Psikolojik Danışma ve İlgili Programların Akreditasyonu Kurumu'nun (The Council for Accreditation of Counseling and Related Programs [CACREP]) belirlediği (2016) standartlardan ve Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği'nce önerilmiş ve Mesleki Yeterlik Kurumu'nca (MYK) onaylanmış Psikolojik Danışmanlık Ulusal Meslek Standartları'ndan (MYK, 2017) değerlendirme sürecinde yararlanmanın işlevsel olabileceği belirtilebilir.

Söz konusu standartlarda özellikle vurgulanan ortak husus, kazandırılması gereken yetkinlikler bağlamında değerlendirmenin yapılması gerektiğidir. Bunun yanında süpervizörün değerlendirme yaparken yetkinlik sınırlarını aşmaması, objektif olması, çeşitliliğe duyarlı olması (yaş, renk, kültür, dil, din, etnik köken, engellilik durumu, cinsel yönelim, sosyoekonomik durum vb.), tarihsel ve toplumsal önyargılarından arınması, değerlendirme için uygun koşulları sağlaması (mahremiyet, rahatlık, güven) ve profesyonel ilişki kurması gerektiği de özellikle vurgulanmaktadır (ACA, 2014).

Süpervizyon alan kişilerin değerlendirilmesinde standartların belirlenmesinin yanı sıra değerlendirmenin nesnellığı açısından değerlendirme araçlarının kullanılmasının da önemli olduğu belirtilmektedir. Stoltenberg ve arkadaşları (1998) değerlendirmede kullanılacak araçları performans derecelendirme ölçekleri, danışana ait kayıtlar, gözlem ve süpervizyon alan kişinin öz değerlendirmesi olarak sıralamaktadırlar. Bu bakımdan süpervizörlerden, süpervizyon alan kişilerin doğrudan oturumlarını gözlemleyerek, ses kayıtlarını dinleyerek, oturuma ilişkin raporlarını okuyarak ve/veya performansa, psikolojik danışma becerilerinin etkinliğine ve profesyonel davranışlara yönelik maddelerin yer aldığı bir ölçek aracılığıyla değerlendirme yapmaları beklenmektedir. Bunun yanı sıra değerlendirmenin nesnellığının daha da artması için süpervizörlerin, süpervizyon alan kişilerden kendilerini değerlendirmelerini isteyerek değerlendirmelerde bulunmalarının da (özdeğerlendirme) önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir (Borders vd., 2014). Bu noktada değerlendirmede uygun araç kullanımı da ayrı bir öneme sahiptir. Değerlendirilen meslek elemanlarının mesleki yetkinlik, kişisel farkındalık, nitelikli ilişki oluşturma, kültüre duyarlılık (Borders vd., 2014) ve gelişim düzeyi (Gould ve Bradley, 2001) gibi birtakım yönlerinin yanı sıra süpervizyon sürecinde kullanılan yöntemlere (örn. grup, bireysel) bağlı olarak değerlendirmede kullanılacak araçların değişkenlik göstermesi gerektiği de etkili değerlendirme noktasında ayrıca vurgulanmaktadır (Borders vd., 2014).

Alanyazında süpervizyon sürecinde etkili bir değerlendirmede olması gereken diğer bir unsur ise çok yönlü değerlendirme olarak belirtilmektedir (Borders ve Brown, 2005; Gould ve Bradley, 2001). Değerlendirme, süpervizyon alan kişilerin, süpervizörlerce değerlendirilmesinin yanı sıra akranların değerlendirmesini ve bireyin kendisini değerlendirmesini de kapsamalıdır (Borders ve Brown, 2005; Falender ve Shafranske, 2004; Gould ve Bradley, 2001). Süreç, üçlü süpervizyon veya grup süpervizyonu şeklinde ise akranların da değerlendirmelerini almak değişim ve gelişim için önemli bir yer tutmaktadır (Steward, 1998; Zeren ve Yılmaz, 2011). Benzer şekilde, süpervizyon alan kişilerin de kendisini değerlendirmesi, kendisine ilişkin farkındalığının artmasını sağlayarak kendisine yapacağı olumlu eleştirilerle öz yeterlik algısının güçlenmesini sağlamaktadır. Sonuç olarak, süpervizörün yanı sıra akran değerlendirmesinin ve bireyin kendisine ilişkin değerlendirmesinin objektiflik ve etkili değerlendirme açılarından önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir (Bernard ve Goodyear, 2019; Gould ve Bradley, 2001).

Değerlendirme standartlarının belirlenmesi, değerlendirme araçlarının kullanılması ve çok yönlü değerlendirme sağlanmasının yanı sıra süpervizyon sürecinde değerlendirme ile ilgili yapılan çalışmalarda (Bernard, 1997; Borders ve Brown, 2005; Lehrman-Waterman ve Ladany, 2001) süpervizyon alan kişilerin, temel ve ileri düzey becerileri, geri bildirim açıklığı ve müdahalede başarı düzeyleri açılarından süpervizörler tarafından değerlendirilmesinin etkili bir değerlendirme için gerekli olduğu vurgulanmaktadır. Öte yandan, süpervizörlerin, süpervizyon alan kişiler ile süpervizyon süreci başlamadan önce sürecin kapsamını, değerlendirme yöntemlerini ve karşılıklı sorumluluklarını içeren bir süpervizyon sözleşmesi yapmalarının (Osborn ve Davis, 1996), nitelikli süpervizyon ilişkisi kurmalarının (Borders ve Brown, 2005; Gould ve Bradley, 2001; Ronnestad ve Skovholt, 2003) ve süpervizyon alan kişilerin, süpervizyon ihtiyaçlarına bağlı

olarak gerçekçi, somut ve ölçülebilir amaç(lar) belirlemelerinin (Borders ve Brown, 2005; Lehrman-Waterman ve Ladany 2001; Osborn ve Davis, 1996) etkili bir değerlendirme için gerekli olduğunun altı çizilmektedir. Etkili değerlendirmenin en önemli araçlarından biri olan süpervizör geri bildirimleriyle ilişkisi ise aşağıda sunulmuştur.

Süpervizyonda Değerlendirme ve Geri Bildirim İlişkisi

Alanyazında etkili bir değerlendirmenin en önemli bileşeninin etkili geri bildirimler olduğu vurgulanmaktadır (örn. Bernard ve Goodyear, 2019; Borders ve Brown, 2005; Daniels ve Larsson, 2001; Heckman-Stone, 2004; Hoffman vd., 2005; Sapyta vd., 2005). Değerlendirmenin etkililiğini doğrudan etkileyen geri bildirim, süpervizyon alan kişilerin gelişimi ve değişimi için süreç içinde ve sürecin sonunda etkili biçimde süpervizörlerce sunulmalıdır (Borders vd., 2014).

Borders ve Brown (2005) değerlendirmeyi, düzey belirleyici ve biçimlendirici geri bildirim olarak iki kategoride ele almaktadırlar. Düzey belirleyici geri bildirim, değerlendirilen kişilerin başarısına yönelik olarak dönem arasında veya sonunda yüz yüze ve yazılı biçimde sunulan bir değerlendirme türüdür. Düzey belirleyici geri bildirim süpervizyon alan kişilerin gelişimi ve değişimi açısından uzun vadede pek işlevsel değildir. Çünkü gelişimi ve yeterliliği açısından değerlendirilmeyi bekleyen bir birey için dönem arasını veya sonunu beklemek bireyde kaygı yaratabilmektedir. Benzer şekilde, süpervizörler için de bu durum kaygı yaratıcı olabilir. Sonuçta tek başına sunulan bu geri bildirim süpervizyon alan kişinin etkili bir biçimde değerlendirildiğini göstermemektedir. Etkili bir değerlendirmeden söz edebilmek için daha çok sözel iletişime dayalı olan biçimlendirici geri bildirim süpervizyon alan kişilere sunulması gerekmektedir. Her hafta düzenli bir biçimde, anlık, etkileşime dayalı ve tartışma eşliğinde sunulan biçimlendirici geri bildirim ile meslek elemanlarının daha nitelikli değişim ve gelişim gösterecekleri belirtilmektedir (Bernard ve Goodyear, 2019; Borders ve Brown, 2005; Borders vd., 2014).

Biçimlendirici Geri Bildirim

Süpervizörlerin, süpervizyon sürecinde değerlendirmede bulunurken geri bildirim sunma yükümlülükleri vardır (Goodyear, 2014; Heckman-Stone, 2004). Süpervizörlerden öncelikle süpervizyon sürecinde anlık, düzenli ve sistemli geri bildirimler sunmaları beklenmektedir (Borders ve Brown, 2005; Borders vd., 2014). Bu noktada biçimlendirici geri bildirim değerlendirme sürecinin merkezinde olması gerektiği belirtilmektedir (Bernard ve Goodyear, 2019). Biçimlendirici geri bildirim sayesinde süpervizyon alan kişilerin, meslekte sürekli gelişim gösterebileceği, mesleğe ilişkin motivasyonlarının ve yeterlik algılarının artabileceği ve nitelikli uygulayıcılar olabilecekleri düşünülmektedir (Bernard ve Goodyear, 2019; Phelps, 2013). Bu bağlamda etkili süpervizyonun yapı taşlarından biri olan biçimlendirici geri bildirim nitelikli olabilmesi için hangi özelliklere sahip olması gerektiği sorusunun cevaplanması gerekmektedir.

Biçimlendirici geri bildirimle ilişkin alanyazında çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalara göre biçimlendirici geri bildirim, düzenli (Hawkins ve Shohet, 1989), anlık (Lehrman-Waterman ve Ladany, 2001), etkileşime dayalı ve tartışma eşliğinde (Henderson vd., 2014), öneri niteliğinde (Munson, 2002), somut (Heckman-Stone, 2004), öğrenme hedeflerine ve davranışa yönelik (Borders ve Leddick, 1987; Goodyear, 2014; Hawkins ve Shohet, 1989), gözleme dayalı (Bernard ve Goodyear, 2019) ve destekleyici (Henderson vd., 2014) olmalıdır. Bunların yanı sıra biçimlendirici geri bildirimlerin yüzleştirici (Borders vd., 1991), düzeltici (Borders ve Brown, 2005; Gould ve Bradley, 2001), keşfetirici ve yönlendirici (Bernard ve Goodyear, 2019) olması gerektiği de ayrıca vurgulanmaktadır. Etkili biçimlendirici geri bildirim temel özellikleri aşağıda ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Etkili Biçimlendirici Geri Bildirimin Temel Özellikleri

Süpervizörlerin oturumları canlı/doğrudan gözlemleyerek anlık biçimde veya kayıt altına alınmış oturumları inceleyerek her hafta düzenli şekilde geri bildirim sunması süpervizyon alan kişilerin rahatlaması ve performanslarının artması açısından önemli bir yere sahiptir (Borders vd., 2014). Süpervizörlerin süpervizyon alan kişilere, gelişimleri ve ihtiyaçları ile ilgili görüşlerini ifade etme olanağı sunmasının da süpervizyon alan kişilerin kaygı düzeylerinin azalması ve öz yeterlik algılarının artması noktasında önemli olduğu düşünülmektedir (Borders ve Brown, 2005). Nitekim Daniels ve Larson (2001) çalışmalarında olumlu geri

bildirimler sayesinde süpervizyon alan kişilerin kaygı düzeylerinin azaldığını, özyeterlik algılarının ise arttığını belirtmişlerdir. Öte yandan, somut, öğrenme hedeflerine ve davranışa yönelik, gözleme dayalı ve destekleyici biçimde sunulan geri bildirimler süpervizyon alan kişilerin mesleki bağlamda motivasyonlarını, özyeterlik algılarını ve becerilerini artırarak meslekte daha başarılı olmalarını sağlaması açısından da önemlidir (Bernard ve Goodyear, 2019; Phelps, 2013). Süpervizyon alan kişileri düzenli bir biçimde gözlemleyen süpervizörlerin bu kişilere, uygulama esnasındaki davranışlarına, becerilerine veya bir özelliğine ilişkin destekleyici nitelikte geri bildirimler sunmasının kişisel ve mesleki gelişimin sağlanması bakımından önemli bir etmen olduğunu vurgulamak gerekir (Goodyear, 2014; Hawkins ve Shohet, 1989). Bu noktada, Campbell (2000) araştırmasında somut, süpervizyon amaçlarıyla ilgili ve genel ifadelerden arınmış bir biçimde geri bildirimler sunmanın daha faydalı olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde, Hill ve arkadaşları (2016) da çalışmalarında süpervizyon alan kişilere, meslekte daha üst düzeyde hizmet sunabilmeleri için destekleyici nitelikte ve performanslarına yönelik geri bildirimler sunmanın daha büyük katkı sağladığını belirtmişlerdir.

Süpervizyon alan kişilerin kişisel ve mesleki bakımdan değişimi ve gelişimi için olumlu ve olumsuz geri bildirimlerin dengeli bir biçimde sunulmasının da gerekli olduğunu belirtmekte fayda vardır (Borders ve Brown, 2005). Bu bakımdan, süpervizörler süpervizyon alan kişilere, eksikliklerini ve geliştirmesi gereken yönlerini eşitliğe dayalı ve öneri niteliğinde belirtmelidirler (Henderson vd., 2014; Munson, 2002). Daha çok olumsuz özellik olarak görülse de örneğin düzeltici ve yüzleştirici nitelikte sunulan geri bildirimler ile süpervizyon alan kişilerin, yanlış müdahalede bulunmama ve müdahaleleri planlama ve uygulama becerileri gibi noktalarda farkındalık geliştirerek meslekte daha da yetkinleşmelerinin sağlanması hedeflenmektedir (Borders ve Brown, 2005). Nitekim, Gould ve Bradley (2001) süpervizyon alan kişilerin güçlü ve zayıf yönlerine ilişkin dengeli ve destekleyici biçimde sunulan geri bildirimlerin etkili geri bildirimler olduğunu vurgulamışlardır. Benzer şekilde Heckman-Stone (2004) da dengeli sunulan geri bildirimlerin etkililiğinin artacağını savunmuştur. Bir başka çalışmada ise Borders ve arkadaşları (1991) destekleyici ve yüzleştirici geri bildirimlerin dengeli biçimde bir arada sunulmasının daha işlevsel olduğunu savunmuşlardır. Öte taraftan alanyazında düzensiz, genel aktarıma dayalı, aşağılayıcı/kırıcı/yargılayıcı geri bildirimlerin sunulmasının süpervizyon alan kişilere zarar vereceği belirtilmektedir (Borders vd., 1991; Borders ve Leddick, 1987). Etkisiz olarak nitelendirilen bu özellikleri taşıyan geri bildirimlerin süpervizyon alan kişilerin süpervizyon sürecinde kaygılanmasına, yeterlik algılarının zedelenmesine ve performanslarının düşerek meslekte başarısız olmasına sebep olacağı vurgulanmaktadır (Bernard ve Goodyear, 2019; Daniels ve Larsson, 2001; Goodyear, 2014; Hawkins ve Shohet, 1989; Phelps, 2013).

Geri bildirimlerin etkililiğine ilişkin ülkemizde yapılan çalışmalarda ise süpervizörlerin, süpervizyon alan kişilere geri bildirim sunarken sürenin yeterli oluşuna dikkat etmesinin (Aladağ, 2014; Meydan ve Denizli, 2018), olumlu (Aladağ, 2014; Aladağ ve Bektaş, 2009; Atik, 2017; Denizli vd., 2009; Meydan ve Denizli, 2018) ve geri bildirimleri yazılı ve sözlü (Aladağ ve Bektaş, 2009; Meydan ve Denizli, 2018) biçimde sunmasının daha faydalı olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra süpervizörlerin, düzenli (Aladağ ve Bektaş, 2009), somut (Aladağ ve Kemer, 2017), motive edici, içten, objektif, etkileşime dayalı olarak olumlu ve olumsuz geri bildirimleri birlikte (Büyüköze-Kavas, 2011) sunmasının daha işlevsel olduğu belirtilmiştir. Ek olarak öğretici, yönlendirici, düzeltici (Aladağ, 2014), kaynak yaratan ve meslek elemanının gelişimi ve değişimi noktasında öneri veren (Atik, 2017) nitelikte geri bildirimler sunmasının süpervizyon alan kişilerin kişisel ve mesleki gelişimleri açısından önemli bir yere sahip olduğu vurgulanmıştır.

Sonuç olarak, etkili biçimlendirici geri bildirim, süpervizyon alan kişilerin kişisel ve mesleki yaşamlarında sürekli değişim ve gelişim gösterebilmeleri, mesleğe ilişkin motivasyonlarını ve yeterlik algılarını artırabilmeleri ve nihayetinde daha nitelikli hizmet sunabilmeleri açısından süpervizyon sürecinin en önemli parçası olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bunun yanı sıra etkili biçimlendirici geri bildirimlerin, süpervizyon alan kişilere katkılar sağladığı gibi danışanlar adına da olumlu sonuçlar doğurduğunu belirtmekte yarar vardır (Hoffman vd., 2005; Pearson, 2006; Phelps, 2013).

Etkili Biçimlendirici Geri Bildirimi Etkileyen Faktörler

Süpervizör ile İlgili Faktörler

Süpervizör Yetkinliği

Süpervizörün en önemli sorumluluklarından birisi, danışanın iyilik halini korumasıdır (Stoltenberg, 1993). Nispeten daha az tecrübeli süpervizörler, danışanın iyilik halini gözetme noktasında süpervizyon konusunda kendilerinden daha tecrübeli meslektaşlarından yardım alarak, süpervizyon alan kişilere geri bildirim vermeye çalışmaktadırlar (Karpenko ve Gidycz, 2012). Buradan anlaşılacağı üzere, süpervizörün sahip olduğu deneyim, süpervizör geri bildirimini etkileyen faktörlerin başında gelmekte (Ramani ve Krackov, 2012) ve bu durum süpervizör yetkinliği olarak kavramsallaştırılmaktadır (Poulos ve Mahony, 2008). Yetkin bir süpervizör, geri bildirimleri dengeli (düzeltici ve olumlu) bir şekilde (Hoffman vd., 2005), yaratmış olduğu güvenli süpervizyon ortamında vermektedir (Sohn, 2009).

Hoşgörü Yanlılığı (Leniency Bias)

Süpervizör yetkinliğinin yanı sıra Phelps (2013) süpervizör geri bildiriminde süpervizörün sahip olduğu hoşgörü yanlılık düzeyinin de etkisinden söz etmiştir. Hoşgörü yanlılığı kavramı, süpervizörün geri bildirim verirken amaca uygun olmayan olumlu bir tutum sergilemesi olarak tanımlanmaktadır. Buradan hareketle, etkili süpervizör geri bildiriminde, süpervizörün yetkinliğinin yanında süpervizörün sahip olduğu tutumların da önemli olduğu anlaşılmaktadır (Poulos ve Mahony, 2008). Örneğin, Blodgett ve arkadaşları (1987) tarafından yapılan bir araştırmada, süpervizörlerin, süpervizyondan önce tanışık olduğu kişilere gösterdiği hoşgörü yanlılığı düzeyinin yeni tanıdığı kişilere oranla daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bahsedilen bu hoşgörü yanlılığı, süpervizörün sahip olduğu önyargı düzeyinin geri bildirimlere olan etkisi bağlamında Robiner ve arkadaşları (1997) tarafından yapılan bir araştırmayla incelenmiştir. Araştırmacılar süpervizörlerin hoşgörü yanlılığı gösterdiği konu başlıklarını; süpervizyon alan kişinin meslek hayatına zarar verme korkusu, düzeltici geri bildirimden çekinme, danışan sorunuyla özdeşleşme ve deneyim eksikliği şeklinde ifade etmişlerdir. Örnekten de anlaşılacağı üzere süpervizörler tarafından gösterilen hoşgörü yanlılığı süpervizyon alan kişilerin objektif değerlendirmelerden mahrum kalmasına (Phelps, 2013) ve süpervizyon sürecinde etkili geri bildirim almalarına engel olmaktadır (Heckman-Stone, 2004). Karpenko ve Gidycz (2012) geri bildirimlerde hoşgörü yanlılığı etkisini azaltabilmek için süpervizörün kişisel önyargılarının bilincinde olması gerektiğinden bahsetmektedirler. Bu bağlamda süpervizör, geri bildirimlerini şekillendiren tutumlarının farkında olmalıdır. Ancak bu şekilde geri bildirimler daha objektif dolayısıyla daha etkili bir hale gelecektir (Bernard ve Goodyear, 2019).

Süpervizyon Alan Kişi ile İlgili Faktörler

Gelişimsel İhtiyaçlar

Süpervizyon alan kişilerin nitelikli ve yeterli bir uzmana dönüşerek profesyonel bir kimlik kazanması süpervizyon süreci boyunca devam etmektedir (Whiting vd., 2001). Loganbill ve arkadaşları (1982) süpervizyon alan kişinin, süpervizyon sürecinde üç gelişim aşaması (durgunluk, karmaşa, bütünleştirme) üzerinden ilerleyerek uzman kimliğine ulaşmaya çalıştığından söz etmektedirler. Geri bildirimlerin etkili olabilmesi için süpervizörün, süpervizyon alan kişinin gelişimsel ihtiyaçlarını göz önüne alması gerekmektedir (Ramani ve Krackov, 2012).

Durgunluk olarak tanımlanan ilk gelişim basamağında, süpervizyon alan kişi henüz neye ihtiyacı olduğunu bilmemektedir (Loganbill vd., 1982). Bu evrede kişi, yeni bir beceri kazanmak için yüksek bir motivasyonla süpervizyon oturumlarına katılım göstermektedir. Bununla birlikte süpervizyon alan kişinin, psikolojik danışma oturumlarına yönelik kaygısının da yüksek olması süpervizörden alacağı geri bildirim ihtiyacını artırmakta; bu durum süpervizyon alan kişide süpervizöre bağımlılık geliştirmesine neden olabilmektedir (Hogan, 1964; Stoltenberg, 1981). Başlangıç düzeyinde, motivasyonu yüksek olan kişi, danışanına yardım etme motivasyonu ile süpervizöründen reçete niteliğinde ve kolaylaştırıcı geri bildirimler alma eğilimindedir

(Stoltenberg, 1981). Bu nedenle, süpervizörün bu aşamadaki süpervizyon alan kişilere verdiği geri bildirimlerin didaktik, destekleyici ve farkındalık temelli olması uygun olacaktır (Hogan, 1964; Stoltenberg, 1981).

Süpervizyon alan kişi, diğer bir gelişim basamağı olan karmaşa aşamasına geçtiğinde bu aşamada yavaş yavaş farkındalığı artmaya başlamakta, ancak geri bildirim ihtiyacı da hala yoğun olduğu için yetersizlik/başarısızlık duyguları ile yeterli/başarılı bir uzman kimliği arasında gidip geldiği kafa karışıklığı yaşamaya başlamaktadır (Loganbill vd., 1982). Süpervizyon alan kişinin bu aşamada yaşadığı karmaşanın bir nedeni de danışan ve onu kavramlaştırma hakkında henüz tam bir farkındalık kazanmamış olmasıdır. Bu nedenle süpervizör, daha az yapılandırılmış geri bildirimler vererek süpervizyon alan kişinin bağımsızlığını desteklemelidir (Loganbill vd., 1982). Ayrıca, bu aşamada süpervizör, süpervizyon alan kişinin farkındalık gelişimini desteklemek için karşıt aktarımla çalışmakta ve gerektiğinde yüzleştirme becerisini kullanmalıdır (Stoltenberg, 1981). Öte yandan süpervizör, gerektiğinde süpervizyon alan kişiye danışanla ilgili belirli bir teorik donanım sağlayan kavramsal müdahaleleri içeren geri bildirimlerde de bulunmalıdır (Loganbill vd., 1982).

Gelişimin son basamağını Loganbill ve arkadaşları (1982) bütünleşme; Stoltenberg (1981) ise uzman bir profesyonel olarak tanımlamaktadır. Fırtına sonrası sessizlik olarak da tanımlanan bütünleşme aşamasına gelen kişi, belirli kişisel ve mesleki olgunluğa erişmiş bir psikolojik danışman olarak sürekli gelişmeye devam etmektedir. Bu nedenle, süpervizör, süpervizyon alan kişinin gelişimini ve bağımsızlığını destekleyen bir meslektaş rolündedir (Loganbill vd., 1982). Ek olarak, süpervizyon alan kişi, aldığı geri bildirimlerle birlikte süpervizörüne karşı koşullu bağımlılık geliştirmiş, üçüncü gelişim basamağındaki artan farkındalığıyla birlikte süreci daha rahat yöneterek daha zor danışan gruplarıyla çalışabilir hale gelmektedir (Stoltenberg, 1981). Stoltenberg (1981) ise son gelişim basamağında süpervizyon alan kişileri uzman bir profesyonel olarak tanımlamaktadır. Bu aşamada, süpervizyon alan kişi danışanına karşı hali hazırda sorumluluk alan, oturum planı ve süresi konusunda yeterlik kazandığına inanan, mesleki kimliğini oluşturmuş ve mesleki standartlarına hâkim biri haline gelmiştir. Özetle, gelişimsel ihtiyaçlara göre şekillenen geri bildirimler, süpervizyon alan kişilerin süpervizyon oturumlarındaki ilerleyişinde ve iyi birer uygulayıcı olma noktasında olumlu bir katkı sağlamaktadır (Campbell ve Herlihy, 2006).

Geri Bildirim Almaya Açıklık

Araştırmacılar (örn. Hoffman vd., 2005; Karpenko ve Gidycz, 2012), geri bildirim almaya açıklığın süpervizör geri bildirimini etkileyen önemli bir faktör olduğunu belirtmektedirler. Örneğin, Bing-You ve arkadaşları (1997) süpervizörlerin, süpervizyon alan kişilerin bireysel performanslarını gözlemlemeden ve kişisel amaçlarını kavramadan verdikleri geri bildirimlerin, süpervizyon alan kişiler tarafından yeterli bulunmadığını tespit etmişlerdir. Dahası, bu durumun geri bildirim almaya açıklığı olumsuz etkilendiğini belirtmişlerdir. Buradan hareketle, süpervizörlerin temelde güçlü süpervizyon ilişkisi kurarak süpervizyon alan kişilerin davranışlarına odaklanan (Shanfield vd., 1993) ve güçlü yanlarını vurgulayan (Borders ve Leddick, 1988, akt. Phelps, 2013) geri bildirim vermeleri büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte, süpervizörlerin süpervizyon alan kişilerin değerlendirilme kaygılarını dikkate alan (Chorinsky, 2003) ve düzeltici (Leung vd., 2001) geri bildirimler vermeleri süpervizyon alan kişilerin geri bildirimini daha kolay kabullenmelerini sağlamaktadır.

Süpervizyon Süreci ile İlgili Faktörler

Süpervizyon İlişkisi

Nasıl ki psikolojik danışman ile danışan arasındaki terapötik ilişki yardım sürecinin başarılı olmasını etkiliyorsa, süpervizyon ilişkisi de süpervizyon sürecinin niteliğini etkilemektedir (Meydan ve Koçyiğit, 2016). Yapılan çalışmalar (örn. Ramani ve Krackov, 2012), geri bildirimlerden en üst düzeyde fayda sağlanması adına güven ve saygı temelli bir süpervizyon ortamı oluşturulması gerektiğini vurgulamaktadır. Nitelikli süpervizyon ilişkisi süpervizyon alan kişilerin kendilerine şefkat ve hoşgörü ile yaklaştığını hissetmelerini sağlamaktadır (Sohn, 2009). Örneğin, Hoffman ve arkadaşları (2005) süpervizörlerin, aralarında diğerlerine göre daha iyi bir ilişki kurduklarını düşündükleri kişilere karşı daha nitelikli geri bildirim verdiklerini bulmuşlardır. Heckman-Stone (2004) yaptığı benzer bir çalışmada süpervizyon ilişkisi güçlü olduğunda süpervizör ve süpervizyon alan

kişinin birbirlerinden geri bildirim almaya daha açık görülmüştür. Öte yandan, süpervizör ile süpervizyon alan kişi arasında süpervizyonun doğası gereği olan bir güç farklılığından da bahsedilmektedir (Mavruk-Özbiçer, 2015). Bu güç farklılığı, süpervizörlerin destekleyici tutumlarıyla birleştiğinde nitelikli bir süpervizyon ilişkisine dönüşmektedir (Bernard ve Goodyear, 2019). Aksi durumda ise nitelikli süpervizyon ilişkisi kurulmamış, iş birlikli bir şekilde süpervizyon hedefleri oluşturulmamış olmakta ve süpervizörlerin etkili geri bildirim vermesi zorlaşmaktadır (Karpenko ve Gdycz, 2012). Sonuç olarak, etkili süpervizör geri bildiriminin nitelikli bir süpervizyon ilişkisinin varlığında mümkün olacağı söylenebilir.

Zamanlama

Geri bildirimler zamanlamasına göre anında veya gecikmeli geri bildirim olarak sınıflandırılmaktadır. Anında geri bildirim gözlem yoluyla danışma oturumunun canlı bir şekilde izlenmesiyle verilen geri bildirimleri ya da oturumun hemen ardından verilen geri bildirimleri içermektedir. Gecikmeli geri bildirim ise süpervizyon alan kişinin psikolojik danışma oturumu yapmasının ardından süpervizörün kayıt ya da yazılı dokümanlar üzerinden verdiği geri bildirimleri içermektedir (Couchon ve Bernard, 1984; Norcross ve Halgin, 1997). Bununla birlikte, alanyazında geri bildirimlerin zamanlamasının önemli olduğu (Bernard ve Goodyear, 2019) ve süpervizyon alan kişiye süpervizyon sonunda verilen özetleyici geri bildirim etkisiz bir geri bildirim verme sürecini temsil ettiği (Sherry, 1991) belirtilmektedir. Dolayısıyla, süpervizyon alan kişilere zamanında geri bildirim sağlanması süpervizyon ilişkisinde anlamlı gelişen bir durumu konuşabilme fırsatını sağlamakta (Falender ve Shafranske, 2004; Stoltenberg ve McNeill, 2010), geri bildirim etkili kılmakta ve süpervizyon alan kişilerin motivasyonlarını (Freeman, 1985, akt. Heckman-Stone, 2004) ve süpervizyon memnuniyetlerini (Lehrman-Waterman ve Ladany, 2001) artırmaktadır.

Etkili Biçimlendirici Geri Bildiriminin Sonuçları

Alanyazın incelendiğinde, süpervizör geri bildiriminin süpervizyon alan kişi ve danışan üzerindeki önemine dikkat çekilmektedir. Geri bildirimlerin süpervizyon alan kişi ile ilgili sonuçlarını inceleyen araştırmalar, kişinin psikolojik danışma öz yeterliğine (Clark, 2005; Daniel ve Larson, 2001; Lane vd., 1998), kaygı düzeyine (Daniel ve Larson, 2001; Friedlander vd., 1986; Whittaker, 2004) ve psikolojik danışma becerilerine (Atik, 2017; McKibben vd., 2019) olan etkisi üzerinde durmaktadır. Öte yandan, danışan ile ilgili sonuçları inceleyen araştırmalar ise danışana yarar sağlama (Borders ve Brown, 2005) ve paralel süreçler (Bradley ve Ladany, 2001) konuları etrafında toplanmaktadır. Özetle, süpervizör geri bildiriminin sonuçları, süpervizyon alan kişi ve danışan bağlamında çeşitli kaynaklarla harmanlanarak aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır

Süpervizyon Alan Kişi ile İlgili Sonuçları

Süpervizyon alan kişilerin, süpervizyon sürecini düşündüklerinde akıllarında en çok kalanın aldıkları geri bildirim etkiliği olduğu belirtilmektedir (Bernard ve Goodyear, 2019). Özellikle süpervizyon altında ilk psikolojik danışma uygulamalarını yapan psikolojik danışmanlar, yaptıkları işin etkililiğini danışanlarından, akranlarından ve özellikle süpervizörlerinden gelen açık geri bildirimlerle değerlendirmektedirler (Ronnestad ve Skovholt, 2003). Buradaki asıl amaç verilen geri bildirimlerle psikolojik danışman adaylarına mesleki anlamda yeterlilik kazandırarak onları etkili bir uygulayıcı yapmaktır (Cantillon ve Sargeant, 2008; Karpenko ve Gdycz, 2012).

Süpervizör geri bildiriminin süpervizyon alan kişi üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalardan biri (Fickling vd., 2017) süpervizyon alan kişilerin, süpervizyon sürecindeki en büyük kazancının süpervizörden alınan geri bildirimler olduğunu bulmuşlardır. Bu noktadan hareketle başka bir çalışmada Atik (2017) süpervizyon alan kişilerin aldıkları geri bildirimlerle birlikte kişisel farkındalık kazandıklarını, yeterlik algılarının güçlendiğini, kendi kendilerini gözden geçirmeyi öğrendiklerini, psikolojik danışmanlık becerilerini geliştirdiklerini, psikolojik danışmaya dair olumlu duygular geliştirdiklerini ve psikolojik danışma hizmeti vermede bilgi birikimlerinin arttığını ortaya çıkarmıştır. Hoffman ve arkadaşları (2005) tarafından yapılan benzer bir çalışmanın bulgusu, geri bildirimlerin süpervizyon alan kişilerin onay ihtiyacını karşıladığını ve süpervizörle kurulan ilişkiyi geliştirdiğini göstermiştir. Satıcı (2014) tarafından yapılan diğer bir araştırmada, süpervizör geri bildirimlerinin bir sonucu olarak süpervizyon memnuniyet düzeyi artan kişilerin kendilerini daha yetkin hissederek süreçten ayrıldıkları bulunmuştur.

Alanyazın genel olarak incelendiğinde, süpervizör geri bildirim ve süpervizyon alan kişinin öz yeterliği arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmaların sayıca çok olduğu görülmektedir (örn. Atık, 2017; Clark, 2005; Daniels ve Larson, 2001; Satıcı, 2014; Whittaker, 2004). Araştırma sonuçlarına paralel olarak, psikolojik danışma öz yeterliğinin gelişiminde açık, net, amaçlı ve olumlu geri bildirimlerin önemine vurgu yapılarak (Larson, 1998) bu tür geri bildirimlerin süpervizyon alan kişilerin kaygısını azalttığı ifade edilmektedir (Clark, 2005; Daniels ve Larson, 2001; Friedlander vd., 1986; Koç, 2013; Larson ve Daniels, 1998; Phelps, 2013; Whittaker, 2004). Diğer taraftan, süpervizör geri bildirimlerinin olumlu olduğu kadar olumsuz etkilerinin de olabileceği bilinmektedir. Süpervizörlerin özellikle süpervizyon sürecinin başında verdikleri olumsuz geri bildirimlerin, süpervizyon alan kişilerin gelişimine zarar verebileceği ve psikolojik danışma öz yeterliklerini olumsuz etkileyeceği belirtilmektedir (Karpenko ve Gidycz, 2012; Larson, 1998). Örneğin, Gonsalvez ve Freestone (2007) tarafından yapılan bir çalışmada, verilen geri bildirimlerdeki hoşgörü yanlılık düzeyinin süpervizyon alan kişilerin kendilerini olduğundan daha yetkin hissetmelerine böylece tutarsız bir öz yeterlik algısı geliştirmelerine neden olduğu ileri sürülmektedir. Ek olarak, ihmal edilen, uyumsuz ve zamansız verilen geri bildirimlerin de süpervizyon alan kişilerin değiştirmesi gereken yönlerini değiştirememesine, güçlü yanlarını fark edememesine ve psikolojik danışma performansları hakkında bir fikir edinemesine neden olduğu ifade edilmektedir (Wesberg ve Jason, 1992). Ayrıca, eleştirel olarak algılanan geri bildirimlerin de süpervizyon alan kişiler üzerinde yıkıcı bir etki yarattığı bilinmektedir (Reddy, 1968). Öte yandan, endüstri, psikoterapi ve klinik süpervizyon alanyazınına bakıldığında tahmin edilenin aksine düzeltici geri bildirim iyi bir süpervizyon ilişkisinde talep edildiği (Ladany vd., 2013; Phelps, 2013) ve değişim üzerinde etkileyici bir unsur olduğu kabul edilerek, süpervizyon alan kişilerin psikolojik danışma yetkinliklerini geliştirdiği belirtilmektedir (Atık, 2017; Ronnestad ve Skovholt, 2003).

Özetle, süpervizyon alan kişilerin algıladıkları kritik geri bildirimlerin, psikolojik danışma performans becerileri ve meslekî davranışlarını geliştirdiği (Eryılmaz ve Mutlu, 2017; McKibben vd., 2019), düzenli (Allen vd., 1986; Vannucci, 2016) ve iyi iş çıkardıklarına dair alınan olumlu bir geri bildirim de süpervizyon memnuniyetlerini artırdığı söylenmektedir (Heckman-Stone, 2004; Worthington ve Roehlke, 1979). Bu sayede, süpervizyon alan kişilerin kaygılarının azaldığı ve öz yeterliklerinin arttığı vurgulanmaktadır (Daniels ve Larson, 2001).

Danışan ile İlgili Sonuçları

Süpervizörlerin birincil önceliği, süpervizyon alan kişilerin verdiği hizmeti takip etmektir (Falender ve Shafranske, 2004; Holloway ve Carroll, 1999; Sherry, 1991). Bu nedenle, süpervizörün temel görevi, bir taraftan psikolojik danışman adayının meslekî gelişimini takip ederken; diğer taraftan danışanın iyilik halini gözetmek ve korumaktır (ACA, 2014; Bernard ve Goodyear, 2019; Phelps, 2013; Sapyta vd., 2005). Öte yandan, süpervizyon alan kişiler de süpervizör geri bildiriyle hem danışanın ihtiyaçlarını hem de kendi ihtiyaçlarını karşılamaya (Siviş-Çetinkaya ve Kararınak, 2012) böylece ikisi arasında bir denge kurmaya çalışmaktadırlar (Campbell ve Herlihy, 2006; Falender ve Shafranske, 2004). Bu temelden hareketle, etkili süpervizör geri bildiriyle birlikte danışan ve süpervizyon alan kişi karşılıklı bir gelişim ve ilerleme göstermiş olmaktadır (Pearson, 2006). Etkili geri bildirimlerle süpervizyon alan kişiler; yetkinlik kazanarak danışanlarına etik bir şekilde hizmet etmeyi öğrenmekte (Campbell ve Herlihy, 2006), yardım sürecindeki hedeflerini netleştirmekte, kavramlaştırma yapabilmekte böylece farklı sorun alanlarına sahip danışanlara yardım edebilir hale gelmektedirler (Borders ve Brown, 2005). Hoffman ve arkadaşları (2005) kolay, zor ve hiç geri bildirim türlerinin (easy, difficult and no feedback) etkisini inceledikleri çalışmalarında, süpervizörlerin süpervizyon alan kişilere empati becerisi ile ilgili verdikleri kolay geri bildirimlerin, psikolojik danışman ve danışan arasındaki ilişkiyi güçlendirdiğini bulmuşlardır. Bununla birlikte araştırmacılar, süpervizörün geri bildirim vermediği durumlarda süpervizyon alan kişinin psikolojik danışma becerilerini geliştirmediğini gözlemlemiş, dolayısıyla danışanın yardım sürecinden tam bir yarar sağlayamadığını belirtmişlerdir. Süpervizör geri bildirimleriyle birlikte danışana yarar sağlamayı amaçlayan diğer bir müdahale, süpervizyon alan kişinin kaygısının süpervizyon sürecinde ele alınmasıdır (Fickling vd., 2017). Borders ve Brown'a (2005) göre süpervizyon alan kişinin yaşadığı bu kaygı, danışanın problemi karşısında hissedilen çaresizlik olarak tanımlanmaktadır. Araştırmacılar, psikolojik danışmanın, aslında danışana ait olan bir kaygıyı farkında olmadan

sahiplenerek süpervizyon oturumuna taşıdığını ileri sürmektedirler. Bradley ve Ladany'nin (2001) paralel süreç olarak adlandırdığı bu kavramı psikolojik danışman ve danışan arasındaki terapötik ilişkinin farkında olmadan süpervizyon ilişkisine aktarılması olarak açıklamaktadırlar. Bu durumda, psikolojik danışman, danışan ve süpervizör arasında kurulan üçlü bir ilişkiden söz edilmektedir (Bernard ve Goodyear, 2019). Mueler ve Kell (1972, akt. Phelps, 2013) süpervizörün, zamanında verdiği geri bildirimlerle bu üçlü ilişki içerisinde kaygıyı ele alarak çözüme kavuşturabileceğini; bu sayede süpervizyon alan kişiye dolaylı olarak danışanın kaygısıyla nasıl çalışılacağını göstereceğini ve süpervizyon alan kişinin benzer bir modellemeyi kendi danışanına aktararak danışana yarar sağlayabileceğini vurgulamaktadırlar (Friedlander vd., 1989). Özetle, süpervizörlerin süpervizyon alan kişilere verdikleri geri bildirimlerle, hem süpervizyon alan kişilerin mesleki yeterliklerini geliştirdikleri hem de danışanların nitelikli bir yardım hizmeti olarak psikolojik iyi oluşlarını destekledikleri söylenebilir.

Sonuç

Bu çalışmada, nitelikli psikolojik danışmanların yetiştirilmesi için etkili süpervizör geri bildirimlerinin temel özelliklerine, süpervizör geri bildirimlerini etkileyen faktörlere ve geri bildirimlerin sonuçlarına ilişkin alanyazındaki çeşitli araştırmalar derlenmiş ve sonuçta söz konusu çalışmaların bulguları ışığında etkili süpervizör geri bildirimlerinin önemine değinilmiştir. Bu bağlamda öncelikle süpervizyon sürecinde değerlendirmenin doğası ve nitelikli değerlendirmenin yapı taşı olarak ele alınabilecek biçimlendirici geri bildirim türünün neleri kapsadığı derinlemesine incelenmiştir.

Süpervizörlerin süreç içerisinde değerlendirme yaparken belirli standartlara bağlı kalmalarının (ACA, 2014; Bernard ve Goodyear, 2019; Borders ve Brown, 2005; CACREP, 2016; MYK, 2017), çeşitli değerlendirme araçlarını kullanmalarının (Borders vd., 2014; Stoltenberg vd., 1998), çok yönlü değerlendirme olanağı sağlamalarının (Borders ve Brown, 2005; Falender ve Shafranske, 2004; Gould ve Bradley, 2001; Steward, 1998; Zeren ve Yılmaz, 2011) ve değerlendirme sürecinin en kritik bileşenlerinden olan geri bildirimler sunmalarının (Bernard ve Goodyear, 2019; Borders ve Brown, 2005; Daniels ve Larsson, 2001; Heckman-Stone, 2004; Hoffman vd., 2005; Sapyta vd., 2005) nitelikli psikolojik danışmanların yetişebilmesi bakımından önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Süpervizörlerin, düzey belirleyici geri bildirim yanı sıra özellikle etkili geri bildirim olarak nitelendirilen biçimlendirici geri bildirim türünü süpervizyon sürecinde sunmalarının, psikolojik danışman adaylarının kişisel ve mesleki açıdan değişim ve gelişim gösterebilmeleri, mesleki motivasyonlarını ve yeterlik algılarını artırabilmeleri ve sonuçta danışanlarının ihtiyaçlarının üst düzeyde karşılayabilmeleri açısından önemli yerinin olduğu belirtilebilir. Bu bakımdan alanyazında geri bildirimlerin; somut, öğrenme hedeflerine ve davranışa yönelik, gözleme dayalı, destekleyici biçimde ve olumlu ve olumsuz olarak dengeli biçimde sunulması gerektiğinin sıkça vurgulandığı gözlenmiştir (örn. Aladağ, 2014; Atik, 2017; Bernard ve Goodyear, 2019; Borders ve Brown, 2005; Borders vd., 2014; Büyükgöze-Kavas, 2011; Meydan, 2019; Phelps, 2013).

Ayrıca, bu çalışmada, geri bildirimi etkileyen faktörler ile geri bildirimlerin sonuçları ele alınmıştır. Süpervizörün yetkinliği ile hoşgörü yanlılığının etkili geri bildirimi etkileyen faktörlerin başında geldiği görülmektedir (Hoffman vd., 2005; Sohn, 2005). Süpervizörün yetkin oluşu geri bildirimleri objektif kılarak süpervizyon alan kişilerin süpervizyondan kazançla ayrılmasını sağlamaktadır (Heckman-Stone, 2004; Phelps, 2013). Bu nedenle, süpervizörün kişisel tutumlarının geri bildirimlere yansımalarının farkında olarak geri bildirim vermesinin, süpervizyonun niteliğini arttıracığı düşünülmektedir (Bernard ve Goodyear, 2019). Bunların yanında geri bildirimler üzerinde sadece süpervizörlerin değil, süpervizyon alan kişilerin de etkisi olduğu görülmektedir. Bu noktada, süpervizyon alan kişilerin gelişimsel ihtiyaçlarına uygun verilen geri bildirimler, süpervizyon sürecini kolaylaştıracaktır (Campbell ve Herlihy, 2006; Loginbill vd., 1982; Ramani ve Krackov, 2012; Stoltenberg, 1981). Ayrıca, süpervizörlerin, süpervizyon alan kişilerin geri bildirim alma açıklıklarını süpervizyon sürecinde takip ederek (Bing-You vd., 1997; Hoffman vd., 2005; Karpenko ve Gidycz, 2012), iyi kurdukları bir süpervizyon ilişkisinde (Heckman-Stone, 2005; Meydan ve Koçyiğit, 2016; Ramani ve Krackov, 2012) ve zamanında verdikleri geri bildirimlerle (Phelps, 2013; Sherry, 1991) süpervizyondan alınan verimi arttırabilecekleri vurgulanmaktadır (Bernard ve Goodyear, 2019). Bunların yanında geri bildirim süpervizyon alan kişi ve danışan için çeşitli sonuçları olduğu bilinmektedir (Atik, 2017; Borders ve Brown, 2005; Daniels ve

Larson, 2001; Hoffman vd., 2005; Larson ve Daniels, 1998). Süpervizör geri bildirimlerinin özellikle süpervizyon alan kişilerin öz yeterlikleri (Atik, 2017; Daniel ve Larson, 2001; Whittaker, 2004) ve kaygıları (Daniels ve Larson, 2001; Larson ve Daniels, 1998; Phelps, 2013) üzerindeki önemli etkisinden söz edilmektedir. Etkili süpervizör geri bildiriminin süpervizyon alan kişileri geliştirdiği gibi danışanın iyi oluşu üzerinde de olumlu bir etki yarattığı (Bernard ve Goodyear, 2009; Pearson, 2006; Siviş-Çetinkaya ve Kararırmak, 2012) ve özellikle süpervizyon alan kişinin, danışanın problemini içselleştirdiği ve çaresiz hissettiği durumlarda önemli olduğu düşünülmektedir (Bernard ve Goodyear, 2019; Borders ve Brown, 2005; Bradley ve Ladany, 2001).

Özetle, etkili süpervizör geri bildirimini pek çok faktörden etkilenen ve nitelikli psikolojik danışmanların yetişmesinde doğrudan bir etkiye sahip önemli bir süpervizyon bileşenidir. Etkili süpervizör geribildirimine ilişkin ampirik çalışmaların ulusal alanyazında artmasının Türkiye'deki süpervizyon alanyazınına ve psikolojik danışman eğitime katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Süpervizyonda geri bildirim sürecinin miktarı ve niteliği ile kullanılan geri bildirim türünün süpervizyon alan kişi ile danışan üzerindeki etkilerinin ampirik araştırmalarla incelenmesi alanyazın ve psikolojik danışman eğitimcileri için aydınlatıcı olacaktır. Bu noktada, araştırmalarda, kesitsel veri setlerinin yanı sıra boylamsal veri setlerinin kullanılarak süpervizör geribildiriminin uzun dönemli etkilerinin izlenmesi süpervizyon alan kişilerin zaman içerisindeki mesleki gelişim ve değişimlerini izlemeye imkân tanıyacaktır. Bu konuda gerçekleştirilecek çalışmalarda, farklı mesleki gelişim düzeyinde bulunan psikolojik danışmanların örneklemeye dâhil edilmesi gruplar arası karşılaştırmaların yapılabilmesini sağlayacaktır. Bunun yanı sıra, araştırmacılar süpervizör geribildiriminde cinsiyet farklılıkları gibi sosyo-demografik değişkenlerin de rolleri inceleyebilirler ve bu konudaki bilgi ve anlayışımızın zenginleşmesine katkı sunabilirler. Son olarak, süpervizör geribildiriminin incelenmesinde öz bildirim dayalı ölçme araçlarına ek olarak gözlem yönteminden yararlanılabilir ve süpervizyon ilişkisi ve geri bildirim süreci doğal ortamında incelenebilir. Araştırmaların bu tür yöntemler ile desteklenmesi yanlılık etkisini azaltabilir ve çalışmaların dış geçerliğini güçlendirebilir.

Araştırmacılara sunulan yukarıdaki önerilere ek olarak süpervizörlere ve süpervizör adaylarına da bazı öneriler sunmak yerinde olacaktır. Öncelikle üniversitelerde süpervizyon veren psikolojik danışman eğitimcilerinin, süpervizyonun nasıl verilmesi gerektiğine ilişkin doktora düzeyinde ilgili dersler açmalarının nitelikli süpervizörlerin yetişmesi açısından kritik bir role sahip olacağı düşünülmektedir. Buna ek olarak süpervizörlerin, süpervizyon konusunda kendilerini güncel tutmalarının diğer bir deyişle alanyazını takip etmelerinin süpervizyonun etkililiği açısından önemli olduğu belirtilebilir.

Süpervizör adaylarıyla ilgili ise ilk olarak söylenmesi gerekenin süpervizörlük eğitimi alma gerekliliği olduğuna inanılmaktadır. Çünkü söz konusu eğitimin hem etik açıdan hem de psikolojik danışman adaylarına sunulan süpervizyonun niteliği açısından önemli bir yerinin olduğu açıktır. Bu bakımdan süpervizörlük eğitimiyle beraber süpervizyon ilişkisi, süpervizyon modelleri, süpervizör geri bildirim, süpervizyon yöntem, teknik ve müdahaleleri gibi çeşitli konularda bilgi sahibi olmanın süpervizyonun etkililiğini artıracaklarını belirtmek yerinde olacaktır. Süpervizör eğitiminin kapsamında süpervizör geri bildirimine yer vermenin ve hatta sadece süpervizyonun yapı taşı olan süpervizör geri bildirimine odaklanan eğitimlerin Türkiye'de artırılmasının süpervizör yetiştirmede önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. Süpervizör eğitimi sayesinde süpervizöre, psikolojik danışman adayına ve süpervizyon sürecine ilişkin faktörlerin farkındalığı ile geri bildirimlerin daha etkili verilebileceğine inanılmaktadır.

Kaynakça

- Aladağ, M. (2014). Psikolojik danışman eğitiminin farklı düzeylerinde bireyle psikolojik danışma uygulaması süpervizyonunda kritik olaylar. *Ege Eğitim Dergisi*, 15(2), 428–475. <https://doi.org/10.12984/eed.82217>
- Aladağ, M. & Bektaş, D. Y. (2009). Examining individual-counseling practicum in a turkish undergraduate counseling program. *Eurasian Journal of Educational Research*, 37(4), 53–70.
- Aladağ, M. & Kemer, D. Y. (2017). *Psikolojik danışman eğitiminde bireyle psikolojik danışma uygulaması ve süpervizyonun incelenmesi*. Basılmamış araştırma proje raporu. Ege Üniversitesi.

- Allen, G. J., Szollos, S. J. & Williams, B. E. (1986). Doctoral students' comparative evaluations of best and worst psychotherapy supervision. *Professional Psychology: Research and Practice*, 17, 91–99. <https://doi.org/10.1037/0735-7028.17.2.91>
- American Counseling Association (ACA) (2014). *ACA code of ethics*. Author.
- Atik, Z. (2017). *Psikolojik danışman adaylarının bireyle psikolojik danışma uygulaması ve süpervizyonuna ilişkin değerlendirmeleri* [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Bernard, J. M. (1997). The discrimination model. In C. E. Watkins (Eds.), *Handbook of psychotherapy supervision* (pp. 310-327). Wiley.
- Bernard, J. M. & Goodyear, R. K. (2019). *Fundamentals of clinical supervision* (6th ed.). Pearson.
- Bing-You, R. G., Paterson, J. & Levine, M. A. (1997). Feedback falling on deaf ears: Residents' receptivity to feedback tempered by sender credibility. *Medical Teacher*, 19(1), 40-44. <https://doi.org/10.3109/01421599709019346>
- Blodgett, E. G., Schmitt, J. F. & Scudder, R. R. (1987). Clinical session evaluation: The effect of familiarity with the supervisee. *The Clinical Supervisor*, 5(1), 33–43. https://doi.org/10.1300/J001v05n01_04
- Borders, L. D. & Brown, L. L. (2005). *The new handbook of counseling supervision* (2th ed.). Lahaska/Lawrence Erlbaum.
- Borders, L. D. & Leddick, G. R. (1987). *Handbook of counseling supervision*. Association for Counselor Education and Supervision.
- Borders, L. D., Bernard, J. M., Dye, H. A., Fong, M. L., Henderson, P. & Nance, D. W. (1991). Curriculum guide for training counseling supervisors: Rationale, development, and implementation. *Counselor Education and Supervision*, 31 (1), 58-80. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6978.1991.tb00371.x>
- Borders, L. D., Glosoff, H. L., Welfare, L. E., Hays, D. G., DeKruyf, L., Fernando, D. M. & Page, B. (2014). Best practices in clinical supervision: Evolution of a counseling specialty. *The Clinical Supervisor*, 33(1), 26-44. <https://doi.org/10.1080/07325223.2014.905225>
- Bradley, L. J. & Ladany, N. (2001). *Counselor supervision: Principles, process, and practice* (3rd ed.). Routledge.
- Büyükgöze-Kavas, A. (2011). Bireysel ve grupla psikolojik danışma uygulamalarına yönelik bir değerlendirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 411-432.
- Campbell, J. M. (2000). *Becoming an effective supervisor*. Taylor/Francis Group.
- Campbell, J. M. & Herlihy, B. (2006). *Essentials of clinical supervision*. John Wiley/Sons.
- Cantillon, P. & Sargeant, J. (2008). Giving feedback in clinical settings. *British Medical Journal*, 337, 1292-1294. <https://doi.org/10.1002/ceas.12086>
- Chorinsky, B. C. (2003). *The impact of shame on supervisee openness in psychotherapy supervision* [Doctoral dissertation, California Institute of Integral Studies]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Clark, S. L. (2005). *The effect of specific versus generalized supervisory feedback on counseling self-efficacy of counselors-in-training* [Doctoral dissertation, The University of Tennessee]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Couchon, W. D. & Bernard, J. M. (1984). Effect of timing of supervision on supervisor and counselor performance. *The Clinical Supervisor*, 2(3), 3-20. https://doi.org/10.1300/j0001v02n03_02
- Daniels, J. A. & Larson, L. M. (2001). The impact of performance feedback on counseling self-efficacy and counselor anxiety. *Counselor Education and Supervision*, 41(2), 120-130. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6978.2001.tb01276.x>

- Denizli, S., Aladağ, M., Bektaş, D. Y., Cihangir-Çankaya, Z. & Özeke-Kocabaş, E. (2009). *Psikolojik danışman eğitiminde bireyle psikolojik danışma uygulaması ve süpervizyonu: Ege üniversitesi örneği* [Sözlü sunum]. 10. Ulusal Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi, Adana.
- Eryılmaz, A. & Mutlu, T. (2017). Developing the four-stage supervision model for counselor trainees. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 17(2), 597-629. <https://doi.org/0.12738/estp.2017.2.2253>
- Falender C. A. & Shafranske E. P.(2004) *Clinical Supervision: A Competency-Based Approach*. American Psychological Association.
- Fickling, M. J., Borders, L. D., Mobley, K. A. & Wester, K. (2017). Most and least helpful events in three supervision modalities. *Counselor Education and Supervision*, 56(4), 289-304. <https://doi.org/10.1002/ceas.12086>
- Friedlander, M. L., Keller, K. E., Peca-Baker, T. A. & Olk, M. E. (1986). Effects of role conflict on counselor trainees' self-statements, anxiety level, and performance. *Journal of Counseling Psychology*, 33(1), 73-77. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.33.1.73>
- Friedlander, M. L., Siegel, S. M. & Brenock, K. (1989). Parallel processes in counseling and supervision: A case study. *Journal of Counseling Psychology*, 36(2), 149-157.
- Gonsalvez, C. G. & Freestone1 J. (2007) Field supervisors' assessments of trainee performance: Are they reliable and valid?, *Australian Psychologist*, 42(1), 23-32. <https://doi.org/10.1080/00050060600827615>
- Goodyear, R. K. (2014). Supervision as pedagogy: Attending to its essential instructional and learning processes. *The Clinical Supervisor*, 33 (1), 82-99. <https://doi.org/10.1080/07325223.2014.918914>
- Gould, L. J. & Bradley, L. J. (2001). Evaluation in supervision. In L. J. Bradley & N. Ladany (Eds.), *Counselor supervision: Principles, process, and practice* (pp. 271-303). Taylor/Francis.
- Hawkins, P. & Shohet, R. (1989). *Supervision in the helping professions*. Open University Press.
- Heckman-Stone, C. (2004). Trainee preferences for feedback and evaluation in clinical supervision. *The Clinical Supervisor*, 22(1), 21-33. https://doi.org/10.1300/J001v22n01_03
- Henderson, P., Holloway, J., & Millar, A. (2014). *Practical supervision: How to become a supervisor for the helping professions*. Jessica Kingsley Publishers.
- Hill, C. E., Lent, R. W., Morrison, M. A., Pinto-Coelho, K., Jackson, J. L. & Kivlighan Jr, D. M. (2016). Contribution of supervisor interventions to client change: The therapist perspective. *The Clinical Supervisor*, 35 (2), 227-248. <https://doi.org/10.1080/07325223.2016.1193783>
- Hoffman, M. A., Hill, C. E., Holmes, S. E. & Freitas, G. F. (2005). Supervisor perspective on the process and outcome of giving easy, difficult, or no feedback to supervisees. *Journal of Counseling Psychology*, 52(1), 3-13. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.52.1.3>
- Hogan, R. A. (1964). Issues and approaches in supervision. *Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 1(3), 139-141. <https://doi.org/10.1037/h0088589>
- Holloway E. & Carroll M. (1999). *Training Counselling Supervisors Strategies, Methods And Techniques*. SAGE.
- Karpenko, V. & Gidycz, C. A. (2012). The supervisory relationship and the process of evaluation: Recommendations for supervisors. *The Clinical Supervisor*, 31(2), 138-158. <https://doi.org/10.1080/07325223.2013.730014>
- Koc, İ. (2013). *Kişiler arası süreci batırlatma tekniğine dayalı süpervizyonun psikolojik danışman adaylarının psikolojik danışma becerilerine, öz yeterlik ve kaygı düzeylerine etkisi* [Doktora tezi, Ege Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- Ladany, N., Mori Y. & Mehr K. E. (2013). Effective and ineffective supervision. *The Counseling Psychologist*, 41(1), 28-47. <https://doi.org/10.1177/0011000012442648>
- Lane, E. J., Daugherty, T. K. & Nyman, S. J. (1998). Feedback on ability in counseling, self-efficacy, and persistence on task. *Psychological Reports*, 83(3), 1113-1114. <https://doi.org/10.2466/pr0.1998.83.3.1113>
- Larson, L. M. (1998). The social cognitive model of counselor training. *The Counseling Psychologist*, 26(2), 219-273. <https://doi.org/10.1177/0011000098262002>
- Larson, L. M. & Daniels, J. A. (1998). Review of the counseling self-efficacy literature. *The Counseling Psychologist*, 26(2), 179-218. <https://doi.org/10.1177/0011000098262001>
- Lehrman-Waterman, D. & Ladany, N. (2001). Development and validation of the evaluation process within supervision inventory. *Journal of Counseling Psychology*, 48(2), 168. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.48.2.168>
- Leung, K., Su, S. & Morris, M. W. (2001). When is criticism not constructive? The roles of fairness perceptions and dispositional attributions in employee acceptance of critical supervisory feedback. *Human Relations*, 54(9), 1155-1187. <https://doi.org/10.1177/0018726701549002>
- Loganbill, C., Hardy, E. & Delworth, U. (1982). Supervision: A conceptual model. *The Counseling Psychologist*, 10(1), 3-42. <https://doi.org/10.1177/0011000082101002>
- Mavruk-Özbiçer, S. (2015). *Psikolojik danışmada süpervizörün gücü* [Sözlü sunum]. 13. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, Mersin.
- McKibben, W. B., Borders, L. D. & Wahesh, E. (2019). Factors influencing supervisee perceptions of critical feedback validity. *Counselor Education and Supervision*, 58(4), 242-256. <https://doi.org/10.1002/ceas.12155>
- Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK) (2017). *Psikolojik Danışmanlık Ulusal Meslek Standartları*. <https://www.myk.gov.tr/>
- Meydan, B. (2019). Facilitative and hindering factors regarding the supervisory relationship based on supervisors' and undergraduate supervisees' opinions. *Pegem Journal of Education and Instruction*, 9(1), 171-208. <https://doi.org/10.14527/pegegog.2019.007>
- Meydan, B. & Denizli, S. (2018). Turkish undergraduate supervisees' views regarding supervisory relationship. *Eurasian Journal of Educational Research*, 74, 1-24. <https://doi.org/10.14689/ejer.2018.74.1>
- Meydan, B. & Koçyiğit-Özyiğit, M. (2016). Süpervizyon ilişkisi: Psikolojik danışma süpervizyonunda kritik bir öge. *Ege Eğitim Dergisi*, 17(1), 225-257.
- Norcross, J. C. & Halgin, R. P. (1997). Integrative approaches to psychotherapy supervision. In C. E. Watkins, Jr. (Ed.), *Handbook of psychotherapy supervision* (pp. 203-222). John Wiley & Sons, Inc.
- Munson, C. E. (2002). *Handbook of clinical social work supervision* (3th ed.). The Haworth Press.
- Osborn, C. J. & Davis, T. E. (1996). The supervision contract: Making it perfectly clear. *The Clinical Supervisor*, 14, 121-134. https://doi.org/10.1300/J001v14n02_10
- Pearson, Q.M. (2006). Psychotherapy-driven supervision: Integrating counseling theories into role-based supervision. *Journal of Mental Health Counseling*, 28(3), 241-252. <https://doi.org/10.17744/mehc.28.3.be1106w7yg3wvt1w>
- Phelps, D. L. (2013). *Supervisee experiences of corrective feedback in clinical supervision: A consensual qualitative research study* [Doctoral dissertation, Marquette University]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Poulos, A. & Mahony, M. J. (2008). Effectiveness of feedback: The students' perspective. *Assessment and Evaluation in Higher Education*, 33(2), 143-154. <https://doi.org/10.1080/02602930601127869>

- Ramani, S. & Krackov, S. K. (2012). Twelve tips for giving feedback effectively in the clinical environment. *Medical Teacher*, 34(10), 787-791. <https://doi.org/10.3109/0142159x.2012.684916>
- Reedy, W. B. (1968). *The effects of immediate and delayed feedback on the learning of empathy* [Doctoral dissertation, University of New Hampshire]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Robiner, W. N., Saltzman, S. R., Hoberman, H. M. & Schirvar, J. A. (1997). Psychology supervisors' training, experiences, supervisory evaluation and self-rated competence. *The Clinical Supervisor*, 16(1), 117-144. https://doi.org/10.1300/J001v16n01_07
- Rønnestad, M. H. & Skovholt, T. M. (2003). The journey of the counselor and therapist: Research findings and perspectives on professional development. *Journal of Career Development*, 30(1), 5-44. <https://doi.org/10.1177/089484530303000102>
- Sapyta, J., Riemer, M. & Bickman, L. (2005). Feedback to clinicians: Theory, research, and practice. *Journal of Clinical Psychology*, 61(2), 145-153. <https://doi.org/10.1002/jclp.20107>
- Satıcı, B. (2014). *Psikolojik danışman adaylarının psikolojik danışma özyeterlilik algılarının mizah tarzları ve süpervizyon yaşantıları açısından incelenmesi* [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Shanfield, S. B., Matthews, K. L. & Hetherly, V. (1993). What do excellent psychotherapy supervisors do? *The American Journal of Psychiatry*, 150(7), 1081-1084. <https://doi.org/10.1176/ajp.150.7.1081>
- Sherry, P. (1991). Ethical issues in the conduct of supervision. *Division of Counseling Psychology*, 19(4), 566-584.
- Siviş-Çetinkaya, R. & Kararınmak, Ö. (2012). Psikolojik danışman eğitiminde süpervizyon. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(37), 107-121.
- Sohn, N. H. (2009). Effects of self-enhancement bias on perception of supervisory feedback in counseling. *Psychological Reports*, 105(3), 1269-1280. <https://doi.org/10.2466/pro.105.f.1269-1280>
- Steward, R. J. (1998). Connecting counselor self-efficacy and supervisor def-efficacy: The continued search for counseling competence. *The Counseling Psychologist*, 26(2), 285-294. <https://doi.org/10.1177/0011000098262004>
- Stoltenberg, C. (1981). Approaching supervision from a developmental perspective: The counselor complexity model. *Journal of Counseling Psychology*, 28(1), 59-65. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.28.1.59>
- Stoltenberg, C. (1993). Supervising consultants in training: An application of a model of supervision. *Journal of Counseling and Development*, 72(1), 131-138. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.1993.tb00911.x>
- Stoltenberg, C. D. & McNeill, B. W. (2010). *IDM supervision: An integrative developmental model for supervising counselors and therapists*. Routledge.
- Stoltenberg, C. D., McNeill, B. W. & Delworth, U. (1998). *IDM supervision: An integrative developmental model for supervising counselors and therapists*. Jossey-Bass.
- The Council for Accreditation of Counseling and Related Programs (CACREP) (2016). *2016 CACREP standards*. <https://www.cacrep.org/>
- Vannucci M. J., Whiteside D. M., Saigal S., Nichols L. & Hileman S. (2017). Predicting supervision outcomes: What is different about psychological assessment supervision? *Australian Psychologist*, 52(2), 114-120. <https://doi.org/10.1111/ap.12258>
- Westberg, J. & Jason H. (1992). *Collaborative clinical education: The foundation of effective health care*. Springer.
- Whiting, P. P., Bradley, L. J. & Planny, K. J. (2001). Supervision-based developmental models of counselor supervision. In L. J. Bradley & N. Ladany (Eds), *Counselor supervision: Principles, process, and practice* (pp. 125-146). Taylor & Francis.

- Whittaker, S. M. (2004). *A multi-vocal synthesis of supervisees' anxiety and self-efficacy during clinical supervision: Meta-analysis and interviews* [Doctoral dissertation, Virginia Polytechnic Institute and State University]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Worthington, E. L. & Roehlke, H. J. (1979). Effective supervision as perceived by beginning counselors-intraining. *Journal of Counseling Psychology*, 26(1), 64-73. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.26.1.64>
- Zeren, Ş. & Yılmaz, S. (2011). *Bireyle psikolojik danışma uygulaması dersini alan öğrencilerin süpervizyona bakış açıları: Yeditepe Üniversitesi örneği* [sözlü sunum]. 11. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, İzmir.

EXTENDED SUMMARY

Supervisory feedback is an essential duty of counselor supervisors. The supervision plays an important role for counselor trainees on the way of becoming effective counselors (Bernard & Goodyear, 2019). Supervisors provide both verbal and/or written feedback in evaluation process. Therefore, it can be said that evaluation and feedback in supervision are intertwined. This process helps supervisees to improve their individual and professional development and increase their performance in counseling sessions. Scholars (Bernard & Goodyear, 2019; Borders & Brown, 2005; Borders et al., 2014) argue that in comparison to summative feedback, formative feedback seems to be more functional in counselor training. Relevant, timely, and continual feedback facilitate the supervisees' competence, skills as well as effectiveness (Bernard & Goodyear, 2019; Phelps, 2013). In addition to supervisees' development, supervision also improves the outcomes for clients (Hoffman et al., 2005; Pearson, 2006; Phelps, 2013).

The supervisors are expected to provide a manageable amount of feedback based on direct observation of the counseling session (live or audio/video recording). Providing a regular and manageable amount of feedback improve the counseling performance of supervisees (Borders et al., 2014). Constructive feedback in supervision decreases the anxiety and increases the perceived self-efficacy levels of supervisees (Borders & Brown, 2005; Daniels & Larson, 2001). Concrete, learning goal and behavior oriented, and supportive feedbacks improve supervisees' motivation and helps them to become more successful counselors (Bernard & Goodyear, 2019; Phelps, 2013).

It is worth noting that a balanced presentation of corrective and constructive feedback is necessary for the individual and professional development of supervisees (Borders & Brown, 2005). Supervisors should also give corrective feedbacks to their supervisees regarding a skill, attitude or behavior that needs improvement (Henderson et al., 2014; Munson, 2002). Corrective and confrontative feedback help supervisees pay more attention to self-awareness issues (Borders & Brown, 2005). Gould and Bradley (2001) point out that providing a balanced and supportive feedback about the strengths and weaknesses of the supervisee is effective in nature.

Empirical evidence from Turkish literature shows that providing an enough amount (Aladağ, 2014; Meydan & Denizli, 2018), constructive (Aladağ, 2014; Aladağ & Bektaş, 2009; Atik, 2017; Denizli et al., 2009; Meydan & Denizli, 2018), verbal feedback (Aladağ & Bektaş, 2009; Meydan & Denizli, 2018) is helpful for professional development of counselor trainees. Moreover, empirical research (Aladağ, 2014; Aladağ & Bektaş, 2009; Aladağ & Kemer, 2017; Atik, 2017) suggest that providing corrective and constructive feedback together with principles of regularity, concreteness, motivation, warmth, objectivity is more effective in supervision.

One of the factors affecting effective formative feedback is supervisor competency. Protecting client welfare is a crucial duty of supervisors. It is expected that supervisors provide feedback in a balanced way (corrective and formative) in a safe setting in supervision (Hoffman et al., 2005; Sohn, 2009). In addition to supervisor competency, leniency bias would also play a role on the provision of feedback in supervision. Supervisors would tend to provide higher performance ratings than those warranted by a supervisee's performance (Phelps, 2013). Karpenko and Gidycz (2012) suggest that to decrease leniency bias, supervisors should increase their awareness regarding personal prejudices. Reducing prejudices and increasing self-awareness enables supervisors providing more objective feedbacks to their supervisees in supervision (Bernard & Goodyear, 2019).

Feedback process is also influenced by factors related to supervisees. First, one of the factors related to supervisees is developmental needs. Ramani and Krackov (2012) argue that effective supervisions focus on the needs of supervisees. Stoltenberg (1981) emphasizes that supervisors should recognize the strengths and weaknesses of the trainees and alter their approach to supervision to address the needs of the specific trainee. Not only developmental needs, but also openness to receiving feedback is also an important factor in supervision. Empirical evidence demonstrates that establishing a good quality of supervisor-supervisee working alliance (Shanfield et al., 1993), focusing on supervisees' strengths (Borders & Leddick, 1988, as cited in Phelps, 2013) and addressing the trainees' anxiety in supervision (Chorinsky, 2003) help supervisees' openness to supervisor feedback in supervision sessions.

Finally, there are also factors related to supervision process influencing supervisory feedback. Supervisory working alliance seems to be one of those factors. Research results (e.g., Hoffman et al., 2005) show us that supervisors are more likely to provide a good quality of feedback to clients when they establish a good quality of working alliance with their supervisees. Heckman-Stone (2004) also found that the development of a strong working alliance helps supervisors and supervisees to become more open to receiving feedback in supervision. Furthermore, feedback timing is also an important factor in supervision. The delivery of feedback would be conducted either instantly or after performance. Evidence suggest that the delivery of instant feedback increases the effectiveness of the feedback as well as supervisees' motivation (Freeman, 1985, as cited in Heckman-Stone, 2004) and satisfaction in supervision (Lehrman- Waterman, & Ladany, 2001).

This review examines the basic features of supervisory feedback, factors influencing supervisory feedback as well as the outcomes of the feedback in supervision. Literature review demonstrates that providing formative feedback in supervision is an important part of the supervisor's role. Relevant, timely, and continual feedback seems to facilitate counselor trainees' individual and professional development, increase their motivation to improve their skills as well as their perceived counselor self-efficacy. Supervisory feedback also plays a crucial role on the effectiveness with clients. Understanding the nature, dynamics, and outcomes of supervisory feedback may shed light for the counselor educators to assist counselor trainees in becoming effective counselors.

COVID-19 SALGINININ KENT TURİZMİ FAALİYETLERİNE ETKİSİ VE DEĞİŞEN TURİZM ANLAYIŞI

THE IMPACT OF COVID-19 EPIDEMIC ON URBAN TOURISM ACTIVITIES AND THE CHANGING UNDERSTANDING OF TOURISM

Meryem ARSLAN

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi

meryemrsln@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2877-0256

ÖZ

Geliş Tarihi:

02.02.2023

Kabul Tarihi:

08.08.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Turizm, Yerel
Turizm, Belediye,
Covid-19, İnovasyon

Keywords

Tourism, Local
tourism,
Municipality, Covid-
19, Innovation

Turizm sektörü diğer sektörlere nazaran küresel ve yerel düzeyde yaşanan sorunlardan daha fazla etkilenen bir yapıya sahiptir. Salgın hastalıklar, ekonomik ve siyasal krizler vb. sorunlar sektörü olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Dünyanın birçok ülkesinde turizm stratejik alanda önemli bir sektördür ve ekonomiye katkısı da azımsanmayacak ölçüdedir. Bu bağlamda Çin'in Wuhan kentinde 2019 yılının Aralık ayında tespit edilen korona virüs (Covid-19) Dünya Sağlık Örgütü tarafından 2020 yılının Mart ayında küresel bir salgın olarak duyurulmuştur ve turizm sektörünü olumsuz olarak etkilemiştir. Bu çalışmanın amacı Covid-19'un turizm sektörünü nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Çalışmada öncelikle salgının turizm sektörü üzerine etkileri bilimsel araştırmalar ve rapor sonuçlarına göre ortaya konulmuş, salgın sonrası değişen turizm anlayışına değinilmiş, yeni küresel ekonomik düzen içinde turizmde iyileşme sürecinin nasıl gerçekleştirileceğine yönelik öngörülere ve önerilere yer verilmiştir. Uygulanması gereken stratejilere vurgu yapılmıştır. Türkiye'de salgının turizm sektörüne etkisi yerel düzlemde ele alınmış, Türkiye'de yer alan 30 büyükşehir belediyesi, 81 il belediyesi ile ilçe belediyelerine soru formu gönderilmiştir. Bu doğrultuda 47 belediye ile yapılan araştırmanın sonuçlarına yer verilmiştir. Araştırma bulguları kentlerin pandeminin kent turizmini genel olarak olumsuz etkilediğini ve değişen turizm anlayışı ile birlikte birçok fırsatın ortaya çıktığını göstermektedir. Bu sonuç doğrultusunda belediyelere bölgesel özelliklerini öne çıkaran ekolojik geziler, gastronomi gezileri vb. yeni turizm faaliyetlerine yönelmeleri tavsiye edilebilir.

ABSTRACT

The Covid-19 epidemic, which has left deep traces in the social and economic life of the peoples all around the world, has adversely affected many sectors. Epidemics, economic and political crises, etc. problems can affect the industry negatively. In many countries of the world, tourism is an important sector in the strategic field and its contribution to the economy is substantial. In this context, the corona virus (Covid-19), which was detected in Wuhan, China in December 2019, was announced by the World Health Organization as a global epidemic in March 2020 and negatively affected the tourism sector. The aim of this study is to exhibit how Covid-19 affected the tourism sector. In the study, the literature review was conducted, touched on the changing understanding of tourism, and the impact of the epidemic on the tourism sector in Turkey was discussed at the local plane using the semi-instructed interview technique. The form was sent to 30 metropolitan municipalities, 81 provincial municipalities and district municipalities in Turkey. A total of 47 municipalities, including 18 metropolitan municipalities and 29 provincial and district municipalities, were reached. Accordingly, given place to the results of the field research conducted with 47 municipalities at different scales. The findings demonstrate that the epidemic negatively affects local tourism and creates new opportunities by transforming the understanding of tourism. In line with this result, ecological trips, gastronomy trips, etc., which highlight their regional characteristics, are offered to municipalities. It can be recommended that they turn to new tourism activities.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1228199>

Atıf/Cite as: Arslan, M. (2023). Covid-19 salgınının kent turizmi faaliyetlerine etkisi ve değişen turizm anlayışı. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 1956-1968.

Giriş

1950'li yıllardan itibaren dünya ekonomisinde belirgin bir şekilde yer almaya başlayan turizm talep odaklı hizmetin verildiği sektörler arasında yer almaktadır. Dünya ekonomisinin canlanmasına ivme kazandıran turizm sektörü ulusal ve yerel kalkınma için uygun bir araç konumundadır (World Travel and Tourism Council, 2021). Gün geçtikçe dünya çapında hızlı bir gelişme gösteren turizm sektörü; doğa, kültür, inanç, tarih odağında insanların yeni yerler keşfetme, kültürleri tanıma motivasyonu ile ortaya çıkan turizm sektörü “bacasız sanayi” terimiyle adlandırılmakta ve birçok ülke için rekabetçi bir anlayışla öne çıkmanın, gelişmenin anahtarı olarak görülmektedir (Tanrıku, 2020, s. 406; Gün & Tutcu, 2021, s. 532; Bağcı vd., 2020, s. 332).

Turizm kalkınmaya katkı sağlamakla birlikte yerli ve yabancı turistlerin ve bölge halkının sosyo-kültürel alanda karşılıklı olarak değişimler yaşamasına neden olmakta kent turizminin gelişmesini sağlamaktadır. Turizm sektörü insana hizmet verme odağında varlığını sürdürdüğü için toplum üzerinde olumsuz izler bırakan birçok sorundan etkilenmektedir. 2020 yılının ilk aylarından itibaren tüm dünyaya yayılma eğilimi gösteren korona virüs de (Covid-19) dünya toplumu üzerinde olumsuz ve kalıcı izler bırakan bir salgın hastalık olarak tarihe geçmiş ve turizm sektörünü de etkilemiştir. Küresel boyutta turizm sektörünü derinden etkileyen salgın Türkiye’de de kent turizmini büyük oranda olumsuz yönde etkilemiş turizm faaliyetlerini durma noktasına getirmiştir (Aylan, 2020, s. 165). Bununla beraber değişen turizm anlayışı ile birlikte farklı seçeneklerin ortaya çıkması söz konusu olmuş ve turizm etkinliklerinin devam etmesi sağlanmıştır. Zira turizm faaliyetleri insanlar için vazgeçilmez bir gereksinimdir ve her koşulda farklı alternatiflerle devam etmesi kaçınılmazdır (Kiper vd., 2020, s. 545).

Bu makalede korona virüsün turizm sektörünü nasıl etkilediği ve pandeminin etkisiyle turizm anlayışının ne yönde değiştiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma, pandeminin kent turizmi üzerindeki etkilerinin araştırılması, inovasyon ve dijitalleşme bağlamında değişen turizm anlayışının ortaya konulması, belediyelerin bu yönde yeni turizm stratejileri geliştirmesi gerektiğinin vurgulanması, turizmin belediyeler perspektifinden ele alınması ve kapsamlı bir saha araştırması yapılması açısından önemlidir. Çalışma yerel kalkınmaya olumlu katkısı olan turizmin belediyeler açısından yeniden ele alınması, değişen turizm anlayışı kapsamında belediyelerin bakış açısının neden değiştirilmesi gerektiğinin açıklaması ve belediyelerin pandemi gibi kriz dönemlerinde neler yapması gerektiğini vurgulaması açısından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Rapor ve istatistiklerle desteklenen çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak 18 büyükşehir belediyesi ve 29 il ve ilçe belediyesi olmak üzere toplam 47 belediyeye ulaşılmış ve analiz yapılmıştır.

Covid-19 Salgınının Turizm Faaliyetlerine Etkisi

Turizm ülkeler için gelir yaratıcı bir kaynaktır. Salgına yönelik alınan tedbirler turizm sektörünü ciddi oranda etkilemiştir (Kumar, 2010, s. 180-183). 2020 yılının Nisan ayında dünya nüfusunun %39’unu oluşturan ülkeler sınırlarını kapatmıştır (Connor, 2020). Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) 2019 verilerine göre turizm küresel gayri safi yurt içi hasılanın %10.3’ünü oluşturmakta ve 330 milyonun yaşamını idame etmesini sağlamaktadır. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) 2020 yılı için uluslararası turizm aktivitelerinde %60-80 oranında düşüş olduğunu ve 121 milyondan fazla işin bundan etkilendiğini, küresel gayri safi yurt içi hasılanın 3,4 trilyon dolar oranında olumsuz etkilendiğini ifade etmiştir. Turizm sektöründe gelirlerde yaşanan düşüş trendi sektördeki küçük veya büyük aktörlerin çalışan işgücünde azalmaya gitmesine neden olmuştur. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (krizin en yüksek seviyede olduğu Nisan 2020) verilerine göre G20 ülkelerinde turizm sektöründeki iş kaybı 100 milyondan fazla olmuştur. Sektörün %80’ini oluşturan küçük ve orta ölçekli turizm işletmelerinde işler durma noktasına gelmiştir (World Travel and Tourism Council, 2021). Covid-19 krizinin ortaya çıktığı andan itibaren salgının turizm üzerindeki etkileri önemli ölçüde göz ardı edilmiştir. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi raporunda Covid-19 nedeniyle dünyada 75 milyon insanın işsizlikle karşı karşıya olduğu ortaya konulmuştur. Yapılan araştırmalar neticesinde turizm sektöründe salgın süresince negatif şokların devam edeceği ve bu şokların sektörü hem kısa vadede hem de uzun vadede etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır. Turizm sektörünün gayri safi yurt içi hasılaya katkısı ise eksi 4.1 trilyondan eksi 12.8 trilyona düşmektedir. Krizin aşılması için iş birliği halinde çalışmanın rekabetçiliğe tercih edilmesi gerektiği belirtilmektedir (Skare vd., 2021, s. 1-13; Gün & Tutcu, 2021, s. 530; Korkut vd., 2020, s. 82). SARS, Ebola, H1N1 gibi salgınlardan farklı olarak Covid-19, küresel düzeyde sağlık sistemi, ekonomi alanında en yıkıcı etkilere sahip salgın olarak anılmaktadır. Araştırma sonuçları 2021 yılı yaz aylarına kadar sektörün %50

kayıp yaşadığı ve büyümeyi en az 15 yıl durdurduğu, turistik seyahatlerin %76.3'e varan oranlarda düştüğü yönündedir (Fotiadis, 2021, s. 1-11).

Salgın ortamı birçok ülkeyi turizm konusunda tedbir almaya zorlamıştır. Küresel düzlemde alınan tedbirler doğrultusunda turizm faaliyetleri ciddi oranda etkilenmiştir. Bu tedbirler aşağıda sıralanmaktadır:

- Ülkeler arasında sınırlar kapatılmıştır.
- Seyahat kısıtlaması getirilmiştir.
- Uçuşların sınırlandırılması veya durdurulması, rezervasyonların iptal edilmesi söz konusu olmuştur (Gössling, 2021, s. 7).
- Seyahat etme motivasyonunda azalma yaşanmıştır. Avrupa ve Amerika'da %30, Asya'da %50 oranında azalma olmuştur (Gallego & Font, 2021, s. 1).
- Cazibe merkezleri ve turizm tesisleri kapatılmıştır.
- Turizm sektöründe tüketici hakları dondurulmuş veya kullanılamamıştır.
- Organizasyonların iptal edilmesi söz konusudur (Kumar, 2010, s. 183).
- Vize işlemleri durdurulmuştur.
- Avrupa'da destinasyonların %93'ü, Amerika'da %82'si, Asya ve Pasifik'te %77'si, Ortadoğu'da %70'i ve Afrika'da %60'ı uluslararası turizme sınırlarını kapatmıştır (Haryanto, 2020, s. 2).
- Salgının olumsuz etkilerinden korunmak için karavan veya kırsal alanlarda ikinci ev edinimlerinde artış yaşanmıştır (Baum, 2020, s. 2401-2402).
- Doğa turizmine olan talepte artış yaşanmıştır.
- Gemi turları iptal edilmiştir (Farzanegan vd., 2021, s. 688).
- Kısa zamanlı konaklama turizm talebinde artış yaşanmıştır.
- Destinasyonların güvenli, sağlıklı ve hijyen kurallarına uygun olmasının daha fazla önem kazanması söz konusu olmuştur (Wachyuni, 2020, s. 74).

Değişen Turizm Anlayışı

Bir metafor olarak turizme karşı savaş olarak da nitelendirilen Covid-19 turistlerin eğilim ve davranışlarını güven, tahmin edilebilirlik, düşük risk yönünde dönüştürmektedir (Desbiolles, 2021, s. 551). Bu doğrultuda proaktif iletişim kurma yöntemi kullanılarak talebin yönetilmesi ve artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Kriz sürecinde turizm sektörü tarafından mevcut iş modellerinin sektör çalışanları ve yerel topluluklarla birlikte değerlendirilip tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir. Yapılan araştırmalara göre değişen turizm anlayışı kapsamında turistlerin salgın ile birlikte azalan gelirleri yurt içinde veya yakın bölgelerde tatil planları yapmalarına neden olmaktadır. Bu kapsamda düşük maliyetli rotalar tercih edilmektedir. Kalabalıktan uzak durmak için turistlerin tercihi doğa ve açık hava yoğun destinasyonlar olmaktadır (Boz, 2023, s. 14). Turizm hareketliliğinin sörf, dağ sporları gibi doğa sporlarına meraklı turistler tarafından başlatılacağı öngörülmektedir. Turistler seyahat öncesi doğru bilgiye ulaşmak için online forumlardan o yer ile ilgili bilgi alamaya çalışacaktır. Sınırlı seyahat fırsatını uzun süreli tatiller yaparak değerlendireceklerdir. Esneklik ve güvenlik konusunda daha hassas hareket edilecektir. İş seyahatlerinde artış olması beklenmektedir. İnovasyon ve dijitalleşmenin sektöre yenilik getireceği düşünülmektedir (World Travel and Tourism Council, 2021; Kıvılcım, 2020, s. 25). Birey bazlı gezi organizasyonları, ekolojik geziler, gastronomi gezileri, slow-city gibi geziler, agro turizm, eko turizm, çiftlik turizmi gibi yeni turizm çeşitlerine talebin artacağı öngörülmektedir (Bahar & İlal, 2020, s. 133).

Covid-19 sonrası turizm sektöründe özellikle yerel yönetimlerin ve yerel toplulukların büyük ölçüde önemli aktörler olacağı öngörülmektedir. Zira salgın nedeniyle uluslararası seyahatlerin kısıtlanacağı ihtimali düşünüldüğünde ülke içi seyahatlerin yaygınlaşması ve yerel yönetimlerin ve yerel toplulukların daha fazla ön planda yer alması kaçınılmazdır.

Şekil 1. Yeni Küresel Ekonomik Düzen içinde Turizmde İyileşme Süreci

Kaynak: Sharma, 2021, s. 8-9

Salgının turizm sektörüne en önemli katkısı yeni iş modelleri yaratılması ve sektörün daha sürdürülebilir hale getirilmesidir. Şekil 1’de görüldüğü üzere, hükümetler, yerel yönetimler ve yerel topluluklar, pazarın aktörleri sektörü iyileştirmek için birlikte hareket etmelidir (Sharma, 2021, s. 8-9). Değer zincirindeki iyileştirme gücünün, turizm sektörünü sürdürülebilir turizm, iklim hareketi, sosyal refah, yerelin sürece dâhil olması şeklinde nitelendirilen yeni küresel ekonomik düzene dönüştürebileceği öngörülmektedir (Sharma vd., 2021, s. 8-9; Jones & Comfort, 2020, s. 2). Doksan ülkenin verilerini baz alan araştırmada turizm sektöründe aktörlerin sağlık ve temizlik, hijyen kurallarına riayet etmesi bu alanda bir standart oluşturulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır (Farzanegan, 2021, s. 688-690; Atay, 2020, s. 171).

Araştırma sonuçlarına göre turizm sektöründe uyulması tavsiye edilen stratejiler aşağıda belirtilmektedir:

- Temizlik ve hijyen kurallarına uyulması teşvik edilmelidir. Tesislerde uyulması gereken protokoller salgın kuralları doğrultusunda güncellenmelidir.
- Turizm faaliyetlerinin yapıldığı ortamlarda klima sistemleri, sert döşeme kullanımı gibi yeni bina tasarımlarının yapılması gerekmektedir.
- Gerek turizm faaliyetlerinde gerekse restoran gibi ortamlarda doluluk oranının azaltılması ve denetlenmesi bir gerekliliktir.
- Teknolojinin daha fazla kullanılması sağlanmalı ve temastan kaçınılmalıdır.
- Aktivitelerin açık hava ortamında gerçekleştirilmesine önem verilmelidir.
- Turizm faaliyetleri yapılırken yapay zekâ, robotlar ve otomasyon teknolojilerinden faydalanılmalıdır.
- Merkezi hükümet yerel yönetimlerin salgın tedbirlerini kendi koşulları çerçevesinde düzenlemeler yaparak uygulamalarına imkân vermelidir (Assaf & Scuderi, 2020, s. 733).

Covid-19 Salgınının Kent Turizmine Etkisi Araştırması

Küresel boyutta turizm alanında olumsuz etkileri yukarıda belirtilen salgının kent düzeyinde de turizm odağında çeşitli yansımaları söz konusu olmuştur. Sosyal mesafe kuralları, maske zorunluluğu, virüs testleri, seyahatlerin iptal edilmesi salgının kontrol altına alınmasını sağlamış ancak turizm alanında olumsuz izler bırakmıştır (Türker, 2020, s. 208).

Araştırmanın amacı ve önemi: Bu makalede Covid-19 pandemisinin kent turizmi sektörüne etkilerinin veriler doğrultusunda ortaya konulması, pandeminin kent turizmini ne yönde etkilediğinin araştırılması, değişen turizm anlayışı kapsamında belediyelerin rolü ve bu doğrultuda belediyelerin gerekli politika tedbirlerini uygulamaları için bu yönde önerilerin sunulması amaçlanmıştır. Çalışma; pandeminin kent turizmine etkilerinin

araştırılması, inovasyon, dijitalleşme bağlamında değişen turizm anlayışının vurgulanması ve geniş kapsamlı bir alan araştırması yapılması açısından önem arz etmektedir.

Evren ve örneklem: Soru formu mail ortamında, Türkiye’de yer alan 30 büyükşehir belediyesi, 81 il belediyesi ile ilçe belediyelerine gönderilmiştir. 18 büyükşehir belediyesi ve 29 il ve ilçe belediyesi olmak üzere toplam 47 belediyeye ulaşılmıştır.

Araştırmanın yöntemi: Çalışmada nitel araştırmalar için belirlenen veri toplama yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği araştırma sorusundan yola çıkılarak kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda en çok kullanılan veri toplama araçlarından biri olduğu ve verilerin düzenlenmesi, analiz edilmesi açısından kolaylık sağlayan bir yöntem olduğu için tercih edilmiştir. 18 büyükşehir belediyesi ve 29 il ve ilçe belediyesi örneklem olarak alınmıştır. Araştırma büyükşehir, il ve ilçe belediyeleri ile sınırlı tutulduğundan araştırma evreni aynı zamanda örneklemdir, nitel araştırmalarda sıkça kullanılan amaç temelli olarak belirlenmiştir. Belediyelerin ilgili birimleri tarafından 2021 yılı içerisinde sorulara mail ortamında form doldurularak yanıt verilmiştir. Araştırmada kullanılan temel metodoloji daha çok nicel araştırmalarda kullanılan hipotez test etme yerine araştırma sorularına yanıt aranması şeklindedir. Katılımcı belediyelere açık bilgi paylaşımı yapılması ve katılımcı teyidi alınması ile araştırmanın geçerlik ve güvenilirliği sağlanmıştır. Türkiye’de bulunan tüm belediyelerin araştırma sorusuna cevap vermemesi nedeniyle araştırma sınırlı kalmıştır. Betimsel analiz ile bulgular yorumlanmıştır. Bu yöntemle birlikte elde edilen veriler düzenlenmiş ve özetlenerek yorumlanmıştır. Değişen turizm anlayışında önemli aktörlerden biri olan belediyelere, *Salgın kent turizmini etkiledi mi? Salgın kent turizmini ne yönde etkiledi?* Soruları mail ortamında form gönderilmek suretiyle yöneltilmiştir.

Araştırma Bulguları: 18 büyükşehir belediyesi ile 29 il ve ilçe belediyesini kapsayan araştırma sonucunda verilen yanıtlar doğrultusunda aşağıda belirtilen sonuçlar elde edilmiştir (Bkz. Tablo 1):

Ankara, Aydın, Kahramanmaraş, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malatya, Manisa, Mardin, Mersin, Muğla, Sakarya, Şanlıurfa ve Van Büyükşehir Belediyeleri salgının tedbirlere uyulmasına rağmen turizmi olumsuz yönde etkilediğini beyan etmişlerdir. Antalya Büyükşehir Belediyesi bu dönemde turizm tesislerinin büyük bir kısmının hizmet veremediğini, sezonun geç başladığını, açılan tesislerde ise doluluk oranının düşük kaldığını ifade etmiştir. Bursa Büyükşehir Belediyesi konaklama sektöründe %43,65 oranında bir azalma yaşandığını turist sayısında yarıya yakın bir gerileme olduğunu belirtmiştir. Yeni normal düzen kapsamında ise 51 otelin Güvenli Turizm Sertifikası aldığını ve bu otellerin sosyal mesafe ve hijyen tedbirlerine uyarak misafir kabul edeceğini iletmıştır. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi yabancı turist sayısında ciddi bir azalma olduğunu yerli turist sayısının ise belli bir seviyede kaldığını belirtmiştir. Ortadoğu’dan gelen turistlerin yoğun rağbet gösterdiği Trabzon Büyükşehir Belediyesi ise turist sayısında %70 oranında kayıp yaşandığını aktarmıştır.

Tablo 1. Büyükşehir Belediyelerinde Salgının Kent Turizmine Etkisi

Büyükşehir Belediyesi	Covid-19'un Kent Turizmine Etkisi
Ankara	Salgının çoğalması ile birlikte tedbirlerin artması turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.
Antalya	Kent ekonomisinin önemli bir aktörü konumundaki turizm sektöründe salgın nedeniyle büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Turizm tesislerinin büyük bir kısmı hizmet verememiş, salgın sezonun geç başlamasına neden olmuştur. Açılan tesislerde de doluluk oranlarının düşük kaldığı gözlenmiştir.
Aydın	Salgının çoğalması ile birlikte tedbirlerin artması turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.
Bursa	Konaklama sektöründe %43,65 oranında daralma görülmüştür. Salgın sonrası sosyal mesafe ve hijyen konusunda 51 otel Güvenli Turizm Sertifikası almıştır. 2019 yılı Eylül ayı itibarıyla turist sayısı 1.234.479 iken 2020 Eylül ayı itibarıyla turist sayısı 695.617 olarak tespit edilmiştir.
Kahramanmaraş	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.
Kayseri	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir. Tedbirlere uyulmuş ancak turist sayısının düşmesine engel olunamamıştır.

Kocaeli	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir. Yerli turist sayısı belli bir seviyede seyretmiş ancak yabancı turist sayısında azalma görülmüştür.
Konya	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.
Malatya	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.
Manisa	Tüm çalışmalar sekteye uğramıştır.
Mardin	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle yabancı turistlerin sayısında ciddi oranda azalma yaşanmıştır.
Mersin	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.
Muğla	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.
Ordu	Ziyaret ve konaklamalarda azalma yaşanmıştır.
Sakarya	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.
Şanlıurfa	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir. Tedbirler doğrultusunda gerekli denetimler yapılmıştır.
Trabzon	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle Ortadoğu'dan gelen turistlerin salgın nedeniyle kente gelmesi mümkün olamamıştır. %70 oranında turist kaybı yaşanmıştır.
Van	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.

Tablo 2. İl ve İlçe Belediyelerinde Salgınının Kent Turizmine Etkisi

İl ve İlçe Belediyesi	Covid-19'un Kent Turizmine Etkisi
Afyonkarahisar	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.
Amasya	%85 oranında olumsuz etkilenmiştir.
Bayburt	Salgının çoğalması ile birlikte tedbirlerin artması turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.
Bilecik	Salgın nedeniyle bir süre Yaşayan Şehir Müzesi kapalı kalmıştır. Planlanan turlar iptal olmuştur. Şehirlerarası ulaşımın kapanması turların azalmasına neden olmuştur. Uluslararası seyahat engelleri nedeniyle bisikletli gezginlerin ziyaret oranlarında azalma yaşanmıştır.
Bitlis	Turist sayısında azalma olmuştur. Bu azalma otel ve restoranlarda ciddi oranda ekonomik sorunların yaşanmasına neden olmuştur.
Çanakkale	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.
Çankaya	Planlanan turizm planları gerçekleştirilememiştir. Turizm sektörü maddi açıdan zor günler yaşamıştır.
Çankırı	Ziyaretçi sayısında azalma ve olumsuz ekonomik etki söz konusu olmuştur.
Düzce	Turizm sektörünün aktörlerinden olan esnafı olumsuz yönde etkilemiştir.
Edirne	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.
Elazığ	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.
Erzincan	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.
Giresun	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir. Tedbirlere uyulmuş ancak turist sayısının düşmesine engel olunamamıştır.
Isparta	Kitap fuarı, Gül Festivali, Lavanta Festivali gibi katılımcı sayısı fazla olan organizasyonlar iptal edilmiştir.
Kadıköy	Turist sayısında azalma olmuştur.
Karabağlar	Kavacık Üzüm Festivali iptal edilmiştir.
Kırşehir	Yabancı turist sayısında azalma olmuştur. Yerli turistlerin geliş sıklığında azalma olmuştur.
Kütahya	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.
Melikgazi	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.
Niğde	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.
Selçuklu	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.

Sincan	Kültür gezilerine ara verilmiştir.
Sivas	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir. Kaplıcalar hizmet verememiştir. Sosyal ve kültürel etkinlikler, konserler ve şenlikler iptal edilmiştir. İlçe ve şehir gezi turları iptal edilmiştir.
Tunceli	Bayram tatillerinde çevre illerden oldukça sık ve yoğun bir şekilde ziyarete gelenler olmuştur.
Ümraniye	Otellerin doluluk oranlarında düşüş yaşanmıştır.
Üsküdar	Salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.
Yalova	Müzeler 2020 yılının ikinci çeyreğinde kapatılmıştır. Daha sonra kontrollü açılmasına rağmen yeterli katılım sağlanamamıştır.
Yıldırım	Yerli ve yabancı turist sayısında düşüş yaşanmıştır.
Zonguldak	Ticareti olumsuz etkilemiştir. Esnaf maddi anlamda zor bir süreç yaşamıştır.

Tablo 2’de görüldüğü üzere Afyonkarahisar, Amasya, Bayburt, Çanakkale, Edirne, Elazığ, Erzincan, Giresun, Kütahya, Melikgazi, Niğde, Çankaya, Yıldırım, Selçuklu, Ümraniye, Üsküdar Belediyeleri salgının turizmi olumsuz yönde etkilediğini aktarmıştır. Amasya Belediyesi turizmin %85 oranında negatif yönde bir seyir izlediğini iletmıştır. Bilecik Belediyesi Yaşayan Şehir Müzesinin kapatıldığını, gezi turlarının iptal edildiğini, şehirlerarası ve uluslararası seyahat engelleri nedeniyle bisikletli gezginlerin kente gelmelerinde azalma yaşandığını aktarmıştır. Bitlis Belediyesi turist sayısında yaşanan azalmanın otel ve restoranlarda ekonomik sorunlara neden olduğunu belirtmiştir. Çankırı, Düzce, Zonguldak Belediyeleri ziyaretçi sayısındaki azalmaya bağlı olarak ekonomik problemlerin yaşandığını dile getirmiştir. Isparta ve Karabağlar Belediyesi katılımcı sayısının yüksek olduğu festivallerin iptal olduğunu iletmıştır. Sincan Belediyesi kültür gezilerinin durdurulduğunu aktarmıştır. Sivas Belediyesi kaplıcaların hizmet veremediğini, sosyal ve kültürel etkinliklerin, turların iptal edildiğini belirtmiştir. Yalova Belediyesi ziyaretçi akınına uğrayan kent müzelerinin kapalı kalmasından dolayı ziyaretçi sayısının azaldığını ifade ederken Tunceli Belediyesi özellikle bayram tatillerinde çevre illerden oldukça sık ve yoğun sayıda ziyaretçi akını olduğunu aktarmıştır.

Sonuç

Covid-19 salgınının yıkıcı etkisinden sonra turizm sektörünün toparlanmasının salgın sürecinden daha fazla zaman alacağı öngörülmekte ve bu süreçte sektörü salgın öncesi seviyesine getirebilecek düzeyde destekleyici politikaların uygulanması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu noktada turizm yetkililerinin salgın etkilerini değerlendirmeleri ve yeni risk yönetim metotları geliştirmeleri salgın ile mücadele bağlamında faydalı olacaktır. Teknoloji alanında yapılan inovasyonların turizm alanında daha hızlı bir seyrinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Yapay zekâ, nesnelerin interneti, navigasyon, drone ve robot teknolojisinin turizm alanında çeşitli geliştirmeler yapılması için etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir.

Bu araştırmada Covid-19 pandemisinin kent turizmi sektörüne etkilerinin veriler doğrultusunda ortaya konulması, pandeminin kent turizmini ne yönde etkilediğinin araştırılması, değişen turizm anlayışı kapsamında belediyelerin rolü ve bu doğrultuda belediyelerin gerekli politika tedbirlerini uygulamaları için bu yönde önerilerin sunulması amaçlanmıştır. Elde edilen bulgular araştırmanın amacını desteklemektedir.

Araştırma sonuçları kavramsal çalışmalarda öngörülen sonuçlarla örtüşmekte, onları teyit etmektedir. Bulgulara göre: Ankara, Aydın, Kahramanmaraş, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malatya, Manisa, Mardin, Mersin, Muğla, Sakarya, Şanlıurfa ve Van Büyükşehir Belediyeleri salgının tedbirlere uyulmasına rağmen turizmi olumsuz yönde etkilediğini beyan etmişlerdir. Antalya Büyükşehir Belediyesi bu dönemde turizm tesislerinin büyük bir kısmının hizmet veremediğini, sezonun geç başladığını, açılan tesislerde ise doluluk oranının düşük kaldığını ifade etmiştir. Bursa Büyükşehir Belediyesi konaklama sektöründe %43,65 oranında bir azalma yaşandığını turist sayısında yarıya yakın bir gerileme olduğunu belirtmiştir. Yeni normal düzen kapsamında ise 51 otelin Güvenli Turizm Sertifikası aldığını ve bu otellerin sosyal mesafe ve hijyen tedbirlerine uyarak misafir kabul edeceğini iletmıştır. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi yabancı turist sayısında ciddi bir azalma olduğunu yerli turist sayısının ise belli bir seviyede kaldığını belirtmiştir. Ortadoğu’dan gelen turistlerin yoğun rağbet gösterdiği Trabzon Büyükşehir Belediyesi ise turist sayısında %70 oranında kayıp yaşandığını aktarmıştır.

Afyonkarahisar, Amasya, Bayburt, Çanakkale, Edirne, Elazığ, Erzincan, Giresun, Kütahya, Melikgazi, Niğde, Çankaya, Yıldırım, Selçuklu, Ümraniye, Üsküdar Belediyeleri salgının turizmi olumsuz yönde etkilediğini aktarmıştır. Amasya Belediyesi turizmin %85 oranında negatif yönde bir seyir izlediğini iletmiştir. Bilecik Belediyesi Yaşayan Şehir Müzesinin kapatıldığını, gezi turlarının iptal edildiğini, şehirlerarası ve uluslararası seyahat engelleri nedeniyle bisikletli gezginlerin kente gelmelerinde azalma yaşandığını aktarmıştır. Bitlis Belediyesi turist sayısında yaşanan azalmanın otel ve restoranlarda ekonomik sorunlara neden olduğunu belirtmiştir. Çankırı, Düzce, Zonguldak Belediyeleri ziyaretçi sayısındaki azalmaya bağlı olarak ekonomik problemlerin yaşandığını dile getirmiştir. Isparta ve Karabağlar Belediyesi katılımcı sayısının yüksek olduğu festivallerin iptal olduğunu iletmiştir. Sincan Belediyesi kültür gezilerinin durdurulduğunu aktarmıştır. Sivas Belediyesi kaplıcaların hizmet veremediğini, sosyal ve kültürel etkinliklerin, turların iptal edildiğini belirtmiştir. Yalova Belediyesi ziyaretçi akınına uğrayan kent müzelerinin kapalı kalmasından dolayı ziyaretçi sayısının azaldığını ifade ederken Tunceli Belediyesi özellikle bayram tatillerinde çevre illerden oldukça sık ve yoğun sayıda ziyaretçi akını olduğunu aktarmıştır.

Araştırma bulguları pandeminin kent turizmini genel olarak olumsuz etkilediğini ve değişen turizm anlayışı ile birlikte birçok fırsatın ortaya çıktığını göstermektedir. Araştırma bulguları ile ortaya konulan bu sonuç literatürde yer alan farklı araştırma sonuçları ile de desteklenmektedir: Ülkemizde turizm sektörü pandemi sürecinden büyük oranda etkilenmiş, turist sayısı ve turizmden elde edilen gelir miktarı ciddi oranda azalmıştır (Gün & Tutcu, 2021, s. 530; Korkut vd., 2020, s. 82; Çıtak & Çalış, 2020, s. 110). Öte yandan pandemi ile birlikte getirilen seyahat kısıtlamaları, uçuşların durması, sınırların kapatılması, sokağa çıkma yasakları, eğitime ara verilmesi, ulusal ve uluslararası spor ve sanat etkinliklerinin iptal edilmesi, sosyal faaliyetlerin sınırlandırılması gibi tedbirler turizmin pandemiden doğrudan etkilenildiğini ortaya koyan büyük ölçüde küresel düzeyde alınan ortak kararlardır (Aylan, 2020, s. 172-174; Çetinkaya vd., 2020, s. 79; Acar, 2020, s. 16; Çınar & Özkaya, 2020, s. 35). Turizmde belirlenen hedeflere ulaşabilmek için yeni anlayışların benimsenmesi gerekmektedir (Alaeddinoğlu & Rol, 2020, s. 252). “Özgün” deneyimler sunan farklı turizm anlayışlarının (holistik turizm, medikal turizm, bireysel veya küçük gruplar halinde seyahat etme, sağlık turizmi vb.) sektörde yer bulması ile pandeminin olumsuz etkilerinin giderilmesi mümkün olabilecektir (Tanrıku, 2020, s.417; Gürleyen & Çınar, 2021, s. 59; Çetinkaya vd., 2020, s. 83; Bağcı vd., 2020, s. 343). Değişen turizm anlayışı kapsamında getirilen yaklaşımlar ise literatürde ortaya konulan sonuçlarla örtüşmektedir. Kitle turizmi yerine bireysel turizme yönelik talebin artması, bireysel turizm faaliyetlerine ağırlık verilmesi, kalabalık ortamdan uzaklaşmayı sağlayan “yavaş turizm, doğa turizmi, küçük otel konaklaması, devremülk, eko turizm, yazlık turizmi, yat, kamp, karavan, yayla, gastronomi turizmi vb.” turizm türlerine talebin artması söz konusudur (Türker, 2020, s. 219; Demir vd., 2020, s. 99; Kılıç vd., 2020, s. 558-565; Durgun Kaygısız, 2021, s. 88).

Elde edilen bulgular belediyeler açısından ele alınarak değerlendirildiğinde olumsuz sonuçlara ulaşılmıştır. Belediyeler mevzuatta yer alan görev ve yetkileri gereği kent turizmini geliştirmek, tanıtım konusunda gerekli faaliyetleri yapmak ve bu yönde politikalar üretmek zorundadır. Araştırma bulguları belediyelerin pandemi döneminde büyük zarar gören turizmin canlandırılmasına yönelik herhangi bir politika üretmediğini göstermektedir. Belediyeler sosyal mesafe ve hijyen kurallarını uygulama dışında herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Bu noktada belediyelerin kriz yönetimi anlayışı ve kriz döneminde inovatif proje üretebilecek, liyakat sahibi insan kaynağı potansiyeli sorgulanmalıdır. Pandemi ile birlikte süregelen kent turizmi anlayışı olumsuz etkilenmiştir. Bu olumsuz etki ise turizm anlayışını değişime uğratmış, farklı alternatif arayışları gündeme gelmiş, açık hava ve doğa yoğun turizm etkinliklerinin benimsenmesine neden olmuştur. Belediyeler bu değişim karşısında uyum sağlayamamış ve sürdürülebilir bir turizm anlayışı benimseyememiş, gerekli politikaları üretememiştir.

Öneriler

Araştırma bulguları doğrultusunda kavramsal çerçevede de belirtildiği üzere salgın turizmi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu kapsamda belediyeler salgın koşullarının fırsata çevrilmesi için imkânlar ve zorlukları göz önünde bulundurarak stratejik bakış açısıyla diğer belediyelerin ne tür faaliyetler yaptığını analiz etmelidir. Gelecek dönemlerde farklı içerikli ve yaşanması muhtemel salgın veya turizm faaliyetlerini sekteye uğratabilecek kriz durumlarını yönetebilecek proaktif bakış açısına sahip liyakatli insan kaynağına sahip olunmalıdır. Turizmde

ilişkin kriz dönemlerinde uygulanacak eylem planları ve politikalar belirlenmelidir. Bu yönde yeni seyahat eğilimleri araştırılmalı, kentin dokusuna en uygun turizm çeşidini (ekolojik geziler, gastronomi gezileri, slow-city gezileri, agro turizm, eko turizm, çiftlik turizmi, medikal turizm vb.) destekleyecek politikalar üretilmelidir. Dijital alandaki gelişmeler ile değişen turizm anlayışı örtüştürülerek inovasyon temelli yeni projeler üretilmelidir. Sanal gerçeklik teknolojisi başta olmak üzere XR teknolojileri, 360 derece kamera çekimleri bu alanda kullanılabilecek teknolojiler olarak önerilebilir. Bu teknolojiler kullanılarak yerel dokuya özgü müze, park, arkeolojik siteler vb. gezilebilir.

Vatandaşa en yakın hizmet birimleri olarak görev yapan belediyeler hizmet inovasyonu konusunda salgını odak noktası olarak algılamalı ve bu yönde projeler üreterek potansiyel turizm kaynaklarını efektif bir biçimde kullanmalı ve kentin turizm gelirlerini artırmalıdır. Organizasyonlar düzenlenirken sürekli olarak hijyen kurallarına uyum ve kontrol odaklı bir yol haritası izlenmelidir.

Sınırlılıklar

Yapılan çalışma, 18 büyükşehir belediyesi ile 29 il ve ilçe belediyesini kapsamıştır. Türkiye’de bulunan tüm belediyelerin araştırma sorusuna cevap vermemesi nedeniyle sınırlı kalmıştır. Öte yandan pandeminin kent turizmini etkileme oranı konusunda belediyeler genelinde sayı bazlı bilgi alınmamıştır. Bundan sonra yapılması düşünülen araştırmalar için araştırma evreninin genişletilmesi ve sonuçların sayısal anlamda belediyeler tarafından desteklenmesi önerilebilir.

Kaynakça

- Acar, Y. (2020). Yeni koronavirüs (COVID-19) salgını ve turizm faaliyetlerine etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21. DOI: 10.32572/guntad.703410
- Alaeddinoğlu, F. & Rol, S. (2020). Covid-19 pandemisi ve turizm üzerindeki etkileri. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*, 233-258.
- Assaf, A. & Scuderi, R. (2020). Covid-19 and the recovery of the tourism industry. *Tourism Economics*, 26(5), 731-733. <https://doi.org/10.1177/1354816620933712>
- Atay, L. (2020). KOVID-19 salgını ve turizme etkileri. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17(1), 168-172 . DOI: 10.24010/soid.723581
- Aylan, S. (2020). Covid-19 Pandemisinin turizm sektörüne etkisi: Turizm yazılı basınında çıkan haberlere yönelik nitel bir araştırma, *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 3(2), 164-177. DOI: 10.33083/joghat.2020.41
- Bağcı, E., Uzun, C. & Bostan, A. (2020). COVID-19 and health tourism. *Journal of Awareness*, 5(3), 331-348. DOI: 10.26809/joa.5.025
- Bahar, O. & Çelik, İ. N. (2020). Coronavirüsün (Covid-19) turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkileri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 125-139. <https://doi.org/10.24289/ijsser.728121>
- Baum, T. & Hai, N. T. T. (2020). Hospitality, tourism, human rights and the impact of Covid-19. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(7), 2397-2407. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-03-2020-0242>
- Boz, M. (2023). COVID’19 pandemisinin turizm endüstrisine etkileri: Pandemi sonrası tatil turizminde turist tercihleri üzerine bir araştırma. *Tujom*, 8(1),1-16, <https://doi.org/10.30685/tujom.v8i1.174>
- Connor, P. (2020). More than nine-in-ten people worldwide live in countries with travel restrictions amid COVID-19. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2020/04/01/more-than-nine-in-ten-people-worldwide-live-in-countries-with-travel-restrictions-amid-covid-19/>

- Çetinkaya, Ö., Özer, Y. & Kandemir Altunel, G. (2020). Covid-19 sürecinde turistik seyahat risk algısı ve hijyen-güvenlik algısının değerlendirilmesi. *Tourism and Recreation*, 2(2), 78-83. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tourismandrecreation/issue/59266/776879>
- Çınar, F. & Özkaya, B. (2020). Koronavirüs (COVID-19) pandemisinin medikal turizm faaliyetlerine etkisi. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 2(2),35-50.
- Çıtak, N. & Çalış, Y. E. (2020). COVID-19 salgının turizm sektörü üzerine olan finansal etkileri. *İda Academia Muhasebe ve Maliye Dergisi*, 3(2), 110-132. <http://www.idaacademia.org/tr/pub/issue/56389/743528>
- Demir, M., Günaydın, Y. & Demir, Ş. Ş. (2020). Koronavirüs (Covid-19) salgınının Türkiye'de turizm üzerindeki öncülleri, etkileri ve sonuçlarının değerlendirilmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 80-107. DOI: 10.24289/ijsser.734263
- Durgun Kaygısız, A. (2021). Covid-19 sonrası Türk turizm sektöründe oluşabilecek fırsatlar ve riskler. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 79-95. DOI: 10.47129/bartiniibf.872884
- Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC). (2022). <https://wttc.org/>
- Farzanegan, M. R., Gholipour, H. F., Feizi, M., Nunkoo, R. & Andargoli, A. E. (2021). International tourism and outbreak of Coronavirus (Covid-19): A cross-country analysis. *Journal of Travel Research*, 60(3), 687-692. <https://doi.org/10.1177/0047287520931593>
- Fotiadis, A., Polyzos, S., T.C. & Huan, T. (2021). The good, the bad and the ugly on Covid-19 tourism recovery. *Annals of Tourism Research*, 87(2021), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103117>
- Gallego, I. & Font, X. (2021). Changes in air passenger demand as a result of the Covid-19 crisis: Using big data to inform tourism policy. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(4), 1470-1489. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1773476>
- Gössling, S., Scott, D. & Hall, C.M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of Covid-19. *Journal Of Sustainable Tourism*, 29(1), 1-20. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1758708>
- Gün, S. & Tutcu, A. (2021). Covid-19 sürecinde turizm sektörü ve Türkiye açısından bir değerlendirme. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(6), 530-543.
- Gürleyen, B. & Çınar, F. (2021). Türkiye'nin Medikal Turizm SWOT Analizi: COVID-19 Örneği. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 51-60. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sarad/issue/60062/747595>
- Haryanto, T. (2020). Covid-19 pandemic and international tourism demand. *Journal of Developing Economies*, 5(1), 1-4. <https://doi.org/10.20473/jde.v5i1.19767>
- Higgins-Desbiolles, F. (2020). The “war over tourism”: challenges to sustainable tourism in the tourism academy after Covid-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(4), 551-569. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1803334>
- Jones, P. & Comfort, D. (2020). The Covid-19 crisis, tourism and sustainable development. *Athens Journal of Tourism*, 7(2), 75-86. <https://doi.org/10.30958/ajt.7-2-1>
- Kılıç, B., Aslan, H. & Gövce, M. (2020). Covid-19 Sonrası turistik tüketim tutumu. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Vol 19 COVID-19 Special Issue, 554-570. DOI: 10.21547/jss.787982
- Kıvılcım, B. (2020). Covid-19 (Yeni Koronavirüs) salgınının turizm sektörüne muhtemel etkileri. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 17-27. DOI: 10.46452/baksoder.727208
- Kiper, V. O., Saraç, Ö., Çolak, O. & Batman, O. (2020). COVID-19 salgınıyla oluşan krizlerin turizm faaliyetleri üzerindeki etkilerinin turizm akademisyenleri tarafından değerlendirilmesi. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(43), 527-551. DOI: 10.31795/baunsobed.732768

- Korkut, Y., Eker, M., Zeren, F. & Altunışık, R. (2020). COVID-19 pandemisinin turizm üzerindeki etkileri: Borsa İstanbul turizm endeksi üzerine bir inceleme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Vol 19 COVID-19 Special Issue, 71-86. DOI: 10.21547/jss.774557
- Kumar, V. (2020). Indian tourism industry and Covid-19: Present scenario. *Journal of Tourism & Hospitality Education*, 10(2020), 179-185. <https://doi.org/10.3126/jthe.v10i0.28768>
- Özaltın Türker, G. (2020). Covid-19 salgını turizm sektörünü nasıl etkiler? Turizm akademisyenleri perspektifinden bir değerlendirme. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(2), 207-224. DOI: 10.24289/ijsser.760790
- Sharma, G. D., Thomas, A. & Paul, J. (2021). Reviving tourism industry post-Covid-19: A resilience-based framework. *Tourism Management Perspectives*, 37(2021), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100786>
- Skare, M., Riberio. S. D. & Porada-Rochon, M. (2021). Impact of Covid-19 on the travel and tourism industry. *Technological Forecasting & Social Change*, 163(2021), 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120469>
- Tanrıkulu, M. (2020). COVID 19 gölgesinde Türkiye'de holistik turizm ve kültüre dönüş. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, COVID-19 özel sayısı 2, 406-417. <https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/issue/54658/730485>
- Wachyuni, S. S. & Kusumaningrum, D. A. (2020). The effect of Covid-19 pandemic: How are the future tourist behavior? *Journal of Education, Society and Behavioural Science*, 33(4), 67-76. <https://doi.org/10.9734/JESBS/2020/v33i430219>
- Zhang, H., Song, H., Wen L. & Liu C. (2021) Forecasting tourism recovery amid Covid-19. *Annals of Tourism Research*, 87(2021), 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2021.103149>

EXTENDED SUMMARY

Tourism is a strategic sector that has an important place in the promotion of countries and contributes to the economy (Zhang vd., 2021, s. 1). The tourism sector, which has started to have an important place in the world economy since the 1950s and in the Turkish economy since the 1980s, is considered as one of the headings of the growth strategy for many countries. According to the World Travel and Tourism Council 2019 data, tourism constitutes 10.3% of the global gross domestic product. The number of people employed worldwide is about 330 million. In Turkey, according to 2019 data, tourism constitutes 11.0% of the gross domestic product. Despite its increasing importance day by day, the tourism sector has been affected by such factors as wars, political events, epidemics, etc. at the global or regional level. The Coronavirus (Covid-19), which was included in the scope of "Pandemic" by the World Health Organization in March 2020, caused a negative impact on the tourism sector and a change in the understanding of tourism. What kind of changes took place in this process and what the municipalities can do in this context emerge as a new problematic. In this article, it is aimed to reveal the effects of the Covid-19 pandemic on the tourism sector in line with the data, to investigate how the pandemic affects urban tourism, to present suggestions in this direction for the role of municipalities within the scope of changing tourism understanding and for municipalities to implement necessary policy measures in this direction.

Due to the Covid-19 pandemic, which is stated to have more devastating effects than previous pandemics, many countries took measures such as travel restrictions, increasing border security and putting entry and exit bans into the country, disinfection practices, curfews, cancellation of national and international sports, art and tourism events, and the closure of tourism facilities. In line with these measures, there have been changes in the understanding of tourism after the pandemic. Within the scope of the changing tourism understanding, vacationing in the country and close to the place of residence, low-cost tourism routes are preferred. Nature and open-air holiday preferences come to the fore. It is predicted that tourism activity will tend towards nature sports such as surfing and mountain sports. Tourists will try to have information by using digital platforms to reach the right information before travelling. There will be a tendency to use the limited travel opportunity by taking long vacations. It is foreseen that more sensitive actions will be taken in terms of flexibility and security than before the pandemic. It is thought that innovation and digitalization will add a different dimension to the tourism sector and it is recommended to develop strategies to benefit more from technology. The most important contribution of the pandemic to the tourism sector is the creation of new business models and making the sector more sustainable. Governments, local governments and local communities, market actors must act together to improve the industry. Innovations made in the field of technology should be carried out at a faster pace in the field of tourism. Artificial intelligence, internet of things, navigation, and drone and robot technology should be used effectively in order to make various developments in the field of tourism. It is predicted that the healing power in the value chain can transform the tourism sector into a new global economic order characterized as sustainable tourism, climate action, social welfare, and local involvement. In addition, it is foreseen that local governments will become important actors in this field within the scope of changing tourism understanding.

The study is important in terms of investigating the effects of the pandemic on urban tourism, emphasizing the changing tourism understanding in the context of innovation and digitalization and conducting a comprehensive field research.

In the study, semi-structured interview technique, which is one of the data collection methods for qualitative research, was used. The research questions "Did the pandemic affect urban tourism?" "How did the pandemic affect urban tourism?" were directed to the municipalities, which are one of the important actors in the changing understanding of tourism, by sending the questionnaire form. The form was sent to 30 metropolitan municipalities, 81 provincial municipalities and district municipalities in Turkey. A total of 47 municipalities, including 18 metropolitan municipalities and 29 provincial and district municipalities, were reached.

Research findings show that the pandemic has a negative impact on urban tourism in general, and many opportunities have emerged with the changing tourism understanding. This result coincides with the results predicted in conceptual studies and confirms them. According to the findings, Ankara, Aydın, Kahramanmaraş, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malatya, Manisa, Mardin, Mersin, Muğla, Sakarya, Şanlıurfa and Van Metropolitan Municipalities declared that the pandemic affected tourism negatively despite the observance of the measures. Antalya Metropolitan Municipality stated that most of the tourism facilities could not serve in this period, the season started late, and the occupancy rate in the facilities opened remained low. Bursa Metropolitan Municipality stated that there was a decrease of 43.65% in the accommodation sector and that there was a decrease in the number of tourists by almost half. It is stated that within the scope of the new normal order, 51 hotels have received Safe Tourism Certificates and that these hotels will accept guests by complying with social distance and hygiene measures. Kocaeli Metropolitan Municipality stated that there was a serious decrease in the number of foreign tourists, while the number of domestic tourists remained at a certain level. Trabzon Metropolitan Municipality, which is very popular with tourists from the Middle East, stated that there was a 70% loss in the number of tourists.

Afyonkarahisar, Amasya, Bayburt, Çanakkale, Edirne, Elazığ, Erzincan, Giresun, Kütahya, Melikgazi, Niğde, Çankaya, Yıldırım, Selçuklu, Ümraniye, Üsküdar Municipalities reported that the pandemic had a negative impact on tourism.

Amasya Municipality reported that 85% of tourism followed a negative course. Bilecik Municipality stated that Living City Museum was closed, sightseeing tours were canceled, and there was a decrease in the number of cyclists coming to the city due to intercity and international travel barriers. Bitlis Municipality stated that the decrease in the number of tourists caused economic problems in hotels and restaurants. Çankırı, Düzce, Zonguldak Municipalities stated that they experienced economic problems due to the decrease in the number of visitors. Isparta and Karabağlar Municipality reported that festivals with a high number of participants were cancelled. Sincan Municipality stated that cultural tours were stopped. Sivas Municipality stated that the hot springs could not serve, and that social and cultural activities and tours were cancelled. While Yalova Municipality stated that the number of visitors decreased due to the fact that the city museums, which were flooded by visitors, were closed, Tunceli Municipality stated that there was a frequent and intense influx of visitors from the surrounding cities, especially during the holidays.

In line with the research findings, as stated in the conceptual framework, the pandemic affected tourism negatively. In this context, municipalities should analyze what kind of activities other municipalities are doing from a strategic point of view, taking into account the opportunities and difficulties in order to turn the pandemic conditions into opportunities. By supporting the new travel trends that are inevitable to be preferred, individual-based travel organizations, ecological trips, gastronomy trips, trips such as slow-city should be given importance, new tourism types such as agro tourism, ecotourism, farm tourism, which the locals specialize in, should be included and municipalities should produce strategies in this direction. New projects should be produced by matching the developments in the digital field with the changing tourism understanding. Municipalities, which serve as the closest service units to the citizens, should perceive the epidemic as a focal point in service innovation and should produce projects in this direction, use potential tourism resources effectively and increase tourism revenues.

XIX. YÜZYIL GERCANIS (REFAHIYE) TEKKE VE ZAVIYE VAKIFLARI

XIX. CENTURY GERCANIS (REFAHIYE) LODGE AND ZAWIYA FOUNDATIONS

Fatma KAYA DOĞANAY

Balıkesir Üniversitesi

Necatibey Eğitim Fakültesi

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

fatma.doganay@balikesir.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5199-9166

ÖZ

Geliş Tarihi:

03.01.2023

Kabul Tarihi:

13.11.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Gercanis,
Refahiye,
vakıf,
tekke,
zaviye

Keywords

Gercanis
Refahiye,
foundation,
lodge,
zaviya

Osmanlı ülkesinde vakıf kurumları arasında tekke ve zaviyeler önemli bir yer tutmuş ve bu çalışmanın konusu olan Refahiye’de (Gercanis) XIX. yüzyılda 1 tekke ve 7 zaviye vakfı tespit edilmiştir. Bunlar Cengerli Tekkesi, Tur Hasan Zaviyesi, Şeyh İsmail Zaviyesi, Seyyid Sinan Zaviyesi/Duâgüy Vakfı, Kuyman Veli Çukuru Zaviyesi, Haçir Köyü Zaviyesi, Evcı Zaviyesi ve Buğdaçor Köyü Zaviyesi Vakfıdır. Bu tekke ve zaviye vakıfları XVI. yüzyılda buldukları bölgede yerleşimin ve ekonomik faaliyetlerin devam etmesine, halkın yeme içme faaliyetlerine katkı sağlamış, yöreyi şenlendirmiştir. XIX. yüzyılda da vakıfların muhasebe kayıtları incelendiğinde it’âm-ı ta’âm/yemek ikramı faaliyetinin devam ettiği anlaşılır. Ancak Anadolu Sol Kolu üzerinde önemli bir yerleşim yeri olan Gercanis’teki tekke ve zaviyelerin hangi tarikata mensup olduğu konusunda bir bilgi elde edilememiştir.

Osmanlı medeniyet tasavvurunun bir ürünü olup günümüzde kaybolan bu tür vakıfların ortaya çıkarılması kültürel değerlerin ve varlıkların kayda geçmesi açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada nitel yaklaşım benimsenmiş olup veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi seçilmiştir. Çalışmanın kaynaklarını Devlet Arşivlerinden elde edilen belgeler, salnameler, araştırma ve inceleme eserleri oluşturmaktadır.

ABSTRACT

Lodges and zawiya had an important place among the foundation institutions in the Ottoman country and 1 lodge and 7 zawiya foundations were identified in the 19th century in Refahiye (Gercanis), which is the subject of this study. These are Cengerli Lodge, Tur Hasan Zawiya, Sheikh İsmail Zawiya, Seyyid Sinan Zawiya Duâgüy Foundation, Kuyman Veli Çukuru Zawiya, Haçir Village Zawiya, Evcı Zawiya and Buğdaçor Village Zawiya Foundation. These lodges and zawiya foundations contributed to the continuation of the settlement and economic activities in the region, to boarding activities of people and enlivened the region in the 16th century. When the accounting records of the foundations are analyzed in the 19th century, it is understood that it’âm-ı ta’âm/catering activities continued. However, there is no information on which order the lodge and zawiya in Gercanis, an important settlement on the Anatolian Left Arm, belonged to. The discovery of such foundations, which are the product of the Ottoman civilization imagination and are lost today, is important in terms of recording cultural values and assets. In this study, a qualitative approach was adapted and document analysis was chosen as the data collection technique. The main sources of study are the documents obtained from the State Archives, yearbooks, research and examination works.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1228738>

Atıf/Cite as: Kaya Doğanay, F. (2023). XIX. yüzyıl Gercanis (Refahiye) tekke ve zaviye vakıfları. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 1969-1994.

Giriş

Günümüzde Erzincan iline bağlı bir ilçe olan Refahiye; Sivas, Gümüşhane ve Giresun illeri ile komşudur (Şahin, 1997:1). Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Karadeniz Bölgelerinin sınırlarının birleştiği noktada yer alan bu coğrafi konumu nedeniyle Refahiye; bulunduğu bölgede doğal ve kültürel özellikler açısından bir geçiş güzergâhı olmuştur. Karasal iklim kuşağında bulunan Refahiye’de yükselti ve yağış fazla, ortalama sıcaklık ise düşüktür (Başbüyük, 2012:88-89).

Osmanlı kaynaklarında bu makalenin konusu olan bölge için Gercanis ve Refahiye isimleri kullanılmıştır. Daha eski devirlerdeki kayıtlara gidildiğinde Azzi/Hayaşa bölgesinin batısında bulunan ve M.Ö 1200’lerde Dukkama olarak isimlendirilen yerin, Refahiye’nin günümüzde bulunduğu yere tekabül ettiği düşünülmektedir. İlerleyen süreçte sosyal değişimler ve nüfus artışıyla birlikte İliç, Kemah ve Refahiye’nin bulunduğu coğrafyaya Daranalıs ismi verilmiştir. Bu ad zaman zaman Taranağık şeklinde de kullanılmıştır. Gercanis isminin ise Ermenice Garcgank kelimesinden türediği, adın Garcıklar yani Garcgans manasında olduğu ileri sürülmüştür (Babür, 2019: 318). Gercanis’e Refahiye isminin verilmesinde 1930-32 yılları arasında Erzincan valiliği yapan ve Erzincan Tarihi isimli eseri kaleme alan Ali Kemalî (Aksüt), Erzincan sancağı Mutasarrıfı Şefik Bey’in çabalarının etkili olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Bulut ve Tozlu (2008:100-102) isim değişikliği hususunda Erzincan sancağı meclis azalarından Mehmed Nusret Bey’in gayretlerinin olduğunu ve Erzurum valiliğinin kasabaya dönemin hükümdarına nispetle Azizabad isminin verilmesini teklif ettiğini, ancak Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesinin kasabaya Refahiye adının verilmesini kararlaştırdığını ve merkez tarafından Mehmed Nusret Bey’in bu konudaki çalışmalarını dolayısıyla takdir edildiğini yazar. Nihayetinde Sultan Abdülaziz’in 18 Nisan 1872 tarihli iradesiyle Refahiye ismi resmî olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Refahiye (Gercanis) bölgesi Osmanlı hâkimiyetine girdikten itibaren ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi vakıf müesseseleriyle bezenmiştir. Bölgede bulunan vakıfların bir kısmı Osmanlı öncesinde, bir kısmı ise Osmanlı yönetiminin medeniyet tasavvuru kapsamında tesis edilmiş olmalıdır. Bölgede tesis edilen vakıflar konusunda maalesef pek çalışma yapılmamıştır. Yapılan birkaç çalışmadan biri Kılıç’ın (2005) “*XVI. Yüzyıl Erzurum Eyaleti’nde Vakıflar*” başlıklı doktora tezidir. Bu tezde Erzurum eyaletine bağlı diğer sancaklarda olduğu gibi Kemah sancağı camileri, mescitleri, tekke ve zaviyeleri hakkında bilgi verilmektedir. Bir başka çalışma Naldan (2020) tarafından yapılan “*Hurufat Defterlerine Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Gercanis’de (Refahiye) Bulunan Vakıf Eserleri*” başlıklı makaledir. Bu makalede de Refahiye köylerinin geçmişteki ve günümüzdeki isimleri ele alınarak XVII. ve XVIII. yüzyıllarda mevcut olan cami, mescit ve zaviye vakıflarından bahsedilmektedir. Ancak XIX. yüzyılda Refahiye (Gercanis) bölgesindeki vakıflarla ilgili olarak müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple XIX. yüzyılda Refahiye vakıflarını konu alan bu çalışmamız zikredilen dönemin vakıf müessesesini ortaya koyacağından Osmanlı medeniyet tasavvurunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Günümüzde kaybolan vakıfların ortaya çıkarılması, kültürel değerlerin ve varlıkların kayda geçmesi açısından da önem arz etmektedir.

Bu çalışmamızda nitel yaklaşım benimsenmiş olup veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi seçilmiştir. Çalışmamızın ana kaynaklarını Devlet Arşivlerinden elde edilen belgeler oluşturmaktadır. Bu belgeler Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Bâb-ı Âli Evrak Odası, Cevdet Evkaf, Evkaf Berat, Evkaf Defterleri, Maliyeden Müdevver Defterler, Tapu-Tahrir Defterleri, Ticaret, Nafia, Ziraat, Orman Maadin Nezaretleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi Hurufat Defterleri tasniflerinden elde edilmiştir. Bununla birlikte 1865, 1866 ve 1868 tarihli Osmanlı Devlet Salnameleri (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye) de çalışmamızın kaynaklarındandır. Ayrıca çalışmamızda araştırma eserleri de kaynak olarak kullanılmıştır.

Araştırma bölgesini ise XIX. yüzyıl idari taksimatına göre Gercanis (Refahiye) kazası oluşturmaktadır. Bu araştırma sahasında XIX. yüzyıl vakıflarının geçmişinin izlerinin tespiti bakımından XVI. yüzyıla kadar inilerek özellikle bu yüzyıldaki Dikenli/Diğimli, Değrensor/Diğinsor, Orçul, Gercanis ve Vadivank nahiyelerindeki vakıf müesseseleri ele alınmıştır.

Vakıf Sistemi

Vakıf (vakf), İslam medeniyetinin önemli unsurlarından biri olup hukukî bir işlemle kurulan hayır müessesesidir. Bu sözcük “*bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebedîyen tahsis*” şeklinde de terim anlamına sahiptir (Günay, 2012:475). İslam devletlerinde siyasetin kararsızlığı vs. nedenlerle toplum için gerekli sosyal

hizmetlerin sağlanması vakıf kurumuna bırakılmıştır. Dolayısıyla vakıf kurumuyla bu hizmetlerde devamlılık sağlanmıştır (İnalçık, 2019:245). Vakıf müessesesi, Osmanlı Devleti'nin kurulmasıyla birlikte giderek yaygınlaşmıştır. Diğer İslam toplumlarında olduğu gibi tıbbî hizmetler, dinî hizmetler, fakirlerin, yolcuların korunması için zaviye ve imaret tesislerinin kurulması ve bunun gibi birçok hizmet vakıf kanalıyla gerçekleştirilmiştir (Akgündüz, 1988:2; İnalçık, 2019:245). Vakıf üç ana unsurdan oluşmaktadır. Bu üç unsur vakfeden (vâkıf), vakfedilen şey (mevkuf) ve vakfın menfaatleri kendilerine tahsis edilenlerdir (mevkufunaleyh/meşrutun leh) (Ertem, 1999:112). Vakıf, birkaç aşamadan sonra hukukî statü ve hükmi şahsiyet elde etmektedir. Bu aşamalardan birincisi fikrî tasarıdır ve vakfın plan ve projesi yapısı. Sonraki aşama fiziki yapılaşmanın bitirilmesi aşamasıdır. Bundan sonra ise vakfiyenin yazılması gelmektedir. Vakfiye, “*bâkîmin kararıyla hükmî ifade eden, vakfın temel kurallarının gösterildiği yazılı belge*” olmaktadır (Öztürk, 1995:20). Vakıflar kendi aralarında amaçlarına göre de ayrılırlar. Genelde bu ayırım hayrî ve zürri şeklinde olmaktadır. Hayrî vakıflar yararlananları bütün insanlar veya fakirler olan vakıflardır. Zürri (evlatlık/evladiye) vakıflar, gelirin önce hısımlara sonra fakirlere tahsis edildiği vakıflar şeklindedir (Akgündüz, 1988:200-201).

Osmanlı ülkesinde vakıf kurumları arasında tekke ve zaviyeler önemli bir yer tutmaktadır. Tekkeler farklı zamanlarda değişik adlarla ifade edilmişlerdir. Bunlar “*zâviye, bankab, dergâh, ribât, âsitâne, buk'â, imaret, diiveyre, savmaa, mihrap, tevhibhâne, harâbat*” şeklinde olabilmektedir. Bazı durumlarda tarikatın merkez tekkesi âsitâne olarak isimlendirilmiş ve Mevlevîlik örneğinde olduğu gibi de büyük Mevlevihaneler âsitâne, küçükler ise zaviye olarak adlandırılmıştır. Tekke ve zaviyelerde genelde halkın mânevî ve ahlâkî açıdan eğitilmesi amaçlanmıştır. Bu kurumlar eğitimin yanı sıra yerine göre kervansaray, imaret ve han görevini de yerine getirmektedir (Kara, 2011:368-369; Ocak, 1978:264). Genelde bir tarikat mensubu şeyh, ona bağlı belirli saydaki müridiyle köy, kasaba, şehir veya yol üzerinde, mevkice uygun bir yerde zaviyesini kurmaktadır (Ocak, 1978:262). Zaviyelerin Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması hususunda da önemli faaliyetleri olmuştur. Bu kurumlar, kolonizatör dervişleriyle kuruldukları yerde nüfus ve tarımsal üretimin artışına katkıda bulunmuş, emniyeti temin etmişlerdir. O nedenle de devlet adamları zaviye kurulmasını desteklemiş ve devlet hazinesinden de tahsisat sağlamışlardır (Barkan, 1942).

Anadolu coğrafyasında zaviyeler, Anadolu'nun Türkleşmesi, iskân edilmesi ve İslamlaşması hususu ile paralel bulunduğundan (Ocak, 1978:244), Gercanis'in bağlı olduğu Erzincan ve civarında da Malazgirt Zaferi'nden sonra ortaya çıkmaya başlamış olmalıdır. Nitekim süreçte Anadolu'ya birçok göç gerçekleştirmiş ve bu göçler esnasında birçok sufi de gelmiştir. Bu sufiler tarafından Suhreverdiyye, Rifaiyye, Kadiriyye, Yeseviyye, Kalenderiyye, Vefâiyye, Haydariyye, Kâzerûniyye, Kübreviyye, Mevleviyye gibi ekollere bağlı zaviyeler kurulmuştur (R. Kılıç, 2005).

Ancak ilerleyen devirde özellikle Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde Kızılbaş Fetreti zamanında Erzincan ve civarında da birçok zaviye harap olmuş veya terkedilmiştir. Kanuni Dönemi'nde ise ülke genelinde zaviyelerin ihya edilmesi için büyük çabalar harcanmıştır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda ise tekke ve zaviyelerde bozulmalar görülmüştür (Ocak, 1978:258). Bu bozulmaların sebep ve şekillerine bakıldığında ilmiye ile sufiyye arasındaki mücadeleler, tarikatın usul ve erkânı içerisine bid'atların alınması, tarikat çevrelerinin birbirleri ile mücadeleleri, tekke ve zaviye şeyhliğine ehil kişinin getirilmesi gerekirken evladın bu göreve getirilmesi, şeyhzadelerin post kavgasına girişip birbirlerini mahkemeye vermeleri, şeyhlerin vakıf malları yönetiminde yolsuzluk yapmaları, vakıf arazisinde yaşayan köylülerin zor durumda bırakılması ilk akla gelen meseleler olabilmektedir (Özer, 2007:58-63).

Osmanlı Devleti diğer kurumlarında olduğu gibi tekke ve zaviyeler hususunda da ıslah çalışmaları gerçekleştirmiştir. Bu minvalde Evkâf-ı Hümayûn Nezareti (1826) ve Meclis-i Meşayih (1866) gibi kuruluşlar meydana getirilmiş, Medresetü'l-Meşayih fikri ortaya atılmıştır (Şahin, 2019:26-27, 65). Cumhuriyet döneminde cami ve mescitlerle birlikte tekke ve zâviyelerin idaresi 1924'te kurulan Diyanet İşleri Reisliğine devredilmiştir. Tekke ve zaviyeler, 1925 tarihine gelindiğinde 677 sayılı *Tekke ve Zâviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun*'la tarihi misyonlarını tamamlamıştır (Kara, 2011:370).

Refahiye'nin (Gercanis) Osmanlı Hâkimiyetine Girişi ve Osmanlı İdari Teşkilatındaki Yeri

Refahiye ve çevresi 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Türklerin eline geçmiştir. Alparslan'ın komutanlarından Mengüçük Gazi tarafından kurulan Mengüçüklü Beyliğinin hâkimiyetine giren Refahiye, 1228'de I. Alaeddin

Keykubad tarafından Anadolu Selçuklu topraklarına katılmıştır. Erzincan civarında meydana gelen Kösedağ Savaşı (1243) sonrasında Moğol işgaline uğrayan bölge Eratna, Mutaharten, Timur, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi ve nihayet Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Zaferi sonrasında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bölge zaman zaman Safevi saldırılarına uğramış ise de Osmanlı idaresi devletin yıkılışına kadar sürmüştür.¹

Refahiye (Gercanis) bölgesi Osmanlı idaresine girdiği ilk yıllarda Erzincan-Bayburd vilayetine tâbi Kemah livasına bağlı bir nahiye yapılmıştır (Miroğlu, 2014:27-29). 1530'da Vilayet-i Rûm-ı Hadis eyaletinin Kemah livasına bağlı (BOA, TD 387:798-799) bir nahiye olan Gercanis, 1535'te Erzurum beylerbeyliği teşkil edilince Kemah'ın da bu beylerbeyliğe bağlanmasıyla Erzincan'la birlikte Erzurum beylerbeyliği sınırları içerisinde yer almıştır (Miroğlu, 2014:27-29). Gercanis, 1591-1592 tarihli tapu-tahrir defterinde Kemah livasına bağlı bir nahiye olarak kaydedilmiş (BOA, TK.GM.d, 67:185b), 1642 tarihli avarız defterinde ise Erzurum eyaletine bağlı bir kaza olarak gösterilmiştir. Bu tarihte kazaya bağlı nahiyeler Dikenli/Diğimli, Değrensor/Diğinsor, Orçul ve Gercanis'tir. Ancak defterde nahiyeler aynı zamanda Kemah kazasına tâbi olarak da kaydedilmiştir (BOA, MAD.d, 5152:566-594).

XVI. yüzyıldan Tanzimat Dönemi'ne kadar Gercanis, Erzurum ve Diyarbekir eyaletleri arasında el değiştirerek 1 Nisan 1846'da Harput eyaletinin kurulmasıyla devam eden süreçte buraya dâhil edilmiş ve Hozat, Kuruçay, Kızılkilise, Kuzucan, Ovacık, Koçgiri, Mazgirt, Çemişgezek ve Kemah ile birlikte Dersim sancağını meydana getirmiştir (Gül, 2015:29, 32). 1858 yılına ait bir vakıf kaydında hâlen Dersim sancağına bağlı olduğu anlaşılan Gercanis (BOA, C. EV, 490/24769), 1863 yılında Erzincan sancağına tâbi bir nahiye yapılmıştır (Gül ve Başbüyük, 2011:49). 1865 tarihli Devlet Salnamesinde (s.174) ise Harput eyaletinin Dersim livasına bağlı bir kaza olarak gösterilen Gercanis, bir yıl sonraki salnamede (1866:170) Erzurum vilayeti² Erzincan livasına bağlı bir kaza olarak kaydedilmiştir. Keza 1866 tarihli (EV.d 19696:2) defterde Erzincan sancağındaki vakıflar gösterilirken Gercanis'te bulunan Seyyid Sinan Zaviyesi ve Şeyh İsmail Zaviyesi Vakfının 1863, 1864 ve 1865 seneleri muhasebesi de yer almıştır. 1868 (H.1285) tarihli Devlet Salnamesinde (s.185) ise Gercanis maa nahiyesi Kemah ifadesi bulunmaktadır. Ancak BOA, EV.d, 19696 (1866), BOA, EV.d, 21577 (1872) ve BOA, EV.d, 18840 (1872) numaralı defterlerdeki vakıf kayıtlarında Gercanis, hâlâ kaza olarak ifade edilmektedir. Gercanis, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde idari taksimatta nahiye statüsünden kaza statüsüne yükseltilecek Erzincan sancağını oluşturan kazalardan biri haline getirilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in 2 Mart 1881 tarihli iradesi ile kaza yapılan Gercanis'e Mehmed Sadık Efendi kaymakam olarak atanmıştır (Biol, 2019:337).

Nahiyeye adını veren Gercanis köyü, Osmanlıların bölgeyi fethi sırasında mevcut olmakla birlikte, halkın yerini ve yurdunu terk etmesi sebebiyle "halî" ve "harap" olmuştur. Nitekim 1516 tarihli tahrir defterinde (BOA, TT.d, 60:112) halî ve harap kaydı bulunmaktadır. Ancak bir müddet sonra köy ahalisinden bazıları köye tekrar dönmüş olmalıdır. Zira 1530 tarihli tahrir defterinde (BOA, TT.d, 168:111) köyde 3 hanenin ve 1591-1592 tarihli tahrir defterinde (BOA, TK.GM.d, 67:185b) 11 hanenin kayıtlı olduğu görülmektedir.

Gercanis köyünün bugünkü Refahiye'nin merkezi olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Zira Bulut ve Tozlu (2008), bugünkü Refahiye ilçe merkezinin bulunduğu alanda 1870 yılına kadar hiçbir yerleşme bulunmadığını yazar. Miroğlu (2014:119) ise tahrir defterlerindeki "*nefs-i Gercanis*" ifadesine izafeten Gercanis nahiyesinin merkezinin Gercanis köyü olduğunu söyler. Ali Kemalî (1932:354, 355) de nahiyenin önceki merkezinin günümüzdeki kaza merkezine yakın Başgercanis köyü olduğunu, bulunduğu yerin sarp ve dağlık olması dolayısıyla asayişin temin edilmesinde sıkıntı çekildiğinden yerleşmenin daha uygun bir yere taşınmasına karar verilerek bugünkü yere taşınmasının uygun görüldüğünü, bu yeni yerde hükümet konağı yapıldığını ifade eder.

Yukarıdaki bilgilerden XVI-XVIII. yüzyıllarda Gercanis nahiyesinin/kazasının merkez yerleşmesinin nahiyeye adını veren Gercanis (bugünkü Günyüzü) köyü olduğu, XIX. asırda ise nahiyeye bağlı köyler açısından merkez olması ve yol güzergâhında bulunmasından dolayı Gercanis (Günyüzü) köyünün 10 km kuzey-doğusuna bir hükümet konağı ile müştemilatının inşasıyla bugünkü Refahiye ilçe merkezinin meydana geldiği anlaşılmaktadır.

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Turan, O. (1973). Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi. Nakışlar Yay; Miroğlu, İ. (1995). Erzincan. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, 318-321; Şahin, T. E. (ty). Refahiye yukarı ülke'nin yeşil cenneti. Refahiye Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği Yayınları-2; Özdemir, M. (2007). Refahiye tarihi Eski Çağlardan Cumhuriyet'e kadar.

² Osmanlı Devleti, 1864 yılında Vilayet Nizamnamesi hazırlamış ve bu nizamname ile eyaletler lağvedilerek livalardan oluşan vilayet sistemi meydana getirilmiştir. Yeni sistem ilk önce Tuna vilayetinde denenmiş ve daha sonra nizamname Erzurum, Edirne, Trablusgarp, Bosna ve Halep'te uygulanarak olumlu sonuçlar alınmıştır (Bkz. Özkan, 2020:223-225).

Refahiye'nin (Gercanis) coğrafi durumu incelendiğinde Osmanlı yol sisteminde Anadolu Sol Kolu'nda yer aldığı anlaşılmaktadır. İstanbul-Erzurum arasında yer alan Anadolu Sol Kolu Merzifon'a kadar Orta Kolu'nun izlediği yolu takip etmiş, “buradan Lâdik-Niksar-Karabısar-ı Şarkî-Kelkit-Aşkale-Erzurum yoluyla Hasankale'den bir kol Kars'a diğer bir kol da Tebriz'e” varmıştır (Gül, 2011:114). Fatih Sultan Mehmed'in Otlukbeli Savaşı, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı ve Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn ile Revan Seferlerinde izledikleri güzergâh Sivas-Erzincan ve Erzurum arasındaki eski güzergâhtır ki (Gündoğdu, 2001:66) bu seferlerde Refahiye'ye de uğranılmış olmalıdır. Ancak süreçte bölgedeki Sol Kol güzergâhlarından “Refahiye, Erzincan, Üzümlü, Tercan, Aşkale ve Erzurum tarihi yolu işlerlik itibarıyla üstünlüğünü yavaş yavaş Erzincan'ın kuzey bölgesinde Kelkit (Germiüri) güzergâhındaki yollara bırakmıştır” (Gül, 2011:118). Ayrıca Erzincan-Sivas arasında bulunan Refahiye'nin köylerinden Sarhan (Sakaltutan ile Kızıldağ arasında), “aynı zamanda Karadeniz'e paralel yol güzergâhının başladığı noktada kurulmuştu” (Gündoğdu, 2001:66; Gül, 2011:117).

Refahiye'nin Osmanlı yol sisteminde Anadolu Sol Kolu üzerinde bulunması bölgede köylerin, tekke ve zaviyelerin kurulmasını etkileyen unsurlardan biri olmalıdır. Nitekim tekke ve zaviyelerin temel işlevlerinden birine baktığımızda “ayende ve revende” nin yani yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak olduğu görülür. Aynı zamanda derbent bölgelerinde kurulan zaviyeler nakliyata yardım etmek gibi görevleri de yerine getirirlerdi. Keza derbent civarında kurulan köylerde ahali, geçilmesi zor derbentlerin bakım ve onarımı ile görevlendirilirdi. Bu bağlamda örnek olarak Gercanis'e tabi Altkendi (Altköy) ve Ekecik köyleri gösterilebilir ki (Miroğlu, 2014: 48-53) Altköy'de Şeyh İsmail ve Seyyid Sinan Zaviyeleri bulunmaktadır.

Harita 1. Tahmini Gercanis (Refahiye) Çalışma Alanı (<https://earth.google.com/web>, 12.11.2023)

XVI. Yüzyıl Gercanis Vakıfları

İslam medeniyetinin insanlığa bir armağanı olan vakıflar, özellikle Osmanlı döneminde bir medeniyet tasavvuru olarak İmparatorluğun hâkimiyetindeki toprakların her köşesinde tesis edilmiştir. Bu meyanda 1514 yılından sonra Osmanlı hâkimiyetine giren Refahiye (Gercanis) bölgesinde de muhtelif vakıflar tesis edilmiştir. Bu vakıfların çoğunluğunu zaviye ve cami vakıfları oluşturmaktadır. Zaviye ve cami vakıfları hakkında ilk dönemlerde tahrir kayıtları önemli kaynaklar arasındadır ki Osmanlı fetih politikasının aslına kılıç fethinden sonra yapılan tahrir oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle gerçek fetih, bölgenin nüfus ve arazi sayımının yapılması, yani tahrir işlemi yapılarak bölgenin bütün unsurlarıyla deftere geçirilmesidir.

Gercanis ve çevresi de fetihden hemen sonra 1516-1518 yılları arasında tahrir edilmiş ve bu tahrir neticesinde günümüzde Osmanlı Arşivinde bulunan 60 no'lu tahrir defteri tertip edilmiştir. Bu tahrir defteri üzerinde

yaptığımız çalışmada Gercanis nahiyesine bağlı Puladahuru köyünde bir zaviyedar kaydına rastlanmıştır (BOA, TT.d, 60:121).³

Bölgenin ikinci tahriri 1530'da yapılmış ve bu tahrir işlemi sonucunda Osmanlı Arşivinde bulunan 168 no'lu tahrir defteri tertip edilmiştir. Bu tahrir defterinde bölgede tespit edilen vakıf müesseseleri şunlardır;

Gercanis nahiyesi;

Gercanis Mescidi; Nefs-i Gercanis'te yer alan mescit için 50 kilelik (nakdi karşılığı 90 akçedir) geliri olan bir zemin yer vakfedilmiştir. Defterde kayıtlı vakıf şartında bu zeminin tasarruf hakkı mescit imamına verilmiştir (BOA, TD, 168:111).

Kürdler/Kurdlar Köyü Mescidi; Köy mescidine 30 kilelik gelire sahip Hacıtarla isimli bir zemin vakfedilmiştir (BOA, TD, 168:115).

Orçul nahiyesi;

Koğankışlak Köyü Zaviyesi; 1530 itibariyle şeyhlik makamında Alaaddin Şeyh oğlu Derviş Pir Veli'nin bulunduğu zaviyede 2 nefer yaşamaktadır. Zaviye yakınındaki bir çiftlik ve bir çayır zaviyeye ait olarak kaydedilmiş olmakla birlikte buraların gelirleri belirtilmemiştir (BOA, TD, 168:120).

Vadivank nahiyesi;

Terkütah/Türkütah Köyü Zaviyesi; 1530 yılı itibariyle şeyhlik makamında Şeyh Davud oğlu Şeyh Yusuf bulunmaktadır. Zaviyeye hasılı 540 akçe olan bir çiftlik yer vakfedilmiştir. Köyde 1 hane, 5 mücerred, 1 imam, 1 nökerzade, 1 zaviyedar, 3 zaviyedarzade yaşamaktadır (BOA, TD, 168:59).

Dikke Köyü Mescidi; Geliri 67 akçe olan bir çiftlik yerin vakfedildiği köy mescidinde bir imam görev yapıyordu. Defterde kayıtlı vakıf şartında çiftliğin tasarruf hakkı mescit imamına verilmiştir (BOA, TD, 168:60).

1530 tarihli defterde, Gercanis nahiyesine bağlı Ahurcuk köyünde bir zaviye, Puladahuru köyünde Hüseyinşeyh adlı bir zaviye, Orçul nahiyesine bağlı Buğdaçor köyünde Mevlana Mahmud adlı bir zaviye, Dikenli nahiyesine bağlı Altkendi köyünde Şeyh İsmail Zaviyesi ve Vadivank nahiyesine bağlı Haçır köyünde bir zaviye kaydedilmiştir. Bu zaviyeler XIX. yüzyılda da varlıklarını devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla bu zaviyelerle ilgili bilgiler kendi başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Bölgenin bir diğer tahriri 1591-1592'de yapılmış ve bu tahrir işlemi sonucunda Osmanlı Arşivinde bulunan 67 no'lu tahrir defteri tertip edilmiştir. Bu tahrir defterinde 1530 tahririnden farklı olarak Orçul nahiyesi Üçviran köyünde Kara Yakup Zaviyesine rastlanmaktadır. 1530-1590 yılları arasında geçen 60 yıllık sürede bölgedeki vakıf müessesinde değişiklik olmaması, Devletin vakıf statüsüne ve vakıfların devamlılığına verdiği değer bir göstergesidir. Bu tahrir defterinde bölgede XIX. yüzyılda varlığını devam ettiren zaviye vakıfları dışında tespit edilen vakıf müesseseleri şunlardır;

Orçul nahiyesi;

Kara Yakup Zaviyesi; Üçviran köyünde bulunan zaviyenin 1591 yılı itibariyle şeyhi Kara Yakup oğlu Derviş Ebulkasım'dır. Zaviyeye Üçviran köyü gelirinin malikane hissesi olan 360 akçe hasıl vakfedilmiştir (BOA, TK.GM.d, 67:195b).

Gercanis nahiyesi;

Gercanis Mescidi; Nefs-i Gercanis'te yer alan mescit için 1530'da vakfedilen 50 kilelik (nakdi karşılığı 90 akçedir) zemin geliri 1591'de de aynen muhafaza edilmiştir (BOA, TK.GM.d, 67:185b).

Kürdler Köyü Mescidi; Mescide 1530'da olduğu gibi 30 kilelik (nakdi karşılığı 360 akçedir) gelire sahip bir zemin yer vakfedilmiştir (BOA, TK.GM.d, 67:188b, 189a).

Koğankışlak Köyü Zaviyesi: Zaviye şeyhliği 1591 öncesinde Alaaddin Şeyh oğlu Derviş Pir Veli uhdesinde iken bu tarihte Behram, Pir Veli ve Mehmed tarafından müştereken tasarruf edilmektedir. Buradaki hem çiftlik hem de çayır zaviyeye ait olup zaviye vakfının hasılı 540 akçedir (BOA, TK.GM.d, 67:194b).

Vadivank nahiyesi;

³ Gercanis'in yer aldığı tahrir kayıtları Özdemir'in (2007), Refahiye Tarihi ve Miroğlu'nun (2014), Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566) isimli eserlerinde de ele alınmış olmakla birlikte çalışmamızın bu kısmında ilgili defterler tekrar incelenmiştir.

Terkütah/Tırkütah Köyü Zaviyes; Zaviye şeyhi 1591 öncesinde Şeyh Davud oğlu Şeyh Yusuf iken bu tarihte sultan beratıyla Derviş Ferman şeyhlik makamına tayin edilmiştir. Zaviye vakfını 1530'da olduğu gibi bir çiftlik yer oluşturmaktadır. Ancak vakıf geliri 360 akçeye düşmüştür. Terkütah köyünde 7 hane ve 6 mücerred olmak üzere tahminen 40-50 kişi yaşamaktaydı (BOA, TK.GM.d, 67:135b).

Dikke Köyü Mescidi; 1591 yılı itibariyle Halil Fakih'in imamlık yaptığı mescide bir çiftlik yer vakfedilmiştir. 1530'da hasılı 67 akçe olan çiftlik geliri 1591'de 360 akçeye çıkmıştır (BOA, TK.GM.d, 67:137a).

XVII. ve XIX. Yüzyıl Gercanis Vakıfları

Bu başlık altındaki Gercanis vakıfları ile ilgili Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları arşivinde bulunan Hurufat Defterleri incelenmiştir. Bu defter serileri vakıf, esnaf ve mahkeme teşkilatı ile burada çalışan görevliler hakkında değerli bilgilere sahiptir ve sosyal tarih, şehir tarihi, sanat tarihi gibi çalışma alanlarında sıkça başvurulan kaynaklar arasındadır. Hurufat Defterlerindeki kayıtlara göre Gercanis vakıfları⁴;

Değrensor nahiyesi;

Alakilise Köyü Ali Ağa Cami, Pazarkendi Köyü Cami, Sarhan/Saruhan Köyü Cami, Yazı Köyü Halil Efendi Cami, Zöhrab Köyü Cami

Diğimli/Diğimli nahiyesi;

Alt Köyü/Altkendi/Alpkendi Cami/Mescidi, Aşud Köyü Fatıma Hatun Cami, Hacıkendi Köyü Cami, Kayı/Fay? Köyü Mehmed Ağa Cami, Yazıkendi? Köyü Mustafa Bey Cami, Alt Köy Seyyid Sinan ve Ebubekir Türbesi, Şeyh İsmail Zaviyesi, Seyyid Sinan Zaviyesi/Duâgûy Vakfı

Gercanis nahiyesi;

Cilans Köyü Ahmed Ağa Cami, Cilans Köyü Kutlutepe Yaylağı Cami, Divir Köyü Cami, Ekecik/Eğercik Köyü Cami, Ekecik Köyü Hasan Bey Cami, Ekrek Köyü Ali Bey Cami, Erzenis/Erzensi/Ezirins/Erzinsi Köyü Melek Şerif Cami, Gercanis Köyü Durak Mescidi/Camisi, Hacıkendi Köyü Cami, Hanzar Köyü Cami, Kürtler Köyü Mescidi/Cami, Puladahuru Köyü Cami, Siptigin Köyü Hüseyin Efendi Cami, Tur Hasan Zaviyesi, Evcışeyh Zaviyesi

Orçul nahiyesi;

Karır/Karur Köyü Salih Bey Cami, Ofuz Köyü Seyyid Mehmed Cami, Mondolos Köyü Cami, Mahulkebir? Cami, Gölükzir Köyü Cami, Sivker/Zevker Köyü El-Hac Osman Cami, Buğdaçor Köyü Zaviyesi, Ferihan/Kuyman ve Deli/Veli Çukuru Zaviyesi

Vadivank nahiyesi;

Amus/Amusa/Ağmusa/Amursa Köyü Halil Ağa Cami, Cengerli Köyü Cami, Çotor/Hotor? Köyü Hacı İbrahim Cami, Çorubcu/Çorbacı Köyü İmam Hasan Mescidi/Camisi, Dikke Köyü Hacı Halil Cami, Ermenek Köyü Cami, Esirlik Köyü Cami, Gelbulas Köyü Hüseyin Ağa Cami, Kiraz? Köyü Cami, Mülk Köyü Seyyid Süleyman Cami, Yeke? Köyü Hacı Seydi Çiftliği Cami?, Cengerli Tekkesi

Nahiyesi tespit edilemeyen vakıflar;

Çat/Han/Can Köyü Hacı Osman Cami, Eyle Köyü Mehmed Çelebi Cami, Horun/Sorun Köyü Cami, Mimari? Köyü Hacı Osman Cami, Hotar/Sotar? Köyü Hacı Osman Cami, Karaağaç Mahallesi Bali Bey Mescidi, İspikri/İspikdi Köyü Cami, Seyyid Bekir Köyü Hüseyin Efendi Cami?, Çukur Köyü Cami, Habran? Köyü Cami Horan Köyü Cami, Zantaniş? Köyü Cami, Komayere Baba Zaviyesi (Bkz. Ek 1)

Hurufat defterlerine göre Gercanis'te XVII-XIX. yüzyılda yukarıda görüldüğü üzere 52? cami/mescit, 1 tekke, 7 zaviye ve bir türbe bulunmaktadır. Bu dönemde Gercanis zaviyeleri arasında farklı olarak Komayere Baba Zaviyesi tespit edilmiş olmakla birlikte Haçir Zaviyesine ise tesadüf edilmemiştir.

Gercanis vakıflarında görevliler arasında mutasarrıf, cabi nazır, mütevellî, zaviyedar, imam, hatip, müezzîn ve ferraşa rastlanmıştır. Nitekim Alakilise Köyü Ali Ağa Camisi mütevellîsi Yusuf vefat ettiğinden yerine 1691'de Veli atanmıştır (VGMA, 1098:265). Erzenis/Erzensi/Ezirins/Erzinsi Köyü Melek Şerif Caminde ise ferraşa olan

⁴ Vakıfların buldukları nahiyeler tespit edilirken varsa hurufat defterlerindeki kayıtlar, kayıtlarda nahije bilgisi yoksa Miroğlu'nun (2014) eseri dikkate alınmıştır. Gercanis ile ilgili Hurufat Defterlerindeki kayıtlar 1691-1823 yılları arasını ihtiva etmektedir.

İsmail ve Mustafa'nın görevi Nisan 1699'da yenilenmiştir (VGMA, 1140:631). Bir camide imam ve hatiplik görevi tek kişinin üzerinde olabildiği gibi ayrı ayrı kişilerin de görevlendirilmesi söz konusudur. Genelde görevlilerin yaptıkları iş için uygun evlatları bulunuyorsa ilgili görevin oğul tarafından devam ettirildiği görülmektedir. Bu bağlamda Ekrek Köyü Ali Bey Cami ele alındığında İmam Cafer'in, Müezzîn Seferi'n ve Hatip Mansur'un görevi 1691'de yenilenmiştir. Monla Mehmed Çiftliğinden almak üzere bir akçe ile müezzîn olan Sefer vefat ettiğinden yerine oğlu Eyüb Haziran 1700'de görevlendirilmiştir (VGMA, 1098:265). İmam ve Hatip Cafer Efendi vefat ettiğinden oğlu es-Seyyid Mehmed Halife Haziran 1758'de (VGMA, 1103:179); gönüllü olarak imam ve hatip olan Seyyid Mehmed vefat ettiğinden oğlu Seyyid Ahmed Nisan 1770'te görevlendirilmiştir (VGMA, 1102:23).

Görevliler gönüllük esasından vazifelerini yerine getirebildiği gibi işlerinin karşılığı olarak yarım, bir, iki veya üç akçe alabilmektedirler. Zira Zöhrab Köyü Caminde yarım akçe ile imam ve hatiplik görevi Şubat 1765'te Hasan'a verilmiştir (VGMA, 1101:149). Cilans Köyü Ahmed Ağa Caminde ise Halas (Ahmed Ağa) değirmeninden aldığı bir akçe ile hatip olan Ömer beratını zayi ettiğinden beratı Nisan 1693'te yenilenmiştir (VGMA, 1098:265). Erzenis/Erzensi/Ezirins/Erzinsi Köyü Melek Şerif Caminde de iki akçe ile imam ve hatip olan İlyas'ın görevi Nisan 1693'te yenilenmiştir (VGMA, 1098:265). Ekecik/Eğercik Köyü Camisinde ise üç akçe ile imam ve hatip olan Mehmed vefat ettiğinden yerine Es-Seyyid Hüseyin Halife Haziran 1765'te getirilmiştir (VGMA, 1101:149). Görevlilerin ücretlerinin karşılandığı vakıf gelirleri arasında çiftlik, değirmen ve boyahane bulunabilmektedir. Nitekim Alt Köyü/Altkendi/Alpkendi Cami/Mescidinde Seyyid Hüseyin bir adet mülk boyahanesini Allah rızası için vakfetmiş ve camide imam ve hatip olan diğer Seyyid Hüseyin'in vazifesi az olduğundan boyahane kendisine şart koşularak boyahanenin icarı vazife olmak üzere Mayıs 1773'te verilmiştir (VGMA, 1115:125, 192).

XIX. Yüzyıl Gercanis (Refahiye) Tekke ve Zaviye Vakıfları

Araştırmamızın asıl konusunu oluşturan XIX. yüzyıl Refahiye vakıfları hakkında Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde (BOA) bulunan Evkaf Defterleri, Cevdet Tasnifi, Vakıf Kayıtları Arşivi Hurufat Defterleri vd. kayıtların tetkiki neticesinde bölgede Tur Hasan Zaviyesi, Şeyh İsmail Zaviyesi, Seyyid Sinan Zaviyesi/Duâgûy Vakfı, Kuyman Veli Çukuru Zaviyesi, Haçir Köyü Zaviyesi, Evcî Zaviyesi, Buğdaçor Köyü Zaviyesi ve Cengerli Tekkesine ait vakıflar tespit edilmiştir.

Tur Hasan Zaviyesi Vakfı

Gercanis'e bağlı Puladahuru diğer adıyla Hüseyin Şeyh (bugünkü Avşarözü) köyünde bulunan bu zaviye (BOA, EV.d, 18273:39) ve köyün Horasan erenlerinden Şeyh Hasan (Tur Hasan) Baba tarafından kurulduğu kabul edilmektedir. Hasan Baba'nın babasının ismi Hüseyin Şeyh'tir. Hasan Baba'nın, ailesiyle beraber günümüzdeki köyün 500 metre doğusunda Ziyaret olarak adlandırılan yerin Elmalar mevkiine yerleştiği ve zaviyesini kurduğu varsayılmaktadır (Refahiye Kaymakamlığı, 1998: 118).

Şeyh Hasan'ın doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekle birlikte XV. yüzyılın son çeyreği ile XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olması muhtemeldir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde 1514-1518 yılları arasında otorite boşluğu nedeniyle sıkıntılar neticesinde köylerin boşalmasına rağmen Şeyh Hasan'ın köyünü terk etmediği ve zaviyede hayatına devam ettiği düşünülmektedir. Özdemir'in (2007:427-428) Refahiye Tarihi isimli eserinde belirttiği rivayete göre Yavuz Sultan Selim, Kemah'ı fethetmek için Amasya'dan Kemah'a yol alırken 17 Mayıs 1515'te güzergâh üzerindeki Hüseyin Şeyh Zaviyesi Şeyhi Hasan'ı ziyaret etmiş ve Şeyh Hasan da orduya yiyecek ikram etmiştir. Nüfuzlu bir şahsiyet olan Şeyh Hasan, ilerleyen süreçte köyünün ve diğer köylerin nüfusunun artmasında ve şenlenmesinde etkili olmuş olmalıdır. Bu zat, "*Refahiye-Kemah yolunun yedinci km'si üzerinde bulunan mezarlukta*" metfundur. Yukarıda da belirtildiği üzere ölüm tarihi hakkında kesin bilgi olmamakla birlikte 1516-1518 tarihli tahrirde Puladahuru köyünde Mezid Şeyh b. Hüseyin Şeyh kaydı bulunmakta ve 1530 tarihli tahrir defterine göre de zaviye şeyhi Hüseyin oğlu Derviş Mezid olarak gösterilmektedir. Derviş Mezid'in Bayezid adlı bir oğlu da zaviyede yaşamaktadır. Köyde 3 hane, 1 mücerred, 3 nöker, 4 nökerzade ve 1 sipahizade yer almaktaydı. Köyün vergi gelirlerinden 520 akçelik malikâne hissesi ile 320 akçe geliri olan bir çiftlik zaviyeye vakfedilmiştir. Ayrıca Ekinge köyünün vergi gelirinin 891 akçelik malikâne hissesi de Tur Hasan Zaviyesi vakfına aittir. Bu gelirle zaviye vakfının toplam geliri 1731 akçe olmuştur (BOA, TT.d, 60:121, BOA, TT.d, 168:112, 117; TD, 387:798, 801).

1591-1592 tahririnde zaviye şeyhliğinin Derviş Mezid/Abid'den oğlu Bayezid'e geçtiği anlaşılmaktadır. Şeyh değişikliklerinin babadan oğula geçmesi vakfın evladiyelik vakıf haline geldiğinin göstergesidir. Şeyh Bayezid'den başka iki oğlu da bu tarihte zaviyeye hizmet etmektedir. Zaviye vakfının malikâne hissesinden gelen gelirleri bir önceki tahrir nazaran yaklaşık %38 artarak 730 akçeye çıkmıştır. 320 akçelik çiftlik geliri ise aynen muhafaza edilmiştir. Böylece vakfın Puladahuru köyünden toplam geliri 1050 akçe olmuştur. Ayrıca Ekinge/Eligi köyünün malikâne hissesinin tamamı olan 500 akçe de zaviyeye aittir. Bu gelirle birlikte 1591 yılı itibariyle Tur Hasan Zaviyesi (Hüseyinşeyh Zaviyesi) Vakfının toplam geliri 1550 akçe olmuştur (BOA, TK.GM.d, 67:186b, 190b).

Hurufat Defterlerindeki kayıtlara göre Tur Hasan Zaviyesinde, Zaviyedar Ali yerine Ekim 1703'te Abdurrahman görevlendirilmiştir. İbrahim ve Abdurrahman mutasarrıflar iken İbrahim vefat ettiğinden hissesi oğlu Ali'ye Haziran 1704'te verilmiştir. Bir akçe ile evladiyet ve meşrutiyet üzere mutasarrıflardan İbrahim oğlu Ali de vefat ettiğinden Mehmed, vakıf şartları hilafına hisseye dahil olduğundan hisse tamamen Mart 1706'da Abdurrahman'a bırakılmıştır (VGMA, 1098:265-266).

XIX. yüzyıla gelindiğinde Tur Hasan Zaviyesi vakfının evladiyelik vakıf olarak statüsünü devam ettirdiği görülmektedir. Nitekim 1849, 1850 ve 1851 yılları vakıf kayıtlarında zikredilen aileden Seyyid Hüseyin b. İbrahim'in zaviyedarlık makamında bulunduğu anlaşılmaktadır (BOA, EV.d, 12359:2). Seyyid Hüseyin muhtemelen 1857'de vefat etmiştir. Seyyid Hüseyin döneminde vakfın gelirini XVI. yüzyılda olduğu gibi yine Puladahuru köyünün vergi gelirleri oluşturmaktadır. Seyyid Hüseyin vefat ettiğinde (Ebu) Bekir, İbrahim ve Hasan adlı oğulları hükümete başvurarak zaviye gelirlerini müştereken tasarruf etme hakkının kendilerine verilmesini istemişlerdir (BOA, C.EV, 490/24769). Bu teklifleri kabul edilmiş olmalı ki 1863-1864 yıllarına ait kayıtlarda vakıf gelirlerini zikredilen kişiler müşterek olarak tasarruf etmektedirler. Bu dönemde vakıf gelir kaynaklarında da çeşitlenme meydana gelmiş ve Puladahuru'n yanı sıra Şah Verdi, Çakmaklı, Çiçekli ve Sivasî mezralarının vergi gelirlerinin (aşar vergisi) yarı hisseleri de zaviyeye tahsis edilmiştir (Bkz. Tablo 1). 1871 yılında vakfın zaviyedarları hâlâ Ebubekir, İbrahim ve Hasan'dır. Ayrıca vakfın hiçbir surette vakfiyesi mevcut değildir (BOA, EV.d, 18273:95).⁵

Tur Hasan Zaviyesi vakfının gelir kaynaklarını aşar vergisi oluştururken; gider kalemlerini it'âm-ı ta'âm (yemek ikramı) /vazâif (vazifeler), görevli maaşları, muhasebe harcı, diğer (dönemin şeyhinin evlatlarına taksim olunan ödenek, gelirin kimin uhdesinde olduğu bilinmediğinden hazineye aktarılan para, fazla meblağın şart olunduğu üzere terki, mutasarrıfının elinde berat olmadığından tevkif kılınan vs.) oluşturmaktadır. Yıllar itibariyle vakfın geliri ile gider kalemlerini oluşturan meblağ Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 1. Tur Hasan Zaviyesi Vakfının Yıllara Göre Gelir Kaynakları ve Miktarları (Kuruş)

GELİR KAYNAĞI	GELİR (KURUŞ)												
	1846	1847	1848	1849	1850	1851	1863	1864	1865	1866	1867 ⁶	1870 ⁷	1871 ⁸
Puladahuru	600	600	650	650	650	650	845	800	697	750	710	1175	1525
Şah Verdi Mezrası							845	800	697	700	650		
Çakmaklı Mezrası							845	800	697	600	560	550	725
Çiçekli Mezrası							245	212	184	240	230		
Sivasî Mezrası							120	117	101	95	80		
Toplam	600	600	650	650	650	650	2900	2729	2376	2385	2230	1725	2250

Not: Tablo 1; arşiv kaynaklarından (BOA, EV.d, 12359:2; BOA, EV.d, 18823:4, 12, 29; BOA, EV.d, 18840:4, 11, 26; BOA, EV.d, 18273:39, 95) elde edilen verilerden oluşturulmuştur.

⁵ Taş (2020:302), "Erzincan Vakfiyeleri Üzerine Bir Değerlendirme" adlı eserinde Gercanis'e ait 10 adet vakfiye tespit etmiştir ki bu vakfiyelerin tamamı köy camilerinin inşası ve ihtiyaçlarına yönelik şartlar taşımaktadır.

⁶ İlgili kaynakta 1866 ve 1867 yılları geliri belirtilirken Sivasî mezrasının yerine Suroğlu (سور اوغلی) mezrasının yarısı ifadesi yer almaktadır.

⁷ İlgili kaynakta Çakmaklı mezrası, köy olarak belirtilmektedir.

⁸ İlgili kaynakta gelir kaynakları olarak Puladahuru köyü ile mezralarının yarı hisse ve Çakmaklı köyünün yarı hisse aşar bedeli gösterilmiştir.

Tablo 2. Tur Hasan Zaviyesi Vakfının Gelir ve Gider Durumu

YIL	GELİR (KURUŞ, PARA)	GİDER (KURUŞ, PARA)				Gider Toplamı
		İr'âm-ı Taam/Vazâif	Maaş	Muhasebe Harcı	Diğer	
1846-1851	3800	1000	560	140	2100	3800
1863-1864	5629	2110,35		703,25	2814,20	5629
1865	2376	891	237,24	59,16	1188	2376
1866-1867 ⁹	4615	1730,25	461	115,15	2307	4615
1868			240	60		
1869			180	45		
1870	1725	325	280	70	1050	1725
1871	2250		450	112,20	1687,20	2250

Not: Tablo 2; arşiv kaynaklarından (BOA, EV.d, 12359:2; BOA, EV.d, 18823:4, 12, 29; BOA, EV.d, 18840:4, 11, 26, 35, 38, 40; BOA, EV.d, 20202:2, 3, 8; BOA, EV.d, 18273:39, 95) elde edilen verilerden oluşturulmuştur.

Tablo 1'e göre zaviyenin gelir durumu incelendiğinde istikrarlı bir artışın olmadığı görülür. İlk artış 1848 yılında %8¹⁰ olarak gerçekleşmiştir. 1851 yılına göre 1863 yılında %346 oranında bir artış meydana gelmiş ve diğer yıllar ele alındığında gelirin bir daha 1863 yılındaki rakama ulaşamadığı anlaşılmıştır. Bu da 1863 yılında ürün hasadının iyi olduğunu düşündürmektedir. 1863-1871 yılları arasında tespit edilebilen en kötü hasat yılı 1870 olmalıdır. Tablo 2'ye göre vakfın giderleri ele alındığında burada da istikrarlı bir taksimin olmadığı anlaşılır. 1846-1851 yıllarında gelirin %26'sı yemek ikramı/vazifeye, %15'i maaşa, %4'ü muhasebe harcına ayrılmış ve %45'lik kısmı da evlada taksim edilmiştir. 1870 yılında ise %19'u yemek ikramı/vazifeye, %16'sı maaşa, %4'ü muhasebe harcına ayrılmış ve %61'lik kısmı da evlada terk edilmiştir.

Şeyh İsmail Zaviyesi Vakfı

Şeyh İsmail Zaviyesi, Alpkendi adlı köyde bulunuyordu. Ancak köy tahrir kayıtlarında Altkendi olarak da değerlendirilebilmekte ve günümüzdeki ismi Altköy'dür (Miroğlu, 2014:113-114). Alpkendi köyünün Orta Asya'dan 400 yıl önce gelen Yahyaogulları tarafından kurulduğu kabul edilmektedir (Refahiye Kaymakamlığı, 1998:115). Köyün 1642 avarız defterine göre ve bugünkü konumu üzerinden Osmanlı döneminde Sivas-Erzincan arasındaki ana yol üzerinde ulaşım hizmeti verdiği düşünülmektedir (Başbüyük, 2012:100).

XVI. asırda Dikenli/Diğimli nahiyesine bağlı olan, 1516 tarihinde harap ve halî kaydedilen köy 1000 akçe vergi gelirine sahipti (BOA, TT.d, 60:104). 1530 tahririnde Alpkendi'de 3 hane, 1 imam ve 1 zaviyedarzade bulunmaktadır. 1530 yılı itibariyle Şeyh İsmail Zaviyesi şeyhliği padişah beratı ile Şeyh Nazar oğlu Bayezid'e verilmiştir. Köyün 652 akçelik malikane hissesi de zaviyeye vakfedilmiştir (BOA, TT.d, 168:108; BOA, TD, 387:801). 1591-1592 tahririnde Zaviyenin şeyhlik makamında Seyyid Bayezid'in oğlu Sinan Halife görülmektedir. Alpkendi köyünün vergi gelirlerinin 740 akçelik malikane hissesi ve ayrıca bir zemin geliri zaviyeye vakfedilmişti (BOA, TK.GM.d, 67:182b-183a). 1642 tarihli avarız defterinde Alpköyünde 1 zaviye şeyhi, 4 tumar sahibi, 18 hane Müslüman, 1 ferraş ve 1 hane Hıristiyan kayıtlıdır (BOA, MAD.d, 5152:565, 568).

Hurufat Defterleri kayıtlarına göre bu zaviyeye 1698'de cabi ve nazır gerekli olmuş ve cabilik Seyyid Hasan'a, nazırlık görevi de Seyyid Hüseyin'e verilmiştir (VGMA, 1140:631). Zaviyede talim eylemek şartıyla mutasarrıf Seyyid Abbas Mayıs 1705'te görevlendirilmiştir (VGMA, 1104:190). Yevmi beş akçe ile mütevellî Seyyid Şeyh Mustafa Halife'nin görevi Aralık 1758'de yenilenmiştir (VGMA, 1103:178-179).

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde kaynaklarda 1863-1865 yılları arasında zaviyenin mütevellisinin Osman oğlu Emin Ağa olduğu görülmektedir. Mütevellî Emin Ağa marifetiyle vakfın 3 senelik muhasebesi yapılmıştır. Vakfın muhasebesi yapıldığı esnada zaviyedarlık makamında bulunan Yusuf'un elinde beratı bulunmadığından

⁹ Giderler toplamı yeniden hesaplandığında 1 kuruş eksik çıkmaktadır.

¹⁰ Makale genelinde yüzde hesaplamalarında virgülden sonraki rakamlar için 5'ten küçük ve büyük olma durumlarına göre yuvarlama yapılmıştır.

hissesi sandığa alınmıştır. Bahsedilen yıla ait belgede bir diğer zaviyedar olarak Osman isimli birinin adı geçmektedir (BOA, EV.d, 18823:8). Vakfın 1866 yılı muhasebesi ise berat aldığı anlaşılan Zaviyedar Yusuf tarafından yapılmıştır (BOA, EV.d, 18823:19). Keza 1867 senesi muhasebesi de Zaviyedar Yusuf tarafından gerçekleştirilmiştir (BOA, EV.d, 13082:3; BOA, EV.d, 18273:63).

Şeyh İsmail Zaviyesinin vakıf gelirlerini aşar vergisi geliri oluşturmaktadır. Zaviyenin gider kalemlerini it'âm-ı ta'âm/vazâif, Zaviyedar Yusuf Vazifesi, Zaviyedar Osman'ın eyyâm-ı hâliye hasılatı, görevli maaşları ve muhasebe harcı oluşturmaktadır. Yıllar itibarıyla vakfın gelirleri ile gider kalemlerini oluşturan meblağ Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Şeyh İsmail Zaviyesi Vakfı Gelir ve Gider Durumu

YIL	GELİR (KURUŞ, PARA)	GİDER (KURUŞ, PARA)					
		İt'âm-ı ta'âm /Vazâif	Zaviyedar Yusuf Vazifesi	Zaviyedar Osman'ın Eyyâm-ı Hâliye Hasılatı	Maaş	Muhasebe Harcı	Gider Toplamı
1863	4537 =11537	6028		3500	1608	401	11537
1864	3750						
1865	3250						
1866	2540		476,20	1905	127	31,20	2540
1867	2250	750	562,20	750	150	37,20	2250
1868-1869					980	245	

Not: Tablo; arşiv kaynaklarından (BOA, EV.d, 18823:8, 19; BOA, EV.d, 19696:2; BOA, EV.d, 18840:7, 17, 34, 36; BOA, EV.d, 20202:4; BOA, EV.d, 13082:3; BOA, EV.d, 18273:63) elde edilen verilerden oluşturulmuştur.

Şeyh İsmail Zaviyesinin en yüksek gelire sahip olduğu yıl Tur Hasan Zaviyesinde olduğu gibi 1863 senesidir. Bundan sonraki senelerde gelir peyderpey düşmüştür. Gelirin gider kalemlerine dağılımında bir istikrarsızlık söz konusudur. 1863-1865 yılları arasında giderin %52'si it'âm-ı ta'âm/vazife, %30'u eyyâm-ı hâliye hasılatı, %14'ü görevli maaşları ve %4'ü muhasebe harcıdır. 1866 senesinde ise en yüksek gider kalemi %75'lik oranla eyyâm-ı hâliye hasılatı olmuştur.

Seyyid Sinan Zaviyesi/Duâgûy Vakfı¹¹

Bu vakıf, Şeyh İsmail Zaviyesinin de bulunduğu Altköy/Altkendi/Alpkendi köyünde yer almaktadır. Günümüzde köyde Seyyid Sinan ve Hıra Bekir Türbesi bulunmaktadır (Kaplanoğlu, 2009:235). Altköy'de Cuma ve bayram namazları Seyyid Sinan Türbesinin yanında bulunan camide kılınmaya devam etmektedir. Bir yangın nedeniyle Seyyid Sinan Zaviyesi harabeye dönerek ortadan kalkmıştır. Zaviyenin nasıl bir olay sonucu yandığı noktasında kesin bir bilgi elde edilememekle beraber mezarlık olarak kullanılan zaviyenin yerinde mezar kazılırken yanık ağaç parçaları çıkarılmaktadır (Türkoğlu, 2019:507).

1591-1592 tahririnde Alpkendi köyündeki Şeyh İsmail Zaviyesinin şeyhi olarak, Seyyid Bayezid'in oğlu Sinan Halife görülmektedir. Bu tahrirde ilim ehli olup mescitte halkı irşad eden Sinan Halife için hayatta olduğu sürece kendisine tahsis edilen yerlerden vergi alınmayacağı ve buna mukabil padişaha dua edeceğine dair bir kayıt düşülmüştür (BOA, TK.GM.d, 67:182b-183a). Keza 1642 tarihli avarız defterinde Şeyh Ebubekir Efendi oğulları Seyyid Şeyh Bulduk Efendi ve biraderi Seyyid Maksud Çelebi'nin, Bulak köyündeki Fakih Çayırı isimli tarlayı, Biçer köyündeki tarla ve çayırı, Hackendi köyündeki tarlayı tasarruf ettikleri kaydı bulunmaktadır. Ayrıca bu kimseler, namazlarında dualarından istifade edilmek üzere avarız-ı divaniye ve tekâlîf-i örfiyyeden muaftırlar

¹¹ Seyyid Sinan Zaviyesi/Duâgûy Vakfı için incelenen kaynaklarda Seyyid Sinan Zaviyesi Vakfı, Seyyid Sinan Halife Vakfı, Esseyyid Sinan Halife Vakfı, Seyyid Sinan Halife Duâgûy Vakfı, Seyyid Sinan Vakfı, Seyyid Sinan Halifenin Duâgûy Vakfı ibareleri kullanılabilir. “Du'âgû (çoğulu Du'âgûyân); vakıf-kurucularının bazı arzularının gerçekleşmesi gayesiyle Allah'a du'â eden kişiye verilen özel isim, profesyonel du'â okuyucu” (Bkz. Yediyıldız, 1983:57) anlamını taşımaktadır. Osmanlılarda bu vazifenin en yaygın kullanıldığı alan vakıflar olmakla birlikte ne zaman ortaya çıktığına yönelik kesin bilgi bulunmamaktadır. Duâgûyluk vazifesi vakfiyelerde özellikle tarikat ve ilim mensuplarına ayrılmakta, uygulamanın temelinde de bu mensupları maddî bakımdan desteklemek anlayışı yatmaktadır (İpşirli, 1994:541).

(BOA, MAD.d, 5152:565, 568). Bu hususlar üzerinden Sinan Halife'nin padişaha dua etmesi ve hayatta olduğu sürece kendisine tahsis edilen yerlerden vergi alınmaması durumunun süreç içerisinde Seyyid Sinan Halife Duâgûy Vakfına dönüşme ihtimali yüksek olasılıktır.

Hurufat Defterlerindeki kayıtlara göre Sinan Halife'ye vakf olan yerlerin öşr mahsulüne Defter-i Hakani gereğince dua-hânlık şartıyla eskiden beri Seyyid Mustafa mutasarrıf olup beratı olmadığından Defter-i Hakani gereğince Nisan 1744'te berat verilmiştir. Seyyid Mustafa Halife yerine Şubat 1746'da Seyyid Hüseyin Halife berat almış ancak Seyyid Mustafa'nın görevi bırakması vaki olmadığından mağduriyeti ahali ve Kemah kazası ahali tarafından Kemah mahkemesine Ağustos 1753'te haber verilmiştir (VGMA, 1104:190). Duâgûluk vazifesiyle mutasarrıf Sinan oğlu Seyyid Mustafa kendi rızasıyla hissesinin yarısını yeğeni Mehmed oğlu Mehmed'e Ağustos 1753'te bırakmıştır (VGMA, 1104:190; VGMA, 1103:179). Ancak Seyyid Mustafa kendi rızasıyla Seyyid Hüseyin'e hissesini bırakmış sonrasında ise bunu inkâr ederek hissesinin yarısını Mehmed oğlu Mehmed'e vermiş, bu durumdan da Seyyid Hüseyin mağdur olduğundan Hüseyin'e görevi Temmuz 1754'te iade edilmiş ve Mart 1761'de yenilenmiştir (VGMA, 1104:225; VGMA, 1103:178-179). Mart 1756 tarihli bir kayıta ise Seyyid Mustafa'nın suçu yok iken Seyyid Hüseyin'in uygun olmayacak şekilde berat aldığı ve Seyyid Mustafa'nın atik beratının ipka edildiği belirtilmiştir. Öşr mahsulünün yarısı ile Duâgûluk vazifesine mutasarrıf olan Seyyid Mehmed Halife kendi rızasıyla Seyyid Mustafa Halife lehine Mayıs 1757'de feragat etmiştir (VGMA, 1103:179).

28 Ağustos 1851 tarihli defterde de (EV.d, 12359) Alpkendi köyünde Seyyid Sinan Zaviyesinin evladiyet olduğu belirtilmiştir. Vakfa evladiyet olarak el-Hac Osman ve Yusuf mutasarrıflardır. Bu kişiler hazır oldukları halde 1849-1851 seneleri muhasebesi yapılmıştır. Vakfın geliri Alpkendi köyü iltizam bedelidir (BOA, EV.d, 12359:2). Yine aynı belgede kazada bulunan (köy ismi belirtilmemiş) Seyyid Sinan Zaviyesi Vakfının, mütevellileri İbrahim ve Hüseyin hazır olduğu halde 1849-1851 seneleri muhasebesi yapılmıştır. Bu vakfın geliri de Kuyman? Veli? ve Delü? Çukuru¹² köyü iltizam bedelidir (BOA, EV.d, 12359:3). Ancak Kuyman Veli Çukuru Zaviyesi (Çat köyü) isminde bir zaviyenin daha olması bu belgede isim yanlışlığı yapıldığını düşündürmüştür. O zaviyenin de 1846-1865 yılları arasındaki muhasebesi Zaviyedar Hüseyin Bey tarafından yapılmıştır (BOA, EV.d, 18823:16). Keza Alpkendi köyündeki Seyyid Sinan Zaviyesi evkafının dâhilinde iki adet değirmen, bir adet dink¹³ ve bir boyahanenin 1845 senesinden 1851 senesi sonuna kadar 7 yıllık muhasebesi vakfın mutasarrıfı Hacı Osman Efendi hazır olduğu halde gerçekleştirilmiştir. Değirmen ve dink kira geliri senelik 640 kuruş, boyahane kira geliri senelik 100 kuruştur (BOA, EV.d, 12359:3).

1863-1865 yıllarında vakfın mütevellisi Osman oğlu Emin Ağa'dır. Osman oğlu Emin Ağa vasıtasıyla yapılan muhasebede vakfın geliri Alpkendi köyündeki 46 kıta arazi aşar bedelidir (BOA, EV.d, 18823:8, BOA, EV.d 18840:7). Vakfın 1866 senesi muhasebesi müteveli Yusuf tarafından yapılmıştır. Yine gelir köyde bulunan 46 kıta araziden elde edilen aşar bedelidir (BOA, EV.d, 18823:19, BOA, EV.d, 18840:17). Ayrıca Seyyid Sinan Halife Vakfının 1846 senesi Martından 1866 senesi Şubat sonuna kadar 21 senelik muhasebesi vakfın mütevellisi/vekil-i varisi Yüzbaşı Mehmed Ağa tarafından yapılmıştır. Gelir Alpkendi karyesindeki bir miktar arazi aşar bedelidir (BOA, EV.d, 13082:2; BOA, EV.d, 18273:59). Ancak buradaki gelir miktarları (bkz. Tablo 4) diğer kaynaklarda bulunan gelirlerle örtüşmediğinden vakfın gelirlerinin bir miktarının muhasebesinin yapılmış olması ihtimal dâhilindedir. Vakfın 1867 senesi muhasebesi Duâgûy Yusuf tarafından yapılmıştır. Gelir, köydeki 46 parça arazi aşarından elde edilmiştir (BOA, EV.d, 13082:3). 1871 senesine gelindiğinde vakfın mutasarrıfları Mehmed ve Osman'dır. Vakfın vakfiyesi hiçbir surette bulunmamaktadır (BOA, EV.d, 18273:111).

Seyyid Sinan Zaviyesi/Duâgûy Vakfı gider kalemlerini it'âm-ı ta'âm/vazâif, eyyâm-ı hâliye hasılatı, görevli maaşları, muhasebe harcı ve diğer (evlatlar arasında taksim, teamül gereği taksim, gelecek sene muhasebesinde gelir gösterilmek üzere terk olunan vs.) kısımları oluşturmaktadır. Yıllar itibariyle vakfın gelirleri ile gider kalemlerini oluşturan meblağ Tablo 5'te verilmiştir.

¹² Ü. Kılıç (2005:182) eserinde yeri tespit edilemeyen evkafı Delü Çukuru isimli bir çiftlik olan Koğan Baba Zaviyesinden bahsetmektedir. Bu zaviyenin şeyhlik görevini Derviş Mustafa ve Derviş Bayram müştereken yürütmektedir. Zaviye vakfı 200 akçe gelire sahiptir.

¹³ Dink: El ile veya su kuvvetiyle işleyen dövme aleti. Bkz. Pakalın, 1993:452.

Tablo 4. Seyyid Sinan Zaviyesi/Duâgûy Vakfı 21 Senelik Geliri (1846-1866) (BOA, EV.d, 18273:59)

SENE	GELİR (KURUŞ)	SENE	GELİR (KURUŞ)	SENE	GELİR (KURUŞ)	SENE	GELİR (KURUŞ)
1846	500	1852	830	1858	950	1864	925
1847	590	1853	875	1859	990	1865	951
1848	625	1854	890	1860	1000	1866	810
1849	700	1855	900	1861	1025	Toplam	17947
1850	757	1856	910	1862	970		
1851	790	1857	930	1863	1029		

Tablo 5. Seyyid Sinan Zaviyesi/Duâgûy Vakfı Gelir ve Gider Durumu

YIL	GELİR (KURUŞ, PARA)		GİDER (KURUŞ, PARA)					Toplam
			İt'âm-ı taam/Vazâif	Eyyâm-ı Hâliye Haslatı	Maaş	Muhasebe Harcı	Diğer	
1849	1200	=3600	1500		420	105	1575	3600
1850	1200							
1851	1200							
1845- 1851 ¹⁴	5180				258,32	64,38	4856,10	5180
1863	2868	=7288	3808,30	2210	1015,24	253,26		7288
1864	2370							
1865	2050							
1866	1750		656,10	875	175	43,30		1750
1846- 1866	17947		2116	10831	1000	250	3750	17947
1867	1425		534,15	712,20	142,20	35,25		1425
1868					145	36,10		
1869					136	34		
1870					136	34		
1871	760				152	38	570	760

Not: Tablo 5; arşiv kaynaklarından (BOA, EV.d, 12359:2, 3; BOA, EV.d, 18823:8, 19; BOA, EV.d, 19696:2; BOA, EV.d, 18840:7, 17, 34, 35, 37, 38, 40; BOA, EV.d, 20202:4; BOA, EV.d, 13082:2, 3; BOA, EV.d, 18273:56, 59, 111) elde edilen verilerden oluşturulmuştur.

Tablo 5'e göre diğer zaviyelerde olduğu gibi Seyyid Sinan Duâgûy Vakfının en yüksek geliri 1863 senesinde elde edilmiştir. Bundan sonra gelir giderek düşmüştür. Gider kaleminde muhasebe harcı ve maaşlarda da bir istikrar olmamakla birlikte gelirin aksine 1867'den sonra artış olmuş ve oran %25'lere çıkmıştır.

Kuyman Veli Çukuru? Zaviyesi Vakfı

Hurufat Defterleri kayıtlarında Orçul nahiyesinde Ferihan/Kuyman ve Deli/Veli Çukuru Zaviyesi isminde bir zaviyeye rastlanmıştır. Zaviyenin ismi üzerinde farklı okumalarda söz konusu olduğundan Kuyman Veli Çukuru? Zaviyesi ile aynı zaviye olduğu düşünülmüştür. Bu zaviye elli seneyi aşkın boş ve harap olduğundan, zaviyedarları Mustafa ve Süleyman da kırk seneyi aşkın çocuksuz vefat ettiklerinden zaviyede meşayih-i azam neslinden Seyyid Hafız Yusuf ve Mehmed iştiraken Mayıs 1769'da görevlendirilmiştir (VGMA, 1102:23). Seyyid Hüseyin oğlu Seyyid Hafız Yusuf hizmetini yerine getirmekte iken bazı kimseler müdahale etmek istemişse de bu duruma men olunarak Yusuf'un zaviyedarlığı Mart 1800'de ipka edilmiştir (VGMA, 552:321).

Bu vakıf, Evkaf Defterlerindeki kayıtlara göre Orçul nahiyesine bağlı Çat köyünün Kuyman Veli Çukuru mezrasında bulunan zaviyenin vakfidir. Vakfa ait kayıtlardan 1846-1867 yılları arasında zaviyedarlık makamında Hüseyin Bey'in olduğu ve bu yıllara ait muhasebenin onun tarafından tutulduğu anlaşılmaktadır (BOA, EV.d,

¹⁴ Vakfa ait değirmen-dink-boyahane muhasebesidir.

18823:16, 24). 1870 ve 1871 senelerine ait kayıtlarda ise Mehmed Şevket, Abdullah Kemal ve Sagir Mustafa Efendilerin vakıf mutasarrıfları oldukları görülmektedir (BOA, EV.d, 18273:86; BOA, EV.d, 21577:10).

Vakfiyesi bulunmayan zaviyenin gelir kaynaklarını Çat köyü ve Kuyman Veli Çukuru mezarının aşar geliri oluşturmaktadır. Vakfın gider kalemleri ise it'âm-ı ta'âm, eyyâm-ı hâliye hasılatı, görevli maaşları, muhasebe harcı ve diğer (kadim teamül gereği zaviyedarı terk kılınan, kadim teamül gereği mütevelliyeye terk kılınan vs.) kısımlarından oluşmaktadır. Yıllar itibarıyla vakfın gelirleri ile gider kalemlerini oluşturan meblağ Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Kuyman Veli Çukuru Zaviyesi Gelir ve Gider Durumu

YIL	GELİR (KURUŞ, PARA)	GİDER (KURUŞ, PARA)					
		İt'âm-ı ta'âm	Eyyâm-ı Hâliye Hasılatı	Maaş	Muhasebe Harcı	Diğer	Gider Toplamı
1846-1865	44800		1225	8715	2178,30	32681,10	44800
1866	2455 =4550		2275	455	113,30	1706,10	4550
1867	2095						
1868-1869				400	100		
1870	2050 =4380	1980		480	120	1800	4380
1871	2330						

Not: Tablo 6; arşiv kaynaklarından (BOA, EV.d, 18823:16, 24; BOA, EV.d, 20202:4; BOA, EV.d, 18840:15, 21, 36, 39; BOA, EV.d, 18273:8) elde edilen verilerden oluşturulmuştur.

Tablo 6 ele alındığında zaviyenin gelirinin, tespit edilebilen tarihler içerisinde en yüksek 1866 yılında olduğu anlaşılır. Diğer vakıfların aksine bu zaviyede son yıllarda gider içindeki maaş ve muhasebe harcı oranı %14'lerde kalmıştır. 1871 yılı gider kalemleri içerisinde it'âm-ı ta'âm %45, maaş %11, muhasebe harcı %3 ve diğer kısım %41'lik orana sahiptir.

Haçir Köyü Zaviyesi

XVI. yüzyılda Vadivank nahiyesine bağlı bir köy olan Haçir'de (günümüzde Aydınçık) bir zaviye bulunmaktaydı. Zaviyenin kurucusunun ve zaviyenin kimin adına tesis edildiğinin bilinmemesi sebebiyle çalışmamızda Haçir Köyü Zaviyesi olarak tesmiye edilmiştir. 1530'da Haçir Köyü Zaviyesi şeyhlik makamında Pir Ali oğlu Şeyh Hüseyin bulunuyordu. Köyün gelirinin 450 akçelik malikâne hissesi ve 340 akçelik bir çiftlik geliri zaviyeye vakfedilmişti (BOA, TT.d, 168:62; BOA, 387:800). 1591 yılından önce zaviye şeyhliği Şeyh Hasan oğlu Ali tasarrufunda iken 1591'de Şeyh Yusuf oğlu Mehmed'in tasarrufuna verilmiştir. Bu yılda zaviye vakfının geliri 1530 yılı ile aynı olup 790 akçeye tekabül etmektedir. (BOA, TK.GM.d, 67:138b, 139a).

XIX. yüzyıla gelindiğinde zaviyenin 1845-1851 yıllarına ait muhasebesi zaviyedarlar Mustafa ve İbrahim tarafından yapılmıştır. Bu tarihlerde zaviye vakfının gelirini Haçir'in iltizama verilen gelirleri oluşturmaktadır (BOA, EV.d, 12359:3). 1863-1866 yılları arasında zaviyedar Mustafa, 1867'de mütevellî Ebubekir, 1869-1870 yıllarında zaviyedar ve mütevellî Mustafa, 1871'de de Şeyh Mustafa, Ebubekir ve Mehmed müştereken zaviyeyi idare etmekte ve zaviyedarlık ve mütevellîlik vazifelerini icra etmekteydiler. Keza 1863-1871 yılları arasında İbrahim adında bir zaviyedar da yarı hisseye sahiptir. 1869'dan itibaren kayıtlarda vakıf gelirini Haçir köyü gelirinin yarı hissesi ve bir çiftlik yerin aşar vergisi oluşturmaktadır (BOA, EV.d, 18823:4; BOA, EV.d, 18823:22; BOA, EV.d, 18823:28; BOA, EV.d, 18273:41, BOA, EV.d, 18273:70). Buna karşılık vakfın gider kalemleri ise masraflar/vazâif/it'âm-ı ta'âm, eyyâm-ı hâliye hasılatı, görevli maaşları, muhasebe harcı ve diğer (vazife erbaplarına taksim, zaviyedarın elinde berat olmadığından tevkif kılınan, kadim teamül gereği terk kılınan vs.) kısımlarından oluşmaktadır. Yıllar itibarıyla vakfın gelirleri ile gider kalemlerini oluşturan meblağ Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Haçir Köyü Zaviyesi Gelir ve Gider Durumu

YIL	GELİR (KURUŞ, PARA)	GİDER (KURUŞ, PARA)						
		Masraflar/Va zâif/İt'âm-ı ta'âm	Zaviyedar İbrahim'in Eyyâm-ı Hâliye Hasılatı	Maaş	Muhasebe Harcı	Diğer	Gider Toplamı	
1845	200	=2600	600		200	50	1750	2600
1846	400							
1847	400							
1848	400							
1849	400							
1850	400							
1851	400							
1863	2178		1491,30		497,10		1989	3978
1864	1800	=3978						
1865	1085	=2175		1087	217	54,15	815,25	2175
1866	1090							
1867	1275		478,5	637	127	31,35		1275
1868				500	100	25		
1869	1435		235	450	240	60	450	1435
1870	1700		300	525	280	70	525	1700
1871	1925		320	601,35	321	80,10	601,35	1925

Not: Tablo 7; arşiv kaynaklarından (BOA, EV.d, 12359:3, BOA, EV.d, 18823:4, 22, 28; BOA, EV.d, 18840:4, 20, 26, 35, 39, 40; BOA, EV.d, 20202:5; BOA, EV.d, 18273:41, 42, 70) elde edilen verilerden oluşturulmuştur.

Tablo 7'ye göre Haçir Köyü Zaviyesinin en yüksek gelir elde ettiği yıl 1851'e göre %445 artışla 1863 yılı olmuştur. 1864-1865'te bir düşüş yaşanmakla birlikte diğer zaviyelerin aksine 1866 ve sonrasında gelir yükselişe geçmiştir. 1869 yılından itibaren gider kalemlerinin oranında değişiklik olmuş, muhasebe harcı ve maaşlar %21'lere çıkmıştır. Buna mukabil eyyâm-ı hâliye hasılatı oranı %50'lerden %31'lere gerilemiştir.

Evcî Zaviyesi

Evcî Zaviyesi, Gercanis nahiyesinin Ahurcuk köyündedir. 1516'da harap ve halî olan köyün geliri tahrir defterinde 2000 akçe olarak kaydedilmiştir (BOA, TT.d, 60:111). 1530'dan az önce şenlenen köyde 3 hane, 3 mücerred, 3 nöker ve 1 nökerzade nüfus meskûn olup zaviye şeyhliğinde Seydi Ahmed oğlu Şeyh Ahmed bulunuyordu. Bu tarih itibariyle vakfın gelirini 360 akçe hasıllı bir çiftlik oluşturuyordu (BOA, TT.d, 168:111; BOA, 387:801). 1591 tahririnde de zaviye şeyhinin defter-i atikte de kayıtlı olan Şeyh Ahmed olduğu ve zaviye vakfının gelirinin yine 360 akçelik çiftlik olduğu belirtilmiştir. Bu tarihte Ahurcuk köyünde 12 hane, 2 mücerred, 14 nefer (tahminen 62 kişi) meskûndü (BOA, TK.GM.d, 67:186a).

Hurufat Defterlerindeki ilk kayıtlarda Bekiryunus köyünde bulunduğu ifade edilen Evcî¹⁵ Zaviyesinin (VGMA, 1098:265), Mart 1766'daki kayıta Zaviye-i Arab şeklinde bilindiği belirtilmiş ve zaviye Ahurcuk Bekiryunus köyünde gösterilmiştir. Zaviyede bir akçe ile cetlerinden beri zaviyedar olan İbrahim mutasarrıfken Veli isimli kimse bir şekilde kendi üzerine berat almış ancak İbrahim'e görevi iade edilmiştir (VGMA, 1101:150).

XIX. yüzyıl kayıtlarına göre de Bekiryunus ve Ahurcuk köyünde bulunan Evcî Zaviyesi vakfının mutasarrıfı Hüseyin Halife hazır olduğu halde 1846-1851 yılları arasında 6 yıllık gelir ve gider muhasebesi yapılmıştır. Bir çiftlik arazisinin gelirinin vakfedildiği zaviyenin gider kalemlerini vazifeler arasında taksim, görevli maaşları ve muhasebe harcı oluşturmaktadır. Yıllar itibariyle vakfın gelirleri ile gider kalemlerini oluşturan meblağ Tablo 8'de verilmiştir.

¹⁵ Hurufat Defterlerinde zaviyenin ismi Evcîşeyh olarak gösterilmektedir.

Tablo 8. Evcı Zaviyesi Gelir ve Gider Durumu (BOA, EV.d, 12359:3)

YIL	GELİR (KURUŞ, PARA)		GİDER (KURUŞ, PARA)				
		=600	Vazifeler Taksim	Arasında	Maaş	Muhasebe Harcı	Gider Toplamı
1846	100	=600	525		60	15	600
1847	100						
1848	100						
1849	100						
1850	100						
1851	100						

Tablo 8'e göre Evcı Zaviyesinin 1846-1851 yılları arasındaki gelirleri senelik olarak aynı değere sahiptir. Gider kalemleri değerlendirildiğinde vazifeler arasında taksimin %88, maaşın %10 ve muhasebe harcının da %3 oranına sahip olduğu anlaşılır.

Buğdaçor Köyü Zaviyesi

Bu zaviye, Orçul nahiyesine bağlı Buğdaçor¹⁶ (günümüzde Damlaca) köyünde bulunmaktadır. XIX. yüzyıl kayıtlarında zaviyenin ismi belirtilmediğinden Buğdaçor Köyü Zaviyesi olarak tesmiye edilmiştir. Köye; bölgede buğday ve arpanın çok yetişmesi sebebiyle Buğdaçor/Buğdaçor isminin verildiği ileri sürülmektedir. Köyün kurucusu olarak Mevlana Mahmud oğlu Derviş Murad kabul edilmektedir. Kendisinin Horasan Erlerinden Anadolu'ya gelen 40 kişilik gruptan biri olduğu tahmin edilmektedir (Refahiye Kaymakamlığı, 1998: 127).

Buğdaçor köyünde 1516'da 9 hane ve 3 mücerred Müslüman bulunmakta olup köyün vergi geliri 6000 akçedir (BOA, TT.d, 60:120). 1530'da 23 hane, 21 mücerred, 1 imam, 11 nöker ve nökerzade Müslüman ve 10 hane, 6 mücerred Hristiyan bulunan köyün vergi geliri 5392 akçe olmuştur. Köyde bulunan Mevlana Mahmud Zaviyesi'nin şeyhliği padişah beratıyla Mahmud oğlu Derviş Murad'a tevcih edilmiştir. 540 akçe gelire sahip bir çiftlik ve değirmen zaviyeye vakfedilmiştir. Zaviyeye ait çiftlikte de 6 hane meskündür (BOA, TT.d, 168:117-118). 1591-1592 tahririnde ise 34 hane, 34 mücerred Müslüman ve 6 nefer Hristiyan bulunan köyün geliri ise 7000 akçeye yükselmiştir. Bu tarihte de Mevlana Mahmud Zaviyesi şeyhliğinde hâlâ Mahmud oğlu Derviş Murad'ın olduğu görülmektedir. Keza zaviye vakfı geliri olarak değirmen ile çiftlik kaydedilmiş olup hasılları 450 akçedir. Ancak değirmen harap durumdadır (BOA, TK.GM.d:192b, 193a). 1642 tarihli avarız defterine göre köyde 1 tımar sahibi, 3 zaviyedar, 1 sipahizade ve 15 hane bulunmakta olup zaviyedarlar Halil Şeyh oğlu Osman, onun biraderi Şeyh Mahmud ve Şeyh Murad'dır (BOA, MAD.d, 5152:575-576).

Hurufat Defterlerindeki kayıtlardan da evladiyelik vakıf haline dönüştüğü anlaşılan bu zaviye vakfı zaviyedarlığı 1846-1851 yılları arasında Şeyh Ali, Ahmed, Mustafa ve Hüseyin'in müştereken tasarrufuna verilmiştir (BOA, EV. d, 12359:3). 1868-1869 yıllarına ait bir belgede de (BOA, EV.d, 18840:36) Gercanis'e bağlı Buğdaçukur köyünde Şeyh Mahmud Zaviyesinin bulunduğu kaydedilmiştir. Bu kayıt köyün isminin Buğdaçor'dan Buğdaçukur'a değiştiğini göstermektedir.

1846-1851 yılları arasında vakfın gelirini bulunduğu köyün iltizama verilen arazileri oluşturmaktaydı. Vakfın gider kalemlerini ise it'âm-ı ta'âm , görevli maaşları, muhasebe harcı ve evlatlar arasında taksim meydana getirmektedir. Yıllar itibariyle vakfın gelirleri ile gider kalemlerini oluşturan meblağ Tablo 9'da verilmiştir

Tablo 9. Buğdaçor Köyü Zaviyesi Gelir ve Gider Durumu

YIL	GELİR (KURUŞ, PARA)		GİDER (KURUŞ, PARA)				
		=2400	İt'âm-ı ta'âm	Maaş	Muhasebe Harcı	Evlatlar Arasında Taksim	Gider Toplamı
1846	400	=2400	750	330	82	1237	2400
1847	400						
1848	400						
1849	400						
1850	400						

¹⁶ Hurafat Defterlerinde köyün ismi Bağrahör/Bozaçor/Çor/Bordecor/Borçor şeklinde de yazılmıştır.

1851 ¹⁷	400		
1868-1869		3080	770

Not: Tablo 9; arşiv kaynaklarından (BOA, EV.d, 12359:2; BOA, EV.d, 18840:36) elde edilen verilerden oluşturulmuştur.

Tablo 9'a göre Buğdaçor Köyü Zaviyesinin 1846-1851 seneleri arasında yıllık geliri sabit olup giderler incelendiğinde it'âm-ı ta'âmın %31, maaşın %14, muhasebe harcının %3, evlada taksim edilen miktarın %52'lik kısma tekabül ettiği anlaşılmaktadır.

Cengerli Tekkesi Vakfı

Vadivank nahiyesinde aynı isimli köyde¹⁸ bulunan Cengerli Tekkesi, XVII. yüzyıldan itibaren kayıtlara girmiştir. Hurufat Defterlerindeki kayıtlara göre Cengerli Tekkesinde bir çiftlik yerin galleşine mutasarrıf Ömer'in görevi Nisan 1693'te ve Şubat 1704'te yenilenmiştir (VGMA, 1098:265). Osman vefat ettiğinden oğulları Mehmed ve Ahmed kardeşlere iştiraken Ocak 1810'da berat verilmiştir (VGMA, 554:209).

Tekkenin 1846-1867 yılları arasında tekkenişin ve mütevellisi Şeyh Mahmud ve Şeyh Yakup Efendiler olup vakfın gelirini iltizama verilen arazi geliri oluşturmaktadır (BOA, EV.d, 12359:3; BOA, EV.d, 18823:16; BOA, EV.d, 18823:20, 28; BOA, EV.d, 18273:40). Vakfın 1871'de mutasarrıflığında Süleyman Şaban ve Hasan Şaban bulunuyordu. Bu tarihte Cengerli köyünde bulunan bir çiftliğin arazi aşarı vakfa gelir kaydedilmiştir (BOA, EV.d, 18273:96). 3 Ağustos 1876 tarihinde tekkenişin Şeyh Mahmud'un oğlu Süleyman Efendi bir çiftliğin gelirinin yarı hissesine mutasarrıf olup çiftliğin diğer yarı hissesi de 29 Mayıs 1877'de Şeyh Davud oğlu Şeyh Yakup'un oğlu Şaban Efendi'ye tevcih edilmiştir. Tekkenin zaviyedarlık ve şeyhlik makamında bulunan Şeyh Süleyman Şubat 1898'de vefat etmiştir. Bu sırada Osmanlı hükümetinden Şeyh Ömer Efendi'ye zaviyedarlık makamının vakıf gelirinin yarı hissesinin verilmesi istirham edilmiştir. Diğer taraftan Mayıs 1898'de Şeyh Şaban vefat etmiş ve yerine oğlu Şeyh Rıza geçmiştir. 1909'da Şeyh Rıza Efendi'ye gelirin yarı hissesi tevcih edilmiştir. Bununla beraber aynı yıl belgelerinde tekkenin yemek ikramına devam ettiği görülmektedir (BOA, EV. BRT, 25/8). Günümüzde Cengerli köyünün Refahiye-Kemah yolu üzerinde bulunması (Özdemir, 2002) geçmişte Cengerli Tekkesi'nin yemek ikramı vazifesinin "ayende ve revende" açısından önemli olduğunu düşündürmektedir. Vakfın gider kalemleri masraflar/it'âm-ı ta'âm, görevli maaşları, muhasebe harcı ve diğer (teamül gereği taksim, kadim teamül gereği mutasarrıf, tekkenişin veya mütevelliyeye terk vs.) kısımlarından oluşmaktadır. Yıllar itibariyle vakfın gelirleri ile gider kalemlerini oluşturan meblağ Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Cengerli Tekkesi Gelir ve Gider Durumu

YIL	GELİR (KURUŞ, PARA)	GİDER (KURUŞ, PARA)				
		Masraflar/İt'âm-ı taam	Maaş	Muhasebe Harcı	Diğer	Gider Toplamı
1846	133,10 =799,20	199	60	15	525	799,20
1847	133,10					
1848	133,10					
1849	133,10					
1850	133,10					
1851 ¹⁹	133,10					
1863	248 =744		148,32	37,08	558	744
1864	251					
1865	245					
1858-1865	2055		411	102,30	1541,10	2055

¹⁷ Giderler toplamı yeniden hesaplandığında 1 kuruş eksik çıkmaktadır.

¹⁸ Köy çevresinde Hayaşa ve Urartulara ait izler olup bir de kale mevcuttur (Şahin, t.y:192). Çevresindeki yerleşimin çok öncelere dayandığı anlaşılan köy, Hurufat Defterlerinde Yurtdağı, Yurtdağ, Bordah, Bordoğa, Burada, Borada şeklinde belirtilmiş XIX. yüzyıldaki diğer kayıtlarda ilk olarak Burada ismiyle anılmış, 1895 tarihli belgelerde ise köyün isminin Cengerli olduğu ifade edilmiş ve öncesinde köy için Burada, Buraca ve Serküsağ? isimlerinin kullanıldığı açıklanmıştır (BOA, BEO, 642/48124; BOA, ŞD, 360/59). Bu köy, 1 Ağustos 1896'da meydana gelen idari düzenlemeyle nahiyeye statüsü almıştır (Kaplanoğlu, 2009:46).

¹⁹ İlgili defterde giderler 20 kuruş eksik olmakla birlikte gider toplamında bu 20 kuruş gösterilmiştir.

1866	420		84	21	315	420
1867 ²⁰	350		70	17	262	350
1868			120	30		
1869			120	30		
1870	1150	350	160	40	600	1150
1871	1300		260	65	975	1300

Not: Tablo 10; arşiv kaynaklarından (BOA, EV.d, 12359:3; BOA, EV.d, 18823:16, 20,28; BOA, EV.d, 18840:14, 18, 25, 26, 35, 36, 38, 40; BOA, EV.d, 18823:20, 28; BOA, EV.d, 18273:40, 96) elde edilen verilerden oluşturulmuştur.

Tablo 10'a göre Cengerli Tekkesi gelirleri diğer zaviyelerin aksine istikrarlı olmasa da artış göstermiştir. Genelde vakıflar arasında 1863 yılı en yüksek gelire sahip olurken bu vakıfta 1871 yılı gelirin en fazla olduğu yıldır. Gider kaleminde muhasebe harcı ve maaş oranı 1863-65 yıllarından sonra %25 civarında seyrederken 1870-1871 yılları arasında %17 seviyelerindedir.

Değerlendirme

Her kurum da olduğu gibi vakıf kurumunun da varlığı ve devamlılığı ekonomik sistemden etkilenmektedir. Bu bağlamda XVI. yüzyıl tahrir defterlerine göre Gercanis vakıflarının gelir kaynağı umumiyetle köy/mezraa/çiftlik gelirlerinin malikâne hissesidir. Bunun sebebi bölgede malikâne-divanî sisteminin uygulanmasıdır. Bu sistemde bölgedeki köy/mezraa/çiftlik gelirlerinin divanî hissesi tımara, malikâne hissesi vakfa tahsis edilmiştir. XVII-XIX. yüzyıl arasını ihtiva eden Hurufat Defterlerinde ise Gercanis vakıflarının görevlerinin günlük ücretleri hakkında bilgi edinilmektedir. Vakıf görevlilerinin bazıları vazifelerini ücretsiz olarak yerine getirmekte, bazıları da günlük yarım, bir, iki, üç akçe aralığında gelir elde etmektedir. Sadece Şeyh İsmail Zaviyesinde gündelik beş akçe ile mütevellî söz konusudur.

XIX. yüzyılda ise tekke ve zaviye vakıflarının çoğunlukla gelirini köy ve mezraaların aşar vergisi oluşturmaktadır. Bununla birlikte 1845-1851 yılları arasında Seyyid Sinan Zaviyesi/Duâgûy Vakfı evkafı dâhilinde değirmen, dink ve boyahane kira geliri bulunmaktadır. Gercanis tekke ve zaviye vakıfları gelir miktarları Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Gercanis (Refahiye) Tekke ve Zaviye Vakıfları Gelir Miktarları (Kuruş, Para)

Yıl	Tur Hasan	Şeyh İsmail	Seyyid Sinan	Kuyman Veli Çukuru	Haçir Köyü	Evcı	Buğdaçor Köyü	Cengerli Tekkesi
1845					200			
1846	600				400	100	400	133,10
1847	600				400	100	400	133,10
1848	650				400	100	400	133,10
1849	650		1200		400	100	400	133,10
1850	650		1200		400	100	400	133,10
1851	650		1200		400	100	400	133,10
1863	2900	4537	2868		2178			248
1864	2729	3750	2370		1800			251
1865	2376	3250	2050		1085			245
1866	2385	2540	1750	2455	1090			420
1867	2230	2250	1425	2095	1275			350
1869					1435			
1870	1725			2050	1700			1150
1871	2250		760	2330	1925			1300

Not: Tablo 11; adı geçen tekke ve zaviyelerin kendilerine ait başlıklar içerisinde açıklanan verilerinden oluşturulmuştur.

Tablo 11'e göre Gercanis vakıfları gelirlerinde tespit edilebilen tarihler üzerinden Cengerli Tekkesi dışında 1863 yılı en yüksek değere sahiptir. Bu husus da 1863 yılı ve öncesinde iklim koşullarının hasat için daha iyi durumda

²⁰ 1867 yılı giderler toplamı yeniden hesaplandığında 1 kuruş eksik çıkmaktadır.

olduğuna yorumlanmıştır. Keza Gercanis tekke ve zaviyelerinin geneli ele alındığında en az gelir 100 kuruş ile Evcı Zaviyesinde, en yüksek gelir de 4537 kuruş ile Şeyh İsmail Zaviyesinde tespit edilmiştir.

Vakıfların gider kalemleri ise masraflar/vazâif/it'âm-ı ta'âm, görevli maaşları, muhasebe harcı, zaviyedarzadelere verilen hisse, mutasarrıfların elinde berat olmadığından hazineye alınan veya gelir hissesinin cihetinin bilinmemesi halinde hazineye devredilen meblağ, eyyâm-ı hâliye hasılatı vs. den oluşmaktadır. Bu kalemlerin gider toplamları içerisindeki yüzdelik durumları değerlendirildiğinde sabit bir orana sahip olmadıkları anlaşılmıştır. Nitekim Tur Hasan Zaviyesinde 1846-1851 yıllarında gelirin %26'sı it'âm-ı ta'âm/vazifeye, %15'i maaşa, %4' muhasebe harcına ayrılmış ve %45'lik kısmı da evlada taksim edilmiştir. 1870 yılında ise %19'u it'âm-ı ta'âm/vazifeye, %16'sı maaşa, %4' muhasebe harcına ayrılmış ve %61'lik kısmı da şart üzere terk edilmiştir. Bu husus Gercanis tekke ve zaviyelerinin it'âm-ı ta'âm/vazife ile maaş ve muhasebe harcı oranları için de geçerlidir (Bkz Tablo 12-13). Maaş ve muhasebe harcı vakıflara ve yıllara göre bir istikrara sahip olamamakla birlikte çoğunlukla 1851 ve öncesinde %20'nin altında kalırken 1871'de %25'leri bulmuştur.

Tablo 12. Gercanis Tekke ve Zaviye Vakıflarının Gider Kalemleri İçerisindeki İt'âm-ı Taam/Vazife Oranı

Yıl	Tur Hasan	Şeyh İsmail	Seyyid Sinan	Kuyman ukuru	Veli	Haır Köyü	Evcı	Buğdaçor Köyü	Cengerli Tekkesi
1851	26		41			23		31	25
1864	37					37			
1865	38	52	52						
1866			37						
1867	37	33	37			37			
1869						16			
1870	19					18			30
1871				45		17			

Tablo 13. Gercanis Tekke ve Zaviye Vakıflarının Gider Kalemleri İçerisindeki Maaş ve Muhasebe Harcı Oranları (Maaş%+Muhasebe Harcı%=Toplam Oran%)

Yıl	Tur Hasan	Şeyh İsmail	Seyyid Sinan	Kuyman ukuru	Veli	Haır Köyü	Evcı	Buğdaçor Köyü	Cengerli Tekkesi
1851	15+		12+			8+	10+	14+	8+
	4=		3=			2=	3=	3=	2=
	19		15			10	13	17	10
1864	=12					=12			
1865	10+	14+	14+	19+					20+
	2=	3=	3=	5=					5=
	12	17	17	24					25
1866		5+	10+			10+			20+
		1=	2=			2=			5=
		6	12			12			25
1867	10+	7+	10+	10+		10+			20+
	2=	2=	2=	2=		2=			5=
	12	9	12	12		12			25
1869						17+			
						4=			
						21			
1870	16+					16+			14+
	4=					4=			3=
	20					20			17
1871	20+		20+	11+		17+			20+
	5=		5=	3=		4=			5=
	25		25	14		21			25

Not: Tablo 12; adı geçen tekke ve zaviyelerin kendilerine ait başlıklar içerisinde açıklanan verilerinden oluşturulmuştur.

Sonuç

18 Nisan 1872'de Refahiye ismini alan Gercanis ve çevresi, 1514 Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Sağlanan huzur ortamıyla birlikte bölge vakıf müesseseleriyle bezenmeye başlamıştır. Nitekim 1516 tahririyle başlayan süreçte 1 adet, 1530'da 10 adet ve 1591'de 11 adet vakıf kaydı, bölgedeki vakıfların her geçen gün arttığı hakkında bir bilgi vermektedir.

XVI. yüzyıl tahrir defterlerinden bölgede Gercanis nahiyesine bağlı Ahurcuk köyünde bir zaviye, nefsi-Gercanis'te bir mescit, Kürdler köyünde bir mescit, Koğankışlak köyünde bir zaviye, Puladahuru köyünde Hüseyinşeyh adlı bir zaviye; Orçul nahiyesine bağlı Buğdaçor köyünde Mevlana Mahmud adlı bir zaviye, Üçviran köyünde Kara Yakup adlı bir zaviye; Diğimli nahiyesine bağlı Altkendi köyünde Şeyh İsmail adlı bir zaviye ve Vadivank nahiyesine bağlı Haçir köyünde bir zaviye; Terkütah/Tirkütah köyünde bir zaviye, Dikke köyünde bir mescit vakfı tespit edilmiştir. Hurufat Defterlerine göre ise Gercanis'te 52? cami/mescit, 1 tekke, 7 zaviye ve bir türbe bulunmaktadır. Belgelerde adı geçen vakıfların hemen hemen hiçbirinin vakfiyesine ulaşılammıştır. Buna rağmen bazı kayıtlardan özellikle cami/mescit vakıflarında vakfedilen arazinin gelirinin, boyahane ve değirmen icarının cami/mescit imamının tasarrufuna bırakıldığına dair vakıf şartı kayıtlarına rastlanmaktadır. Belgelerden bölgedeki vakıfların önemli bir kısmının evladiyelik vakıf haline gelerek XIX. yüzyıla ulaştığı anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılda bölgede 1 tekke ve 7 zaviye vakfı tespit edilmiştir. Bu vakıflar; Cengerli Tekkesi, Tur Hasan Zaviyesi, Şeyh İsmail Zaviyesi, Seyyid Sinan Zaviyesi/Duâgûy Vakfı, Kuyman Veli Çukuru Zaviyesi, Haçir Köyü Zaviyesi, Evcî Zaviyesi ve Buğdaçor Köyü Zaviyesi vakıflarıdır.

Gercanis'te kurulan tekke ve zaviye vakıfları, XIII.-XVI. yüzyıllar arasında buldukları bölgede yerleşimin ve ekonomik faaliyetlerin devam etmesine, halkın yeme içme faaliyetlerine katkı sağlayıp yöreyi şenlendirmiştir. Zaviyelerin bir diğer önemli görevi ahlaki ve diğer açılardan halkın eğitimine yardımcı olmaktır ki başlangıçta Gercanis tekke ve zaviyeleri bu görevi de yerine getirmiş olmalıdır. Keza Şeyh İsmail Zaviyesinde talim eylemek şartıyla mutasarrıf Seyyid Abbas Mayıs 1705'te görevlendirilmiştir. Kayıtlar görevliler açısından da incelendiğinde kız evlada görev verildiği bir durumla karşılaşılammıştır. Ancak bazı kişilerin haksız bir şekilde berat alma durumları söz konusudur.

Ayrıca Osmanlı yol sisteminde Refahiye, ticari, askeri, kültürel açıdan stratejik öneme sahip Anadolu'nun Sol Kolu'nda yer alan bir yerleşim yeridir. Bu husus tekke ve zaviyelerin kuruluşunda da etkili olmuş olmalıdır. Nitekim Şeyh İsmail ve Seyyid Sinan Zaviyesinin bulunduğu Altköy'de halk derbentten sorumludur ve Cengerli Tekkesinin bulunduğu Cengerli köyü de Refahiye-Kemah yolu üzerindedir. Bu bağlamda XIX. yüzyılda Gercanis tekke ve zaviyelerinin gelirlerinin önemli bir kısmının harcandığı, it'âm-ı ta'âm kalemi Anadolu Sol Kolu'nu kullanan tacir, hacı ve yolcular tarafından kullanılmış olmalıdır. XIX. yüzyılda it'âm-ı ta'âm/yemek ikramı hizmetine devam eden Gercanis tekke ve zaviyelerinin hangi tarikata mensup olduğu konusunda ise elde edilen kayıtlar üzerinden bir bilgiye ulaşılammıştır. Ancak Anadolu'nun fethi sırasında Anadolu'ya birçok sufi gelmiş ve bu sufiler tarafından Suhreverdiyye, Rıfaiyye, Kadiriyye, Yeseviyye, Kalenderiyye, Vefâiyye, Haydariyye, Kâzerûniyye, Kübreviyye, Mevleviyye gibi ekollere bağlı zaviyeler kurulmuştur. Neticede Osmanlı medeniyet tasavvurunun bir ürünü olup günümüzde kaybolan bu tür vakıfların ortaya çıkarılması kültürel değerlerin ve varlıkların kayda geçmesi açısından önem arz etmektedir.

Teşekkür

Tahrir ve Hurufat Defterlerinin okunmasında bilgilerini benimle paylaşan ve çalışma esnasında değerli fikirlerine başvurduğum hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, BEO, 642/48124.

BOA, C.EV, 490/24769.

BOA, EV.BRT, 25/8.

BOA, EV.d, 12359, 13082, 18273, 18823, 18840, 19696, 20202, 21577.

BOA, MAD.d, 5152.

BOA, TK.GM.d, 67.

BOA, TT.d, 60, 168, 387.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi (VGMA)

VGMA, 552, 553, 554, 555, 556, 1098, 1101, 1102, 1103, 1104, 1105, 1113, 1115, 1119, 1128, 1131, 1139, 1140, 1147, 1216.

2. Salnameler

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye. H. 1282/1865, H. 1283/1866, H. 1285/1868.

3. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Akgündüz, A. (1988). *İslâm hukukunda ve Osmanlı tabikatında vakıf müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ali Kemalî. (1932). *Erzincan tarihî, coğrafî, içtimâî, etnografî, idarî, ihşat tetkikat tecrübesi*. Resimli Ay Matbaası.

Babür, Y. (2019). Refahiye'deki bazı yerleşim birimlerinin eski ve yeni adları üzerine bir inceleme. İ.H Ünal (Ed.) *Refahiye Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 315-334). Erzincan.

Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı imparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler I: istilâ devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zâviyeler. *Vakıflar Dergisi* 2: 279-386.

Başıbüyük, A. (2012). Gercanis ve Kuruçay kazalarının XVII. yüzyıl ortalarındaki nüfus yerleşme özellikleri. *Doğu Coğrafya Dergisi* 17 (27): 85-104.

Biröl, N. (2019). 19. yüzyıl sonlarında Refahiye ve çevresinde asayiş problemleri. İ. H. Ünal (Ed.), *Refahiye Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı* içinde (s.335-355).

Bulut, H. & Tozlu, S. (2008). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Refahiye kazası. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi* 10 (2): 99-115. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/67423>

Ertem, A. (1999) Osmanlı'dan günümüze vakıflar. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* :111-150. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/254341>

Gül, A. (2011). Osmanlı döneminde Erzincan kazasında ulaşım ve haberleşme. *History Studies* 3(1):113-129.

Gül, A. (2015). Dersim sancağının idari yapısı ve idarecileri (1846-1918). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3(17): 23-54.

Gül, A. & Başıbüyük, A. (2011). *Bir tarihi coğrafya incelemesi (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Erzincan kazası)*. Salkımsöğüt Yayınevi.

Günay, H. M. (2012). Vakıf. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, 475-479.

Gündoğdu, H. (2001). Kuzeydoğu Anadolu yol güzergahı ve Karakulak menzili. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 7: 65-70.

İnalçık, H. (2006). Vakıf medeniyeti. *Vakıf Medeniyeti Yılı Vakıflar Dergisi Özel Sayısı* :6-7. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/753273>

İpşirli, M. (1994). Duâgû. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, 541-542.

Kara, M. (2011). Tekke. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, 368-370.

Kaplanoğlu, Y. (2009). *Refahiye'nin sosyo-kültürel ve dini yapısı üzerine bir inceleme* [Yüksek Lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Kılıç, R. (2005). Anadolu Selçukluları ve beylikler döneminde sufi çevreler: toplu bir bakış denemesi. *Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 0(33): 227-246.

Kılıç, Ü. (2005). *XVI. yüzyılda Erzurum eyaleti'nde vakıflar* [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Miroğlu, İ. (1995). Erzincan. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, 318-321.

Miroğlu, İ. (2014). *Kemah sancağı ve Erzincan kazası (1520-1566)*. Türk Tarih Kurumu.

Naldan, F. (2020). Hurufat defterlerine göre 17. ve 18. yüzyıllarda Gercanis'de (Refahiye) bulunan vakıf eserler. *Vakıflar Dergisi* 53:115-131. DOI: 10.16971/vakiflar.530473

- Ocak, A. Y. (1978). Zaviyeler (dini, sosyal ve kültürel tarih açısından bir deneme). *Vakıflar Dergisi* 12: 247-269.
- Özdemir, M. (2002). *Cengerli tarihî, toplumsal ve kültürel bir araştırma*. Boyut Matbaacılık A. Ş.
- Özdemir, M. (2007). *Refahiye tarihi Eski Çağlardan Cumhuriyet'e kadar*.
- Özer, E. (2007). *Osmanlı'da tekke ve tarikat ıslahatları -II. Mahmud dönemi ve sonrası* [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Özkan, E. (2020). *19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin idari taksimatı (1839-1914)*. Hiper Yayın.
- Öztürk, N. (1995). *Türk yenileşme tarihi çerçevesinde vakıf müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü I*. M.E.B Yayınları.
- Refahiye Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği Yayınları. (1998). *Cumhuriyetin 75. yılında Refahiye*.
- Şahin, E. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu'nda 19.yy sonları 20.yy başlarında tekke ve zaviyelerin yönetimi* [Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Şahin, F. (1997). *Refahiye'nin coğrafi etüdü* [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Şahin, T. E. (ty). *Refahiye yukarı ülke'nin yeşil cenneti*. Refahiye Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği Yayınları-2.
- Taş, Y. (2020). Erzincan vakfiyeleri üzerine bir değerlendirme. H. S. Kıroğlu (Ed.) *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar-II* Cilt 3 içinde (ss. 295-314). Gece Kitaplığı. https://www.researchgate.net/publication/346656510_Erzincan_Vakfiyeleri_Uzerine_Bir_Degerlendirme
- Turan, O. (1973). *Doğu Anadolu Türk Devletleri tarihi*. Nakışlar Yay.
- Türkoğlu, S. (2019). Refahiye ilçemizin dil, tarih ve kültürüne dair. İ.H Ünal (Ed.) *Refahiye Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 503-515). Erzincan.
- Yediyıldız, B. (1983). Vakıf ıslahatları lügatçesi. *Vakıflar Dergisi* 17: 55-60

EKLER

Ek.1: Hurufat Defterlerine Göre Gercanis Tekke, Zaviye, Cami ve Türbeleri

VGMA, Defteri No: Sayfa No	Hurufat	Nahiye: Tekke, Zaviye, Cami ve Türbe
VGMA, 266	1098:265-	Değrensor nahiyesi ²¹ : Alakilise Köyü Ali Ağa Cami Diğimli/Diğimli nahiyesi: Alt Köyü/Altkendi/Alpkendi Cami/Mescidi, Yazıkendi? Köyü Mustafa Bey Cami, Alt Köy Seyyid Sinan ve Ebubekir Türbesi, Şeyh İsmail Zaviyesi Gercanis nahiyesi: Cilans Köyü Ahmed Ağa Cami, Divir Köyü Cami, Ekrek Köyü Ali Bey Cami, Erzenis/Erzensi/Ezirins/Erzinsi Köyü Melek Şerif Cami, Gercanis Köyü Durak Mescidi, Hacıkendi Köyü Cami, Tur Hasan Zaviyesi, Evciseyh Zaviyesi Orçul nahiyesi: Ofuz Köyü Seyyid Mehmed Cami, Mondolos Köyü Cami, Mahulkebir? Cami, Gölükzir Köyü Cami, Sivker/Zevker Köyü El-Hac Osman Cami, Buğdaçor Köyü Zaviyesi Vadivank nahiyesi: Dikke Köyü (Kara Haliloğlu Hacı Halil) Cami, Cengerli Tekkesi Nahiyesi tespit edilemeyen vakıflar: Eyle Köyü Mehmed Çelebi Cami, Horun/Sorun Köyü Cami, Mimari? Köyü Hacı Osman Cami, Hotar/Sotar/Honar? Köyü Hacı Osman Cami
VGMA, 631	1140:630-	Diğimli/Diğimli nahiyesi: Şeyh İsmail Zaviyesi Gercanis nahiyesi: Ekeçük Köyü Hasan Bey Cami, Erzenis/Erzensi/Ezirins/Erzinsi Köyü (Melek) Şerif Cami, Hanzar Köyü Cami Orçul nahiyesi: Sivker/Zevker Köyü El-Hac Osman Cami

²¹ Vakıfların buldukları nahiyeler tespit edilirken varsa hurufat defterlerindeki kayıtlar, kayıtlarda nahiye bilgisi yoksa Miroğlu'nun (2014) eseri dikkate alınmıştır.

		Nahiyesi tespit edilemeyen vakıflar: Horun/Sorun Köyü Cami, Karaağaç Mahallesi Bali Bey Mescidi, Komayere Baba Zaviyesi
VGMA, 1131:59		Diğınli/Diğınlı nahiyesi: Alt Köyü (Altkendi/Alpkendi) Cami/Mescidi Gercanis nahiyesi: Divir Köyü Cami, Hanzar Köyü Cami, Tur Hasan Zaviyesi, Evcıseyh Zaviyesi Vadivank nahiyesi: Cengerli Köyü Cami Nahiyesi tespit edilemeyen vakıflar: Çat/Han/Can Köyü Hacı Osman Cami
VGMA, 1119:341, 362		Diğınli/Diğınlı nahiyesi: Alt Köyü (Altkendi/Alpkendi Cami) Mescidi Gercanis nahiyesi: Puladauru Köyü Cami, Tur Hasan Zaviyesi Vadivank nahiyesi: Dikke Köyü (Hacı Halil) Cami
VGMA, 1128:203		Nahiyesi tespit edilemeyen vakıflar: Horun/Sorun Köyü Cami
VGMA, 1139:305		Gercanis nahiyesi: Erzenis/Erzensi/Ezirins/Erzinsi Köyü Melek Şerif Cami, Kürtler Köyü Cami
VGMA, 1105:233		Diğınli/Diğınlı nahiyesi: Alt Köyü (Altkendi/Alpkendi) Cami/Mescidi Gercanis nahiyesi: Cilans Köyü Ahmed Ağa Cami, Erzenis/Erzensi/Ezirins/Erzinsi Köyü Melek Şerif Cami, Kürtler Köyü Cami, Tur Hasan Zaviyesi, Evcıseyh Zaviyesi Orçul nahiyesi: Sivker/Zevker Köyü (El-Hac Osman) Cami, Buğdaçor Köyü Zaviyesi Vadivank nahiyesi: Dikke Köyü (Kara Haliloğlu) Hacı Halil, Gelbulas Köyü Hüseyin Ağa Cami, Cengerli Tekkesi
VGMA, 1104:190, 225		Değrensor nahiyesi: Yazı Köyü (Halil Efendi) Cami Diğınli/Diğınlı nahiyesi: Alt Köyü (Altkendi/Alpkendi) Cami (Mescidi), Kayı/Fay? Köyü Mehmed Ağa Cami, Şeyh İsmail Zaviyesi, Seyyid Sinan Zaviyesi/Duâğüv Vakfı Gercanis nahiyesi: Puladahuru Köyü Cami, Evcıseyh Zaviyesi Orçul nahiyesi: Buğdaçor Köyü Zaviyesi Vadivank nahiyesi: Amus/Amusa/Ağmusa/Amursa Köyü (Halil Ağa) Cami, Çorubcu/Çorbacı Köyü İmam Hasan Mescidi/Camisi, Çotor/Hotor? Köyü Hacı İbrahim Cami, Dikke Köyü (Hacı Halil) Cami, Gelbulas Köyü Hüseyin Ağa Cami, Cengerli Tekkesi
VGMA, 1103:129, 178-179		Değrensor nahiyesi: Alakilise Köyü Ali Ağa Cami, Sarhan Köyü Cami, Diğınli/Diğınlı nahiyesi: Alt Köyü/Altkendi/Alpkendi Cami/Mescidi, Aşud Köyü (Fatıma Hatun) Cami, Hacıkendi Köyü Cami, Kayı/Fay? Köyü Mehmed Ağa Cami, Yazı Köyü (Yazıkendi Mustafa Bey) Cami, Şeyh İsmail Zaviyesi, Seyyid Sinan Zaviyesi/Duâğüv Vakfı Gercanis nahiyesi: Cilans Köyü Kutlutepe Yaylağı Cami, Ekrek Köyü (Ali Bey) Cami, Erzenis/Erzensi/Ezirins/Erzinsi Köyü Melek Şerif Feyzullah Cami, Tur Hasan Zaviyesi, Evcıseyh Zaviyesi Orçul nahiyesi: Söfker/Sivker/Zevker Köyü El-Hac Osman Cami, Buğdaçor Köyü Zaviyesi Vadivank nahiyesi: Amus/Amusa/Ağmusa/Amursa Köyü Halil Ağa Cami, Cengerli Köyü Cami, Dikke Köyü (Hacı Halil) Cami, Yeke? Köyü Hacı Seydi Çiftliği Cami?, Cengerli Tekkesi
VGMA, 1101:149-150		Nahiyesi tespit edilemeyen vakıflar: Horun/Sorun Köyü Cami, İspikri/İspikdi Köyü Cami Değrensor nahiyesi: Sarhan Köyü Cami, Zöhrab Köyü Cami Gercanis nahiyesi: Divir Köyü Cami, Ekecik/Eğercik Köyü Cami, Erzenis/Erzensi/Ezirins/Erzinsi Köyü (Melek Şerif) Cami, Hanzar Köyü Cami, Puladahuru Köyü Cami, Evcıseyh Zaviyesi Orçul nahiyesi: Mondolos Köyü Cami, Buğdaçor Köyü Zaviyesi, Cengerli Tekkesi Vadivank nahiyesi: Cengerli Köyü Cami, Dikke Köyü Kara Haliloğlu Hacı Halil Cami, Ermenek Köyü Cami, Gelbulas Köyü Hüseyin Ağa Cami Nahiyesi tespit edilemeyen vakıflar: Çat/Han/Can Köyü (Hacı Osman) Cami, Seyyid Bekir Köyü Hüseyin Efendi Cami?
VGMA, 1102:23		Gercanis nahiyesi: Ekrek Köyü (Ali Bey) Cami, Erzenis/Erzensi/Ezirins/Erzinsi Köyü (Melek Şerif) Cami, Gercanis Köyü (Durak) Cami (Mescidi) Orçul nahiyesi: Karır/Karur Köyü Salih Bey Cami, Mondolos Köyü Cami, Ferihan/Kuyman ve Deli/Veli Çukuru Zaviyesi Vadivank nahiyesi: Cengerli Köyü Cami, Dikke Köyü Kara (Hacı) Halil Cami Nahiyesi tespit edilemeyen vakıflar: Çukur Köyü Cami Değrensor nahiyesi: Alakilise Köyü (Ali Ağa) Cami

VGMA, 1115:125, 192	Diğınli/Diğınlı nahiyesi: Alt Köyü/Altkendi/Alpkendi Cami (Mescidi), Kayı Köyü Mehmed Ağa Cami, Yazıkendi? Köyü (Mustafa Bey) Cami Gercanis nahiyesi: Divir Köyü Cami, Kürtler Köyü Cami Orçul nahiyesi: Mondolos Köyü Cami, Ferihan/Kuyman (ve Deli/Veli Çukuru) Zaviyesi Vadivank nahiyesi: Cengerli Köyü Cami, Mülk Köyü Seyyid Süleyman Cami
VGMA, 1216:166, 224	Değrensor nahiyesi: Sarhan Köyü Cami, Diğınli/Diğınlı nahiyesi: Alt Köy (Altkendi/Alpkendi) Cami (Mescidi), Hacıkendi Köyü Cami, Yazıkendi? Köyü (Mustafa Bey) Cami, Şeyh İsmail Zaviyesi, Seyyid Sinan Zaviyesi/Duâgûy Vakfı Gercanis nahiyesi: Cilans Köyü Kutlutepe Yaylağı Cami, Divir Köyü Cami, Ekrek Köyü (Ali Bey) Cami, Gercanis Köyü (Durak) Cami (Mescidi), Siptiğın Köyü Hüseyin Efendi Cami, Tur Hasan Zaviyesi Orçul nahiyesi: Ferihan/Kuyman ve Deli/Veli Çukuru Zaviyesi, Buğdaçor Köyü Zaviyesi Vadivank nahiyesi: Dikke Köyü Kara (Hacı) Halil Cami, Çotor/Hotor? Köyü Hacı İbrahim Cami, Gelbulas Köyü Hüseyin Ağa Cami
VGMA, 1147:120, 159, 160	Değrensor nahiyesi: Sarhan Köyü Cami Gercanis nahiyesi: Ekecik/Eğercik Köyü Cami, Erzenis/Erzensi/Ezirins/Erzinsi Köyü Cami, Kürtler Köyü Cami, Siptiğın Köyü Hüseyin Efendi Cami, Tur Hasan Zaviyesi, Evcışeyh Zaviyesi Orçul nahiyesi: Ofuz Köyü (Seyyid Mehmed) Cami, Sivker/Zevker Köyü (El-Hac Osman) Cami, Buğdaçor Köyü Zaviyesi Vadivank nahiyesi: Çorubcu/Çorbacı Köyü (İmam) Hasan Mescidi/Camisi, Mülk Köyü Seyyid Süleyman Cami, Cengerli Tekkesi Nahiyesi tespit edilemeyen vakıflar: Habran? Köyü Cami
VGMA, 1113:259	Değrensor nahiyesi: Pazarkendi Köyü Cami Diğınli/Diğınlı nahiyesi: Seyyid Sinan Zaviyesi/Duâgûy Vakfı Gercanis nahiyesi: Ekecik/Eğercik Köyü Cami, Hanzar Köyü Cami Orçul nahiyesi: Buğdaçor Köyü Zaviyesi Vadivank nahiyesi: Amus/Amusa/Ağmusa/Amursa Köyü (Halil Ağa) Cami Nahiyesi tespit edilemeyen vakıflar: Zantanis? Köyü Cami
VGMA, 552:321	Gercanis nahiyesi: Divir Köyü Cami, Ekecik/Eğercik Köyü Cami, Erzenis/Erzensi/Ezirins/Erzinsi Köyü Cami, Siptiğın Köyü (Hüseyin Efendi) Cami Orçul nahiyesi: Mondolos Köyü Cami, Ferihan/Kuyman (ve Deli/Veli Çukuru) Zaviyesi Vadivank nahiyesi: Amus/Amusa/Ağmusa/Amursa Köyü (Halil Ağa) Cami, Cengerli Köyü Cami, Ermenek Köyü Cami, Kiraz? Köyü Cami, Cengerli Tekkesi Nahiyesi tespit edilemeyen vakıflar: Zantanis? Köyü Cami
VGMA, 553:208	Diğınli/Diğınlı nahiyesi: Alt Köyü/Altkendi/Alpkendi Cami, Kayı Köyü Mehmed Ağa Cami, Şeyh İsmail Zaviyesi, Seyyid Sinan Zaviyesi/Duâgûy Vakfı Gercanis nahiyesi: Cilans Köyü Kutlutepe Yaylağı Cami, Hanzar Köyü Cami, Kürtler Köyü Cami, Tur Hasan Zaviyesi Vakfı Vadivank nahiyesi: Cengerli Köyü Cami, Gelbulas Köyü Hüseyin (Ağa) Cami, Cengerli Tekkesi
VGMA, 554:209	Diğınli/Diğınlı nahiyesi: Seyyid Sinan Zaviyesi/Duâgûy Vakfı Orçul nahiyesi: Ofuz Köyü (Seyyid Mehmed) Cami Vadivank nahiyesi: Cengerli Tekkesi Nahiyesi tespit edilemeyen vakıflar: Horan Köyü Cami
VGMA, 555:216	Değrensor nahiyesi: Sarhan Köyü Cami, Diğınli/Diğınlı nahiyesi: Alt Köyü/Altkendi/Alpkendi Cami/Mescidi, Seyyid Sinan Zaviyesi/Duâgûy Vakfı Gercanis nahiyesi: Gercanis Köyü (Durak) Cami, Siptiğın Köyü Hüseyin Efendi Cami Orçul nahiyesi: Ferihan/Kuyman ve Deli/Veli Çukuru Zaviyesi Vadivank nahiyesi: Dikke Köyü Kara (Hacı) Halil Cami, Esirlik Köyü Cami, Mülk Köyü Seyyid Süleyman Cami
VGMA, 556:177	Gercanis nahiyesi: Divir Köyü Cami, Ekrek Köyü (Ali Bey) Cami, Erzenis/Erzensi/Ezirins/Erzinsi Köyü Cami, Siptiğın Köyü Hüseyin Efendi Cami

EXTENDED SUMMARY

The foundation institution, which undertook the task of providing social services in Islamic civilization, is an institution that has become more widespread with the establishment of the Ottoman Empire. Lodges and zawiyas had an important place among the foundation institutions in the Ottoman country and the foundations of lodges and zawiyas established in Refahiye (Gercanis) in the 19th century are the subject of this study.

In this study, a qualitative approach was adapted and document analysis was chosen as the data collection technique. The main sources of our study are the documents obtained from the State Archives. These documents were obtained from the Presidency Ottoman Archives Sublime Porte, Cevdet Evkaf, Evkaf Berat, Evkaf Notebooks, Financial Registers, Land Registry Books, Trade, Public Works, Agriculture and Forestry Mines Ministry and Foundation Records Archives Hurufat Registers. In addition to these, the Ottoman State Salnames (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye) dated 1865, 1866 and 1868 are among the sources of our research and research works were also used as a source in our study.

Gercanis and its surroundings, which constitute the research area, passed under the control of Turks after the Manzikert Victory. Gercanis, who remained under the rule of Mengüçlüklü Principality, Anatolian Seljuk, Mongolian, Eratna, Mutaharten, Timur, Karakoyunlu, Akkoyunlu and Safavid, came under the rule of Ottoman after the 1514 Çaldıran War. Gercanis, which was a sub-district of Kemah shire, subject to Erincan-Bayburt province in the first years of Ottoman rule, is a country subject to Erzurum province according to the avarız register of 1642. Gercanis, which changed hands between Erzurum and Diyarbakır provinces until the Tanzimat Reform Era, connected to the Dersim Sanjak for a while in the 19th century and in 1863 it became a sub-district subject to the Erzincan sanjak. In the end, Gercanis took the name Refahiye on April 18, 1872 and it was raised to the status of a district on March 2, 1881 with the will of Abdülhamid II.

Gercanis and its surroundings started to be adorned with foundation institutions with the peaceful environment provided after the Battle of Çaldıran. As a matter of fact, in the process that started with the registration of 1 foundation in 1516, 10 in 1530 and 11 in 1591, give information about the increase in the number of foundations in the region day by day. These lodges and zawiya foundations contributed to the continuation of the settlement and economic activities in the region, to boarding activities of people and enlivened the region in the 16th century.

It is confirmed from the cadastral registers of the 16th century that a zawiya in the village of Ahurcuk in the district of Gercanis, a masjid in the nafs-i Gercanis, a masjid in the village of Kürdler, a zawiya in the village of Koğankışlak, a zawiya named Hüseyinseyh in the village of Puladahuru; a zawiya named Mevlana Mahmud in Buğdaçor village of Orçul sub-district, a zawiya named Kara Yakupın Üçviran village; a zawiya named Sheikh İsmail in Hacir village of vadivank sub-district; a zawiya in Terkütah/Tirkütah village, and a masjid foundation was found in Dikke village. According to the Hurufat Registers, there are 52? mosques/masjids, 1 lodge, 7 zawiyas and a tomb in Gercanis. The income source of these foundations is generally the mansion share of village/hamlet/farm income.

Almost none of the foundations mentioned in the documents could be reached. Despite this, some records show that the income of the land donated especially in mosque/masjid foundations is left to the disposal of the mosque/masjid imam. According to the documents, it is understood that a significant part of the foundations in the region became hereditary foundations and came to the 19th century. In the 19th century, 1 lodge and 7 zawiya foundations were identified in the region. These foundations; Çengerli Lodge, Tur Hasan Zawiya, Sheikh İsmail Zawiya, Seyyid Sinan Zawiya/Duâgûy Foundation, Kuyman Veli Çukuru Zawiya, Haçir Village Zawiya, Evcı Zawiya and Buğdaçor Village Zawiya Foundations.

In the 19th century, the income of the regional foundations mostly consisted of the tithe of the villages and hamlets. In addition to that, between 1845-1851, there was rental income of mill, fulling-mill and dyehouse within the Seyyid Sinan Zawiya/ Duâgûy Foundation.

When the incomes of the Gercanis foundations are considered over the dates that can be determined, it is understood that the year 1863 has the highest value, except Çengerli Lodge. This matter was interpreted that the climatic conditions were better for harvesting in 1863 and before. Likewise, when the Gercanis lodges and zawiyas are considered in general, the lowest income was found in Evcı Zawiya with 100 kurus, and the highest income was determined in Tur Hasan Zawiya with 2900 kurus.

Expenses items of foundations consist of expenses/duties/catering, official salaries, accounting fees, shares given to zawayadarzades, the amount taken to the treasury because the mutasarrifs do not have a certificate or the amount transferred to the treasury if the way of the income share is not known, the revenue of *eyyâm-ı hâliye* and etc. When the percentages of these items in total expenses are evaluated, it is understood that they do not have a fixed ratio. As a matter of fact, in Tur Hasan Zawiya, between 1846 and 1851, 26% of the income was allocated to food/duty, 15% to salary, 4% to accounting fees and 45% of that income was distributed to children. In 1870, 19% was reserved for catering/duty, 16% for salary, 4% for accounting fees and 61% was left on condition.

Among the duties of the zawayas was to assist in the education of the population in moral and other respects. Initially, the lodges and zawayas of Gercanis must have fulfilled this task as well. As a matter of fact, Seyyid Abbas was assigned to train in Sheikh Ismail Zawiya. When the records are analysed in terms of officials, there is no case where a daughter was given a position. However, there are some cases where some people were unfairly granted duties/berat.

In addition, in the Ottoman road system, Refahiye is a settlement located on the Left Arm of Anatolia, which has strategic commercial, military and cultural importance. This issue must have also been effective in the establishment of lodges and zawayas. As a matter of fact, the people in Altköy, where Sheikh Ismail and Seyyid Sinan Zawiya are located, are responsible for the *derbent*, and the village of Cengerli, where Cengerli Tekke is located, is on the Refahiye-Kemah road.

In this context, the item of *it'âm-ı ta'âm/catering*, which a significant portion of the revenues of Gercanis lodges and zawayas were spent in the 19th century, must have been used by merchants, pilgrims and travelers using the Anatolian Left Arm.

In the 19th century, there is no information on which order the Gercanis lodges and zawayas, which continued to serve *it'âm-ı ta'âm/catering*, belonged to. The discovery of such foundations, which were the establishment of the Ottoman civilizational imagination and are lost today, is important in terms of recording cultural values and assets.

SYSTEMATIC REVIEW AND META-ANALYSIS WRITING PROCESS SİSTEMATİK DERLEME VE META-ANALİZ YAZMA SÜRECİ

Hatice AKÇAKAYA

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Özel Eğitim Bölümü
haticeakcakaya@mu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6508-9809

ÖZ

Geliş Tarihi:
10.01.2022

Kabul Tarihi:
12.12.2023

Yayın Tarihi:
25.12.2023

Anahtar Kelimeler
Derleme, Sistemantik
derleme, Meta-
analizi

Keywords
Reviews, Systematic
reviews, Meta-
analysis

Sistemantik derleme ve meta-analizi (SDM) çalışmaları, kanıt temelli uygulamalar hakkında klinisyenlere en kısa yoldan bilgi sağlamaları nedeniyle son derece önemlidir. Bu derlemenin amacı bir SDM çalışmasının nasıl yapıldığı ve hangi aşamalarla yürütüldüğünü açıklamaktır. Bir SDM'deki aşamalar; 1) Araştırma ekibinin oluşturulması 2) Araştırma sorusunun belirlenmesi 3) Ön araştırmanın yapılması 4) SDM'ye dahil edilecek ve dışlanacak çalışmaların özelliklerinin belirlenmesi 5) Literatür taraması stratejisinin belirlenmesi 6) SDM'nin bir protokole kaydedilmesi 7) İlgili veri tabanlarını taranması 8) Referans kayıt yönetimi 9) Araştırma havuzundaki çalışmaların başlık ve özetlerinin okunması ve SDM'ye dahil edilecek/dışlanacak çalışmaların seçilmesi 10) Kanıt kalitesinin belirlenmesi 11) Gözlemciler arası güvenilirlik bakılması 12) İstatistiksel analiz yöntemine karar verme ve verilerin analiz edilmesi 13) Ek analizlerin yapılması 14) Raporlamadır. Bu süreçte PRISMA bildirgesi kontrol listelerini takip etmek önemlidir. Sonuç olarak özellikle klinikte yapılan uygulamaları bilgilendiren SDM çalışmalarının elde edilecek sonuçların güvenilirliği için titizlikle ve sistemantik bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Böylece sağlık bilimleri alanında klinikte uygulama yapan klinisyenler kısa yoldan güvenilir bir biçimde SDM sonuçlarını kullanabileceklerdir.

ABSTRACT

Because systematic review and meta-analysis (SRM) studies provide clinicians with the information quickly about evidence-based practices, they are crucial. It was aimed in this review to explain how an SRM study is conducted and with what stages it is carried out. The stages in an SRM are; 1) Creation of the research team 2) Determining the research question 3) Performing preliminary research 4) Describing the characteristics of studies to be included and excluded from the SRM 5) Determining of literature screening strategy 6) Recording the SRM into a protocol 7) Searching relevant databases 8) Reference record management 9) Reading the titles and abstracts of the studies in the research pool and choosing the studies to be included/excluded from the SRM 10) Determining the quality of evidence 11) Examining the inter-observer reliability 12) Deciding on the statistical analysis method and analyzing the data 13) Performing additional analyses 14) Reporting. In this process, following PRISMA statement checklists is important. Consequently, to ensure the accuracy of the results, SRM studies that guide clinical practices should be elaborately and systematically conducted. This will enable clinicians working in the health sciences (medicine, psychology, etc.) to quickly and accurately use the findings of SRM.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1232051>

Atf/Cite as: Akçakaya, H. (2023). Systematic review and meta-analysis writing process. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 1995-2007.

Introduction

With the emergence of evidence-based practices in the early 1990s, review articles are highly reliable sources for decision-making in clinics (Grant & Booth, 2009). Reviews are research syntheses that, regardless of the area of research, serve as a tool for evidence-based decision-making by reporting what has been written in the relevant scientific field up to that point and providing an interpretation of it (Sutton et al., 2019). According to the literature, there are five different types of reviews: meta-synthesis (Grant & Booth, 2009), narrative reviews, summative reviews, SRM (Dunst, 2018). A review that integrates and contrasts data from qualitative research is known as a meta-synthesis (Grant & Booth, 2009). The target of a narrative review is to provide a summary of a particular subject and to describe the types of findings that are attained in particular samples and the methodologies that are employed (Davies, 2000). Similar to narrative reviews, summative reviews contain numerical information about the type of treatment, settings, research designs, samples, and provide information about the latest situation on the subject (Dunst, 2018). Systematic reviews seek to systematically search, assess, and synthesize evidence from studies adhering to the methods outlined in various guidelines (Grant & Booth, 2009). Additionally, a meta-analysis is a sort of systematic review that makes use of effect sizes to ascertain whether there is a causal link between a treatment and an outcome in order to determine a treatment's effect (Dunst, 2018). According to these definitions, it may be argued that this review is a narrative review in the sense that it serves to summarize a certain subject.

Despite the fact that the terms SRM are often used synonymously in the literature, they are two different kinds of reviews. Studies that can provide evidence for a particular question are objectively identified, assessed, and synthesized in the systematic review. There is no need to produce a direct statistic such as meta-analysis. However, if there are more than two studies in a systematic review and it is possible to combine the data, meta-analysis can be performed (Hanratty, 2018). As a result, for a meta-analysis study, studies are systematically identified, assessed, synthesized, and statistical analysis is performed. Compared to randomized controlled trials, the findings of a meta-analysis offer a higher level of evidence (see Figure 1).

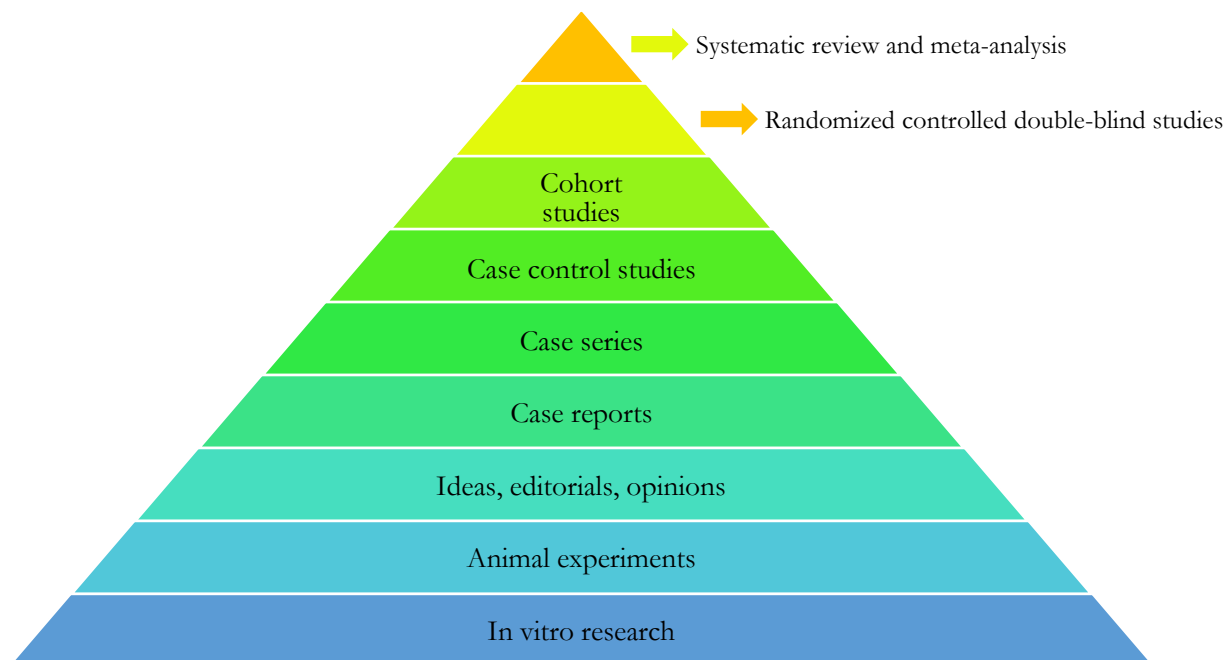

Figure 1. Levels of evidence (Ahn & Kang, 2018).

To write an SRM, there are specific steps that must be followed. These are:

- 1) Creation of the research team
- 2) Determining the research question
- 3) Performing preliminary research

- 4) Describing the characteristics of studies to be included and excluded from SRM
- 5) Determining of literature screening strategy
- 6) Recording the SRM into a protocol
- 7) Searching relevant databases
- 8) Reference Record Management
- 9) Reading the titles and abstracts of the studies in the research pool and selecting the studies to be included/excluded from the SRM
- 10) Determining the quality of evidence
- 11) Examining inter-observer reliability
- 12) Deciding on statistical analysis method and analyzing data
- 13) Performing additional analyses
- 14) Reporting (Crocetti, 2016; Moher et al., 2015; Şen, 2019; Tawfik et al., 2019).

Creation of the Research Team

Research team for SRM can consist of subject experts, and if possible, search experts such as librarians, SRM method experts or statisticians (Lê et al., 2022). According to Tawfik and his colleagues (2019), 2-3 review authors should work independently in all stages to ensure the accuracy and quality of data as well as determine whether the studies are eligible for review.

Determining the Research Question

Similar to individual research questions, an **SRM** starts with a research question or hypothesis. These questions could be: Is there a statistically significant difference between those who received the treatment or therapy and those who did not from a variety of supplied treatments or therapies? Which form of therapy or treatment is more effective? Are the two determined variables significantly correlated? (Şen, 2019). When consisting of research questions, PICOS criteria [Participants (P) Intervention (I), Control (C), Outcomes (O), and Study designs (S)] can be used. According to PICOS criteria, the participants who will participate in the study, the intervention approaches to be used, the characteristics of the control group, the outcomes to be assessed, and the study design should be stated (Thomas et al., 2019). As an example, a review question might be: Do short-term memory and working memory outcomes differ statistically between children with learning disabilities who have taken working memory training and children with learning disabilities who have not? In this research question, children with learning disabilities who have taken working memory training are participants, working memory training is the intervention, and children with learning disabilities who have not taken working memory training are the control group, and short-term memory and working memory skills are outcomes. For this question, review authors may choose RCTs and other experimental designs as the study design. In addition, Cummings and his colleagues (2007) described the features of a good research question with abbreviations of FINER: Feasible (F), Interesting (I), Novel (N), Ethical (E), and Relevant (R). In this scope, feasible means an adequate number of participants, and includes manageable number of studies. Review authors should be aware of the probability of asking a question that might not be answerable using the existing findings. Interesting means getting the answer to interest the researchers and practitioners. A novel review addresses an authentic gap in knowledge, so review authors should be aware of previous reviews related to the topic. This reduces duplication of reviews. Authors should check for current reviews and meta-analyses in the published literature and also for ongoing reviews in the PROSPERO register of reviews before starting their own review. However, as new data published SRM can be updated (Liberati et al., 2009). Review questions should address problems that are important to review readers such as policymakers, and health professionals. Also, it should take into account the potential adverse effects of treatments or interventions in this stage (Thomas et al., 2019).

Performing Preliminary Research

Tawfik et al., (2019) suggest a preliminary search to determine relevant studies, provide the validity of the proposed idea, prevent duplication of previously addressed research questions, and ensure sufficient articles for conducting analysis. To do this, researchers can start by performing a simple search in Google Scholar or PubMed with search terms.

Describing the Characteristics of Studies to Included and Excluded from an SRM

Primary or secondary research could be included in the SRM. While data is collected and analyzed first-hand in the primary research, collected data is re-analyzed in the secondary research (Glass, 1976). Studies that are included in an SRM as primary research may come from dissertations, papers published within the scope of a congress, articles, government reports, or project reports, whereas studies that are included as secondary research may come from old meta-analyses (Aslan, 2018). The parameters of the therapy supplied, or the methodology used should be well defined in order to appropriately respond to the research question. The effect of some confounding variables will also be eliminated in the case that the sample's characteristics are similar. According to PICOS criteria, after identifying the research question and characteristics of participants clarify which studies should be included and excluded in this stage. Listed below are some studies that will not be considered for the meta-analysis:

- Studies with interventions and sample unrelated to the research question
- Studies without comparison groups related to the research question
- Studies not written in a standard format
- Studies whose publication language is other than English (If the native language of the authors of synthesis is different or they are multilingual they can add publications in other languages)
- Studies outside the specified date ranges
- Studies that are accessed from different databases for the same publication (duplicate) (Basu, 2017).

Determining of Literature Screening Strategy

Following a description of the eligibility criteria for the SRM, identifying the eligibility criteria for research to be included facilitates the selection of relevant subject headings and words for the search strategy. Relevant published articles in databases may not be found if search strategies are ineffective or inappropriate. The search strategy should be based on the main concepts being inspected in a review. In general databases, a search strategy to determine studies generally has three groups of terms: (a) terms to use for the population; (b) terms to use for the intervention(s) evaluated; and (c) terms to use for the types of study design to be included (generally for randomized trials). However, for reviews of studies having different methodologies, it might be necessary to search only for the intervention or the population (Lefebvre et al., 2019). Also, outcomes of the intervention can be used as terms (Panitvisai et al., 2010). Moreover, to determine keywords, published studies or earlier reviews may be used. Sometimes, chosen keywords may not capture all necessary studies despite being appropriate for the review. In those situations, it may be useful to use just one term of intervention, use two or more terms, use a multicore or complicated approach that uses a number of searches, with different combinations of terms, or use citation searches on studies in addition to database searches (Lefebvre et al., 2019). The words that have been found to have the same or comparable meanings during the search are placed between the words with the conjunction 'or', while the words that do not have similar meanings are placed between the words with the conjunction 'and'. Additionally, 'near' or 'within 5 words' or 'adj5' screenings can be made. For instance, for a meta-analysis of salicylic acid and acute coronary syndrome, a search can be made ["salicylic acid" near "acute coronary syndrome"] or ["salicylic acid" within 5 words "acute coronary syndrome"] (Şen, 2019) Some databases such as PubMed/Medline archive articles under specific search terms (MeSH; Medical Subject Headings). Therefore, MeSH terms can be used in these databases (Basu, 2017).

Literature search can be conducted in databases such as Science Direct, PubMed, Scopus, EMBASE, PsycInfo, CINAHL Plus, ERIC and Cochrane Central Register of Controlled Trials (CENTRAL) in the field of health sciences (Ahn & Kang, 2018; Akçakaya et al., 2022). In addition, chosen keywords can be searched with ClinicalTrials.gov, Google Scholar, Open Gray. Also, it should be determined manual search strategy (for the detail see the title of Screening Relevant Databases).

Recording the SRM into a Protocol

The standardization and quality improvement of such studies are greatly aided by the registration of SRM on a recognized international platform (Ahn & Kang, 2018). Moreover, determining the subject of SRM, what kind of search strategy will be used in which databases with which keywords, inclusion/exclusion criteria, predetermining the statistics to be made and recording them in a certain system prevent waste of time and effort and publication bias for the same studies on the same subject (Moher et al., 2015). One such platform has been created by York University, Center for Reviews and Dissemination. For this purpose, the International

Prospective Register of Ongoing Systematic Reviews (PROSPERO; International Prospective Register of Ongoing Systematic Reviews, <http://www.crd.york.ac.uk/prospero>) was created in February 2011 (Moher et al., 2015). First of all, the first author's name, surname, address, e-mail, password, telephone number, institution, country name, professional category (academic, statistician, academic working actively in the clinic, researcher etc.), method of review (effect of health and social care interventions, side effects, diagnosis, economic evaluation, genetics, etc.) and related fields of health (cancer, paediatric health, education, ear, nose, throat, neurology etc.) must be filled and registered on the mentioned platform. Then, it is entered from the "Log in" section, "(Register your review now)" section is clicked, and 26 mandatory and 14 optional fields are filled. Meta-analysis studies referenced before the pandemic were first reviewed and then published. However, due to the pandemic, COVID-19 studies are prioritized, and studies pending more than 30 days are published as they are sent. It is suggested that extra care should be taken to ensure that the material is accurate because these studies are not reviewed by the PROSPERO team but go through an automatic control instead. Additionally, the registration must be confirmed within a month because the automatic registration confirmation is not notified by e-mail after 30 days. In this case, it would be appropriate for researchers to prepare their reviews in accordance with the preferred reporting items for SRM protocols (PRISMA-P) 2020 statement and to indicate this in the method section of their articles in order to indicate the systematicity of the study (see Page et al., 2021). In addition to PROSPERO, there is another platform to register: Cochrane (<https://www.editorialmanager.com/cemd/default2.aspx>). After signing up for this link the SRM proposal can be submitted.

Screening Relevant Databases

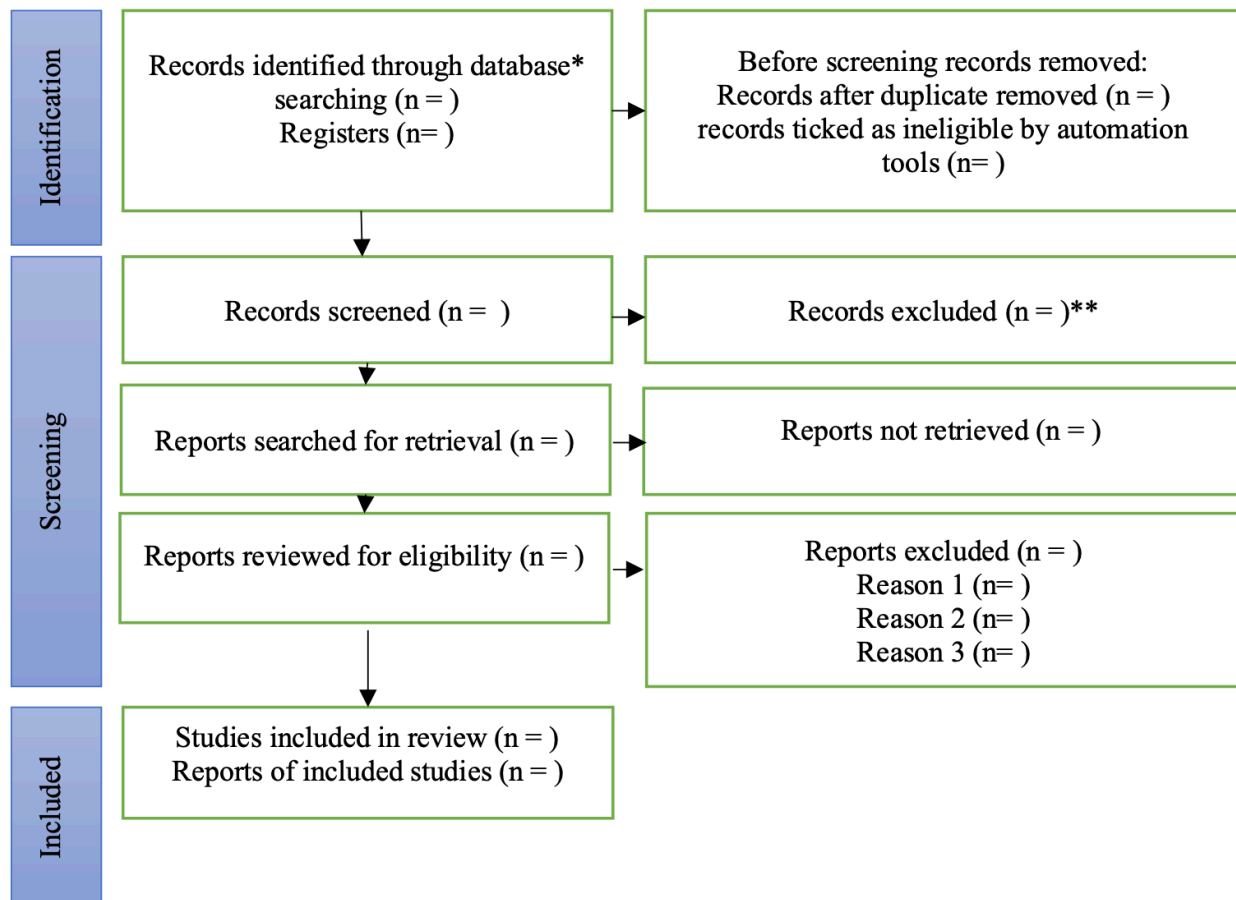
Title/abstract and full-text screening can be started in line with the protocol determined for SRM after PROSPERO registration. Searches are performed with specific keywords related to the subject of the review in the determined databases. In addition, manual search can reduce bias. For manual search, references from included reports can be searched, authors or experts can be contacted, and cited/related articles can be checked in Google Scholar and PubMed. Additionally, authors can track citations for each included study by tracking all the articles that cite that study. This may require electronic searching of databases. Furthermore, all 'similar' or 'related to' articles can be followed. These methods can be performed by 2-3 review authors to get all studies that need to be included in the review. If the full-texts are not accessed, some websites can be searched such as ResearchGate where we can direct full-text requests from authors. Also, full-texts not accessible can be requested from authors directly via e-mail (Tawfik et al, 2019).

Reference Record Management

Using software such as Endnote X8 (Thomson Reuters, 2016) and Covidence (www.covidence.org) while creating a research pool facilitates the process of identifying articles to include. For instance, after the necessary keywords are entered into the PubMed database, studies on the subject appear. Afterwards, these articles can be accessed by marking a date range or by ticking one of the full-text, abstract or free full-text access options. Additionally, the PubMed database can be scanned by bringing criteria related to the subject of interest in terms of article type, publication date, language, gender, and age. The articles that appear in the last case are transferred to the "citation manager" section from the four options that appear by clicking the "send to" button, resulting in a file that can be opened in the Endnote software. Then the file is opened in the Endnote software is exported as an XML file. Then it is registered with the Covidence software with an e-mail address. This software allows free use of up to 500 articles. In the Covidence program, articles are loaded from where it says "Import". This software finds different versions of the same article saved in different databases, preventing the same article from being scanned over and over again. Moreover, it is possible to access this software by installing the application on a mobile phone and this makes the job even easier. Then, all articles from other databases are uploaded to the Covidence program, and the software detects and deletes one of the articles that are the same (<https://www.covidence.org>). Other literature review softwares are DistillerSR, JBI SUMARI, and Rayyan (see Munn et al., 2019; Ouzzani et al., 2016).

Reading the Titles and Abstracts of the Studies in the Research Pool and Selecting the Studies to be Included/Excluded from the SRM

When all the screenings are finished, the two or three (three authors are more reliable) authors of the SRM independently (separately) read the titles and abstracts of all articles and the full text when they think it is necessary and vote on the articles with yes, no, or maybe according to the inclusion/exclusion criteria on Covidence or another literature review software (Tawfik et al., 2019). At this stage, the researcher is likely to encounter more than a thousand articles on the subject, and using such software makes the job easier. At the end of the process, the number of studies reached regarding the identification, screening, and number of included studies for SRM should be indicated in a figure (e.g., see Figure 2). It is recommended that the flowchart created for this process be added to SRM studies (Page et al, 2021).

*The number of records identified from each database or register searched (instead of the total number across all databases/registers) should be reported, if possible.

**How many records were excluded by a human and how many were excluded by automation tools should be indicated, if automation tools were used.

Figure 2. The process of determination of the articles' identification, screening, and inclusion

Determining the Quality of Evidence

The quality assessment includes external and internal validity. Methodological quality generally means internal validity. Internal validity can be affected by performance bias, selection bias, attrition bias, detection bias, reporting bias, and other biases during the research process. Hence, methodological quality assessment tools focus on these aspects, which is called risk of bias (Higgins et al., 2019) Examining the quality of the studies included in the SRM provides information about the certainty of what conclusions can be reached with the evidence obtained (Crowther et al., 2010). In order to rule out bias, it is important to ensure cross-checking with

at least two researchers to assess the quality of individual studies (Zeng et al., 2015). At this stage, a table including participant characteristics, number, variables of interest, quality score, kind of publication (e.g., thesis, article), name of the authors, and effect size, etc. is created. The reasons for excluding excluded studies should be on the table (Tawfik, 2019). Various tools are used in the literature to assess the quality of studies. Zeng et al. (2015) reviewed the methodological quality tools that can be used in SRM studies and suggested the use of a number of tools according to research types:

- The Newcastle-Ottawa Scale for cohort and case-control studies,
- The Methodological Index for Non-Randomized Studies (MINORS),
- Agency for Healthcare Research and Quality (ARHQ) methodology checklist for cross-sectional studies,
- For diagnostic accuracy testing studies, Quality Assessment of Diagnostic Accuracy Studies-2 (QUADAS-2),
- Systematic Review Centre for Laboratory Animal Experimentation; SYRCLE, for assessing animal studies,
- Assessment of Multiple Systematic Reviews (AMSTAR) for multiple systematic reviews/meta-analysis studies,
- An 18-item tool developed to assess case series studies and
- Appraisal of Guidelines, Research and Evaluation; AGREE-II tool for assessing clinical practice guidelines,

In addition to these tools, The Joanna Briggs Institute Critical Appraisal Tools have checklists for each research design such as case-control studies, analytical cross-sectional studies, case series, case reports, cohort studies, diagnostic test accuracy studies, prevalence studies, qualitative research, quasi-experimental studies, randomized controlled trials, and systematic reviews (see <https://jbi.global/critical-appraisal-tools>).

Inter-Observer Reliability

For inter-observer reliability, the researcher with a Covidence or other literature review software account invites the other researcher with his/her name and e-mail address. Thus, the researcher who accepts the invitation can vote on all files separately from the other researcher. Then, the extent to which the two authors agree on the studies to be included in the study can be determined using a formula. One of the formulas that can be used is $\text{Agreement} \div (\text{Agreement} + \text{Disagreement}) \times 100$. According to this formula, 70% is necessary, 80% is sufficient, and 90% or more agreement is interpreted as good (House et al., 1981). Another statistical technique could be Cohen's Kappa. In Cohen's Kappa value, above 0.60 is considered acceptable, while 0.80 and above is interpreted as very good (Crocetti, 2016). Then, the authors make the final decision about the studies to be included in the SRM by discussing the studies that were voted “maybe” and the cases where one researcher voted yes and the other voted no, or vice versa. The authors should describe how decision rules were used to select data from multiple reports corresponding to a study, as well as how inconsistencies were resolved across reports (Page et al., 2020).

Deciding on Statistical Analysis Method and Analysing Data

All studies included in the systematic review before deciding on the statistical method may not be suitable for meta-analysis due to overlapping samples (Akçakaya et al., 2022). In such cases, even if only two studies are available from the last 20-30 years on the subject, a meta-analysis may be worthwhile. Although this kind of meta-analysis provides limited estimates (Ioannidis et al., 2008), it may ensure the quantitative accuracy of the meta-analysis by avoiding a narrative review (Akçakaya et al., 2022). The effect size gives information about the strength of the difference between the two groups or the strength/magnitude of the relationship between the two variables (Ellis, 2010). The effect size values used to perform meta-analysis differ from the effect size values obtained as a result of other statistical analysis methods. Effect size values that are frequently used for meta-analysis in the literature are risk ratio, correlation, and standardized mean difference values (Şen, 2019). Cohen's *d* of individual studies is calculated before calculating the standardized mean difference. Then, Hedges' *g*, Cohen's *d* or Glass' *delta* values are calculated for the standardized mean difference (Şen, 2019; Walker, 2005).

Hedges' g of these values is used to eliminate the bias that may arise due to the small number of samples (Hedges, 1981). Two different statistical models have been developed to determine the average effect size. These are the fixed effects model and the random effects model. While the fixed effects model makes calculations based on the assumption that the effect size parameters and the sample are homogeneous, the analysis is performed by assuming that the mean and variance are variable, and the sample is heterogeneous in the random effects model (Hedges & Vevea, 1998).

Analyses are performed using software such as ProMeta3 (https://idostatistics.com/prometa3/#prm_download) and Comprehensive Meta-Analysis (CMA), and forest graphs are obtained. As mentioned in the link provided above, ProMeta3 is currently free, while CMA has a 10-day free trial. As a result, if the effect size is 0.80 and above, it is interpreted as a high effect size, between 0.50 and 0.80 as medium-high, between 0.20 and 0.50 as small-medium effect size (Fritz et al., 2012).

Data Synthesis for Only Systematic Reviews

For research questions that concern issues other than the effectiveness of an intervention, current review methods are not always appropriate. This is because some research produces narrative rather than numerical data. This may lead to current systematic review methods being unable to synthesize the findings of some research and are consequently excluded from these reviews. This exclusion of non-RCT research has important inclusion for the psychology and health care professionals, which has a considerable number of different research methods (Evans, 2002). These research methods can be quantitative or qualitative research. For quantitative research, tabulation by grouping similar data, and using charts or graphics and narrative review can be used as the methodology (Moola, et al., 2015). As mentioned before, a review that integrates and contrasts data from qualitative research is known as a meta-synthesis (Grant & Booth, 2009). Narrative review, thematic synthesis, and critical interpretive synthesis can be used for analysis, in qualitative research (For the detail see Arai et al., 2007; Dixon-Woods et al., 2006; Thomas & Harden, 2008).

Performing Additional Analyses

After calculating the effect size, it is assessed whether there is heterogeneity between studies and its size, if any. For this, Q statistics and I^2 calculations are made (Crocetti, 2016). If the statistical value Q is greater than the Chi-square value at the same degrees of freedom, heterogeneity is assumed (Yıldırım & Şen, 2019). The other parameter assessing heterogeneity is I^2 value. The higher the I^2 value, the higher the heterogeneity. In other words, an I^2 the value between 0% and 40% is interpreted as low, between 41% and 60% as moderate, and above 61% as high heterogeneity (Moher et al., 2015). While the low level of heterogeneity indicates that the studies included in the meta-analysis are quite similar and consistent, the high level of heterogeneity may indicate that the number of studies is more than ten and that each study addresses the research question differently and is more often encountered in practice (Crocetti, 2016).

Reporting

In the reporting, the methods and results of the SRM should be described and presented. This phase consists of two steps: (a) describing the main elements in an **SRM** under a standard form (PRISMA 2020 report) and (b) preparing the manuscript comprehensively and succinctly according to the chosen academic journal (del Amo et al., 2018).

Conclusion

To sum up, writing an SRM is a quite systematic and planned process. The outcomes of the inferences are more valid and reliable when there is a systematic approach taken. This is crucial for the quality of the findings from SRM that guide practice.

References

- Ahn, E., & Kang, H. (2018). Introduction to systematic review and meta-analysis. *Korean Journal of Anesthesiology*, 71(2), 103-112.
- Akçakaya, H., Jayakody, D. M., & Doğan, M. (2022). Systematic review and meta-analysis of STM and WM in long-term CI users. *Contemporary School Psychology*, 1-20. <https://doi.org/10.1007/s40688-022-00408-6>

- Arai, L., Britten, N., Popay, J., Roberts, H., Petticrew, M., Rodgers, M., & Sowden, A. (2007). Testing methodological developments in the conduct of narrative synthesis: a demonstration review of research on the implementation of smoke alarm interventions. *Evidence and Policy*, 3(3), 361-383.
- Aslan, A. (2018). Sistematik derleme ve meta-analizi. *Acta Medica Alanya*, 2(2), 62-63. <http://dx.doi.org/10.30565/medalanya.439541>
- Basu, A. (2017). How to conduct meta-analysis: A basic tutorial. <https://ir.canterbury.ac.nz/bitstream/handle/10092/13709/peerj-preprints-2978%281%29.pdf?sequence=2> (accessed 18.06.2022).
- Cummings S. R., Browner W. S., & Hulley S. B. (2007). Conceiving the research question and developing the study plan. In S. B. Hulley, S. R. Cummings, & W. S. Browner (Eds.), *Designing clinical research: An epidemiological approach* (4th ed., p. 14-22). Philadelphia (PA): Lippincott Williams & Wilkins.
- Covidence systematic review software. Veritas Health Innovation, Melbourne, Australia. <https://www.covidence.org>. Accessed 4 Sep 2023
- Crocetti, E. (2016). Systematic reviews with meta-analysis: Why, when, and how?. *Emerging Adulthood*, 4(1), 3-18.
- Crowther, M., Lim, W., & Crowther, M. A. (2010). Systematic review and meta-analysis methodology. *Blood, The Journal of the American Society of Hematology*, 116(17), 3140-3146.
- Davies, P. (2000). The relevance of systematic reviews to educational policy and practice. *Oxford Review of Education*, 26(3-4), 365-378.
- del Amo, I. F., Erkoyuncu, J. A., Roy, R., Palmarini, R., & Onoufriou, D. (2018). A systematic review of Augmented Reality content-related techniques for knowledge transfer in maintenance applications. *Computers in Industry*, 103, 47-71.
- Dixon-Woods, M., Cavers, D., Agarwal, S., Annandale, E., Arthur, A., Harvey, J., Hsu, R., Katbamna, S., Olsen, R., Smith, L., Riley, R., & Sutton, A. J. (2006). Conducting a critical interpretive synthesis of the literature on access to healthcare by vulnerable groups. *BMC Medical Research Methodology*, 6, 1-13.
- Dunst, C. J. (2018). Kanıt-temelli erken çocukluk müdahale uygulamalarının belirlenmesinde araştırma sentezlerinin rolü [Role of research syntheses for identifying evidence-based early childhood intervention practices.]. (H. Akçakaya, Çev.). H. Bakkaloğlu & Ş. Demir (Eds.). Erken çocukluk özel eğitimi el kitabı içinde (ss. 539-562). Anı Yayıncılık.
- Ellis, P. D. (2010). *The essential guide to effect sizes: Statistical power, meta-analysis, and the interpretation of research results*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Evans, D. (2002). Systematic reviews of interpretive research: interpretive data synthesis of processed data. *The Australian Journal of Advanced Nursing*, 20(2), 22-26. <https://search.informit.org/doi/10.3316/ielapa.405497388325103>
- Fritz, C. O., Morris, P. E., & Richler, J. J. (2012). Effect size estimates: Current use, calculations, and interpretation. *Journal of Experimental Psychology: General*, 141(1), 2-18. <http://dx.doi.org/10.1037/a0024338>
- Glass, G. V. (1976). Primary, secondary, and meta-analysis of research. *Educational Researcher*, 5(10), 3-8.
- Grant, M. J., & Booth, A. (2009). A typology of reviews: An analysis of 14 review types and associated methodologies. *Health Information and Libraries Journal*, 26(2), 91-108.
- Hanratty, J. (2018). *What is the difference between a systematic review and a meta-analysis?* <http://meta-evidence.co.uk/difference-systematic-review-meta-analysis/>
- Hedges, L. V. (1981). Distribution theory for Glass's estimator of effect size and related estimators. *Journal of Educational Statistics*, 6, 107-128.

- Hedges, L. V., & Vevea, J. L. (1998). Fixed-and random-effects models in meta-analysis. *Psychological Methods*, 3(4), 486-504.
- Higgins, J. P. T., Savović, J., Page, M. J., Elbers, R. G., Sterne, J. A. C. (2019). Assessing risk of bias in a randomized trial. In J. P. T. Higgins, J. Thomas, J. Chandler, M. Cumpston, T. Li, M. J. Page & V. A. Welch VA (Eds.), *Cochrane handbook for systematic reviews of interventions* (2nd ed., pp. 205-228). Chichester (UK): John Wiley & Sons.
- House, A. E., House, B. J., & Campbell, M. B. (1981). Measures of interobserver agreement: Calculation formulas and distribution effects. *Journal of Behavioral Assessment*, 3(1), 37-57.
- Ioannidis, J. P., Patsopoulos, N. A., & Rothstein, H. R. (2008). Reasons or excuses for avoiding meta-analysis in forest plots. *British Medical Journal*, 336(7658), 1413-1415. <https://doi.org/10.1136/bmj.a117>
- Lefebvre, C., Glanville, J., Briscoe, S., Littlewood, A., Marshall, C., Metzendorf, M. I., Noel-Storr, A., Rader, T., Shokraneh, F., Thomas, J., & Wieland, L. S. (2019). Searching for and selecting studies. In J. P. T. Higgins, J. Thomas, J. Chandler, M. Cumpston, T. Li, M. J. Page, V. A. Welch (Eds.), *Cochrane Handbook for Systematic Reviews of Interventions* (2nd Edition., pp.67-108). Chichester (UK): John Wiley & Sons.
- Lê M., Loewen, H., Monnin, C., & Neilson, C. (March, 2022). *Part 1: Introduction to Systematic Reviews* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=i2rmhf2bz_g
- Liberati, A., Altman, D. G., Tetzlaff, J., Mulrow, C., Gøtzsche, P. C., Ioannidis, J. P. A., Clarke, M., Devereaux, P. J., Kleijnen, J., & Moher, D. (2009). The PRISMA statement for reporting systematic reviews and meta-analyses of studies that evaluate health care interventions: explanation and elaboration. *Annals of Internal Medicine*, 151(4), W-65.
- Moher, D., Shamseer, L., Clarke, M., Ghersi, D., Liberati, A., Petticrew, M., Shekelle, P., Stewart, L. A., & PRISMA-P Group. (2015). Preferred reporting items for systematic review and meta-analysis protocols (PRISMA-P) 2015 statement. *Systematic Reviews*, 4(1), 1-25. <https://doi.org/10.1186/2046-4053-4-1>
- Moola, S., Munn, Z., Sears, K., Sfetcu, R., Currie, M., Lisy, K., Tufanaru, C., Qureshi, R., Mattis, P., & Mu, P. (2015). Conducting systematic reviews of association (etiology): The Joanna Briggs Institute's approach. *JBI Evidence Implementation*, 13(3), 163-169.
- Munn, Z., Aromataris, E., Tufanaru, C., Stern, C., Porritt, K., Farrow, J., Lockwood, C., Stephenson, M., Moola, S., Lizarondo, L., McArthur, A., Peters, M., Pearson, A., & Jordan, Z. (2019). The development of software to support multiple systematic review types: the Joanna Briggs Institute System for the Unified Management, Assessment and Review of Information (JBI SUMARI). *JBI Evidence Implementation*, 17(1), 36-43.
- Ouzzani, M., Hammady, H., Fedorowicz, Z., & Elmagarmid, A. (2016). Rayyan-a web and mobile app for systematic reviews. *Systematic Reviews*, 5, 1-10. <https://doi.org/10.1186/s13643-016-0384-4>
- Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., Shamseer, L., Tetzlaff, J. M., Akl, E. A., Brennan, S. E., Chou, r., Glanville, J., Grimshaw, J. M., Hróbjartsson, A., Lalu, M. M., Li, T., Loder, E. W., Mayo-Wilson, E., McDonald, S., McGuinness, L. A., & Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. *International Journal of Surgery*, 88, 105906. <https://doi.org/10.1016/j.ijsu.2021.105906>
- Panitvisai, P., Parunnit, P., Sathorn, C., & Messer, H. H. (2010). Impact of a retained instrument on treatment outcome: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Endodontics*, 36(5), 775-780.
- Sutton, A., Clowes, M., Preston, L., & Booth, A. (2019). Meeting the review family: Exploring review types and associated information retrieval requirements. *Health Information & Libraries Journal*, 36(3), 202-222. <https://doi.org/10.1111/hir.12276>
- Şen, S. (2019). SPSS ile Meta-Analiz Nasıl Yapılır?. *Harran Maarif Dergisi*, 4(1), 21-49. <http://dx.doi.org/10.22596/2019.0401.21.49>

- Tawfik, G. M., Dila, K. A. S., Mohamed, M. Y. F., Tam, D. N. H., Kien, N. D., Ahmed, A. M., & Huy, N. T. (2019). A step-by-step guide for conducting a systematic review and meta-analysis with simulation data. *Tropical Medicine and Health, 47*(1), 1-9. <https://doi.org/10.1186/s41182-019-0165-6>
- Thomas, R. W. (2011). When student samples make sense in logistics research. *Journal of Business Logistics, 32*(3), 287-290. Retrieved from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.2158-1592.2011.01023.x>
- Thomas, J., & Harden, A. (2008). Methods for the thematic synthesis of qualitative research in systematic reviews. *BMC Medical Research Methodology, 8*(1), 1-10. <https://doi.org/10.1186/1471-2288-8-45>
- Thomas, J., Kneale, D., McKenzie, J. E., Brennan, S. E., Bhaumik, S. (2019). Determining the scope of the review and the questions it will address. In J. P. T. Higgins, J. Thomas, J. Chandler, M. Cumpston, & T. Li, M. J. Page, & V. A. Welch (Eds.), *Cochrane Handbook for Systematic Reviews of Interventions* (2nd ed., pp. 13-32). Chichester (UK): John Wiley & Sons.
- Walker, D. A. (2005). A SPSS matrix for determining effect sizes from three categories: R and functions of r, differences between proportions, and standardized differences between means. *Journal of Modern Applied Statistical Methods, 4*(1), Article 30. <https://doi.org/10.22237/jmasm/1114907400>
- Yıldırım, İ., & Şen, S. (2019). The effects of gamification on students' academic achievement: A meta-analysis study. *Interactive Learning Environments, 29*(8), 1-18. <https://doi.org/10.1080/10494820.2019.1636089>
- Zeng, X., Zhang, Y., Kwong, J. S. W., Zhang, C., Li, S., Sun, F., Niu, Y., & Du, L. (2015). The methodological quality assessment tools for preclinical and clinical studies, systematic review and meta-analysis, and clinical practice guideline: A systematic review. *Journal of Evidence-Based Medicine, 8*(1), 2-10. <https://doi.org/10.1111/jebm.12141>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Sistemik derleme ve meta-analizi (SDM) sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da birbirinden farklıdır. Sistemik derlemede belirli bir soruya ilişkin kanıt oluşturabilecek çalışmalar nesnel bir şekilde belirlenir, değerlendirilir ve sentezlenir. Doğrudan bir istatistik yapılması şart değildir. Meta-analizi ise bir müdahalenin etkisini belirleyebilmek için müdahale ve sonuç arasında nedensel bir ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla etki büyüklüklerini kullanan sistemik bir derleme türüdür (Dunst, 2018). Sistemik bir derlemede ikiden fazla çalışma bulunuyorsa ve verileri birleştirmek mümkünse meta-analizi yapılabilir (Hanratty, 2018). Bir SDM yazmak için izlenmesi gereken adımlar: (Crocetti, 2016; Moher vd., 2015; Şen, 2019).

Öncelikle araştırma ekibi oluşturulur. SDM ekibi konu uzmanlarından, SDM yöntemi/istatistik alanındaki uzmanlardan ve mümkünse kütüphanecilerden oluşabilir (Lê vd., 2022). Araştırma soruları oluşturulurken PICOS kriterlerine göre çalışmaya katılacak katılımcılar (**P**articipants), müdahale yaklaşımları (**I**ntervention), kontrol grubunun özellikleri (**C**ontrol), değerlendirilecek sonuçlar (**O**utcomes) ve çalışma tasarımı (**S**tudy design) belirtilmelidir. (Thomas vd., 2019).

Önerilen fikrin geçerliliğini sağlamak, daha önce ele alınan araştırma sorularının tekrarlanmasını önlemek ve yeterli makalenin olup olmadığını belirlemek amaçlarıyla bir ön araştırma yapılması önerilmektedir. Google Akademik veya PubMed'de arama terimleriyle basit bir arama yapılabilir (Tawfik vd., 2019).

Daha sonra sistemik derleme ya da meta-analizine dahil edilecek/dışlanacak çalışmaların özellikleri betimlenir. Birincil ya da ikincil araştırmalar bir SDM'ye dahil edilebilir (Aslan, 2018). Araştırma sorusunun en iyi şekilde yanıtlanabilmesi için verilen müdahalenin ya da uygulanan metodolojinin sınırlarının iyi çizilmesi gerekmektedir. Ayrıca müdahalenin uygulandığı örneklemin özelliklerinin benzer olması bazı karıştırıcı değişkenlerin etkisini bertaraf edecektir (Thomas, 2011). Ardından tarama stratejisi belirlenir. Bunun için konuyla ilgili tüm anahtar sözcükler belirlenir ve tarama stratejileri oluşturulur. Bazen seçilen anahtar kelimeler, derleme için uygun olmasına rağmen gerekli tüm çalışmaları kapsamayabilir. Böyle durumlarda, yalnızca bir müdahale terimi kullanmak, iki veya daha fazla terim kullanmak, farklı terim kombinasyonları kullanmak veya çalışmalarda veritabanı aramalarına ek olarak alıntı aramaları kullanmak yararlı olabilir. (Lefebvre vd., 2019).

Sağlık bilimleri alanında Science Direct, PubMed, Scopus, EMBASE, PsycInfo, CINAHL Plus, ERIC ve Cochrane Central Register of Controlled Trial gibi veri tabanlarında literatür taraması yapılabilir (Ahn & Kang, 2018; Akçakaya vd., 2022). Ayrıca ClinicalTrials.gov, Google Akademik, Open Grey ile meta-analizine dahil edilecek çalışmaların kaynakçası taranabilir.

SDM'lerin belirli bir sisteme kaydedilmesi aynı konu ile aynı çalışmalar için boşuna zaman ve emek harcanmasının ve yayın yanlılığının önüne geçmektedir (Moher vd., 2015). Bunun için PROSPERO (International Prospective Register of Ongoing Systematic Review) (Moher vd., 2015) veya Cochrane (<https://www.editorialmanager.com/cemr/default2.aspx>) kullanılabilir. Ayrıca yazarların çalışmalarını PRISMA-P 2020 beyanına uygun şekilde hazırlamaları ve bunu makalelerinin yöntem bölümünde belirtmeleri gerekmektedir (bk. Page vd., 2021). PROSPERO kaydı sonrası veri tabanlarında başlık/özet ve tam metin taramasına başlanabilir. Ayrıca manuel arama yanlılığı azaltılabilir (Tawfik vd., 2019). Bu süreçte Endnote X8 (Thomson Reuters, 2016) ve Covidence (www.covidence.org) gibi bazı yazılımlar kullanılabilir. Ayrıca literatür taramak için DistillerSR, JBI SUMARI ve Rayyan kullanılabilir (bk. Munn vd., 2019; Ouzzani vd., 2016).

Tüm taramalar bittiğinde araştırma havuzundaki çalışmaların başlık ve özetleri okunur ve SDM'ye dahil edilecek/dışlanacak çalışmalar seçilir. SDM'nin iki yazarı birbirlerinden bağımsız bir şekilde tüm makalelerin başlık ve özetlerini ve gerekli olduğunu düşündüklerinde tam metnini okurlar ve dahil etme/dışlama ölçütleri doğrultusunda Covidence ya da başka bir literatür tarama programı kullanabilirler (Tawfik vd., 2019). Sürecin sonunda SDM için belirleme, tarama ve dahil edilen çalışmaların sayılarına ilişkin erişilen çalışma sayıları bir şekil içinde belirtilmelidir (bk. <http://www.prisma-statement.org/PRISMAStatement/>).

Daha sonra kanıt kalitesi belirlenmelidir. İç geçerlilik, araştırma süreci sırasındaki performans, seçim, yıpranma, tespit, raporlama yanlılığı ve diğer yanlılıklardan etkilenebilir. Dolayısıyla metodolojik kalite değerlendirme araçları, yanlılık riski olarak adlandırılan bu yönere odaklanmaktadır (Higgins vd., 2019). Yanlılığı ekarte edebilmek için bireysel çalışmaların kalitelerini en az iki araştırmacı değerlendirmelidir. SDM çalışmalarında kullanılabilir yöntemsel kalite araçlarını için bk. Zeng vd., 2015. Ardından gözlemciler arası güvenilirlik incelenmelidir. Kullanılabilir formüllerden biri; Görüş Birliği+(Görüş Birliği+Görüş Ayrılığı) X100'dür. Bu formüle göre %70 gerekli, %80 yeterli ve %90 ve üzeri görüş birliği iyi olarak yorumlanmaktadır (House vd.,

1981). Bir diğerk istatikscl teknik Cohen'in Kappası olabilir. Cohen'in Kappa değerinde ise 0,60 üzeri kabul edilebilir olarak kabul edilirken 0,80 ve üzeri çok iyi olarak yorumlanmaktadır (Crocetti, 2016). SDM'ye dahil olacak çalışmaları, "belki" oyu verilen çalışmalar ile bir araştırmacının evet, diğerinin hayır oyu verdiği ya da tam tersi durumlar birlikte tartışılarak dahil edilecek çalışmalar hakkında yazarlar nihai kararı verirler.

Ardından isttaiksel analiz aşamasına geçilir. SDM'ye dahil edilen tüm çalışmalar örtüşen örneklemeler nedeniyle meta-analizi yapmak için uygun olmayabilir (Akçakaya vd., 2022). Bu gibi durumlarda konuyla ilgili son 20-30 yıla ait sadece iki çalışma mevcut olsa bile bir meta-analiz faydalı olabilir. Bu tür bir meta-analiz sınırlı tahminler sağlasa da (Ioannidis vd., 2008), ykleyici bir derlemeden kaçınarak meta-analizin niceliksel doğruluğunu sağlayabilir (Akçakaya vd., 2022). Meta-analizi yapmak için sıklıkla kullanılan etki büyüklüğü değerleri risk oranı ve standartlaştırılmış ortalama farkı (SOF) korelasyondur (şen, 2019). SOF'u hesaplamadan önce bireysel çalışmaların Cohen d'si hesaplanır. SOF için Hedges' g, Cohen's d veya Glass' delta değerleri hesaplanmaktadır (şen, 2019; Walker, 2005). Bu değerlerden Hedges' g örneklem sayısının az olmasına bağlı olarak ortaya çıkabilecek yanlılığı gidermek amacıyla kullanılmaktadır (Hedges, 1981). Ortalama etki büyüklüğünü belirlemek üzere sabit etkiler ve rastgele etkiler modeli geliştirilmiştir. Sabit etkiler modeli, etki büyüklüğü parametreleri ve örneklem homojen olduğu varsayımına dayanırken, rastgele etkiler modelinde ortalama ve varyansın değişken olduğu ve örneklem heterojen olduğu varsayılmaktadır (Hedges & Vevea, 1998). Etki büyüklüğü 0,80 ve üzeri ise yüksek etki büyüklüğü, 0,50 ile 0,80 arası ise orta-yüksek, 0,20 ile 0,50 arası küçük-orta etki büyüklüğü şeklinde yorumlanmaktadır (Fritz vd., 2012).

Heterojenliğin değerlendirilmesi için Q istatistiği ve I² kullanılır (Crocetti, 2016). Aynı serbestlik derecelerinde Q istatistik değeri ki-kare değerinden büyükse, heterojenlik olduğu varsayılmaktadır (Yıldırım ve şen, 2019). I² değeri arttıka heterojenlik de artmaktadır. Yani I² değeri %0 ila %40 düşük, %41 ila %60 arası orta ve %61 üzerindeki değer ise yüksek düzeyde heterojenlik olarak yorumlanmaktadır (Moher vd., 2015). Düşük heterojenlik meta-analizine dahil edilen çalışmaların benzer ve tutarlı olduğunu gösterirken, yüksek heterojenlik çalışma sayısının ondan fazla olduğunu ve her bir çalışmanın araştırma sorusunu farklı şekilde ele alındığını gösterebilmektedir ve daha çok karşılaşılmaktadır (Crocetti, 2016). Raporlamada ise SDM'deki ana unsurlar PRISMA 2020 raporuna göre tanımlanmalı ve makale seçilen akademik dergiye göre kapsamlı ve kısa bir şekilde hazırlanmalıdır (del Amo vd., 2018). Özetle SDM yazma sürecindeki sistematiklik çıkarımların sonuçlarının daha geçerli ve güvenilir olmasını sağlamaktadır.

ÖĞRETMEN ADAYLARININ VERİLERE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ VIEWS OF PRE-SERVICE TEACHERS' ABOUT DATA

Melihan ÜNLÜ
Aksaray Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi
melihanunlu@aksaray.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3337-8758

Betül KERAY DİNÇEL
Aksaray Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi
betulkeraydincel@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2184-7361

Hülya ERTAŞ KILIÇ
Aksaray Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi
ertashulya@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9683-3186

Safiye TEMEL ASLAN
Aksaray Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi
safiye79temel@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6969-8871

ÖZ

Geliş Tarihi:

24.03.2023

Kabul Tarihi:

09.10.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Veri
Veri okuryazarlığı
Öğretmen adayları

Keywords

Data
Data literacy
Pre-service teachers

Bu çalışmanın amacı öğretmen adaylarının verileri nasıl tanımladıklarına, anlamlandırdıklarına ve nerelerde kullandıklarına ilişkin görüşlerinin belirlenmesidir. Araştırmanın çalışma grubunu 6'sı Türkçe, 6'sı İlköğretim Matematik ve 6'sı Fen Bilgisi Öğretmenliğinde öğrenim görmekte olan 18 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Öğretmen adaylarının görüşlerini inceleyebilmek amacıyla veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Veri tanımına verilen yanıtlar; öğretmen adaylarının verileri daha çok bilgi/ön bilgi ve ifade/değer olarak düşündüklerini göstermektedir. Verileri en fazla "bilgiyi işleme ve bilgi edinme/verme" işe yarar gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların çoğunluğu veri setindeki değişkenleri ve değişkenler arasındaki ilişkileri anlayabildiklerini belirtirken bir konuya ait verilerde, verilerdeki örüntüyü belirlemede ve verilerin bağlamını tahmin etmede zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmen adayları en fazla nicel/nitel veri içeren tabloları yorumlamada, grafikte nicel veriler yer aldığı ve grafikteki veri aralıklarını belirlemede zorlandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcıların tamamının veri çıkarım alanlarının farkında oldukları ve günlük yaşamlarında verilerden en çok bilgiyi anlamak/aktarmak için yararlandıkları belirlenmiştir.

ABSTRACT

The aim of the study is to examine the views of pre-service teachers about how they define, make sense of, and where they use the data. The study group of the research consists of 18 pre-service teachers, 6 of whom are Turkish, 6 of whom are mathematics, and 6 of whom are studying science teaching. In order to examine the views of the pre-service teachers, semi-structured interview form was preferred as a data collection tool. Descriptive analysis method was used to analyze the data. The answers given by the pre-service teachers regarding the definition of data show that they think of data as information/preliminary information and expressions/ values. It was concluded that they found the data most useful in "processing information and obtaining/giving information". While the majority of the participants stated that they could understand the variables in the data set and the relationships between the variables, they had difficulty in identifying the pattern of the data and estimating the context of the data. Pre-service teachers stated that, they had difficulty in interpreting the tables containing quantitative/qualitative data, determining the data ranges in the graph and when there was quantitative data in the graph. In addition, it is seen that all of the participants are aware of their data extraction areas and they mostly use the data to base their decisions in their daily lives.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1270115>

Atıf/Cite as: Ünlü, M., Keray-Dinçel, B., Ertaş-Kılıç, H., & Temel-Aslan, S. (2023). Öğretmen adaylarının verilere yönelik görüşleri. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2008-2025.

Giriş

Veriler, sağlık eğitim, ekonomi, tarım ve hayvancılık, nüfus işlemleri, resmi ve resmi olmayan kurumlar gibi pek çok alanda karşımıza çıkmakta ve her geçen gün daha fazla hayatımızın içinde yer almaktadır. Dolayısıyla, veriler ve veri kaynakları günlük yaşamda öncelikle medya aracılığıyla fikir ve karar alma sürecini etkilemektedir (Calzada-Prado ve Marzal, 2013). İngilizcede “data” olarak kullanılan kavram, Türkçede “veri” olarak kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu’na göre veri üç başlık altında tanımlanmaktadır. Birinci tanımda, “Bir araştırmanın, bir tartışmanın, bir muhakemenin temeli olan ana öge, muta, done; ikinci tanımda “Gözlem ve deneye dayalı araştırmanın sonuçları” ve üçüncü tanımda “Bilgi, data” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Türk Dil Kurumu Sözlükleri [TDK], 2019). Merriam Webster Üniversite Sözlüğünde data sözcüğünün “Muhakeme, tartışma veya hesaplama için temel olarak kullanılan olgusal bilgiler”; “Hem yararlı hem de alakasız veya fazlalık bilgileri içeren anlamlı olması için işlenmesi gereken bir algılama cihazı veya organı tarafından üretilen bilgi” ve “Dijital olarak iletilebilen veya işlenebilen sayısal formdaki bilgiler” olarak tanımlandığı görülmektedir (Liew, 2007). Veriler genellikle nicel (sayılar) veya nitel (sözel) veriler olarak ele alınmaktadır (Hoelter, 2017). Nitel veriler; bir şeyin özellikleri, nitelikleri, nicel veriler ise nesnelerin nicelikleri yani ölçülebilir büyüklükleri ve sayıları hakkında bilgi verirler (Baker, 2020).

Günlük hayatta da nitel ve nicel veriler içeren veri kaynakları ile oldukça sık karşılaşmaktadır. Karşılaşılan bu veri yığını karşısında asıl önemli olan verilerden anlamlı bilgi üretebilme, veriye dayalı karar verebilme ve verilerden yararlı içgörülere ulaşabilmektir. Örneğin; geçmiş yıllarda karşı karşıya kalınan Covid-19 pandemisinde toplumun her kesimi, Sağlık Bakanlığı tarafından her gün yayınlanan Covid-19 veri tabloları ve dünyadaki pandemi verilerine ilişkin genel tablolarla bilgi edinme çabası içine girmiştir. Pandemiye ilişkin üç önemli öngörü ortaya çıkmıştır. Birincisi salgının sadece sağlık sistemini değil tüm toplumu etkileyeceği, ikincisi salgın sonrasında hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağı ve üçüncüsü yeni normallerle yaşamın devam edeceği iddialarıdır (Özbey, 2021). Bu süreçte doğru ve geçerli kararlar vermede elde edilen verilerin doğru bir şekilde yorumlanması önemlidir. Nitekim veriler gerek bireysel gerek toplumsal anlamda yapılacak çalışmalar ve alınacak önlemler için büyük bir bilgi kaynağı oluşturmakta ve yol göstermektedir (Vahey vd., 2006).

Gibson ve Mourad (2018) bireylerin günlük yaşamlarında verilerle giderek daha fazla karşılaşmasının, veri okuryazarlığı için ihtiyaç duyulan becerilerle donatılmalarını gerekli kıldığını vurgulamaktadırlar. Veri okuryazarlığı kavramı, günlük düşünme ve akıl yürütmenin bir parçası olarak ya da gerçek yaşam problemlerini çözmeye, verilerin kullanımıyla ilgili becerileri geniş bir şekilde tanımlamak için kullanılmaktadır (Wolff vd., 2016). Frank vd. (2016) tek başına verinin bilgi olmadığını ve verilerin faydalı olması için insanların ondan bilgi çıkarabilmeleri gerektiğini belirtmektedirler. Mandinach ve Gummer (2013) veri okuryazarlığını, verileri etkili bir şekilde anlama ve kullanma yeteneği olarak tanımlamaktadırlar. Verileri bilgiye ve eyleme geçirilebilir duruma dönüştürmek için gerekli olan becerileri; verilerin nasıl tanımlanacağını, toplanacağını, organize edileceğini, analiz edileceğini, özetleneceğini ve önceliklendirileceğini bilmeyi içeren beceriler olarak ifade etmektedir. Ayrıca veri okuryazarlığı hipotezlerin nasıl geliştirileceğini, sorunların nasıl tanımlanacağını, verilerin nasıl yorumlanacağını, eylem planlarının nasıl belirleneceğini, uygulanacağını ve izleneceğini de içermektedir. Wolff vd. (2016) ise veri okuryazarlığını, verilerin etik kullanımını göz önünde bulundurarak, bir sorgulama süreci aracılığıyla, büyük ve küçük veri kümelerini kullanarak, gerçek dünya sorularını sorma ve yanıtlama yeteneği olarak tanımlamaktadırlar. Temelde pratik ve yaratıcı becerilere dayanan veri okuryazarlığı, verileri seçme, temizleme, analiz etme, görselleştirme, eleştirme ve yorumlamanın yanı sıra verilerden hikâyeler iletme ve verileri bir tasarım sürecinin parçası olarak kullanma becerilerini içermektedir. Calzada-Prado ve Marzal (2013) verilerin nasıl seçileceğini, sentezleneceğini ve bunları diğer bilgi kaynakları ve ön bilgilerle nasıl birleştireceğini bilmenin önemini vurgulayarak veri okuryazarlığı konusunda daha fazla duyarlılığa ve eğitime ihtiyaç olduğunu belirtmektedirler.

Henderson ve Corry’e (2020) göre veri okuryazarlığının hızla değişen büyük veri ve eğitimsel veri madenciliği dünyasındaki yerini anlamada, profesyonel eğitimcilerin rolü büyüktür. Bu sebeple, veri okuryazarı bireyler yetiştirilmesinde etkili veri okuryazarlığı eğitimi verilmesi önemli görülmektedir (Dunlap ve Piro, 2016). Eğitimciler öğrenciler için amaçlanan öğretimsel faydaları ve öğrencilerin kullanmaları gereken becerilere sahip olmalarını sağlamada kritik öneme sahiptir. Veri okuryazarlığının geliştirilmesi için öğrencilerin özgün sorunları araştırmaları ve verileri kanıta dayalı düşünmenin bir parçası olarak kullanmaları gerekmektedir. Dolayısıyla gerçek veri okuryazarlığı ne tek bir disiplin ne de matematiğin bir alt disiplini olarak düşünülebilir. Ortak ölçülerin, özellikle karşılaştırma, tahmin ve tartışma için temel olan bileşik ölçülerin oluşturulması, öğrencilerin

veri okuryazarlığını öğrenmesinin temelini oluşturur (Vahey vd., 2006). Vahey vd. (2012) veri okuryazarlığının disiplinlerarası bir anlayışla ele alınması gerektiğini vurgulamakta, bu anlamda gerçek yaşam verilerinin veri okuryazarlığı için temel alınmasını önermektedirler. Bu nedenle, veri okuryazarlığı tüm disiplinlerde kullanılacak bir beceri olarak görülmekte, sadece matematik derslerinde değil diğer derslerde de veri okuryazarlığına yer verilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Veriler okullarda da sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin, öğretmenlerin öğrencilerinin başarılarını değerlendirebilmesi için elde ettiği verileri kullanması ve bir sonuca varması gerekmektedir. Bu sebeple, veri kullanımının okullarda uygulanması için öğretmenlerin verileri etkili bir şekilde anlamalarına, veri kullanımına yönelik olumlu bir tutum geliştirmelerine ihtiyaç duyulmaktadır (Ebbeler vd., 2017; Gummer ve Mandinach, 2015; Marsh, 2012). Ayrıca öğretmenlerin ve liderlerin veri toplama ve istatistiksel tekniklerin anlaşılmasını sağlamanın yanında, bu verilerin bilgilendirme amacıyla nasıl kullanılması gerektiğini anlamak için güçlü bir veri okuryazarı olacak şekilde eğitilmeleri gerekmektedir (Henderson ve Corry, 2020). Öğretmenlerin akademik, bağlamsal ve diğer çeşitli verileri kullanımı öğrencileri hakkında bütünsel bir bakış açısı elde etmek, öğretim kararlarını desteklemek, öğrencilerin sosyal, duygusal ve fiziksel sağlıklarını ele almak ve öğrenme ortamında eşitliği teşvik etmek için kritik öneme sahiptir (Mandinach ve Schildkamp, 2021). Veri okuryazarlığı, bu açıdan bakıldığında da öğretmenlerin mesleki yeterlilikleri için sahip olmaları gereken önemli bir beceri olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğretmen adaylarının bu becerilerin temelini sahip olması ile tutum ve görüşlerinin de veri okuryazarlığına yönelik olarak yapacağı öğretimlerini etkileyeceği düşünülmektedir. Bu nedenle ileride öğretmen olacak öğretmen adaylarının verileri tanıma ve verileri anlayabilme durumlarını değerlendirmelerinin incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Zira veri okuryazarlığının temeli verileri anlamaya dayalıdır. Bu değerlendirmelerin belirlenmesi ile elde edilecek bulgular, öğretmen adaylarının veri okuryazarlığı ile ilgili yeterince farkındalığa ve bilgiye sahip olup olmadıkları konusunda fikir verebilir. Bu bulguların ayrıca öğretmen eğitiminde veri okuryazarlığı becerisinin kazandırılmasına önem verilmesine katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada, Fen Bilgisi, İlköğretim Matematik ve Türkçe Öğretmenliği programlarında öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarının verileri nasıl tanımladıklarına, anlamlandırdıklarına ve nerelerde kullandıklarına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıda yer alan sorulara cevap aranmıştır:

1. Öğretmen adayları verileri nasıl tanımlamaktadırlar?
2. Öğretmen adayları verilerin ne işe yaradığını düşünmektedirler?
3. Öğretmen adayları bir veri setindeki değişkenleri anlayabilme durumlarını nasıl değerlendirmektedirler?
4. Öğretmen adayları veri görselleştirmelerini anlayabilme durumlarını nasıl değerlendirmektedirler?
5. Öğretmen adaylarının herhangi bir veri setiyle (görselleştirilmiş halde) karşılaştıklarında bu verilerin çıkarım alanının farkında olma durumlarını nasıl değerlendirmektedirler?
6. Öğretmen adayları yaşamlarında verileri kullanmakta mıdır? Kullanıyorlarsa hangi amaçla kullanmaktadırlar?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın deseni, çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve analizine yer verilmiştir.

Araştırmanın Deseni

Öğretmen adaylarının verileri nasıl tanımladıklarına, anlamlandırdıklarına ve nerelerde kullandıklarına ilişkin görüşlerini belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Durum çalışmalarında amaç ilgi duyulan herhangi bir duruma ilişkin kapsamlı, sistematik ve derinlemesine bilgi elde etmektir (Patton, 2014). Öğretmen adaylarının verileri tanıma ve verileri anlayabilme durumları ele alınmıştır. Çalışmada belli bir grubu derinlemesine inceleme fırsatı sunulması ve kullanılan veri toplama araçlarından elde edilen verilerin genelleme kaygısı olmaksızın incelenmesi bakımından durum çalışması yöntemi kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu bir devlet üniversitesinin 2. sınıfında öğrenim görmekte olan 18 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Bu öğretmen adaylarından 6'sı Türkçe Öğretmenliği, 6'sı İlköğretim Matematik Öğretmenliği ve 6'sı Fen Bilgisi Öğretmenliği programında öğrenim görmektedir. Öğretmen adaylarından 14'ü kız 4'ü ise erkektir. Katılımcıların belirtilen programlardan seçilmesinde eğitimde uluslararası izleme araştırması olan PISA dikkate alınmıştır. Bilindiği üzere “PISA, OECD tarafından 15 yaş grubundaki öğrencilerin belirli alanlarda kazandıkları bilgi ve becerileri değerlendiren ve üçer yıllık döngülerle yapılan uluslararası bir araştırmadır” (MEB, 2019, s. 10). “PISA uygulamalarında öğrencilerin okuma becerileri ile matematik ve fen alanlarındaki okuryazarlıkları değerlendirilmektedir” (MEB, 2019, s. 16). Sözü edilen alanlara ilişkin yeterlik düzeyleri incelendiğinde öğrencilerden veri okuryazarı olmalarının da beklendiği anlaşılmaktadır. Örneğin okuma becerilerini ölçmek amacıyla farklı boyutlar tanımlanırken metin türlerine yer verilmiştir (MEB, 2019, s. 31). Bu bağlamda metinlerde listeler, tablolar, grafikler, diyagramlar, reklamlar, planlar, kataloglar, indeksler olabileceği ve bu şekildeki metinlerin farklı bir okuma yaklaşımı gerektirdiği belirtilmektedir (MEB, 2019, s. 32). Matematik alanında “belirsizlik ve veri” konusuna (MEB, 2019, s. 61), fen alanında ise “verileri ve bulguları bilimsel olarak yorumlamaya” (MEB, 2019, s. 80) yer verildiği görülmektedir. Bu açıklamalar dikkate alındığında PISA araştırmasına konu olan her üç alanda da öğrencilerden veri okuryazarlığıyla ilgili anlayış geliştirmelerinin beklendiği söylenebilir. Öğrencilerin veri okuryazarlığına yönelik yetkinliklerinin geliştirilmesinde öğretmenlerin rolü önemlidir. Türkiye’de formal eğitim çerçevesinde bu alanlara yönelik ortaokul seviyesinde eğitim-öğretim sürecini yürüten öğretmenler; İlköğretim Matematik, Fen Bilgisi ve Türkçe Öğretmenliği programlarından mezun olan öğretmen adayları arasından seçilmektedir. Bu nedenle araştırmada sözü edilen programlarda öğrenim gören öğretmen adayları katılımcı olarak belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının belirlenmesinde örnekleme yöntemlerinden amaçsal örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçsal örnekleme çalışmanın amacına bağlı olarak, durumların gözden geçirilip zengin bilgi verecek grubun üzerinde araştırma yapılmasını olanaklı kılar (Büyüköztürk vd., 2011). Bu araştırmanın katılımcıları amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Bu örneklemedeki asıl amaç, seçilecek olan durumun bilgi verme açısından zengin olmasıdır (Patton, 2014). Katılımcıların veri okuryazarlığına ilişkin herhangi bir ders almamış olmaları ölçüt olarak belirlenmiştir.

Öğretmen adaylarının isimleri araştırma etiği gereği gizli tutulmuş ve öğretmen adayları Ö₁, Ö₂, Ö₃, ...Ö₁₈ şeklinde kodlanmıştır. Türkçe öğretmenliğinde öğrenim gören öğretmen adayları (Ö₁, Ö₂, Ö₃, Ö₄, Ö₅, Ö₆), Fen Bilgisi öğretmenliğinde öğrenim gören öğretmen adayları (Ö₇, Ö₈, Ö₉, Ö₁₀, Ö₁₁, Ö₁₂) ve Matematik öğretmenliğinde öğrenim gören öğretmen adayları (Ö₁₃, Ö₁₄, Ö₁₅, Ö₁₆, Ö₁₇, Ö₁₈) olarak numaralandırılmıştır.

Veri Toplama Aracı

Öğretmen adaylarının verilere ilişkin görüşlerini inceleyebilmek amacıyla veri toplama aracı olarak görüşme yöntemi tercih edilmiştir. Açık uçlu sorulardan oluşan bir havuz oluşturulmuş ve Fen Bilgisi Eğitimi, Matematik Eğitimi ve Türkçe Eğitimi’nde görev yapan üç uzmandan görüş alınarak araştırmacılar tarafından altı açık uçlu sorudan oluşan bir yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Oluşturulan form üç farklı (bir Fen Bilgisi, bir Matematik ve bir Türkçe) öğretmen adayına pilot olarak uygulanmıştır. Öğretmen adaylarından ve alan uzmanlarından gelen dönütler doğrultusunda anlaşılmayan ifadeler düzeltilmiş ve görüşme formuna son hali verilmiştir. Görüşme soruları şu şekildedir:

- 1.Sizce veri nedir? Veriyi nasıl tanımlarsınız?
- 2.Sizce veriler ne işe yarar? (Sonda: Verilere neden ihtiyaç duyarız?)
- 3.Karşılaştığınız bir veri setindeki değişkenleri anlayabilme durumunuzu değerlendirebilir misiniz?
4. Veri görselleştirmelerini anlayabilme durumunuzu değerlendirebilir misiniz? Veri görselleştirmelerini nasıl anlayabilirsiniz?
- 5.Herhangi bir veri setiyle (görselleştirilmiş halde) karşılaştığınızda bu verilerin çıkarım alanını fark edebilir misiniz? Nasıl?
- 6.Yaşamınızda verileri kullanır mısınız? Hangi amaçla kullanırsınız, örnek vererek açıkla mısınız?

Veri Toplama Süreci

Öğretmen adayları ile yapılan görüşmeler uygun bir ortamda bireysel olarak gerçekleştirilmiştir. Öğretmen adaylarından izin alınarak görüşmeler ses kayıt cihazıyla kaydedilmiştir. Öğretmen adaylarına yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorular yönlendirilirken sondalar kullanılmıştır. Görüşmeler en az 22 en fazla 30 dakika sürmüştür. Ses kaydı yapılması analizdeki veri kaybının en aza indirgenmesini sağlamıştır. Yazıya geçirme aşamasında her öğretmen adayı için yaklaşık 30-60 dakika zaman harcanmıştır.

Veri Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler nitel betimsel analiz kullanılarak çözümlenmiştir. Bunun için öncelikle öğretmen adaylarıyla yapılan görüşmelere ait ses kayıtları yazıya dökülmüş ve dökümlerin doğruluğu tekrar kontrol edilmiştir. Her bir öğrenciye ait ses kaydı dökümü numaralandırılmıştır (Ö₁, Ö₂, Ö₃, ... Ö₁₈). Betimsel analiz daha çok araştırmanın kavramsal yapısının önceden açık biçimde belirlendiği araştırmalarda kullanılır. Veriler görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular ve boyutlar dikkate alınarak da sunulabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu yolla elde edilen veriler soru soru incelenmiş ve önceden belirlenen temalara göre özetlenip yorumlanmıştır. Sonrasında kodlar ve temalar düzenlenerek frekans değerleri eklenip raporlaştırma süreci tamamlanmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirliği etkileyen faktörleri en aza indirmek veya ortadan kaldırmak için çeşitli önlemler alınabilmektedir (Başkale, 2016). Bu araştırmada iç geçerliği sağlamak amacıyla görüşme formu için uygulama öncesinde uzman görüşü alınmış ve alınan görüşler doğrultusunda form yeniden incelenerek düzenlenmiştir. Ayrıca uygulamadan önce pilot çalışma yapılmıştır. Katılımcılarla görüşme yapılmadan önce konuyla ilgili gerekli açıklamalar ve bilgilendirmeler yapılmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmeler sırasında katılımcı teyidine başvurulmuş, yanlış anlaşılan ya da katılımcıların eksik ifade ettiklerini düşündükleri kısımlar anında düzeltilmiştir. Görüşmeden elde edilen veriler bulgular bölümünde sunulurken doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

Araştırmanın dış geçerliğini sağlamak için araştırmaya ilişkin tüm detaylar (araştırma deseni, çalışma grubu, veri toplama araçları, verileri toplama süreci, verilerin analizi ve bulguların nasıl düzenlendiği) ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ayrıca amaçlı örnekleme yoluyla seçilen katılımcıların seçilme nedeni ve çalışmanın amacına uygunluğu da belirtilmiştir.

Araştırmanın güvenilirliği bağlamında ise katılımcılarla yapılan görüşmeler kayıt altına alınmış ve böylece veri kaybının önüne geçilmiştir. Verilerin analizi sırasında veriler, iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı analiz edilmiş ve kodlar oluşturulmuştur. Böylece kodlamalarda tutarlığı ve teyit edilebilirliği sağlamak amaçlanmıştır (Weber, 1990, s. 12). Kodlama yapıldıktan sonra işleyişi değerlendirmek için güvenilirlik testine başvurulmuş (Robson, 2015, s. 438), bu bağlamda Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği formülle kodlayıcılar arasındaki görüş birliği belirlenmiştir (Güvenirlik katsayısı 0.93). Ardından kodlayıcılar arasındaki görüş birliği ve görüş ayrılığı olan noktalar tespit edilmiştir. Görüş ayrılığı olan bu kodlar müzakere edilmiş ve uzlaşmaya varılmıştır. Kodlama süreci tamamlandıktan sonra bulgular, tablolar halinde düzenlenmiştir. Araştırmanın sonuç kısmında veriler uygun şekilde tartışılmış ve bulgularla sonuç arasında tutarlılık sağlanmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Verinin Tanımına İlişkin Bulgular

Öğretmen adaylarından “verinin ne olduğunu” tanımlamaları istendiğinde verilen cevapların analizi sonucunda elde edilen tema, alt tema, kodlar ve frekans değerleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Öğretmen adaylarının verinin tanımına ilişkin görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	f
Veri	Bilgi/Ön bilgi	Konu/Probleme dair ön bilgi	5
		Amaca yönelik toplanmış bilgi	5
		Araştırmacının elindeki bilgi	4
	İfade/değer	Sayısal/sözel/görsel	12
	Bilgiye ulaştırılan yol	Araç (bilgiyi keşfederken)	6
	Sonuç	Ölçüm sonuçları	1
		Araştırma sonuçları	2

Öğretmen adaylarının verinin tanımına ilişkin verdiği ifadeler bilgi/ön bilgi, ifade/değer, bilgiye ulaştırılan yol ve sonuç alt temalarında toplanmıştır. Ön bilgi alt temasına ilişkin 14, ifade/değer alt temasına ilişkin 12, bilgiye ulaştırılan yol alt temasına 6 ve sonuç alt temalarına ilişkin ise 3 kod ortaya çıkmıştır. Öğretmen adaylarının ifadeleri en fazla ön bilgi (f=11) alt temasında toplanmıştır. Bu alt temaya Ö₁'in “*Bir araştırmada araştırmacının elinde bulunması gereken bilgiler.*” şeklinde yaptığı tanım örnek verilebilir. Öğretmen adayı Ö₁₇'nin “*Veri, araştırmaya başladığımız bir probleme ipuçları bulma diyebiliriz, ön bilgi diyebiliriz.*”

Bazı öğretmen adayları verinin tanımını yaparken verinin sayısal bir değer olduğunu vurgulamışlardır. Öğretmen adayı Ö₉'un “*Bana göre veri sayısal değerlerdir.*” ifadesi örnek olarak gösterilebilir. Ö₁₃ ise veriyi “*Bence veri, tablolarla sayısal gösterim şeklinde bir şeyi belli ederken mesela büyüklüğü küçüklüğü ayırt edebilmek, anlayabilmek için tablo.*” olarak tanımlamıştır.

Ayrıca Ö₁₆'nın “*Veri bir konuda bilgi edinmemizi sağlayan unsurlardır, maddelerdir.*” ifadesiyle ve Ö₁₄'ün “*Bence veri, mesela araştırma yaptığımız bir şey ya da sonuca varmak için bulduğumuz bilgiler. Sonuca ulaşmamız için onlarla edindiğimiz bilgi.*” ifadesi değerlendirildiğinde, öğretmen adaylarının veriyi bilgiye ulaşmada araç olarak gördükleri belirlenmiştir.

Verilerin Ne İşe Yaradığına İlişkin Bulgular

Öğretmen adaylarına verilerin ne işe yaradığı sorulduğunda, verilen cevapların analizi sonucunda elde edilen temalar, alt temalar, kodlar ve frekans değerleri Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2. Öğretmen adaylarının verilerin ne işe yaradığına ilişkin görüşleri¹

Tema	Alt Tema	Kod	f
Verilerin Ne İşe Yaradığı	Bilgiyi anlama/aktarma	Konuyla ilgili bilgi edinme/verme	5
		Var olan durumu anlama	3
		Anlatımı kolaylaştırma	2
		Bilgiyi ifade edebilme	1
	Bilgiyi oluşturma	Sonuca ulaşma	4
		Bilimsel araştırma yapma	2
		Analiz yapma	1
	Bilgiyi işleme	Karşılaştırma yapma	2
		Yorum yapma	2

¹Tablonun alt tema kısmında yer alan “bilgi” ifadesi veriden çıkarılan bilgiye işaret etmektedir.

	Seçim yapma/ Karar verme	2
	Problem çözme	2
	Yol belirleme	1
	Fikir üretme	2
	İddiada bulunma	1
	Tahminde bulunma	1
	Planlama yapma	1
	Öngörü oluşturma	1
	Çıkarımda bulunma	1
	Farklılıkları ortaya koyma	1
	Her alanda kullanma	5
Bilgiyi uygulama	Kanıt olarak kullanma	2
	Hayatı kolaylaştırma	1

Öğretmen adaylarının verilerin kullanım amacına ilişkin verdiği ifadeler bilgiyi anlama/aktarma, bilgiyi oluşturma, bilgiyi işleme ve bilgiyi uygulama alt temalarında toplanmıştır. Bilgiyi anlama/aktarma alt temasına ilişkin 11, bilgiyi oluşturma alt temasına ilişkin 7, bilgiyi işleme alt temasına ilişkin 17, bilgiyi uygulama alt temasına ilişkin ise 8 ifade olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının ifadeleri en fazla bilgiyi işleme alt temasında toplanmıştır.

Verileri bilgiyi anlama/aktarma olarak belirten öğretmen adayı Ö₂'nin bu konudaki görüşleri şöyledir:

İki farklı pencereden bakıyorum birisi problemler birisi de gelişim açısından. Bir konuyu geliştirmek istiyorsak veriler o konuda bize birtakım bilgiler verecektir veya bir problemi önlemek istiyorsak problemin oluşum sebebi, oluşum nedenleri, oluşum türü bunlar hakkında yapmış olduğumuz araştırmalar da bize bunu verecektir...

Ö₁₅ “Çalışmanın neye yönelik olduğunu anlamamızı o çalışmayla ilgili ne kadar süre harcandığını ne kadar bilgi edinildiğini bunları anlamamıza yarar. Daba toplu düzenli ve anlaşılır kalabilmek için. Eldeki verilerle daba sonrası için önlemler alınabilir.” Öğretmen adayları veriler sayesinde konuyla ilgili bilgi edinebileceğini ifade etmiştir. Ö₁₁ verilerin anlatımı kolaylaştırdığına ve bilgiyi ifade ettiğine değinmiştir: “Veriler sözel olarak ifade ettiğimiz şeyleri sayısal ifadelerle döküp anlatımı kolaylaştırır, görsel olarak bizlere sunar...”

Ö₁₀ “...Bir konuyla ilgili yorum yapabilmemizi sağlıyor en başta, fikir üretebilmemizi sağlıyor. Veriler araştırmalarımızı ya da düşüncelerimizi şekillendirmemizde bize yardımcı olabiliyor.” ifadeleriyle verilerin bilgiyi işleme yani yorum yapma amacıyla kullanıldığına değinmiştir. Ayrıca Ö₆'nın “Verileri bizim daba sonrasında karar verebilmemizi ne yönde ilerleyebilmemizi sağlayan aslında bir yol bir araç olarak görüyorum.” şeklindeki görüşü de bilgiyi işleme teması altında seçim yapma/ karar verme olarak değerlendirilmiştir. Ö₁₇ ise verilerin tahminde bulunmaya ve kanıt olarak kullanmaya yaradığını şöyle açıklamıştır:

Verilerden yola çıkarak bir yol haritası belirlerim, yani ilk önce araştırmanın sonucunda karşıma çıkmasını istediğim veriye yönelik tahminlerde bulunurum, ondan sonra yapacağım tahminlere göre araştırmamı bir tık daha ilerletirim, verileri biraz daha artırıp onlara göre şekillendiririm. Ayrıca kanıt olarak kullanırım.

Benzer şekilde Ö₁₃ verilerin kanıt olarak ve sonuca ulaşmak için kullanıldığına değinmiştir: “Yaptığımız hipotezler bunların kanıtlanması için gerekli oluyor. Verilere dayanarak bir şeyin kesin sonuçlarına daba kolay ulaşabiliriz.”

Ö₁ ise verilerin hayatın her alanında kullanıldığını ve bireylerin hayatını kolaylaştırdığını “Veriler hayatımızın her alanında vardır. Mesela besap yaparken hayatımızı kolaylaştırmaya yarar. Sadece sayısal veriler değil sözel veriler de vardır benim için. Hayatımızın her alanında kullanmamız gerektiği için verilere ihtiyaç duyarız.” ifadeleriyle açıklamıştır.

Veri Setindeki Değişkenleri ve Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Anlamaya Yönelik Bulgular

Öğretmen adaylarından karşılaştıkları bir veri setindeki değişkenleri anlayabilme durumlarını değerlendirmeleri istenmiştir. Üç öğretmen adayı (Ö₈, Ö₁₃ ve Ö₁₄) veri setindeki değişkenleri ve değişkenler arasındaki ilişkiyi tamamen anladıklarını ve zorlandıkları herhangi bir konunun olmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca 13 katılımcı değişkenlerin ne anlama geldiğini, 12 katılımcı değişkenler arasındaki ilişkileri, 7 katılımcı verilerin türünü, 8 katılımcı verilerin neyle ilgili olduğunu, 6 katılımcı verilerin bağlamını anlayabildiğini, 6 katılımcı verilerdeki örüntüyü belirleyebildiğini, 9 katılımcı ise verilerdeki aykırılıkları ya da farklılıkları bulabildiğini belirtmiştir.

Öte yandan öğretmen adayları bazı konularda zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmen adaylarının veri setindeki değişkenleri ve değişkenler arasındaki ilişkiyi anlamada hangi açıdan zorlandıklarına yönelik görüşleri Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3. Öğretmen adaylarının veri setindeki değişkenleri ve değişkenler arasındaki ilişkileri anlamada karşılaştıkları zorluklara yönelik görüşleri

Tema	Kod	f
Verilerdeki Değişkenler	Bilinmeyen bir konuya ait veriler	5
	Verilerdeki örüntüyü belirleme	5
	Verilerin bağlamı	5
	Verilerdeki aykırılıkları ve farklılıkları anlama	3
	Geniş veri setlerini anlama	2
	Nicel verileri anlama	2
	Nitel verileri anlama	1
	Değişkenler arasında ilişki kurma	1
	Verilerin türü	1
	Veri görselleştirme	1

Öğretmen adayları en fazla bilmedikleri bir konuya ait verilerdeki değişkenleri belirlemede (f=5), verilerdeki örüntüyü belirlemede (f=5) ve verilerin bağlamını tahmin etmede (f=5) zorlandıklarını belirtmişlerdir.

Öğretmen adaylarının bilmedikleri bir konuya ait verilerdeki değişkenleri anlamada yaşadığı zorluğu Ö₃ "Kavramlar günlük hayatta kullandığımız şeylerse daha kolay. Ama daha üst düzey verilere çıktığı zaman zorlanabilirim." olarak ifade etmiştir. Ö₇ benzer şekilde bilmediği bir konuya ait verilerdeki değişkenleri anlamada ve verilerdeki değişkenler arasında ilişki kurmakta zorlandığı konusundaki görüşlerini şöyle açıklamıştır:

Verilerdeki değişkenleri ve ilişkileri anlamakta zorlandığım zamanlar oluyordu. Lisede zorlanıyordum. Fizikte özellikle mesela konum-zaman işte sürat-zaman grafiklerinde vs. zorlanıyordum. Tam olarak bir anlam kuramıyordum. Belki bunların tanımını tam olarak bilmediğim için. Bu neden arttı, neden böyle olması gerekiyor? Bunun sebebinin tanımlarını tam olarak bilmediğimden dolayı olduğunu düşünüyorum.

Öğretmen adaylarının en çok zorlandıkları konulardan birinin verilerdeki örüntüyü belirleme olduğu görülmektedir. Öğretmen adayı Ö₁₇

Verileri fark ederken genellikle ben hep veriler arasında örüntü kurmaya çalışıyorum bazen de örüntü kurulmuyor, hani değişken oluyor değişken atayamıyoruz o zaman, örüntüyü kurmadığım zamanlarda zorlanıyorum sanki bir veride hep örüntü ihtiyacı arıyorum. Sadece o kısımlar beni zorluyor. Örüntü gözle görülebiliyorsa yani hesaplarımda çıkıyorsa zorlanmıyorum ama bazen bu örüntü bozuluyor bir müddet sonra bazı verilerde çok nadir olmuyor ama bazen çok yoğun oluyor verideki bilgiler, matematiksel sayılar yoğun oluyor o tür verilerde daha çok zorlanıyorum. Bir de verinin türünü belirlemede. Çünkü türünü sınıflandırmam gerekiyor. Yani şöyle olsa her türün ne olduğunu bilsem veri türlerinde onu sınıflandırabilirim ama türünü bilmediğim için mesela türü derken neyi kastettiğini bilmediğim için genelde zorlanıyorum verilerin türünü bulurken.

şeklinde verilerdeki örüntüyü ve veri türünü bulmakta zorlandığını ifade etmiştir.

Öğretmen adaylarından Ö₁₅ “*Bazen veriyi anlıyorum ama bağdaştırıyorum, bağlamını anlayamıyorum bazen.*” ifadesiyle verilerin bağlamını belirlemekte zorluk yaşadığını belirtmiştir. Benzer şekilde Ö₁’in “*Sözel olduğunda çok zorlanmıyorum ama sayısal veriler araya girince biraz zorlanabiliyorum. Verilerin bağlamını bulurken de zorlanıyorum ilk başta...*” şeklindeki görüşü verilerin bağlamını belirlemekte ve nicel veriler verildiğinde verilerdeki değişkenleri anlamakta zorluk yaşadığına vurgu yapmaktadır. Bundan farklı olarak Ö₁₇ “*...Veriler nitel olsa zor gelebilir. Çünkü kişiden kişiye değişen bir şey nitel veriler.*” nitel veriler verildiğinde verilerdeki değişkenleri anlamakta zorluk yaşadığını açıklamıştır.

Ö₁₄ verilerdeki aykırılıklar ve farklılıklar konusunda zorluklar yaşadığını belirtmiştir:

Bu verinin nasıl gösterildiğine bağlı. Bazı verileri anlamak daha zor olabiliyor. Doğrudan verileri algılayabildiğim tablolar da olabiliyor algılayamadığım tablolar da oluyor. Üzerinde daha çok inceleme yapmam gereken tablolar olabilir. Verilerin nasıl gösterildiği önemli benim için. Verilerdeki aykırılıkları ve farklılıkları belirleme konusunda da biraz zorlanıyorum. Aykırılıklar nerede farklılıklar nerede hemen farkına varamıyorum.

Veri Görselleştirmelerini Anlamaya İlişkin Bulgular

Öğretmen adaylarından veri görselleştirmelerini anlayabilme durumlarını değerlendirmeleri istendiğinde iki öğretmen adayı (Ö₁₃, Ö₁₄) veri görselleştirmelerini tamamen anladıklarını ve zorlandıkları herhangi bir konunun olmadığını ifade etmişlerdir. Bunun yanında öğretmen adaylarından 12’si veri görselleştirmelerini yorumlayabildiklerini, 8’i görseldeki değişkenlerin ne olduğunu anlayabildiklerini, 10’u değişkenler arasındaki ilişkiyi anlayabildiklerini, 11’i veri aralıklarının nasıl olduğunu anlayabildiklerini, 6’sı verilerin dağılımının nasıl olduğunu anlayabildiklerini, 10’u veri görselleştirmelerinin uygun olup olmadığını anlayabildiklerini, 8’i ise görseldeki verilerin tutarlı olup olmadığını anlayabildiklerini ifade etmişlerdir. Öğretmen adayları bazı konularda zorlandıklarını belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarının veri görselleştirmelerini anlamada hangi açıdan zorlandıklarına yönelik görüşleri Tablo 4’te özetlenmiştir.

Tablo 4. Öğretmen adaylarının veri görselleştirmelerini anlamada karşılaştıkları zorluklara yönelik görüşleri

Tema	Kod	f
Veri Görselleştirmeleri	Nicel/nitel veri içeren tabloyu yorumlama	6
	Nicel verilerin yer alması	5
	Grafikteki veri aralıkları	5
	Verilerin tutarlılığı	3
	Grafiği yorumlama	3
	Veriye uygun görselleştirme aracını seçme	3
	Değerleri birbirine yakın nicel verilerin olması	2
	Bilinmeyen bir konuyla ilgili olması	2
	Verilerin dağılımını belirleme	2
	Nitel verilerin yer alması	1
	Tablo halindeki verilerdeki örüntü	1
	Veriler arasında ilişki kurma	1

Öğretmen adayları en fazla nicel/nitel veri içeren tablo ya da tabloları yorumlarken (f=6), nicel veriler yer aldığında (f=5), grafikteki veri aralıklarını belirlerken (f=5), veriye uygun görselleştirme aracını seçerken (f=3), grafiği yorumlarken (f=3) ve verilerin tutarlılığını belirlerken (f=3) zorlandıklarını belirtmişlerdir.

Ö₄ özellikle nicel veriler içeren veri görselleştirmelerinde yaşadığı zorluğu

Genel itibarıyla görselleştirilmiş, tablo ve grafik haline getirilmiş, herkes için basitleştirilmiş düzeyde olan içerikleri anlayabiliyorum. Kendi alanımla bağdaştırdığım zaman sözel ifadeler, görsel ifadeler, verilen tablolarla ilgili açıklamalar, onun alt bentleri olsun küçük anekdotlar, notlar gibi çizelgeler, yönergeler olduğu zaman daha anlaşılır oluyor, bu şekilde anlayabiliyorum genel itibarıyla. Bazen sayısal derslerle veya sayısal verilerle ilişki kurulduğu zaman zorluk çekebiliyorum. İlgi alanım olmadığı için o yönde pek yeteneğim olmadığını düşündüğüm için çok önem vermediğim için de olabilir matematiksel verileri boyutları anlayamayabiliyorum.

ifadeleriyle açıklarken Ö₅ "...Grafikteki detaylandırmalar yükselişler çıkışlar ilgimi çekiyor. Genel itibarıyla okuyabiliyorum. Bazen birbirine çok yakın rakamlar oluyor o zaman karıştırabiliyorum..." şeklinde görüşünü belirtmiştir. Ö₉ "...Sık sık olmasa da bazen güçlük çektiğim konular oluyor. Belirgin olmayan farklılıkları yorumlamada zorluk çektiğim zamanlar oluyor." ifadesiyle yaşadığı zorluğa değinmiştir.

Ö₁₇ veri görselleştirmelerini incelerken grafikteki veri aralıklarını belirlemede zorluk yaşadığını "Grafikte karşılaştırırken değişkenler arasındaki ilişki çok net anlaşılıyor, ayırt edilmiyor. Mesela sayısı 3000 veriliyor, 3200 veriliyor. 3000 ile 4000 arasında olduğu için orası çok net anlaşılıyor. Veri aralıkları yani..." şeklinde ifade etmiştir. Ö₉ ise veri görselleştirmelerinden hangisinin uygun olduğunu belirlemede yaşadığı zorluğu şöyle açıklamıştır: "Örneğin çizgi grafiği verildiğinde veriler için bunun uygun olup olmadığı konusunda kesin bir karar veremiyorum. Hangi grafiğin kullanılmasının uygun olacağını belirlemede zorluk çekiyorum."

Ö₁₀ veri görselleştirmelerini yorumlamada veri dağılımını belirlemede zorluk yaşadığını

Çok detaylı bir veri tablosu varsa elimde yorumlamakta güçlük çekiyorum. Veri dağılımını belirlemede zaman zaman güçlük çekiyorum. Veri dağılımını incelerken genelde elimde çok büyük veriler yoksa aralarında çok küçük aralıklarla verilmiş veriler varsa bunları tek tek incelemek hata yapma şansımı artırdığı için güçlük çekiyorum.

açıklamasıyla dile getirmiştir. Ö₁₂ ise,

Tablolarda, tabloları yorumlama kısmında zorluk çekiyorum. Bazen buradaki tablolardaki veriler arasında örüntüyü bulmakta zorlanıyorum ama grafikte mesela gözümün önünde olduğu için örüntüyü bulmak benim için daha kolay oluyor. Yani tabloda örüntü okumak grafiğe göre benim için daha zor, grafikte örüntü okumak daha kolay. Haritalarda genelde çok zorlanmıyorum çünkü haritalar tüm verileri içeriyor renge göre sınıflandırma yapıyoruz nispeten benim için daha kolay oluyor. Tablo benim için en zor, yorumlamasında zorlandığım kısım tablo çünkü tablolarda örüntüyü göremiyorum. Veriler arasındaki ilişkiyi belirlemede bazen zorlanıyorum yani birbirinden eğer uzaksa nicel ve nitel veriler ilişkilendirmekte zorlandığım veriler oluyor.

şeklindeki görüşüyle tablolardaki veriler arasında örüntü bulmakta ve veriler arasında ilişki kurmakta zorlandığına değinmiştir.

Verilerin Çıkarım Alanını Belirlemeye İlişkin Bulgular

Öğretmen adaylarına herhangi bir setiyle karşılaştıklarında bu verilerin çıkarım alanını fark edebilme durumlarını değerlendirmeleri istenmiştir. Öğretmen adaylarının tamamı verilerle karşılaştıklarında verilerin çıkarım alanının farkına varabildiklerini ifade etmişlerdir. Verilerin çıkarım alanını nasıl belirlediklerine dair görüşleri ise Tablo 5'te özetlenmiştir.

Tablo 5. Öğretmen adaylarının verilerin çıkarım alanını nasıl belirlediklerine yönelik görüşleri

Tema	Kod	f
Çıkarım Alanı	Verilerin kapsamını inceleyerek	4
	Veri görselinin başlığını ve içeriğini inceleyerek	4

Veriler arasında karşılaştırma yaparak	3
Verileri ve ön bilgiyi birlikte kullanarak	3
Verilere dayalı çıkarım yaparak	2
Verilerin bağlamını değerlendirerek	1
Akıl yürüterek	1

Öğretmen adayları en fazla verilerin kapsamını inceleyerek (f=4), veri görselinin başlığını ve içeriğini inceleyerek (f=4), veriler arasında karşılaştırma yaparak (f=3) ve veriler ile ön bilgiyi kullanarak (f=3) verilerin çıkarım alanını belirlediklerini belirtmişlerdir.

Öğretmen adayı Ö₁₅ “...Aralarında yorum yapabiliyorum, verileri karşılaştırabiliyorum, ayrıntınlıklarını görebiliyorum buna bağlıdır ya da buna bağlı değildir diyebilirim.” ifadesiyle verilerin çıkarım alanının farkına varabildiğini açıklamıştır.

Öğretmen adayı Ö₆ çıkarım alanını, verileri ve kendi ön bilgilerini kullanarak, veriler arasında karşılaştırma yaparak ve verilere dayalı çıkarımda bulunarak belirlediğini şu şekilde ifade etmiştir:

Çıkarım alanını ayırt edebiliyorum çünkü ikisi arasındaki sayılar farklı, görseller farklı ve neyin fazla neyin az olduğunu, hangi oluşumlarda daha fazla hangi büyüklükte daha az göründüğünü ikisinde de net bir şekilde ifade eddiğimde görebiliyorum. Çıkarımları sayıların farklı oluşuyla yapıyorum ön bilgilerimden de kaynaklı bildiğim şeylerse yapabiliyorum.

Katılımcılardan Ö₄ “Verileri incelediğimizde bunun sonucuna kolaylıkla varabiliriz bence. Grafiğin ne amaçla olduğu grafiğin başlığı ve başlığından hareketle benim bu grafikten, tablodan çıkarmam gereken ne, onun üzerine çıkarım alanını belirleyebiliyorum.” ifadesiyle veri görselini ve görselin başlığını inceleyerek verilerin çıkarım alanını belirlediğini ifade etmiştir. Ö₃ ise “Verileri gözlemliyorum verilerin etkilerini düşünüyorum zihnimde. Verilere ve düşündüğüm etkilerine dayanarak çıkarım alanını belirliyorum.” ifadesiyle veriler üzerinde akıl yürüterek çıkarım alanını belirlediğini açıklamıştır.

Verilerin Kullanım Amacına İlişkin Bulgular

Öğretmen adaylarına verileri yaşamlarında kullanıp kullanmadıkları sorulmuştur. Öğretmen adaylarının tamamı yaşamlarında verileri kullandıklarını ifade etmişlerdir. Verileri hangi amaçla kullandıklarına ilişkin öğretmen adaylarının açıklamaları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 6. Öğretmen adaylarının verileri hangi amaçla kullandıklarına yönelik görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	Örnek	f	
Verilerin Kullanım Amacı	Bilgiyi anlama/aktarma	Var olan durumu anlama	Covid-19 verilerini incelerken	5	
			Sosyal medya istatistiklerini incelerken	1	
			Takımının skor verilerini incelerken	1	
			Genel sağlık durumu verilerini sınıflandırırken	1	
	Bilgiyi oluşturma	Konuyla ilgili fikir edinme	Arabanın fiyat-performans oranını incelerken	1	
			Ödev/sunum hazırlarken	3	
			Sorulara yanıt ararken	2	
		Analiz yapma	Bilgi edinme/verme	Makalelerdeki verileri incelerken	1
				Dersten geçip geçemeyeceğini hesaplarırken	4
				Bütçe için hesaplamalar yaparken	3

		Şiirleri hece sayısına ayırırken	1
		Çiftçilikte gübreleme/Sulama verimini hesaplarırken	1
		Arabanın yakıtını hesaplarırken	1
		Bir şey alınacağında ölçütlerini analiz ederken	1
		Kilo artışını hesaplarırken	1
		Hesap makinesi kullanırken	1
Bilgiyi işleme	Karşılaştırma yapma	Ders çalışma sürelerini karşılaştırırken	2
		Filmlerin izlenme oranını incelerken	2
	Seçim yapma/karar verme	Kitabın okuyucu sayısını incelerken	1
		Motorun bakım sıklığını belirlerken	1
		Sosyal medyada paylaşım zamanına karar verirken	1
	Planlama yapma	Bütçeye göre para biriktirme/Ders çalışma	2
	İddia oluşturma	Vaka sayılarıyla okulların kapanacağına dair iddia oluşturma/Yağışlı gün sayısının arttığını ya da azaldığını iddia etme	2
Çıkarımda bulunma	Önlem alındığında Covid 19 vakalarında azalma	1	
Bilgiyi uygulama	İkna etme	Dersten geçip kalma durumunu açıklarken/Depremin ilahi ceza olmadığını açıklarken/İzlenecek film için arkadaşını ikna etmede	5
	Hayatı kolaylaştırma	Mutfakta bir şeyler hazırlarken	1
	Kanıt olarak kullanma	Okulda devam-devamsızlık durumunu açıklarken/Sağlıkla ilgili (tansiyon ölçümü)	1
	Önlem alma	Hava durumu verilerine göre hazırlanırken	1

Öğretmen adaylarının verilerin kullanım amacına ilişkin görüşleri bilgiyi anlama/aktarma (f=15), bilgiyi oluşturma (f=13), bilgiyi işleme (f=12) ve bilgiyi uygulama (f=8) alt temalarında toplanmıştır. Katılımcılar verileri en fazla Covid-19 verilerini incelerken (f=5), dersten geçip geçmeyeceğini hesaplarırken (f=4), ödev/sunum hazırlarken (f=3), bütçe için hesaplamalar yaparken (f=3) kullanmaktadırlar.

Öğretmen adaylarından verileri çıkarımda bulunmak ve karşılaştırma yapmak için örneğin Covid-19 verilerini incelerken kullandığını ifade eden Ö₁₃ görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

Pandemi döneminde sürekli verilere baktım bir gün önceyle o günü karşılaştırıyordum. Bir gün öncekine göre artış varsa çok dikkat edilmediği anlaşılır. Azalırsa önlemlerin olduğuna dair çıkarımlarda bulunabiliyordum. Eskiden çok kilom vardı, kilo vermeye çalıştım mesela haftada ne kadar ayda ne kadar verdiğimi hep yazdım. Verileri notlarını karşılaştırmak için de kullanıyorum.

Benzer şekilde Ö₁ "...Sosyal medyada bir sayfam vardı sayfamın takipçi sayısını artırmak ve etkileşimini artırmak için girişimlerde bulunuyordum. Mesela akşam saatlerinde paylaşım yapınca etkileşim artıyor. Şu kadar paylaşım yapınca etkileşim artıyor gibi." ifadesiyle verileri seçim yapma/karar verme amacıyla kullandığını belirtmiştir.

Ö₈ "... Ders mesela, dersten geçeceğim diyorum. Nasıl geçeceksin, önceden vizesi kötü geçmiş birini örnek gösteriyorum. Finalde ya da bitirilemede yüksek almış. Ben de o kadar yüksek alabilirim diyorum." ifadesiyle verileri analiz yapmak (dersten geçip geçmeyeceğini hesaplamak) ve kanıt sunmak amacıyla kullandığını ifade ederken; Ö₁₂

Eğer veriye ulaşabiliyorsam o konu hakkında genellikle kanıt sunmak amacıyla kullanıyorum. Kendi yaşantımdan örnek vereyim. Verileri ben sağlık meslek çıkışlı bir öğrenciyim. Hastaların günlük tansiyonlarını falan yazıyorduk. Orada tansiyon değişimini söylüyorum mesela doktor nereden biliyorsun diyor saatine göre yazdığım için şu saatte bu kadardı bunun kanıtını sunmak için verileri genelde sık kullanıyorduk...

kanıt sunmak için verileri kullandığını ifade etmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, öğretmen adaylarının verinin tanımına ilişkin görüşleri bilgi/ön bilgi, ifade/değer, bilgiye ulaştırın yol ve sonuç alt temalarında toplanmıştır. Öğretmen adaylarının büyük bir kısmı verilerin bir konuya ilişkin bilgiler olduğunu ifade etmişlerdir. Öğretmen adaylarının veriye ilişkin tanımları genel olarak yüzeysel olsa da çoğu öğretmen adayı verilerin bir konuya ilişkin bilgi (TDK, 2019); amaca yönelik toplanan bilgi ve araştırmacının elindeki bilgi olduğunu ifade etmişlerdir. Öğretmen adaylarının verilerin ne anlama geldiğine ilişkin verdikleri cevaplarda bazı katılımcıların verileri sadece sayısal, bazı katılımcıların sadece sözel bazı katılımcıların ise sadece görsel ifade ve değerler olarak tanımladıkları görülmüştür. Bu ifadeler, öğretmen adaylarının veri türleri hakkında eksik bilgiye sahip olduklarına işaret etmektedir. Nitekim veriler, bir şeyin özellikleri, nitelikleri hakkında bilgi veren nitel veriler ve nesnelere ölçülebilir büyüklükleri ve sayıları (nicelikleri) ile ilgili bilgi veren nicel veriler olarak ele alınmaktadır (Baker, 2020). Bazı öğretmen adayları ise verileri sözel ve sayısal değerler olarak ifade etmişlerdir. Bu görüşler, bazı öğretmen adaylarının veri türleri hakkında bilgi sahibi olduklarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ayrıca veriyi bilgiye ulaştırın yol veya ölçüm ve araştırma sonuçları olarak tanımlayan öğretmen adayları da bulunmaktadır. Bu ifadeler öğretmen adaylarının verileri bilgiye ulaştırın bir araç olarak gördüklerini işaret etmektedir.

Öğretmen adaylarının verilerin ne işe yaradığına ilişkin görüşleri incelendiğinde, verilerin bilgiyi anlamaya/aktarmaya, bilgiyi oluşturmaya, bilgiyi işlemeye ve bilgiyi uygulamaya yaradığını ifade ettikleri görülmektedir. Öğretmen adaylarının verdikleri cevaplar arasında verilerin en çok bilgiyi işlemeye, ardından ise bilgiyi anlama/aktarmaya yaradığı görüşü yer almaktadır. Öğretmen adayları verilerin ne işe yaradığını açıklarken özellikle konuyla ilgili bilgi edinmeye ya da bilgi vermeye; sonuca ulaşmada verilerin kullanılabilmesine; var olan durumun veriler sayesinde anlaşılabilmesine; verilerin karşılaştırma, yorum, seçim yapmaya, fikir üretmeye yardımcı olacağına ve kanıt olarak kullanılabilmesine vurgu yaparak her alanda kullanılabilmesini ifade etmişlerdir. Öğretmen adaylarının aynı konuya ilişkin diğer açıklamaları da dikkate alındığında; onların verilerin kullanışlı/yararlı bilgiye dönüştürülmesinin ve bir bağlama yerleştirilmesinin gerektiğinin (Ackoff, 1989, 2021; Gallup vd., 2002; Liew, 2007) farkında oldukları söylenebilir. Böylece veriler işe yarar hale gelmekte ve verilerin ne işe yaradığı anlaşılmaktadır. Nitekim alan yazında iyi ve güvenilir verilerin bireylerin yaşam kalitesinin iyileştirilmesine yardımcı olacağı ifade edilmektedir (Kelleher ve Tierney, 2020; Marr, 2017). Öğretmen adaylarının da bunun farkında oldukları söylenebilir.

Öğretmen adaylarının büyük bir kısmı veri setindeki değişkenleri anlayabildiklerini belirtmişlerdir. Veri okuryazarlığı, verileri etkili bir şekilde anlamayı ve kullanmayı içerdiğinden (Mandinach ve Gummer, 2013), öğretmen adaylarının veri okuryazarı bireyler olabilmeleri açısından veri setindeki değişkenleri anlayabilmeleri istenen bir sonuçtur. Ayrıca öğretmen adaylarının bazıları verilerin türünü, verilerin neyle ilgili olduğunu, verilerdeki örüntüyü, verilerdeki aykırılık ya da farklılıkları belirleyebildiklerini açıklamışlardır. Öğretmen adaylarından bazıları ise veri setindeki değişkenleri genel olarak anlayabilmelerine rağmen bazı durumlarda zorluklar yaşadıklarını bildirmişlerdir. Buna göre bilinmeyen bir konuya ait verilerde, verilerdeki örüntüyü ve verilerin bağlamını belirlemede, verilerdeki aykırılıklar ya da farklılıkları anlamada zorlandıklarını belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarından birkaçı verilerin bağlamını, bağlam ifadesinin anlamını bilmediklerinden yorumlayamadıklarını ifade etmişlerdir. Görüşmelerde bağlam ifadesinin açıklanmasıyla, verilerin bağlamını bulabileceklerini dile getirmişlerdir. Görüşmelerde dikkat çeken bir diğer sonuç ise bazı öğretmen adaylarının genel olarak verilerdeki değişkenler sözel olarak ifade edildiğinde verileri daha kolay anlayabildiklerini belirtmeleri, sayısal ifadelerin ve matematiksel işlemlerin yer aldığı verileri ise anlamakta güçlük çektiklerini belirtmeleridir. Bu durumun, özellikle Türkçe Öğretmenliği Bölümü'ndeki öğretmen adayları tarafından dile getirilmesi, öğretmen adaylarının devam ettikleri programdan ya da farklı zekâ alanlarında (Gardner, 2000) düşünmelerinden kaynaklanabilir. Ayrıca sözü edilen öğretmen adayları sayısal derslere (özellikle matematik dersi) yönelik korku ve kaygı duydukları (Yüksel-Şahin, 2004) gibi veri yoğunluklu derslerle daha az karşılaşmış da olabilirler. Bu nedenlerden dolayı nicel verileri anlayamayacaklarını düşünmüş olabilirler.

Öğretmen adaylarının veri görselleştirmelerini anlama ve yorumlama durumları incelendiğinde, büyük bir çoğunluğu veri görselleştirmelerini anlayabildiklerini belirtmişlerdir. Veri görselleştirme, verilerin analiz edilmesiyle elde edilen sonuçların grafikler, diyagramlar, tablolar, resimler veya animasyonlar kullanılarak

sunulmasıdır (Çelik ve Akdamar, 2018). Buna göre, öğretmen adaylarının özellikle tablo, grafik, harita ve çizelge gibi farklı veri görselleştirmelerini açıklayabildikleri söylenebilir. Buna rağmen bazı durumlarda zorlandıkları yönünde görüş bildiren öğretmen adayları da bulunmaktadır. En fazla nicel/nitel veri içeren tabloları yorumlarken, nicel veriler yer aldığına, grafikteki veri aralıklarını belirlerken, veriye uygun görselleştirme aracını seçerken, grafiği yorumlarken ve verilerin tutarlılığını belirlerken zorlandıklarını belirtmişlerdir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre öğretmen adaylarının çoğu tablo, grafik ya da haritalardan hangisinin kullanıldığına bağlı olarak veri görselleştirmelerini yorumlama durumlarının da farklılık gösterebildiğini ifade etmiştir. Bazı öğretmen adayları tablodaki verileri anlamının daha kolay olduğunu, tabloların daha sade olduğunu belirtirken, bazı öğretmen adayları ise tabloda doğrudan sayılar verildiğinden tabloların daha karmaşık olduğunu, örüntüleri görmeyen daha zor olduğunu belirtmiştir. Tablolar, verilerdeki eğilimi grafikler kadar açık bir şekilde göstermeseler de (In ve Lee, 2017) iyi şekilde organize edilirse veri tablosundan verilerdeki eğilim anlaşılabilir (Rezba vd, 2007). Diğer yandan, görüşmelerde grafikte gösterilen verileri anlamının ve yorumlamanın, verilerdeki örüntüyü görmeyen, veriler arasındaki ayrıklık ve farklılıkları görmeyen daha zor olduğunu belirten öğretmen adayları bulunduğu gibi grafikte gösterilen verileri anlamının ve yorumlamanın daha kolay olduğunu ifade eden öğretmen adayları da bulunmaktadır. Bazı öğretmen adayları ise haritayı yorumlamanın daha kolay olduğuna ilişkin görüş bildirmişlerdir. Öğretmen adaylarının veri görselleştirmelerinden olan tablo, grafik ya da haritadan birini ya da birkaçını diğerlerinden daha kolay anlayıp yorumlayabildiklerini ifade etmeleri, onların ilköğretim yıllarından itibaren bazı veri görselleştirme türleriyle daha fazla karşılaşmalarından kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca, öğretmen adaylarının grafik ve haritaların görsel olarak verinin bütününe daha açık olarak görmelerini sağladıklarını düşünmeleri de bu durumun nedeni olarak gösterilebilir. Diğer yandan söz konusu durum tabloda daha çok sayısal verilerin yer almasından ve bazı öğretmen adaylarının sayısal verileri daha zor anlayabileceği yönünde önyargıya sahip olmalarından da kaynaklanıyor olabilir. Grafiklerin tablolarda gizli kalan, ilk bakışta anlaşılmayan en önemli verileri veya sonuçları net bir şekilde gösterebildiği (Marr, 2017, s.81) düşünüldüğünde, öğretmen adaylarından sadece üç tanesinin grafikleri yorumlamakta zorlandıklarını ifade etmeleri beklenen bir sonuçtur. Diğer yandan, öğretmen adaylarının büyük çoğunluğu görseldeki değişkenlerin ne olduğunu, değişkenler arasındaki ilişkinin, veri aralıklarının ve veri dağılımının nasıl olduğunu anlayabildiklerini ifade ederken, bazı öğretmen adayları anlayamadıklarını ifade etmiştir. Öğretmen adaylarının büyük çoğunluğunun veri görselleştirmelerinin uygun olup olmadığını anlayabildiği belirlenmiştir. Öğretmen adaylarından bazıları görseldeki verilerin tutarlı olup olmadığını anlayabildiklerini, bazıları ise ilk bakışta anlayamadıklarını bunu anlamak için araştırma yaptıklarını, uzman kişilere sorduklarını, güvenilir ve doğru kaynaklara baktıklarını, kendi günlük hayatında kullandıkları verilerle ve doğruluğu kanıtlanmış verilerle karşılaştırdıklarını ifade etmişlerdir. Verilerin tutarlılığı belirlenirken verilerin önceki verilerle uyumlu olup olmadığına bakılabilir (Wang ve Strong, 1996). Loshin (2010, s.90) ise kullanıcıların verilerden beklediği ilk ve en önemli noktanın verilerin doğruluğu olduğunu belirterek verilerin doğruluğunun verilerin orijinal kaynaklarıyla karşılaştırılarak belirlenebileceğine değinmiştir. Çoğu öğretmen adayı, sosyal medyada veya araştırma sitelerinde verilmiş bilgiler veya verilerin doğruluğu konusunda emin olamadıklarını, bundan dolayı, belirli önemli ve resmi kurumların sitelerine girip araştırma yaptıklarını ifade etmiştir. Bu durum, öğretmen adaylarının çoğunluğunun verilerin güvenliği ve verilerin tutarlılığı konusunda bilgi sahibi olduklarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Öğretmen adaylarının tamamı verilerle karşılaştıklarında verilerin çıkarım alanının farkına varabildiklerini ifade etmiştir. Öğretmen adayları en fazla verilerin kapsamını inceleyerek, veri görselinin başlığını ve içeriğini inceleyerek, veriler arasında karşılaştırma yaparak verilerin çıkarım alanını fark edebildiklerini belirtmişlerdir. Verilere ilişkin neler söylenebileceği ve hangi iddialarda bulunabileceğine ilişkin sınır olarak ifade edilen verilerin çıkarım alanı belirlenirken verilerin bağlamına ve verilerin içeriğine dikkat edilmelidir (Hunter-Thomson, 2020). Ayrıca öğretmen adaylarından bazıları verilerle birlikte kendi ön bilgilerinden yararlanarak çıkarım alanını belirlediklerini belirtmişlerdir. Benzer şekilde Caprora, Kulm ve Caprora (2005) bazı durumlarda bireylerin grafik içerisinde verilen ilişkiyi inceleyip yorumlamak yerine, kendi ön bilgilerine dayanarak sonuçlar çıkarabildiklerini ifade etmişlerdir. Bu durum verilerin çıkarım alanının dışına çıkılmasına neden olabileceğinden öğretmen adaylarının sadece ön bilgilerine dayanarak değil verinin bağlamını, kapsamını, içeriğini, türünü ve veri etiketlerini (başlık, birim gibi) dikkate alarak çıkarım alanını belirlemelerinin uygun olduğu düşünülmektedir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu ise öğretmen adaylarının tamamının yaşamlarında verileri kullandıklarını ifade etmeleridir. Öğretmen adaylarının verileri hangi amaçla kullandıklarına ilişkin görüşlerinin bilgiyi

anlama/aktarma, bilgiyi oluşturma, bilgiyi işleme ve bilgiyi uygulama temaları altında toplandığı görülmüştür. Günlük yaşamda verilerle etkileşimlerin artmasıyla veri okuryazarlığı bir yaşam becerisi olarak kabul edilmektedir (Wolff vd., 2016). Verilerin ve veri kaynaklarının günlük yaşamda (öncelikle medya aracılığıyla) giderek daha fazla yer alması (Calzada-Prado ve Marzal, 2013) gerçeğinden hareketle öğretmen adaylarının günlük yaşamda verileri kullandıklarını ifade etmeleri onların verilerin günlük yaşantılarında da büyük önem arz ettiğinin farkında olduklarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Veri okuryazarlığı günlük düşünme ve akıl yürütmenin bir parçası olarak ya da gerçek yaşam problemlerini çözmede, verilerin kullanımıyla ilgili beceriler olarak tanımlandığından (Wolff vd., 2016), öğretmen adaylarının gerçek yaşamda karşılaştıkları problemlerin çözümü için verilerden yararlandıklarını belirtmeleri karar verirken önceden elde edilen verilerden ve istatistiklerden faydalandıkları şeklinde yorumlanabilir. Öğretmen adaylarının verileri günlük hayatta nasıl kullandıklarına ilişkin verdikleri örnekler çiftçilik (genetik verileri inceleme, ne zaman sulama yapılacağına ilişkin verileri kullanma), şans oyunları (önceki sonuçları inceleme), alışveriş (ürün seçiminde yorumlara bakma), sağlık (Covid-19 verileri, takviye gıdaların etkileri, tansiyon, şeker, oksijen miktarı gibi genel sağlık verilerini sınıflandırma), mutfak işleri (ölçü ve sıcaklığın belirlenmesi), sosyal medya (takipçi sayısı) gibi çok farklı alanlarda verileri kullandıklarına işaret etmektedir. Ayrıca öğretmen adayları verileri derslerinde de kullandıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin, dersten geçip geçemeyeceğini hesaplarken, ödev/sunum hazırlarken verilerden yararlandıklarını belirtmişlerdir. Verilerin okullarda kullanılması öğretmenlerin verileri etkili bir şekilde anlamasına, veri kullanımına yönelik olumlu bir tutum geliştirmesine bağlıdır (Ebbeler vd., 2017). Bu açıdan öğretmen adaylarının genel olarak verilerin gerekli olduğunu ve hemen hemen hayatın her alanında kullanıldıklarını düşünmeleri oldukça önemlidir. Bu sayede öğretmen adaylarının bu becerilere ilişkin görüşleri veri okuryazarlığının kazandırılmasına yönelik olarak yapacağı öğretimlerini etkileyeceğinden, ileride öğretmen olduklarında derslerinde verilerin kullanımına, yorumlanmasına yönelik çalışmalar yaptırabilecekleri düşünülebilir.

Öneriler

Araştırmadan elde edilen bulgular birlikte düşünüldüğünde, çalışmaya katılan öğretmen adaylarının verilere ilişkin görüşleri, konuyla ilgili bazı eksikliklerinin olduğuna ve desteklenmeye ihtiyaç duyduklarına işaret etmektedir. Bu bağlamda, öğretmenlerin veri toplama ve istatistiksel tekniklerin anlaşılmasını sağlamanın yanında, verilerin nasıl kullanılması gerektiğini anlamak için veri okuryazarı bireyler olarak eğitilmeleri çok önemlidir (Dunlap ve Piro, 2016; Henderson ve Corry, 2020). Bu amaçla öğretmen adaylarına yönelik öğretim süreçlerinde; verileri tanımaya, veri setindeki değişkenleri ve değişkenler arası ilişkiyi anlamaya, örüntüyü belirlemeye, verilerin görselleştirilmesine ve yorumlanmasına imkân sunan, veri okuryazarlığı yetkinliklerinin geliştirilmesine yönelik uygulamalara daha fazla yer verilebilir. Ayrıca, öğretmen eğitiminde öğretmen adaylarına verilerin önemini ve gerçek hayatta kullanımını fark edecekleri öğrenme ortamlarının sunulması önerilebilir.

Kaynakça

- Ackoff, R. L. (1989). From data to wisdom. *Journal of Applied Systems Analysis*, 16, 3-9. <https://softwarezen.me/wp-content/uploads/2018/01/datawisdom.pdf>
- Baker, L. (2020). Data types getting started with statistics. https://books.google.com.tr/books?id=AIMMEAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=types+of+data+qualitative+data+quantitative+data&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKewj2g569yv_uAhWoxIsKHRa8AsEQ6AEwB3oECAUQAg#v=onepage&q=types%20of%20data%20qualitative%20data%20quantitative%20data&f=false
- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi (DEUHFED)*, 9(1), 23-28. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/753041>.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Calzada-Prado, J., & Marzal, M.Á. (2013). Incorporating data literacy into information literacy programs: Core competencies and contents, *Libri*, 63(2), 123-134. <https://doi.org/10.1515/libri-2013-0010>.

- Capraro, M. M., Kulm, G., & Capraro, R. M. (2005). Middle grades: Misconceptions in statistical thinking. *School Science and Mathematics*, 105(4), 165-174. <https://doi.org/10.1111/j.1949-8594.2005.tb18156.x>
- Çelik, S. & Akdamar, E. (2018). Büyük veri ve veri görselleştirme. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (65), 253-264. <https://dergipark.org.tr/en/pub/abuhsbd/issue/36059/404871>
- Dunlap, K., & Piro, J. S. (2016). Diving into data: Developing the capacity for data literacy in teacher education. *Cogent Education*, 3(1), 1-13. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2015.1132526>
- Ebbeler, J., Poortman, C.L., Schildkamp, K., & Pieters, J. M. (2017). The effects of a data use intervention on educators' satisfaction and data literacy. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability* (29), 83–105. <https://doi.org/10.1007/s11092-016-9251-z>
- Frank, M., Walker, J., Attard, J., & Tygel, A. (2016). Data Literacy: what is it and how can we make it happen? Editorial. *The Journal of Community Informatics*, 12(3), 4-8. <https://doi.org/10.15353/joci.v12i3.3274>
- Gallup, S.D., Dattero, R., & Hicks, R.C. (2002). Knowledge management systems: an architecture for active and passive knowledge. *Information Resource Management Journal*, 15(1), 22-7. <https://doi.org/10.4018/irmj.2002010103>
- Gardner, H. E. (2000). *Intelligence reframed: Multiple intelligences for the 21st century*. Hachette.
- Gibson, J. P., & Mourad, T. (2018). The growing importance of data literacy in life science education. *American Journal of Botany*, 105(12), 1953-1956. <https://doi.org/10.1002/ajb2.1195>
- Gummer, E. S., & Mandinach, E. B. (2015). Building a conceptual framework for data literacy. *Teachers College Record*, 117(4), 1-22. <https://doi.org/10.1177/016146811511700401>
- Henderson, J., & Corry, M. (2020). Data literacy training and use for educational professionals. *Journal of Research in Innovative Teaching & Learning*, 14(2), 232–244. <https://doi.org/10.1108/JRIT-11-2019-0074>
- Hoelter, L. (2017). “But it’s a number, so it has to be true!”: An introduction to data literacy, part I. K. Fontichiaro, A. Lennex, T. Hoff, K. Hovinga ve J. A. Oehrli (Ed.), *Data literacy in the real world: Conversations & Case studies* (s. 9-12) içinde. Michigan Publishing, University of Michigan Library.
- Hunter-Thomson, K. (2020). Data literacy 101: What can we actually claim from our data? *Science Scope*, 43(6), 20-26. <https://www.proquest.com/openview/7c4c7fc2ebe84e743a2da009a6e9a57e/1?pq-origsite=gscholar&cbl=36017>
- In, J. & Lee, S. (2017). Statistical data presentation. *Korean Journal of Anesthesiology*, 70(3), 267-276. <https://doi.org/10.4097/kjae.2017.70.3.267>
- Kelleher, J. D. & Tierney, B. (2020). *Veri bilimi* (O. Öztürk, Çev.). Tellekt.
- Loshin, D. (2010). *Master data management*. Morgan Kaufmann.
- Liew, A. (2007). Understanding data, information, knowledge and their inter-relationships. *Jour Journal of Knowledge Management Practice*, 8(2). <http://www.tlinc.com/articl134.htm>
- Mandinach, E. B., & Gummer, E. S. (2013). A systemic view of implementing data literacy in educator preparation. *Educational Researcher*, 42(1), 30-37. <https://doi.org/10.3102/0013189X12459803>
- Mandinach, E. B., & Schildkamp, K. (2021). Misconceptions about data-based decision making in education: An exploration of the literature. *Studies in Educational Evaluation*, 69, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2020.100842>
- Marr, B. (2017). *Veri stratejisi*. MediaCart.
- Marsh, J. A. (2012). Interventions promoting educators' use of data: research insights and gaps. *Teachers College Record*, 114(11), 1–48. <https://doi.org/10.1177/016146811211401106>

- MEB (2019). PISA 2018 Türkiye ön raporu. http://pisa.meb.gov.tr/eski%20dosyalar/wp-content/uploads/2020/01/PISA_2018_Turkiye_On_Raporu.pdf
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded source book*. SAGE.
- Özbey, İ. B. (2021). Koronavirüs salgınının toplumsal yapı üzerindeki etkileri: Erzurum örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 821-839. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.874853>
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev. Ed.). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Rezba, R. J., Sprague, C. R., McDonnough, J. T. & Matkins, J. J. (2007). *Learning and assessing science process skills*. Kendall/Hunt Publishing Company.
- Robson, C. (2015). Gerçek dünya araştırması (Ş. Çınkır & N. Demirkasımoğlu, Çev.). Anı Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2019). Genel Türkçe sözlük. <https://sozluk.gov.tr>.
- Vahey, P., Yarnall, L., Patton, C., Zalles, D., & Swan, K. (2006). Mathematizing middle school: Results from across-disciplinary study of data literacy. San Francisco: Paper presented at the Annual Conference of the American Educational Research Association.
- Vahey, P., Rafanan, K., Patton, C., Swan K., van't Hooft, M., Kratcoski, A. & Stanford, T. (2012). A cross-disciplinary approach to teaching data literacy and proportionality. *Educational Studies in Mathematics* (81), 179–205. <https://doi.org/10.1007/s10649-012-9392-z>.
- Wang, R. Y. & Strong, D. M. (1996). Beyond accuracy: What data quality means to data consumers. *Journal of Management Information Systems*, 12(4), 5-33. <https://doi.org/10.1080/07421222.1996.11518099>
- Weber, R. P. (1990). Basic content analysis. SAGE. <https://doi.org/10.4135/9781412983488>
- Wolff, A., Gooch, D., Cavero Montaner, J.J, Rashid, U. & Kortuem, G. (2016). Creating an understanding of data literacy for a data-driven society. *The Journal of Community Informatics*, 12(3), 9-26. <https://doi.org/10.15353/joci.v12i3.3275>
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yüksel-Şahin, F. (2004). Ortaöğretim öğrencilerinin ve üniversite öğrencilerinin matematik korku düzeyleri. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 3(5), 57-74. <https://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/lookAtPublications/paperDetail.xhtml?uId=26965>

EXTENDED SUMMARY

Data appears in many fields such as health, education, economy, agriculture and animal husbandry, population transactions, official and unofficial institutions, and they take place more and more in our lives every day. Therefore, data and data sources primarily affect the idea and decision-making process through the media in daily life (Calzada-Prado & Marzal, 2013). Mandinach and Gummer (2013) define data literacy as the ability to understand and use data effectively and to know how to define, collect, organize, analyze, summarize, and prioritize data. Teachers have critical roles in ensuring the intended instructional benefits for students and the skills they need to use. In order to develop data literacy skills, students need to explore unique problems and use data as part of evidence-based thinking. Therefore, real data literacy cannot be considered as a single discipline or a sub-discipline of mathematics. The construction of common measures, especially composite measures that are the basis for comparison, prediction and discussion, is the foundation for students to learn data literacy (Vahey et al., 2006).

In addition, teachers and leaders need to be trained to be strong data literates in order to understand how these data should be used for informational purposes, as well as providing an understanding of data collection and statistical techniques (Henderson & Corry, 2020). Teachers' use of academic, contextual and various other data is critical to gain a holistic view of their students, support teaching decisions, address students' social, emotional and physical health, and promote equity in the learning environment (Mandinach & Schildkamp, 2021). For this reason, it is important to examine the views of pre-service teachers about the data and their ability to understand the data. The aim of the study is to examine the views of pre-service teachers about how they define, make sense of, and where they use the data.

In the current study, the case study design was used. The study group of the research consists of 18 pre-service teachers, 6 of whom are Turkish teachers, 6 of whom are elementary school mathematics teachers, and 6 of whom are studying science teaching. Data were collected through a semi-structured interview form consisting of six open-ended questions. Descriptive analysis method was used to analyse the data.

Pre-service teachers think of data as information/preliminary information and expressions/ values. It was concluded that they found the data most useful in "processing information and obtaining/giving information". While the majority of the participants stated that they could understand the variables in the data set and the relationships between the variables, they emphasized that they had difficulty in identifying the pattern of the data and estimating the context of the data.

Most of the pre-service teachers stated that they could understand data visualizations. On the other hand, pre-service teachers thought that they had difficulty in interpreting the tables containing quantitative/qualitative data, determining the data ranges of graphics and when there was quantitative data in the graphics. In addition, it was seen that all of the participants were aware of their data extraction areas and they mostly used the data to base their decisions in their daily lives. The views of the pre-service teachers were gathered under the sub-themes of understanding/transferring information, creating information, processing information and applying information. Participants stated that they use the data when calculating whether they will pass the exams, preparing homework/presentations, examining Covid-19 data, and making calculations for the budget.

When the findings obtained from the research are considered, the views of the pre-service teachers about data indicate that they have some deficiencies about the subject and they need support. In this context, it is very important for teachers to be trained as data literate individuals to understand how data should be used in addition to providing an understanding of data collection and statistical techniques (Dunlap & Piro, 2016; Henderson & Corry, 2020). For this purpose, in teacher training programs, activities can be prepared and practice studies can be conducted for pre-service teachers to recognize, visualize and interpret data and thus improve their data literacy skills. In addition, in teacher education, it can be recommended to provide learning environments to pre-service teachers where they will realize the importance of data and its use in real life.

E-İŞE ALIM VE WEB TABANLI SİSTEM TASARIMI E-RECRUITMENT AND WEB BASED SYSTEM DESIGN

Asya SALMAN
İstanbul Arel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
asiyasalman@arel.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8362-6321

Yılmaz GÖKŞEN
Dokuz Eylül Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
yilmaz.goksen@deu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5412-5832

ÖZ

Geliş Tarihi:
05.04.2023

Kabul Tarihi:
02.10.2023

Yayın Tarihi:
25.12.2023

Anahtar Kelimeler
E- işe Alım Sistemi
Sistem Tasarımı
Elektronik İşe Alım
İnsan Kaynakları
Yönetimi

Keywords
E-Recruitment
System
System Design
Electronic
Recruitment
Human Resources
Management

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi, son yıllarda organizasyonların süreçlerini ve iş yapma şekillerini değiştirmiştir. Özellikle işe alım süreci de bu değişimden etkilenmiştir. Geleneksel yöntemler yerine artık internet aracılığıyla çevrimiçi yöntemler kullanılarak özgeçmişler toplanıp adaylar seçilmektedir. Bu yeni yöntemler literatürde elektronik işe alım (e- işe alım) olarak adlandırılmaktadır. E- işe alım, organizasyonlar için daha geniş bir aday havuzu ve adaylar için daha fazla iş fırsatı sunmaktadır.

Bu çalışmada, organizasyonları ve iş arayan adayları bir araya getirebilecek bir e- işe alım sistemi tasarlanmaktadır. Bu sistem sayesinde, organizasyonlar daha geniş bir aday havuzuna erişebilirken, adaylar da daha fazla iş fırsatı bulabilecektir. Tasarlanan sistem, mevcut araçların avantajları ve dezavantajları dikkate alınarak, organizasyonlar ve adaylar için en uygun prototipi sunmayı hedeflemektedir.

Geliştirilen prototipin her aşamasında, Sistem Geliştirme Yaşam Döngüsü (SGYD) aşamaları takip edilmiştir. Bu sayede, prototipin her aşamasında gerekli kontroller yapılmış ve gerektiği gibi revizyonlar yapılmıştır. Prototipin geliştirilme aşamasında, yazılım projelerinde sıkça kullanılan bir proje modeli olan Waterfall (Şelale) modeli kullanılmıştır. Bu model, prototipin geliştirilme sürecinde kaynakların verimli kullanılmasına yardımcı olmuştur.

ABSTRACT

The rapid development of information and communication technologies has changed the processes and ways of doing business of organizations in recent years. In particular, the recruitment process was also affected by this change. Instead of traditional methods, resumes are collected and candidates are selected by using online methods via the internet. These new methods are called electronic recruitment (e-recruitment) in the literature. E-recruitment offers organizations a larger pool of candidates and more job opportunities for candidates.

In this study, an e-recruitment system is designed that can bring organizations and job seekers together. Thanks to this system, organizations will have access to a larger pool of candidates, while candidates will be able to find more job opportunities. The designed system aims to present the most suitable prototype for organizations and candidates, taking into account the advantages and disadvantages of existing tools.

At every stage of the developed prototype, the System Development Life Cycle (SDLC) stages were followed. In this way, necessary controls were made at every stage of the prototype and revisions were made as necessary. During the development of the prototype, the Waterfall model, which is a frequently used project model in software projects, was used. This model helped to use resources efficiently during the development of the prototype.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1277637>

Atıf/Cite as: Salman, A., & Gökşen, Y. (2023). E- işe alım ve web tabanlı sistem tasarımı. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2026-2038.

Giriş

Günümüz rekabet koşullarında örgütler için insan kaynakları çok değerli ve önemli bir sermayedir. Nitelikli çalışanları seçmek ve gerekli pozisyonlara yerleştirmek, kuruluşların değer yaratabilecek bir iş gücüne sahip olmasını sağlar. Rekabetçi bir ortamda örgütlerin değişime ayak uydurabilmeleri için insan kaynaklarını en etkin şekilde yönlendirmeleri ve yönetmeleri gerekmektedir (Erarslan, Deniz, Yıldırım ve İnel, 2013: 11).

Bilgi teknolojisindeki muazzam büyümeyle birlikte bilgi teknolojisi araçlarına erişim kolaylığı ve yaygın kullanımı nedeniyle, kuruluşlar da iş süreçlerini ve iş yapma biçimlerini değiştirmiştir. İnsan kaynakları da bu değişime uyum sağlamış ve insan kaynakları planlaması, doğru kişileri işe alma, şirket içi eğitim ve ücretlendirme gibi süreçlerde bilgi teknolojisi araçlarından yararlanmaya başlamıştır. Böylece Elektronik İnsan Kaynakları Yönetimi (E-İKY) kavramı ortaya çıkmıştır.

E-İKY kısaca, internet tabanlı araçlar ve web tabanlı teknoloji kullanan kuruluşlardaki insan kaynakları faaliyetlerinin ve operasyonlarının yönetimi olarak tanımlanabilir. E-İKY'nin temel işlevleri, e-işe alım, e-insan kaynakları planlaması, e-öğrenme, e-performans yönetimi, e-ücretlendirme vb. olarak listelenebilir.

Elektronik işe alım, bir organizasyonun en önemli kaynaklarından biri olan insan kaynağı seçimi için yeni bir teknolojik araçtır. Bu teknolojik yenilik, internet üzerinden iş bilgisi edinme sürecini iyileştirmektedir. Şirketlerin maliyet tasarrufu yapmasına, açık pozisyonlarını herhangi bir zamanda güncellemesine, işe alım döngü sürelerini kısaltmasına ve daha fazla başvuran arasından yüksek potansiyelli adayları belirleyip seçmesine olanak tanımaktadır (Deillon, 2014: 32).

İş ilanları ve maliyetlerin değerlendirildiği zaman, aday bulma faaliyeti maddi açıdan bakıldığında işletmeler açısından önemli bir maliyet unsurudur. İş ilanı verme sürecinde karşılaşılan maliyetler nedeniyle aday bulma faaliyeti işletmeler açısından önemli bir maliyet unsurudur. İnsan kaynağı temin sürecinin önemli bir bölümünü oluşturan bu maliyet, e-işe alım yöntemleri ile azaltılabilir. E-işe alım yöntemleri, geleneksel yöntemlere göre daha düşük finansal maliyetler sunar ve maliyetleri geleneksel yöntemin yarısından daha azdır. Bazı e-işe alım yöntemleri diğerlerine göre daha pahalı olabilir, ancak işletmeler kendi kurumsal web siteleri üzerinden e-işe alım yöntemlerini kullanarak uygun adayları seçip veri tabanlarını oluşturduklarında daha düşük maliyetli olmaktadır. Bu sayede, işletmeler aday bulma maliyetlerinden tasarruf edebilirler (Gutmacher, 2000: 44).

Adaylar açısından değerlendirildiğinde ise e-işe alım yöntemlerinin kullanımı, adayların iş pozisyonu ve organizasyon hakkında detaylı bilgi edinmesine yardımcı olur. Bu sayede adaylar, iş görüşmesi sürecinde daha hazırlıklı olurlar ve başarı şansları artar. Araştırmalar, e-işe alım yöntemlerinin geleneksel işe alım yöntemlerine göre daha yüksek yanıt oranlarına sahip olduğunu göstermektedir (Lebekwe ve Güran, 2018: 92).

Çalışmanın Amacı ve Problemin Tanımı

Çalışmanın amacı Türkiye'de işverenler ve iş arayanların en sık başvurduğu sitelerin başında gelen Kariyer.net, Secretrcv.com ve Yenibiriş sitelerini inceleyerek kullanıcıya sundukları tecrübelerin hem organizasyon hem de adaylar açısından geliştirilmesi, sistem kullanıcılarının tümünün yararına bir gelişim sağlanmasıdır. Bu amaç doğrultusunda yapılan ihtiyaç analizinde geliştirme alanları tespit edilmiştir.

İhtiyaç analizinin gerçekleştiği Eylül 2021-Ocak 2022 tarihleri arasında belirlenen kariyer siteleri incelenerek geliştirilebilecek alanlar tespit edilmiştir. Kariyer sitelerinde organizasyonlar yayınladıkları iş ilanlarına gelen başvuruları inceleyerek aday seçme işlemini gerçekleştirmektedir. Fakat ilanlara gelen başvuruların çoğu aranan personel ihtiyacına uygun olmayan adaylar tarafından yapılmaktadır. Bu da organizasyonların insan kaynakları departmanları için fazladan iş yüküne neden olmaktadır. Bundan kaçınmak amacıyla organizasyonlar kendi taleplerine uygun adayları seçmek için kariyer sitelerinin sağladığı özgeçmiş havuzlarını kullanmaktadır.

Kariyer siteleri ise iş arayan adaylara ücretsiz bir deneyim sunarken, personel ihtiyacı bulunan organizasyonlardan üyelik ücreti talep etmektedir. Bu ücretlendirme geniş kitlelere ulaşmak isteyen küçük ölçekli organizasyonlar için büyük bir maliyete yol açmaktadır. Ücret karşılığı tanımlanan üyelikle organizasyonlara sunulan paketlerin içerikleri sınırlandırılmış durumdadır. Kariyer sitelerinde yer alan özgeçmiş havuzları bu platformların tercih edilmesindeki en önemli etkidir. Fakat sınırlandırılmış paketlerde organizasyonlara sağlanan özgeçmiş inceleme sayıları çok düşük miktarlarda, yüksek maliyetler karşılığında sunulmaktadır.

Özgeçmiş havuzlarında aday seçme sürecindeki organizasyonlarla adayların tüm bilgileri paylaşılmaktadır. Bu durum adayın üyelik oluşturduğu esnada verdiği izne tabi şekilde olmakla birlikte bu izin alınmadığı durumda da

adayın üye olmasına imkân verilmemektedir. Bu durumun adayları kişisel bilgilerini paylaşma konusunda sınırlandırıcı konumda bıraktığı ve adayın hakları açısından olumsuz bir koşul oluşturduğu düşünülmektedir.

Yine adayların üyelik aşamasında adres bilgisini tanımlaması ve bu adres bilgisinin organizasyonlarla paylaşıldığı görülmektedir. Fakat bu özelliğin adayların istediği işi bulma konusunda kısıtlayıcı bir durum olduğu, organizasyonların personel ihtiyacını işin bulunduğu konumda yaşayan adaylar arasından seçtiği ve diğer şehirlerde yaşayan adayların iş sahibi olmasına sınır getirdiği görülmektedir. Bu durum e-işe alımın önemli özelliklerinden biri olan coğrafi sınırları kaldırmayla ters düşmektedir.

Protopin yapılmasının en büyük önemi ve çözdüğü problem fırsat eşitliği sağlanması, hali hazırda kullanılan platformlardan farklı bir stilde onların çalışma mekanizmasından ayrılarak kendi stilini oluşturmasıdır. Yapılan analiz neticesinde, belirlenen sorunların çözümü için prototipte bulunması gereken özellikler aşağıdaki gibidir;

- a. Sistemde organizasyonların iş ilanı yayınlamak yerine özgeçmiş havuzundan aday seçmesi ilk hedeftir. Böylece yüksek miktardaki başvuruların iş yükü oluşturmasının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır.
- b. Tasarlanan sistemin organizasyonlar için üyelik gerektirmeden ve ücretsiz bir şekilde sunulması amaçlanmaktadır.
- c. Özgeçmiş havuzunun tamamının herhangi bir kısıtlama olmadan organizasyonlarla paylaşılması amaçlanmaktadır.
- d. Organizasyon ve aday arasındaki ilk iletişim sistem üzerinden gerçekleşecektir.
- e. Kariyer siteleri adaylara iş bulma hizmeti sunarken onların kişisel verilerini sınırsızca işverenlere açmasını zorunlu tutmamalıdır. Adayın iletişim bilgileri özgeçmiş havuzunda işverenlerle paylaşılmayıp, işverenin ilk temasında adayın iznine tabi olarak paylaşılmaktadır.
- f. Adaylara sadece yaşadıkları coğrafi alana yakın konumdaki işverenlerin değil adayın çalışmaya istekli olduğu bölgedeki işverenlerin de ulaşması sağlanmalıdır. Bunun için adayların üyeliklerini oluşturduğu esnada kendilerinden çalışmak istediği şehirleri belirtmesi istenmektedir. Bu bilgi organizasyonlarla da paylaşılarak coğrafi dezavantajın ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır.

Literatür Taraması

İnsan Kaynakları Yönetimi

İnsan kaynakları kavramı, örgütlerin amaçlarına ulaşmak için kullanmaları gereken temel kaynaklardan biri olan insan kaynağını ifade etmektedir. Bu kavram, örgütün üst yönetiminden en alt kademesine kadar herkesi ve örgüt dışında istihdam edilmesi muhtemel iş gücünü kapsamaktadır (Özer, Sökmen, Özyayın ve Akçakaya, 2017: 3). İnsan kaynakları bir organizasyonun sahip olduğu en önemli kaynaktır. İnsan kaynakları yönetimi, doğru yönetim stratejileri ve iş ortamında çalışanlara sağladığı kaliteli yaşam koşulları ile örgütün verimliliğini artırır (Özgen ve Yalçın, 2018: 3). Bunlar göz önüne alındığında insan kaynağının organizasyonun amaçlarına en iyi şekilde katkı vermesi için doğru yönetilip doğru yönlendirilmesi gerekir. Bu amaçtan hareketle Sanayi Devrimi'nden günümüze insan kaynağının yönetimi sürecine farklı şekillerde rastlanmaktadır.

İşçi ve işverenin ilk büyük temasının yaşandığı Sanayi Devrimi döneminde işçi haklarını savunan refah sekreterleri ve organizasyonlarda işçinin işe alınması, özlük işleri ve ücretlendirme gibi süreçleri yürüten istihdam ofisleri kurulmuş, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında istihdam ofisleri yerini daha geliştirilmiş hali olan personel yönetimi kavramına bırakmıştır. 1960'lı yıllara kadar etkisini sürdüren personel yönetimi, küreselleşme, artan rekabet, teknolojinin gelişmesi, emek yoğun sektörlerden bilgi yoğun sektörlerle doğru bir geçiş, ekonomik zorluklar, yaşlanan işgücü, hizmet sektörünün genişlemesi gibi faktörler sonucunda yerini insan kaynakları yönetimine (İKY) bırakmıştır (Alanlı, 2022: 62-65).

Bilgi teknolojileri süreçlerinin orantısız büyümesi insan kaynakları departmanlarını ve insan kaynakları yöneticilerini de etkilemiş ve Elektronik İnsan Kaynakları Yönetimi (E-İKY) kavramı ortaya çıkmıştır. Günümüzde birçok kuruluş, insan kaynakları verilerini veri tabanlarında tutmak, analiz etmek ve depolamak için E-İKY sistemlerini kullanmaktadır (Öge, 2004: 110).

Küresel rekabet artık ürün veya marka değeri ne olursa olsun yetişmiş insan kaynaklarına kadar uzanmıştır. Sonuç olarak, şirketler veya işverenler, eğitilmiş ve kalifiye insanlara olan ihtiyaç nedeniyle rekabet halindedirler. Bu nedenle elektronik ortamın değişiminden insan kaynakları da etkilenmekte ve E-İKY literatürde yer almaktadır (Saç, 2004: 85).

E-İKY en basit tabirle İKY'nin elektronik ortamda uygulanmasıdır. Elektronik ortamda süreç yönetiminin yapılmasının en önemli nedenlerinden biri de kişilerin verilerinin saklanması ve muhafaza edilmesinin kolay olmasıdır. Bir diğer önemli sebep ise süreçlerin yönetimini kolaylaştırmasıdır. Adaylar, işe alım sürecinden itibaren bilgilerini e-posta veya elektronik işe alım web siteleri aracılığıyla kuruluşun insan kaynakları departmanı ile paylaşırlar. Özellikle ülkemizde yürürlükte olan Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) ile kurum veya kişilerin bilgilerini koruyacağını devlet kanadına taahhüt etmektedir. Bu nedenle, her kişi için hazır klasörler veya dosyalar yerine, verileri elektronik ortamda tutmak ve saklamak daha kolay ve işlevseldir.

E-İKY teknolojisi, insan kaynakları departmanlarının organizasyonun tüm insan kaynakları ihtiyaçlarını web aracılığıyla karşılamasını sağlar. E-İKY, insan kaynakları departmanının ilerlemesini, hedef ve stratejileri ile uyumlu sağlam adımlar ile yürümesini sağlar. Ayrıca kurum ve kuruluşlar nezdinde örgütsel başarıyı desteklemekte ve bu başarıyı sürdürmek için yeni yollar bulma ve yaratma olasılığını artırmaktadır (Celep ve Fındıklı, 2018: 66).

Şirketlerin hayatındaki esnekliğin artması, iş gücünün kalitesinin artması, bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte birçok faktör insan kaynakları anlayışında yeni bir yol oluşturmuştur. Bütün bu değişimler birçok iş arama ve işe alım sürecini de değiştirmiş ve internetin bu alanda kullanımı yaygınlaşmıştır (Güler, 2006: 21).

Elektronik İşe Alım

1990'larda ortaya çıkan elektronik işe alım, yönetim medyası tarafından İK (İnsan Kaynakları) yöneticilerine sağladığı faydalar nedeniyle bir "işe alım devrimi" olarak tanımlanmıştır (Parry ve Tyson, 2008: 257). Elektronik işe alım, açık pozisyonları etkili ve verimli bir şekilde doldurmak için çeşitli elektronik araçları kullanan kuruluşların eylemleri ve uygulamaları olarak tanımlanmaktadır (Lee, 2005: 89).

Elektronik işe alım, bir kuruluş tarafından web tabanlı araçlar aracılığıyla gerçekleştirilen bir işe alım süreci olarak tanımlanabilir. "E" kısaltması "elektronik" anlamında olup işe alım sürecinde bilişim teknolojilerinden faydalandığını belirtmektedir. E-işe alım yerine çevrimiçi işe alım, sosyal işe alım veya internet üzerinden işe alım kavramları da kullanılmaktadır. Çevrimiçi işe alım aynı zamanda çevrimiçi iş arayanın başvuru sürecinin bir parçasıdır. Kurumun imajını iyileştirmesi, işe alım sürecinin maliyetini düşürmesi, insan kaynakları yöneticilerinin iş yükünü azaltması ve insan kaynakları yöneticilerinin işe alım sürecinde kullanabilecekleri etkili araçlara sahip olması e-işe alımın tercih edilmesindeki en önemli nedenlerdir (Kim ve O'Connor, 2009: 48). İnternet aracılığıyla yeni çalışanları kuruluşa çekmek, doğru bilgiyi doğru kişilere doğru zamanda iletmek asli görevidir. Gazete ve dergi reklamları gibi daha geleneksel işe alım yöntemlerinin aksine, çevrimiçi işe alım sürecinin ana avantajı, kariyer bilgilerini iletmek için neredeyse sınırsız alan sağlamasıdır. Bir adayın başvuru sürecine bakmanın iki ana yolu vardır. Öncelikle mümkün olduğu kadar çok potansiyel adaya erişim sağlamak; sonrasında ise bu aday grubu içerisinde mevcut pozisyona en uygun kişiyi seçmektir. Yani ilk aşamada aday havuzunun tamamı oluşturulmazsa başarılı çalışanların seçilmesi mümkün olmayacaktır (Birgelen vd., 2008: 733)

Kuruluşlar, elektronik işe alım süreçlerinde genellikle iki yöntem kullanmaktadırlar. İlki, işverenleri ve iş arayanları bir araya getiren kariyer siteleridir. Kariyer sitelerinde, işverenler, gerekli personel için gerekli şartları ve kuruluşun çalışma koşullarını içeren bir iş ilanı ile iş arayanın başvurusunu beklemektedir. Aynı zamanda bu pozisyon için başvuru olmasa bile kariyer sitelerinde profil oluşturmuş iş arayanlarla özgeçmiş havuzu aracılığıyla iletişim kurabilmektedir. İkinci yöntem ise kendi web siteleri üzerinden işe alım sürecini elektronik ortamda tamamlamalarını sağlayan bir kariyer platformu olan kurumsal web siteleridir.

Kuruluşlar kendi web sitelerinde iş ilanı verir ve şirket web siteleri aracılığıyla daha fazla işgücüne ulaşır. Bu sayede zaman ve finansal maliyetleri azaltırlar. Şirket web sitelerindeki iş ilanları ve adaylardan toplanan profiller, işgücü bulmanın iyi bir yolu olarak gösterilebilir. Bu sitelerde hazır özgeçmiş şablonlarının bulunması standart bir özgeçmiş formatı sağlamakta ve bu konuda adaylar arasında doğabilecek tutarsızlıkları ortadan kaldırmaktadır (Polat, 2001: 75).

Kariyer siteleri, işverenleri ve işgücünü bir araya getiren web tabanlı bir platformdur. İşverenler; iş teklifleri yayınlayarak veya sitenin özgeçmiş havuzundan seçerek yeni çalışanları işe alabilmektedirler. Aynı zamanda adaylar birçok iş ilanı arasından uygun profillere başvurarak özgeçmişlerini işverenlerle paylaşabilmektedir. Kariyer siteleri, ana elektronik işe alım araçlarından biri olarak kabul edilir. Monster.com, hotjobs.com ve Careerjournal.com dünya çapında bilinen kariyer web sitelerine örnektir. Kariyer sitelerinde yayınlanan ilanlarda iş bilgileri, iş tanımı, iş gereklilikleri, kurumsal kimlik ve çalışan fırsatları gibi bilgiler yer almaktadır. Bu sayede kuruluşlar, iş tanımı ve gerekli personel özellikleri gibi bilgilerin birçoğuna online ilanlarında yer vermekte, işveren ise iş arayanların başvuru ve prosedürler hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamaktadır. Bu işlem sonrasında ise adaletli bir şekilde iş arayan bireyler değerlendirilmeye alınırlar (Ayaz vd., 2018: 711-712).

Bir organizasyonda işe alım sürecindeki en önemli adım aday toplamaktır. Aday bulma sürecinin amacı, organizasyonun ihtiyaçlarını karşılayan çalışanların seçilebileceği, doğru boyut ve çeşitlilikte bir aday havuzu oluşturmaktır. Doğru personeli uygun maliyetle seçebilmek için aday grubunun optimal sayısı ve çeşitlilik sahip olması gerekmektedir (Acar, 2009: 87).

Kurumlar kendi web sitelerini kullanmanın yanı sıra kariyer sitelerini de tercih etmektedir. Kurumlar kendi web sitelerinden aldıkları başvuruların sayısının az olması sebebi ile bu konuda uzmanlaşmış platformlarla da çalışmaktadırlar. Bunun sebebi ise kariyer sitelerinin birden çok firma ile çalışması ve bütün ilanları site içerisinde görebilmesidir. İş arayan bireyler hazırlamış oldukları bir tane özgeçmiş ile birden fazla kuruma iş başvurusu yapabilmektedirler. Ayrıca isim ve marka bilinirliği bu esnada önem kazanmaktadır. Personel arayan firmanın bilinirliği ve marka değeri ne kadar yüksekse kurumsal web sitesinden de o kadar fazla başvuru toplayabilir.

İşverenler ne kadar fazla kişiye ulaşabilirlerse ihtiyaç duyulan çalışan profiline en uygun adayı bulmak o kadar kolay olacaktır. Kariyer siteleri işverenlerin açtığı iş ilanlarına başvurmak üzere kaydolup site üzerinde bir özgeçmiş oluşturan adayların oluşturduğu özgeçmiş havuzlarına sahiplerdir. Özgeçmiş havuzlarının işverenlerin e-İşe alımda kariyer sitelerini tercih etmelerindeki en önemli sebep olduğu görülmektedir. Özgeçmiş havuzu pasif adaylara veya ilanı gözden kaçırıp başvuru yapamamış adaylara ulaşmak için bir fırsat sağlamaktadır. Ayrıca özgeçmiş havuzları üst düzey yönetici arayışlarında da organizasyonlara aday bulma imkânı tanımaktadır.

Türkiye’de faaliyet gösteren Kariyer.net, Secretcv.com ve Yenibirış gibi kariyer siteleri veri tabanlarında fazla miktarda özgeçmiş bulundurmaktadır. Kariyer.net açıkladığı sayılarda 25 milyonu aşkın özgeçmiş ve 94 binin üzerinde şirketin veri tabanına kayıtlı olduğunu belirtmektedir (Kariyer.net, 2022).

İşverenlerin elde ettiği aday havuzunun büyüklüğü ne kadar fazlaysa çeşitlilik ve ihtiyaca yönelik personelin bulunma süresi o kadar kısalmaktadır. Kariyer sitelerinin ellerinde bulundurduğu özgeçmiş havuzları organizasyonlar tarafından tercih edilmelerinde en önemli sebep olarak gösterilebilir. Özgeçmiş havuzları hali hazırda iş aramayan veya kendine uygun işi gözden kaçırıp başvuramamış adaylara olanak tanımaktadır.

E-İşe alım hem organizasyonlar hem de adaylar açısından farklı avantajlar da sağlamaktadır. Bu avantajlar şöyle özetlenebilir (Abel, 2011: 8; Alex, 2004: 178; Arthur, 2001: 125; Doğan, 2011: 58; Harris, Brewster ve Sparrow, 2003: 86; Marchington ve Wilkinson, 2005: 174):

- Ülke bazında iş arayanlardan ziyade dünya çapında adaylara ulaşılmasını sağlamaktadır.
- İş arayan bireylerin bireysel iş arama süreçlerini kolaylaştırmaktadır.
- Spesifik iş bölümlerinde kalifiye eleman sayısının az olmasından kaynaklı olarak organizasyonlar ve işverenlerin bu elemanlara ulaşmasını kolaylaştırmaktadır.
- Özgeçmiş havuzları aracılığıyla kurumların pasif adaylara ulaşmasını sağlamaktadır.
- İş arayan herkese eşit ve adil olarak başvuru yapabilme ve bunu yaparken bireysel olarak süreçleri takip edebilme imkânı tanımaktadır.
- E-İşe alımın geniş kapsama alanı, yerel ve küresel olarak ulaştığı aday havuzundaki farklı yetenek ve tecrübeye sahip adayların yaş, cinsiyet, siyasi ve dini görüş gibi pek çok yönden çeşitliliğe sahip olmasını sağlamaktadır.
- Kariyer siteleri ve kurumsal site üzerinden gelen başvurular, aynı havuz içerisine toplanarak ihtiyaç duyulan personel için yapılacak işe alım süreci daha hızlı, verimli ve etkili bir şekilde gerçekleşmektedir.

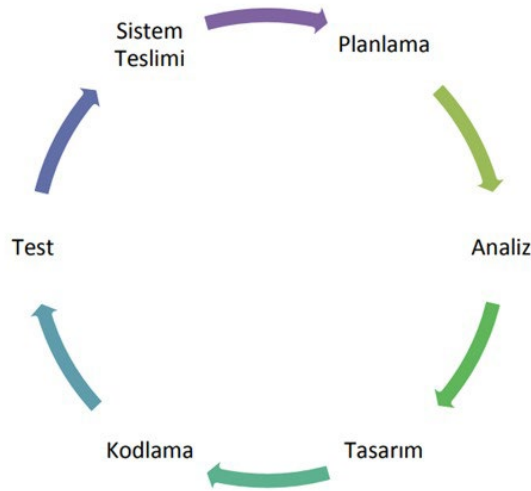
E-İşe alımın kurumlar için pek çok yararı olduğu gözlemlenmiştir. Ancak böylesine bir mekanize süreçte alınan başvuru miktarının fazla olduğu durumlarda organizasyonlar bazı zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır.

E-işe alımın dezavantajları ise aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Arthur, 1998: 82; Barber, 2006: 11-13; Doğan, 2011: 59; Harris, Brewster ve Sparrow, 2003: 86; Marchington ve Wilkinson, 2005: 174; Pearce ve Tuten, 2001: 11-12):

- BT (Bilişim Teknolojileri) alt yapısının maliyetlidir.
- BT sistemlerinin uygulama sırasında teknik problemler çıkardığı gözlemlenmiştir.
- Başvuru yapan adayların tesadüfi olarak belirli bir lokasyondan başvurmaları, başvuran adayların çoğunluğunun erkek ya da kadın olması gibi durumlar çeşitliliği kısıtlayarak fırsat eşitsizliğine neden olabilmektedir.
- Adayların özgeçmişlerindeki bilgilerin güncel olmaması ya da gerçeği yansıtmaması gibi durumlar kurum için zaman kaybına sebep olabilmektedir.
- Günümüzde bilgisayar kullanımı ve internete erişim çok yaygın olsa bile adayların tamamı bu araçlara ulaşamamaktadır. İş ilanlarının yalnızca çevrimiçi ortamlarda paylaşılması internet ve bilgisayara erişimi olmayan potansiyel adaylara ulaşmayı engelleyecektir.
- Yalnızca e-işe alım yapılan bir organizasyonda bu yolu kullanarak iş aramayan ve organizasyon için değerli olabilecek pasif adayların kuruma katılımı kısıtlanacaktır.
- E-işe alımda tüm süreçlerin çevrimiçi yürütülmesi, bazı iş görüşmelerinin dahi çevrimiçi araçlar vasıtasıyla yapılıyor olması kişisel temasları azaltmaktadır.
- Adayların bir kısmı BT araçlarını kullanmakta zorluk yaşayabilmektedir. Aynı sorun kurum tarafında adayları değerlendiren uzmanlar tarafından da yaşanabilmektedir. Bu durum e-işe alım süreçlerini sekteye uğratabilmektedir.

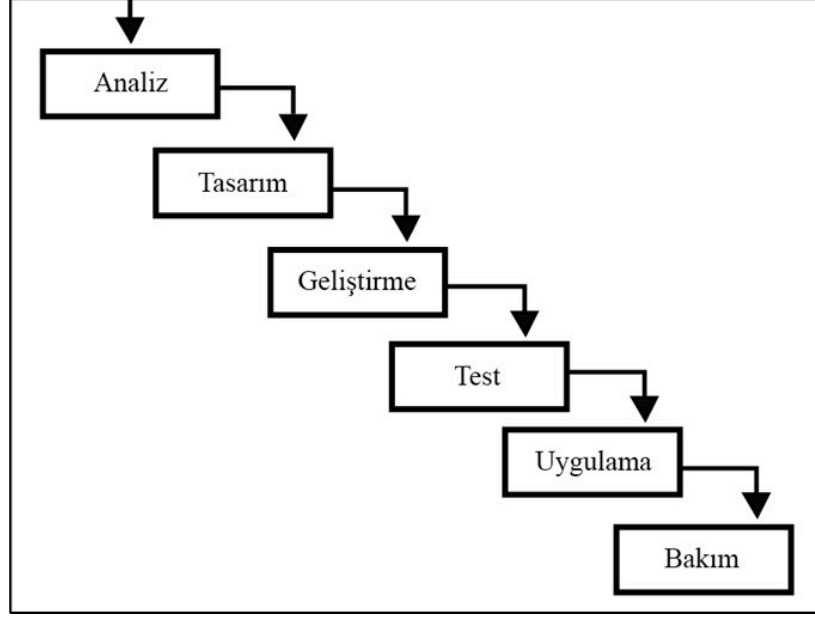
Yöntem

Çalışmanın önceki bölümlerinde e-işe alım ve bunun hem işveren hem de adaylar için önemi vurgulanmaktadır. E-işe alım her iki taraf için de farklı alanlarda kolaylık sağlamış olsa da internet ortamındaki her sistem gibi gelişmeli ve zamana ayak uydurmalıdır. Sistemler kullanıcı avantajı gözeterek sürekli olarak analiz ve geliştirme süreçlerinden geçmelidir. Bu sebeple geliştirilen prototipin her adımında Sistem Geliştirme Yaşam Döngüsü'nün (SGYD) Şekil 1'de de gösterilen planlama, analiz, tasarım, kodlama, test ve sistemin teslim edilmesi şeklindeki 6 aşamalı yaklaşımı takip edilmiştir. SGYD, bilişim sistemlerinin analiz, geliştirme ve sürdürme süreçlerini düzenlemek için kullanılan bir yaklaşımı ifade eder. SGYD, bilişim sistemlerinin oluşturulması ve yönetilmesi için standart bir süreç olarak kabul edilmektedir. SGYD özellikle farklı uygulamaların analizi ve geliştirilmesi amacıyla kullanılırken, geliştiricilere sistemlerini etkili bir şekilde oluşturma ve sürdürme konusunda rehberlik etmektedir (Erken ve Turan, 2021: 668).

Şekil 1. Sistem Geliştirme Yaşam Döngüsü (Çubukçu, 2016: 38)

SGYD'nin aşamaları izlenerek sistemin problem tanımının yapıldığı, çözüm yollarının tespit edildiği planlama ve analiz aşamalarında sistemin ihtiyaçları ve hedefleri planlanmıştır. Sistemin tasarımının hazırlandığı tasarım aşamasında kullanıcı arayüzü ve veri tabanı tasarlanmıştır. Tasarımın takip edilerek hayata geçirildiği kodlama adımında tasarlanan veri tabanı yapısı ve kullanıcı arayüzü için uygun yazılım modeli Waterfall olarak belirlenmiş ve bu model uygulamaya konulmuştur. Waterfall modeli yazılım projelerinde uygulanan en eski metodolojilerden biri olmasının yanında günümüzde halen kullanılmaktadır. Waterfall yazılım modelinde belirli aşamalar sırası ile takip edilerek sistem oluşturulur ve teslimata hazır hale getirilir. Waterfall modeli analiz, tasarım, geliştirme, test, uygulama ve bakım adımlarından oluşmaktadır. Aşamaların sırasında bir değişiklik ya da atlama yapmak mümkün değildir. Sırası ile ilerlenmelidir çünkü bir adımın çıktısı diğer adımın girdisi görevini oluşturmaktadır.

Şekil 2. Waterfall (Şelale) Modeli (Balaji ve Murugaiyan, 2012: 27)

SGYD'nin test aşamasında geliştirilen sistem kullanıcı deneyimleri, prototipteki hataların tespit edilmesi ve iyileştirmeler amacıyla bir dizi teste tabi tutulmuştur. Sistemin teslim edilmesi aşamasında ise hedefler doğrultusunda geliştirilen prototip web ortamına alınmıştır.

Sistem Tasarımı

Site kodlama aşamasında Waterfall modeline uygun olarak kullanıcı deneyimi ve sistemin işleyişi performans açısından analiz edilmiş ve en uygun çözümler kullanılmaya özen gösterilmiştir. Platform oluşturma aşamasında PHP yazılım dili tercih edilmiştir. Tercih edilme sebebi ise açık kaynak kodlu bir yazılım dili olması ve ücretsiz olarak kullanılabilmesidir. Aynı zamanda PHP yazılım dilinin dünya genelinde fazla kullanılmasından kaynaklı olarak kütüphane sayısı çok fazladır ve hata ile karşılaşılması durumunda hızlıca çözüm kodlarının bulunabilmesidir. Aynı zamanda PHP Windows, Unix, Linux ve MacOS gibi birçok işletim sistemi ile uyum içinde çalışabilmektedir. Sistemin kodlanması için editör olarak ise Adobe Dreamweaver tercih edilmiştir.

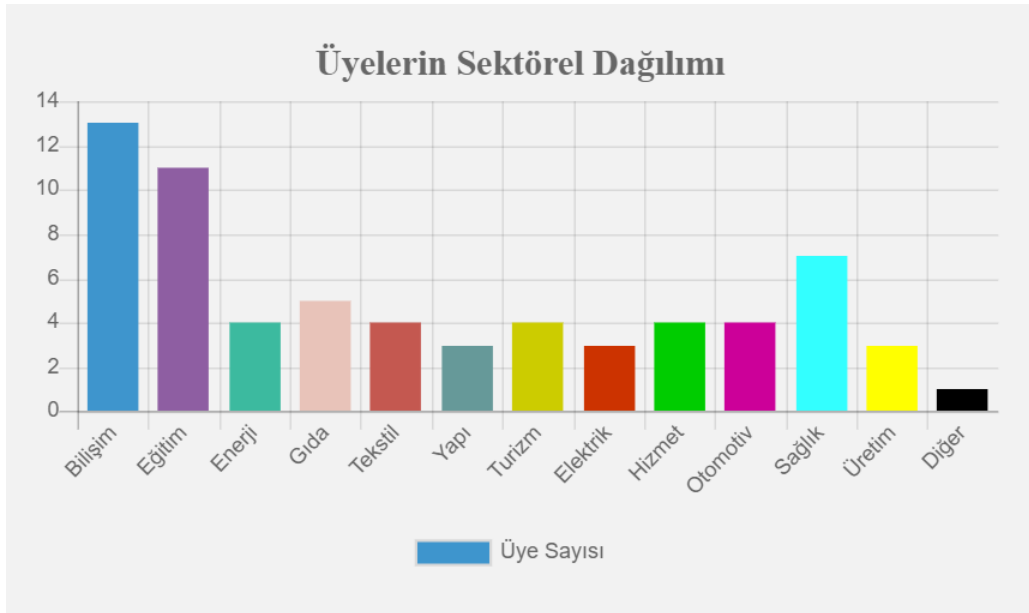
Waterfall tasarım aşamasında veri tabanı tasarımı için PHP ile tam uyumlu olarak çalışacak ve hızlı işlem yapılmasını sağlayacak MySQL tercih edilmiştir. MySQL de PHP gibi ücretsiz ve kullanımı oldukça yaygın olan bir veri tabanıdır. MySQL kullanımı ve kurulumu kolay olmasının yanında ilişkisel veri tabanı olduğu için yüksek performansta ve büyük veriler üzerinde çalışılmasına imkân tanımaktadır.

Tablo 1. Sistem İşlevleri

Kullanıcı	İşlev
Aday	Üye olma (İletişim bilgileri, özgeçmiş bilgisi, adres bilgisi vb. istenerek)
	Profil bilgilerini güncelleme Yapılan teklifleri değerlendirme
İşveren	Aday havuzuna erişim Adaylara iş teklifi gönderme
	Aday profilleri ekleme/silme/güncelleme
Site Yöneticisi	Raporlama Grafik oluşturma

Platform karşılıklı olarak işveren ve iş arayanlar için tasarlanmış olup ayrıca yönetici seçeneğini de içerisinde barındırmaktadır. İş arayan adaylar platforma girdiklerinde üyelik oluşturmaları istenmektedir. Bu kısıtlar göz önüne alındığında tasarlanan sisteme kaydolan adayların bilgilerinin veri tabanına dinamik olarak aktarımları sağlanacaktır. Bunun için geliştirme aşamasında veri tabanı tarafında üyelik tablosu oluşturulmuştur. Adaylar kayıt esnasında belirledikleri mail adresleri ve şifre ile platforma kaydolduklarından işlem sonrasında profil sayfalarına girmek için bu iki bilgiyi kullanacaklardır. Adaylar profil sayfalarından kendi özgeçmişlerini, iletişim bilgilerini ve kişisel bilgilerini kaydedebilecek ve bu sayede iş arayan pozisyonuna geçeceklerdir.

İşverenler için ise platformda herhangi bir üyelik gerekmemektedir. İşverenler aday havuzu içerisinde hangi departmanda personel ihtiyacı var ise onu filtreleyerek iş arayan birey havuzuna erişim sağlayabilmektedirler. Adaylar içerisinde yapılacak kıyaslamalar sonucunda ise işe alım süreçlerini başlatabileceklerdir. Kıyaslamalar neticesinde uygun adayların profillerine girilerek daha detaylı bilgi edinilebilir. Aynı zamanda aday profilleri üzerinde bulunan iş teklif etme formu doldurularak iş arayan bireylerin iletişim bilgileri istenmektedir. Adayın onaylama durumunda ise iletişim bilgileri işveren ile paylaşılarak bundan sonraki süreç aday ve işveren arasında devam etmektedir.

Şekil 3. Üyelerin Sektörel Dağılımı

Site yöneticisi kullanımı için alt alan adında bir yönetici sitesi oluşturulmuştur. Bu sitede yönetici, aday üye profilleri üzerinde ekleme, silme ve güncelleme işlemleri yapabilmektedir. Veri tabanından alınan verilerle oluşturulan grafiklere ve raporlara erişerek değerlendirme ve karar alma işlemleri yapabilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Organizasyonlar e-işe alım yöntemi kullanmalarının faydalarını özellikle pandemi süreci ile fazlasıyla görmüşlerdir. E-işe alım süreçleri ile aday seçme ve işlemenin yanında iş arayan adaylarla yapılan iş görüşmeleri de çevrimiçi ortamları kullanarak gerçekleştirmişlerdir. İş arayan adayların çevrimiçi araçları tercih etmesi ve işverenlerin de adaylarla daha kolay ulaşmasını sağlamak için geniş aday havuzuna erişebildikleri kariyer siteleri gibi platformları kullanmasıyla e-işe alım araçlarının sayısı günden güne artmaktadır. Adaylar açısından ise tek bir platform üzerinden birden fazla organizasyon ile iletişime geçebilme, özgeçmişlerini paylaşma imkânı yakalamaları için hazırlanmış bir fırsat gözüyle bakılmaktadır.

Çalışma kapsamında oluşturulan prototiple kariyer sitelerindeki işleyişi baz alarak adayları ve çeşitli organizasyonları bir araya getiren bir e-işe alım aracı elde etmek hedeflenmiştir. Oluşturulan sistem incelendiğinde sağladığı katkılar ve elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi listelenebilir:

- Personel talebi olan organizasyonların ve iş arayan adayların ihtiyaçlarına yönelik bilgi teknolojileri tabanlı bir çözüm sağlama,
- Anlık verilerle dinamik olarak alınan raporlar kullanıldığı durumda yöneticiler için sektörel işe alım analizleri yapabilmeye, adayların maaş beklentileri ile yeni yönetsel kararlar verebilme,
- İlan yayınlamak gereksinimler dışında gelen fazla sayıdaki başvurunun oluşturduğu gereksiz iş yoğunluğuna bağlı zaman israfından kurtulma,
- Bilgi teknolojisi araçlarının sağladığı kapsama alanının büyüklüğü ve özgeçmiş havuzuna sınırsız erişim sayesinde geniş yelpazeli bir aday topluluğuna ulaşabilme,
- Aday bulma, seçme ve adaylarla iletişime geçilmesi işlemlerinin bilişim teknolojisi araçları üzerinden yürütülmesi ile organizasyonların gereksiz kâğıt işlerinden kurtulması,
- Organizasyonlara sağlanan hizmetlerin ücretsiz olarak sunulması ile maliyetin ortadan kalkması,
- Adaylardan alınan çalışmak istedikleri şehir bilgisi ile coğrafi dezavantajın ortadan kalkması.

Geliştirilen sistem prototip aşamasında olup, uygulamaya konulması durumunda adaylar ve organizasyonlardan yurtiçinde tabii olunan KVKK kapsamında oluşturulan sözleşmeler ile hukuki açıdan onay alınması büyük önem taşımaktadır. Sistemin uygulamaya konulduğunda kalıcı olabilmesi ve talep edilebilir olması için yapılabilecek gelişmeler aşağıdaki gibi listelenebilir:

- Veri güvenliğini sağlamak için, web sayfası üzerinde SSL/TLS protokolleri ve veri tabanındaki verilerin şifrelenmesi için AES standardı kullanılarak güvenlik ağının daha etkin bir hale getirilmesi,
- Organizasyonlarla iş birliği içinde çalışarak, organizasyonlar için kullanıcı profilleri oluşturabilir. Oluşturulan profiller için kategorizasyon yapılabilir, bu kategorizasyonlar sektörler içerisindeki yerlerini alabilir. Örnek olarak bilişim sektörü içerisinde yer alan Siber Güvenlik, Network ve Ağ Uzmanı, Sistem Yöneticisi, Help Desk Personeli, Yazılımcı gibi alt kategorizasyon bu şekilde sisteme uyarlanabilir.
- Veri tabanında tutulan verilerden makine öğrenmesi kullanılarak yeni modeller oluşturulabilir. Yapılacak olan çalışma Python yazılım dili ile Gensim kütüphanesi kullanılarak organizasyonlara ve adaylara karar vermelerine yardımcı olmak amacıyla kullanılabilir.
- Mobil uygulama versiyonu geliştirilerek kullanımı ve erişilebilirliği kolaylaştırılabilir. Bu sayede yaygın kullanıma da açık olmuş olacaktır.

Sonuç olarak, e-işe alım süreçlerinin pandemi süreci ve dijitalleşmenin etkisiyle önemli bir dönüşüm yaşadığını gözlemlenmektedir. Oluşturulan prototip e-işe alım sistemi, organizasyonlar ve iş arayanlar arasında verimli bir köprü kurmayı hedeflemektedir. Bu sistem, personel taleplerini karşılamak, veri odaklı analizler yapmak, zaman ve maliyet tasarrufu sağlamak gibi birçok avantaj sunmaktadır. Ancak uygulamaya geçirilmesi durumunda veri

güvenliği, kategorizasyon, makine öğrenmesi ve mobil erişilebilirlik gibi önemli geliştirmeler gerekmektedir. Sonuç olarak, bu e-işe alım aracının başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için teknik ve hukuki önlemler alınmalı, sürekli iyileştirmeler ve kullanıcı dostu özellikler eklenmelidir. Bu sayede, iş arayanlar ve organizasyonlar için daha etkili bir işe alım deneyimi sunulabilir.

Kaynakça

- Abel, S. (2011). *The role of social networking sites in recruitment: results of a quantitative study among german companies*. [Yüksek lisans tezi, University of Twente]. http://essay.utwente.nl/61154/1/MSc_S_Abel.pdf
- Acar, A. C. (2009). *İnsan kaynakları yönetimi*. Beta Yayınları.
- Alanlı, A. (2022). İnsan kaynakları yönetiminin tarihsel gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Dergisi*, 1(1), 53-72. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sduiky/issue/73606/1212815>
- Alex, D. J. K. (2004). *The recruiters guide book*. Fable Press.
- Arthur, D. (1998). *Recruiting, interviewing, selecting & orienting new employees*. Amacom Div American Mgmt Assn.
- Arthur, D. (2001). *The employee recruitment and retention handbook*. Amacom Books.
- Ayaz, İ. S., Baran, E. & Açık, A. (2018). Denizcilik sektörüne yönelik iş ilanlarının analizi: Kariyer.net örneği. *SETSCI Conference Indexing System, Samsun*, 3, 711-715. http://set-science.com/manage/uploads/ISAS2018-Winter_0039/SETSCI_ISAS2018-Winter_0039_00135.pdf
- Balaji, S. & Murugaiyan, M. S. (2012). Waterfall vs. V-Model vs. Agile: A comparative study on SDLC. *International Journal of Information Technology and Business Management*, 2(1), 26-30. <https://mediaweb.saintleo.edu/Courses/COM430/M2Readings/WATEERFALLVs%20V-MODEL%20Vs%20AGILE%20A%20COMPARATIVE%20STUDY%20ON%20SDLC.pdf>
- Barber, L. (2006). *E-recruitment developments*. Institute for Employment Studies. <https://www.employment-studies.co.uk/system/files/resources/files/mp63.pdf>
- Birgelen, M. J., Wetzels, M. G. & Dolen, W. M. (2008). Effectiveness of corporate employment web sites how content and form. *International Journal of Manpower*, 29(8), 731-751. <https://doi.org/10.1108/01437720810919323>
- Celep, M. & Afacan Fındıklı, M. M. (2018). The effects of electronic human resources practices on organizational outcomes: a study on foreign enterprise insurance companies in Turkey. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 13(1), 63-77. <https://dergipark.org.tr/en/pub/beyder/issue/38212/326246>
- Çubukçu, C. (2016). Sistem analistlerinin dijital çağ ile birlikte değişen rolleri ve kullandıkları yeni yöntemler. *Academic Platform-Journal of Engineering and Science*, 4(2), 37-40. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/apjes/issue/24322/257740>
- Deillon, C. (2014). *The advantages and challenges of turning towards e-recruitment for small and medium sized businesses (SME)*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. University of Fribourg.
- Doğan, A. (2011). Elektronik insan kaynakları yönetimi ve fonksiyonları. *Journal of Internet Applications and Management*, 2(2), 51-80. <https://doi.org/10.5505/iuyd.2011.22932>
- Erarslan, D., Deniz, N., Yıldırım, H. & İnel, M. N. (2013). İşe alım sürecinde iç kaynaklardan yararlanma politikasının çalışanların örgüte bağlılığı üzerindeki etkisi. *Öneri Dergisi*, 10(39), 11-21. <https://dergipark.org.tr/en/pub/maruoneri/issue/17900/187798?publisher=e-dergi-marmara>
- Ekren, G. & Turan, A. H. (2021). Yazılım geliştirme yaşam döngüsü bakış açısından ERP uygulaması: Bir delphi çalışması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 667-686. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1159>
- Güler, E. Ç. (2006). İşletmelerin e-insan kaynakları yönetimi ve e-işe alım süreçlerindeki gelişmeler. *Ege Academic Review*, 6(1), 17-23. <https://dergipark.org.tr/en/pub/eab/issue/39837/472342>

- Harris, H., Brewster, C. & Sparrow, P. (2003). *International human resource management*. CIPD Publishing.
- Kariyer.net. (13 Mart 2022). Hakkımızda. Kariyer.net. <https://www.kariyer.net/kurumsal/hakkimizda>
- Kim, S. & O'Connor, J. G. (2009). Assessing electronic recruitment implementation in state governments: Issues and challenges. *Public Personnel Management*, 38(1): 47-66. <https://doi.org/10.1177/009102600903800104>
- Lebekwe, M. & Güran, R. (2018). Türkiye'de elektronik işe alım kullanımına yönelik bir araştırma. *Marmara İktisat Dergisi*, 2(1), 89-104. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mje/issue/36764/418740>
- Lee, I. (2005). E-recruiting: Categories and analysis of fortune 100 career web sites. T. T. Coronas ve M. A. Oliva (Ed.), *E-Human Resources Management: Managing Knowledge People içinde* (ss. 86-100). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-59140-435-4.ch004>
- Marchington, M. & Wilkinson, A. (2005). *People management and development: Human resource management at work*. London: Chartered Institute of Personnel & Development (CIPD) Publishing.
- Öge, S. (2004). Elektronik insan kaynakları yönetimi (E-HRM)'nde insan kaynakları enformasyon sistemi (HRIS)'nin önemi ve temel kullanım alanları. 3. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Eskişehir*, 109-117.
- Özer, M., Sökmen, A., Özyayın, M. & Akçakaya, M. (2017). *İnsan kaynakları yönetimi*. Gazi Kitabevi.
- Özgen, H. & Yalçın, A. (2018). *İnsan kaynakları yönetimi*. Nobel Kitabevi.
- Parry, E. & Tyson, S. (2008). An analysis of the use and success of online recruitment methods in the UK. *Cranfield School of Management Human Resource Management Journal*, 18(3), 257-274. <https://doi.org/10.1111/j.1748-8583.2008.00070.x>
- Pearce, C. G. & Tuten, T. L. (2001). Internet recruiting in the banking industry. *Business Communication Quarterly*, 64(1), 9-18. <https://doi.org/10.1177/108056990106400103>
- Polat, C. M. (2001). *İnsan kaynakları yönetiminde bilgi teknolojisi uygulamaları ve elektronik-haberleşme sektöründe konuya ilişkin bir araştırma*. [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Saç, S. (2004). *Elektronik insan kaynakları yönetimi*. [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

EXTENDED SUMMARY

Today, human resources are extremely important for organizations. Choosing the right employees and placing them in the right position ensures that organizations have a workforce that can create value. Businesses need to manage their human resources effectively in order to keep up with change. As access to information technology tools has become easier, businesses have also changed their business processes and ways of doing business. Electronic recruitment improves the online process of obtaining business information and allows companies to save costs, shorten recruitment cycle times and select suitable candidates.

The aim of the study is to examine the career sites that are currently in use and to improve the experiences they offer to the user in terms of both the organization and the candidates, and to provide a development for the benefit of all system users. The System Development Life Cycle (SDLC) approach, which consists of planning, analysis, design, coding, testing and delivery of the system, was followed at every step of the prototype developed for this purpose. The purpose of the study was determined at the planning stage.

During the needs analysis process, the leading career sites of our country were examined and areas that could be improved were identified. The biggest importance of prototype construction and the problem it solves is to provide equality of opportunity, to create its own style by separating from the working mechanism of the platforms in a different style from the currently used platforms. As a result of the analysis, the features that should be found in the prototype in order to solve the identified problems are as follows;

- a. In the system, it is the first target for organizations to select candidates from their resume instead of posting job advertisements. Thus, it is aimed to prevent high number of applications from creating a workload.
- b. It is aimed to present the designed system for organizations free of charge and without the need for membership.
- c. It is aimed to share the entire resume pool with organizations without any restrictions.
- d. The first communication between the organization and the candidate will take place through the system.
- e. The contact information of the candidate is not shared with the organizations, and as a result of the organization's request for the contact information at the first contact with the candidate, the information is shared with the organization, subject to the candidate's permission.
- f. Candidates are asked to specify the cities they want to work in during their membership. By sharing this information with the organizations, it is aimed to eliminate the geographical disadvantage.

Considering the constraints obtained as a result of the needs analysis, the design phase was started. During the design phase, the user interface and database were designed. The appropriate software model for the database structure and user interface designed in the coding step was determined as Waterfall and this model was put into practice. During the coding phase of the prototype, the user experience and the operation of the system were evaluated in terms of performance and care was taken to use the most appropriate solutions. PHP software language was preferred during the platform creation phase. For database design, MySQL was preferred, which will work in full compatibility with PHP and enable fast processing. After the system was coded, the tests were completed and transferred to the web environment.

With the prototype created within the scope of the study, it is aimed to obtain an e-recruitment tool that brings candidates and various organizations together based on the functioning of career sites. When the created system is examined, its contributions and results can be listed as follows:

- a. Providing an information technology-based solution for the needs of organizations with personnel demand and job seekers,
- b. To be able to make sectoral recruitment analyzes for managers, to make new managerial decisions with the salary expectations of the candidates, in case of using dynamic reports with instant data,
- c. Getting rid of time wasting due to unnecessary workload caused by the large number of applications coming out of the requirements by posting advertisements,
- d. Reaching a wide range of candidates thanks to the size of the coverage provided by information technology tools and unlimited access to the resume pool,
- e. Getting rid of unnecessary paperwork of organizations by carrying out the processes of finding, selecting and communicating with candidates through information technology tools,
- f. Elimination of costs by providing the services provided to organizations free of charge,

- g. With the city information they want to work from, the geographical disadvantage is eliminated.

The developed system is at the prototype stage, and it is of great importance to obtain legal approval from the candidates and organizations with the contracts created within the scope of the KVKK, which are subject to the domestic law. The developments that can be made in order for the system to be permanent and demandable when put into practice can be listed as follows:

- a. In order to ensure data security, making the security network more effective by using SSL/TLS protocols on the web page and AES standard for encrypting data in the database,
- b. Working in cooperation with organizations, it can create user profiles for organizations. Categorization can be made for the created profiles, and these categorizations can take their place within the sectors. For example, sub-categorizations such as Cyber Security, Network and Network Specialist, System Administrator, Help Desk Personnel, Software Developer in the IT sector can be adapted to the system in this way.
- c. New models can be created using machine learning from the data held in the database. The work to be done can be used to help organizations and candidates make decisions by using the Gensim library together with the python software language.
- d. A mobile application version can be developed to facilitate its use and accessibility. In this way, it will be open to widespread use.

HAYAT BİLGİSİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINI CIPP MODELİNE GÖRE DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ

DEVELOPING AN EVALUATION SCALE FOR THE LIFE SCIENCE CURRICULUM ACCORDING TO THE CIPP MODEL

Ahmet AKKAYA

Milli Eğitim Bakanlığı
Kozaklı Mehmet Akif Ersoy İlkokulu
akkayahmet87@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5137-0541

Nihat ÇALIŞKAN

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
ncaliskan@ahievran.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6503-7432

ÖZ

Geliş Tarihi:

11.04.2023

Kabul Tarihi:

05.12.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Ölçek Geliştirme
Hayat Bilgisi
CIPP Modeli
Program
Değerlendirme

Keywords

Scale Development
Life Science
CIPP Model
Program Evaluation

Bu araştırmanın amacı, Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programını CIPP modeline göre değerlendirebilecek geçerliği ve güvenilirliği kanıtlanmış bir ölçek geliştirmektir. Bu çalışmada kullanılan veriler iki farklı çalışma grubundan toplanmıştır. 214 sınıf öğretmeninden oluşan ilk çalışma grubundan elde edilen veriler AFA için, 318 sınıf öğretmeninden oluşan ikinci çalışma grubundan elde edilen veriler ise DFA için kullanılmıştır. Verilerin analizi SPSS 23 programı ve LISREL 8.7 programları kullanılarak yapılmıştır. Güvenirlik analizleri kapsamında madde toplam korelasyon değerleri ile Cronbach's Alpha katsayısı hesaplanmış olup, geçerlik analizleri kapsamında uzman görüşleri alınmış ve AFA ile DFA yapılmıştır. Geliştirilen 4 faktörlü ve 36 maddelik ölçeğin Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı 0,969 olarak hesaplanmış, ölçekteki maddelerin faktör yüklerinin 0,523 ile 0,848 arası değer aldığı belirlenmiştir. Ölçekteki dört faktörün toplam varyansın %69,356'sını açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. DFA sonuçlarına göre ölçeğin RMSEA indeksinin kabul edilebilir düzeyde, diğer indekslerin ise mükemmel uyum düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, geliştirilen bu ölçeğin güvenilir ve geçerli bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

ABSTRACT

The aim of this research is to develop a scale with proven validity and reliability that can evaluate the Life Science Curriculum according to the CIPP model. The data used in this study were collected from two different study groups. The data obtained from the first study group consisting of 214 classroom teachers were used for EFA, and the data obtained from the second study group consisting of 318 classroom teachers were used for CFA. Data analysis was performed using SPSS 23 program and LISREL 8.7 programs. Within the scope of reliability analysis, item total correlation values and Cronbach's Alpha coefficient were calculated, expert opinions were taken within the scope of validity analyzes and EFA and CFA were performed. The Cronbach's Alpha reliability coefficient of the developed 4-factor and 36-item scale was calculated as 0.969, and it was determined that the factor loads of the items in the scale ranged from 0.523 to 0.848. It was concluded that the four factors in the scale explained 69.356% of the total variance. According to the CFA results, it was determined that the RMSEA index of the scale was at an acceptable level, and the other indices were at the perfect fit level. When the results are evaluated in general, it can be said that this developed scale is a reliable and valid measurement tool.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1281323>

Atıf/Cite as: Akkaya, A., & Çalışkan, N. (2023). Hayat bilgisi dersi öğretim programını CIPP modeline göre değerlendirme ölçeğinin geliştirilmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2039-2056.

¹ Bu çalışma birinci yazarın "Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programının CIPP Modeline Göre Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Sosyal bir varlık olarak insanın yaşadığı topluma adapte olabilmesi, hayatını kolay bir şekilde devam ettirebilmesi, yaşadığı çevredeki tüm canlılar ve doğa ile sağlıklı etkileşimde bulunabilmesi için temel yaşam becerilerini edinmiş ve yaşadığı toplumun değerlerini benimsemiş olması gerektiği düşünülmektedir. Powell (1995) yaşam becerilerini, kişinin fiziksel, ruhsal, bilişsel, duyuşsal, cinsel, ahlaki ve mesleki süreçlerdeki gelişimsel görevlerine uyumlu bir şekilde yaşamı boyunca karşılaştığı güçlüklerle başa çıkabilmesini sağlayan beceriler olarak tanımlamaktadır. Değerlerin ise kişilerin düşüncelerinde, eylemlerinde ve tutumlarında ortaya çıkan kültürel öğeler olarak ifade edilebileceği (Çağlar, 2005) belirtilmektedir.

Temel yaşam becerileri ve değerler okul öncesi dönemde aile içinde öğrenilmeye ve edinilmeye başlasa da bu sürecin formal olarak bir disiplin bağlamında şekillendiği yerlerin ilkokullar olduğu söylenebilir. Nitekim çocukların temel beceri, bilgi ve davranışları kazanarak milli ahlak anlayışına uygun olarak yetişmelerinin sağlanmasının ilköğretimin görev ve amaçlarından birisi olduğu belirtilmektedir (Milli Eğitim Temel Kanunu [METK], 1973). Temel yaşam becerileri ile değerlerin öğretiminde, ilkokullarda bu misyonu üstlenmiş tek dersin Hayat Bilgisi dersi olduğu söylenebilir. Bu ders çocukların iyi bir vatandaş olarak yetiştirilmesine yönelik olarak, çocuğun temel yaşam becerilerini formal eğitim ortamlarında edinmesi ve yaşadığı doğal ve sosyal çevreye uyum sağlayabilmesi amacıyla düzenlenmiştir (Aladağ, 2016). Çelik (2020)'e göre ise Hayat Bilgisi dersi çocukların hayata ilişkin olarak çevrelerinde olup bitenleri anlamlandırmalarını ve bu sürece uyum sağlayabilmek adına bir takım kişisel niteliklerin yanında temel yaşam becerilerini de kazandırmayı hedefleyen bir derstir.

Cumhuriyetten günümüze kadar farklı zamanlarda güncellenen veya değiştirilen Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı son olarak 2023 yılında güncellenmiştir. Günümüzde Hayat Bilgisi dersi ilkokulların 1 ve 2. sınıflarında haftada 4 saat, 3. sınıflarında ise haftada 3 ders saati olarak okutulmaktadır. Hayat Bilgisi programının amacı, temel yaşam becerileri ile değerleri kazandırmak, kişinin kendisini, doğayı ve çevreyi tanımasını sağlamak, vatanını sevdirmek ve araştırıp üreten kişiler olmasını sağlamak olarak ifade edilebilir.

Son olarak 2023 yılında güncellenmiş olan Hayat Bilgisi Dersi Öğretim programında öğrencilere kazandırılması öngörülen 23 temel yaşam becerisi ile 10 kök değer bulunmaktadır. Ancak değişimin ve gelişimin hızlı bir şekilde gerçekleştiği bu dönem öğrencilerin de kazanması gereken farklı temel yaşam becerilerinin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu değişim ve gelişmelere paralel olarak da eğitim programlarının güncellenmesi, değiştirilmesi ve geliştirilmesi zorunlu hale gelmektedir. Bu aşamada, dinamik bir yapıya sahip olan öğretim programlarının geliştirilmesi daha da önemli hale gelmektedir.

Oldukça kapsayıcı bir kavram olan program geliştirme, programın planlanması, uygulanması, denemesi ve değerlendirilmesi aşamalarından meydana gelmektedir (Oliva, 1997). Program değerlendirmenin, bir programın geliştirilmesi, değiştirilmesi, uygulamadan kaldırılması veya etkililiği hakkında karar verilmesi için önemli ve gerekli olduğu söylenebilir. Uşun (2012) program değerlendirmeyi, geliştirilmiş olan bir programın uygunluğu, verimliliği ve yeterliliği hakkında bilimsel araştırma yöntemlerinin kullanılarak bir karara varıldığı bir süreç olarak tanımlamaktadır. Ornstein ve Hunkins (2004)'e göre program değerlendirmenin amacı bir programın uygulanmasından önce ve uygulandıktan sonra zayıf ve güçlü yönlerinin ortaya konularak programın istenilen sonuçlar üretip üretmediğini belirlemektir.

Bir programın değerlendirilmesi sürecinde kullanılacak birçok yaklaşım ve model bulunmaktadır. Değerlendirme sürecinde hangi model veya yaklaşımın kullanılması gerektiğinin belirlenmesinde değerlendirme sonuçlarının nerede ve hangi amaçla kullanılacağı, programın hedef kitlesinin kimler olduğu, program tasarımının nasıl yapıldığı, verilerin toplanmasında hangi araçların kullanılacağı ve hangi bilimsel araştırma paradigmasının tercih edileceği gibi unsurlar etkili olmaktadır.

Program değerlendirmeye ilişkin literatür incelendiğinde Stufflebeam tarafından geliştirilen CIPP modeli oldukça kapsamlı ve çok yönlü bir model olması ile dikkat çekmektedir. Bu model, değerlendirme boyutları olan bağlam (context), girdi (input), süreç (process) ve çıktı (product) kavramlarının İngilizce baş harflerinin kısaltması olarak literatüre geçmiş bir program değerlendirme modelidir. CIPP modeli ile bir program, modelin dört boyutunun farklı şekilde ele alınıp değerlendirilebileceği gibi boyutların birbirleriyle olan ilişkileri ele alınarak da değerlendirilebilmektedir (Stufflebeam, 2003). CIPP modeli çeşitli alanlardaki materyalleri, personeli, öğrencileri, programları ve projeleri değerlendirmek amacıyla geniş çapta uygulanabilir ve uyarlanabilir bir yapıdadır ve bu modele göre değerlendirme kanıtlamak için değil geliştirmek için vardır (Stufflebeam, Madaus, ve Kelleghan, 2002).

İnsanın tüm yaşamı boyunca ihtiyaç duyacağı temel yaşam becerileri ile toplumda yer almasını sağlayacak kök değerlerin formal olarak öğretimi görevini üstlenen Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programını CIPP modeli gibi oldukça detaylı, kapsamlı ve çok yönlü bir model ile değerlendirmek ve bu değerlendirme sonucu ortaya çıkacak sonuçları paylaşmak program geliştirme ve değerlendirme açısından önemli görülmektedir. Buradan hareketle literatür taraması sonucu Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programını kapsamlı ve çok yönlü değerlendirebilecek, programın bağlamını, girdilerini, uygulama sürecini ve uygulama sonucu ortaya çıkan ürünlerin niteliklerini belirleyebilecek bir ölçme aracına rastlanılmamış olması bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki odak noktayı oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bu araştırma ile Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programını kapsamlı ve çok yönlü bir şekilde CIPP modeli ile değerlendirebilecek bir ölçme aracı geliştirmek ve literatürdeki bu eksikliği gidermek amaçlanmaktadır. Bu çalışma, Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programını kapsamlı ve çok yönlü bir şekilde değerlendirmeye imkân sağlayacak olmasından dolayı önemli görülmektedir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma likert tipi bir ölçek geliştirme çalışmasıdır. Bu bakımdan bu araştırmanın kapsamını, amacına uygun olarak Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programını CIPP Modeline Göre Değerlendirme Ölçeğini geliştirme işlem ve basamakları oluşturmaktadır. Bu araştırma kapsamında gerçekleştirilen ölçek geliştirme sürecinde Tezbaşaran (2008) tarafından önerilen likert tipi ölçek geliştirmede esas alınması gereken işlem basamakları temel alınmış ve bu adımlar takip edilerek ölçek geliştirilmiştir.

Bu araştırma kapsamında yapılan ölçek geliştirme çalışmasına, alan yazındaki CIPP modeli ile yapılan program değerlendirme çalışmaları incelenerek başlanılmıştır. Taylor ve Beniast (2003), Stufflebeam (2003), Stufflebeam ve Shinkfield (2007) tarafından yapılan çalışmalar incelenerek ölçekte yer alması düşünülen CIPP modelinin bağlam, girdi, süreç ve ürün boyutlarına uygun 62 maddelik taslak ölçek oluşturulmuştur.

Hazırlanan 62 maddelik taslak ölçek için uygun maddelerin seçilmesi, kapsam ve görünüş geçerliğinin sağlanması amacıyla uzman görüşlerine başvurulmuştur. Taslak ölçek için yönerge hazırlanmış ve maddelere uygun olarak likert tipi cevaplama kısmı yazılmıştır. Beşli likert tipinde oluşturulan bu ölçekte cevaplayıcıların katılma dereceleri 5 “Kesinlikle Katılıyorum”, 4 “Katılıyorum”, 3 “Kararsızım”, 2 “Katılmıyorum” ve 1 “Kesinlikle Katılmıyorum” şeklinde kategorize edilmiştir. Ölçeğe son hali, yapılan geçerlik ve güvenirlik çalışmaları sonucunda verilmiştir.

Çalışma Grupları

Bu araştırma 2021-2022 eğitim ve öğretim yılı II. döneminde Nevşehir genelindeki resmi ilkokullarda görev yapan sınıf öğretmenlerinden oluşan iki farklı çalışma grubuyla gerçekleştirilmiştir. Açımlayıcı faktör analizine veri kaynağı oluşturan ilk çalışma grubunda 214 sınıf öğretmeni yer almaktadır. İlk çalışma grubunu oluşturan 214 öğretmenden 116’sı (%54,2) kadın, 98’i (%45,8) erkektir. Öğretmenlerin 56’sı (%26,2) 1. sınıfı, 53’ü (%24,8) 2. sınıfı, 58’i (%27,1) 3. sınıfı, 47’si (%22) 4. sınıfı okutmaktadır. Yine 214 öğretmenin 29’u (%13,6) 0-3 yıl arası, 25’i (%11,7) 4-7 yıl arası, 29’u (%13,6) 8-11 yıl arası, 34’ü (%15,9) 12-15 yıl arası, 29’u (%13,6) 16-19 yıl arası, 18’i (%8,4) 20-23 yıl arası, 28’i (%13,1) 24-27 yıl arası, 22’si (%10,3) 28 yıl ve üzere mesleki kıdeme sahiptir. 214 öğretmenin 7’si (%3,3) ön lisans, 177’si (%82,7) lisans, 30’u (%14) lisansüstü mezunudur. Bu öğretmenlerden 38’i (%17,7) köy ve kasabada, 83’ü (%38,8) ilçede, 93’ü (%43,5) il merkezinde yer alan ilkokullarda görev yapmaktadır.

Doğrulayıcı faktör analizine veri kaynağı oluşturan ikinci çalışma grubu, ilk çalışma grubunda yer almayan 318 sınıf öğretmeninden oluşmaktadır. İkinci çalışma grubunu oluşturan 318 öğretmenden 163’ü (%51,3) kadın, 155’i (%48,7) erkektir. Öğretmenlerin 89’u (%28) 1. sınıfı, 72’si (%22,6) 2. sınıfı, 87’si (%27,4) 3. sınıfı, 70’i (%22) 4. sınıfı okutmaktadır. Yine 318 öğretmenin 35’i (%11) 0-3 yıl arası, 34’ü (%10,7) 4-7 yıl arası, 45’i (%14,2) 8-11 yıl arası, 64’ü (%20,1) 12-15 yıl arası, 49’u (%15,4) 16-19 yıl arası, 28’i (%8,8) 20-23 yıl arası, 35’i (%11) 24-27 yıl arası, 28’i (%8,8) 28 yıl ve üzere mesleki kıdeme sahiptir. 318 öğretmenin 10’u (%3,1) ön lisans, 269’u (%84,6) lisans, 39’u (%12,3) lisansüstü mezunudur. Bu öğretmenlerden 54’ü (%17) köy ve kasabada, 140’i (%44) ilçede, 124’ü (%39) il merkezinde yer alan ilkokullarda görev yapmaktadır. Çalışma gruplarının her ikisi de basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Bu yöntem, örnekleme birimlerinin eşit seçilme ihtimalinin olduğu bir yöntemdir (Büyüköztürk vd., 2016).

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan taslak ölçek formu iki temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde öğretmenlerin kişisel bilgilerini belirlemeye yönelik 5 soru, ikinci bölümde ise Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programının CIPP modeline göre değerlendirilmesi amacıyla yönelik hazırlanmış 60 soru yer almaktadır.

Verilerin Analizi

Geliştirilen ölçeğin güvenirlik ve geçerlik çalışmaları bağlamında madde toplam puanlarının korelasyonlarına dayalı madde analizi, Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı hesaplaması, AFA ve DFA yapılmıştır. Bu araştırma kapsamında toplanan veriler ile yapılan madde analizleri ve açımlayıcı faktör analizinde (AFA) SPSS 23 programı kullanılırken doğrulayıcı faktör analizinde (DFA) LISREL 8.7 programı kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması

Geliştirilen ölçeğe ilişkin veriler 2021-2022 eğitim öğretim yılının bahar döneminde toplanmıştır. Araştırma verileri Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Etik Kurulunun 21.04.2022 tarih ve 2022/03/10 sayılı kararı ile alınan etik kurul izni ve Nevşehir Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğünden alınan 09.06.2022 tarih ve 51507517 sayılı araştırma izni yazısına istinaden toplanmıştır. AFA ve DFA için kullanılan veriler Google Forms aracılığı ile toplanmıştır. Bu amaçla Nevşehir genelindeki ilkökul müdürlerinin telefonlarına link gönderilmiş ve okul gruplarından paylaşımları istenmiştir. AFA'ya yönelik veri toplamak amacıyla paylaşılan linke 5 gün cevaplama süresi verilmiş ardından link cevaplama kapatılmıştır. AFA tamamlandıktan sonra son haline getirilen ölçek 1 hafta sonra aynı şekilde çevrimiçi olarak öğretmenler ile tekrar paylaşılmıştır. Fakat AFA için formu cevaplayan öğretmenlerin DFA için paylaşılan ölçeği cevaplamamaları için bilgi notu düşülmüştür. Bu amaçla AFA ve DFA verilerinin farklı örneklemeler üzerinden toplanması amaçlanmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Ölçmelerin duyarlılık düzeyi ve ölçme sonuçlarının tesadüfi hatalardan arınıklık derecesi olan güvenirlik (Turgut ve Baykul, 2015), geçerliğin ön şartıdır (Balci, 2005).

Madde analizlerinin yapılması, iç tutarlılık güvenirliğini hesaplama yöntemlerinden biridir (Balci, 2005). Çok fazla bilinmeyen veya görmezden gelinen maddeler arası korelasyon katsayısı, madde analizine başvurmanın bir yolu olup maddeler ve ölçek ile ilgili önemli bilgiler barındırır (Erkuş, 2019). Likert, maddelerin ölçme güçlerinin belirlenmesi için korelasyona ve t-testine dayalı madde analizlerini önermektedir (McIver ve Carmines, 1982). Büyüköztürk vd. (2016) ise güvenirlik hesaplamalarında Cronbach Alpha analizinin kullanılabilirliğini belirtmektedir. Ölçeğin güvenirlik çalışmaları kapsamında, ölçeğin iç tutarlığına ilişkin olarak öncelikle madde toplam puanlarının korelasyonlarına dayalı madde analizi yapılmış ve ayrıca Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı hesaplanmıştır.

Ölçme aracının amacına hizmet etme derecesi (Turgut ve Baykul, 2015) olarak tanımlanan geçerlik ölçeğin ölçülmek istenen özelliği ne derecede ölçebildiği ile ilişkilidir ve kapsam, ölçüt ve yapı geçerlikleri en çok kullanılan geçerlik türleridir (Büyüköztürk, 2015).

Kapsam geçerliği, bir ölçme aracındaki maddelerin nitelik ve nicelik olarak yeterliliğinin göstergesi olup bunu test etmedeki en akılcı yöntemlerden birisi de uzman görüşüne başvurmadır (Büyüköztürk, 2015). Kapsam geçerliğinin sağlanması amacıyla, eğitim programları ve öğretim alanından 4, sınıf eğitimi alanından 2 ve ölçme ve değerlendirme alanından da 1 olmak üzere toplam 7 uzmandan görüşler alınmıştır. Uzman görüşleri arası uyumu belirleme ve kapsam geçerlik oranını hesaplamak için Lawshe tekniği kullanılmıştır. Bu teknikte kapsam geçerlik oranı, maddeleri uygun olarak niteleyen uzman sayısının görüş bildiren toplam uzman sayısının yarısına bölümünün bir eksiği alınarak hesaplanmakta olup 7 uzmanın görüş bildirdiği maddeler için kapsam geçerlik oranı minimum 0,99 olarak alınmalıdır (Lawshe, 1975). Uzman görüşlerine bakıldığında, 7 uzmanının tamamının taslak ölçekteki 62 maddenin 60 tanesi için "uygun" şeklinde görüş bildirdiği, 2 madde için ise 2 uzmanın "çıkarılmalı" şeklinde görüş bildirdiği belirlenmiştir. Her madde için hesaplanan kapsam geçerlik oranı 2 madde hariç 1,00 bulunmuş, kapsam geçerlik oranı 0,42 olan iki madde bu doğrultuda taslak ölçekten çıkartılmıştır. Uzman görüşleri sonrası 2 maddesi çıkarılarak 60 madde olarak hazırlanan taslak ölçeğin ön uygulaması, anlaşılmayan maddelerin olup olmadığını belirlemek amacıyla 30 kişilik bir öğretmen grubuna uygulanmış ve tüm maddelerin anlaşılabilir olduğu sonucuna varılmıştır.

Ölçüt geçerliliği, benzer özellikleri ölçtüğü düşünülen ölçme araçlarının sonuçları arasındaki korelasyonudur (Batdı, 2020). Fakat bu alanda daha önceden geliştirilmiş bir ölçek ve benzer bir çalışma olmadığından dolayı bu araştırma kapsamında geliştirilen ölçeğin ölçüt geçerliğine bakılamamıştır.

Yapı geçerliği ise bir ölçme aracını bir araya getiren parçalar arası ilişkilerden yola çıkılarak aracın belli bir yapıyı gösterme düzeyinin ortaya konulmasıdır (Başol, 2015). İstatistiki olarak, faktör analizi yapı geçerliğini incelemenin en iyi yöntemidir (Seçer, 2015).

Açımlayıcı ve doğrulayıcı olmak üzere iki tür faktör analizi vardır (Tabachnick ve Fidell, 2015). Açımlayıcı faktör analizi (AFA) ölçme aracındaki maddeler arası ilişkinin türünü belirlemek ve maddelerin toplanabileceği başlık sayısını bulmakta kullanılan bir tekniktir (Seçer, 2015). Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ise verinin orijinal yapıya uyumunu belirlemek için yapılır (Meydan ve Şeşen, 2011).

Faktör analizi öncesinde, yeterli örneklem büyüklüğüne ilişkin olarak O'Rourke ve Hatcher (2013) 100 kişilik bir örneklemin, Kline (1994) 200 kişilik bir örneklemin hatta bazı durumlarda 100'e kadar indirgenebilecek bir örneklemin, Preacher ve Mac Callum (2002) ise 100 kişi üzeri örneklem büyüklüğünün yeterli olacağını belirtmektedirler. Bu doğrultuda 214 verinin açımlayıcı faktör analizi için yeterli olduğu söylenebilir.

Bu çalışma kapsamında yapılan açımlayıcı faktör analizi temel bileşenler analiz yöntemi ve döndürme tekniklerinden Varimax uygulanarak yapılmıştır. Ölçeğin çok faktörlü bir yapıya sahip olduğu düşüncesiyle yapılacak olan faktör analizinde döndürme tekniği olarak Varimax tercih edilmiştir (Kline, 1994; Rennie, 1997; Stapleton, 1997; Stevens, 1996).

Tabachnick ve Fidell (2015)'e göre Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) katsayısı, örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygun olup olmadığını gösteren bir indeks olup bu değer minimum en az 0,60 ve üzerinde olması ve Barlett testinin de anlamlı ($p < 0,05$) olması gerekmektedir. Ayrıca, maddelerin faktör yük değerlerinin 0,45 ve üzeri bir değer alması madde seçimi için iyi bir ölçü olup, az sayıda madde için bu eşik değer 0,30' kadar indirilebilmektedir (Büyüköztürk, 2015). Bu çalışma kapsamında KMO değeri olarak 0,60 faktör yük değeri olarak 0,45 referans alınmıştır. Yine AFA kapsamında toplam varyanslar ve faktör varyansları hesaplanmış, temel bileşenler analizi ile AFA tamamlanmıştır.

Bu araştırma ile geliştirilen ölçeğin yapı geçerliğine kanıt sunmak amacıyla yapılan DFA, AFA veri setinden farklı olan 318 veri ile gerçekleştirilmiştir. DFA için gerekli minimum örneklem büyüklüğünün, Gorsuch (1983) ve Kline (1994) 100, Catell (1978) madde sayısının 3-6 katı civarında, Hair, Black, Tatham ve Anderson (2010) ise madde sayısının minimum 5 katı olması gerektiği belirtilmektedirler. Bu bakımdan 318 verinin doğrulayıcı faktör analizi için yeterli olduğu söylenebilir.

Cabrera-Nguyen (2010) DFA yapılırken model tanımlamanın doğru bir şekilde yapılması gerektiğini, parametrelerin belirlenerek uygun parametre kestirim yöntemlerinin belirlenmesi gerektiğini, birden fazla uyum indeksi kullanılarak faktör yüklerinin anlamlılık değerleri ile birlikte raporlanması gerektiğini ifade etmektedir. Kline (2016) DFA sonuçlarının raporlanmasında en azından RMSEA, CFI, SRMR, χ^2 değerine yer verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Brown (2015) ise mutlak (χ^2 , SRMR ve RMR), sıkı (RMSEA) ve karşılaştırmalı (CFI-IFI, TLI-NNFI) olarak sınıflanan üç grup indeksten en az bir grup indeks kullanılması gerektiğini önermiştir. GFI ve AGFI çalışmalarda sıkça raporlanan uyum indekslerinden olsa da yapılan benzetim çalışmalarındaki (Hu ve Bentler, 1998; Marsh, Balla ve McDonald, 1988) zayıf kalan performanslarından dolayı tavsiye edilmemektedir. Bu araştırma kapsamında yapılan DFA'da öncelikle "t" değerleri ve maddelerin faktör yük değerleri incelenmiş daha sonra (x^2/sd), RMSEA, RMR, CFI, IFI, NFI, NNFI, RFI uyum indekslerine bakılmıştır.

Bulgular

Güvenirlilik Analizlerine İlişkin Bulgular

Kapsam geçerliği açısından, uzman görüşleri sonrası 2 maddenin çıkartılması sonucu 60 madde olarak geçerlik ve güvenirlilik analizlerine başlanan taslak ölçek için ilk olarak iç güvenirliliğin test edilmesi amacıyla madde toplam korelasyonları hesaplanmıştır. Bu hesaplama sonucu madde toplam korelasyonları 0,30 değerinden düşük 5 madde [14. madde (0,239), 33. madde (0,205), 36. madde (0,202), 37. madde (0,052), 46. madde (0,273)] taslak ölçekten çıkarılarak madde toplam korelasyonları hesaplaması tekrar yapılmış ve 55 maddelik taslak ölçeğin iç

tutarlığına ilişkin olarak yapılan madde toplam puanlarının korelasyonlarına dayalı madde analizi sonuçları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Maddelerin Toplam Puan Korelasyon (MTK) Değerleri

Maddeler	MTK	Maddeler	MTK	Maddeler	MTK
M 1	0,412	M 22	0,599	M 45	0,438
M 2	0,614	M 23	0,636	M 47	0,352
M 3	0,639	M 24	0,622	M 48	0,356
M 4	0,735	M 25	0,630	M 49	0,659
M 5	0,684	M 26	0,709	M 50	0,699
M 6	0,627	M 27	0,743	M 51	0,790
M 7	0,743	M 28	0,731	M 52	0,770
M 8	0,661	M 29	0,691	M 53	0,832
M 9	0,468	M 30	0,668	M 54	0,824
M 10	0,665	M 31	0,776	M 55	0,752
M 11	0,760	M 32	0,583	M 56	0,744
M 12	0,679	M 34	0,671	M 57	0,792
M 13	0,768	M 35	0,404	M 58	0,769
M 15	0,803	M 38	0,361	M 59	0,764
M 16	0,795	M 39	0,503	M 60	0,814
M 17	0,798	M 40	0,377		
M 18	0,447	M 41	0,470		
M 19	0,676	M 42	0,548		
M 20	0,652	M 43	0,466		
M 21	0,716	M 44	0,476		

Tablo 1 incelendiğinde taslak ölçekte yer alan 55 maddenin madde toplam korelasyonlarının 0,352 - 0,824 arasında değer aldığı görülmektedir. Ayrıca 55 maddelik taslak ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,976 olarak hesaplanmıştır.

Açımlayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

AFA öncesinde örneklem büyüklüğünün uygunluğunu belirlemek amacıyla hesaplanan KMO katsayısı ve Barlett testi sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. KMO ve Barlett Testi Sonuçları

KMO Katsayısı	0,948		
Barlett Testi Değeri	7041,228	df = 630	Sig = 0,000

Tablo 2 incelendiğinde KMO katsayısının 0,948 ve Barlett test sonucunun anlamlı olduğu görülmektedir. KMO katsayısı ve Barlett testi sonucunda maddelerin faktör yükleri incelenmiştir.

Yapılan analizler sonucu birçok faktöre yüksek ve 0,10’dan daha az farkla yüklenen 18 madde (49, 17, 8, 31, 34, 41, 35, 26, 28, 29, 32, 54, 27, 42, 48, 1, 40 ve 18. maddeler) binişik oldukları gerekçesi ile 1 madde (9. madde) ise

faktör yükünün 0,45 altında (faktör yükü: 0,281) kalması nedeni ile ölçekten çıkarılarak kalan 36 madde ile faktör yükleri tekrar hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Faktör Yükleri

Maddeler	Faktör Yükleri	Maddeler	Faktör Yükleri
M 2	0,579	M 25	0,487
M 3	0,605	M 30	0,523
M 4	0,707	M 38	0,625
M 5	0,699	M 39	0,640
M 6	0,533	M 43	0,703
M 7	0,685	M 44	0,766
M 10	0,612	M 45	0,684
M 11	0,734	M 47	0,562
M 12	0,687	M 50	0,620
M 13	0,675	M 51	0,757
M 15	0,750	M 52	0,716
M 16	0,773	M 53	0,844
M 19	0,758	M 55	0,711
M 20	0,756	M 56	0,773
M 21	0,848	M 57	0,791
M 22	0,611	M 58	0,778
M 23	0,679	M 59	0,792
M 24	0,691	M 60	0,814

Tablo 3 incelendiğinde, maddelerin faktör yük değerlerinin 0,523 ile 0,848 arası değiştiği görülmektedir. Faktör yüklerinin hesaplanmasından sonra 36 maddelik taslak ölçeğin özdeğer istatistiğine bağlı faktör sayıları ve açıklanan varyans oranları hesaplanmıştır. Bu sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Özdeğer İstatistiğine Bağlı Faktör Sayısı ve Açıklanan Varyanslar

<i>Bileşenler</i>	<i>Başlangıç Öz Değerleri</i>			<i>Kareler Toplamı Ekstraksiyonu</i>			<i>Kareler Toplamı Rotasyonu</i>		
	<i>Toplam</i>	<i>Varyans Yüzdəsi</i>	<i>Toplanmış Yüzde</i>	<i>Toplam</i>	<i>Varyans Yüzdəsi</i>	<i>Toplanmış Yüzde</i>	<i>Toplam</i>	<i>Varyans Yüzdəsi</i>	<i>Toplanmış Yüzde</i>
1	17,626	48,962	48,962	17,626	48,962	48,962	7,857	21,826	21,826
2	3,675	10,209	59,171	3,675	10,209	59,171	7,006	19,460	41,286
3	1,998	5,550	64,721	1,998	5,550	64,721	5,643	15,676	56,962
4	1,669	4,636	69,356	1,669	4,636	69,356	4,462	12,394	69,356
5	0,891	2,474	71,831						

Tablo 4 incelendiğinde özdeğer istatistiği 1'den büyük 4 faktör söz konusudur. Dört faktör toplam varyansın %69,356'sını açıklamaktadır.

36 maddelik taslak ölçeğin varimax tekniği ile döndürülmüş temel bileşenler analizi sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir. 0,45'den küçük değerlere tabloda yer verilmemiştir.

Tablo 5. Temel Bileşenler Analizi Sonuçları

	BİLEŞENLER			
	1	2	3	4
M5	0,769			
M16	0,740			
M11	0,735			
M4	0,720			
M12	0,719			
M3	0,709			
M2	0,708			
M10	0,697			
M15	0,696			
M7	0,693			
M13	0,649			
M6	0,634			
M56		0,772		
M59		0,772		
M58		0,748		
M57		0,743		
M53		0,742		
M60		0,742		
M51		0,712		
M55		0,705		
M52		0,677		
M50		0,664		
M21			0,837	
M20			0,805	
M19			0,796	
M24			0,760	
M23			0,724	
M22			0,689	
M25			0,530	
M30			0,527	
M44				0,840
M43				0,794
M45				0,791
M38				0,770
M39				0,749
M47				0,725

Tablo 5'te yer alan maddelerin döndürülmüş temel bileşenler analizi sonuçları incelendiğinde, binışık hiçbir maddenin olmadığı görülmektedir. Ölçeğin tamamı ile alt faktörlere ait Cronbach's Alpha katsayısı Tablo 6'da gösterilmiştir.

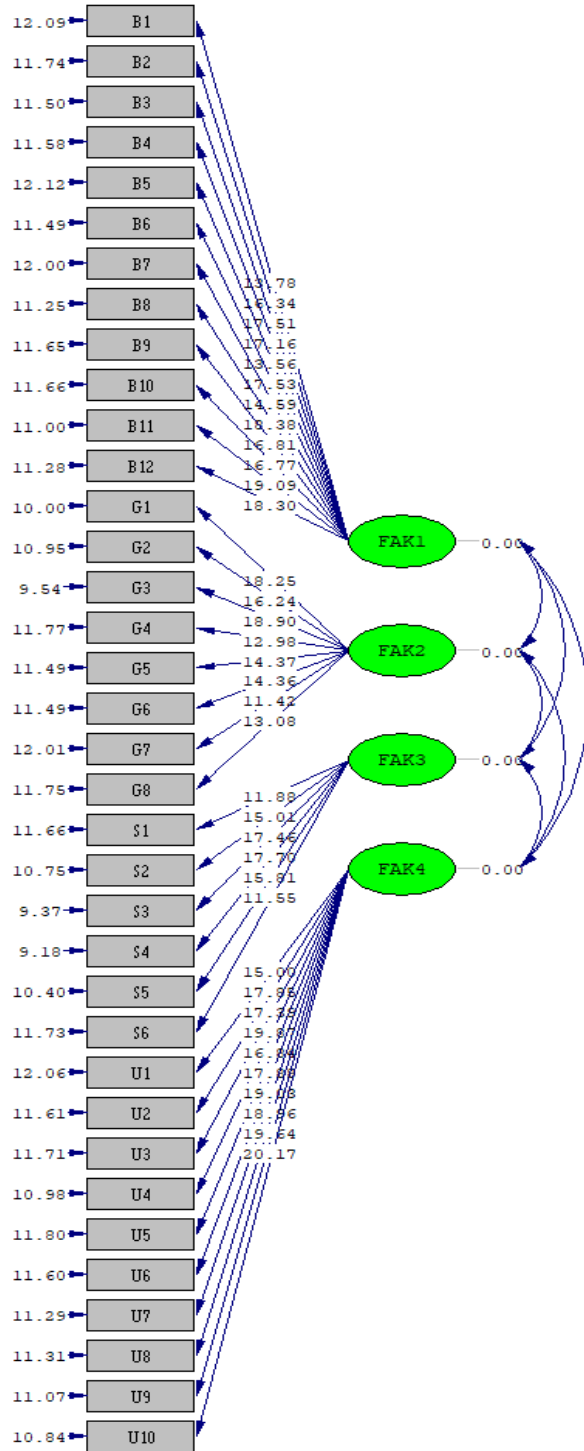
Tablo 6. İç Tutarlılık Katsayısı ile İlgili Sonuçları

	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
GENEL	0,969	36
Faktör 1	0,952	12
Faktör 2	0,924	8
Faktör 3	0,893	6
Faktör 4	0,964	10

Tablo 6 incelendiğinde 36 maddelik ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısının 0,969 olduğu, diğer alt faktörlere ait katsayıların ise 0,893 ile 0,964 arasında değiştiği görülmektedir.

Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

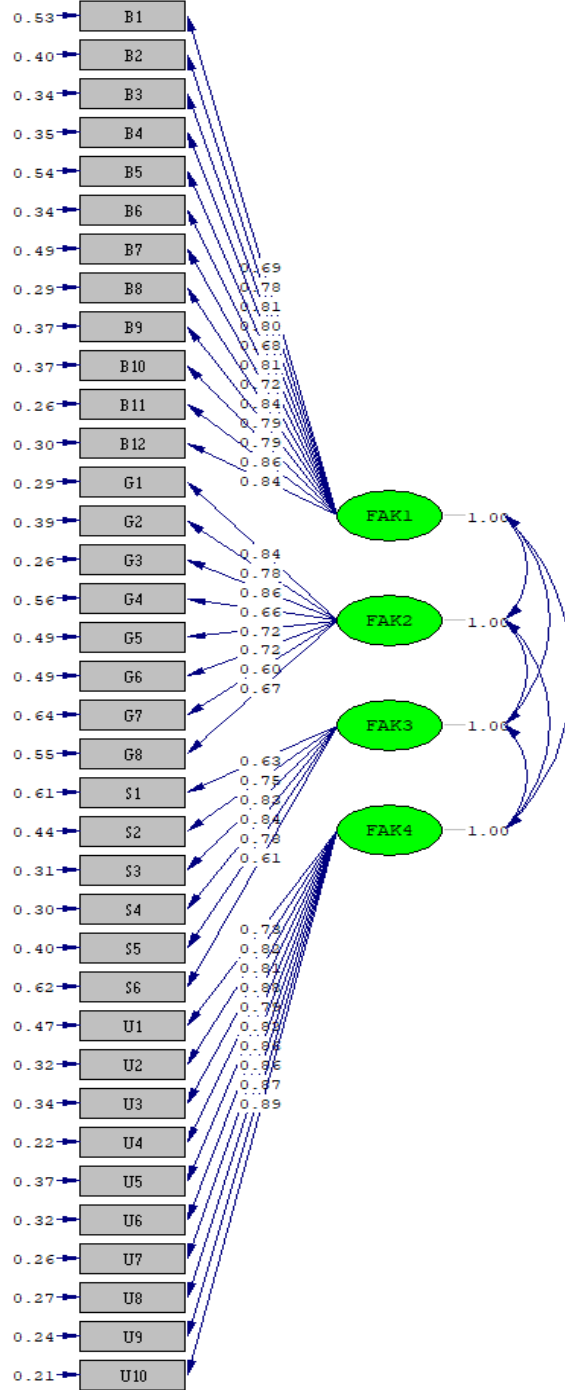
DFA yapılan modelin "t" değerleri Şekil 1'de gösterilmiştir.

Chi-Square=1385.61, df=588, P-value=0.00000, RMSEA=0.065

Şekil 1. Modele ait path diyagramı ve “t” değerleri

Şekil 1’de modele ait Path diyagramı üzerinde ‘t’ değerleri verilmiştir. Şekil 1’de yer alan ‘t’ değerleri incelendiğinde, her bir faktörden ilgili maddelere giden okların renginde değişim olmadığı ve ‘t’ değerlerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Şekil 2’de maddelerin faktör yük değerleri gösterilmiştir.

Chi-Square=1385.61, df=588, P-value=0.00000, RMSEA=0.065

Şekil 2. Modele ait path diyagramı ve faktör yükleri

Şekil 2 incelendiğinde maddelerin faktör yük değerlerinin tamamının 0,30 ve üzeri yük değerine sahip olduğu görülmektedir. Model uyum indekslerine yönelik ölçme modelinin sonuçları ile kabul edilebilir ve mükemmel uyum sınırları Tablo 7’de gösterilmiş olup, ayrıca indekslere ilişkin sonuçlarda verilmiştir.

Tablo 7. DFA Uyum İndeksleri Sonuçları

Uyum İndeksleri	Ölçme Modelinin Sonuçları	Kabul Edilebilir Sınıf	Mükemmel Uyum Sınırı	Sonuç
χ^2	1385,61			
df	588			
χ^2/sd	2,35		<3	Mükemmel Uyum
P-value	0,000			
RMSEA	0,065	=.050 ve =.080 arası	=.000 ve < .050 arası	Kabul Edilebilir Uyum
RMR	0,044	=.050 ve =.080 arası	=.000 ve < .050 arası	Mükemmel Uyum
CFI	0,98	=.95 ve üzeri	.97 ve üzeri	Mükemmel Uyum
IFI	0,98	=.90 ve üzeri	.95 ve üzeri	Mükemmel Uyum
NFI	0,97	=.90 ve üzeri	.95 ve üzeri	Mükemmel Uyum
NNFI	0,98	=.90 ve üzeri	.95 ve üzeri	Mükemmel Uyum
RFI	0,97	=.90 ve üzeri	.95 ve üzeri	Mükemmel Uyum

Tablo 7 incelendiğinde, χ^2 değerinin 1385,61, df değerinin 588 ve χ^2/sd değerinin 2,35 olduğu görülmektedir. Ayrıca RMSEA 0,065, RMR 0,044, CFI 0,98, IFI 0,98, NFI 0,97, NNFI 0,98 ve RFI 0,97 olarak bulunmuştur.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programının kapsamlı ve çok yönlü bir şekilde değerlendirilebilmesine imkân sağlaması amacıyla geliştirilmiş olan bu ölçeğin geliştirilmesine, literatür taraması sonucu oluşturulan 62 maddelik soru havuzu ile başlanmıştır. 62 maddelik taslak ölçeğin kapsam geçerliğinin sağlanması için uzman görüşlerine başvurulmuş ve 62 maddelik taslak ölçekten, uzman görüşü sonrası 2 madde çıkarılmıştır.

60 maddelik taslak ölçeğin güvenirlik analizleri sonucunda, ölçekteki 5 maddenin toplam korelasyonlarının 0,052-0,273 arası değer aldığı, diğer maddelerin korelasyonlarının ise 0,30'dan yüksek olduğu belirlenmiştir. Madde toplam korelasyon değerlerinin 0,30 ve üzerinde olması gerektiği (Büyüköztürk, 2015; Tavşancıl, 2002), korelasyon analizi sonucunda elde edilen 0,30 altındaki değerlerin maddeler arasındaki düşük ilişkiyi gösterdiği belirtilmektedir (Cohen, 1988; Huck, 2008). Bu bakımdan madde toplam korelasyon değerleri 0,30'dan düşük olan maddeler taslak ölçekten çıkarılmış ve kalan 55 madde ile madde toplam korelasyonları tekrar hesaplanmıştır. Taslak ölçekte yer alan 55 maddenin madde toplam korelasyonlarının 0,352 - 0,824 arasında değer aldığı belirlenmiştir. Ayrıca 55 maddelik taslak ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0,976 olarak bulunmuştur. Bu durumda da taslak ölçekte yer alan maddelerin ayırt ediciliklerinin yüksek ve ayrıca ölçeğin güvenilir olduğu yorumu yapılabilir.

AFA öncesinde, örneklem büyüklüğünün uygunluğunu belirlemek amacıyla hesaplanan KMO katsayısının 0,948 ve Barlett testi sonucunun anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Barlett testi, kısmi korelasyon temelinde değişkenler arası ilişkiyi inceleyen bir test olup anlamlı ki-kare değeri veri matrisinin uygunluğuna işaret etmektedir (Büyüköztürk, 2015). Yapılan KMO ve Barlett testi sonuçlarına göre de ölçeğin faktör analizi için uygun olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca taslak ölçekte yer alan 55 maddenin faktör yük değerleri hesaplanmış ve maddelerin faktör yüklerinin 0,563 - 0,864 aralığında değer aldığı belirlenmiştir. Madde seçiminde 0,45 ve üzeri faktör yükleri sınır değer olup sadece birkaç madde için bu sınır 0,30' kadar düşürülebilmektedir (Büyüköztürk, 2015). Bu çalışma kapsamında faktör yük değeri olarak 0,45 referans alınmıştır. Bu sonuçlara göre, faktör yük değerlerinin yüksek ve istenen değer düzeylerinde olduğu söylenebilir.

Ancak sadece ortak varyans değerlerine bakılarak ölçekten madde çıkartmak sakıncalı bir durumdur, bunun için faktör sayısı ve açıklanan toplam varyans tablosu ile temel bileşenler analizi sonuçlarının da incelenmesi yerinde olacaktır (Seçer, 2015). Yapılan analiz sonucunda toplam varyans değerlerine bakıldığında, analiz edilen 55 maddenin öz değerinin 1'den büyük değer aldığı ve 8 faktör altında toplandığı görülmüştür. Ölçeğin genel olarak açıkladığı varyansın % 70,814 olduğu belirlenmiştir. Ancak döndürülmüş temel bileşen analiz sonuçlarına bakıldığında bazı maddenin birden fazla faktöre yüksek düzeyde ve birbirine yakın olarak yüklendikleri görülmüş ve binişik maddeler çıkartılarak faktör analizi tekrarlanmıştır. Çünkü iki yüksek yük değeri farkının en az 0,10

olması tavsiye edilmektedir (Büyüköztürk, 2015). Yapılan analizler sonucu birçok faktöre yüksek ve 0,10'dan daha az farkla yüklenen 18 madde binişik oldukları gerekçesi ile 1 madde ise faktör yükünün 0,45 altında (faktör yükü: 0,281) kalması nedeni ile ölçekten çıkarılarak kalan 36 madde ile faktör analizi tekrarlanmış, Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) katsayısının 0,948 ve Barlett testi sonucunun anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca 36 maddelik taslak ölçeğin her bir maddesi için madde faktör yükleri tekrar hesaplanmış ve maddelerin faktör yüklerinin 0,523 ile 0,848 arası değer aldığı belirlenmiştir. Bu durumda da faktör yüklerinin tüm maddeler için yeterli düzeyde olduğu yorumu yapılabilir.

Özdeğer istatistiğine bağlı faktör sayılarına ve açıklanan varyanslara bakıldığında, özdeğer istatistiği 1'den büyük 4 faktörün olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlk faktörün toplam varyansın %21,826'sını, ilk iki faktörün %41,286'sını ilk üç faktörün %56,962'sini açıkladığı, dört faktörün ise birlikte toplam varyansın %69,356'sını açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Henson ve Roberts (2006) ölçek çalışmalarında %52 ve üzerinde bir değer sağlanması gerektiğini ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında bu oranın bu ölçek geliştirme çalışmasında sağlandığı söylenebilir.

36 maddelik taslak ölçek varimax tekniği ile döndürülerek temel bileşenler analizi yapılmış, maddelerin döndürülmüş temel bileşenler analizi sonuçları incelendiğinde binişik hiçbir maddenin olmadığı belirlenmiştir. En son yapılan analizler neticesinde, yapı geçerliğinin tespiti amacıyla yapılan açıklayıcı faktör analizi istenilen düzeyde sonuçlandırılmış, en son haliyle 36 maddelik Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programını CIPP Modeline Göre Değerlendirme Ölçeğinin 4 faktörlü bir yapıda olmasına karar verilmiştir. Çünkü faktör sayısının hızlıca kestirimi temel bileşenler analizinde rapor edilen özdeğerlerin boyutlarından elde edilmektedir ve 1'den az özdeğere sahip bileşen önemsiz bir bileşen olarak görülmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2015). Faktör analizi sonucu ortaya çıkan 4 faktörlü yapı da CIPP modelinde yer alan dört boyutluluk ile uyumakta ve tam uyum sağlamaktadır.

Birinci faktördeki M5, M16, M11, M4, M12, M3, M2, M10, M15, M7, M13 ve M6 numaralı maddeler programın bağlam boyutu ile ilişkili olmasından dolayı bu faktöre "Bağlam" adı verilmiştir. İkinci faktördeki M56, M59, M58, M57, M53, M60, M51, M55, M52 ve M50 numaralı maddeler programın ürün boyutu ile ilgili olduğundan bu faktöre "Ürün" adı verilmiştir. Üçüncü faktördeki M21, M20, M19, M24, M23, M22, M25 ve M30 numaralı maddeler programın girdi boyutu ile ilgili olduğundan bu faktöre "Girdi" adı verilmiştir. Dördüncü faktördeki M44, M43, M45, M38, M39 ve M47 numaralı maddeler programın uygulama süreci ile ilgili olduğundan bu faktöre "Süreç" adı verilmiştir. Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programını Değerlendirme Ölçeğinin faktör analizi sonunda oluşan en son şekli ekte sunulmuştur.

Ölçek için yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları sonucunda 60 madde ile analiz yapılmaya başlanan taslak ölçekten toplamda 24 madde atılmış ve son haliyle 36 maddelik bir ölçek hazırlanmıştır. 36 maddelik ölçek için Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı 0,969 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca ölçeğin alt boyutlarında yer alan faktörlerin güvenilirlik katsayıları faktör 1 için 0,952, faktör 2 için 0,924, faktör 3 için 0,893, faktör 4 için 0,964 olarak hesaplanmıştır. Güvenirlik analizlerinde Cronbach Alpha değerinin en az 0,70 olması gerekmektedir (Anderson, 1988; Kline, 1998; Peers, 1996). Bu bakımdan ölçeğin geneli ve alt faktörlerin güvenilirlik sonuçlarının yeterli olduğu söylenebilir.

Yapılan doğrulayıcı faktör analizinde, modele ait Path diyagramı üzerindeki "t" değerleri incelenmiştir. "t" değerine bakılırken Jöroskog ve Sörbom (1996) kırmızı ok bulunup bulanmadığına dikkat edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Modele ait "t" değerleri incelendiğinde, her bir faktörden ilgili maddelere giden okların renginde değişim olmadığı ve tüm maddeler için "t" değerlerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca DFA kapsamında incelenen maddelerin faktör yük değerlerinin tamamının 0,30 ve üzeri yük değerine sahip olduğu belirlenmiştir. Her bir maddenin faktör yük değerlerinin en az 0,30 olmasına dikkat edilmelidir (Seçer, 2015). Genel olarak değerlendirildiğinde DFA kapsamında bakılan "t" değerlerinde ve faktör yüklerinde herhangi bir sorunun olmadığı görülmüştür.

DFA uyum indeksleri incelendiğinde, χ^2 değerinin 1385,61 olduğu, df değerinin 588 ve χ^2/sd değerinin ise 2,35 olduğu belirlenmiştir. Ayrıca RMSEA 0,065, RMR 0,044, CFI 0,98, IFI 0,98, NFI 0,97, NNFI 0,98 ve RFI 0,97 olarak bulunmuştur. Schumacher ve Lomax (2004) tarafından χ^2/sd değerinin 3'ten küçük olması belirtilmiştir. Ancak χ^2/sd oranının 2.5 ve altında olması mükemmel uyumu göstermektedir (Kline, 2005). Bu bakımdan bu çalışmada χ^2/sd oranı mükemmel uyumlu olarak değerlendirilmiştir. Uyum indekslerinden sadece birisinin kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğu, diğer 7 indekste mükemmel uyum düzeyinde olduğu görülmektedir. Sonuç

olarak elde edilen istatistiki veri değerlerinin istenen düzeylerde olması model uyumunun istenilen ve iyi düzeyde olduğunu göstermektedir.

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, araştırmada geliştirilen Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programını CIPP Modeline Göre Değerlendirme Ölçeğinin, ilgili programı CIPP modeline göre değerlendirmeye yönelik geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu görülmektedir. Bu araştırma kapsamında geliştirilen ölçek kullanılarak Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı bağlam, girdi, süreç ve ürün değerlendirme boyutları ile detaylı ve çok yönlü bir şekilde değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Aladağ, S. (2016). Hayat Bilgisi: Tanımı, amacı ve doğası. S. Güven ve S. Kaymakçı (Ed.), *Hayat Bilgisi Öğretimi* içinde (1-21). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Anderson L. W. (1988). Attitudes and their measurement. J. P. Keeves (Ed.), *Educational Research, Methodology And Measurement: An International Handbook* içinde (885-895). Pergamon Press.
- Balcı, A. (2005). *Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem, teknik ve ilkeler*. PegemA Yayıncılık.
- Başol, G. (2015). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Batdı, V. (2020). Bilimsel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik. B. Oral ve T. Yazar (Ed.), *Eğitimde Program Geliştirme Ve Değerlendirme* içinde (115-143). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş. (2015). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cabrera-Nguyen, P. (2010). Author guidelines for reporting scale development and validation results in the journal of the society for social work and research. *Journal of the Society for Social Work and Research*, 1 (2), 99-103. doi: 10.5243/jsswr.2010.8
- Cattell, R. (1978). *The scientific use of factor analysis*. Plenum.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Çağlar, A. (2005). Okul öncesi dönemde değerler eğitimi. M. Sevinç (Ed.). *Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*. Morpa Kültür Yayınları.
- Çelik, Ö. (2020). Hayat Bilgisi dersinin amacı, kapsamı ve içeriği. V. Aktepe ve M. Gündüz (Ed.), *Kuramdan Uygulamaya Hayat Bilgisi Öğretimi* içinde (2-19). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Erkuş, A. (2019). *Psikolojide ölçme ve ölçek geliştirme – I*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Gorsuch, R. L. (1983). *Factor analysis (2. edition)*. Erlbaum.
- Hair, J. F., Black, W. C., Tatham, R. L. & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis*. Prentice Hall.
- Henson, R.K. & Roberts, J.K. (2006). Use of exploratory factor analysis in published research. *Educational and Psychological Measurement*, 66, 393-416.
- Hu, L. T. & Bentler, P. M. (1998). Fit indices in covariance structure modeling: Sensitivity to underparameterized model misspecification. *Psychological Methods*, 3 (4), 424-453.
- Huck, S.W. (2008). *Reading statistics and research (5. edition)*. Addison Wesley Longman.
- Jöreskog, K.G. & Sörbom, D. (1996). *LISREL 8 reference guide*. Lincolnwood. Scientific Software International.
- Kline, P. (1998). *Principles and practice of structural equation modeling*. Routledge Publisher.
- Kline, R. B. (2016). *Principle and practice of structural equation modelling (4. edition)*. The Guilford Press.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*, 28 (4), 563-575.

- Marsh, H. W., Balla, J. R. & McDonald, R. P. (1988). Goodness-of-fit indexes in confirmatory factor analysis: The effect of sample size. *Psychological Bulletin*, 103, 391-410.
- McIver, J. P. & Carmines, E. G. (1982) *Unidimensional scaling: Sage university paper series on quantitative application in the social sciences, series no. 07-024*. Sage Publications.
- MEB. (2018). *Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı*. Ankara. <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=326> (17.09.2021)
- Meydan, C.H. & Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Detay Yayıncılık.
- Milli Eğitim Temel Kanunu. (1973, 14 Haziran). Resmi Gazete (Sayı: 14574). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf> (02.11.2021).
- Oliva, P. F. (1997). *Developing the curriculum*. Longman.
- O'Rourke, N. & Hatcher, L. (2013). *A step-by-step approach to using the SAS™ system for factor analysis and structural equation modeling (2. edition)*. SAS Institute Inc.
- Ornstein, A. C. & Hunkins, F. P. (2004). *Curriculum foundations: Principles and theory*. Allyn and Bacon.
- Peers, L. (1996). *Statistical analysis for education and psychology researchers: Tools for researchers in education and psychology*. Falmer Press.
- Preacher, K. J. & MacCallum, R. C. (2002). Exploratory factor analysis in behaviorgenetics research: Factor recovery with small sample size. *Behavior Genetics*, 32 (2), 153-161.
- Powell, M.F (1995). A program for life skills training through interdisciplinary group processes. *Journal of Group Psychotherapy, Psychodrama, and Sociometry*, 38, 23-34.
- Rennie, K. M. (1997). *Exploratory and confirmatory rotation strategies in exploratory factor analysis*. Paper Presented at the Annual Meeting of the Southwest Educational Research Association.
- Seçer, İ. (2015). *SPSS ve LISREL ile pratik veri analizi*. Anı Yayıncılık.
- Stapleton, C. D. (1997). *Basic concepts and procedures of confirmatory factor analysis*. Paper Presented at the Annual Meeting of The Southwest Educational Research.
- Stevens, J. (1996). *Applied multivariate statistics for the social science (3. edition)*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Stufflebeam D. L. (2003). *The CIPP model for evaluation. annual conference of the oregon program evaluators network (open)*. Portland.
- Stufflebeam D. L., Madaus, G. F. & Kelleghan, T. (2002). *Evaluation models: Viewpoints on educational and human services evaluation (2. edition)*. Kluwer Academic Publishers.
- Stufflebeam, D. L. & Shinkfield, A. J. (2007). *Evaluation theory, models and applications*. Jossey Bass.
- Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2015). *Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı 6. basım* (Çev. Ed. Mustafa Baloğlu). Nobel Yayıncılık.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Nobel Yayıncılık.
- Taylor, P. & Beniast, J. (2003). *Training in agroforestry*. United Nations Avenue: The World Agroforestry Centre. Erişim adresi: <http://apps.worldagroforestry.org/downloads/Publications/PDFS/b12460.pdf> (14.11.2021).
- Tezbaşaran, A. (2008). *Likert tipi ölçek hazırlama kılavuzu üçüncü sürüm e-kitap*. Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Turgut, M.F. & Baykul, Y. (2015). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Uşun, S. (2012). *Eğitimde program değerlendirme: Süreçler, yaklaşımlar ve modeller*. Anı Yayıncılık.

Ekler

Ek 1. Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programını CIPP Modeline Göre Değerlendirme Ölçeği

HAYAT BİLGİSİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINI CIPP MODELİNE GÖRE DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİ

BAĞLAM DEĞERLENDİRME BOYUTUNA İLİŞKİN MADDELER		Kesinlikle Katılmıyorum (5)	Katılmıyorum (4)	Kararsızım (3)	Katılmıyorum (2)	Kesinlikle Katılmıyorum (1)
1	HBDÖP, bireysel, toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlar dikkate alınarak hazırlanmıştır.	()	()	()	()	()
2	HBDÖP, öğrencilere temel yaşam becerilerini kazandıracak yeterliliğe sahiptir.	()	()	()	()	()
3	HBDÖP gelecekte ortaya çıkabilecek ihtiyaçlara cevap verecek niteliktedir.	()	()	()	()	()
4	Programın felsefesi ve genel yapısı yaşadığımız çağa uygundur.	()	()	()	()	()
5	HBDÖP, ülke genelinde uygulanabilir esnekliğe sahiptir.	()	()	()	()	()
6	HBDÖP, yaşam boyu öğrenmeyi destekler niteliktedir.	()	()	()	()	()
7	HBDÖP'ün özel amaçları genel amaçlar dikkate alınarak hazırlanmıştır.	()	()	()	()	()
8	HBDÖP, evrensel gelişmeleri dikkate alır şekilde günceldir.	()	()	()	()	()
9	HBDÖP gerçek hayatı yansıtmaktadır.	()	()	()	()	()
10	HBDÖP yapılandırmacı yaklaşım temelli bir anlayış ile geliştirilmiştir.	()	()	()	()	()
11	HBDÖP, öğrencileri gerçek hayata hazırlayabilecek düzeydedir.	()	()	()	()	()
12	HBDÖP, programda belirtilen kök değerleri öğretecek yeterlidir.	()	()	()	()	()
GİRDİ DEĞERLENDİRME BOYUTUNA İLİŞKİN MADDELER						
1	Ders kitapları öğrenmeyi kolaylaştıracak niteliktedir.	()	()	()	()	()
2	Ders kitaplarında, bilginin kalıcılığını sağlayacak yeterince etkinlik/çalışma vardır.	()	()	()	()	()
3	Ders kitapları öğrencinin ilgisini çekecek ve onları derse motive edecek şekilde hazırlanmıştır.	()	()	()	()	()
4	Ders kitapları öğrencilerin seviyelerine ve yaş grubu özelliklerine uygun olarak hazırlanmıştır.	()	()	()	()	()
5	Programda belirtilen tüm değerler ve temel yaşam becerilerine ders kitaplarında yer verilmiştir.	()	()	()	()	()
6	Programın teorik ve uygulama kısımları dengelidir.	()	()	()	()	()
7	Kazanımlar açık ve net bir şekilde ifade edilmiştir.	()	()	()	()	()
8	Konular (içerik) yeterince görsel materyal ile (şekil, resim, harita vb.) desteklenmiştir.	()	()	()	()	()
SÜREÇ DEĞERLENDİRME BOYUTUNA İLİŞKİN MADDELER						
1	Derslerde, öğrenciler ile iki yönlü iletişim sağlamaya özen gösteririm.	()	()	()	()	()
2	Derslerde öğrencilerin zekâ alanlarına hitap edecek farklı öğretim yöntem ve teknikleri kullanırım.	()	()	()	()	()
3	Öğrencilerin bilgiye kendilerinin ulaşması için rehberlik ederim.	()	()	()	()	()
4	Ölçme ve değerlendirme sürecine öğrencilerin aktif katılmalarını sağlarım.	()	()	()	()	()
5	Derslerde öğrencilerimin kendilerini değerlendirmelerine imkân tanırım.	()	()	()	()	()
6	Ölçme ve değerlendirmede farklı soru türleri (klasik, doğru-yanlış, çoktan seçmeli vs.) kullanırım.	()	()	()	()	()
ÜRÜN DEĞERLENDİRME BOYUTUNA İLİŞKİN MADDELER						
1	Öğrenciler, hayat bilgisi dersinde öğrendiklerini gerçek hayatta uygulamaktadırlar.	()	()	()	()	()
2	Program ile öğrenilenlerin kalıcılığı oldukça yüksektir.	()	()	()	()	()
3	HBDÖP ile öğrenilenler diğer öğrenmeleri kolaylaştırmaktadır.	()	()	()	()	()
4	Program tamamlandıktan sonra öğrencilerin temel yaşam becerileri gelişmiştir.	()	()	()	()	()
5	Program sonunda öğrenciler, hayat bilgisi ile ilgili temel kavramları edinmişlerdir.	()	()	()	()	()
6	Program, öğrencilerin iletişim becerilerinin gelişimine katkı sağlamıştır.	()	()	()	()	()
7	Program, öğrencilerin düşünme becerilerinin gelişimine katkı sağlamıştır.	()	()	()	()	()
8	Program, öğrencilerin sosyalleşmelerine katkı sağlamıştır.	()	()	()	()	()
9	Program sonunda öğrenciler gerçek hayata daha duyarlı hale gelmişlerdir.	()	()	()	()	()
10	Program sonunda öğrenciler gerçek hayat problemlerini daha kolay çözer hale gelmişlerdir.	()	()	()	()	()

EXTENDED SUMMARY

Evaluating the Life Science Curriculum, which undertakes the task of formally teaching the basic life skills that people will need throughout their lives and the fundamental values that will enable them to take part in the society, with a very detailed, comprehensive and versatile model such as the CIPP model, and sharing the results that will emerge as a result of this evaluation. and evaluation is important. From this point of view, the fact that a measurement tool that can evaluate the Life Science Curriculum in a comprehensive and versatile way, determine the context of the program, its inputs, the application process and the qualities of the products that emerge as a result of the literature review, constitutes the focal point of the emergence of this study. In this context, with this research, it is aimed to develop a measurement tool that can evaluate the Life Science Curriculum in a comprehensive and versatile way with the CIPP model and to eliminate this deficiency in the literature. This study is considered important because it will enable to evaluate the Life Science Curriculum in a comprehensive and versatile way.

This research is a likert type scale development study. In this respect, the scope of this research consists of the steps and processes of developing the Life Science Curriculum Evaluation Scale according to the CIPP Model in accordance with its purpose.

This research was carried out with two different study groups consisting of classroom teachers working in public primary schools throughout Nevşehir in the second term of the 2021-2022 academic year. The study groups included 214 teachers for exploratory factor analysis and 318 teachers for confirmatory factor analysis.

In the context of reliability and validity studies of the developed scale, item analysis based on correlations of item total scores, calculation of Cronbach Alpha reliability coefficient, exploratory and confirmatory factor analyzes were performed. While SPSS 23 program was used in item analysis and exploratory factor analysis made with the data collected within the scope of this research, LISREL 8.7 program was used in confirmatory factor analysis.

The scale development work carried out within the scope of this research was started by examining the program evaluation studies made with the CIPP model in the literature. By examining the studies conducted by Taylor and Beniast (2003), Stufflebeam (2003), Stufflebeam and Shinkfield (2007), a draft scale with 62 items was created in accordance with the context, input, process and product dimensions of the CIPP model, which is thought to be included in the scale. In order to ensure the content validity of the 62-item draft scale, expert opinions were sought and 2 items were removed from the 62-item draft scale after expert opinion.

As a result of the reliability analysis of the 60-item draft scale, the item-total correlations of 5 items in the scale were between 0.052 and 0.273, so they were excluded from the draft scale. Before the exploratory factor analysis, it was concluded that the KMO coefficient calculated to determine the suitability of the sample size was 0.948 and the Barlett test result was significant.

According to the rotated principal component analysis results of the 55-item draft scale, 18 items loaded high on many factors and with a difference of less than 0.10 were overlapped, and 1 item was removed from the scale because the factor load was below 0.45 (factor load: 0.281). Item factor loads were recalculated for each item of the 36-item draft scale and it was determined that the factor loads of the items ranged from 0.523 to 0.848.

When the number of factors related to the Eigenvalue statistic of the 36-item draft scale and their explained variances were examined, it was concluded that there were 4 factors with eigenvalue statistics greater than 1, and the four factors together explained 69.356% of the total variance. In its final form, it was decided that the 36-item Life Science Curriculum Evaluation Scale according to the CIPP Model should have a 4-factor structure.

The Cronbach's Alpha reliability coefficient for the 36-item scale was calculated as 0.969. In addition, the reliability coefficients of the factors in the sub-dimensions of the scale were calculated as 0.952 for factor 1, 0.924 for factor 2, 0.893 for factor 3, and 0.964 for factor 4.

It was observed that there was no problem in the "t" values and factor loads examined within the scope of confirmatory factor analysis. When the fit indices were examined within the scope of confirmatory factor analysis, it was determined that the χ^2 value was 1385.61, the df value was 588 and the χ^2 /sd value was 2.35. In addition, RMSEA was 0.065, RMR 0.044, CFI 0.98, IFI 0.98, NFI 0.97, NNFI 0.98 and RFI 0.97.

When the results are evaluated in general, it is seen that the Evaluation Scale of the Life Science Lesson Curriculum According to the CIPP Model, developed in the research, is a valid and reliable scale for evaluating the related program according to the CIPP model. Connect the Life Science Curriculum using the scale developed within the scope of this research.

TRABZON İLİNİN DENTAL TURİZM POTANSİYELİNİN BELİRLENMESİ: DIŞ HEKİMLERİ VE SEYAHAT ACENTELERİ ÜZERİNE NİCEL BİR ARAŞTIRMA

DETERMINING DENTAL TOURISM POTENTIAL OF TRABZON PROVINCE: A QUANTITATIVE RESEARCH ON DENTISTS AND TRAVEL AGENCIES

Sevda KANCA

Trabzon Üniversitesi

Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksekokulu
Seyahat, Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü
sevdakanca@trabzon.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3057-5759

Muhammet Caner KAYA

Trabzon Üniversitesi

Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksekokulu
Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü
muhammetcanerkaya@trabzon.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9975-8011

ÖZ

Dental turizm, diş bakımı için başka bir ülkeye seyahat etme pratiğini ifade eder. Bu eğilim, gelişmiş ülkelerdeki diş bakımı hizmetlerinin yüksek maliyetinin yanı sıra, ülkelerdeki ileri teknoloji, yetenekli profesyonellerin mevcudiyeti ve tatil yapma gibi faktörlerin bir araya gelmesiyle son yıllarda yaygınlaşmaya başlamıştır. Çalışma, Trabzon ilinin dental turizm destinasyonu olabilmesi için mevcut durumunun ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Trabzon'un bir dental turizm destinasyonu olma potansiyeli, Trabzon bölgesi için benzer çalışmanın olmaması ve bölgenin dental turizm destinasyonu olabilmesi için uygulayıcılara önerilerde bulunması özellikleriyle çalışmanın uygulamaya katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Nicel araştırma yöntemleriyle inşa edilen çalışmanın verileri anket tekniği ile elde edilmiştir. Araştırmanın örneklemini Trabzon'da faaliyet gösteren diş hekimlerinden ve seyahat acentalarından 250 katılımcı oluşturmaktadır. Katılımcıların demografik verilerinin ve ifadelerine verdikleri cevapların frekans analizi yapılmış, faktör analizi ile dört boyut belirlenmiştir. Ortaya konulan dört boyutun çeşitli değişkenlere göre farklılıkları analiz edilmiştir. Trabzon'un dental turizm destinasyonu olabilme kapasitesi bulunduğu ve dental tedavi için Trabzon'u seçecek hastaların turizm ihtiyaçlarını giderebilecek olanakların mevcut olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Sonuçlar ışığında; Trabzon'daki dental turizm paydaşlarının yurtiçi ve yurtdışında tanıtımları yoğunlaştırmalarını ve paydaşların dijital mecraayı daha etkin kullanmaları önerilmiştir.

ABSTRACT

Dental tourism refers to the practice of travelling to another country for dental care. This trend has become widespread in recent years due to the high cost of dental care services in developed countries, as well as the combination of factors such as advanced technology, availability of skilled professionals and holidaying. The study aims to reveal the current situation of Trabzon province to become a dental tourism destination. It is thought that the study will contribute to the practice with the features of Trabzon's potential to be a dental tourism destination, the lack of similar studies for Trabzon region and making suggestions to practitioners for the region to become a dental tourism destination. The data of the study, which was constructed with quantitative research methods, were obtained by questionnaire technique. The sample of the study consists of 250 participants from dentists and travel agencies operating in Trabzon. The demographic data of the participants and their answers to the statements were frequency analysed and four dimensions were determined by factor analysis. The differences of the four dimensions according to various variables were analysed. It was concluded that Trabzon has the capacity to be a dental tourism destination and that there are opportunities to meet the tourism needs of patients who will choose Trabzon for dental treatment. In the light of the results, it is suggested that dental tourism stakeholders in Trabzon should intensify domestic and international promotions and stakeholders should use digital media more effectively.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1281433>

Atıf/Cite as: Kanca, S., & Kaya, M. C. (2023). Trabzon ilinin dental turizm potansiyelinin belirlenmesi: Diş hekimleri ve seyahat acenteleri üzerine nicel bir araştırma. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2057-2076.

Giriş

Sağlık hizmetlerine ulaşmak ve tedavi olmak için deniz aşırı seyahat yeni bir durum olmamakla birlikte bu tür seyahatler 21. yüzyılda ulaştırma ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve küreselleşme sayesinde hızlı bir artışa girmiştir (Fetscherin & Stephano, 2016). Nüfusun yaşlanması, artan yaşam standartları ve sağlıklı yaşam tarzına geçiş nedeniyle medikal turizm kullanımına olan talebin artması beklenmektedir (Perucić, 2019). Alternatif olarak sağlık turizmi ve sağlıklı yaşam (wellness) turizmi olarak da adlandırılan medikal turizm, dünyanın her yerinden insanların tıbbi, diş bakımı ve cerrahi hizmet almak için diğer ülkelere seyahat ederken aynı zamanda gezmek, tatil yapmak ve ilgi çekici yerleri tam olarak deneyimlemek için diğer ülkelere seyahat ettiği bir endüstrinin hızlı büyümesinden doğan bir terimdir (RJ vd., 2020, s. 26). Dental turizm, medikal turizmin niş bir altı türü olarak kabul edilmektedir (Loubeau, 2009; Binoy & Monisha, 2011; Işık & Tanrısevdi, 2020, s. 242; Gönül & İçöz, 2020, s. 196) ve Amerikan Diş Hekimleri Birliği tarafından "diş tedavisi almak için başka bir ülkeye seyahat etmek" olarak tanımlanmaktadır (Kamath vd., 2015; Jaapar vd., 2017; Ahmadimanesh vd., 2019; Badri & Yarmohamadi, 2022). Dental turizm; implant, estetik cerrahi gibi farklı tedavi ve estetik uygulamaları uluslararası hastaların hizmetine sunan sağlık turizminin önemli bir alt alanıdır (Işık & Tanrısevdi, 2020, s. 242). Dental turizmi, diş sağlığının korunması, iyileştirilmesi veya eski haline getirilmesi amacıyla destinasyona seyahat etmek ve en az bir gece konaklamayla ilişkili bir turizm türü olarak tanımlanabilir (Jaapar vd., 2017). Yukarıdaki tanımlar ışığında dental turizm; "kişinin ikametgahı dışında, diş bakım ve tedavi olanaklarını gezme, görme ve eğlenme gibi turizm hareketleri ile birleştirme sonucu oluşan seyahatlerdir" olarak tanımlanabilir.

Dental turizm, bireyin kendi ülkesi dışında diş tedavisiyle birlikte tatilini birleştirdiği (RJ vd., 2020, s. 26) büyüyen bir fenomendir (Asai & Jones, 2007) ve medikal turizmin en yaygın çeşidi olarak görülmektedir (Lovelock vd., 2018; Ahmadimanesh vd., 2019; Oltean vd., 2020). Diş bakımı gibi sağlık hizmetleri yerel bir hizmet olmaktan çıkıp küresel bir pazar haline gelmiştir (Turner, 2008; Loubeau, 2009; Lovelock vd., 2018). Dental turizmin popüleritesi, büyük ölçüde, tedavi ve iyileşme süresinin hızlı olması gerçeğinden kaynaklanmaktadır, bu da hastalara tatil için zaman ve enerji sağlamaktadır (Loubeau, 2009). Günümüzde dental turizm pazarı, dünyanın en kazançlı ve rekabetçi endüstrilerinden biri olarak ortaya çıkmış ve modern turizmin yeni alanlarından biri haline gelmiştir (Badri & Yarmohamadi, 2022). Gelişmiş ülkelerdeki yüksek tedavi maliyetleri, hastaların alternatif ve uygun maliyetli yerler aramaya zorlamaktadır. Tedavileri ile tatillerini birleştiren hastalar çoğunlukla gelişmiş ülkelere gitmekte olan ülkelere seyahat ederek dental turist olmaktadır (Binoy & Monisha, 2011). Geçmişte, tıbbi hizmetlerin olmaması nedeniyle gelişmekte olan ülkelere gitmiş ülkelere hastalar seyahat etmekte iken son yıllarda, düşük maliyet, hizmet ve kalite nedeniyle gelişmiş ülkelere daha az gelişmiş ülkelere seyahat eğilimi oluşmuştur (Jaapar vd., 2017; Akbar vd., 2021; Badri & Yarmohamadi, 2022). Sağlık hizmetleri dünyada yaygın olarak ülkelerin büyük kısmında sigorta kapsamında ücretsiz yapılmakta iken bu durum diş bakımı ve tedavisi için tersine işlemektedir. Birçok ülkede diş bakımının büyük bir bölümü ulusal sağlık sigortası ve ulusal sağlık hizmeti kapsamı dışında tutulmaktadır (Österle vd., 2009). Diş bakımını sigortanın kapsamaması ve pahalı hizmetler olması, hastaları alternatif arayışlarına itmiş ve uluslararası dental hizmetlere olan talebi artırmıştır.

Medikal turizmin temel etkileri; doğrudan döviz kazancı getirmesi, devlet gelirlerine büyük katkı sağlaması ve bölge halkına doğrudan veya dolaylı istihdam olanağı (doğrudan istihdam, taksi hizmetleri, oteller, restoranlar gibi işleri içerir; dolaylı istihdam ise sağlık turizmi endüstrisinin ihtiyaç duyduğu malların ve diğer farklı hizmetlerin teslimini içerir) sunması olarak söylenebilir (RJ vd., 2020). Dental turizm, destinasyonlar açısından katma değer oluşturmada önemli bir potansiyele sahiptir (Kaçmaz & Kahveci, 2016, s. 1900; Tanrısevdi & Işık, 2020, s. 329). Günümüzde hastalar, maliyetten tasarruf etmek, tedavi için uzun bekleme sürelerinden kurtulmak (RJ vd., 2020, s. 27), kaliteli sağlık hizmeti almak (Tanrısevdi & Işık, 2020, s. 329) ve bunun yanı sıra tatil deneyimi için başka ülkelere diş tedavisi için seyahat etmeyi tercih etmektedir (Deasy vd., 2014, s. 299). Diş bakımı için yurtdışına seyahat edenlerin genel olarak medikal turizm hareketine katılanlarla benzer özellikler sergilemeler de medikal turizm ile dental turizm arasında temel farklılıklar bulunmaktadır. Bunlar esas olarak dental turizmin büyük ölçüde daha az acil durum odaklı olmasına, dental sorunların genellikle yaşamı tehdit edici olmamasına ve ayrıca birçok insanın yaşamları boyunca düzenli olarak aynı veya benzer diş bakım tedavilerini satın almasına dayanmaktadır (Österle vd., 2009; Lovelock vd., 2018). Diş bakımı hizmetlerinin kalitesi, dental turizminin gelişmesi için büyük önem taşımaktadır ve hastaların sunulan diş bakımı hizmetlerinden memnuniyet düzeyinin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır (Rasan & Rasan, 2022). Dental

turizmde kişi öncelikle diş tedavisi seçeneklerini değerlendirir daha sonra destinasyonu ve tedavi ile tatilini ilişkilendirir. Diş bakımı ve turizm hizmetlerinin entegrasyonu bir niş pazar olarak dental turizmin kilit başarı faktörüdür (Loubeau, 2009).

2016 yılında 61 milyar Amerikan doları olarak gerçekleşen sağlık turizmi pazarı (Lwin vd., 2021), 2019 yılında 104,68 milyar Amerikan dolarını bulmuş, 2027 yılında ise 270 milyar Amerikan dolarını aşacağı tahmin edilmektedir (Badri & Yarmohamadi, 2022). Avrupalı vatandaşların yaptıkları sağlık maksatlı seyahatler toplam seyahatlerinin %15'ini oluşturmaktadır (Oltean vd., 2020). Türkiye, sağlık alanında 2008 yılından itibaren yapılan iyileştirmeler ve düzenlemeler sayesinde diş tedavileri ve diş operasyonları kapsamında tercih edilen önemli ülkeler arasında yer almıştır. Türkiye, dental tedavi alanında dünya standartlarında sunmuş olduğu kalite düzeyi, kısa bekleme süreleri, kısa sürede tedavi olabilmek olanakları, kişiye özel sunulan hizmet nedeni ile tercih nedeni olmaktadır (Gönül & İçöz, 2020, s. 196). OECD 2019 verilerine göre, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkeleri arasında en düşük sağlık hizmeti maliyetinin en düşük olduğu ülke Türkiye olarak belirlenmiştir. Bu durum, dünya sağlık turizmi pazarında rekabet üstünlüğü sağlamakla birlikte bu avantajı sürdürülebilir hale getirmek açısından yeterli değildir. Fiyat avantajının yanı sıra, kaliteli hizmet sunumu ve hasta memnuniyet oranlarındaki büyümeyi sağlamaya odaklanılmalıdır (Işık & Tanrısevdi, 2020). 2012 verilerine göre Türkiye'ye sağlık amaçlı seyahat eden turist sayısı 120 bin civarındadır, 2015 verilerine göre ise Türkiye, dental turizmden yaklaşık %6 pay almaktadır (Kamath vd., 2015). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2019 yılında 700bine yakın sağlık turisti Türkiye'yi tercih etmiştir. 2022 yılında sağlık turisti sayısı 1 milyon 250bin kişiyi aşmıştır. Bunların yaklaşık %25'ini dental turistler oluşturmaktadır (Munyar, 2023). Türkiye'nin sağlık turizminden elde edilen gelire bakıldığında, 2015 yılında 638.622 dolar iken bu rakamın 2019 yılında 1,4 milyar doları aşmış, 2022 yılında ise yaklaşık 2,2 milyar doları bulmuştur. 2023 yılında ise ilk iki çeyrekte toplamda 750bin kişi sağlık amaçlı Türkiye'yi tercih etmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2023). Dental turizmin dünyadaki getirisine bakıldığında, 2022 yılında 36.08 milyar dolarlık bir pazar oluştuğu, 2023 yılında bu rakamın 65milyar doların üzerinde gerçekleşeceğinin tahmin edildiği belirtilmektedir (Fortune Business Insights, 2023).

Birçok ülke, dünyada büyüyen medikal turizmin önemli bir bölümü olarak dental turizmi geliştirmektedir. Avrupa'da dental turistler, tüm medikal turistlerin %30'undan fazlasını temsil etmektedir (Peruić, 2019). 2019 yılında dünya genelinde toplam dental turizm pazarında %25'lik bir pay ile en fazla dental turisti çeken ülke Meksika'dır. Bu ülkeye en fazla turist mesafe avantajı nedeni ile sınır komşusu olan ABD'den gelmektedir. Bu sıralamada ikinciliği Hindistan ve Macaristan birlikte paylaşmaktadır ve Macaristan'ı daha çok Avrupa ülkelerinden gelen hastalar, Hindistan'ı ise Asya ülkelerinden gelen hastalar tercih etmektedir. Bu ülkelerin dişında, Polonya, Romanya, Bulgaristan, Hırvatistan, Kosta Rica, Tayland, Malezya, Singapur ve Türkiye dental turizmde öne çıkan diğer uluslararası destinasyonlardır (Kamath vd., 2015; Jaapar vd., 2017; Gönül & İçöz, 2020, s. 196).

Dental turizm, gelişmekte olan ülkelere ekonomik olarak büyüme fırsatı sağlamaktadır (Oltean vd., 2020). Türkiye'nin de özellikle gelişmiş batı ülkelerine göre tedavi fiyatları bakımından avantajlı olduğu bu turizm türünde pazar potansiyeli oldukça yüksektir (Gönül & İçöz, 2020, s. 195). Bu alışma, Trabzon ilinin dental turizm potansiyelinin şehirde hizmet veren seyahat acentaları ve diş hekimlerinin görüşleri aracılığıyla tespit edilmesini amaçlamaktadır. Mevcut durumun ve potansiyelinin tespiti yapıldıktan sonra gerekli iyileştirmeler hakkında da öneriler sunulmaktadır.

Kavramsal ereve

Medikal turizm, hastaların diş tedavisi, kozmetik tedavi, kardiyovasküler tedavi, ortopedik tedavi, nörolojik tedavi, kanser tedavisi, doğurganlık tedavisi vb. hizmetleri almak için yurt dişına seyahat ettiği bir turizm türüdür (Badri & Yarmohamadi, 2022). Türkiye, Hindistan, Macaristan, Güney Kore, Meksika ve Kosta Rika gibi ülkeler ile medikal turizm pazarında zirvesinde bulunmaktadır. Bu ülkelerin, çoğunlukla hastanelerin, hizmet sağlayıcının ve hastalara sağladıkları hizmetlerin performansını ölçmek için temel bir araç olarak kabul edilen hasta memnuniyetini artırma yeteneği nedeniyle medikal turizm gelirleri yüksektir (Oltean vd., 2020). Literatüre bakıldığında sağlık turizmi ve dental turizm motivasyonlarının oldukça benzer oldukları görülmektedir (Jaapar vd., 2017). Medikal turizmin bir alt türü olarak kabul edilen ve her geçen yıl önemini

daha fazla artıran “Dental Turizm” ya da Türkçe karşılığı ile “Diş Tedavisi ve Estetiği Turizmi”, diş tedavisi amacıyla bir başka bölgeye ya da çoğunlukla bir başka ülkeye yapılan seyahatleri kapsamaktadır (Gönül & İçöz, 2020, s. 196). Diş bakımı için uluslararası seyahat motivasyonları temel olarak; uygun maliyetler, diş bakımı hizmetlerinin kalitesi, kültürel benzerlik, diş bakımı ile boş zaman aktivitelerinin birleşimi (Jaapar vd., 2017), ucuz havayolları, internetin gelişimi (Akbar vd., 2021) ve yurtdışında diş tedavisi imkanlarındaki artış ile ilgili olduğu söylenebilir (Lovelock vd., 2018). Dental turizm pazarında ayakta kalabilmek ve daha fazla pazar payı elde edebilmek için müşteri memnuniyetini sağlayan hizmetlerin sunulması önemlidir (Lwin vd., 2021).

Dental turizm, azalan giderler, artan kolaylık ve tedavinin aciliyeti potansiyeli nedeniyle hastalar için daha çekici hale gelen, büyüyen ve gelişen bir olgudur (Oltean vd., 2020). Loubeau (2009) dental turizmi, “ülkelerin veya belli bölgelerin turistik çekiciliğe sahip unsurları ile diş tedavisi ve bakımı ile ilgili hizmetleri pazarlayıp alternatif bir turizm hareketi oluşturma çabası” olarak tanımlamaktadır. Oltean vd. (2020), dental turizme katılım sağlayan kişiler arasında başka bir ülkeye göç etmiş olan göçmenlerin yoğunlukta olduğu gerek kendi ülkelerine gerekse de başka ülkelere diş tedavisi için seyahat ettiklerini ve kültürel benzerlik ve aşinalığın ana itici güçlerden olduğunu belirtmişlerdir. Literatürde dental turistler ikiye ayrılmıştır. İlki, yabancı bir ülkeye ya sadece diş tedavisi almak için ya da hem diş tedavisi hem de tatil için seyahat eden klasik bir dental turist, ikincisi ise, bir tatil için veya akrabalarını ziyaret etmek için memleketine dönen ve daha sonra ziyaretleri sırasında diş tedavisi gören göçmen dental turist olarak bilinir (Chandu, 2015; Jaapar vd., 2017; Perucić, 2019; Lwin vd., 2021).

Dental turistin satın alma karar süreci diş bakımı/tedavisi ihtiyacı hissetmesiyle başlamaktadır. “Yurt içi” ve “yurtdışı” hizmetleri arasındaki algılanan kalite düzeyindeki fiyat farklılıkları, hastayı tedavi için yurtdışına seyahat etmeye teşvik edecek kadar önemliyse hasta, diş hekimi ve destinasyon seçen potansiyel bir dental turist haline gelir (Zoltan & Maggi, 2011). Dental turizm birçok faktör tarafından yönlendirilmektedir. Bu faktörler arasında; yerel diş bakım maliyetlerinin yüksekliği, yerel diş hekimlerine erişimde gecikmeler, birçok uluslararası klinikte yetkili bakım, ucuz hava yolculuğu ve internet aracılığıyla sağlıkla ilgili hizmetlerin “müşterileri” ile “satıcıları” arasında bağlantı kurmalarında kolaylık sağlaması yer almaktadır (Turner, 2008). Aileden/akrabalardan gelen ağızdan ağıza tavsiyeler gibi sesli bilgiler veya diş hekimlerinin internet sitelerinde sunduğu bilgiler ve önceki hastalardan gelen iyi değerlendirmeler, bir kişinin diş bakımı için bir destinasyona seyahat planlamasına yardımcı olabilir (Jaapar vd., 2017, s. 541). Dental turizmin hızlı gelişimi, sağlıkla ilgili hizmetlerin “müşterileri” ile “satıcıları” arasında bağlantı kurma kapasitesine sahip olmasından dolayı internet sayesinde olduğu söylenebilir (Oltean vd., 2020). Dünyanın dört bir yanındaki diş kliniklerinin yanında dental turizm şirketleri, sağlıkla ilgili seyahat paketleri satan seyahat acentaları ve medikal turizm şirketleri "her şey dahil anlaşmaların" reklamını yapmak için interneti kullanmaktadır (Turner, 2008). İnternet, çok sayıda insana ulaşma potansiyeli olduğundan dolayı uluslararası dental turizm için yaygın ve önemli yöntemdir. İnternet siteleri daha önce hizmeti deneyimlemiş ve memnun kalmış hastaların yorumları ve diş tedavisi hakkında bilgiler sunmaktadır (Loubeau, 2009). İnternet ve internet reklamları yurtdışındaki tedavi olanaklarına erişmek ve araştırmak için önemli bir kaynak olabilmektedir (Barrowman vd., 2010).

Ağızdan ağıza iletişim bilgi kaynakları arasında ve son derece önemlidir. Başarılı bir diş tedavisi sonrasında hasta ülkesine döndüğünde, arkadaşları ve ailesine anlattıkları çok önemlidir. Bu tür yönlendirme genellikle diğer bilgi kaynaklarına göre daha güçlü ve inandırıcıdır (Loubeau, 2009). Katılımcıların dental turizm hakkında bilgi alma kaynakları incelendiğinde katılımcıların bilgiyi çoğunlukla akraba ve arkadaşlarından ve internet üzerinden edindiği belirlenmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun seyahatini bireysel olarak planladığı tespit edilmiştir (Kaçmaz & Kahveci, 2016, s. 1906).

Literatür taraması sonucunda dental hastaların tedavi için yurtdışını tercih etmesinin ve bir bölgenin/ülkenin dental turizm destinasyonu olarak tercih edilmesinin nedenleri Tablo 1’de verilmektedir. Öte yandan Işık ve Tanrıverdi (2020) tarafından yapılan araştırmada dental turistlerin aldıkları hizmette öne çıkan tercih nedenleri önem derecesine göre; güven, fiyat, dil bilmek ve uzman hekim olarak bulunmuştur. Kaçmaz ve Kahveci (2016, s. 1899) yaptıkları araştırma sonucunda dental turistlerin gerçekleştirmiş oldukları dental turizm faaliyetine yönelik genel memnuniyet, tavsiye etme niyeti ve tekrar gelme niyetini etkileyen boyutların “hizmet kalitesi” ve “hizmet kolaylığı” olduğunu, bunun yanı sıra turistlerin dental turizmi tedavinin uygun fiyatlı olması nedeniyle tercih ettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Lwin ve arkadaşları (2021) yaptıkları araştırmada; diş

tedavisi kalitesi, ulaşılabilirlik ve destinasyon çekiciliği faktörlerinin dental turist memnuniyeti üzerinde olumlu ve önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Tablo 1. Dental Turistin Destinasyon Seçiminde Etkili Olan Faktörler

Tercih Nedenleri	Yararlanılan Araştırmalar
1 Ucuzluk (<i>uygun maliyet – rekabet edilebilir ücret</i>)	Turner, 2008; Loubeau, 2009; Österle vd., 2009; Barrowman vd., 2010; Binoy & Monisha, 2011; Zoltan & Maggi, 2011; Deasy vd., 2014, s. 299; Kamath vd., 2015; Kaçmaz & Kahveci, 2016, s. 1900; Jaapar vd., 2017; Lovelock vd., 2018; Ahmadimanesh vd., 2019; RJ vd., 2020, s. 27; Tanrısevdi & Işık, 2020, s. 329; Gönül & İçöz, 2020, s. 195; Oltean vd., 2020; Lwin vd., 2021; Akbar vd., 2021; Rasan & Rasan, 2022
2 Hizmet kalitesi (<i>medikal hizmet kalitesi</i>)	Loubeau, 2009; Österle vd., 2009; Zoltan & Maggi, 2011; Jaapar vd., 2017; Lovelock vd., 2018; Ahmadimanesh vd., 2019; Tanrısevdi & Işık, 2020, s. 329; RJ vd., 2020, s. 27; Oltean vd., 2020; Badri & Yarmohamadi, 2022; Rasan & Rasan, 2022
3 Kişiye özel sunulan hizmetler	Gönül & İçöz, 2020, s. 195; RJ vd., 2020
4 Alanında uzman personel	Binoy & Monisha, 2011; Zoltan & Maggi, 2011; Lwin vd., 2021
5 Destinasyon çekiciliği	Zoltan & Maggi, 2011; Lwin vd., 2021; Rasan & Rasan, 2022
6 Ulaşılabilirlik	Zoltan & Maggi, 2011; Lwin vd., 2021
7 Altyapı	Zoltan & Maggi, 2011
8 Ucuz havayolu ulaşımı	Lovelock vd., 2018; Akbar vd., 2021
9 Rekreasyonel imkanlar	Rasan & Rasan, 2022
10 Uzun bekleme süreleri	Turner, 2008; Barrowman vd., 2010; Binoy & Monisha, 2011; Kaçmaz & Kahveci, 2016, s. 1900; RJ vd., 2020, s. 27; Akbar vd., 2021; Lwin vd., 2021
11 Tedavi ile tatil deneyiminin birleştirilmesi	Barrowman vd., 2010; Deasy vd., 2014, s. 299; Ahmadimanesh vd., 2019; RJ vd., 2020, s. 26; Lwin vd., 2021
12 Hizmete erişimin kolaylığı	RJ vd., 2020),
13 Teknolojideki ilerlemeler	Zoltan & Maggi, 2011; Lwin vd., 2021
14 Kültürel benzerlik	Österle vd., 2009; Jaapar vd., 2017; Ahmadimanesh vd., 2019
15 Coğrafi yakınlık	Österle vd., 2009; Rasan & Rasan, 2022

Akbar vd. (2021), yaptıkları çalışmada dental turizmde diş sağlığı hizmeti memnuniyeti ile bilgi erişimi, hizmet kalitesi, maliyet tasarrufu, kültürel benzerlikler ve destekleyici hizmet sistemleri arasındaki ilişkiyi ölçmüşler ve hizmet kalitesi, bilgiye erişim ve memnuniyet düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğu, kültürel benzerliğin memnuniyet düzeyi ile anlamlı bir ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Klingenberger vd. (2009, s.64-66) yaptığı araştırma sonucunda; Almanya ile diğer ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarının hastaların dental turizmi tercih etmelerine neden olduğu görülmüştür. Ayrıca çalışmada katılımcıların %92'sinin kaliteye önem verdiklerini, %31'inin ise maliyet uygunluğunu ön planda tuttuklarını belirtmişlerdir (Kaçmaz & Kahveci, 2016, s. 1901). Binoy ve Monisha (2011) yaptıkları araştırmada, dental turistlerin Hindistan'ı diş tedavisi için uygun fiyatından dolayı tercih ettikleri bulgusuna ulaşmışlardır. Zoltan ve Maggi (2011) yaptıkları araştırmada, Macaristan'ın düşük fiyat, yüksek kalite ve modern teknoloji özelliklerinin dental turizm destinasyonu olarak üstünlük sağladığı sonucuna ulaşmışlardır.

Yöntem

Çalışmanın amacı, Trabzon ilinin dental turizm potansiyelini ortaya koymak ve bölgenin dental turizm destinasyonu olabilmesi için uygulayıcılara önerilerde bulunmaktır. Bu sebeple çalışma, keşifsel bir araştırma olarak kabul edilmektedir. Araştırmacılar öncelikle; “Trabzon ilinin dental turizm açısından yeterli olduğu alanlar nelerdir?”, “Trabzon ilinin dental turizm açısından eksik görülen alanlar nelerdir?” ve “Trabzon ilinin dental turizm açısından düzeltilmesi için gerekli olan konular nelerdir?” sorularına cevap bulabilmek için bu çalışmayı yürütmüşlerdir. Araştırmacıların bu sorularına 5’li Likert ölçeği ile oluşturulan ifadelerin frekans analizleri ile cevap aranmıştır. Diğer taraftan, araştırmacılar tarafından çeşitli değişkenlere göre oluşturulan hipotezler test edilmiştir. Bu hipotezler aşağıdaki gibidir:

H₁: Trabzon ilinin dental turizm destinasyonu olabilecek potansiyeli vardır.

H₂: Dental turistler, seyahat acentaları aracılığı ile dış bakım ve tedavi hizmetleri satın almaktadır.

H₃: Araştırmaya katılanların mesleklerine göre ifadelerine verilen cevaplar arasında farklılık vardır.

Hipotezler, yeni bir pazar olan dental turizm açısından faaliyetlerin olup olmadığını ve Trabzon ilindeki dental turizm olanaklarını ortaya koyabilmek amaçlanarak oluşturulmuştur. Ayrıca turizm faaliyetlerinde seyahat acentalarının önemi açıktır. Dental turizm hareketlerinin ise yapılan çalışmalarda diğer bilgi kaynakları olan ağızdan ağıza iletişim, akraba/arkadaş yönlendirmelerinin daha güçlü olduğu ortaya koyulmuştur (Loubeau, 2009; Kaçmaz & Kahveci, 2016, s. 1906). Seyahat acentalarının, dental turizm hareketinin potansiyelinin farkında olduğu ve acentalar yoluyla dental turistlerin geldiğinin ortaya koyulduğu çalışmalar mevcuttur (Oltean vd., 2020, s.11-13). Bu bağlamda, Trabzon ilinde durum tespiti yaparak seyahat acentalarının dental turizm hareketlerindeki potansiyelini ortaya koyabilmek için hipotezler oluşturulmuştur.

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket, nicel araştırmalar içerisinde sıklıkla kullanılan, katılımcının önceden belirlenmiş bir sıralamada ve yapıda oluşturulan ifadelerle karşılık vermesiyle veri elde yöntemi olarak belirtilmektedir (Altunışık vd., 2010). Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; katılımcıların yaşı, cinsiyeti, mesleği, işletmedeki görevi, sektördeki deneyimi, bildiği yabancı dili, yurtdışından dental hasta varlığı, yurtdışında tanıtım faaliyetleri ve dental turistlerin haberdar olduğu bilgi kanallarının elde edilmesi için oluşturulan demografik bilgilerin yer aldığı 9 ifadeden oluşmaktadır. İkinci bölüm, literatür taraması sonucu (Kovács, & Szocska, 2013; Fetscherin & Stephano, 2016; Jurisic & Radovic, 2017; Ghosh & Mandal, 2018; Lovelock vd., 2018; Oltean vd., 2020) 5’li Likert ölçeği ile oluşturulan (1:Kesinlikle Katılmıyorum, 2:Katılmıyorum, 3:Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4:Katılıyorum, 5:Kesinlikle Katılıyorum) 22 ifadeden oluşmaktadır. Anket formu oluşturulduktan sonra turizm alanında uzman iki akademisyen, istatistik alanında uzman bir akademisyen, 3 seyahat acentası yöneticisi ve 5 diş hekimi ile paylaşılmıştır. Geri dönüşler sonucunda anket formunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Araştırmanın evrenini, seyahat acentaları ve diş hekimleri oluşturmaktadır. Çalışma evreni ise Trabzon’da faaliyet gösteren diş hekimleri ve seyahat acentası yönetici ve personellerinden oluşmaktadır. Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) Doğu Karadeniz Bölge Temsil Kurulu’ndan elde edilen verilere göre Ocak 2023 tarihi itibarı ile Trabzon’da faaliyet gösteren Seyahat acentası sayısı 268’dir ve bu acentaların 2’sinde sağlık turizmi belgesi bulunmaktadır (TÜRSAB Doğu Karadeniz BTK, 2023). Trabzon İl Sağlık Müdürlüğü’nden elde edilen verilere göre; Trabzon ilindeki Diş Kliniği sayısı 11, Diş Muayenehane sayısı 143, sağlık turizmi belgesine sahip Klinik ve Muayenehane sayısı 2’dir. 2 adet Özel hastanede çalışan, 182 tamamen özel çalışan ve 120 Kamuda çalışan ve 109 Üniversitede çalışan olmak üzere Trabzon ilinde toplamda 413 diş hekimi bulunmaktadır (Trabzon İl Sağlık Müdürlüğü, 2023). Yapılan literatür çalışması sonucunda Trabzon ilinde her geçen gün artan sağlık turizmi hareketleri olduğu görülmektedir. Ayrıca sağlık turizminin türlerinden bir olarak kabul edilen dental turizm hareketlerinin potansiyelini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, yabancı hasta veya turistlere yönelik sunulan hizmetlerde özel hastanelerin payının son yıllarda artarak devam ettiği görülmüştür (Yılmaz vd., 2019, s. 273-274). Bu bağlamda, çalışma evreni olarak Trabzon ilindeki Özel Diş Klinikleri ve Özel Diş Muayenehaneleri kabul edilmiştir.

Çalışmada kullanılan anket formunun geçerliliği için yapılan pilot çalışmasına 50 katılımcı dahil edilmiştir. Elde edilen verilerde ölçek geçerliliği için alfa katsayısı (Cronbach’s Alpha) 0,833 bulunmuştur ve bu değer yeterli düzeydedir (Hair, Jr. vd., 2019). Daha sonra anket formu, katılımcılardan yüz yüze ve internet aracılığı ile 25 Ekim 2022-20 Ocak 2023 tarihleri arasında toplanmıştır. Araştırmaya toplam 264 kişi katılmış, 14 katılımcının

formu analizlerde kullanılamayacak düzeyde olduğu için kapsam dışı bırakılmıştır. Örneklem sayısı 116'sı turizmci, 134'ü diş hekiminden olmak üzere 250 olarak belirlenmiştir.

Likert ölçek ile oluşturulan ifadelerin kayıp verileri için yapılan analizde kayıp verilerin sistematik bir şekilde dağılmadığı, diğer bir deyişle rastsal bir şekilde dağıldığı belirlenmiş (EM anlamlılık değeri= ,704), bu analizden sonra kayıp veriler SPSS programı aracılığı ile her ifadenin ortalamaları alınarak değiştirilmiştir. S12 (Trabzon'da dental tedavi için uzun bekleme süreleri vardır) ifadesinde ise ters kodlama yapılmıştır.

Katılımcıların çeşitli demografik bilgileri frekans analizi ile verilmiş, daha sonra katılımcıların ifadelere verdikleri cevapların frekans analizi yapılarak yorumlanmıştır. Daha sonra ifadeler faktör analizine tabi tutulmuş ve boyutlar oluşturulmuştur. Faktör analizi sonrası boyutlar üzerinden ölçeğin geçerliliği için alfa katsayısı, yapısal güvenilirlik (CR) ve ortalama çıkarılmış varyans (AVE) değerleri bulunmuştur. Ölçeğin güvenilir ve geçerli olduğu ortaya konulduktan sonra normal dağılımına bakılmıştır. Daha sonra oluşturulan hipotezler bağımsız örneklem testleri ile analize tabi tutulmuştur.

Bulgular ve Tartışma

Katılımcıların demografik bilgileri toplam 9 ifade ile elde edilmiştir. Buradaki amaç, katılımcıların demografik özelliklerinin ifadelerle verdikleri cevaplarda anlamlı bir farklılığa sebebiyet verip vermediğini ölçebilmektedir. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Bilgilerinin Frekans Değerleri

Yaş	N	%	Tecrübe (Yıl)	N	%
18-25	4	1,6	1-4 yıl	14	5,6
26-39	93	37,2	5-9 yıl	43	17,2
40-54	105	42	10-14 yıl	78	31,2
55+	22	8,8	15 yıl ve üzeri	111	44,4
Kayıp veri	26	10,4	Kayıp veri	4	1,6
Toplam	250	100	Toplam	250	100
Cinsiyet	N	%	Meslek	N	%
Erkek	135	54	Turizmci	116	46,4
Kadın	108	43,2	Diş Hekimi	134	53,6
Kayıp veri	7	2,8	Toplam	250	100
Toplam	250	100			
Görev	N	%	Yurtdışından hasta	N	%
İşletme Sahibi	18	7,2	Evet	153	61,2
Üst Düzey Yönetici	69	27,6	Hayır	81	32,4
Acenta Personeli	22	8,8	Kayıp veri	16	6,4
Diş Hekimi	126	50,4	Toplam	250	100
Kayıp veri	15	6,0			
Toplam	250	100			
Yabancı Dil	N	Oran	Vaka Yüzdesi		
Yabancı Dil Bilmiyorum	28	9,80%	11,20%		
İngilizce	215	75,40%	86,00%		
Almanca	14	4,90%	5,60%		
Arapça	12	4,20%	4,80%		
Rusça	13	4,60%	5,20%		
Diğer	3	1,10%	1,20%		
Toplam	285	100,00%	114,00%		
Yurtdışında tanıtım	N	%			
Yurtdışında herhangi bir tanıtım yapmıyorum	198	79,2			
Fuarlara Katılıyorum	37	14,8			
Seyahat Acentaları ile bağlantılı tanıtımlar yapıyorum	4	1,6			

Sosyal Medya/İnternet üzerinden Reklam ve tanıtım yapıyorum	9	3,6
Kayıp veri	2	0,8
Toplam	250	100

Katılımcıların demografik bilgilerinin frekans değerlerinin verildiği Tablo 2'ye bakıldığında, katılımcıların çoğunluğunun 26-54 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Her iki meslek grubu için de genç bir popülasyona sahip olunması dental turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından olumlu bir etki olarak görülebilir. Ayrıca her iki meslek grubu içinde hem kadın hem erkek sayısının hemen hemen eşit olması dental turizm faaliyetlerinin istihdam sağlanabilecek ortamı da yarattığını söyleyebiliriz. Yapılan araştırmada, katılımcıların bildikleri yabancı dillerin ne olduğu sorulmuş, bu ifadeye birden fazla seçenek eklemelerine izin verilmiştir. Yabancı dil bilen katılımcıların en fazla bilinen dilin %75,40 oranla (215 kişi) İngilizce olduğu görülmektedir. Diş bakımı veya tedavisi için gelen hastaların uyuğu fark etmeksizin, İngilizce dili ile iletişim kurabildikleri dil sorunlarının yaşanmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Dental tedavi hizmetlerinde, dil bilen personelin varlığının dental turizm açısından önemli bir katma değer sağladığı literatürde belirtilmektedir (Tanrısevdi ve Işık, 2020) Araştırma sonucunda, katılımcıların dil sorunu yaşamadığı ve Trabzon ilinde dental turizm faaliyetlerinin kolaylıkla yapılabileceği sonucunu taşımaktadır. Katılımcıların verdikleri cevaplar ışığında, diş bakımı veya tedavisi için gelen hasta sayılarının yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuç, Trabzon ilinde dental turizm hareketliliği olduğu sonucunu taşımaktadır. Trabzon sahip olduğu güçlü sağlık turizmi alt yapısını (Yılmaz vd., 2019) dental turizm faaliyetleri açısından da iyi kullanabilecek bir potansiyele sahip olduğu ifade edilebilir. Katılımcıların sektör tecrübelerine bakıldığında, %44,4 (111 kişi) ile 15 yıl+ ve %31,2 (78 kişi) ile 10-14 yıl olduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğunun sektör tecrübeleri yüksek kişilerden oluşması araştırmanın değerini yükseltme açısından önemli görülebilir. Araştırmaya katılanların çoğunluğunun dental turizm kapsamında faaliyette olması Trabzon iline hali hazırda bir talep olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda yapılan araştırma sonucunda, Trabzon ilinde dental turizm faaliyetinin ciddi olarak yapıldığı veya yapılabileceği söylenebilir. Tablo 1'e göre, katılımcılar, dental turizm kapsamındaki faaliyetleri için yurtdışında herhangi bir tanıtım yapıp yapmadıklarıyla ilgili ifadeye ise %79,2'lik bir bölüm (198 kişi) ile herhangi bir tanıtım yapmadıkları bilgisini paylaşmışlardır. Bu konuda, Trabzon'daki dental turizm paydaşları arasında en önemlilerinden olan bu iki grubun (seyahat acentaları ve diş hekimleri) yurtdışında tanıtım faaliyetleri konusunda zayıf kalması bir eksiklik olarak görülebilir. Trabzon'daki bu iki paydaşı tercih eden dental turistlerin kendilerinden nasıl haberdar olduklarına dair ifadeye dair cevaplar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Dental Turistlerin Bilgi Edindikleri Kanalların Frekans Tablosu

	N	Oran	Vaka Yüzdesi
Sosyal Medya	112	25,30%	47,50%
İnternet Sitesi	63	14,20%	26,70%
İnternet Reklamları	44	9,90%	18,60%
Seyahat Acentaları	53	12,00%	22,50%
TV/Radyo Reklamı	2	0,50%	0,80%
Dergi/Broşürler	6	1,40%	2,50%
Arkadaş Tavsiyesi	163	36,80%	69,10%
Toplam	443	100,00%	187,70%

Katılımcılara, dental turistlerin onlara nasıl ulaştıklarına dair seçenekler sunulup işaretlemeleri istenmiş ve birden fazla seçenek işaretleyebilecekleri de belirtilmiştir. Tablo 3'e bakıldığında en fazla kullanılan bilgi kanalının "arkadaş tavsiyesi" (%36,8), ikinci sırada "sosyal medya" (%25,30) ve üçüncü sırada ise "internet sitesi" (%14,20) olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuçların daha önceki araştırmalarla benzer sonuçlar oldukları görülmektedir (Turner, 2008; Loubeau, 2009; Barrowman, Grubor, & Chandu, 2010; Kaçmaz &

Kahveci, 2016; Jaapar, Musa, Moghavvemi, & Saub, 2017; Oltean vd., 2020). Ayrıca dental turistlerin bilgi edindikleri kanallarda seyahat acentalarının oranının düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 4. İfadelerin Frekans Tablosu

İfadeler	N	Ort	Std. Hata
S2. Dental turizmin bölgeye ve şehre katkısının bilincindeyim.	250	4,7720	,43908
S1. Trabzon'da dental turizm yapılabilecek olanaklar mevcuttur.	250	4,7320	,53415
S3. Trabzon'da dental turizm için yeterli konaklama hizmetleri mevcuttur.	250	4,7320	,45276
S10. Trabzon'da kişiye özel sunulan hizmetler kalitelidir.	250	4,6640	,57308
S13. Trabzon'da dental tedavi hizmetlerine erişim kolaydır.	250	4,6200	,58392
S11. Trabzon'da dental turizm alanında uzman personel mevcuttur.	250	4,6185	,65478
S9. Trabzon'da dental tedavi hizmet kalitesi yüksektir.	250	4,5830	,68268
S8. Trabzon'da ağız ve diş bakım tedavi fiyatları uygundur.	250	4,5772	,64638
S14. Trabzon'da dental tedavi alanında yüksek teknoloji imkanları kullanılmaktadır.	250	4,5703	,73638
S5. Trabzon dental turizm için 12 ay uygundur.	250	4,5502	,73802
S12. Trabzon'da dental tedavi için uzun bekleme süreleri vardır.	250	4,5221	,72291
S4. Trabzon'da dental turistlerin ilgi duyacakları turistik çekicilikler mevcuttur.	250	4,3960	,63939
S21. Dental turizm, Trabzon'daki tüm paydaşlara fayda sağlamaktadır.	250	4,2280	,73360
S22. Dental turistler Trabzon'da aracısız, bireysel gezi planları yapmaktadır.	250	4,0840	,60532
S16. Trabzon'da seyahat ve konaklama ücretleri uygundur.	250	4,0760	,79546
S19. Diş hekimlerinin/seyahat acentalarının hizmetlerini sundukları internet siteleri mevcuttur.	250	2,6800	,85117
S18. Diş hekimleri/Seyahat acentaları sosyal medyayı etkin kullanmaktadır.	250	2,1573	,62372
S17. Diş hekimleri/seyahat acentaları dental turizm işleyişi ve prosedürü hakkında yeterli bilgiye sahiptir.	250	1,9758	,64582
S15. Trabzon'da dental turizmin tanıtımı ve pazarlanması için faaliyetler yapılmaktadır.	250	1,7920	,60515
S6. Trabzon'daki dental turizm paydaşları yurtiçi tanıtım faaliyetleri yapmaktadır.	250	1,7631	,67372
S7. Trabzon'daki dental turizm paydaşları yurtdışı tanıtım faaliyetleri yapmaktadır.	250	1,7269	,70974
S20. Diş hekimlerinin/seyahat acentalarının sosyal medyada/web sitelerinde dental turizmle ilgili bilgiler mevcuttur.	250	1,7108	,63745

Tablo 4'te ifadeler, en yüksek ortalama ile cevaplandırmadan en düşüğe doğru sıralanmıştır. Tabloya bakıldığında en yüksek ortalamanın S2 (Dental turizmin bölgeye ve şehre katkısının bilincindeyim) ifadesinin aldığı görülmektedir. Buradan, katılımcıların dental turizmin önemini farkında oldukları yorumu yapılabilir. S1 (Trabzon'da dental turizm yapılabilecek olanaklar mevcuttur) ve S3'ün (Trabzon'da dental turizm için yeterli konaklama hizmetleri mevcuttur) aynı oradan (4,7320) yüksek ortalama cevaplandığı görülmektedir. Yüksek ortalama ile cevaplandırılan diğer ifadelere de bakıldığında (S10, S13, S11, S9, S8, S14, S5, S12, S4, S21, S22 ve S16) katılımcıların Trabzon'un dental turizm için hazır olduğu, destinasyona gelecek olan dental turistlerin diş bakımı tedavilerinden ve bunun yanı sıra turizm faaliyetlerinden tatmin olmuş bir şekilde ayrılacaklarını düşündüklerini söylenebilir. Katılımcıların düşük ortalama ile cevaplandıkları ifadelere bakıldığında en düşük ortalamanın S20'ye (Diş hekimlerinin/seyahat acentalarının sosyal medyada/web sitelerinde dental turizmle ilgili bilgiler mevcuttur) ait olduğu, 2. sırada S7'nin (Trabzon'daki dental turizm paydaşları yurtdışı tanıtım faaliyetleri yapmaktadır) ve 3. sırada ise S6'nın (Trabzon'daki dental turizm paydaşları yurtiçi tanıtım faaliyetleri yapmaktadır) bulunduğu görülmektedir. En az ortalama ile bu üç ifadenin ortak özelliklerine bakıldığında bilgilendirme ve tanıtım ile alakalı olduğu görülmektedir. Trabzon'da dental turistlerin bölgeye daha fazla çekilmesi için gerekli bilgilendirme kanallarının ve tanıtımların yapılmadığı ya da yeterince yapılmadığı görülmektedir.

Ölçeğin yapısal geçerliliğini tespit etmek için faktör analizi yapılmıştır. Faktör Analizi, birden çok değişkene bağlı bir değişkenin açıklanmasını sağlamaktadır (Tetik Küçükkelçi, 2019). Açıklayıcı faktör analizinde amaç değişkenleri boyut haline getirmektir (Akyüz, 2018). Faktör analizinde örneklemin sayısının yeterliliğini gösteren Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0,844 olarak belirlenmiştir. Elde edilen bu değer örneklem büyüklüğünün faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Korelasyon matrisinin birim matrise eşit olup olmadığı hipotezini test eden “Bartlett küresellik testi” değerinin ($\chi^2=2019,972$; $df=153$; $sig<000$) istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin güvenilirliğini gösteren değerlerden biri olan Alfa katsayısı 0,665 olarak bulunmuştur. Elde edilen bu sonuca göre faktör analizi değişkenlere uygulanabilir düzeydedir.

Tablo 5. Faktör Analizi Bulguları

	Faktör Yüğü	Özdeğer	A. Varyans (%)	Ort.
Faktör 1: Dental Tedavi Olanakları		5,764	32,021	4,59
S10. Trabzon'da kişiye özel sunulan hizmetler kalitelidir.	0,839			
S9. Trabzon'da dental tedavi hizmet kalitesi yüksektir.	0,829			
S11. Trabzon'da dental turizm alanında uzman personel mevcuttur.	0,824			
S13. Trabzon'da dental tedavi hizmetlerine erişim kolaydır.	0,772			
S8. Trabzon'da ağız ve diş bakım tedavi fiyatları uygundur.	0,742			
S14. Trabzon'da dental tedavi alanında yüksek teknoloji imkanları kullanılmaktadır.	0,722			
S12. Trabzon'da dental tedavi için uzun bekleme süreleri vardır.	0,605			
Faktör 2: Tanıtım		2,214	12,301	1,76
S7. Trabzon'daki dental turizm paydaşları yurtdışı tanıtım faaliyetleri yapmaktadır.	0,904			
S6. Trabzon'daki dental turizm paydaşları yurtiçi tanıtım faaliyetleri yapmaktadır.	0,883			
S15. Trabzon'da dental turizmin tanıtımı ve pazarlanması için faaliyetler yapılmaktadır.	0,655			
Faktör 3: Destinasyon Olanakları		1,78	9,891	4,61
S3. Trabzon'da dental turizm için yeterli konaklama hizmetleri mevcuttur.	0,843			
S4. Trabzon'da dental turistlerin ilgi duyacakları turistik çekicilikler mevcuttur.	0,781			
S2. Dental turizmin bölgeye ve şehre katkısının bilincindeyim.	0,596			
S5. Trabzon dental turizm için 12 ay uygundur.	0,592			
Faktör 4: Bilgi Kanalları		1,399	7,774	2,13
S18. Diş hekimleri/Seyahat acentaları sosyal medyayı etkin kullanmaktadır.	0,763			
S19. Diş hekimlerinin/seyahat acentalarının hizmetlerini sundukları internet siteleri mevcuttur.	0,648			
S17. Diş hekimleri/seyahat acentaları dental turizm işleyişi ve prosedürü hakkında yeterli bilgiye sahiptir.	0,636			
S20. Diş hekimlerinin/seyahat acentalarının sosyal medyada/web sitelerinde dental turizmle ilgili bilgiler mevcuttur.	0,585			

Varimax Rotasyonlu Temel Bileşenler Analizi: Açıklanan Toplam Varyans: %61,987; Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği: 0,820; Bartlett's Küresellik Testi: $p<0,001$; Ki-Kare: 2019,972; Sig. 0,000; df: 153 Cronbach's Alpha= 0,665

Yapılan faktör analizi bulgularına göre (Tablo 5) **Faktör 1** “Dental Tedavi Olanakları” boyutu için, Trabzon ilinde, kişiye sunulan hizmetlerin kalitesinin yüksek olduğu, uzman personel tarafından hizmetlerin uygulandığı, dental turistlerin hizmetlere erişimde güçlük çekmedikleri katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Aynı zamanda Trabzon ilinde dental tedavi ve bakım hizmetlerinin fiyatlarının uygun olduğu görüşü paylaşılmıştır. Kaliteli hizmet almak isteyen dental turistin, iyi eğitilmiş ve uzman hekim deneyimini aradıkları görülmektedir (Gönül ve İçöz, 2020). Trabzon ilinde, dental tedavi hizmeti sağlayan uzman personelin sayısının yüksek olduğu görüşü Tablo 4’ de mevcuttur. Yabancı dil bilen uzman personelin varlığı dental turizm için önemli bir çekicilik katmakta aynı zamanda tedavi veya bakım kararını kolay vermesini sağlayabilmektedir (Tanrısevdi ve Işık, 2020). Yapılan araştırmada, dental tedavi hizmetleri yapan uzman personelin yabancı dil bilgisinin olduğu görülmektedir (Tablo 2). Yapılan araştırmalarda dental turistin dental tedavi olanakları, hizmet kalitesi, uzman personel ve uygun fiyat öncelikleri olduğu görülmektedir (Oltean vd., 2020; RJ vd., 2020, Lwin vd., 2021). Tüm bu sonuçlar Trabzon ilinde dental tedavi ve diş bakım olanakların mevcut olduğunu göstermekte ve araştırma sonucunu destekler niteliktedir. **Faktör 2** “Tanıtım”. Trabzon ili dental turizm için tanıtım pazarlama ve reklam faaliyetlerinin oranının düşük olduğu görülmektedir. Bu sonuç, Trabzon ilinde, her ne kadar dental tedavi ve bakım yapılıyor olsa da (Tablo 2) tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin düşük olduğunu göstermektedir. Yapılan araştırmada turistlerin diş bakım ve tedavi hizmetlerini kendi bireysel çabaları sonucu satın aldığını ortaya koymaktadır (Tablo 3). Buzcu ve Birdir (2019) yaptıkları çalışmada, Türkiye’de destinasyon olanakları ve sağlık hizmetleri yeterli olsa da tanıtım ve reklam stratejilerinin yeterli olmadığını paylaşmışlardır. Bu sonuç çalışma sonucu ile benzerlik göstermektedir. Pazardan pay alma ve rekabet avantajı elde ederek sürdürülebilirliği sağlamanın tanıtım ve pazarlama stratejileri ile mümkün olabileceği söylenebilir.

Yapılan analiz sonuçlarına göre; **Faktör 3** “Destinasyon Olanakları” için katılımcılar, Trabzon ilinin dental turizm için yeterli konaklama hizmetlerinin olduğunu, bölgenin destinasyon çekiciliğine sahip olduğunu, dental turizm için 12 ay uygun iklim şartları olduğu görüşünü paylaşmışlardır. Trabzon ilinde, dental tedavi ve bakım hizmetlerinin fiyatlarının uygun olduğu gibi seyahat sürecince yapılan harcamaların fiyatlarının da uygun olduğu görüşü paylaşılmıştır. Daha önce yapılan çalışmalara bakıldığında (Ahmadimanesh vd., 2019; Lwin vd., 2021; Rasan ve Rasan, 2022) dental turistler için, destinasyondaki olanakların varlığı, tatil ve tedavi hizmetlerine ulaşımın kolaylığı ve seyahat süresince yapılan harcamaların uygunluğu dental hizmetleri satın almayı cazip hale getirmektedir. Destinasyon olanaklarının Trabzon ilinde mevcut olması sebebiyle dental turizm pazarında pay sahibi olabileceği söylenebilir. Tüm bu sonuçlar ışığında, *H1*: “Trabzon ilinin dental turizm destinasyonu olabilecek potansiyeli vardır.” Hipotezi kabul edilmiştir. Yapılan faktör analizi sonuçlarına göre **Faktör 4** “Bilgi Kanalları”. Katılımcıların verdiği cevaplar irdelendiğinde, sosyal medyayı daha aktif kullandıkları fakat web sitelerinde dental turizmle ilgili bilgilerin eksik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre, katılımcıların sosyal medya, web siteleri gibi internet sağlayıcılarının daha aktif kullanılması gerektiği söylenebilir. Dental turistlerin, teknoloji sayesinde tatil ve tedavi hizmetleri hakkında bilgi sahibi olmaları artırılabilir gibi sürekliliği de sağlayacaktır (Zoltan ve Maggi, 2011). Tablo 2’ye bakıldığında, katılımcılar tarafından Trabzon ilinde, dental tedavi ve bakım alan kişilerin olduğu görüşü paylaşılmıştır. Ayrıca Tablo 3’e bakıldığında en fazla kullanılan bilgi kanalının “arkadaş tavsiyesi” olduğu görülmektedir. Dental turistlerin bilgi edinmede seyahat acentalarını kullanma oranının düşük olduğu görülmektedir. Bu sonucun bir sebebi olarak, dental turizm arkadaş tavsiyesi veya ağızdan ağıza iletişim yoluyla çok daha fazla insana kolaylıkla ulaşılabilen olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, dental turizm den faydalanan kişilerin, dental tedavi hizmetlerini üçüncü kişilere tavsiye ettikleri ve bunun sonucunda da üçüncü kişilerin, diş hekimlerine, bireysel olarak ulaştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Literatür incelendiği zaman ağızdan ağıza iletişim yoluyla yapılan tavsiye ve yönlendirmelerin yaygın olduğu görülmektedir (Loubea, 2009). Tüm bu bilgiler sonucunda, *H2* Hipotezi: “Dental turistler, seyahat acentaları aracılığı ile diş bakım ve tedavi hizmetleri satın almaktadır.” reddedilmiştir. Tüm bu sonuçlar göz önüne alındığında, dental turizm potansiyelinin, Trabzon ilinde oldukça yüksek bir düzeyde olduğu ve yüksek düzeyde memnuniyet sağlanabileceği gibi tüm paydaşlara da fayda sağlayacağı ortaya konduğu söylenebilir.

Tablo 6. Ölçeğin Alfa Katsayısı, Yapısal Güvenilirlik (CR) ve AVE (ortalama çıkarılmış varyans) Değerleri

	F_1	F_2	F_3	F_4
N (İfade Sayısı)	7	3	4	4
Cronbach's Alpha	0,896	0,796	0,763	0,635
AVE	0,5862	0,6753	0,5065	0,4371
CR	0,9075	0,8595	0,8002	0,7547

Ölçeğin güvenilirliğinin testinde, alfa katsayısı (Cronbach's Alpha) ölçeğin tamamının tutarlılığını değerlendiren güvenilirlik katsayısıdır ve en yaygın kullanılan ölçüdür. Cronbach alfa için genel olarak kabul edilen alt sınır 0,70'tir, ancak keşif araştırmalarında 0,60'a düşebilir (Hair, Jr. vd., 2019). Faktör analizi sonucunda ortaya çıkan dört boyutun da alfa katsayısı 0,6'nın üzerindedir. Yapılan araştırma keşifsel olduğundan dolayı alfa katsayısı kabul edilebilir değerlerdedir. Yapısal güvenilirlik (CR) ve AVE (ortalama çıkarılmış varyans) tahminleri, yakınsak geçerliliğin oluşturulmasında faydalıdır. Yeterli yakınsamayı veya iç tutarlılığı belirtmek için CR değerinin 0,7 veya daha yüksek olması gerekirken, AVE değerinin 0,5 veya daha yüksek olması beklenmektedir (Hair, Jr. vd., 2019). Faktör boyutlarının yapısal güvenilirliğine (CR) bakıldığında değerlerin kabul edilebilir değerlerin üzerinde olduğu görülmektedir. AVE değerlerine bakıldığında ise sadece "F_4"ün kabul edilebilir değer olan 0,5'in altında olduğu (0,4371) gözlemlenmiştir. Diğer üç boyutun AVE değerleri kabul edilebilir seviyededir. Genel olarak ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir. Güvenilirlikle alakalı testlerden sonra boyutların normal dağılımına ilişkin yapılan testler Tablo 7'da verilmiştir.

Tablo 7. Boyutlarla İlgili Normal Dağılım Bilgileri

		F_1		F_2		F_3		F_4	
		İst.	Std. Hata	İst.	Std. Hata	İst.	Std. Hata	İst.	Std. Hata
	Ortalama	4,5940	,03249	1,7604	,03542	4,6126	,02736	2,1310	,03019
Ort. için %95 Güven Aralığı	Alt Sınır	4,5300		1,6906		4,5587		2,0716	
	Üst Sınır	4,6579		1,8301		4,6664		2,1905	
	5% Düzeltilmiş Ort.	4,6513		1,7167		4,6512		2,1262	
	Medyan	4,8600		2,0000		4,7500		2,0000	
	Varyans	,264		,314		,187		,228	
	Std. Sapma	,51370		,56006		,43262		,47737	
	Çeyrekler arası Aralık	,80		,67		,75		,26	
	Çarpıklık	-1,290	,154	1,007	,154	-1,214	,154	,335	,154
	Basıklık	1,211	,307	3,207	,307	1,308	,307	1,266	,307

Değişkenlerin normal dağılımlarını ölçmek için çeşitli analizler yapılmıştır. Öncelikle her boyutu oluşturan ifadeler toplanıp ortalamaları alınmış ve ortaya o değişkenin ortalama değerleri bulunmuştur. Bulunan bu değerler ayrı bir sütunda kodlanmıştır. Normallik testleri de değişkenlerin ortalamaları üzerine yapılmıştır. Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri sonucunda tüm değişkenlerde anlamlı farklılıklar olduğu (sig.<0,05) görülmüştür. Yukarıdaki tabloda normal dağılımı görmek için "çarpıklık" ve "basıklık" değerlerine bakılmaktadır. Buradaki değerlerle ilgili araştırmacıların farklı fikirleri vardır. Hair ve arkadaşları, (2013), bu değerlerin "-1" ile "+1" arasında, Tabachnik ve Fidell (2013), "-1,5" ile "+1,5" arasında, George ve Mallery (2010) ise; bu değerlerin "-2" ile "+2" arasında olmasının normallik için yeterli olacağını belirtmişlerdir. Bu verilerle tüm değişkenlerin normal dağıldığı söylenemez fakat, özellikle sosyal bilimlerde bu verilere göre normal dağılım olup olmadığı sonucuna varmak için yeterli olmadığı bilinmektedir. Katılımcı sayıları arttıkça veriler normal dağılsa dahi normal dağılmadığı sonucuna varılacaktır. Ayrıca; Hair Jr. ve arkadaşlarına göre

(2010) örneklem sayısının 200'den fazla olduğu durumlarda veri setinin normal dağılımı karşılamaması sorunu göz ardı edilebilmektedir.

Çalışmanın saha araştırmasını iki farklı meslek grubu oluşturmaktadır (dış hekimleri ve turizmci). İki meslek grubundan oluşan bu katılımcıların Trabzon ilinin dental turizm potansiyeli hakkındaki düşüncülerinde bir farklılık olabileceği araştırmacılar tarafından araştırma sorusu olarak düşünülerek hipotez (H_3) oluşturulmuştur. H_3 hipotezinin testi de bağımsız örneklem testi (t-testi) aracılığıyla yapılmıştır. Tablo 8'de meslek değişkeninin faktör analizi sonucunda oluşturulan 4 boyutla aralarındaki farklılık test edilmiştir.

Tablo 8. Turizmci ile Dış Hekimlerinin Arasındaki Farklılıkların Analizi (Grup İstatistikleri ve Bağımsız Örneklem Testi)

Meslek		N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
F_1	Turizmci	116	4,4628	0,5874	0,0545
	Dış Hekimi	134	4,7075	0,4095	0,0354
F_2	Turizmci	116	1,7080	0,5919	0,0550
	Dış Hekimi	134	1,8057	0,5290	0,0457
F_3	Turizmci	116	4,6564	0,4163	0,0387
	Dış Hekimi	134	4,5746	0,4443	0,0384
F_4	Turizmci	116	2,1229	0,5339	0,0496
	Dış Hekimi	134	2,1381	0,4243	0,0367

Levene Varyans Eşitliği Testi				Ortalamaların Eşitliği için t-testi						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-kuyruklu)	Ort. Fark	Std. Hata Farkı	Farklılığın %95 Güven Aralığı	
									Düşük	Yüksek
F_1	EV+	20,070	,000	-3,858	248	,000	-,24462	,06340	-,36950	-,11974
	EV-			-3,763	201,324	,000	-,24462	,06501	-,37280	-,11643
F_2	EV+	2,543	,112	-1,377	248	,170	-,09765	,07090	-,23730	,04199
	EV-			-1,366	232,798	,173	-,09765	,07147	-,23847	,04316
F_3	EV+	10,209	,002	1,494	248	,137	,08175	,05473	-,02604	,18955
	EV-			1,501	246,427	,135	,08175	,05447	-,02554	,18904
F_4	EV+	5,455	,020	-,249	248	,803	-,01513	,06065	-,13459	,10434
	EV-			-,245	218,621	,806	-,01513	,06165	-,13664	,10638

EV+ = Eşit varyanslar varsayıldı

EV- = Eşit varyanslar varsayılmadı

Tablo 8'nin ilk bölümünde analize tabi tutulan "meslek" değişkenine göre verilen cevaplar "ortalama" sütunun altında genel olarak gösterilmiştir. H_3 hipotezinin test edildiği Tablonun ikinci bölümünde ise öncelikle homojen dağılıma bakılmaktadır. Homojen dağılımdaki sig. değeri 0,05'ten yüksekse homojen dağıldığı görülmekte ve devamında "EV+" satırı ile sig. (2-kuyruklu) sütununun kesiştiği değere bakılmaktadır. Şayet bu sütundaki sig. Değeri 0,05'ten düşükse homojen dağılımdan söz edilemeyeceğinden sig. (2-kuyruklu) sütunu ile "EV-" satırının kesiştiği değere bakılmaktadır. Buradaki değer 0,05'ten büyükse farklılık yok yorumu yapılabilirken değer 0,05'ten küçükse iki grup arasında anlamlı bir farklılık vardır. Buna göre sadece F_1 (Dental Tedavi İmkani) boyutunda farklılık gözlemlenmiştir (sig. ,000). Diğer bir deyişle mesleği turizmci olanların ifadelerine verdiği cevaplarla mesleği dış hekimliği olanların ifadelerine verdiği cevaplar arasında farklılık bulunmaktadır. Diğer boyutlarla ilgili farklılık bulunamamıştır. H_3 hipotezinin kısmen kabul edildiği elde edilen bulgular sonucunda söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Dental turizmin, destinasyon oluşturmaktaki çekiciliği açısından Trabzon ilinin dental turizm potansiyelini seyahat acentaları ve diş hekimleri açısından belirleyerek ortaya koymayı amaçlayan çalışma sonucuna göre, Trabzon ilinde dental turizm potansiyelinin olduğu ve yüksek düzeyde memnuniyet sağlanabileceği ayrıca tüm paydaşlara da fayda sağlayabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Hem dental olanakların hem de konaklama ve hizmet olanaklarının mevcut olduğu, 12 ay boyunca tüm bu hizmetlerden yararlanılabileceği, uzman personel ve yeterli donanımın varlığı araştırma sonucunda ortaya konulmuştur. Kaçmaz ve Kahveci (2016) çalışmalarında, dental turistlerin tercih ettikleri bölgelerde destinasyondaki olanaklar, dental tedavi imkanları, hizmet kalitesi ve hizmete kolay ulaşılabilirlik özelliklerini aradıkları ve bunları elde edebilecekleri bölgeleri seçtikleri ortaya konulmuştur. Daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde (Kaçmaz vd., 2016 ; Oltean vd., 2020; Lwin vd., 2021; Akbar vd., 2021; Rasan ve Rasan, 2022) dental olanakların ve destinasyon çekiciliklerinin bölgelerin dental turizm potansiyelini desteklediğini ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda yapılan araştırma sonucunda, Trabzon ilinin dental turizm potansiyeline sahip olduğu ve dental turistler için tercih edilebilecek bir bölge olabileceği sonucunu desteklemektedir.

Yapılan araştırma sonucuna göre, Trabzon ilinde diş hekimlerinin dental hastaları olduğu başka bir deyişle dental turiste hali hazırda hizmet verdikleri ifade edilebilir. Dental turistin, dental hizmetleri seyahat acentası vasıtasıyla satın almadığı, bireysel satın aldığı yapılan araştırma sonucu ortaya koyulmuştur. Yapılan anket sonucu ve görüşmeler neticesinde, turistlerin bazı medikal hizmetleri bireysel satın aldıkları görüşü paylaşılmıştır. Bu sonuçlardan biri, Trabzon iline gelen yabancı turistin, dental hizmetlerin kolay ulaşılabilir, düşük maliyetli ve yüksek teknoloji içerdiğini görerek bireysel olarak yararlanmaya karar vermesi sonucundan kaynaklanmakta olduğu söylenebilir. Tanrısevdi ve Işık (2020), dental turistlerin Türkiye'yi uygun ücretlerle dental hizmetler alabilecekleri bir destinasyon olarak gördükleri sonucunu yaptıkları araştırma sonucunda paylaşmışlardır. Bu bağlamda, dental hizmetlerin uygun ücretli olması yabancı turistleri dental hizmetleri satın almaya yönltebilmektedir. Jaapar vd., (2017) çalışmalarında, dental turizm faaliyetlerindeki ücretlerin uygun olmasının yabancı turistin karar verme mekanizmasını olumlu etkilediğini ortaya koymuşlardır. Daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde (Conti vd., 2014; Hanefeld vd., 2015; Badri ve Yarmohamadi, 2022) dental turistlerin diş tedavi ve bakım hizmetleri için uygun ücret tercih ettikleri görülmektedir. Aynı zamanda seyahat süresince yapılan harcamaların da uygun olması bölgeyi çok daha cazip hale getirebilmektedir (Zoltan ve Maggi 2011). Tüm bu sonuçlar, Trabzon ilinde dental tedavi ve bakım ücretlerinin ve diğer hizmetlerin ücretlerinin uygun olmasının dental turistler için bir çekicilik olarak görülebileceğini destekler niteliktedir.

Yapılan çalışmada dental turizmden faydalanan kişilerin dental tedavi hizmetlerini üçüncü kişilere tavsiye ettikleri ve bunun sonucunda da üçüncü kişilerin diş hekimlerine bireysel olarak ulaştıkları sonucuna da ulaşılmıştır. Başka bir deyişle, dental turizm arkadaş tavsiyesi veya ağızdan ağıza iletişim yoluyla çok daha fazla insana ulaşılabilir. Literatür incelendiğinde ağızdan ağıza iletişim yoluyla yapılan tavsiye ve yönlendirmelerin yaygın olduğu görülmektedir (Loubea, 2009; Kaçmaz ve Kahveci, 2016). Katılımcıların verdikleri cevaplar sonucunda, çoğunun İngilizce bildikleri görülmüştür. Yabancı dil bilen personelin varlığı dental turizm açısından önemli bir çekicilik sağlamak başka bir ifade ile turistin tedavi veya bakım kararını kolay vermesini sağlayabilmektedir. Bu sonuç, Tanrısevdi ve Işık (2020)'ın çalışmalarının sonucu ile örtüşmektedir. Tüm bu sonuçlar Trabzon ilinde dental bakım ve tedavi hizmetlerine ulaşımında dil sorunu yaşanmadığını ve yaşanmayacağını gösterebilmektedir.

Elde edilen bulgular sonucunda, destinasyon kişiye sunulan hizmetler ve dental hizmetlerin kalitesinin yüksek olduğu düşünülse de bağımsız örneklem testinde her iki meslek grubu açısından çok düşük bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu farklılık kabul edilebilir bir oran olmakla beraber, seyahat acentalarının dental tedavilerin çeşitliliği ve bu çeşitlilikten kaynaklanan fiyat farklılığı, uzman personelin sayısının seyahat acentaları tarafından bilinmemesi, dental tedavilerde kullanılan yüksek teknoloji hakkında net bilgi sahibi olmadıklarından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Dental tedavi olanakları, destinasyon oluşturmada önemli bir katma değer olsa da iki meslek grubu açısından yaptıkları faaliyetlerden dolayı bir farklılık olması kabul edilebilir bir farklılıktır.

Anketlerin sonuçları ve yapılan yüz yüze görüşmelerde de katılımcılar, Trabzon ilinde dental tedavi olanaklarının ve destinasyon olanaklarının dental turizm potansiyeli açısından uygun olduğu görüşünü

paylaşmışlardır. Yapılan faktör analizi sonucunda, seyahat acentalarının ve diş hekimlerinin dental turizmi yaygınlaştırmak için tanıtım, reklam ve pazarlama faaliyetlerini hem yurt içi hem de yurt dışı olarak artırması gerektiği sonucunu ortaya koymaktadır. Her iki meslek grubunun da dental turizm için yurt içi ve yurt dışında herhangi bir tanıtım yapmadıkları görülmektedir. Trabzon ilinin dental turizm pazarındaki payının artırılabilmesi amacıyla öncelikle yurt dışı reklam ve tanıtımların yapılması gerekmektedir. Buzcu ve Birdir (2019) çalışmalarında, Türkiye’de medikal hizmet ve destinasyon olanakları yeterli olsa da yurt dışı tanıtımlarının etkin olmadığı, bu sebeple bölgelerin pazardan istenilen payı alamaması ile sonuçlandığını paylaşmışlardır. Yapılan araştırma sonucu, Buzcu ve Birdir (2019) çalışmalarının sonucu ile benzerlik göstermektedir. Dental turistleri cezbetmek için tüm tanıtım ve reklam faaliyetlerini artırılmasının, bölgenin dental turizm destinasyonu olmasını, ayrıca dental turizm hareketinin sürekliliğini de sağlayabileceği ve geniş kitlelere iş imkânı ile işsizliğin azaltılmasına katkıda bulunarak istihdamın da artırılacağı söylenebilir. Zoltan ve Maggi (2011), Macaristan’ın dental turizm başarısını paylaştığı çalışmada, destinasyon olanakları, dental olanaklar ve diş tedavi ve bakım ücretlerinin uygunluğunun önemli bir yeri olduğunu ifade ederken tanıtım ve pazarlamanın da önemini belirtmişlerdir. Aynı zamanda gelecekteki olası düşüşün üstesinden gelebilmenin ancak tanıtım, pazarlama ve reklam stratejileri ile mümkün olacağını ifade etmektedirler. Bu bağlamda tanıtım, reklam ve pazarlama faaliyetlerinin hem yurt içi hem de yurt dışı olarak artırılması gerektiği söylenebilir.

Trabzon ilinde dental turizm faaliyetlerinin yapılabileceği, ayrıca şehre olduğu kadar bölgeye de katkısı olduğu görüşü tespit edilmiştir. Yapılan literatür çalışmasında sağlık turizmi ve çeşitlerinin bölgelere rekabet gücü kattığı ortaya konmuştur. Buzcu ve Birdir (2019) çalışmalarında, sağlık turizminin rekabet gücünü artırdığını paylaşmışlardır. Benzer bir çalışma olarak Özkan (2019), Türkiye’nin sağlık turizminde öncü ülke pozisyonunda olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda dental turizmin, büyüyen sağlık turizminin önemli bir bölümünü oluşturmakta olduğu kabul edilmektedir (Zoltan ve Maggi 2011). Özellikle sağlık turizminde büyük bir başarı yakalayan Türkiye’nin sağlık turizminin bir alt dalı olan dental turizm için ilerleyen zamanlarda çok daha başarılı olabileceğini söylemek mümkündür. Sonuç olarak, Trabzon ilinde dental turizm yapılabilme imkânının olduğu görüşü açıktır.

Yapılan literatür çalışmasında, dental turizm ile ilgili yerli çalışmaların sayısının çok az olduğu, bölgelerin dental turizm potansiyelini ortaya koymaya çalışan ve dental turistlerin destinasyon tercihlerini ortaya koyan yerli çalışma sayısının yok denecek kadar az olduğu görülmüştür. Yukarıda bahsedildiği üzere, dental turistlerin seyahat acentaları aracılığıyla hizmet satın almadıkları görülmüştür. Bu bağlamda, seyahat acentalarının farkındalığını artırmak açısından turizmin diğer paydaşları ile eğitim, konferans, seminer gibi çalışmalar yapılması önerilmektedir. Dental turizm faaliyetlerinin artırılmasının bir rekabet avantajı sağlayacağından dolayı şehir ve bölgedeki tüm paydaşların katkısı ile tanıtım faaliyetleri için projeler üretilmesi önerilmektedir. Ayrıca, dental turizm alanı dışında diğer sağlık turizmi çeşitleri için de tüm bölgeler için potansiyelin incelenmesinin yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ahmadimanesh, F., Paydar, M. M., & Asadi-Gangraj, E. (2019). Designing a mathematical model for dental tourism supply chain. *Tourism management*(75), 404-417. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.06.001>
- Akbar, F. H., Rivai, F., Abdullah, A. Z., & Awang, A. H. (2021). Relationship between information access, service quality, costs saving, cultural similarity and supporting service towards medical (dental) tourism patients' satisfaction. *Journal of Dentomaxillofacial Science*, 6(1), 31-34. <https://doi.org/10.15562/jdmfs.v6i1.1106>
- Akyüz, H. E. (2018). Yapı Geçerliliği İçin Doğrulayıcı Faktör Analizi: Uygulamalı Bir Çalışma. *BEÜ Fen Bilimleri Dergisi*, 7(2), 186-198. <https://doi.org/10.17798/bitlisfen.414490>
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

- Asai, R. G., & Jones, K. D. (2007). Am I obligated to treat a patient whose need for emergency care stems from dental tourism? *The Journal of the American Dental Association*, 138(7), 1018-1019. <https://doi.org/10.14219/jada.archive.2007.0301>
- Badri, S. A., & Yarmohamadi, N. (2022). A Game Theory–Based Model for Dental Centers in a Competitive Market of Dental Tourism under Government Intervention. *Journal of Applied Research on Industrial Engineering*, 9(1), 78-94. <http://dx.doi.org/10.22105/jarie.2021.300196.1370>
- Barrowman, R. A., Grubor, D., & Chandu, A. (2010). Dental implant tourism. *Australian Dental Journal*, 55, 441-445. <https://doi.org/10.1111/j.1834-7819.2010.01267.x>
- Binoy, T. A., & Monisha, A. (2011). Dental Tourism Development in India: An Empirical Study. *Atna Journal of Tourism Studies*, 6(1), 65-83. <https://doi.org/10.12727/ajts.6.5>
- Buzcu, Z., & Birdir, K. (2019). Türkiye’de medikal turizm incelemesi: Özel hastanelerde bir çalışma. *Gaziantepe University Journal of Social Sciences*, 18(1), 311-327. <https://doi.org/10.21547/jss.430941>
- Conti, A., Delbon, P., Laffranchi, L., & Paganelli, C. (2014). What about the dentist–patient relationship in dental tourism?. *Journal of Medical Ethics*, 40(3), 209-210. <https://doi.org/10.1136/medethics-2013-101415>
- Deasy, R., Kim, J.-Y., & Hong, S.-A. (2014). A Comparative Study of Knowledge, Attitude, and Experience Towards Dental Tourism Between Indonesian and Korean People. *Journal of Digital Convergence*, 12(3), 299-308. <https://doi.org/10.14400/JDC.2014.12.3.299>
- Fetscherin, M., & Stephano, R.-M. (2016). The Medical Tourism Index: Scale Development and Validation. *Tourism Management*, 52, 539-556. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.08.010>
- Fortune Business Insights (2023). Dental Market Size, Share & COVID-19 Impact analysis <https://www.fortunebusinessinsights.com/dental-market-106251>
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update* (10a ed.). Boston: Pearson.
- Ghosh, T., & Mandal, S. (2018). Medical Tourism Experience: Conceptualization, Scale Development, and Validation. *Journal of Travel Research*, 1-14. <https://doi.org/10.1177/0047287518813469>
- Gönül, E., & İçöz, O. (2020). Dental Turistlerin Destinasyon Ziyaret Motivasyonları ve Didim Örneği. *Turizm Akademik Dergisi*, 7(1), 195-208.
- Hair Jr., J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective*. Upper Saddle River: Pearson Education.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2013). *Multivariate Data Analysis*. Pearson Education Limited.
- Hair, Jr., J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2019). *Multivariate Data Analysis Eight Edition*. United Kingdom: Cengage Learning EMEA.
- Hanefeld, J., Lunt, N., Smith, R., & Horsfall, D. (2015). Why do medical tourists travel to where they do? The role of networks in determining medical travel. *Social Science & Medicine*, 124, 356-363. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.05.016>
- Işık, C., & Tanrısevdi, A. (2020). Dental Turizmde Alternatif Bir Hedef Pazar: Aydın’da Yaşayan Yerleşik Yabancılar. *The Journal of International Scientific Researches*, 5(3), 242-266.
- Jaapar, M., Musa, G., Moghavvemi, S., & Saub, R. (2017). Dental tourism: Examining tourist profiles, motivation and satisfaction. *Tourism Management*, 61, 538-552. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.02.023>

- Juriscic, E., & Radovic, T. C. (2017). Dental Tourism - An Opportunity For Croatian Tourism. *Interdisciplinary Management Research XII*, 297-311.
- Kaçmaz, Y. Y., & Kahveci, A. (2016). Dental Turistlerin Dental Turizm Deneyimine Yönelik Bir Araştırma: Alanya Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1899-1908.
- Kamath, K., Hugar, S., Kumar, V., Gokhale, N., Uppin, C., & Hugar, S. S. (2015). The business and pleasure of teeth: Dental tourism. *International Journal of Contemporary Dental and Medical Reviews*. <https://doi.org/10.15713/ins.ijcdmr.82>
- Karagöz, Y. (2019). *SPSS-AMOS-META Uygulamalı İstatistiksel Analizler (Güncellenmiş 2. baskı)*. Ankara: Nobel Akademik Yayın.
- Kovács, E., & Szocska, G. (2013). 'Vacation for your teeth'—dental tourists in Hungary from the perspective of Hungarian dentists. *British Dental Journal*, 215(8), 415-418. <https://doi.org/10.1038/sj.bdj.2013.995>
- Loubeau, P. R. (2009). The globalization of dental care: An opportunity for Croatian tourism. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 57(2), 193-199.
- Lovelock, B., Lovelock, K., & Lyons, K. (2018). The impact of outbound medical (dental) tourism on the generating region: New Zealand dental professionals' perspectives. *Tourism Management*, 67, 399-410. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.02.001>
- Lwin, H. N., Punnakitikashem, P., & Thananusak, T. (2021). The level and determinants of international patient satisfaction with dental tourism in Bangkok, Thailand. *Cogent Business & Management*, 8, 1898316. <https://doi.org/10.1080/23311975.2021.1898316>
- Munyar, V. (2023). 250 bin 'dental turist' geliyor, ağızda ihraç ürünümüzle dönüyor. <https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/250-bin-dental-turist-geliyor-agzinda-ihrac-urunumuzle-donuyor/680823>
- Oltean, F. D., Gabor, M. R., Stăncioiu, A.-F., Kardos, M., Kiss, M., & Marinescu, R. C. (2020). Aspects of Marketing in Dental Tourism-Factor of Sustainable Development in Romania. *Sustainability*, 12(10), 4320. <https://doi.org/10.3390/su12104320>
- Österle, A., Balazs, P., & Delgado, J. (2009). Travelling for teeth: characteristics and perspectives of dental care tourism in Hungary. *British Dental Journal*, 206(8), 425-428. <https://doi.org/10.1038/sj.bdj.2009.308>
- Özkan, M. E. (2019). Sağlık Turizmi Kapsamında Türkiye'nin Medikal Turizm Potansiyeline Yönelik Bir Değerlendirme. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 50-64.
- Peručić, D. (2019). Limitations and development opportunities of dental tourism: The case of Croatia. *Ekonomski vjesnik*, 32(1), 93-104. <https://orcid.org/0000-0003-1329-2666>
- Rasan, D., & Rasan, L. (2022). Application of DENTALQUAL model in measuring the satisfaction of domestic dental tourists during COVID-19 pandemic. *Journal of Applied Health Sciences*, 8(1), 57-65. <https://doi.org/10.24141/1/8/1/6>
- RJ, A., Shenoy, R. P., Jodalli, P. S., & Mohammed, I. P. (2020). Benefits of Medical and Dental Tourism - A Review. *IOSR Journal of Dental and Medical Sciences (IOSR-JDMS)*, 19(3 Ser.12), 26-31. <https://doi.org/10.9790/0853-1903122631>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (sixth ed.). Boston: Pearson.
- Tanrısevdi, A., & Işık, C. (2020). Bir Hedef Pazar Seçeneği Olarak Alman Dental Turistler Açısından Türkiye ve Macaristan'daki Dental Tedavi Fiyatlarının Karşılaştırılması. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 328-348.
- Tetik Küçükkelçi, D. (2019). Hastane Anksiyete ve Depresyon Ölçeği (HADS) Üzerine Bir Çalışma. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 3(5), 85-91. <https://doi.org/10.31461/ybpd.560253>

- Trabzon İl Sağlık Müdürlüğü (2023). T.C. Sağlık Bakanlığı Trabzon İl Sağlık Müdürlüğü, Dış Polikliniği, Dış Muayenehanesi ve Dış Hekimi Verileri (Veriler dilekçe ile istenmiş ve İl Sağlık Müdürü Hakan Usta tarafından verilmiştir).
- Turner, L. (2008). Cross-border dental care: 'dental tourism' and patient mobility. *British Dental Journal*, 204(10), 553-554. <https://doi.org/10.1038/sj.bdj.2008.403>
- TÜRSAB Doğu Karadeniz BTK (2023). Türkiye Seyahat Acentaları Birliği Doğu Karadeniz Bölge Temsil Kurulu, Seyahat Acentası Verileri (Veriler dilekçe ile istenmiş ve TÜRSAB Doğu Karadeniz BTK Başkanı H. Volkan Kantarcı tarafından verilmiştir.)
- Türkiye İstatistik Kurumu (2023). Geliş Nedenine Göre Çıkış Yapan Ziyaretçiler. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=egitim-kultur-spor-ve-turizm-105&dil=1>
- Yılmaz, G., Kurtaran, A. T., & Yücesan, B. (2019). Sağlık Turizmi Potansiyelinin İncelenmesi: Trabzon İli. *International Journal of Economic & Administrative Studies*, (22).
- Zoltan, J., & Maggi, R. (2011). What is Tourism in Dental Tourism? https://ssl.lu.usi.ch/entityws/Allegati/pdf_pub5354.pdf

EXTENDED SUMMARY

“Dental tourism” refers to the practice of traveling to another country for dental care. This trend has become increasingly popular in recent years due to the high cost of dental care procedures in developed countries, as well as factors such as advanced technology, the availability of skilled professionals in countries, and the added bonus of a vacation. The study aims to reveal the current situation of Trabzon province to be a dental tourism destination. Although overseas travel to access health services and treatment is not a new situation, such travel has seen a rapid increase in the 21st century thanks to developments in transportation and communication technologies and globalization (Fetscherin & Stephano, 2016). Due to the aging population, increasing living standards, and transition to a healthy lifestyle, it is expected that demand for medical tourism will increase (Peručić, 2019). Dental tourism is a growing phenomenon (Asai & Jones, 2007) where individuals combine their vacation with dental treatment outside their own country (RJ et al., 2020, p. 26) and is seen as the most common type of medical tourism (Lovelock et al., 2018; Ahmadimanesh et al., 2019; Oltean et al., 2020). Dental tourism is an important potential for creating added value in terms of destinations (Kaçmaz & Kahveci, 2016, p. 1900; Tanrısevdi & Işık, 2020, p. 329). Nowadays, patients prefer to travel to other countries for dental treatment to save costs, get rid of long waiting times for treatment (RJ et al., 2020, p. 27), receive quality health care (Tanrısevdi & Işık, 2020, p. 329), and also for a holiday experience (Deasy et al., 2014, p. 299).

The aim of the study is to reveal the dental tourism potential of Trabzon province and to make recommendations to practitioners for the region to become a dental tourism destination. Therefore, the study is considered as an exploratory research. Researchers have conducted this study to find answers to the following questions: “What are the areas in which Trabzon province is sufficient in terms of dental tourism?”, “What are the areas that are missing in terms of dental tourism in Trabzon province?” and “What are the issues that need to be corrected for Trabzon province in terms of dental tourism?”. Hypotheses created by researchers according to various variables were tested. These hypotheses are as follows:

H₁: Trabzon province has the potential to be a dental tourism destination.

H₂: Dental tourists purchase dental care and treatment services through travel agencies.

H₃: There is a difference between the responses given according to the professions of those who participated in the research.

In the study, survey method was used as data collection tool. The survey form consists of two parts. The first part consists of 9 statements created to obtain demographic information such as age, gender, profession, position in the business, experience in the sector, foreign language known, presence of dental patients from abroad, promotion activities abroad and information channels that dental tourists are aware of. The second part consists of 22 statements created with a 5-point Likert scale as a result of literature review. The population of the study consists of travel agencies and dentists. The study population consists of dentists and travel agency managers and personnel operating in Trabzon. The survey form was collected from the participants face-to-face and via the internet between October 25, 2022 and January 20, 2023. A total of 264 people participated in the study, and 14 participants' forms were excluded from the scope as they were not usable in the analyses. The sample size was determined as 250, including 116 tourism professionals and 134 dentists.

Dental services should be performed with quality and high technology, and quality should be taken into account rather than price variability. In the literature study conducted, it is seen that dental tourists who want to receive services are looking for well-educated and expert physicians (Gönül & İçöz, 2020). It is seen that there are a high number of expert personnel providing dental treatment services in Trabzon province. In addition, it has been determined that expert personnel providing dental treatment services have foreign language skills. It can also be said that Trabzon province is an important factor in being preferred for dental tourism activities. As a result of the research, it has also emerged that the participants who participated in the research are aware that dental tourism activities can provide a competitive position in the destination. The findings obtained as a result of the research also support the interview findings. It is clear that there is an opportunity to provide dental tourism services and dental treatment services in Trabzon province. Both professional groups share the idea that dental tourism can provide added value to the city and region. In Trabzon province, it is thought that prices being favorable to foreign tourists, costs being low for foreign

tourists, and high quality can make the region a center of attraction for dental tourism, as well as being able to choose dental care treatments due to low costs in Trabzon province, even if long-term stays are required for control purposes after application. In addition, due to low costs, foreign tourists will be able to combine dental treatment and vacation experience in the region for dental tourism purposes. The fact that transportation and accommodation services in the region are sufficient makes Trabzon province an easily accessible region, which leads to an advantage for dental tourism. In this context, increasing promotional and advertising activities can make the region a dental destination.

İYİMSERLİK, STRES İÇEREN DURUMLAR VE BAŞA ÇIKMA: BİR DERLEME ÇALIŞMASI OPTIMISM, STRESSFUL SITUATIONS AND COPING: A REVIEW STUDY

Mehmet Yavuz Furkan SOLAK
Bursa Teknik Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Psikoloji
frkn.380138@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7209-0808

Gazanfer ANLI
Bursa Teknik Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Psikoloji
gazanfer.anli@btu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6141-7964

ÖZ

İyimserlik, gelecek zamanın getirilerine yönelik beslenen olumlu genel beklentilerdir. Başa çıkma, stresörün veya stresin bir şekilde üstesinden gelmek için, durumun kaynağını veya sonuçlarını ortadan kaldırmak ya da yatıştırmak amacıyla sergilenen tepkilerdir. Yaşamdaki zorlu durumlarla başa çıkabilme ve bu doğrultuda izlenen stratejiler açısından iyimserliğin etken bir kavram olduğu çeşitli çalışmalarla gösterilmiştir. Ancak araştırmaların birçoğunun yabancı literatürde gerçekleştirildiği ve iyimserlik bağlamında başa çıkmanın incelendiği araştırmalar bakımından Türkçe literatürün oldukça sınırlı olduğu dikkate alınarak, konuya dair Türkçe derleme çalışması yapılması amaçlanmıştır. Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların genel bulguları, iyimserliğin başa çıkma stratejilerinden işlevsel olanların seçilmesinde ve diğerlerinin seçilmemesinde etkili olduğunu veya bu doğrultuda ilişkiler gösterdiğini işaret etmektedir. İyimserlik problem veya yaklaşım odaklı stratejilerle pozitif ilişkili olsa da, ilişkiler basit, doğrusal ilişkiden ibaret değildir. İyimserlerin duygusal başa çıkma bağlamında da yaklaşma temelini benimsedikleri görülmektedir. Başa çıkma bağlamında iyimserleri kötümserlerden ayırt eden esas konu, problemler veya onun duygusal doğurgularıyla başa çıkmada, uzaklaşmanın aksine aktif biçimde yaklaşma tarzını seçmeleridir.

ABSTRACT

Optimism is a positive general expectation of the future outcomes. Coping is the reactions exhibited to overcome the stressor or stress in some way, in order to eliminate or alleviate the source or consequences of the situation. Numerous studies have shown that optimism is an effective concept in terms of coping with demanding situations in life and the strategies followed in this direction. However, considering that most of the studies were conducted in foreign literature and the Turkish literature is quite limited in terms of studies examining coping in the context of optimism, it was aimed to conduct a review study on the subject in Turkish. The general findings of the studies included in the research indicate that optimism is effective in the selection of functional coping strategies and the non-selection of others or shows relationships in this direction. Although optimism is positively related to problem- or approach-oriented strategies, the relationships are not simple, straightforward relationships. Optimists are also seen to adopt the approach-based in the context of emotional coping. The main issue that distinguishes optimists from pessimists is that they are actively choosing approaching style as opposed to distancing from problems or their emotional implications.

Geliş Tarihi:

12.04.2023

Kabul Tarihi:

30.11.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

İyimserlik
Stres
Başa Çıkma
Derleme

Keywords

Optimism
Stress
Coping
Review

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1282133>

Atıf/Cite as: Solak, M. Y. F., & Anlı, G. (2023). İyimserlik, stres içeren durumlar ve başa çıkma: Bir derleme çalışması. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2077-2089.

Giriş

Bu çalışmada stres, başa çıkma ve iyimserlik kavramlarının ele alınması amaçlanmaktadır. Stres, iyilik hali bakımından kişi için önemli bir anlam ifade eden, kişide yetersizlik algısı (yahut yüklü bir sıkıntı) oluşturan bir durum ile kişi arasında meydana gelen ilişki veya etkileşimlere işaret etmektedir (Folkman ve Lazarus, 1985: 152). Bir başka tanımla stres, stresörler sonucunda kişide gelişen tepkiler bütünüdür ifade etmektedir (Anisman, 2015: 4). Stres tepkileri, kişinin psikolojik dünyasında veya fiziksel etmenlere dayalı olarak çeşitli stresörler temelinde türeyebilir (Anisman, 2015: 3-8). Öte yandan tepkiler, zaten olan veya olacağına inanılan durumlar tarafından tetiklenebilir. Stresörlerin kontrol edilebilirlik veya tahmin edilebilirlik gibi yönleri de tepkileri şekillendirebilir. Stres tepkilerinin ortaya çıktığı yollar da biliş, davranış veya biyolojik temele sahip değişimlerle karakterize olabilir.

İnsan hayatında stres kadar, başa çıkma kavramı da önemlidir. Genel anlamda başa çıkma olarak bir zarar, kayıp, tehlike yahut olumsuz stresin kendisini veya etkisini asgari düzeye indirgeme ya da ortadan kaldırma girişimleri kastedilmektedir (Carver ve Connor-Smith, 2010: 685). Bir başka tanımsal ifadeyle başa çıkma, kişide hâlihazırda bulunan kaynaklar için boğucu bir sıkıntı ortaya çıkaran, fazla zahmetli bir yüke sahip olarak görülen iç veya dış taleplerin (ve bunlardaki tezatlığın doğurgularının) bir şekilde üstesinden gelmek veya bunları tahammül sınırları içerisine çekmek adına başvurulmuş davranışsal ve bilişsel yolları ifade etmektedir (Folkman ve Lazarus, 1980: 223-224; Folkman ve Lazarus, 1985: 151-152; Lazarus ve Folkman, 1984: 141-142). Bu, sonuç bağlamında kişi için işlevsel bir çıktısı olmasa da fiili veya zihinsel yollardan işleyişe konulan (stres değerlendirmelerinin bir çıktısı olarak) girişimleri içeren bir süreci işaret etmektedir. Söz konusu bağlamda araştırmacılar tarafından problem odaklı veya duygu odaklı başa çıkma ayrımına gidilmiştir (Folkman ve Lazarus, 1985: 152; Lazarus ve Folkman, 1984: 141-143). Başa çıkmanın problem odaklı kısmı, stresi oluşturan kaynağa yönelerek onun varlığını bitirmeye yönelik girişimleri, duygu odaklı kısmı ise stresten kaynaklanan zedeleyici duygusal nafoş etkilerin hafifletilmesi yoluna gitmeyi işaret etmektedir. Öte yandan başa çıkmanın temel sınıflarından bir diğeri yaklaşma-kaçınma veya dikkat (attention)-kaçınma odaklıdır (Suls & Fletcher, 1985). Kişi eğer dikkatini, stresin kaynağına yahut bundan dolayı ortaya çıkan psikosomatik (psikolojik kaynaklı bedensel şikâyetler) sonuçlara yönlendirecek biçimde ayarlıyorsa buna dikkat stratejileri, uzaklaştırarak biçimde ayarlıyorsa da buna kaçınma stratejileri denilmektedir (Suls & Fletcher, 1985: 250). Bazen de araştırmacılar problem veya duygu odaklı kısmın her ikisinde de yaklaşma veya kaçınma tarzında bir yol izleyebileceklerini göstermektedirler (Nes ve Segerstrom, 2006).

Stresörler genellikle kişiye göre bir anlama kavuşmaktadır, her insan için aynı durum stres anlamına gelmez (Anisman, 2015). Stresörlerin kişi üzerinde yarattığı sonuçlar bazen gelip geçici bir tarzda ortaya çıkarken, bazen de zamana genişçe yayılacak hatta kişinin kendini de aşır gelecek nesilleri bile tesiri altında bırakabilecek şekilde meydana geldiği belirtilmektedir. Ayrıca yine stres içeren durumlar kişide belli hastalıklara sebep olabilmekte veya yalıtılmışlık, yalnızlık, düşük özgüven ve özeyeterlik gibi başka olumsuz sonuçları beraberinde getirmektedir (Lazarus ve Folkman, 1984). Ancak öte yandan kişilerin tehlikeleri veya sıkıntıları bertaraf etmesiyle sonuçlanıp, kişinin kendisine ve genel olarak yaşamına olumlu katkılar sunmasıyla da sonuçlanabilmektedir (Martínez-Correa ve diğ., 2006). Stresörler karşısında oluşabilecek tepki örüntülerinin neye benzeyeceği ise kişilik, yaş veya cinsiyet gibi çeşitli hususların potansiyel etkisi altındadır.

Literatürde stres ve başa çıkma bağlamında önemli olan bir kavram da iyimserliktir. İyimserlik, insanların geleceklere ilişkin genelleştirilmiş olumlu beklentilere ne ölçüde sahip olduklarını yansıtan bir bireysel farklılık değişkeni olarak tanımlanmaktadır (Carver, Scheier ve Segerstrom, 2010: 879). İyimserliğin bir kişilik özelliği olduğu alan yazında kabul edilmekte, özellikle test tekrar test çalışmaları sonucunda kararlı bir yapı sunması ile bu durum doğrulanmaktadır (Scheier ve diğ., 1994). İyimser kişiler yaşamlarında bazı şeyler ters gittiğinde veya zor durumlarla karşı karşıya kaldıklarında bütün bu durumların sonucunun iyi olacağını düşünmekte ve buna inanmakta ve sonuç olarak da bu düşünme yapısı da onlara olumlu hissettirmektedir. (Carver ve Scheier, 2017). Diğer taraftan kötümser kişiler aynı şekilde yaşamlarında bazı şeyler ters gittiğinde, zorluklarla yüz yüze geldiğinde düşünce yapılarındaki olumsuz atıflardan dolayı sonuçların kötü ve istenmedik yönde olacağına inanırlar (Carver ve Scheier, 2002).

İnsanların hayatlarında birçok stresli durumla karşılaştıkları ve bu durumlar neticesinde bazen olumlu bazen de olumsuz sonuçlar deneyimledikleri dikkate alındığında, stres süreçleri içerisinde payı olabilecek kavramların ele alınması oldukça önemli durmaktadır. Bu araştırmada da bu kavramlardan birisi olan iyimserliğe odaklanılarak, iyimserlik ile başa çıkmayı inceleyen çalışmalar sunulacaktır. Bu çalışmaların, iyimserliğin stres durumlarıyla nasıl

bir bağlantı halinde olduğu, stresle başa çıkma tepkileri açısından hangi göstergelerle ilişkilendiği ve bu ilişkilerin iyimserlik bağlamında önemli olabilecek hangi değişkenler açısından değer taşıdığı sorularına cevap verebileceği düşünülmüştür. Böylece bu makalenin ilgili konuya dair araştırmalar açısından bilgilendirici olup, Türkçe literatürdeki eksikliğin giderebileceği ve neticede araştırma veya uygulama alanına bir ışık tutarak faydalı olabileceği beklenmiştir.

İyimserlik, Stresli Durumlar ve Başa Çıkma

Yaşamda, gelecek zamanın getirilerine yönelik beslenen olumlu genel beklentilere iyimserlik ismi atfedilmiştir (Carver ve Scheier, 2001; Scheier ve Carver, 1985). Kötümserlik ise zamanla işlerin rayından sapacağını (olumsuz yönde) işaret eden genel beklentilerdir. Bu noktada, yaşamdaki spesifik veya daha kapsayıcı sonuçlardan bahsetmek yerinde olacaktır. Scheier ve diğerleri (1986: 1257) tarafından, sonuçların veya çıktılarının (davranışlar gibi) nasıl olacağına dair iyi bir öngöründe bulunabilme konusunda bir husus vurgulanmıştır ki o da sonuçların kapsam genişliğine (dar-geniş kapsamlı gibi), beklentilerdeki kapsam genişliğinin ne kadar uygun olduğudur. Örneğin eğer bir araştırmacı, hedeflediği bir davranışın veya başka bir sonucun kapsam sınırlarının gerektirdiğine göre bir beklentiyi ölçmeye niyetlenirse, bu yerinde bir karar olur. Çünkü ölçülen beklenti sonucun sınırlarına daha iyi bir şekilde isabet eder ve kapsamda uyuma olduğu için belirleyicilik gücü artar. Örneğin; bir ayakkabıyı bağlayabileceğini düşünmek, hayatın daha güzel bir yönde değişimlenebileceğini düşünmekten daha dar kapsamlıdır, ancak her ikisi de hedeflerin ulaşılabilirliğine ilişkin beklentileri dile getirmektedir (Carver ve Scheier, 2001; Scheier ve Carver, 1985).

Araştırmacılar, yaşamda karşılaşılan durumların genel olarak düzinelerce husustan etkilenecek oluşum gösterdiğini belirtmektedirler (Carver ve Scheier, 2001). Sonucu meydana getirecek birçok etmenin devrede olduğu bir bağlam söz konusu olduğunda da genel beklentilerin sonuçları öngörebilmede seçilebilecek iyi bir yol olduğunu belirtmektedirler ki araştırmacıların sunduğu genel beklentiler de iyimserliğe karşılık gelmektedir. Bu mantıktan hareketle, iyimserliğin de yaşamda rastlanılan stresle başa çıkma bağlamında kayda değer bir yeri olabileceği önerilmiştir (Scheier ve diğ., 1986: 1257). Güçlük içeren durumların deneyimlenmesi halinde iyimserler duyguların dengeli bir tarzda olumlu tarafını yaşayan, kötümserler ise olumsuz tarafını yaşayan kısımdadır (Carver ve Scheier, 2002: 233). Güçlük içeren durumların deneyimi ve yaşanan olumsuz stresin (distress) arasında ne gibi bir ilişki olduğunu ele alan çalışmaların, iyimserlik düzeyi düşük olan kişilerde daha çok stres yaşandığı sonucuna ulaştıkları belirtilmektedir. Çetin durumların içinden genel olarak nasıl bir sonuçla çıkılabileceği veya bu süreçte kişiler tarafından benimsenen yaklaşımın ne biçimde olabileceği bağlamında, iyimserliğin, stresle başa çıkmayı etkisi altında bırakarak işleyişte olabileceği düşünülmüştür.

İyimserlerin ve kötümserlerin önlerine gelen talihsiz olaylar veya zorluklar için farklı içeriğe sahip yaklaşımları benimsemeleri söz konusudur (Carver ve Scheier, 2002: 232). Böyle durumları olumlu bir ışıktaki değerlendirilip, bir yeterlilik göstererek aşabileceğini ve bunların eninde sonunda üstesinden gelinebilir olaylar olduğunu düşünenlerin daha çok iyimserler, bunlara olumsuz bir değerlendirme tarzıyla odaklanan, kararsızlık sergileyen ve kendinde bu durumlardan iyi bir şekilde sıyrılabileceğine dair o gücü algılamayanların ise daha çok kötümserler olduğu belirtilmektedir. Bu düşünceler, iyimserleri hedeflerinden sapmadan devam ettirebilecek bir kararlılıkta tutmaktadır. Ancak kötümserleri de darbe almaya açık hale getirmektedir. Literatür de iyimserliğin stresle başa çıkma tepkileri ve yolları açısından önemli ilişkilere sahip olduğunu (duruma göre değişen örüntüler ortaya çıksa da) tekrar tekrar göstermekte, ayrıca genellikle iyimserlik ile iyi oluş ve sağlık göstergeleri gibi çıktılarının ilişkilerinde başa çıkmanın önemli olduğunu gözler önüne sermektedir (Aspinwall ve Taylor, 1992; Brissette ve diğ., 2002; Carver ve diğerleri, 1993; Ironson ve diğ., 2005; Long ve Sangster, 1993; Perera ve McIlveen, 2014).

İyimserlik Bağlamında Gerçekleştirilen Başa Çıkma Araştırmaları ve Ulaşılan Bulgular

İyimserlik araştırmalarında başa çıkmayı ele alan hacimli bir literatürün olduğu görülmektedir. Bu sebeple altı alt başlık içerisinde bu çalışmalar incelenecektir.

İyimserlik ve başa çıkma

İyimserlik ve başa çıkmayı ele alan kapsamlı meta-analizlerin de literatürün genel bir resmini sunması adına gayet işlevsel olduğu düşünülürse, öncelikle bu araştırmaları gözden geçirmek faydalı olacaktır. Nes ve Segerstrom (2006) tarafından gerçekleştirilen bir meta-analizde iyimserliğin başa çıkmaya etkisi araştırılmıştır. İyimserliğin; yaklaşmaya ve probleme dayalı başa çıkma yollarıyla pozitif, kaçınmaya ve duyguya dayalı başa çıkma yollarıyla negatif ilişki gösterdiği saptanmıştır (Nes ve Segerstrom, 2006: 244). Ayrıca problem odaklı ve duygu odaklı başa çıkma yolları; probleme yaklaşma, problemden kaçınma, duygu yaklaşma ve duygu kaçınma olacak şekilde alt sınıflara bölünmüştür. Çünkü problem veya duygu odaklı başa çıkmada da yakınlaşma veya kaçınma temelli yolların izlenebileceği göz önünde bulundurulmuştur. Bu ayrıntılandırma nihayetinde edinilen bulgulara göre, iyimserliğin başa çıkma yollarından probleme yaklaşmayla ve duygusal yaklaşmayla pozitif, problemden kaçınma (en güçlü ilişki) ve duygusal kaçınmayla negatif ilişki gösterdiği bulunmuştur. Araştırmacılar bunun iyimserlik perspektifinde tutarlı bir bulgu olduğunu, çünkü iyimserliğin ısrarcı çabaları ortaya çıkarmada fonksiyonel bir husus olduğunu belirtmişlerdir (Nes ve Segerstrom, 2006: 245). Problem odaklı ve duygu odaklı başa çıkmadan ziyade, yaklaşma-kaçınma odaklı başa çıkma yolları bağlamında iyimserliğin yordayıcılık gücünün daha sağlam olduğu belirlenmiştir (Nes ve Segerstrom, 2006: 244). Araştırmacılar bulgulardan hareketle, iyimserliğin stresle başa çıkmada daha işlevsel yollara kaynaklık ettiğini belirtmektedir. Öte yandan stresörün ne olduğu açısından iyimserlik ve başa çıkma ilişkileri çeşitlilik göstermektedir. Travmalar, sağlık stresörleri gibi bağlamlarda iyimserlik, problem odaklıdan çok duygu odaklı başa çıkma (pozitif) ile ilişki göstermişken, akademik stresörler bağlamında bu durum tam tersidir (Nes ve Segerstrom, 2006: 245). Araştırmanın tüm bu sonuçlardan hareketle, iyimserlerin körü körüne belli yolları baş etme adına kullanmak yerine, çoğu zaman durumu göz önüne aldıkları ve daha işlevsel çıktılar olacak yollar neyse o yollardan ilerledikleri dile getirilmektedir (Nes ve Segerstrom, 2006: 247). Bir başka meta-analiz çalışması da Andersson (1996) tarafından iyimserliğin olumlu sonuçlarına dair (yaşam yönelimi testiyle) gerçekleştirilen araştırmaların dikkate alınmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bağımlı değişken olarak başa çıkma (literatürdeki çeşitli başa çıkma ölçümleri), semptom raporları ve olumsuz duygu dikkate alınmıştır. İyimserlik ile başa çıkma pozitif, semptom (somatik şikâyetler gibi) bildirme ve olumsuz duygu (en güçlü ve güvenilir ilişki) ise negatif ilişkili bulunmuştur (Andersson, 1996: 721).

İyimserliğin, temelde daha aktif başa çıkma ve daha az kaçınmacı başa çıkma tepkileriyle ilişkili olduğu çeşitli çalışmalarca gösterilmektedir. Rauch ve diğerleri (2013) tarafından hamile kadınlarla gerçekleştirilen bir çalışmada, iyimserliğin aktif başa çıkma için pozitif, kaçınmacı başa çıkma, mevcut Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) ciddiliği, yaşam boyu TSSB ciddiliği, somatizasyon ve mevcut depresyon ciddiliği için negatif yordayıcı olduğu görülmüştür. Ayrıca iyimserlik düzeyinin TSSB kriterini karşılayanlarda daha düşük olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar, farklı yaş gruplarından olan örneklemelerde de genellenebilmektedir. Puskar ve diğerleri (1999) tarafından gerçekleştirilen bir başka araştırmada, kırsal bölgedeki ergenlerde iyimserliğin; depresyon, başa çıkma, öfke ve yaşam olayları ile ilişkileri araştırılmıştır. İyimserliğin yaklaşmaya dayalı başa çıkma yollarından problem çözmeyle, pozitif yeniden değerlendirmeyle ve kılavuz-destek aramayla pozitif ilişkili olduğu; kaçınmaya dayalı başa çıkma yollarından bilişsel kaçınmayla, kabullenmeyle ve duygusal boşalmayla negatif, alternatif ödülleri aramayla pozitif ilişkili olduğu; depresyonla ılımlı düzeyde negatif ilişkili olduğu görülmüştür. Başa çıkmayla ortaya çıkan iyimserlik ilişkilerinin gücü düşük yahut çok azdır. Öte yandan iyimserlik ile yaşam olaylarından olumlu olanlar pozitif, olumsuz olanlar negatif ilişki göstermiştir. Benzer bulgulara boylamsal araştırmalarda da ulaşılabildiği görülmektedir. Billingsley ve diğerleri (1993) tarafından iyimserlik ve başa çıkma yollarının ele alındığı diğer bir çalışmada, katılımcılardan 4 hafta arayla iki kere ölçüm alınmıştır. İyimserliğin başa çıkma boyutlarıyla ilişkileri bağlamında iki farklı zamanda edinilen veriler için geçerli olan sonuçlara göre, iyimserlik ile pozitif yeniden yorumlama ve büyüme, aktif başa çıkma, duygusal gerekçelerden dolayı sosyal destek arama ve planlama pozitif, davranışsal geri çekilme ise negatif ilişkili bulunmuştur. Öte yandan kabul, inanca dönüş, alkol yahut uyuşturucu kullanımından uzak durma, sosyal destek arayışı ilk ve son ölçümlerde iyimserlikle ilişkili değişkenler olarak tespit edilmiştir.

İyimserlik, psikopatoloji ve başa çıkma

Araştırmalarda psikopatolojik değişkenler kontrol edilip edilmediği durumlarda bazı farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Hatchett ve Park (2003) tarafından yürütülen bir başka araştırmada ise, iyimserlik, başa çıkma (görev, duygu ve kaçınma odaklı) ve psikopatolojinin danışmanlık sonucuyla ilişkisi incelenmiştir. Korelasyonel

ilişkiler bağlamında iyimserlik ile duygu yönelimli başa çıkma, kaçınmacı türden olan dikkati başka yöne verme yoluyla (distraction, dikkati başka eylemlere yönelerek problemden uzaklaştırma) başa çıkma ve psikopatoloji negatif ilişkili bulunmuştur. Öte yandan iyimserlik ile görev (task) yönelimli başa çıkma ve kaçınmacı türden sosyal oyalanma (diversion), yani dikkati başkalarıyla birlikte olarak problemden uzaklaştırma pozitif ilişkili bulunmuştur. Ancak psikopatoloji kontrol edildiği zaman iyimserlik puanları sadece görev yönelimli başa çıkmayla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca iyimserliğin psikopatoloji kontrol edildiğinde bile danışmanlık sonucu gelişimi (terapist değerlendirmesi) olumlu yordadığı görülmüştür. Travma sınıfına giren çok yüklü durumlara maruz kalan kitle için de iyimserliğin başa çıkmayla (hem kesitsel hem boylamsal açıdan) ilişkileri önemlidir. Dougall ve diğerleri (2001) tarafından uçak kazasına şahit olan yardım kurtarma personellerinde travma sonrası sürecin incelendiği bir çalışmada, iyimserliğin ileri zamandaki daha fazla problem odaklı ve daha az hüsnükuruntu (kazadan sonraki 4-8 hafta, 6. ve 9.ayda) yoluyla başa çıkmayı ve tüm zamanlarda (kazadan sonraki 12.ay dâhil) daha az kaçınmacı başa çıkmayı yordadığı görülmüştür. Ayrıca ilk başa çıkma ölçümlerinin kontrol edilmesi sonucunda iyimserlerin durağan bir başa çıkma tepkileri göstermesinden ziyade, zamanla farklı başa çıkma yollarına gittiği belirlenmiştir.

İyimserlik, stres ve stresle başa çıkma

İyimserlik, stres durumunun kontrol edilebilirliği açısından nasıl algılandığına göre başa çıkmayla farklı şekillerde ilişkilendirilmektedir. Scheier ve diğerleri (1986) tarafından iyimserlik ve benimsenen başa çıkma, iki çalışma gerçekleştirilerek incelenmiştir. Birinci çalışmada araştırmacılar strese ilişkin bilgi edinirken, ayrıca stres durumunun kontrol edilebilirlik bağlamında kişiler tarafından nasıl değerlendirildiğini de sormuşlardır. İyimserliğin artışıyla problem odaklı başa çıkma, pozitif yeniden yorumlama ve kabullenmedeki artış, ret yoluna gitmedeyse azalış ilişkili bulunmuştur. Ayrıca duruma kontrol edilemez değerlendirme yapıldığı takdirde iyimserlikle sadece kabullenmedeki artış, kontrol edilebilir gözüyle değerlendirildiğinde ise problem odaklı ve pozitif yeniden yorumlamadaki artış ilişki göstermiştir. Araştırmacılar ikinci çalışmada stres durumlarını (daha çok kontrol edilebilir olanlara yönelerek) kendileri sunmuşlardır. İyimserliğin problem odaklı başa çıkma, sosyal destek arama (benzer ilişki birinci çalışmada erkekler için vardır) ve rakip aktivitelerin baskılanmasıyla pozitif, hislere yoğunlaşım onları ifade etme ve stresörle ilintili hedeflerden geri çekilmeyle negatif ilişkili olduğu saptanmıştır.

İyimserlik, stres ve başa çıkma değerlendirmeleri

İyimserlik; stresle başa çıkmanın yanında, başa çıkma değerlendirmeleriyle de ilişkilidir. Başa çıkma değerlendirmeleri, stresörün bilişsel düzeyde kişi gözünden nasıl yargılandığıdır (Lazarus ve Folkman, 1984 aktaran Chang, 1998: 1110-1111). Kişinin stresöre nasıl bir değer atfettiği birincil değerlendirme, ona karşı koyabilmede söz konusu olabilecek potansiyelleri, olanakları ölçüp tartması ikincil değerlendirme olarak görülmektedir. Chang (1998) tarafından iyimserlik, başa çıkma değerlendirmeleri (birincil ve ikincil), başa çıkma, üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu ve depresyonla ölçülen psikolojik ve fiziksel uyumu incelenmiştir. Araştırmada sınav stres kaynağı olarak ele alınmıştır. Sonuçlara göre iyimserliğin sınava ilişkin daha fazla ikincil değerlendirmeyle ilişkilendiği görülmüştür. Kesme noktasıyla gerçekleştirilen karşılaştırma sonuçlarına göre, iyimserlerin kötümserlerden daha çok ikincil değerlendirme düşünceleri (kontrol, etkililik) ve yaşam doyumuna sahip olduğu, daha fazla bilişsel yeniden yapılandırma yollarına gittiği, daha az depresyona ve fiziksel semptomlara sahip olduğu ve daha az hüsnü kuruntu, kendini eleştirme ve sosyal geri çekilme yollarını tercih ettiği görülmüştür. Hart ve Hittner (1995) tarafından iyimserlikle yüzleşmeci (confrontive) ve sorumluluğu kabul ederek (accepting responsibility) başa çıkma pozitif, kötümserlikle de kaçınmacı ve sorumluluğu kabul ederek (yanlış değildir) başa çıkma pozitif ilişkili bulunmuştur. Öte yandan iyimserliğin daha fazla sorumluluğu kabul ederek başa çıkma, daha fazla yüzleşmeci başa ve daha az kaçınmacı başa çıkma tarafından açıklandığı, kötümserliğin ise daha fazla kaçınmacı başa çıkma, daha az planlı problem çözme yoluyla başa çıkma ve daha az yüzleşmeci başa çıkma tarafından açıklandığı belirlenmiştir. Ancak araştırmacılar iyimserliğin daha fazla sorumluluğu kabul ederek başa çıkma tarafından pozitif olarak açıklanmasına dikkat çekerek tezatlığa vurgu yapmakta ve bunun içsel atıfla veya kontrol odağıyla bağlantılı olabileceğini belirtmektedir.

İyimserlik, fiziksel ve psikolojik iyi oluş ile başa çıkma

İyimserliğin psikolojik ve fizyolojik iyi oluş ilintili hususlarda kazanç sağlamasının sebeplerinden birisi olarak stresle başa çıkmada izledikleri yol vurgulanmaktadır (Scheier ve Carver, 1992: 209). Başa çıkma, iyimserlik değişkeni ile fiziksel ve psikolojik iyi oluş veya uyumun göstergeleri arasındaki ilişkilerde, bu ilişkileri dolaylılaması (aracılık etmesi) bakımından önemli bir rol oynayabilmektedir. Ironson ve diğerleri (2005) tarafından iyimserlik ile HIV ilerleme durumu arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilere aracılık edebilecek bazı değişkenler incelenmiştir. Araştırmacılar, dolaylı ilişkilerin sınanması hedefinde daha sağlam karara varabilmek amacıyla aracı varsayıdığı değişkenlerin hem ilk ölçümleriyle hem de 6 ay sonraki ölçümleriyle bu analizleri gerçekleştirmiştir. Sonuçlara göre iyimserlik ile HIV hastalığının ilerleyişi arasında iyimserlerin lehine (CD4 hücrelerindeki azalmanın daha düşük olması ve viral yüklerde daha yavaş artıştan kaynaklı) ilişkiler bulunmuştur. Öte yandan iyimserlikle depresyon, algılanan stres ve kaçınmacı başa çıkma negatif, adaptif başa çıkma ve proaktif davranış (kişisel uğraşlarla eylem yönelimli davranış) pozitif ilişki göstermiştir. Kaçınmacı başa çıkma, proaktif davranış ve depresyon değişkenleri, iyimserlik ve CD4 hücrelerindeki değişim ilişkisini dolaylılama açısından önemli bulunmuştur. Ancak kaçınmacı başa çıkma sadece 6 ay sonraki aracı değişken verileriyle olan analizde dolaylı bir ilişki meydana getirmiştir. Öte yandan iyimserlikle viral yükteki değişim arasında, depresyon ve kaçınmacı başa çıkma değişkenleri dolaylı ilişkiler ortaya çıkarmaktadır. Ancak 6 ay sonraki aracı değişken verileriyle olan analizlerde, sadece depresyonun bu dolaylı ilişkiyi meydana getirdiği bulunmuştur. Benzer bulguların diğer hastalıklarla karakterize olan örneklerle için de geçerli olduğu görülmektedir. Long ve Sangster (1993) tarafından romatoid ve osteoartrit hastalığı bulunan bireylerde iyimserlik-kötümserlik, hastalık ciddiyeti, yaş, hüsnü kuruntu ve problem çözme yoluyla başa çıkma ve psikososyal uyum ele alınmıştır. Hastalık ciddiyeti ve yaşla ilgili olanların dışındaki sonuçlara göre, iyimserlik değişkeni daha fazla problem çözme yoluyla başa çıkma ve daha iyi uyum ile, kötümserlik ise daha fazla hüsnü kuruntu yoluyla başa çıkma ve daha kötü uyumla ilişkili bulunmuştur. Ancak osteoartritli bireylerde kötümserlik bir tek dolaylı olarak (hüsnü kuruntu yoluyla başa çıkma ve fiziksel yetersizlik) daha kötü uyumla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca romatoidli bireylerde hüsnü kuruntu yoluyla başa çıkma daha kötü uyumla ilişkiliyken, osteoartritlilerde böyle bir ilişki yoktur. Romatoidli kişilerde kötümserlik ile daha kötü uyum arasındaki ilişkide hüsnü kuruntu yoluyla başa çıkmanın rolü olduğu görülmüştür. Carver ve diğerleri (1993) tarafından meme kanseri hastalarıyla ileriye dönük yapılan çalışmada da iyimserlik, başa çıkma ve sıkıntı (distress) incelenmiştir. Ölçümler ameliyat öncesi, sonrası ve 3, 6, 12 ay sonra alınmıştır. Sıkıntı ölçümleri duygu durumdaki bozukluk (kaygı, depresyon, öfke gibi) bağlamında ele alınmıştır. İyimserliğin (başlangıçta alınan bir ölçümdür) ameliyat sonrası hariç tüm sıkıntı ölçümleriyle negatif bir ilişki gösterdiği ve bu ilişkilerin önceki sıkıntı verileri kontrol edilse de anlamsızlaşmaya sürülmediği belirlenmiştir. Çok fazla zaman ve değişkenin varlığından dolayı burada detaylı aktarılmasa da bazı başa çıkma tepkilerinin iyimserlik-sıkıntı ilişkilerinde iyimserlerin avantajına olacak bir mantıkta dolaylı bir rol aldığı belirlenmiştir.

Baş çıkma bazen de iyimserlik ile fiziksel ve psikolojik iyi oluş bağlamında ele alınan değişkenler arasındaki ilişkiler bazında pek rol oynamayabilmektedir. Örneğin koroner arter baypas ameliyatı deneyimleyen hastalarla gerçekleştirilen bir çalışmada (Scheier ve diğerleri, 1989), başa çıkma bağlamında iyimserlerin ameliyat öncesi kendisi adına ve iyileşme adına plan yapıp hedef belirlemesi, gelecek ayda doktorların ne gibi talepleri olacağına ilişkin bilgi edinmeye uğraşması daha yüksek, duygusal deneyimlerinin nahoş taraflarına odaklanması ve gelecek ay için iyileşmenin-septomların ne durumda olacağını düşünmemesi daha düşük ihtimal dâhilinde bulunmuştur. Ancak yol analizi bulgularına göre, iyimserlikten sonuç değişkenlerine (fiziksel düzelme, yaşam kalitesi, duygu-durum) dolaylı olarak başa çıkma vasıtasıyla değil de daha çok doğrudan giden yolların önemli olduğu (yaşam kalitesi için doğrudan ve dolaylı yollar da önemlidir) görülmüştür.

İyimserlik, uyum ile başa çıkma

İyimserlik ve uyum arasındaki ilişkilerde başa çıkmanın rolü sadece hasta olan bir kesim için geçerli değildir. Perera ve McIlveen (2014) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, iyimserlik düzeyinin üniversiteye geçiş psikolojik uyum ve bağlılık duyarak/katılımcı başa çıkma (engagement coping; aktif başa çıkma, planlama, pozitif yeniden yorumlama gibi yönleri kapsamıştır) için anlamlı pozitif bir yordayıcı olduğu bulunmuştur. Öte yandan bağlılık duyarak başa çıkmadaki artışın, iyimserlikle psikolojik ve akademik uyum arasındaki ilişkiyi dolaylılamadığı belirlenmiştir. Üniversiteye geçiş durumunda uyumun değerlendirildiği bir başka çalışma da Brisette ve diğerleri (2002) tarafından gerçekleştirilmiştir. İyimserlik ve başa çıkma ilişkileri dikkate alındığında, başlangıçtaki iyimserliğin sonraki zamanda aktif başa çıkma, planlama, pozitif yeniden yorumlama ve büyüme ile pozitif, reddin kullanımı ve davranışsal geri çekilme ile negatif ilişkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca iyimserlikle uyum

değişkenleri olan depresyondaki ve stresteki değişim ilişkilerinde, başa çıkma değişkenleri olan pozitif yeniden yorumlama ve büyüme değişkeninin bir miktar rolü olduğu görülmüştür. Aspinwall ve Taylor (1992) tarafından yürütülen bir başka çalışmada da kaçınmacı (negatif) ve aktif (pozitif) başa çıkmanın iyimserlik tarafından anlamlı bir şekilde yordandığı bulunmuştur. Önceki iyimserliğin sonraki zamanda ölçülen üniversiteye uyumlu olan pozitif yordayıcılığa dayalı ilişkisinde, aktif başa çıkma ve kaçınmacı başa çıkmanın dolayımlayıcı bir rolü olduğu saptanmıştır. Martínez-Correa ve diğerleri (2006) tarafından üniversite örneklemeyle gerçekleştirilen başka bir çalışma da ise somatik belirtiler dikkate alınmıştır. Bu çalışmada iyimserliğin daha düşük, kötümserliğin ise daha fazla somatik belirtilerle ilişkili olduğu ve başa çıkma tiplerinden kendini eleştirmenin (kötümserlikle pozitif ilişkili) bu ilişkilerde kısmen rol oynadığı belirlenmiştir.

İyimserliğin başa çıkma öz-yeterliği bağlamında da önemli olabileceği ve olumsuz yaşam olayları ile başa çıkma öz-yeterliği arasındaki ilişkiyi düzenleyebileceği görülmektedir. Stresör karşısında gösterilebilecek olan başarıya inanç ve kendine güvenme, başa çıkma öz-yeterliği olarak dile getirilmektedir (Abbasi ve diğ., 2020: 451). Abbasi ve diğerleri (2020) tarafından iyimserlik ve dayanıklılığın düzenleyiciliği bağlamında olumsuz yaşam olayları ve başa çıkma öz-yeterliliği incelenmiştir. İyimserliğin dayanıklılık ve başa çıkma öz-yeterliliği ile pozitif, olumsuz yaşam olaylarıyla negatif ilişkili olduğu; iyimserlik ve dayanıklılık düşük olduğu takdirde olumsuz yaşam olaylarının başa çıkma öz-yeterliliğiyle daha güçlü ilişkili olduğu bulunmuştur. Dolayısıyla, olumsuz yaşam olaylarının başa çıkma öz-yeterliği minvalindeki istenmedik sonuçları açısından iyimserliğin bir direnç sağlayabileceği olasılık dâhilindedir.

Kavramlarla Alakalı Türkiye’de Yapılmış Olan Çalışmalar

Alan yazın taraması yapıldığında ülkemizde iyimserlik, stres ve başa çıkma kavramlarının üçünün bir arada yer aldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak en yakın çalışma öğretmen adaylarının benlik saygılarına göre iyimserlik ve stresle başa çıkma tarzlarının incelendiği çalışmadır. Parmaksız ve Avşaroğlu (2012) bu çalışmada öğretmen adaylarında stresle başa çıkma ile iyimser yaklaşım arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Bu çalışma dışında yine sözü edilen kavramlarla alakalı az sayıda çalışma olup bunlar daha çok iyimserlik ve stres, iyimserlik ve başa çıkma kavramlarının bir arada ele alınması şeklindedir. İlk olarak iyimserlik ve stresin incelendiği üç adet makale tespit edilmiştir. Bunlardan ilkinde Covid-19 plandemi sürecindeki tam kapanmalarda üniversite öğrencilerinin stres, depresyon, kaygı düzeylerinin kariyer iyimserliğine etkisi incelenmiştir (Ece, 2020). Bu çalışmanın bulguları stresin kariyer iyimserliğinin negatif bir yordayıcısı olduğunu göstermektedir. Yine benzer bir çalışmada Covid-19 plandemi sürecinde algılanan stres ile kariyer iyimserliği arasındaki ilişki incelenmiş olup bulgular, stres algısı ve iş bulamama gibi faktörlerin kariyer iyimserliğini azalttığını göstermiştir (Ertuğrul ve diğ., 2022). Bu konudaki son çalışmada ise kadın çalışanlarda iş stresi ve işe yabancılaşmanın umut ve iyimserlikle olan ilişkisi inceleme konusu yapılmıştır (Çetinceli ve Mücevher, 2023). Bulgular, çalışanların algıladıkları iş stresinin umut ve iyimserlik durumlarını negatif yönlü etkilediğini açığa vurmuştur.

İyimserlik ve başa çıkma konularının birlikte yer aldığı makalelerin ise dört adet olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmaların ilkinde stresle başa çıkma biçimi, iyimserlik, bilişsel çarpıtma düzeyleri ve psikolojik yardıma almaya ilişkin tutumlar arasındaki ilişkiler incelenmiştir (Türküm, 2001). Bu çalışmanın sonuçları; iyimserlik, bilişsel çarpıtma, psikolojik yardıma almaya ilişkin tutumun ve cinsiyetin stresle başa çıkmayı yordadığını göstermiştir. Diğer bir çalışmada mizahla başa çıkma ile iyilik halinin ilişkisinde psikolojik sağlamlık ve iyimserliğin aracı rolünü incelemiştir (Satıcı ve Deniz, 2017). Mizahla başa çıkmanın iyilik halini, psikolojik sağlamlık ile iyimserliğin tam aracılığıyla yordadığı saptanmıştır. Üçüncü çalışmada ergenlerin sahip oldukları iyimserlik ve kötümserlik düzeyinin onların siber zorbalıkla başa çıkma becerilerini ne düzeyde yordadığı incelenmiştir (Akeren, 2021). Ergenlerin iyimserlik düzeyindeki artışın onların siber zorbalıkla başa çıkma becerilerini artırdığı tespit edilmiştir. Bu konudaki son çalışma mizahla başa çıkma, sağlık anksiyetesi ve iyimserlik arasındaki ilişkileri belirlemek ve mizahla başa çıkma ile sağlık anksiyetesi arasındaki ilişkide iyimserliğin aracı rolünü incelemiştir (Çelebi ve diğ., 2021). Çalışmada mizahla başa çıkma ile sağlık anksiyetesi arasındaki ilişkide iyimserliğin kısmi aracı rolü olduğu belirlenmiştir.

Sonuç

Bu makalede iyimserlik, stres ve stresle başa çıkma kavramları hakkında geniş bir alan yazın taraması yapılarak ilgili çalışmalar derlenmiştir. Buna göre iyimser kimselerin kaçınmacı başa çıkmadan çok aktif, problem ve duygu

odaklı başa çıkma yöntemlerini kullanabildiği görülmüştür. Ayrıca iyimserlik ile pozitif yeniden yorumlama ve büyüme, aktif başa çıkma, duygusal gereksinimlerden dolayı sosyal destek arama ve planlama ile pozitif ilişkilerin bulunması da iyimserliğin başa çıkmanın daha çok pozitif yönleri ile ilintili olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Tam aksine iyimserlik, kaçınmacı tarza dâhil edilebilecek başa çıkma tepkileriyle genel anlamda negatif yönlü ilişkide bulunmuş, bu da diğer çalışmalarda kötümserliğin kaçınmacı başa çıkma, daha az yüzleşme, daha az planlı başa çıkma ile pozitif ilişkili bulunması ile daha anlamlı hale gelmiştir.

Literatür genel olarak iyimserlerin kendileri için bir hizmetkâr fonksiyonu görebilecek başa çıkma yaklaşımları neyse onu sergilediğini sunmaktadır. Sergilenen bu yaklaşımlar da yaşanan durumlardan pek bağımsız görünmemektedir. Durumlar çözülebilecek ve kontrol edilebilecek gibi olmadığında, iyimserlerin daha muhtemel şekilde bu gerçeklikten hareketle başa çıkma tepkisi göstereceği (olanların kabulü ve onların farklı bakış açılarından görülmesi gibi) söylenebilir. Ancak iyimserlerin halledilebilecek bir sorun varsa buna kötümserler gibi kısa süreli geçiştirici tepkiler vermektense (veya girişimsiz kalmaktansa), üzerine giderek daha kalıcı çözümler getirebilecekleri görülebilmektedir. Öte yandan sağlık açısından önemli göstergelerle iyimserlik arasındaki ilişkilerde, verilen başa çıkma tepkilerinin de önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu durum hastalıklar gibi büyük stresörlere maruz kalanların yanında, normal örneklem için de geçerli görünmektedir.

İyimserlerin stresörler mevcut iken olumsuz stres (distress) düzeyleri açısından avantajlı bir konumda oldukları bilinmektedir (Carver ve Scheier, 2017: 404). Araştırmalar ise, bunun tek sebebinin iyimserlerin zaten normalde daha hafif sıkıntı yaşadıklarına atfedilemeyeceğini göstermektedir. İşin içerisinde bir de, başa çıkmada görülen değişkenliğin olduğu işaret edilmektedir. İyimserleri ve kötümserleri genel davranışsal bağlamda farklı kılan en temel nokta, sonuçlara ilâştirdikleri beklentilerden kaynaklanan yılmaz çabaları veya bu çabalardan kendilerini soyutlamalarıdır (Carver, Scheier ve Segerstrom, 2010; Scheier ve Carver, 1987: 170). Yani çabada aktif ya da pasif olmanın altı çizilmektedir. Bu görüş stresli bağlamlara taşındığında, stresle başa çıkma açısından da yine iyimserlerin ve kötümserlerin gösterdikleri tepkilerin bu farklılığa yakın bir görüntüyü sunduğu belirtilmektedir (Carver ve diğ., 2010: 882). İyimserlerin sorunlara veya sorunların etkisinde kalmış olan duygulara uzak durmaktan çok yaklaştığını gösteren öncesinde sunulmuş olan bulgular, yukarıda da işaret edildiği gibi onların birçok koşulda pes etmeksizin hareket ettikleri fikrine uyum göstermektedir (Carver ve diğ., 2010; Nes ve Segerstrom, 2006). Yani ister problem odaklı ister duygu odaklı başa çıkma olsun, iyimserliğin karakteristik olarak yaklaşmaya dayalı yollara meyil ettirdiği söylenebilir. Öte yandan stresörlerin hayata dâhil olmasıyla kötümserlerde ortaya çıkan sonuçlar, sorunlara yaklaşımdan ziyade uzaklaşma biçiminde bir yol izlediklerini sunmaktadır. Bu da kötümserlerin çaba gösterme konusunda çekinik kalıp, geri çekilmeye yöneldiği fikriyle uyumludur.

Özetle iyimserler kendileri kazançlarına fayda sağlayabilecek olan aktif (Brissette ve diğerleri, 2002; Rausch ve diğ., 2013; Ironson ve diğ., 2005) ve sıkıntılara yakınlaşma doğrultusunda başa çıkma tepkileri göstermekte (Puskar ve diğ., 1999), pozitif beklentilerini gerçek kılacak emeklerle (Scheier ve Carver, 1987) ve daha az kaçınarak (Aspinwall ve Taylor, 1992; Ironson ve diğ., 2005; Puskar ve diğ., 1999) hareket etmektedir. Benzer bulgular çeşitli yaş grupları için (ergenler için bkz. Puskar ve diğ., 1999; üniversite öğrencileri için bkz. Scheier ve diğ., 1986), boylamsal çalışmalarda (Billingsley ve diğ., 1993; Carver ve diğ., 1993), hastalarda (Carver ve diğerleri, 1993; Ironson ve diğ., 2005; Long ve Sangster, 1993), ağır travmatik olaylara şahit olanlarda (Dougal ve diğ., 2001) ve üniversiteye geçiş gibi daha hafif sayılabilecek stres durumlarında (Brissette ve diğerleri, 2002; Perera ve McIlveen, 2014) yine geçerli gibi görünmektedir. Öte yandan başa çıkma, iyimserliğin psikolojik ve fiziksel iyi oluş ile ilişkilerinde aracı (ilişkisel bağlamda) rol oynayabilmektedir (Aspinwall ve Taylor, 1992; Brissette ve diğ., 2002; Carver ve diğerleri, 1993; Ironson ve diğ., 2005; Long ve Sangster, 1993; Perera ve McIlveen, 2014). Bu noktaya bütüncül bakmak önemlidir. İyimserlerin yaşamda başarılı sonuçların olacağına güveni, onları iyi bir direniş gösterip çözümcü bir karaktere büründürmekte ve yaklaşmaya itmekte, kötümserlerin güvensizliği ise onları uzaklaşma gibi pek çözümsel olmayan yollara itmektedir (Carver ve diğ., 2010). Problemler veya onun duygusal doğurguları bağlamında esas unsur ise, iyimserlerin uzaklaşmanın aksine yaklaşma tarzını seçmeleridir. Bu başa çıkma örüntülerindeki değişiklikler de stresten sonra nasıl etkilenildiğine ilişkin işaretler olan olumsuz sıkıntı veya iyi oluş bağlamında önemli farklılıklar oluşturabilmektedir.

Tüm bu bulgu ve sonuçlar ışığında iyimserliğin, stres ve stresle etkin başa çıkabilme noktasında önemli bir etmen olduğu tespit edilmiştir. Elbette iyimserlik ve stres ilişkisinin altında yatan mekanizmaları daha iyi anlayabilmek için, bu ilişkide yaş, cinsiyet, travmatik yaşantılar, ekonomik faktörler, kültürün etkisi gibi ılımlatıcı değişkenler

kullanılabilir ve nevrozizm gibi kişilik temelli değişkenler, duygu durum sorunları gibi kontrol değişkenleri iyimserliğin ilişkilerini daha iyi saptamak için yardımcı olabilir. Ayrıca ileride gerçekleştirilecek çalışmalarda iyimserliği yükseltecek müdahale çalışmaları ile hangi başa çıkma alt boyutlarında değişim olduğunun tespit edileceği araştırmalar gerçekleştirilebilir. Araştırmaların işaret ettiği bulgular göz önüne alındığında, iyimserliğin etkin bir biçimde kullanılabilmesi veya çeşitli müdahaleler ile artırılabilmesi halinde, insanlara stresle başa çıkma ve stres yönetiminde avantaj sağlanabileceği, böylelikle ayrıca iyi oluş ve yaşam kalitelerinin artırılabilmesi umut verici bir konudur. Öte yandan Türkçe literatürde iyimserlik bağlamında stres ve başa çıkma hususuna dair gerçekleştirilen çalışmaların oldukça düşük olduğu görülebilir. Ancak iyimserliğin bu konudaki önemi dikkate alındığında, gerçekleştirilen bu derleme makalesi ilgili konudaki çalışmalara dair genel görüntünün ne olduğunu sunmuş ve bunun da Türkçe literatür için bilgilendirici olması bakımından değerli bir katkısı olacağı düşünülmüştür. Öte yandan bu araştırmanın iyimserlik kapsamındaki odağı, gelecek hakkında genel beklentilerdir. Ancak literatürde iyimserliği çeşitli bakış açılarıyla araştıran farklı çalışmalar (örn. iyimserliğe dair açıklama tarzı görüşü için bkz. Seligman, 1998) vardır. Dolayısıyla bir başka araştırmanın da, farklı iyimserlik yaklaşımları açısından stres ve başa çıkma çalışmalarını derleyip sunması faydalı olabilir.

Kaynakça

- Abbasi, M., Ghadampour, E., Hojati, M., & Senobar, A. (2020). Moderating effects of Hardiness and optimism on negative life events and coping self-efficacy in first-year undergraduate students. *Anales de Psicología*, 36(3), 451–456. doi:10.6018/analesps.402111
- Akeren, İ. (2021). Lise öğrencilerinde siber zorbalıkla başa çıkmanın yordayıcısı olarak iyimserlik-kötümserlik. *Erciyes Journal of Education*, 5(1), 87-104.
- Andersson, G. (1996). The benefits of optimism: A meta-analytic review of the Life Orientation Test. *Personality and Individual Differences*, 21(5), 719–725. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(96\)00118-3](https://doi.org/10.1016/0191-8869(96)00118-3)
- Anisman, H. (2015). *Stress and your health: From vulnerability to resilience*. Wiley Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118850350>
- Aspinwall, L. G., & Taylor, S. E. (1992). Modeling cognitive adaptation: A longitudinal investigation of the impact of individual differences and coping on college adjustment and performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(6), 989–1003. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.63.6.989>
- Billingsley, K. D., Wachler, C. A., & Hardin, S. I. (1993). Stability of optimism and choice of coping strategy. *Perceptual and Motor Skills*, 76(1), 91–97. <https://doi.org/10.2466/pms.1993.76.1.91>
- Brissette, I., Scheier, M. F., & Carver, C. S. (2002). The role of optimism in social network development, coping, and psychological adjustment during a life transition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(1), 102–111. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.1.102>
- Carver, C. S., Pozo, C., Harris, S. D., Noriega, V., Scheier, M. F., Robinson, D. S., Ketcham, A. S., Moffat, F. L., Jr, & Clark, K. C. (1993). How coping mediates the effect of optimism on distress: a study of women with early stage breast cancer. *Journal of personality and social psychology*, 65(2), 375–390. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.65.2.375>
- Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2001). Optimism, pessimism, and self-regulation. In E. C. Chang (Ed.), *Optimism & pessimism: Implications for theory, research, and practice* (pp. 31–51). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10385-002>
- Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2002). Optimism. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of positive psychology* (pp. 231–243). Oxford University Press.
- Carver, C. S., & Connor-Smith, J. (2010). Personality and coping. *Annual Review of Psychology*, 61, 679–704. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.093008.100352>
- Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2017). Optimism, coping, and well-being. In C. L. Cooper & J. C. Quick (Eds.), *The handbook of stress and health: A guide to research and practice* (pp. 400–414). Wiley Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118993811.ch24>

- Carver, C. S., Scheier, M. F., & Segerstrom, S. C. (2010). Optimism. *Clinical Psychology Review*, 30(7), 879–889. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.01.006>
- Chang, E. C. (1998). Dispositional optimism and primary and secondary appraisal of a stressor: Controlling for confounding influences and relations to coping and psychological and physical adjustment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(4), 1109–1120. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.4.1109>
- Çelebi, G. Y., Feridun, K. A. Y. A., & Yılmaz, M. (2021). Covid 19 pandemisi sürecinde mizahla başa çıkma ile sağlık anksiyetesi arasındaki ilişki: İyimserliğin aracılık rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 24-48.
- Çetinceli, K. & Mücevher, M. H. (2023). Kadın çalışanlarda iş stresinin ve işe yabancılaşmanın umut ve iyimserlik ile olan ilişkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 7(1), 24-43. <https://doi.org/10.31200/makuubd.1240544>
- Dougall, A. L., Hyman, K. B., Hayward, M. C., McFeeley, S., & Baum, A. (2001). Optimism and traumatic stress: The importance of social support and coping. *Journal of Applied Social Psychology*, 31(2), 223–245. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2001.tb00195.x>
- Ece, S. (2021). Covid 19 pandemi sürecindeki tam kapanma döneminde üniversite öğrencilerinin stres, depresyon ve kaygı düzeylerinin kariyer iyimserliğine etkisi . *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi* , 5(2) , 257-270 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/guebd/issue/67489/997190>
- Ertuğrul, B., Tekinyıldız, E., & Alamur, M. (2022). COVID-19 Pandemi Sürecinde Algılanan Stres ile Kariyer İyimserliği İlişkisi, Üniversiteler İçin Yol Haritası: Kesitsel Araştırma. *Türkiye Klinikleri Journal of Health Sciences*, 7(3).
- Folkman, S., & Lazarus, R. S. (1980). An analysis of coping in a middle-aged community sample. *Journal of Health and Social Behavior*, 21(3), 219–239. <https://doi.org/10.2307/2136617>
- Folkman, S., & Lazarus, R. S. (1985). If it changes it must be a process: Study of emotion and coping during three stages of a college examination. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48(1), 150–170. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.48.1.150>
- Hatchett, G. T., & Park, H. L. (2004). Relationships among optimism, coping styles, psychopathology, and counseling outcome. *Personality and Individual Differences*, 36(8), 1755–1769. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2003.07.014>
- Hart, K. E., & Hittner, J. B. (1995). Optimism and pessimism: Associations to coping and anger-reactivity. *Personality and Individual Differences*, 19(6), 827–839. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(95\)00104-2](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(95)00104-2)
- Ironson, G., Balbin, E., Stuetzle, R., Fletcher, M. A., O'Clairigh, C., Laurenceau, J. P., Schneiderman, N., & Solomon, G. (2005). Dispositional optimism and the mechanisms by which it predicts slower disease progression in HIV: proactive behavior, avoidant coping, and depression. *International journal of behavioral medicine*, 12(2), 86–97. https://doi.org/10.1207/s15327558ijbm1202_6
- Lazarus, R., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer.
- Long, B. C., & Sangster, J. I. (1993). Dispositional optimism/pessimism and coping strategies: Predictors of psychosocial adjustment of rheumatoid and osteoarthritis patients. *Journal of Applied Social Psychology*, 23(13), 1069–1091. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1993.tb01022.x>
- Martínez-Correa, A., Reyes del Paso, G. A., García-León, A., & González-Jareño, M. I. (2006). Optimismo/pesimismo disposicional y estrategias de afrontamiento del estrés [Relationship between dispositional optimism/pessimism and stress coping strategies]. *Psicothema*, 18(1), 66–72.
- Nes, L. S., & Segerstrom, S. C. (2006). Dispositional optimism and coping: a meta-analytic review. *Personality and social psychology review: an official journal of the Society for Personality and Social Psychology, Inc*, 10(3), 235–251. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr1003_3

- Parmaksız, İ. & Avşaroğlu, S. (2012). Öğretmen adaylarının benlik saygısı düzeylerine göre iyimserlik ve stresle başa çıkma stillerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 11 (2) , 543-555. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ilkonline/issue/8589/106753>
- Perera, H. N., & McIlveen, P. (2014). The role of optimism and engagement coping in college adaptation: A career construction model. *Journal of Vocational Behavior*, 84(3), 395–404. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2014.03.002>
- Puskar, K. R., Sereika, S. M., Lamb, J., Tusaie-Mumford, K., & McGuinness, T. (1999). Optimism and its relationship to depression, coping, anger, and life events in rural adolescents. *Issues in mental health nursing*, 20(2), 115–130. <https://doi.org/10.1080/016128499248709>
- Rauch, S. A. M., Defever, E., Oetting, S., Graham-Bermann, S. A., & Seng, J. S. (2013). Optimism, coping, and posttraumatic stress severity in women in the childbearing year. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 5(1), 77–83. <https://doi.org/10.1037/a0022214>
- Satıcı, S. A., & Deniz, M. E. (2017). Mizahla başa çıkma ve iyilik hali: Psikolojik sağlık ve iyimserliğin aracılık rolünün incelenmesi. *İlköğretim Online*, 16(3), 1343-1356.
- Seligman, M. E. P. (1998). *Learned optimism*. New York: Pocket Books.
- Scheier, M. F., & Carver, C. S. (1985). Optimism, coping, and health: Assessment and implications of generalized outcome expectancies. *Health Psychology*, 4(3), 219–247. <https://doi.org/10.1037/0278-6133.4.3.219>
- Scheier, M. F., & Carver, C. S. (1987). Dispositional optimism and physical well-being: The influence of generalized outcome expectancies on health. *Journal of Personality*, 55(2), 169–210. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1987.tb00434.x>
- Scheier, M. F., & Carver, C. S. (1992). Effects of optimism on psychological and physical well-being: Theoretical overview and empirical update. *Cognitive Therapy and Research*, 16(2), 201–228. <https://doi.org/10.1007/BF01173489>
- Scheier, M. F., Carver, C. S., & Bridges, M. W. (1994). Distinguishing optimism from neuroticism (and trait anxiety, self-mastery, and self-esteem): a reevaluation of the Life Orientation Test. *Journal of personality and social psychology*, 67(6), 1063.
- Scheier, M. F., Matthews, K. A., Owens, J. F., Magovern, G. J., Lefebvre, R. C., Abbott, R. A., & Carver, C. S. (1989). Dispositional optimism and recovery from coronary artery bypass surgery: The beneficial effects on physical and psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1024–1040. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1024>
- Scheier, M. F., Weintraub, J. K., & Carver, C. S. (1986). Coping with stress: divergent strategies of optimists and pessimists. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1257–1264. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.51.6.1257>
- Suls, J., & Fletcher, B. (1985). The relative efficacy of avoidant and nonavoidant coping strategies: A meta-analysis. *Health Psychology*, 4(3), 249–288. <https://doi.org/10.1037/0278-6133.4.3.249>
- Türküm, S. (2001). Stresle başa çıkma biçimi, iyimserlik, bilişsel çarpıtma düzeyleri ve psikolojik yardım almaya ilişkin tutumlar arasındaki ilişkiler: Üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1-16.
- Wrosch, C., & Scheier, M. F. (2003). Personality and quality of life: The importance of optimism and goal adjustment. *Quality of Life Research: An International Journal of Quality of Life Aspects of Treatment, Care & Rehabilitation*, 12(Suppl1), 59–72. <https://doi.org/10.1023/A:1023529606137>

EXTENDED SUMMARY

In recent years, positive psychology and the concepts emerging within the scope of this field have been the focus of attention in literature. When we look at the topics that are studied in the context of positive psychology, we can see a wide range of topics such as concepts related to human happiness, factors that can increase well-being and resilience, and personal strengths. Focusing on the pathological side of human beings and focusing research and practice on this aspect has led researchers to put a stop to this situation after a while. This cycle, which was broken with the idea that the positive side of human beings should also be focused on (this is not to suggest that the other side should be put aside completely), has led to the emergence of a lot of knowledge around the above-mentioned issues and further development of the psychology literature. Optimism is one of the fundamental concepts valued by positive psychology and includes our general positive expectations of prospects (Scheier & Carver, 1985). Optimism is an element that is closely related to stressful situations, stress, and coping. Stress is one of the concepts that everyone is familiar with in their own lives. Although there are many definitions of stress, in short, it refers to situations or interactions between the environment and the person that lead to a significant degree of difficulty or distress (Folkman & Lazarus, 1985). In another definition, it is the set of responses that are created by stressors that are repulsive (Anisman, 2015). Responses to stress can be channeled through cognitive, biological, or behavioral pathways. In addition, stress is not only an issue that leads to negativity in people's lives. The image that emerges for the person afterwards can have a positive or negative reflection. The effects of stress can also have the potential to affect individual people and an entire future generation. Coping, on the other hand, is the reactions and strategies exhibited to overcome the stressor or stress in some way, targeting the source or consequences of the situation to eliminate or reduce them to tolerance limits (Carver & Connor-Smith, 2010: 685; Folkman & Lazarus, 1980: 223-224). The roles that optimism can play in the context of coping with challenging situations in people's lives and the strategies they follow in this direction have been revealed by assorted studies. Many people experience stress in their daily lives and to cope with this stress, they exhibit problem- or emotion-focused coping strategies (Folkman & Lazarus, 1980, 1985), and from another perspective in the literature, avoidance- or approach-oriented coping strategies (Suls & Fletcher, 1985: 250). It is shown in the studies in the literature that optimism is effective in selecting the functional coping strategies and not selecting the others. However, considering that most of the studies were conducted in foreign literature and the Turkish literature is quite limited in terms of studies examining coping in the context of optimism, it was thought that it would be valuable to conduct a review study on the relevant subject. For this purpose, it was aimed to understand the important concepts mentioned and to present the basic studies on these concepts to the Turkish literature. Thus, it was thought that the limitation in the Turkish literature would be eliminated to some extent and that it could be an informative source for researchers and other readers. Questions such as how optimism can have an effect when it comes to stress situations, what it means in terms of effects and relationships in the context of the choice of ways that can be followed against stressors, and finally, whether variables such as coping have an importance in the relationship of optimism with various concepts such as well-being, and if so, how this emerges, have been answered to a certain extent thanks to the results of the studies examined. When the studies included in this research are taken into consideration in general, it is seen that optimists follow ways that can be included in the problem-focused class rather than problem-focused-emotion-focused coping strategies (Nes & Segerstrom, 2006). On the other hand, when approach- and avoidance-oriented coping, which is another perspective in the literature, it was found that optimists were more likely to follow approach-oriented ways. In addition, researchers state that participants can be approach-oriented or avoidant in their problem- and emotion-focused coping responses at varying rates according to their optimism levels (Carver et al., 2010; Nes & Segerstrom, 2006). In other words, in a sense, individuals can react to challenging situations and their emotional effects on the individual in an approaching or avoidant manner. Those with higher levels of optimism are on the approach side in this context. Well, this coincides with the behaviors that differentiate optimists and pessimists through their expectations; optimists are persistent in their efforts because in their eyes these efforts will not be irreversible, whereas pessimists tend to give up because their efforts are irreversible in terms of results (Scheier & Carver, 1987).

In sum, optimists show active (Brissette et al., 2002; Rausch et al., 2013; Ironson et al., 2005) and proximal coping responses to adversity (Puskar et al., 1999) that can benefit them (Brissette et al., 2002; Ironson et al., 2005; Puskar et al., 1999; Rausch et al., 2013), engage in efforts that can realize their positive expectations

(Scheier and Carver, 1987), and act with less avoidance (Aspinwall and Taylor, 1992; Ironson et al., 2005; Puskar et al., 1999). Similar findings have been found for various age groups (for adolescents see Puskar et al., 1999; for college students see Scheier et al., 1986), in longitudinal studies (Billingsley et al., 1993; Carver et al., 1993), in patients (Carver et al., 1993; Ironson et al., 2005; Long & Sangster, 1993), those who witnessed severe traumatic events (Dougal et al., 2001), and in milder stress situations such as transition to university (Brissette et al., 2002; Perera & McIlveen, 2014). On the other hand, coping may play a mediating (relational) role in the relationship between optimism and psychological and physical well-being (Aspinwall & Taylor, 1992; Brissette et al., 2002; Carver et al., 1993; Ironson et al., 2005; Long & Sangster, 1993; Perera & McIlveen, 2014).

DİJİTAL ORTAMLARDA GELİŞMELERİ KAÇIRMA KORKUSUNUN İŞ AKIŞ DENEYİMİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ

EXAMINING THE EFFECT OF FEAR OF MISSING DEVELOPMENTS IN DIGITAL ENVIRONMENTS ON WORKFLOW EXPERIENCE

Havva DEĞİRMENCİ TARAKCI

Hitit Üniversitesi

Osmancık Ömer Derindere Meslek Yüksekokulu

havvatarakci@hitit.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4149-0651

ÖZ

Geliş Tarihi:

17.04.2023

Kabul Tarihi:

28.11.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Gelişmeleri Kaçırma
Korkusu

FoMO

Akış Deneyimi

Dijitalleşme

Keywords

Fear of Missing Out

FoMO

Flow Experience

Digitalization

Araştırmanın temel amacı, dijital ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusunun (FoMO) iş akış deneyimine etkisinin incelenmesidir. Değişkenler arasındaki ilişki duygusal olaylar kuramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Araştırmanın ana evrenini Türkiye’de ikamet eden çalışanlar oluşturmaktadır. Çevrimiçi anket formu kullanılarak 380 geçerli veriye ulaşılmıştır. Toplanan verilerin analizinde betimleyici istatistikler, regresyon ve korelasyon analizleri kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre; FoMO’nun iş akış deneyimini düşük düzeyli ve negatif yönlü etkilediği gözlenmektedir. Ayrıca, FoMO’nun iş akış deneyiminin alt boyutu olan içsel motivasyona herhangi bir etkisi olmadığı görülmüştür. Ancak, FoMO’nun iş akış deneyiminin diğer alt boyutları olan işi sevme ve işe dalma durumlarını düşük düzeyli ve negatif yönlü etkilediği tespit edilmiştir.

Çalışma, dijital ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusunun iş akış deneyimini olumsuz yönde etkilediğini belirtmektedir. Ayrıca bireylerin bu korkuyu yönetme stratejileri geliştirmeleri ve iş ortamında destek mekanizmalarının oluşturulmasının önemi vurgulanmaktadır.

Birçok disiplinde yer bulan iş akış deneyiminin İşletme alanında da sıkça incelenen konulardan biri olmasına rağmen FoMO kavramı ile etkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanılmaması çalışmanın literatüre katkısı açısından önemlidir.

ABSTRACT

The study's main goal is to investigate the impact of fear of missing out (FoMO) on workflow experience in digital environments. The link between the variables is examined using emotional events theory. The majority of the study's participants are Turkish employees. 380 valid responses were acquired using an online survey form. The acquired data was analyzed using descriptive statistics, regression, and correlation analyses. According to the findings of the study, FOMO has a low-level and negative impact on workflow experience. Furthermore, FoMO has no effect on intrinsic motivation, which is a sub-dimension of workflow experience. FoMO, on the other hand, was found to have a low-level and negative effect on the other sub-dimensions of workflow experience, namely job liking and job immersion.

The study states that the fear of missing developments in digital environments negatively affects the workflow experience. In addition, the importance of individuals to develop strategies to manage this fear and to establish support mechanisms in the business environment is emphasized.

Despite the fact that the workflow experience, which takes place in many disciplines, is one of the topics that is frequently examined in the field of Business, it is important for the contribution of the study to the literature that there is no study examining the effect of the concept of FoMO.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1284874>

Atıf/Cite as: Değirmenci Tarakcı, H. (2023). Dijital ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusunun iş akış deneyimine etkisinin incelenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2090-2109.

Giriş

İnsansız teknoloji çağı olarak bilinen endüstri 5.0'ın sanayide yerini almasıyla birlikte fabrikaların, ofislerin, örgütlerin akıllı hale gelerek robotlaştığı günümüzde dahi insan unsurunun verime, üretime katkısı hâla yadsınamaz boyutlardadır. Küreselleşmenin bir sonucu olan rekabetin son derece yoğun ve çetin yaşandığı günümüz iş dünyasında çalışandan beklenen özellikler diplomalardan çok yetenekler boyutundadır. Liyakat esas alınarak işe en uygun personel seçimi örgütsel verimliliğin temelini oluşturmaktadır. Yöneticiler; yoğun iş temposuna ayak uydurabilecek, yaşanan olumsuzluklardan kolay etkilenmeyecek, örgütsel bağlılığı ve iş tatmini yüksek personelle çalışmayı tercih etmektedirler. Özellikle duyguların kontrol altına alınmasındaki başarı örgütsel performansı da etkilemektedir (Fidanboy, 2019: 70).

Açık sistem olan örgütler, içinde yaşadığı dünyayı etkilediği gibi meydana gelen birçok olaydan da aynı şekilde etkilenmektedir. Yaşadığımız yüzyılda bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, üretilen yeni ürün ve hizmetler insanoğlunun hayatı anlamlandırma sürecinde zamanla büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Sanal örgütler, sanal toplantılar, e hizmetler, mobil uygulamalar, QR kodlar, akıllı fabrikalar özel hayattan, eğitime, sağlıktan, finansa kadar tüm alanlarda baş döndürücü hızla değişikliklere sebep olmaktadır. Bireylerin bu hızlı değişime adapte olmaları kuşaklar bazında incelendiğinde örgütlerde yeni yeni yerlerini alan “Kristal nesil” veya “Dijital yerliler” olarak da adlandırılan Z kuşağı için çok da zorlanmayacakları bir durumdur. Çünkü bu kuşağın temel özelliği yoğun teknolojinin kullanıldığı bir dönemde dünyaya gelmeleridir. Akıllı telefonsuz yapamayan Z kuşağının neredeyse tamamı aktif sosyal medya kullanıcıdır (Taş ve ark., 2017: 1037). Uzaktan eğitim, uzaktan çalışma, sanal alışveriş onların hayatının bir parçası haline gelmiştir. Örgüt çalışanı olarak da Z kuşağı çalışma hayatına farklı bir soluk getirmiş ve gelecekte yaşanacak köklü değişikliklerin de öncüsü olacakları şüphesizdir.

Akıllı telefonlar ve sosyal medya kullanımı her ne kadar Z kuşağında yoğun olarak görülsede günümüzde her yaş kesiminden bireyler bu teknolojileri kullanmaktadırlar. Ancak gereğinden fazla maruz kalınan her etkende olduğu gibi teknoloji de bir süre sonra bağımlılıklara sebep olabilmektedir. Hayatı her anlamda kolaylaştıran, internete bağlanabilen akıllı cihazlar ne yazık ki doğru kullanılmadığı takdirde birtakım olumsuz durumlara sebep olmaktadır. Hatta internet ve akıllı telefonun doğru kullanılmamasından kaynaklı hastalıklar tıp literatürüne girmiş durumdadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından hazırlanan Hastalıkların Uluslararası Sınıflandırılması (ICD-11) kılavuzunun 2018 yılında yapılan son güncellemesinde “Bilgisayar Oyun Bağımlılığı” çalışmalarının “Ruhsal Sağlık Problemleri” başlığı altına alındığı açıklanarak oyun bağımlılığının bir sağlık sorunu olduğu resmen tanınmıştır (World Health Organization (WHO), 2023). Elinde sürekli telefon olan bireylerde zamanla postur bozuklukları ve ağrılar meydana gelmektedir (Bonney ve Corlett, 2002). Gereğinden fazla mavi ışığa maruz kalan gözlerde bir süre sonra işlevsel bozukluklar yaşanmaktadır (Higuchi ve ark., 2005). Akıllı telefonlar doğru kullanılmadığı takdirde vücudumuzda fiziksel etkilerinin yanı sıra psikolojik etkiler de meydana getirmektedir. Bağımlılık bunların başında gelen en temel sorunlardan birisidir. Örneğin Nomofobi (No Mobile Phone) Türkçe 'ye telefonsuz kalamama korkusu olarak geçen bir kavramdır. FoMO (Fear of Missing Out) yani gelişmeleri kaçırma korkusu da yine internet ve akıllı cihazlarla hayatımıza giren dijital bağımlılık türlerindedir. Bireyde sürekli telefona bakma ihtiyacı hissettiren, bakılmadığında sanki olan biteni kaçırmış gibi rahatsızlık hissi veren (Cambridge Dictionary, 2022) başkaları tarafından yaşanan sosyal aktivitelere katılmamaktan dolayı hissedilen olumsuz duygu durumu çalışma hayatını, konsantrasyonu ve motivasyonu da etkilemektedir.

Akış deneyiminin ikinci boyutu olarak işten zevk alma, örgütsel davranışta duyguların rolü ve etkisi uzun zamandır araştırmacıların ilgisini çeken bir konu olmuştur. Bu alanda öne çıkan kuramlardan birisi olan duygusal olaylar kuramına göre, işte yaşanan duyguların performansı etkileyebileceği öne sürülmüştür. Bu noktada kişinin bireysel özellikleri, geçmiş yaşantısı, deneyimleri, olaylara bakış açısı ve durumlar karşısında gösterdiği duygusal tepkiler örgütsel davranış açısından dikkatle üzerinde durulması gereken önemli bir nokta halini almaktadır.

Kişinin yaşadığı duygu örgütsel davranışını etkilemektedir. Bu noktada duyguların incelenmesi ve anlamlandırılması örgüt çalışmaları açısından faydalı olacaktır. Duygular temelde negatif ve pozitif olarak iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Negatif duyguların yaşandığı iş ortamlarından verim alınamazken pozitif duygular beraberinde, konsantrasyon, motivasyon, iş tatmini gibi örgütsel başarıyı etkileyici sonuçlar doğurmaktadır. Burada sözü edilen konsantrasyon, motivasyon kavramları iş akışının da ön koşulunu oluşturduğundan iş yerinde yaşanan duygusal durumlar, duygunun yönüne bağlı olarak iş akışına da negatif ya da pozitif yönlü etki edecektir (Fidanboy, 2019: 72).

Dijital ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusunun meydana getirdiği endişe, huzursuzluk, gerginlik gibi negatif duygu durumları iş akışını da olumsuz olarak etkiler mi? sorusu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle değişkenlerin katılımcıların demografik özelliklerden etkilenip etkilenmediği araştırılmış ardından bağımsız değişken olan gelişmeleri kaçırma korkusunun bağımlı değişken iş akış deneyimi üzerindeki negatif etkisi incelenmiştir. Çalışma şu temel sorular üzerine şekillenmiştir.

Dijital ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusu iş akış deneyimini negatif yönde etkiler mi?

Dijital ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusu kişilerin cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve çalıştıkları kuruma göre farklılaşmakta mıdır?

İş akış deneyimi kişilerin cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve çalıştıkları kuruma göre farklılaşmakta mıdır?

Kavramsal Çerçeve

Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (FoMO)

Kişinin kendinin olmadığı ortamlarda diğerlerinin doyurucu deneyimler yaşadığı endişesi olarak tanımlanan FoMO, (Przybylski ve ark., 2013) Fear of Missing Out kelimesinin kısaltılmış halidir ve Türkçe karşılığı Gelişmeleri Kaçırma Korkusudur. (Çalışmanın buradan sonraki bölümünde gelişmeleri kaçırma korkusundan “FoMO” olarak bahsedilecektir. Ayrıca tanımda bahsedilen gelişmeler; dijital ortamlarda meydana gelen gelişmelerdir). Burada bahsedilen “gelişme” kişinin kendisinin olmadığı ortamlarda arkadaşlarının yaşadığı olumlu deneyimlerdir. Sosyal medya platformları sayesinde günümüzde her anını paylaşan hatta paylaşmadığını yaşanmamış sayan büyük bir grupla karşı karşıya kalınmaktadır. İnsanların hayatlarını telefon ekranlarından izlediğimiz bu dijital çağın getirdiği yeni konforun yanı sıra kattığı yeni hastalıklar, duygu durum bozuklukları ve endişeler de madalyonun diğer yüzünü göstermektedir. Bireyler kendi hayatlarından çok başkalarının hayatlarını merak etmekte özellikle arkadaş çevrelerinin onlar olmadan yaptıkları etkinlikleri sosyal medya paylaşımları kanalıyla yakından takip ederek orada bulunamamaktan dolayı büyük üzüntü ve endişe yaşamaktadırlar. FoMO olarak adlandırılan bu durumu kimi araştırmacılar kıskançlıkla ilişkilendirirken (Reagle, 2015), bazılarına göre gelişmeleri kaçırma korkusunun sebep olduğu gerginlik hali olarak tanımlamıştır (Urban dictionary, 2022).

FoMO, internet aracılığıyla üretilmiş bir terimdir ve özellikle 2000'li yılların başından beri sıkça kullanılmaya başlanmıştır ve çıkış noktası insanların diğerlerinin ne yaptıklarını öğrenmek istemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu, çoğu zaman gerçek yaşamda ya da sosyal medyada etkinlikleri, haberleri veya diğer insanların neler yaptıklarını takip etmek olarak kendini göstermektedir. Bu duygu, özellikle sosyal medyada etkinlikleri ve başka insanların yaptıklarını takip etmekle ilgili olduğu için, çoğu zaman ünlü kişiler veya markalar tarafından çokça kullanılmaktadır. Sosyal medyadan kişilerin ne yaptıklarını görmek, diğerlerinin çok başarılı olmaları veya başarmak için çalışıyor olmaları, diğerlerinin neyi, ne zaman, nerede yaptıklarını ve başkalarının yaptıklarını görmek gibi şeyleri takip etmek, ortaya çıkan FoMO duygusunu artırmaktadır. FoMO, herkesin ne yaptığını görmek istemesiyle birlikte, insanların diğerlerinin başarılı olmalarından veya başarısız olmalarından korkmalarına yol açmaktadır. Bu, insanların karşılaştıkları duygusal sıkıntılar veya özgüven kaybı gibi durumların oluşmasına neden olabilmektedir.

İlk olarak bir pazarlamacı olan Dan Herman bu kavramdan bahsetmiştir (Herman, 2000). Ardından konuyla ilgili çalışmalar yapılırsa da akademik anlamda ilk olarak 2013 yılında Przybylski ve arkadaşlarının (2013) sosyal medya kullanımı ve FoMO duygusu arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışma gelecek çalışmalara kaynak olmuştur.

FoMO kavramının tanımı yapılırken; kaygı (Salem, 2015), korku, endişe (Riordan ve ark., 2015) gibi olumsuz duygu durumlarından sıkça bahsedilmekle birlikte anksiyete ve depresyona yol açtığı da bilinmektedir (Oberst ve ark., 2017). Bu yönüyle duygusal bir sorun olan FoMO duygulara odaklanılarak analiz edilmelidir (Bekman M., 2021). Özellikle sosyal medyanın hayattaki yeri ve öneminin her geçen gün artması, diğer yaş gruplarına nazaran gençlerde daha büyük sorunlara neden olmaktadır. Aslında yalnızca güzel olanın paylaşıldığı, mutlu anların gösterilerek mutsuzluk, aksilik, çirkinlik gibi kavramların sanki hayatlarda hiç yokmuşçasına yansıtıldığı koca bir sanal dünyadan bahsedebilmektedir. Bireyler artık kendi mutluluklarının ölçüsünden ziyade başkalarının mutluluklarının önüne geçmeyi kendilerine hedef olarak belirlemektedirler. Bu durumda kişileri, sürekli diğerlerini sorgulama, araştırma, takip etme gibi olumsuz davranış kalıplarına sokmaktadır. Hatta bununla da kalmayıp kişiler arası ilişkilerde yaşanan memnuniyetsizliğin altında yatan temel etkenin sosyal medya kullanımı olduğu belirtilmektedir (Ellison ve ark., 2007). Kişinin sosyal medya platformlarında gördüğü arkadaş

resimlerinde kendisini görememesi ve bu durumdan dolayı rahatsızlık hissetmesi olarak da tanımlanan (Blum, 2016) FoMO kavramı sosyal medya kullanımının bireylerde meydana getirdiği olumsuz davranışlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal medyada gelişmeleri kaçırmamak adına teknolojik aletlerle daha fazla vakit geçiren bireylerle birlikte teknoloji kullanım sayıları da artış göstermektedir (Tanhan ve ark., 2022). Sosyal medyayı kullanan bireyler genellikle birden fazla alanda kendilerini göstermektedirler. En çok kullanılan sosyal medya programlarının başında 2 milyardan fazla kullanıcı sayılarıyla Facebook, Twitter, Instagram, LinkedIn uygulamaları gelmektedir (Keleş, 2023). Her bir uygulamanın temelde prensibi farklı olsa da hepsinin amacı kişilerin hayatlarını paylaşmaya imkân vermesi ve özel hayatın ihlali gerçeğine dayanmaktadır. Belirli aralıklarla dijital medya kullanım oranlarını ölçüp rapor eden We Are Social ve Hottsuite ortak çalışması olan Dijital 2022 Türkiye raporuna göre dijital medya kullanım oranları şöyledir (Dijital 2022, 2022):

- İnternette geçirilen günlük ortalama süre 8 saattir.
- Ülke nüfusunun %82'sinin internet erişimi mevcuttur.
- Ülke nüfusunun %80,8'i sosyal medya kullanıcıdır.
- İnsanların sosyal medyada vakit geçirme sebeplerinin başında arkadaşları ve aileleriyle bağlantıda kalmak yer almaktadır.

Yukarıdaki bilgilere ek olarak interneti en çok kullanan yaş aralığı 25-34 yaş ile gençlerden oluşmaktadır (Dijital 2022, 2022). Bu durumun doğal sonucu olarak sosyal medyanın fazla ve kontrolsüz kullanımından kaynaklı sorunların da en çok bu yaş aralığında görüldüğü de belirtilmektedir. FoMO üzerine yapılan araştırmalar incelendiğinde gelişmeleri kaçırma korkusunun Z kuşağında daha yaygın olduğu ortaya çıkmaktadır (Alat ve Filizöz, 2021: 67).

Milenyum çağında doğan, interetsiz bir dünyayı bilmeyen, temel iletişim alanları sosyal ağlar olan, hızlı karar verme yetenekleri gelişmiş, cihaz kullanma becerileri yüksek, eğlence ve öğrenme tarzları farklı olan (Csobanka, 2016: 66) Z kuşağının teknoloji kaynaklı bağımlılık, hastalık ve sorunları yaşama oranları da diğer kuşaklara göre daha yüksek olması beklenmektedir.

Çevrimiçi olamadığında, sosyal medyayı takip edemediğinde, kendi dışındaki dünyada neler olup bittiği hakkında bir fikre sahip olamadığında birtakım olumsuz deneyimler yaşanması (Alutaybi ve ark., 2020: 2) olarak tarif edilen FoMO kavramının olumsuz etkilerini yalnızca kişiler arası özel ilişkilerle sınırlamak eksik bir tanım olacaktır. Örgüt çalışanlarının yaşadığı olumsuz duygu durumlarının çalışan performansını da olumsuz yönde etkilediği belirtilmektedir. Bu noktada çalışanların duygusal durumlarını olumsuz yönde etkileyen etmenlerin azaltılması, pozitif duygu durumlarının da artırılması için yönetimin yapacağı çalışmalar örgüte verimli geri dönüşler olarak yansacaktır.

Yoksun olma nedeninden kaynaklanan kıskanma duygusuna bağlı endişe hali olarak tanımlanan FoMO (Herman, 2000) eğilimi kişisel bir özellik olması gereği kişiden kişiye farklılıklar gösterebilmektedir. Literatür incelendiğinde FoMO ile demografik özellikler arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalara rastlamak mümkündür (Baker ve ark., 2016; Kaçık ve Acar, 2020; Przybylsky ve ark., 2013; Yaman ve Kavuncu, 2019). Dijital yerliler olarak adlandırılan Z kuşağı arasında teknolojik bağımlılıklar ebeveynlerine oranla daha fazla gelişebilmektedir. UNICEF 2017 raporuna göre 11-18 yaş aralığındaki bireyler dünya çapında internet kullanıcılarının üçte birini oluşturmaktadır (United Nations International Children's Emergency Found (UNICEF), 2021). Kadınların arkadaşlık ve sosyal ilişkileri erkeklere oranla daha yoğun olmakla birlikte birbirlerini ve yaptıklarını takip etme eğilim ve istekleri de karşı cinse oranla daha fazladır. Bu doğrultuda FoMO eğiliminin kavramsal olarak daha iyi analiz edilebilmesi adına yaş, cinsiyet, eğitim ve çalışma durumu gibi demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi adına aşağıdaki hipotezler kurulmuştur.

H₁: FoMO eğilimi demografik özelliklere göre farklılaşmaktadır.

H_{1a}: FoMO eğilimi cinsiyete göre farklılaşmaktadır.

H_{1b}: FoMO eğilimi yaşa göre farklılaşmaktadır.

H_{1c}: FoMO eğilimi eğitim durumuna göre farklılaşmaktadır.

H_{1d}: FoMO eğilimi çalıştığı kuruma göre farklılaşmaktadır.

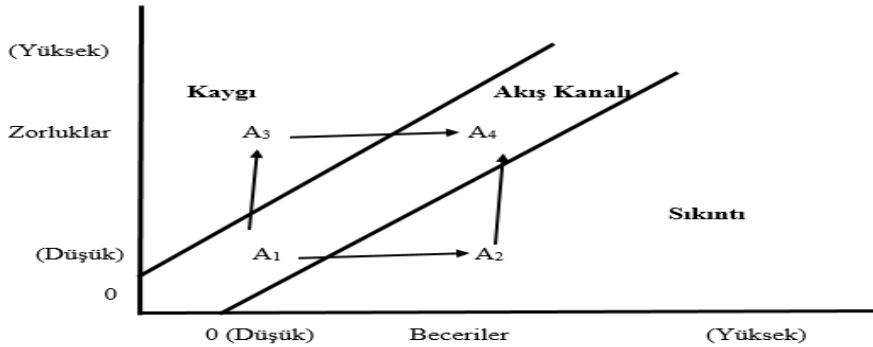
İş Akış Deneyimi

İnsanoğlu varoluş mücadelesinde hep bir arayış içinde olmuştur. Kendini aramış, özünü aramış, yaşama sebebini aramış ve en önemlisi mutluluğu aramıştır. Aristo bundan asırlar önce 2300 yılında insanoğlunun mutluluk arayışını her şeyin önünde tuttuğu sonucuna varmıştır (Csikszentmihalyi, 2020). Hatta mutluluk kelimesi tarihsel süreçte çok daha önceleri kullanılmıştır. Mutluluk kavramının yazılı olarak ilk hangi kaynak geçtiği kesin olarak bilinmemekle birlikte insanlar mutluluğu anlatmak ve anlamak için dillerini kullanmışlardır. Farklı kültürlerde ve dönemlerde birçok eser, metin, şiir ve felsefi görüş mutluluk üzerine yazılmıştır. Bununla birlikte mutluluk, iyi olma, memnuniyet, yaşam doyumu kavramlarını içine alan; psikoloji, iktisat, işletme alanlarında araştırmalara sıkça konu olan bir terimdir (Arıcı, 2020: 219). Tamamen öznel olan bu kavramın karşılığı kişiden kişiye değişebilmektedir. Bazılarına göre para, bazılarına göre sağlık, bazılarına göre evlilik, bazılarına göre de çocuk bir mutluluk kaynağı olabilmektedir. Dünyanın en doğusundan batısına kadar bütün kültürlerde, inanışlarda, dinlerde ve öğretilerde de mutluluk arayışlarının olduğu görülmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde yaşam şekilleri, tercihler, dinler, kültürler değişmesine rağmen mutluluk ihtiyacı başka bir olguyla ikame olmamıştır. Avcı toplayıcı topluluklarda mutluluk; gün sonunda aile üyelerini doyuracak bir av yakalamış olmak iken; 21. Yüzyılda evi kendi kendine temizleyen bir robota sahip olmak mutluluk sebebi olabilmektedir. Memnuniyet (Vandenbos, 2007: 429) kelimesinin yerine de kullanılan mutluluk, pozitif psikolojinin bir alt dalı olarak incelenmeye başlanan (Alex ve ark., 2006) akış deneyimi kavramının temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Optimum deneyim olarak da bahsedilen akış deneyimi kişinin eylemi tam konsantre (Yoshida ve ark., 2014: 81) halinde, yüksek içsel motivasyonla yapması durumudur. Akış deneyimi araştırmaları sporcular üzerinde başlasa da zamanla sanatta, eğitimde, işte ve psikolojide de yerini almış bir kavramdır (Turan, 2019).

Hedeflerine çokça odaklanan insanlık yaşadığı andan zevk almayı bıraktığında bazı sorunlar ortaya çıkarak mutsuzlukla tanışmaktadır (Csikszentmihalyi, 2020: 29). Anda kalmak, dünün pişmanlıklarını ve yarının kaygılarını düşünmeden yapılan işe odaklanmak günümüz insanın en temel uğraşlarından biridir. Bu alanda çalışmalar yapan Csikszentmihalyi pozitif psikoloji hareketinin bilimsel yönüne odaklanarak optimal deneyim (Csikszentmihalyi, 1990) olarak tanımladığı akış deneyimi kavramını ortaya atmıştır. Günlük hayatı daha eğlenceli ve zevkli hale getiren bir pozitif psikoloji hareketi olan akışın (Kasa ve Hassan, 2016: 101) kontrol, dikkat, merak ve içsel ilgi olmak üzere dört temel özelliği bulunmaktadır (Trevino ve Webster, 1992: 540).

Kişinin işi yaparken işin zorluğu ve yetenekleri arasında dengede olması kuralına dayanan akış için istenenler öncelikle yapılan işin zorluk seviyesi kişinin beceri seviyesinin ne çok altında ne de çok üstünde olmasıdır (Csikszentmihalyi, 1997). Kişisel becerinin altında kalan işleri yapan bireyler bir süre sonra sıkılmaya başlayacaklardır. Aynı şekilde işin zorluğu beceri seviyesinin çok üstünde olan işlerde ise bu sefer de kaygı ve yapamam korkusu başlayacağından başarılı olunmayacaktır. Akış sürecinde yaşanan zorluk, haftalık ortalama seviyelerinin üzerindeki dengeli bir durum olarak açıklanmaktadır (LeFevre, 1988; Massimini ve Massimo, 1988). Akışın bu özelliğini Csikszentmihalyi 3 kanallı akış modeli ile göstermektedir (Csikszentmihalyi, 2008).

Şekil 1: 3 Kanallı Akış Modeli (Csikszentmihalyi, 2008).

Privette ve Bundrick (1987)'e göre akış, en yüksek deneyim ve en yüksek performansa benzetilen keyifli bir deneyimdir. Bir kayak sporcusunun hedefine ulaşmada verdiği mücadele sırasında zaman kavramını yitirmesi, bir ressamın kendini boyaların ruhuna kattığı anda mekân algısını kaybetmesi, satranç oyuncusunun son hamle üzerinden ne kadar zaman geçtiğinin farkına varamaması akış kavramı ile açıklanabilecek durumlara örnektir. Michael Ende (2017)'nin Momo kitabında zaman kavramı ile ilgili yazdığı “*Onu ölçmek için saatler ve takvimler yapılmıştır ama bunlar hiçbir şey ifade etmez. Herkes çok iyi bilir ki bazen bir saatlik süre insana ömür kadar uzun gelirken, bazen de göz açıp kapayıncaya kadar geçip gider. Zamanın bu garip kısalığı ve uzunluğu, o saat içinde yaşanan olaylara bağlıdır.*” Cümlesinde geçen durumda aslında akıştan bahsedilmektedir. Kişi ilgilendiği, yetenekleri doğrultusunda yapabileceği yetisine sahip ve kendini heyecanlandıran işleri yaparken geçirdiği zamanın farkına varamayabilir.

Akış kavramı üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar tarafından akış farklı boyutlarda ele alınmıştır (Bakker, 2008; Hoffman ve Novak, 2009; Trewino ve Webster, 1992; Wu ve Chang, 2005). Bu boyutlar arasında en çok kabul görmüş olan dokuz boyut ise şöyledir (Turan, 2019: 189);

- Zorluklarla beceri arasındaki denge,
- Faaliyet ve farkındalığın birleşmesi,
- Net hedefler,
- Anında geribildirim,
- Kendini verme,
- Kontrol hissi,
- Öz bilinç kaybı,
- Zaman çarpıtması,
- Ototelik deneyim.

Bir kişinin kendisinden kaynaklanan ve dış etkenlerden bağımsız olarak devam eden bir motivasyon çeşidi olan içsel motivasyon, kişinin kendi kararlarını ve değerlerini kullanarak motive olması olarak tanımlanabilir. İçsel motivasyon ile iş akışı arasındaki ilişkiye bakıldığında aralarında pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Aynı şekilde motive olmama ile içsel motivasyon arasında ise negatif yönlü bir ilişki mevcuttur (Kowal ve Fortier, 1999: 364).

Akış deneyiminin ikinci boyutu olan işten zevk alma, anlamlı, yaratıcı ve tatmin edici görevlere veya faaliyetlere katılma sonucunda çalışanın yaşadığı tatmindir. Değerli bir şey üretmekten veya anlamlı faaliyetlerde bulunmaktan kaynaklanan bir amaç, başarı ve zevk duygusunu içermektedir. Yaptıkları işten zevk alan kişiler tam olarak ne yapmak istediklerinin bilince olarak işlerini yaparlar ayrıca zihinsel ve bedensel olarak tam bir konsantre halde işe dahil olurlar (Csikszentmihalyi, 2014: 183). Bu boyutla bağlantılı olarak çalışanın işini benimseyerek optimum deneyimle çalışması ise kendini işe verme durumu olarak akışın üçüncü boyutunu oluşturmaktadır.

Beceri ve iş zorluğunun yüksek seviyelerde olması ön koşuluna dayanan akış deneyiminde olması beklenen denge durumu kişide büyük bir mutluluk ve yüksek seviye motivasyonla sonuçlanmaktadır. Ancak motivasyon ve mutluluk kavramlarının oluşma eşiği kişisel farklılık gösteren öznel bir durumu ifade etmektedir (Çilingir, 2000). Literatür incelendiğinde akış deneyimi ile demografik özelliklerin ilişkisini inceleyen çalışmalara rastlanmaktadır (Akın , 2020; Yeşlitaş ve Ekici, 2017). Bu doğrultuda optimum deneyim yaşanması kişiden kişiye değişkenlik gösteren bir durum olduğundan iş akış deneyiminin demografik özelliklerden etkilendiği söylenebilmektedir.

H₂: İş Akış deneyimi demografik özelliklere göre farklılaşmaktadır.

H_{2a}: İş Akış seviyesi cinsiyete göre farklılaşmaktadır.

H_{2b}: İş Akış seviyesi yaşa göre farklılaşmaktadır.

H_{2c}: İş Akış seviyesi eğitim durumuna göre farklılaşmaktadır.

H_{2d}: İş Akış seviyesi çalışılan kuruma göre farklılaşmaktadır.

Kişinin farkındalık odağının işine yöneldiği, bu sebeple konunun dışında kalan diğer etmenlerin süzülerek etki alanının dışına çıkarıldığı, kontrol olgusunun en üst seviyede yaşandığı bir deneyim olan akış deneyimi bazı içsel ve dışsal etmenler tarafından bozulabilmektedir. Özellikle içsel engelleri olan, birtakım olumsuz duygular barındıran çalışanlar iş akışını yaşayamayacak durumda olabilmektedirler (Csikszentmihalyi, 2020:130). Aynı

zamanda bir takım genetik durumlar, özgürlük halleri, sorunlu sosyal çevre akışın meydana gelmesini engelleyen faktörlerdendir (Csikszentmihalyi, 2014: 235).

Perry (2005) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, çalışma esnasında içsel ve dışsal uyarıcılarla işin bölünmesi kişinin akışta girdiği derinlikten çıkmasına sebep olmaktadır. Gün içerisinde dikkat dağıtan, konsantrasyonu bozan ve akışa girmeye engel ya da akış durumunun kısa sürmesine sebep olan bir dizi uyarıcıyla karşılaşmaktadır. Bunlardan en önemlisi hiç kuşkusuz internete bağlı cihazlardır. Teknolojik gelişmeler neticesinde internetle birlikte yeni alışkanlıklar, etkinlikler hatta bağımlılıklar ortaya çıkmıştır. Kişilerin sanal ortamda arkadaşlık kurduğu, resimlerini, duygularını, düşüncelerini paylaştığı sosyal medya en temel interaktif iletişim kanalıdır. Ancak zamanla bu kanalların kontrolsüz kullanılması kişilerde bağımlılıkların gelişmesine sebep olarak tıp literatüründe sosyal medya bağımlılığı şeklinde yerini almıştır (Young, 1996). Sosyal medyanın gereğinden fazla kullanılması sonucu ortaya çıkan kavramlardan birisi de FoMO kavramıdır. FoMO durumu kişilerde anksiyete, stres, gerginlik, duyguların kontrol edilememesi (Altuwairiqi ve ark., 2019) gibi olumsuz etkiler bırakarak kişileri bir süre sonra mutsuzluğa sürüklemektedir.

İşte yaşanan duygusal durumların performansı etkileyebileceğini öne süre Duygusal Olaylar Kuramı 1996 yılında Weiss ve Cropanzano (1996) tarafından oluşturulmuştur. Kurama göre; davranışlar duygusal ve bilişsel temelli olmak üzere iki kategoride incelenmektedir (Cropanzano ve ark., 2003). Duygusalığın bir tercih olarak görüldüğü kuramda kişinin olaylara verdiği önem derecesinde bir duygu yaşadığı savunulmaktadır (Büyükgoze ve Özdemir, 2017: 316). Bu noktada çalışani iş esnasında olumsuz yönde etkileyen etmenlerin incelenmesi, duygu durumlarının kontrol altında tutulması adına etraftaki negatif enerji yaratabilecek etmenlerin kontrol altına alınması örgütsel verimlilik ve başarı adına önemlidir.

Kişinin kendisinin olamadığı ortamlarda ve zamanlarda başkalarının neler yaptığının merak edilerek sürekli sosyal medyanın kontrol edilmesi ya da kontrol etme dürtüsü yani FoMO durumu kişide gerginliğe, mutsuzluğa sebep olacağı gibi akışın ön koşullarından olan yüksek konsantrasyonu (Csikszentmihalyi ve LeFevre, 1989) olumsuz yönde etkileyebileceği, yaşanması muhtemel olan iş akış deneyimini engelleyeceği ya da azaltacağı ve mutsuzluğa sebep olacağı düşünülmektedir. İş esnasında yaşanan olumlu duyguların işyeri mutluluğuna, verime ve yüksek motivasyona olumlu katkılar sağlayacağı belirtilmiştir (Akçakanat ve ark., 2019; Elangovan ve ark., 2010).

Duygusal olaylar kuramı esasına dayanan çalışmanın çıkış noktasını FoMO eğilimi iş akış deneyimini olumsuz yönde etkiler mi? Sorusuna cevap aramak oluşturmaktadır.

H₃: FoMO eğilimi akış deneyimini negatif yönlü etkiler.

H_{3a}: FoMO eğilimi akış deneyiminin işe dalma alt boyutunu negatif yönlü etkiler.

H_{3b}: FoMO eğilimi akış deneyiminin işi sevme alma alt boyutunu negatif yönlü etkiler.

H_{3c}: FoMO eğilimi akış deneyiminin içsel motivasyon alt boyutunu negatif yönlü etkiler.

Yöntem

Bu çalışmada korelasyonel tarama modeli kullanılmıştır. Korelasyonel tarama modeli, iki veya daha fazla değişkenin ortak bir değişime sahip olup olmadığını belirlemeye yönelik bir tarama tekniğidir. Bu model değişkenlerin birlikte değişip değişmediğini belirlemeye çalışır. Korelasyonel tarama model, ilişkinin yönünü ve düzeyini göstermek için korelasyon katsayısını kullanan nicel bir araştırma stratejisidir (Bekman, 2022; Karasar, 2011).

Araştırmada 3 bölümlük anket yönetimi kullanılmıştır. 1. Bölümde katılımcıların tanımlayıcı özelliklerinin yer aldığı demografik sorular sorulmuştur. 2. Bölümde Bakker (2008) tarafından geliştirilen Yaşın (2016) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Akış Ölçeği (WOLF- Work- Related Flow Inventory)" kullanılmıştır. 13 sorudan oluşan Likert tipi ölçek, 1. Hiçbir zaman, 2. Neredeyse hiç, 3. Kimi zaman, 4. Belirli aralıklarla, 5. Genellikle, 6. Çok sık, 7. Her zaman seçeneklerini içermektedir.

Veri toplama aracının 3. Bölümünde Gökler ve ark., (2016) tarafından Türkçeye uyarlanan "FoMO" ölçeği kullanılmıştır. 10 sorudan oluşan Likert tipi ölçek 1. Hiçbir zaman, 2. Neredeyse hiç, 3. Kimi zaman, 4. Belirli aralıklarla, 5. Genellikle, 6. Çok sık, 7. Her zaman seçeneklerini içermektedir.

Araştırmaya başlamadan önce Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'na başvuruda bulunulmuştur. Kurulun 16/05/2022 tarihli toplantısında 2022-119 sayılı ve 2022-10 karar numarası ile

araştırmanın etik açıdan uygun olduğuna kararı mevcuttur. Araştırma esnasında gönüllük esasına dikkat edilmiş ve katılımcıların kişisel bilgileri alınmamıştır.

Çalışmanın Amacı, Evreni, Yöntemi ve Sınırlılıkları

Çalışmanın amacı, dijital ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusunun iş akış deneyimi üzerindeki etkisi ve değişkenlerin demografik özellikler bakımından incelenmesi amacıyla istatistiksel sınamalar yapmak ve elde edilen bulgulara göre öneriler sunmaktır.

Çalışmada örneklem evreninin standart sapması (α) = 0.05 ve \pm 0.05 örnekleme hataları için farklı evren büyüklüklerinden çekilmesi gereken örneklem büyüklükleri kullanılmıştır. Bu hesaplama göre örneklem 100.000 ila 1000.000 arası nüfusa sahip yerlerde 323 kişi olarak hazırlanan bu hesaplamalar kabul edilmiştir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2014: 49-50).

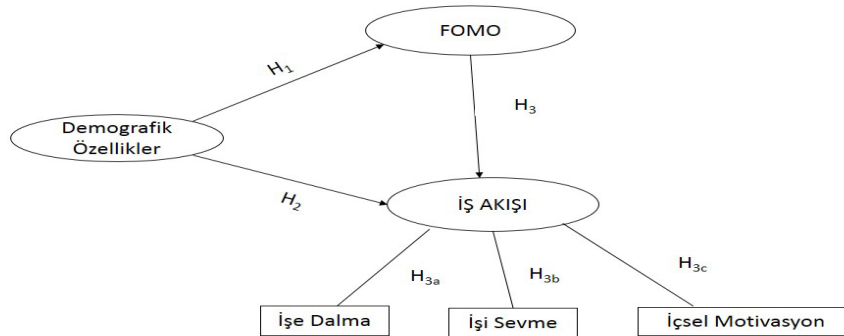
Çalışmanın evrenini Türkiye’de yaşayan çalışan kesim oluşturmaktadır. Veriler Mayıs 2022- Şubat 2023 tarihi arasında toplanmıştır. Kantitatif araştırma tekniklerinden CAPI yöntemi kullanılarak online anket tekniği ile veriler toplanmıştır. Kantitatif (Nicel) araştırmalar, örneklem teorisine bağlı olarak ana kütle içerisinde seçilen örnek kitle üzerinden elde edilen sonuçların ana kütle için de geçerli kabul edildiği araştırmalardır. CAPI yöntemi ile soru formu kâğıt kalem kullanılmadan bilgisayar desteği ile ekran üzerinden uygulanmaktadır (Thinkgreat, 2020). Zamanın kısıtlı olmasından dolayı araştırmaya geçerli yanıt veren yeterli sayıda örneklem büyüklüğüne ulaşmak için yansız tesadüfi örnekleme yöntemi seçilmiştir. Bu yöntemde ana kitleyi oluşturan birimlerin örnekleme girebilme şansı eşit ve bağımsızdır. Bu sebeple evreni temsil edebilme gücü yüksek bir yöntemdir (Baştürk ve Taştepe, 2013: 139). Toplamda 400 bireye anket formu aracılığı ile sorular yöneltilmiş ancak 20 tanesi uygun bulunmayarak çıkartılmıştır. Kalan 380 veri toplama aracı çalışmaya dâhil edilmiş ve analizler bu anketlere verilen yanıtlar üzerinden yapılmıştır.

Araştırmaya dâhil edilme kriterleri: Bu araştırmada son bir yıl içerisinde çalışmış olma şartı konulmuştur.

- Çalışmanın bulguları veri toplama araçlarından elde edilen verilerle sınırlıdır.
- Çalışmada elde edilen bulguların örneklem görüşleri ile sınırlı olduğu varsayılmıştır.
- Çalışmaya katılan çalışanların veri toplama araçlarında yer alan sorulara ve ölçek maddelerine içtenlikle ve doğru cevaplar verdikleri varsayılmıştır.

Çalışmanın Modeli

Araştırmanın amaçları doğrultusunda belirtilen araştırma modeli Şekil 2’de görüldüğü gibidir.

Şekil 2: Araştırma Modeli

Not: Şekil araştırmacının kendi çizimidir.

Çalışma Verilerinin Güvenirlik Analizi

Bu çalışma için hem akış deneyimi ölçeği hem de FoMO ölçeği güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. 3 alt boyuttan oluşan akış ölçeğinin işe dalma, işi sevme ve içsel motivasyon alt boyutlarının α katsayısı çalışma için sırasıyla ,811; ,919; ,795 olarak hesaplanmıştır. Akış ölçeğinin bütünsel olarak α katsayısı ise ,902 olarak hesaplanmıştır. FoMO ölçeğinin α katsayısı ise ,855 olarak hesaplanmıştır. Her iki ölçek de istatistiki açıdan güvenilirlerdir.

George ve Mallery (2010)'a göre -2 ile +2 arasındaki asimetri ve basıklık değerleri, Tabachnick ve Fidell (2013)'e göre ise -1,5 ile +1,5 arasındaki asimetri ve çarpıklık değerleri normal dağılım göstergesidir. Asimetri ve basıklık değerleri incelendiğinde verilerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür.

Bu sebeple verilerin analizi sırasında frekans dağılımları, aritmetik ortalama, standart sapma gibi tanımlayıcı istatistiklerden faydalanılmış ayrıca bağımsız değişkenler t- testi, ANOVA, korelasyon ve regresyon testlerine başvurulmuştur.

Tablo 1: Değişkenlerin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Değişkenler	n	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)
Akış Ölçeği	380	-,484	,966
FoMO	380	,783	,782

Analizler yapılırken SPSS 20.0 paket programı kullanılmıştır. T testi, ANOVA, Regresyon ve Korelasyon analizleri kullanılarak bulgulara ulaşılmıştır.

Katılımcıların Demografik Özelliklerine Yönelik Bulgular

Çalışmanın bu kısmında 380 katılımcının ait demografik özelliklerine yönelik elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellik	N	%
Cinsiyet		
Kadın	257	67,6
Erkek	123	32,4
Toplam	380	100
Eğitim Durumu		
İlköğretim	20	5,3
Lise	49	12,9
Ön lisans	90	23,7
Lisans	105	27,6
Yüksek Lisans	56	14,7
Doktora	60	15,8
Toplam	380	100
Yaş		
18-26	102	26,8
27-41	219	57,6

42-61	49	12,9
62+	10	2,6
Toplam	380	100
Çalıştığınız Kurum Türü		
Kamu	183	48,2
Özel	105	27,6
Emekli ya da Çalışmayan	92	24,2
Toplam	380	100

Araştırma katılımcılarının %67,6'sı kadındır. Katılımcıların %57,6'sı 27-41 yaş; %26,8'i 18-26 yaş; %12,9'u 42-6; %2,6'sı 62 yaş ve üzerindedir. Bu araştırmada 42 yaş üzerindeki grup birlikte değerlendirilmiştir. Katılımcıların %27,6'sı lisans; %23,7'si ön lisans; %15,8'i doktora; %14,7'si yüksek lisans; %12,9'u lise ve %5,3'ü ilköğretim düzeyinde eğitime sahiptir. Analizler sırasında eğitim durumu Ortaöğretim, Yükseköğretim ve Lisansüstü öğretim olarak gruplanmış ve bu şekilde analize dâhil edilmiştir. Katılımcıların %48,2'si kamu çalışanı; %27,6'sı özel sektör çalışanıdır. Katılımcıların %24,2'si anketi yanıtlayma anında emekli durumda ya da herhangi bir işte çalışmamaktadır.

Bulgular, Hipotez Sonuçları ve Tartışma

Çalışmanın bu kısmında araştırma amaçları doğrultusunda belirlenen hipotez sınamaları sonuçlarına ait verilere yer verilmiştir.

Tablo 3: Korelasyon Analizi

FoMO	İş Akış Deneyimi			İşe Dalma		İşi Sevme		İçsel Motivasyon	
	n	r	p	r	p	r	p	r	p
	380	-,124	,008	-,073	,079	-,093	,035	-,130	,006

Çokluk vd., (2016:52) korelasyon katsayısının 0,00 olması durumunda değişkenler arasında ilişki olmadığı, 0,01-0,30 arasındaki katsayının işaretine bakılmaksızın düşük düzeyde ilişki, 0,31-,69 arasındaki katsayıların orta düzeyde ilişki ve 0,70'den büyük katsayıların ise yüksek düzeyde ilişki olduğu şeklinde yorumlanabileceğini ifade etmektedir.

Tablo 3'e göre, akış deneyimi ile FoMO arasında ($r=-,124$, $p=,008$) negatif yönde zayıf düzeyde; işi sevme alt boyutu ile FoMO arasında ($r=-,093$, $p=0,035$) negatif yönlü düşük düzeyde; içsel motivasyon alt boyutu ile FoMO arasında ($r=-,130$, $p=,006$) negatif yönlü düşük düzeyde ilişki bulunmaktadır. İşe dalma alt boyutu ile FoMO arasında ($p=,079$) ilişki olmadığı görülmüştür.

H_{3a} (FoMO eğilimi akış deneyiminin işe dalma alt boyutunu negatif yönlü etkiler) hipotezi reddedilmiştir.

Katılımcıların FoMO eğilimlerinin İş Akış Deneyimine etkisini belirlemek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 4: FoMO Eğiliminin İş Akış Deneyimi Üzerindeki Etkisine Dair Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Adjusted R ²	F	Beta	t	P
İş Akış Deneyimi		,013	5,936	-,133	-2,436	,015
İşi Sevme		,006	3,280	-,120	-1,811	,071
İçsel Motivasyon	FoMO	,017	6,526	-,130	-2,555	,011

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini açıklamak üzere regresyon analizi yapılmıştır. Korelasyon tablosunda görüldüğü üzere FoMO eğilimi akış deneyiminin işi sevme boyutunu %1 etkilemektedir. İçsel motivasyon alt boyutunu %1, akış deneyiminin kendisini ise %1 oranında etkilemektedir. FoMO eğilimi arttıkça işi sevme, içsel motivasyon ve akış deneyiminin azaldığı söylenebilir.

H₃ (FoMO eğilimi akış deneyimini negatif yönlü etkiler), H_{3b} (FoMO eğilimi akış deneyiminin işi sevme alma alt boyutunu negatif yönlü etkiler) ve H_{3c} (FoMO eğilimi akış deneyiminin içsel motivasyon alt boyutunu negatif yönlü etkiler) hipotezleri kabul edilmiştir.

Literatür incelendiğinde FoMO duygusunun akış deneyimine etkisini inceleyen benzer bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak çalışmanın da temelini oluşturan duygusal olaylar kuramı ile akış deneyimi Fidanboy (2019) tarafından yapılan bir çalışmada incelenmiştir. Teknopark çalışanları üzerine yapılan araştırma sonuçlarına göre; çalışanların pozitif duygu durumları akış deneyimlerini olumlu yönde etkilerken, negatif duygu durumları akış deneyimlerine anlamlı bir etki yapmadığı görülmüştür.

Yaşın (2016) tarafından yapılan çalışmada, kişilik özellikleri ve psikolojik sermayenin akış üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma sonuçlarına göre, iş akışının psikolojik sermaye, kişilik özellikleri, iyi oluş, iş tatmini ve performans arasında kısmi aracılık rolü olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5: Cinsiyet Değişkenine Yönelik “İş Akış Deneyimi ve FoMO Ölçeklerinin” Analizi

Group Statistics		N	\bar{X}	Ss.	Sd.	t	p
İş Akış Deneyimi	Kadın	257	4,946	,915	378	,971	,332
	Erkek	123	4,841	1,103			
FoMO	Kadın	257	2,704	,906	378	-,057	,954
	Erkek	123	2,710	,941			

FoMO eğilimi ve iş akış deneyiminin katılımcıların cinsiyetleri bakımından farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi için yapılan t testi analiz sonuçlarına göre, FoMO eğilimi ve işe akış deneyimi tüm alt boyutlarına beraber katılımcıların cinsiyetleri bakımından farklılık göstermemektedir. ($p>0,05$). H_{1a} (FoMO eğilimi cinsiyete göre farklılaşmaktadır) ve H_{2a} (İş Akış seviyesi cinsiyete göre farklılaşmaktadır) hipotezleri reddedilmiştir.

Kartol ve Peker (2020) tarafından yapılan çalışmada kız öğrencilerin daha yüksek FoMO eğilimine sahip olduğu belirtilerek çalışmayla farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bununla birlikte Gökler ve ark., (2016) tarafından yapılan çalışmada cinsiyet ile FoMO eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunamayarak çalışmayı destekler sonuçlara ulaşılmıştır. Rozgonjuk ve arkadaşları (2021) tarafından 3370 Alman katılımcı ile yapılan çalışma sonuçlarına göre cinsiyet ile FoMO eğilimi arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Aynı şekilde 2017 yılında 495 katılımcı ile yapılan çalışma sonuçlarına göre de FoMO eğilimi ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunamadığı

belirtmiştir. (Stead ve Bibby, 2017). Ayrıca Biber (2020) tarafından yapılan çalışmada ilköğretim seviyesindeki öğrencilerde cinsiyet ile FoMO arasında anlamlı ilişkiler bulunarak farklı sonuçlara ulaşılmıştır.

Yeşiltaş ve Ekici (2017) tarafından yapılan çalışma sonuçlarında da cinsiyet ile akış arasında bir ilişki bulunamayarak çalışma sonuçlarıyla benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 6: Yaş Değişkenine Yönelik “İş Akış Deneyimi ve FoMO Ölçeklerinin” Analizi

		Kareler Toplamı	Sd.	Kareler Ortalaması	F	p
İş Akış Deneyimi	Gruplar Arası	10,514	2	5,257	5,605	,004
	Gruplar İçi	353,565	377	,938		
	Toplam	365,078	379			
FoMO	Gruplar Arası	8,398	2	4,199	5,07	,006
	Gruplar İçi	309,961	377	,822		
	Toplam	318,359	379			

FoMO eğilimi ve iş akış deneyiminin katılımcıların yaş durumları bakımından farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi için yapılan ANOVA analizi sonuçlarına göre; iş akış deneyimi yaş değişkenine göre farklılık göstermektedir. Farklar 18-26 yaş grubu ile 42+ yaş grupları arasındadır. H_{3b} (İş akış deneyimi yaşa göre farklılaşmaktadır) hipotezi kabul edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre; FoMO eğilimi de katılımcıların yaşlarına göre farklılaşmaktadır. Farklar 18-26 yaş grubu ile 42+ yaş grupları arasındadır.

Katılımcıların yaşları ilerledikçe akış deneyimleri artarken FoMO eğilimi seviyeleri düşmektedir.

Bu durumda H_{1b} (FoMO eğilimi yaşa göre farklılaşmaktadır) hipotezi kabul edilmiştir.

Gezgin ve ark., (2017) tarafından yapılan çalışma sonuçları 21 yaş ve altı katılımcıların FoMO eğilimi seviyelerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşarak çalışmayı desteklemektedir. FoMO eğilimi le yaş arasındaki ilişkiyi inceleyen başka bir çalışma sonucuna göre de yaş ile FoMO eğilimi arasında anlamlı ilişkiler belirlenmiş ve gençlerin FoMO eğilimleri daha yüksek olduğu belirtilerek çalışma ile benzer sonuçlara ulaşılmıştır. (Rozgonjuk ve ark., 2021). Ancak FoMO eğilimi ile yaş arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirtilen çalışmalar da mevcuttur (Przybylski ve ark., 2013; Stead 2017).

Yang ve Quadir (2018) tarafından yürütülen araştırma sonuçlarına göre akış ile yaş arasında anlamlı ilişkiler bulunarak çalışma sonuçları desteklenmektedir.

Tablo 7: Eğitim Durumu Değişkenine Yönelik “İş Akış Deneyimi ve FoMO Ölçeklerinin” Analizi

		Kareler Toplamı	Sd.	Kareler Ortalaması	F	p
İş Akış Deneyimi	Gruplar Arası	8,348	2	4,174	4,424	,013
	Gruplar İçi	355,730	377	,944		
	Toplam	364,078	379			
FoMO	Gruplar Arası	1,285	2	,642	,764	,467
	Gruplar İçi	317,074	377	,841		
	Toplam	318,359	379			

FoMO eğilimi ve iş akış deneyiminin katılımcıların eğitim durumları bakımından farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi için yapılan ANOVA analizi sonuçlarına göre; iş akış deneyimi eğitim durumu değişkeni açısından farklılık göstermektedir. Var olan bu fark yükseköğretim seviyesi ile lisansüstü seviyesi grupları arasındadır. Lisansüstü grubunun akış deneyimi seviyesi yükseköğretim grubuna daha yüksek seviyededir.

H_{2c} (İş akış deneyimi eğitim durumuna göre farklılaşmaktadır) hipotezi kabul edilmiştir.

FoMO eğiliminde ise böyle bir farka rastlanmamıştır.

H_{1c} (FoMO eğilimi eğitim durumuna göre farklılaşmaktadır) hipotezi reddedilmiştir.

Çalışma grupları değişmekle birlikte sonucu destekleyen çalışmalar mevcuttur (Akın, 2020; Prescott ve ark., 1981). Bununla birlikte bazı çalışmalarda böyle bir farklılığa rastlanmadığı görülmektedir (Bye ve ark., 2007; Yeşlitaş ve Ekici, 2017).

Tablo 8: Kurum Değişkenine Yönelik “İş Akış Deneyimi ve FoMO Ölçeklerinin” Analizi

		Kareler Toplamı	Sd.	Kareler Ortalaması	F	p
İş Akış Deneyimi	Gruplar Arası	2,468	2	1,234		
	Gruplar İçi	361,610	377	,959	1,287	,277
	Toplam	364,078	379			
FoMO	Gruplar Arası	11,292	2	5,646	6,932	,001
	Gruplar İçi	307,066	377	,814		
	Toplam	318,359	379			

FoMO eğilimi ve iş akış deneyiminin katılımcıların çalıştıkları kurumları bakımından farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi için yapılan ANOVA analizi sonuçlarına göre; iş akış deneyimi çalışılan kurum açısından farklılık göstermemektedir.

H_{2d} (İş akış deneyimi kuruma göre farklılaşmamaktadır) hipotezi reddedilmiştir.

FoMO eğilimi ise çalışılan kuruma göre farklılık göstermektedir. Bu farklılık kamuda çalışanlar ile son bir yıldır bir işte çalışmayan ya da emeklilerin oluşturduğu grup arasındadır. Çalışmayanların FoMO eğilimi özel sektör çalışanlarına göre daha yüksek seviyededir.

H_{1d} (FoMO eğilimi kuruma göre farklılık göstermektedir) hipotezi kabul edilmiştir.

Aşağıdaki tabloda çalışmaya dair hipotezlerin durumları verilmiştir. 14 adet hipotezden oluşan çalışmanın 5 adet hipotezi reddedilmiştir, 9 hipotez ise kabul edilmiştir.

Tablo 9: Hipotez Sonuçları

Hipotez	Karar
H ₁ : FoMO eğilimi demografik özelliklere göre farklılaşmaktadır.	✓
H _{1a} : FoMO eğilimi cinsiyete göre farklılaşmaktadır.	✗
H _{1b} : FoMO eğilimi yaşa göre farklılaşmaktadır.	✓
H _{1c} : FoMO eğilimi eğitim durumuna göre farklılaşmaktadır.	✗
H _{1d} : FoMO eğilimi çalıştığı kuruma göre farklılaşmaktadır	✓
H ₂ : İş Akış deneyimi demografik özelliklere göre farklılaşmaktadır.	✓

H _{2a} : İş Akış seviyesi cinsiyete göre farklılaşmaktadır.	✘
H _{2b} : İş Akış seviyesi yaşa göre farklılaşmaktadır.	✔
H _{2c} : İş Akış seviyesi eğitim durumuna göre farklılaşmaktadır.	✔
H _{2d} : İş Akış seviyesi çalışılan kuruma göre farklılaşmaktadır.	✘
H ₃ : FoMO eğilimi akış deneyimini negatif yönlü etkiler.	✔
H _{3a} : FoMO eğilimi akış deneyiminin işe dalma alt boyutunu negatif yönlü etkiler.	✘
H _{3b} : FoMO eğilimi akış deneyiminin işi sevme alma alt boyutunu negatif yönlü etkiler.	✔
H _{3c} : FoMO eğilimi akış deneyiminin içsel motivasyon alt boyutunu negatif yönlü etkiler.	✔

✘= Ret ✔= Kabul

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada spordan sanata, eğitimden psikolojiye birçok alanda çalışılan akış deneyiminin iş akış kısmı ele alınmıştır. Bu doğrultuda iş akış deneyimine FoMO kavramının etkisi incelenerek duygusal olaylar kuramı çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışmanın bu temel amacının yanı sıra iş akış deneyiminin ve FoMO eğiliminin demografik değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir.

Elde edilen bulgular, FoMO'nun bireylerin duygusal deneyimlerini olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. FoMO olgusundan kaynaklı korku, sürekli olarak iletişim araçlarını kontrol etme ihtiyacı doğurarak endişe, gerginlik ve takip edilememe gibi olumsuz duygusal tepkilere neden olabilmektedir. Ayrıca, bireylerin bilişsel performanslarını da etkileyebilmektedir. Sürekli olarak güncel olma ve takip etme çabaları dikkatin bölünmesine ve odaklanma yeteneğinin azalmasına yol açabilmektedir. Bu da iş performansının düşmesine ve iş görevlerindeki kalitenin azalmasına sebep olabilmektedir.

Sonuç olarak, dijital ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusunun iş akış deneyimi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu gözlenmiştir. Bu durum, duygusal, bilişsel ve iş performansı açılarından bir dizi olumsuz sonucu beraberinde getirebilir. Elde edilen bulgular, bireylerin dijital ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusuyla başa çıkma stratejileri geliştirmelerinin, duygusal refahlarını ve iş performanslarını artırmalarının önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, iş ortamında bu tür endişeleri yönetmeye yönelik destek sistemlerinin oluşturulmasının gerekliliği de ortaya çıkmıştır.

Çalışma sonuçları, katılımcıların FoMO eğilimleri sebebiyle yaşadıkları olumsuz duygular iş akış deneyimi, içsel motivasyon ve işi sevme durumunu negatif yönlü etkilemektedir. Ancak bu oranlar oldukça düşük seviyelerde bulunduğundan dolayı iş akış deneyiminin önündeki engellerin daha net anlaşılması için akışa girmeyi etkileyecek diğer değişkenlerin de incelenmesi kavramın daha net anlaşılması ve uygulamada işe yararlığının artırılması açısından önemli olacaktır.

Örgüt çalışanlarının akışa girmelerini negatif yönlü etkileyen FoMO eğiliminin en aza indirilmesi için özellikle yöneticilere büyük görev düşmektedir. Düzenlenen örgütsel politika ve kurallar ile çalışanları işlerine odaklandıkları esnada telefonlarından uzakta kalmaları sağlanarak içsel motivasyon ve işe dalma seviyeleri yükseltilebilir. Ayrıca FoMO eğilimlerinin gençlerde daha yüksek yaşanmasından dolayı akıllı telefon ve sosyal medya kullanım eğitimlerinin daha yoğun ve kapsamlı bir şekilde verilmesi bilinçlendirilmenin artması açısından yararlı olacaktır. FoMO'nun üzüntüden kaynaklandığını ileri süren Barker (2016), bu bağımlılıktan kurtulmaları için bireylerin kendilerini mutlu edecek aktivitelere yönelmeleri gerektiğini savunmaktadır.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin birlikte ele alındığı benzer çalışmalara literatür taramasında rastlanamamasından dolayı çalışmanın alan yazına farklı bir bakış açısı getirerek özgün bir çalışma olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda FoMO nun akış deneyimine etkisini farklı örneklem grupları kullanılarak, aracı değişkenlerle konu genişletilerek çalışmalar yapılması gelecek araştırmacılara çalışmanın önerisidir.

Kaynakça

- Akçakanat, T., Erhan , T., & Uzunbacak, H. H. (2019). Meslek Aşkının İş Tatmini Üzerine Etkisi: Akış Deneyiminin Aracı Rolü. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 80-95.
- Akın , K. (2020). *Psikolojik Sermaye ve Örgütsel Adalet Algısının Akış Deneyimi Üzerindeki Etkisinde: İşe Tutulmanın Aracılık Rolü: Türk Savunma Sanayinde Bir Araştırma*. Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Alat, H., & Filizöz, B. (2021). Örgütsel Destek Algısının, Çalışanların Gelişmeleri Kaçırma Korkusu ve İçsel İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 64-78.
- Alex , L. P., Joseph , S., Harrington , S., & Wood, A. M. (2006). Positive Psychology: Past, Present, And (Possible) Future”, 1/1, 3 - 16. *The Journal of Positive Psychology*, 1(1), 3-16. <https://doi.org/10.1080/17439760500372796>
- Altuwairiqi , M., Kostoulas , T., Powell , G., & Ali, R. (2019). Problematic attachment to social media: Lived experience and emotions. . *In New Advances in Intelligent Systems and Computing, Springer Verlag*, 795-805.
- Alutaybi , A., Al-Thani , D., McAlaney , J., & Ali, R. (2020). Combating fear of missing out (FoMO) on social media: The fomo-r method. *International journal of environmental research and public health*, 17(17), 1-28. <https://doi.org/10.3390/ijerph17176128>
- Arıcı, H. Y. (2020). Mutluluk Tarihi. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 9, 217-249.
- Baker , Z. G., Krieger , H., & Leroy , A. S. (2016). Fear Of Missing Out: Relationships With Depression, Mindfulness, and Physical Symptoms. . *Translational Issues İn Psychological Science*, 2(3), 275. <https://doi.org/10.1037/tps0000075>
- Bakker, A. B. (2008). “The Work Related Flow Inventory: Construction and Initial Validation of the Wolf”, *Journal of Vocational Behavior*, 72(3), 400-414. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2007.11.007>
- Barker, E. (2016). This is the best way to overcome fear of missing out. *Time Magazine*.
- Baştürk, S., & Taştepe, M. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Vize Yayıncılık.
- Bekman, M. (2021). *Dijital Bağlılıkta Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Fomo*. Nobel Yayıncılık.
- Bekman, M. (2022). Halkla İlişkiler Uygulamalarında Nicel Araştırma Yöntemi: İlişkisel Tarama Modeli. *Meriç Dergisi*, 6(16), 238-258. <https://doi.org/10.54707/meric.1143322>
- Biber, L. (2020). Sosyal Medya, Fomo ve Kuşaklar Arası Farklılaşma. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 26-43.
- Blum, A. (2016). *FOMO, bad for our society*. Kasım 27, 2023 tarihinde <http://alexlum7thgrademet.blogspot.com>.
- Bonney, R. A., & Corlett, E. N. (2002). Head Posture and Loading of The Cervical Spine. *Applied Ergonomics*, 33, 415-417. doi:[https://doi.org/10.1016/s0003-6870\(02\)00036-4](https://doi.org/10.1016/s0003-6870(02)00036-4)
- Büyükgoze, H., & Özdemir, M. (2017). Examining Job Satisfaction and Teacher Performance within Affective Events Theory. *nönü University Journal of the Faculty of Education*, 18(1), 311-325.
- Bye , D., Pushkar , D., & Conway, M. (2007). Motivation, Interest And Positive Affect In Traditional And Nontraditional Undergraduate Students. *Adult Education Quarterly*, 57, 141-158. <https://doi.org/10.1177/0741713606294235>
- Cambridge Dictionary,. (2022). <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/fomo>. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/fomo>

- Cropanzano , R., Weiss , H. M., Hale, J. M., & Reb, J. (2003). The structure of affect: Reconsidering the relationship between negative and positive affectivity. *Journal of management*, 29(6), 831-857. [https://doi.org/10.1016/S0149-2063\(03\)00081-3](https://doi.org/10.1016/S0149-2063(03)00081-3)
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*. Harper & Row.
- Csikszentmihalyi, M. (1997). *Finding flow: The psychology of engagement with everyday life*. Basic Books.
- Csikszentmihalyi, M. (2008). *Flow: The psychology of optimal experience*. HarperCollins.
- Csikszentmihalyi, M. (2014). *Flow and the Foundations of Positive Psychology*. Springer.
- Csikszentmihalyi, M. (2020). *Mutluluk Bilimi Akış* (7. b.). (B. Satılmış, Çev.) Buzdağı Yayınevi.
- Csikszentmihalyi , M., & LeFevre. , J. (1989). Optimal Experience in Work and Leisure. *Journal of Personality and Social Psychology*. , 56(5), 815-822. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.56.5.815>
- Csobanka, Z. E. (2016). The Z generation. *Acta Technologica Dubnicae*, 6(2), 63-76. <https://doi.org/10.1515/atd-2016-0012>
- Çilingir, L. (2000). *Ahlak Felsefesine Giriş*. Elis.
- Dijital. (2022, Nisan 19). *Recro Dijital Marketing*. recrodijital.com: <https://recrodijital.com/we-are-social-2022-turkiye-sosyal-medya-kullanimi-verileri>
- Elangovan , A. R., Pinder , C. C., & McLean, M. (2010). Callings and organizational behavior. *Journal of Vocational Behavior*. 76(3), 428-440. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2009.10.009>
- Ellison , N. B., Steinfield , C., & Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook “friends:” Social capital and college students’ use of online social network sites. . *Journal of computer-mediated communication*, 4, 1143-1168. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00367.x>
- Ende, M. (2017). *Momo*. (L. Çalışkan, Çev.) Pegasus Yayıncılık.
- Fidanboy, C. Ö. (2019). Çalışanların Pozitif ve Negatif Duygu Durumlarının İş Yaşamında Akış Deneyimine Etkileri: Ar-Ge Çalışanları Üzerine Bir İnceleme. *Special Issue on Business and Organization Research*, 14, 69-81. <https://doi.org/10.19168/jyasar.630649>.
- Gezgin , D. M., Hamutoglu , N. B., & Gemikonakli, O. (2017). Social networks users: fear of missing out in preservice teachers. *Journal of Education and Practice*, 8(17), 156-168.
- Gökler , M. E., Aydın , R., Ünal , E., & Metintaş, S. (2016). Sosyal ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeğinin Türkçe sürümünün geçerlilik ve güvenilirliğinin değerlendirilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17(1), 52-59. 17(1), 52-59.
- Herman. (1996). *“The Fear of Missing Out”* <http://fomofearofmissingout.com/fomo>.
- Herman, D. (2000). Introducing short-term brands: A new branding tool for a new consumer reality. *Journal of Brand Management*, 330-340.
- Higuchi, S., Motohashi, Y., Liu, Y., & Maeda, A. (2005). Effects of playing a computer game using a bright display on presleep physiological variables, sleep latency, slow wave sleep and REM sleep. *Journal of Sleep Research*, 14(3), 267-273. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2869.2005.00463.x>
- Hoffman , D. L., & Novak, T. P. (2009). “Flow Online: Lessons Learned And Future Prospects”. *Journal of Interactive Marketing*, 23, 23-34. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2008.10.003>
- Kaçık, S., & Acar, F. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (GKK) ve Yaşam Doyumu Düzeylerinin Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 74-90.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler ve Teknikler*. Nobel Akademik Yayıncılık.

- Kartol, A., & Peker, A. (2020). Ergenlerde Sosyal Ortamlarda Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (Fomo) Yordayıcılarının İncelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(21), 454-474. doi:10.26466/opus.628081
- Kasa , M., & Hassan, Z. (2016). Flow experience and organizational citizenship behaviour among hotel employees: Moderating effect of socio-cultural factor. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 224, 101-108. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.409>
- Keleş, P. (2023). *ticimax*. <https://www.ticimax.com/blog/en-populer-sosyal-medya-platformlari>
- Kowal, J., & Fortier , M. S. (1999). Motivational Determinants of Flow: Contributions From Self-Determination Theory. *The Journal of Social Psychology*, 139(3), 355-368. <https://doi.org/10.1080/00224549909598391>
- LeFevre, J. (1988). "Flow and the Quality of Experience During Work and Leisure." In M. Csikszentmihalyi and I. Csikszentmihalyi (Eds.), *Optimal Experience: Psychological Studies of Flow in Consciousness*. Cambridge University Press.
- Massimini, F., & Massimo, C. (1988). *The Systematic Assessment of Flow in Daily Experience.* In M. Csikszentmihalyi and I. Csikszentmihalyi (Eds.), *Optimal Experience: Psychological Studies of Flow in Consciousness*. Cambridge University Press.
- Oberst, U., Wegmann, E., Stodt , B., Brand , M., & Chamarro , A. (2017). Negative consequences from heavy social networking in adolescents: The mediating role of fear of missing out. *Journal of Adolescence* , 51-60. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2016.12.008>
- Perry, S. K. (2005). Flow and the art of fiction. In *Creativity Across Domains*. *Psychology Press*, 41-58.
- Prescott , S., Csikszentmihalyi , M., & Graef, R. (1981). Environmental Effects On Cognitive And Affective States: The Experiential Time Sampling Approach. *Social Behavior And Personality*, 9, 23-32. <https://doi.org/10.2224/sbp.1981.9.1.23>
- Privette , G., & Bundrick, C. M. (1987). Measurement of experience: Construct and content validity of the experience questionnaire. *Perceptual and motor skills*, 65(1), 315-332. <https://doi.org/10.2466/pms.1987.65.1.315>
- Przybylski , A. K., Murayama , K., DeHaan, C. R., & Gladwell, V. (2013). Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, 29(4), 1841-1848. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.02.014>
- Reagle, J. (2015). Following the Joneses: FOMO and conspicuous sociality. *First Monday*, 20(10). <https://doi.org/10.5210/fm.v20i10.6064>
- Riordan , B. C., Flett , J. A., Hunter , J. A., Scarf, D., & Conner, T. S. (2015). Fear of missing out (FoMO): The relationship between FoMO, alcohol use, and alcohol-related consequences in college students. *Annals of Neuroscience and Psychology*, 2(7), 1-7. <https://doi.org/10./243/2055-3447-2-9>
- Rozgonjuk , D., Sindermann , C., Elhai , J. D., & Montag, C. (2021). Individual differences in Fear of Missing Out (FoMO): Age, gender, and the Big Five personality trait domains, facets, and items. *Personality and Individual Differences*, 171. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110546>
- Salem, P. J. (2015). *Human communication technology*. Sentia Publishing via Publish Drive.
- Stead, H., & Bibby, P. A. (2017). Personality, fear of missing out and problematic internet use and their relationship to subjective well-being. *Computers in Human Behavior*, 76, 534-540. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.08.016>
- Tabachnick , G. B., & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* Pearson, L. F. B.G. Tabachnick. Pearson.
- Tanhan, F., Özok, H. İ., & Tayız, V. (2022). Gelişmeleri kaçırma korkusu (FoMO): güncel bir derleme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(1), 74-85. <https://doi.org/10.18863/pgy.942431>

- Taş, H. Y., Demirdöğmez, M., & Küçüköğlü, M. (2017). Geleceğimiz Olan Z Kuşağının Çalışma Hayatına Muhtemel Etkileri. *OPUS*, 7(13), 1031-1048. <https://doi.org/10.26466/opus.370345>
- Thinkgreat. (2020). *thinkgreat*. <https://thinkgreat.com.tr/yontemlerimiz/1/kantitatif-arastirmalar>
- Trevino , L. K., & Webster, J. (1992). "Flow in Computer-Mediated Communication,". *Communication Research*, 19(5), 539-573. <https://doi.org/10.1177/009365092019005001>
- Turan, N. (2019). Akış Deneyimi Üzerine Genel Bir Literatür Taraması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(37), 181-199. <https://doi.org/10.30794/pausbed.562564>
- UNICEF. (2021, Şubat 10). *Dijital Bir Dünyada Çocuklar: Dünya Çocuklarının Durumu*. Şubat 2021 tarihinde UNICEF: https://www.unicef.org/publications/files/SOWC_2017_ENG_WEB.pdf
- Urban dictionary. (2022). *urbandictionary*. <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Fomo>
- Vandenbos, G. R. (2007). *APA dictionary of psychology*. American Psychological Association.
- Weiss, H. M., & Cropanzano, R. (1996). Affective events theory. *Research in organizational behavior*, 18(1), 1-74.
- WHO. (2023, 01). *ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics*. icd.who.int: <https://icd.who.int/browse11/1-m>
- Wu , J. J., & Chang, Y. S. (2005). "Towards Understanding Members' Interactivity, Trust, and Flow in Online Travel Community". *Industrial Management & Data Systems*, 105(7), 937-954.
- Yaman , Z., & Kavuncu, B. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Gelişmeleri Kaçırma Korkusunun ve Sosyal Ağ Kullanım Amacının Nomofobi Düzeyine Etkisi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 555-570.
- Yang, J. C., & Quadir, B. (2018). Individual differences in an English learning achievement system: gaming flow experience, gender differences and learning motivation. *Technology, Pedagogy and Education*, 3, 351-366. <https://doi.org/10.1080/1475939X.2018.1460618>
- Yaşın, T. (2016). *Kişilik Özellikleri ve Psikolojik Sermayenin Psikolojik İyi Oluş, Akış Deneyimi, İş Tatmini ve Çalışan Performansına Etkisi*. Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Yazıcıoğlu , Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (4. b.). Detay Yayıncılık.
- Yeşlitaş, M. D., & Ekici, E. (2017). İş Akış Deneyiminin Kişilik Özellikleri ve İş Stresi İle İlişkisi: Akademik Personel Üzerine Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 1-11.
- Yoshida , K., Sawamura , D., Ogawa , K., Ikoma, K., Asakawa, K., Yamauchi, T., & Sakai, S. (2014). Flow Experience During Attentional Training Improves Cognitive Functions in Patients with Traumatic Brain Injury: An Exploratory Case Study. *Hong Kong Journal of Occupational*, 24(2), 81-87. <https://doi.org/10.1016/j.hkjot.2015.01.001>
- Young, K. S. (1996). Internet Addiction: The Emergence Of A New Clinical Disorder. *Cyber Psychology And Behavior*, 1(3), 240-242. <https://doi.org/10.1089/cpb.1998.1.237>

EXTENDED SUMMARY

The effective and efficient utilization of human resources is one of the most important roles of management. Each stage, from personnel selection to placing the right individual in the right job, must be carefully managed. Because of their unique qualities, emotions, habits, level of education, and experience, individuals are more difficult to govern than computers, according to the behavioral approach. Human resource management, which has since become one of the most important concerns investigated, has evolved into a multidisciplinary field of study.

Flow experience and FoMO are two new human resource management concepts with opposing consequences. The concept of flow, which includes beneficial outcomes such as working with optimal motivation, devoting oneself totally to one's work, losing one's sense of time and space while working, and focusing on one's task, is a condition that managers expect and want from their employees. Because the productivity of employees in a state of flow is higher than that of others, the company's output will accelerate in this direction.

According to the flow experience, known as the science of happiness, work is not a boring and unhappy event. Working conditions are strongly tied to the balance between work quality and the person doing the work, as well as the employee's skill level, job satisfaction, and happiness. Human beings have changed, developed, learned, and progressed over time, despite the fact that they have always been in a battle since their inception. Even though people, work and work conditions change, the only thing that does not change is that work is a necessity. In this instance, it is critical that employees focus on their work while remaining happy and working as efficiently as possible. The main purpose of management science is shaped on this output.

Generation Z, today's youngest workforce, has different motivational methods than their fathers and grandfathers. This generation is distinguished by its higher aspirations, willingness to work in multiple fields at the same time, and strong ties to technology. Managers must pay special attention to technology, regularly refresh themselves in this field, and keep up with the trends in order to manage Generation Z. Otherwise, reaching the next generation, getting them to work, and getting them to be efficient may be more challenging than with previous generations.

Addictions that have emerged as a result of technological advancements have a harmful impact on persons. Overuse and withdrawal, like any addiction, produce both psychological and physical issues. Some worldwide events have accelerated the progression of these scenarios. This scenario is illustrated more clearly by the pandemic example. The sudden Covid-19 outbreak restricted the entire world to their homes. Throughout the process, all of technology's benefits were fully leveraged, and many previously inconceivable jobs were completed remotely online. As a result, people's reliance on technology has grown. People get restless, uncomfortable, and anxious when they are unable to use their smartphones. They experience the same uneasiness when they do not follow social media and cannot find out what their social media friends are doing at that moment. This has led to the introduction of new concepts in the psychology literature.

Fear of Missing Out (FoMO) is translated into Turkish as the fear of missing out. One of the subcategories of digital addiction is FOMO, which is defined as the inability to follow what is happening on social media, the inability to follow the experiences of friends, and the bad emotions experienced as a result. Employees' focus, intrinsic motivation, and productivity can suffer as a result of the overwhelming experience of these sentiments.

The purpose of this study is to investigate the effects of fear of missing developments on the workflow experience using emotional event theory. A total of 380 people took part in the study. A questionnaire was used to collect data, which was then analyzed using SPSS 20.0.

First, the relationships between participants' demographic characteristics and their flow experience and FoMO status were analyzed. The research revealed that there was no significant association between the gender of the participants and the factors. However, there were significant connections discovered between age and the factors. The level of flow experience increases with age, while the level of FOMO diminishes. A substantial association was also discovered between education level and flow experience. As one's level of education rises, so does one's level of flow experience. However, no significant link between education level and FoMO was discovered. The link between employment status and FOMO was discovered to be considerable. This distinction is significant since self-employed participants reported lower levels of FOMO than non-employed ones. There was no substantial association discovered between flow and work status.

According to the study's findings, FoMO has a low level negative impact on flow. When the relationship between the flow sub-dimensions and FoMO is explored, it is discovered that the sub-dimensions of job satisfaction and job commitment are unaffected by FoMO, however FoMO has a negative influence on intrinsic motivation.

The findings are expected to be useful to managers, particularly in terms of personnel interactions. Teachers, parents, and experts who implement state laws have significant responsibilities to prevent and mitigate the negative impacts of FoMO, which has been proven to be more prevalent, particularly among young people. The study is also significant in terms of bringing attention to this issue.

In terms of the business discipline, it is regarded as a resource for academicians who would work in this subject due to the novel interaction between these two concepts. Using distinct sample groups and mediating variables, the influence of the two variables on each other can be made more relevant.

BİREYSEL YENİLİKÇİLİĞİN DİJİTAL İYİ OLUŞA ETKİSİNİN İNCELENMESİ

AN INVESTIGATION OF THE EFFECT OF INDIVIDUAL INNOVATION ON DIGITAL WELL-BEING

Aysel ARSLAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sağlık Hizmetleri MYO
Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü
aysel.arслан@omu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4973-7957

Fatih FİLİZ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İşletme Yüksek Lisans Öğrencisi
25fatihfiliz@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5458-4345

Hasan GÜL

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İşletme Bölümü
hasan.gul@omu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3720-5451

ÖZ

Geliş Tarihi:

26.04.2023

Kabul Tarihi:

13.11.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Yenilikçilik
Dijitalleşme
Dijital İyi Oluş

Keywords

Innovation
Digitization
Digital Well-Being

Rekabetin yoğun olduğu 21. yüzyıl şartlarında başarı ancak yeni tutum ve davranışlar geliştirilerek sağlanabilmektedir. Bireysel yenilikçilik; yeni bilgilerin öğrenilmesi, oluşturulması, paylaşılması ve davranışlara yansıtılması ile hem kişinin kendisine hem de diğer insanlara yarar sağlamaktadır. Bu açıdan bireysel yenilikçilik sosyal ve örgütsel yaşamda etki etmektedir. Sosyal ve örgütsel yaşamda yeniliklere ayak uydurmak büyük oranda dijital teknolojilerin kullanımı ile sağlanmaktadır. Dijital teknolojilerin doğru bir şekilde kullanımı ise dijital iyi oluşa etki etmektedir. Bu araştırma kapsamında sosyal yaşam ve örgütsel davranış konularından biri olan bireysel yenilikçilik ile dijital iyi oluş kavramları arasındaki ilişki incelenerek iki değişkenin birbirini etkileme durumları tespit edilmek istenilmektedir. Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel ve nedensel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmada kapsamında bir kamu üniversitesinde eğitim görmekte olan 362 sağlık çalışanı adaylarından oluşan bir örneklem grubundan anket tekniği ile elde edilen veriler SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda bireysel yenilikçiliğin dijital iyi oluşu pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

In the 21st century, where competition is intense, success can only be achieved by developing new attitudes and behaviors. Individual innovation; Learning, creating, sharing and reflecting new information on behaviors provides benefits both to the person himself and to other people. In this respect, individual innovativeness also affects social and organizational life. Keeping up with innovations in social and organizational life is largely provided by the use of digital technologies. The correct use of digital technologies, on the other hand, affects digital well-being. Within the scope of this research, the relationship between individual innovativeness and digital well-being, which is one of the social and organizational behavior issues, is examined and the effects of two variables on each other are determined. In the study, relational and causal screening model, which is one of the quantitative research methods, was used. Within the scope of the research, the data obtained by the questionnaire technique from a sample group consisting of 362 health worker candidates studying at a public university were analyzed through the SPSS program. As a result of the findings, it was concluded that individual innovativeness positively affects digital well-being.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1288085>

Atıf/Cite as: Arslan, A., Filiz, F., & Gül, H. (2023). Bireysel yenilikçiliğin dijital iyi oluşa etkisinin incelenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2110-2134.

Giriş

Değişimin fark yarattığı 1970'lerden itibaren artan rekabet ortamı işletmelerde eskisine nazaran daha fazla başarılı olmayı zorunlu hale getirmiştir. Başarı değişen ve gelişen şartlara uyum sağlamak, yaratıcı ve yenilikçi olmak ile yakından ilişkilidir. Bireysel ve örgütsel yaşamda yaratıcı ve yenilikçi olmak ile ilgili çalışmaların çoğunlukla bilgi ve iletişim teknolojisi kavramıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu durum, içinde yaşadığımız dijital çağdan kaynaklanmaktadır. Günlük yaşamda kullanılan terimlerle ifade etmek gerekirse günümüzde “değişmeyen tek şey değişim” olmuştur. Günümüzde işletmelerin temel yönetim anlayışı olan “müşteri ihtiyaçlarına cevap verebilmek hızı” organizasyonlarda değişim, dönüşüm ve yeniliğin adeta bir göstergesi haline gelmiştir. İşletmelerin artık daima yeniliklere (yeni ürün, yeni teknoloji, müşteri için daha fazla değer yaratan yeni bir uygulama) yönelik değişimler sağlamaları zorunlu bir “yaşam ilkesi” haline gelmiştir (Koçel, 2018, s. 681).

1990'lar hızla fark yaratan teknolojik değişimler ile karakterize edilen bir dönemdir; küreselleşme, kişisel bilgisayar ve internet gibi ifadeler kelime dağarcığına girmiştir. Bu kavramlar günümüzde bireylerin, toplumların ve ulusların karşılaştığı yenilikleri yansıtmaktadır. İnovasyon, oldukça çalkantılı bir ortamda rekabet avantajının anahtarıdır. Ulus devletlerin ekonomik büyümesi için önemli bir itici güçtür. İnovasyon yeteneğinin bireysel, firma, bölgesel ve ulusal düzeyde rekabet etme yeteneği üzerinde doğrudan sonuçları bulunmaktadır. Yeniliklerin yarattığı değerler, genellikle verimliliğe katkıda bulunan yeni ürünler ve süreçlerde kendini göstermektedir. Bir firma kaynaklar, beceriler ve yetkinliklerin bir demeti olarak düşünüldüğünde yenilik; firmanın içsel yeteneklerini dönüştürerek yeni fikirlerden yararlanmak ve onun daha uyumlu çalışmasını sağlamak anlamına gelmektedir (Neely & Hii, 1998, s. 5).

Bilinen anlamıyla “yeni” ifadesi kullanımda olana farklı özellikler eklenmesiyle elde edilen bir ürünü tanımlamak için kullanılabileceği gibi daha önce hiç bilinmeyen bir ürünün tarifinde de karşımıza çıkmaktadır. Yenilikçilik ise yeni ürünlere ve kullanımına açık olmakla ifade edilebileceği gibi, yeni ürün geliştirmek ve geliştirilmesini teşvik etmek gibi daha geniş bir yelpazede ele alınabilmektedir. Bireysel manada yenilikçi olmanın birçok kazanımlarından bahsedilebilmektedir. Bunlar arasında sürekli değişen dünyaya hızlıca adapte olmak hem bireysel hem de örgütsel yaşamda istenilendir. Örgütsel yaşamdaki yeniliklerin kazanımları ise etkililik ve verimlilik ile beraber rekabet avantajıdır.

21. yüzyılın yenilikçi örgütleri, dijital teknolojilerden en iyi şekilde faydalanan, dijital teknolojileri en iyi şekilde kullanan örgütlerdir. Yenilikçi örgütler çevrelerinde meydana gelen değişimleri takip ederek bu değişimlere hızlıca adapte olabilen örgütler olduklarından dolayı yeni teknolojileri öğrenmeye ve bu teknolojileri kullanmaya istekli olurlar. Dolayısıyla yenilikçilik kavramı ile dijital teknolojileri kullanma becerisi ve/veya dijital teknolojilerin fayda sağlayacak şekilde kullanımı ile tasvir edilebilen dijital iyi oluş kavramları arasında bir bağ olduğu düşünülmektedir.

Literatür Taraması

Literatür incelendiğinde örgütlerde bireysel yenilikçilik özelliklerinin (Korucu & Olpak, 2015; Kılıçer, 2011; Demir Başaran & Keleş, 2015; Öztürk & Summak, 2014; Yılmaz vd., 2014) tespiti ile bireysel yenilikçilik ile teknoloji tutum düzeyleri (Özgür, Orhan, Dönmez ve Kurt, 2015) arasındaki ilişkinin incelenmesi, ayrıca kurumlarda bireysel yenilikçilik özellikleri ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesine (Adıgüzel, 2012) yönelik çalışmaların yapılmış olduğu görülmektedir. Örgütlerde bireysel yenilikçiliğin ön plana çıkmasının nedeni, organizasyonel performans ile arasında olumlu bir bağlantı olmasından kaynaklanmaktadır (Campbell, Gasser ve Oswald, 1996; Yıldız, Aslan, Çiğdem, 2017; Shanker, Bhanugopan, Van der Heijden ve Farrell, 2017). Örgütsel yaşamda çalışanlara sunulan örgütsel destek bireysel yenilikçiliği pozitif yönde etkilemektedir (Işık ve Hajiyeva, 2019, s. 206). Ayrıca örgüt kültürünün bireysel yenilikçiliği etkilediği (Tuna, 2021) ve örgütsel yaşamda bireysel yenilikçilik ile kendi kendine liderlik ve işe bağlılık arasında pozitif bir ilişki olduğu (Gomes, Curral, Caetano, 2015, s. 1) görülmektedir. Bununla birlikte günümüz bilgi çağında bazı çalışan bireylerin, günlük görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirirken yeni bilgiler yaratarak veya başka işlerdeki diğer insanlardan gelen yeni bilgileri kullanarak yenilikçi olmaları onlardan beklenmektedir (Vila, Perez ve Coll-Serrano 2014, s. 753). Ekip veya organizasyon düzeyindeki yenilikçiliğin aksine, bireysel yenilikçilik davranışı, bireyin işyerinde yeni fikirler ve yaklaşımlar üretme ve uygulama konusundaki katılımına

dayanmaktadır. Bu tür davranışlar, ürün ve hizmet geliştirmeyi ve işleri yapmanın daha iyi yollarını kolaylaştırdığı için oldukça önemlidir. Bu nedenle bireysel yenilik davranışı çalışanlar için sosyo-psikolojik faydalar içermektedir (Wu, Parker, De Jong, 2014, s. 1512). Benzer bir biçimde öznel iyi oluşun da bireysel yenilikçilik davranışı üzerinde önemli ölçüde olumlu bir etkisi vardır (Wang, Yang ve Xue, 2017, s. 1).

Dijital iyi oluş ile ilgili yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biri olan Orben ve Przybylski'ye (2019) göre, dijital ekran başında geçirilen zaman ile psikolojik zarar arasında son derece küçük bir bağlantı bulunmaktadır. Bu bağlantı patates yemek, astım olmak, bisiklete binmek gibi görünüşte zararsız faaliyetlerle hemen hemen aynı görülebilmektedir (Beattie & Daubs, 2020, s. 2). Üniversite öğrencileri üzerinde yapmış olduğu bir çalışmada Genç (2020) öğrencilerin yenilikçilik ve dijitalleşme düzeylerini araştırmış, öğrencilerin bireysel yenilikçilik düzeylerinin orta seviyede olduğunu ve öğrencilerin Endüstri 4.0 teknolojilerini orta düzeyde kullandıklarını, bu teknolojileri faydalı ve kullanımı kolay olarak algıladıklarını ve bu teknolojilerine yönelik tutum ve niyetlerinin olumlu olduğunu bulgulamıştır. Yükseköğretimde geleneksel öğrenme yöntemlerine alternatif olabilecek çevrimiçi eğitim ve hibrit eğitim gibi sanal ders ortamları yaratma ve öğrenme alanlarını içeren yenilikçi uygulamalar dijital teknolojiler sayesinde gerçekleştirilmektedir (Aytürk, 2021, s. 225).

Dijital teknolojiler ile özel ve kamu kurumlarına getirilen yeni Elektronik (E) uygulamalar mevcut hizmetlerin bir alternatifi olarak görülmemeli, bu hizmetlerin kademe kademe bilişim teknolojileri desteği ile dijitalleşmesi şeklinde yorumlanmalıdır (Maral, 2019, s. 261). Her alanda gittikçe artan dijital uygulamaların kullanımı ile beraber dijital iyi oluş, dijital medya kullanımı araştırmalarında anahtar bir kavram olacaktır. Dijital iyi oluş araştırmaları sağlıkçıları, hastaları, öğretmenleri, öğrencileri, tasarımcıları, politika yapımcılarını kısaca dijital teknolojilerin tüm kullanıcılarını içine almakta ve onların sağlıklı mobil medya alışkanlıkları geliştirmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Dijital iyi oluşun, akıllı telefon bağımlılığı gibi bir kavram haline gelmesinden ya da ekran süresi ile iyi hissetme arasındaki her türlü olumsuz ilişkiye atıfta bulunmak için kullanılmasından kaçınmak amacıyla kavramsal çalışmaların artmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Vanden Abeele, 2021, s. 933). Dijitalleşme ile ilgili yapılmış olan çalışmaların bir kısmı dijital iyi oluşun daha iyi dijital ürün tasarımı için itici güç olarak düşünülmesini ve böylece yenilik süreçlerini desteklemesini önermektedir (Nurhas, Geisler, Ojala ve Pawlowski, 2012, s. 1).

Bu çalışmada yenilikçiliğin dijital iyi oluşa etkisi ölçülmek istenmekte ve her iki değişken arasındaki ilişkinin düzeyi belirlenmek istenmektedir. Örgütsel davranış konularından yenilikçilik ve dijitalleşmeyi birlikte ele alan bu çalışmanın literatüre farklı bir bakış açısı kazandıracığı düşünülmektedir.

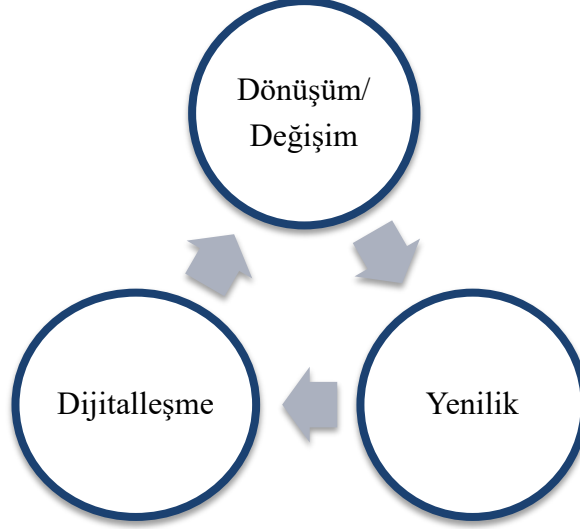
Yenilik ve Yenilikçilik

Yeni kelimesi eskisinden farklı olan ya da daha önce olmayıp henüz ortaya çıkmış olan şeklinde anlamlandırılan bir kavramdır. Yeni kelimesinden türemiş olan yenilikçilik ise yeniliği istemek, yenilikten taraf olmak, yeniliğe kolay uyum sağlamakla ifade edilebilecek anlamlar taşımaktadır. Her iki kavram ile hızla değişen dünyamızda çok fazla karşılaşmaktayız. Yenilik kavramı birçok disiplini ilgilendirdiği için çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Genel olarak yenilik türleri dört temel başlıkta sıralanabilmektedir (Tutar, 2013, s. 78):

- *Değişime yol açan yenilik*; daha önceden denenmemiş yeni bir ürün, teknik, yöntem ya da sürecin ortaya çıkarılmasıdır. Bu türden yenilikler radikal yenilikler olarak da isimlendirilmektedir.
- *Değişimin sonucu olan yenilik*; daha önceden var olan mal, hizmet veya sürece yeni bazı ilaveler yapılarak sağlanan faydanın artırılması amacıyla yapılan yeniliklerdir.
- *Kopyalama*; mevcut olan bir mal, hizmet, teknik veya yöntemin başka bir örneğinin yapılmasıdır.
- *Sentez*; farklı ürünleri bir araya getirerek yeni ürünler ortaya çıkarmaktır.

Ayrıca yenilik bireysel, örgütsel ve toplumsal yenilik olarak farklı bir sınıflandırmaya da tabi tutulabilmektedir. Günümüzün dijital toplumunda internet teknolojisiyle beraber büyük şirketler dışında bireylerin de yenilikler üretebileceği ve bu yeniliklerin toplumsal dönüşüme etki edebileceği unutulmamalıdır. Buna verilebilecek en iyi örnek Facebook ve Google olabilmektedir (Kılıçer, 2011, ss. 6-7). Dönüşüm ya da değişim, yenilik ve dijitalleşme birbirlerini etkileyen ve birbirlerinden etkilenen kavramlardır. Dijital teknolojilerden sosyal, mobil, analitik ve bulut teknolojileri günümüzde kuruluşları ve insan faaliyetinin çoğu alanlarını etkilemektedir.

Kuruluşların süreçlerini dönüştürebilmeleri, yeteneklerini devreye sokabilmeleri, yeni iş modellerini yönlendirebilmeleri ve rekabet edebilmeleri için bu dijital teknolojiler ile yeteneklerini entegre etmeleri gerekmektedir (Schwertner, 2017, s. 388). Yeni ekonomide dönüşüm akıllı telefonlar ve tabletler gibi mobil bağlantı cihazları ve Facebook ve Twitter gibi sosyal ağların oluşumu ile gerçekleşmiş, bu gelişmeler verilerde büyük bir patlamaya neden olmuştur. Ortaya çıkan yığın şeklindeki bilgiyi anlamlandırmak ve ondan tam anlamıyla istifade edebilmek için yenilikler yapmak gerekmektedir (Berman, 2012, s. 16). Yenilikler dijital teknolojilere etki ederek dijitalleşmeyi sağlamakta ve dijitalleşme sayesinde yeni bir dönüşüm/değişim yaşanmaktadır. Bu döngü sürekli bir şekilde tekrar etmektedir.

Şekil 1. Yenilik Döngüsü

Örgütsel yenilik kavramı örgütsel yaşamdaki mal, hizmet, süreç ve uygulamalardaki yenilik için kullanılmaktadır. Toplumsal yenilik ise toplumsal yaşamda değişikliğe neden olabilecek çoğunlukla sosyal kurumlar tarafından toplumsal sorunlara yönelik olarak ortaya konan farklı uygulamalardır.

Yenilikçilik aslında değişen dünyaya uyum sağlayabilmek için bir gerekliliktir. Bireysel yenilikçilik tek bir bireye bağlı olarak yeniliği anlamlandırırken örgütsel davranış bakımından önemli olan yenilikçilik, tek tek bireysel yenilikçiliğin toplamından oluşan sinerji ile modern yönetim anlayışına uygun takım çalışmalarını sağlamaktır. Yenilikçilik yaklaşımını kendisine ilke olarak kabul eden ve yenilikçilik kültürünü benimseyen, bunu ikliminde hissettiren örgütler başarılı olacaklardır (Yahyağil, 2001, s. 10). Böylece örgütsel yenilik için yenilikçiliğe ilişkin farklı düşüncelerin birlikte hareket etmeleri sağlanarak verimliliğe ilişkin ortak kararlar alınacaktır. Sonuç olarak planlanarak gerçekleştirilen birçok yeni ürün, süreç ve uygulamalar örgüte fayda sağlayacaktır.

Yenilikçiliğe çoğunlukla pozitif bir anlam yüklenmekle birlikte kavramın birtakım yıkıcı etkilerinden ötürü negatif olarak karşılandığı da görülmüştür. Örgütsel yaşamdaki yerleşik firmalar müşteri ihtiyaçlarını karşılamak için sürdürülebilir yenilikler üzerine çalışmakta iken müşterilerin örtük ihtiyaçlarını keşfetmiş olan yeni kurulmuş küçük ölçekli işletmelere yeni düşebilmektedirler. Bu işletmeler başlangıç olarak uygun fiyatlı bir ürün ile piyasaya girip kısa sürede müşteri topladıktan sonra ürüne yenilikler ekleyerek fiyatını artırırlar ve/veya ürünü ihtiyaç haline getirerek yeni pazarlar oluştururlar. Bu hareketleri ile mevcut pazarda dengesizliklere neden olurlar. Örneğin mobil internet teknolojisinin devreye girmesiyle günümüzde radyo, fotoğraf makinesi, hesap makinesi gibi birçok ürün cep telefonlarında oldukça basit birer uygulama haline dönüşmüştür. Teknolojide yaşanan bu yenilik pazarda bulunan yerleşik işletmelerin ürünleri için yıkıcı hale gelmiştir (Yılmaz, Yıldız ve Gültekin 2016, s. 28). Dolayısıyla her yenilik işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri açısından oldukça önemli bir rekabet aracı olabilmektedir. Dış çevre faktörlerinden olan teknolojik değişim ve dönüşüme karşı kapalı olan, yenilik ve yenilikçiliğe önem vermeyen işletmelerin maalesef hayatta kalma şansları oldukça düşüktür. Dijital çağın yenilikleri olan internet ile bilgi ve iletişim teknolojisi araçlarının kullanımı (Kaypak, 2017, s. 1801) örgütlerin sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir.

Bireysel Yenilikçilik

Bireysel yenilikçilik, yeni fikirlerin üretilmesiyle başlayan bir süreçtir. Bireysel yenilikçilik için zorluklar karşısında sebat etmeyi bilmek, bunun için de belirli bir içsel güce sahip olmak gerekmektedir. Ayrıca yenilikçilik için yaratıcılığın da gerektiği açıktır (Pratoom ve Savatsomboon, 2012, s. 1064). İnovasyon için gerekli yetkinlikler, bireylerin yeni fikirlerini üretkenliğe yönlendiren yetkinliklerdir. Bu nedenle yenilikçilik yetkinlikleri, bireylerin değişim fırsatlarını algılamasına, çalışma ortamına yeni fikirler getirmesine, yeni ve eski fikirlerin potansiyel değerini karşılaştırmasına ve son olarak da yeni fikirleri benimsemesine olanak sağlayan yeteneklerdir (Vila vd., 2014, s. 753). Bireysel yenilikle ilişkili davranışlar fırsat keşfi, üretkenlik, araştırma, öncü olma ve uygulama olmak üzere beş faktör altında toplanmaktadır (Kleypen ve Street, 2001, s. 285):

Fırsat keşfi için fırsat yaratacak kaynaklara dikkat etmek, yenilik için fırsatlar aramak, fırsatlar için araştırma yapmak ve bilgi sahibi olmak gerekmektedir.

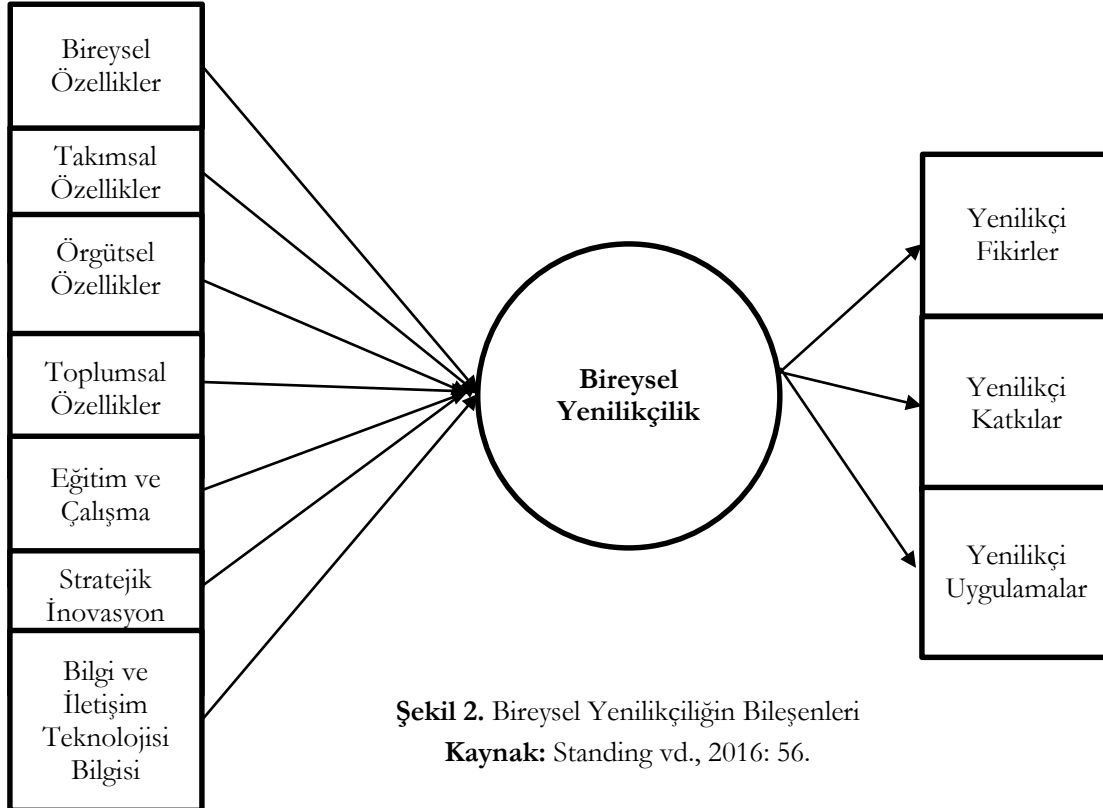
Üretkenlik; örgütlerin, çalışanların, ürünlerin, süreçlerin ve hizmetlerin “büyümesi” amacıyla faydalı değişiklikler yaratmaya yönelik davranışları içermektedir.

Araştırma; fikirlere, çözümlere ve görüşlere şekil vermek ve detaylandırmak ve bunları araştırma yoluyla denemek ile ilgilidir.

Öncü olma; fikirlerin, çözümlerin ve yeniliklerin gerçekleşmesi için gerekli olan yenilik süreçlerinde yer alan sosyo-politik davranışlardan oluşmaktadır.

Uygulama; yenilikleri her zamanki gibi işin düzenli bir parçası haline getirmek için gerekli olan çalışmayı içermektedir.

Bir fikri hayata geçirmek ve etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamak söz konusu olduğunda, iletişim becerileri ve takım çalışması becerileri gibi yaratıcı süreç becerilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bunlar, bireysel yenilikçiliğin ötesinde yeniliğin hayata geçirilmesi ile daha çok ilgili bulunmaktadır. Yenilikçi bireyler, fikirlerinin uygulanması yoluyla ve bu fikirlerin değerlendirilip geliştirilebilmesini nasıl sağlayacaklarını düşünecek öngörüye sahip olmalıdırlar (Hunter, Cushenbery ve Friedrich, 2012, s. 307). Bireylerin organizasyonlardaki yenilikçi yeteneklerinin gelişmesi iş arkadaşları, yöneticileri ve daha geniş çevreyle olan etkileşimleriyle gerçekleşmektedir. Bireysel yenilikçilik, pek çok bileşenin bir araya gelmesi ve etkin bir şekilde yönetilmesini gerektirmektedir. Bunlar aşağıda Şekil 2’de gösterilmektedir (Standing vd., 2016, s. 56):

Şekil 2. Bireysel Yenilikçiliğin Bileşenleri

Kaynak: Standing vd., 2016: 56.

Şekil 2'de görüldüğü üzere bireysel yenilikçilik için gerekli olan birçok bileşen içerisinde bilgi ve iletişim teknolojisi bilgisine olan ihtiyaç hem yeni fikirlerin oluşması aşamasında hem de bu fikirlerin uygulamaya konulması aşamasında gerekli olan bir bileşendir. Dijital teknolojilere olan merak, adaptasyon ve bu teknolojilerin doğru kullanımı ise bireylerin yenilikçiliğe olan bakış açısı ile ilgilidir. Bireyin yeniliklere açık olması ve yenilikçiliğe karşı olumlu bir tutum sergilemesi sonuç olarak dijital ürünlere olan ilgisini de arttırmaktadır (Güngör ve Kurtipek, 2020, s. 763). Bireysel yenilikçiliğin başarısı için bu ilginin doğru bir biçimde yönetilebilmesi yani dijital ürünlerin doğru bir şekilde kullanımı gerekmektedir. Rogers' e (1995) göre, yeniliğe uyum yeniliğe ilişkin elde edilen bilgi ile başlayıp, yeniliğe ikna olduktan sonra karar verilerek uygulamaya geçilen ve sonuçlarla birlikte kararın doğrulanmasını sağlayan bir dizi aşamayı içermektedir. Bu sayede yeniliğe başarılı bir şekilde uyum sağlanmaktadır.

Dijital İyi Oluş

21. yüzyıl kelimeleri arasında yer alan “dijital” kelimesi basitçe sayısallaştırılmış veri şeklinde ifade edilebilmektedir. Dijital teknolojiler yaşantımıza yön vermektedir. Dijital teknolojiler sayesinde gündelik yaşantımıza dair birçok eylemi çok fazla çaba sarf etmeden kolaylıkla yapabilmekteyiz. Aynı şekilde örgütsel ve toplumsal yaşamda kullanılan dijital teknolojiler hız ve kolaylık sebebiyle tercih edilerek yapılacak işleri kolaylaştırmaktadırlar. Dijital teknolojilerin kullanımı, sağladığı faydalar çerçevesinde örgütsel rekabette oldukça etkili bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda Kodak, Nokia ve Black Berry gibi köklü şirketler akıllı rakipler ve sektörlerindeki değişiklikler nedeniyle kötü zamanlar geçirmişlerdir. Bu şirketler kriz yaşanmadan önce harekete geçme fırsatlarını kullanmamışlardır. Örneğin Kodak'ta CEO George Fisher, 1990'larda şirketi dijital çağa taşımaya çalışmış, ancak rotasını yeterince hızlı değiştiremediği için dijitalleşme çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Binns Harreld, O'Reilly ve Tushman, 2015, s. 1).

Dijitalleşmenin sağladığı faydaların yanı sıra yol açtığı sorunlar da ayrı bir çalışma konusunu oluşturmaktadır. Sosyal ve ekonomik ilişkilerin dijitalleşmesi, insan yaşamının tüm alanlarını (piyasa işlemleri, finansal faaliyetler, bankacılık, sanayi, tarım, tıp, eğitim, hükümet vb.) etkilemektedir. Bu faaliyetlerin gerçekleşmesinde dijital teknolojilerin kullanımı zamandan ve iş operasyonlarını gerçekleştirme maliyetinden tasarruf sağlasa da olumsuz etkiler de söz konusu olmaktadır (Vasilev vd., 2020, s. 3174). Dijitalleşmenin olumsuz etkileri üzerine yapılan araştırmalar çoğunlukla siber aylıklık, teknoloji kaynaklı yaşanan kesintiler, iş üzerinde azalan kontrol konularını içermektedir. Benzer şekilde, dijital ekonominin olumsuz getirileri üzerine yapılan araştırmaların çoğunluğu otomasyon nedeniyle işlerin kaybı ve e-ticaretin getirdiği zorluklar (örneğin, dijital dolandırıcılıklar) üzerinde durmaktadır (Turel, Qahri-Saremi ve Vaghefi, 2021, s. 127). Bu çerçevede dijital teknolojilerin doğru yerde ve doğru zamanda kullanımı önem arz etmektedir. Dolayısıyla dijital teknolojileri kişisel hedeflere ve faydalara yönlendirmek, günlük zamanın parçalanmasından ve yeni medyanın aşırı tüketilmesinden kaçınmak dijital ürünlerin artan kullanımları ile beraber giderek daha fazla önemli hale gelmektedir. Dijital iyi oluş olarak tarif edilen durum aynı zamanda normları olan bir topluluğun özelliği olarak, değerler ve beklentiler ile kullanıcıların konforuna, güvenliğine ve memnuniyetine katkıda bulunacaktır (Gui, Fasoli ve Carradore, 2017, s. 155). Dijital medya kullanım seçeneklerinin sürekli bolluğu ile karakterize edilen bir sosyal çevrede dijital iyi oluş; bireylerin olumlu kişisel duyguları, kişisel ilişkileri ile işi ve genel yaşam memnuniyetleri ile ilgilidir (Büchi, 2021, s. 3). Dijital teknolojiler ölçülü kullanıldığında yetişkinlere iletişim, yaratıcılık ve gelişimlerine olumlu katkı gibi ölçülebilir avantajlar sağlamaktadır (Przybylski ve Weinstein, 2017, s. 213).

İnternet teknolojisi ile birlikte çevrimiçi sosyal etkileşimlerle ilgili yapılan bir dizi çalışma çevrimiçi sosyal etkileşimlerin daha iyi bir ruh hali, daha fazla algılanan sosyal destek ve daha az yalnızlık ile daha düşük depresyon ve anksiyeteye neden olduğu belirlenmiştir (Çelebi, 2014; Doğan, 2016; Verduyn vd., 2017; Çayırılı, 2017; Tengour, 2019). Konu ile ilgili farklı araştırmalar (Batıgün ve Hasta, 2010; Brooks, 2015; Oktan, 2015; Kırcaburun, 2017; Yaygır, 2018; Bilge vd., 2020; Kocaman ve Kazan, 2021) ise internetin sosyal kullanımı ile artan yalnızlık ve depresyon dâhil olmak üzere psikososyal iyi oluş arasında zıt bir ilişki olduğunu bildirmiştir. Bu tutarsızlıklar muhtemelen çalışılan popülasyonlardaki farklılıklarla ilgilidir. Aslında internet teknolojisinin sosyal kullanımı ile psikososyal iyi oluş arasındaki ilişkinin yönü kullanılan çevrim içi sosyal uygulama türü, çevrim içi etkileşimlerde alınan geri bildirim türü, kişilik, cinsiyet, sosyal eğilim ve çevrimdışı sosyal katılım düzeyi gibi bir dizi faktöre bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir (Lomanowska ve Guitton, 2016, s. 141). Bu sosyal medya platformları (YouTube, Facebook vd.), otomatikleştirilmiş önerilerle içeriği kişiselleştirerek ve

hizmetleri özellikle kullanıcıların ilgi alanlarına göre uyarlayarak, insanların onlarla etkileşimde bulunmak için harcadıkları zamanı ve dolayısıyla kârlarını en üst düzeye çıkarmayı amaçlamaktadırlar. Sonuç olarak, kullanıcıların bu çok çeşitli mevcut iletişim ve bilgi seçenekleri tarafından aşırı yüklenip yüklenmediği ve internet kullanımları ile sosyal baskıyı nasıl yönettikleri önem kazanmaktadır. Dijital teknolojilerin aşırı kullanımı, günlük internet kullanımının bireysel bir standardı veya kişisel optimum duygusunu aştığında ortaya çıkan bir algıdır. Bu algı belirli kullanım kalıpları ile teknoloji baskısı arasındaki etkileşimin birikmiş bir sonucu olarak görülebilmektedir (Büchi, Festic ve Latzer, 2019, s. 2).

Dijital iyi oluş psikolojik, fiziksel ve sosyal iyi oluşu etkilemektedir. Bu nedenle örgütsel ve sosyal yaşamda öznel iyi oluş ile aynı değere sahiptir. Öznel iyi oluş da dijital iyi oluş gibi teknolojinin kullanımını yönlendiren önemli bir faktördür. İnsanlar çoğunlukla yeni bir teknolojiyi benimsediklerinde, bu teknolojiyi kullanarak öznel iyi oluşu deneyimlemek istemektedirler (Kim, Lee ve Preis 2020, s. 2). Bilgi ve iletişim teknolojileriyle sürekli iç içe olduğumuz modern dünyada yenilikler ve dijital teknolojiler hayatın vazgeçilmezi olmuşlardır. Çalışmada yenilikçilik ile dijital iyi oluş kavramı arasındaki ilişki ve eğer bir ilişki varsa bu ilişkinin yönü tespit edilmek istenmektedir.

Araştırma Metodolojisi

Örnek Seçimi ve Veri Toplama

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel ve nedensel tarama modeli kullanılmış olup, çalışmanın evrenini bir kamu üniversitesinin Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulunda (SHMYO) eğitim gören sağlık çalışanı adayı öğrenciler oluşturmaktadır. Sağlık çalışanı adaylarının seçilmesinin nedeni; bu öğrencilerin hem yenilikçilik hem de dijitalleşme konularında öncü olabilecek potansiyel iş gücünü oluşturmalarıdır. Evren üzerinde araştırmanın yapılabilmesi için ilgili üniversitenin Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan (28.10.2022 tarih 2022-901 sayılı karar) etik onayı alınmıştır. Çalışmada kolayda örneklem yöntemi kullanılarak çevrimiçi anket dağıtımı ile veriler toplanmıştır. Ankete ilişkin veriler 11 Kasım 2022 ile 01 Ocak 2022 tarihleri arasında WhatsApp öğrenci gruplarına, öğrenci temsilcileri aracılığıyla iletilen çevrimiçi anketler sayesinde toplanmıştır. Böylece okulun farklı programlarında okuyan tüm öğrencilere ulaşılmıştır. Evreni oluşturan 3191 öğrenciden iletilen anketlere dönüş sağlayan 362 öğrenciye ulaşılmıştır. Örneklem büyüklüğü konusunda alanyazında sıklıkla başvurulan kaynaklardan biri olan Sekaran'a (1992, s. 53) göre, 3500 evreni olan bir araştırma için kabul edilebilir örneklem büyüklüğü 346'dır. Bu bağlamda çalışma için yeterli örneklem büyüklüğüne ulaşıldığı görülmektedir.

Araştırma kapsamında toplam 362 öğrenciye ulaşılmış ve söz konusu öğrencilerin demografik özellikleri Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

<i>Demografik Özellikler</i>	<i>Sıklık</i>	<i>Yüzde</i>	
<i>Cinsiyet</i>	<i>Kadın</i>	250	69.1
	<i>Erkek</i>	112	30.9
<i>Yaş</i>	<i>18 ve altı</i>	51	14.1
	<i>19 - 21</i>	257	71.0
	<i>22 - 24</i>	41	11.3
	<i>25 ve üstü</i>	13	3.6
<i>Sınıf</i>	<i>1. Sınıf</i>	172	47.5
	<i>2. Sınıf</i>	190	52.5
<i>Program türü</i>	<i>Birinci öğretim</i>	247	68.2
	<i>İkinci öğretim</i>	115	31.8

Aile gelir miktarı	--- - 5000 TL ve altı	137	37.8
	5001 - 6000 TL arası	86	23.8
	6001 - 7000 TL arası	35	9.7
	7001 - 8000 TL arası	17	4.7
	8001 TL ve üzeri	87	24.0
Aile yerleşim yeri	Büyükşehir	104	28.7
	Şehir	71	19.6
	İlçe	121	33.4
	Köy	66	18.2
Aile ikamet bölgesi	Akdeniz Bölgesi	10	2.8
	İç Anadolu Bölgesi	44	12.2
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	11	3.0
	Marmara Bölgesi	5	1.4
	Ege Bölgesi	6	1.7
	Karadeniz Bölgesi	269	74.3
	Doğu Anadolu Bölgesi	10	2.8
Yurt dışı	7	1.9	
Çalışma Durumu	Öğrenci	320	88.4
	Çalışan + Öğrenci	42	11.6
Mesleki Kıdem	1 - 5 yıl	40	11.0
	6 - 10 yıl	1	.3
	11 - 15 yıl	1	.3
	16 yıl ve üzeri	---	---

Tablo 1’de görüldüğü üzere, katılımcıların % 69.1’i (250) kadın ve % 30.9’u (112) erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerin % 14.1’i 18 ve altı, % 71’i 19-21, % 11.3’ü 22-24, % 3.6’sı ise 25 ve üstü yaş grubuna girmektedirler. Katılımcı öğrencilerin % 47.5’i 1. sınıf öğrencisiyken % 52.5’i 2. sınıf öğrencisi durumundadır. Ayrıca öğrencilerin % 68.2’si birinci öğretimde % 31.8’i ise ikinci öğretimde eğitim görmektedirler. Öğrenci ailelerinin aylık ortalama gelirlerine bakıldığında % 37.8’inin 5000 TL ve altında, % 23.8’inin 5001-6000 TL, % 9.7’sinin 6001-7000 TL, % 4.7’sinin 7001-8000 TL arasında ve % 24’ünün ise 8001 TL ve üzerinde bir aylık gelire sahip oldukları anlaşılmaktadır. Öğrencilerin ailelerinin % 28.7’sinin büyükşehir, % 19.6’sının şehir, % 33.4’ünün ilçe ve % 18.2’sinin köylerde yaşadıkları belirlenmiştir. Öğrencilerin ailelerinin % 74.3 gibi büyük bir çoğunluğunun Karadeniz Bölgesinde, % 12.2’sinin İç Anadolu Bölgesinde, % 3’ünün Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, % 2.8’inin Akdeniz Bölgesinde ve % 1.7’sinin Ege Bölgesinde ikamet ettikleri tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin sadece % 11.6’sı bir işte çalışmaktadır. Hem eğitim-öğretim hayatını hem de çalışma hayatını sürdüren 42 öğrencinin mesleki kıdemleri incelendiğinde söz konusu öğrencilerin % 11’inin 1-5 yıl, % 0.3’ünün 6-10 ve yine % 0.3’ünün 11-15 yıllık bir kıdeme sahip oldukları görülmektedir.

Araştırmada veri toplamak için anket tekniği kullanılmıştır. Toplamda 3 bölümden oluşan anketin birinci bölümünü katılımcılara ait demografik özellikler oluşturmaktadır. İkinci bölümünde “*Bireysel Yenilikçilik Ölçeği*” kullanılmıştır. Bireysel Yenilikçilik Ölçeği, H. Thomas Hurt, Katherine Joseph ve Chester. D. Cook tarafından 1977 yılında geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe’ye uyarlaması Kılıçer ve Odabaşı tarafından 2010 yılında gerçekleştirilmiştir. Ölçek 20 madde ve 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin 8 maddesi (4, 6, 7, 10, 13, 15, 17 ve 20) “değişime direnç” boyutunu, 5 maddesi (1, 8, 9, 11 ve 12) “fikir önderliği” boyutunu, 5 maddesi (2, 3, 5, 14 ve 18) “deneyime açıklık” boyutunu ve 2 maddesi (16 ve 19) ise “risk alma” boyutunu yansıtmaktadır. Ölçekte negatif maddeler (4, 6, 7, 10, 13, 15, 17 ve 20) bulunmaktadır ve ters puanlanmıştır. Anketin üçüncü bölümünde ise “*Dijital İyi Oluş Ölçeği*” kullanılmıştır. Dijital İyi Oluş Ölçeği 2018 yılında Öztürk tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 10 madde ve “dijital platformları yönetme becerisi” (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8) ile “kişisel bilgilerin resmi amaçla paylaşımı” (9 ve 10) adlı iki boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Araştırmanın anket soruları 5’li Likert tipi ölçek ile değerlendirilmiştir.

Araştırma Modeli ve Hipotezler

Literatürde yer alan bilgiler doğrultusunda değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve hipotezleri sınamak amacıyla geliştirilen model ve hipotezler aşağıda gösterilmektedir.

Şekil 3. Araştırma Modeli

H1. Sağlık çalışanı adaylarının bireysel yenilikçilik düzeyleri yüksektir.

H2. Sağlık çalışanı adaylarının dijital iyi oluş düzeyleri yüksektir.

H3. Sağlık çalışanı adaylarının bireysel yenilikçilik düzeyleri ile dijital iyi oluş düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H4. Sağlık çalışanı adaylarının bireysel yenilikçilik düzeyleri dijital iyi oluş düzeylerini pozitif yönde etkilemektedir.

H5. Sağlık çalışanı adaylarının bireysel yenilikçilik düzeyleri demografik ve kişisel özelliklerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H6. Sağlık çalışanı adaylarının dijital iyi oluş düzeyleri demografik ve kişisel özelliklerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin analizinde normallik testi, faktör analizi, güvenilirlik analizi, tanımlayıcı istatistikler, korelasyon analizi ve araştırma hipotezlerinin test edilmesine yönelik regresyon analizinden yararlanılmıştır.

Normallik Testi

Araştırmada kullanılan değişkenlerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için normallik testi yapılmıştır. Literatürde Kurtosis ve Skewness değerlerinin -1.5 ile +1.5 arasında veya -1.96 ile +1.96 arasında bir değer alması durumunda veri setinin normal dağılım gösterdiği belirtilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013; Akdoğdu ve Uşun, 2017: 8). Tablo 2’de bireysel yenilikçilik ve dijital iyi oluş ölçeklerinin çarpıklık ve basıklık değerleri gösterilmektedir. Yapılan test “Skewness” ve “Kurtosis” değerleri açısından değerlendirildiğinde değişkenlerin -1,5 <> 1,5 aralığında yer aldığını göstermektedir. Bu nedenle değişkenler setinin çarpıklık-basıklık değerleri açısından normal dağılımda olduğu görülmektedir. Ayrıca değişkenlerin histogram değerlerine bakıldığında normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Benzer şekilde “Normal Q-Q Grafiği” ve “Trendsiz Normal Q-Q Grafiği” grafikleri incelendiğinde normal dağılımdan sapma gözlemlenmemiştir.

Tablo 2. Ölçeklerin Normallik Testi

		İstatistik	Std. Hata
Bireysel Yenilikçilik Ölçeği (BYÖ)	Skewness (Çarpıklık Katsayısı)	-.229	.128
	Kurtosis (Basıklık Katsayısı)	1.156	.256
		İstatistik	Std. Hata
Dijital İyi Oluş Ölçeği (DİÖÖ)	Skewness (Çarpıklık Katsayısı)	.156	.128
	Kurtosis (Basıklık Katsayısı)	.159	.256

Araştırmada bireysel yenilikçilik ve dijital iyi oluş ölçeklerinin Skewness ve Kurtosis değerleri -1.5 ile +1.5 sınırlarının dışında bir değere sahip olmadığından değişkenlerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiş ve parametrik testler kullanılmıştır.

Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin faktör analizine uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla öncelikle ayrı ayrı KMO ve Bartlett küresellik testleri yapılmıştır. Bireysel Yenilikçilik Ölçeği'nin KMO değeri > 0.7 (0.834) olduğundan kabul edilebilir bir değerdir ve Bartlett'in küresellik testi sig. < 0.05 (0.000) olduğu için anlamlıdır. Yapılan açımlayıcı faktör analizinin sonuçları Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3. Bireysel Yenilikçilik Ölçeğinin Faktör Yükleri

Bireysel Yenilikçilik Ölçeği		Faktör Yükleri			
İfadeler		1	2	3	4
		Değişime Direnç	BY4: Genellikle yeni fikirleri kabullenmekte temkinliyimdir.	.633	
BY6: Yeni icatlara ve yeni düşünce tarzlarına karşı şüpheliyimdir.	.566				
BY7: Çevremdeki insanların büyük bir çoğunluğunun kabul ettiğini görene kadar yeni fikirlere pek itibar etmem.	.548				
BY10: Genellikle arkadaş grubum içinde yeni bir şeyi kabul eden son kişilerden biri olduğumu düşünüyorum.	.551				
BY13: Çevremdeki bireylerde işe yaradığını görene kadar bir işi yapmanın yeni yollarını kabullenmekte isteksiz davranırım.	.546				
BY15: Eski usul yaşam tarzının ve işleri eski yöntemlerle yapmanın en iyisi olduğumu düşünürüm.	.479				
BY17: Yenilikleri dikkate almadan önce diğer insanların o yeniliği kullandığını görmeliyim.	.595				
BY20: Yeni fikirlere karşı çoğunlukla şüpheliyimdir.	.592				
Fikir Önderliği	BY1: Arkadaşlarım öneri veya bilgi almak için sık sık bana başvururlar.		.578		
	BY8: Arkadaş grubum içinde etkili bir birey olduğumu düşünürüm.		.548		

	BY9: Düşüncelerimde ve davranışlarımda kendimi yaratıcı ve özgün görürüm.	.690			
	BY11: Yaratıcı bir kişiliğe sahibimdir.	.616			
	BY12: Ait olduğum grubun liderlikle ilgili sorumluluklarımı almaktan hoşlanırım.	.426			
Deneyme Açıklık	BY2: Yeni fikirleri denemekten hoşlanırım.	.557			
	BY3: Bir şeyi yapmanın yeni yollarını ararım.	.671			
	BY5: Bir sorunu çözerken yanıt açık olmadığı zaman çözüm için çoğu kez yeni yöntemler geliştiririm.	.585			
	BY14: Düşüncelerimde ve davranışlarımda özgün olmayı heyecan verici bulurum.	.599			
	BY18: Yeni fikirlere açığım.	.646			
Risk Alma	BY16: Belirsizlikler ve çözülmemiş problemler beni güdüler.	.405			
	BY19: Cevabı belirsiz sorular beni heyecanlandırır.	.512			
Öz değeri		4.518	2.932	1.388	1.212
Açıklanan Varyans (%)		22.591	14.658	6.939	6.059
Toplam Açıklanan Varyans (%)			50.247		
Kaiser-Meyer-Olkin Katsayısı			.834		
Bartlett Küresellik Testi			Ki-kare: 1866.375; Sd.: 190; Sig.: .000		

Tablo 3’de görüldüğü üzere, Bireysel Yenilikçilik Ölçeği’nin faktör yükleri incelendiğinde ölçeğin orijinalinde olduğu gibi dört boyut elde edilmiş ve ölçeğin yapı geçerliliği sağlanmıştır. Ölçekte yer alan 20 ifade belirli bir faktöre boyutlanırken minimum 0.400 düzeyinde bir yüke ve faktör sayısı tespit edilirken özdeğerin 1’den büyük olmasına dikkat edilmiştir. Yukarıda yer alan tabloda görüldüğü üzere anlamlı bir faktör yapısı elde edilebilmiştir.

Benzer bir şekilde Dijital İyi Oluş Ölçeği’nin de KMO ve Bartlett küresellik testleri yapılmıştır. Dijital İyi Oluş Ölçeği’nin KMO değeri > 0.7 (0.823) olduğundan kabul edilebilir bir değerdir ve Bartlett’in küresellik testi sig. < 0.05 (0.000) olduğu için anlamlıdır. Yapılan açımlayıcı faktör analizinin sonuçları Tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 4. Dijital İyi Oluş Ölçeğinin Faktör Yükleri

Dijital İyi Oluş Ölçeği		Faktör Yükleri	
		1	2
Dijital Platformları Yönetme Becerisi	DİO1: Başkalarının öznel iyi oluşlarına ve güvenliğine saygı duyuyorum.	.542	
	DİO2: Çevrimiçi ortamdaki davranışlarımla ilgili haklarımı, yanlış olan davranışları ve bu davranışların muhtemel sonuçlarını bilirim.	.661	
	DİO3: Çevrimiçi ve gerçek dünya etkileşimlerimi diğer insanlarla sağlıklı ilişkilerimi destekleyecek şekilde yönetebilirim.	.672	
	DİO4: Çevrimiçi iletişim kurarken ya da paylaşımlar yaparken dijital saygınlığıma dikkat ederim.	.661	

Kişisel Bilgilerin Resmi Amaçla Paylaşımı	DİO5: Dijital teknolojileri öznel iyi oluşum ve güvenliğini destekleyen yöntemlerle kullanıyorum.	.720	
	DİO6: Çevrimiçi ortamlarda gizlilik ayarlarımı dikkatlice yönetirim.	.690	
	DİO7: Dijital profillerimi kişisel, profesyonel ve akademik olmak üzere farklı sosyal ağlara uygun olarak ve dikkatlice yönettiğimden eminim.	.693	
	DİO8: Dijital medyaya bağlanmak için kullandığım dijital cihazlarımı zamanımı ve dikkatimi dağıtmaya başladığında kapatabilirim.	.526	
	DİO9: Öğrenim çıktılarımın ve diğer başarılarımın işverenlerin görebileceği dijital ortamlarda erişilebilir olduğundan eminim.	.583	
	DİO10: Geçerli bir dijital özgeçmiş veya eser listemin (portföyümün) yer aldığı ve / veya başarılarımın bulunduğu kişisel bir sayfam var.	.725	
	Öz değeri	3.593	1.332
	Açıklanan Varyans (%)	49.258	13.324
	Toplam Açıklanan Varyans (%)	.823	
	Kaiser-Meyer-Olkin Katsayısı	Ki-kare: 861.459; Sd.: 45; Sig.: .000	

Dijital İyi Oluş Ölçeği'nin faktör yükleri incelendiğinde ölçeğin orijinalinde olduğu gibi iki boyut elde edilmiştir. "DİO1: Başkalarının öznel iyi oluşlarına ve güvenliğine saygı duyuyorum." ifadesi .542 değeri ile en düşük; "DİO10: Geçerli bir dijital özgeçmiş veya eser listemin (portföyümün) yer aldığı ve / veya başarılarımın bulunduğu kişisel bir sayfam var." ifadesi ise .725 değeri ile en yüksek faktör yüküne sahip ifade olarak belirlenmiştir.

Bulgular

Güvenirlilik Analizi

Araştırmada ölçeklerin güvenirliliğini belirlemek üzere literatürde en çok tercih edilen yöntemlerden biri olan Cronbach Alfa Katsayısı kullanılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. Güvenirlilik Analizi

Ölçek	Madde Sayısı	Cronbach Alfa
Bireysel Yenilikçilik Ölçeği	20	.788
<i>Değişime Direnç</i>	8	.781
<i>Fikir Önderliği</i>	5	.722
<i>Deneyime Açıklık</i>	5	.755
<i>Risk Alma</i>	2	.704
Dijital İyi Oluş Ölçeği	10	.755
<i>Dijital Platformları Yönetme Becerisi</i>	8	.798
<i>Kişisel Bilgilerin Resmi Amaçla Paylaşımı</i>	2	.705

Analiz sonucunda, araştırmada kullanılan Bireysel Yenilikçilik Ölçeğinin ve dört alt boyutunun her birinin ve Dijital İyi Oluş Ölçeği ile iki alt boyutunun Cronbach Alfa geçerlilik değerlerinin > 0.7 olduğu görülmüş ve ölçekler güvenilir olarak kabul edilmiştir.

Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmada kullanılan ölçeklere katılımcıların verdikleri cevaplara ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 6’da özet olarak sunulmuştur.

Tablo 6. Ölçeklere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Bireysel Yenilikçilik Ölçeği			
	N	Ort.	SS.
BY1	362	3.78	.860
BY2	362	3.93	.841
BY3	362	3.97	.776
BY4	362	2.56	.981
BY5	362	3.77	.816
BY6	362	3.32	1.056
BY7	362	3.48	1.089
BY8	362	3.84	.874
BY9	362	3.94	.822
BY10	362	3.52	1.040
BY11	362	3.76	.862
BY12	362	3.50	1.048
BY13	362	3.19	.967
BY14	362	4.10	.725
BY15	362	3.39	.974
BY16	362	3.51	.939
BY17	362	2.90	.996
BY18	362	4.17	.739
BY19	362	3.35	1.129
BY20	362	3.13	1.034
Dijital İyi Oluş Ölçeği			
	N	Ort.	SS.
DİO1	362	4.21	.707
DİO2	362	4.06	.688
DİO3	362	3.97	.753
DİO4	362	4.13	.726
DİO5	362	3.93	.741
DİO6	362	4.15	.731
DİO7	362	3.88	.848
DİO8	362	3.52	.996
DİO9	362	3.64	.819
DİO10	362	2.56	1.173

Analiz sonucunda, genel olarak soruların büyük bir kısmının ortalaması > 3.5 olarak tespit edilmiş olup, verilen cevapların ağırlıklı olarak “Katılıyorum” seçeneğinde toplandığı görülmüştür. Bu sonuçlara göre “H1. Sağlık çalışanı adaylarının bireysel yenilikçilik düzeyleri yüksektir.” ve “H2. Sağlık çalışanı adaylarının dijital iyi oluş düzeyleri yüksektir.” hipotezlerinin kabul edildiği söylenebilmektedir.

Fark Analizleri

Araştırmada kullanılan değişkenlerin öğrencilerin yaş, cinsiyet, sınıf, program türü ve ailelerinin gelir durumu gibi çeşitli demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla fark analizleri yapılmıştır. Daha önce yapılan normallik testi doğrultusunda araştırmanın değişkenleri normal dağılım gösterdiği için iki bağımsız grup karşılaştırmalarında bağımsız örneklem t testi, ikiden çok bağımsız grup karşılaştırmalarında ise Anova testi kullanılmıştır.

Çalışmaya katılan öğrencilerin bireysel yenilikçilik ve dijital iyi oluş ile ilgili algılarının cinsiyet, eğitim gördükleri sınıf, program türü ve çalışma durumlarına göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik yapılan t testi sonuçları Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7. t-Testi Sonuçları

Ölçekler	Değişkenler	N	Ort.	S.S.	t	Anlamlılık
Cinsiyet						
Bireysel Yenilikçilik	Kadın	250	3,5576	,38095	2,402	,123
	Erkek	112	3,5500	,49050		
Dijital İyi Oluş	Kadın	250	3,8044	,43374	1,093	,275
	Erkek	112	3,8080	,52900		
Sınıf						
Bireysel Yenilikçilik	1. Sınıf	172	3,5881	,46199	2,606	,107
	2. Sınıf	190	3,5255	,37085		
Dijital İyi Oluş	1. Sınıf	172	3,7953	,45664	,033	,856
	2. Sınıf	190	3,8147	,47263		
Program Türü						
Bireysel Yenilikçilik	Birinci öğretim	247	3,5575	,39105	1,937	,165
	İkinci öğretim	115	3,5504	,47037		
Dijital İyi Oluş	Birinci öğretim	247	3,8097	,45557	,490	,485
	İkinci öğretim	115	3,7965	,48521		
Çalışma Durumu						
Bireysel Yenilikçilik	Öğrenci	320	3,5585	,40653	1,553	,214
	Çalışan + Öğrenci	42	3,5135	,54526		
Dijital İyi Oluş	Öğrenci	320	3,8018	,45724	3,843	,061
	Çalışan + Öğrenci	42	3,8538	,55873		

Katılımcı öğrencilerin bireysel yenilikçilik ve dijital iyi oluş ile ilgili algılarının yaş, gelir durumu, yerleşim yeri ve ailenin ikamet ettiği bölgeye göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik yapılan Anova analizi sonuçları Tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 8. Anova Analizi Sonuçları

Ölçekler	Değişkenler	N	Ort.	S.S.	F	Anlamlılık
Yaş						
Bireysel Yenilikçilik	18 ve altı	51	3,6549	,39727	1,278	,273
	19 - 21	257	3,6247	,40839		
	22 - 24	41	3,6683	,46486		
	25 ve üstü	13	3,5115	,41591		
Dijital İyi Oluş	18 ve altı	51	3,8314	,46882	1,643	,198
	19 - 21	257	3,7959	,43315		
	22 - 24	41	3,8878	,58702		
	25 ve üstü	13	3,7854	,53048		
Gelir Durumu						

Bireysel Yenilikçilik	5000 TL ve altı	137	3,5062	,36805	1,365	,246
	5001 - 6000 TL arası	86	3,6000	,39213		
	6001 - 7000 TL arası	35	3,6029	,30412		
	7001 - 8000 TL arası	17	3,4353	,46461		
	8001 TL ve üzeri	87	3,5925	,52615		
Dijital İyi Oluş	5000 TL ve altı	137	3,7810	,44714	1,401	,233
	5001 - 6000 TL arası	86	3,7988	,48495		
	6001 - 7000 TL arası	35	3,8971	,44950		
	7001 - 8000 TL arası	17	3,6118	,44284		
	8001 TL ve üzeri	87	3,8517	,47639		
Yerleşim Yeri						
Bireysel Yenilikçilik	Büyükşehir	104	3,5663	,40932	,271	,846
	Şehir	71	3,5162	,48637		
	İlçe	121	3,5686	,40208		
	Köy	66	3,5553	,38201		
Dijital İyi Oluş	Büyükşehir	104	3,8279	,46914	,663	,575
	Şehir	71	3,8239	,49149		
	İlçe	121	3,8149	,46916		
	Köy	66	3,7333	,42038		
Ailenin İkamet Ettiği Bölge						
Bireysel Yenilikçilik	Akdeniz Bölgesi	10	3,4700	,51919	,683	,687
	İç Anadolu Bölgesi	44	3,4523	,45583		
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	11	3,5364	,23674		
	Marmara Bölgesi	5	3,6700	,34022		
	Ege Bölgesi	6	3,6500	,30000		
	Karadeniz Bölgesi	269	3,5740	,41682		
	Doğu Anadolu Bölgesi	10	3,5700	,39172		
	Yurt dışı	7	3,4500	,45277		
Dijital İyi Oluş	Akdeniz Bölgesi	10	3,4300	,58699	1,686	,111
	İç Anadolu Bölgesi	44	3,7932	,49949		
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	11	3,9091	,35904		
	Marmara Bölgesi	5	3,7800	,34205		
	Ege Bölgesi	6	3,9500	,48062		
	Karadeniz Bölgesi	269	3,8271	,46026		
	Doğu Anadolu Bölgesi	10	3,6500	,29907		
	Yurt dışı	7	3,5429	,42370		

Fark analizleri kapsamında elde edilen bulgular Tablo 9'da özet olarak sunulmuştur.

Tablo 9. Fark Analizleri

Faktörler	Bireysel Yenilikçilik	Dijital İyi Oluş
Cinsiyet	Ret	Ret
Sınıf	Ret	Ret
Program Türü	Ret	Ret
Çalışma Durumu	Ret	Ret
Yaş	Ret	Ret
Gelir Durumu	Ret	Ret
Yerleşim Yeri	Ret	Ret
Ailenin İkamet Ettiği Bölge	Ret	Ret

Bu bağlamda modeldeki değişkenler üzerinde demografik ve kişisel özellikler ile ilgili hiçbir faktör bir farklılık meydana getirmemektedir. Mesleki kıdem faktörüne göre farklılık olup olmadığının tespiti için tek yönlü

Anova testi yapılmıştır. Ancak analiz sonucuna göre toplam 362 katılımcıdan bu soruya cevap veren sayısı sadece 42 olduğu için varyansın homojen bir dağılım gösterip göstermediği hesaplanamamıştır. Bu nedenle bu faktörün iki bağımlı değişken üzerinde nasıl bir etkisinin olduğunu yorumlamak çok anlamlı olmayacaktır. Bu durumda genel olarak bir değerlendirilme yapıldığında;

H5 hipotezi için, demografik özelliklerden (cinsiyet, sınıf, program türü, çalışma durumu, yaş, gelir durumu, yerleşim yeri, ailenin ikamet ettiği bölge ve mesleki kıdem) hiçbirinin bireysel yenilikçilik üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmüştür. Kıdem faktörü için cevaplanma sayısı çok düşük olduğundan varyansların dağılımlarının homojenitesi hesaplanamamış olup, her hangi bir analiz yorumu yapılamamıştır. Tüm bu unsurlar göz önünde bulundurulduğunda “H5. Sağlık çalışan adaylarının bireysel yenilikçilik düzeyleri demografik ve kişisel özelliklerine göre farklılık göstermektedir.” hipotezi ret edilmiştir.

H6 hipotezi için, dijital iyi oluşun da demografik özelliklerden (cinsiyet, sınıf, program türü, çalışma durumu, yaş, gelir durumu, yerleşim yeri, ailenin ikamet ettiği bölge ve mesleki kıdem) hiçbirine göre anlamlı bir farklılık meydana getirmediği belirlenmiştir. Kıdem faktörü için cevaplanma sayısı çok düşük olduğundan varyansların dağılımlarının homojenitesi hesaplanamamış olup, bu nedenle her hangi bir analiz yorumu yapılamamıştır. Tüm bu unsurlar göz önünde bulundurulduğunda “H6. Sağlık çalışan adaylarının dijital iyi oluş düzeyleri demografik ve kişisel özelliklerine göre farklılık göstermektedir.” hipotezi ret edilmiştir.

Korelasyon Analizi

Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu öğrencilerinin bireysel yenilikçilik düzeyleri ile dijital iyi oluşları arasındaki ilişkilerin yönünü ve şiddetini tespit edebilmek üzere korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 10’da görüldüğü üzere korelasyon analizi için bireysel yenilikçilik ve alt boyutları ile dijital iyi oluş ve alt boyutlarının Pearson korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Söz konusu değişkenler arasında düşük, orta ve yüksek seviyede pozitif ve negatif anlamlı ilişkiler belirlenmiştir.

Tablo 10. Korelasyon Analizi

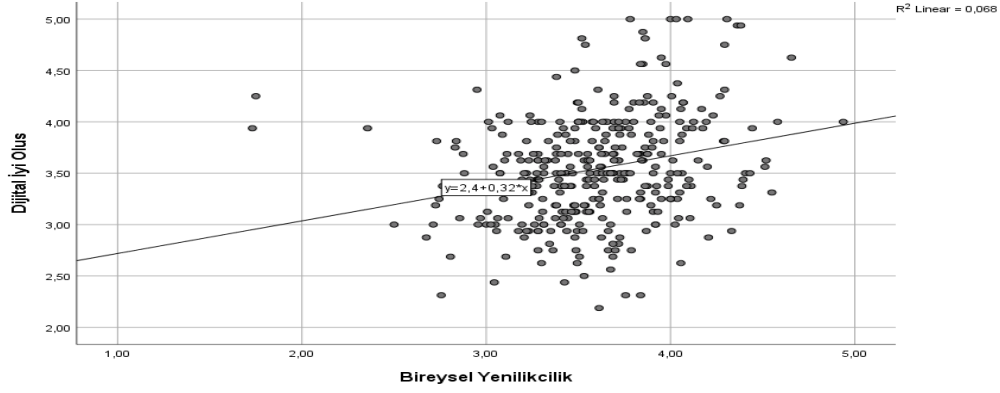
Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8
Değişime Direnç (DD)	1							
Fikir Önderliği (FÖ)	.114	1						
Deneyime Açıklık (DA)	.186**	.577**	1					
Risk Alma (RA)	-.004	.198**	.334**	1				
Bireysel Yenilikçilik (BY)	.716**	.670**	.724**	.375**	1			
Dijital Platformları Yönetme Becerisi (DPYB)	.080	.403**	.435**	.193**	.380**	1		
Kişisel Bilgilerin Resmi Amaçla Paylaşımı (KBRAP)	-.164**	.200**	.084	.080	.017	.234**	1	
Dijital İyi Oluş (DİO)	.014	.417**	.405**	.194**	.334**	.944**	.542**	1

*Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır. **Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Bireysel yenilikçiliğin dört alt boyutu ile dijital iyi oluşun iki alt boyutu arasında yapılan korelasyon analizinde genel olarak % 99 güven aralığında pozitif yönlü bir korelasyon olduğu, sadece “değişime direnç” ve “kişisel bilgilerin resmi amaçla paylaşımı” alt boyutları arasında negatif yönlü anlamlı bir korelasyon olduğu görülmüştür. “Bireysel Yenilikçilik” ile “Dijital İyi Oluş” genel anlamda analiz edildiğinde ise yine aralarında % 99 güven seviyesinde r: .334 düzeyinde pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu bulgulanmıştır. Bu nedenle “H3. Sağlık çalışan adaylarının bireysel yenilikçilik düzeyleri ile dijital iyi oluş düzeyleri arasında bir ilişki bulunmaktadır.” hipotezi kabul edilebilmektedir.

Regresyon Analizi

Araştırma modeli kapsamında regresyon analizine geçmeden önce doğrusallık analizi yapılmıştır. Bu analiz sonuçlarına göre, değişkenler arasında tam manasıyla ideal bir doğrusal dağılım gözlemlenmese de kabul edilebilir bir doğrusallık olduğu görülmüştür.

Şekil 4. Doğrusal Analizi

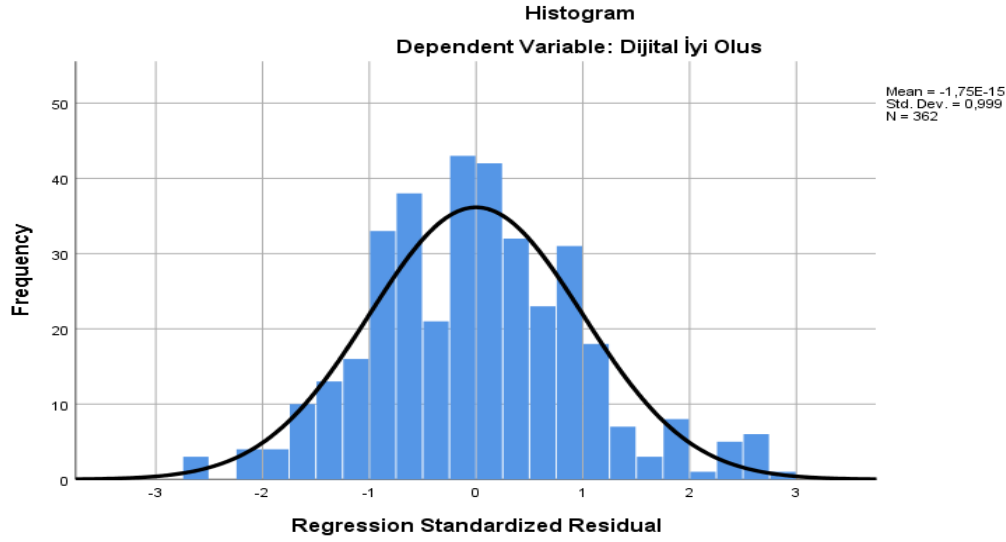
Dağılımda anlamlı bir uç değer olup olmadığına bakılmış ve analiz sonucuna göre “Cook’s distance” maksimum değeri < 1 (0.21) olduğundan, dağılımda anlamlı bir uç değer olmadığı görülmüştür.

Tablo 11. Uç Değer Analizi

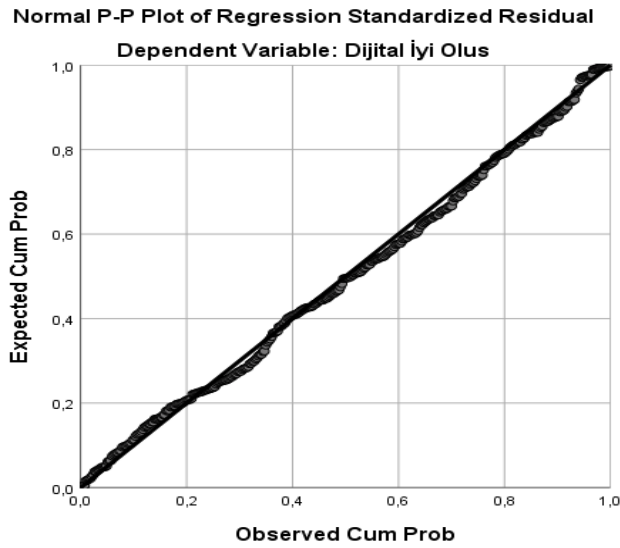
Residuals Statistics ^a					
	Minimum	Maximum	Ort.	SS	N
Predicted Value	2.9510	3.9669	3.5407	.13381	362
Std. Predicted Value	-4.407	3.185	.000	1.000	362
Standard Error of Predicted Value	.026	.118	.035	.012	362
Adjusted Predicted Value	2.8810	3.9659	3.5403	.13544	362
Residual	-1.35960	1.39943	.00000	.49652	362
Std. Residual	-2.734	2.815	.000	.999	362
Stud. Residual	-2.738	2.819	.000	1.002	362
Deleted Residual	-1.36338	1.40408	.00044	.50004	362
Stud. Deleted Residual	-2.763	2.847	.001	1.005	362
Mahal. Distance	.000	19.426	.997	1.903	362
Cook's Distance	.000	.210	.004	.014	362
Centered Leverage Value	.000	.054	.003	.005	362

a. Dependent Variable: Dijital İyi Oluş

Ardından hataların normal dağılımına bakılmıştır. Histogram ve P-P Plot grafikleri incelendiğinde, hataların dağılımın genel olarak normal olduğu görülmektedir.

Şekil 5. Değişkenlere İlişkin Histogram

Şekil 6. Değişkenlere İlişkin P-P Plot Grafikleri

Son olarak eş varyanslılığa bakılmış ve tam manasıyla homojen bir dağılım gözlemlenirse de kabul edilebilir bir eş varyanslılığın olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan regresyon analizi Tablo 12'de gösterilmektedir.

Tablo 12. Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	Standartlanmamış Katsayılar		Standartlanmış Katsayılar	t	Anlamlılık Değeri
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit Katsayı	2.482	.198		12.536	.000
Bireysel Yenilikçilik	.372	.055	.334	6.733	.000
R			.334		
R ²			.112		
R ² _{düz}			.109		
F			45.327		
Bağımlı Değişken: Dijital İyi Oluş (DİO)					

Tablo 12’de bireysel yenilikçiliğin dijital iyi oluş üzerindeki etkisini inceleyen basit regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Tablo’daki F değeri 45.327 olup model anlamlıdır. Kurulan modelin R değeri .334 ve R² değeri ise .112 olarak tespit edilmiştir. Bu bağlamda modeldeki bağımsız değişken olan bireysel yenilikçilik bağımlı değişken olan dijital iyi oluşun % 11.2’sini açıklayabilmektedir. Bireysel yenilikçilik ile dijital iyi oluş arasında .000 düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca söz konusu bağımsız değişkenin standardize edilmiş Beta değeri (β) ise .334’tür. Bu bağlamda bireysel yenilikçiliğin dijital iyi oluş ile pozitif ve anlamlı bir ilişki kurarak modele katkı sağladığı ve böylece “H4. Sağlık çalışanı adaylarının bireysel yenilikçilik düzeyleri dijital iyi oluş düzeylerini pozitif yönde etkilemektedir.” hipotezinin kabul edildiği görülmektedir. Bireysel yenilikçilikte meydana gelen bir birimlik artışın dijital iyi oluşta .334’lük bir artışa sebep olduğu görülmüştür (B= ,334).

Sonuç

21. yüzyıl dijital dünyasında iş ve sosyal yaşamda dijital ürünlerin kullanımı giderek artan oranda devam etmektedir. Dijital teknolojilerin sağlamış oldukları avantajlar, bu ürünlere olan talebi dolayısıyla ürünlerin kullanımını cazip hale getirmektedir. Günümüzde insanların çoğu dijital ürünlerden mutlaka bir şekilde faydalanmaktadır. Bu sebeple dijital ürünlerin faydalı amaçlar doğrultusunda ve gerekli zaman aralığında kullanımını ifade eden dijital iyi oluş kavramı toplumdaki herkes için önem taşımaktadır. Dijital iyi oluş kavramı öznel iyi oluşa da etki eden, fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden iyi hissetmek ve olumlu iletişimsel özellikler ile karakterize edilen bir kavramdır. Bu kavram dijitalleşmenin artmasıyla birlikte önem kazanmış ve dijital teknolojilerin iş yaşamında yaygın kullanılmasıyla beraber pozitif örgütsel davranış literatüründe yer alamaya başlamıştır.

Örgütsel yaşamda dijital teknolojilerin kullanımı üretim sistemini olumlu yönde desteklemeye devam etmektedir. Bununla birlikte bu teknolojilerin doğru bir biçimde kullanılması gerekmektedir. Kısaca dijital iyi oluş olarak ifade ettiğimiz dijital teknolojilerin doğru kullanımını etkileyen kişisel nedenler bulunmaktadır. Bu nedenlerin başında bireylerin yenilikçiliğe olan bakış açıları ve bireysel yenilikçilik özellikleri yer almaktadır. Bu çalışmada bireysel yenilikçiliğin dijital iyi oluşa etkisi ölçülmek istenmiştir. Bu sayede yenilikçilik ve dijitalleşme arasındaki bağın ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada evreni oluşturan bir kamu üniversitesinin Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulunda okuyan öğrencilerine çevrimiçi ortamda anket soruları uygulanmış ve çalışma kapsamında ortaya konulan hipotezler SPSS analizi ile test edilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde “Sağlık çalışanı adaylarının bireysel yenilikçilik düzeyleri dijital iyi oluş düzeylerini pozitif yönde etkilemektedir.” sonucuna ulaşılmış, bireysel yenilikçilikteki bir birimlik artışın dijital iyi oluşta .334’lük bir artışa sebep olduğu bulgulanmıştır (B= .334). Ayrıca çalışmada bireysel yenilikçiliğin ve dijital iyi oluşun demografik özellikler (cinsiyet, sınıf, program türü, çalışma durumu, yaş, gelir durumu, yerleşim yeri, ailenin ikamet ettiği bölge ve mesleki kıdem) üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmüştür. Bu sonuç literatürdeki bazı çalışmalarla benzerlik (Akça ve Şakar, 2017; Uslu ve Mansur, 2017; Yenice ve Yavaşoğlu, 2018; Yılmaz, 2018) gösterirken, bazı çalışmalarla ise farklılık (Deniz, 2016; Ertuğ ve Kaya, 2017; Safa ve Arabacıoğlu, 2019) göstermektedir. Dijital iyi oluş ile ilgili yerli alanyazında fazla çalışmaya rastlanılmamış, buna karşılık yabancı alanyazında kavram çoğunlukla nitel çalışmalarda (Klenk, 2020; Beattie ve Daubs, 2020; Burr ve Floridi, 2020; Büchi, 2021) yer almıştır.

Öneriler

Alanyazında bireysel yenilikçilik ile dijital iyi oluş kavramları farklı değişkenler ile ele alınmıştır. Bu çalışmada ise yeniliğe farklı bir bakış açısı getiren bireysel yenilikçilik kavramı ile günümüz dijital çağın getirilerinden olan dijital iyi oluş kavramları birlikte ele alınarak aralarındaki ilişki tespit edilmiştir. Dijital teknolojileri doğru bir şekilde kullanmada bireysel yenilikçiliğin etkisi ortaya konulmuştur. Bundan sonraki çalışmalarda farklı örneklem gruplarıyla çalışılarak iki değişken arasındaki ilişkiyi tespit eden araştırmalar çoğaltılabilir. Yapılan bu araştırmanın ortaya koymuş olduğu sonuçların yenilik ve dijitalleşme konuları ile ilgilenen araştırmacılara katkıda bulunması umut edilmektedir.

Kaynakça

- Adıgüzel, A. (2012). Öğretmen adaylarının ahlaki olgunluk düzeyleri ile bireysel yenilikçilik özellikleri arasındaki ilişki: Harran Üniversitesi Eğitim Fakültesi örneği. *Eğitim Araştırmaları ve İncelemeleri*, 7(25), 543.
- Akça, F. ve Şakar, Z. (2017). Öğretmen adaylarının bireysel yenilikçilik düzeylerinin incelenmesi. Ö. Demirel ve D. Serkan. (Ed). Küreselleşen Dünyada Eğitim (s. 451-462), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Aulawi, H., Govindaraju, R., Suryadi, K., & Sudirman, I. (2009). Hubungan knowledge sharing behavior dan individual innovation capability. *Jurnal Teknik Industri*, 11(2), 174-187.
- Aulawi, H., Sudirman, I., Suryadi, K., & Govindaraju, R. (2009). Knowledge sharing behavior, antecedent and their impact on the individual innovation capability. *Journal of Applied Sciences Research*, 5(12), 2238-2246.
- Aytürk, Ö. (2021). Uygulama odaklı eğitim veren bölümlerde dijitalleşme ve yenilikçi yaklaşımlar. Ş. Karasar & Ü. İlgi E. A. (Ed.), Gelecek dündü; dijital bir üniversitenin bugünü. Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- Batıgün, A. D., & Hasta, D. (2010). İnternet bağımlılığı: Yalnızlık ve kişilerarası ilişki tarzları açısından bir değerlendirme. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 11(3), 213-219.
- Beattie, A., & Daubs, M. S. (2020). Framing 'digital well-being' as a social good. *First Monday*, 25(12). <https://doi.org/10.5210/fm.v25i12.10430>
- Berman, S. J. (2012). Digital transformation: opportunities to create new business models. *Strategy & Leadership*, 40(2), 16-24. <https://doi.org/10.1108/10878571211209314>
- Bilge, Y., Baydili, K., & Gökteş, S. (2020). Sosyal medya bağımlılığını yordamada anksiyete, stres ve günlük sosyal medya kullanımı: Meslek yüksekokulu örneği. *Bağımlılık Dergisi*, 21(3), 223-235.
- Binns, A., Harreld, J. B., O'Reilly, C., & Tushman, M. (2015). The art of strategic renewal. *MIT Sloan Management Review, Summer Edition*, 1-3.
- Burr, C., & Floridi, L. (2020). The ethics of digital well-being: A multidisciplinary perspective. In *Ethics of digital well-being* (pp. 1-29). Springer, Cham.
- Büchi, M. (2021). Digital well-being theory and research. *New Media & Society*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/14614448211056851>
- Büchi, M., Festic, N., & Latzer, M. (2019). Digital overuse and subjective well-being in a digitized society. *Social Media+Society*, 5(4), 2056305119886031. <https://doi.org/10.1177/2056305119886031>
- Brooks, S. (2015). Does personal social media usage affect efficiency and well-being?. *Computers in human behavior*, 46, 26-37. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.12.053>
- Campbell, J.P., M.B. Gasser & F.L. Oswald (1996), The substantive nature of job performance variability, In: Murphy, K.R. (1996), Individual difference and behaviours in organisations, San Francisco: Jossey Bass, 258-299.
- Çayırılı, E. (2017). Sosyal medya kullanım özelliklerinin kişilik yapılanmaları, yaşam doyumu ve depresyon açısından incelenmesi. İstanbul: Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelebi, E. (2014). Dijital sosyalleşme: Çevrimiçi sosyalleşmenin sosyal bağlılık, kaygı, depresyon ve mutluluk üzerine etkileri. 'Dijital İletişim Etkisi' Uluslararası Akademik Konferans Bildiri Kitabı (s. 547-554). İstanbul: İskenderiye Kitap.
- Çuhadar, C., Bülbül, T., & Ilgaz, G. (2013). Öğretmen adaylarının bireysel yenilikçilik özellikleri ile teknopedagojik eğitim yeterlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 12(3), 797-807.
- Demir Başaran, S., & Keleş, S. (2015). Yenilikçi kimdir? Öğretmenlerin yenilikçilik düzeylerinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(4), 106-118.

- Dennis, M. J. (2021). Towards a theory of digital well-being: Reimagining online life after lockdown. *Science and Engineering Ethics*, 27(3), 1-19.
- Deniz, S. (2016). Öğretmen adaylarının bireysel yenilikçilik özellikleri. *Electronic Turkish Studies*, 11(9), 267-278.
- Di Giacomo, D., Guerra, F., Cannita, K., Di Profio, A., & Ranieri, J. (2021). Digital innovation in oncological primary treatment for well-being of patients: psychological caring as prompt for enhancing quality of life. *Current Oncology*, 28(4), 2452-2465. <https://doi.org/10.3390/curroncol28040224>
- Doğan, U. (2016). Lise öğrencilerinin sosyal ağ siteleri kullanımının mutluluk, psikolojik iyi-oluş ve yaşam doyumlarına etkisi: Facebook ve Twitter Örneği. *Eğitim ve Bilim*, 41(183).
- Ertuğ, N., & Kaya, H. (2017). Hemşirelik öğrencilerinin bireysel yenilikçilik profilleri ve yenilikçiliğin önündeki engellerin incelenmesi.
- Genç, E. (2020). Lojistik bölümü öğrencilerinin lojistiğin dijitalleşmesi sürecine yaklaşımları: Öğrencilerin bireysel yenilikçilik düzeyleri ve endüstri 4.0'a bakış açıları kapsamında değerlendirilmesi. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 6(24), 1003-1026. <http://dx.doi.org/10.26728/ideas.361>
- Gomes, C., Curral, L., & Caetano, A. (2015). The mediating effect of work engagement on the relationship between self-leadership and individual innovation. *International Journal of Innovation Management*, 19(01), 1550009.
- Gui, M., Fasoli, M., & Carradore, R. (2017). "Digital well-being". Developing a new theoretical tool for media literacy research. *Italian Journal of Sociology of Education*, 9(1), 1-8.
- Güngör, N. B., & Kurtipek, S. (2020). Examining the effect of individual innovation level of students of sports sciences faculty on digital literacy with structural equation model: Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin bireysel yenilikçilik düzeyinin dijital okuryazarlığa etkisinin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Journal of Human Sciences*, 17(2), 756-767.
- Hunter, S., Cushenbery, L. and Friedrich, T. (2012) 'Hiring an innovative workforce: a necessary yet uniquely challenging endeavour', *Human Resource Management Review*, 22(4), 303-322.
- Işık, C. ve Hajiyeva, T. (2019). Bireysel Yenilikçilik ve Algılanan Örgütsel Destek Düzeyi İlişkisi: İstanbul Otelleri Örneği, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 206-227.
- Kaypak, Ş., YILMAZ, V., & Bimay, M. (2017). Dijital çağda yerel yönetimler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (Kayfor 15 Özel Sayısı), 1798-1813.
- Kılıçer, K. (2011). Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Öğretmen Adaylarının Bireysel Yenilikçilik Profilleri. (Yayınlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir. Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi 286820 nolu yayın.
- Kılıçer, K. ve Odabaşı, H.F. (2010). Bireysel yenilikçilik ölçeği (BYÖ): Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38, 150-164.
- Kırcaburun, K. (2017). Üniversite öğrencilerinde instagram bağımlılığı, kişilik özellikleri ve kendini sevme arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Kim, M. J., Lee, C. K., & Preis, M. W. (2020). The impact of innovation and gratification on authentic experience, subjective well-being, and behavioral intention in tourism virtual reality: The moderating role of technology readiness. *Telematics and Informatics*, 49, 101349.
- Kleysen, R. F., & Street, C. T. (2001). Toward a multi-dimensional measure of individual innovative behavior. *Journal of Intellectual Capital*, 2(3), 284-296.

- Kocaman, G., & Kazan, H. (2021). Lise düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin instagram bağımlılıkları ve sosyal görünüş kaygıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(40), 2638-2664. <https://doi.org/10.26466/opus.877656>
- Koçel, T. (2018). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Korucu, A., & Olpak, Y. (2015). Öğretmen adaylarının bireysel yenilikçilik özelliklerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 5(1), 109-127.
- Klenk, M. (2020). Digital well-being and manipulation online. *Ethics of digital well-being: A multidisciplinary approach*, 81-100.
- Lomanowska, A. M., & Guitton, M. J. (2016). Online intimacy and well-being in the digital age. *Internet Interventions*, 4, 138-144.
- Maral, N. (2019). Türk belediyeciliğinde Dijitalleşme ve Yenilikçi Uygulamalar Osmangazi Belediyesi Örneği. *İletişim Çağında Dijital Kültür*, 257.
- Neely, A., & Hii, J. (1998). Innovation and business performance: a literature review. *The Judge Institute of Management Studies, University of Cambridge*, 0-65.
- Nham, T. P., Nguyen, T. M., Tran, N. H., & Nguyen, H. A. (2020). Knowledge sharing and innovation capability at both individual and organizational levels: An empirical study from Vietnam's telecommunication companies. *Management & Marketing*, 15(2), 275-301.
- Nurhas, I., Geisler, S., Ojala, A., & Pawlowski, J. M. (2021). Barriers and wellbeing-oriented enablers of intergenerational innovation in the digital age. *Universal Access in the Information Society*, 1-17.
- Oktan, V. (2015). Üniversite öğrencilerinde problemlerli internet kullanımı, yalnızlık ve algılanan sosyal destek. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(1), 281-292.
- Orben, A. & Przybylski K. A. (2019). The association between adolescent well-being and digital technology use. *Nature Human Behaviour*, 3, 173-182. <https://doi.org/10.1038/s41562-018-0506-1>
- Özgür, Ö., Orhan, D., Dönmez, P., & Kurt, A. A. (2015). Öğretmen adaylarının bireysel yenilikçilik profilleri ve teknoloji tutum düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 65-76.
- Öztürk, E. (2018, 12-14 Eylül). *Dijital devrimin güncel kavramlarından biri de dijital iyi oluş mu? (Bir ölçek geliştirme çalışması)* [Bildiri sunumu]. 6. Uluslararası Öğretim Teknolojileri ve Öğretmen Eğitimi Sempozyumu, Edirne, Türkiye.
- Öztürk, Z. Y., & Summak, M. (2014). İlköğretim okulu öğretmenlerinin bireysel yenilikçiliklerinin incelenmesi. *International Journal of Sport Culture and Science*, 2(Special Issue 1), 844-853.
- Peña-López, I. (2016). Innovating Education and Educating for Innovation. The Power of Digital Technologies and Skills.
- Pratoom, K., & Savatsomboon, G. (2012). Explaining factors affecting individual innovation: The case of producer group members in Thailand. *Asia Pacific Journal of Management*, 29(4), 1063-1087.
- Przybylski, A. K., & Weinstein, N. (2017). A large-scale test of the goldilocks hypothesis: quantifying the relations between digital-screen use and the mental well-being of adolescents. *Psychological science*, 28(2), 204-215.
- Rogers, E. M. (1995). *Diffusion of Innovations*. New York: The Free Press.
- Safa, B. ve Arabacıoğlu, T. (2019). Sınıf öğretmenlerinin eğitim teknolojileri kullanım düzeylerinin bireysel yenilikçilik özellikleri açısından incelenmesi. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 40(1), 369-386.
- Schwertner, K. (2017). Digital transformation of business. *Trakia Journal of Sciences*, 15(1), 388-393.

- Sekaran, U. (1992). *Research Methods for Business*. Canada: John Wiley and Sons, Inc.
- Shanker, R., Bhanugopan, R., Van der Heijden, B. I., & Farrell, M. (2017). Organizational climate for innovation and organizational performance: The mediating effect of innovative work behavior. *Journal of vocational behavior, 100*, 67-77.
- Standing, C., Jackson, D., Larsen, A. C., Suseno, Y., Fulford, R., & Gengatharen, D. (2016). Enhancing individual innovation in organisations: A review of the literature. *International Journal of Innovation and Learning, 19*(1), 44-62.
- Steinert, S., & Dennis, M. J. (2022). Emotions and Digital Well-Being: on Social Media's Emotional Affordances. *Philosophy & Technology, 35*(2), 1-21.
- Szemat-Vielma, W., Murray, T., Kiaie, A., Bolchover, P., & Yao, J. (2019, November). Innovative Digital Well Construction Planning Solution Enhances Coherency and Efficiency of the Drilling Design Process. In *Abu Dhabi International Petroleum Exhibition & Conference*. OnePetro.
- Tengour, Z. İ. (2019). Sosyal paylaşım sitelerinin sosyal ilişkilere etkisi üzerine bir araştırma: Kocaeli üniversitesindeki facebook kullanıcıları üzerine örnek çalışma. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Tuna, Ö. (2021). Örgüt kültürü tiplerinin bireysel yenilikçilik üzerine etkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 22*(1), 199-218.
- Turel, O., Qahri-Saremi, H., & Vaghefi, I. (2021). Dark sides of digitalization. *International Journal of Electronic Commerce, 25*(2), 127-135.
- Uslu, D. ve Mansur, F. (2017). Sağlık yönetici adaylarının bireysel-sosyal yenilikçilik ve proaktif özelliklerini belirlemeye yönelik bir araştırma. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu 2017 Özel Sayı, 52-68.
- Vanden Abeele, M. M. (2021). Digital wellbeing as a dynamic construct. *Communication Theory, 31*(4), 932-955. <https://doi.org/10.1093/ct/qtaa024>
- Vasilev, V. L., Gapsalamov, A. R., Akhmetshin, E. M., Bochkareva, T. N., Yumashev, A. V., & Anisimova, T. I. (2020). Digitalization peculiarities of organizations: A case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues, 7*(4), 3173.
- Verduyn, P., Ybarra, O., Résibois, M., Jonides, J., & Kross, E. (2017). Do social network sites enhance or undermine subjective well-being? A critical review. *Social Issues and Policy Review, 11*(1), 274-302. <https://doi.org/10.1111/sipr.12033>
- Vila, L. E., Perez, P. J., & Coll-Serrano, V. (2014). Innovation at the workplace: Do professional competencies matter?. *Journal of Business Research, 67*(5), 752-757.
- Wang, J., Yang, J., & Xue, Y. (2017). Subjective well-being, knowledge sharing and individual innovation behavior: The moderating role of absorptive capacity. *Leadership & Organization Development Journal, 38*(8), 1110-1127. <https://doi.org/10.1108/LODJ-10-2015-0235>
- Wu, C. H., Parker, S. K., & De Jong, J. P. (2014). Need for cognition as an antecedent of individual innovation behavior. *Journal of Management, 40*(6), 1511-1534.
- Yahyagil, M. Y. (2001). Örgütsel yaratıcılık ve yenilikçilik. *IÜ İşletme İktisadi Enstitüsü, Yönetim Dergisi, 12*(38), 7-16.
- Yaygır, C. (2018). Üniversite öğrencilerinde internet bağımlılığı depresyon ve benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Yenice, N. ve Yavaşoğlu, N. (2018). Fen Bilgisi öğretmen adaylarının bireysel yenilikçilik düzeyleri ile bireysel yaratıcılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama, 14*(2), 107-128.

- Yıldız, B., Aslan, H., & Çiğdem, Ş. (2017). Örgütsel yenilikçiliğin çalışan performansı üzerindeki etkisinde bireysel yenilikçiliğin aracı rolü. *Researcher*, 5(4), 129-145.
- Yılmaz, H. (2018). İlkokul öğretmenlerinin bireysel yenilikçilik ile mesleki değerlerini yansıtırma düzeyleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Yılmaz, F., Soğukçeşme, G., Ayhan, N., Tuncay, S., Sancar, S., & Deniz, Y. (2014). İlköğretim bölümü öğretmen adaylarının mesleki yenilikçilik eğilimlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 259-276.
- Yılmaz, M., Yıldız, S., & Gültekin, A. B. (2016). Yıkıcı yeniliklerin belirlenmesi: Sürdürülebilir inşaat sektöründe tehditler ve fırsatlar. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 25-36.

EXTENDED SUMMARY

Since the 1970s, the increasing competitive environment has made it necessary for businesses to be more successful than before. Success is closely related to adapting to changing and developing conditions, being creative and innovative. It is seen that studies on being creative and innovative in individual and organizational life are mostly associated with the concept of information and communication technology. This is due to the digital age we live in. To put it in terms used in daily life, "the only constant thing is change". Today, the basic management approach of enterprises, the speed of responding to customer needs, has become an indicator of change, transformation and innovation in organizations. It has become an obligatory "life principle" for businesses to always innovate (new product, new technology, a new application that creates more value for the customer) by making changes (Koçel, 2018, p. 681).

The 1990s was a period characterized by rapid technological changes that made a difference; Expressions such as globalization, personal computer and internet have entered the vocabulary. These concepts reflect the innovations faced by individuals, societies and nations today. Innovation is the key to competitive advantage in a highly turbulent environment. It is an important driving force for the economic growth of nation states. The ability to innovate has direct consequences on the ability to compete at the individual, firm, regional and national level. The value created by innovations often manifests itself in new products and processes that contribute to efficiency. When a firm is considered as a bundle of resources, skills and competencies, innovation means benefiting from new ideas and making it work more harmoniously by transforming the internal capabilities of the firm (Neely & Hii, 1998, p. 5).

Innovative organizations of the 21st century are organizations that make the most of digital technologies and use digital technologies in the best way. Since innovative organizations are organizations that can quickly adapt to these changes by following the changes in their environment, they are willing to learn and use new technologies. Therefore, it is thought that there is a link between the concept of innovation and the ability to use digital technologies and/or the useful use of digital technologies and the concepts of digital well-being that can be described.

Digital well-being affects psychological, physical and social well-being. Therefore, it has the same value as subjective well-being in organizational and social life. Subjective well-being, like digital well-being, is an important factor that drives the use of technology. When people adopt a new technology, they often want to experience subjective well-being by using this technology (Kim, Lee, & Preis 2020, p. 2). In the modern world, where we are constantly intertwined with information and communication technologies, innovations and digital technologies have become indispensable for life. In the study, the relationship between these two concepts and, if there is a relationship, the direction of this relationship is desired to be determined.

The use of digital technologies in organizational life continues to positively support the production system. However, these technologies must be used correctly. There are personal reasons that affect the correct use of digital technologies, which we briefly describe as digital well-being. At the beginning of these reasons are individuals' perspectives on innovation and individual innovativeness characteristics. In this study, it was aimed to measure the effect of individual innovativeness on digital well-being. In this way, it is aimed to reveal the link between innovation and digitalization. In the study, online survey questions were applied to the students of the Health Services Vocational School of a public university that formed the universe, and the hypotheses put forward within the scope of the study were tested with SPSS analysis. As a result of the findings, "Individual innovativeness levels of health worker candidates positively affect their digital well-being levels." It was concluded that a one-unit increase in individual innovativeness caused an increase of .334 in digital well-being ($B = .334$). In addition, it was seen in the study that individual innovativeness and digital well-being did not make a significant difference on demographic characteristics (gender, class, program type, position, age, income status, place of residence, region of residence of the family and professional seniority).

In the literature, the concepts of individual innovation and digital well-being are discussed with different variables. In this study, the concept of individual innovativeness, which brings a different perspective to innovation, and the concepts of digital well-being, which is one of the benefits of today's digital age, were considered together and the relationship between them was determined. The effect of individual innovation in using digital technologies correctly has been revealed. In future studies, studies that determine the relationship between two variables can be increased by working with different sample groups. It is hoped that the results of this research will contribute to researchers interested in innovation and digitalization.

ÖĞRETİMSSEL LİDERLİK İLE ÖRGÜT KÜLTÜRÜ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN INSTRUCTIONAL LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL CULTURE

Fatma ADALI

Milli Eğitim Bakanlığı
Kırşehir BİST 23 Nisan İlkokulu
4040adali@gmail.com
ORCID: 0009-0001-3361-8144

Berna YÜNER

Yozgat Bozok Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Eğitim Bilimleri Bölümü
bernayuner@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7162-8397

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

28. 04.2023

Kabul Tarihi:

09.10.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Örgüt Kültürü
Öğretimsel Liderlik
Okul Müdürü

Keywords

Organization
Culture
Instructional
Leadership
School Principal

Bu araştırmanın temel amacı okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları ile örgüt kültürü arasındaki ilişkinin öğretmen görüşlerine incelenmesidir. Araştırma ilişkisel tarama modelinde olup araştırmada uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini 2021-2022 eğitim öğretim yılında Kırşehir ilinde bulunan resmi ilkokul, ortaokul ve liselerde çalışan gönüllü 416 öğretmen oluşturmaktadır. Verilerin toplanması için kişisel bilgi formu, Alig-Meilcarek (2003) tarafından geliştirilen, Şahin (2011) tarafından Türkçeye uyarlanan *öğretimsel liderlik ölçeği* ve Terzi (2005) tarafından geliştirilen *okul kültürü ölçeği* kullanılmıştır. Verilerin analizinde frekans, ortalama ve standart sapma değerlerinden yararlanılmıştır. Araştırmacıların cinsiyet ve öğrenim durumuna göre farklılaşma durumu t testi, görev yaptığı okulun türü, hizmet yılı ve okulda çalışma süresi değişkenlerine göre farklılaşma durumu ise ANOVA testi ile incelenmiştir. Okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları ile örgüt kültürü arasındaki ilişki Pearson Korelasyon tekniği yoluyla incelenmiştir. Çalışma sonucunda okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları ile örgüt kültürü arasında pozitif yönde yüksek bir ilişki olduğu görülmüştür.

The main purpose of this research is to examine the relationship between school principals' instructional leadership behaviors and organizational culture, and how instructional leadership behaviors and organizational culture differ according to demographic features. The research was relational survey model and random sampling method was used in the study. The sample of the research consists of 416 volunteer teachers working in official primary, secondary and high schools in Kırşehir province in the 2021/2022 academic year. Instructional Leadership Scale developed by Alig-Meilcarek (2003) and adapted to Turkish by Şahin (2011), School Culture Scale developed by Terzi (2005) and a personal information form were used to collect data. The differentiation status of the researchers according to gender and education level was examined with the t-test, and the differentiation status of the type of school, year of service and working time at the school was examined with the ANOVA test. The relationship between the instructional leadership behaviors of school principals and organizational culture was examined through the Pearson Correlation analysis. As a result of the study, a high, positive correlation between the instructional leadership behaviors of school principals and organizational culture was observed.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1288948>

Atıf/Cite as: Adalı, F., & Yüner, B. (2023). Öğretimsel liderlik ile örgüt kültürü arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2135-2150.

Giriş

Kültür, insanlara ne yapması ve nasıl davranması gerektiğine yönelik sezgi kazandıran değerler bütünüdür. Örgüt kültürü ise bir örgütte bulunan normlar, değerler, inançlar, alışkanlıklar sistemidir (Dinçer,1992). Örgüt kültürü çalışanların davranışlarını şekillendiren değerler bütünü olup çalışanların toplu yaşamaları sonucunda oluşur (Başaran, 1991). Okul kültürü ise okuldaki paylaşılan inançların, alışkanlıkların, normların ve ideolojilerin bütünü olup yönetici, öğretmen ve öğrencilerin davranışlarına yön veren değerler sistemidir (Özdemir, 2006).

Son yıllarda okul müdürlerinden geleneksel görev ve sorumluluklarından çok daha fazlasını üstlenmeleri beklenmektedir (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2008). Modern bir okul müdürünün görev ve sorumlulukları arasında etkili iletişim kurma, takım çalışması, değerlendirme, öğrenme ve öğretme süreçlerini kapsayan liderlik davranışları ön plana çıkmaktadır. Okul müdürlerinden nihai beklenti öğrenci başarısının artırılmasıdır. Öğrenci başarısının artırılması düşünüldüğünde ise okul yöneticilerinin öğretimsel liderliği ön plana çıkmaktadır. Ayrıca başarı için gerekli okul kültürünün oluşturulması beklenmektedir. Okul kültürü okulun amaçlarının belirlenmesinde ve gerçekleşmesinde önemi bir yere sahip olduğu ifade edilebilir. Amaçlar, okul kültürünün doğal üyeleri olan öğretmenler, öğrenciler ve diğer çalışanların da görüşlerini alınarak oluşturulmalıdır. Tüm üyelerin katılımıyla oluşturulan etkili ve güçlü bir okul kültürü çalışanların verimliliğini ve öğrencilerin başarısını artıracaktır. Bu doğrultuda okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları ile olumlu okul kültürü arasında anlamlı bir ilişki olduğu ifade edilebilir.

Öğretimsel Liderlik

Doğrudan öğrenme süreçlerine odaklanmasıyla diğer liderlik türlerinden ayrılan öğretimsel liderlik, okul müdürünün, öğretme öğrenme durumlarını etkilemesi sürecidir (De Bevoise,1984; Daresh & Chingjen, 1985; Şişman, 2004). Öğretim liderliği okulun ulaşmak istediği amaçlara erişebilmesi için öğretme-öğrenme sürecinde çalışan herkesin gizli güçlerini ortaya çıkarmasını ve sürdürmesini sağlamaktır (Burnett & Pankake, 1990; Şişman, 2004). Bir başka ifade ile öğretimsel liderlik öğrencileri en iyi şekilde yetiştirerek ve öğrenme -öğretme için uygun şartları oluşturarak okulu üretken bir ortam haline getirmektir (Çelik, 2000; Hoy & Hoy, 2006).

Öğretimsel liderliği diğer liderlik türlerinden ayıran en önemli özellik okullarda eğitim öğretim süreçleri üzerine odaklanmasıdır (Hoy & Hoy, 2006). Okullardaki temel amaç eğitim öğretim faaliyetleridir. Öğretim liderleri, öğretimsel hedeflerini net bir şekilde belirler ve bu beklentilerini okulun diğer paydaşlarına ulaştırırlar. Vakitlerinin önemli bir bölümünü de öğretimle ve öğretimsel sorunlarla ilgilenecek geçirirler (Balcı, 1993). Öğretimsel liderlik öğrenci, öğretmen, öğretim programı ve öğretim süreçleri ile ilgilenecek liderliktir.

Okulların etkililik düzeylerinin artması için okul paydaşları olan öğrenci, öğretmen ve toplumun birbiri ile etkileşim halinde çalışması gerekmektedir. Öğretimsel liderin görevi ise bu üç öğenin okulun ulaşmak istediği amaçlar doğrultusunda koordinasyonunu sağlamaktır (Işık & Aksoy, 2008). Öğretim liderliği en genel tanımıyla müdür, öğretmen veya denetçinin, çalıştıkları kurumlarda diğer paydaşları etkilemek için ortaya koydukları davranışlardır (Şişman, 2004).

Öğretimsel lider olan bir okul müdürü, okulun vizyonunu iyi çözümleyebilen, eğitimde istenilen amaçlara ulaşmak için kullanılacak yöntemleri öğretmenlerle birlikte değerlendiren, farklı öğretim yöntem ve tekniklerinin kullanılmasını tavsiye eden, düzenli sınıf ziyaretleri yaparak öğretmenlere kılavuzluk eden, öğrenci başarılarını değerlendirerek dönütler veren, öğretmenin gelişimine katkı sağlayan ve okulda eğitim öğretimle ilgili bir sorun yaşandığında öğretmenin danışacağı kişidir (Özden, 2005). Okul müdürleri öğretimsel liderler olarak okulun hedeflerini sürekli ileriye taşımak için yeni ve farklı fikirleri ortaya koymalıdır. Sınıflarda fiziki düzenin sağlanması ve sınıf içi faaliyetlerin aksamaması için öğretmenlerle iş birliği içinde olmalı, öğretmenleri ve öğrenme faaliyetlerini denetlerken aksayan yönlerin onarılması ve geliştirilmesi için öğretmenlere ve okuldaki diğer paydaşlara katkıda bulunmalıdır (Balcı, 1992).

Öğretimsel liderliğin boyutları alanyazında farklı şekillerde ele alınmıştır. Hallinger öğretimsel liderliğin boyutlarını *okulun misyonunu tanımlama, eğitim programı ve öğretimin yönetimi, olumlu öğrenme iklimi geliştirme* olarak üç boyutta açıklamıştır (Gümüşeli,1996a). *Okulun misyonunu tanımlama* boyutunda öğretimsel lider, sınıfta okulun öğretimsel hedeflerini geliştiren ve bunları uygulayan kişidir (Gümüşeli, 1996a). Liderin amaçlarını değişen

şartlara göre düzenlenip geliştirmesi, gerektiğinde yeniden tanımlaması, okulun amaçlarını diğer tüm paydaşlara açıklaması beklenir. Okuldaki paydaşların amaçlarından haberdar olması ile örgütsel amaçları benimseme düzeylerinin ve paralelinde performanslarının artması beklenir (Açıklan, 1994). *Eğitim programı ve öğretimi yönetimi* boyutunda öğretimsel lider eğitim programının hem sınıf içi hem de okuldaki zümre ve şube öğretmenlerinin eğitim programı koordinasyonunu sağlar ve toplantılarına başkanlık eder (Başaran, 1994). Bu boyut öğretimsel amaçların sınıflarda uygulanabilir hedeflere dönüştürülerek öğretmen ve öğrencilerce gerçekleştirilmesini hedefler (Gümüşeli, 1996a). Lider bu süreçteki etkinlikleri denetler, gerekli dönütler sağlar ve değerlendirme sonuçlarını paydaşlara paylaşır (Buyrukçu, 2007). Okul müdüründen öğretimsel lider olarak öğrencilerin başarısını takip etmesi, değerlendirmesi ve eğer bir sorun varsa önlem alması beklenir (İlgar, 1996). *Olumlu öğrenme iklimi geliştirme* boyutu ise öğretimsel liderin okul amaçlarını gerçekleştirmek üzere olumlu bir örgüt iklimi oluşturmasını kapsamaktadır. Öğrenci başarısının artırılabilmesi için hem sınıf hem de okul ikliminin istendik şekilde planlanması gerekmektedir.

Öğretimsel liderlik okul müdürlerine pek çok sorumluluk yüklemektedir. Öğretimsel lider zaman yönetimi konusunda yetenekli olmalıdır (Şişman, 2004). Öğretimsel lider derste, teneffüste, koridorda kısacası okulun her yerinde öğrencilerine varlığını hissettirmelidir (Buyrukçu, 2007). Öğrenci başarısının devamı ve diğer öğrencilerin teşvik edilmesi için başarılı olan öğrencilerin okul ve çevresi tarafından tanınmasını sağlamalıdır. Böylece hem başarılı olan öğrencinin hem de diğer öğrencilerin öğrenme motivasyonları artacaktır (Şişman, 2004). Ayrıca liderden, Okulun amaçları doğrultusunda öğretmenlerin mesleki çalışmalarına katılım sağlaması ve bu konuda onları güdümesi beklenmektedir (Gürsun, 2007).

Alanyazın incelendiğinde okul yöneticilerinin öğretimsel liderlik davranışları ile örgütsel vatandaşlık (Ünal & Çelik, 2013), okul kültürü (Şahin, 2011), örgüt iklimi (Ayık & Şayir, 2014), örgütsel özdeşleşme (Olukçu, 2018), örgütsel bağlılık (Yaman & Ezer, 2015) gibi örgütsel davranışlarla olumlu ilişkisi olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla, okulun amaçlarına yoğunlaşan, öğretimi planlayan, öğrencileri yönlendiren, kendini kişisel ve mesleki açıdan geliştiren ve bu konuda diğer paydaşları da teşvik eden, onları yönlendiren, etkileyen, onlarla paylaşımlarda bulunan kişilerin öğretimsel liderlik özelliğinin olduğu ve bu durumun örgüt kültürünü olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Örgüt Kültürü

Kültür, belli kaidelerle insanları bir arada tutan, ortak duygu, düşünce, algı, inanç ve değerlerin toplamıdır (Bahar, 2009). En kapsamlı tanım ile kültür kişinin yaşadığı toplumdan aldığı alışkanlıkları ve edindiği becerileri içine alan bir bütündür (Güçlü, 2014). Her örgüt zaman içerisinde kendine özgü inanış, değer, duygu ve kurallar ortaya koyar. Bu inanış, değer, duygu ve kuralların örgüt çalışanları tarafından benimsenip paylaşılmasıyla da örgüt kültürü oluşur (Çetin, 2011). Örgüt kültürü çalışanların örgütsel etkinlikleri gerçekleştirmesine yön veren kurallar ile örgütün ortak değerleri, gelenek görenekleri ve inançları olarak tanımlanabilir (Eren, 2014). Schein (1990) örgüt kültürünü bir grubun içsel bütünleşmesi ve dışsal uyum sağlaması ile ilgili karşılaştıkları problemleri çözmeye başarı sağlayan ve örgüte yeni gelen üyelerin de benzer şekilde hareket etmesini sağlayan örnek durumlar olarak tanımlamıştır. Soyut bir kavram olan örgüt kültürü, çalışanlar tarafından oluşturulur, paylaşılır, örgüte üye olan kişinin örgüte girmesi ile birlikte diğer çalışanlarla etkileşerek öğrenilir, çalışanların maddi ve manevi olarak ihtiyaçlarını karşılar ve çevresinde teknolojik gelişmeler ve sosyal yapıdaki değişimlere göre zamanla değişime uğrayabilir (Güven, 1996)

Örgüt kültürü, destek kültürü, bürokratik kültür, başarı kültürü ve görev kültürü alt boyutları ile incelenmiştir (Terzi, 2005). *Destek kültürü* boyutunda insan ilişkileri ve güven ön planda olup, örgüt çalışanları arasında karşılıklı etkileşimi ve birbirlerine bağlılığı ifade etmektedir (Pheysey, 1993). Bu örgütlerde esas olan örgüt üyeleri arasında güven, destek, dürüstlük, açık iletişim, yüksek beklenti, değerli olan şeyleri koruma ve bilgi ağlarını geliştirmektir. *Bürokratik kültürde* kişisel ilişkiler yerini yöneticilerin kontrol arzularına bırakmıştır (Vries & Miller, 1996). Bürokratik kültürde yönetimin örgütü kontrol etmesi amaçlanır. Bu kültürde akla uygun yasal yapılanmalar vardır, kurallar ve standartlar fazladır ve bu kuralları, standartları takip etmek önemlidir. *Başarı kültüründe* ise işleri tamamlamak ve amaçlara ulaşmak önemli olup bireysel sorumluluk ön plandadır (Pheysey, 1993). Bu örgüt kültüründe problemler uygun şekilde çözümlenir ve başarılı olan çalışanlar desteklenir. *Görev kültüründe* odak nokta örgütün amaçlarıdır. Bu kültürde örgütler iş merkezlidir. Örgütün amaçları bireysel amaçların önündedir. Örgütte yapılan her şey örgütün amaçlarına ulaşmasına yöneliktir. (Handy,1981; Harrisan, 1972).

Okullar kendine has kültürleri olan örgütlerdir. Okul çalışanlarının davranışlarında, törenlerinde, gelenek-göreneklerinde yapılan her türlü etkinliklerinde, okulun kendine has kültürü gözlemlenir. Kültür okulun her türlü faaliyetlerini etkileyen bir bütündür. Okul kültürü çok yönlüdür ve farklı boyutları vardır. Olumlu bir okul kültürü ortak amaç ve değerler, sürekli öğrenmeye verilen önem, iş birliğine dayalı ilişkiler, tecrübelerin paylaşımı ve problemlerin çözümünde birlikte hareket etme durumlarını ifade temektedir. Bütün bu durumlar göz önüne alındığında okul kültürü amaca yönelik olma, yeniliğe açık olma, öğretmenler arası iş birliği, birlikte karar alma ve yapıcı, destekleyici liderler olmak üzere beş alt boyuttan oluşmaktadır.

Okullar buldukları toplumları, kültürleri ile etkilemekte aynı zamanda da toplumun kültüründen etkilenmektedir. Bu etkileşim sürekli devam etmektedir. Okul kültürünün oluşmasında birçok etken etkili olmakla birlikte en önemli etkiyi okul yöneticileri oluşturmaktadır. Okul yöneticisi, okul kültürünün sadece oluşturulmasından değil, denetlenip geliştirilmesinden de sorumludur (Çelik, 2000). Okul müdürünün, okuldaki maddi ve insan kaynakların etkili ve verimli planlaması gerekir. Okul müdürlerinden, maddi kaynakların bulunması ve kullanılması, eğitsel etkinliklerin planlaması ve uygulanması, çalışanlar arasında koordinasyon ve iş birliğini sağlanması ve okulda karşılaşılabilecek problemlerin çözülmesi gibi birçok görev beklenmektedir (Çiçek & Sağlam, 2015).

1970' li yıllardan itibaren hem öğretimsel liderlik hem de okul kültürü üzerinde çok çalışma yapılan kavramlardan olmuştur (Campo, 1993; Deal & Peterson, 1999; Leithwood et al., 1999; Murphy & Hallinger, 1988; Şahin, 2004). Her iki kavramın temelinde de etkili eğitim ve öğrenci başarısının artırılması yer almaktadır. Okul yöneticisinden beklenenler, öğrenme-öğretme sürecini derinden etkilemesi, sınıflar ve programlarla doğrudan ilgilenmesi olmuştur (Şişman, 2004). Dolayısıyla etkili okullar için okul müdürlerinin öğretimsel liderliği ve oluşturdukları okul kültürünün ön plana çıktığı ifade edilebilir. Öğretimsel liderler okulun amaçlarını tanımlayan, vizyon ve misyonunu oluşturan, öğretimle ilgili gelişmeleri takip eden, çalışanlarına iş birliği içerisinde çalışma ortamı sağlayan, okulun kültürünün amaçlar etrafında gelişmesi gerektiğini bilen ve bu görevleri yerine getirirken okulun çevresi ve diğer kurumlara etkileşim içinde olan kişilerdir (Arslantaş, 2012). Eğitim sisteminde hedeflenen başarıya ulaşabilmek için okul müdürlerinin sergiledikleri öğretimsel liderlik davranışlarının ve bunlarla ilişkili olarak okul kültürünün incelenmesi, mevcut durumun tespiti ve ileriye yönelik önermelerin yapılabilmesi için önemlidir. Bu doğrultuda bu çalışmada öğretmen görüşlerine göre okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları ile okul kültürü arasındaki ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Bu kapsamda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. Okul kültürü ve okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları ne düzeydedir?
2. Okul kültürü ve okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları cinsiyet, kıdem, öğrenim durumu ve okul kademesi değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır?
3. Okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları ve okul kültürü arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Araştırmanın modeli

Okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları ile örgüt kültürü arasındaki ilişkiye ilişkin öğretmen görüşlerinin değerlendirildiği bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modelinde değişkenler arasındaki ilişki, ilişkinin yönü ve büyüklüğü mevcut şartlar altında incelenmektedir (Kaya, Balay & Göçen, 2012).

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın hedef evrenini 2021-2022 Eğitim Öğretim yılında Kırşehir ilinde bulunan resmi ilkököl, ortaokul ve liselerde görev yapan 3945 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırma örneklemini $\alpha = .05$ anlamlılık ve % 5 hata payıyla 416 öğretmenin temsil edebileceği kabul edilmiştir (Erkuş, 2017). Örneklem, çalışmada veri toplama hızını yükseltmek ve maliyeti düşürmek amacıyla uygun örneklem yöntemi ile belirlenmiştir. Tablo 1' de katılımcı bilgileri sunulmuştur. Araştırmaya gönüllülük esasına dayalı olarak 416 öğretmen katılmıştır. Araştırma katılımcılarına ilişkin veriler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcı Bilgileri

Değişkenler		Frekans (f)	Yüzde(%)
Cinsiyet	Erkek	222	53,4
	Kadın	194	46,6
Hizmet Yılı	0-5 Yıl	33	7,9
	6-10 Yıl	42	10,1
	11-15 Yıl	96	23,1
	16 Yıl ve Üzeri	245	58,9
Okuldaki Görev Süresi	0-1 Yıl	69	16,6
	2-3 Yıl	78	18,8
	4 ve Üzeri	269	64,7
Öğrenim Durumu	Lisans	358	86,1
	Lisans Üstü	58	13,9
Okulun Kademesi	İlkokul	202	48,6
	Ortaokul	141	33,9
	Lise	73	17,5
Toplam		416	100

Veri toplama araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak *öğretimsel liderlik ölçeği* ve *okul kültürü ölçeği* kullanılmıştır. Kişisel bilgi formunda araştırmaya dahil olan öğretmenlerin cinsiyeti, görev yaptığı okulun türü, öğrenim durumu, hizmet yılı ve okulda çalışma süreleri yer almıştır. Ölçme araçlarının uygulanabilmesi için 24/03/2022 tarih ve 67720 sayılı kararla Etik Komisyonundan ve 13/06/2022 tarih ve 51677496 sayılı yazıyla Kırşehir İl Milli Eğitim Müdürlüğünden izin alınmıştır. Ölçekler çevrimiçi uygulamalar aracılığıyla toplanmıştır.

Öğretimsel liderlik ölçeği: Alig-Meilcarek (2003) tarafından geliştirilen ölçek Şahin (2011) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. 23 maddeden oluşan ölçek *mesleki gelişimi sağlama (mesleki gelişim)*, *paylaşılan amaçları tanımlama ve iletme (amaçları tanımlama)* ve *öğretme öğrenme sürecine geri bildirim sağlama ve denetleme (geri bildirim)* olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Beşli Likert tipi dereceleme ile oluşturulan ölçekte “*hiç katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum, tamamen katılıyorum*” seçenekleri bulunmaktadır. Araştırmada kullanılan *öğretimsel liderlik ölçeğinin* hesaplanan Cronbach alfa güvenirlik katsayısı alt boyutlarda .881 ile .915 arasında değişmekle birlikte ölçeğin tamamında bu değer .933 olduğu görülmüştür.

Araştırma kapsamında ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizleri yinelenmiştir. Güvenirlik için Cronbach alfa katsayısı hesaplanmış ve ölçeğin tamamı için .93 ; *mesleki gelişimi sağlama, paylaşılan amaçları tanımlama ve iletme* ve *öğretme öğrenme sürecine geri bildirim sağlama ve denetleme* boyutları için sırasıyla .88; .90; .91 olarak hesaplanmıştır. Ölçek geçerliğinin mevcut çalışma verileriyle sınanması amacıyla için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Uyum değerlerinin kabul sınırında olduğu belirlenmiştir [$\chi^2 = 57.258$; $\chi^2 / Sd = 1.29$; CFI= 0.95; TLI= 0.93; RMSEA= 0.02] (Kline, 2005).

Okul Kültürü Ölçeği: Terzi (2005) tarafından geliştirilen Okul kültürü ölçeği, *destek kültürü, başarı kültürü, bürokratik kültür* ve *görev kültürü* olarak dört alt boyuttan ve 29 maddeden oluşmaktadır. Beşli Likert tipi dereceleme ile oluşturulan ölçekte “*hiçbir zaman, nadiren, bazen, çoğunlukla, her zaman*” seçenekleri bulunmaktadır. Ölçeğin alt boyutlarda Cronbach Alpha katsayısı .937 ile .969 arasında değişmekle birlikte ölçeğin tamamında bu değer .937 olarak hesaplanmıştır.

Araştırma kapsamında ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizleri yinelenmiştir. Güvenirlik için Cronbach alfa katsayısı hesaplanmış ve ölçeğin tamamı için .94; alt boyutlarda *destek kültürü* .94, *başarı kültürü* .94, *bürokratik kültür* .97 ve *görev kültürü* .95 olarak hesaplanmıştır. Ölçek geçerli için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Uyum değerlerinin kabul sınırında olduğu belirlenmiştir [$\chi^2 = 1053.405$; $\chi^2 / Sd = 3.15$; CFI= 0.93; TLI= 0.90; RMSEA= 0.07] (Kline, 2005).

Verilerin analizi

Analiz öncesinde öncelikle verilerin normallik dağılımı incelenmiştir. Normallik kapsamında çarpıklık basıklık değerleri ve Kolmogorov- Smirnov sonuçları incelenmiştir. Analiz sonuçları Tablo 2’ de sunulmuştur.

Tablo 2. Normallik Analiz Sonuçları

FAKTÖRLER	<i>Skewness</i>	<i>Kurtosis</i>	<i>Kolmogorov-Smirnow</i>
Okul Kültürü	-.199	-.116	.190
Destek Kültürü	-.711	-.120	.603
Başarı Kültürü	-.739	-.048	.360
Bürokratik Kültür	.050	-.009	.375
Görev Kültürü	-.550	-.301	.355
Öğretimsel Liderlik	-.817	.034	.173
Mesleki Gelişim	-.713	.009	.476
Amaç Tanım	-.873	.133	.337
Geri Bildirim	-.832	.048	.216

Tablo 2’den izlenebileceği üzere veriler -1.5 - +1.5 arasında dağılmıştır. Bu dağılım, verilerin normal dağılımda olduğunu göstermektedir. Bu nedenle parametrik analiz teknikleri kullanılmıştır. Verilerin analizinde frekans, yüzde, ortalama, standart sapma gibi betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır. Okul müdürlerinin öğretimsel liderlik ve örgüt kültürü algıları cinsiyet, mezuniyet, değişkenlerine göre farklılaşmasına bakmak için bağımsız örnekler *t* testi; hizmet yılı, bulunduğu okuldaki görev süresi, okul kademesi değişkenlerine göre farklılaşmasına bakmak için One Way *ANOVA* yapılmıştır. Araştırma değişkenlerinde anlamlı farklılık gözlemlendiği durumlarda alt boyutlar raporlanmıştır. ANOVA analizi için gerekli varyans eşitliği varsayımı sınanmış ve varyansların eşit dağıldığı belirlenmiştir. Gruplar arası anlamlı farklılığın olduğu durumda ortalamalar arasında mümkün olan tüm kıyaslamaları yapmak için *Post Hoc* testlerinden Scheffe yapılmıştır. Öğretimsel liderlik ile örgüt kültürü arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı anlamak için Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Verilerin istatistiksel analizleri SPSS 22.0 ve Mplus 7 paket programı kullanılmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Birinci araştırma sorusu kapsamında öğretmen görüşlerine göre okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları ve örgüt kültürü düzeylerinin belirlenmesi için aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerin yararlanılmıştır. İlgili değerler okul kültürü için Tablo 3’te; öğretimsel liderlik için Tablo 4’te sunulmaktadır.

Tablo 3. Öğretmen Görüşlerine Göre Okul Kültürü Ortalamaları ve Standart Sapma Değerleri

	<i>N</i>	\bar{x}	<i>SD</i>
Okul Kültürü	416	3.67	1.14
Destek Kültürü	416	3.85	.92
Başarı Kültürü	416	3.86	.90
Bürokratik Kültür	416	3.17	.80
Görev Kültürü	416	3.82	1.01

Tablo 3 incelendiğinde öğretmen görüşlerine göre okul kültürü düzeyi $\bar{X}=3.67$ olarak saptanmıştır. Okul Kültürü ölçek alt boyutlarında en yüksek ortalamanın *başarı kültürü* alt boyutunda ($\bar{X}=3.86$) olduğu görülmektedir. En düşük ortalamanın ise bürokratik kültür alt boyutunda ($\bar{X}=3.17$) olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Öğretmen Görüşlerine Göre Öğretimsel Liderlik Ortalamaları ve Standart Sapma Değerleri

	<i>N</i>	\bar{x}	<i>SD</i>
Öğretimsel Liderlik	416	3.78	1.19
Mesleki Gelişim	416	3.69	.89
Amaç Tanımlama	416	3.89	.98
Geri Bildirim	416	3.82	1.01

Tablo 4 incelendiğinde öğretmen görüşlerine göre öğretimsel liderlik düzeyi ise $\bar{X}=3.78$ olarak saptanmıştır. Öğretimsel liderlik ölçeği boyutlarında en yüksek ortalamanın *amaç tanımlama* alt boyutunda ($\bar{X}=3.89$) olduğu görülmektedir. En düşük ortalama ise *mesleki gelişim* alt boyutunda ($\bar{X}=3.69$) olduğu görülmektedir. Tablo 5'te cinsiyet değişkenine göre öğretmen görüşlerinin incelendiği *t testi* analiz sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 5. Öğretmen Görüşlerine Göre Cinsiyet Değişkeni Açısından t-testi Sonuçları

FAKTÖRLER	Cinsiyet	N	\bar{X}	SD	t	p
Okul Kültürü	Erkek	222	3.71	.65	1.323	.187
	Kadın	194	3.62	.63		
	Kadın	194	3.95	.76		
Öğretimsel Liderlik	Erkek	222	3.83	.88	1.307	.192
	Kadın	194	3.71	.95		

Tablo 5 incelendiğinde cinsiyet öğretmenlerin okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları ($t=1.307$; $p>.05$) ve okul kültürüne ($t=1.323$; $p>.05$) ilişkin görüşlerinde anlamlı bir fark görülmemiştir. Tablo 5'te öğretmenlerin hizmet yılı değişkenine ilişkin ANOVA analiz sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 6. Öğretmen Görüşlerine Göre Hizmet Yılı Değişkeni Açısından ANOVA Sonuçları

BOYUT	Hizmet Yılı	N	\bar{X}	SD	F	P	Scheffe
Okul Kültürü	0-5 Yıl	33	3.52	.64	2.130	.096	-
	6-10 Yıl	42	3.67	.53			
	11-15 Yıl	96	3.57	.64			
	16 ve Üzeri	245	3.73	.65			
Öğretimsel Liderlik	0-5 Yıl	33	3.32	1.09	3.740	.011	0-5 yıl – 16 yıl ve üzeri
	6-10 Yıl	42	3.84	.94			
	11-15 Yıl	96	3.70	.91			
	16 ve Üzeri	245	3.86	.88			
Mesleki Gelişim	0-5 Yıl	33	3.30	.96	2.886	.035	0-5 yıl – 16 yıl ve üzeri
	6-10 Yıl	42	3.68	.75			
	11-15 Yıl	96	3.56	.85			
	16 ve Üzeri	245	3.71	.79			
Amaç Tanımlama	0-5 Yıl	33	3.31	1.14	4.430	.004	0-5 yıl – 6-10 yıl 0-5 yıl – 16 yıl ve üzeri
	6-10 Yıl	42	3.97	1.02			
	11-15 Yıl	96	3.80	.95			
	16 ve Üzeri	245	3.94	.92			
Geri Bildirim	0-5 Yıl	33	3.34	1.20	3.387	.018	0-5 yıl – 16 yıl ve üzeri
	6-10 Yıl	42	3.85	1.08			
	11-15 Yıl	96	3.71	.99			
	16 ve Üzeri	245	3.90	.96375			

Tablo 6 incelendiğinde öğretmenlerin okul kültürüne ilişkin görüşlerinin hizmet yılı değişkenine göre anlamlı farklılaşmadığı görülmektedir ($F=2.130$; $p>.05$). Bu nedenle alt boyutlarda değişim incelenmemiştir. Öğretimsel liderliğe ilişkin görüşlerinde ise hizmet yılı 16 ve üzeri olanlarla hizmet yılı 0-5 olanlar arasında, daha kıdemli olanlar lehine anlamlı farklılık saptanmıştır [$F=3.740$; $p>.05$]. Alt boyutlara bakıldığında da bu iki grup arasında kıdemliler lehine anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır. Tablo 7'de öğretmenlerin öğrenim durumu değişkenine ilişkin *t-testi* sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 7. Öğretmen Görüşlerine Göre Öğrenim Durumu Değişkeni Açısından t-testi Sonuçları

FAKTÖRLER	Öğrenim Durumu	N	\bar{X}	SD	t	p
Okul Kültürü	Lisans	358	3.70	.62	2.125	.034
	Lisans Üstü	58	3.51	.71		
Destek Kültürü	Lisans	358	3.90	.89	2.483	.013
	Lisans Üstü	58	3.58	1.07		
Başarı Kültürü	Lisans	358	3.90	.87	1.780	.076
	Lisans Üstü	58	3.67	1.05		
Bürokratik Kültür	Lisans	358	3.17	.79	.141	.888
	Lisans Üstü	58	3.16	.86		
Görev Kültürü	Lisans	358	4.02	.73	2.313	.021
	Lisans Üstü	58	3.77	.93		
Öğretimsel Liderlik	Lisans	358	3.80	.90	1.417	.157
	Lisans Üstü	58	3.62	1.00		

Tablo 7 incelendiğinde okul kültürüne ilişkin görüşlerde *destek kültürü* ($t= 2.483, p<.05$) ve *görev kültürü* ($t= 2.313, p<.05$) boyutlarında öğrenim durumu değişkeni lisans mezunu öğretmenlerin lehine istatistiksel olarak anlamlı fark oluşturmuştur. Öğrenim durumunun öğretimsel liderliğe ilişkin öğretmen görüşlerinde anlamlı fark oluşturmadığı saptanmıştır. Tablo 8'de öğretmenlerin görev yaptıkları okul kademesi değişkenine ilişkin ANOVA analiz sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 8. Öğretmen Görüşlerine Göre Okul Kademesi Değişkeni Açısından ANOVA Sonuçları

Boyutlar	Okul	N	\bar{X}	SD	F	P	Scheffé
Okul Kültürü	İlkokul	202	3.76	.63	3.454	.033	İlkokul –
	Ortaokul	141	3.61	.62			Ortaokul
	Lise	73	3.56	.70			İlkokul – lise
Destek Kültürü	İlkokul	202	3.98	.87	3.488	.031	İlkokul –
	Ortaokul	141	3.76	.92			Ortaokul
	Lise	73	3.71	.92			İlkokul – lise
Başarı Kültürü	İlkokul	202	4.00	.80	4.511	.012	İlkokul –
	Ortaokul	141	3.75	.98			Ortaokul
	Lise	73	3.71	.96			İlkokul – lise
Bürokratik Kültür	İlkokul	202	3.18	.84	.010	.991	-
	Ortaokul	141	3.17	.73			
	Lise	73	3.18	.83			
Görev Kültürü	İlkokul	202	4.09	.76	4.296	.014	İlkokul – lise
	Ortaokul	141	3.93	.72			
	Lise	73	3.81	.80			
Öğretimsel Liderlik	İlkokul	202	3.88	.87	3.242	.040	İlkokul – lise
	Ortaokul	141	3.74	.93			
	Lise	73	3.58	.98			
Mesleki Gelişim	İlkokul	202	3.76	.77	4.102	.017	İlkokul – lise
	Ortaokul	141	3.59	.85			
	Lise	73	3.59	.85			
Amaç Tanımlama	İlkokul	202	3.97	.94	2.835	.060	-
	Ortaokul	141	3.83	.96			
	Lise	73	3.66	1.07			
Geri Bildirim	İlkokul	202	3.91	.97	2.690	.069	-
	Ortaokul	141	3.78	1.01			
	Lise	73	3.60	1.07			

Tablo 8 incelendiğinde öğretmenlerin görev yaptıkları okul kademesi okul kültürünün *destek kültürü*, *başarı kültürü* ve *görev kültürü* boyutlarında ilkokulda görev yapan öğretmenler lehine istatistiksel olarak anlamlı fark oluşturmuştur. Farkın hangi grupların lehine olduğunu bulmak için Post Hoc testlerinden Scheffe testi yapılmış ve *destek kültürü* ve *başarı kültürü* alt boyutlarında; ilkokul ile ortaokul ve lise kademeleri arasında ilkokul lehine; *görev kültürü* alt boyutunda; ilkokul ile lise kademeleri arasında ilkokul lehine anlamlı bulunmuştur. Öğretimsel liderliğe ilişkin görüşler incelendiğinde ise sadece *mesleki gelişim sağlama* boyutunda anlamlı fark izlenmiştir. Bu boyutta farkın ilkokul ile lise kademeleri arasında ilkokul lehine anlamlı olduğu saptanmıştır. *Amaç tanımlama* ve *geri bildirim* boyutlarında ise okulun kademesinin anlamlı fark oluşturmadığı görülmüştür. Tablo 9’da değişkenler arasındaki ilişkilerin incelendiği Pearson Korelasyon analizi sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 9. Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1 Okul Kültürü	1								
2 Destek	.854*	1							
3 Başarı Kültürü	.868*	.713*	1						
4 Bürokratik Kültür	.523*	.069*	.106*	1					
5 Görev Kültürü	.840*	.672*	.708*	.315*	1				
6 Öğretimsel Liderlik	.761*	.796*	.800*	.107*	.696*	1			
7 Mesleki Gelişim	.726*	.754*	.753*	.132*	.638*	.757*	1		
8 Amaç Tanımlama	.742*	.783*	.786*	.079*	.699*	.780*	.700*	1	
9 Geri Bildirim	.755*	.787*	.795*	.108*	.689*	.785*	.718*	.753*	1

* $p < .05$

Tablo 8’den izlenebileceği üzere öğretimsel liderlik ile okul kültürü arasında ve alt boyutlarda pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu görülmektedir. Okul kültürü ile öğretimsel liderlik arasında yüksek düzeyli pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu saptanmıştır ($r = .761$, $p < .05$). Okul kültürünün *destek kültürü* boyutu ile öğretimsel liderliğin *mesleki gelişim*, *amaç tanımlama* ve *geri bildirim* boyutları arasında pozitif yönlü yüksek düzeyli anlamlı ilişkiler ($r = .754$; $r = .783$; $r = .787$, sırasıyla) bulunmaktadır. Okul kültürünün *başarı kültürü* boyutu ile öğretimsel liderliği *mesleki gelişim*, *amaç tanımlama* ve *geri bildirim* boyutları arasında pozitif yönlü yüksek düzeyli anlamlı ilişkiler ($r = .753$; $r = .786$; $r = .795$, sırasıyla) saptanmıştır. Okul kültürünün *bürokratik kültür* boyutu ile öğretimsel liderliği *mesleki gelişim*, *amaç tanımlama* ve *geri bildirim* boyutları arasında pozitif yönlü düşük düzeyli anlamlı ilişkiler ($r = .132$; $r = .079$; $r = .108$, sırasıyla) bulunmaktadır. Okul kültürünün *görev kültürü* boyutu ile öğretimsel liderliği *mesleki gelişim*, *amaç tanımlama* ve *geri bildirim* boyutları arasında pozitif yönlü orta düzeyli anlamlı ilişkiler ($r = .638$; $r = .699$; $r = .689$, sırasıyla) saptanmıştır.

Tartışma Sonuç ve Öneriler

Öğretimsel liderlik ile okul kültürü arasındaki ilişkiyi ele alan bu çalışmada ilk olarak öğretmen görüşlerine göre okul kültürü ve okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranış düzeyleri incelenmiştir. Öğretmen görüşlerine göre okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranış düzeylerinin ortalama değerinde yüksek düzeye yakın ($\bar{X} = 3.78$) olduğu saptanmıştır. Bu bulgu okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışlarının yüksek olduğunu saptayan Tanrıoğlu (2013), Şişman (2002), Gümüşeli (1996) çalışmaları ile uyumludur. Boyutlara bakıldığında öğretimsel liderliğin alt boyutlarından *paylaşılan amaçları tanımlama* ve *iletme* boyutu en yüksek ortalamaya sahiptir. Bu bulgu okul müdürlerinin okulun amaçlarının vizyon doğrultusunda oluşturduğu ve paydaşlarla paylaştığı şeklinde yorumlanabilir. Eğitimde daha iyiye ulaşabilmek için her zaman daha ileri hedefler koymak ve bu hedeflerin tüm paydaşlarca benimsenmesini sağlamak gerekir. Öğretimsel lider olarak müdür, tüm öğrencilerin akademik ilerlemesine odaklanmada hedeflerin netliğini sağlamaktan ve bunların çalışanlara duyurulmasından sorumludur (Hallinger & Wang, 2015). Bu doğrultuda bu çalışma sonucunda okul müdürlerinin bu davranışları çoğunlukla gerçekleştirdiği ifade edilebilir.

Öğretmenlerin, okul kültürüne ilişkin görüşleri incelendiğinde okul kültürünü yüksek düzeye yakın ($\bar{X} = 3.67$) algıladıkları tespit edilmiştir. Bu bulgu Celep, 2002; Koçman, 2005; Şahin, 2004; Şahin, 2011 ile uyumludur. En

yüksek ortalama *başarı kültürü* boyutundayken, *bürokratik kültür* ortalaması görece daha düşüktür. Bürokratik kültürde yöneticilerin kontrol rolü daha belirgindir. Okul kültürü boyutlarından bürokratik kültürün görece düşük çıkması okul müdürlerinin geleneksel bakış açısına hakimiyetinin de görece düşük olduğunu göstermektedir. Ayrıca başarı kültürü, okul amaçlarının gerçekleşmesi noktasında bireylere sorumluluk verilmesini kapsamaktadır. Öğretmenleri yetkilendiren, sürece dahil eden müdür davranışları, öğretmenlerin örgüt hedefleri doğrultusundaki adanmışlıklarını artıracaktır. Günümüzde okul müdürleri aldıkları hizmet içi eğitimlerle çağdaş eğitim yaklaşımları, örgütsel ilişkiler konusunda daha bilinçlidir. Bu bulgu müdürlerin öncelikle insan ilişkilerine önem vermesinin bir göstergesi olarak düşünülebilir.

Araştırmanın ikinci sorusu olarak okul kültürü ve okul müdürlerinin öğretimsel liderlik düzeyleri değişkenler açısından incelenmiştir. Cinsiyet değişkeni öğretmenlerin okul kültürü ve öğretimsel liderliğe ilişkin görüşlerinden anlamlı bir fark oluşturmamıştır. Alanyazında cinsiyet değişkenini öğretimsel liderlik (Erkan, 2022) ve okul kültürü (Tuncer, 2020)) açısından fark oluşturmadığını gösteren çalışmalar olmakla birlikte kadınlar lehine anlamlı fark oluşturduğunu gösteren sonuçlar da bulunmaktadır. Hallinger, Li & Wang (2016) öğretimsel liderlikte cinsiyet etkisini inceledikleri meta analiz çalışmasında düşük düzeyli istatistiksel olarak anlamlı bir cinsiyet etkisi olduğunu göstermiş; kadın müdürlerin, erkek meslektaşlarına kıyasla öğretim liderliğinde daha yüksek puan aldıklarını saptamıştır. Bununla birlikte, öğretim liderliğindeki cinsiyet farklılıklarına ilişkin araştırmalarda, yalnızca erkek ve kadın müdürlerin bu liderliği ne ölçüde sergilediğinin değil, aynı zamanda bunu nasıl ifade ettiklerinin de araştırması gerektiği vurgulanmaktadır (Shaked, Glanz & Gross, 2018). Erkekler ve kadınların sadece öğretimsel liderliği uygulama ya da yöneticilerinin uygulamalarını algılama düzeylerinin değil, aynı zamanda bunu yapma yollarında da farklı olabilmektedir.

Öğretmenlerin hizmet yılları, okul müdürlerinin öğretimsel liderliğine ilişkin görüşleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmuştur. *Mesleki gelişim* ve *geri bildirim* alt boyutlarında 16 ve üzeri ile 0-5 yıl kıdemi olan grupları arasında 16 ve üzeri lehine; *amaç tanımlama* alt boyutunda, 0-5 yıl arasında hizmeti bulunanlarla 6-10 yıl ve 16 yıl ve üzeri kıdemi olanlar arasında kıdemi yüksek olanlar lehine anlamlı fark bulunmuştur. Anlamlı fark olan tüm boyutlarda hizmet yılı yüksek olanların daha yüksek ortalamaya sahip oldukları belirlenmiştir. Meslekte kıdem, öğretmenlerin deneyimlerle her anlamda kendini geliştirmesini sağlamaktadır. Ancak mesleğe yeni başlayan yeni mezun öğretmenlerin de yüksek öğretim sürecindeki çağdaş eğitimden kazanımları çok önemlidir. Yeni öğretmenlerin hem eğitim ortamından hem de okul müdüründen beklentileri daha yüksek olabilir. Bu durum onların okul müdürlerinin öğretimsel liderliğine ilişkin görüşlerinde görece daha düşük ortalamaya sahip olmalarını açıklayabilir. Alanyazındaki çalışmalar bakıldığında Aksoy ve Işık (2008) araştırmalarında hizmet süresi değişkenine göre öğretimsel liderliğe ilişkin fark bulamamışlardır. Bununla beraber Ay (2021) öğretimsel liderliği kıdem açısından incelediğinde en yüksek ortalamanın 16 yıl ve üzerindeki öğretmenlere ait olduğunu saptamıştır. Aydoğan (2018) da okul yöneticilerinin öğretimsel liderlik davranışlarının hizmet süresine bağlı olarak arttığını tespit etmiştir. Her iki sonuç da mevcut araştırma sonucunu desteklemektedir. Ancak mevcut çalışma sonucu ile çelişen Tanrıoğen (2013) öğretmenlerin hizmet yılı arttıkça okul müdürlerinden bekledikleri öğretimsel liderlik davranışlarının düzeyinin de arttığını ve öğretimsel liderlikte yöneticilerini yeterli bulmadıklarını ifade etmiştir.

Okul kültürüne ilişkin görüşler değerlendirildiğinde kıdem değişkeninin anlamlı bir farklılık oluşturmadığı saptanmıştır. Kültür bir örgütte üyelerce oluşturulan değerler bütünüdür. Örgüte yeni katılanlar da bu değerleri ilk andan itibaren hisseder ve buna uyum sağlama sürecine geçerler. Bu nedenle mesleki kıdem okuldaki kültüre ilişkin algıda farklılık oluşturmamış olabilir. Alanyazında ise farklı sonuçlar mevcuttur. Tuncer (2020) çalışmasında hizmet yılı ile örgüt kültürü arasında hizmet yılı 0-5 arası olanlara 16- 20 yıl arası olan öğretmenlerden 0-5 yıl arasında olanlar lehine anlamlı bir fark bulunmuştur.

İncelenen bir diğer değişken olan öğrenim durumu öğretmenlerin, okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışlarına ilişkin görüşlerinde anlamlı bir fark oluşturmamıştır. Benzer şekilde öğretimsel liderliği, lisans, tezli ve tezsiz yüksek lisans ve doktora mezunu öğretmen görüşleri çerçevesinde inceleyen Erkan (2022) gruplar arasında fark oluşturmadığını saptamıştır. Ancak okul kültürüne ilişkin görüşlerinde anlamlı farklılık gözlemlenmiştir. *Destek kültürü* ve *görev kültürü* boyutlarında lisans mezunu öğretmenlerin, lisansüstü mezuniyete sahip öğretmenlerden daha yüksek ortalamaya sahip olduğu saptanmıştır. *Destek kültürü* yüksek olan bir örgütte çalışanlar arasındaki güven yüksektir. Karşılıklı etkileşimin var olduğu bu örgütlerde çalışanların birbirine bağlılıkları da yüksektir (Pheysy, 1993). *Görev kültüründe* odak nokta örgütün amaçlarıdır. Bu kültürde örgüt

amaçlar, bireysel amaçların önündedir. Örgütte yapılan her şey örgütün amaçlarına ulaşmasına yöneliktir (Harrisan, 1972; Handy,1981).

Eğitim düzeyi yükseldikçe, öğretmenlerin örgütlerinden ve liderlerinden bekledikleri destek artmaktadır. Zira örgütsel hedeflere ulaşmak için her bir bireyin desteklenmesi gerektiğinin farkında olmaktadır. Bu nedenle eğitim düzeyinin yükselmesi destek kültüründeki görece düşüklüğü açıklayabilir. Bu bulgu ön lisans mezunları ile yüksek lisans mezunları arasında ön lisans mezunları lehine farklılaşma olduğu saptayan Tuncer (2020) ile uyumludur. Lisansüstü eğitim düzeyindeki öğretmenler, lisansüstü eğitimlerini sürdürdükleri süreçte gerek ders programlarının düzenlenerek eğitim için zamanın planlanması gerekse manevi olarak desteklenmeyi talep etmektedir. Bu süreçte yaşadıkları zorluklar ve olumsuz tutumlar lisansüstü eğitim durumuna sahip öğretmenlerin görece daha düşük ortalamaya sahip olmasına neden olmuş olabilir. Lisans mezuniyetindeki öğretmenler bu sürecin içinde olmadığı için daha yüksek ortalamaya sahip olabilirler.

Okul kademeleri açısından incelendiğinde ise öğretmenlerin çalıştığı okul kademesinin okul kültürüne ilişkin görüşlerinde istatistiksel olarak anlamlı fark oluşturduğu saptanmıştır. Boyutlara bakıldığında okul kültürünün, *destek kültürü*, *başarı kültürü* ve *görev kültürü* boyutlarında ilkökulda çalışan öğretmenler lehine anlamlı fark bulunmuştur. Alanyazında okul kültürünün okul kademesi açısından ele alındığı çalışmalarda tutarlı bir birliktelik bulunmamaktadır. Tuncer (2020) ilkökul ortaokul ve lisede çalışan öğretmenlerden ilkökul lehine, ortaokul ve lisede çalışanlardan da ortaokul lehine anlamlı bir fark bulunmuştur.

Öğretimsel liderlik açısından bakıldığında da öğretmenlerin çalıştığı okul kademesi anlamlı fark oluşturmuştur. Boyutlardan *mesleki gelişim sağlama* boyutunda ilkökulda görev yapan öğretmenler lehine anlamlı farklılık oluşmuştur. Şişman (2002) çalışmasında ilkökul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları gösterme düzeyleri yüksek olmasına rağmen, okul kademesi değişkenine göre anlamlı fark bulamamıştır. Erkan (2022) ise ortaöğretim ile orta okul öğretmenleri arasında orta okul öğretmenleri lehine anlamlı fark saptamıştır Bu bulgular çalışma sonuçları ile çelişmektedir.

Araştırmada son olarak değişkenler arası ilişkiler incelendiğinde öğretmen görüşlerine göre öğretimsel liderlik ile okul kültürü arasında pozitif yönde yüksek bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu sonuç alandaki araştırma sonuçlarıyla uyumludur (DuPont, 2009; Miles, 2002). Şahin (2011) yaptığı çalışmada okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları ile okul kültürü arasında olumlu yönde bir ilişki olduğu bulunmuştur. Araştırma sonucuna göre öğretimsel liderlik davranışının örgüt kültürünü pozitif yönde etkilediği aynı şekilde olumlu örgüt kültürünün öğretimsel liderlik davranışlarını pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Öğretimsel liderler, diğer liderlik fonksiyonlarının yanı sıra müfredatı ve öğretimi koordine etme ve izleme, öğretmenlerin mesleki öğrenmesini destekleme, öğrencilerin ilerlemesini izleme ve öğretim için yeterli bir ortam sağlama, olumlu bir kültür oluşturma gibi pek çok süreci birlikte yürütmelidir (Mitchell & diğerleri, 2015). Öğretimsel liderlik, örgüt ve bu örgüte dahil olanlar arasındaki etkileşimleri eşgüdümleyen ve ortak ilişkiler ağı sunmayı kapsamaktadır (Volante & Nussbaum, 2002). Dolayısıyla, bir okul müdürünün öğretimsel liderlik davranışlarının olumlu bir okul kültürü oluşturmada önemli rolü bulunmaktadır. Müdürler, politika uygulayıcıları olup eğitim hedeflerini gerçekleştiren kişilerdir (Alghanabousi, 2010; Enueme & Ekwunye, 2008). Okul etkililiği üzerine yapılan araştırmalar, öğrenci başarısının, çoğu durumda müdürün sınıf öğretmenlerini nasıl motive ettiği ve cesaretlendirdiği (Leithwood, Harris & Hopkins, 2008) ve öğretmenlerin müdürlerin liderliğine ilişkin algıları ile bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır (Bada, Ariffin & Nordin, 2020). Bu doğrultu okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları ve bu davranışların etkileri konusunda farkındalık kazanması çok önemlidir.

Bu çalışmada, Kırşehir il merkezindeki okullarda görev yapan öğretmenlerin öğretimsel liderlik davranışları ile örgüt kültürüne ilişkin görüşleri ile sınırlıdır. Değişkenlerin farklı bölge ve farklı büyüklüklerdeki okullarda öğretmenlerle ve okul müdürleriyle yinelenemez. Benzer çalışma, resmi ve özel okullar arasındaki öğretim liderliği davranışları ve örgüt kültürü algılarının karşılaştırılması için yapılabilir. Zira okul türü farklı sonuçlar üretebilmektedir (Erkan, 2022). Benzer çalışmalar, okullarda yapılan eğitim öğretim faaliyetlerinin öneminden dolayı okul kültürü ve öğretimsel liderlik gibi konuların iş performansına etkisini inceleyebilir. Ayrıca, ilgili değişkenlerin, motivasyon, adanmışlık, örgütsel bağlılık gibi örgütsel davranışlarla incelenmesi anlamlı sonuçlar üretebilir.

Kaynakça

- Açıkalin, A. (1994). *Teknik ve toplumsal yönleriyle okul yöneticiliği*. Pegem.
- Aksoy, E., & Işık, H. (2008). İlköğretim okul müdürlerinin öğretim liderliği rolleri. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 235-249.
- Alghanabousi, N. S. (2010). Can you try this model? Introducing an instructional leadership model for teacher performance evaluation. *OIDA International Journal of Sustainable Development*, 1(2), 61-76.
- Arslantaş, G., & Özkan, M. (2012). Okul müdürlerinin çatışma çözmede yapıcı – yıkıcı olmaları ile öğretim liderliği arasındaki ilişki. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 231-240.
- Ay, C. (2021). *Okul yöneticilerinin öğretimsel liderlik davranışları ile öğretmenlerin özzerklükleri arasındaki ilişki: Siirt ili örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Siirt Üniversitesi.
- Aydoğan, A. G. (2018). *Okul yöneticilerinin öğretimsel ve yönetsel liderlik davranışları: Polatlı örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Başkent Üniversitesi.
- Ayık, A., & Şayır, G., (2014). Okul müdürlerin öğretimsel liderlik davranışları ile örgüt iklimi arasındaki ilişki. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(49), 253-279.
- Bada, H. A., Ariffin, T. F. T., & Nordin, H. (2020). Teachers' perception of principals' instructional leadership practices in Nigeria. *Universal Journal of Educational Research*, 8(10), 4459-4469. DOI: 10.13189/ujer.2020.081013.
- Bahar, H. İ. (2009). *Sosyoloji*. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları.
- Balci, A. (1993). *Etkili okul; kuram, uygulama ve araştırma*. Yavuz Dağıtım.
- Başaran, İ. E. (1991). *Örgütsel davranış*. (İkinci baskı). Gül Yayınevi.
- Başaran, İ. E. (1994). *Eğitim Yönetimi*. Gül Yayınevi.
- Bayrakçı, M. (2014). Okul kültüründe değişim yönetimi. Güçlü, N. (Ed.) , *Okul Kültürü* içinde (ss.181- 204). Pegem Akademi.
- Buyrukçu, F. (2007). *Sınıf öğretmenlerinin öğretimsel liderlik rolleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Campo, C. (1993). Collaborative school cultures: How principals make a diference. *School Organization*, 13(2), 199-127.
- Canbolat, E. Ö., Tekmen, E. E., & Beraha, A. (2020). Örgüt kültürünün motivasyon üzerindeki etkisinin doğrusal ve bulanık mantık yöntemleriyle değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2246-2259.
- Celep, C. (2002). İlköğretim okullarında öğrenme kültürü. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 8(31), 356-373.
- Çelik, V. (2000). *Okul kültürü ve yönetim*. Pegem A Yayıncılık.
- Çelik, V. (2015). *Eğitimsel liderlik*. Pegem Akademi Yayınevi.
- Çetin, F. (2011). *Örgütsel vatandaşlık davranışlarının açıklanmasında örgütsel bağlılık, iş tatmini, kişilik ve örgüt kültürünün rolü* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara.
- Çiçek Sağlam, A. (2015). Okul örgütü ve yönetimi. H. B. Memduhoğlu (Ed.) *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi* içinde (ss. 253-272). Pegem Akademi.
- Deal T. E., & Peterson, K. D. (1999). *Shaping school culture: be heart of leadership*. Jossey-Bass.
- Dinçer, Ö., (1992). *Stratejik yönetim ve işletme politikası*. Alfa yayınları.

- DuPont, J. P. (2009). *Teacher perceptions of the influence of principal instructional leadership on school culture: A case study of the American Embassy School in New Delhi, India* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Minnesota., US.
- Enueme, C. P., & Egwunyenga, E. J. (2008). Principals' instructional leadership roles and effect on teachers' job performance: A case study of secondary schools in Asaba Metropolis, Delta State, Nigeria. *Journal of Social Sciences*, 16(1), 13-17.
- Eren, E. (2015). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*. Beta Yayınevi.
- Erkan, Ö. E. (2022). *Öğretmenlerin öğrencilere yönelik koçluk yeterlilikleri ve öğretimsel liderlik düzeyleri arasındaki ilişki* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi.
- Güçlü, N. (2014). *Okul kültürü*. Pegem Akademi
- Gümüseli, A. İ. (1996b). Okul müdürlerinin öğretim liderliğini sınırlayan etkenler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 2(31), 414-429.
- Gümüseli, A. İ. (1996a). *İstanbul ilindeki ilköğretim okulu müdürlerinin öğretim liderliği davranışları*. Doçentlik Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi. Fen Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Gürsun, Y. (2007). *İlköğretim okul müdürlerinin öğretmenler tarafından algılanan öğretimsel liderlik rolleri ile iletişim tarzları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Kartal İlçesi Örneği)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yeditepe Üniversitesi.
- Güven, A. S. (1996). *Üniversitelerde örgüt kültürü-Osmangazi Üniversitesinde örgüt kültürü araştırması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Güvenç, B. (2011). *İnsan ve kültür*. Boyut Yayıncılık.
- Hallinger, P., & Wang, W. C. (2015). *Assessing instructional leadership with the principal instructional management rating scale*. Springer.
- Hallinger, P., D. Li, & W. C. Wang. (2016). Gender differences in instructional leadership: A meta-analytic review of studies using the principal instructional management rating scale. *Educational Administration Quarterly* 52(4): 567–601.
- İlgar, L. (1996). *Eğitim yönetimi, okul yönetimi, sınıf yönetimi*. İstanbul: Beta Basım.
- Kaya, A. Balay, R., & Göçen, A. (2012). Öğretmenlerin alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerine ilişkin bilme, uygulama ve eğitim ihtiyacı düzeyleri. *International Journal of Human Sciences*, 9(2), 1303-5134.
- Kış, A. (2013). *Okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışlarının gösterme düzeylerine ilişkin yönetici ve öğretmen görüşlerine yönelik bir meta-analiz*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Kline, R. B. (2005)., *Principles and practice of structural equation modeling. (2nd Edition ed.)*. The Guilford Press.
- Koçman, E. A. (2005). *İlköğretim okulu müdürlerinin vizyoner liderlik davranışları ve okul kültürü* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Leithwood, K., Harris, A., & Hopkins, D. (2008). Seven strong claims about successful school leadership. *School leadership and management*, 28(1), 27-42. DOI:10.1080/13632430701800060
- Leithwood, K., Jantzi, D., & Steinbach, R. (1999). *Changing leadership for changing times*. Open University Press.
- Miles, M. T. (2002). *The relative impact of principal instructional and transformational leadership on school culture*. [Unpublished doctoral dissertation]. The University of Missouri Columbia.
- Mitchell, R. M., Kensler, L. A. W., & Tschannen-Moran, M. (2015). Examining the effects of instructional leadership on school academic press and student achievement. *Journal of School Leadership*, 25(2), 223–251. <https://doi.org/10.1177/105268461502500202>

- Murphy, J., & Hallinger, P. (1988). Characteristics of instructionally effective school districts. *Journal of Educational Research*, 81(3), 175-181.
- OECD. (2008). *Improving school leadership: policy and practice*. OECD Publishing.
- Olukçu, E. (2018). *Okul yöneticilerinin öğretimsel liderlik rolleri ile öğretmenlerin örgütsel özdeşleşme düzeylerinin ilişkisi Çorum ili örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Amasya Üniversitesi.
- Özdemir, A. (2006). Okul kültürünün oluşturulmasında ve çevreye tanıtılmasında okul müdürlerinden beklenen ve onlarda gözlenen davranışlar, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(4) 411-433.
- Özden, Y. (2005). *Eğitimde yeni değerler eğitimde dönüşüm*. Pegem.
- Shaked, H., Glanz, J., & Gross, Z. (2018). Gender differences in instructional leadership: how male and female principals perform their instructional leadership role, *School Leadership and Management*, 38(4), 417-434, DOI: 10.1080/13632434.2018.1427569.
- Şahin, S. (2004). *Okul müdürlerinin dönüşümcü ve sürdürümcü liderlik stilleri ile okul kültürü arasındaki ilişkiler (İzmir İli Örneği)*. [Yayımlanmamış doktora tezi], Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Şahin, S. (2004). *Okul müdürlerinin dönüşümcü ve sürdürümcü liderlik stilleri ile okul kültürü arasındaki ilişkiler (İzmir İli Örneği)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Şahin, S. (2011). Öğretimsel liderlik ve okul kültürü arasındaki ilişki (İzmir ili örneği). *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(4), 1909-1928.
- Şişman, M. (2002). *Örgütler ve kültürler*. Pegem A Yayıncılık.
- Şişman, M. (2004). *Öğretim liderliği*. Pegem Yayıncılık.
- Tanrıoğen, Z. M. (2013). *İlköğretim okulu müdürlerinin liderlik tarzlarının örgüt kültürü ile ilişkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Pamukkale Üniversitesi., Denizli.
- Terzi, A. R. (2005). İlköğretim okullarında örgüt kültürü. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 43, 423-442.
- Tuncer, T. (2020). *Okul yöneticilerinin liderlik tarzlarının örgüt kültürüne etkisi: Isparta İli Örneği*. [Yüksek Lisans Tezi], Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Ünal, A., & Çelik, M. (2013). Okul yöneticilerinin öğretimsel liderlik davranışı ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarının analizi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2).
- Volante, P., & Nussbaum, M. (2002). Cuatro principios de acción en gestión educacional [Four principles for action in educational management]. *Revista Ingeniería De Sistemas*, 16(1), 75-92.
- Yaman, E., & Ezer Ö. (2015). Öğretmen algılarına göre ortaokul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 39-54.

EXTENDED SUMMARY

Culture is a set of values that guide people on what to do and how to behave. Organizational culture, according to Dinçer (1992), refers to the system of norms, values, beliefs, and habits within an organization. Meanwhile, Başaran (1991) defines organizational culture as the set of values that shape the behavior of employees and is formed as a result of their collective experiences. On the other hand, Özdemir (2006) defines school culture as the shared beliefs, habits, norms, and ideologies within a school, which directs the behavior of administrators, teachers, and students.

In recent years, school principals are expected to undertake more duties and responsibilities beyond their traditional roles. Leadership behaviors, such as effective communication, teamwork, evaluation, and learning and teaching processes, have become essential for modern school principals. The ultimate expectation for them is to increase student achievement, and instructional leadership plays a crucial role in this regard. Additionally, creating a school culture necessary for success is expected. School culture has an important role in determining and realizing the goals of a school, and objectives should be established by taking the views of teachers, students, and other employees who are natural members of the school culture. An effective and strong school culture created with the participation of all members will increase the productivity of the employees and the success of the students. Thus, there is a significant relationship between the instructional leadership behaviors of school principals and a positive school culture.

Instructional leadership differs from other leadership types, as it directly focuses on learning processes. It is the process by which the school principal influences teaching and learning situations (De Bevoise, 1984; Daresh & Chingjen, 1985; Şişman, 2004). The purpose of instructional leadership is to enable everyone involved in the teaching-learning process to reveal and maintain their hidden strengths to achieve the school's goals (Burnett & Pankake, 1990; Şişman, 2004). In other words, instructional leadership aims to create a productive environment by educating students in the best way possible and creating suitable conditions for learning and teaching (Çelik, 2000; Hoy & Hoy, 2006).

The most significant feature of instructional leadership is that it focuses on educational processes in schools (Hoy & Hoy, 2006). The main objective of schools is to provide educational activities, and instructional leaders set clear goals and communicate their expectations to other stakeholders in the school. They spend a significant amount of time addressing teaching and instructional problems (Balci, 1993). Instructional leadership is concerned with students, teachers, curriculum, and teaching processes.

Instructional leadership imposes many responsibilities on school principals. They should be skilled in time management (Şişman, 2004) and make themselves present in the classroom, break time, corridor, and everywhere in the school (Buyrukçu, 2007). They should ensure that successful students are recognized by the school and its environment to continue to encourage other students and increase their learning motivation (Şişman, 2004). Additionally, the leader is expected to participate in the professional work of teachers in line with the school's goals and motivate them in this regard (Gürsun, 2007).

Schools have their unique cultures, observed in the behavior, ceremonies, traditions, and all kinds of activities of the school staff. School culture is multifaceted and has different dimensions. Positive school culture reflects common goals and values, the importance given to continuous learning, collaborative relationships, sharing experiences, and acting together to solve problems. School culture consists of five sub-dimensions: being goal-oriented, being open to innovation, cooperation between teachers, decision-making together, and constructive and supportive leaders (Engels et al., 1986). For effective schools, it can be stated that the instructional leadership of school principals and the school culture they create come to the fore. Instructional leaders are people who define the goals of the school, create the vision and mission, follow the developments related to teaching, provide a collaborative working environment for their employees, know that the culture of the school should develop around the goals, and interact with the school's environment and other institutions while fulfilling these duties (Arslantaş, 2012).

In this study, the aim was to examine the relationship between school principals' instructional leadership behaviors and school culture. In this context, the following research questions were investigated based on teacher opinions:

1. What is the level of school culture and instructional leadership behaviors of school principals?
2. Do school culture and instructional leadership behaviors of school principals differ according to variables such as gender, seniority, educational status, and school level?
3. Is there a significant relationship between the instructional leadership behaviors of school principals and school culture?

The research utilized a relational survey model, and a random sampling method was used. The sample of the research consisted of 416 volunteer teachers working in official primary, secondary, and high schools in Kırşehir province during the 2021/2022 academic year. To collect data, the Instructional Leadership Scale developed by Alig-Meilcarek (2003) and adapted to Turkish by Şahin (2011), and the School Culture Scale developed by Terzi (2005) were used. Additionally, a personal information form prepared by the researcher was used to inquire about the participants' type of school, education level, years of service, and working time at the school. The frequency, mean, and standard deviations of scale items were calculated.

The differentiation status of the researchers according to gender and education level was examined with the t-test, and the differentiation status of the type of school, year of service, and working time at the school was examined with the ANOVA test. The relationship between the instructional leadership behaviors of school principals and organizational culture was examined through Pearson Correlation analysis.

Finally, when the relations between the variables were examined in the study, it was found that there was a high positive correlation between instructional leadership and school culture, according to teachers' opinions. This result is consistent with previous research in the field (DuPont, 2009; Miles, 2002). Şahin (2011) also found that there is a positive relationship between school principals' instructional leadership behaviors and school culture. Based on the results of the research, it was concluded that instructional leadership behavior has a positive impact on organizational culture, and a positive organizational culture affects instructional leadership behaviors positively.

NEO-KLASİK YAKLAŞIMIN KATKILARI: MODERN İŞ DÜNYASINDA HÂLÂ GEÇERLİ Mİ?
**CONTRIBUTIONS OF THE NEO-CLASSICAL APPROACH: ARE THEY STILL VALID IN THE
MODERN BUSINESS WORLD?**

Fettah KAYRA
Siirt Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İşletme Bölümü
fettah.kayra@siirt.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6954-9910

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:
28.04.2023

Kabul Tarihi:
06.10.2023

Yayın Tarihi:
25.12.2023

Anahtar Kelimeler
Neo-klasik Kuram,
İnsan Kaynakları,
Örgütsel Başarı,
Yönetim

Keywords
Neo-classical
Theory,
Human Resources,
Organizational
Success,
Management

İnsan üzerine spot ışıkları tutan neo-klasik akım, yönetim araştırmalarında bireyi merkeze alarak birçok örgütsel soruna çözüm aramış ve bu konuda hem bilim insanlarına hem de örgüt yöneticilerine çeşitli çözüm reçeteleri sunmuştur. Son dönemde, neo-klasik akımın güncelliğini önemli ölçüde yitirdiği, örgütsel problemler konusunda yetersiz kaldığı ya da fazla bireyci olduğu konularında eleştiriler göze çarpmaktadır. Bu çalışmada ise, kavramsal bir çerçeve çizilerek söz konusu akımın günümüzde başta insan kaynakları konusunda olmak üzere örgütlere hâlâ önemli katkılar sunduğu ve güncel operasyonel değerini koruduğu savunulmaktadır. Çalışmada, Büyük Buhran yıllarından II. Dünya Savaşı sonrasına, hatta 60'lı yıllara uzanan bir zaman aralığında neo-klasik alana önemli katkılar sunmuş olan bazı bilim insanlarının önemli çalışmalarından faydalanarak günümüz yöneticilerine hem bireysel hem de örgütsel başarı için çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Ayrıca, neo-klasik yaklaşıma yönelik eleştirel bakış eleştirilmiştir.

The neo-classical movement, which keeps the spotlight on people, has sought solutions to many organizational problems by centering the individual in management research and has offered various solution prescriptions to both scientists and organizational managers. Recently, there have been criticisms that the neo-classical movement has lost its currency to a great extent, that it is inadequate in addressing organizational problems, or that it is too individualistic. In this study, by drawing a conceptual framework, it is argued that the movement in question still makes significant contributions to organizations, especially in the field of human resources, and maintains its current operational value. In the study, by benefiting from the important studies of some scientists who made significant contributions to the neo-classical field in a period extending from the Great Depression to the Second World War and even into the 60s, various suggestions were made to today's managers for both individual and organizational success. Additionally, the critical view towards the neo-classic approach has been criticized.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1289195>

Atıf/Cite as: Kayra, F. (2023). Neo-klasik yaklaşımın katkıları: Modern iş dünyasında hâlâ geçerli mi? *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2151-2173.

Giriş

Bilimsel alandaki gelişmeler üretilen bilginin kullanım süresini çoğu defa kısaltmakta ve tedavüldeki bilginin sürekli olarak sirkülasyonuna neden olmaktadır. Bu durumun, değişimin hızlı bir şekilde cereyan ettiği günümüz dünyasında daha yoğun bir biçimde görüldüğü de su götürmez bir gerçektir. Değişim ve yeniliğin getirileri yadsınamamakla birlikte söz konusu süreç, bilimsel alana katkı sunan birçok gelişmenin demode olarak görülmesine neden olmaktadır. Bilimin gelişmesi yönünde eleştirel bilginin ve yenilikçi fikirlerin katkısı elbette mühim bir meseledir. Fakat, bu etkenler zaman zaman bilimin temel yapı taşlarını hak etmedikleri durumlarda bile yerinden oynatabilmektedir. Toplam kalite yönetimi (TKY), amaçlara göre yönetim (AGY), yeni kamu yönetimi (YKY) vb. yönetim uygulamaları bir yana, hatırı sayılır bir tarihi olan ve kapsamlı çalışmalara sahip akımların bile bir “yönetim modası” (Abrahamson, 1996a; 1996b) olarak görülmeye başlandığı durumlara şahit olunmaktadır. Bunun yönetim alanındaki en önemli örneklerinden biri neo-klasik yönetim ve organizasyon teorileridir.¹ Bu yaklaşımda, örgütlerin maddi unsurlarından ziyade insan faktörüne odaklanılmış ve kişilerin ihtiyaçları, memnuniyeti, motivasyonu ve performansı gibi çeşitli konular ele alınmıştır.

Neo-klasik akım 1940'lar ve 1950'lerde zirve noktasına ulaşmakla birlikte 1960'ların sonlarında gücünü giderek yitirmeye başlamıştır. Bu yaklaşım, endüstriyel teori ve uygulamalarda hâlâ etkisini sürdürmekle birlikte (Slattery, 2015, s. 272) değeri ve geçerliliğiyle ilgili birçok eleştiriye muhatap kalmaktadır. Çalışmanın temel amacı, bu konuyu mütalaa ederek ve kavramsal bir çerçeve çizerek neo-klasik yönetim ve organizasyon teorilerinin güncelliğini koruduğunu ve örgütlere başta insan kaynakları alanında olmak üzere hâlen önemli katkılar sunduğunu göstermektir. Çalışanların moral ve motivasyonunun sağlanması, sağlıklı bir çalışma ortamının tesis edilmesi ve dolayısıyla örgütün başarıya ulaşmasının yolu -yönetim alanındaki diğer teorileri de es geçmeden- daha çok kişilere ve kişiler arası iletişim süreçlerine odaklandığı için neo-klasik teorilerin dikkate alınmasıyla mümkündür. Aradan uzun bir süre geçmesine ve -sözde- modasını yitirmesine rağmen neo-klasik teorilerin örgüt yöneticilerine bir nevi rehber niteliği taşıdığı ifade edilebilir.

Üsdiken ve Erden'e göre (2001, s. 4), yönetimin temeli, yöneticilere işlerini nasıl yapmaları gerektiği konusunda yol gösterecek bilgiyi üretmeye dayanmaktadır. Alanın temeli de bu konuda Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) iş dünyası için öneriler sunmayı amaçlayan çalışmalara, özellikle de uygulayıcı pozisyonunda olan iş insanlarının çabalarına dayanmaktadır. ABD'de 1950'lerden sonra yönetim biliminin hem bilimsel açıdan hem de örgüt yöneticileri açısından faydalı olması gerektiği tartışılmaya başlamıştır. Zamanla, söz konusu bakış açıları bilimsel düzeyde; bilimi geliştirmeyi temel alan “bilimcilik” ve örgütleri geliştirmeyi temel alıp yöneticilere bu konuda öneriler sunan “yönetimcilik” olmak üzere iki gruba ayrılmıştır (Drucker, 1955; Üsdiken ve Leblebici, 2001, s. 377). Tabii, görünürde birbirinden farklı ama esas itibarıyla aynı konuları ele alan bu iki dünyanın hem normları hem de kitleleri birbirinden farklıdır. Bilimciliği ilke edinen kesimin muhatabı kendi bilimsel/akademik topluluğu, yönetimciliği ilke edinen kesimin muhatabı ise iş dünyası ile ilgili meselelere

¹ Bu noktada, yönetim alanında baskın ekol ve paradigmlar ve tarihî gelişimleri konusunda bir parantez açmak gerekmektedir. Yönetim alanının yanı sıra diğer birçok alanda özellikle sınıflandırmalar konusunda farklı perspektifler bulunmaktadır. Bilindiği üzere, her bir paradigmanın destekleyicileri toplumsal hayatın problemlerine kendi dünya görüşlerine uygun olan açıklamalara dayanarak çözümler üretmeye çalışır (Astley ve Van de Ven, 1983, s. 270). Örgüt ve yönetim alanının yapı-eylem ve parça-bütün tartışmaları ekseninde ortaya çıkan çok paradigmatlı görüntüsünden ve farklı araştırma cephelerinden söz etmek mümkün olsa da (Sargut, 2012; Astley ve Van de Ven, 1983) ilgili yazının Kuzey Amerika araştırma merkezlerinde faaliyet gösteren yazarlar tarafından yönlendirildiği ve genel anlamda nesnelci ve yapısal işlevselci bir yaklaşımın ağır bastığı ifade edilebilir (JoséAcedo González vd., 2001, s. 347; Özen, 2000, s. 3; Sargut, 2012, s. 2). Bu konuda, farklı geleneklere dikkat çeken ve bu farklılıkların oluşumunda çeşitli etkenlere (coğrafi bölge, çevre, ekonomi, toplum vb.) işaret eden eleştirel bazı görüşler bulunmasına karşın (Collin vd., 1996; Baruch, 2001; Akt. JoséAcedo González vd., 2001; Barley ve Kunda, 1992, s. 392) -Türkiye de dâhil olmak üzere- genel ekollerin ve kabullerin ağırlıklı olarak benimsendiği ve çalışmaların genel olarak bu temelde ilerlediği söylenebilir. Yani, sınırlı da olsa farklı geleneklerin mevcudiyetine rağmen baskın paradigma ve akımların etkili olması söz konusudur. Örneğin, Türkiye'deki yönetim eğitimi konusunda eş biçimsel mekanizmalara değinen Sargut (2009), 1980'lerde yükselen liberal hareketlerin ardından küresel gelişmelerin de desteğiyle özel sektörün etkisini arttırdığını ve bunun bir sonucu olarak eğitimde ve özel sektör uygulamalarında Amerikan modelinin yerleştiğini vurgulamaktadır. Tabii bu durumun, amaçlanmış bir öykünme isteğinden ziyade çoğu defa normatif etkenler nedeniyle gerçekleştiği söylenebilir. Bu çalışmada da -literatürde yönetim ve organizasyon teorilerinin sınıflandırılması konusunda farklı değerlendirmeler mevcut olmakla birlikte- genel kabullere uyum sağlanması açısından “klasik, neo-klasik, modern...” şeklinde oluşturulmuş hâkim ekolden yola çıkılmıştır. Sargut ve Özen (2007, s. 7), bu şekilde oluşturulan dönemselleştirmeyi teorik ve pratik bilgiyi birbirinden ayırmaması ve 1970'li yıllardan sonra ortaya çıkan kuramlara değinmemesi nedeniyle eleştirmektedir. Tabii, bu konudaki tartışmalar ayrı bir çalışma konusu olup dünyada ve Türkiye'de yönetim yazını tarihinin sınıflandırılma konusunun tarihî süreç içerisinde ne ölçüde ve ne şekilde değişebileceği bir muamma olarak kalmaktadır.

çözüm ve öneriler sunduğu yöneticilerdir (Üsdiken, 2002, s. 147). Yine de, bu iki bakış açısının birlikteliğinin bir sonucu olarak bilim faaliyetinin de yöneticilerin sorunlarına eğilmesi gerektiği umulmuştur (Üsdiken, 2002, s. 137).

Ülkemizde, yönetim/örgüt alanının gelişimi konusunda şu ana kadar yürütülen çalışmalara bakıldığında, alanın daha çok uygulamaya dönük model ve teknikler sunan görgül araştırmalara dayandığı görülmektedir (Erdemir, 2009, s. 7). Bu çalışmaların birçoğunun amacının, Türkiye’de faaliyet gösteren örgütleri, dolayısıyla makro boyutta Türkiye’yi “değiştirmeye” yönelik olduğu ifade edilebilir (Üsdiken ve Erden, 2001, s. 6). Üsdiken (2002, s. 145), bu çabanın bilimsel anlamdaki bilgiyi üretme yaklaşımını geride bıraktığını ve Türkiye’de bu konuda gerçekleştirilen akademik çalışmaların yegâne amacının yöneticilere yol gösterme hâline geldiğini vurgulamaktadır. Fakat, tam da bu noktada önemli bir hususa değinmek gerekir. Bu da, yönetim bilimi camiası tarafından örgütlerin gelişimi için üretilen bilginin pratiğe ne derece aktarıldığı yani örgüt yöneticileri tarafından ne derece okunabilir ve anlaşılabilir olduğudur. Çoğu defa teknik ve bilimsel ifadelerle dolu metinlerin örgüt yöneticilerine ne düzeyde ışık tuttuğu tartışma konusu hâline getirilebilir.² Bu çalışmada, yaygın ortodoksinin aksine nicel esaslardan ziyade nitel argümanlara dayanan ve örgütler için daha anlaşılır tavsiyeler sunan bir yaklaşım ortaya konmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla, çalışmanın pratik anlamdaki yansımaları örgütler için de fayda sağlayacak ve böylelikle bilim-yönetim birlikteliğine de katkı sunacaktır.

Çalışmada, öncelikle, neo-klasik yönetim ve organizasyon teorisi hakkında genel bir bilgi verilmiş, sonrasında alandaki öncü isimler ve çalışmalar kapsamlı bir biçimde açıklanmıştır. Ayrıca, her bir kısımda, neo-klasik alandaki önemli düşünürlerin çalışmalarından faydalanarak örgüt yöneticilerine yönetim konusunda bireysel ve örgütsel başarı için fayda sağlayacak kurallar/prensipler sunulmuştur. Sonuç bölümünde ise, neo-klasik yönetim ve organizasyon teorisinin güncelliğine, özellikle insan kaynakları alanına olan katkılarına değinilmiş ve eleştirilere cevap niteliğinde genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Neo-Klasik Yönetim ve Organizasyon Teorisi: Öncü İsimler ve Araştırmalar

Geleneksel örgüt kuramı araştırmaları 1900’lü yılların başında ortaya çıkmış ve 1930’lu yıllara kadar başta Amerika ve Avrupa olmak üzere çoğu bölgede etkisini sürdürmüştür (Şimşek ve Çelik, 2013). Fakat, zamanla örgütlerin büyüklüklerinin artması, buna bağlı olarak ortaya çıkan yönetim problemleri ve 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin neden olduğu işsizlik örgüt yöneticilerinin klasik örgüt teorileri ve uygulamalarından kısmen uzaklaşmalarına neden olmuştur. Çünkü, bu tarz örgütsel uygulamaların işletmeler açısından birçok konuda yetersiz kaldığı düşünülmüştür (Koçel, 2013). Bu durumun bir sonucu olarak neo-klasik adı verilen yeni bir akım doğmuş ve zamanla yerini sağlamlaştırmıştır (Sökmen, 2010). Aslında, neo-klasik (yeni klasik) yönetim düşüncesi klasik yönetim yaklaşımı gibi yeni yönetim teorileri oluşturmayı amaçlamamıştır (Koç ve Topaloğlu, 2012). Bu yaklaşım, yönetim konularına yeni ilkeler getirmekten ziyade klasik yönetimin insanı ihmal eden tarafını tamamlamayı ilke edinmiştir (Genç, 2007). Bu açıdan, neo-klasik teorisinin klasik teoriye yeni kavramlar kazandırmakla beraber klasik yaklaşımı tamamlayan ve daha da geliştiren bir akım olduğu ifade edilebilir (Efil, 2010). Tabii, neo-klasik akım ortaya çıkana dek örgütün en önemli unsurlarından biri olan insan kavramı çeşitli şekillerde araştırma konusu olmuştur. Fakat bu konunun hem bilimsel açıdan hem de sosyal varlık temelinde incelenmeye başlanması 1. ve 2. Dünya Savaşları arasında ortaya çıkmıştır. Bu süre zarfında gerçekleşen sosyoekonomik koşullar ve gelişmeler bilim insanlarını örgütlerde insan ilişkilerini de ele almaya sevk etmiştir (Baransel, 1979, s. 235; Öztaş, 2015, s. 172-173).

İnsan kaynakları yönetiminin köklerini de var eden bu akım, bir Amerikan geleneği oluşturan Mayo, Maslow ve McGregor’a kadar izlenir (Guest, 1990, s. 381). Neo-klasik örgüt teorilerinin temeli psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi farklı disiplinlere dayanmaktadır (Şimşek ve Çelik, 2009). Bu nedenle, neo-klasik teorilerin örgütsel araştırmalara yaptığı en büyük katkı, örgüt içerisinde insan davranışlarının örgüte etkilerini, örgütsel yapı ile insan davranışları arasındaki etkileşimi ve bu etkileşimin sonuçlarını açıklamaya çalışmasıdır (Tengilimoğlu, Atilla ve Bektaş, 2012). Dolayısıyla, neo-klasik çalışmaların insan davranışları ağırlıklı olması nedeniyle bu akıma

² Söz konusu problem, bilimcilik esasında yürütülen araştırmalarda da yoğun bir şekilde görülmektedir. Örneğin (Özen, 2000, s. 25; Yıldırım, 2002), yönetim alanında araştırmacıların genellikle sayısal olarak ölçülebilir konulara odaklandığı ve neredeyse her olgunun her zaman ve koşulda sayılarla ifade edilmesi yönünde bir eğilimin olduğu çoğu defa dile getirilmektedir. Bu nesnelci yaklaşım, bazı durumlarda araştırmaları sınırlandırabilmekte ve incelenen olay ya da olguların tam anlamı ile açıklanamamasına neden olmaktadır.

“Davranışçı Yönetim ve Organizasyon Teorisi” de denilmektedir (Koçel, 2013). Akımın etkisini artırmasıyla, işverenler personele yönelik çeşitli sosyal imkânlar sunmuş (Öztekin, 2010), örgüt zamanla yapısal ve mekanik bir süreçten ziyade çeşitli ihtiyaçlara sahip insanların bir araya gelmesiyle oluşan sosyal bir yapı olarak görülmüştür (Sökmen, 2010). Yani, örgütlerin faaliyet göstermesini sağlayacak salt maddi unsurların yanında manevi unsurlar da önem kazanmış ve söz konusu faktörlerin örgütün yapısı ve başarısı üzerindeki etkilerine odaklanılmıştır. Kısaca, klasik yönetim teorilerini esas alan teorisyenlerin ve uygulayıcıların çoğu örgüt içerisinde faaliyet gösteren çalışanların motive edilmesinin en kolay yolunun maddi unsurlar olduğuna inanırken (Hodgetts, 1997), neo-klasik yönetim ve organizasyon teorisi ise insanı temel alarak çalışma hayatına yeni bir perspektiften bakmış ve örgütün maddi unsurlar yanında manevi unsurlarına da dikkat çekerek yönetim alanında çığır açmıştır. Tabii, klasik yönetim ve organizasyon teorilerinin insanı tamamen ihmal ettiği haksız bir eleştiri olmakla birlikte neo-klasik yaklaşımın özellikle bu alana odaklanması ve çalışanların çalışma hayatına ilişkin yeni argümanlar sunması bu akımı özellikle ilk dönemlerde klasik akımın tahtına oturtmuştur.

Tabii, neo-klasik yaklaşım, klasik örgüt teorisine tamamen zıt bir ekol olarak değerlendirilmemelidir. Bu ekol, insan ve örgüt arasında en etkili ve en verimli ilişkiyi kurmak amacıyla psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi sosyal bilimlerin bakış açılarından destek alarak insanı örgütün merkezine almış ve örgütün başarıya ulaşmasında en önemli unsur olarak görmüştür (Keskin, Akgün ve Koçoğlu, 2016, s. 179).

Sonuç olarak, neo-klasik dönem, klasik dönem kuramlarının ihmal ettiği insan duygu ve düşüncelerinin örgütlere etkilerini araştırmış ve bu faktörler üzerinde durmuştur. İnsan faktörünün içinde olduğu hiçbir sistem insan doğasından izole düşünülemez. Bu yüzden neo-klasik yaklaşım önceleri klasik teoriyi tamamlayıcı çalışmalar yürütmeyi amaçlamışsa da farklı bir yaklaşım geliştirmiştir.

Neo-klasik yönetim düşüncesine yöneltilen bazı eleştiriler ise şu şekildedir (Genç, 2007, s. 125; Slattery, 2015, s. 271-272; Öztaş, 2015, s. 204):

- Örgütlerde insan faktörünün üzerinde çok fazla durulmuş ve diğer etkenler göz ardı edilmiştir.
- İnfornel gruplar üzerinde yine gereğinden fazla durulmuş, formel örgüt biçimi ve formel iletişim ihmal edilmiştir.
- Hawthorne araştırmaları temel alınarak yöneltilmiş bir diğer eleştiri de araştırma yapılan örgütlerdeki insan ilişkilerinin gerçek durumu yansıtmadığıdır. Buna göre, araştırmaya konu edinen çalışanlar izlendiklerini bildiklerinden dolayı normalde davranacaklarından farklı bir şekilde hareket etmişlerdir.
- Örgütler sosyal bir sistem olmaları yanı sıra teknik ve fiziksel sistemlerdir. Örgütlerin dış çevreleriyle etkileşimini sağlayan en önemli araç formel iletişim yollarıdır. Neo-klasik teoride bu iletişim yolları yeteri kadar dikkate alınmamış ve örgütle dış çevresi arasındaki iletişim ve etkileşim ihmal edilmiştir.
- Neo-klasik akımda, örgütsel problemler genellikle insan duygularına bağlanmış ve sürekli olarak “insanın rasyonel davranmadığı” vurgulanmıştır. Bir başka deyişle, neo-klasikler, örgütlerdeki her problemi bir duygu ve sosyal ilişki problemine indirgeme eğilimine girmişlerdir. Fakat, insan davranışlarının her zaman duygusal temellere dayanmadığı bir gerçektir. Kişiler çoğu defa rasyonel sebeplere dayanarak hareket etmektedir.
- Neo-klasik akım, çalışanları yumuşak bir şekilde yönlendirmenin ve yönetime itaat etmeye uygun hâle getirmenin yolunu göstermiştir. Buna göre, neo-klasik akımın önerdiği uygulamalar işçileri kontrol etmenin ve onların beyinlerini yıkamanın kurnaz bir yolu ve aracıdır. Sonuç, her zaman aynıdır; psikolojik ve sosyal ihtiyaçları örgüt amaçları doğrultusunda yöneterek kâr elde etmek ve işçileri sömürmek.

Neo-klasik çalışmalar genel olarak insan ilişkilerini ya da insan davranışlarını temel alan çalışmalar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Aşağıda, ilk olarak, “insan ilişkileri yaklaşımı” konusunda bazı temel çalışmalar sunulmuştur. Bir sonraki alt bölümde ise insan ilişkilerinden ziyade insan doğasını, kişilerin bireysel özelliklerini ve insan davranışlarını hareket noktası kabul eden “davranışçı yaklaşım” konusunda yapılmış araştırmalara yer verilmiştir. Bu iki yaklaşım çatısı altında sunulan her bir kısmın sonunda birer “kural” türetilmiş ve böylelikle neo-klasik yönetim çalışmalarından bugüne ve bugünün yöneticilerine seslenen bazı temel kurallar ortaya konmaya çalışılmıştır.

İnsan İlişkileri Yaklaşımı

İnsan ilişkileri yaklaşımı, çalışanlar arasındaki ilişkilere ve bu ilişkilerin örgütlere olan etkilerine odaklanmakta, aynı zamanda örgüt-toplum ilişkilerine dair de çeşitli açıklamalar sunmaktadır. Aşağıda, bu konuda çalışma yürütmüş önemli bilim insanları ve araştırmaları yer almaktadır. Elton Mayo ve arkadaşlarının Hawthorne Araştırmaları, Eric Trist ve arkadaşlarının yürüttüğü Tavistock Enstitüsü Araştırmaları, William Lloyd Warner ve arkadaşlarının Yankee City Araştırmaları ve Kurt Lewin ve arkadaşlarının yürüttüğü Harwood İmalat işletmesi Araştırmaları bu yaklaşımın önde gelen çalışmalarından bazılarıdır. Aşağıda, sırasıyla söz konusu isimler ve çalışmaları ele alınmıştır.

Elton Mayo vd.'nin Hawthorne Araştırmaları

Hawthorne Araştırmaları (Mayo, 1933; Roethlisberger ve Dickson, 1939), Chicago’da bulunan Western Elektrik Şirketi’nin Hawthorne tesislerinde Harvard Üniversitesi’nden Prof. Elton Mayo ve arkadaşları tarafından 1924-1932 yılları arasında 8 yıl gibi oldukça uzun bir süreyi kapsayan bir dizi araştırmaya dayanmaktadır (Efil, 2010; Benligiray, 2015, s. 34).³ Efil (2010, s. 58), Hawthorne araştırmalarının esasen klasik yönetim akımının iki temel varsayımını sınamak amacıyla yapıldığını ifade etmektedir. Bu varsayımlar şu şekildedir:

- İş yerinin fiziksel koşullarının (ısı, aydınlatma, mola süreleri vs.) iyi olması işçilerin verimliliğini artırır.
- İnsan, kazancını maksimum düzeye çıkarmak ister. Dolayısıyla, işçilerin daha verimli çalışarak daha fazla kazanç sağlamasını mümkün kılan yöntemler geliştirilmelidir.

Söz konusu varsayımları sınamak için aydınlatma ve ısıtma düzeyleri, prim ödemeleri, dinlenme zamanları gibi çeşitli değişkenlerle verimlilik arasında nedensel ilişkiler incelenmiştir (Slattery, 2015, s. 269). İlk olarak, aydınlatmanın verimlilik üzerindeki etkileri araştırılmış ve en yüksek verimliliği sağlayan aydınlatma düzeyi tespit edilmeye çalışılmıştır. Fakat, bu yönde yürütülen ve tekrar edilen deneyler -umulanın aksine- iki değişken arasında herhangi bir ilişkiyi işaret etmemiştir (Benligiray, 2015, s. 34). Hatta, aydınlatmadaki değişikliklerin verimlilik üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığı görülmekle kalmamış, bazı durumlarda ışıkların azaltılması durumunda işçilerin daha fazla çalıştığı ve verimliliğin arttığı bile gözlemlenmiştir (Slattery, 2015, s. 269). Işıklandırma ile üretim düzeyi arasında bir ilişki bulunmaması araştırmacılar tarafından “anormal” olarak nitelendirilmiş, sonuçlar kamuoyu ile paylaşılmamış ve C. Snow araştırmanın yöneticiliğinden ayrılarak yerine neo-klasik okulun kurucusu kabul edilecek olan Elton Mayo davet edilmiştir. Akabinde, araştırmada yer alacak olan Roethlisberger ışıklandırma deneylerinde ortaya çıkan durumu, “beşeri bir konuyu beşeri olmayan verilerle açıklamaya çalışma” şeklinde ifade etmiştir (Öztaş, 2015, s. 178).

Gerçekleştirilen deneyler klasik akımın hipotezlerini doğrulamamış, aksine, bazen iş yerinin fiziksel koşulları kötüleştirilmesine rağmen verimlilik düzeyi artmıştır. Ya da, fiziksel koşulların iyileştirilmesi verimlilik üzerinde beklenen derecede etkili olmamıştır. Bunun üzerine Mayo ve ekibi, verimlilik konusunda fiziksel faktörler yerine psikolojik faktörlerin önemli bir değişken olduğunu ifade etmiş ve klasik akımın betimlediği “akılcı ekonomik insan” modeline karşılık “sosyal insan” modelini ileri sürmüştür (Koçel, 2013, s. 236; Benligiray, 2015, s. 34-35). Bir başka deyişle, işgörenler, klasik yönetim akımının öne sürdüğü biçimde her zaman ekonomik çıkarlarını maksimum yapacak şekilde hareket etmezler veya bazı etkenlerin baskısı nedeniyle edemezler. Çünkü, çalışanlar iş yaşamında çoğu defa bireysel değil kolektif hareket etmeye meyillidir (Şimşek ve Çelik, 2009, s. 115). Bu sebepten dolayı, insan davranışlarını olumlu ya da olumsuz olarak etkileyen psikolojik süreçler ve sosyal etmenler dikkate alınmalıdır.

Elton Mayo, Hawthorne tesisleri ve ABD’deki diğer üretim tesislerinde verimliliğin yeterli seviyede olmamasını ve işçiler arasında gözlemlenen direnci klasik teorilerin uygulanmasına ve insan faktörünün ihmal edilmesine bağlamıştır. Buna göre, işçiler bir makinenin dişlileri gibi değil, örgütün önemli birer unsuru olarak ele alınmalıdır.

³ Elton Mayo, söz konusu deneyleri yönetmesine rağmen çalışmalar yardımcıları Fritz Roethlisberger ile William Dickson tarafından yürütülmüştür (Hindle, 2014). Esasen, araştırmalar başta National Academy, National Research Council’den Charles Snow tarafından yürütülmüştür. Diğer araştırmalar ise Harvard Üniversitesi öğretim üyesi Elton Mayo ve ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir (Öztaş, 2015, s. 175).

Mayo'nun yardımcıları Roethlisberger ve Dickson, yöneticilerin, verimliliği artırmak ve başarıyla ulaşmak için bazı faktörlere dikkat etmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Buna göre, kişilerin arkadaşlık, statü, tanınma, motivasyon ve grup desteği gibi sosyal ihtiyaçları giderilmeli, yetenek ve yaratıcılıkları ortaya çıkarılmalıdır. Ayrıca, yönetim ve işçiler arasında iş birliği sağlanarak potansiyel bölünmeler ve çatışmalar minimum seviyeye çekilmelidir (Slattery, 2015, s. 270).

Kural 1: Bir örgütte sosyal imkânlar çoğu defa fiziksel imkânlardan daha fazla önem arz etmektedir. Örgüt yöneticilerinin maddi unsurlardan ziyade öncelikle çalışanlarının sosyal ihtiyaçlarını gidererek huzurlu bir çalışma ortamını tesis etmeyi amaçlamaları gerekir.

Tavistock Enstitüsü Araştırmaları (Eric Trist vd.)

Öncelikle, İngiltere'de Eric Trist (sosyal psikolog ve Londra'daki Tavistock Enstitüsü'nün başkan yardımcısı) ve K. W. Bamforth (aynı zamanda eski bir madenci olan bir endüstri lisansüstü öğrencisi) tarafından kömür ocaklarında yürütülen bu araştırmalar örgüt içerisinde faaliyet gösteren çalışanların örgüt içi iletişim ve etkileşimlerine odaklanmış ve insan boyutunu çözümleyen araştırmalardan biri olarak önemli sonuçlar ileri sürmüştür. Buna göre, örgüt içerisinde daha az sayıda insanın oluşturduğu gruplarda etkileşim daha yakın olacağından kişiler arası dayanışma da daha yüksek olacaktır. Araştırma kapsamında, kömür ocaklarında çalışan işçi grupları önceleri birbirleri ile yakın arkadaşlık ilişkileri bulunan 2-8 kişi arasında değişirken kömür çıkarma yönteminde yapılan değişikliklerle işçi grupları birbirine karıştırılarak yaklaşık 50 kişiden oluşturulmuş ve dolayısıyla kişiler arası gruplaşmalar engellenmiştir. Bunun bir sonucu olarak duygusal gerilimler artmış, eskiden var olan samimi ortam kaybolmuş ve işin verimliliği olumsuz yönde etkilenmiştir. İşçiler kendilerini yalnız hissetmeye başlamış ve işe karşı bağlılıkları azalmıştır. Ayrıca, monoton ve mekanik bir yapıya sahip kitlesel üretimin insani ilişkileri zayıflatıp örgütsel verimliliği de azalttığı görülmüştür (Baransel, 1979, s. 277-278; Genç, 2007; Özalp vd., 2004, s. 46-47; Fox, 1990).

Trist ve Bamforth, sonrasında şirket yönetimine önceki çalışma tarzını ve yeni teknolojiyi birleştiren yeni bir yaklaşım önermiştir. Şirket yönetiminin, Trist ve Bamforth'un önerilerini uygulamasının bir sonucu olarak verimlilik neredeyse önceki seviyelere yükselmiş ve devamsızlık önemli ölçüde azalmıştır. Kısa bir süre sonra, başka bir Tavistock danışmanı ve araştırmacısı olan A. K. Rice, Hindistan'ın Ahmedabad kentindeki iki tekstil fabrikasında benzer deneyler gerçekleştirmiş ve hemen hemen aynı sonuçlara ulaşmıştır. Tavistock'ta Trist, Bamforth, Rice ve meslektaşlarının öncülük ettiği yaklaşım, bir organizasyonun aynı anda hem sosyal hem de teknik bir sistem olduğu varsayımına dayanmakta ve bu iki sistemin birbiri ile uyumlu bir şekilde yürütülmesini önermektedir (Burke, 2006, s. 16-17). Araştırma sonuçları, Trist ve Bamforth (1951), Trist (1960) ve Rice (1958) tarafından hazırlanan çalışmalarla kamuoyuna sunulmuştur.

Kural 2: Örgüt yönetimi, resen oluşan çalışan gruplarını tehdit olarak görmemelidir. Ayrıca, örgüte dâhil edilecek inovatif ve teknolojik unsurlar, çalışanları mağdur etmeyecek bir şekilde ve mevcut yapıya uyumlu bir biçimde entegre edilmelidir.

Yankee City Araştırmaları (William Lloyd Warner vd.)

William Lloyd Warner'ın öncülük ettiği Yankee City Araştırmaları (Warner, 1941; Warner ve Lunt, 1941; Warner ve Low, 1947) neo-klasik yaklaşımın önemli çalışmalarından biridir. W. Lloyd Warner belki de en çok Hawthorn Projesi'ne yaptığı katkılarla tanınmaktadır. Warner, proje üzerinde doğrudan çalışmasa da Hawthorne Projesi'nin son aşamalarında araştırmacılara danışmanlık yaparak Amerikan şirketlerinde etnografik uygulamaya yönelik çabaları kavramsallaştıran ilk antropologlardan biri olmuştur. Yankee City çalışmasının ilk yılında, Harvard'da sık sık araştırma seminerleri düzenlenmiş ve burada Hawthorn Projesi üyeleri Yankee City ekibinin üyeleriyle etkileşime girmiştir. Bu görüşmelerde, endüstriyel ortamlardaki işçilerin fabrikanın ötesinde daha geniş bir sosyal bağlamda incelenmesi gerektiği kabul edilmiştir. Dolayısıyla, etnografi tek bir organizasyonun sınırları içinde değil, organizasyona nüfuz eden sosyal ilişkilerle birlikte incelenmiştir (Baba, 2009).

Araştırma, bir ayakkabı fabrikasının incelenmesine dayanmaktadır. Fabrikada, başlarda, usta-çırak ilişkisinin yürütüldüğü ve tecrübeli çalışanların önemli görüldüğü bir yapı mevcutken zamanla makineleşmeye gidilmiş ve tecrübeli çalışanlar hem örgüt içerisinde hem de toplumda var olan önemini yitirmiştir. Bu süreçte, görece tecrübeli ve yaşlı kişiler daha zor uyum sağlarken, daha az nitelikli gençler hem işin eskiye nazaran daha az vasıf

gerektirmesinden dolayı hem de genç yaşta olmalarından dolayı daha kolay uyum sağlamışlardır. Ayrıca, yeni yatırımlarla birlikte işletme sahipleri başka şehirlerden de ortaklar almış ve eskiden yönetim ve çalışanlar arasında süregelen samimi ortam bozularak grevlerin gerçekleştirilmesine neden olmuştur (Warner, 1941; Warner ve Lunt, 1941; Warner ve Low, 1947).

Teknoloji konusunda gerçekleştirilen inovasyonların insan ilişkileri üzerindeki etkilerine odaklanan Yankee City Araştırmaları teknolojik değişimin çalışanların psikolojik düzeylerinde ve verimliliklerinde önemli değişimler oluşturduğu sonucuna varmıştır. Buna göre, teknolojik değişimlerin, kişilerin sosyal sistem içerisindeki statüsü ve ilişkilerine göre tasarlanarak planlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Koç ve Topaloğlu, 2012; Eren, 2013).

Warner, araştırmasını, toplumsal ilişkileri ve daha büyük örgütlerle kesişen anlamları inceleme yoluyla Hawthorne araştırmalarından farklılaştırmıştır. Warner'ın araştırmaları insanların sadece örgütlerine değil, toplumsal ilişkilere de bağlı olduklarını ve onlarla eş zamanlı olarak etkileşim hâlinde olduklarını işaret etmiştir (Baba, 2009, s. 44).

Kural 3: Örgüt yöneticileri, sadece çalıştıkları örgütü değil, içerisinde faaliyette buldukları toplumun yapısını da dikkate almalıdır. Örgüte dâhil edilecek yenilikler, çalışanların da bir parçası olduğu toplumsal ilişkileri dikkate alacak şekilde gerçekleştirilmelidir.

Harwood İmalat İşletmesi Araştırmaları (Kurt Lewin vd.)

Kurt Lewin önderliğinde yürütülen Harwood İmalat İşletmesi Araştırmaları örgütlerde özellikle üretim konusunda kararlara katılma derecesi ve sonuçları açısından önemli katkılar sunmuştur. Örgüt çalışmaları alanında önemli araştırmalardan biri olan Harwood araştırmaları aslında daha uzun dönemli (1939-1970) olup, sadece 1939-1947 yılları arasında Lewin'in ölümüne dek kendisi tarafından yürütülmüştür (Güler, 2015, s. 12). Fakat literatürde, Harwood fabrikasında daha sonradan yapılan birçok deneye hemen hemen hiç yer verilmeyip sanki tek bir çalışma yapılmış gibi "Harwood Araştırması" olarak sunulmaktadır. Lewin'in yaşamı ve araştırmaları (Lewin, 1945; 1947) genellikle Marrow (1969) ve Burnes (2004, 2007, 2018) gibi isimler tarafından kapsamlı olarak incelenmiştir (Şener, 2021, s. 50-51).

Harwood araştırmaları Elton Mayo'nun yürüttüğü Hawthorne araştırmalarından farklılaşmaktadır. Çünkü, Harwood çalışmalarında, örneğin; katılım ve üretkenlik arasında olumlu bir ilişki beklenirken ve bu beklenti beklenen şekilde sonuçlanırken, Hawthorne çalışmalarında çalışma ilişkilerinin kalitesi ile üretkenlik arasında elde edilen sonuçlar tesadüfen üretilmiştir (Burnes, 2007; Güler, 2015, s. 50).

Konfeksiyon alanında faaliyet gösteren Harwood İmalat İşletmesi'nde yürütülen ilk araştırmalar çalışanların kararlara katılımlarının artırılmasının örgütsel verimliliği önemli ölçüde artırdığını göstermiştir. Bu işletmede, pijama modellerinin çok sık değiştirilmesi işçiler arasında huzursuzluğa ve verimsizliğe neden olmaktadır. Uygulanan yöntemde, yapılacak olan değişimler ustabaşı tarafından işçilere bildirilip öğretilmekte ve belirli bir günde yeni modelin üretimine geçilmektedir. Bu durumun bir başka sonucu da işçiler arasında görülen yüksek iş gücü devir hızıydı. İş gücü devir hızını ve verimlilik kaybını azaltmak için pijama modelleri üretimi konusunda çeşitli deneyler yürütülmüştür. İşçiler önce üç gruba ayrılmış, ilk grupta geleneksel üretim modeli yerini korumuştur. İkinci grupta, işçiler kararlara kısmen katılmış ve önerilerinden bazıları dikkate alınmıştır. Üçüncü grupta ise işçiler tamamen serbest bırakılarak model değişimleri kendi kararlarına bağlı kılınmıştır. Sonuçlar, eskiden uygulanan modele göre ikinci ve özellikle de üçüncü yöntemin verimliliği artırdığını ve iş gücü devir hızını azalttığını göstermiştir (Baransel, 1979). Araştırma, çalışanların kararlara katılımının artırılmasının verimlilik üzerindeki etkilerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca, çalışanların uzmanlık alanlarında sıkça değişim yapılmasının başarı üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekilmiştir (Eren, 2013).

Öz yönetim, liderlik eğitimi, basmakalıp yargıları değiştirmek ve değişime karşı direncin üstesinden gelmek gibi konular Harwood araştırmaları kapsamında ele alınan diğer bazı önemli konulardandır (Baransel, 1979).

Kural 4: Örgütte, çalışanların kararlara katılımı muhakkak sağlanmalıdır. Bununla birlikte, örgütsel faaliyetlerin geliştirilmesi ya da farklılaştırılması süregelen düzeni bozmayacak şekilde uygulanmalıdır.

Davranışçı Yaklaşım

Davranışçı yaklaşım, insan ilişkilerinden ziyade insan doğasından, kişilerin bireysel özelliklerinden ve davranışlarından hareketle ortaya konan çalışmalardan oluşmaktadır. Douglas Mc Gregor, Rensis Likert, Chris Argyris, George C. Homans, Kurt Lewin, Hugo Münsterberg, Chester Barnard, Abraham Maslow, Clayton Paul Alderfer, Frederick Herzberg ve David Mc Clelland gibi isimlerin araştırmaları insan davranışlarını temel alan araştırmalar olarak neo-klasik kuramda yerini almıştır. Aşağıda, davranışçı yaklaşıma katkısı olan bazı önemli isimler ve çalışmalarını sunulmuştur.

Douglas McGregor'ın X ve Y Kuramı

Douglas McGregor'ın "Organizasyonların Beşeri Yönü" adlı kitabı (1957) yöneticilerin çalışanlarına bakışına ve davranışlarına odaklandığı temel neo-klasik çalışmalardan biridir. McGregor, yöneticilerin, astlarına bakışının ve onlara karşı davranışlarının, insanları algılama şekline bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bir diğer deyişle, yöneticilerin davranışları onların insanlar hakkındaki varsayımlarına göre şekillenmektedir (Uygur, 2011; Koçel, 2013). Buna göre, yöneticiler çalışanlarına temelde iki farklı açıdan yaklaşmaktadır. Bunlar; klasik teoriyi temel alan X yaklaşımı ve klasik teoriyi eleştirerek oluşturduğu Y yaklaşımıdır. X teorisinin ortalama insan konusundaki varsayımları aşağıdaki şekildedir (McGregor, 1957):

- Çalışmaktan hoşlanmaz. Bu nedenle, onu çalışmaya yönlentecek temel motivasyon ödül ve cezaya dayanmalıdır.
- Sorumluluk almayı istemez, tembelliğe eğilimlidir ve çalışma konusunda hırslı davranmaz.
- Kendi amaçları, örgütün amaçlarından önce gelir.
- Değişimden hoşlanmaz ve değişime karşı direnç gösterir.
- Yeteri kadar akıllı değildir, kandırılmaya ve manipüle edilmeye elverişlidir.

Klasik teoriye dayanan bu anlayışı temel alan bir yönetici, çalışanlarını örgütün gereklerine uyan pasif bir unsur olarak görecektir ve buna bağlı olarak da otoriter bir davranış sergileyecektir (Koçel, 2013). Fakat, yöneticilerin bu şekilde bir tutum sergilemesi çalışanlar tarafından tepkiyle karşılanabilir ve bu tepki de üretimi kasten kısıtlama, aşırı ve düşmanca sendikacılık gibi örgütün amaçlarına ulaşmasını engelleyecek hareketleri besleyebilir (Özkalp ve Kirel, 2018, s. 283).

Y kuramının ortalama insan konusundaki varsayımları ise X bakış açısının tam tersi yönündedir (McGregor, 1957). Dolayısıyla, Y varsayımlarını benimseyen bir yönetici doğal olarak çalışanlarına daha olumlu yaklaşacak, onları kararlara katılım noktasında motive edecek ve sıkı kontrol yerine daha özgür bir ortam oluşturmaya çalışacaktır. McGregor'a göre, bu yaklaşımı temel alan yöneticiler X yaklaşımını temel alan yöneticilere nazaran daha başarılı olacaklardır (Koçel, 2013). Güven konusunda ise X ve Y teorilerine dayanan yöneticiler yine farklı yaklaşımlar sergileyecektir. X kuramı çalışanlara güvenmemeye, Y kuramı ise onlara güvenmeye ve iş ortamında güven ortamını sağlayacak faaliyetler yürütmeye dayanmaktadır (Genç, 2007).

Kural 5: Yönetici, X teorisi yerine mutlak surette Y teorisini benimsemelidir. Çalışanlara karşı olumlu bir gözlük takmak ve onlara güvenmek hem bireysel hem de örgütsel açıdan huzurlu bir ortam ve olumlu bir iklim oluşturacaktır.

Rensis Likert'in Sistem 4 Modeli

Neo-klasik akımın önemli isimlerinden bir diğeri Rensis Likert'tir. Likert, yöneticiler ve astları arasındaki ilişkilere dayanan ve Sistem 4 Modeli olarak adlandırılan çalışmasıyla (Likert, 1961) neo-klasik araştırmalara büyük katkı sağlamıştır. Likert, etkin bir şekilde işleyen ve işlemeyen örgütleri birbirinden ayıran yapısal ve davranışsal faktörleri araştırmış ve buna dayanarak bir örgüt yöneticisinin davranışlarını dört kategoriye ayırmıştır. Yani, Likert'e göre, yöneticiler astlarıyla olan ilişkilerinde dört farklı biçimde davranış sergilemektedir (Uygur, 2011). Söz konusu kategoriler şu şekildedir (Likert, 1961; Koçel, 2013, s. 582):

Tablo 1. Sistem 1-Sistem 4 Modeli

	Sistem 1 (istismarcı otokratik)	Sistem 2 (yardımsever otokratik)	Sistem 3 (katılımcı)	Sistem 4 (demokratik)
Astların kendilerini serbest hissetme dereceleri	Serbestlik yoktur.	Astlar kendilerini fazla serbest hissetmez.	Oldukça serbest bir ortam vardır.	Tam bir serbestlik vardır.
Yöneticinin astlara olan güveni	Astlara güvenilmez.	Hizmetçi ve efendi arasındaki gibi bir güven anlayışı mevcuttur.	Güven vardır fakat yönetici kararlarla ilgili kontrole sahip olmak ister.	Yönetici astlarına tüm konularda tam olarak güvenir.
Yöneticinin, sorunların çözümünde astlarının fikirlerine başvurması	Astların fikirleri nadiren alınır.	Astların fikirleri bazen alınır.	Astların fikirlerine genellikle başvurulur.	Astların fikri daima alınır ve uygulamaya konur.

Kaynak: Koçel, 2013.

Likert'in araştırmaları, Sistem 1 ve Sistem 2'nin görüldüğü örgütlerde verimsizlik ve dolayısıyla başarısızlığın ortaya çıkacağını işaret etmektedir. Yine, Sistem 3 ve Sistem 4'ün görüldüğü örgütlerde de yüksek verim ve başarı görülecektir. Likert, ayrıca, yöneticilerin Sistem 1 ve Sistem 2'yi temel alan davranışlardan kaçınmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

Kural 6: Çalışma ortamı, katılımcı ve demokratik bir temele dayanmalıdır. Yöneticiler, -tercihen Sistem 4 olmak üzere- Sistem 3 ya da Sistem 4'ü uygulamalıdır.

Chris Argyris'in Olgunlaşma Kuramı

Chris Argyris'e göre (1957), örgütsel amaçlara ulaşmada en önemli faktörlerden biri çalışanların yetki alanını genişletmek yani onları daha serbest bir hâle getirerek yükselmelerini sağlayacak bir ortam oluşturmaktır. Böylelikle, hem çalışan motive edilmiş olacak hem de bu durum işletmenin başarısını artıracaktır (Eren, 1996). Argyris, örgüt çalışanlarının olgun olan ve olgun olmayan davranış biçimleri gösterebileceğini ve kişilerin bu iki uç arasında herhangi bir yerde bulunabileceğini dile getirmiştir (Koçel, 2013). Olgun olan ve olgun olmayan kişilerin temel özellikleri Tablo 2'de gösterilmiştir (Uygur, 2011).

Tablo 2. Olgun ve Olgun Olmayan Kişilerin Temel Özellikleri

Olgun Olmayan Kişinin Özellikleri	Olgun Kişinin Özellikleri
Pasif	Aktif
Bağımlılık	Bağımsızlık
Sınırlı davranışlar gösterme	Değişik davranışlar gösterebilme
Yüzeysel ilgi	Derin ilgi
Kısa dönem bakış açısı	Uzun dönem bakış açısı
Astlık durumu	Üstlük durumu
Kendi duyarlılığından yoksunluk	Kendine duyarlı olma

Kaynak: Uygur, 2011.

Yukarıda görüldüğü üzere, Argyris, kişileri zaman içerisinde olgun hâle getiren yedi özellikten bahsetmiş ve kişilerin geliştikçe olgunlaşmaya doğru değiştiklerini ifade etmiştir (Uygur, 2011). Klasik örgüt yapıları, çalışanların kendilerini geliştirmesini çoğu defa engeller ve kişileri bağımlı ve pasif bir hâle getirir. Bu da kişilerin motivasyonlarını kaybetmelerine ve sahip oldukları potansiyeli tam olarak gösterememelerine neden olur. Bu nedenle, yöneticiler çalışanlarını daha fazla sorumluluk almaya yöneltmeli ve kişisel gelişimleri için ihtiyaç duydukları ortamı hazırlamalıdır (Koçel, 2013).

Kural 7: Çalışanların yetki alanını genişletmek, onlara serbest bir ortam sağlamak ve çalışanların olgunlaşmalarına destek olmak kısa vadede bireylere, uzun vadede ise örgüte getiri olarak yansiyacaktır.

George Caspar Homans'ın İnsan Grubu Yaklaşımı

George Caspar Homans, psikoloji alanında gerçekleştirdiği çalışmasında (1950) örgüt yöneticilerinin, karar verme süreçlerinde örgüt içerisinde bulunan informal gruplardan nasıl etkilendiği ve bu durumun ne gibi sonuçlara neden olduğu konularını işlemiştir. Homans, otoriter örgüt yöneticilerinin kontrolü yitirme korkusuyla çoğu defa informal çalışan gruplardan çekindiklerini ifade etmektedir. Çünkü, bu yöneticilere göre, grupların iç bağlılıkları kişileri kontrol etmeyi zorlaştıracak ve bu durum örgütü olumsuz olarak etkileyecektir.

Homans, otoriter karakter özelliklerini taşıyan yöneticinin, kendini tehdit altında hissetmesini iki nedene bağlamaktadır. Bu nedenler, söz konusu informal grupların davranışları ve yöneticinin, iç dünyasında sahip olduğu psikolojik özelliklerdir. Bu nedenle, örneğin, yönetici astlarının tepkisinden çekindiği için onlara istemeden de olsa yüksek sicil notları verebilmektedir. Ya da, bu durumun tam tersi de mümkün olabilmektedir. Örneğin, performans değerlendirme notlarının astlarla paylaşılmadığı kurumlarda yöneticilik yapan kişiler, çalışanlarının bu bilgilere erişemeyeceğini bildiklerinden dolayı tam aksi bir davranış sergileyerek bu bireylerin mesleklerinde yükselmesini engellemek için düşük performans notları verebilmektedirler. Bu tarz yöneticiler genellikle uçlarda hareket etme eğilimindedir. Ya aşırı katı ya da aşırı yumuşak bir davranış gösterirler (Keskin, 2017, s. 320).

Çalışmada, ayrıca, bu tür gruplar arasında oluşan bağlılığın nedenleri araştırılmıştır. Homans'ın modeline göre, grubun formel olmayan güçlü yapısı; "faaliyetler, karşılıklı ilişkiler ve duygular" olmak üzere üç alanın etkileşiminden doğmaktadır. Ayrıca, bu unsurların birbirlerine bağımlı oldukları ve herhangi birindeki değişimin diğer unsurları da etkileyeceğinden söz edilmiştir (Eren, 2013).

Kural 8: Yöneticiler otoriter bir yapıda olmamalıdır. Ayrıca, informal gruplar tehdit olarak görülmemelidir.

Kurt Lewin'in Güç Alanı Teorisi

İnsan davranışlarını iyileştirmenin yollarını arayan (Bozak, 2003) ve bu sayede neo-klasik yönetim akımına önemli katkılarda bulunmuş olan Kurt Lewin'in "Güç Alanı Analizi" olarak bilinen yaklaşımına göre (Lewin, 1951), örgütlerde birbirine zıt iki güç bulunmaktadır. Bu iki güç, sürükleyici güçler (yeni personel, yeni teknoloji, yeni sermaye, yeni pazarlar vb. imkânlar) ve engelleyici güçlerdir (değişime direnç, tembellik, ön yargılar vs.). Sürükleyici güçler genellikle mantıklı ve bilinçli bir şekilde oluşturulmuş ve ekonomik açıdan artısı olan imkânlar iken engelleyici güçler tam tersi özelliklere sahiptir. Sürükleyici güçler, değişimin gerçekleşmesine katkıda bulunurken engelleyici güçler statükoyu korumaya meyillidir ve bu nedenle de değişimi kısıtlarlar. Güç alanı teorisi, başlangıçta fizik bilimlerinde olguları analiz etmenin bir yöntemi olarak geliştirilmiş olsa da Lewin bu kavramı psikoloji alanına kazandırmış ve kavramı genişletmiştir. Lewin'in önceki çalışmalarının (Lewin, 1933, 1943a, 1943b) güç alanı teorisine (Lewin, 1951) temel oluşturduğu ifade edilebilir.

Lewin, değişim sürecinin örneğin, buzun erimesi, su hâline gelmesi ve yeniden donması gibi üç adımda gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu adımlar çözülme (unfreezing), değişim (changing) ve donmadır (freezing). Lewin'in sürecinin ilk adımı olan çözülme, mevcut ihtiyaç veya sorunun tanımlanmasını içerir. Bu aşamada katılımcılar arasında rahatsızlık, endişe ve üzüntü duyguları görülebilir. Sürecin ikinci adımı, değişmeyi veya yeni bir düzeye geçmeyi içerir. Gerçek değişimin meydana geldiği ve sürükleyici güçlerin engelleyici güçlerle eşit hâle geldiği veya sürükleyici güçlerin engelleyici güçlerin üstesinden geldiği yer burasıdır. Son adım olan yeniden donmada, değişim, organizasyon içinde yeni bir seviyede dengelenir (Bozak, 2003).

Lewin, sürükleyici ve engelleyici güçlerin toplamlarının eşit olduğu noktada bir denge durumunun oluştuğunu belirtmekte ve bir tarafta meydana gelen değişimin diğer tarafta da değişimlere neden olacağından söz

etmektedir. Örneğin, bir yöneticinin astları üzerinde sürekli bir baskı kurması kısa sürede verimliliği artıracak fakat aşırı baskı sonucu zamanla kayıtsızlık ve düşmanlık duyguları da artacak ve kişiler muhtemelen örgüt aleyhine çalışmaya başlayacaklardır. Bu da, başta örgüt lehine değişmiş gibi görünen şartların tekrar örgüt aleyhine doğru değişmesine neden olacaktır. Çünkü, söz konusu durumda engelleyici güçler ağır basmış ve örgütün dengesi bozulmuştur. Tabii, bu durum teşvik edici sürükleyici güçlerin hayata geçirilmesiyle tekrar eski düzeyine kavuşturulabilir ve eski denge düzeyine tekrar ulaşılabilir (Eren, 2013).

Kural 9: Örgüt yönetimi, sürükleyici güçleri hayata geçirmeli ve değişimi kısıtlayıcı özelliğe sahip engelleyici güçlerle mümkün olduğu kadar mücadele etmelidir.

Hugo Münsterberg

Endüstriyel psikolojinin kurucusu olarak kabul edilen Alman Psikolog Hugo Münsterberg işçi seçimi, iş gücünün üzerindeki fiziksel ve sosyal etkiler, monotonluk, dikkat ve yorgunluk gibi konularda birçok deney ve araştırma yapmış ve çalışma sonuçlarını “Psikoloji ve Endüstriyel Verimlilik” adlı kitabında (Münsterberg, 1913) açıklamıştır. Münsterberg, psikolojiyi iş dünyasına katmış ve psikolojiden; doğru elemanı bulmak, en iyi performansa ulaşmak ve mümkün olan en büyük etkiyi ve dolayısıyla verimliliği sağlamak amacıyla yararlanmıştır. İşletmelerin en büyük problemi doğru işe doğru eleman seçimidir. Bu nedenle, işe almada bilimsel yöntemlerin kullanılması bu amaca olumlu yönde hizmet edecektir. Örneğin; Münsterberg’e göre, kişiler ancak kendi iç dünyalarına uygun işlerde çalıştıkları takdirde başarılı olacaklardır. Yani, kişinin iç dünyası ile çalıştığı işi arasında bir uyum bulunması gerekmektedir. Bu durum hem kişiyi işinde daha başarılı bir hâle getirecek hem de motive olmuş kişinin heyecanla ve isteyerek çalışması sonucu örgüt de başarısını artıracaktır. Bu yolla, iş gücünde meydana gelebilecek muhtemel kayıplar da minimum seviyeye indirilmiş olacaktır (Koç ve Topaloğlu, 2012).

Bazı durumlarda, başvuru sahibi başvurduğu iş için en uygun kişi olmayabilir, ancak şirketteki bir başka pozisyona uyum sağlayabilir. İşverenlerin, kuruluşlarının ihtiyaçlarının farkında olması ve sürekli olarak her iş için en iyi kişileri araması gerekir. Münsterberg, bu uyumu sağlamak için işin özelliklerine de dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu metot, bir görevi fiziksel ve zihinsel olarak gerçekleştirmenin en verimli yollarını bulmaya yardımcı olur. Örneğin, çeşitli cevher ve taş türlerini kürekle çıkaran işçiler tarafından kullanılan bir küreğin ağırlığını değiştirmek, daha küçük bir iş gücünün daha büyük kuvvetle yapabileceğinden daha fazlasını başarmasına fırsat vermektedir. Görüldüğü üzere, insanların etkileşime girdiği çalışma ortamının herhangi bir bölümü, endüstriyel psikologların dikkatini çekebilmekte ve verimliliği artırmanın yolları için incelenebilmektedir (Münsterberg, 1913; http-1).

Kural 10: Doğru işe doğru eleman verilmeli, bir başka deyişle doğru elemana doğru iş teslim edilmelidir. Liyakatin dikkate alınmadığı her örgüt er ya da geç çökmeye mahkûmdur. Ayrıca, kişilere yüklenecek işin, çalışanın iç dünyasına hitap etmesine özen gösterilmelidir.

Chester Irving Barnard

Barnard’ın “The Functions of the Executive” adlı kitabında (1938) yer verdiği formel ve informal örgüt, etkinlik ve etkililik, otorite, karar, yetkinlik, liderlik, ahlaki bütünlük, akılcı yönetim, profesyonellik, sistem yaklaşımı ve iş birliği hakkındaki görüşleri ve kayıtsızlık bölgesi tanımlamaları özellikle eğitim yönetimi alanında derin etkiler bırakmıştır (Deniz, 2020, s. 1216; Akar ve Dirlik, 2021, s. 590; Gabor ve Mahoney, 2010).

Barnard’ın, Harvard tarafından 1938 yılında basılan “The Functions of the Executive (Yönetimin İşlevleri)” adlı kitabı 20. yüzyılın en etkili yönetim kitabı ve örgüt sosyolojisi ile örgüt teorisinin öğretilmesinde temel bir kaynak olarak görülmüş ve kamu yönetimi alanında en fazla atıf alan ikinci kitap hâline gelmiştir. Chester Barnard, bu çalışmasında örgütü “bir toplumsal sistem” şeklinde tanımlamıştır. Buna göre, örgüt, kişisel gereksinimleri karşılamayı amaçlayan ve kişiler arası iş birliğine dayanan etkileşimden oluşan dinamik bir yapı olarak ele alınmıştır. Ayrıca, formel örgüt, informal yapı tarafından geliştirilen davranış ve düşüncelerin tanımlanmış şeklidir. Ayrıca, örgütü meydana getiren üç temel unsurun varlığından söz etmiştir. Bu unsurlar, “ortak amaç”, “çalışanların iş yapma arzusu ve iş birliği” ve “iletişim”dir (Barnard, 1938; Koç ve Topaloğlu, 2012; Akar ve Dirlik, 2021, s. 590-591).

Yönetimin fonksiyonlarını inceleyerek işletme yöneticilerine önerilerde bulunan Barnard’ın asıl amacı, bu fonksiyonları “Ne işe yarar?” diye sorgulamaktan ziyade yönetim işini kolaylaştırıp daha insancıl bir hâle

getirmektir. Formel örgütün başarılı bir şekilde işleyebilmesi için informal örgütün zorunlu olduğunu belirten Barnard, örgütü, bireyler arasında bilinçli ve amaca yönelik oluşturulmuş olan iş birliğinin bir türü olarak görmüştür. Yani, örgüt, bilinçli bir şekilde oluşturulmuş değerlere ve koordine edilmiş eylemlere dayanan ve iki veya daha fazla kişinin güçlerini ve faaliyetlerini birleştirdiği bir iş birliği sistemidir (Akar ve Dirlik, 2021, s. 591).

Barnard, örgütlerin toplumun sosyal yapısında kilit bir rol oynadığını ve bu nedenle toplumun bel kemiği olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade ederek örgütleri "toplumun temel yapısal yönü" olarak tanımlamaktadır. Buna göre, mevcut toplumdaki insanların amaçlı ve yapıcı etkinlikleri, sosyal sistemlerin yapısını ve süreçlerini sağlayan "resmî örgütler" tarafından yönetilmektedir. Bundan dolayı, Barnard, gerçek örgütsel başarının, hem liderlik hem de yönetimin sürekli olarak açık bir sistem içinde uygulanan davranışlar gösterdiğinde ortaya çıkacağını savunmuştur. Bir başka deyişle, asıl başarıya "yönetimsel değerler yalnızca şirket içinde değil, tüm toplum üzerinde artan bir etkiye sahip olduğu zaman" ulaşılır (Fernández, 2010, s. 469-486).

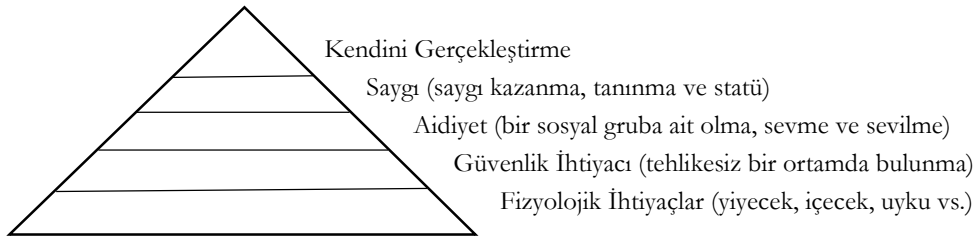
Kural 11: Örgütte informal ilişkiler zorunludur. Ortak amaç, iş yapma arzusu-iş birliği ve iletişim konularına özen gösterilmelidir. Toplumu oluşturan en önemli öğelerden biri olan örgüt, hem örgütsel hem de toplumsal amaçlara hizmet etmelidir.

Abraham Maslow ve İhtiyaçlar Hiyerarşisi

Abraham Maslow II. Dünya Savaşı dönemi ve sonrasında yaptığı çalışmalarıyla (1943, 1954) insan davranışlarına ilişkin farklı bir bakış açısı kazandırmış ve ihtiyaçlar hiyerarşisi adı altında yeni bir kuram geliştirmiştir. Bu kurama göre, normal şartlarda insan ihtiyaçları aşağıdan yukarı doğru aşama aşama gerçekleşmektedir.

İhtiyaçlar hiyerarşisine göre (Maslow, 1943, s. 391-392), temel ihtiyaçlar beş gruba ayrılmaktadır. Bunlar kısaca; fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyacı, sevgi, saygı ihtiyacı ve kendini gerçekleştirme ihtiyacıdır. Bir ihtiyaç oldukça iyi bir şekilde tatmin edildiğinde, tatmin edilen ihtiyaçlar insanı artık aktif bir şekilde güdülemediği için, bir sonraki güçlü (daha yüksek) ihtiyaç ortaya çıkar. Normalde hiyerarşinin ortalama düzeni bu şekilde olmasına rağmen bazen tersi durumlar da gözlemlenebilir. Ayrıca, özel koşullar altında bireyin hiyerarşide daha üstteki isteklerini kalıcı olarak kaybedebileceği de gözlemlenmiştir.

İhtiyaçlar hiyerarşisinde ilk iki ihtiyaç (fizyolojik ihtiyaçlar ve güvenlik ihtiyacı) fiziksel ihtiyaçlar, bunların üzerindeki ihtiyaçlar ise duygusal ihtiyaçlar olarak ifade edilmektedir. İnsan ihtiyaçları normal şartlar altında temelden başlayarak piramidin zirvesinde bulunan "kendini gerçekleştirme" evresine kadar devam eder. Aşağıdaki şekilde ihtiyaçlar hiyerarşisi görülmektedir (Maslow, 1943; King, 2009).

Kaynak: King, 2009.

Şekil 1. Maslow'un İnsan İhtiyaçları Hiyerarşisi

Maslow, insan doğası ve ihtiyaçları ile ilgili olarak ise şu çıkarımlarda bulunmaktadır (Maslow, 2001, s. 8-9):

- Her birimizin biyolojik bir temele dayanan bir içsel doğası vardır. Bu doğanın bir bölümü kendine özgü iken bir bölümü de tüm insanlıkla ortaktır. Bu doğanın bilimsel yönden incelenmesi ya da baştan oluşturulması mümkün değildir, ancak keşfedilebilir.
- İnsanın sahip olduğu bu içsel doğa temelde iyidir. Buna bağlı olarak, insanın temel ihtiyaçları da ilk bakışta ya nötr ya da iyi olarak görülür. Öfke, şiddet ya da nefret gibi kötü özellikler insanın temel özellikleri değildir. Bu özellikler, esasen; gereksinim, duygu ve yeteneklerin engellenmesine karşı

gösterilen şiddet eğilimli tepkilerdir. Bunlar elbette kötü davranışlara neden olabilir ama temel olarak bakıldığında insan doğası tahmin edildiği kadar kötü değildir.

- İnsanın içsel doğasının açığa çıkarılması gerekmektedir. İnsan, kendi yaşamını kontrol etme gücüne sahip olduğunda ve böylece ihtiyaçları giderildiğinde daha sağlıklı ve daha mutlu olur. Bu durumun reddedilmesi ya da bir şekilde baskı altına alınması insan sağlığını olumsuz yönde etkiler.
- İnsanın içsel doğası hayvanların içgüdülerinin aksine zayıf, hassas ve sürekliliğe meyillidir. Bu içsel doğa, alışkanlıklara, toplumsal baskılara ya da olumsuz tavırlara karşı zayıftır.

Maslow'un teorisi birçok açıdan eleştiri konusu olmuştur. Örneğin, teorinin ampirik açıdan desteklenmemesi önemli bir eleştiri konusudur. Çünkü, Maslow'un ihtiyaçlar teorisi kişisel gözlem ve kanaate dayanmaktadır. Ayrıca, teorinin iç çelişkiler yani istisnalar barındırması, kendini gerçekleştirme aşamasına geldiğinde kişiyi yücelten bir yönünün bulunması, çoğunlukla eğitilmiş ve zeki kimseler dikkate alınarak geliştirilmesi ve etnosentrik⁴ olması diğer eleştirilerdendir (Bouzenita ve Boulanouar, 2016; Şengöz, 2022).

Kural 12: Örgüt yönetimi, çalışanlarının -başta fiziksel ve güvenlik ihtiyaçları olmak üzere- ihtiyaçlarını karşılamaya, dolayısıyla da kişilerin ihtiyaçlar hiyerarşisinde yükselmelerine destek olmalıdır.

Clayton Paul Alderfer'in ERG Teorisi

Clayton Paul Alderfer (1967, 1969), Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisini ampirik araştırmalarla uyumlu hâle getirerek teorideki eksiklikleri gidermeye çalışmış ve teorinin kapsamını daraltarak özellikle çalışma alanına uyarlamaya odaklanmıştır. Bu nedenle, Alderfer'in teorisinin temel olarak meslek hayatına özgü olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, bu teoride Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi üç ana kategoride yeniden düzenlenmiştir. Alderfer'e göre, insanlar var oluş (existence), ilişki (relatedness) ve büyüme (growth) ihtiyaçları olmak üzere üç temel ihtiyaç grubu tarafından motive edilmektedir. En altta yer alan ve fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarına dayanan var oluş ihtiyaçları, insanın hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan temel ihtiyaçları ifade etmektedir. Bu ihtiyaçlar, tüm maddi ve fizyolojik arzuları içermektedir (örneğin; yemek, su, hava, giyim, güvenlik, fiziksel sevgi ve şefkat). Bir üst sırada yer alan ilişki ihtiyacı, insanın sosyalleşme, toplumsal açıdan kabul görme ve statü arzusu gibi ihtiyaçlarıdır. Bu, aynı zamanda bir grubun veya ailenin parçası olarak tanınmak ve kendini güvende hissetmek anlamına gelmektedir. Son olarak, en üst sırada yer alan büyüme ihtiyaçları, insanın kişisel gelişim ve kendini gerçekleştirme gibi arzularını temsil etmektedir. Bunlar, kişiyi kendisi ve çevresi üzerinde oluşturuca veya üretken etkiler yapmaya (örneğin, kişinin ideal benliğine doğru ilerlemeye) sevk etmektedir. Alderfer, -Maslow'a benzer şekilde- insanın alt düzey bir ihtiyacının tatmin edilmesinin, kişiyi bir üst ihtiyaca yönlendittiğini belirtmektedir (Arnolds ve Boshoff, 2002, s. 698; Ball, 2012).

Bu ihtiyaçların önceliği kişiden kişiye değişse de Alderfer, kategorilerin somutluk derecelerine göre düzenlendiğini ifade etmektedir. Varoluş ihtiyaçları en somut ve en kolay ulaşılabılır olanlardır. İlişki ihtiyaçları, var oluş ihtiyaçlarına göre daha az somuttur. Son olarak, büyüme ihtiyaçları, özel hedeflerin her bir kişinin benzersizliğine bağlı olması nedeniyle en az somut olanlardır (Ball, 2012).

Alderfer'in ERG teorisi aslında Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisinin bir uzantısı olarak görülmektedir. Var oluş ihtiyaçları, Maslow'un fizyolojik ihtiyaçlar ve güvenlik ihtiyacı kategorilerine denk gelir. İlişki ihtiyacı, Maslow'un aidiyet ihtiyacına karşılık gelir. Büyüme (gelişme) ihtiyacı ise kişinin potansiyeline ulaşmasıyla ilgilidir ve dolayısıyla Maslow'un saygı ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarını ifade etmektedir (Mangi, Kanasro ve Burdi, 2015, s. 54).

ERG teorisi Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisinden üç şekilde farklılaşmaktadır (Ball, 2012):

- Daha yüksek düzeydeki bir ihtiyacın ortaya çıkması için daha düşük düzeydeki bir ihtiyacın karşılanması zorunlu değildir. Maslow'a göre, bireyler, alt sıradaki ihtiyaçları tatmin etmenin bir sonucu olarak ihtiyaçlar hiyerarşisinde yukarı çıkarlar. Alderfer'in ERG teorisinde ise, bu durum mutlaka bu şekilde olmak zorunda değildir.

⁴ Etnik merkezli olma durumu. Bu açıdan, modelin Çin ya da Japonya gibi kolektivist toplumları dikkate almaması ve Amerikan kültürü ve değerlerini esas alarak oluşturulmuş olması eleştiri konusu olmuştur.

- Nispeten daha önemli bir ihtiyaç karşılanmazsa ya da engellenirse, daha küçük bir ihtiyacı tatmin etme arzusu artacaktır. Yani, yüksek düzey ihtiyaçları karşılamadaki hayal kırıklığı, bir kişinin daha somut bir ihtiyaç kategorisine geri dönmesine neden olabilir. Örneğin (Hellriegel, Slocum ve Woodman, 1995, s. 177; Akt. Sharma ve Kumar, 2018, s. 854-855), bir kişi büyüme ihtiyaçlarını karşılama girişimlerinde sürekli olarak hüsrana uğrarsa, ilişki kurma ihtiyacı tekrardan önemli bir motivasyon aracı hâline gelir.
- ERG teorisi genelleştirilmiş bir tür hiyerarşiye sahiptir, ancak aynı zamanda ihtiyaçların farklı insanlar için farklı şekilde sıralanmasına da izin verir.

Tabii, Maslow gibi Alderfer de bazı eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin, Alderfer'in teorisinin insan ihtiyaçlarını etkileyen bazı duygusal ve psikolojik temelleri dikkate almadığı öne sürülmektedir (Ibietan, 2010, s. 8).

Kural 13: İhtiyaçlar hiyerarşisi yalnızca yaşamla ilgili değildir. İş hayatı özelinde de düşünülmelidir. Örneğin, çok düşük ücretlerle çalışan bir çalışanın örgüte verimli olması beklenemez.

Frederick Herzberg vd.'nin Çift Faktör Teorisi

Herzberg'in "iki faktör teorisi" veya "motivasyon-hijyen teorisi" olarak da bilinen "Çift Faktör Teorisi" (1959) bilinenin aksine yalnızca Herzberg tarafından değil; Herzberg, Mausner ve Snyderman tarafından beraber yürütülmüştür. Bu isimler, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinden (Maslow, 1943) etkilenerek bir motivasyon teorisi geliştirmişlerdir (Alshmemri, Shahwan-Akl ve Maude, 2017, s. 12). Bu teori ABD'de, çalışma ortamlarına yönelik kişisel duyguları hakkında iki yüz mühendis ve muhasebeciden toplanan verilere dayanarak oluşturulmuştur. Çalışma sonuçlarına göre, çalışanların çalışma tutumlarını ve performans düzeylerini etkileyen iki grup faktör tanımlanmıştır. Bunlar hijyen faktörleri ve motivasyon faktörleridir (Robbins ve Judge, 2009; Yusoff, Kian ve Idris, 2013, s. 19).

Hijyen faktörlerine; işletme politikaları, çalışma koşulları, yönetici rolü, statü, güvenlik ve maaş gibi unsurlar örnek olarak verilebilir. Herzberg, Mausner ve Snyderman (1959), örneğin, ekonomik faktörlerin önemli bir hijyen faktörü olduğunu ifade etmektedir. Hijyen faktörlerinin yetersiz olması durumunda çalışanlarda memnuniyetsizlik görülür fakat yeterli olmaları da mutlaka iş tatmini ve motivasyon sağlamaz (Keskin, Akgün ve Koçoğlu, 2016, s. 186-187). Koçel (2015, s. 738) hijyen faktörleri konusunda şu örneği vermektedir:

"Kanalizasyonun ve su temizleme sistemlerinin bulunmasının sağlığı geliştirmeyeceği fakat, sağlığın temel şartı olması, buna karşılık yokluğu hâlinde hastalıklar için uygun bir ortam oluşturmuş olacağı gibi, hijyen faktörlerinin mevcudiyeti, yani sağlıklı bir çalışma ortamının bulunması da personeli motive etmeyecek, fakat tatminsizliği ve performans düşüklüğünü önleyerek motivasyon için gerekli ortamı oluşturacak, buna karşılık yokluğu motivasyonu ortadan kaldıracaktır."

Motivasyon faktörleri ise insanoğlunun başarıma ihtiyacı ve psikolojik açıdan gelişme ihtiyacı ile ilgili olan ve saygınlık, takdir edilme gibi unsurları içerir. Kişiyi, işinde motive eden ve örgütsel başarıyı sağlayan asıl unsurlar bunlardır. Bu unsurların yetersizliği ya da yokluğu çalışanlarda verimsizliğe ve dolayısıyla örgütsel başarısızlığa neden olur (Keskin, Akgün ve Koçoğlu, 2016, s. 186-187).

Hijyen faktörlerinin iş tatmini için motivasyon faktörlerinden daha az önemli olduğu düşünülmektedir. Hijyen faktörleri, "tatsızlıktan kaçınma ihtiyacı" ile ilgilidir. Motivasyon faktörleri ise, "bireyin kendini geliştirme ve gerçekleştirme ihtiyacı" nı sağlaması nedeniyle iş doyumuna yol açmaktadır (Alshmemri, Shahwan-Akl ve Maude, 2017, s. 12).

Çift Faktör Teorisi, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi ile yakından ilişkilidir, ancak bireylerin iş yerinde nasıl motive edildiğini ölçmek için daha fazla faktör getirmiştir. Bu teori, bireylerin alt düzey ihtiyaçlarını (dışsal veya hijyen faktörleri) karşılamamanın onları çaba gösterme konusunda motive etmeyeceğini, fakat tatmin olmamalarını da engelleyeceğini savunmuştur. Çalışanları motive etmek için üst düzey ihtiyaçların (içsel veya motivasyon faktörleri) karşılanması gerekir (Robbins ve Judge, 2009; Yusoff, Kian ve Idris, 2013, s. 19).

Kural 14: Çalışanlara asgari çalışma şartlarını sağlamak motivasyon ve örgütsel başarı için yeterli değildir. Kişilerin, kendilerini geliştirmesine ve çalışmaktan kâm alacak bir biçimde motive edilmesine ehemmiyet gösterilmelidir.

David Clarence McClelland'ın Başarı Motivasyonu Kuramı

Başarı Motivasyonu Kuramı, McClelland'ın 1940'larda başladığı çalışmadan gelişmiştir. McClelland ilk olarak “Motives in Fantasy, Action, and Society: A Method of Assessment and Study” adlı kitabın (Atkinson, 1958) “Methods of Measuring Human Motivation” bölümünde insan güdülerini tanımlamış ve başarı güdüsü, bağlılık güdüsü, cinsel güdü ve güç güdüsü olmak üzere dört ana güç unsuru tanımlamıştır. Daha sonraki çalışması “The Achieving Society”de (McClelland, 1961), ise başarı, bağlılık ve güç ihtiyaçlarına odaklanmış ve bireylerin davranışlarının analiz edilmesinde bu üç güdüyü merkezi bir konuma oturtmuştur. McClelland'ın teorisi, temelde, insanların başarı, güç ve bağlılık ihtiyaçları tarafından farklı derecelerde motive edildiğini ve bu ihtiyaçların bireyin yaşamı boyunca edinildiğini veya öğrenildiğini varsaymaktadır. Başka bir deyişle, çoğu insan üç ihtiyacın farklı önem derecelerindeki kombinasyonlarına sahiptir ve davranışlarını da bu faktörlerin etkisinde sergileyecektir (Moore, Grabsch ve Rotter, 2010, s. 25; Daft, 2014; Lussier ve Achua, 2007; Runyon ve Stewart, 1987, s. 286).

Başarı ihtiyacı, kişilerin amaçladıkları bir konuya ulaşma ve onu diğerlerinden daha iyi yapma ihtiyacıdır. Kişi, amaçladığı ya da hedeflediği başarıya ulaştığı zaman mutlu ve tatmin olmaktadır. Bağlılık ihtiyacı, kişilerin sosyal çevrelerini geliştirmeyi amaçlamasını, yani arkadaşlık kurma ya da bir gruba girme ihtiyacı duymasını ifade etmektedir. Güç ihtiyacı ise, diğer insanları etkileme ve kontrol etme ihtiyacıdır (Özkalp ve Kırel, 2018, s. 288).

İnsanı harekete geçiren söz konusu üç güdü Maslow'un ihtiyaçlar teorisindeki duygusal ihtiyaçlara karşılık gelmektedir. Başarı motivasyonu kuramına göre, kişileri mükemmele yöneltten tutkunun altında başarı ihtiyacı vardır. Düşük başarı güdüsüne sahip kişiler genellikle pasif kalmakta ve nadiren harekete geçmekteyken yüksek başarı güdüsüne sahip olan kişiler ise daha gerçekçi ve kararlı olup kendilerine ulaşılması zor amaçlar belirleyip bunlara ulaşmak için gereken bilgi ve yeteneği elde edip kullanmak istemektedirler. Dolayısıyla, başarı motivasyonu, zorlu bir performansın sonucunda tatmin bulma beklentisidir (Yeşil, 2016, s. 171; Keser, 2006, s. 31; Singh, 2011, s. 4-5).

Bu kuram, özellikle insan kaynakları alanında önem arz etmektedir. Çünkü, bir örgütte faaliyet gösteren personelin ihtiyaçları belirlenebilirse, personel seçme ve yerleştirme sistemleri bu doğrultuda geliştirilebilir. Örneğin, başarı gösterme ihtiyacı yüksek olan bireyler buna uygun bir işe yerleştirilebilir. Etkili yönetici, kişiyi performans göstermeye neyin motive ettiğini ve çalışanın ihtiyaçlarını nasıl karşılayacağını bilmelidir. McClelland, araştırmalarında yüksek başarı güdüsüne sahip bireylerin genellikle lider rolünü benimsediklerini ve üst düzey yöneticilik statülerine yükseldiklerini vurgulamıştır (Küçüközkan, 2015, s. 105; Fındıkçı, 2000, s. 385, Acquah vd., 2021, s. 27).

Kural 15: Yöneticiler, çalışanlarının “başarı”, “bağlılık” ya da “güç” faktörlerinden hangisine meyilli olduklarını bilmeli ve kişileri söz konusu faktörlere en kolay ulaşabilecekleri alanlara yönlentmelidirler.

Sonuç

1930'lu yıllarda sosyoekonomik koşullardaki gelişmeler örgüt araştırmalarında neo-klasik adı altında yeni bir yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra etkisini gösteren bu akım yönetim düşüncesinde ve uygulamalarında yeni bir perspektif çizmiştir (Benligiray, 2015, s. 34). Bu akım, aynı zamanda, personel yönetimi kavramını etkilemiş ve özellikle insan kaynakları konusunun ayrı bir uzmanlık alanı olarak gelişmesine yol açmıştır (Sayılır, 2005, s. 170). Zamanla, büyük ölçekli endüstriyel şirketler, çalışanlarına farklı bir açıdan bakmaya başlamış ve insanı temel alan yeni bir yaklaşım oluşmuştur (Slattery, 2015, s. 271).

1960'ların sonunda yerini yavaş yavaş yeni akımlara bırakan neo-klasik akım bu çalışmada da görüldüğü üzere hâlâ güncelliğini korumakta ve örgüt yöneticileri için bir kılavuz niteliği taşımaktadır. Muhteviyatının dikkatli bir şekilde incelenmesi, bu akımın zenginliğinin ve haklı önermelerinin fark edilmesini sağlayacaktır. Maalesef, klasik akıma yöneltilen birçok haksız eleştiri, devamında neo-klasik çalışmaları da hedef almış ve neo-klasik çalışmalar insanlığa sunduğu çok önemli katkılarına rağmen ihmal edilmiştir.

İnsan kaynakları yönetimi konusu örgütlerde sadece personel yöneticilerine bırakılmayacak kadar önemli bir meseledir (Guest, 1987, s. 504). Özellikle yöneticilerin, çalışanların örgütsel hedeflere ulaşması için onlara etkili bir şekilde rehberlik etmesi beklenmektedir. Bu nedenle; kişileri harekete geçirme, hedefe yönelme ve eylemlere gönüllü olarak katılmaya teşvik etmenin temel kaynağı olan psikolojik süreçleri bilmek gerekmektedir. Çünkü, motive edilmiş çalışanlar sadece maddi çıkarlar için değil, kendileri istediği için çaba sarf etmektedirler. Bu da

örgütsel başarının en önemli anahtarlarından biridir (Mangi, Kanasro ve Burdi, 2015, s. 54). Bu nedenle, insan kaynakları yönetiminin başarısı ile kurumsal performans arasındaki doğrusal ilişki göz önünde bulundurulduğunda (Guest, 2001), neo-klasik teorileri dikkate alan bir yöneticinin diğer yöneticilere nazaran bir adım önde olduğu ifade edilebilir. Çünkü, neo-klasik teorilerin insan kaynakları alanında oryantasyon-entegrasyon, eğitim-geliştirme, kariyer yönetimi, seçme-yerleştirme vb. birçok temel fonksiyon konusunda yöneticilere ışık tuttuğu görülmektedir. Hele hele günümüzün çalkantılı ve sürekli değişen piyasalarında örgütlerin en önemli unsurlarından biri olan insan faktörünün etkin ve etkili bir şekilde yönetilmesi örgütsel başarı için önemli bir artıdır. Çünkü, insan kaynakları artık geçmişte olduğu gibi bir problem çözüme ya da çalışan şartlarını iyileştirme alanı değil, örgütlere sürekli rekabet avantajı kazandıran bir konu durumuna gelmiştir (Ferris vd., 1999, s. 385). Dolayısıyla, bu teorinin, diğer birçok disipline olduğu gibi işletme alanına teorik anlamdaki katkıları yanında örgüt yöneticilerine yani uygulayıcılara olan katkıları da göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür.

Daha önce bahsedildiği üzere, neo-klasik yönetim ve organizasyon teorisi birçok yönden eleştiri konusu olmuştur. En temel eleştiri, insan faktörü üzerinde çok fazla durulduğu ve örgütün dış çevreyle iletişiminin ihmal edildiği konusudur. Her bir kısımda örgütler için sunulan kurallar yakından incelendiğinde birçok kuralın temelde benzer argümanlara dayandığı ve neo-klasik teoride toplumun ıslahı veyahut gelişiminde tümevarımsal bir yaklaşımın sergilendiği görülebilir. Bu durum bir eksiklik değil, aksine bir bakış açısını temsil etmektedir. Çünkü, teoriye göre, toplumun atomu olarak da betimlenebilecek insan faktörü odak noktasına alındığında örgütsel ve dolayısıyla toplumsal gelişme sağlanmış olacaktır. Bu da örgütlerde özgürlük, adalet, liyakat, güven, katılımcılık ve eğitim gibi medeniyetin temel yapı taşlarını dikkate alarak ve samimi bir şekilde uygulamaya çalışarak mümkündür. Unutulmamalıdır ki, örgütsel ve dolayısıyla toplumsal gelişim ancak bireysel gelişimin önünün açılmasıyla sağlanabilir. Nitekim, alandaki çoğu araştırmada bireysel ve örgütsel gelişimin yanında toplumsal gelişmeye de atıf yapılmıştır. İnsan yararının toplum yararı ile entegre edilmesi gerekliliği özellikle vurgulanmıştır. Örgütün dış çevreyle iletişimde yine temel faktör insan olduğundan dolayı teorinin bu konu üzerinde yoğunlaşması da doğal bir olgudur.

Yaygın bir eleştiri, neo-klasik akımda insan duygularına fazla önem atfedilmesi ve rasyonel saiklerin ihmal edilmiş olduğu yönündedir. Neo-klasik akım temelde “maddi unsurların yanında” manevi unsurların yani sosyal faktörlerin dikkate alınmasını önermiştir. Uzun yıllar boyunca ihmal edilmiş olan bu sosyal yöne odaklanma, maddi unsurların ya da rasyonel güdülerin bir kenara bırakılması değil, aksine uygulamada insani konularda eksik kalan kısımların tamamlanmasıdır. Çünkü, insanın, duygularından bağımsız bir biçimde salt rasyonel amaçlarla hareket edemeyeceği bir gerçektir. Bununla birlikte, çoğu defa rasyonel bakış açısına da vurgu yapılmıştır. Örneğin; iş ortamının “duygulardan bağımsız bir şekilde” katılımcı ve demokratik bir iklime sahip olması, değişimin ve gelişimin teşvik edilmesi, doğru işe doğru eleman verilmesi gerekliliği vb. öneriler rasyonel çözümler olarak sunulmuştur.

Bir diğer eleştiri, neo-klasik akımın çalışanları “uysallaştırarak” yönlendirdiği ve yönetime itaate uygun hâle getirdiğidir. Bu eleştiri, insan faktörü üzerinde çok fazla durulduğu eleştirisiyle bile çelişmektedir. Aslında, insanın sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarına eğilmenin ve onları bu konularda tatmin etmeye çalışmanın art niyetle yapıldığı eleştirisi sorgulanmalıdır. Elbette, bu faktörlerden istifade edip üretimi ve dolayısıyla kârını arttırmayı hedefleyen işletme sahipleri olacaktır. Bu kişilerin, aynı zamanda çalışanlarının refahını da düşünüp düşünmeyeceği ile ilgili genelleştirici eleştiriler getirmenin makro düzeyde bir niyet okumanın ötesine gidemeyeceği açıktır. Yani, sermayenin ve işletme yöneticilerinin bu konuda ne düşündüğü konusu objektif olarak ölçülemeyeceği için bu tür genellemeler yapmak fayda sağlamayacaktır. Bütün bunlar bir yana, örneğin, sermayenin bu konuda klasik dönemde icra ettiği uygulamalarla zaten “sabıkalı” olması klasik teorilerin değil, uygulayıcıların bir problemi olarak da görülebilir. Bu konuda neo-klasik perspektif bir yana klasik örgüt teorisinin bile tam olarak anlaşılmadığı ileri sürülebilir. Bilimsel yönetimin babası olarak anılan Frederick Winslow Taylor, verimsizliğin; ormanların ve su kaynaklarının heba edilmesine neden olduğunu ve bunun neticesinde tüm ülkenin büyük bir kayba katlanmak zorunda olduğunu ifade ettiğinde (Taylor, 1911; 2016) işçilerin makine dişlilerinin bir parçası hâline getirilmelerine mi atıf yapılmaktaydı? Yine, Taylor’ın (Taylor, 1911; 2016); “Refah kelimesi, sadece işletmeye kâr payı olarak değil, işletmenin tüm birimlerinin refahı olarak algılanmalıdır. Uzun vadede işçinin refahıyla bütünleştirilmedikçe işverenin refahı sağlanamayacaktır.” ifadesi hangi bağlamda ele alınmalıdır? Yahut, Max Weber’in bürokrasi önerisi (Weber, 1930; 1947) günümüzün hantal bürokratik süreçlerini mi ima etmekteydi? Hatanın, yenilikçi fikirlerde veya -insan haklarını gözeten ve şiddet karşıtı olmak kaydıyla-

ideolojilerde aranması ya da belirli bir kesimi hedef alarak genelleştirilmesi yerine uygulayıcı pozisyonundaki kişi ve örgütlerde aranması daha doğru ve daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır.

Kaynakça

- Abrahamson, E. (1996a). Technical and aesthetic fashion. B. Czarniawska ve G. Sevón (Editörler), *Translating Organizational Change* içinde (ss. 117-137). Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Abrahamson, E. (1996b). Management fashion. *Academy of Management Review*, 21(1), 254-285.
- Acquah, A., Nsiah, T. K., Antie, E. N. A., & Otoo, B. (2021). Literature review on theories of motivation. *EPRAI International Journal of Economic and Business Review*, 9(5), 25-29.
- Akar, N., & Dirlik, O. (2021). Chester Irving Barnard'ın yönetim tarihindeki izleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 587-599.
- Alderfer, C. P. (1967). Convergent and discriminant validation of satisfaction and desire measures by interviews and questionnaires. *Journal of Applied Psychology*, 51(6), 509-20.
- Alderfer, C. P. (1969). An empirical test of a new theory of human needs. *Organizational Behaviour and Human Performance*, 4(2), 142-175.
- Alshmemri, M., Shahwan-Akl, L., & Maude, P. (2017). Herzberg's two-factor theory. *Life Science Journal*, 14(5), 12-16.
- Argyris, C. (1957). *Personality and Organization; The Conflict Between System and the Individual*. New York: Harper & Brothers.
- Arnolds, C. A., & Boshoff, C. (2002). Compensation, esteem valence and job performance: An empirical assessment of Alderfer's ERG theory. *International Journal of Human Resource Management*, 13(4), 697-719.
- Atkinson, J. W. (Editör). (1958). *Motives in fantasy, action, and society: A method of assessment and study*. Van Nostrand.
- Astley, W. G., & Van de Ven, A. H. (1983). Central perspectives and debates in organization theory. *Administrative Science Quarterly*, 28(2), 245-273.
- Baba, M. L. (2009). W. Lloyd Warner and the anthropology of institutions: An approach to the study of work in late capitalism. *Anthropology of Work Review*, 30(2), 29-49.
- Ball, B. (2012). A summary of motivation theories. (Erişim adresi: <https://studylib.net/doc/8112742/a-summary-of-motivation-theories-by-benjamin-ball>)
- Baransel, A. (1979). *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi (Cilt 1)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi Yayınları.
- Barley, S. R., & Kunda, G. (1992). Design and devotion: Surges of rational and normative ideologies of control in managerial discourse. *Administrative Science Quarterly*, 37(3), 363-399.
- Barnard, C. I. (1938). *The Functions of the Executive*. Cambridge: Harvard University Press.
- Baruch, Y. (2001). Global or North American? A geographical based comparative analysis of publications in top management journals. *International Journal of Cross Cultural Management*, 1(1), 109-126.
- Benligiray, S. (2015). *Tarihsel Süreç İçinde İnsan Kaynakları Yönetiminin Gelişimi*. Eskişehir: Nisan Kitabevi Yayınları.
- Bozak, M. G. (2003). Using Lewin's force field analysis in implementing a nursing information system. *CIN: Computers, Informatics, Nursing*, 21(2), 80-85.
- Bouzenita, A. I., & Boulanouar, A. W. (2016). Maslow's hierarchy of needs: An Islamic critique. *Intellectual Discourse*, 24(1).
- Burke, W. W. (2006). Where did OD come from? J. V. Gallos (Editör), *Organization Development: A Jossey-Bass Reader* içinde (ss. 16-17). San Francisco: Jossey-Bass/Wiley.

- Burnes, B. (2004). Kurt Lewin and the planned approach to change: A re-appraisal. *Journal of Management Studies*, 41(6), 977-1002.
- Burnes, B. (2007). Kurt Lewin and the Harwood studies: The foundations of OD. *Journal of Applied Behavioral Science*. 43(2), 213-231.
- Burnes, B. (2018). Kurt Lewin (1890-1947): The practical theorist. D.B. Szabla et al. (Editörler), *The Palgrave Handbook of Organizational Change Thinker* içinde (ss. 937-950).
- Collin, S. C., Johansson, U., Svensson, K., & Ulvenblad, P. O. (1996). Market segmentation in scientific publications: Research patterns in American vs. European management journals. *British Journal of Management*, 7, 141-154.
- Daft, R. L. (2014). *The Leadership Experience*. Cengage Learning.
- Deniz, Ü. (2020). Verimlilik ve insan ilişkileri söylemleri arakesitinde eğitim yönetiminin bilgi temeli oluşumu: Chester Barnard ve etkileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 28(3), 1209-1219.
- Drucker, P. F. (1955). Management science and the manager. *Management Science*, 1(2), 115-126.
- Efil, İ. (2010). *İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon*, (Genişletilmiş 11. Baskı). Bursa: Dora Yayınları.
- Erdemir, E. (2009). Türkiye’de yönetim/örgüt alanının gelişimi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 7-12.
- Eren, E. (1996). *Yönetim ve Organizasyon*, (3. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Eren, E. (2013). *Yönetim ve Organizasyon (Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar)*, (1. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Fernández, S. (2010). Re-discovering Barnard: The functions of the... leader? Highlighting Chester Barnard's contributions for the twenty-first century business executive. *Journal of Management History*. 16(4), s. 468-488.
- Ferris, G. R., Hochwarter, W. A., Buckley, M. R., Harrell-Cook, G., & Frink, D. D. (1999). Human resources management: Some new directions. *Journal of Management*, 25(3), 385-415.
- Fındıkçı, İ. (2000). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Alfa Aktüel Kitabevi.
- Fox, W. (1990). An interview with Eric Trist, father of the sociotechnical systems approach. *Journal of Applied Behavioral Science*, 26(2), 259-279.
- Gabor, A., & Mahoney, J. T. (2010). Chester Barnard and the systems approach to nurturing organizations. M. Witzel (Editör), *Oxford Handbook of Management Theorists* içinde (ss. 134-151). Oxford: Oxford University Press.
- Genç, N. (2007). *Yönetim ve Organizasyon (Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar)*, (Gözden Geçirilmiş 3. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- George, H. (1950). *The Human Group*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Guest, D. E. (1987). Human resource management and industrial relations [1]. *Journal of Management Studies*, 24(5), 503-521.
- Guest, D. E. (1990). Human resource management and the American dream. *Journal of Management Studies*, 27(4), 377-397.
- Guest, D. E. (2001). Human resource management: When research confronts theory, *The International Journal of Human Resource Management*, 12(7), 1092-1106.
- Güler, B. K. (2015). Geçmişten günümüze çalışma psikolojisi. *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, 3, 1-26.
- Güney, S. (2007). *Yönetim ve Organizasyon*, (Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Hellriegel, D., Slocum, J. W., & Woodman, R. W. (1995). *Organizational Behavior*. New York: West Publishing.
- Herzberg, F., Mausner, B., & Snyderman, B. (1959). *The Motivation to Work*. New York: John Wiley and Sons.
- Hindle, T. (2014). *Yönetimde Çığır Açan Fikirler ve Gurular*, (1. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- http1.<http://www.actforlibraries.org/book-review-psychology-and-industrial-efficiency-by-hugomunsterberg/>
(Erişim Tarihi: 21.11.2022)
- Hodgetts, R. (1997). *Yönetim (Teori, Süreç ve Uygulama)*, (1. Baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Homans, G. C. (1950). *The Human Group*. 2. Painos.
- Ibietan, J. (2010). Theories of personnel motivation in organisations. *Multidisciplinary Journal of Research Development*, 15(2), 1-10.
- JoséAcedo González, F., Barroso Castro, C., Carlos Casillas Bueno, J., & Luis Galán González, J. (2001). Dominant approaches in the field of management. *The International Journal of Organizational Analysis*, 9(4), 327-353.
- Keser, A. (2006). *Çalışma Yaşamında Motivasyon*. İstanbul: Alfa Aktüel.
- Keskin, H., Akgün, A. E., & Koçoğlu, İ. (2016). *Örgüt Teorisi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Keskin, U. (2017). Belirli derecelere yönelme hatalarının Adler'in bireysel psikoloji ekolü ekseninde incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies, Winter II* (2017), 315-330.
- King, P. W. (2009). *Climbing Maslow's Pyramid*. Troubador Publishing Ltd.
- Koç, H., & Topaloğlu, M. (2012). *İşletmeler için Yönetim Bilimi*, (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Koçel, T. (2013). *İşletme Yönetimi*, (14. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Koçel, T. (2015). *İşletme Yöneticiliği*, (15. Baskı). İstanbul: Beta Basım AŞ.
- Küçüközkan, Y. (2015). Liderlik ve motivasyon teorileri: Kuramsal bir çerçeve. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 85-116.
- Lewin, K. (1933). Vectors, cognitive processes, and Mr. Tolman's criticism. *The Journal of General Psychology*, 8(2), 318-345.
- Lewin, K. (1943a). Defining the 'field' at a given time. *Psychological Review*, 50(3), 292-310.
- Lewin, K. (1943b). Psychology and the process of group living. *The Journal of Social Psychology*, 17(1), 113-131.
- Lewin, K. (1945). The practicality of democracy. G. Murphy (Editör), *Human nature and enduring peace: Third yearbook of the Society for the Psychological Study of Social Issues* içinde (ss. 295-313). Boston, MA: Houghton Mifflin .
- Lewin K. (1947). Frontiers in group dynamics: Concept, method and reality in social science; social equilibria and social change. *Human Relations*, 1, 5-41.
- Lewin, K. (1951). *Field Theory in Social Science: Selected Theoretical Papers*. New York: Harper & Row.
- Likert, R. (1961). *New Patterns of Management*. New York: McGraw-Hill Book Company, Inc.
- Lussier, R. N., & Achua, C. F. (2007). *Leadership: Theory Application, Skill Development (3rd ed.)*. Mason, OH: Thomson South-Western.
- Mangi, A. A., Kanasro, H. A., & Burdi, M. B. (2015). Motivation tools and organizational success: A critique analysis of motivational theories. *The Government-Annual Research Journal of Political Science*, 4(4), 51-62.
- Marrow, A. J. (1969). *The Practical Theorist: The Life and Work of Kurt Lewin*. New York: Basic Books.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-396.

- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and Personality*. New York: Harper.
- Maslow, A. (2001). *İnsan Olmanın Psikolojisi*, (Çev: Okhan Gündüz). İstanbul: Kuraldışı Yayınları.
- Mayo, E. (1933). *The Human Problems of an Industrial Civilization*. New York: The Macmillan Company.
- McClelland, D. C. (1961). *Achieving society*. Simon and Schuster.
- McGregor, D. M. (1957). *The Human Side of Enterprise. Adventures in Thought and Action: Proceedings of the Fifth Anniversary Convocation of the School of Industrial Management*. Institute of Technology, Cambr. Mass.
- Moore, L. L., Grabsch, D. K., & Rotter, C. (2010). Using achievement motivation theory to explain student participation in a residential leadership learning community. *Journal of Leadership Education*, 9(2), 22-34.
- Münsterberg, H. (1913). *Psychology and Industrial Efficiency*. Houghton Mifflin.
- Özalp, İ., Şahin, M., Berberoğlu, G. ve Geylan, R. (2004). *Yönetim ve Organizasyon*. C. Koparal (Editör). Eskişehir: TC Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Özen, Ş. (2000). Türk yönetim/organizasyon yazınında yöntem sorunu: Kongre bildirileri üzerine bir inceleme. *Doğu Akdeniz Üniversitesi Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 89-118.
- Özkalp, E., & Kırıl, Ç. (2018). *Örgütsel Davranış*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Öztaş, N. (2015). *Yönetim: Örgüt ve Yönetim Kuramları*. Antalya: Otorite Yayınları.
- Öztekin, A. (2010). *Yönetim Bilimi*, (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı). Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım.
- Rice, A. K. (1958). *Productivity and Social Organizations: The Ahmedabad experiment*. London: Tavistock.
- Robbins, S. P., & Judge, T. (2009). *Organizational Behavior*. Pearson South Africa.
- Roethlisberger, F. J., & Dickson, W. J. (1939). *Management and the Worker*. Harvard University Press.
- Runyon, K. E. Stewart, D. W. (1987). *Consumer Behavior and the Practice of Marketing*. USA: Merrill Publishing Company.
- Sargut, A. S., & Özen, Ş. (2007). Önsöz. A. S. Sargut ve Ş. Özen (Editörler), *Örgüt Kuramları* içinde (ss. 11-34).
- Sargut, A. S. (2009). Türkiye’de işletme yönetimi eğitiminin kurumsal çerçevesi: çeşitlilikten eşbiçimliliğe. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 51-63.
- Sargut, S. (2012). Sosyal bilim olarak örgüt ve yönetim araştırma alanları: Bilimsel meşruiyet sorunları nasıl aşılanır?, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 1-15.
- Sayılır, Y. (2005). İnsan kaynakları yönetimi alanının Türkiye’deki gelişim çizgisi: Yönetim ve organizasyon kongreleri üzerine bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 147-174.
- Singh, K. (2011). Study of achievement motivation in relation to academic achievement of students. *International Journal of Educational Planning & Administration*, 1(2), 161-171.
- Sökmen, A. (2010). *Yönetim ve Organizasyon*, (1. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Sharma, P., & Kumar, M. (2018). A study of theories of motivation in the industries workers. *IJRAR- International Journal of Research and Analytical Reviews*, 5(3), 854-856.
- Slattery, M. (2015). *Sosyolojide Temel Fikirler* (8. b.). (Çevirenler: Ö. Balkız, G. Demiriz, H. Harlak, C. Özdemir, Ş. Özkan ve Ü. Tatlıcan) Bursa: Sentez Yayınları.
- Şener, E. (2021). Harwood imalat işletmesi araştırmaları. O. Uslu (Editör), *Deney ve Gözlem Temelli Psikolojik Çalışmaların Örgütsel Davranışa Katkıları* içinde (ss. 49-72). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Şengöz, M. (2022). Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi modeli’nin bütünlüklük bir süreç olarak yeniden yorumlanması. *JRES (Journal of Research in Education and Society)*, 9(1), 164-173.

- Şimşek, M. Ş., & Çelik, A. (2009). *Yönetim ve Organizasyon*, (1. Baskı). Konya: Eğitim Akademi Yayınları.
- Şimşek, M. Ş., & Çelik, A. (2013). *İşletme Yönetimi*, (1. Baskı). Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Taylor, F. W. (1911). *The Principles of Scientific Management*. Harper and Brothers.
- Taylor, F. W. (2016). *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, (8. Baskı), (Çeviren: H. Bahadır Akın). Ankara: Adres Yayınları.
- Tengilimoğlu, D., Atilla, E. A. ve Bektaş, M. (2012). *İşletme Yönetimi*, (3. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Trist, E. (1960). *Socio-Technical Systems*. London: Tavistock Institute of Human Relations.
- Trist E., & Bamforth, K. (1951). Some social and psychological consequences of the long wall method of goal-setting. *Human Relations*, 4(1), 1–8.
- Uygun, A. (2011). *Yönetim ve Organizasyon*, (5. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Üsdiken, B., & Erden, Z. (2001). Örnek alma, mecbur tutulma ve geçmişe bağımlılık: Türkiye'deki yönetim yazınında değişim. *Amme İdaresi Dergisi*, 34(4), 1-31.
- Üsdiken, B., & Leblebici, H. (2001). Organization theory. N. Anderson, D. Ones, H.K. Sinangil ve C.Viswesvaran, (Editörler). *International Handbook of Work and Organizational Psychology 2* içinde (ss. 377-397). Newbury Park, CA: Sage.
- Üsdiken, B. (2002). Tarihsel bir bakışla bilim–yönetim birlikteliği. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 127-154.
- Warner, W. L., & Lunt, P. S. (1941). *The Social Life of a Modern Community*. *Yankee City Series, Vol. I*. New Haven: Yale University Press.
- Warner, W. L. (1941). Social anthropology and the modern community. *American Journal of Sociology*, XLVI (6), 785-796.
- Warner, W. L., & Low, J. O. (1947). *The Social System of the Modern Factory. The strike: A social analysis*. *Yankee City Series, Vol. IV*. New Haven: Yale University Press.
- Weber, M. (1930). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Scribner/Simon & Schuster.
- Weber, M. (1947). *Max Weber, the Theory of Social and Economic Organization*. New York: London: Free Press; Collier Macmillan.
- Yeşil, A. (2016). Liderlik ve motivasyon teorilerine yönelik kavramsal bir inceleme. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(3), 158-180.
- Yıldırım, E. (2002). “Cogito ergo sum”dan “vivo ergo sum”a örgütsel analiz. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 155-185.
- Yusoff, W. F. W., Kian, T. S., & Idris, M. T. M. (2013). Herzberg's two factors theory on work motivation: Does its work for today's environment. *Global Journal of Commerce and Management*, 2(5), 18-22.

EXTENDED SUMMARY

The study proposes that neo-classical management and organization theories- although it has been criticized on many issues- make important contributions to managers, especially in the field of human resources, and tries to verify this proposition. Ensuring the morale and motivation of the employees, establishing a healthy working environment, and therefore the way to the success of the organization is possible by considering other theories in the field of management, especially neo-classical theories. It can be said that neo-classical theories are a kind of guide for the managers of the organizations, despite the fact that a long time has passed and -so-called- lost their fashion.

In the study, first of all, some prominent names and studies in the field of neo-classical management and organization were discussed, and a conceptual framework was drawn by comprehensively summarizing. Then, based on the works of each person, recommendations were made for the managers of the organization.

It is seen that neo-classical theories shed light on managers on many basic functions in the field of human resources such as orientation-integration, wage management, performance management, training-development, career management, selection-placement and personnel-work law compliance. Therefore, besides the theoretical contributions of this theory to the field of business, its contributions to the managers of the organizations are also very high.

When the contributions of neo-classical theories are examined closely, it is seen that many suggestions present similar arguments. In short, the manager should pay attention to two main issues. These are to ensure that all organizational units work in harmony and enthusiasm, taking into account organizational growth, and to try to integrate organizational goals with social goals. Because it is a fact that real progress cannot be talked about unless the benefit of the human being is integrated with the benefit of the society.

As mentioned earlier, neo-classical management and organization theory has been the subject of criticism in many ways. The most basic criticism is that the human factor is emphasized too much and the communication of the organization with the external environment is neglected. When the arguments of neo-classical theories examined closely, it can be seen that an inductive approach is exhibited in the improvement or development of society in neo-classical theory. This is not a deficiency, but rather represents a point of view. Because, according to the theory, when the human factor, which can also be described as the atom of society, is taken into focus, organizational and therefore social development will be achieved. This is possible in organizations by taking into account the basic building blocks of civilization such as freedom, justice, merit, trust, participation and education and by trying to implement them sincerely. It should not be forgotten that organizational and therefore social development can only be achieved by paving the way for individual development. Moreover, most studies in the field refer to social development as well as individual and organizational development. The necessity of integrating human benefit with community benefit had been especially emphasized. Since the main factor in the communication of the organization with the external environment is human, it is a natural phenomenon that the theory concentrates on this subject.

A common criticism is that the neo-classical movement places too much emphasis on human emotions and neglects rational motives. In many of its arguments, the neo-classical movement suggested taking into account the spiritual elements, that is, the social factors, "alongside the material elements". This issue, which has been neglected for many years, is not to set aside material elements or rational motives, but to complete the missing parts in practice. Because it is a fact that a person cannot act for purely rational purposes independently of his/her feelings. However, emphasis has often been placed on the rational point of view. For example; business environment to have a participatory and democratic climate "independent of emotions", encouraging change and development, the necessity of assigning the right staff to the right job, etc. suggestions are presented as rational solutions.

Another criticism is that the neo-classical movement "dominates" the employees and makes them suitable for obedience to the management. This criticism even contradicts the criticism that the human factor is overemphasized. In fact, the criticism that the social and psychological needs of people are made with malicious intent should be questioned. Of course, there will be business owners who take advantage of these factors and aim to increase production and therefore profit. It is clear that generalizing criticisms about whether these people will also consider the welfare of their employees cannot go beyond reading intent at the macro level. In other

words, it will not be beneficial to make such generalizations, since what the capital and business managers think about this issue cannot be measured objectively. After all, for example, the fact that the capital is already “criminal” with the practices it carried out in the classical period is a problem of practitioners, not classical theories. In this regard, it can be stated that, let alone the neo-classical perspective, even classical organization theory is not fully understood. Frederick Winslow Taylor, known as the father of scientific management, stated (Taylor, 1911; 2016) that "Inefficiency causes forests and water resources to be wasted, and as a result, the whole country has to endure a great loss." So, was this statement referring to workers becoming part of the machine gears? Again, Taylor said (Taylor, 1911; 2016); “The word welfare should be perceived as the welfare of all units of the business, not just the profit share for the business. The welfare of the employer will not be ensured unless it is integrated with the welfare of the worker in the long run.” In what context should this statement be taken? Or, did Max Weber's proposal for bureaucracy (Weber, 1930; 1947) imply contemporary cumbersome bureaucratic processes? Fault should not be sought in innovative ideas or ideologies, and should not be generalized by targeting a specific segment. Instead, the fault should be sought in individuals and organizations in implementing positions.

PRE-SERVICE MATHEMATICS TEACHERS' PERSPECTIVES ON TEACHING MATHEMATICS IN OUT-OF-SCHOOL LEARNING ENVIRONMENTS

MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ OKUL DIŞI ÖĞRENME ORTAMLARINDA MATEMATİK ÖĞRETİMİNE YÖNELİK BAKIŞ AÇILARI

Mehtap KUŞ

Aksaray Üniversitesi

Eğitim Fakültesi

Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü

mozen@aksaray.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7891-9912

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

29.04.2023

Kabul Tarihi:

30.11.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Okul dışı öğrenme
İnformel öğrenme
Matematik eğitimi
Öğretmen eğitimi

Keywords

Out-of-school
education
Informal education
Mathematics
education
Teacher education

Bu çalışmada, ortaokul matematik öğretmen adaylarının okul dışı öğrenme ortamlarında matematik öğretimine yönelik bakış açıları araştırılmıştır. Bu araştırma kapsamında okul dışı öğrenme ortamlarında matematik eğitimine yönelik çevrim içi ders tasarlanmış olup, öğretmen adaylarının bu derse katılmadan önceki ve sonraki bakış açıları nitel yöntemlerle incelenmiştir. Araştırmanın katılımcılarını 2. ve 3. Sınıfta öğrenim görmekte olan 36 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın veri toplama kaynağını katılımcıların ders öncesi ve ders sonrasında verilen açık uçlu sorulardan oluşan ankete verdikleri cevaplar oluşturmaktadır. Veri analizi açık kodlama tekniği ile yürütülmüştür. Analiz dört temel boyutta gerçekleştirilmiştir: (1) Okul dışı matematik eğitimine yönelik ortamların belirlenmesi (2) Okul dışı öğrenme ortamlarında matematik öğretimine yönelik bağlamlar, (3) Okul dışı öğrenme ortamlarında matematiği öğretme amaçları ve (4) Okul dışı matematik öğretimine yer verme sıklığı ve sebepleri. Araştırmanın bulguları katılımcıların dersi aldıktan sonra okul dışında matematik öğretimine yönelik bakış açılarındaki önemli değişikliklere işaret etmektedir. Araştırmanın bulgularının, okul dışı matematik öğretimine yönelik öğretmen eğitimi araştırmalarına ışık tutacağı ön görülmektedir.

This study explored pre-service middle school mathematics teachers' perspectives on teaching mathematics in out-of-school learning environments. The current study designed an online course on out-of-school mathematics education and investigated participants' perspectives before and after the class. The phenomenology method, one of the qualitative methods, was employed. Participants of the study were 36 second- and third-year pre-service middle school teachers who enrolled in the course. The data sources of the study were participants' open-ended responses to questionnaires. Open coding was used to analyze the data. The data analysis was carried out under four dimensions: (1) Identification of out-of-school mathematics education environments, (2) teaching contexts for teaching mathematics in out-of-school learning environments, (3) teaching purposes for teaching mathematics in out-of-school learning environments, and (4) frequency for using out-of-school education and their reasons. The findings of the study pointed to important changes in the participants' perspectives on teaching mathematics in out-of-school learning environments after taking the course. The findings of the study would shed light on studies on teacher education in the emerging field of out-of-school mathematics education.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1289830>

Atıf/Cite as: Kuş, M. (2023). Pre-service mathematics teachers' perspectives on teaching mathematics in out-of-school learning environments. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2174-2195.

Introduction

The importance of out-of-school learning has been highlighted by numerous researchers, particularly in the field of science education (Dierking et al., 2003; Eshach, 2007; Kisiel, 2013). Out-of-school learning is described as self-motivated learning that provides free-choice opportunities and is mediated by sociocultural aspects (Rennie et al., 2003). Compared to the field of science education, out-of-school mathematics education, interchangeably used with informal mathematics education, is an emerging and growing field (Nemirovsky et al., 2017).

Informal mathematics education, which differs from everyday mathematics and refers to designed learning environments, offers new images of mathematics and opportunities for everyone to engage with mathematics in new ways with a variety of experiences (Nemirovsky et al., 2017). Although it offers new ways of mathematical thinking and learning, researchers in mathematics education have paid less attention to how students and adults learn mathematics outside the school in everyday life and in designed learning environments such as mathematics exhibits, museums, and science centers (Pattison, Rubin, & Wright, 2017). The number of mathematics museums and mathematics-themed interactive exhibits in Turkey and all around the world is increasing (Duatepe-Paksu, 2019). For example, MoMath, located in New York, is one of the prominent examples of mathematics museums that enable visitors to interact with materials and give hands-on experience with mathematics (Henebry, 2012). In Turkey, mathematics museums located in Aydın and Ankara, and mathematics-themed exhibits in Rahmi M. Koç Museums were designed to experience mathematics and engage in enjoyable learning of mathematics. Such developments in out-of-school mathematics education highlight the need for professional training of museum educators, staff, and teachers.

In the field of mathematics education, Nemirovsky et al. (2017) argued that there is no professional training for informal mathematics educators in the United States and suggested professional training for educators to better understand the nature of informal mathematics education. In Turkey, although Higher Education Council (HEC, 2018) included an elective course of “Mathematics Education in Out-of-School Learning Environments” (Matematik Öğretiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları) into the curriculum for mathematics education in universities, it is unclear how to design this course to support the professional training of teachers. Furthermore, drawing on the studies in science education, Kisiel (2013) drew attention to the role of pre-service teachers in out-of-school education and argued that teachers are often unaware of their roles during field trips. Kisiel suggests that there is a need for training, especially among novice or pre-service science teachers. Pre-service teachers’ training can be supported by the universities by offering courses that help them to learn about and experience teaching in out-of-school environments (Anderson et al., 2006; Olson et al. 2001). Such professional training might help pre-service teachers gain early exposure to out-of-school settings such as museums and parks, and help them to broaden their perceptions regarding learning in such environments (Kisiel, 2013).

In this regard, this study aimed to design a course to support pre-service mathematics teachers’ professional training in out-of-school mathematics education by taking into consideration of studies in science and mathematics education, and, in particular, exploring their perspectives toward teaching mathematics in out-of-school learning environments after taking this course.

Literature Review

Theoretical Background in Out-of-School Learning

The majority of studies on out-of-school education have been conducted in the field of science education. Out-of-school mathematics is an emerging and developing field (Nemirovsky et al., 2017). Even though the number of studies on out-of-school mathematics education is limited and there is no a consensus on defining out-of-school learning and environments, theoretical studies on science and mathematics education guided the current study to conceptualize out-of-school education, identify out-of-school environments, and explore teachers’ perspectives and motivations to visit such environments.

In the field of science education, Eshach (2007) examined ways of connect in-school and out-of-school learning in the science education context by clarifying the meanings of formal, informal, and non-formal education. Eshach (2007) described out-of-school learning within the scope of informal and non-formal education without making a sharp distinction between these categories, acknowledging the difficulty in defining out-of-school learning. The difference between these categories lies not only in the physical locations where learning takes

place but also in factors such as students' motivations, the nature of assessment, and the social context. While learning in non-formal environments such as zoos and museums is planned and adaptable, informal learning is described as spontaneous learning that occurs particularly in our daily lives, such as at home, on the streets, and in parks. In this way, Eshach conceptualized out-of-school learning into two categories: non-formal (e.g., industry, scientific centers, botanical gardens, interactive exhibits) and informal learning (e.g., streets, homes, playgrounds).

The importance of out-of-school learning has been emphasized by numerous researchers, particularly in the field of science education (Dierking et al., 2003; Eshach, 2007; Kisiel, 2013). Out-of-school learning is described as self-motivated learning that provides opportunities for free-choice and is mediated by sociocultural factors (Rennie et al., 2003). Compared to the field of science education, out-of-school mathematics education, which is interchangeably used with informal mathematics education, is an emerging and growing field (Nemirovsky et al., 2017).

In the context of mathematics education, Pattison et al. (2017) used different terminology. They termed out-of-school mathematics education as informal mathematics education and categorized it under two topics: (1) everyday mathematics and (2) designed informal mathematics environments such as museums, science centers, and children's museums. In their categorizations, they reviewed studies on everyday mathematics involving the informal and spontaneous use of mathematics in daily life settings. Designed informal mathematics environments, which correspond to the non-formal learning environment in Eshach's (2007) categorization, involve mathematics-themed exhibits in science museums such as MathMoves, Geometry Playground (Dancetp et al., 2015), Handling Calculus (Gyllenhaal, 2006) or mathematics museums such as MoMath (Henebry, 2012), or libraries. Unlike the categorizations of Pattison et al. (2007) and Eshach (2007), Nemirovsky et al. (2017) describe informal mathematics education as excluding everyday mathematics that involves spontaneous and unplanned ways of mathematics learning. They regarded museums as informal mathematics learning settings that were intentionally designed due to their schedules, having educators, and providing technologies and tools to support the learning of mathematics. They identified museums, summer camps, clubs, and after-school programs as informal learning settings where students learn mathematics.

Researchers have not only attempted to describe out-of-school education; but also, identified crucial factors that might affect out-of-school learning. Dierking and Falk (1992) described a model, named the Interactive Experience Model, to explain visitors' museum experiences as an interactive experience. They identified three contexts that interact with each other in museum visits: (a) Personal context (e.g., visitors' prior experience, knowledge, motivation), (b) Physical context (e.g., objects in the exhibits, ambiance), (c) Social context (e.g., interactions with staff, other visitors, families). They suggested it as a framework to understand visitors' museum experiences. In a further study, Eshach (2007) also organized factors that might affect out-of-school learning, particularly non-formal learning, considering previous studies. Eshach identified four major factors: personal (e.g., students' prior knowledge), physical (e.g., design of the exhibits), social (e.g., interactions between students), and instructional (teacher's approach). Each factor has affective (attitude, motivation) and cognitive dimensions (students' knowledge, understanding of a concept). For example, the physical nature of the environment would affect both affective and cognitive domains. To be more precise, the color of the exhibits might motivate students, and its interactivity level and presentation of scientific ideas also affect students' understanding of a concept. The author also addresses that the teachers or instructors also have a crucial role in preparing students for field trips emotionally and helping them understand scientific ideas in the exhibitions. Situating within these theoretical studies, the current study designed a course to support pre-service mathematics teachers' professional training in out-of-school mathematics education by exploring their perspectives regarding teaching mathematics in out-of-school learning environments.

Out-of-School Mathematics Education and Teacher Education

Out-of-school mathematics education, informal mathematics education, and outdoor mathematics education are often used interchangeably. Studies on out-of-school mathematics education have focused on a variety of topics such as describing informal learning in mathematics education (Nemirovsky et al., 2017; Pattison et al., 2017), discussing the potential strengths and limitations of informal mathematics education (Pattison et al., 2017), connecting ways of in and out-of-school learning (Kelton, 2021), examining the educator's role in

supporting mathematics learning (Pattison et al., 2017), exploring visitor experiences (Cooper; 2011; Gyllenhaal, 2006), the nature of mathematical thinking and learning in certain contexts of out-of-school education (Kus & Cakiroglu, 2022; Nemirovsky et al., 2013; Nemirovsky, 2018), political and aesthetic dimensions of mathematics museums (Kelton & Nemirovsky, 2022); the ways of using materials in museums (Pattison, Ewing, & Frey, 2012), embodied interactions to make sense of a mathematical exhibition (Kelton & Ma, 2020). In the Turkish education context, most studies have been conducted in the field of science education (e.g., Çiğdemoğlu et al., 2019; Ertas-Kılıç & Şen, 2014; Şen et al., 2021). There are very few studies in the field of mathematics education. Duatepe-Paksu et al. (2022) carried out a project, called “Mathematics Everywhere” to help seventh-grade students realize mathematics in out-of-school environments and increase their curiosity and exploration during mathematics learning. They observed positive changes in students’ attitudes and beliefs toward mathematics after they engaged in out-of-school activities.

Research on teacher education in the context of out-of-school mathematics education is rare (e.g., Kelton, 2021). Nemirovsky et al. (2017) discussed this issue in their comprehensive paper and suggested the need for further studies and professional development in this emerging field. They argued that there is no a professional training for informal mathematics educators in the United States. Such training is needed to create a career path and professional identities in this field, to preserve and acknowledge the difference between formal and informal education, and to avoid reproducing prevalent educational practices in schools by crossing boundaries between different disciplines ranging from mathematics, arts, and history to philosophy. However, there are no expectations to facilitate the training of informal mathematics educators.

Although there are very few studies on out-of-school mathematics education, particularly on teacher education is very few, there have been some studies in the field of science education. Kisiel (2005) identified eight major motivations of teachers for visiting science centers. These are (1) providing opportunities to learn science concepts that are new or already learned; (2) having novel experiences that students may not have in school settings; (3) having memorable experiences, (4) supporting students’ interest and motivation, (5) changing the routine of the classroom settings and activities, (6) showing students that they can learn throughout their lives outside of school, in other settings, (7) engaging students in enjoyable activities, (8) meeting the demands of the school. Kisiel (2005) also identified six ways to connect field trips to curriculum. These are (1) curriculum-related experience (gaining hands-on-experience regarding curriculum), (2) curriculum-related learning (learning a content in the curriculum), (3) connection to language skills (developing language skills in a new learning setting), (4) point-by-point connections (some aspects of the museum are related to a part of the curriculum), (5) curriculum unit integration (museum experience is directly related to a content that is currently taught in schools), (6) curriculum unit introduction/review (museum experience before or after teaching a concept), (7) implicit/opportunistic connections (finding connections throughout the curriculum naturally in the museum experience) (p. 950). These ways of connecting to the curriculum would help teachers understand the benefits of field trips. However, Kisiel argues that teachers might not be aware of these connections. Teachers’ awareness of this matter is crucial to supporting their professional development in out-of-school education. Several studies in science education have suggested that teachers can be trained in universities by offering them specific courses on informal science education or establishing a partnership with museums for teachers’ professional development (Anderson et al., 2006; Kisiel, 2013; Olson et al. 2001).

In this regard, this study aims to design a course on out-of-school mathematics education and examine their perspectives before and after taking this course, which was designed to raise their awareness of out-of-school mathematics education.

Method

The study employs the phenomenology method, a qualitative research method. The current study explores the changing viewpoints of pre-service mathematics teachers toward teaching mathematics in out-of-school learning environments after taking the course “Mathematics Education in Out-of-School Learning Environments”. Phenomenology focuses on individuals’ experiences and aims to capture the essence of the phenomenon or experience (Merriam & Tisdell, 2016; Yıldırım & Şimşek, 2011), which in this context is the essence of teaching mathematics in out-of-school learning environments.

Research Context and Participants

In Turkey, pre-service middle school mathematics teachers are prepared to instruct students from grades 5 to 8. They are enrolled in a four-year program called the “Elementary Mathematics Teacher Education Undergraduate Program” (EME). Each public university adheres to guidelines established by the Higher Education Council (HEC, 2018), outlining the mandatory and elective courses that students must successfully complete to graduate, although there may be minor variations between universities. Generally, pre-service middle school teachers take elective courses after completing their first year of university study. One of the elective courses offered is “Mathematics Education in Out-of-School Learning Environments (Matematik Öğretiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları)”. This study was conducted within the context of this elective course. The participants in the study were 36 pre-service mathematics teachers (30 females, 6 males). The course was attended by second-year (28 students) and third-year (8 students) students from two public universities.

Description of the Course

There were fewer resources on teaching mathematics in out-of-school contexts compared to the sources available for out-of-school science education. The guide provided by the Higher Education Council (HEC, 2018) only outlined the course content, emphasizing the scope and significance of out-of-school education, teaching mathematics in out-of-school environments, methods for out-of-school education, out-of-school environments, and design of educational out-of-school activities. To adequately describe out-of-school mathematics education, the course was designed based on the previous studies on out-of-school learning or informal mathematics education. This study expands on the description of informal mathematics education provided by Nemirovsky et al. (2017), which defined informal mathematics education environments as designed learning environments such as museums. Furthermore, the categorization of Eshach (2007) was adapted to the context of the study. In addition to designed (Nemirovsky et al., 2017) or non-formal learning environments (Eshach, 2007), the current study also includes real-life or everyday life environments including outdoor environments where learning takes place with the presence of an educator. Spontaneous learning in daily life is excluded since the focus of the current study is on teacher education. The studies in out-of-school science education were also reviewed using the keywords of “out-of-school education,” “informal education,” “outdoor education in mathematics and science,” and “connection of informal and formal education”. Two major settings for out-of-school mathematics education were identified: (1) real-life environments (Eshach, 2007; Pattison et al., 2007); (2) designed learning environments (Nemirovsky et al., 2017). Drawing upon this review, two types of setting, along with their sub-components, were identified for out-of-school mathematics education, and the course was designed based on research in out-of-school education. The course spanned 14 weeks, excluding exam weeks. Table 1 provides a concise overview of the course content, including specific examples. Participants were required to submit five assignments: (1) A questionnaire at the beginning of the class; (2) an exploration and experience of two real-life applications of mathematics, presented as a video or image; (3) a design of a lesson plan for out-of-school mathematics education focusing on real-life settings based on their examples from the previous assignment; (4) a design of a lesson plan centered on mathematics museum materials, provided to participants via videos to comprehend their underlying mechanisms; and (5) a questionnaire following completion of the class. Feedback was provided to participants upon submission of their assignments. The present study focuses on the responses to questionnaires completed before and after the class.

Table 1. Content of the Course

Weeks	Topics	Description
Week 1	Introduction of the syllabus	
Week 2	Scope of out-of-school education-1	Description of out-of-school learning by discussing the differences between informal, formal, and non-formal learning, informal education, and informal learning (e.g., Anderson, et al., 2003; Cooper, 2011; Eshach, 2007; Falk & Dierking, 1997; Pattison et al., 2017; Rogers, 2017; Tisza et al., 2020)
Week 3	Scope of out-of-school education-2	Challenges and strengths of out-of-school mathematics education
Week 4	Out-of-school learning environments	Categorization of out-of-school learning environments (e.g., Eshach, 2006; Tisza et al., 2020); Discussion of pre-service teachers' responses in their first assignments submitted at the beginning of the class
Week 5	Teacher role in out-of-school education	Importance of out-of-school education, teachers' role in bridging informal and formal education, and possible challenges faced by the teachers in out-of-school education
Week 6	Connection of mathematics with real-life and its importance	The description of the real-life context in mathematics and its importance (Le Roux, 2008; Stylianides & Stylianides, 2008)
Week 7	Real-life examples of out-of-school education-1	Giving examples of teaching mathematics in daily-life and occupational settings (e.g., grocery shopping, the use of mathematics in occupations such as carpet laying, bricklaying, and design of a building)
Week 8	Real-life examples of out-of-school education-2	Examples of outdoor mathematics education (e.g., tree measurement, car parking, measurement of slope in a ramp for disabled people)
Week 9	Discussion on assignment (real-life contexts for out-of-school mathematics education)	Discussion of pre-service teachers' real-life examples to be used in out-of-school education and their usability for out-of-school mathematics education
Week 10	Education in Science museums and Centers in Turkey	Changing perception of museums, the introduction of Science Museums (Konya and Kayseri Science Centers) and providing examples from the centers by showing pictures and videos to explain how the materials work (e.g., Bridge design and catenary curve, kaleidoscope and mathematics, robotic coding, tangram, tessellations from Islamic art, gear wheels, bridge design in Islamic architecture, geometric structure of graphene, number base system).
Week 11	Science museums abroad and sample activity designs	Introduction of examples from the Science Museum of Minnesota (measurement in human body gallery, mathematics in the exhibits of shadow fractions, scaling shapes). Showing an example of a student worksheet for each exhibit and discussion of their use before, during, and after the visit.
Week 12	Mathematics Museums in Turkey: The Case of Tales Museum	Introduction of mathematics museums by focusing on the mathematics exhibit in Tales Museum in Turkey, discussion of mathematical ideas in the materials by showing the pictures and videos to support it. The materials discussed were Hanoi disks, a manhole cover, a cycloid curve, a colorful hexagon puzzle, a T tangram, a Voronoi diagram, a caesar cipher, limit, Da Vince Bridge, and Napier's bones.
Week 13	Mathematics Museum in Abroad: The Case of MoMath	Introduction of mathematics museums exhibits by showing sample videos from the museum and discussion of mathematical ideas (e.g., square-wheeled trike, Pythagoras puzzler, wall of fire, tessellation station, monkey around, human tree)
Week 14	Art museums in Turkey and abroad, sample activities, and a summary of the course	Examples from art museums, sample activity and students' thinking processes from arts and science centres (Kus & Cakıroğlu, 2021; 2022), the introduction of the digital art museum for out-of-school mathematics education and its design for educational purposes

Data Collection and Analysis

To investigate pre-service mathematics teachers' perspectives before and after taking the course on out-of-school mathematics education, participants were asked to complete two open-ended questionnaires. In essence, participants' responses to open-ended questions were analyzed to understand their initial perspectives on teaching mathematics in an out-of-school learning environment and their evolving (new, revised, and elaborated) perspectives following their participation in the course. The pre-course questionnaire consisted of eight questions, while the post-course questionnaire comprised nine questions (see Table 2). To observe the changes in their responses, the latter questionnaire included nearly identical questions to the first one, with exception of one question regarding their experiences after the course. Pre-service mathematics teachers were encouraged to express their thoughts freely. Before commencing the study, ethical approval was obtained from the Human Research Ethics Committee, and ethical guidelines were strictly adhered to.

The research was conducted at two public universities in Turkey. Two instructors independently facilitated each course. One of the instructors, who is the author of this study, served as both an instructor and researcher in the study. The course duration spanned 14 weeks within a single semester, with each session lasting approximately one hour. The course was delivered remotely. While instructors shared identical content with participants through the remote education portal, participants had opportunities to pose questions or write their comments within the remote education systems, which were visible to others. Both instructors utilized digital tablets to draw and write on the presentation content and simultaneously directed the classes according to the predetermined schedule and weekly meetings. Participants completed their assignments individually and submitted them through the remote education portal.

Table 2. Questions in the Questionnaires Before and After the Class

Questions	
1	How do you describe out-of-school education? [After: How do you describe out-of-school learning after taking this course?]
2	What are your experiences regarding out-of-school education? Explain briefly with examples. [After: Can you tell about your first-time experiences with out-of-school learning in this course? What was the most interesting thing in this lesson?]
3	Where can you teach mathematics outside of schools?
4	What kind of experiences have you had outside of school regarding mathematics?
5	Answer the following questions below by starting with the statement "When I became a teacher...". <i>I would use out-of-school education in the teaching of mathematics because...</i> <i>I would include out-of-school education in my mathematics class in the following ways: ...because...</i> <i>I would include out-of-school education in my mathematics class this often... because...</i>
6	Discuss the strengths and limitations of these out-of-school activities to develop mathematical thinking. Explain the reasons in detail. You can give an example.
7	Please indicate the extent to which you feel competent to use out-of-school education in your teaching of mathematics, with a score between 0-10. Why did you choose such a score?

Open coding (Corbin & Strauss, 2015) was employed to analyze participants' open-ended responses. This exploratory process involves identifying concepts or categorizations that represent the meaning of raw, interpreted data. Based on these categorizations, the frequency of participants' responses was determined both before and after taking the course. While a pre-determined coding scheme was not utilized, the data analysis was not solely based on emergent raw data; it also drew upon research in out-of-school education. To examine participants' perspectives on teaching mathematics in out-of-school education, four major themes were identified: (1) identification of out-of-school environments for mathematics teaching and learning; (2) teaching contexts or examples for out-of-school mathematics education; (3) teaching purposes (motivations) for teaching mathematics in the out-of-school environments; and (4) frequency of teaching mathematics in out-of-school education and their reasons.

Out-of-school learning environments were identified based on a review of studies in out-of-school education. These environments were categorized into two main themes: real-life settings and designed environments. Teaching contexts for out-of-school mathematics education refer to the specific examples of teaching mathematics in the out-of-school learning environments provided by participants, illustrating how students

would engage with mathematics in these settings. Teaching purposes for teaching mathematics in out-of-school education refer to pre-service teachers' motivations for incorporating out-of-school learning environments into their teaching (e.g., Kisiel, 2005). The data analysis also drew upon the work of Jankvist (2009), who identified the whys and hows of using history in mathematics education. This study was interpreted within the context of the present study to determine the purposes for which teachers would utilize out-of-school education in the teaching of mathematics: out-of-school education as a goal (out-of-school education as a goal addresses meta-level issues and involves demonstrating to students mathematics is ubiquitous and the historical evolution of mathematics as a cultural artifact) and as a tool (out-of-school education is regarded as a tool to learn mathematics). Out-of-school education as a tool, which pertains to learning of mathematics, was categorized under three aspects: cognitive, affective, and social aspects. Eshach (2007) classifies it into two dimensions: cognitive (students' knowledge, understanding of concepts) and affective dimensions (attitude and motivation). The frequency of teaching mathematics in out-of-school education refers to teachers' preferred frequency of integrating out-of-school education into their teaching of mathematics. Reasons for their choices emerged from the data that gave clues about their perspectives on the limitations and strengths of out-of-school mathematics education.

After the initial analysis of the data, the author created a coding scheme. The second coder, another researcher in mathematics education, applied this coding scheme to the same data. The reliability of the coding process was ensured through iterative analysis of the data by both the author and second coder (another researcher in mathematics education). Miles and Huberman (1994) suggested that an agreement level above 80% indicates reasonable reliability. In this study, the agreement between the coders was 89.6 %. The coders then discussed the discrepancies in their coding and revised the categories until they reached a consensus. Once the codes and categories were finalized, basic descriptive statistics (frequencies) were calculated. Participants' statements were presented in the findings section using the format P8-B (Participant 8, before the class) and P8-A (Participant 8, after the class).

Findings

Environments for Out-of-School Mathematics Education

There have been notable changes in participants' responses regarding out-of-school environments for mathematics education. Table 3 illustrates the diversity of out-of-school learning environments identified by pre-service mathematics teachers. Prior to the course, their focus was primarily on the daily life settings such as markets and homes, and private tutoring services, which primarily support students' test-based performances. Notably, private tutoring services are not considered an out-of-school learning environment in the context of this study as students are merely encouraged to solve test problems in these environments rather than engaging in novel mathematical experiences. It appears that pre-service teachers initially perceived out-of-school mathematics education as any education that occurs outside of schools, rather than considering the unique nature of out-of-school learning. After completing the course, their focus shifted towards outdoor environments such as parks, schoolyards, science museums, and other designed environments. Notably, a striking finding arising from the study was that they identified mathematics museums as one of the out-of-school mathematics learning environments after the course. Prior to the course, none of the participants had mentioned mathematics museums.

Table 3. Environments for Out-of-School Mathematics Education

	Before the Course	After the Course
	f	f
Real-life environments		
Daily life settings (home, market)	26	24
Out-door settings (parks, forests, schoolyard)	5	22
Occupational settings (pharmacy, construction)	5	6

Museums and other institutional environments		
Mathematics Museum	0	17
Science and Art Museums & Centers	2	13
Other institutions (e.g., Zoo, Planetarium, History Museum, Botanical gardens)	1	10
Others		
Private tutoring, online courses	15	2

A pre-service mathematics teacher's statements before and after the course, for example, were presented as follows:

"Mathematics can be learned in a tutoring center, outside of school. It can be learned from the virtual lessons taught independently of schools. There are some professions that really cannot be done without knowing some simple mathematical calculations. This sort of thing can be learned from these places as well. For example, a carpenter or a construction environment. My last examples may seem strange, but these came to my mind.

(P8-B)"

"I will mention parks first. Because of the toys and mathematical objects it contains and their designs, the most suitable out-of-school mathematics learning environment seems to me to be a park. Then, of course, I can say mathematics museums. Although rare, such places still increase the desire to learn because of the rich materials and inspirational images. Other workplaces like carpenters come to mind. So at least here, the student can be familiar with various measurements and 3D objects. (P8-A)"

While he was considering private tutoring and online courses as out-of-school environments before the course, he did not no more identify them as out-of-school learning environments. Instead, he referred to outdoor environments such as parks to investigate the designs of materials in the parks and mathematics museums to explore mathematical ideas. He also gave slightly more detailed information about opportunities for learning mathematics in occupational settings such as measuring objects and exploring three-dimensional objects by imagining himself as a teacher.

Teaching Contexts for Out-of-School Education

When pre-service mathematics teachers were asked about their teaching context for out-of-school mathematics learning environments, their responses differed from their initial identification of these environments. Table 4 summarizes the four major teaching contexts identified by pre-service mathematics teachers: (1) visiting museums and other environments such as historical settings and zoos, (2) organizing out-door activities, (3) organizing in-class activities and after-class activities such as homework (projects), (4) organizing excursions to daily life environments such as markets. Table 5 also shows specific examples of teaching contexts identified by participants before and after the course.

While most of the participants identified teaching contexts as organizing outdoor activities and in-class activities before the course, they did not focus anymore on in-class activities and identified teaching contexts mostly as visiting mathematics museums and organizing outdoor activities. Before the course some participants seemed to perceive out-of-school education as education involving in-class activities in which students are active such as playing games, giving real-life examples while teaching mathematical concepts, and giving projects as homework regarding real-life use of mathematics. A pre-service mathematics teacher stated as follows: *"If I were a teacher, I would include out-of-school learning by giving research assignments, doing activities, giving project assignments, especially individual assignments. Because I don't want my students to be passive in the lessons. I want them to be active."* (P10-B).

Table 4. Teaching Contexts for Out-of-School Mathematics Education

	Before the Course	After the Course
	f	f
Visiting museums and other kinds of environments	8	19
Organizing outdoor activities	10	14
Organizing in-class and after-class activities (e.g., projects)	13	3
Organizing excursions to daily life environments (e.g., market)	4	4
No response or irrelevant response	9	8

Table 5. Specific Examples of Teaching Contexts for Out-of-School Mathematics Education

	Before the Course	After the Course
Visiting museums and other kinds of environments	Creating a graph regarding the number of animals in a zoo	Experiencing mathematical simulations such as fractal trees and 3D models
Organizing outdoor activities	Visiting parks, measuring distances, discovering Pythagoras, and finding geometric shapes in the schoolyard	Collecting the garbage and creating statistical graphs on a nature trip / Measuring the football field in schoolyard, discovering mathematical examples (e.g. golden ratio) in the schoolyard / Exploring geometric shapes through physical activities in the school gym / Exploring the patterns in the leaves in a forest
Organizing in-class activities	Giving real-life examples while teaching a mathematical concept / Playing games / Giving project assignments about the use of mathematics in real life	Giving real-life examples while teaching a mathematical concept
Visiting daily life settings	Visiting markets and learning rate and ratio concepts, and learning to buy affordable products	Visiting markets and learning basic computational skills
No response or irrelevant response	Asking students to study with people in the family	-

Following the course, participants expressed a strong interest in utilizing the resources available at mathematics museums for teaching purposes, citing specific examples such as exploring simulations and models, fractals, and three-dimensional objects. Additionally, they demonstrated a heightened awareness of outdoor mathematics, providing a variety of examples (see Table 6). For instance, a pre-service mathematics teacher's responses before and after the course highlighted this shift in perspective:

"If I were a teacher, I would include out-of-school learning in my math class by sending them to the market, shopping, and asking about the number of their toys because talking about the things they love attracts them more. (P35-B)"

"If I were a teacher and could access the museum, I would definitely take my students to a mathematics museum, take them to the gym and have them do activities about shapes that are hard to imagine. Specific geometry concepts are one of the most difficult concepts for students and more difficult to imagine...I used to think of out-of-school learning as just the teacher taking the students to an out-of-school environment and teaching the lesson over the objects there, but I learned that museums are actually one of the out-of-school learning areas, after I started taking this lesson, I became more aware of my surroundings. For example, I would teach square, rectangle, and diagonal concepts in a kinetic way in the school gym, the patterns in the leaves of the trees in a forest, ask my students to

find an affordable product while shopping, enable them to learn by doing the fractals in the museum and having activities related to 3-dimensional objects outside of school. (P35-A)”

Before the course, this pre-service teacher suggested organizing a trip to the markets or shopping centers as a way to incorporate out-of-school learning into their math instruction. However, after completing the course, their perspective expanded, and they proposed a wider range of more detailed and diverse contexts for teaching out-of-school mathematics education. These contexts included visiting mathematics museums and exploring fractals and other mathematical concepts within the museum environment, using the school gymnasium to engage students in kinesthetic learning of geometric shapes such as squares and rectangles, exploring the patterns in tree leaves in a forest setting, and incorporating real-world applications of mathematics by asking students to find affordable products while shopping.

Teaching Purposes of Out-of-School Mathematics Education

When pre-service mathematics teachers were asked to consider the purposes of teaching mathematics in the out-of-school context, they identified three key aspects: cognitive, affective, and social. Each of these aspects serves as a tool to support students’ learning of mathematics (Table 6).

Table 6. Teaching Purposes of Out-of-School Mathematics Education

		Before the Course	After the Course
		f	f
Out-of-school mathematics education as a tool	Cognitive aspects		
	Making mathematics concrete	17	19
	Learning through experience in daily life	13	17
	Connecting with curriculum	5	13
	Supporting mathematical thinking	4	14
	Affective aspects		
	Engaging in math with a positive attitude	10	14
	Increasing interest in mathematics	9	13
	Supporting motivation	4	5
	Social aspects		
Supporting communication skills	1	1	
Supporting social skills	1	2	
Out-of-school mathematics education as a goal	Increasing awareness of math in real life	17	10
	Gaining general cultural knowledge	2	0
	Addressing equity issues in education	1	0

Pre-service mathematics teachers consistently focused more on the cognitive aspect of learning compared to the affective and social aspects, both before and after the course. The social aspects of learning mathematics were the least frequently observed aspect in participants’ reflection papers. Their primary motivations for incorporating out-of-school mathematics education included making mathematics more concrete, encouraging students to engage in experiential learning in real-world settings, teaching mathematical concepts that complement the curriculum, and supporting students’ mathematical thinking. A significant change was observed regarding the purposes of connecting out-of-school education with curriculum and facilitation of students’ mathematical thinking after completing the course. For instance, reflection papers included statements such as “to reinforce the topic covered, to introduce a new topic”(P18), “to connect curriculum objectives with out-of-school mathematics?” (P36), “to measure and evaluate students’ knowledge by designing activities in an out-of-school setting” (P3), “to reinforce students’ learning because I believe that the activities done after gaining prior knowledge [about a topic] make learning more permanent?”. These statements indicate that some participants aimed to integrate out-of-school education with formal mathematics education for assessment, reinforcement, and warm-up engagement purposes. Furthermore, after the course, pre-service mathematics teachers more frequently mentioned supporting mathematical thinking skills and processes such as estimation skills, spatial thinking, problem-solving, connecting, and reasoning. The

following quotations from one of the participants illustrate her motivations for teaching mathematics in the out-of-school context from affective and cognitive perspectives:

“It [out-of-school mathematics education] makes learning more permanent. It increases students’ attention, interest, and motivation. It enables them to have a positive attitude toward the lesson and the subject. As students see new environments, their horizons expand and they gain new ideas. It provides learning by doing. For these purposes, I would incorporate out-of-school learning into mathematics education. (P28-B)”

“It [out-of-school mathematics education] provides efficient, permanent, learning by doing. It enables students to make connections with life. It develops students’ spatial skills. It enables students to learn effectively while having fun. It enables students to develop strategies such as estimating, reasoning, making connections, problem-solving, discussion, and brainstorming. Since it provides a novel way of learning, it increases students’ motivation by attracting their interest. It enables the student to have a positive attitude toward the school, the lesson, and the subject. It enables students to realize that there is mathematics outside of school as well. (P28-A)”

The quotations show that she addressed affective aspects such as increasing interest and motivation and having a positive attitude before and after the course. After the course she seemed to have extended her opinions by considering students’ mathematical thinking processes (e.g., spatial thinking, reasoning, connecting), and their awareness regarding the existence of mathematics in real life, which included both perspectives of out-of-school mathematics education as an aim and a goal.

While the number of participants who viewed out-of-school mathematics education as a goal was not high as those who saw it as a tool, some participants referred to out-of-school mathematics education as an overall goal. They emphasized the importance of increasing students’ awareness of the ubiquity of mathematics in real life, broadening their general knowledge of culture, and providing equitable educational opportunities for all student. One participants stated, *“I would like to encourage my students to see mathematics as a way of life, not just a lesson. I would like to show my students that math is everywhere in our lives.”* (P15-B).

Frequency of Teaching Mathematics in Out-of-School Environments and Their Reasons

Approximately half of the participants expressed their preferred frequency for teaching mathematics in out-of-school environments, specifying frequencies such as 3-5 times a week and 1-2 times a week. A small number of participants indicated a desire to teach too often (3-5 times a week) and too seldom (1-2 times a year), both after and before the course. Among participants who provided specific frequencies for out-of-school mathematics instruction, the majority (30 %) preferred teaching mathematics in out-of-school environments 1-2 times a week before the course. Conversely, after the course, this percentage decreased, with nearly half of the participants (47%) preferring to teach mathematics in out-of-school environments 1-2 times a month. This suggests a shift towards less frequent out-of-school mathematics education compared to pre-course preferences. For example, one pre-service mathematics teacher initially considered teaching in out-of-school environments *“at least one time in a week”* but later modified their preference to one or two times a month after completing the course (P26).

Table 7. Frequency of Teaching Mathematics in Out-of-School Environments

	Before the Course	After the Course
	f	f
Precise frequency		
Often (3-5 times a week)	2	0
Usually (1-2 times a week)	12	3
Sometimes (1-2 times a month)	6	17
Seldom (1-2 times a year)	1	0
Imprecise frequency	19	16

On the other hand, nearly half of them did not specify how often they would teach mathematics in out-of-school environments; instead, they described the conditions under which, when, or how often they would teach, or they used general expressions such as *“often”*. For example, before the course, one of the pre-service teachers

(P33) stated she could teach mathematics “often” in the out-of-school context. After the course, she revised her opinion to “one time in six weeks”.

An analysis of the participants’ responses regarding their preferred teaching frequency revealed four major factors influencing their preferences/decisions (Table 8): (1) External factors, (2) factors related to the nature of mathematics and the mathematics curriculum, (3) teaching-related factors, and (4) students-related factors. Table 9 presents the type of factors and the number of participants who mentioned them in their reports before and after the course, highlighting an increase in the identification of conditions, particularly concerning teaching-related factors, following the course.

Table 8. Reasons for Frequency of Teaching Mathematics in Out-of-School Environments

	Before the	After the
	Course	Course
	f	f
External factors		
Administrator’s viewpoint	0	2
Permission issues and other procedures	3	4
Economic and physical conditions	5	7
Transportation	1	2
Weather conditions	2	0
Total	11	15
Factors regarding the nature of mathematics and curriculum		
Compatibility with all mathematical concepts and processes	3	8
Teaching-related factors		
Instructor presence	1	0
Implementation frequency	1	3
Management	0	9
Pedagogical requirements and instructional load	2	4
Time requirement	2	7
Waste of time	0	1
Variability in teaching regarding different out-of-school contexts	2	2
Total	8	26
Student-related factors		
Only for certain groups of students	0	3
Students’ readiness	1	9
Students’ affective characteristics	1	4
Total	3	18
None		
There is no limitation	1	2
Unanswered	16	3

Although nearly half of the participants (16 of 36) refrained from expressing an opinion on this matter, this number declined following the course. Pre-service mathematics teachers provided more detailed information about the conditions of teaching in an out-of-school environment, considering various factors ranging from external to student and teaching-related aspects. According to Table 9, after the course, participants identified more teaching and student-related factors compared to those identified before the course. Significant differences emerged regarding the recognition of teacher-related factors, particularly concerning time constraints and difficulties in managing out-of-school activities. Both before and after the course, participants acknowledged external factors such as physical, economic, administrative issues as limitations to teaching mathematics in out-of-school learning environments. For example, one of the pre-service mathematics teachers (P8), who revised his view after the course on how often he could teach mathematics in out-of-school environments from one or two times a week to one time in a month, highlighted several factors such as teaching-related aspects like class management and external factors like economic conditions and material requirements. Before the course, he did not consider any limitations regarding teaching mathematics in the out-of-school context. His reflections before and after the course were presented as follows:

"I wouldn't do it [out-of-school activity] very often. Maybe once or twice a week. The reason is that students should not completely be accustomed to the outside of the school. Of course, out-of-school learning will be more comfortable and fun than in-school learning...I don't think there will be a limitation. On the contrary, they [out-of-school activities] have strengths. When the student receives information in a different way in out-of-school education and processes information in an unfamiliar way, he/she always remembers this [information]...

(P8-B)"

"I would include out-of-school education once a month in my teaching of mathematics because it is neither frequent nor infrequent. It is very difficult to do this every day... Doing it every week can also be boring for the students in the same way. If we do it once a year, it would be less...As a result, due to the fact that it is not done very often, almost every student does not forget such activities [out-of-school activities]. They always create a desire to learn constantly by transferring what they gain from such activities into their lives. The only weakness is that low-income schools cannot afford this, perhaps due to the cost of the materials. That's why such activities are either done sometimes or not at all. As another limitation, when such activities are carried out in crowded classrooms, there may be confusion and the teacher may not be able to keep his/her students together...(P8-A)"

Another notable difference between pre- and post-course emerged in relation to student-related factors, reflecting a shift in their perception of out-of-school education from a student-centered perspective. They considered their students' readiness, affective characteristics, learning styles, and participation in out-of-school education. For example, P33 expressed concern that such out-of-school activities might only attract a specific group of students, those lacking positive attitudes towards mathematics, or yet to discover its real-world applications of mathematics, stating "...Since out-of-school activities would be more ordinary for the students without prejudice [towards mathematics], it may not contribute to students' development. Likewise, while the activities are more surprising for the student who has not discovered the mathematical situations in daily life before, the activities may be more ordinary for the students who have already discovered." Following the course, pre-service mathematics teachers broadened their considerations beyond student- and teaching-related factors to encompass aspects related to the nature of mathematics and mathematical learning environments, particularly the compatibility of out-of-school activities with a diverse range of mathematical concepts and processes. However, the number of participants identifying this factor remained relatively low compared to other factors.

Conclusion, Discussion, and Recommendations

This study investigated pre-service mathematics teachers' perspectives on teaching mathematics before and after a course designed to support their professional development in the burgeoning field of out-of-school mathematics education.

One of the striking findings was that there have been changes in participants' identification of out-of-school mathematics environments after the course. They seemed to perceive out-of-school mathematics education as any education that takes place outside of schools, including daily life places such as markets and homes, and private tutoring services rather than thinking of the nature of out-of-school learning. This finding is consistent with previous studies in mathematics (Aydoğdu et al., 2023) and science education (Bostan-Sarioğlan & Küçüközer, 2017). Pre-service science teachers and mathematics teachers identified out-of-school education environments as private tutoring services, named *dershane*, and daily life places such as a home in addition to museums, parks, and historical places. Eshach (2007), however, argues that the distinction between formal and informal learning is not just about physical setting (in or out-of-school), but also about other factors such as nature of learning (e.g., hands-on experience, interaction with materials), motivation, and social context. This finding indicates participants' limited conceptualization of out-of-school environments before the course. The reason of such a conceptualization would be that they might have had limited experiences in out-of-school learning environments in their previous schools and might not have visited designed-learning environments before taking the course. Although the number of mathematics museums is increasing all around the world including in Turkey (Duatepe-Paksu, 2019), pre-service mathematics teachers did not mention mathematics museums or mathematics-themed exhibits in science museums before the course. They, after the course, focused more on the outdoor environments such as parks, schoolyards and designed environments such as science museums, and other kinds of environments, particularly paying attention to mathematics education,

which was not mentioned before the course. Having opportunity to see various examples of interactive materials of museums in Turkey and abroad during the class and of outdoor activities might have resulted in such a change. This finding suggests that pre-service teachers' exposure to a variety of out-of-school learning settings could broaden their horizons on out-of-school mathematics learning environments.

In line with the identification of out-of-school mathematics education environments, the teaching contexts for outdoor mathematics education seemed to be slightly more diverse and richer after the course. For instance, after the course, pre-service teachers identified several teaching contexts such as measuring the football field in the schoolyard, arranging a nature trip, collecting garbage and creating statistical graphs (e.g., Watson et al., 2011), exploring the patterns in the leaves in a forest (e.g., Moss, 2009), and exploring geometric shapes such as squares and rectangles in an embodied way in the school gym. Even though some of the examples were not mentioned in the course, they seemed to envision new and novel contexts for teaching mathematics. The examples provided in the course might have evoked new examples of out-of-school mathematics in their minds. Additionally, they suggested not just visiting a mathematics museum, but also preparing mathematical exhibitions. The examples given by participants were more detailed and diverse after the course. One of the reasons for such a change could be that they were introduced to various examples of educational contexts to support students' mathematical thinking and learning. Additionally, asking pre-service teachers to explore real-life contexts to adapt to the context of out-of-school education and design educational activities would have enabled them to consider different contexts and elaborate on their ideas. After the class, they did not mention in-class activities such as giving projects as homework or giving real-life examples while teaching mathematical concepts because they were not given as examples of out-of-school education in the course. Furthermore, they added new examples regarding the interactive experience of mathematics, such as mathematical simulations. This might be due to the fact that they watched interactive videos regarding the materials in mathematics museums during the course. These findings show that offering such educational training on out-of-school education, especially in universities, would help pre-service mathematics teachers to become aware of such environments and contribute to their professional development even if they have not visited them yet, consistent with the studies in science education (Kisiel, 2013; Olson et al., 2001) where teachers became aware of their role during field trips.

Another finding arising from the study was about pre-service mathematics teachers' motivations (purposes) to teach mathematics in out-of-school education. Consistent with the model proposed by Eshach (2007), this finding showed that pre-service mathematics teachers recognized three major aspects of out-of-school education: cognitive, including instructional aspects, affective, and social aspects of out-of-school education. These findings are also complementary to the findings of Kisiel (2005), in which Kisiel examined science teachers' motivations during visits to science centers (learning science concepts, having novel experiences, supporting students' interest and motivation, and engaging in enjoyable activities). However, they did not seem to pay attention to the physical or aesthetic aspects of such environments (Eshach, 2007; Kelton & Nemirovsky, 2022). This could be due to the fact that they did not have any physical experience of visiting a mathematical museum or experience of teaching mathematics in out-of-school learning environments during the course because the course was online. They only watched videos regarding materials in science centers and mathematics museums. This finding highlights the importance of field trips to out-of-school learning environments and suggests that field trips should be a crucial part of out-of-school mathematics education to experience the physical and aesthetic aspects of the environments. Furthermore, pre-service teachers should be given opportunities to practice in informal settings. For example, when pre-service teachers had practicum experience in an aquarium, they developed a broader view of education that extended their narrow understanding of science education (Anderson, Lawson, & Mayer-Smith, 2006). Pre-service training in informal settings is crucial within the scope of museum-school partnerships to build confidence and understand the value of out-of-school education (Nichols, 2014).

Participants primarily referred to out-of-school mathematics education as a tool to support students' mathematical thinking and learning. They rarely conceptualized out-of-school mathematics as a goal that provides a meta-perspective involving the historical evolution of mathematics as a cultural knowledge, the appreciation of mathematics everywhere, and different images of mathematics. Since the course generally focused on promoting students' mathematical thinking and learning, pre-service mathematics teachers might not have difficulty perceiving the role of out-of-school education from a meta-perspective. The current design

of this course could be revised by placing more emphasis on both aspects of out-of-school mathematics education (as a goal and as a tool), which would help them understand why out-of-school mathematics education is needed. Regarding the role of out-of-school as a tool in mathematics education, pre-service mathematics teachers became more aware of connections with the curriculum, such as gaining hands-on experience regarding the curriculum, learning content in the curriculum, and curriculum unit introduction/review, which are identified in the study by Kisiel (2005) and aimed to develop students' mathematical thinking. These two findings can be considered as evidence that they started to question how they could incorporate out-of-school mathematics education into their regular schedules. This might be due to the fact that they were asked to design educational activities as assignments. Even though they were not asked to connect with curricular standards, they tended to relate the educational activities that they designed with the curriculum. While the connection between museum experience and school curriculum is suggested (Price & Hein, 2007), recently Nemirovsky et al. (2017) have discussed the need for informal mathematics education that is different from traditional school programs rather than focusing on curriculum standards. Thus, it is essential to design educational programs for teachers so that they can follow a different approach than traditional educational programs.

The last major finding is that almost half of the participants (47%) preferred to teach mathematics in out-of-school environments 1-2 times a month, which was a significant decrease from 1-2 times a week before the course. The factors mentioned by the participants, such as external factors, students, and teacher-related factors, could explain this change. This finding is consistent with the three-factor model of Orion and Hofstein (1994), which included teaching factors (e.g., quality of teachers), field trip factors (e.g., weather conditions), and student factors (e.g., students' previous knowledge) affecting learning during field trips. This finding supports pre-service teachers' awareness of potential strengths and weaknesses and their critical thinking about it, rather than simply having arguments without evidence as they did before the class. On the other hand, their limited experience of physically visiting designed informal learning environments in the course might also have led them to be overly critical about out-of-school education. If they are given opportunities to practice teaching in out-of-school settings, they could build confidence in teaching in such settings (e.g., Anderson, Lawson, & Mayer-Smith, 2006). Thus, they should be given more opportunities to practice teaching at such settings and discuss not only its strengths, but also its limitations.

This study contributes to the field of out-of-school mathematics education in two significant ways. The first major contribution is the design of an online accessible educational course informed by research on out-of-school science education (Eshach, 2007; Kisiel, 2005; 2013) and out-of-school mathematics education (Nemirovsky et al., 2017; Pattison et al., 2017). This course aims to support pre-service mathematics teachers' training in the emerging field of out-of-school mathematics education. Unlike previous studies that simply identify pre-service teachers' perspectives, opinions, or perceptions (e.g., Aydoğdu et al., 2023), this study proposes a comprehensive and novel content for teaching in out-of-school mathematics education. This content is enriched by providing specific, detailed, and wide-ranging examples of out-of-school mathematics education in Turkey and around the world. Additionally, the study attempts to conceptualize out-of-school mathematics education and learning environments. This comprehensive course content can be utilized by curriculum developers, museum educators, and policymakers to design further training for teachers. Furthermore, this study contributes to the field of out-of-school mathematics education, particularly in the area of teacher education. Studies in this field are relatively limited. By exploring pre-service teachers' perspectives on teaching mathematics in out-of-school learning environments and offering a course on this topic, this study serves as a starting point for supporting the professional development of teachers in this emerging field of education.

The findings of the study should be interpreted within the context of its limitations. The findings may not be generalizable to all pre-service mathematics teachers or applicable to other similar contexts, such as museum educators and in-service teachers. The course designed in the current study can be adapted to train in-service teachers across the country regarding out-of-school mathematics education by increasing the number of participants and by employing quantitative methods. While this online course is easily accessible to pre-service mathematics teachers, it could be further enhanced by incorporating additional experiences, such as museum visits and group student activities, if feasible. Future research could also explore avenues for collaboration between museum and science center staff, educators, teachers, and universities. The findings of the study could contribute to the advancement of research on teacher education in out-of-school mathematics education.

References

- Anderson, D., Kisiel, J., & Storksdieck, M. (2006). Understanding teachers' perspectives on field trips: Discovering common ground in three countries. *Curator: The Museum Journal*, 49(3), 365-386. <https://doi.org/10.1111/j.2151-6952.2006.tb00229.x>
- Anderson, D., Lawson, B., & Mayer-Smith, J. (2006). Investigating the impact of a practicum experience in an aquarium on pre-service teachers. *Teaching Education*, 17(4), 341-353. <https://doi.org/10.1080/10476210601017527>
- Anderson, D., Lucas, K. B., & Ginns, I. S. (2003). Theoretical perspectives on learning in an informal setting. *Journal of Research in Science Teaching*, 40(2), 177-199. <https://doi.org/10.1002/tea.10071>
- Aydemir, A. (2021). Sosyal bilgiler dersinde okul dışı öğrenme ve öğretim ortamı olarak adalet saraylarının kullanımına yönelik öğretmen adayı görüşlerinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 665-681. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2021.21.62826-824051>
- Aydoğdu, A. S. E., Aydoğdu, M. Z., & Aktaş, V. (2023). Okul dışı öğrenme ortamlarıyla ilgili matematik öğretmenlerinin görüşleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 55, 60-78. <https://doi.org/10.53444/deubefd.1171301>
- Beutelspacher, A. (2012). Lessons which can be learned from the Mathematikum. In Behrends, E., Crato, N., Rodrigues, J. (Eds.), *Raising public awareness of mathematics* (pp. 101–108). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-25710-0_9
- Beutelspacher, A. (2018). Mathematical experiments - An ideal first step into mathematics. In G. Kaiser, H. Forgasz, M. Graven, A. Kuzniak, E. Simmt, & B. Xu (Eds.), *Invited lectures from the 13th International Congress on Mathematical Education* (pp. 19–29). Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-72170-5>
- Bostan-Sarıoğlan, A., & Küçüközer, H. (2017). Fen bilgisi öğretmen adaylarının okul dışı öğrenme ortamları ile ilgili görüşlerinin araştırılması. *İnformal Ortamlarda Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 1-15.
- Cooper, S. (2011). An exploration of the potential for mathematical experiences in informal learning environments. *Visitor Studies*, 14(1), 48-65. <https://doi.org/10.1080/10645578.2011.557628>
- Corbin, J. & Strauss, A. (2015). *Basic qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Sage Publications.
- Çağlar, S., Ünal, Y., Çalışkan, B., Gürel, R., & Durmaz, B. (2018). İnfornel öğrenme ortamlarının ortaokul öğrencilerinin matematik tutumuna etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(23), 11–26. <https://doi.org/10.20875/makusobed.357694>
- Çiçek, Ö., & Saraç, E. (2017). Fen bilimleri öğretmenlerinin okul dışı öğrenme ortamlarındaki yaşantıları ile ilgili görüşleri. *Abi Evran Üniversitesi Karşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 504-522.
- Çiğdemoğlu, C., Tekeli, A., & Fitnat, K. (2019). Okul-dışı öğrenmeye yönelik öğretmen mesleki gelişim programından mentörlük desteği alan öğretmenin öğrencilerine yansıyan etkileri: Bir örnek olay çalışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(5), 2311-2330. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.3521>
- Danctep, T., Gutwill, J. P., & Sindorf, L. (2015). Comparing the visitor experience at immersive and tabletop exhibits. *Curator: The Museum Journal*, 58(4), 401–422. <https://doi.org/10.1111/cura.12137>
- Dierking, L. D., & Falk, J. H. (1992). Redefining the museum experience: the interactive experience model. *Visitor Studies*, 4(1), 173-176.
- Dierking, L. D., Falk, J. H., Rennie, L., Anderson, D., & Ellenbogen, K. (2003). Policy statement of the “informal science education” ad hoc committee. *Journal of Research in Science Teaching*, 40(2), 108-111.

- Duatepe-Paksu, A. (2019). Müzede ve bilim merkezinde matematik öğrenme. In F. Köselioğlu, U. Kanlı (Eds.), *Okul duvarlarının ötesinde öğrenme yolculuğu* (pp. 687-706). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Duatepe-Paksu, A., Kazak, S. & Çontay, E. G. (2022). Okul dışı ortamlarda gerçekleştirilen matematik etkinliklerinin değerlendirilmesi: “Her Yer Matematik Projesi”. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 541-558. <https://doi.org/10.21666/muefd.1094581>
- Ertaş-Kılıç, H. & Şen, A. İ. (2014). Okul dışı öğrenme etkinliklerine ve eleştirel düşünmeye dayalı fizik öğretiminin öğrenci tutumlarına etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 34 (176), 13-36. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2014.3635>
- Eshach, H. (2007). Bridging in-school and out-of-school learning: Formal, non-formal, and informal education. *Journal of Science Education and Technology*, 16, 171-190. <https://doi.org/10.1007/s10956-006-9027-1>
- Falk, J. H., & Dierking, L. D. (1997). School field trips: Assessing their long-term impact. *Curator: The Museum Journal*, 40(3), 211-218. <https://doi.org/10.1111/j.2151-6952.1997.tb01304.x>
- Gyllenhaal, E. D. (2006). Memories of math: Visitors' experiences in an exhibition about calculus. *Curator: The Museum Journal*, 49(3), 345-364. <https://doi.org/10.1111/j.2151-6952.2006.tb00228.x>
- Henebry, C. (2012). The making of MoMath: America's only museum of mathematics. *Math Horizons*, 20(2), 14-17. <https://doi.org/10.4169/mathhorizons.20.2.14>
- Higher Education Council (HEC) (2018). *Elementary mathematics education undergraduate program (İlköğretim matematik öğretmenliği lisans programı)*. https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Yeni-Ogretmen-Yetistirme-Lisans-Programlari/Ilkogretim_Matematik_Lisans_Programi.pdf
- Hoyles, C., Noss, R., & Pozzi, S. (2001). Proportional reasoning in nursing practice. *Journal for Research in Mathematics Education*, 32(1), 4-27. <https://doi.org/10.2307/749619>
- Jankvist, U. T. (2009). A categorization of the “whys” and “hows” of using history in mathematics education. *Educational Studies in Mathematics*, 71, 235-261. <https://doi.org/10.1007/s10649-008-9174-9>
- Kanter, P. F. (1993). *Helping your child learn math: With activities for children aged 5 through 13*. U.S. Department of Education, Office of Educational Research and Improvement.
- Kelton, M. L. (2015). *Math on the move: A video-based study of school field trips to a mathematics exhibition* [Doctoral dissertation, San Diego State University]. eScholarship Repository. <http://escholarship.org/uc/item/9r90x9zv>
- Kelton, M. L. (2021). Mathematics learning pathways on a school fieldtrip: Interactional practices linking school and museum activity. *Visitor Studies*, 24(2), 220-242. <https://doi.org/10.1080/10645578.2021.1939984>
- Kelton, M. L., & Ma, J. Y. (2020). Assembling a torus: Family mobilities in an immersive mathematics exhibition. *Cognition and Instruction*, 38(3), 318-347. <https://doi.org/10.1080/07370008.2020.1725013>
- Kelton, M. L., & Nemirovsky, R. (2022). Politics and aesthetics of museum mathematics: the dissensual curriculum of early 21st century mathematics exhibitions. *Journal of Curriculum Studies*, 55(1), 82-104. <https://doi.org/10.1080/00220272.2022.2061301>
- Kisiel, J. (2005). Understanding elementary teacher motivations for science fieldtrips. *Science Education*, 89(6), 936-955. <https://doi.org/10.1002/sci.20085>
- Kisiel, J. (2013). Introducing future teachers to science beyond the classroom. *Journal of Science Teacher Education*, 24(1), 67-91. <https://doi.org/10.1007/s10972-012-9288-x>
- Kubat, U. (2018). Okul dışı öğrenme ortamları hakkında fen bilgisi öğretmen adaylarının görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(48), 111-135. <https://doi.org/10.21764/mauefd.429575>.

- Kus, M., & Cakiroglu, E. (2019). Eliciting students' visual-spatial thinking processes in an art studio. In S. Goldstine, D. McKenna, & K. Fenyvesi (Eds.), *Bridges 2019 Conference Proceedings* (pp. 379–382). Tesselations Publishing.
- Kus, M., & Cakiroglu, E. (2022). Mathematics in the informal setting of an art studio: students' visuospatial thinking processes in a studio thinking-based environment. *Educational Studies in Mathematics*, 110(3), 545-571. <https://doi.org/10.1007/s10649-022-10142-8>
- Le Roux, K. (2008). A critical discourse analysis of a real-world problem in mathematics: Looking for signs of change. *Language and Education*, 22(5), 307-326.
- Lowrie, T. (2005). Problem solving in technology rich contexts: Mathematics sense making in out-of-school environments. *The Journal of Mathematical Behavior*, 24(3-4), 275-286. <https://doi.org/10.1016/j.jmathb.2005.09.008>
- MacDonald, A. (2012). Young children's photographs of measurement in the home. *Early years*, 32(1), 71-85. <https://doi.org/10.1080/09575146.2011.608651>
- Masingila, J. O. (1994). Mathematics practice in carpet laying. *Anthropology & Education Quarterly*, 25(4), 430-462. <https://doi.org/10.1525/aeq.1994.25.4.04x0531k>
- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. John Wiley & Sons.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: A sourcebook of new methods*. Sage Publications.
- Moss, M. (2009). Outdoor mathematical experiences: Constructivism, connections, and health. In B. Clarke, B. Grevholm, & R. Millman (Eds.), *Tasks in primary mathematics teacher education* (pp. 263–273). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-0-387-09669-8>
- Nemirovsky, R. (2018). Pedagogies of emergent learning. In G. Kaiser, H. Forgasz, M. Graven, A. Kuzniak, E. Simmt, & B. Xu (Eds.), *Invited lectures from the 13th International Congress on Mathematical Education. ICME-13 monographs* (pp. 401–412). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-72170-5_23
- Nemirovsky, R., Kelton, M. L., & Civil, M. (2017). Toward a vibrant and socially significant informal mathematics education. In J. Cai, Ed., *Compendium for research in mathematics education*, pp. 968- 979. National Council of Teachers of Mathematics.
- Nemirovsky, R., Kelton, M. L., & Rhodehamel, B. (2013). Playing mathematical instruments: Emerging perceptuomotor integration with an interactive mathematics exhibit. *Journal for Research in Mathematics Education*, 44(2), 372–415. <https://doi.org/10.5951/jresematheduc.44.2.0372>
- Nichols, S. K. (2014). Museums, universities & pre-service teachers. *Journal of Museum Education*, 39(1), 3-9. <https://doi.org/10.1080/10598650.2014.11510790>
- Olson, J. K., Cox-Petersen, A. M., & McComas, W. F. (2001). The inclusion of informal environments in science teacher preparation. *Journal of Science Teacher Education*, 12(3), 155-173. <https://doi.org/10.1023/A:1016715127697>
- Orion, N., & Hofstein, A. (1994). Factors that influence learning during a scientific field trip in a natural environment. *Journal of Research in Science Teaching*, 31(10), 1097-1119.
- Pattison, S. A., Ewing, S., & Frey, A. K. (2012). Testing the impact of a computer guide on visitor learning behaviors at an interactive exhibit. *Visitor Studies*, 15(2), 171-185. <https://doi.org/10.1080/10645578.2012.715010>
- Pattison, S. A., Rubin, A., & Wright, T. (2017). *Mathematics in informal learning environments. A summary of the literature (updated)*. <https://www.informalscience.org/mathematics-informal-learning-environments-summary-literature>

- Price, S., & Hein, G. E. (1991). More than a field trip: Science programmes for elementary school groups at museums. *International Journal of Science Education*, 13(5), 505-519. <https://doi.org/10.1080/0950069910130502>
- Rennie, L. J., Feher, E., Dierking, L. D., & Falk, J. H. (2003). Toward an agenda for advancing research on science learning in out-of-school settings. *Journal of Research in Science Teaching*, 40(2), 112-120.
- Rogers, A. (2007). *Non-formal education: Flexible schooling or participatory education?* (Vol. 15). Springer Science & Business Media. <https://doi.org/10.1007/0-387-28693-4>
- Sen, A. I., Ertas-Kılıc, H., Oktay, O., Ekinci, S., & Kadirhan, Z. (2021). Learning science outside the classroom: development and validation of the out-of-school learning environments perception scale. *Journal of Outdoor and Environmental Education*, 24, 19-36. <https://doi.org/10.1007/s42322-020-00070-7>
- Stylianides, A. J., & Stylianides, G. J. (2008). Studying the classroom implementation of tasks: High-level mathematical tasks embedded in 'real-life' contexts. *Teaching and Teacher Education*, 24(4), 859-875. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2007.11.015>
- Tisza, G., Papavlasopoulou, S., Christidou, D., Iivari, N., Kinnula, M., & Voulgari, I. (2020). Patterns in informal and non-formal science learning activities for children—A Europe-wide survey study. *International Journal of Child-Computer Interaction*, 25, 100184. <https://doi.org/10.1016/j.ijcci.2020.100184>
- Vandermaas-Peeler, M., Massey, K., & Kendall, A. (2016). Parent guidance of young children's scientific and mathematical reasoning in a science museum. *Early Childhood Education Journal*, 44, 217-224. <https://doi.org/10.1007/s10643-015-0714-5>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Watson, J., Brown, N., Wright, S. & Skalicky, J. (2011). Discovery a middle-school classroom inquiry: Estimating the height of a tree. *The Australian Mathematics Teacher*, 67(2), 14-21.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Okul dışı öğrenmenin önemi özellikle fen eğitimi alanında çok sayıda araştırmacı tarafından vurgulanmıştır (Dierking, Falk, Rennie, Anderson, & Ellenbogen, 2003; Eshach, 2007; Kisiel, 2013). Matematik eğitiminde ise, fen eğitimi alanına kıyasla okul dışı matematik eğitimi gelişmekte olan ve büyümekte olan bir alan olarak görülmektedir (Nemirovsky, Kelton, & Civil, 2017). Türkiye'de ve tüm dünyada matematik müzeleri ve matematik temalı etkileşimli sergilerin sayısı artmaktadır (Duartepe-Paksu, 2019). Okul dışı eğitimindeki bu tip gelişmelere rağmen, Nemirovsky ve diğerleri (2017) Amerika Birleşik Devletleri'nde informal öğretim eğitimcilerine yönelik profesyonel bir eğitim olmadığını tartışarak informal matematik eğitiminin doğasını anlamlandıran eğitimcilere ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Türkiye'de Yükseköğretim Kurulunun (YÖK, 2018) üniversitelerde matematik öğretimi için "Matematik Öğretiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları" seçmeli dersini müfredata dahil etmesi de öğretmen eğitiminin bu bağlamda önemine dikkat çekmektedir. Öğretmen adaylarının eğitimlerinin, üniversiteler tarafından okul dışı öğrenmeyi deneyimlemelerine yardımcı olacak dersler düzenlenerek desteklenebileceği ifade edilmiştir (Anderson ve diğerleri, 2006; Olson ve diğerleri, 2001). Bu tür mesleki eğitimler, öğretmen adaylarının müze ve park gibi okul dışı ortamlarla erken tanışmalarına ve bu tür ortamlarda öğrenmeye ilişkin algılarını genişletmelerine yardımcı olabileceği belirtilmiştir (Kisiel, 2013). Bu bağlamda, bu çalışma, matematik öğretmen adaylarının okul dışı matematik eğitiminde mesleki eğitimlerini desteklemek için fen ve matematik eğitimindeki çalışmaları dikkate alarak bir ders tasarlamayı ve bu ders kapsamında okul dışı öğrenme ortamlarında matematik öğretimine yönelik bakış açılarını incelemeyi amaçlamıştır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji yöntemi kullanılmıştır. Fenomenoloji yöntemi, insanların deneyimlerine odaklanmakta olup bir olgu veya deneyimin özünü betimlemeyi içermektedir (Merriam, 2016; Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu bağlamda, bu araştırma, matematik öğretmeni adaylarının "Okul Dışı Öğrenme Ortamlarında Matematik Eğitimi" dersini aldıktan sonra okul dışı öğrenme ortamlarında matematik öğretimine yönelik bakış açılarını incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmanın katılımcılarını, iki devlet üniversitesinde Matematik Öğretiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları dersine kayıt yaptıran 36 matematik öğretmen adayı (30 kadın, 6 erkek) oluşturmaktadır. Derse 2.sınıf ve 3.sınıf öğrencileri (28 kişi 2.sınıf, 8 kişi 3.sınıf öğrencisi) kaydolmuştur. Okul Dışı Öğrenme Ortamlarında Matematik Eğitimi dersinin içeriği alan yazındaki araştırmalar çerçevesinde tasarlanmıştır. Bu araştırma, Nemirovsky ve diğerlerinin (2017) müze, bilim merkezi gibi tasarlanmış öğrenme ortamlarını informal matematik eğitimi ortamları olarak ele aldığı çalışmayı genişleterek, Eshach (2007) okul dışı öğrenme ortamlarına yönelik yapmış olduğu kategoriyi çalışmanın bağlamına uyarlamıştır. Bu çalışmalar çerçevesinde, okul dışı matematik eğitimi için iki temel ortam belirlenmiştir: (1) gerçek yaşam ortamları (günlük yaşam mekanları, iş yerleri, açık hava ortamları) (Eshach, 2007; Pattison ve diğerleri, 2007); (2) tasarlanmış öğrenme ortamları (müze, bilim merkezleri vb.) (Nemirovsky ve diğerleri, 2017). Okul dışı matematik eğitimi dersini almadan önce ve aldıktan sonra matematik öğretmeni adaylarının bakış açılarını araştırma için katılımcılardan iki açık uçlu anketi yanıtlamaları istenmiştir. Açık kodlama (Corbin & Strauss, 2015) tekniği ile, katılımcıların açık uçlu yanıtları analiz edilmiştir. Önceden belirlenmiş bir kodlama şeması olmamasına rağmen, veri analizi sadece ortaya çıkan ham verilere dayanmıyordu. Aynı zamanda okul dışı eğitime yönelik çalışmalara da dayanmaktadır (e.g., Eshach, 2007; Jankvist, 2009; Kisiel, 2005). Katılımcıların okul dışı eğitimde matematik öğretimine ilişkin bakış açılarını analiz etmek için dört ana tema belirlenmiştir: (1) matematik öğretimi ve öğrenimi için okul dışı ortamların belirlenmesi (2) okul dışında matematik eğitim için öğretim bağlamları veya örnekleri, (3) okul dışı ortamlarda matematik öğretimi için öğretim amaçları (motivasyonları) ve (4) okul dışı eğitimde matematik öğretiminin sıklığı ve nedenleri. Kodlamanın güvenilirliği, yazar ve ikinci kodlayıcı (matematik eğitiminde başka bir araştırmacı) tarafından verilerin yinelemeli analizi ile sağlanmıştır. İki kodlayıcı arasındaki uyum %89,6'dır. Miles ve Huberman'a (1994) göre, yüzde 80'in üzerinde olan uyum makul güvenilirlik sağlamaktadır.

Araştırmanın çarpıcı bulgulardan biri, ders sonrasında katılımcıların belirlediği okul dışı matematik öğrenme ortamlarındaki değişimlerdir. Okul dışı matematik eğitimini, okul dışında gerçekleşen herhangi bir eğitim olarak belirlemişlerdir. Bu bulgu matematik eğitimi (Aydoğdu, Aydoğdu ve Aktaş, 2023) ve fen eğitimindeki (Bostan-Sarıoğlu ve Küçüközer, 2017) önceki çalışmalarla tutarlıdır. Fen bilgisi öğretmen adayları ve matematik öğretmenleri okul dışı eğitim ortamlarını dersane gibi etüt merkezleri, ev gibi günlük yaşam mekanları ile müze, park, tarihi yerler olarak belirlemişlerdir. Ancak Eshach (2007), örgün ve yaygın öğrenme arasındaki ayrımın

sadece fiziksel ortam (okul içi veya okul dışı) ile ilgili olmadığını, aynı zamanda öğrenmenin doğası (ör. malzemelerle etkileşim), motivasyon ve sosyal bağlamında önemli olduğunu ifade etmiştir. Bu, katılımcıların ders öncesi okul dışı ortamlara ilişkin sınırlı anlayışlarını göstermektedir. Türkiye de dahil olmak üzere tüm dünyada matematik müzelerinin sayısı artmasına rağmen (Duatepe-Paksu, 2019), matematik öğretmeni adayları matematik müzelerinden veya bilim müzelerindeki matematik temalı sergilerden ders öncesinde bahsetmemiştir. Okul dışı matematik eğitimi ortamlarının belirlenmesi ile paralel olarak, okul dışı matematik eğitimine yönelik öğretim bağlamları, matematik öğretmen adayları tarafından dersten sonra biraz daha çeşitli ve içerik olarak daha zengin olarak ifade edilmiştir. Örneğin, öğretmen adayları ders sonrasında okul bahçesindeki futbol sahasını ölçmek, doğa gezisi düzenlemek, çöp toplamak ve istatistikî grafikler oluşturmak (ör., Watson, vd., 2011), ormanda toplanan yaprakların şekillerindeki örüntüleri belirlemek (ör., Moss, 2009) ve okul spor salonunda kare, dikdörtgen gibi geometrik şekilleri somut bir şekilde keşfetmek (ör. Nemirovsky vd., 2013) gibi birçok öğretim bağlamı belirlemiştir.

Araştırmadan elde edilen üçüncü önemli bulgu, matematik öğretmeni adaylarının okul dışı öğrenme ortamlarında matematiği öğretme amaçlarına ilişkin olup, Eshach (2007) tarafından önerilen modelle tutarlı olarak, matematik öğretmeni adayları okul dışı öğrenme ortamlarında matematik öğrenimini bilişsel, duyuşsal ve sosyal yönlerden desteklemeyi amaçlamışlardır. Bu bulgular aynı zamanda Kisiel'in (2005) bilim merkezlerini ziyaretleri sırasında fen bilimleri öğretmenlerinin motivasyonlarını inceleyen bulgularını da tamamlayıcı niteliktedir. Özellikle, okul dışı öğrenmeyi müfredatı destekler nitelikte kullanmayı amaçlamaları ders sonrasında gözlenen önemli bir değişiktir. Katılımcıların neredeyse yarısı (%47) haftada 1-2 olmak üzere okul dışı öğrenmeye yer vermeyi ders öncesinde planlarken, ders sonrasında ayda 1-2 kez okul dışı ortamlarda matematik öğretmeyi tercih etmiştir. Bu bulgu öğretmen adaylarının okul dışı öğrenmenin güçlü ve zayıf yönlerin farkında olmaya başladıklarının bir göstergesi olarak görülebilir.

Bu çalışma, matematik eğitiminde oldukça yeni ve gelişmekte olan bir alan olan okul dışı matematik eğitime ders içeriği ile katkı sağlayarak, öğretmen eğitiminde yapılacak çalışmalara ışık tutacağı ön görülmektedir. Araştırmanın bulguları, araştırmanın sınırlılıkları içinde yorumlanmalıdır. Araştırmanın bulguları, tüm matematik öğretmeni adaylarına, müze eğitimcilerine ve öğretmenlere genellenebilir değildir. Mevcut çalışmada tasarlanan ders, çevrimiçi ve erişilebilir bir ders olması nedeniyle katılımcı sayısını artırarak ve nicel yöntemlerden de yararlanarak okul dışı matematik eğitimi konusunda ülke genelinde hizmet içi öğretmenleri yetiştirmek için kullanılabilir.

PROBLEME DAYALI ÖĞRENME YÖNTEMİNİN ÜSTDÜZEY DÜŞÜNME BECERİLERİNE ETKİSİ: BİR META-ANALİZ ÇALIŞMASI

THE EFFECT OF PROBLEM-BASED LEARNING ON HIGHER LEVEL THINKING SKILLS: A META-ANALYSIS

Buket KIRAÇ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Eğitim Fakültesi

Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı

bktkr65@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9079-0832

Şenel ELALDI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Eğitim Fakültesi

Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı

selaldi@cumhuriyet.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0780-4207

ÖZ

Geliş Tarihi:

30.04.2023

Kabul Tarihi:

01.12.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Probleme Dayalı
Öğrenme
Üst düzey Düşünme
Meta-analiz

Keywords

Problem Based
Learning
High-Level Thinking
Meta-analysis

Bu çalışmanın amacı 2000-2022 yılları arasında yapılan probleme dayalı öğrenme (PDÖ) yönteminin üst düzey düşünme becerilerine etkisini ortaya çıkarmaktır. Meta-analiz yöntemiyle genel etki büyüklüğünün hesaplandığı bu çalışmada moderatör analiz olarak üst düzey düşünme becerilerinin uygulandığı ders, sınıf düzeyi ve düşünme becerileri ele alınmıştır. Araştırma konusuyla ilgili dahil edilme kriterlere uygun olan 39 çalışma CMA (3.0) programı ile analiz edilmiştir. Rastgele etkiler modeline göre probleme dayalı öğrenme yönteminin üst düzey düşünme becerilerine yönelik genel etki büyüklüğü .861 olarak hesaplanmıştır. Cohen'in sınıflamasına göre bu değer geniş düzeyde pozitif olarak ifade edilmektedir. Üst düzey düşünme becerilerinin uygulandığı ders ve düşünme becerileri moderatörü analiz sonuçlarında anlamlı bir farklılık bulunmazken; öğretim kademesi olarak ortaokulda yapılan çalışmaların en yüksek etki büyüklüğüne sahip olduğu ortaya çıkmıştır. PDÖ'nin geleneksel yöntemlere göre üst düzey düşünme becerilerinin gelişiminde önemli etkiye sahip olduğunun ortaya çıktığı bu çalışma kapsamında PDÖ'nin derslerde kullanılmasının artırılması önerilir.

ABSTRACT

This study aims to reveal the effect of the problem-based learning method, which was carried out between 2000-2022, on higher-order thinking skills. The overall effect size was calculated using the meta-analysis method. As moderator analysis, the course in which high-level thinking skills were applied, grade level and thinking skills were included. The studies conducted within the scope of the research were examined and 39 studies that met the inclusion criteria were analysed with the CMA (3.0) program. In accordance with the random effects model, the overall effect size of the problem-based learning method on higher-order thinking skills was calculated as .861. According to Cohen's classification, this value is at a high level and positive. While there were no significant differences in the results of the course in which high-level thinking skills were applied and the thinking skills moderators; in the education level results, the studies carried out on students of secondary school had the highest effect size. As a result, the PBL method has a significant effect on the development of higher-order thinking skills compared to traditional methods. In this context, considering the effectiveness of the method in the education process, it is suggested to include PBL more in lessons.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1290181>

Atıf/Cite as: Kırac, B., & Elaldı, Ş. (2023). Probleme dayalı öğrenme yönteminin üst düzey düşünme becerilerine etkisi: Bir meta-analiz çalışması. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2196-2214.

¹Bu çalışma ikinci yazarın danışmanlığında yürütülen "Probleme dayalı öğrenme yönteminin üst düzey düşünme becerilerine etkisi: Bir meta-analiz ve meta-tematik çalışması" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

İnsanoğlu hayatının her alanında karşısına çıkan sorunları bir şekilde çözmeye çalışır. Günlük hayatta karşılaşılan sorunlara birey ya başkalarının yardımıyla ya da kendi iradesiyle çözüm yolu bulmaya çalışır. Öğrencilere gerçek hayatta karşılaşılabilecekleri sorunların çözüm yolları eğitim-öğretim programlarında benimsenen yaklaşım yöntemleriyle hissettirmeye çalışılır. Bireylerin değişen ihtiyaçları öğrenme, öğretme teoriyle öğrencilerin rolü aktifleşmiş ve üst bilişsel becerileri kullanan, anlamlı ve kalıcı öğrenmeyi hedefleyen, diğer disiplinlerle ve günlük hayattaki değerler, beceriler ve yetkinliklerle bütünleştirilmiş öğretim programları geliştirilmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı, [MEB] 2019). Bu doğrultuda günümüz eğitim sisteminde yapılandırmacı yaklaşım benimsenmiştir. Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımında, öğrenci bilgiyi özümsemeye aktif rol alır. Öğrencilerin okulda öğrendikleri bilgileri gerçek hayatta kullanabilmesi bazı bilgileri ezberlemelerinden daha önemlidir. Bu yaklaşımda öğretmenler öğretim programlarını ve ders işleme yöntemlerini sürekli analiz eder (Özden, 2020). Öğretmenler, öğretim ortamını düzenler ve içeriği çoklu yöntemler kullanarak sunar. Aynı zamanda öğretmenler öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirmede onlara yardımcı olur (Duman, 2008). Çağdaş öğretim stratejilerinden olan probleme dayalı öğrenme öğrenenlerin kendi görüşlerini açıklaması, bilginin öğrenenler tarafından yapılandırılması özellikleriyle yapılandırmacı yaklaşıma uygun olduğunu göstermektedir (Yurdakul, 2015). Probleme Dayalı Öğrenme (PDÖ), bir problemin anlaşılmasına veya çözülmesine yönelik çalışma sürecinden ortaya çıkan öğrenmedir (Barrows ve Tambyln, 1980). Öğrencilerin PDÖ ortamında kullandıkları düşünce ve eylem metotları geleneksel öğretimde kullandıklarından farklıdır. Öğrenciler problemler üzerinde gruplar halinde çalışırlar ve kendi öğrenmelerinden sorumlu olurlar (Bridges, 1992). Karmaşık, gerçek hayatta karşılaşılan problemlerin araştırılması ve çözülmesine odaklanan PDÖ, deneysel bir öğrenme sürecidir (Torp ve Sage, 2002). Bu yöntemde öğrenciler geleneksel öğretim yöntemlerinden farklı olarak bilgiyi keşfederken farklı düşünme becerilerini de geliştirirler. PDÖ, üst düzey düşünme becerilerinin kullanılmasına ve geliştirilmesine olanak tanıyan ortamlar oluşturur (Iglesias, 2002). Üst düzey düşünme becerisi problem çözme, analiz yapma, sorunları tartışma ve tahminde bulunmada var olan bilgiyi yeni bilgilerle bağlantı kurarak ifade etmektir (Underbakke, Borg ve Peterson, 1993). Öğrenme sürecinde analiz ve sentez odaklı öğrenme deneyimleri problem çözme, çıkarım yapma, tahminde bulunma ve yaratıcı düşünme üst düzey düşünme becerileri olarak kabul edilir (Miri, David ve Uri, 2007).

Alanyazın Taraması

Alanyazında PDÖ yönteminin üst düzey düşünme becerilerine etkisini inceleyen çalışmalar yer almaktadır. Ulusal kapsamda, Çınar ve İlik (2013) ilköğretim fen eğitiminde probleme dayalı öğrenme yönteminin üst düzey düşünme becerilerine etkisini inceledikleri deneysel çalışmalarında PDÖ yönteminin öğrencilerin başarısını arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Cantürk, Günhan ve Başer (2008) PDÖ yöntemine dayalı matematik dersinin, öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarına ve başarılarına etkisini inceledikleri deneysel çalışmada, PDÖ yaklaşımının öğrencilerin matematik başarılarının ve matematiğe yönelik tutumlarının olumlu yönde arttırdığını ortaya çıkarmışlardır. Mutlu ve Ayar Kayalı (2018) PDÖ yönteminin öğrenci başarısına ve biyokimya dersine karşı tutumlara etkisini inceledikleri deneysel çalışmada, PDÖ yönteminin öğrencilerin başarısını arttırdığını ortaya çıkarmışlardır. Yıldız ve Beşoluk (2019) Fen bilimleri dersinde PDÖ yönteminin öğrencilerin problem çözme becerilerine ve akademik başarılarına etkisini inceledikleri çalışmada, deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılık bulunmasa da araştırmalarının nitel boyutunda PDÖ yaklaşımının öğrencilerin konuyu anlama ve edindikleri yeni bilgiler arasında ilişkilendirme yapabilme yeteneğine olumlu katkı sağladığı sonucuna ulaşılmışlardır. Tatlısu (2020) ise yaptığı çalışmada eğitsel robotik uygulamalarında PDÖ yöntemini kullanarak ilkökul öğrencilerinin problem çözme becerilerine etkisini incelemiş ve uyguladığı yöntemin problem çözme becerisine büyük derecede etkisi olduğunu ortaya çıkarmıştır. Uluslararası kapsamda, Suprpto, Fahrizal ve Basri (2017) tarafından yapılan çalışmada meslek yüksekokulları son sınıf öğrencilerinin üst düzey düşünme becerilerini geliştirmek için PDÖ yöntemi kullanılmış ve bu yöntemin etkililiği ortaya çıkartılmıştır. Darhim- Prabawanto ve Susilo (2020) yaptıkları çalışmada PDÖ yönteminin matematiksel problem kurma ve eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesinde etkisini incelemişler ve bu yöntemin deney grubu lehine bu becerileri geliştirdiğini ortaya koymuşlardır. Nurkhin, Muhsin ve Pramusinto (2020) tarafından yapılan çalışmada eleştirel ve yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmek için derslerde PDÖ yöntemi kullanılmış ve sonuç olarak PDÖ yönteminin, öğrencilerin eleştirel ve yaratıcı düşünme becerilerini geliştirdiği ortaya çıkmıştır. Surur, Degeng, Setyosari ve

Kuswandi (2020) tarafından yapılan çalışmada, sosyal bilgiler dersinde PDÖ yönteminin öğrencilerin problem çözme becerisine etkisi incelenmiş ve öğrencilerin problem çözme becerilerinde önemli bir artış olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Alanyazında, PDÖ yöntemine yönelik meta-analiz yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalar da yer almaktadır. Üstün (2012), PDÖ yöntemini geleneksel öğretim yöntemiyle karşılaştırarak fen eğitiminde etkisini incelediği çalışmada, PDÖ yönteminin başarı, fen dersine karşı tutum, motivasyon ve beceriye etkisini ilköğretim, ortaöğretim ve yüksek öğrenim düzeyinde incelemiş ve eğitim kademelerinde orta düzeyde etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayaz (2015) araştırmasında PDÖ yönteminin öğrencilerin fen dersine yönelik tutumlarına etkisini meta-analiz yöntemiyle incelemiştir. Meta-analiz sonucunda PDÖ yönteminin geleneksel öğretim yöntemlerine göre öğrencilerin fen derslerine yönelik tutumlarında pozitif bir etkiye sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Alanyazın taraması sonucuna göre PDÖ yönteminin genel olarak akademik başarı ve tutum düzeyindeki etkisinin meta-analiz boyutunda incelendiği belirlenmiştir. PDÖ yönteminin üst düzey düşünme becerilerine etkisinin incelendiği çalışmalarda ise deneysel ve yarı deneysel yöntemlere daha fazla yer verilmiştir. Ancak PDÖ yönteminin üst düzey düşünme becerilerine etkisini meta-analiz yöntemiyle inceleyen çalışmalara rastlanılmamıştır. Dolayısıyla, PDÖ yönteminin öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerine etkisini ortaya çıkarmak amaçlanmış ve bu kapsamda, PDÖ yönteminin üst düzey düşünme becerileri içerisinde yer alan yaratıcı düşünme, yansıtıcı düşünme, eleştirel düşünme, bilimsel süreç becerileri, analitik düşünme, problem çözme becerisi ve bilgi işlemsel düşünme becerisine etkisinin incelendiği deneysel ve yarı deneysel çalışmalar dâhil etme kriterleri kapsamında incelenerek araştırmaya dâhil edilmiştir.

Araştırmanın problemi “PDÖ yönteminin üst düzey düşünme becerilerine etkisi nedir?” olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın alt problemleri temel problem doğrultusunda aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

1. 2000-2022 yılları arasında yapılan araştırmaların ortalama/genel etki büyüklüğü ne düzeydedir?
2. PDÖ yönteminin öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerine etkisi ders bazında bakıldığında etki büyüklükleri arasında fark var mıdır?
3. PDÖ yönteminin öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerine etkisi sınıf düzeyi açısından bakıldığında etki büyüklükleri arasında fark var mıdır?
4. PDÖ yönteminin öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerine etkisi düşünme becerileri açısından bakıldığında etki büyüklükleri arasında fark var mıdır?

Yöntem

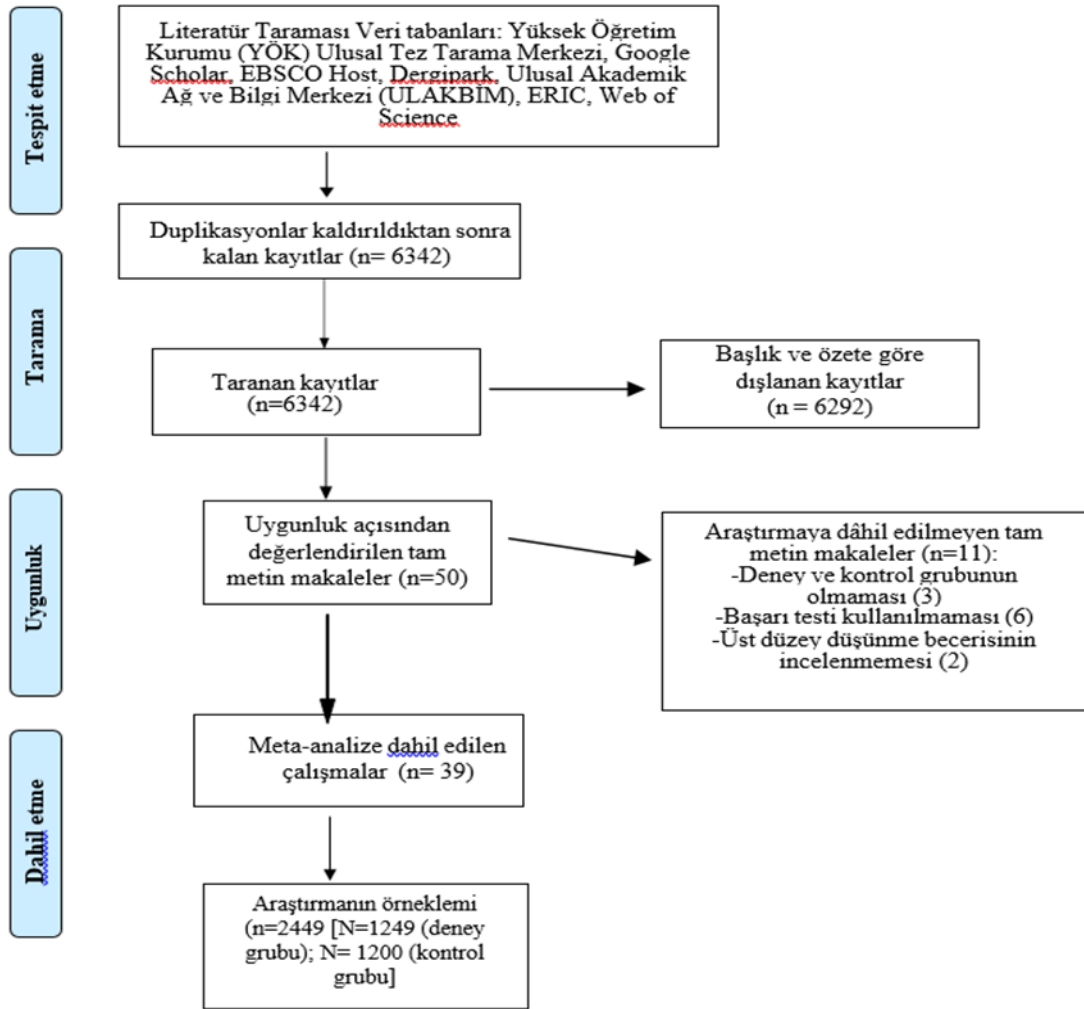
Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada PDÖ'nin üst düzey düşünme becerileri üzerindeki etkisini belirlemek ve genel etki büyüklüğünü incelemek için meta-analiz yöntemi kullanılmıştır. Meta-analiz, birden fazla çalışmanın nicel sonuçlarını toplayarak çalışmalar arası genel etkinin hesaplanabilmesini sağlar (Borenstein, Hedges, Higgins ve Rothstein, 2013; Şen ve Yıldırım, 2020).

Veri Toplanma Süreci

PDÖ yönteminin üst düzey düşünme becerilerine etkisini inceleyen bu çalışmada meta-analiz yönteminde kullanılacak konuyla ilgili çalışmalara akademik dergilerde yayınlanan makalelerden, yüksek lisans ve doktora tezlerinden faydalanılmıştır. Çalışmalar için YÖK Tez, Dergipark, EBSCO Host, Google Akademik, Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM), ERIC ve Web of Science, veritabanları kullanılmıştır. Tarama esnasında “probleme dayalı öğrenme”, “problem temelli öğrenme”, “problem merkezli öğrenme”, “üst düzey düşünme becerileri”, “yaratıcı düşünme”, “analitik düşünme”, “yansıtıcı düşünme”, “eleştirel düşünme”, “bilimsel süreç düşünme becerisi”, “bilgi işlemsel düşünme becerisi”, “problem çözme becerisi” gibi anahtar kelimeler Türkçe ve İngilizce kullanılarak çalışmalara erişim sağlanmıştır. Araştırmada meta-analize dahil edilme kriterleri: (1) Çalışmaların Türkiye’de yapılmış olması, (2) Deneysel/yarı deneysel desenin kullanılması, (3) Türkçe

veya İngilizce yayınlanmış olması, (4) 2000-2022 yılları arasında yapılmış olması, (5) Öğrenciler üzerinde yapılmış olması, (6) PDÖ yönteminin öğrencilerin üst düzey düşünme becerileri üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar olması, (6) PDÖ yönteminin üst düzey düşünme becerilerine etkisini inceleyen çalışmaların ön test- son test kontrol grubunu bulundurması, (7) Sınıf düzeyi ya da ders kapsamına yönelik analizleri içermesi, (8) Deney grubunda PDÖ yönteminin kullanılmış olması, (9) PDÖ yönteminin üst düzey düşünme becerilerine etkisini konu alan çalışmaların örneklem büyüklüğü (n), aritmetik ortalama (\bar{X}), t-testi ve standart sapma(s) değerlerinin etki büyüklüğünün hesaplanabilmesi için mevcut olması şeklinde belirlenmiştir. Dâhil edilme kriterlerini karşılamayan araştırmalar hariç tutulmuştur. Araştırma kapsamında dâhil edilen ve edilmeyen araştırmaların detaylı işlem süreci PRISMA akış diyagramı (Moher, Liberati, Tetzlaff, Altman ve Prisma, 2009) ile Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Alanyazın Akış Şeması (PRISMA Akış Şeması) (Moher vd., 2009)

Şekil 1’de belirtilen elektronik veri tabanlarının taranması sonucunda elde edilen PDÖ yönteminin incelendiği 6342 çalışmaya ulaşılmıştır. Taranan 6342 çalışmadan 6292 çalışma başlık ve özete göre araştırmaya uygun bulunmadığı için çıkartılmıştır. Geriye kalan 50 çalışmanın ise PDÖ ve üst düzey düşünme becerilerini üzerinde araştırmaya yaptığı için uygunluk açısından değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda 3 tane çalışma deney ve kontrol grubunun olmaması, 6 tane çalışmada başarı testinin olmaması ve 2 tane çalışmada ise üst düzey

düşünme becerisinin incelenmemesi nedeniyle araştırmaya dahil edilmemiştir. Dahil edilme kriterleri doğrultusunda belirlenen 39 çalışmanın meta-analizi yapılmıştır.

Meta-analize dahil edilen çalışmaların betimleyici verileri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Meta-Analizde Yer Alan Çalışmaların Betimleyici Verileri

Çalışmada yer alan değişkenler	Frekans	Yüzde	
Basım Yılı ($k=39$)	2006-2009	7	17,95
	2010-2013	11	28,20
	2014- 2017	5	12,82
	2018- 2021	16	41,03
Çalışma Türü ($k=39$)	Doktora Tezi	9	23,08
	Yüksek Lisans Tezi	20	51,28
	Makale	10	25,64
Üst düzey Düşünme Becerileri ($k= 39$)	Bilimsel Süreç Becerisi	13	33,32
	Yaratıcı Düşünme Becerisi	7	17,95
	Analitik Düşünme Becerisi	2	5,13
	Bilgi İşleme Becerisi	2	5,13
	Eleştirel Düşünme Becerisi	4	10,26
	Yansıtıcı Düşünme Becerisi	2	5,13
Öğretim Kademesi ($k= 39$)	Problem Çözme Becerisi	9	23,08
	Ortaokul	24	61,54
	Lise	5	12,82
DeneySEL Çalışmanın Yapıldığı Ders ($k= 39$)	Üniversite	10	25,64
	Bilgisayar	4	10,26
	Fen Bilimleri	18	46,14
	Sosyal Bilgiler Bilgi, Yönetim ve İletişim	4	10,26
	Görsel Sanatlar	2	5,13
	Matematik	5	12,82
	Kimya	2	5,13
	Fizik	2	5,13
Biyoloji	2	5,13	

Tablo 1'de meta-analize dahil edilen çalışmaların betimsel verileri yer almaktadır. Çalışmaların %17,95'i ($f=7$) 2006-2009 yılları arasında gerçekleştirilirken, %28,20'si ($f=11$) 2010-2013 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmaların %12,82'si ($f=5$) 2014-2017 yılları arasında gerçekleştirilirken, %41,03'ü ($f=16$) 2018-2021 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Meta-analize dahil edilen çalışmaların %23,08'ini ($f=9$) doktora tezi, %51,28'ini ($f=20$) yüksek lisans tezi ve %25,64'ünü ($f=10$) makaleler oluşturmaktadır. Çalışmaların üst düzey düşünme becerileri değişkenine göre ise %33,32'si ($f=13$) bilimsel süreç becerisi ile ilgili, %17,95'i ($f=7$) yaratıcı düşünme becerisi ile ilgili, %5,13'ü ($f=2$) analitik düşünme becerisi ile ilgili, %5,13'ü ($f=2$) bilgi işleme becerisi ile ilgili, %10,26'sı ($f=4$) eleştirel düşünme becerisi ile ilgili, %5,13'ü ($f=2$) yansıtıcı düşünme becerisi ile ilgili, %23,08'i ($f=9$) ise problem çözme becerisi ile ilgili olduğu belirlenmiştir. Öğretim kademesi bakımından en fazla çalışma ortaokul %61,54 ($f=24$) kademesinde yapılırken, %25,64'ü ($f=10$) üniversite ve %12,82'si ($f=5$) lise kademesinde yapıldığı belirlenmiştir. DeneySEL çalışmaların yapıldığı dersler içerisinde Fen Bilimleri %46,14 ($f=18$) en fazla uygulama yapılan ders olarak belirlenmiştir. Bunu %12,82 ($f=5$) Matematik dersi ve %10,26 ($f=4$) ile Sosyal Bilgiler/Yönetim/Bilgi ve İletişim dersleri takip etmektedir. Geriye kalan çalışmalarda ise deneySEL çalışmaların %10,26'sının ($f=4$) Bilgisayar dersinde; %5,13'ünün ($f=2$) Görsel Sanatlar dersinde; %5,13'ünün ($f=2$) Kimya dersinde; %5,13'ünün ($f=2$) Fizik dersinde ve; %5,13'ünün ($f=2$) Biyoloji dersinde yapıldığı ortaya çıkmıştır.

Kodlama

Araştırmanın meta-analiz yöntemine dâhil edilme kriterlerine uygun olan çalışmaların özellikleri arasında karşılaştırma yapılabilmesi için kodlama formu oluşturulmuştur. Kodlama formunda: çalışma numarası, çalışmanın yayımlandığı yıl, çalışmanın yazarı, çalışmanın uygulama süresi, çalışmanın uygulandığı grubun sınıf düzeyi, çalışmanın katılımcı sayısı, çalışmanın uygulandığı ders, çalışmanın etki büyüklüğü ve sonuç (Bkz. Ek1. Tablo7) yer almıştır.

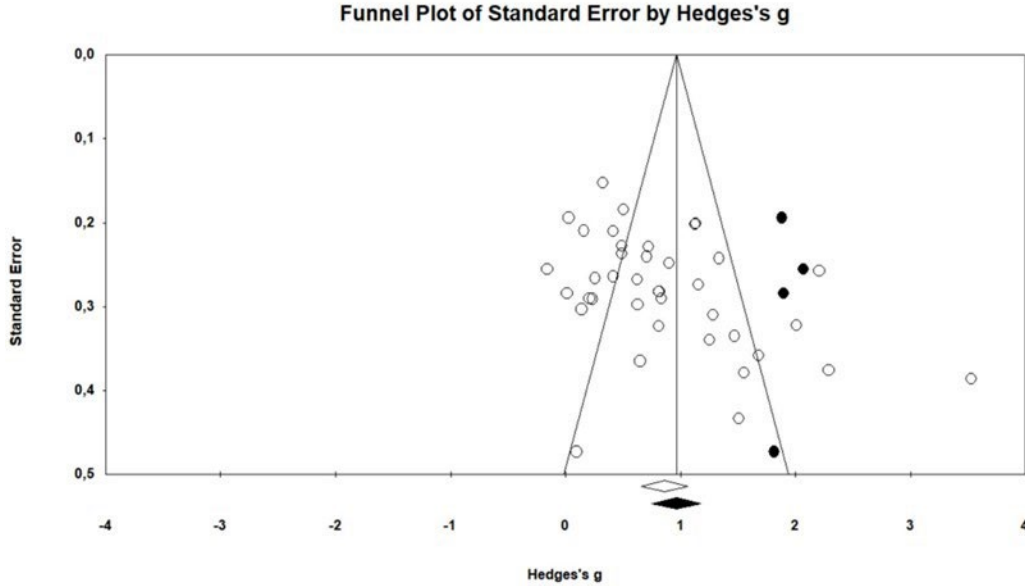
Kodlama güvenilirlik değerini elde etmek için iki bağımsız kodlayıcıdan tüm araştırmaları ayrı ayrı incelemeleri ve sonuçları son değerlendirme formuna kaydetmeleri istenmiştir. Daha sonra iki kodlayıcının değerlendirmeleri karşılaştırılarak formun uygunluğu kontrol edilmiştir. Kodlayıcılar arası güvenilirlik Miles ve Huberman'ın (1994) formülüne göre hesaplanmış (görüş sayısı (görüş birliği+görüş ayrılığı) X100] ve %100 uyum bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Meta-analizde kullanılacak verilerin kodlanması ve tablolaştırılması için veriler öncelikle Microsoft Excel Elektronik Tablosuna girilmiştir. Yüzde ve frekans hesaplamalarına ek olarak, CMA (3.0) yazılım programı ile istatistiksel değerleri (karşılık gelen güven aralıkları ile etki büyüklükleri, p-değerleri, Q-değeri ve I² değerleri), rastgele (REM) etkiler (REM) ve sabit etki (SEM) modellerine göre etki büyüklüğü hesaplamaları, heterojenlik hesaplamaları ve yayım yanlılığı hesaplamaları yapılmıştır (Borenstein vd, 2013). Etki büyüklüklerini sınıflandırmak için Cohen'in (1992) standartları ($\leq 0,20$: "küçük" etki büyüklüğü; $0,50$: "orta" etki büyüklüğü ve; $\geq 0,80$: "büyük" etki büyüklüğü) kılavuz olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın Güvenirliği

Meta-analiz yapılırken, istatistiksel olarak anlamlı çalışma sonuçları ile yayınlanma olasılığı arasındaki ilişkiyi ifade eden yayım yanlılığının değerlendirilmesi önemlidir (Sterne ve Harbord, 2004). Sutton (2009), yayım yanlılığının etkisinin göz ardı edilmesinin potansiyel olarak şişirilmiş sonuçlara yol açabileceğini belirtmiştir. Bu çalışmada yayım yanlılığını incelemek için huni grafiği kullanılmıştır. Huni grafikleri (Bkz. Şekil 2), standart hatalara veya kesinlik istatistiğine göre etki büyüklüklerini çizen dağılım grafikleridir.

Şekil 2. Yayım yanlılığının tespitinde kullanılan huni grafiği

Şekil 2'de yayım yanlılığı testlerinden biri olan Duval ve Tweedie'nin (2000) Kırp ve Doldur (Trim and Fill) yöntemi uygulanarak düzeltilmiş huni grafiği yer almaktadır. Bu yöntemle önce huni grafiğindeki simetrisinin bozulmasına kaynaklık eden noktalar belirlenip (trim) ardından geçici olarak bu noktalar doldurularak (fill) genel

etki büyüklüğü tekrar hesaplanmaktadır. Gözlenen etki büyüklüğü ($g=0.748$) ile analize sonradan dahil edilen ve Şekil 2'de siyah içi dolu noktalarla gösterilen 4 çalışmanın dahil edilmesiyle oluşturulan düzeltilmiş sanal etki büyüklüğü ($g= 0.858$) değerlerinin birbirine yakın değerler olması (Bkz. Tablo2)yanlılığın olmadığını göstermektedir. Card (2012) bu iki değer arasındaki fark büyük ise yayım yanlılığından söz edilebileceğini belirtmiştir.

Tablo 2. Duval ve Tweedie'nin Kırp ve Doldur Yöntemi

Kırılan Çalışmalar	Tahmin Noktası	Güven Aralığı		Q
		Alt	Üst	
Gözlenen Değer	0.74848	.66672	.86125	229.45136
Düzeltilmiş Değer	4 0.85809	.78022	.96210	304.31195

Tablo 2 incelendiğinde, simetrik bir huni grafiği için meta-analize 4 çalışma daha ekleneceği görülmektedir. Ayrıca düzeltilmiş değer (0.85809) ve gözlenen değer (0.74848) aynı pozitif yöne ve büyük etki büyüklüğüne sahip olduğu görülmektedir. Bu durumda bu çalışmada gözlemlenen yayım yanlılığı grafiğin alt sınırını etkileyecek düzeyde değildir.

Ayrıca yayım yanlılığını test etmek için istatistiksel testlere de yer verilmiştir. Huni grafiğinde asimetriyi ve yanlılığı test etmek için istatistiksel bir yöntem olarak gerçekleştirilen Egger regresyon testlerinin sonuçları istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (%95 güven aralığı 1.40151 alt limit ile 7.49263 üst limit arasında, Intercept = 4.44707, $t = 2.95861$ ve $p = .536 > 0.5$). Bu durum potansiyel yayım yanlılığının ve asimetrinin tespit edilmediğini göstermektedir (Egger, Smith, Schneider, & Minder, 1997). Rothstein, Sutton ve Borenstein'a (2005) göre " p değerinin 0.5 veya daha az olması asimetrinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösterir" (s. 102). Begg ve Mazumdar (1994) testinde Kendall'ın tau b katsayısının hesaplanması yapılmıştır. İstatistiksel olarak anlamlı olmayan sonuçlar ($Tau b = .303$; $p = .67 > .05$), etki büyüklüğü ile varyans arasında yayım yanlılığı olması durumunda var olan pozitif bir korelasyon için yeterli kanıt sağlamamıştır. Dolayısıyla, yayım yanlılığı olmadığını gösterir Fail-safe N istatistiği (Rosenthal, 1979), meta-analizde yayım yanlılığını belirlemek için hesaplanan diğer bir yöntemdir. Fail-safe N, özellikle yayımlanmamış veya sonuçları geçersiz kılacak önemli olmayan ek çalışmaların sayısını bildirir (Carson, Schriesheim, & Kiniki, 1990). Bu çalışma için hesaplanan Fail-safe N, mevcut çalışmanın bulgularını geçersiz kılmak için 3629 çalışmanın gerekli olduğuna dikkat çekmiştir. Mevcut sonuçları geçersiz kılmak için yapılan 3629 ek çalışma oldukça büyük bir çalışma sayısını göstermektedir. Rosenberg'e (2005) göre, hesaplanan Fail-safe N sayısı gözlenen çalışmaların sayısına göre büyük ise bu durum araştırmanın sonuçlarının güvenilebilirliğini göstermektedir.

Yayım yanlılığı açısından Orwin Korumalı N sayısı (Orwin's Fail-safe N) hesaplamasına da yer verilmiştir. Orwin Korumalı N sayısı, ortalama etki büyüklüğü önemsiz bir büyüklüğe düşmeden önce meta-analize dahil edilmesi gereken ortalama etki büyüklüğü sıfır olan yayımlanmamış çalışmaların sayısını belirleyerek yayım yanlılığını ölçmeye çalışır. Eğer çıkan sonuç, dahil edilen çalışma sayısının 5-10 katından fazla olarak bulunursa yanlılık olmadığını göstergesi olarak yorumlanır (Orwin, 1983). Orwin Korumalı N sayısı analiz sonuçlarına göre, Orwin Korumalı N sayısı 545'dir. Başka bir ifade ile hesaplanan 0,74848 ortalama etki büyüklüğünün 0.05 anlamlılık düzeyinde olması için gerekli çalışma sayısı 545'tir. Bu çalışmada kullanılan ölçütler çerçevesinde değerlendirilmiş olan 39 çalışma Türkiye'de bu konu da yapılmış ve erişilebilir tüm çalışmaları kapsadığı düşünülmektedir. Öte yandan alanyazında yapılmış 545 çalışmanın halihazırda mevcut olmaması yayım yanlılığının olmadığını indikatörü olarak düşünülebilir.

Bulgular

Araştırmanın alt problemlerine ilişkin bulgular aşağıda başlıklar halinde yer almaktadır:

2000-2022 yılları arasında yapılan araştırmaların ortalama/genel etki büyüklüğü ne düzeydedir? Alt problemlerine ilişkin bulgular

SEM ve REM'e göre elde edilen sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir. Her iki yaklaşımda da tüm ağırlıklı etki büyüklükleri sıfırdan anlamlı bulunmuştur. Heterojenlik testlerinin sonuçları, heterojenliği ortaya koyduğu için REM'e göre verilerin açıklanması daha uygun bulunmuştur. Öte yandan Field ve Gillett'e (2010) göre sosyal bilimlerde etki büyüklüklerinin hesaplanmasında heterojen bir dağılım olup olmadığına bakılmaksızın REM hesaplaması standart bir kural olarak kullanılmalıdır.

Tablo 3. Meta-Analize Dahil Edilen Çalışmaların Ortalama Etki Büyüklükleri ve Güven Aralığı Dağılımları

Model	k	Hedges'g	SH	95% Güven Aralığı		Df	Z	p
				Alt Sınır	Üst Sınır			
SEM	39	.748	.042	.667	.830	38	17.943	.000
REM	39	.861	.105	.656	1.066	38	8.240	.000

Tablo 3'te verildiği gibi, REM'e göre hesaplanan genel etki büyüklüğü; Hedges'g= .861; SH= .105 olarak bulunmuştur. Cohen'in (1992) sınıflamasına göre bu sonuç geniş düzeyde pozitif bir değerdir. Güven aralığının %95 üst sınırı 1.066, alt sınırı ise .656'dır. Test istatistik sonuçları (z=8.240, p<0.001) istatistiksel olarak anlamlılık ortaya koymaktadır. Tablo 1'de verilen bu sonuçlar, PDÖ yönteminin üst düzey düşünme becerilerini geliştirmede kullanılması lehine olumlu, geniş ölçüde etkili ve anlamlı (p<0.05) bir etkinin varlığına işaret etmektedir. Dolayısıyla, mevcut çalışmanın kapsamında yer alan çalışmalardan hesaplanan genel etki büyüklüğü (Hedges'g= .861) PDÖ'nin üst düzey düşünme becerileri üzerinde "büyük" düzeyde ve anlamlı (p<0.05) etkisi olduğunu göstermektedir.

PDÖ yönteminin öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerine etkisi ders bazında, sınıf düzeyi ve düşünme becerileri açısından bakıldığında etki büyüklükleri arasında fark var mıdır? Alt problemlerine ilişkin bulgular

Bu üç alt probleme ilişkin etki büyüklüklerini ortaya çıkartmak için moderatör analizleri yapılmıştır.

Mevcut çalışmada moderatörler; ders, sınıf düzeyi ve düşünme becerileri olarak ele alınmıştır. Genel etki büyüklüklerini değerlendirmek için REM'in kullanılması nedeniyle, moderatör analizlerine olan ihtiyacı araştırmak için heterojenlik testi yapılmıştır. Sonuçlar, $Q(39) = 229.451$ (p<.05) etki büyüklüklerinde heterojenliğin varlığını doğruladığından, moderatör analizleri yapılmıştır.

Üst düzey düşünme becerilerinin uygulandığı ders moderatörüne göre analiz sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Üst düzey Düşünme Becerilerinin Uygulandığı Ders Moderatorü Analiz Sonuçları

Gruplar	Etki Büyüklüğü ve 95% Güven Aralığı				Null Testi		Heterojenlik		
	k	Hedge s'g	Alt Sınır	Üst Sınır	Z-Değeri	P-Değeri	Q-Değeri	Df	P-değeri
Fen Bilimleri	18	0,996	0,654	1,337	5,714	0,000	111,318	17	0.000
Bilgisayar	4	0,456	-0,185	1,097	1,393	0,164	2.547	3	0.111
Sosyal Bilgiler	4	0,505	-1,005	2,015	0,656	0,512	14.242	3	0.000
Görsel Sanatlar	2	0,537	0,005	1,070	1,979	0,048	1.312	1	0,252
Matematik	5	1,023	0,645	1,400	5,304	0,000	8.913	4	0.063
Kimya	2	0,823	0,097	1,550	2,220	0,026	3.753	1	0.053
Fizik	2	0,177	-0,234	0,588	0,843	0,399	0.024	1	0.877
Biyoloji	2	1,112	-1,024	3,247	1,020	0,308	45.630	1	0.000
Toplam	39	0,692	0,519	0,864	7,873	0,000	14,27	7	0,075

Tablo 4 incelendiğinde üst düzey düşünme becerilerinin uygulandığı ders moderatörüne göre gruplararası heterojenlik testi sonucunda Q istatistiksel değeri (14,27) olarak bulunmuştur. Q istatistiksel değeri (Q=14,27) 8

serbestlik derecesindeki ki- kare dağılımında ($\chi^2 (.05) = 21,955$) kritik değeri aşmamasından dolayı, etki büyüklüğü dağılımının homojen olduğu söylenebilir. Ayrıca gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($Z=873; p=0.075$). Bu bağlamda, üst düzey düşünme becerilerinin uygulandığı dersler kapsamında anlamlı bir etkisinin ortaya çıkmadığını söylemek mümkündür.

Üst düzey düşünme becerilerinin sınıf düzeyi moderatörüne göre analiz sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Sınıf Düzeyi Moderatörü Analiz Sonuçları

Gruplar	Etki Büyüklüğü ve 95% Güven Aralığı				Null Testi		Heterojenlik		
	k	Hedges'g	Alt Sınır	Üst Sınır	Z-Değeri	P-Değeri	Q-Değeri	Df	P-değeri
Ortaokul	24	1,042	0,735	1,349	6,659	0,000	121.816	23	0.000
Lise	5	0,292	0,038	0,546	2,256	0,024	3.545	4	0.315
Üniversite	10	0,664	0,261	1,068	3,229	0,001	58.956	9	0.000
Toplam	39	0,646	0,478	0,815	7,521	0,000	15,737	2	0,001

Sınıf düzeyi moderatörüne göre uygulanan gruplararası heterojenlik testi sonucunda Q istatistiksel değeri 15,737 olarak tespit edilmiştir. Q istatistiksel değeri ($Q= 10,597$) 2 serbestlik derecesindeki ki-kare dağılımındaki ($\chi^2(.05) = 10,597$) değerinden büyük olduğu için dağılımın heterojen olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda uygulamanın etkililiğine yönelik gruplar arasında ortaokul lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($Z=6,659; p= 000$).

Düşünme becerileri moderatörü analiz sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Düşünme Becerileri Moderatörü Analiz Sonuçları

Gruplar	Etki Büyüklüğü ve 95% Güven Aralığı				Null Testi		Heterojenlik		
	k	Hedges'g	Alt Sınır	Üst Sınır	Z-Değeri	P-Değeri	Q-değeri	Df	P-değeri
Bilimsel Süreç Becerisi	13	0,692	0,430	0,955	5,170	0,000	41.445	12	0.000
Problem Becerisi Çözme	9	1,280	0,675	1,884	4,150	0,000	94.519	8	0.000
Bilgi İşlemsel Düşünme Becerisi	2	1,143	-0,505	2,791	1,359	0,174	22.285	1	0.000
Yaratıcı Düşünme Becerisi	7	0,762	0,362	1,161	3,739	0,000	30.813	6	0.000
Analitik Düşünme Becerisi	2	0,587	-0,500	1,674	1,059	0,290	10.136	1	0.001
Yansıtıcı Düşünme Becerisi	2	0,810	0,257	1,362	2,873	0,004	0.000	1	1.000
Eleştirel Düşünme Becerisi	4	0,605	0,216	0,994	3,047	0,002	1.578	3	0.454
Toplam	39	0,748	0,578	0,918	8,626	0,000	4,023	6	0,674

Tablo 6 incelendiğinde, heterojenlik testi analizinde Q değeri (4,023) 6 serbestlik derecesinde ki-kare dağılımının ($\chi^2 (.05) = 18,548$) kritik değerini aşmadığı için dağılımın homojen olduğu söylenebilir. Ayrıca gruplararası anlamlı bir fark bulunmamıştır ($Z=8,626; p=0.674$).

Sonuç

Probleme dayalı öğrenme yönteminin üst düzey düşünme becerilerine etkisini belirlemek için yapılan bu çalışmada etki büyüklüğü ($g=0.861$) olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu değer, Cohen'in (1992) sınıflamasına

göre pozitif yönde geniş etki büyüklüğü düzeyindedir. Bu sonuç, PDÖ yönteminin üst düzey düşünme becerilerini geliştirmede geleneksel yöntemlere göre daha etkili olduğunu göstermektedir. Alanyazında PDÖ yönteminin etkililiği ile ilgili ulaşılan çalışmaların bulgularıyla tutarlılık göstermektedir. Çınar ve İlk (2013) İlköğretim Fen eğitiminde PDÖ yönteminin üst düzey düşünme becerilerine etkisini incelediği çalışmalarında deney grubundaki öğrencilerin problem çözme becerisinin arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Başka bir çalışmada ise Chamidy, Degeng ve Ulfa (2020), PDÖ yönteminin problem çözme becerilerini geliştirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Dochy, Segers, Van den Bossche ve Gijbels (2005) tarafından yapılan PDÖ yönteminin problem çözme becerisine etkililiğinin incelendiği bir meta-analiz çalışmasında ise PDÖ yönteminin kavramları birbirine bağlayarak öğrencilerin anlama düzeyine olumlu etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Suparman, Juandi ve Tamur (2021), öğrencilerin matematiksel eleştirel düşünme becerileri üzerinde PDÖ yönteminin etkililiğini ortaya çıkarmak için yaptıkları meta-analiz çalışmasında, PDÖ yönteminin etkililiğinin pozitif yönde olduğu ve eleştirel düşünme becerisini arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. PDÖ yönteminin etkililiğini meta-analiz yoluyla inceleyen Üstün (2012), ele aldığı moderatör değişkenleriyle PDÖ yönteminin fen eğitiminde başarıyı arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

PDÖ yönteminin öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerine etkisini ders bazında ortaya çıkarmak için yapılan analiz sonucunda, en küçük etkiye sahip dersin Fizik ($g=0,177$), en büyük etkiye sahip dersin ise Biyoloji dersi ($g=1,112$) olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak istatistiksel olarak dersler arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu doğrultuda, PDÖ yönteminin sadece ders başarısını arttıran bir yöntem olarak düşünülemeyeceği aynı zamanda öğrencinin farklı düşünme becerilerini geliştiren bir yöntem olarak düşünülmesi gerektiğini söylemek mümkündür.

Araştırmada PDÖ yönteminin öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerine etkisi öğretim kademesi boyutunda etki büyüklüğü hesaplandığında, en büyük etki büyüklüğü değerine sahip kademe ortaöğretim ($g=1,042$) bulunmuştur. Bu doğrultuda uygulamanın ortaöğretim öğrencileri üzerinde daha etkili olduğunu söylemek mümkündür. Alanyazında sınıf düzeyinde PDÖ yönteminin etkililiğini inceleyen araştırmalar incelendiğinde Suparman vd. (2021), PDÖ yönteminin problem çözme becerileri üzerinde etkililiğinin ortaokul ve ilkokul grubu lehine anlamlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ülger ve İmer (2013) yaptıkları çalışmada PDÖ'nün ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinde yaratıcı düşünme becerilerini geliştirdiğini ortaya çıkarmışlardır. Ayrıca Kurt (2021), PDÖ yönteminin problem çözme becerisine etkisini incelediği meta-analiz çalışmasında PDÖ yönteminin etkisinin öğretim kademesine göre geniş düzeyde etki büyüklüğü ($g=0,880$) ile en fazla ilköğretim II kademesinde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuçlar mevcut araştırmanın sonucuyla tutarlılık göstermektedir. Bu yaş çocuklarında PDÖ yönteminin problemlere çoklu çözümler üretmede ve düşünme becerilerinin geliştirilmesinde itici gücü oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Düşünme becerileri değişkenleri açısından ele alınan üst düzey düşünme becerileri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ancak problem çözme becerisini geliştirmeye katkısı daha yüksek çıkmıştır ($g= 1,280$). Bu sonuç alanyazında yer alan bazı çalışmalardan elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir (örn., Darhim-Prabawanto ve Susilo, 2020; Eren, 2011; Surur vd , 2020; Ülger, 2011).

Sonuç olarak, üst düzey düşünme becerilerinin geliştirilmesinde PDÖ yöntemi olumlu ve önemli bir etkiye sahip olduğu, ders bazında ve düşünme becerileri bazında gruplararası anlamlı bir farklılık bulunmazken, öğretim kademesi bazında ortaokul kademesi lehine farklılık bulunmuştur. Meta-analiz kapsamında dahil edilen araştırmaların PDÖ yönteminin etkililiğinin deney grubu lehine olduğu gözlemlenmiştir. Buradan hareketle üst düzey düşünme becerilerini geliştirmede PDÖ yönteminin etkililiğinin geleneksel yöntemlere göre daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öneriler

Çalışmalar incelendiğinde PDÖ yönteminin daha çok ortaokul kademesinde sıklıkla tercih edildiği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, ilkokul, lise ve yüksek öğrenim kademelerinde öğrenciler üzerinde deneysel çalışmalara daha fazla yer verilmesi önerilebilir. Alanyazın taraması yapılırken betimsel verilere detaylı şekilde yer vermeyen çalışmaların mevcut olduğu gözlemlenmiş ve analize dahil edilmemiştir. Bu yüzden yöntem kısmında betimsel verilerin açıklayıcı ve detaylı bir şekilde verilmesi önerilir.

Kaynakça

(Meta- analize dahil edilen çalışmalar asteriks (*) ile belirtilmiştir)

- *Aktı Aslan, S. (2019). *Probleme dayalı öğrenme yaklaşımına göre tasarlanan sanal öğrenme ortamlarının öğrencilerin başarı, problem çözme becerisi ve motivasyonlarına etkisi*. [Doktora tezi, İnönü Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- *Aras, R. (2018). *Ortaokul 6. Sınıf sosyal bilgiler dersinde probleme dayalı öğrenme yaklaşımının üst düzey düşünme becerilerine ve yaratıcılık düzeyine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Ayaz, F. (2015). Probleme dayalı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin fen derslerine yönelik tutumlarına etkisi: Bir meta-analiz çalışması. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4), 51- 76.
- *Bakırlı, G. (2020). *Probleme dayalı fen öğrenme: hipotez test etme deneylerinin akademik başarıya ve bilimsel süreç becerilerine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Barrows H. S. & Tamblyn R. M. (1980). *Problem based learning an approach to medical education*. Springer Publishing Company.
- *Bayır, A. (2018). *Güzel sanatlar liselerinde probleme dayalı öğrenmenin 11. Sınıf öğrencilerinin eleştirel düşünme becerilerine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Begg, C. B. & Mazumdar, M. (1994). Operating characteristics of a rank correlation test for publication bias. *Biometrics*, 50 (4), 1088-1101. doi:10.2307/2533446.
- *Boncukçu, G. (2020). *Sürdürülebilir kalkınma konusunda probleme dayalı öğrenme modelinin ortaokul 8. Sınıf öğrencilerinin çevre okuryazarlığı, problem çözme ve öz düzenleme becerilerine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. T. & Rothstein, H. R. (2013). *Introduction to Meta Analysis*. John Wiley & Sons Ltd.
- Bridges, E. M. (1992). *Problem based learning for administrators*. ERIC Clearinghouse on Educational Management, University of Oregon.
- Cantürk Günhan, B. & Başer, N. (2016). Probleme dayalı öğrenme yönteminin öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarına ve başarılarına etkisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 119-134.
- Card, N. A. (2012). *Applied meta-analysis for social science research*. The Guilford Press.
- Carson, K., Schriesheim, C. & Kiniki, A. (1990). The usefulness of the “fail-safe” statistic in meta-analysis. *Educational and Psychological Measurement*, 50, 233–243.
- Chamidy, T., Degeng, I. N. & Ulfa, S. (2020). The effect of problem-based learning and tacit knowledge on problem-solving skills of students in Computer network practice course. *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*, 8 (2), 691-700. <http://dx.doi.org/10.17478/jegys.650400>
- Cohen, J. (1992). Statistical power analysis. *Current Directions in Psychological Science*, 1(3), 98-101.
- *Çakıcı, Y., Söyleyici, H. & Oğuzhan Dinçer, E. (2020). Probleme dayalı öğrenmenin öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerine, tutumlarına ve başarılarına etkisinin incelenmesi: ışık ünitesi örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (1), 419-437. doi: 10.26468/trakyasobed.712347
- *Çelik, P. (2013). *Probleme dayalı öğrenmenin öğretmen adaylarının fizik dersi başarıları, öğrenme yaklaşımları ve bilimsel süreç becerileri üzerindeki etkisi* [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- *Çınar, D. (2007). *İlköğretim fen eğitiminde probleme dayalı öğrenme yaklaşımının üst düzey düşünme becerilerine ve akademik risk alma düzeyine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çınar, D. & İlik, A. (2013). İlköğretim fen eğitiminde probleme dayalı öğrenme yaklaşımının üst düzey düşünme becerilerine etkisi [The effects of a problem based learning approach on higher level thinking skills in

- primary science education]. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi- Journal of Educational Sciences Research*, 3 (2), 21–34.
- *Çoban, B. (2014). *Probleme dayalı öğrenmenin öğrencilerin akademik başarılarına, yaratıcılıklarına ve transfer becerilerine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- *Dadlı, G. (2017). *İnsan ve çevre ilişkileri ünitesinde otantik probleme dayalı öğrenme etkinliklerinin 7.sınıf öğrencilerinde yansıtıcı düşünme becerisi, akademik başarı, çevre tutum ve farkındalıkları üzerine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Darhim- Prabawanto, S. & Susilo, B. E. (2020). The effect of problem-based learning and mathematical problem posing in improving student's critical thinking skills. *International Journal of Instruction*, 13(4), 103-116. <https://doi.org/10.29333/iji.2020.1347a>
- Dochy, F., Segers, P., Van den Bossche, P. & Gijbels, D. (2003). Effects of problem-based learning: A meta-analysis. *Learning and Instruction*, 13(5), 533–568. [https://doi.org/10.1016/S0959-4752\(02\)00025-7](https://doi.org/10.1016/S0959-4752(02)00025-7)
- Duman, B. (2008). *Öğrenme öğretme kuramları ve süreç temelli öğretim*. Anı Yayıncılık.
- Duval, S. & Tweedie, R. (2000). A nonparametric "Trim and Fill" method of accounting for publication bias in meta-analysis. *Journal of the American Statistical Association*, 95 (449), 89-98.
- Egger, M., Smith, G. D., Schneider, M. & Minder, C. (1997). Bias in meta-analysis detected by a simple, graphical test. *British Medical Journal*, 315, 629-634. Doi:10.1136/bmj.315.7109.629.
- *Elbistanlı, A., Aktaş, İ. & Tüysüz, C. (2015). Kimyasal denge konusundaki başarı, tutum ve bilimsel süreç becerilerine probleme dayalı öğrenme yönteminin etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (39), 23-39.
- *Erdem, E. (2006). *Probleme dayalı öğrenmenin öğrenme ürünlerine, problem çözme becerisine ve öz-yeterlik algı düzeyine etkisi* [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- *Erdoğan, A. F. (2018). *İlköğretim 7.sınıf merkezi eğitim ölçüleri konusunda probleme dayalı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- * Eren, C. D. (2011). *Fen eğitiminde probleme dayalı öğrenmenin eleştirel düşünme eğilimine, kavram öğrenmeye ve bilimsel yaratıcı düşünme becerisine etkisi* [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- *Ersoy, E. (2012). *Probleme dayalı öğrenme sürecinde üst düzey bilişsel düşünme becerileri ve duyuşsal kazanımlardaki değişim*. [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Field, A. P. & Gillett, R. (2010). How to do a meta-analysis. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 63(3), 665-694. <https://doi.org/10.1348/000711010X502733>
- *Günbatır, M. S. (2009). *Web tabanlı probleme dayalı öğrenmenin öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerine ve tutumlarına etkisi* [Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- *Güner Yüksel, S. (2019). *Sosyal bilgiler dersinde probleme dayalı öğrenme yönteminin öğrencilerin yaratıcı düşünme ve problem çözme becerileri ile akademik başarılarına etkisi* [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Iglesias, J. L. (2002). Problem-based learning in initial teacher education. *Prospects*. 32(3), 319-331. <https://doi.org/10.1023/A:1022133529435>
- *Kaçar, S. & Yayla, Z. (2021). Görsel sanatlarla bütünleştirilmiş probleme dayalı öğrenme yönteminin öğrencilerin sanat etkinlikleriyle öğrenmeye yönelik tutumlarına etkisi. *Fen Matematik Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Dergisi*, 4(1), 29-45.
- *Kar, T. (2010). *Lineer cebirde probleme dayalı öğrenme yönteminin öğrencilerin akademik başarıları, problem çözme becerileri ve yaratıcılıkları üzerine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- *Karatas, I. & Baki, A. (2017). The effect of learning environments based on problem solving on students' achievements of problem solving. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 5(3), 249–268.
- *Kartal Taşoğlu, A. (2009). *Fizik eğitiminde probleme dayalı öğrenmenin öğrencilerin başarılarına, bilimsel süreç becerilerine ve problem çözme tutumlarına etkisi* [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- *Konu, M. & Gül, Ş. (2017). Biyoloji dersinde yaşam temelli probleme dayalı öğretim uygulamalarının tutum, motivasyon ve problem çözme becerilerine etkisi. *HAYEF Journal of Education*, 14(1), 127-142.
- Kurt, U. (2021). *Probleme dayalı, işbirlikli ve proje tabanlı öğrenme yöntemlerinin öğrencilerin problem çözme becerilerine etkisini inceleyen çalışmaların meta-analizi* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- MEB. (2019). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı Öğretim Programları. <https://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. (2. ed.). Thousand Oaks,
- Miri, B., David, BC. & Uri, Z. Purposely teaching for the promotion of higher-order thinking skills: A case of critical thinking. *Research in Science Education*, 37, 353–369 (2007). <https://doi.org/10.1007/s11165-006-9029-2>
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., Altman, D. G. & Prisma, G. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: The PRISMA statement. *Annals of Internal Medicine*, 6(7), e1000097. doi:10.7326/0003-4819-151-4-200908180-00135
- Mutlu, A. & Ayar Kayalı, H. (2018). Koenzimler konusunda probleme dayalı öğrenme uygulamasının öğrenci başarısı ve biyokimya dersine karşı tutumlarına etkisi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 49-65.
- Nurkhin, A., Muhsin, & Pramusinto, H. (2020). Problem-based learning strategy: its impact on students' critical and creative thinking skills. *European Journal of Educational Research*, 9(3), 1141-1150. <https://doi.org/10.12973/eu-jer.9.3.1141>
- *Olça, M. (2015). *Probleme dayalı öğrenme yönteminin öğrencilerin akademik düşünme becerileri, kavramsal anlamaları ve fene yönelik tutumlarına etkileri* [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Orwin, R. G. (1983). A fail-safe N for effect size in meta-analysis. *Journal of Educational Statistics*, 8(2), 157-159.
- *Özcan, Ö. (2013). *Probleme dayalı öğrenmenin fen öğretmen adaylarının problem çözme becerileri, akademik başarıları ve tutumları üzerindeki etkisi* [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Özden, Y. (2020). *Öğrenme ve öğretme*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- *Öztürk, Z. D. (2021). Probleme dayalı öğrenme yönteminin öğrencilerin bilimsel süreç becerilerine etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (51), 1-31. doi: 10.53444/deubefd.550710
- *Pakyürek Karaöz, M. (2008). *İlköğretim fen ve teknoloji dersi "kuvvet ve hareket" ünitesinin probleme dayalı öğrenme yaklaşımıyla öğretiminin öğrencilerin bilimsel süreç becerileri, başarıları ve tutumları üzerine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Muğla Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Rosenberg, M. S. (2005). The file-drawer problem revisited: a general weighted method for calculating fail-safe numbers in meta-analysis. *Evolution*, 59(2),464–468.
- Rosenthal, R. (1979). The File drawer problem and tolerance for null results. *Psychological Bulletin*, 86, 638–641.
- Rothstein, H. R., Sutton, A. J. & Borenstein, M. (2005). *Publication bias in meta-analysis: Prevention, assessment and adjustments*. John Wiley & Sons, Ltd.
- *Saygılı Yıldırım, T. (2020). *Robotik kodlama öğretiminde probleme dayalı öğrenme yaklaşımının başarı, pozitif duygu ve bilgi işlemsel düşünmeye etkisi* [Yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- *Serin, G. (2009). *The effect of problem based learning instruction on 7th grade students' science achievement, attitude toward science and scientific process skills* [Doktora tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Sterne, J. A. C. & Harbord, R. M. (2004). Funnel plots in meta-analysis. *The Stata Journal*, 4(2), 127–141.
- Suparman, S., Juandi, D. & Tamur, M. (2021). Problem-based learning for mathematical critical thinking skills: A meta-analysis. *Hunan Daxue Xuebao/Journal of Hunan University Natural Sciences*. 48, 133-144.
- Suprpto, E., Fahrizal, P. & Basri K. (2017). The application of problem-based learning strategy to increase high order thinking skills of senior vocational school students. *International Education Studies*, 10(6), 123-129. doi:[10.5539/ies.v10n6p123](https://doi.org/10.5539/ies.v10n6p123)
- Surur, M., Degeng, I. N. S., Setyosari, P. & Kuswandi, D. (2020). The effect of problem- based learning strategies and cognitive styles on junior high school students' problem-solving abilities. *International Journal of Instruction*, 13(4), 35-48. <https://doi.org/10.29333/iji.2020.1343a>
- Sutton, A. J. (2009). Publication bias. H. Cooper, L. V. Hedges ve J. C. Valentine (Ed.), *The handbook of research synthesis and meta-analysis* içinde(ss. 435-452). Russell Sage Foundation.
- *Şahbaz, Ö. & Hamurcu, H. (2012). Probleme dayalı öğrenme ve işbirlikli öğrenme yöntemlerinin öğrencilerin bilimsel süreç becerileri ve öğrenme çıktıları üzerindeki etkileri. *Education Sciences*,7(2),734-754.
- Şen, S. & Yıldırım, İ. (2020). *CMA ile meta-analiz uygulamaları*. Anı Yayıncılık.
- *Şendağ, S. (2008). *Çevrimiçi probleme dayalı öğrenmenin öğretmen adaylarının eleştirel düşünme becerilerine ve akademik başarılarına etkisi* [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Tatlısu, M. (2020). *Eğitsel robotik uygulamalarda probleme dayalı öğrenmenin ilkökul öğrencilerinin problem çözme becerilerine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- *Tekin, A. D. & Yıldırım, M. (2020). Probleme dayalı öğrenme yaklaşımının ortaokul öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerine ve fen öğrenmeye yönelik motivasyonlarına etkisinin incelenmesi. *Araştırma ve Deneyim Dergisi*, 5 (2), 58-71. doi: 10.47214/adeder.778928
- *Topal Germi, N. (2020). *Probleme dayalı öğrenmenin 5. Sınıf öğrencilerinin maddenin değişimi ünitesinde başarılarına, yaratıcı düşünme becerilerine, kavram algılama düzeylerine ve motivasyonlarına etkisi* [Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Torp, L. & Sage, S. (2002). *Problems as possibilities: Problem-based learning for K-16 education* (2nd ed.). Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- *Turan, B. (2019). *Ortaokul öğrencilerinin geliştirdiği oyun ve robot teknolojilerinde probleme dayalı öğrenmenin problem çözme ve bilgi işlemsel düşünme becerilerine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- *Tüysüz, C. & Demirel, O. E. (2020). Probleme ve argümantasyona dayalı öğrenme yöntemlerinin “karışımlar” ünitesindeki etkilerinin incelenmesi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi [MSKU Journal of Education]*, 7(1), 43-61. doi: 10.21666/muefd.561375
- *Ulukök, Ş. (2012). *Bilgisayar destekli probleme dayalı öğrenme yönteminin öğretmen adaylarının üst düzey düşünme becerilerine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Underbakke, M., Borg, J. M. & Peterson, D. (1993). Researching and developing the knowledge base for teaching higher order thinking. *Theory into practice*, 32(3), 138-146.
- *Usta, N. (2013). *Probleme dayalı öğrenmenin ortaokul öğrencilerinin matematik başarısına, matematik öz yeterliliğine ve problem çözme becerilerine etkisi* [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- *Ülger, K. (2011). *Görsel sanatlar eğitiminde probleme dayalı öğrenme modelinin yaratıcı düşünmeye etkisi* [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- Ülger, K. & İmer, Z. (2013). Probleme dayalı öğrenme (PDÖ) yaklaşımının öğrencilerin yaratıcı düşünme becerileri üzerine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi [Hacettepe University Journal of Education]*, 28(1), 381-391.
- Üstün, U. (2012). *Probleme dayalı öğrenme geleneksel öğretim yöntemine kıyasla fen eğitiminde ne derece etkilidir? Bir meta-analiz çalışması* [Doktora tezi, ODTÜ]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yaman, S. & Yalçın, N. (2005). Fen bilgisi öğretiminde probleme dayalı öğrenme yaklaşımının yaratıcı düşünme becerisine etkisi. *İlköğretim Online*, 4 (1), 42-52.
- *Yıldız, N. (2010). *Fen eğitiminde probleme dayalı öğrenme senaryolarının çözümünde deney uygulamalarının öğrencilerin başarısına, tutumuna ve bilimsel süreç becerilerine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- *Yıldız, Ş. & Beşoluk, Ş. (2019). Fen bilimleri dersinde probleme dayalı öğretim yaklaşımının öğrencilerin problem çözme becerilerine ve akademik başarılarına etkisinin incelenmesi. *Journal of Individual Differences in Education*, 1(1), 50-68.
- Yurdakul, B. (2015). Yapılandırmacılık. Ö. Demirel (Ed.). *Eğitimde yeni yönelimler* içinde (s.39-61). Pegem Akademi Yayıncılık.

EKLER

EK 1.

Tablo 7. Araştırmaya Dahil Edilen Çalışmalar

Çalışmalar (Yazar adı, yıl)	Sınıf Düzeyi	Ders	Katılımcı Sayısı	Etki Büyüklüğü (Hedges'g)	Sonuç
Yıldız, N. 2010	6. Sınıf	Fen Bilimleri	Deney Grubu: 39 Kontrol Grubu: 39	0,488	Deneysel uygulamaların öğrencilerin bilimsel süreç becerilerine etkisi olmamıştır.
Elbistanlı, A. Tüysüz, C. & Aktaş, İ. 2015	11. Sınıf	Kimya	Deney Grubu: 30 Kontrol Grubu: 30	0,553	Gruplarda öğrencilerin bilimsel süreç becerilerinde anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır.
Çelik, P. 2013	Öğretmen Adayı	Fizik	Deney Grubu: 21 Kontrol Grubu: 21	0,143	Probleme dayalı öğrenme yöntemi ve geleneksel yöntemin uygulandığı öğrencilerin bilimsel süreç becerilerinde anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır.
Demirel, O. E. & Tüysüz, C. 2020	10. Sınıf	Kimya	Deney Grubu: 20 Kontrol Grubu: 20	1,252	Deney grubu öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerinde olumlu etki.
Söyleyici, H. Çakıcı, Y.& Dinçer, E.O. 2020	7. Sınıf	Fen Bilimleri	Deney Grubu: 40 Kontrol Grubu: 42	1,336	Deney grubu öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerinde olumlu etki
Öztürk, Z. D.& Özel, M. 2021	7. Sınıf	Fen Bilimleri	Deney Grubu: 30 Kontrol Grubu: 27	0,625	Deney grubu öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerinde olumlu etki
Tekin, A. & Yıldırım, M. 2020	7.Sınıf	Fen Bilimleri	Deney Grubu: 23 Kontrol Grubu: 23	0,236	Deney grubu öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerinde olumlu etki
Kar, T. 2010	Öğretmen Adayı	Matematik	Deney Grubu: 34 Kontrol Grubu: 38	0,489	Deney grubu öğrencilerinin eleştirel düşünme becerilerinde olumlu etki
Kaçar, S. & Yayla, Z. 2021	6.Sınıf	Fen Bilimleri	Deney Grubu: 24 Kontrol Grubu: 22	2,290	Deney grubu öğrencilerinin yaratıcılıklarında olumlu etki
Ulukök, Ş. 2012	Öğretmen Adayı	Fen Bilimleri	Deney Grubu: 46 Kontrol Grubu: 45	0,416	Deney grubu öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerinde olumlu etki

Çoban, B. 2014	10.Sınıf	Bilgi ve İletişim	Deney Grubu: 29 Kontrol Grubu: 28	0,417	Deney grubu öğrencilerinin yaratıcılık düzeylerinde olumlu etki
Olça, M. 2015	6.Sınıf	Fen Bilimleri	Deney Grubu: 24 Kontrol Grubu: 24	0,014	Deney grubu öğrencilerinin analitik düşünme becerilerinde olumlu etki
Dadlı, G. 2017	7.Sınıf	Fen Bilimleri	Deney Grubu: 26 Kontrol Grubu: 27	0,810	Deney grubu öğrencilerinin yansıtıcı düşünme becerilerinde olumlu etki gözlemlenmemiştir.
Bayır, A. 2018	11.Sınıf	Görsel Sanatlar	Deney Grubu: 8 Kontrol Grubu: 8	0,097	Deney grubu öğrencilerinin eleştirel düşünme becerilerinde olumlu etki
Aras, R. 2018	6.Sınıf	Sosyal Bilgiler	Deney Grubu: 25 Kontrol Grubu: 24	1,284	Deney grubu öğrencilerinin yaratıcılık düzeyi puanlarında olumlu etki
Erdoğan, A. F. 2018	7.Sınıf	Matematik	Deney Grubu: 18 Kontrol Grubu: 17		Deney grubu öğrencilerinin üst düzey yansıtıcı düşünme becerilerinde olumlu etki
Güner Yüksel, S. 2019	7.Sınıf	Sosyal Bilgiler	Deney Grubu: 31 Kontrol Grubu: 25	0,257	Deney grubu öğrencilerinin yaratıcılık düzeylerinde olumlu etki
Şahbaz, Ö. & Hamurcu, H. 2012	5.Sınıf	Fen Bilimleri	Deney Grubu: 35 Kontrol Grubu: 35	0,903	Deney grubu öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerinde olumlu etki
Eren, C. D. 2011	Öğretmen Adayı	Fen Bilimleri	Deney Grubu: 24 Kontrol Grubu: 22	0,629	Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme becerilerinde olumlu etki
Ülger, K. 2011	7. Sınıf	Görsel Sanatlar	Deney Grubu:36 Kontrol Grubu:36	0,705	Öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerinde olumlu etki
Ersoy, E. 2012	Öğretmen Adayı	Matematik	Deney Grubu: 50 Kontrol Grubu: 50	1,124	Deney grubu öğretmen adaylarının analitik düşünme becerilerinde olumlu etki
Turan, B. 2019	6.Sınıf	Bilgisayar	Deney Grubu:30 Kontrol Grubu: 27	2,008	Deney grubu öğrencilerinin bilgi işlemsel düşünme becerilerinde olumlu etki
Saygılı Yıldırım, T. 2020	5.Sınıf	Bilgisayar	Deney Grubu:104 Kontrol Grubu: 74	0,326	Deney grubu öğrencilerinin bilgi işlemsel düşünme becerilerinde olumlu etki
Topal Germi, N. 2020	5.Sınıf	Fen Bilimleri	Deney Grubu: 25 Kontrol Grubu: 25	0,835	Deney grubu öğrencilerinin yaratıcı düşünme becerilerinde olumlu etki
Kartal Taşoğlu, A. 2009	Öğretmen Adayı	Fizik	Deney Grubu: 23 Kontrol Grubu: 23	0,208	Deney grubu öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerinde olumlu etki
Çınar, D. 2007	6. Sınıf	Fen Bilimleri	Deney Grubu: 31 Kontrol Grubu: 30	1,156	Deney grubu öğrencilerinin problem çözme becerilerinde olumlu etki
Erdem, E. 2006	Öğretmen Adayı	Sınıf Yönetimi	Deney Grubu: 41 Kontrol Grubu: 39	0,722	Deney grubu öğrencilerinin problem çözme becerilerinde olumlu etki
Günbatar, M. S. 2009	Öğretmen Adayı	Bilgisayar	Deney Grubu: 30 Kontrol Grubu: 30	0,157	Grupların yaratıcılık düzeyleri üzerindeki ortak etkilerinin anlamlı olmadığı bulunmuştur.
Aktı Aslan, S. 2019	7. Sınıf	Fen Bilimleri	Deney Grubu: 35 Kontrol Grubu: 33	3,532	Deney grubu öğrencilerinin problem çözme becerilerinde olumlu etki
Konu, M. & Gül, Ş. 2017	11.Sınıf	Biyoloji	Deney Grubu: 59 Kontrol Grubu: 47	0,029	Deney grubunun problem çözme becerilerinde artış görülmüştür.
Pakyürek Karaöz, M. 2008	6. Sınıf	Fen Bilimleri	Deney Grubu: 20 Kontrol Grubu: 21	1,681	Deney grubu öğrencilerinin bilimsel süreç becerileri üzerinde olumlu etkisi olmuştur.
Şendağ, S. 2008	Öğretmen Adayı	Bilgisayar	Deney Grubu: 20 Kontrol Grubu: 20	0,814	Deney grubunda yer alan öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinde olumlu etki görülmüştür.
Serin, G. 2009	7.Sınıf	Fen Bilimleri	Deney Grubu: 34 Kontrol Grubu: 66	0,158	Deney grubu öğrencilerinin bilimsel süreç becerileri üzerinde olumlu etki görülmüştür.
Usta, N. 2013	7.Sınıf	Matematik	Deney Grubu: 13 Kontrol Grubu: 13	1,509	Deney grubu öğrencilerinin problem çözme becerilerinde olumlu etki görülmüştür.
Özcan, E. 2013	Öğretmen Adayı	Biyoloji	Deney Grubu: 47 Kontrol Grubu: 49	2,208	Deney grubu öğretmen adaylarının problem çözme becerileri üzerinde olumlu etki görülmüştür.

Karataş, I.& Baki, A. 2013	7.Sınıf	Matematik	Deney Grubu: 26 Kontrol Grubu:27	0,816	Deney grubunun problem çözme becerilerinde artış görülmüştür.
Yıldız, Ş.& Beşoluk, Ş. 2019	5.Sınıf	Fen Bilimleri	Deney Grubu: 15 Kontrol Grubu: 15	0,651	Deney grubu öğrencilerinin problem çözme becerileri üzerinde olumlu etki görülmüştür.
Bakırlı, G. 2020	6. Sınıf	Fen Bilimleri	Deney Grubu: 22 Kontrol Grubu: 22	1,472	Deney grubu öğrencilerinin bilimsel süreç becerileri üzerinde olumlu etki görülmüştür.
Boncukçu, G. 2020	8. Sınıf	Fen Bilimleri	Deney Grubu: 61 Kontrol Grubu: 53	1,132	Deney grubu öğrencilerinin problem çözme becerilerinde olumlu etki görülmüştür.

EXTENDED SUMMARY

Problem-Based Learning (PBL) is learning that emerges from the process of working towards understanding or solving a problem (Barrows and Tambyln, 1980). The thought and action methods used by students in the PBL environment are different from those used in traditional teaching. Students work on problems in groups and are responsible for their own learning (Bridges, 1992). PBL, which focuses on researching and solving complex, real-life problems, is an experiential learning process (Torp & Sage, 2002). In this method, unlike traditional teaching methods, students develop different thinking skills while discovering information. PBL creates environments that enable them to use and develop higher-order thinking skills (Iglesias, 2002).

This study aims to reveal the effect of the problem-based learning method, which was carried out between 2000-2022, on higher-order thinking skills. Within the scope of the research, experimental and quasi-experimental studies examining the effects of PBL method on critical thinking, creative thinking, analytical thinking, reflective thinking, problem solving skills, computational thinking skills and scientific process skills, which are among high-level thinking skills, were examined through inclusion criteria and included in the research. .

When the literature was reviewed, although there were meta- analysis studies examining the effect of the PBL method on the level of academic achievement and attitude, no meta-analysis studies were detected examining the effect of PBL method on higher-order thinking skills in Türkiye. In this context, it is aimed to contribute to the literature with the current research. The problem of the research is “What is the effect of PBL method on higher-order thinking skills?” The sub-problems of the research that were formed in line with the main problem are as follows:

1. What is the average/overall effect size of the studies conducted between 2000-2022?
2. When the effect of the PBL method on students' high-level thinking skills is examined on a course level, is there a difference between the effect sizes?
3. When the effect of PBL method on students' high-level thinking skills is considered in terms of grade level, is there a difference between effect sizes?

In this study, meta-analysis method was used to examine the effect size of PBL on higher-order thinking skills. Meta-analysis collects the quantitative results of more than one study and enables the calculation of the overall effect between studies (Borenstein, Hedges, Higgins & Rothstein , 2013; Şen & Yıldırım, 2020). The studies conducted within the scope of the research were searched from the databases of YÖK Thesis, Dergipark, Google Academic, National Academic Network and Information Center (ULAKBIM), ERIC, Web of Science and EBSCO Host and they were included in the study according to the inclusion criteria. The inclusion criteria of the study included in the studies that conducted in Türkiye, published in Turkish or English, conducted between 2000-2022, included experimental/semi-experimental design, carried out on students, examined the the effect of PBL method on students' higher order thinking skills, included pretest-posttest control group, included analyzes for grade level or course level and included sample size (n), arithmetic mean , t-test and standard deviation values.

The studies conducted within the scope of the research were searched from the databases of YÖK Thesis, Dergipark, Google Academic, National Academic Network and Information Center (ULAKBIM), ERIC, Web of Science and EBSCO Host and they were included in the study according to the inclusion criteria. The inclusion criteria of the study included in the studies that conducted in Türkiye, published in Turkish or English, conducted between 2000-2022, included experimental/semi-experimental design, carried out on students, examined the the effect of PBL method on students' higher order thinking skills, included pretest-posttest control group, included analyzes for grade level or course level and included sample size (n), arithmetic mean , t-test and standard deviation values.

The overall effect size of 39 studies that met the inclusion criteria was calculated with the CMA (3.0) program. As moderator analysis, the course in which high-level thinking skills were applied, grade level and thinking skills were included. According to the random effects model, the overall effect size of the problem-based learning method on higher-order thinking skills was calculated as .861. Cohen's (1992) standards (≤ 0.20 : "small" effect size; 0.50: "moderate" effect size and; ≥ 0.80 : "large" effect size) were used as guidelines to classify effect sizes. According to Cohen's classification, this value is at a high level and positive. While conducting a meta-analysis, it is important to evaluate the publication bias, which expresses the relationship between statistically significant

study results and the probability of publication (Sterne & Harbord, 2004). Sutton (2009) stated that ignoring the effect of publication bias could potentially lead to inflated results. A funnel plot was used to examine publication bias. On the other hand, Orwin's Fail-safe N calculation is also calculated and no publication bias was determined. In terms of moderator analyses, while there were no significant differences in the results of the course in which high-level thinking skills were applied and the thinking skills moderators; in the education level results, the studies carried out at secondary education level had the highest effect size. As a result, the PBL method has a significant effect on the development of higher-order thinking skills compared to traditional methods. This result is compatible with the findings of studies on the effectiveness of the PBL method in the literature research. Çınar and İlk (2013), in their study examining the effect of PBL method on higher-order thinking skills in primary education science course, concluded that the problem solving skills of the students in the experimental group increased. In another study, Chamidy, Degeng, and Ulfa (2020) concluded that the PBL method improved problem-solving skills. In a meta-analysis study conducted by Dochy, et al. (2005), they concluded that the PBL method had a positive effect on students' thinking skills.

When the studies were examined, it was observed that the PBL method was mostly preferred at the secondary school level. It can be suggested that more experimental studies be carried out on students at primary school, high school and higher education.

TR DİZİN'DE YER ALAN MOBBİNG ÜZERİNE YAZILAN MAKALELERİN İNCELENMESİ INVESTIGATION OF ARTICLES WRITTEN ON MOBBING IN TR DIZIN

Hülya UZUN

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Kütahya Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü

hulya.cinar@dpu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4122-5014

ÖZ

Geliş Tarihi:

30.04.2023

Kabul Tarihi:

19.10.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Mobbing
İşyerinde Mobbing
Psikolojik Taciz
Psikolojik Şiddet
TR Dizin

Keywords

Mobbing
Mobbing in the
Workplace
Psychological
Harassment
Psychological
Violence
TR Index

Bu araştırmanın amacı, TR Dizin'de yer alan, mobbing üzerine yazılan makaleleri incelemek ve mobbing konusunda genel ve ortak olarak ortaya çıkan sonuçları tespit etmek, varsa araştırma boşluklarını belirlemek, aynı zamanda bu çalışmaları içerik ve yöntem açısından sorgulamaktır. Bu amaç doğrultusunda 2013-2023 yılları arasında uygulaması Türkiye sınırları içinde yapılmış, Türkiye'de mobbing konusunda yazılmış olan TR Dizin'de yer alan sosyal alanda yayınlanmış nicel araştırma yöntemi kullanılan makaleler incelenmiştir. Başlığında ve/veya anahtar kelimelerinde mobbing ve eşdeğer kelimeleri bulunan makaleler araştırma kapsamına alınmıştır. Bunun üzerine 113 makale incelenmiştir. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi benimsenmiştir. Araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz ve içerik analizi kullanılmıştır. Makalelerden elde edilen veriler, makale bilgileri ve kullanılan araştırma yöntemine yönelik bulgular, mobbingin uygulanma alanına yönelik bulgular ve makalelerin sonuçlarının değerlendirildiği bulgular olmak üzere üç bölümde incelenmiştir. Bulgulara göre genel ve ortak olarak ortaya çıkan sonuçlar tespit edilmiş, içerik ve yöntem açısından sorgulanarak mobbinge yönelik yapılacak çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

ABSTRACT

The aim of this research is to examine the articles on mobbing in TR Index and to identify the general and common results on mobbing, to identify research gaps, if any, and to question these studies in terms of content and method. For this purpose, the articles using the quantitative research method published in the social field in the TR Index, which were applied within the borders of Turkey and were written on mobbing in Turkey, between the years 2013-2023 were examined. Articles with mobbing and equivalent words in the title and/or keywords were included in the research. Thereupon, 113 articles were reviewed. Purposive sampling method was adopted in the research. As a research method, descriptive analysis and content analysis from qualitative research methods were used. The data obtained from the articles were analyzed in three sections including the article information and the findings regarding the research method used, the findings regarding the application of mobbing, and the findings in which the results of the articles were evaluated. According to the findings, general and common results have been determined, have been question in terms of content and method, and suggestions have been made for the studies to be done on mobbing.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1290300>

Atıf/Cite as: Uzun, H. (2023). Tr Dizin'de yer alan mobbing üzerine yazılan makalelerin incelenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2215-2236.

Giriş

İş hayatında tüm sektörlerde günümüzde ve gelecekte verimli, başarılı, tercih edilen olabilmeyen yolu dikkate alındığında, örgütsel ve bireysel olarak çok farklı konular gündeme gelmektedir. Bu konulardan birisi de mobbingdir. İş hayatında huzurlu bir çalışma ortamının olmasını engelleyen, mobbing mağdurunun verimsiz olmasına sebep olan, sağlık problemlerini ortaya çıkaran, çalışanlar arasında yatay veya dikey iletişimi ve etkileşimi olumsuz etkileyen mobbing, aslında sadece mağdurun olumsuz etkilendiği bir olgu değildir. Etkileşimli olarak tüm organizasyonu zor duruma getiren, hatta organizasyonun kendi dışında yer alan paydaşlarının dahi bu olumsuz durumdan payını almasına sebep olan mobbing, kişiler arası başlayıp büyük bir alana yayılan olumsuz davranışları içermektedir.

İş hayatında çok önemli bir konu olan mobbing için mobbingin ne olduğu, diğer olumsuz davranışlardan nasıl ayrılacağı, mobbing davranışlarının neler olduğu, mobbingi ortaya çıkaran sebeplerin, kimlerin daha çok mobbing uygulayıcısı olabileceği, kimlerin mobbing mağduru olduğu, mağdurlara etkisi, ortaya çıkan sonuçlar ve çözüm önerileri geliştirmeye yönelik pek çok araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalardan elde edilen sonuçlar, çalışanların bilinçlenmesine, organizasyonun bir takım önlemler almasına ve hatta ülkenin mobbing konusunda yasal düzenlemeler getirmeye yönelik çalışmalar yapmasına rağmen günümüzde hala mobbing davranışlarından olumsuz etkilenen her sektörde her yerde çok fazla çalışan bulunmaktadır.

Mobbing ile ilgili araştırmaların yanında bu araştırmaları yapabilmek için gerekli olan ölçekler üzerinde çalışmalar yapan araştırmalar da bulunmaktadır. Bu araştırmalar sayesinde geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılarak Türkiye’de genel kabul görmüş ölçeklerin kullanımının sağlanması ile ortak bir takım sonuçlar ortaya çıkarılmıştır. Genel olarak kullanılan ölçekler, Leymann’ın psikolojik taciz ölçeği, Aiello vd., (2008) tarafından geliştirilen (Vol.Mob.) ölçeği ve Einarsen ve Raknes (1997) tarafından geliştirilen olumsuz davranışlar ölçeği, (NAQ) mobbingin nicel olarak değerlendirilmesinde en çok kullanılan ölçeklerdir. Türkiye’de ise bu ölçeklerin çalışmalarda kullanımının sağlanması açısından yapılan çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan bazıları, Leymann’ın psikolojik taciz ölçeğinin Türkiye’de geçerlik ve güvenilirlik çalışmasını yapan Çögenli ve Asunakutlu (2014), Aiello vd. (2008) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkiye’de geçerlik ve güvenilirlik çalışmasını yapan Laleoğlu ve Özmete (2013), Einarsen ve Raknes (1997) tarafından geliştirilen olumsuz davranışlar ölçeğinin ise spor alanında araştırma yapılması üzerine bu alana yönelik uyarlanmasını yapan Cengiz (2008)’dir. Öztürk vd. (2008) tarafından yapılan çalışmada ise akademik hemşirelere yönelik bir mobbing ölçeği geliştirme çalışması gerçekleştirilmiştir.

Mobbing konusunda yapılan araştırmalara bakıldığında her birinin literatüre büyük katkıları olduğunu söylemek mümkündür. Hatta bu araştırmalar, konuyu farklı yönleriyle ele aldıklarında ve birbirlerini destekler nitelikte olduğunda ya da daha doğru sonuca ulaşılabilmesi için birbirlerini eleştirdiklerinde daha değerli olmaktadır. Çalışmaların çok farklı konu ile ilişkilendirilmesi, çalışmalardan farklı sonuçların elde edilmesi de mobbing olgusu için önemli gelişmedir. Bu düşünceden yola çıkarak mobbing konusunda yapılan çalışmaları bir çatı altında toplayarak mobbing konusunda genel ve ortak olarak ortaya çıkan sonuçları tespit etmek, varsa araştırma boşluklarını belirlemek, aynı zamanda bu çalışmaları içerik ve yöntem açısından sorgulamak üzere makaleler incelenmiştir. TR Dizin’de taranan “Sosyal” alanda 01.01. 2013 - 31.12.2022 tarihleri arasında yayınlanmış nicel araştırma yöntemi kullanan makalelerden oluşan bu araştırmanın amacı mobbing konusunda genel ve ortak olarak ortaya çıkan sonuçları tespit etmek, varsa araştırma boşluklarını belirlemek, aynı zamanda bu çalışmaları içerik ve yöntem açısından sorgulamaktır. Konu ile ilgili olarak yönetim ve organizasyon kongreleri ve lisansüstü tezleri üzerine (Eroğlu 2015), yüksek lisans tezleri üzerine (Tekin, 2016), sağlık alanında yazılan lisansüstü tezler üzerine (Öztürk 2019) mobbing incelemesi yapılan çalışmalardır.

Ancak TR Dizin’de taranan “sosyal” alanda yer alan dergilerde yayınlanan makalelerin incelenmesine yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu alanda yer alan makalelerin mobbing konusunda incelenmesinin de literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bundan dolayı çalışmada öncelikle yapılan inceleme konularına bağlı olarak mobbing ile ilgili kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Daha sonra yapılan araştırmaya yönelik yöntem kısmında aydınlatılma yapılarak elde edilen bulgular dahilinde sonuç kısmında değerlendirme yapılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Sosyal bir olgu (Aiello vd., 2008:12) olan mobbing, işyerlerinde aşırı bir sosyal stres etkenidir (Zapf, 1999:71). Çalışanların yıldırılmasına yönelik farklı sebeplere dayanarak gerçekleştirilen duygusal saldırılar (Davenport,

1999:33; Öztürk, 2008:435), işyerlerinde pek çok olumsuzlukların yaşanmasına sebep olmaktadır. İşyerlerinde olumsuz davranışlar dendiğinde, farklı kavramlar da akla gelebilmektedir. Ancak mobbingin bu kavramlardan ayrılması, mobbing olgusunun sonuçlarını değerlendirmek, çözüm yolları bulmak açısından önemlidir.

Mobbing, genellikle tek bir kişiden ziyade bir grup “mobbing uygulayıcı”yı içeren psikolojik saldırganlık olarak tanımlanmaktadır (Zapf, 1999:71). Davenport (1999:40), sendrom olarak ifade ettiği mobbingi, haksız suçlamalar, aşağılama, genel taciz, duygusal istismar ve/veya terör yoluyla bir kişiyi işyerinden uzaklaştırmaya yönelik kötü niyetli bir girişim olarak tanımlamaktadır. Öztürk (2008:435) ise mobbing olgusunu “işyerinde duygusal linç, psikolojik terör, psikolojik şiddet, travma, psikolojik taciz, duygusal saldırılar, sindirme ve duygusal taciz” olarak tanımlarken, Zapf ve Einarsen (2005:242), “İşyerinde mobbing, birini rencide etmek, rahatsız etmek, sosyal olarak dışlamak ya da birinin iş akışını negatif yönde etkilemek” olarak tanımlamaktadır.

İşyerinde başkalarına zorbalık yapma eylemi (Mujtaba ve Senathip, 2020:17) olan mobbing, sistematik olarak hedef bir kişiye yönelik sık taciz eylemleriyle uzun süreli, artan bir çatışmadır (Zapf, 1999:71). Mobbing tipik olarak, bir grup çalışanın hedef bir çalışana karşı birlik oluşturması ve bu kişiyi psikolojik tacize maruz bırakmasıdır (Chappell ve Martino, 2006:22). Bireylerin veya grupların birlikte çalıştıkları diğer kişilere kasıtlı olarak zarar veren tekrarlayan davranışlar (Vandekerckhove ve Commers, 2003:41) ve gruplar arası güç farklılıkları bulunan yüksek derecede ciddi ve stresli bir kişiler arası çatışma (Zapf ve Einarsen, 2005:238) olan ruhsal terör veya mobbing, bir veya birkaç kişi tarafından sistematik bir şekilde tek bir kişiye yönelik düşmanca ve etik olmayan iletişim anlamına gelir (Leymann, 1990:120).

Mobbing olgusu üzerine yapılan pek çok tanım olmasına rağmen tüm tanımlar ortak noktalarda buluşmaktadır. Bu ortak noktalar, bir davranışın mobbing olmasından bahsedebilmek için olumsuz bir davranış olması, bir kişiye uygulanması, bu kötü davranışın süreklilik göstermesi, zamanla saldırının yoğunlaşmasıdır (Uzun, 2023:13). Bütün bu özelliklerin bir arada kullanıldığı bir tanım TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu (2011:6) raporunda yayınlanmıştır. Rapora göre “Mobbing, sistemli bir şekilde, süreklilik arzeden bir sıklıkta çalışanı sindirme maksadı ile kişinin özgüvenine uygulanan psikolojik ve hatta fiziksel saldırgan davranışı ifade etmektedir. Başka bir ifade ile işyerinde bir kişinin veya birkaç kişinin, istenmeyen kişi olarak ilan ettikleri bir kişiyi, dışlayarak, sözlü ya da fiziksel tacizde bulunarak mutlak itaate zorlamak, yıldırım ve bezdirmektir”.

Mobbing ve zorbalıkla ilgili çalışmaların ortak özelliği kurban odaklı olmaları ve kurbanı verilen hasarın bu çalışmalarda hayati bir sorun olmasıdır (Zapf ve Einarsen, 2005:243). Leymann (1997), işyeri saldırganlığı üzerine araştırmalarda zorbalık kavramının kullanımının, genellikle fiziksel olarak saldırgan eylemlerle çok güçlü bir şekilde karakterize edilen okulda zorbalık üzerine yapılan araştırmalardan kaynaklandığını belirterek, zorbalığı mobbingden ayırmaktadır (Vandekerckhove ve Commers, 2003:41). Zapf ve Einarsen (2005:4) de pratikte zorbalık, taciz ve mobbing kavramları arasında çok az fark olduğunu ifade etmektedir. Zorbalık da bir tür taciz olarak çok çeşitli olumsuz davranışları kapsayabilir ve sözlü veya psikolojik olumsuz davranışların yanında fiziksel şiddeti de içerir (Salin, 2011:573; Öztürk, 2008:435). Zorbalık, birçok durumda ve muhtemelen birden fazla hedefe yönelik saldırganca davranışlar olarak ifade edilirken, mobbing kavramı ise, bir veya daha fazla fail tarafından sistematik olarak tacize maruz kalan ve zamanla bu muameleden ciddi şekilde mağdur olabilen hedeflerin deneyimlerine daha uygundur. Dolayısıyla kavramlar, aynı olgunun farklı ama birbirleriyle ilişkili iki yönüne, failere ve hedeflere odaklanıyor gibi görünmektedir (Einarsen vd., 2011:5). Mobbing kavramı ise daha çok birden fazla kişinin saldırgan tutumunun tek bir kişiye odaklanması ile ilgilidir (Zapf ve Einarsen, 2005:243). Chappell ve Martino (2006:22)’ya göre zorbalığın, bireysel taciz durumları ile ilgili olduğu, mobbingin ise toplu taciz durumlarını kapsadığı ifade edilmekte, ancak artık çoğu araştırmacının failerin veya hedeflerin sayısı ile ilişkili görmeksizin zorbalık ve mobbingi birbirinden ayırmadığı, psikolojik süreçlerin aynı olduğu iddiası vurgulanmaktadır.

Mobbing, kendini savunamayacak durumda olan mağdurun düşük bir pozisyonda kaldığı, sistematik olarak negatif sosyal davranışlara maruz kaldığı ve şiddetin uzun süreli ve sürekli arttığı bir süreçtir (Zapf ve Einarsen, 2005:242; Mulder vd., 2016:208; Mujtaba ve Senathip, 2020:17). Bireyin saygısız ve zararlı davranışların hedefi haline gelmesiyle başlar (Davenport, 1999:33). Bu eylemler sıklıkla (neredeyse her gün) ve uzun bir süre boyunca (en az altı ay boyunca) gerçekleşir, bu sıklık ve süre nedeniyle önemli ölçüde psişik, psikosomatik ve sosyal sefaletle sonuçlanır (Leymann, 1990:120).

İşyerinde uygulanan mobbing için üç tip rol üzerinde durulmaktadır. Bunlar, (1) mobbing uygulayanlar (saldırganlar, tacizciler), (2) mobbing mağdurları (kurbanlar) ve (3) mobbing izleyicileridir (Tınaz, 2006:18; Aiello vd., 2008:12).

Mobbing davranışlarına uğrayan mağdurlar ve failer açısından değerlendirildiğinde mobbing türlerini yatay mobbing, yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya mobbing olarak üç şekilde incelemek mümkündür. Yukarıdan aşağıya mobbing, bir üstün astlarına rahatsızlık vermesi ile ortaya çıkar (Carnero vd., 2010:3; Yılmaz ve Kaymaz, 2014:75). Çeşitli nedenlerden bir amir tarafından doğrudan doğruya kurbanıya yönelik, son derece saldırgan ve cezalandırıcı davranışların uygulanmasıdır (Çekin, 2014:9). Aşağıdan yukarıya mobbing ise, bir çalışanın veya çalışanların üstlerine rahatsızlık vermesi, onlara karşı çıkması ile ortaya çıkar (Carnero vd., 2010:3; Muhtaba ve Senathip, 2020:17; Yılmaz ve Kaymaz, 2014:75; Çekin, 2014:9). Aynı hiyerarşik seviyedeki çalışma arkadaşlarının birbirine mobbing uygulaması yatay mobbing olarak adlandırılır (Carnero vd., 2010:3; Yılmaz ve Kaymaz, 2014:75). Yatay mobbing, aynı pozisyonda çalışanlar arasında rekabet, kıskançlık, çekemzlik gibi nedenlerden kaynaklanabilmektedir (Çekin, 2014:9). Vandekerckhove ve Commers (2003:42), bu üç tür mobbingin her biri ilgiyi, korunmayı, önlem alınmayı, tedaviyi hak etse de iş ve örgüt etiği çerçevesinde özel bir yer tutan mobbing türünün aşağı yönlü mobbing olduğunu, Yılmaz (2020:21) da araştırmacıların genellikle yukarıdan aşağıya mobbinge odaklandıklarını ifade etmektedir.

Mobbing olgusunun çok farklı sebepleri bulunmaktadır. Lemann (1996) bu sebepler için iş organizasyonu ve yetersiz çatışma yönetimi olarak iki ana kaynak göstermektedir (Carnero vd., 2010:5). Zapf (1999:71) ise mobbing davranışlarının nedenlerini örgütsel nedenler, sosyal gruplardan kaynaklanan nedenler ve bireyden kaynaklanan nedenler olarak üç başlık altında incelemiştir. Örgütsel nedenler içinde; liderlik, organizasyon kültürü, iş stresörleri, iş organizasyonu, sosyal gruplardan kaynaklanan nedenlere; düşmanlık, imrenmek, grup baskısı ve günah keçiliğini, bireyden kaynaklanan nedenlere ise; kişilik, vasıf, sosyal beceriler ve stigmalar (damga) dahil etmektedir. Zapf (1999), bunlardan örgütsel nedenlerin ve sosyal gruplardan kaynaklanan nedenlerin failerden ortaya çıktığını ifade etmektedir. Davenport (1999:58-59), bireylerin mobbing davranışlarına girişmelerinin başlıca dört sebebinin olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar: (1) birini bir grup normuna uyum sağlamaya zorlamak, (2) düşmanlıktan zevk almak, (3) can sıkıntısından zevk almak, (4) önyargıları pekiştirmektir. Aşağı yönlü mobbingin önemli olduğunu vurgulayan Vandekerckhve ve Commers (2003:42), bunun sebebi olarak işyerinde aşağı yönlü mobbingin yaygınlığının aşağı yöne doğru olması nedeniyle bir otorite başarısızlığına işaret ettiğini ifade etmektedir. Böylece, mobbing davranışlarının bir önemli sebebinin otorite başarısızlığı olduğunu ileri sürmektedir. Shallcross vd. (2010:32), tepkisel siyasi bağlam, sorumluluk eksikliği, yöneticilerin günah keçisi ilan edilmesi, personelin işten çıkarılması, asgari personel seviyeleri, işler için yüksek rekabet ve yeterli kaynak eksikliği dahil olmak üzere kamu sektörü kültürünün mobbing güçlenmesine katkıda bulunduğunu ifade etmektedir. Örgütlerde kurum kültürünün yerleşmiş olması, yöneticilerin mobbing konularına ilgisizliği, çalışanlara örgütte önem verilmemesi, etik değerlerin zayıflığı, iletişim eksikliği, yıkıcı rekabet, mobbing davranışlarını körüklemektedir (Kirel, 2007:331).

Mobbing davranışları, sadece bu davranışa maruz kalan bireye zarar vermemektedir. Aynı zamanda topluma, örgüte, ekonomiye büyük olumsuz etkileri olmaktadır. Her yaşanan olumsuzluklar, maruz kalınan kötü davranışlar, her mobbing mağduru birey üzerinde aynı etkiyi bırakmayacaktır. Farklı şekillerde ve farklı şiddetlerde yaşanan bu olumsuzluklar, Davenport (1999)'un ifade ettiği gibi yanmadan kaynaklanan farklı yaralanma dereceleri gibi farklı etkiler gösterecektir. Aynı zamanda bu etki, mağdurun dayanıklılığına da bağlı olarak değişim gösterebilmektedir. Kişinin depresyona girmesine kadar ilerleyebilmekte, hatta intiharlara sebebiyet vermektedir (Kaya, 2015:81). Zapf (1999:71) mobbing davranışlarından mağdurun etkilenmesinden ortaya çıkan sonuçları psikosomatik şikayetler, depresyon, endişe, travma sonrası stres bozukluğu ve saplantı olarak ifade etmektedir. Sonuç olarak birey, artan sıkıntı, hastalık ve sosyal sefalet yaşar (Davenport, 1999:33). Tınaz (2006) da bireyin mobbing davranışlarından etkilenmesi sonucu ortaya çıkan sonuçları, ekonomik sonuçlar, sosyal sonuçlar, ruhsal ve fiziksel sağlığa ilişkin sonuçlar olarak üç başlık altında incelemiştir, birey üzerinde olumsuz etkilerinin fazlalığı üzerine durmuştur. Bunların yanında mobbing bireyler dışında kurum, aile, toplum ve ülke ekonomisi üzerinde de ciddi tahribatlara neden olmakta (Kaya, 2015:82), işçi refahının düşmesi, düşük verimlilik, kötüleşen çalışma ortamı, yüksek devamsızlık ve personel devri, üretkenlik ve hizmet kalitesinde kötüleşmeye yol açmaktadır (Aiello vd., 2008:12).

Yöntem

Bu araştırmanın amacı, TR Dizin’de yer alan mobbing üzerine yazılan makaleleri incelemek ve mobbing konusunda genel ve ortak olarak ortaya çıkan sonuçları tespit etmek, varsa araştırma boşluklarını belirlemek, aynı zamanda bu çalışmalarını içerik ve yöntem açısından sorgulamaktır. Bu amaçla 2013-2023 yılları arasında uygulaması Türkiye sınırları içinde yapılmış, Türkiye’de mobbing konusunda yazılmış olan makaleler incelenmiştir. Araştırmada konunun kuramsal çerçevesini belirlemeye yönelik olarak literatür taraması ile elde edilen veriler ışığında 2013-2023 yılları arasında TR Dizin’de taranan dergilerde “mobbing” ve eş değer ifadelerine yönelik yayınlanan makalelerin incelenmesi için nitel araştırma yöntemleri olan, amacı görüşme ve gözlem sonucu elde edilen verilerin düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunulması (Karataş, 2015:73) olan betimsel analiz ve toplanan verilerin daha ayrıntılı incelenmesini ve bu verileri açıklayan kavram, kategori ve temalara ulaşılmasını gerektiren (Baltacı, 2019:377) içerik analizi kullanılmıştır.

Araştırmanın evrenini “mobbing”i araştırma konusu olarak alan TR Dizin’de taranan “Sosyal” alanda 01.01.2013 - 31.12.2022 tarihleri arasında yayınlanmış nicel araştırma yöntemi kullanan makaleler oluşturmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın örnekleme yöntemi amaçlı örnekleme yöntemidir. Araştırmanın kapsamı nicel araştırma yöntemi kullanan makaleler olduğu için “sosyal” alan içinde hukuk ile ilgili makaleler, nitel araştırma yöntemi kullanılan makaleler, örnekleme öğrencilerin seçtiği makaleler ve araştırmanın amacına uygun olması açısından Türkiye dışında uygulamaları yapılan makaleler kapsam dışında tutulmuştur. Bu kapsamda 113 makaleye ulaşılmıştır.

Araştırma için veriler, trdizin.gov.tr adresinden elde edilmiştir. Web sitesinde anahtar kelime olarak “mobbing” kelimesi ile mobbing ve eş değer kelimelerin hepsine yönelik makalelere ulaşılmıştır. Makalelerin başlığında ve/veya anahtar kelimelerinde mobbing ve eşdeğer kelimeleri bulunan makaleler araştırma kapsamına alınmıştır. Bu araştırmada elde edilen veriler, nitel veri toplama yöntemi olarak doküman analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Öncelikle makalelerden hangi verilerin toplanacağına yönelik bir form oluşturulmuştur. Bu forma 113 makaleden elde edilen veriler işlenmiş ve veriler SPSS 22 paket programına girilmiştir. Her bir araştırma konusuna yönelik frekans ve yüzde tablolarına dönüştürülmüş veriler, betimsel biçimde sunulmuştur. Verilerden bazılarının değerlendirilmesi için ise içerik analizi kullanılmıştır.

Bulgular

Makalelerden elde edilen veriler üç grup altında incelenmiştir. Birinci grup araştırma, makalenin yayın yılı, yöntemi, örnekleme türünü içeren makale bilgileri ve kullanılan araştırma yöntemine yönelik bulgulardır. İkinci grup mobbing ve eşdeğer kavramları, örneklem türü, araştırmanın yapıldığı şehir ve bölge, mobbing ile ilişkilendirilen konulara yönelik bilgilerin yer aldığı mobbingin uygulanma alanına yönelik bulgulardır. Üçüncü grup ise makalelerin sonuçlarının değerlendirildiği bölümdür.

Makale Bilgileri ve Kullanılan Araştırma Yöntemine Yönelik Bulgular

Araştırmada incelenen makalelerin yayınlanmasının, 10 yıl süre içinde hangi yıllarda yoğunluk gösterdiğini ortaya koymaya yönelik elde edilen veriler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Makalenin Yayın Yılı

Yayın yılı	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Toplam
N	12	8	10	12	10	13	16	17	6	9	113
%	10,6	7,1	8,8	10,6	8,8	11,5	14,2	15,0	5,3	8,0	100,0

Araştırmada incelenen makalelerin %15’i en fazla oranla 2020 yılında yayınlanmıştır. 2020 yılına kadar artarak giden makale sayısı, 2020 yılından sonra bir azalma yaşamıştır.

Araştırmada incelenen nicel araştırma yöntemi uygulanan 113 makalede kullanılan nicel yöntemi gösteren veriler tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Nicel Yöntem Türleri

Nicel yöntemler	Tarama	Genel tarama	İlişkisel tarama	Deneyssel	Belirtmemiş	Toplam
N	2	14	22	1	73	113
%	1,8	12,4	19,5	0,9	64,6	100,0

Tablo 2 incelendiğinde makalelerin %64,6’sında nicel yöntem belirtilmemiştir. Belirtilenlerden ise en çok kullanılmış olan yöntem ilişkisel tarama yöntemidir.

Makalelerde araştırma verilerine ulaşabilmek amacıyla kullanılan örnekleme türlerine yönelik bilgiler tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Örnekleme Türü

Örnekleme türleri	N	%
Basit tesadüfi örnekleme	25	22,1
Küme örnekleme	1	0,9
Kolayda örnekleme	21	18,6
Amaçlı (kasti) örnekleme	3	2,7
Kartopu örnekleme	4	3,5
Katmanlı rastgele örnekleme	7	6,2
Çok aşamalı örnekleme	1	0,9
Belirtmemiş	51	45,1
Toplam	113	100,0

Tablo 3 incelendiğinde, makalelerin %45,1’inde örnekleme türü belirtilmemiştir. Makalelerin %22,1’inde tercih edilen basit tesadüfi örnekleme ile %18,6’sında tercih edilen kolayda örnekleme, araştırmalarda en çok kullanılan örnekleme türleridir.

Mobbingin Uygulanma Alanına Yönelik Bulgular

Mobbing eyleminin makalelerde işlenmesine göre bir takım veriler üzerinde durulmadan önce incelenen makalelerde mobbing kavramının yerine kullanılan kavramların tesbiti de Türkiye’de kullanılan kavramların belirlenmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle incelenen makalelerde kullanılan mobbing ve eşdeğer kavramları üzerine yapılan inceleme sonucu her makalenin tek bir kavramı kullanmamasından dolayı bu kavramların kaç makalede (n) hangisinin kullanıldığını ve yüzdeliğini (%) belirleme yoluna gidilmemiştir. Çünkü bir makalede sadece “mobbing” kavramı kullanılırken, bir başka makalede üç farklı eş değer kavramı kullanılmıştır. Bu nedenle hangi kavramların ne sıklıkla kullanıldığını belirlemek üzere makaleler üzerinde içerik analizi uygulanmıştır. Bunun sonucu olarak mobbing ve hangi eş değer kavramın kullanıldığı, ne sıklıkla kullanıldıkları çıkarılarak tablo 4’te bu bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 4. Mobbing ve Eşdeğer Kavramların Makalelerde Kullanılma Sıklığı

Mobbing ve eşdeğer kavram	Sıklık	%
Mobbing	84	53,16
Psikolojik yıldırma	9	5,70
Duygusal taciz	4	2,53
Psikolojik şiddet	14	8,86
Psikoşiddet	4	2,53
Psikolojik terör	2	1,27
Yıldırma	21	13,29
Bezdiri	2	1,27
Psikolojik taciz	15	9,49
Psikolojik baskı	1	0,63
İşyerinde yıldırma	2	1,27
Toplam	158	100,0

Tablo 4'deki veriler, incelenen makalelerde mobbing kavramı dışında hangi kavramların kullanıldıklarını göstermektedir. Tabloda verilen rakamlar, makale sayısını değil, kavramların ne sıklıkla kullanıldığını ifade etmektedir. Yapılan incelemede makalelerde en fazla “mobbing” kavramının (n=84) kullanıldığı tespit edilmiştir. Mobbing kavramının dışında en sık kullanılan kavramlar sırasıyla “yıldırma” (n=21), “psikolojik taciz”(n=15) ve “psikolojik şiddet”(n=14) kavramlarıdır.

İncelenen makalelerde araştırmaların yapıldığı örneklem türüne göre hangi sektöre/hangi iş alanına yönelik araştırma yapıldığını belirlemek amacıyla tablo 5 düzenlenmiştir.

Tablo 5. Örneklem Türüne Yönelik Bulgular

	Kamu (n/%)	Özel (n/%)	Kamu-Özel (n/%)	Genel (n/%)	Toplam (n/%)
Genel	14 /12,4	8/7,1	8/7,1		30/26,55
Sağlık	18/15,9	2/1,8	2/1,8		22/19,47
Akademik	11/9,7		2/1,8	3/2,7	16/14,16
Eğitim	20/17,7	1/0,9	1/0,9		22/19,47
Bankacılık		3/2,7	1/0,9	3/2,7	7/6,19
Turizm				7/6,2	7/6,19
Mühendislik/Mimarlık				1/0,9	1/0,9
Pilot/Kabin memuru				1/0,9	1/0,9
Lojistik				2/1,8	2/1,8
Spor				5/4,4	5/4,4
Toplam	63/55,7	14/12,5	14/12,5	22/19,6	113/100,0

Tablo 5 incelendiğinde sektörlere göre iş alanlarının ayrıldığı görülmektedir. Kamu ve/veya özel olduğu belirlenmeyen iş alanları, “genel” kategorisinde değerlendirilmiştir. Buna göre kamu sektöründe yer alanlar, toplam örneklemin %55,7'sini, özel sektörde yer alanlar ise %12,5'ini oluşturmaktadır. Örneklemin çoğunluğu kamu sektöründen tercih edildiği görülmektedir.

İncelenen makalelerde araştırmanın hangi şehirlerde ve bölgelerde yoğunlaştığını belirlemek amacıyla araştırmaların yapıldığı şehirler ve bölgeler tek tek çıkarılmıştır. Ancak her ne kadar SPSS programında verilerin yüzdelik ve frekans dağılımı yapılmış olsa da, bazı araştırmalarda tek bir şehirde ve bölgede, bazılarında ise birden fazla şehirlerde ve bölgelerde ortak çalışma yürütülmesinden dolayı sağlıklı bir çıkarımda bulunmak mümkün olmayacağı için içerik analizi uygulanarak şehirlerin ve bölgelerin uygulamada kullanılma sıklığını belirleme yoluna gidilmiştir. Şehir ve bölge belirtilmeyen makalelerin oranı makale sayısına göre değerlendirildiği için toplam 113 makaleden 11'i şehir/bölge belirtmemiş, 12'si ise araştırmayı Türkiye genelinde yapmıştır. Buna göre şehirler için hazırlanan tablo 6 ve bölgeler için hazırlanan tablo 7 aşağıda yer almaktadır.

Tablo 6. Araştırmaların Yapıldığı Şehirler

	Şehir	Sıklık	%	Şehir	Sıklık	%	
1	Adana	2	1,5	26	Hatay	2	1,5
2	Afyonkarahisar	4	3,0	27	Isparta	1	0,8
3	Aksaray	2	1,5	28	İstanbul	16	12,1
4	Akşehir	1	0,8	29	İzmir	8	6,1
5	Ankara	21	15,9	30	Kahramanmaraş	1	0,8
6	Antalya	3	2,3	31	Kars	1	0,8
7	Aydın	1	0,8	32	Kayseri	3	2,3
8	Balıkesir	1	0,8	33	Kocaeli	1	0,8
9	Bandırma	1	0,8	34	Konya	5	3,8
10	Batman	2	1,5	35	Kütahya	1	0,8
11	Bilecik	1	0,8	36	Malatya	2	1,5
12	Bingöl	1	0,8	37	Manisa	2	1,5
13	Bolu	1	0,8	38	Mardin	2	1,5
14	Burdur	1	0,8	39	Muğla	1	0,8
15	Bursa	2	1,5	40	Ordu	1	0,8

16	Çanakkale	1	0,8	41	Rize	1	0,8
17	Denizli	2	1,5	42	Sakarya	1	0,8
18	Diyarbakır	6	4,5	43	Samsun	2	1,5
19	Düzce	2	1,5	44	Sivas	1	0,8
20	Edirne	1	0,8	45	Şanlıurfa	1	0,8
21	Elazığ	2	1,5	46	Tokat	4	3,0
22	Erzurum	4	3,0	47	Trabzon	1	0,8
23	Gaziantep	4	3,0	48	Uşak	2	1,5
24	Giresun	1	0,8	49	Zonguldak	3	2,3
25	Gümüşhane	2	1,5		TOPLAM	132	100,00

Tabloda şehirler alfabetik olarak sıralanmıştır. Tablo 6'daki veriler, şehirlerde araştırma yapılma sıklığını belirlemektedir. Buna göre bazı illerde araştırma yapılmadığı anlaşılırken, en fazla mobbing ile ilgili araştırma yapılan ilin %15,9 ile Ankara olduğu, Ankara'yı %12,1 oranla İstanbul'un izlediği görülmektedir.

Tablo 7. Araştırmaların Yapıldığı Bölgeler

Bölge	Sıklık	%
1 Marmara bölgesi	22	20,0
2 Ege bölgesi	16	14,5
3 İç anadolu bölgesi	33	30,0
4 Akdeniz bölgesi	9	8,2
5 Karadeniz bölgesi	12	10,9
6 Doğu anadolu bölgesi	11	10,0
7 Güney doğu anadolu bölgesi	7	6,4
Toplam	110	100,0

Tablo 7'deki veriler, bölgelerde araştırma yapılma sıklığını belirlemektedir. Buna göre en fazla mobbing ile ilgili araştırma yapılan bölgenin %30,0 ile İç Anadolu Bölgesi olduğu, İç Anadolu bölgesini de %20,0 oranla Marmara Bölgesinin izlediği görülmektedir.

İşyerinde mobbing davranışlarının sebepleri, bu davranışlar ile mücadele yolları, davranışların sonuçlarında yaşanabilecek olumsuz durumlar ve çözüm yollarının tespit edilmesi amacıyla mobbing olgusunun çok farklı konularla ilişkilendirildiği tespit edilmiştir. İncelenen 113 makalede tespit edilen ilişkilendirilen konular, tablo 8'de yer almaktadır. Bu konular öncelikli konular olup makalelerde birden fazla konulara yer verildiği tespit edilmiştir. Bu konular da ayrıca tablo 16'ya eklenmiştir.

Tablo 8. Mobbing ile İlişkilendirilen Konular

İlişkili konu	n	%	İlişkili konu	n	%
1 Çatışma	2	1,8	17 Örgütsel sinizm	1	0,9
2 Çalışanların mobbinge maruz kalma düzeyleri	32	28,3	18 Motivasyon	3	2,7
3 Örgütsel yabancılaşma	4	3,5	19 Etik	3	2,7
4 İş ve çalışan performansı	6	5,3	20 Duygusal zeka	1	0,9
5 Örgütsel bağlılık	11	9,7	21 Örgüt yapısı	1	0,9
6 İş ve yaşam tatmini	4	3,5	22 Verimlilik	1	0,9
7 Tükenmişlik	6	5,3	23 İş yaşam dengesi	1	0,9
8 İşten ayrılma niyeti	7	6,2	24 İş yaşam kalitesi	1	0,9
9 Örgüt kültürü	2	1,8	25 İşin anlamı	1	0,9
10 Örgütsel özdeşleşme	1	0,9	26 Kariyer engelleri	1	0,9
11 Kişilik	6	5,3	27 Öznel mutluluk	1	0,9
12 Liderlik	4	3,5	28 Psikolojik iyi oluş	1	0,9
13 Örgütsel vatandaşlık	2	1,8	29 Sanal kaytarma	2	1,8

14	Örgütsel adalet	3	2,7	30	Uçuş emniyet kültürü	1	0,9
15	Karar verme	1	0,9	31	Yaşam doyumu	1	0,9
16	Örgütsel sessizlik	2	1,8	32	Endişe	1	0,9
TOPLAM						113	100,00

Tablo 8’de görüldüğü üzere mobbing olgusu ile ilişkili olarak çalışılan 32 konu tespit edilmiştir. Bu konulardan en fazla (%28,3) “Çalışanların mobbinge maruz kalma düzeyleri” konulu çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalarda mobbing davranışlarının tanımlayıcı değişkenlere göre karşılaştırılması, uygulanan mobbing davranışları, bu davranışlar ile mücadele yöntemleri, kimler tarafından daha çok uygulandığı, mobbing davranışlarına maruz kalan bireylerin yaşadığı zorluklar ve etkileri ile çözüm önerileri işlenmiştir.

Makalelerin Sonuçlarının Değerlendirilmesi

İncelenen makalelerden elde edilen sonuçlar, konuyu farklı yönleriyle ele aldıklarında ve birbirlerini destekler nitelikte olduğunda ya da daha doğru sonuca ulaşılabilmesi için birbirlerini eleştirdiklerinde daha değerli olmaktadır. Mobbing konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde; çalışmaların çok farklı konu ile ilişkilendirilmesi, çalışmalardan farklı sonuçların elde edilmesi de mobbing olgusu için önemli gelişmelerdir. Ancak her bir makalenin tek tek incelenmesi ve tek başına değerlendirilmesi sağlıklı sonuçlara ulaşılmasına engel olmaktadır. Bu nedenle mevcut çalışmada belirli bir sınırlama dahilinde incelenen makaleler, mobbing olgusu için yapılanları değerlendirmek ve yapılacak gelişmelere yön vermek üzere toplu bir şekilde karşılaştırmalar yapılarak değerlendirilmiştir. Bunun için tablo 8’de belirtildiği üzere mobbing ile ilişkili olan konular, elde edilen sonuçlar itibarıyla incelenmiş ve karşılaştırılarak ortak noktalar konusunda çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu sebeple ilk olarak tablo 8’de en fazla orana sahip olan “çalışanların mobbinge maruz kalma durumlarının belirlenmesi” konusu ele alınmıştır.

Çalışanların Mobbinge Maruz Kalma Durumlarının Belirlenmesi

“Çalışanların mobbinge maruz kalma durumlarının belirlenmesi” konusu üzerine çalışma yapan 32 makale mevcuttur. Bu noktada incelenen 32 makaleden çalışanların mobbinge maruz kalma durumlarının tespit edilmesine yönelik yapılan incelemede bazı makalelerin analizlerinde kullandıkları ölçeklerin faktörlerine göre, bazı makalelerin ölçek kullanmasına rağmen en çok maruz kalınan mobbing davranışlarına göre çalışanların mobbinge maruz kalma durumları belirlenmiştir. Bazı makaleler ise maruz kalınan mobbing davranışlarında tanımlayıcı değişkenlere göre farklılıkları belirlemek üzere yapılmış, bazılarında ise mobbing nedeni ve/veya etkileri incelenmiştir. Dört ayrı grup şeklinde ifade edilen bu çalışmalarda tek bir gruba yönelik çalışma yapılmasının yanısıra bazı çalışmalardan her gruba yönelik veriler elde edilmiştir. Buna göre araştırmalarında kullandıkları ölçeklerin faktörlerine göre değerlendiren çalışmalardan elde edilen en fazla uygulanan mobbing davranışlarının bulunduğu faktörler tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9. En Fazla Uygulanan Mobbing Davranışlarının Bulunduğu Faktörler

Sektör	Yazar ve yıl bilgisi	Kullanılan ölçek	Faktörler/davranışlar/özellikler
Kamu	Çögenli ve Karadağ (2019)	Leymann’ın Psikolojik Taciz Ölçeği	- Cinsiyete göre “sosyal ilişkilere yönelik saldırılar” - Medeni duruma göre “itibara yönelik saldırılar” - Ünvana göre “kişinin psikolojik sağlığına yönelik saldırılar”
	Uysal ve Yavuz (2013)	Leymann’ın Psikolojik Taciz Ölçeği	- “Yaşam kalitesine ve meslek durumuna yönelik saldırılar”
	Laleoğlu ve Özmete (2013)	Aiello vd. (2008) (Vol. Mob. Scale)	- Tehdit ve taciz - İş ve kariyer ile ilgili engellemeler

	Büyükaydın, Şantaş ve Kaya (2017)	Leymann'ın Psikolojik Taciz Ölçeği	- "Kendini gösterebilmeye ve iletişime yönelik saldırılar"
	Büyüktaş Gayır ve Özçelik (2021)	Leymann'ın Psikolojik Taciz Ölçeği	- "Mesleki duruma yönelik saldırılar"
Sağlık (Kamu)	Yılmaz ve Köseoğlu (2020)	Aiello vd. (2008) (Vol. Mob. Scale)	- Eğitim durumuna göre "özel yaşama müdahale" - Kadro durumuna göre "tehtid ve taciz algısı", "iş ve kariyer ile ilgili engellemeler" ve "işe bağlılık" - Hizmet süresine göre "işe bağlılık" - Çalıştığı birime göre "iş ve kariyer ile ilgili engellemeler"
	Karsavuran (2014)	Leymann'ın Psikolojik Taciz Ölçeği	- "Kendini gösterebilmeye ve iletişime yönelik saldırılar"
Sağlık (Kamu-Özel)	Turaç ve Şahin (2014)	Leymann'ın Psikolojik Taciz Ölçeği	"Kendini gösterebilmeye ve iletişime yönelik saldırılar"
Eğitim (Kamu)	Akgün ve Temli Durmuş (2020)	Leymann'ın Psikolojik Taciz Ölçeği	- Cinsiyete göre "kişisel itibara yönelik saldırılar" ve "mesleki durum ve yaşam kalitesine yönelik saldırılar" - Mesleki deneyime göre "kendini gösterebilmeye ve iletişime yönelik saldırılar", "sosyal ilişkilere yönelik saldırılar", "kişisel itibara yönelik saldırılar" ve "mesleki durum ve yaşam kalitesine yönelik saldırılar"
	Demir ve Tekin (2019)	Leymann'ın Psikolojik Taciz Ölçeği	- Tüm faktörlere göre maruz kalma düzeyi yoktur.(Hiçbir zaman düzeyindedir)
Akademisyen (kamu)	Cayvarlı ve Şahin (2015)	Aktop (2006) tarafından geliştirilen "Duygusal Taciz Ölçeği"	- "Kendini gösterebilmeye ve iletişime yönelik saldırılar" - "Sosyal ilişkilere yönelik saldırılar"
Yapı	Bayram ve Parlak Biçer (2021)	Belirtilmemiş	- "Sosyal ilişkilere yönelik saldırılar"
Spor	Salman ve Yalçındağ (2017)	Einarsen ve Raknes (1997) mobbing ölçeği	- "Görev" ile ilgili davranışlar

Makalelerde kullanılan ölçeklere göre belirlenen faktörler bazında değerlendirilen mobbing davranışları için öne çıkan sonucun iş ve kariyer ile ilgili mesleğe yönelik maruz kalınan davranışlar olduğu ifade edilebilir. Bu durumu, "kendini gösterebilmeye ve iletişime yönelik saldırılar" ve "sosyal ilişkilere yönelik saldırılar" takip etmektedir.

Araştırmalarında ölçek kullanmasına rağmen en çok maruz kalınan mobbing davranışlarına göre değerlendirme yapan çalışmalardan elde edilen verilere göre en fazla uygulanan mobbing davranışları tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10. En Fazla Uygulanan Mobbing Davranışları

Davranışlar	Yazar/Yıl
1 Görmezlikten gelinme ya da düşmanca karşılama	
2 Dışlanma ya da olayların dışında bırakılma	
3 Görev için önemli sorumlulukların bireyin elinden alınması, bunların yerine önemsiz görevlerin verilmesi	Pattabanoğlu (2016), Aşkın ve Aşkın (2018)
4 Üstesinden gelinemeyecek ölçüde aşırı iş yüküyle karşı karşıya kalma	
5 Dedikodu ve söylentilerin çıkarılması	Pattabanoğlu (2016), Öcal ve Menteş (2020)
6 Bireyin başarısını, performansını etkileyecek bilgilerin saklanması, Performansı engelleyici unsurların olması	Pattabanoğlu (2016), Yıldırım ve Daşbaşı (2022)

7	İşyerinde azarlanmak	
8	Yasal hakların kullanılmamasına yönelik baskı yapılması	Aşkın ve Aşkın (2018)
9	Yapılan hataların sürekli hatırlatılması	
10	Yapılan işin gereğinden fazla denetlenmesi	Aşkın ve Aşkın (2018), Yumuşak ve Çelik (2020)
11	Gereksiz, mantıksız ve zamanında bitirme olanağı olmayan işlerin verilmesi	Aşkın ve Aşkın (2018), Karsavuran (2014)
12	İşyerinde görüş ve düşüncelerin dikkate alınmaması	Aşkın ve Aşkın (2018), Öcal ve Menteş (2020)
13	Hakarete ve aşağılanmaya maruz kalma	
14	İşyerinde bireyi rahatsız edici ve psikolojik olarak zarar verici davranışlarla karşılaşmak	Öcal ve Menteş (2020)
15	Kendi işinin dışında başkalarının işini yapmaya zorlanmak	
16	Yapılan işle ilgili başarıların takdir edilmemesi	
17	Çalışanın bireysel ve mesleki saygınlığını zedelemeye yönelik davranışlara maruz kalması	İdiğ Çamuroğlu ve Minibaş Poussard (2017), Seçkin Çelik ve Minibaş Poussard (2017)
18	Sözün sürekli kesilmesi	
19	Yapılan işin sürekli eleştirilmesi	Karsavuran (2014)
20	mesleki performansı göstermede engelleyici unsurların olma durumu	

Tablo 10'da belirtilen mobbing davranışları, incelenen makalelerde en yüksek ortalamaya sahip olan davranışlardır. Konu ile ilgili olarak Cengiz, Yenel ve Sunay (2013) tarafından sporculara yönelik yapılan çalışmada mobbing davranışı olarak futbola özgü özellikler taşıyan davranışlar ortaya çıkmıştır. Tablo 10'da belirtilen davranışların ait olduğu makaleler, mobbing davranışlarını belirleme odaklı yapılmıştır.

Maruz kalınan mobbing davranışlarında tanımlayıcı değişkenlere göre farklılıkları belirlemek üzere yapılan çalışmalarda elde edilen verilere göre karşılaştırılmanın yapıldığı tablo 11 aşağıda yer almaktadır.

Tablo 11. Mobbing Davranışlarının Tanımlayıcı Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Tanımlayıcı değişken	Yazar/Yıl	
Yaş	Küçük yaşta bulunanlar	Yıldırım ve Daşbaşı (2022), Dağlıoğlu ve Ünal (2020)
	-26-34 ve 35-44 yaş grupları	Yanık (2018)
	30-35 yaş	Aşkın ve Aşkın (2018)
	29-34 yaş	Demir ve Tekin (2019), Salman ve Yalçındağ (2017)
	29 ve altı ve 30-39 yaş grupları	Cayvarlı ve Şahin (2015)
	22-30 yaş	Hacıcaferoğlu (2013)
	29-39 yaş	Karsavuran (2014)
Cinsiyet	Erkekler	İdiğ Çamuroğlu ve Minibaş Poussard (2017)
	Kadınlar	Yanık (2018), Akpunar (2016), Akgün ve Temli Durmuş (2020), Çögenli ve Karadaş (2019), İdiğ Çamuroğlu ve Minibaş Poussard (2017), Karsavuran (2014), Güven, Kaplan ve Acungil (2018), Hacıcaferoğlu (2013), Cayvarlı ve Şahin (2015)
Çalışma süresi	Çalışma süresi az olanlar	Yıldırım ve Daşbaşı (2022); Yılmaz ve Köseoğlu (2020), Akgün ve Temli Durmuş (2020), İdiğ Çamuroğlu ve Minibaş Poussard (2017)
	1-5 yıl deneyimi olanlar	Yanık (2018)
	1-4 yıl	Hacıcaferoğlu (2013)
	6-10 yıl	Demir ve Tekin (2019), Aşkın ve Aşkın (2018)
	5-10 yıl	Turaç ve Şahin (2014)
0-5 yıl	Karsavuran	

Medeni durum	Bekar	Yıldırım ve Daşbaşı (2022), Akpunar (2016), Çögenli ve Karadaş (2019), Demir ve Tekin (2019), Karsavuran (2014), Hacıcaferoğlu (2013), Cayvarlı ve Şahin (2015), Büyükaydın, Şantaş ve Kaya (2017)
	Evli	Öcal ve Menteş (2020), Aşkın ve Aşkın (2018)
Statü	Yönetici olmayanlar	Yanık (2018); Turaç ve Şahin (2014)
	Yönetici	Demir ve Tekin (2019)
Eğitim	Lise	Yanık (2018)
	Lise ve önlisans	Karsavuran (2014)
	Lisans	Öcal ve Menteş (2020), Aşkın ve Aşkın (2018), Salman ve Yalçındağ (2017), Büyükaydın, Şantaş ve Kaya (2017), Hacıcaferoğlu (2013)
	Yüksek lisans	Akpunar (2016), Yılmaz ve Köseoğlu (2020). Büyükaydın, Şantaş ve Kaya (2017)

Tablo 11'in dışında meslektaş ve amirleriyle iletişim sorunu yaşayanların (Yıldırım ve Daşbaşı, 2022), bir kurumda, o kurumun bulunduğu ilin yerli halkı dışında dışarıdan farklı yerlerden gelen çalışanların (Kılıç, Çiftçi ve Şener, 2016), iş ortamında agresif tepki gösterenlerin (Yanık, 2018) de mobbing davranışlarına daha fazla maruz kaldığı ifade edilmektedir. Dağlıoğlu ve Ünal (2020) tarafından yapılan çalışmada mobbing algılarının cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık olmamasına rağmen kadınların erkeklere oranla mobbing davranışlarına maruz kalmasının daha yakın olduğu ifade edilmiştir. Hacıcaferoğlu (2013) çalışmasında ise mobbinge maruz kalma durumunun cinsiyet, medeni durum, eğitim, yaş ve görev süresi değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir. Güven, Kaplan ve Acungil (2018), çalışmasında katılımcıların çalıştığı kurumda mobbing davranışlarının olduğunu düşündüklerine yönelik "kesinlikle katılıyorum" cevabı ve kendilerini daha iyi ifade etme imkanı olduğu takdirde daha verimli çalışabileceklerine yönelik "katılıyorum" cevabının çoğunlukta olduğu belirtilmiştir. Yıldırım ve Daşbaşı (2022) çalışmasında da mobbing davranışlarına maruz kalma oranının yüksek çıktığı tespit edilmiştir.

Çalışmalarında mobbing davranışlarının nedenlerine yer veren makalelerde öne çıkan mobbing davranışlarının nedenleri tablo 12'de yer almaktadır.

Tablo 12. Mobbing Davranışlarının Nedenleri

Nedenler	Yazar/Yıl
1 İşyerinde güç gösterme çabaları /Baskıcı yönetim	Altınok (2014), Kartal, Depren ve Depren (2019), İdiğ Çamuroğlu ve Minibaş Poussard (2017), Aşkın ve Aşkın (2018)
2 İşyerinde çatışma sorunlarının çözümünde mobbing davranışlarına başvurulması	Altınok (2014)
3 Çalışanın gerekli gereksiz bir biçimde düşüncelerini açıklamasını engellemek	Konan ve Umur Erkuş (2019)
4 İşyerinin iklimi veya kültürünün mobbing davranışlarını ortaya çıkarıcı nitelikte olması	Kartal, Depren ve Depren (2019)
5 İşyerinde çözülemeyen sorunların fazla olması	Kartal, Depren ve Depren (2019)
6 Çalışanın benliği	Kartal, Depren ve Depren (2019)
7 İşyerindeki yöneticilerin yetersizliği	Konan ve Umur Erkuş (2019), Aşkın ve Aşkın (2018)
8 Çalışma ortamının aşırı stresli olması	Cayvarlı ve Şahin (2015)
9 Çalışanın belirli bir tarafa mensup olduğunun düşünülmesi	Aşkın ve Aşkın (2018)
10 Kadın olmak	
11 Eğitim düzeyi yüksek olmak	
12 Daha yaşlı ve kıdemli olmak	
13 İşyerinde yoğun rekabet ortamının olması	
14 Çalışanların üzerinde verimlilik baskısı	
15 Aşırı iş yükü	

Makalelerde mobbing davranışlarının mağdura ne yönde etki ettiğine dair veriler de yer almaktadır. Buna göre mobbing davranışlarının mağdura yönelik etkileri tablo 13'te yer almaktadır.

Tablo 13. Mobbing Davranışlarının Etkileri

Etkiler	Yazar/Yıl
1 Yaşananların mağduru mutsuz etmesi	Güven, Kaplan ve Acungil (2018)
2 Daha iyi bir iş ortamına geçme düşüncesi	Güven, Kaplan ve Acungil (2018), Akpınar, Çınar ve Akpunar (2016)
3 Eve bitkin ve isteksiz dönülmesi	Öcal ve Menteş (2020)
4 Gergin ve sınırlı olmak	
5 Çalışanın kendisini toplum içinde değersiz görmesi	Kartal, Depren ve Depren (2019)
6 Sıklıkla baş ağrısının olması	
7 İşe gelmek istememesi	Kartal, Depren ve Depren (2019), Güven, Kaplan ve Acungil (2018)
8 Performans düşüklüğü	Güven, Kaplan ve Acungil (2018), Cayvarlı ve Şahin (2015)
9 Tepkilerini başkalarına yönlendirmeleri	Altınok (2014)
10 İş çevresi ile ilişkilerini en az düzeye indirmeleri	
11 Psikolojik sorunlar (stres, uykusuzluk, özgüven kaybı, kaygı)	
12 Fizyolojik sorunlar (baş, mide, göğüs, karın, eklem ağrısı)	Aşkın ve Aşkın (2018)
13 Evlilik ve aile ilişkilerinde sorunlar	
14 İşten ayrılmayı istemesi	

Maruz kalınan mobbing davranışlarına karşı mağdurların gösterdikleri tepkilere ve mobbing davranışlarının sonuçlarına tablo 14'de yer verilmiştir.

Tablo 14. Mobbing Davranışlarına Gösterilen Tepkiler ve Sonuçları

Tepkiler/Sonuçlar	Yazar/Yıl
1 Şikayet etmeden çalışmaya devam etmek, sorunu görmezden gelmek, durumu kabullenmek	Kartal, Depren ve Depren (2019); Yıldırım ve Daşbaşı, (2022), Dağlıoğlu ve Ünal (2020), Bayram ve Parlak Biçer (2021)
2 Şikayet etmeden işi bırakmak	Kartal, Depren ve Depren (2019), Bayram ve Parlak Biçer (2021)
3 Mobbing uygulayanları sözlü olarak şikayet etmek	Dağlıoğlu ve Ünal (2020)
4 Şikayet edilmesine rağmen sonuç olarak herhangi bir değişiklik olmaması	Kartal, Depren ve Depren (2019)
5 İşyeri değiştirmek	Konan ve Umur Erkuş (2019)
6 Mobbing yapanlarla karşılaşmamaya özen göstermek	
7 Üst makamlara durumu bildirmek	Yıldırım ve Daşbaşı (2022)
8 Uygulayan kişi ile konuşarak sebebini anlamaya çalışmak	
9 Bildirim yapıldığında kurumun ivedilikle konu ile ilgilenmesi, verilen karşılığın olumlu sonuçlanması	Aşkın ve Aşkın (2018), Bayram ve Parlak Biçer (2021)

İncelenen makalelerde ortaya çıkan sonuçlarda mobbing davranışlarına karşı verilen tepkiler arasında hukuka başvuru oranı oldukça düşüktür. Tabloda da görüldüğü üzere genel olarak sessiz kalma, mobbing olayını takip etmeme öne çıkmaktadır.

Tablo 15. Mobbing Uygulayanlar

Mobbing uygulayanlar	Yazar/Yıl
1 Yöneticiler	Bayram ve Parlak Biçer (2021), Turaç ve Şahin (2014), Cengiz, Yenel ve Sunay (2013), Seçkin Çelik ve Minibaş Poussard (2017), Yıldırım ve Daşbaşı (2022)
2 Üstler (Performans ile ilgili olan davranışlar)	
3 Arkadaşlar (Bireysel saygınlıkla ilgili olan davranışlar)	İdiğ Çamuroğlu ve Minibaş Poussard (2017)

4	Eşit düzeydeki çalışma arkadaşı	Aşkın ve Aşkın (2018)
5	Kadın yöneticiler	Akpınar (2016)
6	Erkekler	Demir ve Tekin (2019)

Tablo 15'deki veriler, incelenen makalelerde mobbing uygulayanların tespit edilmesine yöneliktir. Makalelerde ortaya çıkan sonuçlara göre mobbing uygulayanların çoğunluğu yöneticilerdir.

Mobbing Olgusunun Farklı Davranışsal Konularla İlişkisi

Bu başlık altında incelenen makalelerde kullanılan ölçeklerin faktörlerine göre farklı konularla mobbing arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda mobbing olgusunun farklı davranışsal konularla ilişkileri tablo 16'da ilişkili konular bazında ayrılarak bu konuların mobbing üzerinde negatif ve pozitif ilişkilerinin olup olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 16. Mobbing Olgusunun Farklı Davranışsal Konularla İlişkisi

İlişkili konu	Sektör	Yazar ve Yıl Bilgisi	Pozitif İlişki	Negatif İlişki	İlişki Yok	
Örgütsel yabancılaşma	Akademik (Kamu)	Yücel ve Yurdakul (2022)	✓			
		Çivilidağ ve Durmaz (2022)	✓			
	Sağlık (Kamu)	Kılıç, Saraçlı, Doğan ve Pelit (2017)	✓			
İş ve çalışan performansı	Eğitim (Kamu)	Çetin ve Özözen Danacı (2021)		✓		
	Akademik (Kamu)	Şenerkal ve Çorbacıoğlu (2015)		✓		
	Kamu	Yücekaya ve İmamoğlu (2020)		✓		
	Bankacılık	Adıgüzel ve Küçükkoğlu (2020)		✓		
	Lojistik özel sektör	Adıgüzel ve Küçükkoğlu (2020)		✓		
	Özel sektör	Kambur (2022)				✓
		Özşungur (2020)			✓	
Örgütsel bağlılık	Eğitim (Kamu)	Yumuşak ve Çelik (2020)	Devam bağlılığı	Duygusal bağlılık		
		Durusu ve Cemaloğlu (2019)		Normatif bağlılık		
		Aras (2019)			✓	
	Eğitim (Kamu-Özel)	Murat ve Elçi (2020)	Devam bağlılığı	Duygusal bağlılık		
		Karahan ve Yılmaz (2014)		Normatif bağlılık		
	Sağlık (Kamu)	Şentürk ve Yavuz (2017)	Devam bağlılığı	Duygusal bağlılık		
				Normatif bağlılık		
	Kamu	Naktiyok ve Polat (2016)			✓	
	Turizm	Kement ve Batga (2016)			✓	
		Alparslan ve Aydoğdu (2018)			✓	
	Özel sektör	İlhan ve Yücel (2020)			✓	
		Engin, Oğuzhan ve Ünsar (2015)			✓	
		Eğitim (Kamu)	Aras (2019)		✓	
	İş ve yaşam tatmini	Sağlık (Kamu)	Kılıç ve Tel (2017)		✓	
		Akademik (Kamu)	Öztürk ve Şahbudak (2017)		✓	
Kamu		Özmete ve Lalçoğlu (2013)		✓		

	Kamu-özel sektör	Özkan Tilki, Güney ve Metin Camgöz (2021)	✓		
	Bankacılık (Özel)	Yöney ve Kılınç (2020)	✓		
	Eğitim (Kamu)	Çolakoğlu ve Yılmaz (2014)	“Duyarsızlaşma”	Kişisel başarı” ve “duygusal tükenme”	
Tükenmişlik	Sağlık (Kamu)	Kulakçı, Ayyıldız, Veren, Kalıncı ve Topan (2015)	✓		
	Akademik (Kamu)	Sart, Sezgin ve Demir (2018)	✓		
	Sağlık (Kamu-Özel)	Türkan ve Kılıç (2015)	✓		
	Kamu-Özel sektör	Erol ve Tarhan Öztoprak (2015)	✓		
	Spor	Cengiz ve Korucu Aytan (2013)	“Duygusal tükenme” ve “Duyarsızlaşma”	“Kişisel başarı hissi”	
	Bankacılık (Özel)	Tanrıverdi, Koçaslan ve Osmanoğlu Taştan (2018)	✓		
		Kamu-özel sektör	Özkan Tilki, Güney ve Metin Camgöz (2021) Atalay ve Doğan (2020)	✓ ✓	
İşten ayrılma niyeti	Turizm	Aylan ve Koç (2016) Göktaş Kuluallp (2019)	✓ ✓		
	Bankacılık (Özel)	Erdirencelebi ve Filizöz (2016) Tanrıverdi, Koçaslan ve Osmanoğlu Taştan (2018)	✓ ✓		
	Bankacılık (Özel-Kamu)	Adıgüzel ve Küçüköğlü (2020 Bankacılık)	✓		
	Lojistik özel sektör	Yangınlar ve Bal (2021) Adıgüzel ve Küçüköğlü (2020)	✓ ✓		
	Özel sektör	Engin, Oğuzhan ve Ünsar (2015) Turan, Demirel, Çetin ve Gülümoğlu (2019)	✓ ✓		
	Örgüt kültürü	Sağlık (Kamu)	Alar Erkal ve Naktiyok (2019)	✓	
		Kamu-Özel Sektör	Örücü, Kayalık ve Korkmaz (2019)		Kamu sektörü Özel sektör
Örgütsel özdeşleşme	Kamu	Coşkuner, Coştur, Bayhan Karapınar, Metin Camgöz, Ceylan, Demirtaş Zorbaz, Aktaş ve Cıffılız (2018)		✓	
Kişilik	Kamu	Irak (2019) Çetin ve Bağcı Kurt (2016)	✓ ✓		
	Sağlık (Kamu)	Turan ve Öncü (2018) Sezerel, Bostan ve Okan (2015)	✓ ✓	✓	
	Kamu - Özel	Sezici (2022) Naktiyok, Yanık ve Timuroğlu (2017)	✓ ✓		
	Liderlik	Eğitim (Kamu)	Daşcı Sönmez ve Cemaloğlu (2018) Daşcı ve Cemaloğlu (2015)		✓ ✓
		Akademik	Elkıran ve Çoruk (2017)		✓
Bankacılık		Uğurlu (2022)	✓		
Örgütsel vatandaşlık		Akademik (Kamu-Özel)	Tekin ve Özdemir (2018)		✓
	Spor	Yıldız (2016)		✓	

Örgütsel adalet	Eğitim (Kamu)	Kıranlı Güngör ve Potuk (2018) Demirdağ (2017)	✓	✓
	Özel sektör	Seçkin ve Demirel (2014)	✓	
Örgütsel sessizlik	Eğitim (Kamu)	Polat Hüsrevşahi (2015)	✓	
	Eğitim (Kamu)	Kıranlı Güngör ve Potuk (2018)	✓	
	Sağlık (Kamu)	Ghiasee (2022)	✓	
Örgütsel sinizm	Sağlık (Kamu)	Aslan ve Akarçay (2013)	✓	
	Akademik (Kamu-Özel)	Tekin ve Özdemir (2018)	✓	
Karar verme	Kamu-özel sektör	Özkan Tilki, Güney ve Metin Camgöz (2021)	✓	
	Spor	Bayrakdaroğlu ve Eren (2020)	✓	
Motivasyon	Eğitim (Kamu)	Akbaşı, Diş ve Durnalı (2020) Kul ve Yıldız (2018)	✓	
	Sağlık (Kamu)	Uysal, Ekici, Önal ve Kulakoğlu (2019)		✓
	Kamu	Sözbilir (2015)	✓	
Etik	Kamu – özel sektör	Demirtaş (2014)	✓	
		İbrahimoglu ve Kısa (2013)		✓
	Bankacılık (Özel)	Erdiren Çelebi ve Filizöz (2016)	✓	
Duygusal zeka	Eğitim (Kamu)	Erdemir ve Murat (2014)	✓	
Örgüt yapısı	Sağlık (Özel)	Çalış ve Tokat (2013)	✓	
Verimlilik	Özel Sektör	Seçkin Halaç ve Güloğlu (2019)	✓	
İş yaşam dengesi	Özel sektör	İlerigelen, Boz ve Duran (2022)	✓	
İş yaşam kalitesi	Akademik (Kamu)	Öntürk (2019)	✓	
İşin anlamı	Akademik	Sarıçam (2016)	✓	
Kariyer engelleri	Akademik	Bingöl ve Gündoğdu (2020)	✓	
Öznel mutluluk	Akademik (Kamu)	Caz, Göksel ve Yazıcı (2019)	✓	
Psikolojik iyi oluş	Akademik(Kamu)	Koç ve Keklik (2020)	✓	
Sanal kaytarma	Turizm	Yıldırım (2018)	✓	
Uçuş emniyet kültürü	Havacılık Sektörü	Demirören ve Şimşek (2021)	✓	
Yaşam doyumu	Özel sektör	Akdemir, Taş ve Çiçek (2019)	✓	
Çatışma yönetimi	Eğitim	Demir ve Şahin 2022	✓	Hükmetme
	Turizm	Konaklıoğlu ve Özışık Yapıcı (2016)	✓	Hükmetme
Endişe	Kamu	Çiftçi, Öneren ve Önem (2013)	✓	
Rol belirsizliği	Lojistik özel sektör	Adıgüzel ve Küçükoglu (2020)	✓	
	Akademik (Kamu)	Çivilidağ ve Durmaz (2022)	✓	
Sağlıkta bozulma	Akademik (Kamu)	Şenerkal ve Çorbacioğlu (2015)	✓	
Güven	Eğitim (Kamu-Özel)	Murat ve Elçi (2020)	✓	
	Eğitim (Kamu)	Demirdağ (2017)	✓	
Mesleki benlik saygısı	Akademik (Kamu)	Çivilidağ ve Durmaz (2022)	✓	

Yapılan incelemede makalelerin bazılarında mobbing ile bir konu ilişkilendirilirken farklı konuların aracı rolü üzerinde durulmuştur. Sarıçam (2016) mobbing ile işin anlamı arasındaki ilişkiyi incelerken sosyal güvenlik ve memnuniyetin aracı rolüne odaklanmış ve sosyal güvenlik ve memnuniyetin azalmasının bireyin işe verdiği anlamı da azaltmakta olduğu için kısmi aracı rolünü tespit etmiştir. Kambur (2022) tarafından yapılan çalışmada, çalışmada mobbing'in iş stresi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Aynı çalışmada mobbingin iş performansına etkisinin olmadığı tespit edilmiş olsa da aracı değişken olarak iş stresi kullanıldığında, iş stresinin mobbingin iş performansı üzerinde etkiyi oluşturduğu, bu etkinin anlamlı olduğu, iş stresinin mobbing ve iş performansına aracılık ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca yemek hizmetlerinin algılanan kalitesi değişkeninin düzenleyici etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur. Mobbing ile can sıkıntısı (boreout) arasında pozitif bir ilişkinin tespit edildiği Özsungur (2020) çalışmada mobbingin hizmet yeniliği performansı üzerindeki etkisine can sıkıntısı (boreout)'nın kısmen aracılık ettiği belirlenmiştir. Durusu ve Cemaloğlu (2019), mobbingin örgütsel bağlılık ile ilişkisini incelerken işyeri arkadaşlık algısının aracılık rolüne bakmıştır. Mobbing ile negatif ilişkili olan işyeri arkadaşlık algısının, mobbing ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide aracılık etkisinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Erol ve Tarhan Öztoprak (2015)'a göre mobbing ve iş stresi arasında anlamlı pozitif bir ilişki olduğunu, mobbingin tükenmişlik üzerindeki etkisinde iş stresinin kısmi aracılık etkisinin olduğunu ifade etmek mümkündür. Atalay ve Doğan (2020) çalışmada mobbingin işten ayrılma niyeti ilişkisinde depresyonun aracı etkisine bakılmış, kısmi aracı rolü ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca mobbing ile depresyon arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Göktaş Kulualp (2019) da mobbing ile sinizm arasında pozitif anlamlı bir ilişki olduğunu, mobbingin işten ayrılma niyeti üzerine etkisinde sinizmin aracılık etkisinin olduğunu ifade etmektedir. Turizm sektöründe Avcı ve Kaya (2013) tarafından yapılan çalışmada ise “çalışanın kendini göstermesine ve iletişim kurmasına yönelik engeller”, “bireyin doğrudan sağlığına yönelik saldırılar”, “sosyal ilişkilere yönelik saldırılar” ve “itibara yönelik saldırılar”, iş başı ve iş dışı sonuçlar üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir.

Sonuç ve Tartışma

İş hayatında çalışanlar arası olumsuz davranışlardan başlayarak organizasyonu ve paydaşlarını olumsuz etkileyen mobbingin, günümüzde de devam ettiği görülmekte, önlem alınmaması durumunda gelecekte de devam edeceği öngörülmektedir. Yapılan araştırmalardan yola çıkarak gelecekte mobbing davranışlarının önlenmesi için bir katkı sağlama çabası ile gerçekleştirilen bu çalışma, TR Dizin'de taranan “sosyal” alanda 01.01. 2013 - 31.12.2022 tarihleri arasında yayınlanmış nicel araştırma yöntemi kullanan makalelerin incelenmesi sonucu mobbing konusunda genel ve ortak olarak ortaya çıkan sonuçları tespit etmek, varsa araştırma boşluklarını belirlemek, aynı zamanda bu çalışmaları içerik ve yöntem açısından sorgulama amacıyla yapılmıştır. Makalelerden elde edilen veriler (1) makale bilgileri ve kullanılan araştırma yöntemine yönelik bulgular, (2) mobbingin uygulanma alanına yönelik bulgular ve (3) makalelerin sonuçlarının değerlendirilmesi olarak üç grup altında incelenmiştir.

Birinci grup altındaki değerlendirmelerden ilki makalenin yayın yılıdır. 2013 yılından itibaren artarak giden mobbing ile ilgili makale sayısı en yüksek rakamına 2020 yılında ulaşarak daha sonra büyük bir düşüş yaşamıştır. Bu durum, 2011 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu ve arkasından 19 Mart 2011 tarihli 27879 sayılı Resmi Gazete'de “İşyerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Önlenmesi” başlıklı 2011/2 sayılı Başbakanlık Genelgesi'nin yayımlanması ile mobbing olgusuna verilen önemle birlikte diğer çalışmalar gibi akademik çalışmaların hız kazanması, son yıllarda ise mobbing konusunda yapılan çalışmaların azalarak gündemden konunun düşmesi ile açıklanabilir.

Makaleler, yöntem açısından değerlendirildiğinde; incelenen 113 makaleden 73'ünün nicel yöntemlerden hangisinin kullanıldığına dair bilgiye ulaşamamıştır. Aynı şekilde makalelerde yine 113 makaleden 51'i örnekleme türünü belirtmemiştir. Bu durum, makalelerin araştırma yöntemleri konusunda eksiklikleri bulunduğunu ifade etmektedir. Oysa nicel yöntemin neye dayanarak yapıldığı, örnekleme türünü belirlerken nasıl bir yol izlendiği elde edilen sonuçların sağlıklı olması açısından önemlidir.

İkinci grup olan mobbing uygulanma alanına yönelik bulgular çerçevesinde öncelikle TR Dizin'de tarama yapılırken mobbing kavramının eşdeğer kavramlarının da araştırılması ve araştırmanın Türkiye sınırları içinde yapılan araştırmalardan elde edilen verilerin değerlendirilmesi ile yapılmasından dolayı Türkiye'de genel olarak mobbing konusunda hangi kavramların kullanıldığını belirlemek açısından bir değerlendirme yapılmış ve hangi kavramların kullanıldığı ve bu kavramların makalelerde kullanılma sıklıkları belirlenmiştir. Araştırmaya göre

mobbing kavramı en çok kullanılan kavramdır. Bunun yanında yıldırma, psikolojik taciz, psikolojik şiddet kavramları da mobbing kavramından sonra en çok kullanılan kavramlardır. Taşkın (2016) tarafından yapılan bir çalışmada Yargıtay kararlarında en sık kullanılan kavramın “mobbing” olduğu vurgulanmıştır. 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu ve Başbakanlık Genelgesi’ne bakıldığında “psikolojik taciz” kullanıldığı görülmektedir. İlhan (2010:1177) da Türkçe karşılık olarak en uygun kelimenin “işyerinde psikolojik taciz” olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bu kavramların hangileri olduğu ve kullanılma sıklıklarının belirlenmesi, Türkiye’de hangi kavramların kullanıldığı ve çoğunlukla hangilerinin tercih edildiğini tespit etme açısından önemlidir.

Makalelerde kullanılan örneklem türü incelendiğinde farklı sektörlerde yapılan çalışmalar olsa da genel olarak sağlık, eğitim, akademik ve bankacılık sektöründe çalışmaların yürütüldüğü görülmektedir. Bu durum, mobbing davranışlarının en fazla görüldüğü sektörlerin sağlık, eğitim, akademik ve bankacılık sektörü olarak düşünmek yanlış olabilir. Genel olarak çalışmalarda örnekleme kolay ulaşabilmek için bu sektörler tercih edilmiş olabilir. Davenport (1999:132)’un ifade ettiği gibi mobbing, her tür organizasyonda ve sektörde meydana gelebilir. Ayrıca, araştırmaların yoğunlukla kamuda yapılması eleştirel bir noktadır. Çünkü her sektörde mobbing olgusu yaşanabilmektedir. Bunların doğru ve eşit bir şekilde ölçülmesi mobbing konusunda araştırma yapanlara ve eylemlere yönelik çözüm önerilerinin getirilmesine yardımcı olacaktır.

Araştırmaların yapıldığı şehirlere ve bölgelere bakıldığında, şehir olarak Ankara ve İstanbul’da bir yoğunluk olduğu görülse de araştırmaların Türkiye geneline yayıldığı araştırma yapılan şehir sayısından anlaşılmaktadır. Zaten tüm bölgelerde araştırma yapıldığı da anlaşılmaktadır. İllere ve bölgelere göre yoğunluğun belirlenerek bir değerlendirme yapılması, bulunulan ortama, kültüre veya inançlara göre mobbing davranışlarında veya mobbingin ortaya çıkmasına sebep olan faktörlerde bir değişiklik olup olmadığı da gerçekte cevabı aranan bir sorudur. Ancak nicel yöntemlere göre araştırma yapan makalelerin incelenmesi, hemen hemen aynı ölçekler üzerinden çalışmanın yürütülmesi genel olarak aynı davranışsal sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır. Nitel araştırma yöntemi uygulayan makalelerin incelenmesi, bu soruya cevap bulma konusunda önem kazanmaktadır.

İncelenen makalelerde mobbingin ilişkilendirildiği konular açısından değerlendirildiğinde, davranışsal pek çok konu ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Başka ilişkilendirilmeyen konuların varlığı düşünülse bile incelenen konuların mobbing davranışlarını olumsuz mu yoksa olumlu mu etkileyeceğine dair sonuçlara paralel olarak bir sonuç çıkacağı tahmin edilebilir. Aslında organizasyon içinde mobbing davranışlarının oluşmaması ya da ortadan kaldırılması açısından ilişkili olan konuların organizasyonlarda değerlendirilmesi çok önemlidir. Ancak makalelerin incelenmesinde karşılaşılan bir sonuç olarak mobbing uygulayıcılarının en çok yöneticiler olduğu çıkarımı, organizasyonlarda mobbing davranışları uygulayan veya destekleyen yöneticilerin bu ilişkili konular çerçevesindeki davranışları da bertaraf edeceği kaçınılmaz olur.

Üçüncü grup dahilinde çalışanların mobbinge maruz kalma durumlarının belirlenmesine yönelik yapılan incelemede, bireyin istenmemesi, kıskanma duygularıyla kariyerinin engellenmesi sebebiyle en çok iş ve kariyer ile ilgili mesleğe yönelik maruz kalınan davranışlar dikkat çekmektedir. Araştırmanın yapıldığı şartlar, ortam, örneklem tercihinde yapılan yanlışlıklar gibi faktörler de elde edilen sonuçları değiştirebilmektedir. Bu gibi sonuçlar hem mobbing davranışlarından hangisinin daha fazla uygulandığının ortaya çıkarılmasında, hem de tanımlayıcı değişkenlere göre değerlendirilmesinde farklı sonuçlar meydana getirmektedir. Tanımlayıcı değişkenlere göre değerlendirme yapıldığında yaş açısından küçük yaşta bulunanların, cinsiyet açısından erkeklerin, çalışma süresi açısından çalışma süresi az olanların, medeni durumu bekar olanların, eğitim durumu lisans ve yüksek lisans düzeyinde olanların diğerlerine göre daha fazla mobbinge maruz kaldığı tespit edilmiştir.

Yaşanan olumsuz davranışlar, farklı sebeplerden kaynaklanmaktadır. Örgüt kültüründen kaynaklanan olumsuz davranışlar ise organizasyonda mobbingin sürekliliği sağlaması açısından tehlikeli bir durumdur. Tüm bu olumsuzluklar örgüt kültüründen ve/veya yöneticiden kaynaklanmadığı takdirde farklı uygulamalar ile çözülebilir. Ancak çözüme ulaşsa ya da çözümsüz kalsa da bu davranışlar kısa süre için bile mobbinge maruz kalan bireyde bir takım olumsuz etkiler oluşturacak ve bireyin çevresinin de bu olumsuzluklardan payını almasına sebep olacaktır. Yaşanan olumsuzluklar karşısında bazı bireylerin sesini çıkarmasının yanında bazı bireyler hukuki yollara başvurursa da sonuçta mobbing davranışlarının ortaya çıkması başta birey olmak üzere organizasyon ve hatta ülke için büyük bir zarar oluşturmaktadır. Elbette ki çalışanlar karşılaşacakları bu tür olumsuz davranışlar için bilinçlendirilmeli, bir takım çözüm yolları için şikayette bulunması, hukuki yollara başvurusu için yönlendirilmelidir. Ancak Büyüktaş Gayır ve Özçelik (2021:810), olayların yargıya taşınması ile her ne kadar mobbing konusunda hak arama çalışmaları yapılırsa da, yargıya mobbing ile ilgili ulaşan konularda farklı farklı

uygulamaların olduğunu, Çukur (2016: 108) da, işyerinde mobbing sürecinde gerçekleştirilen bazı davranışların, eğer suç teşkil edecek bir boyuta ulaşmışsa, Türk Ceza Kanunu (TCK) açısından da değerlendirilmelerinin sözkonusu olabileceğini ifade etmektedir. TCK'da daha önce mobbing eyleminin cezası olarak bir karşılığı bulunmazken, Yargıtay 8. Ceza Dairesinin 01.03.2018 tarih ve Esas No: 2018/203, Karar No:2018/2245'e göre çalışana sistematik olarak uygulanan mobbingin, eziyet suçunu oluşturduğu ifade edilmiştir. Ancak bu kararla TCK'da mobbingin her ne kadar ceza olarak bir karşılığı olsa da eylemin sürekli ve sistematik bir şekilde psikolojik açıdan mağduru yıpratmasıyla suç boyutuna varması (Taşkın, 2015:240) ve mobbing eyleminin ispatının zorluğu süreç ve eylemin TCK kapsamında değerlendirilmesinden daha farklı bir uygulama gerektirdiği açıktır (Uzun, 2023:30).

Sonuç olarak bu araştırma, mobbing konusunda genel ve ortak olarak ortaya çıkan sonuçları tespit etmek, varsa araştırma boşluklarını belirlemek, aynı zamanda bu çalışmaları içerik ve yöntem açısından sorgulamak amacıyla mobbing ile ilgili yapılan çalışmaların bir arada incelenerek verilerin toplanması, değerlendirilmesi ile kanun yapıcılara ve farklı yönde çözüm üretenlere katkı sağlayacağı çabasına dayanmaktadır. Elde edilen veriler ışığında mobbing eylemlerinin sona ermesi, en azından azalması açısından yasal düzenlemelerde “mobbing” için ayrı çalışmalar yapılması, konu hakkında uygulayıcı olarak görünen birey ya da organizasyona bir takım yaptırımların getirilmesi, mobbing davranışlarına maruz kalan bireylerin şikayetlerinin dikkate alınması ile izlemeye geçilmesi gereklidir. Gereksiz yere şikayetlerin önlenmesi açısından yaptırımların getirilmesi, şikayet eden bireyin psikolojik sağlığı, başka bireylerle ilişkileri, toplum içindeki davranış ve tutumları gibi bireyin gerçekte mağdur olup olmadığını belirleyici bir takım izlemeler ve incelemeler yapılabilir. Ayrıca, ülkede mobbing üzerine iyileştirmeler yapabilme adına hem bilgi toplamak hem de konunun gündemden düşmediğini belirtmek için düzenli bir şekilde anket uygulanması, anket uygulama ve araştırma yapmak isteyenlere de destek olunması önemli bir noktadır.

Kaynakça

- Aiello, A., Deitinge, P., Nardella, P., & Bonafede, M. (2008). A tool for assessing the risk of mobbing in organizational environments: The “Val.Mob.” scale. *Prevention Today*, 4(3), 9-24.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Başbakanlık Genelgesi (2011). *İşyerlerinde Psikolojik Taciz'in (Mobbing) Önlenmesi*. RG. 19.03.2011- 27879.
- Büyüktaş Gayır, G., & Özçelik, Z. (2021). Sağlık çalışanlarının mobbing algıları üzerine bir araştırma. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(4), 793-812.
- Carnero, M. A., Martínez, B., & Sánchez-Mangas, R. (2010). Mobbing and its determinants: the case of Spain. *Applied Economics*, 42(29), 3777-3787.
- Cengiz, R. (2008). *Profesyonel futbol kulübü yöneticilerinin dönüşümsel liderlik stilleri ile kulüplerinin örgüt sağlığı ve futbolcuların yıldırma (mobbing) yaşamları arasındaki ilişki* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Chappell, D., & Martino, V.D. (2006). *Violence at work*. Third Edition, International Labour Office, Geneva.
- Çekin, A. (2014). Çalışma hayatında insan onuruna karşı psikolojik bir şiddet örneği: Mobbing. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 5-22.
- Çögenli, M.Z., & Asunakutlu, T. (2014). Akademisyenlere yönelik mobbing ölçeği geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 92-105.
- Çukur, C. (2016). *Türk Hukuku ve Karşılaştırmalı Hukukta İşyerinde Psikolojik Taciz*. T.B.M.M. Araştırma Merkezi Yayınları, No:9.
- Davenport, N., Distler S.R., & Elliot G.(1999). *Mobbing emotional abuse in the american workplace*. Ames, Iowa :Civil Society Pub.
- Einarsen, S., & Raknes, B.I. (1997). Harassment at work and victimization of men. *Violence and Victims*, 12(3), 247-263.

- Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D. & Cooper, C. L. (2011). The concept of bullying and harassment at work: The European tradition. In S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf & C. L. Cooper (Eds.), *Bullying and harassment in the workplace: Developments in theory, research, and practice* (pp. 3–39). London: Taylor & Francis.
- Eroğlu, O. (2015). Türk yönetim ve organizasyon yazınında mobbing: Yönetim ve organizasyon kongresi bildirileri ve lisansüstü tezler üzerine bir inceleme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(1), 269-286.
- İlhan, Ü. (2010). İşyerinde psikolojik tacizin (mobbing) tarihsel arka planı ve Türk hukuk sisteminde yeri. *Ege Akademik Bakış*, 10(4), 1175-1186.
- Kaya, M. (2015). Mobbingin kurumsal etkileri ve maliyeti. *Sayıştay Dergisi*, 97/Nisan-Haziran, 77-88.
- Kırel, Ç. (2007). Örgütlerde mobbing yönetiminde destekleyici ve risk azaltıcı öneriler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 317-334.
- Laleoğlu, A., & Özmete, E. (2013). Mobbing ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7(31), 9-31.
- Leymann, H. (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and Victims*, 5(2), 119-126.
- Mujtaba, B.G., & Senathip, T. (2020). Workplace mobbing and the role of human resources management. *Business Ethics and Leadership*, 4(1), 2520-6761.
- Mulder, R., Pouwelse, M., Lodewijx, H., Bos, A., & Dam, K. (2016). Predictors of antisocial and prosocial behaviour of bystanders in workplace mobbing. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 26, 207-220.
- Öztürk, H., Sökmen, S., Yılmaz, F., & Çilingir, D. (2008). Measuring mobbing experiences of academic nurses: Development of a mobbing scale. *Journal of the American Academy of Nurse Practitioners*, 20(9), 435-442. <https://doi:10.1111/j.1745-7599.2008.00347.x>
- Öztürk, İ. (2019). Türkiye’de mobbing ile ilgili sağlık alanında yazılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *UIİİD-IJEAS*, 25, 119-136. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.594721>
- Salin, D. (2011). The significance of gender for third parties’ perceptions of negative interpersonal behaviour: Labelling and explaining negative. *Gender, Work and Organization*, 18(6), 571-591. <https://doi:10.1111/j.1468-0432.2009.00465.x>
- Shallcross, L., Ramsay, S., & Barker, M. (2010). A proactive response to the mobbing problem: A guide for HR managers. *NZJHRM*, 10(1), 27-37.
- T.B.M.M. Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu. (2011). *İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) ve Çözüm Önerileri Komisyon Raporu*, Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Yayınları, 6.
- Taşkın, A. (2015). İşyerinde mobbingin ceza hukuku bakımından değerlendirilmesi. *Çalışma ve Toplum*, 1(44) , 221-258.
- Taşkın, A. (2016). Mobbing davalarında ispat sorunu. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XX(2), 391-437.
- Tekin, D. (2016). Psikolojik şiddet üzerine yazılan yüksek lisans tezlerine yönelik bir inceleme. *İş ve İnsan Dergisi*, 3(1), 31-41. <https://doi:10.18394/iid.52464>
- Tınaz, P. (2006). İşyerinde psikolojik taciz (mobbing). *Çalışma ve Toplum*, 4(11), 13-28.
- Türk Borçlar Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6098.pdf>
- Türk Ceza Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5237.pdf>
- Uzun, H. (2023). Türkiye’de mobbing kavramı ve gelişmeler. İ.H. Hancı & E.G. Özcan (Ed.), *Mobbingle Mücadele ve Bilim* içinde, (s. 11-33). Ankara:Savaş Yayınevi.

- Vandekerckhove, W., & Commers, M.S.R. (2003). Downward workplace mobbing: A sign of the times?. *Journal of Business Ethics*, 45, 41-50.
- Yargıtay 8. Ceza Dairesinin 01.03.2018 tarih ve Esas No: 2018/203, Karar No:2018/2245
- Yılmaz H., & Kaymaz A. (2014). Kurumsal bir risk unsuru: Mobbing (iş yerinde psikolojik taciz). *Denetim*, 14, 73-81.
- Yılmaz, C. (2020). Mobbing üzerine nitel bir araştırma: Astlardan üstlere uygulanan mobbing, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 12 (1): 19-33. <https://orcid.org/0000-0002-7135-8320>
- Zapf, D. (1999). Organisational, work related and personal causes of mobbing/bullying at work. *International Journal of Manpower*, 20(1/2), 70-85.
- Zapf, D., & Einarsen, S. (2005). Mobbing at work: escalated conflicts in organizations. In S. Fox & P. E. Spector (Eds.), *Counterproductive work behavior: Investigations of actors and targets* (pp. 237–270). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10893-010>

EXTENDED SUMMARY

The aim of this research is to examine the articles on mobbing in TR Index and to identify the general and common results on mobbing, to identify research gaps, if any, and to question these studies in terms of content and method. For this purpose, the articles using the quantitative research method published in the social field in the TR Index, which were applied within the borders of Turkey and were written on mobbing in Turkey, between the years 2013-2023 were examined. Since it done examined on the articles using the quantitative research method within the scope of the research, the researches were excluded from the scope that articles related to law in the social field, articles using the qualitative research method, articles from which students were selected as samples and articles were applied outside of Turkey in terms of being suitable for the purpose of the research. Articles with mobbing and equivalent words in the title and/or keywords were included in the research. Thereupon, 113 articles were reviewed. Purposive sampling method was adopted in the research. As a research method, descriptive analysis and content analysis from qualitative research methods were used. The data obtained in this study were analyzed with the document analysis method as a qualitative data collection method. First of all, a form was created for which data to be collected from the articles. The data obtained from 113 articles were processed into this form and the data were entered into the SPSS 22 package program. Data converted into frequency and percentage tables according to each research topic are presented in descriptive form. Content analysis was used to evaluate some of the data.

The data obtained from the articles were analyzed in three sections including the article information and the findings regarding the research method used, the findings regarding the application of mobbing, and the findings in which the results of the articles were evaluated. 15% of the articles examined in the research for the first part were published in 2020 with the highest rate. 64.6% of the articles did not specify the type of quantitative research method. The most used method among the articles specifying the quantitative research method type is the relational survey method. In 45.1% of the articles, the sampling type was not specified. Simple random sampling was preferred in 22.1%. It has been determined how often the words mobbing and equivalent are used in the articles examined for the second part. Accordingly, the word "mobbing" is the most frequently used word with a rate of 53.16%. It was determined that the majority of the studies (55.7%) were conducted in the public sector. In the third part, the evaluation of the results of the articles was made under two headings. The first of these is to determine the exposure of employees to mobbing. The mobbing behaviors that were found to be used the most in the examined articles were determined. At the same time, mobbing behaviors were compared according to descriptive variables. In addition, the causes, effects, reactions, results of mobbing behaviors and mobbing practitioners were examined, and the most common ones were determined. Another title for the third part is the study to examine the relationship between mobbing phenomenon and different behavioral issues.

As a result, this research is based on the effort to contribute to helping lawmakers and in different directions by examining the studies on mobbing together, by collecting and evaluating data for the purpose of to aimed to determine the general and common results on mobbing, to identify research gaps, if any, and to question these studies in terms of content and method. In the light of the data obtained, it is necessary to carry out separate studies for "mobbing" in legal regulations in order to end or at least reduce mobbing acts, to impose some sanctions on the individual or organization that appears to be a practitioner on the subject, to take into account the complaints of individuals who are exposed to mobbing behaviors and to start monitoring. In the face of the negativities experienced, although some individuals raise their voices and some individuals resort to legal remedies, the emergence of mobbing behaviors in the end creates a great harm for the individual, the organization and even the country. Of course, employees should be made aware of such negative behaviors they will encounter, and they should be directed to complain about a number of solutions and to take legal action. Even though mobbing has a punishment as a punishment in the law, the constant and systematic formation and increase of this act, the difficulties that may be experienced in detecting the act that is a criminal element, the difficulty of proving the act necessitate a different study in the Turkish Penal Code on mobbing. In addition, it is important to provide support to those who want to conduct surveys and conduct research, and to conduct surveys on a regular basis both to gather information and to indicate that the issue is not on the agenda in order to make improvements on mobbing in the country.

KONSEPT SANAT, KONSEPT TASARIM VE BİLGİSAYAR OYUNU VARLIKLARI¹ CONCEPT ART, CONCEPT DESIGN AND COMPUTER GAME ASSETS

Emre ORAN

Düzce Üniversitesi

Rektörlük

İletişim ve Tanıtım Koordinatörlüğü

emreoran@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3230-399X

ÖZ

Geliş Tarihi:

05.05.2023

Kabul Tarihi:

14.12.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Dijital oyun,
Bilgisayar oyunları,
Görsel tasarım,
Konsept sanat,
Konsept tasarım

Keywords

Digital games,
Computer games,
Visual design,
Concept art,
Concept design

Bilimsel verilere göre ilkel toplumlarda dilden bile eski olan ilk iletişim aracının resimleme olduğu anlaşılmıştır. Konuşmanın ve doğal olarak yazının olmadığı Paleolitik Çağ'da insanların iletişim kurmak amacıyla mağaralara resimler yaptıkları görülür. Bu bağlamda geçmişten günümüze kadar 'resimleme' tek başına sadece sanatsal bir faaliyet ya da estetik bir kaygının ürünü olmamıştır. Rönesans döneminde Da Vinci'nin icat eskizlerine bakıldığında bunun bir tasarım, araştırma ve kaydetme yöntemi olarak da kullanıldığı görülmüştür. Bilgisayar oyunlarında karakter başta olmak üzere tüm ortam ve objelerin tasarımı, konsept sanatçıları ve tasarımcılarına aittir. Bu; konsept sanatı ve tasarımı çoklu-disiplin bir uzmanlık alanı haline dönüştürmüştür. Ancak tüm bu bütüncül tasarım uygulamaları nasıl yapılmaktadır? Uygulama çalışmasında konsept sanat veya konsept tasarım arasındaki farklar nedir? Bu bağlamda sanat ve tasarım arasındaki bağ nedir? Bu makalenin amacı bu sorulara yanıt bulmak, konuya ilgi duyanları aydınlatmaktır. Bu çalışmada başta karma araştırma yöntemleri olmak üzere nesnel araştırma yöntemleri ağırlıklı olarak kullanılmış olup, konunun uzmanlarına ait kitap, akademik yayınlar, dergi röportajları ve video dersleri incelenmiştir. Bu bağlamda bilgisayar oyunlarının görsel karakterini oluşturan konsept sanat ve tasarım uygulamaları felsefi, estetik ve teknik açılarından incelenmiştir.

ABSTRACT

According to scientific data, it has been understood that the first communication tool, which is even older than language in primitive societies, is illustration. In the Paleolithic Age, where there was no speech and naturally no writing, it is seen that people painted caves to communicate. In this context, from past to present, 'painting' has not been the product of an artistic activity or an aesthetic concern on its own. Looking at Da Vinci's invention sketches during the Renaissance, it was seen that it was also used as a design, research and recording method. The design of all environments and objects, especially characters, in computer games belongs to concept artists and designers. This; has transformed concept art and design into a multidisciplinary field of expertise. So how are all these holistic design practices done? What are the differences between concept art or concept design in practice studies? What is the connection between art and design in this context? The purpose of this article is to find answers to these questions and to enlighten those who are interested in the subject. In this study, primarily mixed research methods, including objective research methods, have been predominantly utilized. Books, academic publications, journal interviews, and video lectures authored by experts in the field have been examined. In this context, the conceptual art and design practices that constitute the visual character of computer games have been scrutinized from philosophical, aesthetic, and technical perspectives.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1292815>

Atıf/Cite as: Oran, E. (2023). Konsept sanat, konsept tasarım ve bilgisayar oyunu varlıkları. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2237-2261.

¹ Bu makale Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sanatta Yeterlik Grafik Anasanat Dalı'nda gerçekleştirilen "Üç Boyutlu Bilgisayar Oyunu Konsept Tasarımlarının Bir Oyun Motoruna Uyarlanması ve Bir Uygulama" adlı tezden üretilmiştir.

Giriş

İnsanlık tarihinde görsel iletişimin yeri oldukça önemlidir. İlk insanlar henüz konuşma ve yazıyı keşfetmemişken, benzetim yoluyla olay ve durumları birbirlerine anlatma gereksinimi duyduğu bilim insanlarıca ön görülmektedir. Bu nedenle görsel olarak iletişim kurma yoluna gitmişlerdir. İspanya’da Altamira, Fransa’da Chauvet ve Lascaux Mağarası duvar resimleri bunun en iyi örnekleri arasındadır. Bilgi ve tecrübelerini görsel olarak anlatmaya çalışan prehistorik insanlar avlanma, korunma, alet-edevat yapma, icatlar ve dinsel ritüeller gibi çeşitli eylemlerin görsel yolla aktarımı gerçekleştirmiş ve geliştirmişlerdir. Sosyal bir varlık olan insanoğlunun gelişimi elbette iletişim olmadan (bilgi ve tecrübelerin aktarımı) oldukça zordur (Sarıkavak, 2014, s. 3). Bu bağlamda, “*Akılcı İyimser: Refahın Evrimi*” kitabında Ridley (2010) günümüz ve ilkel insan karşılaştırmasını şöyle yapmaktadır;

“Bu satırları yazarken, masamda kabaca aynı boyut ile şekle sahip, insan yapımı iki nesne duruyor: Bir tanesi, kablolu bir bilgisayar faresi öteki, Orta Taş Devri’nden kalma, yarım milyon yaşında bir el baltası (Şekil 1). İkisi de insan eline oturacak şekilde tasarlanmış; insanoğlu tarafından kullanılmanın kısıtlamalarına uygundur. Fakat aralarındaki fark muazzam. Biri, girift iç tasarımıyla birlikte birçok aksamın meydana getirdiği karmaşık bir mamül, üstelik onca bilgi katmanının mevcudiyetini de yansıtır. Ötekirse tek bireyin becerisini yansıtan tek bir cisim. Bu nesnelerin arasındaki fark, günümüzde insan hayatının yarım milyon yıl öncesinin yaşantısından epey farklı olduğunu gösteriyor... Zamanla yolculuk yapabiliyorsanız, Shakespeare, Homeros, Konfüçyus ve Buda’nın saiklerini kolayca anlayıp paylaşabilirsiniz. 32.000 yıl önce Fransa’nın güneyindeki Chauvet mağarasında o zarif gergedan resimlerini boyamış adamları tanışabilseydim, her türlü ruhsal özellik bakımından tam bir insan görürdüm, hiç şüphem yok. İnsan hayatı ekseriyetle değişmiyor”. (Ridley, 2010, s. 14)

Şekil 1. Orta Taş Devri’nden Kalma Taş El Baltası ve Kablosuz Bilgisayar Faresi.

Kaynak: <https://www.developerecosystem.com/posts/a-platform-isn-t-a-platform-without-an-idea-network/>

Böylelikle insanoğlu için iletişim sadece görsel ve işitsel bir ifade biçimi değil aynı zamanda ihtiyaçlarını karşılayıp, doğaya alternatif nesnelere geliştirmesinde yardımcı olan bir araç olmuştur.

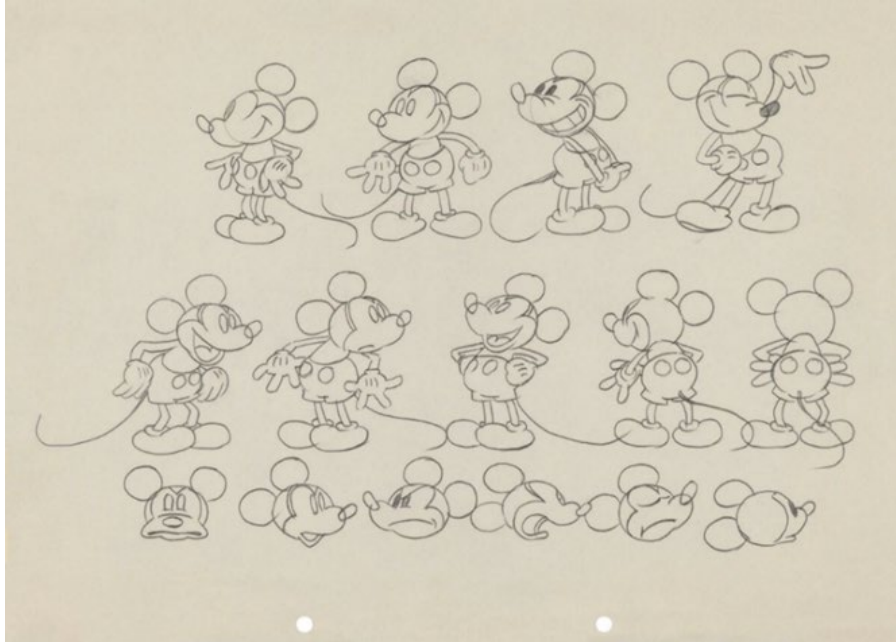
İletişimin temellerine bakıldığında dilin keşfi ve ardından Sümerler’in yazıyı icat etmesi insanlık tarihinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Bilgiyi saklamak ve aktarmak için iletişimin farklı formlarını bulmak insanoğlu için gerekli bir hal almıştır (Sarıkavak, 2014, s. 2). Mağara duvarı resimlerinden geleneksel resimlemeye ve sonrasında günümüz dijital resimlemelerine kadar insanlık görsel iletişimin farklı formlarını tasarlayıp devam ettirmiştir. Böylece görsel iletişim insanoğlunun gerekliliklerinin arasında hep var olmuştur. Ayrıca tasarım ve iletişim arasında doğal bir ilişki vardır. Geniş perspektifte Schopenhauer (2009)’a göre; dünyanın kendisi tasarımdır. Bu, soyut bilinçle idrak edilerek gerçekleştirilebilir/analaşılabılır (2009, s. 2). Yani, insanın düşünebilme/idrak yetisiyle alakalıdır ve böylece dünyada var olan her şey tasarımdır. Tasarım aynı zamanda doğada alternatifi olmayan yöntemlerle çevremizi biçimlendirip oluşturmaya, gereksinimlerimizi karşılamaya ve hayatlarımıza anlam katmaya yarayan insanın varoluşuyla gelen bir yetenektir (Heskett, 2013, s. 15). Tunali (2012)’ya göre; insanın varlıkla iletişimde tasarım modellerinden birisi de sanattır. Örneğin resim, heykel veya müzikal bir düzenleme,

tasarımdır (Tunalı, 2012, s. 21). Tasarım, grafik ve illüstrasyon temelinde ele alınırsa; sembol, boyama, çizimler ve işaretler bunun en temel görsel iletişim türleridir. Örneklendirmek gerekirse, piktogramlar sayesinde yönümüzü bulabilir ya da giysilerimizin üzerindeki etiketlere bakarak onları nasıl temizleyeceğimizi ya da karayolunda araçla ilerlerken nelere dikkat etmemiz gerektiğini evrensel bir dille algılayabiliriz (Uçar, 2004, s. 21-22). Çağrışım, benzetim ve önceden öğrenilmiş bilgiler ışığında “görsel iletişim” insanoglunun ortak dilidir.

Teknik açıdan ise 15. yüzyılda (1450) Johannes Gutenberg’in matbaayı keşfetmesiyle beraber ardına sürekli gelişen baskı üretimi teknikleri 20. yy’da bilgisayarlar yardımıyla hem resimsel hem de tipografik olarak daha etkili bir hal almıştır (Sarıkavak, 2014, s. 1). Bu gelişmelere paralel olarak günümüz bilgisayar teknolojileri ve grafik tabletler; duvar, tuval ya da çeşitli uygulama yüzeylerine yapılan geleneksel resimleme tekniklerinin simüle edilerek dijital uzamda konumlanmasına olanak sağlamıştır.

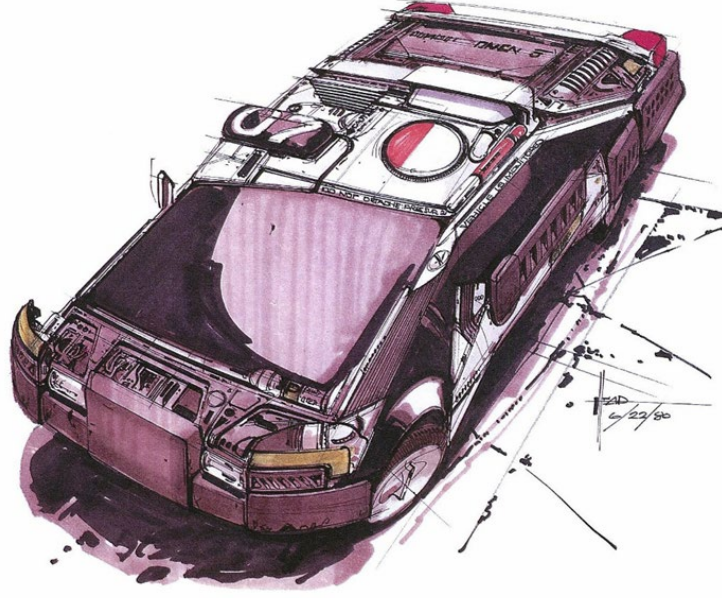
İletişimin doğal bir gereksinim olduğundan bahisle ve değişen paradigmalardan yola çıkarak, tasarım temelinde değerlendirildiğinde; günümüzde bilgisayar, mobil cihazlar, internet ağı ve dijital teknolojilerin önemi oldukça büyüktür. Bir iletişim ve etkileşim türü olan bilgisayar oyunlarının geliştirilmesinde konsept sanat için şöyle bir değerlendirme yapılabilir; ImagineFX dergisinin The Art Of Gaming’ine verdiği röportajda konsept sanatçısı ve illüstratör Francis Tsai’e göre; bir anlatım biçimi olan ve iletişim kaygısı güden konsept sanat, film ve bilgisayar oyunlarının üretiminde karakter ve diğer görsellerin neye benzeyeceğine dair net fikirler veren çalışmalardır (Tsai, 2022, s. 11). Konsept sanat, bir oyunun ya da filmin atmosferini, karakter biçim ve ifadelerini oyunun/filmin çalışma hattı üzerinde yer alan diğer geliştiricilere anlatmaya çalışır... Yani bir nevi görsel iletişim türüdür. Bu iletişim türü bilindiği üzere aynı zamanda multi-disipliner bir tasarlama sürecini de içinde barındırır (Adobe, tarih yok). Omernick (2004)’e göre konsept sanat; üretimde ortaya çıkacak sorunların önceden görülmesinde yardımcı olabilir. Örneğin bir oyunda olması istenilen bir karakterin nasıl inşa edileceğini, kılık-kıyafet ve aksesuarlarının nasıl olacağını düşünülmesi, bunların zaman ve maliyet açısından değerlendirilmesinde avantajlar sağlar (Omernick, 2004, s. 36).

Konsept sanat ve konsept tasarımda 30’lu yıllardan 90’lara kadar geleneksel resimleme ve boyama yöntemleri kullanılırken günümüzde artık görüntülerin oluşturulması ve işlenmesi genellikle sayısal olarak gerçekleşmektedir (Şekil 2, 3 ve 4).

Şekil 2. Walt Disney’in Çizerlerinden Les Clark’a Ait 1930’lu Yıllardaki Geleneksel Yöntemlerle Yapılmış (Kâğıt-Kalem) Mickey Mouse Karakter Konsept Çizimleri.

Kaynak: <https://news.disney.com/mickey-mouse-art-90-anniversary>

Şekil 3. Konsept Tasarımcısı ve Sanatçısı Syd Mead (Sydney Jay Mead)'ın “Blade Runner 2019” Filmi İçin Marker-Mürekkepli Kalem Tekniği ile Yapmış Olduğu Konsept Araç Eskizi (1980).

Kaynak: <https://sydmead.com/syd-mead-blade-runner-spinner-sketch-01/>

Şekil 4. Konsept Sanatçısı ve Tasarımcısı George Hull'ın “Blade Runner 2049” Filmi İçin Dijital Resimleme/İllüstrasyon Tekniği ile Oluşturduğu Uçan Araba (Spinner) Konsepti.

Kaynak: <https://www.artstation.com/artwork/3WWQE>

İllüstrasyon tekniklerini de içinde barındıran konsept sanat dijital olarak etkileyici, sanatsal yönü güçlü ve hızlı bir şekilde üretilebilmektedir. Bu bağlamda Wigan (2012) illüstrasyonu şöyle tanımlar;

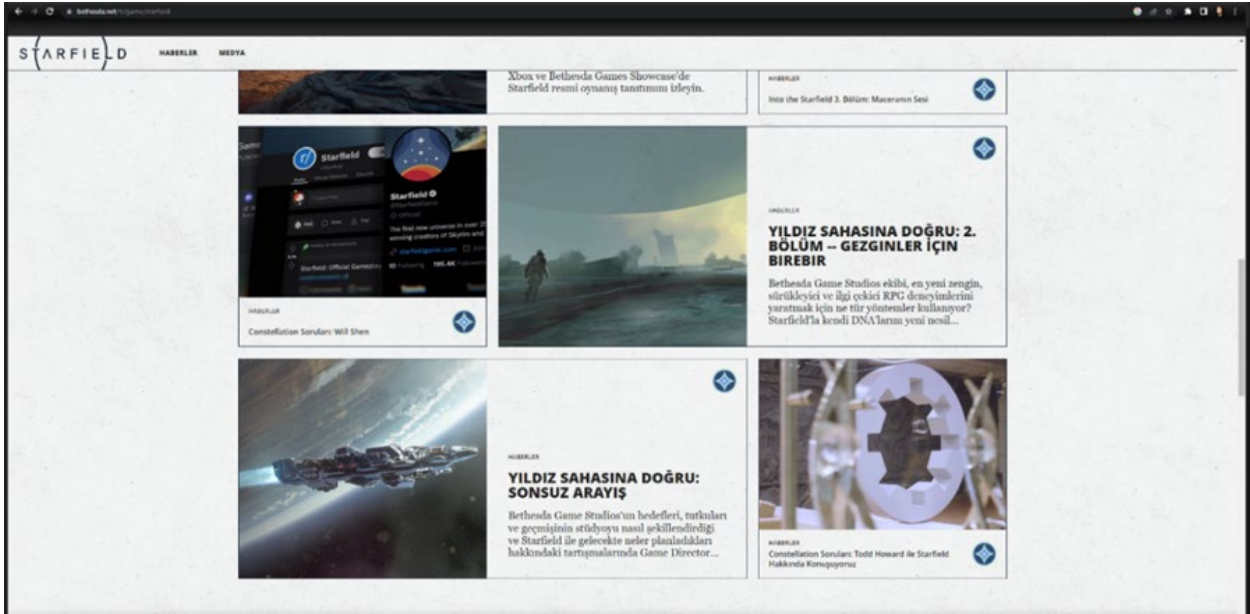
“İllüstrasyonlar, problemlerin çözümü, süsleme, eğlendirme, bezeme, yorum yapma, bilgilendirme, esinlendirme, açıklama, eğitime, teşvik etme, şaşırtma, büyüleme ve hikâye anlatma gibi işlevler için yaratıcı, farklı ve son derece kişisel yollara başvuru olarak içeriğin görsel bir biçimde iletilmesini sağlar...”

İllüstrasyon artık canlı ve sürekli gelişmekte olan güçlü bir uygulamalı sanat biçimidir. Zengin bir tarihe sahip bu antik mecrâ, aynı zamanda her alanda çarpıcı imge ve mesajlar yaratabilen yaşamsal, dinamik, çağdaş bir ifade, yorum ve iletişim aracıdır” (Wigan, 2012, s. 9).

Wigan’ın *Görsel İllüstrasyon Sözlüğü*’nde bahsetmiş olduğu gibi illüstrasyon bir iletişim aracıdır (Wigan, 2012, s. 9). Üretim hattının başında yer alan konsept sanat da ortak birçok özellik bakımından doğal olarak bir iletişim aracıdır.

Fonksiyon ve Estetik Temelde Konsept Sanat ve Konsept Tasarım

Konsept, Fransızca kökenli olup, TDK’nın resmî web sitesinde kavram, tarz, anlayış, görüş ve düzen olarak geçmektedir (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, tarih yok). Bir konsept sanat ürünü, çalışma hattında yer alan ekibe rehberlik etmesi açısından oldukça önemlidir. Konsept sanat çalışmalarının konsept tasarımlara dönüştürüldüğü düşünüldüğünde bunların başında konsept tasarım ekibi gelmektedir. Rig (iskelet sistemi) ve animasyon uygulanan tasarım ögesi film ya da oyun sahnesine uyarlanmaktadır. Bu uyarlanan öğelerin ve boyamaların/çizimlerin, oyunların ya da filmlerin yapım aşamasında PR (Public Relations/Halkla İlişkiler) çalışmalarında da kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki, şirketler büyüyelemek için bir oyun ya da filmin planlamasında kullanılan konsept sanat çalışmalarını pazarlama için de kullanmaktadırlar (Lilly, 2017, s. 10). Bethesda adlı oyun firmasının Microsoft Xbox oyun konsolları için geliştirdiği ve 6 Eylül 2023’te çıkması planlanan Starfield adlı oyunu bu duruma örnek teşkil etmektedir (Şekil 5).

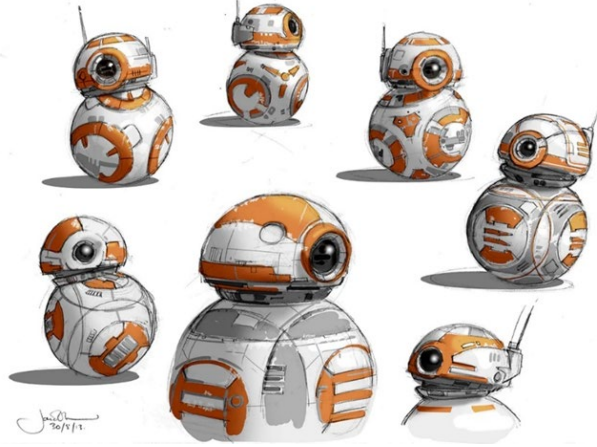

Şekil 5. Starfield Adlı Oyunun Konsept Sanat İşleri ve Konsept Tasarım Öğeleri ile Reklam ve Tanıtım Çalışmalarını Gösteren Web Sayfasının Ekran Görüntüsü.

Kaynak: <https://bethesda.net/tr/game/starfield>

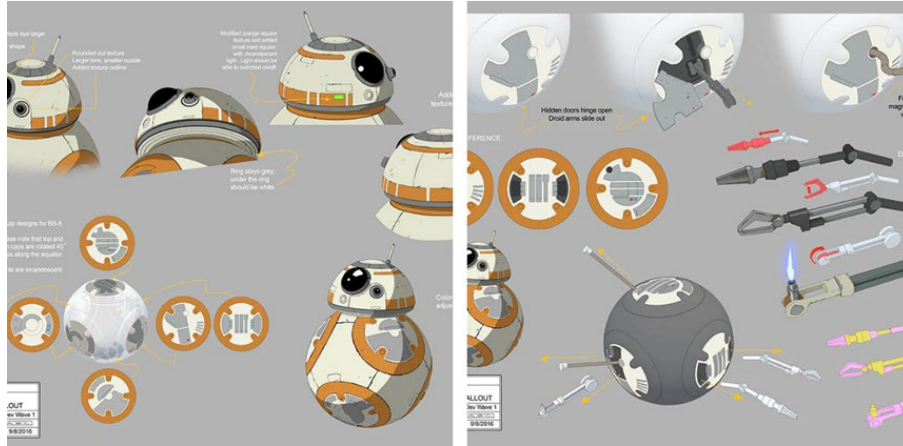
Zaman zaman konsept sanat ve konsept tasarım birbiri ile karıştırılmaktadır. Kendi aralarında genellikle geçişli olmaları, aynı zamanda hem konsept sanatçısı hem de konsept tasarımcısı olan kişilerden kaynaklı olarak bir yanlış oluşabilmektedir. Bu bağlamda konsept sanat, iletişim tarafında yer alırken, konsept tasarım oynanabilirlik, fonksiyonellik ve ürün bazında değerlendirilebilir. Konsept sanat başka bir deyişle, başlangıçta her şeyi tam olarak belirtmek yerine genel tasarım vizyonunu aktarmayı amaçlar (Davies, tarih yok). Bir konsept tasarımcısı, video oyunları, animatörler, grafik tasarımcılar ve kreatif direktörler için ayrıntılı tasarımlar ve görselleştirmeler yapmaktan sorumludur. Örneğin, bir konsept tasarımcısı animasyon stüdyosunda tasarım yapıyorsa, belirli bir karakter için kıyafet ve aksesuarlar tasarlıyor olabilir. Bir video oyun stüdyosunda oyun sanatı üzerinde çalışıyorsa, o oyunun seviyesi için silahlar ve etkileşimli öğeler tasarlıyor olabilir (Neimeister, 2022).

Örnek vermek gerekirse, Star Wars film serisinin çizgi film-animasyona uyarlanmış dizisi Star Wars: Resistance'ın konseptlerinden BB-8 adlı droid görselleri referans olabilir (Şekil 6 ve Şekil 7).

Şekil 6. Jake Lunt Davies Tarafından Star Wars Resistance Adlı Animasyon Dizisi İçin Dijital Boyama Tekniği ile Yapılmış BB-8 Droid Karakter Konsept Çalışması.

Kaynak: <https://www.starwars.com/news/designing-star-wars-resistance>

Şekil 7. Jake Lunt Davies'e Ait Konsept Sanat Çalışması Referans Alınarak Amy Beth Christenson Tarafından Sayısal Resimleme Yöntemiyle Oluşturulan BB-8 Droid Konsept Tasarımı.

Kaynak: <https://www.starwars.com/news/designing-star-wars-resistance>

Konsept sanat ve konsept tasarım teknik açıdan aynı yöntemleri tercih edebilirler fakat konsept sanat genel form ve atmosferi inşa ederken konsept tasarım detay ve uyarlamaya uygun hale getirmekle ilgilenir. Ortaya çıkan çalışmaların geliştirme ekibine referans olma önceliği vardır ve illüstrasyon gibi direkt estetiği ön plan tutmaz (Ansaldi, 2020, s. 966-967). Fakat görsel bir iletişim aracının beğenilere hitap etmesi, diğer bir anlatımla sanatsal ya da tasarımsal bir formun beğenilere ve estetik bir dile sahip olması pek tabii beklenebilir. Estetik ise sanat felsefesi ile iç içe olan ve çeşitli tanımlamalarla açıklık getirilmeye çalışılan ve bu haliyle felsefe biliminin konusu olan bir kavramdır.

Estetiğin etimolojik anlamına bakıldığında Yunanca duyular yoluyla duymak, algılamak “aísthēsis (αἴσθησις)” sözcüğünden gelen estetik “aisthanomai” kelimesinden türemiştir. Bununla birlikte estetiğin kurucusu Baumgarten, onu bilhassa sanat içerisinde yorumlayıp, güzel ve hoş olanın duyular yoluyla algılanması anlamında kullanmıştır (Taşdelen & Yazıcı, 2012, s. 3-4). Benzer şekilde Hegel (1982) de estetiği sanat temelinde ele almıştır. Ona göre estetik, konu edilen güzelin geniş bir alana sahipliğidir. Bilimsel temelde ifade etmek gerekirse, sanat

felsefesi ya da diğerk bir değişle güzel sanatlar felsefesi denebilir (Hegel, 1982, s. 66). İsmail Tunalı'nın *Estetik* (1998) adlı kitabında, birinci bölümünde "*Estetik Sijje ve Estetik Tavrı*" başlığı altında "köşk" örneğinden yola çıkarak konsept sanat ve tasarım, estetik temelde açıklanabilir. Şöyle ki; Tunalı'ya göre kişinin bir objeye bakış açısında kategoriler vardır. Tunalı bunu üç bölüme ayırmıştır ve şöyle sorular yöneltmiştir. "Bahçe içindeki eski köşk ne zaman ve kim tarafından yaptırılmıştır? Bu köşkün üslubu ve sanat değeri nedir? Köşkün parasal değeri nedir? Kiraya verilse ayda ne kadar getirir?" şeklindedir. Bununla birlikte hiçbir soru sormadan yalnızca ona bakıp haz duyabilen kişi varlığından da söz edilmiştir. İlk sorulan, kim tarafından yaptırıldığı, üslup ve sanatsal değerini öğrenmek isteyen tavrı "düşünsel-bilgisel" ya da "entelektüel" tavrıdır. İkinci bakış açısında, köşkün parasal değeriyle ilgilenen tavrı ise "pratik-ekonomik" tavrı olarak adlandırılmıştır. Hiçbir soru sormadan sadece köşkü seyrederek ondan haz duyan ve bunun dışında yine hiçbir şeyle ilgilenmeyen tavra ise "estetik tavrı alma" denmektedir (Tunalı, 1998, s. 23-24). Bu soruların ve bakış açılarının çeşitli varyasyonları bir konsept sanat ya da tasarım ürünü için de uyarlanabilir. Örneğin bir bilgisayar oyunu için fütüristik mekân-ortam konseptinin ele alındığı düşünülürse; "Bu konsept sanat/tasarım çalışmasını kim yapmış ve hangi teknikleri kullanmış? Hangi sanat ve mimari akımı temel alıp oluşturmuş? Özgün bir çalışma mı? İleriki yıllarda görseller/tasarımlar bu şekilde görünebilir mi? Oyuna uyarlamada sorunlar yaşanır mı?" Bu tarz sorular o alanda çalışmalar yapan sanatçı, tasarımcı veya oyunu geliştiren ekipteki diğerk kişiler tarafından sorulması muhtemel sorulardır. İkinci tavrı da ise; "Bu konsept sanat çalışması için sanatçı/eser sahibi ne kadar ücret talep etmiştir? Yapılan sanat çalışması ya da tasarımın satışlara olumlu katkısı olur mu?" Ekonomik getirileri merak eden herkes tarafından sorulabilecek genel bir soru olup, aynı zamanda sanatçı veya tasarımcılarla çalışan veya çalışmayı düşünen firma yetkilisi/sahibi tarafından sorulabilecek bir sorudur. Bu, "pratik-ekonomik" tavrı çerçevesinde yer almaktadır. Üçüncüsü ise hiçbir soru sormayan, çalışmaya bakıp haz duyan tavrı (estetik tavrı alma) genellikle izleyici ya da oyuncu tarafında konumlanabilir. Konsept sanat ve konsept tasarım alanlarını "düşünsel-bilgisel" tavrı direkt ilgilendirdiği gibi özellikle estetik beğeni ve pratik-ekonomik tavrı da direkt veya dolaylı olarak etkileyebilir. Sürekli büyüyen ve talep gören dijital oyun pazarı baz alınırsa, estetik tavrının iletişim ve pazarlama kanallarında önem arz etmesi beklenir.

Üretim ve Teknik Açılardan Konsept Sanat ve Konsept Tasarım

Bir bilgisayar/video oyunu, film ya da animasyonun henüz oluşturulmadan ilk adımında hikâyesini, estetiğini ve atmosferini görsel bir biçimde ifade eden konsept sanat, sanatçının stil, üretim alışkanlıkları ve kullandığı araçlara göre değişkenlik gösterebilmektedir.

1970'lerin sonlarından 1990'lara kadar konsept sanat çalışmaları film, animasyon ve oyun sektörlerinde sahnelerin inşasında kullanılmaktaydı. Aynı zamanda arka plan görselleri ya da mat-boyama olarak da tercih edilen konsept sanat işleri, geleneksel resimleme teknikleri ile üretilmekteydi (Ansaldi, 2020, s. 965). Bunlar; air-brush, marker, akrilik, yağlı boya ve mürekkeple boyama-tonlama gibi tekniklerin çeşitli zeminler üzerine uygulanması şeklindeydi (Şekil 8).

Şekil 8. Konsept Sanatçısı ve Tasarımcısı Ralph Mcquarrie Tarafından Star Wars Filmi İçin Geleneksel Boyama Yöntemleriyle Yapılmış Darth Vader ve Deak Starkiller Düellosunu Konu Alan Konsept Sanat Çalışması (1975).

Kaynak: <https://arthur.io/art/ralph-mcquarrie/deak-starkiller-duels-darth-vader>

Günümüzde film, animasyon ve bilgisayar oyunlarında geleneksel boyamanın büyük bir kısmını grafik tabletler yardımı ile sayısal resimleme almıştır. Bu sürecin başı 1979'da Apple'ın kullanıcılara sunduğu ve müzisyen Tod Rundgren tarafından tasarlanan "Utopia Graphics Tablet" adlı grafik tabletidir ve Apple II Plus bilgisayarı ile çalışmaktaydı. Birkaç yıl sonra çeşitli televizyon video yayını ve grafik kompozisyonlarının düzenlenmesinde kullanılan Quantel Paintbox grafik tablet 1981 yılında çıkış yapmış ve sayısal olarak renklendirmeye imkân tanımıştır (Sarıkavak, 2015, s. 22). 1983 yılında piyasaya sürülen KoalaPad gibi grafik tabletler kendine özgü boyama yazılımları ile satışa sunulmuştur. 2000'li yılların ortalarında ise piyasaya sürülen Wacom'un 3. nesil grafik tabletlerin 1024 basınç seviyesine sahip olması ton ve renk geçişlerinde önemli bir faktör olmuştur.

Günümüzde artık dijital dünyanın donanım ve yazılım olanakları sayesinde çeşitli görüntü işleme programlarıyla daha hızlı, daha az riskli ve malzeme kaygısı olmadan dijital sanat, konsept sanat ve konsept tasarım çalışmaları yapmak mümkün hale gelmiştir (Greenway, 2009, s. VIII). Dpi ve Lpi değerleri yüksek olan yeni nesil grafik tabletler, yüksek performanslı işlemci ve grafik kartları ile Adobe Photoshop, Corel Painter, Autodesk SketchBook Pro vb. görüntü işleme yazılımlarıyla uyumlu olarak detaylı çizim ve boyamalarda rahat hareket olanağı sağlamaktadır. Güncel olarak üst seviye grafik tabletleri şu an için 8192 basınç seviyesi ve 5080 LPI çözünürlük özelliklerine sahiptir. Bu da çizim ve boyamalarda çok daha yumuşak geçiş ve hassas tonlama anlamına gelmektedir. Dijital boyama, geleneksel yöntemler yerine birçok avantajından dolayı konsept sanat ve konsept tasarım alanında doğal bir tercih sebebi olmaktadır. Bunların başında görüntülerin istenildiği gibi işlenebilmesi ve manipüle edilebilmesi olanağı yer almaktadır. Konsept oluşturma bağlamında bu teknikler bazı başlıklar ve alt başlıklar olarak çeşitlendirilmiştir.

Film, animasyon ve bilgisayar oyunlarında konsept sanat ve tasarım, türleri bakımından farklı başlıklar altında kendilerini göstermektedir. Bunlar "çevre-mekân", "karakter-kostüm tasarımı" ve "prop (sahne malzemesi), teknolojik unsurlar" konseptleri olarak sıralanabilir (Adobe, tarih yok).

Konsept Sanat Türleri

Çevre-Mekân Konsepti

Bilim kurgu çerçevesinde, filmler, animasyonlar ya da bilgisayar oyunları genellikle fantastik bir dünyada geçmektedir. Bu alanda çalışan konsept sanatçıları bu dünyaların görünümünü, rengini, ruh halini, stilini, ortamını ve estetiğini inşa eder. Çevre-mekân konsept sanatçıları çeşitli doğa manzaralarından, yaratık/uzaylı mimarisine ya da tarihi bir üsluba sahip iç mekânlara kadar hikâyeye uyumlu olarak çalışmalar gerçekleştirirler (Şekil 9 ve Şekil 10). Doğa bilimi, jeoloji, sosyoloji ve sanat tarihi gibi bilimlerden faydalanabilirler. Burada sınır konsept sanatçısının hayal gücüdür (Adobe UK, tarih yok).

Şekil 9. Konsept Sanatçısı ve Tasarımcısı Ralph Mcquarrie Tarafından Star Wars: Episode V - The Empire Strikes Back (1980) Adlı Film İçin Yağlı Boya Tekniği ile Yapmış Olduğu Çevre Konsept Çalışması.

Kaynak: <https://www.iamag.co/star-wars-the-art-of-ralph-angus-mcquarrie-100-concept-art/#jp-carousel-101793>

Şekil 10. Konsept Sanatçısı Brian Sum Tarafından Mass Effect 3 Adlı Bilgisayar Oyunu İçin Yapılmış Fütüristik/Teknolojik İç Mekan Konsept Çalışması.

Kaynak: <https://conceptartworld.com/news/mass-effect-3-concept-art-by-brian-sum/>

Karakter-Kostüm Konsepti

Bir film, animasyon ya da bilgisayar oyunu hikayesinin, kahramanları ve bunları destekleyen tiplerini olmak zorundadır. Karakter tasarımcıları ise karakterlerin görünüşünü, kıyafetlerini, kim olduklarına dair betimlemeleri ve hikayedeki rollerini tasarlarlar. Karakter konsept sanatçıları, yaratıklardan normal insanlara kadar, yetenek, gözlem ve araştırma becerileriyle bu süreç içerisinde uğraşı veren uzmanlardır. Karakter tasarımında kesinlik ve detaylar önemli yer tutmaktadır (Şekil 11).

Şekil 11. Konsept Sanatçısı Pierre Raveneau'nun Assassin's Creed: Valhalla Oyunu İçin Yapmış Olduğu Valka İsimli Karakter Konsepti.

Kaynak: <https://www.artstation.com/artwork/18RwqK>

Lucasfilm ve Ubisoft gibi firmalarda çalışmış konsept sanatçısı ve illüstratör Karla Ortiz'in, Adobe'nin resmî web sitesinde verdiği röportajda "kostüm tasarımı söz konusu olduğunda, sunduğunuz tasarımlar konusunda gerçekten net olmanız gerekmektedir. Örneğin, bir zırh tasarlıyorsanız, deri veya teknolojik bir ürün gibi değil, açıkça zırh olarak görünmelidir" şeklinde tecrübeleri paylaşmıştır (Ortiz, tarih yok). Buradan da anlaşılacağı üzere

konseptlerin izleyici ya da çalışma hattındaki diğer kişilerde bıraktığı izlenim, iletişim açısından önemlidir. Fakat bunu gerçekleştirebilmek için çizim teknikleri ve programlara hakimiyet de diğer bir önemli faktördür.

Prop (Sahne Malzemesi), Dekor-Teknolojik Nesnelerin Konsepti

Oyun, film ya da animasyonlarda sahnede görünecek her türlü eşya ve nesnenin tasarımıdır. Bunlar eski bir kitaptan modern bir zaman makinesine kadar olan birçok şeyi kapsar. Örneğin bu alandaki konsept sanatçıları, *DOOM* adlı oyundaki mühimmat sandığı tasarımından (Şekil 12), *Back To The Future II* (Geleceğe Dönüş 2) filmindeki hava kaykayına (Şekil 13) kadar geniş bir alan içerisinde çalışabilirler.

Şekil 12. Konsept Sanatçısı Colin Geller'ın DOOM 2016 Oyunu İçin Dijital Boyama Tekniği ile Yapmış Olduğu Mühimmat Sandığı Konsepti.

Kaynak: <https://www.artstation.com/artwork/EXqn0>

Şekil 13. Konsept Sanatçısı John Bell'in Back To The Future II (Geleceğe Dönüş 2) Filmi (1989) İçin 80'lerde Marker Boyama Tekniği ile Yapmış Olduğu Uçan Kaykay (Hoverboard) Konsept Tasarımları.

Kaynak: <https://filmsketchr.blogspot.com/2014/03/high-flying-back-to-future-ii.html?m=1>

İyi tasarlanmış, birbiriyle uyumlu aksesuar ve nesnelere bir oyun ya da film için oldukça önemlidir (Adobe, tarih yok). Aksi takdirde birbiriyle uyumsuz olan konseptler tutarsız görüntüler bütünü oluşturabilir. Bu da izleyici ya da oyuncuların zihinlerinde görsel bir karmaşaya neden olabilir. Bu bağlamda sanatın her türünde armoni yani uyum önemlidir. Örneğin bir müzik eserinin tek bir hatalı notası kompozisyona dahil edildiğinde rahatsız edici bir işitsel deneyim oluşturuyorsa, bir biçim ya da form konsept sanat ve tasarım ürünlerinde de benzer şekilde rahatsız edici görsel uyumsuzluk sunabilir. Müzik örneğinden bahisle buradaki sorunun sebebi, kompozisyonuna dahil edilmiş olan uyumsuz notanın kendisi değil, kompozisyona olan uyumsuzluğunun varlığı olarak düşünülmelidir. Bu nedenlerden dolayı film, animasyon ya da bilgisayar oyunlarında genelden özele konseptlerin tek başına sadece iyi birer tasarım örneği olması değil, kendi aralarındaki uyumu da oldukça önemlidir. Diğer bir örnekle bu durum renklerin bir kompozisyondaki uyumu ya da uyumsuzluğu gibidir.

Konsept sanat çalışmalarında genel ve özeldelik, tutarlılık ve uyum yaratmak sahnede/kompozisyonda her şeyin doğru görünmesini sağlamanın temelidir. Örneğin resim yapmaya yeni başlayanların resimleri çizilen şeyin ne olduğuna dair bir fikir verse bile görsel olarak bir yetersizlik hissi verebilir. Bunun sebebi kompozisyondaki öğelerin birbiriyle uygun uyum ve görsel birliği paylaşmamasından kaynaklıdır. Görsel birlik ve uyum yaratmak için tasarım ilkelerinde temel olarak üç ana unsur vardır. Bunlar, perspektif, ritim ve sürdürme/devam ettirmedir (Feghali, 2020, s. 35). Burada sürdürmeden kasıt, bir obje ya da nesnenin farklı veya aynı kompozisyonda değişik perspektif, ışık ve tonlamada tanınmasıdır. Basitçe, farklı bir sahnede bile "bu nesne o nesne" algısının uyandırılmasıdır.

Konsept Sanat Süreci ve Teknikleri

Bilgisayar oyunları, film ve animasyonlar için yapılan çizim ve tasarlama evreninde konsept sanatçıları harika düşünürler ve problem çözücülerdir. Birçoğunun günlük işi hızlı eskizler ve tekrarlardan oluşmaktadır (Lilly, 2017, s. 10). Bunun nedeni içinde bulunulan çağda zamanla yarışılan bir ortamın kendiliğinden oluşmasından kaynaklıdır. Bir oyun ya da filmde birçok detay ve süreç olduğu düşünülürse iş yükü de o denli artacaktır. Bu sebeple hız ve zaman önemlidir.

Konsept sanat süreci bazı adımlardan ibarettir. Bu alanda çalışanlar için bilgilendirmeler kreatif yönetmen ya da diğer sorumlular tarafından yapılır. Yapılacak olan çalışmalar için ne kadar bilgiye ulaşırsa konsept sanatçısı için

tasarlama sürecinde hareket alanı o kadar netleşir. Çizimleri oluşturmadan önce bazı sorulması ve sonrasında alınması gereken cevaplar vardır. Bir oyun tasarımından bahisle;

- Oyunun hikayesi nerede geçiyor? (Örneğin; bir şehir, kasaba ya da köyde mi, yoksa uzayda mı veya farklı uzak bir gezegende mi? Veyahut da gotik bir mimariye sahip şatoda mı?),
- Oyunun ana karakteri kim? (Yalnız başına birisi mi? Arkadaşları var mıdır ya da ona eşlik eden evcil bir hayvanı veyahut da yardımcısı? vb.),
- Oyunun modu/ruh hali nedir? (Aydınlık bir yaz günü, pozitif duygular uyandıran bir mod mu yoksa büyük bir savaş atlatmış ıssız bir distopya mı? gibi...),
- Oyun hangi tarihte geçiyor? (Hangi zaman dilimi? Geçmişte mi, gelecekte mi ya da şu anki zamanda mı geçiyor? Tarihin dönemi, ay ve gün) ...

Şeklindeki soruların neticesinde alınan cevaplarla konsept sanatçısı, eskiz ve taslaklara yoğunlaşarak farklı yinelemeler ve varyasyonlar oluşturmaktadır. Adobe'nin resmî web sitesinde konsept sanatçısı Iain McCaig konsept sanat işlerinin ilk aşamasına dair bu durumu şöyle açıklamıştır. “Yapılan konsept sanat işleri hikâye tasarımcılarına sunulur ve içlerinden kendilerine göre en uygun olanlarını seçerek genellikle revize edilmesini ve detaylandırılmasını talep ederler.” (McCaig, tarih yok).

Konsept sanat işleri ve ardına tasarımların oyun motoruna ya da filme uyarlanmasına dek teknik açılardan belirli aşamalar vardır. Bunun haricinde üretim şekline dayalı olarak farklı modeller de bulunmaktadır. Genellikle, her tasarlama ve sanatsal çizim sürecinde olduğu gibi her şey eskiz ve taslaklarla başlamaktadır. Dijital olarak yapılan bir konsept sanat çalışması geleneksel boyama ve renklendirme sürecine benzer şekilde de oluşturulabilir. Konsept sanatçısı ve karakter tasarımcısı Michael Kutsche'nin “Clown” isimli çalışması bu duruma örnek verilebilir (Şekil 14).

Şekil 14. Konsept Sanatçısı Michael Kutsche'nin Imaginefx Dergisi İçin (Youtube Tutorial/Öğretici Video) Corel Painter X ile Geleneksel Yöntemlere Benzer Şekilde Boyamasını Yapmış Olduğu “Clown” Adlı Karakter Çalışması.

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=-b-g5HTXpxc>

Bir diğer teknik ise oluşturulan eskizlerin gri skalada boyanıp daha sonra renklendirme yapılması şeklindedir. Bu teknikle resme başlanmasının nedenlerinden birisi de kompozisyonun ışık-gölge değerinin daha kolay oluşturulmasıdır. Mantık olarak grafit kalemle desen çizmekle eş değer anlam taşımaktadır (Şekil 15).

Şekil 15. Gri Skala Konsept Sanat Çalışmasına Örnek.

Kaynak: <https://evenant.com/how-to-learn-from-great-artists/>

Gri skalanın diğer bir tercih sebebi de Photoshop ya da Krita benzeri dijital boyama yazılımlarıyla “katman harmanlama/karıştırma etkisiyle” kolayca renklendirme olanağının olmasıdır. Diğer bir deyişle, oluşturulan gri boyamanın üstüne yeni bir katmanla düz bir rengin harmanlanması ile çizilen nesne ya da objenin tekrardan boyanmasına gerek kalmadan -rötuşlar hariç- renklendirilmesi yöntemidir. Blizzard Entertainment’da kıdemli görsel geliştirme sanatçısı olan Dave Greco (2020), bunun nasıl yapılacağını bir karakter portresi üzerinden YouTube’da video ders olarak açıklamıştır (Şekil 16).

Şekil 16. Dave Greco’ya Ait Gri Skala Boyanmış Bir Karakter Portresinin Renklendirilmesini Gösteren Örnek.

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=LeZc-uYXv3Y>

Gri skala yöntemi daha önceden belirlenmiş uyumlu renklerin bir araya getirilmesini kolaylaştıran bir çözüm yoludur. Bu da konsept tasarımın amaçlarından biri olan renk ve atmosferi sağlamanın pratik bir başka çözümüdür (Oran & Ayhan, 2016, s. 95). Konsept sanat üretiminde gri skala yöntemi ile “thumbnail” adı verilen yani “önizleme resimleri/küçük resimlerle” hızlı eskizler de yapılmaktadır. Çevre ve mekân konsepti oluşturmakta kullanılan küçük resimlerde genellikle tek, iki ve üç kaçıllı perspektif kullanılmaktadır. Konsept sanatçıları ışık ve ton değerini daha iyi görmek, resimdeki derinliği algılayabilir kılmak için atmosferik perspektif

ile kompozisyonu desteklemektedirler (Şekil 17). Buradaki asıl amaç ortamların ana hatlarını hızlı bir şekilde oluşturmaktır (Ansaldi, 2020, s. 968).

Şekil 17. Yi Lo İsimli Konsept Sanatçısına Ait Gri Skala Thumbnail Çevre ve Ortam Konseptleri.

Kaynak: <https://www.artstation.com/artwork/0ngrr4>

Bir diğer teknik ise “*photobash*”dir. Mat-boyamaya benzer şekilde hazır görseller ve dokular kullanılmasıyla oluşturulur. Bu teknikte genellikle çeşitli görsellerin bir arada olduğu bir kompozisyondan söz edilebilir. Photoshop gibi yazılımlarla boyamalar ve detaylandırmalar yapılarak nihai sonuca ulaşılır. Bu bağlamda photobash (photobashing) ile mat-boyama arasındaki temel farkı belirtmek gerekebilir. Mat-boyama bilgisayar teknolojilerinin yaygın olmadığı dönemlerde film setlerinde arkaplan oluşturmak için kullanılan, genellikle cam levha üzerine yapılan illüstrasyon tekniklerinin bir sonucudur (Mattingly, 2011, s. 19-20). Şu an dijital olarak Adobe After Effects gibi video ve görsel efekt/animasyon programlarında arkaplan derinliği ve boyut yaratmak için kullanılmaktadır. Bilgisayar oyunlarının konsept sanat çalışmaları içinden çıkan bir terim olan photobash ise bir tür kolaj tekniğidir. Özetle mat boyama gerçekçi ve çoğu zaman illüstratif olabilmektedir (Şekil 18).

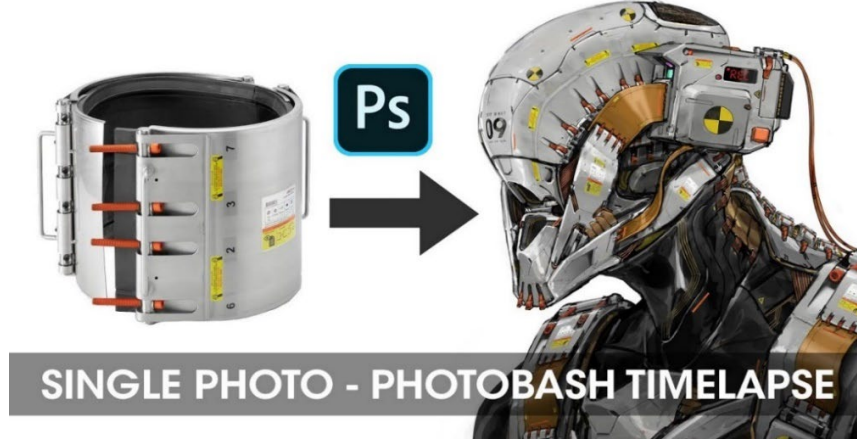

Şekil 18. Konsept Sanatçısı Dylan Cole Tarafından Avatar Filmi İçin Yapılmış Dijital Mat-Boyama Tekniği ile Bir Konsept Sanat Çalışması.

Kaynak: <https://www.artstation.com/blogs/cglab/1p1z/what-is-matte-painting-photobashing-and-3d-kitbashing>

Photobash ise bilgisayar oyunlarına konsept oluşturmak için yapılan hızlı kolajlardır. Fotoğraflar, 3B ‘asset’ler (varlıklar) ve hazır dokular kullanılarak bu görsellerin overpaint (üstünün boyanması) ile tek bir kompozisyon ya da nesneye dönüştürülmesidir. Şekil 19’da görüleceği üzere Johnson Ting adlı konsept sanatçısı -metal kasnak

benzeri- bir imajı Adobe Photoshop ile yorumlayarak fütüristtik giysi konsepti oluşturmuştur. YouTube kanalında ise bu konsepti nasıl oluşturduğuna dair hızlandırılmış bir video da paylaşmıştır (Ting, 2020).

Şekil 19. Johnson Ting İsimli Konsept Sanatçısının Photobash Yöntemi ile Yapmış Olduğu Örnek Bir Çalışma.

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=xOtkBSJ86DM>

Konsept sanatçısı ve bir dönem Teesse University’de öğretim görevlisi olarak çalışmış olan David Paget, ImagineFX Dergisi Mayıs sayısında photobashing tekniğinin bir endüstri standardı olduğunu ve bazen acil durumlarda çok hızlı çalışması gerektiğinde bu teknikten yararlandığını ifade etmiştir (Paget, 2020, s. 90). Bununla beraber 3B kitbashing adında bir yöntem daha mevcuttur. Kitbash, halihazırda önceden modellenmiş 3 boyutlu nesne ve objelerden oluşan varlıklardır. Yöntem olarak 3 boyutlu parçalardan yeni bir modelin oluşturulması esasına dayanır. Bu tür modeller hem çizim referansı hem de yeni bir sahnenin oluşturulmasında konsept sanatçıların, illüstratörlerin ve 3B sanatçıların yükünü azaltmaktadır (CG LAB, 2022).

Kitbashing’in geçmişine bakıldığında, filmler için küçük ölçekli modellerin oluşturulması için kullanılan bir teknik olduğu görülmektedir. Kökeni çok eskilere uzansa da bilgisayar ve CGI (Computer Generated Imagery/Bilgisayar Üretimi Görüntü) teknikleri henüz yokken ilk olarak Star Wars filminin serilerinde kullanılmıştır (Şekil 20).

Şekil 20. Model Yapımcıları Paul Huston ve David Grell Star Wars Filminin Uzay Gemilerinden Biri Olan Millennium Falcon’un Üzerine “Greeblies” Montajı Yaparken.

Kaynak: <https://sites.google.com/site/3dsfinfo/millenniumfalconnotes>

Günümüzde dijital 3B varlıklar/objeler olarak kendisini gösteren bu teknik, konsept sanatçısı Pascal Blanché (2016)’ye göre; 2B ve konsept sanatçıların işlerini kolaylaştırabilir, aynı zamanda yeni fikirler ve tasarımlar

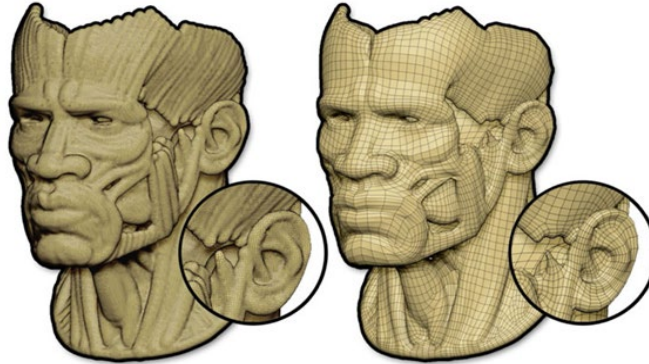
bulmanın güçlü bir yolu olabilir (Blanché, 2016, s. 85). Bu bağlamda Aaron Limonick'in kitbashing tekniği ile yapmış olduğu çalışma örnek teşkil edebilir (Şekil 21).

Şekil 21. Görsel Tasarımcı ve Konsept Sanatçısı Aaron Limonick'e Ait Kitbashing Tekniği ile Yapılmış Bir Konsept Sanat Çalışması.

Kaynak: <https://www.artstation.com/artwork/qr1rR>

Oluşturulan konsept sanat çalışmalarından onaylananların oyun ya da filmlere uyarlanması için 3B modellerine ihtiyaç vardır. Bu süreçte konseptler Maxon ZBrush, Blender, Autodesk Maya, Maxon Forger, veya benzeri bir 3B modelleme yazılımları ile oluşturulmaktadır. 3B sanatçıları genellikle tasarımlarına rahat şekil verebilmek için bu programların dijital heykeltıraşlık özelliklerini kullanarak çalışmalarına başlamaktadırlar. Bu da çok fazla poligon sayısı anlamına geleceğinden oyun ve animasyonlarda bilgisayarın grafik kartına ve işlemcisine büyük bir yük olacaktır. Bu sebeple modellemesi biten 3B konsept tasarımların “re-topoloji” yapılması yani yüzey örüntülerinin sadeleştirilip, tekrardan düzenlenip, optimize edilmesi ihtiyacını ortaya çıkarır. Bu işlemde poligon sayısı fazla olan model referans alınıp manuel şekilde üstünden tekrardan ağ (mesh) örüntüleri yapılabileceği gibi, çeşitli “re-mesher” eklentileri ile otomatik olarak da yapılabilmektedir (Şekil 22).

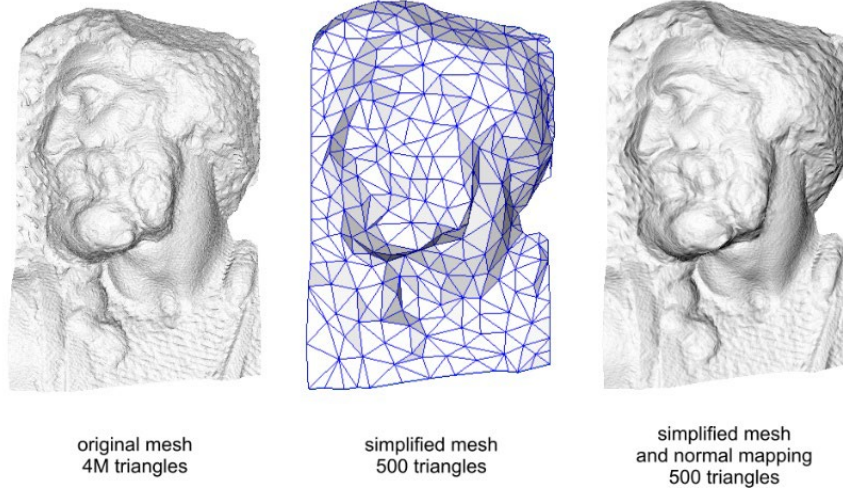

Şekil 22. Zbrush İçerisinde Yapılmış Bir Re-Topoloji Örneği (Sağdaki Görsel Zremesher Eklentisi ile Otomatik Olarak Elde Edilmiştir).

Kaynak: <http://docs.pixologic.com/user-guide/3d-modeling/topology/zremesher/introduction/>

Model ya da objelerin re-topolojisi tamamlandıktan sonra renklendirme, boyama veya diğer bir deyişle doku kaplamalarının yapılması işlemine geçilir. Fakat renklendirme işlemine başlanmadan önce hangi obje üzerinde çalışılıyorsa onun materyal haritası “baking” denen pişirme işlemine tabi tutulur. Bunun gerekliliği, boyama işlemine geçildiğinde objenin konumunun, geometrisinin doğru hesaplanmasından ileri gelmektedir. Bir diğer anlatımla, boyanacak yerin ekranda gördüğünüz yer, yüzey ve kıvrımların doğru olarak görünmesi anlamına gelir. Pişirme işleminin diğer olumlu yanlarından birisi de düşük poligonlu bir modelin “normal” ve “displacement”

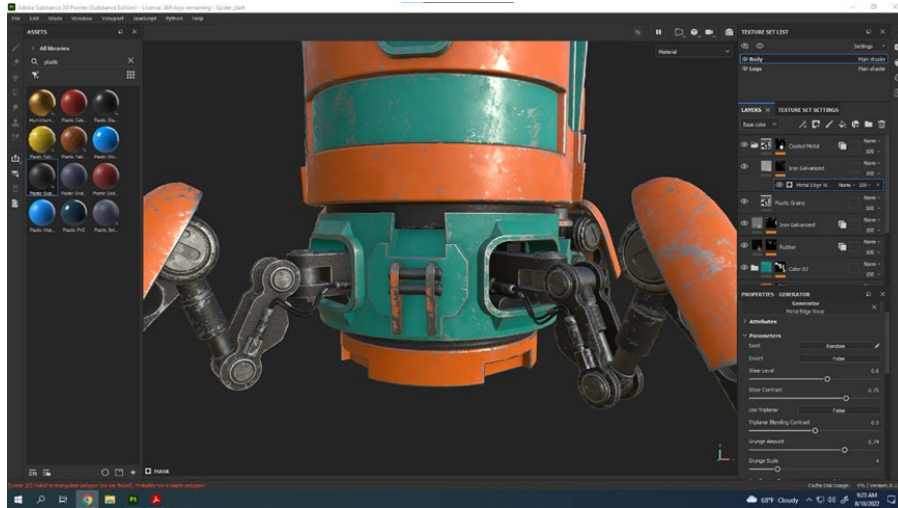
haritaları ile fazladan poligon özelliğine sahipmiş gibi optimize edilmesidir. Böylece animasyon ve oyun motoruna uyarlanan 3B varlıklar fazladan bilgisayar gücüne ihtiyaç duymayacaktır. Şekil 23'de solda 4 milyon üçgen ağdan (mesh) oluşan bir 3B objenin mesh sayısı 500'e düşürülmüş, ardına yüksek poligonlu modelin mesh özellikleri aktarılarak normal map/harita ile orijinalinden neredeyse hiç fark edilmeyecek şekilde haritalama işlemi yapılmıştır (Adobe Substance, tarih yok).

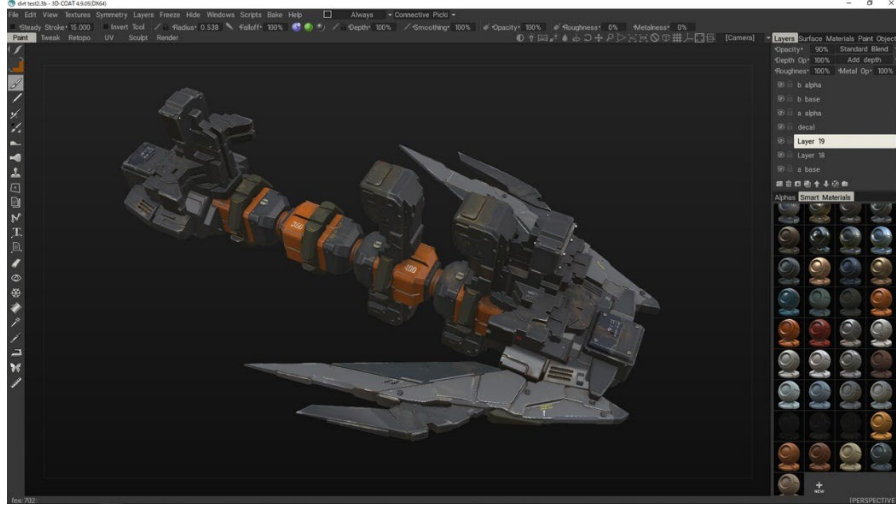

Şekil 23. Yüksek Poligonlu Bir 3B Modelin Mesh Sayısı Azaltılarak Normal Map ile Haritalanmış Hali.

Kaynak: <https://substance3d.adobe.com/documentation/bake/what-is-baking-172818449.html>

Boyama işleminde genellikle ZBrush kullanıcıları bunu programın kendi içerisindeki araçlarla yapmaktadırlar. Bununla birlikte Adobe Substance 3D Painter ve 3D Coat gibi profesyonel materyal oluşturma ve boyama yazılımları da mevcuttur (Şekil 24). Bu programlara ek olarak Adobe Substance 3D Designer ve Adobe Substance 3D Sampler gibi materyal üretimine dayalı programlar sanatçı ve tasarımcıların iş akışında yer almaktadır.

Şekil 24. Üstte Adobe Substance 3D Painter ve Altta 3D Coat Programlarının Arayüz Görüntüleri.

Kaynak: <https://www.artstation.com/artwork/X18NND>;

<https://www.artstation.com/blogs/cgmekamono/yG7Q/challenge-dirt-texture-with-3d-coat>

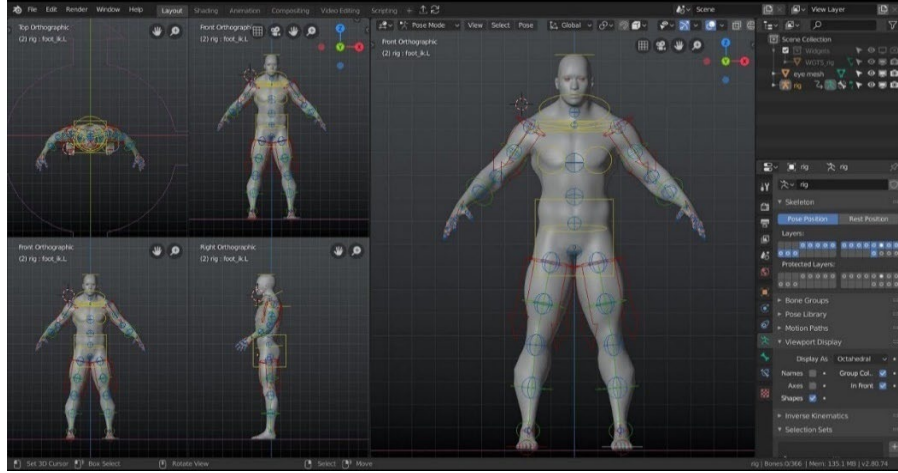
Model üzerinden materyal ve boyama işlemi yapılacaksa 3B modelin UV haritası yani yüzeyinin 2 boyutlu olarak açılması gerekmektedir –“U” yatay eksenini, “V” ise dikey eksenini temsil etmektedir-. “UV unwrapping” olarak adlandırılan bu işlemle 3B bir nesnenin dış kabuğunun 2B temsili oluşturulur (Şekil 25). Aksi takdirde boyama yüzeyi tanımlanamayacağı için materyal oluşturma ve boyamada sorunlar yaşanabilir.

Şekil 25. Maxon Cinema 4D Yazılımında 3B Bir Büstün Sağda Modellenmiş Hali ve Solda UV Unwrapped (UV Açılmış) Hali.

Kaynak: <https://www.digitalmediaworld.tv/vfx/2910-cinema-4d-s22-automates-uv-unwrap-tunes-viewpoint-and-pipelines>

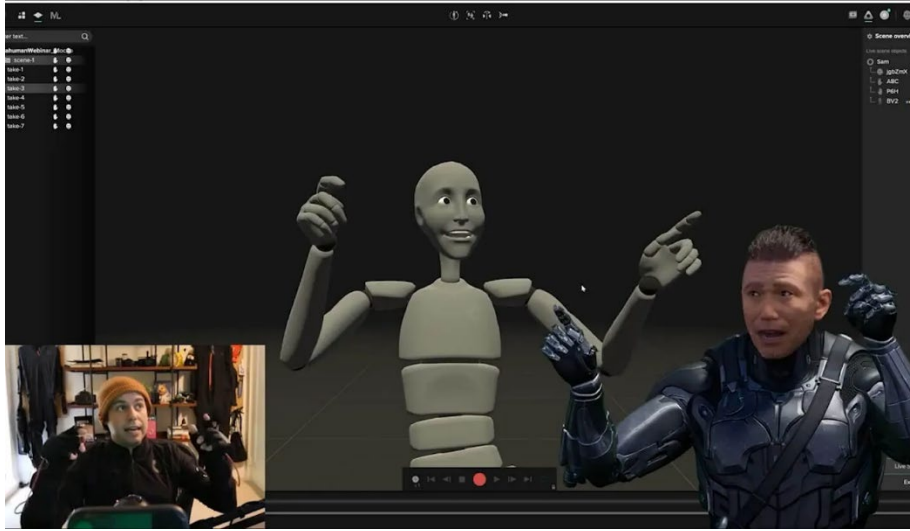
Materyal oluşturma işlemi gerçekleşen obje ve modeller hangi oyun motoruna ya da render motoruna uyarlanacaksa ona uygun şekilde, dışa aktarma seçeneklerinde yer alan materyal haritalarının export işlemi yapılır. Materyal export işleminden sonra -ya da önce de olabilir- kullanılan 3B yazılımının özelliklerine göre “rig” ya da “rigging” olarak bilinen animasyon öncesi iskelet sistemi oluşturması gerçekleştirilir (Kennedy, 2013, s. 19-75). Bu bir organik karakter ya da robot gibi mekanik bir tasarım da olabilir (Şekil 26).

Şekil 26. Blender 3D Yazılımı İçerisinde Karakter Rigging İşlemini Gösteren Bir Videodan Ekran Görüntüsü.

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=pAhbO7U1ID8>

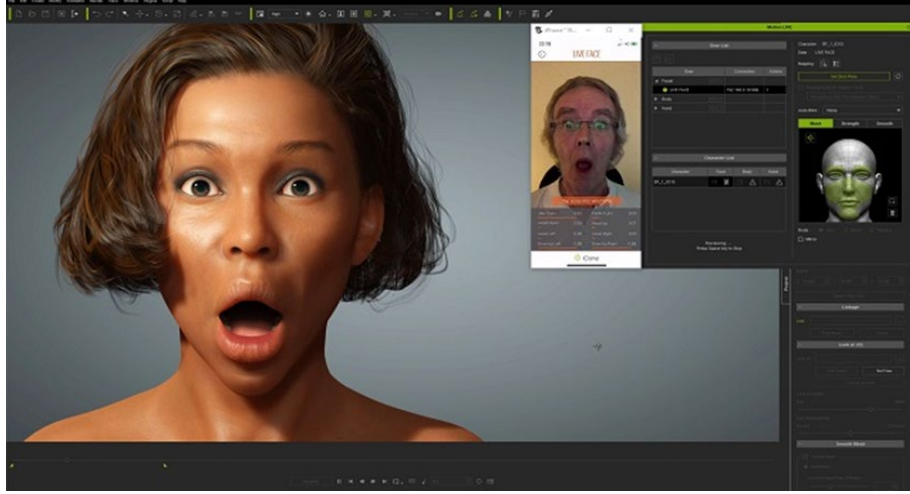
İskelet sisteminin oluşturulmasıyla birlikte karakter ya da nesnelerin animasyon yapımına geçilir. Uyarlanan oyun motorunda oyuncunun komutlarıyla yürümesi, koşması ya da eğilmesi gereken bir karakter bu aşamada hareketlendirilir. Bu işlem el yordamıyla veya var olan hazır bir animasyonun karaktere aktarımı ile de yapılabilir. Başka bir yöntem olarak da hareket yakalama (motion capture) giysileri ve çeşitli hareket izleme yazılımlarıyla animasyonların oluşturulmasıdır (Şekil 27).

Şekil 27. Mocap Cihazları ile Unreal Engine İçerisinde Rokoko Eklentisiyle Gerçek Zamanlı Olarak Hareketlerin Aktarımını Gösteren Ekran Görüntüsü.

Kaynak: <https://www.rokoko.com/integrations/unreal>

Özellikle içinde bulunduğumuz çağda her gün yeni yazılımların ve donanımların kendini göstermesiyle beraber sanatçı ve tasarımcılara farklı alternatifler getirilmiştir. Örnek vermek gerekirse; Reallusion firmasına ait iClone yazılımı, 3B bir karakterin yüzünün rig ve animasyonunu iPhone için geliştirilmiş olan LIVE FACE uygulaması ile gerçek zamanlı olarak yapabilmesine olanak tanımaktadır (Şekil 28).

Şekil 28. iClone İçerisinde LIVE FACE Uygulamasıyla Gerçek Zamanlı Yüz Hareketi Yakalamayı Gösteren Ekran Görüntüsü.

Kaynak: <https://mocap.reallusion.com/iclone-motion-live-mocap/iphone-live-face.html>

Unreal oyun motorundan bahisle, kullanılacak assets yani 3B objeler/varlıklar opsiyonel olarak iki tür dosya biçiminde import (içe aktarma) edilebilir. Bunlar 3B görüntüleme ve düzenleme yapabilen tüm yazılımlar tarafından okumaya elverişli OBJ ve FBX uzantılı dosya türleridir. Daha çok data bulundurma özelliğinden ötürü genellikle FBX dosya türü tercih edilmektedir. Bununla birlikte Quixel şirketine ait Megascans isimli materyal haritası ve 3B obje kütüphanesindeki assetler/varlıklar ücretsiz olarak Unreal Engine içindeki Quixel Bridge eklentisi üzerinden herhangi bir ara işlem gerektirmeden oyun motoruna aktarılıp kullanılabilir (Şekil 29).

Şekil 29. 3B Görsel Efekt Uzmanı Clinton Jones'un Unreal Engine 5'te Megascans Assetleri ile Çevre Tasarımına Örnek Eğitsel Videosundan Ekran Görüntüsü.

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=YZ4gSKZh6do&t=2s>

Yine Unreal Engine içerisindeki "Datasmith" eklentisi ile belirli 3B yazılımlarında işlenen nesnelere ya da sahneler oyun motoruna direkt olarak aktarılmaktadır. Böylece kısmen ara işlemler gerektirmeden görselleştirme yapılabilmektedir. Konuyla ilgili olarak görsel tasarımcı ve hareketli grafik sanatçısı olan Jonathan Winbush, Cinema 4D örneği üzerinden YouTube'da paylaştığı eğitsel video ile bunun nasıl yapıldığını adım adım anlatmıştır (Winbush, 2022).

Diğer taraftan tasarımcılar tarafından oluşturulan 3B varlıkların materyal haritaları/dokuları ve animasyonları içe aktarıldıktan sonra; oyun mekânı, yapay zekâ, oyuncu kontrolü, sahne ve seviye tasarımı gibi parametreler yer

almaktadır. Bu bağlamda bu araştırmanın bazı teknik kısımlarının referansı olan yol haritası Unreal Engine'in resmî web sitesinde dokümanlar sekmesinde diğer detaylarla birlikte yer almaktadır (Epic Games, tarih yok).

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, görsel iletişimin neredeyse insanoglunun varlığı ile aynı geçmişe sahip olduğu, benzer şekilde ilk insanların avlanma ve çeşitli ritüellerini bu iletişim kanalıyla gerçekleştirdikleri ve modern insanların şu anki ihtiyaçları baz alındığında ise düşünsel olarak aynı perspektifte nosyonlar ortaya koydukları görülmüştür. Sonuç olarak; değişen ve gelişen bilginin niceliği ile teknolojidir. İnsanın yaşam tarzında değişmeyenler arasında ise teknolojiye/dijitale adapte edilmiş resimleme, illüstrasyon ve bunlarla birlikte tasarımın varlığı olduğu açıkça görülmüştür.

Konsept sanat çalışmalarından ister bilgisayar oyunu, ister bir film için olsun, iletişim düzeyini yüksek tutması ve verilmek istenen hissiyatı en doğru şekilde iletmesi beklenmektedir. Bu bağlamda bir konsept sanatçısının hayal gücü, araştırmacı tavrı, teknik bakımlardan yeterlilikleri ve entelektüel birikimi sürecin olumlu işleyişine doğrudan katkılar sunabilir. Oyun geliştirme ekibi tarafında güçlü iletişim ve oyuncu tarafında estetik etki değeri yüksek çalışmalar, motivasyon ve pazarlama süreçlerinde olumlu dönüşleri beraberinde pek tabii getirebilir. Günümüz dijital çağın gereksinimleri doğrultusunda oyun ve film endüstrisinde birer uzmanlık alanı haline gelen konsept sanat ve konsept tasarım adeta teknoloji, tasarım, edebiyat ve sanatın kesişme noktası olmuştur. Ayrıca dijital çağın getirileri ile zaman kavramı da çok önemli bir hal almıştır.

Bu araştırmanın diğer sonuçlarından birisi de; bilgisayar oyunlarının oluşturulma sürecindeki tekniklerin çalışma hattındaki diğer uzmanlık alanlarıyla uyumu -yani bir sonraki aşamaya geçişi ve uyarlaması- hakkındaki bilgileri sunmasıdır. Bu anlamda, bilgisayar oyunlarının geliştirilmesinde işleyiş şekli genel hatlarıyla anlatıldığı için konuya ilgi duyan çevrelerce daha anlaşılabilir olması hedeflenmiştir. Bu bağlamda, bu araştırma konsept sanat açısından konsantre bir rehber olarak da kullanılabilir. Ayrıca yapılan literatür taramasında parça parça spesifik olarak bilgisayar oyunları ve konsept tasarım başlıkları içeren çalışmalar görülmüş ise de bilgisayar oyunlarının oluşturulmasının bir bütün olarak ele alındığı Türkçe kaynakların sınırlılığı saptanmıştır. Yine bu araştırma, özellikle estetik ve tasarım felsefesini üretim teknikleri ile bütünsel olarak sunması bakımından hem sektörde çalışmayı düşünenlere hem de bu alanlarda eğitim ve öğretim faaliyetleri vermeyi düşünenlere katkılar sunabilir.

Ayrıca ekonomik getiriler bakımından nitelikli filmlerin ve bilgisayar oyunlarının dünya genelinde milyon dolarları aşan seviyelerde hasılatlar yaptığı bilinmektedir. Bu devleşmiş endüstrilerde ilk dokunuşları konsept sanatçıların yaptığı düşünüldüğünde, bu alanlarda çalışacak yetenekli, yüksek düzeyli sanatçı ve tasarımcılara ihtiyaç duyulacağı gerçeği su götürmez bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

Adobe. (tarih yok). *Bring an idea to life with concept art*. (Adobe) 11 24, 2022 tarihinde adobe.com: <https://www.adobe.com/creativecloud/illustration/discover/concept-art.html> adresinden alındı

Adobe Substance. (tarih yok). *What is Baking?* 04 10, 2023 tarihinde substance3d.adobe.com: <https://substance3d.adobe.com/documentation/bake/what-is-baking-172818449.html> adresinden alındı

Adobe UK. (tarih yok). *Environmental Concept Art & Design*. (Adobe, Prodüktör, & Adobe) 03 21, 2023 tarihinde adobe.com: <https://www.adobe.com/uk/creativecloud/illustration/discover/environmental-concept-art.html> adresinden alındı

Ansaldi, B. (2020). Concept Art For The Entertainment Industry. Graphic For The Evocation Of Imaginary Spaces. *Proceedings of the 2nd International and Interdisciplinary Conference on Image and Imagination*. Berlin: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-41018-6_78

Blanché, P. (2016, 6). Quickly Kitbash Your 3D Models. *ImagineFX*, s. 84-87.

- CG LAB. (2022). *What is Matte Painting, Photobashing and 3D Kitbashing?* 04 08, 2023 tarihinde Artstation: <https://www.artstation.com/blogs/cglab/1p1z/what-is-matte-painting-photobashing-and-3d-kitbashing> adresinden alındı
- Davies, R. (tarih yok). <https://rdavies11.wordpress.com/>. 12 13, 2022 tarihinde <https://wordpress.com/>: <https://rdavies11.wordpress.com/year-1/unit-69-drawing-concept-art-for-computer-games-2/unit-69-drawing-concept-art-for-computer-games/> adresinden alındı
- Epic Games. (tarih yok). *Unreal Engine 5.1 Documentation*. 04 12, 2023 tarihinde unrealengine.com: <https://docs.unrealengine.com/5.1/en-US/> adresinden alındı
- Feghali, W. (2020). *Concept Art Accelerator*. USA: Evenant Inc. Aralık 13, 2022 tarihinde alındı
- Greco, D. (2020). *YouTube. GREYSCALE to COLOR - Digital Painting Tutorial*. 03 30, 2023 tarihinde youtube.com: <https://www.youtube.com/watch?v=LeZc-uYXv3Y> adresinden alındı
- Greenway, T. (2009). T. Greenway, L. Clee, C. Perrins, R. Tilbury, & M. Lewis içinde, *Master Collection Volume 1: Digital Painting Techniques* (Focal Press b.). Burlington, UK: Elsevier Ltd.
- Hegel, G. W. (1982). *Eстетik*. (N. Bozkurt, Çev.) Say Kitap Pazarlama.
- Heskett, J. (2013). *Tasarım*. (E. Uzun, Çev.) Dost Kitabevi Yayınları.
- Kennedy, S. R. (2013). *How To Become a Video Game Artist*. New York: Watson-Guptill.
- Lilly, E. (2017). *Big Bad World Of Concept Art: How To Start Your Career As A Concept Artist*. Design Studio Press.
- Mattingly, D. B. (2011). *The Digital Matte Painting Handbook*. Indiana: Wiley Publishing.
- McCaig, I. (tarih yok). *Adobe UK. Concept Art Explained*. (Adobe, Prodüktör, & Adobe) 03 30, 2023 tarihinde adobe.com: <https://www.adobe.com/uk/creativecloud/illustration/discover/concept-art.html#s5> adresinden alındı
- Neimeister, J. (2022, 02 18). *Concept Artists vs. Concept Designers*. 12 13, 2023 tarihinde visualartspassage.com: <https://visualartspassage.com/blog/concept-artists-vs-concept-designers/#:~:text=A%20concept%20designer%20focuses%20on,a%20specific%20scene%20or%20character>. adresinden alındı
- Omernick, M. (2004). *Creating The Art Of The Game*. New Riders.
- Oran, E., & Ayhan, M. (2016). Bilgisayar Oyunları ve Sinema Sektöründe Konsept Tasarım. L. Mercin (Dü.), *Görsel İletişim Tasarımı ve Animasyon* içinde (s. 89-95). Ankara: Pegem Akademi. <https://gsf.dpu.edu.tr/tr/index/sayfa/5576/gorsel-iletisim-tasarimi-ve-animasyon> adresinden alındı
- Ortiz, K. (tarih yok). *Adobe UK*. (Adobe, Prodüktör, & Adobe) 03 22, 2023 tarihinde adobe.com: <https://www.adobe.com/uk/creativecloud/illustration/discover/concept-art.html#s3> adresinden alındı
- Paget, D. (2020). Photobashing Techniques In Concept Art. *ImagineFX*(5), 88-93.
- Ridley, M. (2010). *Akılca İyimser: Refahın Evrimi*. (M. Doğan, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Sarıkavak, N. K. (2014). *Görsel İletişim ve Grafik Tasarımda Çağdaş Tipografinin Temelleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Sarıkavak, N. K. (2015). *Görsel İletişim ve Grafik Tasarımda Airbrush Teknolojisi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2009). *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*. (L. Özşar, Çev.) Bursa: Biblos Yayınları.
- Taşdelen, D., & Yazıcı, A. (2012). *Eстетik ve Sanat Felsefesi*. (A. İnam, Dü.) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Ting, J. (2020). *YouTube. Single Photo - Photobash Concept Art Exercise*. 04 07, 2023 tarihinde YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=xOtkBSJ86DM> adresinden alındı

- Tsai, F. (2022). The 2o Rules Of Game Concept Art. F. Tsai, & J. Snowden (Dü.) içinde, *The Art Of Gaming 3rd Edition* (s. 10-13). London, UK: Future Publishing.
- Tunalı, İ. (1998). *Estetik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tunalı, İ. (2012). *Tasarım Felsefesi: Tasarım Modelleri ve Endüstri Tasarım*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (tarih yok). 12 11, 2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/>: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Uçar, T. F. (2004). *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*. İstanbul: İnkilâp Kitabevi ve Baskı Tesisleri.
- Wigan, M. (2012). *Görsel İllüstrasyon Sözlüğü*. (M. E. Uslu, Çev.) Literatür Kitabevi.
- Winbush, J. (2022). *Cinema 4D to Unreal Engine 5*. 04 12, 2023 tarihinde youtube.com: <https://www.youtube.com/watch?v=J6tTaUv0pBI&t=538s> adresinden alındı

EXTENDED SUMMARY

Visual communication has a very important place in human history. It is foreseen by scientists that they needed to explain events and situations to each other by analogy, while the first humans had not yet discovered speech and writing. For this reason, they chose to communicate visually. The murals of Altamira in Spain, Chauvet in France and Lascaux Cave are among the best examples of this. Prehistoric people, who tried to explain their knowledge and experiences visually, carried out and developed the visual transfer of various actions such as hunting, protection, tool-making, inventions and religious rituals. The development of human beings, who are social beings, is of course very difficult without communication (transfer of knowledge and experience) (Sarıkavak, 2014, p. 3). In this context, Ridley (2010) in his book “The Rational Optimist: How Prosperity Evolves” makes the comparison of today's and primitive humans as follows;

“On my desk as I write sit two artefacts of roughly the same size and shape: one is a cordless computer mouse; the other a hand axe from the Middle Stone Age, half a million years old. Both are designed to fit the human hand – to obey the constraints of being used by human beings. But they are vastly different. One is a complex confection of many substances with intricate internal design reflecting multiple strands of knowledge. The other is a single substance reflecting the skill of a single individual. The difference between them shows that the human experience of today is vastly different from the human experience of half a million years ago.... You could travel back in time and empathise easily with the motives of Shakespeare, Homer, Confucius and the Buddha. If I could meet the man who painted exquisite images of rhinos on the wall of the Chauvet Cave in southern France 32,000 years ago, I have no doubt that I would find him fully human in every psychological way. There is a great deal of human life that does not change.” (Ridley, 2010, p. 14).

Thus, communication has become not only a form of visual and auditory expression for human beings, but also a tool that helps them develop alternative objects to nature by meeting their needs.

When we look at the basics of communication, the discovery of language and the invention of writing by the Sumerians constitute an important place in the history of humanity. It has become necessary for human beings to find different forms of communication in order to store and transfer information (Sarıkavak, 2014, p. 2). From cave wall paintings to traditional painting and then to today's digital paintings, humanity has designed and maintained different forms of visual communication, and it has always existed among its necessities. There is also a natural relationship between design and communication. According to Schopenhauer (2009) in a broad perspective; The world itself is design. This can be realized/understood by perceiving with abstract consciousness (2009, p. 2). That is to say, it is related to the human's ability to think/understand, and thus everything that exists in the world is design. At the same time, design is a skill that comes with the existence of man, which helps to shape and create our environment, meet our needs and add meaning to our lives with methods that have no alternative in nature (Heskett, 2013, p. 15). According to Tunalı (2012); Art is one of the design models in the communication of human with existence. For example, painting, sculpture or a musical arrangement is a design (Tunalı, 2012, p. 21). If the design is handled on the basis of graphics and illustration; symbols, painting, drawings and signs are its most basic types of visual communication. For example, we can find our way through pictograms, or by looking at the labels on our clothes, we can perceive in a universal language how to clean them or what we should pay attention to while driving on the road (Uçar, 2004, pp. 21-22). In the light of association, simulation and previously learned information, "visual communication" is the common language of human beings.

On the technical side, with the discovery of the printing press by Johannes Gutenberg in the 15th century (1450), print production techniques, which were constantly developing, became more effective both pictorially and typographically in the 20th century with the help of computers (Sarıkavak, 2014, p. 1). In parallel with these developments, today's computer technologies and graphic tablets; It has enabled traditional painting techniques to be positioned in digital space by simulating the wall, canvas or various application surfaces.

Considering that communication is a natural requirement and starting from changing paradigms, when evaluated on the basis of design; Today, computers, mobile devices, internet network and digital technologies are of great importance. In the development of computer games, which are a type of communication and interaction, an evaluation can be made for concept art; According to concept artist and illustrator Francis Tsai, in an interview with ImagineFX magazine's The Art Of Gaming; Concept art, which is a form of expression and has communication concerns, are works that give clear ideas about what characters and other visuals will look like

in the production of movies and computer games (Tsai, 2022, p. 11). Concept art tries to explain the atmosphere, character forms and expressions of a game or movie to other developers on the game/film's working line... In other words, it is a kind of visual communication. As is known, this type of communication also includes a multi-disciplinary design process (Adobe, no date). According to Omernick (2004), concept art; It can help to foresee problems that will arise in production. For example, considering how to build a character that is desired to be in a game, and how the costumes and accessories will be, provides advantages in evaluating them in terms of time and cost (Omernick, 2004, p. 36).

While traditional painting and painting methods were used in concept art and concept design from the 30s to the 90s, today the creation and processing of images is usually done digitally.

Concept art, which includes the techniques of illustration, can be produced digitally, impressively, with a strong artistic aspect and quickly. In this context, Wigan (2012) defines illustration as follows;

"Illustrations enable content to be communicated visually, using creative, diverse and highly personal ways for functions such as solving problems, embellishing, entertaining, embellishing, commenting, informing, inspiring, explaining, educating, encouraging, surprising, captivating, and storytelling. Illustration is now a vigorous and constantly evolving form of applied art. This ancient medium with a rich history is also a vital, dynamic, contemporary means of expression, interpretation and communication that can create striking images and messages in every field" (Wigan, 2012, p. 9).

As Wigan mentioned in *"The Visual Dictionary of Illustration"*, illustration is a communication tool. Concept art, which is at the beginning of the production line, is naturally a communication tool in terms of many common features.

TÜRKİYE'DE FEN EĞİTİMİNDE WEB ARACILIĞIYLA ÖĞRENMEYE İLİŞKİN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BETİMSSEL İÇERİK ANALİZİ¹

THE DESCRIPTIVE CONTENT ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESES ON LEARNING THROUGH THE WEB IN SCIENCE EDUCATION IN TURKEY

Merve ÇAKIR

Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü
Yüksek Lisans Öğrencisi
mrvckr565@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9079-0832

Hülya DEDE

Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Kilisli Muallim Rufat Eğitim Fakültesi
Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü
hulyakutu@kilis.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0780-4207

ÖZ

Geliş Tarihi:

09.05.2023

Kabul Tarihi:

09.10.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Web tabanlı öğrenme
Web destekli öğrenme
Fen eğitimi
Betimsel içerik analizi

Keywords

Web-based learning
Web-assisted learning
Science education
Descriptive content analysis

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de 2001-2022 yılları arasında fen eğitiminde web aracılığıyla öğrenmeye ilişkin yürütülen lisansüstü tezlerdeki genel eğilimi ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda tezler; kullanılan öğrenme aracı, amacı, araştırma yöntemi ve deseni, veri toplama araçları, örneklem ve örneklem büyüklüğü, veri analiz türü ve elde edilen sonuçlara göre incelenmiştir. Araştırmanın yöntemi betimsel içerik analizidir. Araştırma kapsamındaki 78 lisansüstü tez bulunmaktadır. Veri toplama aracı olarak "Düzenlenmiş Yayın Sınıflama Formu" kullanılmıştır. Veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Sonuç olarak, web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerin yapılış amacının daha çok öğretimin başarı düzeyine etkisini belirlemek olduğu, yarı deneysel desenin en çok tercih edilen desen ve Flash programının en fazla kullanılan öğrenme aracı olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca çalışmalarda daha çok 51-100 örneklem büyüklüğündeki ortaokul öğrencileriyle çalışıldığı, daha çok başarı testleri kullanılarak verilerin toplandığı, verilerin analizinde en çok ortalama/standart sapma kullanıldığı ve en çok fen başarısı üzerinde istatistiksel olarak olumlu yönde anlamlı sonuçların elde edildiği tespit edilmiştir.

ABSTRACT

This study aims to reveal the general trend in postgraduate theses on learning through the web in science education in Turkey between 2001 and 2022. For this purpose, postgraduate theses were examined according to the learning tool used, its purpose, research method and design, data collection tools, sample and sample size, data analysis type and the results obtained. The method of the research is descriptive content analysis. There are 78 postgraduate theses within the scope of the research. "Regulated Publication Classification Form" was used as a data collection tool. The data were analyzed by content analysis. As a result, it has been understood that the purpose of postgraduate theses in which learning takes place via the web is to determine the effect of teaching on the success level; the quasi-experimental design is the most preferred, and the Flash program is the most used learning tool. In addition, it was determined that the studies mostly worked with secondary school students with a sample size of 51-100, data were collected chiefly using achievement tests, mean/standard deviation was mainly used in the analysis of data, and statistically positive significant results were primarily obtained on science achievement.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1294012>

Atıf/Cite as: Çakır, M., & Dede, H. (2023). Türkiye'de fen eğitiminde web aracılığıyla öğrenmeye ilişkin lisansüstü tezlerin betimsel içerik analizi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2262-2281.

¹ Bu çalışma ikinci yazar danışmanlığında birinci yazar tarafından hazırlanan "Fen Eğitiminde Web Tabanlı Öğretim ile İlgili Türkiye'de Yapılan Lisansüstü Tezlerin Betimsel İçerik Analizi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

Günümüzde internet, bilgiye en kolay ve en hızlı bir şekilde ulaşmanın, bilgiyi başkalarıyla paylaşmanın en kullanışlı yolu olmasından dolayı günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. İnternet, Türkçesi “birbirine bağlı bilgisayar ağları” anlamına gelen, İngilizce "Interconnected set of Networks" kelimelerinden kısaltılmış bir kelimedir (Teralı, 2012). İnternet dünya üzerinde bulunan tüm bilgisayarların, kablo, telefon hattı, uydu gibi araçlarla birbirine bağlanmasıyla oluşan, dünyanın en büyük iletişim ve uluslararası bilgisayarağdır (Bila, 2001; Cüez, 2006; Özen ve diğerleri, 2004).

İnternet kullanıcılarının verilerini paylaşabildiği, okuyabileceği ve yazabildiği sanal ortamlara ise web adı verilmektedir (Ersöz, 2020). Web, Türkçesi “dünya çapında ağ” olan, İngilizce “World Wide Web” kelimelerinin kısa adıdır. Metin içindeki anahtar kelime ve resimlerle, başka dokümanlara bağlantılar yaparak, çok miktardaki çeşitli bilginin sınıflandırılması ve kolayca bulunabilmesi sağlayan yapılarıdır (Özen ve diğerleri, 2004). Web, internet içeriklerini düzenleyerek kullanıcılara aradıkları bilgileri bulabilmeleri için kolay bir arama sistemi sunmaktadır (Castells, 2013). İnternet, web ortaya çıkmadan önce daha çok akademik ve araştırma amacıyla kullanılırken (Soydal, 2006), webin ortaya çıkmasıyla, internet kullanımı artmış ve daha çok küreselleşmiştir (Bircik, 2022, s.18).

İnternet her alanda olduğu gibi eğitim ortamlarının da vazgeçilmez bir parçası olmuştur. İnternet aracılığıyla web aracılığıyla öğrenmeye “web tabanlı öğrenme”, internet tabanlı öğrenme”, “İnternete dayalı öğrenme”, “e-öğrenme” gibi farklı tanımlamalar yapılabilmektedir. Bu kavramlar arasında anlamsal bir farklılık bulunmamaktadır. Sadece ortak kabul görmüş standartlar oluşturulmadığı için alanyazında bu farklılık mevcuttur (Mısırlı, 2007). Web tabanlı öğrenmenin ilk olarak 1994 yılında İngiltere ve Norveç’te, daha sonra da 1996 yılında Amerika’da gerçekleştiği görülmektedir. Önceleri sadece öğrencilerin web sayfalarını okuyarak birşeyler öğrenmesi olarak başlayan web tabanlı öğrenme, daha sonraları daha amaçlı planlı etkinlikleri içeren uygulamaların yer aldığı web sayfalarını içermeye başlamıştır (Horzum, 2003). Gelişen teknoloji ile bu bilgi transferi sadece düz metin aktarma işlevinden çıkıp video, hareketli resim, görsel sunular, anlık iletişim vb. şekilde gerçekleşmeye başlamıştır.

Web tabanlı öğrenme sekron (eş zamanlı) ve asekon (eş zamansız) olarak yürütülebilmektedir. Sekron web tabanlı öğrenmede, öğretmen ve öğrencilerin aynı anda çevrimiçi olmak zorunda olduğu ve birbirleriyle doğrudan iletişim kurdukları öğrenmedir. Asekon web tabanlı öğretimde ise öğretmen ve öğrencilerin aynı anda sistemde çevrimiçi bulunmak zorunda olmadığı, öğrencilerin istedikleri yer ve zamanda dersle ilgili materyale ulaştığı, iletişimin zaman gecikmeli olarak aralıklarla gerçekleştiği öğrenmedir (Bilen Kaya, 2012).

Web tabanlı yapılan öğrenmenin pek çok faydası bulunmaktadır. Web tabanlı öğrenmenin, öğrencilere istedikleri zamanda, sürede ve yerde dersleri takip etme imkanı sağlamaktadır (Özarlan ve diğerleri, 2007). Zaman ve mekandan bağımsız öğrenme olanağı sağlaması, öğrenme için süre ve sınırı ortadan kalmaktadır. Öğrenci kendi kendine ve istediği hızda öğrenebilmekte, ihtiyaç duyduğu her an kullanabilmektedir. Öğrenciye verilecek eğitim, öğrencinin gereksinimlerine göre belirlenebilmektedir. Öğrenciler istedikleri zaman arkadaşlarıyla ya da öğretmen ile iletişim kurabilmektedirler. İnternet olanağı olan herkese eğitim fırsatı verdiği için, eğitimde fırsat eşitsizliğini en aza indirebilmektedir. Ses, grafik, animasyon, interaktifliği sağlayan yapılar ile öğrenmeyi ortamı zenginleşmektedir. Ders içeriği çok kolay bir şekilde değiştirilebilmesi, bilgilerin güncellenebilir olmasını sağlamaktadır. Ulaşım, barınma, kaynak kitap çeşitli gibi eğitim maliyetleri ortadan kaldırmaktadır. Öğrenciler doğru ve istedikleri kaynaklara hız bir şekilde ulaşabilmektedirler (Bilen Kaya, 2012; Tüysüz ve Aydın, 2007). Ayrıca, dönüt ve öğrenci takibi kolay bir şekilde yapılabilir (Bersin, 2004).

Web tabanlı öğrenmenin sahip olduğu pek çok avantajla birlikte, sınırlı olduğu bazı durumlar vardır. Sınıf içi ya da yüzyüze eğitim yapılmadığı için öğrenci-öğretmen ile öğrenci-öğrenci arasındaki etkileşimin yetersiz olabilmektedir. Öğrencilerin sosyalleşmesini olumsuz etkileyebilmektedir. Öğretmen ve öğrencilere eğitim ve teknik destek verilmesi gerekmektedir. Bilgisayar, internet ve diğer alt yapı ihtiyacı vardır. Öğretmen açısından derse ait web sayfasının hazırlanması çok daha fazla zaman ve emek gerekmektedir. Ayrıca uygulamalı derslerde kullanımı zordur (Bilgiç ve Tüzün, 2015; Bonk, 2002).

Bununla birlikte web, web tabanlı öğrenmeden farklı olarak, yüzyüze eğitim ortamında, sınıf içi eğitimi desteklemek amacıyla da kullanılmaktadır. Örneğin sınıfta öğrencilere gerçek hayatta yapılması imkansız ya da tehlikeli bir deneyin sanal olarak gösterimi yapılabilir ya da anlaşılması zor ve soyut konular video, animasyon vb. araçlarla görselleştirilerek anlaşılır hale getirilebilir (Palancı, 2023). Bu öğrenme yöntemine web destekli

öğrenme adı verilmektedir. Birçok çalışmada web destekli öğrenme ve web tabanlı öğrenme aynı anlamda kullanılabilmesine rağmen (Cook, 2007), farklı yöntemlerdir. Web tabanlı öğretim sınıf içi etkinlikleri içermezken, web destekli öğrenme sınıf içi etkinlikleri içermektedir (Mısırlı, 2007).

Son zamanlarda web tabanlı öğrenme konularında yapılan araştırmalarda sayısında bir artışın olduğu (Karadağ, 2009) ve web tabanlı eğitimin giderek büyük önem kazandığı görülmektedir (Orhan ve Men, 2018). Özellikle 2020 yılında gerçekleşen Coronovirüs (covid-19) pandemisi nedeniyle pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de tüm okullar, üniversiteler ve eğitim kurumlarında yüz yüze eğitime ara verilmesiyle web tabanlı uzaktan eğitim sistemine geçilmiştir (Keskin ve Özer Kaya, 2020). Bu süreçte web tabanlı öğrenmenin kullanımı ve buna yönelik yapılan araştırmalarda gözle görülür bir artış olmuştur.

Fen eğitimi alanında da web teknolojilerinin kullanıldığı web tabanlı ve web destekli öğrenme uygulamalarının kullanımının çok yaygın olduğu görülmektedir. Fen konu ve kavramlarının öğretimde bilgisayar ve internet ürünlerinden faydalanılması büyük önem taşımaktadır (Balliel, 2021). Soyut ve öğrenciler tarafından anlaşılması zor bir ders olarak görülen fen dersinde bu ürünlerin kullanımı, kavramların somutlaştırılmasına yardımcı olmakta ve öğrenme ortamının zenginleşmesine yardımcı olmaktadır (Aktaş, 2013).

Son zamanlarda web ve eğitim teknolojilerin kullanımı giderek artmakta olup, buna paralel olarak bu alanda yapılan çalışma sayıları da artmaktadır (Dağlı, 2022; İyamuremye ve diğerleri, 2022; He ve diğerleri, 2022; Nomura, 2022; Özkan, 2022; Yulianti ve diğerleri, 2021). Fakat bu alandaki mevcut durumu analiz edip ortaya koyan çok az çalışma mevcuttur (Delen, 2021; Kahraman ve Kaya, 2021; Lee ve diğerleri, 2015; Parlakkılıç ve Güldüren, 2019). Bununla birlikte alanyazında özellikle fen eğitiminde web kullanımını inceleyen çok az çalışmaya rastlanırken (Kahraman ve Kaya, 2021; Köse ve Yüzüak, 2020), daha çok fen eğitiminde eğitim teknolojilerinin kullanımını incelediği çalışmalara rastlanmaktadır (Demirci Güler ve Irmak, 2018; Devran ve diğerleri, 2021; Namdar ve Küçük, 2018; Ültay ve Comardoğlu, 2021; Yıldızay ve Çetin, 2018; Yılmaz ve Deniz Çeliker, 2022).

Kahraman ve Kaya (2021) çalışmalarında ulusal ve uluslararası alanda fen eğitiminde harmanlanmış öğrenme modelinin kullanıldığı yayınları incelemiş ve araştırma yöntemi olarak en çok nicel desenlerden deneysel desenlerin, örneklem olarak en çok lisans öğrencilerinin, örneklem genişliği olarak 51-100 arasının tercih edildiğini tespit etmişlerdir. Çalışma sonucunda ayrıca, en fazla biyoloji konularının çalışıldığı, veri toplama aracı olarak en çok başarı-bilgi-kavram-beceri testlerinin kullanıldığı, nicel verilerin analizinde en fazla t-testinin, nitel verilerin analizinde en çok betimsel analiz ve çevrimiçi sistem olarak en çok Moodle’un tercih edildiği görülmüştür. Köse ve Yüzüak (2020) tarafından yapılan çalışmada ise ulusal alanyazında fen eğitiminde ters yüz edilmiş sınıf modelinin kullanıldığı çalışmaları incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, en fazla yayının 2018 yılında yayınlandığı, örneklem olarak en fazla ortaokul öğrencileri ve öğretmen adaylarının tercih edildiği ve eşit sayıda nitel, nicel ve karma araştırma yöntemlerinin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Fen eğitiminde eğitim teknolojilerinin kullanım durumunun incelendiği Yıldızay ve Çetin (2018) tarafından yapılan çalışmada, 2006-2018 yılları arasında yayınlanmış 15 makale ve 19 lisansüstü tez incelenmiştir. Çalışma sonucuna göre, fen eğitiminde eğitim teknolojisinin kullanıldığı ilk makalenin 2010 yılında yayınlandığı ve makale sayısında 2013-2017 yılları arasında önemli bir artışın olduğu görülürken, bu alanda ilk tezin 2006 yılında yürütüldüğü ve en fazla tezin ise 2014-2015 yılları arasında yayınlandığı anlaşılmıştır. Ayrıca nicel araştırmaların ağırlıklı olduğu, en çok K-12 öğrencilerinin örneklem olarak belirlendiği, ölçeklerin ölçme aracı olarak kullanıldığı ve başarı ve tutum değişkenleri üzerindeki etkisinin incelendiği tespit edilmiştir. Benzer başka bir çalışmada ise, Ültay ve Comardoğlu (2021) tarafından yapılmıştır. Çalışmada fen eğitiminde teknoloji uygulamaları ve tasarımına yönelik yapılmış 53 lisansüstü tez ve makale incelenmiştir. İncelenen çalışmalarda araştırma yöntemi olarak en fazla yarı deneysel yöntemin, veri toplama aracı olarak ölçeklerin, örneklem olarak ilkokul ve ortaokul öğrencilerinin yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca en fazla çalışma amacı olarak fen öğretiminde teknoloji destekli öğrenmenin etkisinin belirlenmesi, bulgu olarak eğitim teknolojilerinin veya STEM uygulamalarının kullanılmasının başarıyı, ilgi ve tutumu artırması, sonuç olarak fen eğitiminde eğitim teknolojileri kullanımının olumlu etkisinin olduğu ve öneri olarak okulların fiziksel donanımı iyileştirilmesi sonuçları da elde edilmiştir.

Kısacası alanyazında fen eğitimi alanında daha çok eğitim teknolojilerinin kullanımının durumunu incelediği görülmektedir. Eğitim teknolojisi sadece web ya da internet değil bilgisayar, tablet, akıllı cep telefonu, akıllı tahta gibi araçların kullanımını da kapsamaktadır (Güneş, 2019). Alanyazında fen eğitiminde web kullanımını

inceleyen sadece iki çalışmanın bulunduğu ve bu çalışmaların ise belli bir öğrenme modeline ilişkin (harmanlanmış öğrenme, ters yüz edilmiş sınıf modeli) yayınların incelendiği görülmektedir. Bu nedenle belli bir öğrenme modelinden bağımsız olarak, fen eğitimi alanında web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği çalışmaların incelenmesi gerekli görülmüştür. Yapılacak olan bu çalışmanın bu alandaki güncel eğilimleri net olarak ortaya koyması ve bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara alandaki eksiklik ya da yetersizlikleri göstererek ileride yapılacak olan çalışmalara yol göstermesi beklenmektedir. Bununla birlikte Türkiye’de web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerin yoğunluğu ve bu tezlerin bir içerik analizinin yapılmamış olmasından dolayı sadece lisansüstü tezlerin bütüncül bir bakış açısıyla incelenmesinin, bu alandaki genel eğilim hakkında fikir sahibi olabilmemiz için yeterli olacağı düşünülmüştür. Bu nedenle mevcut çalışmada sadece web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezler incelenmiştir. Ayrıca mevcut çalışmada web aracılığıyla öğrenme ifadesi web tabanlı öğrenme, web destekli öğrenme, internet tabanlı öğrenme, internet destekli öğrenme, çevrimiçi öğrenme ile Web 2.0 kavramlarını kapsamaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de fen eğitiminde web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerin betimsel içerik analizini yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

1. Fen eğitiminde web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerin amaçları nelerdir?
2. Fen eğitiminde web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerde kullanılan öğrenme araçları nelerdir?
3. Fen eğitiminde web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerde hangi araştırma yöntem ve desenler kullanılmıştır?
4. Fen eğitiminde web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerde hangi veri toplama araçları kullanılmıştır?
5. Fen eğitiminde web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerde hangi örneklem grubu ve büyüklüğüyle çalışılmıştır?
6. Fen eğitiminde web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerde hangi veri analiz yöntemleri kullanılmıştır?
7. Fen eğitiminde web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerin nicel verilerinin analizlerinde hangi sonuçlara ulaşılmıştır?

Yöntem

Çalışmanın yöntemi betimsel içerik analizidir. Betimsel içerik analizi çalışmaları, araştırılan konu hakkında yayınlanmış çalışmaların eğilimlerinin ve sonuçlarını anlamlı ifadelerle tanımlayan ve değerlendiren sistemli çalışmalardır (Çalık ve Sözbilir, 2014; Jayarajah ve diğerleri, 2014; Lin ve diğerleri, 2014; Suri ve Clarke, 2009). Betimsel içerik analizi ile belirli bir alanda yürütülen tüm çalışmaların incelenip, düzenlenerek o alandaki genel eğilimlerin belirlenmesini sağlamaktadır (Kedikli ve Katrancı, 2021; Ültay ve diğerleri, 2021). Mevcut çalışmanın web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerdeki genel eğilimleri belirleme amacı doğrultusunda betimsel içerik analizi yöntemi benimsenmiştir.

Araştırmanın Kapsamı

Araştırma aşamasında, içerik analizi yapılabilmesi için öncelikle araştırma konusuna uygun tezlere ulaşmak gerekmektedir. Bu amaçla, eğitim teknolojileri alanında uzman bir öğretim üyesinin görüşleri doğrultusunda anahtar kelimeler belirlenerek Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanı taranmıştır. Tez başlığında fen eğitiminde, “web tabanlı eğitim/öğretim/öğrenme”, “internet tabanlı eğitim/öğretim/öğrenme”, “internete dayalı eğitim/öğretim/öğrenme”, web destekli eğitim/öğretim/öğrenme”, “internet destekli eğitim/öğretim/öğrenme”, “çevrimiçi”, “web 2.0” anahtar kelimeleri ile bu anahtar kelimelerin İngilizce karşılıkları bulunan lisansüstü tezler belirlenmiştir. Ayrıca aynı anahtar kelimeler kullanılarak fen bilimlerinin temel alanları olan fizik, kimya ve biyoloji (Kara ve Aktürkoğlu, 2019) eğitimi alanlarında yürütülen lisansüstü tezler de taranmıştır. Taramada herhangi bir yıl sınırlaması yapılmamıştır. Tarama sonucunda 2001 yılı ile Mart 2022 tarihleri arasında yayınlanmış toplam 78 lisansüstü teze ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı ile ilgili bilgiler Ek-1’de ve yürütüldükleri üniversitelere ilişkin bilgiler Ek-2’de sunulmuştur. Tablo 1’de taranan anahtar kelimeler ve

bulunan lisansüstü tezler yer almaktadır.

Tablo 1. Taramada Kullanılan Anahtar Kelimeler ve İlişkili Lisansüstü Tezler

Anahtar kelimeler	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Web tabanlı eğitim/öğretim/öğrenme	16	6	22
Web destekli eğitim/öğretim/öğrenme	15	7	22
Web destekli ve web tabanlı eğitim/öğretim/öğrenme	0	1	1
Web 2.0	11	0	11
İnternet tabanlı eğitim/öğretim/öğrenme	2	2	4
İnternet destekli eğitim/öğretim/öğrenme	3	0	3
Çevrimiçi	10	5	15
Toplam	57	21	78

Tablo 1'e göre, çalışma kapsamında 57'si yüksek lisans, 21'i doktora tezi olmak üzere toplam 78 lisansüstü tez yer almaktadır. Ayrıca, çalışma kapsamında en fazla web tabanlı ile web destekli eğitim/öğretim/öğrenmenin yapıldığı çalışmaların yer aldığı ve bir çalışmada da hem web tabanlı hem de web destekli eğitim/öğretim/öğrenmenin birlikte yürütüldüğü görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Sözbilir ve Kutu (2008) tarafından geliştirilmiş olan Yayın Sınıflama Formu [YSF], araştırmacılar tarafından yeniden düzenlenerek Düzenlenmiş Yayın Sınıflama Formu [DYSF] olarak adlandırılmıştır. YSF ile kullanılan öğrenme aracı ve çalışmanın sonucuna ilişkin veri toplanamadığı için düzenlenmesine gerek duyulmuştur. Çalışmada veri toplama aracı olarak DYSF kullanılmıştır. DYSF; çalışmanın künyesi, kullanılan öğrenme aracı, araştırmanın amacı, araştırma yöntem ve deseni, veri toplama araçları, örneklem ve örneklem büyüklüğü, veri analiz yöntemi ve sonucu olmak üzere sekiz bölümden oluşmaktadır (Ek-3). Çalışma kapsamında yer alan tezlerin herbiri için birer form doldurulmuştur.

Verilerin Analizi

DYSF kullanılarak elde edilen veriler içerik analizi ile analiz edilmiştir. İçerik analizinde amaç, toplanan verileri açıklayan kavram ve ilişkileri elde etmektir. Bunun için birbirine benzeyen veriler belirli kavramlar ve temalar etrafında bir araya getirilerek, düzenlenip ve yorumlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.242). Microsoft Excel programına içerik analizleri yapılan lisansüstü tezlerle ilişkin veriler aktarılmış ve bulgular yine aynı program aracılığıyla grafik, yüzde ve frekans tabloları şeklinde görselleştirilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla, araştırmacılar tarafından ayrı ayrı kodlanan veri seti arasındaki benzerlik oranı Miles ve Huberman (1994) tarafından ortaya atılan benzerlik formülüyle ($\Delta = C \div (C + \partial) \times 100$) hesaplanmıştır. Formülde Δ güvenilirlik katsayısını, C üzerinde görüş birliği sağlanan kod sayısını, ∂ üzerinde görüş birliği bulunmayan kod sayısını ifade etmektedir. Kodlamayı iki araştırmacı da ayrı ayrı yapmış ve iki ayrı kodlamaya ilişkin benzerlik oranı %92 olarak bulunmuştur. Kodlamalar arasında yüksek benzerlik oranının olmasının sebebi, DYSF'de yer alan bölümlere (çalışmanın künyesi, kullanılan öğrenme aracı, temel alanı, konusu, araştırma yöntem ve deseni, veri toplama araçları, örneklem-örneklem büyüklüğü ve veri analiz yöntemine) ilişkin bilgilerin çalışmalarda zaten büyük oranda belirtiliyor olmasıdır. Kodlamalar arasında sadece çalışmaların amaçlarına ilişkin bazı görüş ayrılıkları görülmüştür. Kodlayıcılar arasındaki fikir alış veriş sonucunda, görüş birliği bulunmayan kodlamalar için görüş birliği sağlanmıştır. İki farklı kodlayıcı arasındaki benzerliğin %70 olmasının güvenilirlik için yeterli olduğu düşünüldüğünde (Miles ve Huberman, 1994, s.64), bu oran verilerin güvenilirliğini sağladığını göstermektedir.

DYSF'nin hedeflenen verilerin toplanması için uygunluğunu değerlendirmek amacıyla fen eğitimi alanında uzman bir öğretim üyesinin görüşüne başvurulmuştur. Uzmandan DYSF'nin mevcut çalışmanın araştırmanın

sorularına ilişkin bilgilerleri toplayabilecek yeterlikte olup olmadığını incelenmesi istenmiştir. Uzman DYSF'nin çalışmanın amacı doğrultusunda veri toplamak için yeterli olduğu görüşünü bildirmiştir. Bu sayede çalışmanın geçerliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Lisansüstü Tezlerin Amaçlarına İlişkin Bulgular

Çalışma kapsamındaki lisansüstü tezlerin amaçları incelenmiştir. Bu incelemede lisansüstü tezlerde yazılı olarak belirtilen amaçlarla birlikte, yazılı olarak belirtilmediği halde çalışmadan çıkan sonuçlara bakarak olası amaçlar da belirlenmiştir. Tablo 2'de incelenen lisansüstü tezlerin amaçları ve dağılımları yer almaktadır.

Tablo 2. Lisansüstü Tezlerin Amaçları

Amaç	İçerik	f	%
Öğrenme	Başarı düzeyi belirleme	2	1.30
	Kavram yanlışlığı belirleme	1	0.65
Öğretim	Başarı düzeyine etkisi	53	34.42
	Duyuşsal davranışa etkisi	34	22.08
	Kalcılığa etkisi	6	3.90
	Bilişsel gelişime etkisi	4	2.60
	Kavramsal değişime etkisi	1	0.65
	Diğer (Girişimcilik, farkındalık vb.)	15	9.74
Öğretmen eğitimi	Öğretmen adayı eğitimi	1	0.65
	Hizmet içi eğitim	1	0.65
Öğretim materyali tasarımı		17	11.04
Görüş belirleme		8	5.19
Duyuşsal davranış tespiti		3	1.95
Kullanım durumunu belirleme		3	1.95
Psikomotor davranış tespiti		2	1.30
Laboratuvar/deney tasarımı		1	0.65
Özel eğitim		1	0.65
Eğitim-öğretim sorunlarını belirleme		1	0.65
Toplam		154	100

Not: Bazı çalışmalarda birden fazla çalışma amacı yer almaktadır.

Tablo 2'de görüldüğü gibi öğrenme, öğretim ve öğretmen eğitimi amaçlarının farklı içerikte alt amaçları da bulunmaktadır. Tablo 2 incelendiğinde, en fazla çalışılan konuların sırasıyla öğretimin başarı düzeyine etkisi (f=53), öğretimin duyuşsal davranışa etkisi (f=34) ve öğretim materyali tasarımı (f=17) olduğu görülmektedir. Buna karşın öğrenme/kavram yanlışlığı belirleme, öğretim/kavramsal değişime etkisi, öğretmen eğitimi/öğretmen adayı eğitimi, öğretmen eğitimi/hizmet içi eğitim, laboratuvar/deney tasarımı, özel eğitim ve eğitim-öğretim sorunlarını belirleme konularında çok az çalışmanın bulunduğu anlaşılmaktadır. Özel eğitim amacına sahip çalışmada ortaokul 7. Sınıf kaynaştırma eğitimindeki öğrenciler üzerinde web destekli eğitimin etkisinin incelendiği görülürken, eğitim-öğretim sorunlarını belirleme amacına sahip çalışmada ise web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği süreçte yaşanan sorunların belirlenmek istendiği anlaşılmaktadır.

Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Öğrenme Araçlarına İlişkin Bulgular

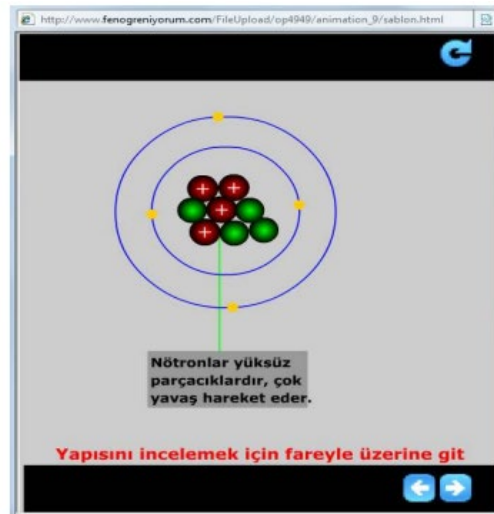
Çalışma kapsamında yer alan lisansüstü tezlerde kullanılan öğrenme araçları incelenmiştir. Tablo 3'de lisansüstü tezlerde yaygın olarak kullanılan öğrenme araçlarına ilişkin bulgular bulunmaktadır.

Tablo 3. Lisansüstü Tezlerde Yaygın Olarak Kullanılan Öğrenme Araçları

Araçlar	f	%
Flash	12	13.48
Web 2.0 araçları	12	13.48
Dreamweaver	8	8.99
Photoshop	8	8.99
Html	4	4.49
EBA	3	3.37
ÇİDKOM (Çevrimiçi kavram öğretim materyali)	3	3.37
Zoom	3	3.37
Firework	2	2.25
Microsoft access	2	2.25
Captiva	2	2.25
Php mySQL	2	2.25
Power point	2	2.25
Asp	2	2.25
Diğer	24	26.97
Toplam	89	100

Not: Bazı çalışmalarda birden fazla öğrenme aracı kullanılmıştır.

Tablo 3 incelendiğinde, web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerde en fazla kullanılan öğrenme araçlarının Flash (f=12), Web 2.0 araçları (f=12), Dreamweaver (f=8) ve Photoshop (f=8) olduğu görülmektedir. Diğer araçlar olarak adlandırılan öğrenme araçları arasında Moviemaker, Java, Wordpad vb. bir çok öğrenme araçları yer almaktadır. Bu öğrenme araçlarının frekansları bir olduğu için bu başlık altında toplanmıştır. Flash programını kullanılan lisansüstü tezler incelendiğinde bu programın daha çok animasyon hazırlamada kullanıldığı anlaşılmaktadır. Şekil 1’de Karagöz (2010) tarafından yürütülen çalışmada Flash programı ile hazırlanmış atomun yapısına ait animasyona ait görüntü yer almaktadır.

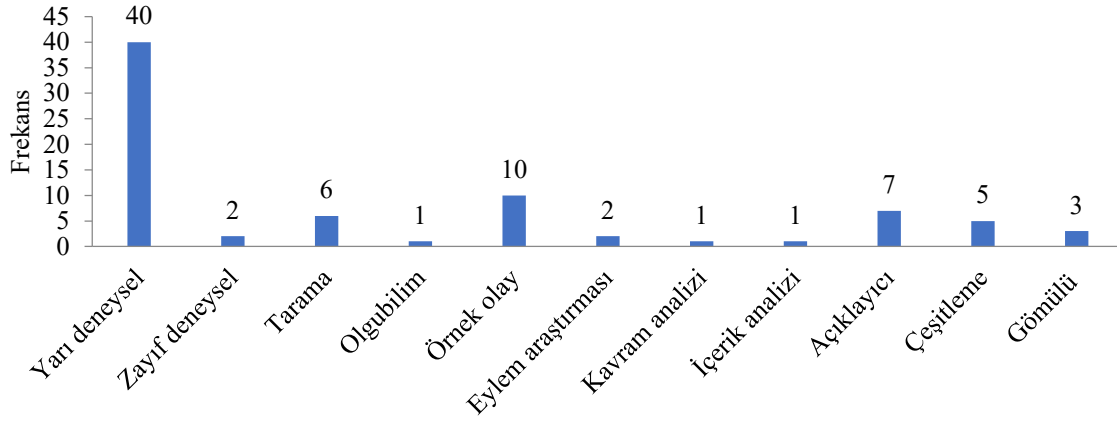
Şekil 1. Flash Programı ile Hazırlanan Bir Animasyon İlişkin Görüntü (Karagöz, 2010)

Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Araştırma Yöntemlerine İlişkin Bulgular

Fen eğitiminde web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerin araştırma yöntemleri incelenmiştir. Tablo 4’de lisansüstü tezlerin araştırma yöntemlerine ilişkin bulgular yer almaktadır. Tablo 4’e göre, incelenen lisansüstü tezlerde en fazla nicel araştırma yöntemleri (f=42), en az ise karma araştırma yöntemleri (f=15) tercih edilmiştir. Şekil 2’de lisansüstü tezlerde kullanılan araştırma desenlerine ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 4. Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Araştırma Yöntemleri

Yöntem	f	%
Nitel	42	53.85
Nitel	21	26.92
Karma	15	19.23
Toplam	78	100

Şekil 2. Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Araştırma Desenleri

Şekil 2 incelendiğinde, lisansüstü tezlerde en fazla kullanılan araştırma deseninin yarı deneysel ($f=40$) desen olduğu anlaşılmaktadır. Bunu sırasıyla örnek olay ($f=10$), açıklayıcı ($f=7$), tarama ($f=6$), çeşitleme ($f=5$) yöntemlerinin takip ettiği görülmektedir. Bununla birlikte olgubilim ($f=1$), kavram analizi ($f=1$) ve içerik analizi ($f=1$) desenlerinin en az tercih edilen desenler olduğu anlaşılmaktadır.

Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Veri Toplama Araçlarına İlişkin Bulgular

Fen eğitiminde web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerde kullanılan veri toplama araçları incelenmiştir. Tablo 5 lisansüstü tezlerde kullanılan veri toplama araçlarına ilişkin bulguları göstermektedir. Ayrıca Tablo 5 lisansüstü tezlerde geleneksel ve alternatif ölçme ve değerlendirme araçlarının kullanıma ilişkin bulgularda yer almaktadır.

Tablo 5. Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Veri Toplama Araçları

Araç Türü	Veri Toplama Araçları	f	%
Geleneksel Ölçme- Değerlendirme Araçları	Anket	20	11.30
	Başarı testi	62	35.03
	Ölçek/envanter	47	26.55
	Ara Toplam	129	72.88
Alternatif Ölçme Değerlendirme Araçları	Görüşme	30	16.95
	Gözlem	7	3.95
	Doküman (günlük, bilimsel yayın)	4	2.26
	Diğer Alternatif Araçlar (portfolyo, rubrik, kavram haritası vb.)	7	3.95
Ara Toplam	48	27.12	
Toplam		177	100.00

Not: Bazı çalışmalarda birden fazla çalışma konusu yer almaktadır.

Tablo 5 incelendiğinde, lisansüstü tezlerde geleneksel ölçme-değerlendirme aracı kullanımının (%72.88) alternatif ölçme-değerlendirme aracı kullanımından (%27.12) çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 5’de, lisansüstü tezlerde en fazla kullanılan veri toplama araçlarının sırasıyla, başarı testi (f=62), ölçek/envanter (f=47), görüşme (f=30), anket (f=20) olduğu görülmektedir. Bununla birlikte lisansüstü tezlerde en az kullanılan veri toplama araçlarının ise gözlem (f=7), alternatif değerlendirme araçları (7) ve doküman (f=4) olduğu tespit edilmiştir.

Lisansüstü Tezlerin Örneklem ve Örneklem Büyüklüğüne İlişkin Bulgular

Fen eğitiminde web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerin örneklem ve örneklem büyüklükleri incelenmiştir. Tablo 6’da lisansüstü tezlerin örneklemlerine ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 6. Lisansüstü Tezlerin Örneklemleri

Örneklem	f	%
İlkokul öğrencileri	6	6.98
Ortaokul öğrencileri	45	52.33
Lise öğrencileri	7	8.14
Lisans öğrencileri	12	13.95
Öğretmen	12	13.95
Veli	2	2.33
Doküman (bilimsel yayın)	1	1.16
Belirtilmemiş	1	1.16
Toplam	86	100

Not: Bazı çalışmalarda birden fazla farklı örneklem yer almaktadır.

Tablo 6 incelendiğinde, lisansüstü tezlerin örneklem grubu olarak en fazla ortaokul öğrencilerinin (f=45) yer aldığı görülürken, daha sonraki sırayı ise lisans öğrencilerin ve öğretmenlerin (f=12) paylaştığı görülmektedir. Lisansüstü tezlerde en az tercih edilen örneklem gruplarının ise veli (f=2) ve doküman (f=1) olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bir çalışmada da örneklemin belirtilmediği görülmektedir. Tablo 7’de lisansüstü tezlerin örneklem büyüklüğüne ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 7. Lisansüstü Tezlerin Örneklem Büyüklükleri

Örneklem Büyüklüğü	f	%
1-10 arası	1	1.28
11-50 arası	24	30.77
51-100 arası	29	37.18
101-200 arası	14	17.95
201-500	7	8.97
500'den fazla	2	2.56
Belirtilmemiş	1	1.28
Toplam	78	100.00

Tablo 7 incelendiğinde, lisansüstü tezlerde en fazla tercih edilen örneklem büyüklüklerinin sırasıyla, 51-100 arası (f=29), 11-50 arası (f=24) ve 101-200 arası (f=14) olurken, en az tercih edilen örneklem büyüklüğünün ise 1-10 arasının olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bir çalışmada örneklem büyüklüğünün belirtilmediği görülmektedir.

Lisansüstü Tezlerin Veri Analiz Türlerine İlişkin Bulgular

Fen eğitiminde web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerin veri analiz türleri incelenmiştir. Veri analizi, nicel ve nitel olmak üzere iki ana türe ve bunlarda kendi arasında farklı alt türlere ayrılmaktadır. Tablo 8’de lisansüstü tezlerde kullanılan veri analiz türlerine ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 8. Lisansüstü Tezlerin Veri Analiz Türleri

Veri Analiz Türü		f	%
Betimsel	Frekans/Yüzde	31	12.02
	Ortalama/Standart sapma	56	21.71
Nicel Veri Analizi	t-testi	45	17.44
	Korelasyon	4	1.55
	ANOVA/ANCOVA	29	11.24
	Kestirimsel	3	1.16
	Faktör analizi	9	3.49
	Regresyon	2	0.78
	Non-parametrik testler	18	6.98
Nitel Veri Analizi	İçerik analizi	37	14.34
	Betimsel analiz	24	9.30
	Toplam	258	100.00

Not: Bazı çalışmalarda birden çok veri analiz türü kullanılmıştır.

Tablo 8'e göre, incelenen lisansüstü tezlerde nicel veri analizi türlerinden en fazla sırasıyla ortalama/standart sapma (f=56), t-testi (f=45) ve frekans/yüzde (f=31) kullanılırken, en az korelasyon (f=4), MONOVA/MANCOVA (f=3) ve regresyon (f=2) analizlerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Lisansüstü tezlerde nitel verilerin analizinde en fazla içerik analizinin (f=37), daha sonra ise betimsel analizin (f=24) kullanıldığı görülmektedir.

Lisansüstü Tezlerin Nicel Verilerin Analiz Sonuçlarına İlişkin Bulgular

Fen eğitiminde web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerin sadece nicel verilerinin analiziyle elde edilen sonuçlar incelenmiştir. Sonuçlar, istatistiksel olarak olumlu yönde anlamlı fark çıkan ve çıkmayanlar olarak kategorilendirilmiştir. Tablo 9'da lisansüstü tezlerin nicel verilerinin analiz sonuçlarına ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 9. Lisansüstü Tezlerin Nicel Verilerinin Analiz Sonuçları

Sonuçlar	Değişkenler	f	%
İstatistiksel olarak olumlu yönde anlamlı fark çıkan sonuçlar	Fen başarısı	37	29.13
	Fene karşı tutum	15	11.81
	Kavramsal anlama	9	7.09
	Kahçılık	7	5.51
	Bilgisayar ve teknolojiye karşı tutum	5	3.94
	Fene karşı motivasyon	4	3.15
	Bilimsel süreç becerileri	3	2.36
	Üstbilişsel farkındalık	2	1.57
	Kendi kendine öğrenme becerisi	2	1.57
	Fene yönelik özyeterlik	1	0.79
	Eleştirel düşünme becerisi	1	0.79
	Dijital okuryazarlık	1	0.79
	Çok boyutlu okuryazarlık	1	0.79
	Deney yapma becerisi	1	0.79
	Girişimcilik becerisi	1	0.79
	Sistem düşünme becerisi	1	0.79
	Çevrimiçi eğitim algısı	1	0.79
	Uygun bilişsel yük	1	0.79
	Özdüzenleyici çevrimiçi öğrenme seviyesi	1	0.79
	Bilgisayar başarısı	1	0.79

	Sosyobilimsel farkındalık	1	0.79
	Ara Toplam	96	75.59
İstatistiksel olarak olumlu yönde anlamlı fark çıkmayan sonuçlar	Fene karşı tutum	13	10.24
	Fen başarısı	5	3.94
	Kalcılık	3	2.36
	Bilgisayar ve teknolojiye karşı tutum	2	1.57
	Fene karşı motivasyon	1	0.79
	Bilimsel süreç becerileri	1	0.79
	Fene yönelik özyeterlik	1	0.79
	Bilgisayara karşı özyeterlik	1	0.79
	Dijital okuryazarlık	1	0.79
	Temel beceri	1	0.79
	Sosyal beceri	1	0.79
	Günlük hayatla ilişkilendirme	1	0.79
		Ara Toplam	31
	Toplam	127	100.00

Tablo 9 incelendiğinde, istatistiksel olarak olumlu yönde anlamlı fark çıkan sonuçların yüzdesinin 75.59 iken, istatistiksel olarak olumlu yönde anlamlı fark çıkmayan sonuçların yüzdesinin 24.41 olduğu görülmektedir. İstatistiksel olarak olumlu yönde anlamlı fark çıkan değişkenler incelendiğinde, en çok fen başarısı (%29.13), daha sonra fene karşı tutum (%11.81) ve kavramsal anlama (%7.09) değişkenlerinin olduğu anlaşılmaktadır. İstatistiksel olarak olumlu yönde anlamlı fark çıkmayan değişkenler incelendiğinde ise en çok fene karşı tutum (%10.24), daha sonra fen başarısı (%3.94) ve kalcılık (%2.36) değişkenlerinin olduğu görülmektedir.

Sonuç

Çalışmada, Türkiye’de 2001-2022 yılları arasında fen eğitiminde web aracılığıyla öğrenme konusunda yapılan 78 lisansüstü tez çalışması incelenerek, bu alandaki genel eğilimler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, fen eğitimi alanında Mart 2022 tarihine kadar yayınlanmış ve web tabanlı eğitim/öğretim/öğrenme, web destekli eğitim/öğretim/öğrenme, web 2.0, internet tabanlı eğitim/öğretim/öğrenme, internet destekli eğitim/öğretim/öğrenme veya çevrimiçi anahtar kavramlarını içeren lisansüstü tezler çalışma kapsamında incelenmiştir. Bu lisansüstü tezlerin 57’si yüksek lisans tezi, 21’i doktora tezidir.

Çalışmada, incelenen lisansüstü tezlerin amaçlarına bakıldığında, en fazla sırasıyla öğretimin başarı düzeyine etkisi, öğretimin duyuşsal davranışa etkisi ve öğretim materyali tasarımı amaçları doğrultusunda çalışmaların yürütüldüğü anlaşılmıştır. Alanyazında bu sonucu destekleyen çalışmalara rastlanmaktadır. Örneğin Ültay ve Comardoğlu’nun (2021) fen eğitimde teknoloji kullanımına yönelik içerik analizi çalışmasında, inceledikleri çalışmalarda en fazla fen öğretiminde teknoloji destekli öğretimin etkisini belirlenmesin amaçlandığını belirlenmiştir.

Çalışmada, lisansüstü tezlerde en fazla kullanılan öğrenme araçlarının Flash ve Web 2.0 araçlarının olduğu, bunu Dreamweaver ve Photoshop araçlarının takip ettiği tespit edilmiştir. Bu alanda yapılan çalışmaların çok azında öğrenme araçlarının incelendiği ve bu çalışmalarda farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Örneğin Yılmaz ve Deniz Çeliker’in (2022) çalışmalarında en fazla kullanılan öğrenme araçlarının sırasıyla bilgisayar, akıllı tahta ve animasyon olduğu tespit edilmiştir. Kahraman ve Kaya (2021) tarafından yapılan çalışmada ise fen eğitiminde harmanlanmış öğrenme üzerine yapılan çalışmalarda en fazla kullanılan öğrenme aracının MOODLE öğretim yönetim sisteminin olduğu anlaşılmıştır. Bu farklı bulguların elde edilmesinde, Kahraman ve Kaya tarafından yapılan çalışmada lisansüstü tezlerle birlikte daha fazla sayıda ilgili makaleler incelenirken mevcut çalışmada ise sadece lisansüstü tezlerin incelenmesinin etkili olduğu düşünülmektedir.

Mevcut çalışma kapsamındaki lisansüstü tezlerde kullanılan araştırma yöntemleri incelenmiş ve en fazla nicel yöntemlerin tercih edildiği tespit edilmiştir. Alanyazında elde edilen bu bulguyu destekleyen pek çok çalışma mevcuttur (Demirci Güler ve Irmak, 2018; Kahraman ve Kaya, 2021). Bu bulguyu desteklemeyen az da bazı çalışmalara da rastlanmaktadır. Örneğin Köse ve Yüzüak (2020) çalışmalarında fen eğitimi alanında ters yüz edilmiş sınıf modeli ile ilgili yapılan çalışmaların araştırma yöntemlerini incelemiş ve nitel, nicel ve karma

yöntem kullanan çalışma sayılarının eşit olduğunu tespit etmişlerdir. Köse ve Yüzüak'ın (2020) çalışmalarında sadece ters yüz edilmiş sınıf modelinin kullanıldığı dokuz araştırmayı incelemiş olmasının mevcut çalışmadan farklı bir sonuç elde etmesine neden olduğu düşünülmektedir.

Mevcut çalışmada lisansüstü tezlerde kullanılan araştırma yöntemleri incelenmiş ve en fazla kullanılan araştırma yöntemlerinin sırasıyla yarı deneysel, örnek olay ve açıklayıcı olduğu görülmüştür. Alanyazında elde edilen bu sonucu destekleyen pek çok çalışma mevcuttur (Demirci Güler ve Irmak, 2018; Kahraman ve Kaya, 2021; Ültay ve Comardoğlu, 2021; Yılmaz ve Deniz Çeliker, 2022). Örneğin Ültay ve Comardoğlu (2021) tarafından yapılan araştırmada inceledikleri çalışmalarda en fazla yarı deneysel yöntemin kullanıldığı tespit edildiği; Demirci Güler ve Irmak (2018), Kahraman ve Kaya (2021) ve Yılmaz ve Deniz Çeliker (2022) tarafından yapılan çalışmalarda ise en fazla deneysel yöntemin tercih edildiği anlaşılmıştır. Mevcut çalışmada incelenen tezlerin amaçları arasında en fazla öğretimin başarı davranış üzerindeki etkisini belirlemek olduğu gözününe alındığında, bu amaca ulaşabilmek için en uygun yöntemlerin başında yarı deneysel yöntemin geldiği söylenebilir. Bu nedenle çalışma kapsamındaki lisansüstü tezlerde yarı deneysel yöntemin daha çok tercih edildiği düşünülmektedir.

Fen eğitiminde web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerde en fazla kullanılan veri toplama aracının başarı testinin olduğu, bunu ölçek/envanter ve görüşmenin takip ettiği belirlenmiştir. Alanyazında benzer sonuca ulaşmış çalışmalara rastlamak mümkündür. Örneğin Demirci Güler ve Irmak (2018) çalışmalarında, fen eğitiminde teknoloji kullanımı üzerine yapılan yayınları incelemiş en fazla kullanılan veri toplama araçlarının sırasıyla başarı testi, ölçek ve görüşme formu olduğunu tespit etmişlerdir. Mevcut çalışmada incelenen tezlerin amaçları arasında en çok öğretimin başarı üzerinde etkisini belirleme yer aldığı için, en fazla kullanılan veri toplama aracının başarı testlerinin olmasında etkili olduğu söylenebilir.

İncelenen lisansüstü tezlerde örneklem olarak en çok ortaokul öğrencilerinin tercih edildiği tespit edilmiştir. Ültay ve Comardoğlu (2021) tarafından yapılan çalışmada da benzer sonuca ulaşılmıştır. Ültay ve Comardoğlu'nun (2021) çalışmasında ilkökul veya ortaokul öğrencilerinin, Yıldızay ve Çetin'in (2018) çalışmasında ise K-12 öğrencilerinin en fazla çalışılan örneklem grubu olduğu ve bu örneklem gruplarının ortaokul öğrencilerini de kapsadığı görülmektedir. Bununla birlikte bazı çalışmalarda ise farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Örneğin Kahraman ve Kaya'nın (2021) çalışmasında lisans öğrencilerinin ve Köse ve Yüzüak'ın (2020) çalışmasında ortaöğretim ve öğretmen adaylarının en fazla yer alan örneklem grupları olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda belirli bir öğrenme modeli kapsamında hem makale hem de tezleri incelemiş olmalarının mevcut çalışma sonucu ile farklılığa sebep olduğu düşünülmektedir. Ayrıca mevcut çalışmada, incelenen tezlerde örneklem büyüklüğü olarak en fazla 51-100 arasının yer aldığı bulunmuştur. Kahraman ve Kaya (2021) tarafından yapılan çalışmada da benzer sonuca ulaşılmıştır. İncelenen çalışmalarda en fazla yarı deneysel desenin kullanılmış olmasının bu sonuca ulaşılmasında etkili olduğu söylenebilir. Çünkü yarı deneysel desende örnekleme hem kontrol hem de deney grubu olmak üzere en az iki farklı sınıfta yer alan öğrenciler oluşturmaktadır. Gültekin ve Baran (2022) tarafından yapılan bir araştırma Türkiye'de ortaokulda derslik başına düşen öğrenci sayısının 2012 yılından 2020 yılına doğru azalma eğiliminde olduğu göstermiştir. Örneğin ortalama derslik başına düşen öğrenci sayısı 2012-2013 yılında 43.9 sınıf iken, 2020 yılında bu sayının 30.9 olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar mevcut çalışmanın bu bulgusunu desteklemektedir.

Fen eğitiminde web aracılıyla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerin veri analiz yöntemleri incelenmiştir. Çalışma sonucunda nicel verilerin analizinde en fazla sırasıyla ortalama/standartma, t-testi ve frekans/yüzdenin, nitel verilerin analizinde ise en fazla içerik analizi yönteminin kullanıldığı tespit edilmiştir. Alanyazında mevcut bulguya nispeten yakın sonuçlar elde eden çalışmalar bulunmaktadır. Kahraman ve Kaya (2021) tarafından yapılan çalışmada harmanlanmış öğrenmeye yönelik yapılan yayınların nicel verilerinin analizinde en fazla t-testinin kullanıldığı görülmektedir. Delen (2021) tarafından yapılan çalışmada tüm disiplinlerde e-öğrenme kullanımına yönelik yapılan yayınlarda nicel verilerin analizinde en fazla betimsel istatistiklerden frekans/yüzde'nin kullanıldığı görülmüştür. Yine benzer başka bir çalışmada Gökteş ve diğerleri (2012) tarafından yapılmış ve nicel verilerin analizinde en fazla frekans/yüzde/çizelgenin kullanıldığı tespit edilmiştir. Çalışmalarda t-testinin çok kullanılıyor olmasının nedeni olarak, bu alandaki çalışmalarda araştırma yöntemi olarak daha çok yarı deneysel yöntemin tercih edilmesinin etkili olduğu söylenebilir. Bu yönetime ait elde edilen verilen nicel verilerin analizinde bağımsız gruplar t-testi kullanılmaktadır ve t-testini uygulamak için

de ortalama/standart sapma değerlerinin hesaplanması gerekmektedir. Bu da ortalama/standart sapma kullanımının fazla olmasını açıklamaktadır.

Son olarak çalışmada çalışma kapsamındaki lisansüstü tezler, nicel verilerin analizleri sonucunda elde ettikleri sonuçlar incelenmiştir. Sonuçlar, veri analizinde istatistiksel olarak olumlu yönde anlamlı fark çıkan ve çıkmayan sonuçlar olarak kategorilendirilmiştir. İstatistiksel olarak olumlu yönde anlamlı fark çıkan sonuçların yüzdesinin, istatistiksel olarak olumlu yönde anlamlı fark çıkmayan sonuçların yüzdesinden üç katı olduğu görülmüştür. Elde edilen bu bulguya dayalı olarak, web aracılığla öğrenmenin birçok değişken üzerinde büyük oronda başarılı olduğu söylenebilir. Bu değişkenler ayrıntılı olarak incelendiğinde ise, web aracılığıyla öğrenmenin en fazla öğrencilerin fen başarısı üzerinde istatistiksel olarak olumlu yönde etkili olduğu görülmüştür. İstatistiksel olarak olumlu yönde anlamlı fark çıkmayan değişkenler incelendiğinde de, en çok fene karşı tutum olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonucun elde edilmesinde tutum gibi duyuşsal değişkenlerin değişimlerinin çok kolay olmamasından kaynaklı olduğu düşünölmektedir.

Sonuç olarak; Türkiye’de son 20 yılda fen eğitiminde web aracılığıyla öğrenmenin gerçekleştiği 78 lisansüstü tez çalışması incelenmiş ve bu alandaki genel eğilim ortaya konulmuştur. İncelenen çalışmalarda daha çok nicel yöntemlerin ve yarı deneysel deseninin kullanıldığı, en fazla öğretimin başarı düzeyine etkisi konusunun araştırıldığı, daha çok 51-100 örneklem büyüklüğüne sahip ortaokul öğrencileriyle çalışıldığı, daha çok başarı testleri kullanılarak verilerin toplandığı, elde edilen nicel verilerin en fazla ortalama/standart sapma, nitel verilerin ise içerik analizi kullanılarak analiz edildiği, en çok istatistiksel olarak olumlu yönde anlamlı fark çıkan değişken fen başarısı olurken, en çok istatistiksel olarak olumlu yönde anlamlı fark çıkmayan değişkenin ise fene karşı tutum olduğu anlaşılmıştır.

Öneriler

Web Aracılığıyla Öğrenmeye İlişkin İçerik Analizi Yapacak Olan Araştırmacılara Öneriler

- Bu çalışmada sadece lisansüstü tez çalışmaları incelenerek, Türkiye’deki fen eğitiminde web aracılığıyla öğrenmenin mevcut durumu ortaya konulmuştur. Türkiye’de web aracılığla öğrenmenin gerçekleştiği lisansüstü tezlerin yoğunluğu ve bu tezlerin bir içerik analizinin yapılmamış olmasından dolayı sadece lisansüstü tezlerin bütüncül bir bakış açısıyla incelenmesinin bu alandaki genel eğilim hakkında fikir sahibi olabilmemize yeterli olacağı düşünölmüştür. Bu konuda yapılmış makale ve bildirimler de incelenerek çalışmanın kapsamı genişletilebilir.
- Mevcut çalışmanın kapsamını belirlemek amacıyla tez tarama katalogu, “web tabanlı eğitim/öğretim/öğrenme”, “internet tabanlı eğitim/öğretim/öğrenme”, “internete dayalı eğitim/öğretim/öğrenme”, web destekli eğitim/öğretim/öğrenme”, “internet destekli eğitim/öğretim/öğrenme”, “çevrimiçi”, “Web 2.0” anahtar kelimeleri kullanılarak taranmıştır. Bu anahtar kelimeler araştırmacılar ile eğitim teknolojileri alanında uzman bir öğretim üyesi birlikte karar vermiştir. Eğitim teknolojileri uzmanı, çalışmanın amacına doğrutusundaki lisansüstü tezleri belirlemek için bu anahtar kelimeleri yeterli ve uygun görölmüştür. Fakat daha spesifik web kullanımının gerçekleştiği daha pek çok farklı çalışma bulunabilir. Bu nedenle ileride mobil öğrenme, e-öğrenme, Web 3.0, Web 4.0, bulut bilişim sistemleri, sanal fen bilimleri laboratuvarı, e-kitap gibi farklı anahtar kelimeler kullanılarak, daha özel web araçlarının kullanımı ile ilgili eğilimler de belirlenebilir.
- Nitel verilerin analiz sonuçları birbirinden çok farklı olduğu için çok daha uzun süreli ve kapsamlı bir analiz gerektirmektedir. Bu nedenle bu çalışmada sadece lisansüstü tezlerin nicel verilerinin analiz sonuçları incelenmiştir. İleride yapılacak olan çalışmalarda nitel verilerin analiz sonuçları da incelenebilir.

Fen Öğretiminde Web Araçlarını Kullanacak Olan Araştırmacılara Öneriler

- Çalışmada lisansüstü tezlerde kullanılan öğrenme araçları incelenmiştir. İleride bu alanda yapılacak çalışmalarda tespit edilen bu araçlardan farklı öğrenme araçları tercih edilerek, etkisi incelenebilir.

- İncelenen lisansüstü tezlerde daha çok nicel yöntemlerin kullanıldığı, karma ve nitel yöntemlerin daha az tercih edildiği görülmüştür. Bu alanda yapılacak çalışmalarda nitel yöntemler tercih edilerek, konu hakkında daha derinlemesine bilgi elde edilebilir.
- İncelenen lisansüstü tezlerin istatistiksel olarak olumlu yönde anlamlı fark çıkmayan değişkenler üzerinde yeni çalışmalar yürütülebilir.

Kaynakça

- Aktaş, M. (2013). *Fen ve teknoloji dersinde web tabanlı uzaktan eğitimin öğrencilerin akademik başarı ve tutumları üzerindeki etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Balliel, B. (2021). Fen bilimleri dersi için tasarlanan bir ağ araştırması (webquest) etkinliğinin öğrencilerin mantıksal düşünme yeteneklerine etkisi. *Anadolu Öğretmen Dergisi*, 5(1), 97-109. <https://doi.org/10.35346/aod.928113>
- Bersin, J. (2004). *The blended learning book: Best practices, proven methodologies, and lessons learned*. John Wiley & Sons.
- Bıla, C. (2001). *Bireysel ve kitle iletişim aracı olarak internet ve toplumsal etkileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Bilen Kaya, D. (2012). *Temel kimya laboratuvar dersinin web ortamı ile desteklenmesinin öğrencilerin başarısına ve derse yönelik tutumuna etkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Bilgiç, H. G., & Tüzün, H. (2015). Yükseköğretim kurumları web tabanlı uzaktan eğitim programlarında yaşanan sorunlar. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 26-50.
- Biricik, Z. (2022). Dijitalin devrimi ve bileşenleri: ağlar, bilgisayar ve internet. Z. Biricik (Ed) *Dijital Çağ Değişen Paradigmalar Yeni Fırsatlar ve Riskler* içinde (s. 7-24). Efeakademi Yayınları.
- Bonk, C. J. (2002). *Online training in an online world*. CourseShare com. https://publicationshare.com/docs/corp_survey.pdf
- Castells, M. (2013). *Communication power*. Oxford University Press.
- Cook, D. A. (2007). Web-based learning: pros, cons and controversies. *Clinical Medicine*, 7(1), 37-42.
- Cüez, T. (2006). *İlköğretim 8 sınıflarda fen bilgisi dersinde web tabanlı öğretim desteğinin öğrenci başarısına etkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Çalık, M., & Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 33-38. <https://doi.org/10.15390/EB.2014.3412>
- Dağlı, H. (2022). *7. sınıf fen eğitiminde uzaktan eğitim yoluyla verilen üç boyutlu tasarım uygulamasının etkililiği: Vaka çalışması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Delen, A. (2021). *Türkiyede e-öğrenme ortamlarına ilişkin yapılan araştırmalardaki eğilimler: 2004-2020 dönemi tezlerin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Demirci Güler, M. P., & Irmak, B. (2018). Fen eğitiminde teknoloji kullanımı üzerine yapılan çalışmaların içerik analizi. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 2473-2496. <https://doi.org/10.29299/kefad.2018.19.03.019>
- Devran, P., Öztay, E. S., & Çelikkıran, A. T. (2021). Türkiye’de fen eğitiminde teknoloji entegrasyonu üzerine öğretmenler ile yapılan çalışmaların içerik analizi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 10(4), 1789-1825. <http://doi.org/10.30703/cije.938487>
- Ersöz, B. (2020). Yeni nesil web paradigması-web 4.0. *Bilgisayar Bilimleri ve Teknolojileri Dergisi*, 1(2), 58-65.
- Göktaş, Y., Küçük, S., Aydemir, M., Telli, E., Arpacık, Ö., Yıldırım, G., & Reisoğlu, İ. (2012). Türkiye’de eğitim teknolojileri araştırmalarındaki eğilimler: 2000-2009 dönemi makalelerinin içerik analizi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(1), 177-199.

- Gültekin, D., & Ö. Baran, P. (2022). Türkiye’de zorunlu eğitim serencâmı: Ulusal, bölgesel ve uluslararası bir değerlendirme. *Social Sciences Research Journal*, 11(3), 466-482.
- Güneş, M. G. (2019). *Öğretmenlerin eğitim teknolojisi standartları ile ilgili öz yeterliliklerin incelenmesi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- He, J., Jin, B., Xu, Z., & Zhang, D. (2022). Measuring elementary students’ behavioral engagement in web-based science inquiry learning. *Journal of Online Learning Research*, 8(3), 289-313.
- Horzum, M. B., (2003). *Öğretim elemanlarının internet destekli eğitime yönelik düşünceleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Iyamuremye, A., Mukiza, J., Nsengimana, T., Kampire, E., Sylvain, H., &Nsabayezu, E. (2022). Knowledge construction in chemistry through web-based learning strategy: a synthesis of literature. *Education and Information Technologies*, 1-20. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11369-x>
- Jayarajah, K., Saat, R. M., & Rauf, R. A. A. (2014). A review of science, technology, engineering & mathematics (STEM) education research from 1999–2013: A Malaysian perspective. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 10(3), 155-163. <http://doi.org/10.12973/eurasia.2014.1072a>
- Kahraman, B., & Kaya, O. N. (2021). Fen eğitimi alanında yapılmış harmanlanmış çalışmalarına yönelik tematik içerik analizi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(3), 509 – 526. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2020058309>
- Kara, S., & Aktürkoğlu, B. (2019). İlkokul fen bilimleri ders kitaplarında kavram yanlışlarına neden olabilecek sözel ve görsel içerik. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 13(1), 234-259. <https://doi.org/10.17522/balikesirnef.523827>
- Karadağ, E. (2009). Eğitim bilimleri alanında yapılmış doktora tezlerinin tematik açıdan incelemesi. *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 75-87.
- Karagöz, F. (2010). *İlköğretim fen ve teknoloji dersinde web destekli öğretim yönteminin etkililiği* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Kedikli, D., & Katrancı, Y. (2021). Geometrik düşünme düzeyleri ile ilgili tezlerin betimsel içerik analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(2), 251-273. <http://doi.org/10.33400/kuje.950983>
- Keskin, M., & Özer Kaya, D. (2020). Covid-19 sürecinde öğrencilerin web tabanlı uzaktan eğitime yönelik geri bildirimlerinin değerlendirilmesi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 59-67.
- Köse, S., & Yüzüak, A. V. (2020). Fen ve matematik eğitiminde ters yüz edilmiş sınıf modeliyle ilgili yapılan çalışmalar: Tematik bir inceleme. *Bartın Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 15-33.
- Lee, J., Park, H. K., Noh, J., Chung, Y., & Jung, Y. (2015). Research trends web-based inquiry learning in science education: A review of publications in selected journals from 2001 to 2014. *EdMedia+ Innovate Learning*, 1256-1262.
- Mısırlı, Z. A. (2007). *Web tabanlı öğrenme yönetim sistemine ilişkin öğrenci ve öğretmen görüşleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Miles, M, & Huberman, A. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage.
- Namdar, B., & Küçük, A. (2018). Fen eğitiminde teknoloji entegrasyonu çalışmalarının betimsel içerik analizi: Türkiye örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (48), 355-383. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.375088>
- Nomura, Y. (2022). Development of fire safety education materials enriching students’ understanding of energy concept in elementary and secondary science. *J SSE Research Report*, 37(1), 1-4.

- Orhan, A. T., & Men, D. D. (2018). Web tabanlı öğretimin fen dersi başarısına ve fen dersine yönelik tutuma etkisi: bir meta analiz çalışması. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 245-284. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.465728>
- Özarlan, M., Kubat, B., & Bay, Ö. F. (2007, Ocak 31-Şubat 2). *Uzaktan eğitim için entegre ofis dersinin web tabanlı içeriğinin geliştirilmesi ve üretilmesi*[Tam Metin Bidiri]. IX Akademik Bilişim Konferansı, Kütahya.
- Özkan, G. (2022). Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevrimiçi fizik öğretimi konusundaki görüşleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (53), 685-699.
- Özen, Y., Gülaçtı, F., & Çıkılı, Y. (2004). Eğitim bilimleri ve internet. *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 3(1), 52-57.
- Palancı, E. (2023). *Web destekli 5e öğrenme modelinin öğrencilerin fen bilimleri başarılarına, motivasyonlarına ve öz yeterlik inançlarına etkisinin araştırılması* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Parlakılıç, A., & Güldüren, C. (2019). Türkiye'deki e-öğrenme araştırmalarında yönelimler. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 19-28.
- Soydal, H. (2006). Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde e-ticaret. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 539-552.
- Suri, H., & Clarke, D. (2009). Advancements in research synthesis methods: From a methodologically inclusive perspective. *Review of Educational Research*, 79(1), 395-430. <https://doi.org/10.3102/0034654308326349>
- Teralı, M. (2012). *İlköğretimde web destekli öğrenme uygulamalarının öğrencilerin İngilizce dersine ve web destekli öğrenmeye yönelik tutumlarına etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Yakın Doğu Üniversitesi.
- Tüysüz, C., & Aydın, H. (2007). Web tabanlı öğrenmenin ilköğretim okulu düzeyindeki öğrencilerin tutumuna etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(22), 73-84.
- Ültay, E., & Comardoğlu, Ç. (2021). Fen bilimleri dersi kapsamında teknoloji uygulamaları ve tasarımına yönelik yapılan çalışmaların betimsel içerik analizi. *Journal of International Social Research*, 14(77), 804-814.
- Ültay, E., Akyurt, H., & Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 188- 201. <https://doi.org/10.21733/ibad.871703>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yıldızay, Y., & Çetin, G. (2018). Fen eğitiminde eğitim teknolojileri kullanımı: İçerik analizi. *International Journal of Computers in Education*, 1(2), 21-33.
- Yılmaz, A., & Deniz Çeliker, H. (2022). 2010-2020 yılları arasında teknoloji temelli fen eğitimi alanındaki lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 213-231. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.1087868>
- Yulianti, I., Hamidah, I., Komaro, M., Mudzakir, A., & Alias, M. (2021). Web-based ionliquids learning media to measure the competence of the Polytechnic student. *Journal of Technology and Science Education*, 11(2), 284-294. <https://doi.org/10.3926/jotse.1145>

EXTENDED SUMMARY

It is essential to benefit from computer and internet products in teaching science subjects and concepts (Balliel, 2021). The Internet has become an indispensable part of educational environments, as it is in every field. Different definitions such as "web-based learning," "internet-based learning," "internet-based learning," and "e-learning" can be made for web-based learning via the internet (Mısırlı, 2007). It is seen that the use of web-based and web-assisted learning applications in which web technologies are used in science education is widespread. Examining the studies in science education in which learning via the web will enable us to understand the current trends in this field clearly. This study aims to investigate the postgraduate theses in which science education was taught via the web in Turkey using content analysis. The descriptive content analysis model, one of the content analysis methods based on the qualitative research approach, was used in the study. There were 78 postgraduate theses in the scope of the research, obtained from the database of the National Thesis Center by searching the keywords "science education," "web-based," "web-supported," "internet-based," "internet-supported," "online," and "web 2.0". Within the scope of the study, there are 78 postgraduate theses, 57 of which are master's and 21 are doctoral theses. The researchers rearranged the Publication Classification Form, developed by Sözbilir and Kutu (2008), and named it the Modified Publication Classification Form [DYSF]. DYSF was used as a data collection tool in the study. DYSF consists of eight parts: the tag, the learning tool used, the subject, the research method and design, the data collection tools, the sample-sample size, the data analysis type, and the results. A form was filled out for each of the theses included in the study. The data obtained using the Edited Publication Classification Form was analyzed using content analysis. The similarity rate between the data set coded separately by the researchers was 92%. This ratio shows that the reliability of the data is provided. The data were analyzed by content analysis method. As a result, it was concluded that the most used learning tools in the dissertations were Flash, Web 2.0 tools, Dreamweaver, and Photoshop. It was seen that the most studied subjects are the effect of teaching on the level of success, the impact of education on affective behavior, and teaching material design, respectively. It was understood that quantitative methods are preferred the most, and mixed methods are selected the least in postgraduate theses. It is seen that the most commonly used research designs in postgraduate theses are quasi-experimental, followed by case study, explanatory, survey, and triangulation methods, respectively. However, it was understood that phenomenology, concept analysis, and content analysis methods were the least preferred methods. It was seen that the most used measurement tool in the theses was the achievement test, and the least used measurement tool was the document. It was seen that the sample of the theses was mainly composed of secondary school students, and undergraduate students and teachers shared the following order. While the most preferred sample sizes in postgraduate theses were between 51-100, 11-50, and 101-200, respectively, it was understood that the most diminutive preferred sample size is 1-10. It was understood that among the quantitative data analysis methods in the theses, descriptive statistics with tables, t-tests, and figure/graphical representation were used the most. In contrast, correlation, MONOVA/MANCOVA, and regression analyses were used the least. Additionally, it was concluded that the content analysis method was used the most among the qualitative data analysis methods. Moreover, statistically positive significant results were mainly obtained on science achievement, and statistically positive significant results were not primarily obtained on attitude towards science. Finally, it has been suggested to the researchers who will make content analyses on learning through the web that the scope of the study can be expanded by examining articles and papers with different keywords. Also, some suggestions were made to the researchers who will use the web tool in science teaching in line with the findings obtained from the study.

EKLER

Ek-1. Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Yüksek Lisans (f)	Doktora (f)	Toplam (f)
2001	0	1	1
2002	2	0	2
2003	0	0	0
2004	2	0	2
2005	2	1	4
2006	1	0	1
2007	1	1	2
2008	1	1	2
2009	2	0	2
2010	6	2	8
2011	2	2	4
2012	3	1	6
2013	3	1	4
2014	2	1	3
2015	2	4	6
2016	0	0	0
2017	3	0	3
2018	3	1	4
2019	6	1	7
2020	5	0	6
2021	10	4	14
2022	1	0	1
Toplam	57	21	78

Ek-2. Lisansüstü Tezlerin Yürütüldükleri Üniversiteler

Üniversite	Yüksek Lisans (f)	Doktora (f)	Toplam (f)
Aksaray Üniversitesi	1	0	1
Anadolu Üniversitesi	1	0	1
Boğaziçi Üniversitesi	2	0	2
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	0	1	1
Bülent Ecevit Üniversitesi	2	0	2
Celal Bayar Üniversitesi	2	0	2
Cumhuriyet Üniversitesi	1	0	1
Çanakkale18 Mart Üniversitesi	2	0	2
Dicle Üniversitesi	1	2	3
Dokuz Eylül Üniversitesi	5	2	7
Düzce Üniversitesi	1	0	1
Ege Üniversitesi	2	0	2
Erciyes Üniversitesi	0	1	1
Fırat Üniversitesi	1	1	2
Gazi Üniversitesi	4	3	7
Hacettepe Üniversitesi	0	1	1
İnönü Üniversitesi	0	1	1
İstanbul Aydın Üniversitesi	1	0	1
Karadeniz Teknik Üniversitesi	2	2	4
Kastamonu Üniversitesi	3	0	3
Kocaeli Üniversitesi	2	0	2
Marmara Üniversitesi	6	1	7
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	1	2	3
Necmettin Erbakan Üniversitesi	2	0	2
Niğde Ömer Halis Üniversitesi	1	0	1
Ortadoğu Teknik Üniversitesi	2	2	4
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	6	1	7
Osman Gazi Üniversitesi	1	0	1
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	1	0	1
Sakarya Üniversitesi	1	0	1
Sıtkı Koçman Üniversitesi	1	0	1
Uludağ Üniversitesi	1	1	2
Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1	0	1
Toplam	57	21	78

Ek-3. Düzenlenmiş Yayın Sınıflama Formu

1. LİSANSÜSTÜ TEZİN KÜNYESİ				
Tezin Adı				
Yazarı				
Yıl		Türü ☐ Yüksek lisans ☐ Doktora		
Yürütüldüğü Üniversite				
Temel Alanı ☐ Fen ☐ Fizik ☐ Kimya ☐ Biyoloji				
2. ÖĞRENME ARACI				
☐ Web 2.0 ☐ Flash ☐ Dreamweaver ☐ Photoshop ☐ Diğer...				
3. AMACI				
Öğrenme ☐ Başarı Düzeyi Belirleme ☐ Diğer....		☐ Kullanım Durumunu Belirleme ☐ Görüş Belirleme		
Öğretim ☐ Başarı Düzeyine Etkisi ☐ Duyuşsal davranışa Etkisi ☐ Diğer...		☐ Öğretim Materyali Tasarımı ☐ Laboratuvar/Deney Tasarımı		
Öğretmen Eğitimi ☐ Öğretmen Adayı Eğitimi ☐ Hizmet İçi Eğitim		☐ Eğitim Öğretim Sorunlarını Belirleme ☐ Özel Eğitim		
☐ Psikomotor davranış/Bilimsel Süreç Becerileri Tespiti		☐ Diğer.....		
☐ Duyuşsal Davranış Tespiti				
4. YONTEM				
Nicel		Nitel		Karma
Deneysel	Deneysel Olmayan	Etkileşimli	Etkileşimsiz	
☐ Tam Deneysel ☐ Yarı Deneysel ☐ Zayıf Deneysel ☐ Tek Denekli	☐ Betimsel ☐ Karşılaştırmalı ☐ Korelasyonel ☐ Tarama ☐ Ex-post Facto ☐ İkincil Veri Analizi	☐ Kültür Analizi ☐ Olgubilim ☐ Örnek Olay ☐ Teori Oluşturma ☐ Eylem Araştırması ☐ Diğer...	☐ Tarihsel Analiz ☐ Kavram Analizi ☐ Derleme ☐ İçerik Analizi ☐ Diğer...	☐ Açıklayıcı ☐ Keşfedici ☐ Çeşitleme ☐ Gömülü
5. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI		6. ÖRNEKLEM ve ÖRNEKLEM BÜYÜKLÜĞÜ		
Geleneksel	Alternatif			
☐ Anket ☐ Başarı Testi ☐ Ölçek/Envanter	☐ Görüşme ☐ Gözlem ☐ Doküman ☐ Diğer Alternatif Araçlar	☐ Okul Öncesi ☐ İlkokul (1-4) ☐ Ortaokul (5-8) ☐ Lise (9-12) ☐ Lisans ☐ Lisansüstü ☐ Öğretmen ☐ Diğer	☐ 1-10 arası ☐ 11-50 arası ☐ 51-100 arası ☐ 101-200 arası ☐ 201-500 arası ☐ 500'den fazla	
7. VERİ ANALİZ TÜRÜ			8. SONUÇ	
Nicel		Nitel	İstatistiksel olarak anlamlı fark var	İstatistiksel olarak anlamlı fark yok
Betimsel	Kestirimsel			
☐ Yüzde/Frekans ☐ Ort./St. Sapma	☐ t-testi ☐ Korelasyon ☐ ANOVA/ANCOVA ☐ MANOVA/MANCOVA ☐ Faktör Analizi ☐ Regresyon ☐ Non-parametrik testler ☐ Diğer...	☐ İçerik Analizi ☐ Betimsel Analiz	☐ Başarı ☐ Tutum ☐ Motivasyon ☐ Özyeterlik ☐ Diğer...	☐ Başarı ☐ Tutum ☐ Motivasyon ☐ Özyeterlik ☐ Diğer...

ALMANYA VE MACARİSTAN'DA AŞIRI SAĞ PARTİLERİN SİYASAL SÖYLEM VE POLİTİKALARI

POLITICAL DISCOURSE AND POLICIES OF FAR-RIGHT PARTIES IN GERMANY AND HUNGARY

Hafijur RAHMAN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Kamu Yönetimi Bölümü
hafijdu@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7945-6307

Aslıhan ÇİÇEK

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Kamu Yönetimi ABD
aslihan.cicek8822@gop.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0509-0335

ÖZ

Geliş Tarihi:

08.05.2023

Kabul Tarihi:

21.11.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Aşırı sağ
Avrupa
Popülizm
AfD
FIDESZ

Keywords

Far-right
Europe
Populism
AfD
FIDESZ

21. yüzyılın küresel siyasetinde, özellikle Avrupa'da en çok tartışma konusu olan mesele zenofobi, islamofobi, göçmen karşıtlığı gibi kavramları da içine alacak şekilde güçlenen popülist karakterli aşırı sağ partilerin söylem ve politikalarının görünürlüğündeki artıştır. Popülist aşırı sağ, özellikle 2000'li yıllardan itibaren demokrasi ve insan hakları gibi değerlerin kalesi olarak görülen Avrupa'da kendine bir seçmen tabanı bulmuştur. Bu seçmenler, aşırı sağ partilerin popülist söylemlerinden etkilenecek onları muhalefet ve iktidar konumuna yükseltmişlerdir. Neredeyse bütün Avrupa ülkelerindeki siyasal alanda en önemli aktörler haline gelen ve kamuoyu oluşturabilecek kadar etkili söylemlerle seçmen kitlesini günden güne genişleten aşırı sağ partiler, Avrupa medeniyeti için önemli bir tehdide dönüşmüştür. Bu çalışmada, aşırı sağ partilerin Almanya ve Macaristan'da gelişim süreçleri ve mevcut durumdaki siyasal alanda etkileri ele alınmıştır. Çalışmada Almanya ve Macaristan'daki aşırı sağ siyasi partilerin söylem ve politikaları karşılaştırılarak ideolojik benzerlikleri ve farklılıklarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmanın hipotezi, hepsi aynı zamanda Avrupa Birliği üyesi olan Almanya ve Macaristan'daki aşırı sağ siyasal partilerin benzer siyasal söylem ve politikaları savundukları ve ideolojik bakımdan birbirine benzer özellikler taşıdığıdır.

ABSTRACT

In 21st-century global politics, a focal point of intense debate, particularly in Europe, revolves around the escalating prominence of far-right parties espousing populist ideologies, which have evolved to encompass terms such as xenophobia, Islamophobia, and anti-immigrant sentiments. Since the 2000s, the populist far-right has found a voter base in Europe, which is seen as a bastion of values such as democracy and human rights. The populist discourses of far-right parties have influenced these voters and have elevated them to the position of opposition and power. Far-right parties, emerging as pivotal players in the political landscape across nearly all European nations, continually broaden their voter base through compelling discourses that shape public opinion, posing a substantial threat to the fabric of European civilization. This study discusses the development processes of far-right parties in Germany and Hungary and their effects in the current political arena. The study aims to compare the discourses and policies of far-right political parties in Germany and Hungary and to reveal their ideological similarities and differences. The research posits a hypothesis suggesting that far-right political parties in Germany and Hungary propagate analogous political discourses and policies, demonstrating shared ideological characteristics despite their membership in the European Union.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1294246>

Atıf/Cite as: Rahman, H., & Çiçek, A. (2023). Almanya ve Macaristan'da aşırı sağ partilerin siyasal söylem ve politikaları. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2282-2294.

Giriş

1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin dağılması liberal ideolojinin, neoliberal iktisadi politikaların ve liberal demokrasinin tarihin sonu iddiasını güçlendirmiş olsa da 21. yüzyılın hemen başında gerçekleşen birtakım olaylar başta Batı demokrasileri olmak üzere birçok ülkede liberal demokrasinin tartışmalı hale gelmesine neden olmuştur (Çiçek, 2022: 4). Liberal demokrasinin yaşadığı bu krizin arkasında yatan çok sayıda sebep olmakla birlikte, bunlardan biri de kuşkusuz aşırı sağ hareketlerin ve aşırı sağ siyasi partilerin güçlenmesi, seçmen nezdinde önemli bir teveccüh görmesi ve hatta bu hareketlerin/partilerin muhalefet ya da iktidar olabilecek bir potansiyele ulaşmasıdır. Son 20 yıllık süreçte yaşanan birçok olay, aşırı sağ fikirlere sahip olan radikal siyasi partilerin güçlenmesine vesile olmuştur.

11 Eylül 2001'de ABD'de bulunan Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yönelik saldırılar, 2004 yılında İspanya'nın başkenti Madrid ve 2005 yılında İngiltere'nin başkenti Londra'da gerçekleştirilen patlamalar, 2008-09 yılın Küresel Ekonomik Krizi, Irak Şam İslam Devleti (DEAŞ) terör örgütünün Almanya, Belçika, İspanya, Fransa, İsveç, Danimarka gibi ülkeleri hedef alan bombalı terör saldırıları ve Suriye'de meydana gelen iç savaş sonrasında kitlesel göç hareketlerinin Avrupa'yı da hedef haline getirmesi Avrupa'da aşırı sağ partilerin ırkçı ve xenofobik söylem düzeylerini artırmış ve seçmenlerde bu söylemlerin ve ırkçı politikaların önemli bir karşılık bulduğu görülmüştür (Eser ve Çiçek, 2020: 117).

Başta haber bültenleri, gazeteler, akademik çalışmalar ya da sosyal medya olmak üzere pek çok platformda aşırı sağ hareketlerin ve siyasi partilerin yükselişte olduğuna dair enformasyona rastlamak mümkündür. Başta Batı Avrupa olmak üzere dünyanın farklı coğrafyalarında aşırı sağ politikaları ve söylemleri benimseyen liderlerin ve siyasi partilerin seçmenler nezdinde karşılık bulduğu dikkat çekmektedir. Zira bahsi geçen siyasi partilerin oy oranlarında yaşanan artışlar, esasında liberal demokrasiye inanan ana akım partilerin bile aşırı sağ politika ve söylemlerle seçmen devşirme isteğini rakamlarla ölçmek de mümkündür.

Dünyanın farklı coğrafyalarında kurulan ya da siyasi sistem içinde iktidar yarışı veren aşırı sağ siyasi partilerin söylem ve politikaları genellikle birbirine benzer özellikler taşımaktadır. Daha çok reaksiyoner bir bakış açısına sahip olan bu partilerin ırkçılık, milliyetçilik, yabancı düşmanlığı, demokrasi karşıtlığı ve güçlü devlet vurgusu üzerinden politik söylemlerini inşa ettiği görülmektedir (Mudde, 2000: 11). Aşırı sağ siyasi partilerin reaksiyoner popülist söylemlerinin baremi, o ülkenin gündemine göre değişkenlik gösterse de içerikleri birbirine benzer nitelikler göstermektedir. Bu çalışmada Almanya ve Macaristan'daki aşırı sağ siyasi partilerin söylem ve politikaları karşılaştırılarak ideolojik benzerlikleri ve farklılıklarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmanın hipotezi, hepsi aynı zamanda Avrupa Birliği üyesi olan Almanya ve Macaristan'daki aşırı sağ siyasi partilerin benzer siyasi söylem ve politikaları savundukları ve ideolojik bakımdan birbirine benzer özellikler taşıdığıdır. Yapılan literatür taramasında Avrupa'daki aşırı sağ partilerin ya tek başına ele alındıkları ya da söylemlerinde bir karşılaştırma yapıldığına rastlanmıştır. Avrupa'nın demokratik değerlere en çok bağlı iddiasını taşıyan, kalkınmasında göçmen işçilerin önemli bir etkiye sahip olduğu Almanya ile en güçlü partilerinin aşırı sağ söylem konusunda bir yarış içinde olduğu Macaristan, bu çalışmanın odağında yer almıştır. Bu iki ülkenin seçilmesinde ayrıca Batı Avrupa ve Doğu Avrupa örneklerinde aşırı sağ partilerin gündemlerindeki benzerlik ve farklılıkları görmek de amaçlanmıştır.

Kavramsal Çerçeve: Aşırı Sağ

Aşırı sağ terimi, tarihsel süreç içinde inşa edilmiş bir fenomen olup özellikle I. ve II. Dünya Savaşı yılları arasında marjinal sağ partileri tanımlamak için kullanılmıştır. 1930'lu yıllarda aşırı sağ hareketleri besleyen temel dinamikler büyük ekonomik buhran ve antisemitizmdir (Alkan, 2015: 276). İki Dünya Savaşı arasında ortaya çıkan aşırı sağ partilerin bir diğer önemli özelliği ise demokrasiyi reddeden bir anlayışın bu parti kadrolarında hâkim bulunmasıdır. Bu dönemdeki aşırı sağ siyasi partilerin en önemli temsilcileri Adolf Hitler ve Benito Mussolini gibi faşist ve lider kültürünün hâkim olduğu yapılarıdır (Art, 2013). Bu partiler, demokrasiye pejoratif bir anlam yüklerler. Günümüzde aşırı sağ siyasi partiler ise demokrasiyi reddetmekten uzaktadırlar ve hatta demokrasiyi yücelten bir retorik kullanmaktadır. Buna karşın demokratik teamüllere aykırı popülist politikalarından beslenirler.

Aşırı sağ kavramının geçtiği her yerde göçmenlik ve güvenlik gibi siyasi konuların yanı sıra antisemitizm ve ırkçılık gibi ideolojik eğilimler de akla gelir. Özellikle burada bahse konu olan ırkçılık eğilimi, aşırı sağ ideolojilerde eşitsizliklerin doğal bir durum olarak kabul edilmesini ve dolayısıyla bazı grupların diğerlerinden daha üstün olduğuna inanmalarına imkân tanır. Böylece aşırı sağ fikirler, farklılıkları tehdit olarak gören, yerlici

söylemler üzerine dışlayıcı bir politika inşa eden ve azınlıklar ile göçmenlerin varlığını potansiyel bir tehdit olarak gören katı, dışlayıcı bir kimliğe bürünürler (Mudde,2019: 32).

Aşırı sağ partilerin ideolojik özelliklerine dair çeşitli tartışmalar vardır. Örneğin Wilson ve Hainsworth'e (2012: 3) göre bu partilerin temelinde üç önemli özelliği vardır. Buna göre ilk olarak aşırı sağ partiler anti-elitist, basit retoriğe dayanan ve mevcut düzeni reddeden bir popülizm üzerinden siyasi arenada yer bulurlar. İkinci olarak aşırı sağ partilerde otoriterlik baskın bir siyasal olgu olarak görülür. Ve son olarak aşırı sağ partiler yabancı düşmanlığı ve milliyetçiliğin bir tür alaşımı sayılabilecek *nativismi* temel alır (Çiçek, 2021: 500).

Betz ve Immerfall (1998: 3) ise aşırı sağ kavramını, “demokratik sistemin kurallarını, eşitlik ilkesini, bireysel özgürlüğü ve siyasi aktörlerin tamamının eşit haklardan yararlanmasını reddeden ve bunun yerine ırk, etnik köken, din gibi kişisel özelliklere dayalı otoriter bir sistemin savunuculuğunu yapan, hem kendi ülkesinde hem dış politikada siyasi amaçlarına ulaşmak için ‘şiddeti’ gerekli bir araç olarak kabul eden görüş” şeklinde ifade etmektedir. Aşırı sağa atfedilen bir diğer yaygın tanım ise, onun merkez sağ olarak tabir edilen siyasi anlayıştan radikal bir kopuş yaşayarak benimsediği ilkeleri daha uç noktalara yaklaştıran söylem ve politikaları tercih etmesi şeklindedir. Başka bir deyişle aşırı, sağ ılımlı olarak kabul edilebilecek merkez sağın temel parametrelerinin dışına çıkan ve ana akım muhafazakârlıktan daha öteye giden sağ kökenli siyasi ve toplumsal bir ideolojidir (Anti-Defamation League, 2021; Boyraz, 2022: 30).

Boyraz (2022: 38) ise aşırı sağ konusundaki literatür taraması sonrası bu kavramın barındırdığı özellikleri şu şekilde sıralamaktadır:

- *“İdeolojik açıdan siyasi yelpazenin sağında yer alırlar.*
- *Toplumsal hiyerarşiyi desteklerler.*
- *Doğuştan bazı insanların daha üstün olduğunu savunurlar ve toplumun gerçek sabibi olduğunu iddia ettikleri etnik ve dini unsurlar dışındaki tüm grupları dışlarlar.*
- *Mevcut demokratik düzeni eleştirirler fakat demokrasiyi hepten ret etmezler ve demokratik süreçlere uyumlu hareket etmeye çalışırlar.*
- *Otoriter siyasete ciddi meyilleri vardır.*
- *Popülist karakterleri tüm söylemleri, ilkeleri ve uygulama vaatlerinde alenen görülür.*
- *Merkez sağ partilerin mevcut düzeni muhafaza etme eğilimlerinin aksine mevcut düzeni değiştirmek istemelerinden ötürü reformcu karaktere sahiptirler.*
- *Şovenizme varır derecede abartılı ve saldırgan bir vatanseverlik gösterirler”.*

Aşırı sağa dair tanımlamalarda müşterek özelliklere sıkça rastlansa da farklı coğrafyalarda bu terimin yerine muadilleri sayılabilecek kavramlar kullanılabilir. Aşırı sağ partilere nostaljik ya da taklitçi faşizm, yeni popülizm, radikal sağ popülizm, yeni sağ, sanayi sonrası yeni sağ, yeni radikal sağ, göçmen karşıtı yeni sağ ya da aşırı milliyetçi yeni sağ şeklinde muadil kavramlar yakıştırılmaktadır (Anastaskis, 2000: 4; Eser ve Çiçek, 2020: 128).

Farklı terimlerle ifade edilen ancak politika ve söylem bakımından benzer içeriklere sahip olan aşırı sağ partilerin kamuoyu oluşturma kabiliyetleri, popülist söylemlerin etkisiyle kendilerine güçlü bir avantaj sağlamaktadır. İslamofobi, göçmen ve yabancı düşmanlığı, refah şovenizmi gibi perspektifleri esas alan reaksiyonlar ve yerlilik söylemleri sayesinde aşırı sağ partiler son yıllarda özellikle Avrupa ülkeleri içinde hatırı sayılır bir yükseliş yakalamıştır.

Avrupa’da Aşırı Sağ Partilerin Genel Görünüşü

Avrupa ülkelerinin güçlü ekonomileri, insan hakları konusunda vatandaşlarına sunduğu imkânları ve güvenli bir yaşam vaat etmesi gibi nedenler bu ülkeleri göçmenler için cazibe merkezi haline getirmektedir. Özellikle Ortadoğu ülkelerinde yaşanan zulümler, baskıcı rejimlerin insan hakları ihlalleri, ekonomik olumsuzluklar, iç savaşlar, insanların kendilerini güvensiz hissetmeleri gibi nedenlerden dolayı Avrupa ülkelerine göç bir tür kurtuluş gibi görünmektedir. Dolayısıyla Ortadoğu, Afrika ve Asya ülkelerinden bireysel ve kitlesel göçlerin hedefi Avrupa ülkeleri olmaktadır. Bu göç akını, özellikle ekonomisinde problemler yaşamaya başlayan ya da sokaklarda farklı kültürlere ya da dinlere mensup insanların daha çok görünmeye başladığı ülkelerde bir problem alanı haline gelebilmektedir. Özellikle çeşitli marjinal örgütlerin Avrupa ülkelerine saldırılar düzenlemesi durumlarında ise farklı statülerdeki (mülteci, sığınmacı, zorla yerinden edilmiş kişiler) göçmenler iç mihrak olarak gösterilebilmekte, terörize edilebilmektedir. Böylece göçün güvenleştirilmesi gerektiğini dile getiren siyasi

grupların sesi daha gür çıkabilmekte ve kamuoyunda bu grup ya da partiler daha çok gündem haline gelebilmektedir. Devlet ve hükümet elitlerinin göç olgusunu güvenlik penceresinden değerlendirmeleri ve “tehdit altındayız” gibi söylemlere başvurarak istenmeyen nüfus hareketlerini önlemek istemelerini ifade eden bu süreç (Akçapar, 2012: 564-565) başta Almanya, Fransa, Avusturya, İtalya, Macaristan ve Yunanistan olmak üzere neredeyse bütün Avrupa ülkelerinde karşılık bulmaktadır.

Avrupa’da aşırı sağın yükselişi, özellikle 1990’lı yılların sonlarına ve 2000’li yılların başlarına rastlamaktadır. Avrupa’nın bütünleşmesi ve göç gibi, Avrupa siyaseti ve toplumunun eski ve yeni dönüşümlerinin sonuçları karşısında oluşan hayal kırıklığına yanıt olarak, kıta boyunca farklı düzeylerde seçim ve siyasi başarılarla ulaşabilen popülist radikal sağ partiler ortaya çıkmıştır. Bu partiler, popülizmi başka iki ideolojiyle birleştirmiştir. Bunlar otoriterlik ve yerliliktir. Bunlardan ilki katı bir biçimde düzenlenmiş bir toplum inancına yer verirken, yasa ve düzen sorunları üzerine bir vurguyla ifade edilir. İkincisi ise devletlerde sadece yerli grup (ulus) üyelerinin ikamet etmesi gerektiğini ve yerli olmayan (yabancı) unsurların homojen ulus-devlet için tehdit edici olduğunu ima etmektedir. Bu yüzden hâlihazırda Avrupa popülizminin zenofobik doğası, halkın etnik ve şovenist tanımına dayanan, ulusun oldukça kısıtlı bir anlayışından çıkarılır (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 48).

Milner (2021)’a göre, son elli yıllık periyotta Batı Avrupa’da bulunan popülist partilerin dikkate değer bir artış hızı yakalamıştır. Milner’in hesaplamalarına göre 1970’li yılların başında Batı Avrupa bulunan 15 ülkedeki popülist partiler ortalama %5 oy alırken, bu oran 1990’larda yalnızca ortalama yarım puan artarak %5,5’e yükselmiştir. Bu artış hızı, 2008 yılında neredeyse iki kata ulaşarak ortalama %10’a ulaşmış ve 2018 yılından sonra ise %17’ye yükselmiştir. Popülist partilerin Avrupa genelinde önemli bir yükseliş yakalamasında, popülist söylemlerin yanı sıra küreselleşmeyle birlikte ulaşım ve iletişim teknolojilerinin yayılmasının da etkisi önemlidir (Kriesi ve diğerleri, 2006; Kriesi, 2010; 2014). Öte yandan Avrupa şüpheciliği (*Euroskepticism*) ve göçmen karşıtlığı, Avrupa’da sağ popülist partilere oy vermekle en güçlü şekilde bağlantılı unsurlar arasında yer almaktadır (Billiet & De Witte, 1995; Van Der Brug ve diğerleri, 2000; Kinnvall, 2004; Ford ve diğerleri, 2012; Ford ve Goodwin, 2014; Cornelis ve Van Hiel, 2015; Dunn, 2015; Steenbergen ve Siczek, 2017; Milner, 2021; Rahman, 2023). Steenbergen & Siczek (2017) popülizmi, yüksek riskli bir bahis olarak görmektedir. Zira popülist siyaset, seçmenlerin duygularına seslenerek biz ve öteki duygusunu derinleştirmektedir. Ötekiler olarak kategorize edilen göçmenler, Müslümanlar ya da Avrupa dışı toplumlar, bütün olumsuzlukların ve kötülüklerin kaynağı olarak değerlendirilmektedir.

Avrupa’daki ülkelerin neredeyse tamamında aşırı sağ partilerin daha fazla teveccüh görmesi ve yakaladıkları seçim başarılarıyla önemli bir aktör olarak ülke gündemlerini belirleyecek kadar güçlenmeleri, demokratik ideallere inanan Avrupa ülkeleri ve Avrupa Birliği için endişe verici bir durum halini almıştır. Bu partilerden en önemlileri olarak Polonya’da Hak ve Adalet Partisi, Macaristan’da Macar Yurttaş Birliği (FIDESZ), Yunanistan’da Altın Şafak Partisi, Avusturya’da Avusturya Özgürlük Partisi, Hollanda’da Özgürlük Partisi, Fransa’da Ulusal Cephe, Almanya’da Almanya için Alternatif Partisi (AfD), İngiltere’de Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi, İsveç’te İsveç Demokratları, İtalya’da Beş Yıldız Hareketi, İtalya’nın Kardeşleri hareketi ve Lig partileri, Danimarka’da Danimarka Halk Partisi, Finlandiya’da Gerçek Finler, Letonya’da Ulusal Birlik, Norveç’te İlerleme Partisi, Slovakya’da Bizim Slovakya Halk Partisi, Çek Cumhuriyeti’nde Özgürlük ve Doğrudan Demokrasi Partisi, Bulgaristan’da Birleşik Vatandaşlar, Güney Kıbrıs’ta Rum Ulusal Halk Cephesi, İsviçre Halk Partisi, ABD’de Çay Partisi ya da bütün Avrupa’ya yayılan PEGIDA¹ hareketi sayılabilir. Bu listeyi daha da genişletmek mümkündür (Eser ve Çiçek, 2021: 117).

Avrupa sınırlarında aşırı sağ partilerin sayısındaki yükseliş, bu akımın oy oranlarına da yansımıştır. İkinci Dünya Savaşı esnasında ya da sonrası kurulan ve siyasal sistem içinde marjinal olarak görülebilecek siyasal partilerin oy oranları hiçbir zaman güçlü bir muhalefet pozisyonunda olmalarına ya da iktidarı kazanabilmelerine olanak sağlamamıştır (Uzunçayır, 2020). Ancak 2000’li yıllarda artan terör olayları, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler, baskıcı rejimler gibi nedenlerden dolayı Avrupa’ya yönelik göçler artış göstermiş; göçmen akınını kendileri için tehdit olarak gören ve homojen uluslarının karakterini değişime zorlayacağı

¹ İlk olarak Almanya’da ortaya çıkan ve daha sonra bazı Avrupa Birliği ülkelerinde de kendini gösteren Pegida (Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes / Batı’nın İslamlaşmasına Karşı Yurtsever Avrupalılar) hareketi 20 Ekim 2014 tarihinden itibaren bir yeni fenomen olarak dünya gündemine oturmuştur. İsminden de anlaşılacağı üzere İslamofobi’yi yani İslam karşıtlığını kendisine konu edinmiş olan bu hareket Avrupa’da zaten yaygın olan İslamofobi’yi daha da körüklemiştir (Alkan, 2015). PEGIDA hareketi hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Alkan, 2015; Kaya, 2015.

korkusu üzerinden siyasal söylemler geliştiren aşırı sağ partiler, son yıllarda önemli bir seçmen kitlesi yakalamışlardır. Başta Batı Avrupa demokrasileri olmak üzere, Avrupa'nın hemen hemen her ülkesinde aşırı sağ partilerin seçmenler tarafından önemli bir teveccüh gördüğü gerek parlamentolarındaki kombinasyonlardan gerekse koalisyon hükümetlerindeki ortaklıklardan rahatça anlaşılabilir. Aşırı sağ partiler Almanya ve Fransa gibi Avrupa'nın en güçlü siyasal geleneklere sahip ülkelerinde başat aktör olma yolunda ilerlerken, Norveç ve İsviçre gibi refah toplumlarında bile önemli bir yükseliş sürecini devam ettirmektedir. Nitekim Tablo-1, köklü olmasına rağmen siyasal arenada marjinal olarak bilinen Avrupa'daki bazı siyasal partilerin özellikle 2000'li yıllarla birlikte oy oranlarında yakaladığı yükseliş trendini ortaya koymaktadır.

Tablo.1: Avrupa'daki Bazı Aşırı Sağ Partilerin Kuruluş Yılları ve En Yüksek Oy Aldığı Yıllar

Ülke Adı	Parti	Kuruluş Yılı	En Yüksek Oyu Aldığı Yıl	Oy Oranı (Parlamento Seçimleri)	Koalisyon Hükümeti Kurdu Mu?
Avusturya	Özgürlük Partisi (FPÖ)	1956	2017	%27	Evet
Belçika	Vlaams Blok/ Vlaams Belang	1979 2004	2004	%24	Hayır
Danimarka	Danimarka Halk Partisi (DF)	1995	2015	%21	Evet
Fransa	Ulusal Cephe (FN)	1972	1997	%15	Hayır
Almanya	Almanya İçin Alternatif Partisi (AfD)	2013	2017	%13	Hayır
İtalya	Ulusal İttifak (AN)	1995	1996	%16	Evet
	Kuzey Ligi (LN)	1991	2018	%17	
Hollanda	Özgürlük Partisi (PVV)	2006	2010	%23	Evet
Norveç	İlerleme Partisi	1973	2009	%23	Evet
İsviçre	İsviçre Halk Partisi	1971	2015	%29	Evet

Kaynak: Eser ve Çiçek, 2020: 123.

Tablo.1 dışındaki Avrupa ülkeleri örneklerinde de aşırı sağ partilerin oy oranlarındaki yükselişi görmek mümkündür (Greven, 2016). Avrupa'daki aşırı sağ partilerin kendi ülkelerindeki söylem ve politikalarının karşılaştırması, ideolojik açıdan bu partilerin ayrışma noktası ya da benzerliklerini ortaya koyma bakımından önemlidir. Ancak bütün Avrupa ülkelerindeki örneklerin karşılaştırmasını yapmak bu çalışmanın hacmini aşacağından Avrupa Birliği'nin en güçlü ülkeleri arasında gösterilen Almanya ve aşırı sağ bir partinin iktidarı elinde bulundurduğu Macaristan örnekleri çalışmanın sonraki başlığında konu edilecektir.

Almanya'da Aşırı Sağ Partiler

Almanya, aşırı sağın kurumsallaşması konusunda diğer ülkelerden farklılık göstermektedir. Zira Almanya'da aşırı sağ, tarihsel kökenlerinden güç almaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda harap olan Almanya, savaş sonrası ağır ekonomik ve siyasi koşullar içeren bir barış anlaşmasına razı gelmiştir. Böylesi bir dönemde 1920'de Adolf Hitler Münih kentinde Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ni (NSDAP) kurmuştur. 1929'dan 1939'a kadar süren Büyük Buhran, Hitler'in iktidara gelmesine yardımcı olmuştur. Böylece Hitler, Almanya'daki iki savaş arası dönemin sosyal, politik ve ekonomik ikliminden yararlanarak 1933'te Almanya şansölyesi olmuştur. Naziler ülkeyi 1933'ten 1945'e kadar yönetmiş, bu süreçte Hitler ve paramiliter grupları Sturmabteilung (SA) ve Schutzstaffel (SS), muhalefetin bastırılmasında kilit rol oynamıştır. Rejim muhaliflerinin çoğu toplama kamplarına gönderilmiş, ırkçılık ve antisemitizm, Nazi ideolojisinde belirleyici bir rol oynamıştır. Yahudiler ve zulüm gören diğer azınlık grupları, Holokost'ta göç etmeye zorlanmış veya öldürülmüştür (Braunthal, 2009: 21). Bahsi geçen dönemde Hitler'in yaratmayı amaçladığı bir Almanya ideali vardı ve NSDAP, ırksal olarak homojenleştirilmiş bir Alman toplumu yaratmak için önemli bir araçtı. Hitler, NSDAP'ı Almanya'da üstün ırkı (master race) ya da saf/aryan ırkı inşa etmek için kullanmıştır. Bir tür siyasal ve toplum mühendisliği ile Yahudileri, çingeneleri ve aryan ırkına mensubiyeti olmayanları Alman toplumu dışında tutmuştur. Bu dönemde Naziler yaklaşık altı milyon Yahudi'yi ve üstün ırktan olmayan diğer dört milyon insanı yok etmiştir (Çalışkan, 2018: 32).

İkinci Dünya Savaşı'nda Naziler yenilmiş ve Nazizmin kötü mirası Almanları aşırı sağ siyasetin tezahürlerine karşı duyarlı hale getirmiştir. Böylece aşırı sağ siyaset, Almanya'da hoş görülmeleyen bir siyasi hareket olarak marjinalleşmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya, yeniden kalkınmak için misafir işçilere kapılarını açmıştır. Ekseriyeti Akdeniz ülkelerinden gelen işçilerden bazı radikal Alman gruplar rahatsız olmuş ve yabancı düşmanlığına yönelik söylemler geliştirmişlerdir. Almanya'daki nüfusun yabancılar tarafından demografik bir mühendislikle değiştirileceği iddiasını sıkça dile getiren radikal aşırı sağcı gruplar Alman vatandaşlarının korku ve kaygılarından beslenmek istemişlerdir. Böylece 1980'li yıllarda Almanya'da aşırı sağ partiler de ortaya çıkmaya başlamıştır.

Almanya'da 1980 sonrası dönem, özellikle bu dönemde aşırı partilerinin Alman siyasetinde yer almaya başlaması nedeniyle önemlidir. 1983 yılında kurulan Cumhuriyetçiler (Die Republikaner, REP) Alman siyasi tarihinde önemli bir aşırı sağ partisidir (Mudde, 2007: 42). Parti kendisini bir “Alman vatansaverler topluluğu” olarak tanımlıyordu (Braunthal, 2009: 26). Partinin sloganı, yani “Deutschland den Deutschen” (Almanlar için Almanya) partinin bakış açısını örneklemektedir (Mudde, 2000: 43). Parti ayrıca çok kültürlü bir toplum idealini de reddetmekteydi. REP, 1980'lerde Avrupa bütünleşme sürecini destekliyordu. Buna karşın Maastricht Antlaşması ile partinin konumu değişmiştir. Parti, Maastricht Anlaşmasını “silahsız Versay” olarak nitelendirdi. Parti, “Avrupa'ya evet, bu AT'ye hayır” sloganıyla kampanya yürüttü (Mudde, 2007). REP, ülkeye kabul edilen yabancılar sınırlama getirilmesini savunuyordu. REP'in çıkardığı bir broşürde “Tekne dolu. Sığınma sahtekârlığını durdurun” mottosuna yer verilmekteydi. Bu motto, REP'in sığınmacıların ve mültecilerin kabulüne karşı yerelci argümanlar kullandığını göstermektedir. Başka bir deyişle REP için Almanya'da onlara yer yoktur (Çalışkan, 2018: 33).

Almanya'nın siyasi tarihinde dikkat çeken bir diğer aşırı sağcı siyasi parti, 1987'de kurulan Alman Halk Birliği (Deutsche Volkunion, DVU)'dir. “Almanya, Almanların ülkesidir” mottosunu kullanan DVU, göçmen karşıtı politika ve söylemlerle bilinmektedir. DVU, yabancıların varlığını ulusal kimlik ve tam egemenlik için tehdit olarak görmektedir (Mudde, 2000: 76). Almanya'daki bir diğer aşırı sağcı parti örneği ise 2010 yılında kurulan Özgürlük Partisi'dir. Partinin gündem ve söylemleri, Hollandalı aşırı sağcı Geert Wilders'in Özgürlük Partisi'ne oldukça benzemektedir ve parti Wilders'ten önemli ölçüde destek almaktadır. İslam'a ve Müslümanlara karşı kampanyalar yürüten parti, 2011 yılında Berlin Temsilciler Meclisi seçimlerinde oyların yalnızca %1'ini alabilmiş ve önemli bir varlık gösterememiştir (Schellenberg, 2013: 43).

Almanya'daki aşırı sağ gelenek içinde kamuoyunda en çok dikkat çeken ve en güçlü oy oranlarına ulaşmış olanı Almanya için Alternatif Partisi (Alternative für Deutschland-AFD) olmuştur. Partinin kurucuları arasında Konrad Adam, Alexander Gauland, Bernd Lucke gibi üniversite profesörlerinden iş insanlarına ve gazetecilere kadar farklı mesleklerden kamuoyunun aşına olduğu isimler yer almıştır. Şansölye Merkel'in Euro'yu kurtarma girişimine bir tepki olarak kurulan AFD, Avrupa Birliğine de şüphe ile yaklaşmaktadır. Partinin en temel karakteristik özelliği ise göçmen karşıtlığı ve islamofobidir. Kuruluşundan yalnızca bir yıl sonra girdiği 2013 genel seçimlerinde %4,7 oy alan parti, 2014 yılındaki Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ise %7,1 oy oranı yakalamıştır (Schäfer, 2020).

AFD, popülizmi yerlilik ve otoriterlikle birleştiren bir partidir. Partinin popülizmi, yalnızca halk ve seçkinler arasındaki husumeti ima etmekle kalmaz, aynı zamanda Alman halkına ait olmayan *ötekiler*in dışlanmasını da amaçlar. Dolayısıyla AFD öteki olarak gördüğü yabancıları halk düşmanı olarak da kodlamaktadır. AFD'nin yabancı ve göçmen düşmanlığı, partinin programına da yansımıştır. Afd'nin parti programına bakıldığında Almanya ve Avrupa'da iltica ve mülteci programlarının değişmesi gerektiğine vurgular yapıldığı görülmektedir. Afd'ye göre, “zulüm görmeyen düzensiz göçmenlerin, mültecilerin aksine koruma talep etme hakları yoktur. Kaçmanın sebepleri, savaşlara son verilmesi ya da siyasi ve dini zulüm gibi, artık geçerli olmadığında, mültecilerin oturma izinleri sona erdirilecektir. Bu mültecilerin Almanya'dan ayrılmaları gerekiyor. Almanya ve AB ortak ülkeleri, ayrılmak zorunda olanlar için teşvik sağlamalıdır” (Afd Parti Programı, 2017; Çiçek, 2021).

2017 yılında gerçekleşen Almanya Federal Seçimlerinde %13 oy oranı alarak Almanya'nın 3. büyük partisi haline gelen AFD, 2021 yılı seçimlerinde oy oranını %10.3'e düşürse de özellikle Doğu Almanya eyaletlerinin bazılarında birinci parti haline gelmiş, ülke genelinde ise üçüncü parti olma konumunu sürdürmüştür.

Afd'nin politikalarına bakıldığında ilk dikkat çeken husus, göçmen karşıtlığı üzerine kurguladığı politika önerileridir. Afd'ye göre göçmenler, Almanya'nın refah sistemi için birer tehdittir ve dolayısıyla mevcut göç yasalarının değiştirilerek Kanada Modeli bir göç yasasının örnek alınması gerekir (Uzunçayır, 2021: 170). Bu

anlayışa göre Almanya, can güvenliğini tehlikede hisseden mültecilere kapılarını açmak ve bunlara çalışma izni vermek yerine tıpkı Kanada gibi sadece ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda, belirli kriterleri sağlayan düzenli göçmenlere kapılarını açmalıdır. AfD politikalarında dikkat çeken bir diğer önemli husus islamofobidir. AfD'nin 2017 federal seçimleri için hazırladığı programın 11 bölümünden 10 bölümü İslam ve demokrasinin uyumsuzluğu, özellikle de Müslüman göçmenlerin Almanya için önemli bir tehdit olduğu üzerine yoğunlaşmaktadır (Uzunçayır, 2021; 175). AfD'nin göçmen karşıtı ve İslamofobik politikalarına en önemli bir diğer örnek, suç işleyen göçmenlerin (ve dolayısıyla Müslümanların) sınır dışı edilmesine dair yasa önerisidir. Hatta AfD'li vekiller Marcus Pretzell ve Frauke Petry, yasadışı göçmenlerin gerekirse vurulması gerektiğini bile önermişlerdir (Dilling, 2018: 88). 2023 seçimlerinde AfD'nin Bavyera Bölge Parlamentosu milletvekili olarak seçilen Daneil Halemba, henüz göreve başlamadan kısa bir süre önce evinde Nazi Almanya'sının simgesi olan gamalı haç bulundurmak ve evinden sıkça Nazi döneminde kullanılan 'Sieg Heil' selamının duyulması üzerine gözaltına alınmış ve sonrasında serbest bırakılmıştı (The Guardian, 2023). Halemba'nın gamalı haç ve Hitler'e selamı sonrası partiden ihraç edilmemesi, partinin Neo-Nazi bir anlayışı reddetmediğinin bir göstergesidir. AfD henüz iktidar olmadığı için başta göçmen karşıtı ve islamofobik söylemlerini politikaya geçirme imkânı bulamamıştır. Ancak parti, genellikle popülist ve çoğu zaman ırkçı seviyelere ulaşan söylemlerinin yasallaşması için girişimlerde bulunmaktadır. Ancak bu girişimler henüz AfD'nin istediği şekilde sonuçlanmamıştır. Yine de AfD, sıklıkla dile getirdiği aşırı sağ söylemlerin gerek mecliste yasallaşması gerekse yürütme bazında icraya dönüşmesi için başta medya olmak üzere her türlü imkânı seferber etmeye çalışmakta ve kendi seçmen kitlesini zaman zaman bu konuda mobilize etmektedir (Eddy, 2018).

Macaristan'da Aşırı Sağ Partiler

Macaristan'ın, Almanya gibi köklü bir aşırı sağ parti geleneği yoktur. Macaristan'da aşırı sağ eğilimli partilerin ortaya çıkması, 2010 yılı sonrasındaki döneme denk gelmektedir. Bu anlamda Macaristan'da 2 önemli aşırı sağcı parti dikkat çekmektedir: FIDESZ ve Jobbik. FIDESZ, 1990 yılında gerçekleştirilen seçimlerde %8,95 oy alabilmiş, 1994 seçimlerinde ise oy oranını %7,02'ye düşürmüştür. 1998 yılında yapılan seçimlerde ise FIDESZS oy oranını %28,18'e çıkarmıştır. FIDESZ, 2000'li yıllarda yaşanan 11 Eylül Saldırıları, Avrupa'daki terör saldırıları ve Avrupa'ya yönelik kitlesel göçlerin artmasına paralel olarak oylarını daha da artırmıştır. Parti 2002'de %41,07, 2006'da %42,03, 2010'da %53,73 oy oranı yakalamıştır. 2014 yılında yapılan seçimlerde ise oy oranı %44,87'ye düşse de 2018 yılında %48,41 oy oranıyla tekrar güçlenmiştir. FIDESZ'in 2014'te oy oranının düşmesindeki en önemli etken, bir diğer aşırı sağcı parti olan Jobbik'in bu seçimlerde FIDESZ'ten daha fazla aşırı sağ söylem kullanması ve oylarını %19,1 seviyelerine çıkarmasıdır. Viktor Orban liderliğindeki aşırı sağcı FIDESZ, 2022 seçimlerinde %49,27 oy alarak ülkenin en güçlü partisi olma unvanını devam ettirmiştir.

Tablo.2: 2018 Seçimleri Sonrası Macaristan Parlamentosunda Partilerin dağılımı

Parlamento Grupları	Tek Yetki Seçim Bölgelerinden Milletvekili Sayısı	Ulusal Listelerden Milletvekili Sayısı	Toplam	Oran (%)
Fidesz	78	39	117	%58,79
KDNP	9	9	18	%9,05
DK	4	11	15	%7,54
Jobbik		10	10	%5,03
Momentum	4	6	10	%5,03
MSZP	5	5	10	%5,03
Mi Hazank		6	6	%3,02
Parbeszed	4	2	6	%3,02
LMP	1	4	5	%2,51
Bağımsız	1		1	%0,5
Ulusal Azınlık Üyesi	-	1	1	%0,5
Toplam	106	93	199	
Oran (%)	%53,27	%46,73		%100

Kaynak: Macaristan Parlamentosu'nun güncel verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Macaristan'da aşırı sağ hareketlerin yükselişe geçmesinin en önemli sebepleri göçmenlerin Avrupa'ya girişlerinde Balkanlar ve dolayısıyla Macaristan üzerinden bu kıtaya yayılmaları, Macaristan'ın göçmenler için zaman zaman transit geçiş noktası zaman zaman ise hedef ülke haline gelmesidir. Bu göç krizi, Macaristan'ı iki açıdan olumsuz şekilde etkilemiştir. İlk olarak, FIDESZ Avrupa Birliği ile göçmen kotaları konusunda anlaşmazlıklar yaşamış ve bu durum AB ile Macaristan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. İkinci olarak ise hem FIDESZ hem de Jobbik gibi göçmen karşıtı ve aşırı sağ ideolojiye yakın siyasi partiler, göç krizini fırsata çevirmek için göçmen karşıtı söylem ve politikaları hararetle bir şekilde savunarak oylarını yükseltmeyi amaçlamışlardır. Böylece göçmen karşıtlığı, siyasal alanda seçmenler için en cazip söylemler arasına girmiştir. Bu söylem ve politikalara en sıkı sıkıya tutunan FIDESZ ve Jobbik ise büyük ölçüde birbirine benzemeye başlamıştır (Aras ve Sağiroğlu, 2018: 69). Kreko (2017: 2) da FIDESZ'in giderek daha otoriter ve anti-liberal bir dönüşüm geçirerek siyasal yelpazede kendisini aşırı sağ bir pozisyona konumlandığına dikkat çekmektedir. Hatta ona göre FIDEZS, Jobbik'ten bile daha aşırı sağcı bir örgüte dönüşmüştür ve Avrupa Birliği değerleri açısından bir tehdit olmaya başlamıştır.

FIDESZ, göçmen karşıtı söylemleri sıkça dile getiren bir parti olarak aşırı sağın Macaristan'daki temsilcisi olarak görülse de en az onun kadar radikal bir parti olan Jobbik de Macaristan'da son yıllarda önemli oy oranları yakalamış aşırı sağcı bir siyasi parti olarak bilinmektedir. Jobbik, kendisini Macaristan'ın milli çıkarlarını savunan; ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel bağımsızlığına vurgu yapan ve bu yönüyle milli bir parti duruşuyla diğer partilerden ayrılan bir parti olarak görmektedir. Jobbik'in milliyetçilik anlayışı, Macaristan'ın tarihî sınırlarını ve Macar kökenli insanların haklarını savunurken; aynı zamanda Romanya, Slovakya ve Sırbistan gibi komşu ülkelerdeki Macar azınlıkların haklarını da savunmaktadır. Parti ayrıca, göçmen karşıtı bir duruşa sahiptir ve Avrupa Birliği'ne eleştirel bir yaklaşım sergiler. Jobbik, aşırı sağcı bir siyasi parti olarak da bilinir. Partinin özellikle Müslümanlara, Yahudilere ve Romanlara karşı negatif bir tutumu bulunmaktadır. Jobbik, Parti manifestosunda kendisini şu şekilde tanımlamaktadır:

'Jobbik vatansaver, Hristiyan, muhafazakâr, merkez sağ, sosyal açıdan duyarlı bir halk partisi olmaktan gurur duymaktadır. Biz vatansaver bir partiyiz; Macaristan'ın ve tüm Macar toplumunun sosyal ilerlemesini desteklemek istiyoruz. Gelecek planlarımız ve politikalarımız anavatanımızın ilerlemesi üzerine inşa edilmiştir. Toplumsal duyarlılığa sahip Hristiyan bir partiyiz; Politikalarımızın temelini Macar halkının temsili, Hristiyan ahlakı ve sosyal ilkeler oluşturmaktadır. Biz modern muhafazakâr bir partiyiz; 21. yüzyılda daha iyi bir gelecek inşa etmenin tek yolunun ulusal değerlerimizi ve geleneklerimizi korumaktan geçtiğine inanıyoruz. Biz merkez sağ bir halk partisiyiz; her zaman bir siyasi grup ya da ideoloji yerine Macaristan'ın ve Macar halkının çıkarlarına odaklanıyoruz. Tanrı'nın yardımıyla, sınırlarımız içinde ve ötesinde yaşayan Macar toplulukları için daha iyi bir gelecek umudunu geri vermek istiyoruz. Ulusumuzun tüm fertleri için bağımsız, yaşanabilir ve gururlu bir Macaristan inşa etmek istiyoruz ki bu da ancak hayatın her alanında ilerleme kaydeden bir ülkede mümkündür' (Jobbik, 2023).

Jobbik'in parti prensiplerini ilan ettiği manifestoda aşırı sağ partilerin çok sayıda özelliğini bir arada görmek mümkündür. Başka bir deyişle Jobbik'in aşırı sağ söylemleri yalnızca göçmen karşıtlığı ya da zenofobiden ibaret değildir. Kendisini halkla eş tutan bir anlayışa sahip olan Jobbik, diğer partilerin aksine halkın çıkarları için mücadele ettiğine vurgu yapmakta, ulusun her bir ferdinin bağımsızlığı için kendi mücadelesini yüceltmektedir. Kendisini vatansaver, Hristiyan, muhafazakâr, merkez sağ ve sosyal açıdan duyarlı insanların partisi olmaktan gurur duyan parti olarak tanımlayan Jobbik, Macaristan'ın eski ve yüce bir millet olduğuna sıkça vurgu yapan, Macar halkının çıkarlarını her şeyin önüne koyduğunu belirten, ülkedeki yozlaşmış elitler yüzünden toplumun fakirleştiğini ve bunu önleyeceklerini ifade eden (elitlere karşı toplumu biz temsil ediyoruz anlayışı), ülkedeki çingeneleri, Yahudileri, siyasi elitleri, komünistleri, çok uluslu şirketleri ve göçmenleri dışlamayı benimseyen bir siyasi parti görünümündedir (Boyraz, 2022: 107). Burada bahsi geçen halk ile özdeşleşme ve kendi partisini büyük amaçlar için feda etmeyi göze alma gibi söylemler, popülist siyasetin etki alanı yaratmak için sık kullandığı hamasi argümanlardır (Mudde ve Kaltwasser, 2019).

Jobbik'in kurucusu Vona, Macaristan'daki aşırı sağın merkezi olarak bilinen FIDEZS'te siyasete başlamış, ancak Viktor Orban'la görüş ayrılıkları yaşaması sonucunda 2003'te partiden ayrılarak arkadaşlarıyla Jobbik'i kurmuştur. Aşırı sağın karakteristik özelliklerinin hepsinin görülebileceği bu parti, 2006 seçimlerinde Adalet ve Hayat Partisi ile seçim ittifakı yapmasına rağmen %2,2 oy alabilmiş ve seçim barajını geçememiştir. 2010 seçimlerine tek başına giren Jobbik, %16,7 oy alarak mecliste 47 milletvekiline sahip olmuştur. 2014 yılındaki genel seçimlerde oy oranını %20,02'ye çıkararak tarihindeki en büyük başarıya ulaşmıştır. Aynı yıl yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde de oyların %14,6'sını almıştır. 2018 genel seçimlerinde parti, oyların %19,1'ini almıştır.

Jobbik, özellikle anti-semitik söylemleri sıkça kullanan bir parti olarak dikkat çekmektedir. Partinin lideri Vona, 2013 yılında Macaristan parlamentosunda ve Macar hükümetinde Yahudi milletvekili ve bakanların varlığından rahatsızlığını dile getirmiş, Yahudilerin Macaristan için ulusal güvenlik tehdidi olduğunu belirtmiştir. Jobbik milletvekili Eniko Hegedus da 2011 yılında yaptığı bir açıklama hem ülkedeki Yahudileri hem de çingeneleri hedef almıştır: *İsrail işgali anavatanımızda devam etmektedir. Bu bir gerçektir, kanıt için sadece İsrail sermaye yatırımlarının ezici hakimiyetini ve Macaristan'daki emlak gelişmelerini düşünmemiz yeterlidir. Ve Çingene halkı bu [İsrail işgalinin] biyolojik bir silahtır. Onları Macar halkına karşı bir araç olarak kullanıyorlar* (Human Right First, 2015).

Jobbik'in hedefine sıkça aldığı bir diğer grup çingenelerdir. Çingenelerin genetik olarak suç işlemeye meyilli insanlar olduğunu ileri süren Jobbik, Çingene Suçu ile mücadele etmek için bir eylem planı hazırlamıştır. Bu eylem planına göre kriminal çingeneleri önlemek için Macar Muhafızlar (Magyar Garda) isminde bir gönüllü örgüt kurmuştur (Kim, 2016). Macar Muhafızlar, çingenelerin Macaristan'dan kovulması gerektiğini ileri süren mitingler düzenlemiş ve onları tehdit etmiştir (Korkut, 2012: 190). Muhafızların bu ırkçı eylemleri ve çingenelere karşı uyguladığı muamele, Uluslararası Af Örgütü ve Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası insan hakları grupları tarafından ırkçı motivasyonlu bir davranış olarak görülmüştür. Bunun üzerine harekete geçen Macaristan yargısı, Macar Muhafızlar hareketini yasaklamıştır. Vona ise o dönemde Muhafızların yasaklanmasına tepki göstermiştir (Kim, 2016).

Macaristan'da uzun süredir iktidar olan FIDESZ, kendisini bir Avrupalı olarak görmekle birlikte daha çok göçmen karşıtlığı noktasında aşırı sağ olarak tanımlanmaktadır. Nitekim FIDESZ, ülkeye düzensiz göçmenlerin alınmasına karşı çıkmakta ve sınır güvenliğini korumakla övünmektedir. Öte yandan Jobbik, aşırı sağ söylemler konusunda FIDESZ'e göre siyasi yelpazenin daha sağında bir görünümündedir. Zira Jobbik'in hedefinde yalnızca göçmenler bulunmamaktadır. Onlara göre dışarıdan gelen başta Müslümanlar olmak üzere göçmenler, içeride ise Yahudiler ve çingeneler Macaristan'ın varlığı için büyük tehditlerin başında yer almaktadır. Ancak Jobbik'in siyasal iktidar olamaması, söylemlerini politikaya çevirmesinde şimdiye kadar engel olmuştur. Parti, eylemlerini zaman zaman sokak gösterileri sınırlı tutmaktadır.

Sonuç

Dünyadaki en ileri medeniyet tasavvuruna sahip olma iddiasıyla yola çıkan, insan haklarını önceleyen, demokrasiden yüce değer olarak gören ve ırkçılığı reddeden bir anlayışla yola çıkan Avrupa medeniyetinin günümüzde en önemli temsilcisi sayılabilecek ülkelerde bahsi geçen ilkelerle ters siyaset pratiklerini savunan siyasi partiler önemli birer aktör haline gelmektedir. Siyaset bilimi literatürüne aşırı sağ olarak geçen bu aktörler/partiler, yerlici ve milliyetçi söylemleri birlikte kullanan, nativist, zenofobik ve göçmen karşıtı, kendi milletlerini diğerlerinden üstün gören yeni bir ırkçılığı temsil etmektedirler. Anti-elitist, basit retoriğe dayanan ve mevcut düzeni reddeden bir popülizm üzerinden siyaset yapan aşırı sağ partiler, kendilerini halkın esas temsilcileri olarak görmekte ve halkın kültürel kodlarını, ulusal karakterini bozacağını iddia ettikleri yabancıları düşman ilan etmektedir. Zira onlara göre kendi toplumlarının geleceği ancak homojen yapılarını korumaları sayesinde gerçekleşebilecektir.

Dünyanın her tarafında varlık gösteren bu aşırı sağ hareketler, özellikle 2000'li yıllardan itibaren Avrupa'da başat siyasi güç dengeleri arasına girmeye başlamıştır. 11 Eylül saldırıları, Avrupa ülkelerindeki çeşitli başkentlere yapılan bombalı saldırılar, ekonomik krizler ve özellikle göç akınları aşırı sağ partilerin güçlenmesi için önemli zemin hazırlamıştır. Sayıları onları geçmekle birlikte bu çalışmada Avrupa medeniyetinin en güçlü ve en refah ülkesi olarak gösterilen Almanya'daki aşırı sağ partinin (AFD) söylemleri ve Alman siyasetindeki güçlenişi ele alınmıştır. Bunun yanı sıra Macaristan'da iktidar ve muhalefetin aşırı sağ partiler tarafından domine edildiği örnekleri ortaya konulmuştur. Aşırı sağ partilerin popülist söylem ve politikaları halk kitlelerinde karşılık bulmakta ve ana akım siyasi partilerin de bu söylemler üzerinden oy kazanmak uğruna istikamet değiştirebilmesi tehdidi Avrupa'nın en önemli problemlerinden biri olacaktır. Dolayısıyla bu alanda daha fazla çalışmalar yapılması ve aşırı sağın siyasi partiler için cazibesini ortadan kaldıracak tedbirlerin alınması Avrupa medeniyeti için bir zorunluluk olacaktır.

Çalışmada Almanya'daki aşırı sağın en önemli temsilcisi olan AfD'nin ağırlıklı olarak göçmen karşıtlığı ve islamofobi üzerinde durduğu görülmektedir. AfD, göçmenler konusunda çok sert yasaların yapılması ve yalnızca Kanada modeli bir göçü kabul edebileceğini vurgulamaktadır. Mevcut durumda özellikle Müslüman göçmenleri ülkenin ulusal karakteri için bir tehdit olarak görmekte ve kendi kitlesine de hedef olarak göstermektedir. AfD'ye benzer şekilde Macaristan'daki FIDESZ ve Jobbik partilerinin de hedefinde göçmenler olduğu görülmüştür.

Ancak FIDESZ'in gerek söylemleri gerekse iktidarda olmasından ötürü politikaları göçmen karşıtlığında yoğunlaşmasına karşın ülkenin Avrupa Birliği üyesi olmasından dolayı güvenlikçi politikaların ötesinde eylemlere girişmediği tespit edilmiştir. Jobbik ise söylemlerini yalnızca göçmen karşıtlığı üzerine yoğunlaştırmamış, ayrıca ülkedeki Yahudileri ve çingeneleri ulusal bir tehdit olarak görmesiyle gerek AfD gerekse FIDESZ'den ayrılmaktadır. Jobbik'in bu söylemleri ve sokak eylemleri, onu bahsi geçen diğer iki partiye nazaran siyasal yelpazenin daha sağında konumlandırmaktadır.

Bu çalışmada örneklerine yer verilen Almanya için Alternatif Partisi, FIDESZ ve Jobbik partileri hem Almanya hem de Macaristan'da katı ideolojik bit tutuma sahip, göçmenleri ve Müslümanları dışlayan, homojen bir nüfus yaratmayı idealize eden ve bunun için de "biz" kimliğinin dışında tuttuğu her türlü toplumu dışlayan bir patolojik ruh halini yansıtmaktadır. Aşırı sağ partiler popülist siyasetle özdeşleşmelerinden ötürü, seçmenlerin anlık tepkileri üzerinden oy devşirme konusunda da mahirdirler. Sonuç olarak çalışmada da görüldüğü üzere Almanya'da söz sahibi olabilecek bir muhalefet oluşturur ve günden güne güçlenirken, Macaristan'da hem iktidar olmayı başarabilmiş hem de iktidarın alternatifi sayılabilecek muhalefeti de aşırı sağ ideoloji ele geçirmiştir. Bütün bu süreçte aşırı sağın ana akımlaşması ve normalleşmesi ise patolojik bir durumun tezahürü olarak yorumlanmalıdır.

Kaynakça

- Akçapar, Ş. (2012). "Uluslararası Göç Alanında Güvenlik Algılamaları ve Göçün İnsani Boyutu" içinde Öner, S. ve Öner, N. (editörler), *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar ve Tartışmalar*. İstanbul: İletişim, 539-563.
- Alkan, M. N. (2015), "Avrupa'da Yükselen İrkçilik: Pegida Örneği", *Akademik Bakış*. 8 (16): 275-289.
- Anastasakis, O. (2000), "Extreme Right in Europe: A Comparative Study of Recent Trends", The Hellenic Observatory, The European Institute, London School of Economics & Political Science, http://eprints.lse.ac.uk/3326/1/Extreme_Right_in_Europe.pdf, Erişim Tarihi: 26/12/2022.
- Anti-Defamation League (2021). Extreme Right, Radical Right, Far Right. <https://www.adl.org/resources/glossary-terms/extreme-right-radical-right-farright>, Erişim Tarihi: 25/12/2022.
- Aras, İ. ve Sağiroğlu, A. (2018). "Avrupa Aşırı Sağında Göçmen Karşıtlığı: Fransa ve Macaristan Örnekleri", *Mukaddime*, 9(1): 59-77.
- Art, D. (2013). "Why 2013 Is Not 1933: The Radical Right in Europe", *Current History*. 112 (752): 88-93.
- Betz, H. G., ve Immerfall, S. (1998). *The New Politics of The Right*. New York: St. Martin's Press. Connolly, K. (2016). Frauke Petry: The Acceptable Face of Germany's New Right?: <https://www.theguardian.com/world/2016/jun/19/frauke-petry-acceptable-face-of-germany-new-right-interview>, Erişim Tarihi: 25/12/2022.
- Billiet, J., & De Witte, H. (1995). Attitudinal dispositions to vote for a 'new' extreme right-wing party: The case of 'Vlaams Blok'. *European Journal of Political Research*, 27(2), 181-202.
- Boyraz, H. M. (2022). Avrupa Ülkelerinde Göçün Güvenikleştirilmesi ve Aşırı Sağ Partiler: Macaristan ve Yunanistan Özelinde Karşılaştırmalı Bir Analiz. Sakarya Üniversitesi Sbe Uluslararası İlişkiler ABD Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- Braunthal, G. (2009) *Right-Wing Extremism in Contemporary Germany*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Çalışkan, H. E. (2018). The Rise of Populist Radical Right Parties in Europe: The Case of the Alternative for Germany. Master of Science Thesis, Department of European Studies of Middle East Technical University, Ankara.
- Çiçek, A. (2021). Almanya'da Aşırı Sağın Siyasal Aktörü Olarak Afd (Almanya İçin Alternatif Partisi). Al Farabi 10th International Conference on Social Sciences, Malatya.

- Çiçek, A. (2022). "Türkiye'deki Siyasal Partilerin Yerel Yönetim Tasavvurları", Kamu Yönetimi: Yerel Yönetimler, Yerel Demokrasi ve Kentleşme (Ed. Konur Alp Demir ve Ali Çiçek), Orion Yayınları, Ankara, 3-50.
- Dilling, M. (2018). Two of the Same Kind?: The Rise of the AfD and its Implications for the CDU/CSU. *German Politics & Society*, 36(1), 84–104. <https://www.jstor.org/stable/48562162>.
- Dunn, K. (2015). Preference for radical right-wing populist parties among exclusive-nationalists and authoritarians. *Party Politics*, 21(3), 367-380.
- Eddy, M. (2018). German Far Right and Counterprotesters Clash in Chemnitz. <https://www.nytimes.com/2018/08/28/world/europe/chemnitz-protest-germany.html>, Erişim Tarihi:18.11.2023.
- Eser, H. B. ve Çiçek, A. (2020). "Avrupa'da Aşırı Sağın Ayak Sesleri: Zenofobinin Patolojik Normalleşmesi". *Alternatif Politika*, 12(1): 114-144.
- Ford, R., & Goodwin, M. (2014). *Revolt on the right: Explaining support for the radical right in Britain*. Routledge.
- Ford, R., Goodwin, M. J., & Cutts, D. (2012). Strategic Eurosceptics and polite xenophobes: support for the United Kingdom Independence Party (UKIP) in the 2009 European Parliament elections. *European Journal of Political Research*, 51(2), 204-234.
- Greven, T. (2016). The Rise of Right-wing Populism in Europe and the United States. <https://library.fes.de/pdf-files/id/12892.pdf>, Erişim Tarihi: 01/01/2023.
- Human Right First (2015). The Jobbik Party in Hungary: History and Background <https://humanrightsfirst.org/wp-content/uploads/2022/11/Jobbik-Party-Fact-Sheet-final.pdf>, Erişim Tarihi: 18.11.2023.
- Jobbik (2023). Declaration of Principles, <https://www.jobbik.com/principles>, Erişim Tarihi: 20/03/2023.
- Kaya, A. (2015) PEGİDA Eylemlerinden Neler Öğrendik?, <http://www.sosyaldemokratdergi.org/ayhan-kaya-pegida-eylemlerinden-neler-ogrendik/>, Erişim Tarihi 17.11.2023.
- Kim, D. S. (2016). The rise of European right radicalism: The case of Jobbik. *Communist and Post-Communist Studies*, 49(4), 345–357. doi:10.1016/j.postcomstud.2016.08
- Kinnvall, C. (2004). Globalization and religious nationalism: Self, identity, and the search for ontological security. *Political psychology*, 25(5), 741-767.
- Korkut, U., 2012. *Liberalization Challenges in Hungary*. Palgrave MacMillan, New York.
- Kreko, P. (2017). Rethinking the Far Right in Hungary: Defeating Orbán is Impossible without Jobbik's Votes. Friedrich Ebert Stiftung, Perspective, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/14182.pdf>, Erişim Tarihi: 20/03/2023.
- Kriesi, H. (2010). Restructuration of partisan politics and the emergence of a new cleavage based on values. *West European Politics*, 33(3), 673-685.
- Kriesi, H., Grande, E., Lachat, R., Dolezal, M., Bornschier, S., & Frey, T. (2006). Globalization and the transformation of the national political space: Six European countries compared. *European Journal of Political Research*, 45(6), 921-956.
- Kriesi, H., Grande, E., Lachat, R., Dolezal, M., Bornschier, S., & Frey, T. (2008). *West European politics in the age of globalization*. Cambridge University Press.
- Milner, H. V. (2021). Voting for populism in Europe: Globalization, technological change, and the extreme right. *Comparative Political Studies*, 54(13), 2286-2320.
- Mudde, C. (2007) *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Mudde, C. (2000), *The Ideology of the Extreme Right*. Manchester: Manchester University Press.
- Mudde, C. (2019). *The Far Right Today*. Cambridge: Polity Press.
- Mudde, C. ve Kaltwasser, C. R. (2019). *Popülizm: Kısa Bir Giriş*. Çev. S. Erdem Türközü, Nika Yayınevi, Ankara.
- Rahman, H. (2023). The Future of Globalization: Political, Social and Economic Aspects, in H. Yaylı (Eds.), 23rd International Public Administration Forum (KAYFOR 23) Extended Abstracts Book, 440-441
- Schäfer, C. (2020). Between Policy and Protest: The AfD and its Voters, <https://bpy.bilgi.edu.tr/en/blog/right-wing-populism-in-germany-the-alternative-for/>, Erişim Tarihi: 03/01/2023.
- Schellenberg, B. (2013) “Right-Wing Extremism and Terrorism in Germany: Developments and Enabling Structures”, in R. Melzer and S. Serafin (eds.), *Right-Wing Extremism in Europe Country Analyses: Counter-Strategies and Labor-Market Oriented Exit Strategies*, Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Steenbergen, M. R., & Siczek, T. (2017). Better the devil you know? Risk-taking, globalization and populism in Great Britain. *European Union Politics*, 18(1), 119-136.
- The Guardian (2023). Far-right German politician arrested after ‘Sieg Heil’ salutes heard, <https://www.theguardian.com/world/2023/oct/30/far-right-german-politician-arrested-after-sieg-heil-salutes-heard>, Son Erişim Tarihi: 17.11.2023.
- Uzunçayır, C. (2020). Post-Faşist Dönemde Avrupa Aşırı Sağ: Almanya ve İtalya Örnekleri. Muğla Üniversitesi SBE Kamu Yönetimi ABD, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla.
- Uzunçayır, C. (2021). *Neo Faşizm'den Popülizme*. Liberus Yayınevi, İstanbul.
- Van der Brug, W., Fennema, M., & Tillie, J. (2000). Anti-immigrant parties in Europe: Ideological or protest vote?. *European Journal of Political Research*, 37(1), 77-102.
- Wilson, R. & Hainsworth, P. (2012). *Far Right Parties and Discourse in Europe: A Challenge For Our Times*. Brussels Racism Press.

EXTENDED SUMMARY

In the 21st century global politics, the most debated issue, especially in Europe, is the increase in the visibility of the discourse and policies of far-right parties with populist character, which have strengthened to include concepts such as xenophobia, islamophobia and anti-immigrant sentiments. Especially since the 2000s, the populist far-right has found a voter base in Europe, which is seen as a bastion of values such as democracy and human rights. These voters have been influenced by the populist discourses of far-right parties and have elevated them to the position of opposition and power. Far-right parties, which have become the most important actors in the political sphere in almost all European countries and have expanded their voter base day by day with discourses effective enough to form public opinion, have turned into a significant threat to European civilisation.

In countries that can be considered as the most important representatives of the European civilisation today, which sets out with the claim of having the most advanced civilisation in the world, which prioritises human rights, considers democracy as the supreme value and is based on an understanding that rejects racism, political parties that advocate political practices contrary to the aforementioned principles are becoming important actors. These actors/parties, which are referred to in the political science literature as the far right, represent a new racism that uses nativist, xenophobic and anti-immigrant discourses together with nativist and nationalist discourses. Far-right parties, which make politics on the basis of an anti-elitist populism based on simple rhetoric and a rejection of the existing order, see themselves as the main representatives of the people and declare foreigners as enemies, who they claim will disrupt the cultural codes and national character of the people. According to them, the future of their societies can only be realised by preserving their homogenous structure. The ability of far-right parties, which are expressed in different terms but have similar contents in terms of policy and discourse, to form public opinion gives them a strong advantage with the effect of populist discourses. Thanks to reactions based on perspectives such as Islamophobia, immigrant and xenophobia, welfare chauvinism and nativist discourses, far-right parties have achieved a considerable rise in recent years, especially in European countries.

Wherever the term far right is mentioned, political issues such as immigration and security come to mind, as well as ideological tendencies such as antisemitism and racism. The racist tendency, which is particularly relevant here, allows far-right ideologies to accept inequalities as a natural state of affairs and thus to believe that some groups are superior to others. Thus, far-right ideas take on a rigid, exclusionary identity that sees differences as a threat, builds an exclusionary policy on nativist discourses and sees the existence of minorities and immigrants as a potential threat.

These far-right movements, which are present all over the world, have started to become one of the dominant political power balances in Europe, especially since the 2000s. The 11 September attacks, bomb attacks on various capitals in European countries, economic crises and especially migration flows have prepared an important ground for the strengthening of far-right parties. In this study, the discourses of the far-right party in Germany (AFD), which is considered to be the strongest and most prosperous country of European civilisation, and its strengthening in German politics are discussed. In addition, examples of the dominance of the government and the opposition by far-right parties in Hungary have been put forward. The populist discourses and policies of far-right parties resonate with the masses and the threat that mainstream political parties may change direction in order to gain votes through these discourses will be one of the most important problems of Europe. Therefore, it will be a necessity for European civilisation to carry out further studies in this field and to take measures to eliminate the attraction of the far right for political parties.

The Alternative for Germany, FIDEZS and Jobbik parties, examples of which are given in this study, reflect a pathological state of mind that has a rigid ideological stance in both Germany and Hungary, excludes immigrants and Muslims, idealises the creation of a homogeneous population, and for this purpose, excludes all kinds of society that it keeps outside the "us" identity. Due to their identification with populist politics, far-right parties are also skilful in gaining votes through the instant reactions of voters. As a result, as seen in the study, while in Germany an opposition that can have a say is formed and strengthened day by day, in Hungary, the far-right ideology has both succeeded in coming to power and captured the opposition that can be considered as an alternative to the government. The increasing acceptance and normalization of far-right ideologies throughout this process should be understood as a manifestation of a concerning and abnormal situation.

DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDE ALINTI SÖZCÜKLERE GELEN YAPIM EKLERİ VE ALINTI SÖZCÜKLERDEKİ SES OLAYLARI

DERIVATIONAL SUFFIXES TO LOAN WORDS IN THE COMPILATION DICTIONARY AND SOUND EVENTS IN LOAN WORDS

Hakan ÇELEBİ
Ordu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı
hakancelebi52@outlook.com
ORCID: 0000-0002-0461-3272

ÖZ

Geliş Tarihi:
17.05.2023

Kabul Tarihi:
09.10.2023

Yayın Tarihi:
25.12.2023

Anahtar Kelimeler
Derleme Sözlüğü
Anadolu Ağzları
Alıntı Sözcükler
Yapım Ekleri
Ses Olayları

Keywords
Compilation
Dictionary
Anatolian dialects
Loan Words
Derivational Suffixes
Sound Events

Türkiye Türkçesi ağzlarının dilsel açıdan incelenmesi gereken en önemli kaynaklarından birisi Derleme Sözlüğüdür. Sözlük, farklı zamanlarda Anadolu'nun farklı coğrafyalarında yapılan iki derlemeden oluşan genellikle yazı diline girmemiş Türkçe sözcükleri bir araya getirmektedir. Ancak sözlükte başka dillerle çeşitli yönlerden etkileşime girilmesi nedeniyle az da olsa yabancı kökenli sözcükler de bulunmaktadır. Bir dilden başka bir dile aktarılan bu sözcükler yeni kavramların adlandırması yönünden önem arz etmektedir. Daha çok alıntı sözcük terimiyle ifade edilen bu sözcüklerin bazılarının Türkçe ekler aldığı görülmektedir.

Bu çalışmada Derleme Sözlüğünde bulunan dil ilişkilerine dayalı Türkçe ek almış Doğu ve Batı kökenli alıntı sözcükler tespit edilmeye çalışılmış ve bu alıntı sözcükler ses ve şekil bilgisi yönünden açıklanmıştır. Ayrıca söz varlığında yer alan bu alıntı sözcüklere gelen ekler, addan ad yapma ve addan fiil yapma özellikleri ile iki bölümde ele alınmış ve ekler ayrı başlıklar halinde ilgili alıntı sözcüklerle birlikte tablo ile gösterilmiştir. Çalışmanın amacı Derleme Sözlüğündeki alıntı sözcüklere gelen ekleri ve alıntı sözcüklerde oluşan ses olaylarını tespit etmektir.

ABSTRACT

One of the most important sources of Turkey Turkish dialects that should be examined linguistically is the Compilation Dictionary. The dictionary brings together Turkish words that are generally not included in the written language, consisting of two compilations made in different geographies of Anatolia at different times. However, there are also a few words of foreign origin in the dictionary due to the interaction with other languages in various ways. These words transferred from one language to another are important in terms of naming new concepts. It is seen that some of these words, which are mostly expressed as loanwords, have Turkish suffixes.

In this research, Eastern and Western origin loan words with Turkish suffix based on language relations in the Compilation Dictionary were tried to be determined and these loan words were explained in terms of phonetics and morphology. In addition, the suffixes to these loan words in the vocabulary are discussed in two sections with their characteristics of making a noun from a noun and making a verb from a noun, and the suffixes are shown in a table with the relevant loan words under separate headings. The aim of the study is to determine the affixes to the borrowed words in the Compilation Dictionary and the sound events that occur in the borrowed words.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1298260>

Atıf/Cite as: Çelebi H. (2023). Derleme Sözlüğü'nde alıntı sözcüklere gelen yapım ekleri ve alıntı sözcüklerdeki ses olayları. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2295-2333.

Giriş

Derleme Sözlüğü, halk ağzından 1932-1934 ve 1952-1959 yılları arasında yapılan iki çalışmadan oluşan bir eserdir ve bu eser farklı zamanlarda yapılmış iki büyük derlemenin ürünü olarak bilinmektedir. “Derleme, yazı dilinde unutulduğu için kullanılmayan ve genellikle yerlerini yabancı kökenli sözcüklerin aldığı ağızlarda bulunan sözcüklerin tekrar yazı diline kazandırılmasıdır.” (Eker, 2017: 323). Derleme sonucu oluşan bu Sözlük’te daha çok Türkçe kelimeler yer almasına rağmen az da olsa yabancı kökenli sözcükler bulunmaktadır.

Kelime hazinesi olarak da adlandırılan bir dilin söz varlığı, o dilin bütün sözcüklerini ifade etmektedir. Bu sözcükler içerisinde temel sözvarlığı, atasözleri, çeviri sözcükler, deyimler, kalıp sözler, kalıplaşmış ve terimler dışında söz varlığına başka dillerden kültürel etkileşim sonucunda alınıp kullanılan yabancı sözcükler (alıntı kelimeler) de yer almaktadır. “... toplumlar arasında kültür tecim ve siyaset ilişkileri, en çok bu toplumların söz varlıkları üzerinde etkili olmakta, ilişkide bulunan ulusun dilinden somut ve soyut kavramları yansıtan sözcükler alınmakta, o uluslara da sözcükler verilmektedir. Bir toplumun başka toplumlarla bütün bağlarını koparması, kabuğuna çekilmiş, dış dünya ile ilişkilerini kesmiş olarak yaşaması olanağı bulunmadığına göre her dilde şu ya da bu ölçüde yabancı öğelerin bulunması doğaldır.” (Aksan, 2020: 29-30). Türkçenin dil ilişkilerini inceleyen Johanson (2018: 26) “İlişki bölgesinde yerleşik olmak kadar politik, ekonomik, kültürel ve sayısal üstünlük de sosyal açıdan önemli baskınlık etkenleridir. Bu etkenlerden birden fazlasına sahip olan gruplar, diğerleri üzerinde umumiyetle güçlü bir dil tesirinde bulunuyorlardı. Açık dengesiz baskınlık koşulları, belli ki her zaman A üzerindeki B etkisini kolaylaştırıyor.” şeklinde bu durumu açıklarken Yıldız (2020: III) ise Türklerin tarihsel süreci içerisindeki sözcük alışverişini şöyle özetlemektedir. “Türkler kelime alışverişinde en çok malzemeye sahip dillerden biri olmuştur. Tarih sahnesine çıktıkları ilk günden bugüne, doğudan batıya, kuzeyden güneye, Asya, Avrupa ve Afrika topraklarında hüküm sürmüş bir millet olarak Türkler, bu coğrafyalarındaki komşularından da kültür anlamında da etkilenmişlerdir, onlarla kelime alışverişinde bulunmuşlardır.”

Eski Türkçeden günümüze yabancı dillerin Türkçeye etkisi devamlılık göstermektedir. Türklerin konumlandığı yere göre çeşitli dillerle kültürel ilişkileri artmakta veya azalmaktadır. Bu da Türkçeye giren ve benimsenen yabancı kökenli sözcüklerde ve sözcük sayılarında değişiklikler göstermektedir. Köktürk Yazıtlarını içeren metinlere bakıldığında yabancı sözcüklerin çok az ve bu sözcüklerin Çince alıntı birkaç unvan adı ve yer adından ibaret olduğu görülmektedir. Uygur Dönemi metinlerinde ise Budizm ve Maniheizm’in etkisiyle genellikle Çince, Moğolcadan, Sanskritçeden, Tibetçeden ve Soğdçadan sözcükler alınmaktadır. Türklerin 10. yüzyılda İslamiyet’i kabul etmesinden sonra ise Arapça ve Farsça kökenli yabancı sözcüklerin sayısının önemli derecede artış gösterdiği bilinmektedir. Eski Anadolu Türkçesinin ilk evrelerinde yabancı sözcüklerin sayısı az iken 15. ve 16. yüzyılda divan şiirinin etkileriyle Arapça ve Farsça öğelerin kullanımı oldukça artmaktadır. Bu durum Tanzimat Döneminde devam etmektedir ve bir aradalık, komşuluk ilişkileri nedeniyle dile Fransızca, İtalyanca, Rumca vb. dillerden sözcükler girmektedir. Ayrıca yabancı sözcük kullanımı Dil Devrimi’ne kadar aynı oranda devam etmektedir. (Aksan, 2018: 135-140). Dil Devriminden sonra ise Türk dilinde sadeleşme ve gelişme çalışmalarına başlanmasıyla birlikte Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuş ve bu kurum tarafından derleme, tarama, yabancı kelimelere karşılık bulma ve sözlük çalışmaları yapılmıştır. Son yıllarda ise birçok alanda, farklı dillerdeki birçok sözcüğün Türkiye Türkçesine girdiği görülmektedir. Alver’in (2022) alıntı sözcüklerle ilgili tasnif çalışmasında 36 farklı dilden alıntı yapıldığı ve dilde birçok karma alıntı sözcüğün de yer aldığı belirtilmektedir. *Arapça, Fransızca, Farsça, İtalyanca, İngilizce, Rumca, Almanca, Latince, Rusça, Yunanca* en çok alıntı yapılan diller olarak dikkat çekmektedir.

Türkçenin her döneminde olduğu gibi hemen hemen her kaynağında da yabancı unsurlara rastlamak mümkündür ve başka dillerle kurulan ilişkilerle birlikte sözcük alışverişi devamlılığı kaçınılmazdır. Bu nedenle filoloji çalışmaları içinde yabancı sözcüklere dair kaynak kitap, sözlük ve makale çalışmaları sıkça yapılmaktadır. Sözlük özellikli çalışmalar daha geniş kapsamlı oluşturulan ilgili kaynaklardır. “Yabancı öğeler sözlükleri, bir dilde kullanılan yerleşmiş ve yerleşmemiş yabancı öğeleri bir araya getiren bunların alındıkları dilleri, geçtikleri kaynakları, dilde geçirdikleri değişimleri saptayan sözlüklerdir. Filolojik çalışmalar içinde, her ülkenin kendi diliyle uğraşan filologlarınca ele alındıkları görülür.” (Aksan, 2020: 80). Yabancı öğeler yönüyle Karaağaç’ın (2015) sözlüğü Türkiye Türkçesini konuşanların başka dillerden öğrendikleri sözcüklerin adlarını, tanımlarını ve köken bilgilerini de kapsar özellik taşımasıyla dikkat çekmektedir. Püsküllüoğlu’nun (2017) son baskısını yaptığı sözlüğü, yabancı sözcükler açısından diğer bir başvuru kaynağıdır. Alver’in (2022) çalışması ise Doğu ve Batı kökenli alıntı sözcüklerin tasnifine yönelik yapılmış bir sözlük çalışması olarak dikkat çekmektedir. Bu sözlük

çalışmalarının dışında Sarı (2008) ve Sezgin'in (2004) Batı kökenli sözcükleri incelediği kaynaklar ve TDK'nin son baskısını 2020'de yaptığı Türkçede Batı kökenli Kelimeler Sözlüğü diğer önemli eserlerdir.

Türkçe bağlantılı bir dil olması sebebiyle türetme eğilimi ve gücü yüksek olan bir dildir. Türkçe bir sözcüğe bir veya birden çok ekin getirilmesi ile yeni sözcüklerin oluşturulması mümkündür. Ancak "Türkçede birçok fonksiyonu bulunan yapım eklerinin alıntılara getirilirken sadece belli görevleriyle kullanıldığı görülmektedir. Ya da alıntılara eklenen yapım eklerinin esasen Türkçede bulunmayan yeni fonksiyonları ortaya çıkmaktadır." (Sarı, 2014: 169) Ayrıca alıntı sözcüklerin sadece addan ad türeten ve addan fiil türeten Türkçe ekler alabilme özelliği vardır ve dilde genellikle iki veya daha fazla dilin ögesini barındıran bu tip yapıları sözcüklere hibrit veya melez sözcük denilmektedir. "Diller, alıntı kelimeleri ses ve anlamca değiştirerek, kendi ses ve anlam yapılarına uygun hâle getirirler, melez kelime yaparlar veya alıntının anlam yapısının alıcı dile morfem morfem kopyalandığı anlam aktarmaları yaparlar. Böylece diller, anlam aktarmaları yaparak veya alıntıları melezleştirerek, kendilerinin melezleşmelerine karşı direnmeye çalışırlar. (Karaağaç, 1997: 502). Alıntılara gelen ekler konusunda Türkçe Sözlük (2011) kapsamında yapılmış Seçkin ve Coşar'ın (2017) bir makale çalışması bulunmaktadır ve burada ekler ve eklerin kullanım sıklıkları üzerinde durulmuştur. Ayrıca Ergene (2021) tarafından Harezmi Türkçesi metinlerine dayalı Farsça unsurlara gelen ekler hakkında bir araştırma yapılmıştır.

Dilde bulunan sözcüklerin ünlü ve ünsüzlerin özelliklerine göre birtakım ses olaylarına uğradıkları görülmektedir. Türkçenin söz varlığında bulunan alıntı sözcükler de asıl biçimlerinden uzaklaşıp Türkçenin ses özelliklerine uydurulmuş bir şekilde yazı dilinde bulunmaktadır. Kerimoğlu (2021: 32) dilbilgisi kitaplarında sadece Türkçe kökenli sözcüklerin ses özelliklerinin verildiğini, yabancı dilden alınan ögelerin ses özelliklerinin ve değişimlerinin de ele alınması gerektiğini belirtmektedir.

Alıntı sözcüklerin gerek Türkiye Türkçesine gerek Türkiye Türkçesinden Anadolu ağızlarına aktarımı sonrası ses bilgisi yönünden görünüşleri ve değişimleri dikkat çekici bir hâl almaktadır ve bu sözcükler birçok ses olayına¹ uğrayarak araştırmaya değer özellikler kazanmaktadır. Karaca'nın (2012) Türkçe Sözlük'ün (2005) 10. baskısını baz alarak Türkiye Türkçesinde bulunan alıntı sözcüklerdeki ses olaylarını incelediği makalesi ve Özçelik'in (2002; 2004) Türkçede kullanılan Arapça ve Farsça sözcüklerde görülen ses olaylarını incelediği makaleleri dikkat çeken çalışmalardandır. Küçük'ün (2013) Anadolu ağızlarındaki Doğu kökenli sözcüklerdeki ünsüzleri esas alarak ses bilgisi açısından incelemesi ve Güven'in (2021: 30-45) Sivas ağızında bulunan Farsça alıntılardaki ses olaylarını inceleyen çalışması, alıntı sözcüklerin Türkiye Türkçesinden Anadolu ağızlarına değişimini inceleyen diğer önemli makale çalışmalarıdır. Ayrıca İpek'in (1997) Anadolu ağızlarındaki yabancı sözcükleri fonetik yönden inceleyen yüksek lisans tezi de bu alanda yapılmış ciddi bir kaynak olma özelliği gösterir.

Bu çalışmada, Anadolu sahası ağız çalışmalarında başucu kaynak özelliği taşıyan Derleme Sözlüğündeki alıntı sözcüklerin tespiti ile bu sözcüklere gelen yapım eklerinin ve Türkiye Türkçesine geçmiş şekline bağlı olarak alıntı sözcüklerdeki ses olaylarının incelenmesi amaçlanmıştır. Alıntı sözcük tespit kaynağı ise TDK² elektronik güncel sözlük olmuştur. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. 1. Alıntı Sözcüklere Gelen Addan Ad Yapım Ekleri ve Alıntı Sözcüklerdeki Ses Olayları. 2. Alıntı Sözcüklere Gelen Addan Fiil Yapım Ekleri ve Alıntı Sözcüklerdeki Ses Olayları.

1. Derleme Sözlüğünde Alıntı Sözcüklere Gelen Yapım Ekleri ve Alıntı Sözcüklerdeki Ses Olayları

1.1. Derleme Sözlüğünde Alıntı Sözcüklere Gelen Addan Ad Yapım Ekleri ve Alıntı Sözcüklerdeki Ses Olayları

+Ak (+ak, +ek): Küçültme ve benzetme işleviyle kullanılan bir ektir. Genellikle tek heceli sözcüklere gelen ekin, DS'de iki heceli Farsça alıntı *sağrak* sözcüğünde kullanıldığı görülür.

sağrak (III)	sagar<Far. ³	Bardak, kadeh.	DS ⁴ /V:3516
---------------------	-------------------------	----------------	-------------------------

¹ Ses olaylarının tespiti yapılırken genellikle Korkmaz'ın (2019) ilgili kaynağı dikkate alınmıştır. Korkmaz, Z. (2019). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

² <https://sozluk.gov.tr/>

³ <http://lugatim.com/s/sagar> "İçki kadehi."

⁴ *Derleme Sözlüğü* (2009). C. I-VI, Ankara: TDK Yayınları.

Ünlü düşmesi /a/>/Ø/: *sagarak>sağrak*.
/g/>/ğ/ değişimi: *sagarak>sağrak*.

+al: Yazı dilinde *genel, ilkel ve özel* sözcüklerinde görülen ekin addan sıfat yapma özelliği vardır. Kullanımı az olan *+Al* eki, DS’de Arapçadan alıntı *susam* sözcüğüne gelerek ad oluşturmuştur.

susamal	susam<Ar.	Üstü susamlı çörek.	DS/V:3702
----------------	-----------	---------------------	-----------

+CA (+ca, +ce, +ça⁵): Genellikle benzerlik, eşitlik, yakınlık bildiren ek, sıfat ve zarf yapım özelliği ile işlektir. Ancak DS’de Arapça kökenli *seber, sandık, sila, şeytan* ve Farsça kökenli *çoban, harman, şeker, şirin* sözcüklerine gelerek sadece ad yaptığı görülür. Farsça *çoban, harman* ve *şirin* alıntı sözcüklerinde ise *+CA* ekinin *+IK* yapım eki ile kaynaştığı dikkat çekmektedir.

seherce	seher<Ar.	Alın ak, kara tüylü bir çeşit su kuşu.	DS/V:3569
sındıkça	sandık<Ar.	Küçük sandık çekmece.	DS/VI:4691

Ünlü daralması /a/>/ı/: *sandıkça>sındıkça*.

silece (II)	sıla<Ar.	Yad el, gurbet.	DS/V:3635
--------------------	----------	-----------------	-----------

“Palatal ünsüzler yanında ünlü incilmesi” (Karahan, 2018: 112)
(Ön ünsüzler c, ç, s, ş, z yanında ünlü incilmesi) /ı/>/i/: *sılaca>silece*.
Ek ünlüsünde inceme /a/>/e/: *sılaca>silece*.

şeytanca	şeytan<Ar.	Açık pencere kapaklarının, sağa sola çarpmamalarını sağlayan çengel.	DS/V:3766
-----------------	------------	--	-----------

çobancalık	çoban<Far.	1. Çoban hakkı, çoban bahşişi.	DS/II:1253
-------------------	------------	--------------------------------	------------

harmançalıh	harman<Far.	Harman zamanı harmanlardan toplanan sadaka.	DS/III:2292
--------------------	-------------	---	-------------

Ek ünlüsünde ötümsüzleşme /c/>/ç/: *harmancalık>harmançalıh*.

Ek ünlüsünde sızıcılışma /k/>/h/: *harmancalık>harmançalıh*.

şekerce	şeker<Far.	Devenin karnı altındaki iki kolunu tutturucu ip.	DS/V:3759
----------------	------------	--	-----------

şirincelik	şirin<Far.	Nişan için yapılan şerbet töreni.	DS/V:3786
-------------------	------------	-----------------------------------	-----------

+Cak (+cak, +çak): “*+CA* ekinin *+ok* pekiştirme ekiyle kaynaşmasından oluşmuş *+CAk* (<çA + ok) eki; küçültme, sevgi ve tahsis işleviyle sıfat, zarf ve adlar türeten bir ektir.” (Korkmaz, 2017: 124) DS’de Arapçadan alıntı *has* ve *hasım* sözcükleri ile Farsçadan alıntı *boş* ve *pamuk* sözcüklerine gelerek ad ve sıfat yaptığı görülmektedir.

haccak	has<Ar.	Güzel, iyi.	DS/III:2248
haççak		1.Güzel, iyi. 2.Terbiyeli.	DS/III:2249
hasçak		İyi, güzel.	DS/III:2298

⁵ Bu çalışmadaki eklerin çok şekillilikleri yabancı kökenli sözcüklerdeki kullanımlarına göre belirtilmiştir.

		Ek ünsüzünde ötümlüleşme /ç/>/c/: <i>hasçak>hascak</i> , Gerileyici ünsüz benzeşmesi /sc/>/cc/: <i>hasçak>haccak</i> . Gerileyici ünsüz benzeşmesi /sç/>/c-ç/: <i>hasçak>haççak</i> .	
hısımcağ	hısım<Ar.	Akrabalarını çok seven (kimse).	DS/III:2375
hoçcağ	hoş<Far.	İyi, güzel.	DS/III:2391
		Gerileyici ünsüz benzeşmesi /sç/>/çç/: <i>hoşcağ>hoççak</i> .	
pambucağ (I/II)	pamuk ⁶ <Far.	Küçük çocukların ağzında olan pamukçuk hastalığı. / Tütün küfü.	DS/V:3390
		Dudak ünsüzlerinin benzeşmesi veya n-b çatışması /n/>/m/: <i>panbukcağ>pambucağ</i> . Son seste ünsüz düşmesi /k/>/ Ø/: <i>panbukcağ>pambucağ</i> .	

+CI/+CU (+c₁, +c₂, +ç₁, +ç₂, +cu, +cü, +çu, +çü): Türkçede kullanımı işlek eklerden biridir ve adların sonuna gelerek meslek ve uğraş adları yapmaktadır. "... genellikle sözcüklerin kök ya da gövdelerinin belirttiği bir görevi sürekli olarak yapan veya bu görevi 'meslek edinenleri gösteren ad soylu sözcük kurulur. Bu ekle kurulmuş sözcüklerin bazıları da 'alışkanlık, itiyat, özellik' belirtir." (Hatipoğlu, 1981: 53) Ayrıca +CI eki, "Türkçeleştirme çalışmaları sırasında doğu kökenli birkaç ekin yerini almıştır." -*dar* (emektar 'emekçi'), -*kâr* (sanatkâr 'sanatçı'), -*î* (kemanî 'kemanacı') gibi. DS'de +CI/+CU ekinin Doğu kökenli Arapça ve Farsça sözcüklerden ve Batı kökenli Rumca, İtalyanca ve Latince sözcüklerden birçok meslek ve uğraş adı türettiği görülmektedir.

afıyancı	afyon<Ar.	2. Afyon tutkunu.	DS/VI:4408
		İç seste ünlü türemesi /Ø/>/ı/: <i>afyoncu>afıyancı</i> . Ünlü düzleşmesi /o/>/a/: <i>afyoncu>afıyancı</i> . Ek ünlüsünde daralma /ı/>/u/: <i>afyoncu>afıyancı</i> .	
akılcı	akıl<Ar.	Akıl veren.	DS/I:151
celepçi	celep<Ar.	Hayvan ticareti yapan (kimse).	DS/II:878
celpçi	celp<Ar.	Postacı.	DS/II:879
dovacı (II)	dua<Ar.	Duacı.	DS/II:1568
		İç seste ünsüz türemesi /Ø/>/v/: <i>duacı>dovacı</i> . Ünlü genişlemesi /u/>/o/: <i>duacı>dovacı</i> .	
ezvacı	ecza<Ar.	Eczacı.	DS/III:1830
		Yakın ünsüzler arasında göçüşme /cz/>/zc/: <i>eczacı>ezvacı</i> ve Sızıcılaşma /c/>/v/: <i>eczacı>ezvacı</i> .	
hakçı	hak<Ar.	Gelin almaya gelenler.	DS/III:2253
hamamcı ol-	hamam<Ar.	Düş azmak.	DS/III:2263

⁶ Fars. *panbuk*> TT. *pamuk*. Sözcüğün halk ağzında Farsça *panbuk* şeklinde kullanıldığı ve bu şekli ile ses olayına uğradığı açıktır.

hamleci	hamle<Ar.	Atılımcı.	DS/III:2268
haremici	harami<Ar.	Yaramazlık yapan, sağa sola zarar veren çocuk.	DS/III:2288
Ünlü incelmeleri /a/ > /e/: <i>haramici</i> > <i>haremici</i> .			
haybatçı	heybet<Ar.	Gürültücü, yaygaracı, olur olmaz şeylere bağırın, ağlayan (kimse).	DS/III:2314
haybatçılık		Abartıcılık, yaygaracılık.	DS/VI:4518
İnce sıradan kalın sıraya geçilmesi ⁷ /e/ > /a/: <i>heybetçi</i> / <i>heybetçilik</i> > <i>haybatçı</i> , <i>haybatçılık</i> .			
helvacı kuşu	helva<Ar.	Çulluk.	DS/III:2337
maşalacı (II)	meşale<Ar.	Meşaleyi elinde gezdiren adam.	DS/IV:3135
İleriye doğru benzeşme ile ünlü kalınlaşması /e/ > /a/: <i>meşaleci</i> > <i>maşalacı</i> . Ek ünlüsünde kalınlaşma /i/ > /ı/: <i>meşaleci</i> > <i>maşalacı</i> .			
mazaratçı	mazarrat<Ar.	Yaramaz, güvenilmez, kötü (kimse).	DS/VI:4591
Ünsüz tekleşmesi /rr/ > /r/: <i>mazarratçı</i> > <i>mazaratçı</i> .			
meydancı	meydan<Ar.	Çay ve kahveyi kahve dışındakilere dağıtan kimse.	DS/IV:3176
mireççi	miras<Ar.	Mirasçı.	DS/IV:3203
“Palatal ünsüzler yanında ünlü incelmeleri” (Karahan, 2018: 112) (Ön ünsüzler c, ç, s, ş, z yanında ünlü incelmeleri) /a/ > /e/: <i>mirasçı</i> > <i>mireççi</i> . İleriye doğru benzeşme ile ünlü incelmeleri /a/ > /e/: <i>mirasçı</i> > <i>mireççi</i> . İç seste süreksizleşme /s/ > /ç/: <i>mirasçı</i> > <i>mireççi</i> . Ek ünlüsünde incelmeleri /ı/ > /i/: <i>mirasçı</i> > <i>mireççi</i> .			
müsürüfcü	müsrif<Ar.	Eline geçeni harcayan.	DS/IV:3231
Ünlü yuvarlaklaşması /i/ > /ü/: <i>müsrişçi</i> > <i>müsürüfcü</i> . Ekte ötümlüleşme /ç/ > /c/: <i>müsrişçi</i> > <i>müsürüfcü</i> . Ek ünlüsünde yuvarlaklaşma /i/ > /ü/: <i>müsrişçi</i> > <i>müsürüfcü</i> .			
temciman	tam<Ar.	Her şeyi tam, konforlu.	DS/V:3876
Ünlü incelmeleri /a/ > /e/: <i>tamciman</i> > <i>temciman</i> . Ek ünlüsünde incelmeleri /ı/ > /i/: <i>tamciman</i> > <i>temciman</i> .			
çorbacı (I/II)	çorba<Far.	Tüccara verilen ad. / Kadın.	DS/II:1271

⁷ Sertkaya, O. F. (2018). *Kelime Dağarcığımızdan Etimoloji Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları. s. 59-73.

fişekçi	fişek<Far.	Fişek yapan veya satan kimse.	DS/III:1872
hampacı (II)	hempa<Far.	1. Hazırdan yiyen, başkasına yük olan (kimse).	DS/III:2268
hergeleci	hergele<Far.	Siğır çobanı.	DS/III:2344
kevrancı	kervan<Far.	Kervancı.	DS/IV:2778
Yakın ünsüzler arasında göçüşme /rv/>/vr/: <i>kervancı>kevrancı</i> .			
köfteci	köfte<Far.	Düğünlerde koruyucu baş hizmetçi, yasakçı.	DS/IV:2950
zencircilik	zincir<Far.	Gardıyanlık.	DS/VI:4362
Ünlü genişlemesi /i/>/e/: <i>zincircilik>zencircilik</i> .			
zevzeci	sebze<Far.	Küçük soğan, ıska yetiştiricisi.	DS/VI:4365
Ön seste ötümlüleşme /s/>/z/: <i>sebzeçi>zevzeçi</i> . İç seste sızıcılaşma /b/>/v/: <i>sebzeçi>zevzeçi</i> .			
ziyancı	ziyan<Far.	Zarar verici.	DS/VI:4393
bideci	pide<Rum.	Pide gibi petek yapan bir cins arı.	DS/I:684
Ön seste ötümlüleşme /p/>/b/: <i>bideci>pideci</i> .			
çeteleci	çetele<Rum.	Ormandan kesilen odunları bir tüccar adına teslim alan, alım ve satım hesaplarını tutan memur:	DS/II:1149
oltacı	olta<Rum.	Amaçsız, işsiz dolaşan kimse.	DS/VI:4614
sinorci	sınır<Rum.	Sınırdaki hile yaparak toprak kazanan kimse.	DS/VI:4700
Ünlü incelmeleri /ı/>/i/: <i>sınırca>sinorci</i> . Ünlü yuvarlaklaşması /ı/>/o/: <i>sınırca>sinorci</i> . Ek ünlüsünde incelmeleri /ı/>/i/: <i>sınırca>sinorci</i> .			
gonduracı	kundura<İt.	Kunduracı, ayakkabıcı.	DS/III:2101
Ön seste ötümlüleşme /k/>/g/: <i>kunduracı>gonduracı</i> . Ünlü genişlemesi /u/>/o/: <i>kunduracı>gonduracı</i> .			
tulumbacı (II)	tulumba<İt.	Ökçesi basılarak giyilen ayakkabı.	DS/V:3991
forumcu	forum<Lat.	Kendini bir şey sanan, kendi kendine poz veren, kurumlu, gururlu (kimse).	DS/III:1876

+Cik/CUk (+cık, cik, +cuk, +cük): Genellikle küçültme, sevgi, pekiştirme ifade bildiren adlar türeten işlek bir ektir. Banguoğlu, (2015: 164) “-cik aslında çekim eki olarak adlara ve sıfatlara gelen vurgulu bir küçültme ektir.

Adlarla bu ek aynı zamanda çeşitli adlar yapan verimli bir üretim eki olur.” şeklinde açıklamıştır. DS’de Arapça ve Farsça alıntı sözcüklerden küçültme belirten adlar türetmiştir ve bu adların genellikle hayvan ve bitki adları olduğu görülmektedir. Alıntı sözcüklere +CII eki getirilerek oluşan hayvan ve bitki adları şunlardır: *muratçık* (Ar.), *süleymancık* (Ar.); *tavacık* (II), *tohumcuk* (Far.); *karpuzcuk* (Ar.), *kulecık* (Ar.), *süleymencık* (Ar.); *sepetçık* (Far.), *şalgamcık* (Far.)

hamamcık	hamam<Ar.	Küçük hamam, gusülhane.	DS/III:2263
karpuzcuk	karpuz<Ar.	Düğünçeği.	DS/IV:2668
kınacık	kına<Ar.	Buğday pası mantarının, tahıl bitkilerinin sap ve yapraklarında oluşturduğu pas rengindeki hastalık.	DS/IV:2805
kulecık	kule<Ar.	Kırda yetişen bir çeşit mantar.	DS/IV:2996
maymuncuk (I)	maymun<Ar.	1. Dört tekerlekli arabalarda, ön tekerleğin üzerindeki yastığın üstüne konulan ağaç.	DS/IV:3143
muratçık	murat<Ar.	Baykuş.	DS/IV:3221
süleymancık (I/II)	süleyman<Ar.	Kertenkele. / Tavuk ve benzeri hayvanların yüreği.	DS/V:3709
süleymencık (II)		Kırmızı çiçekli, yumru köklü bir bitki.	DS/V:3710

İleriye doğru benzeşme ile ünlü incilmesi /a/>/e/: *süleymancık*>*süleymencık*.

aynacıklı (I)	ayna<Far.	Yakışıklı.	DS/I:426
hemencük	hemen<Far.	Oyuncak.	DS/III:2337

Ek ünlüsünde yuvarlaklaşma /i/>/ü/: *hemencık*>*hemencük*.

sepetçık	sepet<Far.	Sepet örmeye yarayan bir çeşit bitki ve çubuklar.	DS/V:3586
şalgamcık	şalgam<Far.	Tahıla zarar veren tarla bitkisi.	DS/V:3741
tavacık (I)	tava<Far.	Değirmen çarkının dönmesini sağlayan dolabın tahtasına çakılan demir parçası.	DS/V:3847
tohumcuk	tohum<Far.	Sarı gagalı, kara karga.	DS/V:3947

+CII (+cıl, +cil): İşleklığı az olan eklerden biridir ve alışkanlık, bağımlılık, benzerlik ifade eden ad ve sıfatlar türetir. DS’de Arapça ve Farsça alıntı sözcüklere gelerek alışkanlık belirten sıfatlar türetmiştir. *keyifcıl*>*kefcıl*; *hastacıl*, *kincıl*, *namazcıl* gibi.

kefcıl	keyif<Ar.	Eğlenmeyi seven, yaşamayı bilen.	DS/IV:2719
---------------	-----------	----------------------------------	------------

Hece düşmesi /-yi-/>/Ø/: *keyifcıl*>*kefcıl*.

hastacıl	hasta<Far.	Hastalıklı.	DS/III:2300
kincıl	kin<Far.	İntikamcı.	DS/IV:2874
namazcıl	namaz<Far.	Sürekli namaz kılan.	DS/IV:3237

+ç: Bağlantı ünlüsü olmayan +ç ekidir ve kullanımı azdır. “Eklendiği sınırlı sayıdaki sözcüğün işlev ve anlam özelliğini güçlendirir. (Eker, 2017: 271). DS’de Doğu kökenli Farsçadan alıntı *köse* sözcüğü ile Batı kökenli Rumcadan alıntı *fırın* sözcüğünde kullanılmıştır.

köseç	köse<Far.	Tüyü kısa bir cins koyun.	DS/IV:2972
fırıç	fırın<Rum.	Fırında kurutulmuş armut.	DS/III:1855
Ünsüz düşmesi /n/ > /Ø/: <i>fırınç</i> > <i>fırıç</i> .			

+dak: Ağızlarda görülen ad yapım eklerinden biridir ve kullanımı azdır. DS’de +dak eki, Arapçadan alıntı *akıl* sözcüğünde kullanılmıştır.

akıldak (I)	akıl<Ar.	Aynı akılda olan, kafa dengi.	DS/I:151
--------------------	----------	-------------------------------	----------

+dan: Yazı dilinde ve ağızlarda kullanımı az olan eklerdendir. “Aslında ayrılma hal eki olarak kullanılır. Ek kalıplaşması olayı ile yapım eki görevini alarak kalıcı ad ve sıfat yapar.” (Çelebi, 2019: 162). DS’de Arapçadan alıntı *hamur* ile Farsçadan alıntı *ham* sözcüğünde kullanılmıştır.

hamurdan	hamur<Ar.	Yahudilerin yaptıkları bir çeşit ekmek.	DS/III:2269
hamdan	ham<Far.	Hiç işlenmemiş toprak.	DS/III:2266

+dırık: Genellikle insan ve hayvanlara ilişkin organ adlarına dayalı araç gereç adı yapan ad yapım eklerinden biridir ve genellikle iki heceli ad gövdelerine eklenmektedir. DS’de Arapçadan alıntı *sabun* sözcüğünde kullanılmıştır.

sabındırık	sabun<Ar.	Kağı arabalarında mazının yanmasını önlemek için sürülen bezir yağının, sabun suyunun bulunduğu teneke ya da boynuzdan kap.	DS/VI:4661
Ünlü düzleşmesi /u/ > /ı/: <i>sabunduruk</i> > <i>sabındırık</i> .			

+GA (+ga, +ke): İşlekliliği az olan ad yapım eklerinden biridir. DS’de Arapçadan alıntı *davul*, *mısır* ve *nefis* sözcüklerine getirilmiştir ve ad, sıfat görevli sözcükler türetmiştir.

davılga	davul<Ar.	Yaprakları oval olan, meyvesi yenilen bir ağaç.	DS/II:1379
Ünlü düzleşmesi /u/ > /ı/: <i>davulga</i> > <i>davılga</i> .			
mısırğa (I)	mısır<Ar.	Mısır unundan yapılan bir çeşit yiyecek, kaçamak.	DS/IV:3191
nefiske	nefis<Ar.	Obur.	DS/IV:3245

+Gan (+gan, +ğan): Yazı dilinde genellikle sayı adlarına gelerek ad yapan bir ektir ve kullanımı azdır. DS’de Doğu kökenli Farsçadan alıntı *bahar* ve Batı kökenli İtalyancadan alıntı *bora* sözcüklerinde kullanılmıştır.

bahargan	bahar<Far.	Güneyde yaz kış, yeşil olan yer, mera.	DS/I:487
-----------------	------------	--	----------

boragan	bora<İt.	Bora, fırtına.	DS/I:737
----------------	----------	----------------	----------

+gin: Yazı dilinde ve ağızlarda kullanımı az olan eklerden biridir. DS'de Arapçadan alıntı *telef* sözcüğü sıfat yapmıştır.

telefgin	telef<Ar.	Savurgan.	DS/VI:4750
-----------------	-----------	-----------	------------

+IrAk (+ırak, +irek): Ağızlarda *+rAk* ekinin ünlü türemesine uğramış biçimdir ve sıfat, zarf görevli sözcükler yapmaktadır. “Eski Anadolu Türkçesinde ve bugünkü Türk lehçelerinin bazılarında consonantla biten tabanlara *-raq, -rek* karşılaştırma ekinin nadir olarak *-raq, irek, -uraq, -ürek* şeklinde de eklendiği görülmektedir.” (Eckmann, 1955: 49). DS'de Arapçadan alıntı *ihıyar, hafif, hain* sözcükleri ve Farsçadan alıntı *sersem* sözcüğünde *+ırak* eki kullanılmış ve ayrıca Arapçadan alıntı *müslim* sözcüğü ile Farsçadan alıntı *+an* ekinden oluşan *müslüman* sözcüğünde de bu ek kullanılmıştır.

ehdiyarırak	ihıyar<Ar.	İhtiyarca, az ihtiyar.	DS/II:1689
--------------------	------------	------------------------	------------

Ünlü genişlemesi /i/>/e/: *ihıyarırak>ehdiyarırak*.
İç seste ötümlüleşme /t/>/d/ değişmesi: *ihıyarırak>ehdiyarırak*.

hafifrek	hafif<Ar.	Hafifçe.	DS/III:2250
-----------------	-----------	----------	-------------

hayınırak	hain<Ar.	Hayince, hain gibi.	DS/III:2317
------------------	----------	---------------------	-------------

İç seste ünsüz türemesi /Ø/>/y/: *hainırak>hayınırak*.

sersemirek	sersem<Far.	Sersemce.	DS/VI:4687
-------------------	-------------	-----------	------------

müslümanırak	müslim<Ar. + -ân<Far.	Müslümanca.	DS/VI:4603
---------------------	--------------------------	-------------	------------

+k: Bağlantı ünlüsü olmayan bir ek olma özelliği gösterir ve DS'de İtalyancadan alıntı *peçe* sözcüğünde kullanılmaktadır.

peçek	peçe<İt.	Yüzü kapatan örtü, peçe.	DS/VI:4643
--------------	----------	--------------------------	------------

+keç: Ağızlarda araç gereç adı ve hayvan adı yapım özelliği gösteren kullanımı az bir ektir. DS'de Farsçadan alıntı *dem* sözcüğünden araç gereç adı yapmıştır.

temkeç	dem<Far.	Çaydanlık.	DS/V:3878
---------------	----------	------------	-----------

Ön seste ötümsüzleşme /d/>/t/: *demkeç>temkeç*.

+la(ğt): Genellikle araç-gereç adı yapan “+lA- eki ile -gI ekinden oluşan birleşik bir ektir.” (Güzel, 2019: 186) Farsçadan alıntı *namaz* sözcüğünden araç-gereç adı yapmıştır.

namazla(ğt)	namaz<Far.	Üstünde namaz kılınan kilim, post vb. şeylerden yapılmış seccade.	DS/VI:4605
--------------------	------------	---	------------

+lar: Aslında çoğulluk bildiren bir çekim ekidir. “Yalnız bu ek bir yandan da gösterdiği çokluk özelliği dolayısıyla sınıf değiştirerek yer yer eklendiği sözlere kurallı özel anlamlar kazandıran yapım ekine dönüşmüştür.” (Korkmaz, 2017: 132). DS’de Farsçadan alıntı *horoz* sözcüğüne gelerek gök bilimi ile ilgili ad yapmıştır.

horozlar	horoz<Far.	Güneyde görülen iki yıldız.	DS/III:2412
-----------------	------------	-----------------------------	-------------

+leyin: Daha çok zarf yapma özelliği olan bir ektir. “Eklendiği kelimeye benzerlik, görelilik veya eşitlik anlamları yükleyen ek Eski Türkçede /+lAyI/ ve /+lAyU/ şeklindedir.” (Küçük, 2016, 207). DS’de Arapçadan alıntı *kırmızı* renk adına gelerek benzerlik belirten bir sıfat yapmıştır.

kırmızıleyin	kırmızı<Ar.	Kırmızısmsı.	DS/IV:2835
---------------------	-------------	--------------	------------

+II/+IU (+lı, +lı, +lu, +lü, +dı, +nı, +rı): Türkçede en işlek kullanılan eklerden biri olup daha çok sıfat yapma özelliği göstermektedir. “Adlardan (bazen de sıfatlardan) ‘sahip olma, üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma, ilgili olma, yetkili olma’ anlamlarında sıfatlar türetilir.” (Korkmaz, 2017: 133) Ayrıca bu ekin alıntı sözcüklerde de çokça kullanıldığı görülmektedir. DS’de *+II* eki Doğu kökenli ve Batı kökenli sözcüklere gelerek birçok ad ve sıfat türetmiştir.

+II eki alan Doğu kökenli Arapçadan alıntı sözcükler şunlardır (33): *afakan/hafakan, akıl, aman, cin, devlet, fındık, fikir, bak, hamur, harf, hava, heder, heybe, hırs, his, iman, kafâ, kale, kına, kıymet, kul, lezzet, mayasıl, örf, sebep, susam, şan, şerbet, taahhüt, takke, tıfil, zıfir, zihin*. Bu sözcüklerin bazıları birleşik sözcük yapısında *+II* ekini almaktadır. *ağzı havalı, akar akıllı, ala fikirli, balvalıkkulluk, hisli boz, kabahamırlı, kaleli top, maran gafalı, osuruğu cinli* gibi. *+II* eki alan Farsça kökenli sözcükler şunlardır (42): *ambar, armut, astar, bahar, beste, cilve, çop, çifte, çile, çöp, dev, efsun, hane, hara, hay, kayısı, keş, kilim, kilit, köşe, maya, mercimek, mub, mum, mübür, naz, nem, nişan, paça, paba, pazar, perde, peynir, postal, pul, renk, şeker, tabta, tav, yar, zehir, zil*. Bu sözcüklerin bazıları tıpkı Arapçadan alıntı sözcüklerde olduğu gibi birleşik sözcük yapısında *+II* ekini almaktadır. *ağzı astarlı, ağzı keşli, ağzı mübürlü, allı pullu, altdan pazarlı, ana devli, cütteli keçi, gara çileli, kilimli büge, köşeli gelen, mercimekli yağmur, pazarlı gün, seymen baralı*. Batı kökenli alıntı sözcüklerde *+II* eki kullanılan sözcükler ise şunlardır: *anabtar, poyraz, kulp, mayıs, püsür, susta, sünger* (Rum.); *şanjör, pastel* (Fr.); *peçe* (İt.)

afıganlı	hafakan<Ar.	Helecanlı, iç sıkıntısı olan (kimse).	DS/I:71
-----------------	-------------	---------------------------------------	---------

Ön seste ünsüz düşmesi /h/>/Ø/: *hafakanlı>afıganlı*.

İç seste ötümlüleşme /k/>/g/: *hafakanlı>afıganlı*.

Ünlü daralması /a/>/ı/: *hafakanlı>afıganlı*.

İlerleyici ünsüz benzeşmesi: /nl/>/nn/: *hafakanlı>afıganlı*.

ağzı havalı	heva<Ar.	Gururlu, kendini beğenmiş.	DS/I:118
akar akıllı	akıl<Ar.	İradesiz, döneke, duygusuyla hareket eden.	DS/I:139
dedem akıllı		Sersem, bunak, avanak.	DS/II:1398
fırfır akıllı		Sürekli düşünce değiştiren.	DS/VI:4505
fişşik akıllı		Saf, her şeye çabuk inanan.	DS/III:1873
gelgeç akıllı		1. Yarı deli (kimse).	DS/III:1976
kunt akıllı		Bilmiş, akıllı (çocuklar için).	DS/IV:3004
oşoş ahıllı		Kendini ilgilendirmeyen kimseler ve onların işleri ile uğraşan.	DS/VI:4617
uçar akıllı		Unutkan.	DS/VI:4022

Sızıcılışma /k/>/h/: *oşoş akıllı>oşoş ahıllı*.

ala fikirli	fikir<Ar.	Karşı iki düşünce içindeki kimse.	DS/VI:4415
amanlı	aman<Ar.	Meyilli, eğri.	DS/I:237
devletli	devlet<Ar.	Baykuş.	DS/II:1443
findıklı	findık<Ar.	Küçük kareli, yerli dokuma kumaş.	DS/III:1853
gafalı	kafa<Ar.	Akıllı.	DS/III:1891
maran gafalı		Koca kafalı.	DS/IV:3128

Ön sestte ötümlüleşme /k/>/g/: *kafalı>gafalı*.

gıymatlı	kıymet<Ar.	Kıymetli.	DS/III:2067
-----------------	------------	-----------	-------------

Ön sestte ötümlüleşme /k/>/g/: *kıymetli>gıymatlı*.

İleriye doğru benzeşme ile ünlü kalınlaşması /e/>/a/: *kıymetli>gıymatlı*.

Ek ünlüsünde kalınlaşma /i/>/ı/: *kıymetli>gıymatlı*.

haklı	hak<Ar.	Nişanlı, nikahlı.	DS/III:2255
halvalıkulluk	helva<Ar.	Bir çeşit ekmek.	DS/III:2262

Geriye doğru benzeşme ile ünlü kalınlaşması /e/>/a/: *helvalıkulluk>halvalıkulluk*.

hamurlu	hamur<Ar.	Mayalı hamurdan yapılan ve saç üzerinde pişirilen bir çeşit ekmek.	DS/III:2270
kabahamırlı		Saçta pişirilen mayalı ekmek.	DS/IV:2578

Ünlü düzleşmesi /u/>/ı/: *kabahamurlu>kabahamırlı*.

Ek ünlüsünde düzleşme /u/>/ı/: *kabahamurlu>kabahamırlı*.

harfli	harf<Ar.	Saygılı.	DS/III:2288
hederli	heder<Ar.	Özürlü, kusurlu.	DS/III:2326
hersli	hırs<Ar.	Hırslı.	DS/III:2348

“/h/, /g/, /k/ ünsüzleri yanında ünlü incelməsi” (Karahan, 2018: 112) /ı/>/e/: *hırslı>bersli*.

Ek ünlüsünde incelmə /ı/>/i/: *hırslı>bersli*.

heybeli	heybe<Ar.	Yarısı beyaz, yarısı siyah keçi.	DS/III:2352
hisli boz	his<Ar.	Rengi boz.	DS/III:2389
imanlı	iman<Ar.	Yağlı süt ya da yoğurt (için).	DS/IV:2535
kaleli top	kale<Ar.	Taş kaleye top atarak oynanan bir çocuk oyunu.	DS/IV:2610
kınalı	kına<Ar.	Ahlaksız. / Kırmızı, al.	DS/IV:2806
mayasılı	mayasıl<Ar.	Yerinde oturamayan, oturduğu yerde rahat etmeyen.	DS/IV:3141
nezetli	lezzet<Ar.	Tadı güzel. / Lezzetli.	DS/IV:3250

Sözcük başında akıcı ünsüzler arasında değişme /l/>/n/: *lezzetli>nezetli*.

Ünsüz tekleşmesi /zz/>/z/: *lezzetli>nezetli*.

osuruğu cinli	cin<Ar.	Bağırıp çağırarak hak aramayıp alışkanlık durumuna getiren.	DS/V:3293
örflü	örf<Ar.	1. Saygı uyandıran, sayılan (kimse).	DS/VI:4628
sebebli	sebeb<Ar.	1. Yararlı, faydalı. 2. Uğurlu.	DS/V:3565
eli sebepli		Eli uğurlu, tuttuğu, giriştiği işten iyi sonuç alınan (kimse).	DS/III:1718
Son seste ötümlüleşme /p/>/b/: <i>sebepli>sebebli</i> .			
susamlı (I)	susam<Ar.	Susamı olan.	DS/V:3702
şanlı	şan<Ar.	1. Onurlu, ünlü. 2. Ahlaksız kadın.	DS/V:3744
şerbetli (I)	şerbet<Ar.	1. Yılanın sokmayacağına inanılan büyülü kişi. 2. Kötülüğe bağışıklığı olan.	DS/VI:4725
takkalı (I/II)	takke<Ar.	Uzun gagalı, sarı tüylü bir çeşit kuş. Tepeli, tümsekli.	DS/V:3812
İleriye doğru benzeşme ile ünlü kalınlaşması /e/>/a/: <i>takkeli>takkah</i> . Ek ünlüsünde ünlü kalınlaşması /i/>/ı/: <i>takkeli>takkah</i> .			
tavıtlı mektup	taahhüt<Ar.	Taahhütlü mektup.	DS/V:3849
/h/ ünsüzünün erimesiyle hece kaynaşması ⁸ : <i>taabhütlü>tavıtlı</i> . /h/>/v/değişimi: <i>taabhütlü>tavıtlı</i> . Ünlü düzleşmesi /ü/>/ı/: <i>taabhütlü>tavıtlı</i> . Ek ünlüsünde kalınlaşma /ü/>/u/: <i>taabhütlü>tavıtlı</i> .			
tıfıllı	tıfıl<Ar.	Zayıf.	DS/V:3910
Ünsüz ikizleşmesi /f/>/ff/: <i>tıfıllı>tıfıllı</i> .			
zeyinli	zihin<Ar.	Akıllı.	DS/VI:4365
Ünlü genişlemesi /i/>/e/: <i>zihlinli>zeyinli</i> . İç seste akıcılaşma /h/>/y/: <i>zihlinli>zeyinli</i> .			
zifirli	zifır<Ar.	1. Etlı, yağlı, canlı. 2. Varsıl.	DS/VI:4387
ağzı astarlı	astar<Far.	Ağzı sıcağa dayanıklı.	DS/I:117
ağzı keşli	keş<Far.	1. Yerli yersiz konuşan, tatsız lâflar eden, can sıkıcı şeyler söyleyen (kimse).	DS/I:119
ağzı mühürlü	mühür<Far.	1. Alt dudağında, kendi renginden başka renkte işaret olan hayvan.	DS/I:119

⁸ Küçük, M. (2013). *Anadolu Ağzlarındaki Doğu Kökenli Sözcüklerin Ses Bilgisi Açısından Görünümleri -Ünsüzler-*. s. 63.

ambarlı	ambar<Far.	Ova.	DS/I:238
ana devli	dev<Far.	Hasta, rahatsız, hasta mizaç.	DS/I:247
armutlu	armut<Far.	Pekmez ve armuttan yapılan bir çeşit reçel.	DS/I:329
avınlı	efsun<Far.	Afsunlanmış kimse.	DS/I:392
<p>İç seste ötümlüleşme /f/>/v/: <i>efsunlu>avınlı</i>. Ünlü kalınlaşması /e/>/a/: <i>efsunlu>avınlı</i>. Ünlü düzleşmesi /u/>/ı/: <i>efsunlu>avınlı</i>. Ek ünlüsünde düzleşme /u/>/ı/: <i>efsunlu>avınlı</i>.</p>			
aynalı (III)	ayna<Far.	Cam bilye.	DS/I:427
bahalı	paha<Far.	Pahalı.	DS/I:487
<p>Ön seste ötümlüleşme /p/>/b/: <i>pahalı>bahalı</i>.</p>			
baharlı	bahar<Far.	Tadımında acılık bulunan.	DS/I:487
bedreli	perde<Far.	Lekeli, perdeli (göz için kullanılır).	DS/I:596
<p>Ön seste ötümlüleşme /p/>/b/: <i>perdeli>bedreli</i>. Yakın ünsüzler arasında göçüşme /rd/>/dr/: <i>perdeli>bedreli</i>.</p>			
besteli	beste<Far.	Lekeli, benekli.	DS/I:641
cilveli	cilve<Far.	Gözü açık kimse.	DS/II:968
coplu	cop<Far.	Ucu topuzlu kalın değnek.	DS/VI:4475
çifteli	çifte<Far.	Uğursuz.	DS/II:1205
citteli keçi		Gelincik çiçeği.	DS/II:987
<p>Ön seste ötümlüleşme /ç/>/c/ değişmesi: <i>çifteli>citteli</i>. Gerileyici ünsüz benzeşmesi /ft/>/tt/: <i>çifteli>citteli</i>.</p>			
çöplü	çöp<Far.	Bir çeşit kilim.	DS/II:1290
gara çileli	çile<Far.	Hayatı üzüntüler içinde geçen kimse.	DS/III:1917
haneli	hane<Far.	Çinicilikte kutu kutu ayrılmış süsler.	DS/III:2272
huylu	huy<Far.	Kötü huylu, aksi (çoğunlukla hayvan için).	DS/VI:4522
ışanlı	nişan<Far.	1. Nişanlı.	DS/IV:2495
nişanlı		Nişanlı. / Nişanlı, erkek yavuklu.	DS/IV:3253
<p>Ön seste ünsüz düşmesi /n/>/Ø/: <i>nişanlı>ışanlı</i>. Ünlü kalınlaşması /i/>/ı/: <i>nişanlı>ışanlı</i>. İlerleyici ünsüz benzeşmesi /nl/</nn/: <i>nişanlı>nişanlı</i>.</p>			
kaysılı aş	kayı<Far.	Nohut, fasulye, yarma ve kayısıyla yapılan bir çeşit yemek.	DS/IV:2709
<p>Ünlü düşmesi /ı/>/Ø/: <i>kaysılı>kaysılı</i>.</p>			

kilimli büge	kilim<Far.	Boz renkli, uzun gagalı, çulluğa benzeyen bir kuş.	DS/IV:2872
kilitli (III)	kilit<Far.	Çok sert ve taşlı toprak.	DS/IV:2872
köşeli gelen	köşe<Far.	Köşeli gibi, köşelice.	DS/IV:2981
lemli	nem<Far.	Nemli.	DS/IV:3073
Sözcük başında akıcı ünsüzler arasında değişme /n/ > /l/: <i>nemli</i> > <i>lemli</i> .			
mayalı (I)	maya<Far.	Özlu ve gübreli (toprak için).	DS/IV:3140
mercimekli yağmur	mercimek <Far.	Mercimek gibi taneli yağın yağmur.	DS/IV:3167
mıhlı (IV)	mıh<Far.	Çivili.	DS/IV:3182
mumlu	mum<Far.	Çocukların altına konulan muşamba.	DS/IV:3220
nazdı	naz<Far.	Nazlı.	DS/VI:4606
Ekte /n/ > /d/ değişimi: <i>nazlı</i> > <i>nazdı</i> .			
paçalı	paça<Far.	Bir çeşit giysi.	DS/VI:4634
pazarlı gün altdan bazarlı	pazar<Far.	Pazar kurulan gün. Sinsi, ikiyüzlü.	DS/VI:4643 DS/I:230
Ön seste ötümlüleşme /p/ > /b/: <i>pazarlı</i> > <i>bazarlı</i> .			
piynirli	peynir<Far.	İçine yumurta, maydanoz, yağ, peynir konulup kıyıları bükülerek pişirilen bir çeşit ekmek.	DS/V:3466
Geriye doğru benzeşme ile ünlü daralması /e/ > /i/: <i>peynirli</i> > <i>piynirli</i> .			
postallı	postal<Far.	Bileklerinde beyazlık olan at.	DS/V:3474
pullu (I)	pul<Far.	Çevresi ve üstü sırmayla, pulla işlenmiş, kırmızı, kadın başörtüsü.	DS/V:3487
allı pullu		Mayıs böceği, gelin böceği.	DS/I:225
renkli	renk<Far.	Çeşitli. / Renkli.	DS/V:3508
seymen haralı	hare<Far.	Üstün tutulan büyük bir çeşit çuval.	DS/V:3600
Son seste kalınlaşma /e/ > /a/: <i>hareli</i> > <i>haralı</i> .			
şekerlirek	şeker<Far.	Şekeri biraz çok.	DS/V:3759
tahtalı (I)	tahta<Far.	1.Üstüne şilte serilerek yatmaya ya da oturmaya yarayan bir çeşit tahta karyola, kerevet.	DS/VI:4734
tavlı	tav<Far.	İstekli.	DS/V:3849
yallım	yar<Far.	Yar, uçurum.	DS/VI:4150
Akıcı ünsüzler arasında değişme /r/ > /l/: <i>yarlım</i> > <i>yallım</i> .			

zehirri	zehir<Far.	Zehirli.	DS/VI:4358
İlerleyici ünsüz benzeşmesi /r/ > /rr/: <i>zehirli</i> > <i>zehirri</i> .			
zilli (I)	zil<Far.	Oynak, adı kötüye çıkmış.	DS/VI:4840
anahtarlı	anahtar<Rum.	Burnundaki beyaz leke çene altına kadar inen at.	DS/I:249
foyrızlı	poyraz<Rum.	Kaba saba insan.	DS/III:1878
Sözcük başında sızıcılaşma /p/ > /f/: <i>poyrazlı</i> > <i>foyrızlı</i> .			
kuplu	kulp<Rum.	Kulplu, büyük kazan.	DS/VI:4574
İç seste ünsüz düşmesi /l/ > /Ø/: <i>kuplu</i> > <i>kuplu</i> .			
mayışlı	mayıs<Rum.	Pis, kirli (kimse).	DS/VI:4590
püsürlü	püsür<Rum.	1. Karışık, dolaşık (saç, ip, iplik vb. şeyler).	DS/V:3504
sustalı	susta<Rum.	Kıvrak yürüyen.	DS/V:3703
süngerli	sünger<Rum.	Süngerle döşenmiş veya süngerden yapılmış olan.	DS/V:3717
carcurlu	şarjör<Fr.	Otomatik, ileri geri hareketli (tabanca).	DS/II:861
/ş/ > /c/ değişimi: <i>şarjörlü</i> > <i>carcurlu</i> .			
/j/ > /c/ değişimi ⁹ : <i>şarjörlü</i> > <i>carcurlu</i> .			
Sözcük sonunda ünlü daralması /ö/ > /u/: <i>şarjörlü</i> > <i>carcurlu</i> .			
Ek ünlüsünde kahnlaşma /ö/ > /u/: <i>şarjörlü</i> > <i>carcurlu</i> .			
pastelli	pastel<Fr.	Pekmezle undan yapılan bir çeşit tatlı.	DS/V:3407
peçeli	peçe<İt.	Yüzünü örtmek için peçe takmış olan.	DS/V:3421

+IIk/+IUk: (+lğ, +lğh, +lık, +lik, +luğ, +luk, +lük, +nık, +rığ, +riyh): *-IIk/IUk* eki, Türkçede geçmişten bu yana en sık kullanılan eklerden biri olup addan ad yapma özelliği taşımaktadır. “-lık, genel olarak isimlerden ve sıfatlardan soyut ve somut isimler türetmeye yarar.” (Zülfikar, 2011: 110) Daha çok yer, meslek, alet ve topluluk adı yapan ekin ayrıca alıntı sözcüklere de gelerek yeni sözcükler yapma özelliği vardır. DS’de genellikle Doğu kökenli Arapça ve Farsça alıntı sözcüklerde kullanılan ekin, Soğdça *kent* ve Çince *çay* sözcüğünde de kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Arapça kökenli sözcüklerdeki eklerin yerini alarak sözcüklerin Türkçeleştirilmesine katkı sağlamıştır. “Arapça *-ıyyat* > *-iyet* birleşik ekiyle kurulmuş *bakimiyet*, *insaniyet*, *milliyet* gibi soyut adlarla, *-i* nispet ekli şekli *dünyevî*, *rubâî* gibi sıfatların ve dilimize Arapçanın kalıplarıyla girmiş diğer bir kısım sözlerin Türkçeleştirilmesinde *+IIk/ +IUk* soyut ad türetme ekinden yararlanmış ve bu yolla epey söz kazanılmıştır. (Korkmaz, 2017: 136). *-IIk/IUk* eki az sayıda Batı kökenli Rumcadan alıntı sözcüklere de gelerek adlar türetmiştir.

⁹ Farsça ve Fransızcada olduğu halde Türkçede bulunmayan /j/ sesi, bu dillerden alınma sözcüklerin Türkçede söylenişleri sırasında - özellikle halk dilinde ve ağızlarında /c/ye döner (candarma, caket, cilet, cimlastik gibi.) (Aksan, 2020: 30)

+IIk eki alan Doğu kökenli Arapçadan alıntı sözcükler şunlardır (35): *aciz, adem, ahiret, avrat, ayar, ayıp, bakla, cep, cuma, hamur, barç, hazır, kadı, kaşa, kavaf, kına, mezar, nazar, nefes, rezil, sabah, sabur, selam, sene, seyir, sünnet, şamata, şerbet, tandır, tas, tecavüz, tesbih, türbe, zifir, ziyaret*. +IIk eki alan Doğu kökenli Farsçadan alıntı sözcükler şunlardır (23): *abdest, avare, ayna, azat, çift, çoban, çöp, dost, kenar, kin, kireç, maya, namaz, pabuç, paça, paba, palan, pamuk, para, pazar, rüzgâr, tane, usta*. Batı kökenli Rumcadan alıntı sözcüklerde +IIk eki kullanılan sözcükler ise şöyledir: *fırın, fol, kiremit, püsür, semer*.

acızlıh	aciz<Ar.	Bıkkınlık, usanç.	DS/I:54
İleriye doğru benzeşme ile ünlü kalınlaşması /i/>/ı/: <i>acizlik>acızlıh</i> . Ek ünlüsünde kalınlaşma /i/>/ı/: <i>acizlik>acızlıh</i> . Ekte sızıcılaşma /k/>/h/: <i>acizlik>acızlıh</i> .			
adamılık (I/II)	adem<Ar.	Bağ belleme günlük ölçüsü, bir adamın bir günde belleyebileceği yer. / İyilik, insanîyet.	DS/I:63
Ünlü türemesi Ø>ı: <i>adamlık>adamılık</i> .			
ağız kavafılığı çene gavaflığı	kavaf<Ar.	Gevezelik.	DS/I:97
Gevezelik.			DS/II:1136
Ön seste ötümlüleşme /k/>/g/: <i>kavaflık>gavaflık</i> . Ekte ötümlüleşme /k/>/ğ/: <i>kavaflık>gavaflığı</i> .			
ahretlik	ahiret<Ar.	Kendinden geçmiş adam.	DS/I:134
aratlık		Dost, arkadaş, ahretlik.	DS/I:300
eḥretlik		Kardeş gibi tutulan kimse.	DS/III:1690
Sözcük içinde ünlü düşmesi /i/>/Ø/: <i>ahiretlik>ahretlik</i> . Hece düşmesi /-hi-/>/Ø/: <i>ahiretlik>aratlık</i> . Ünlü kalınlaşması /e/>/a/: <i>ahiretlik>aratlık</i> . “/h/, /g/, /k/ ünsüzleri yanında ünlü incelməsi” (Karahan, 2018: 112) /a/>/e/: <i>ahiretlik>ehretlik</i> . Ünlü düşmesi /i/</Ø/: <i>ahiretlik>ehretlik</i> .			
arafalık	arefe<Ar.	Çocukların dinî bayramların bir gün evvel evlerden topladıkları çerez.	DS/I:293
İleriye doğru benzeşme ile ünlü kalınlaşması /e/>/a/: <i>arefelik>arafalık</i> . Ek ünlüsünde kalınlaşma /i/>/ı/: <i>arefelik>arafalık</i> .			
avratlık	avrat<Ar.	İyi ev kadınlığı.	DS/I:391
ayarlık	ayar<Ar.	Tembellik.	DS/I:408
ayıplık	ayıp<Ar.	Haya, utanma.	DS/I:420
baklalık	bakla<Ar.	Fasulye tarlası.	DS/I:495
bigadılık yol	kadı<Ar.	Bir kadıya iş düştüğünde, danışmak için alınacak iki üç saatlik yol.	DS/I:688
Ön seste ötümlüleşme /k/>/g/: <i>bikadılık>bigadılık</i> .			

ceblık	cep<Ar.	Kadınların beline bağladıkları yedek cep.	DS/II:872
Son seste ötümlüleşme /p/>/b/: <i>ceplık>ceblık</i> .			
cümalık	cuma<Ar.	Eski sübyan okullarında okuyan öğrencilerin cuma tatilinden sonraki gün hocalarına götürdükleri armağan.	DS/II:1026
Ön ünsüzler (ç,c,s,ş,z) yanında ünlü incilmesi /u/>/ü/: <i>cumalık>cümalık</i> . Ek ünlüsünde incelleme /ı/>/i/: <i>cumalık>cümalık</i> .			
gınalık	kına<Ar.	Kırmızı.	DS/III:2046
Ön seste ötümlüleşme /k/>/g/: <i>kınalık>gınalık</i> . Ek ünlüsünde incelleme /ı/>/i/: <i>kınalık>gınalık</i> .			
hamıllık	hamur<Ar.	Hamur mayası.	DS/III:2267
Ünlü düzleşmesi /u/>/ı/: <i>hamurluk>hamıllık</i> . Gerileyici ünsüz benzeşmesi /r/ > /l/: <i>hamurluk>hamıllık</i> . Ek ünlüsünde düzleşme /u/>/ı/: <i>hamurluk>hamıllık</i> .			
hazırırh	hazır<Ar.	Hazırlık.	DS/III:2323
İlerleyici ses benzeşmesi /r/ > /rr/: <i>hazırlık>hazırırh</i> . Ek ünsüzünde sızıcılışma /k/>/h/: <i>hazırlık>hazırırh</i> .			
irezillik çek-	rezil<Ar.	Sıkıntı, eziyet çekmek.	DS/IV:2550
Sözcük başında ünlü türemesi /Ø/>/i/: <i>rezillik>irezillik</i> .			
kafalık (I)	kafa<Ar.	En büyük bilye.	DS/IV:2593
mazelık	mezar<Ar.	Mezarlık.	DS/IV:3143
Son seste ünsüz düşmesi /r/>/Ø/: <i>mezarlık>mazelık</i> . İkili ünlü göçüşmesi (Ersöz, 2018: 2193) /a/>/e/--/e/>/a/: <i>mezarlık>mazelık</i> .			
neferlık	nefer<Ar.	Büyük yapraklı, tadı buruk bir ot.	DS/IV:3244
nezerrıyh	nazar<Ar.	Nazarlık.	DS/VI:4607
Kalın sıradan ince sıraya geçilmesi /a/>/e/: <i>nazarlık>nezerrıyh</i> . İlerleyici ünsüz benzeşmesi /r/ > /tr/: <i>nazarlık>nezerrıyh</i> . Ek ünsüzünde /k/>/yh/ değişimi: <i>nazarlık>nezerrıyh</i> .			
harşlıh	harç<Ar.	Harçlık.	DS/III:2295
Son seste sızıcılışma /ç/>/ş/: <i>harçlık>harşlıh</i> . Ek ünsüzünde sızıcılışma /k/>/h/: <i>harçlık>harşlıh</i> .			

sabahlık	sabah<Ar.	Sabahleyin ilk görülen kimse.	DS/V:3509
selamlık	selam<Ar.	Tüm kirişlerin altına konan evin ön duvarındaki uzun, ince kiriş.	DS/V:3575
senelik	sene<Ar.	Kıra.	DS/VI:4685
sevurluk	sahur<Ar.	Ramazan ayında sabaha yakın yenen yemek, sahur.	DS/V:3596
Ünlü incilmesi /a/>/e/: <i>saburluk>sevurluk</i> . İç seste sızıcı ünsüzler arasında değişme /h/>/v/: <i>saburluk>sevurluk</i> .			
seyirlik	seyir<Ar.	Seyir için olan.	DS/VI:4688
sünetlik	sünnet<Ar.	Sünnet olan çocuğa verilen armağan.	DS/V:3717
Ünsüz tekleşmesi /nn/>/n/: <i>sünnetlik>sünetlik</i> .			
şamatalıh	şamata<Ar.	Gevezelik.	DS/VI:4721
Ek ünsüzünde sızıcılışma /k/>/h/: <i>şamatalık>şamatalıh</i> .			
şerbetlik (I)	şerbet<Ar.	Şerbet yapmaya yarayan veya şerbet yapmak için ayrılmış olan.	DS/VI:4725
tandırık (I)	tandır<Ar.	1. Tandır yakarken, ekmek yaparken giyilen önlük.	DS/V:3821
taslık	tas<Ar.	Sergen, raf.	DS/V:3840
tecavuzluk	tecavuz<Ar.	Haylazlık, yaramazlık.	DS/V:3858
İleriye doğru benzeşme ile ünlü kalınlaşması /ü/</u/: <i>tecavüzlük>tecavuzluk</i> .			
tesbihlik	tesbih<Ar.	Ayıfındığı ağacı.	DS/V:3898
türbelik	türbe<Ar.	Mezarlık.	DS/V:4015
zifirlik	zifır<Ar.	Tütün işçilerinin giydiği önlük.	DS/VI:4387
ziyaratlık	ziyaret<Ar.	Bayram namazından sonra, mezarlıkta helva yenilen yer.	DS/VI:4393
İleriye doğru benzeşme ile ünlü kalınlaşması /e/</a/: <i>ziyaretlik>ziyaratlık</i> . Ek ünlüsünde kalınlaşma /i/>/ı/: <i>ziyaretlik>ziyaratlık</i> .			
abdasklık	āb+dest<Far.	Palto, gocuk.	DS/I:16
Son seste ünsüz düşmesi /t/>/Ø/: <i>abdestlik>abdasklık</i> . İleriye doğru benzeşme ile ünlü kalınlaşması: <i>abdestlik>abdasklık</i> . Ek ünlüsünde kalınlaşma /i/>/ı/: <i>abdestlik>abdasklık</i> .			
alayı bazarlık	pazar<Far.	Toptan pazarlık.	DS/I:204

bazarlığı bişir- peygamber pazarlığı		Alışverişte anlaşma yapmak (daha çok cinsî anlaşmalarda). Ölçüsüz, tartısız yapılan pazarlık.	DS/I:586 DS/V:3440
Ön sestte ötümlüleşme /p/ > /b/: <i>pazarlık > bazarlık</i> .			
avaralık (I)	avare<Far.	İşsizlik.	DS/I:377
İleriye doğru benzeşme ile ünlü kalınlaşması /e/ > /a/: <i>avarelik > avaralık</i> . Ek ünlüsünde kalınlaşma /i/ > /ı/: <i>avarelik > avaralık</i> .			
aynalık	ayna<Far.	1. Eskiden ev duvarlarında ayna asmak ya da oturtmak için hazırlanan özel yer.	DS/I:427
azadlığ	azat<Far.	Camide okuyan küçük çocukların tatil günleri için mollaya verdikleri para.	DS/I:434
Son sestte ötümlüleşme /t/ > /d/: <i>azatlık > azadlığ</i> . Ekte ötümlüleşme /k/ > /ğ/: <i>azatlık > azadlığ</i> .			
bahalığ	paha<Far.	Pahalılık.	DS/I:487
Ön sestte ötümlüleşme /p/ > /b/: <i>pahalık > bahalığ</i> . Ekte ötümlüleşme /k/ > /ğ/: <i>pahalık > bahalığ</i> .			
bi dostluk	dost<Far.	Bir dost ağırlayacak ölçüde.	DS/VI:4461
Son sestte ünsüz düşmesi /t/ > /Ø/: <i>dostluk > dostluk</i> .			
çobancalık	çoban<Far.	2. Çobanın yıllık ücretinden başka, çoban için ekilen buğday vb.	DS/II:1253
çölpük	çöp<Far.	Çöplük.	DS/II:1284
Yakın ünsüzler arasında göçüşme /pl/ > /lp/: <i>çöplük > çölpük</i> .			
çütlük	çift<Far.	Çiftlik.	DS/II:1309
Ünlü yuvarlaklaşması /i/ > /ü/: <i>çiftlik > çütlük</i> . Ünsüz düşmesi /f/ > /Ø/: <i>çiftlik > çütlük</i> . Ek ünlüsünde yuvarlaklaşma /i/ > /ü/: <i>çiftlik > çütlük</i> .			
kenarlık	kenar<Far.	Çember.	DS/IV:2742
kinlik	kin<Far.	Ocak kenarı.	DS/IV:2874
kireçlik	kireç<Far.	Derileri kireçlemek için açılan kuyular.	DS/IV:2877
mayalık (II)	maya<Far.	Maya konulan kutu.	DS/VI:4590
namazlık (I)	namaz<Far.	Üstünde namaz kılınan kilim, post vb. şeylerden yapılmış seccade.	DS/IV:3238
pabucluk	pabuç<Far.	Ayakkabı yapılacak deri ve kösele.	DS/VI:4634
Son sestte ötümlüleşme /ç/ > /c/: <i>pabuçluk > pabuçluk</i> .			

paçalık	paça<Far.	Gelinin paça günü giydiği giysi.	DS/V:3378
palanlık	palan<Far.	Süpürge otuyla kaplı tarla.	DS/V:3385
pamıklık	pamuk<Far.	İpek böceklerine yedirilen, güzel kokulu bir dağ bitkisi.	DS/V:3390
Ünlü düzleşmesi /u/ > /ı/: <i>pamukluk > pamıklık.</i> Ek ünlüsünde düzleşme /u/ > /ı/: <i>pamukluk > pamıklık.</i>			
paralık	para<Far.	Bahçivancılıkta taneyle satılan sebze.	DS/V:3396
rüzgârlık	rüzgar<Far.	Geminin dengesini sağlayan direk.	DS/V:3508
tenelik	tane<Far.	Bulgur.	DS/V:3880
Geriye doğru benzeşme ile ünlü incelmesi /a/ > /e/: <i>tanelik > tenelik.</i>			
ustalık	üstat<Far.	Kurnazlık, düzensizlik.	DS/VI:4045
kentlik	kent<Soğd.	Uygarlık.	DS/IV:2745
çaynık	çay<Çin.	Çaydanlık.	DS/VI:4478
Ek ünsüzünde akıcı ünsüzler arasında değişme /l/ > /n/: <i>çaylık > çaynık.</i>			
fırnılık	fırın<Rum.	Mutfak.	DS/III:1855
folluḡ	fol<Rum.	Tavukların yumurtlaması için hazırlanmış yer. Tavuğun yumurtladığı yer, folluk.	DS/III:1875
holluk		Folluk.	DS/VI:4521
olluk (I)			DS/V:3280
Ek ünsüzünde sızıcılışma /k/ > /ḡ/: <i>folluk > folluḡ.</i> Sözcük başında sızıcı ünsüzler arasında değişme /f/ > /h/: <i>folluk > holluk.</i> Sözcük başında ünsüz düşmesi /f/ > /Ø/: <i>folluk > olluk.</i>			
kiremitlik	kiremit<Rum.	Dam.	DS/IV:2877
püsürlük	püsür<Rum.	Tembellik.	DS/V:3505
semerlik	semer<Rum.	Dört yaşında eşek.	DS/V:3581

+m: Ağızlarda addan ad yapım özeliği gösteren bağlantı ünlüsü kullanılmayan bir ektir. DS'de Farsçadan alıntı *tane* sözcüğüne gelerek sözcük türetmiştir.

denem	tane<Far.	Parça, kısım.	DS/II:1422
Ön seste ötümlüleşme /t/ > /d/: <i>tanem > denem.</i> Geriye doğru benzeşme ile ünlü incelmesi /a/ > /e/: <i>tanem > denem.</i>			

+mA (+ma, +me): Genellikle fiilden ad yapım görevli kullanılan ekin ağızlarda ek kalıplaşması olayına uğrayarak az da olsa addan ad yapan örnekleri bulunmaktadır. +mA ekininin Arapçadan alıntı *meşale* ve Farsçadan alıntı *mesele* sözcüklerinde kullanımı mevcuttur.

maşalama	meşale<Ar.	Meşale.	DS/VI:4589
Geriye doğru benzeşme ile ünlü kalınlaşması /e/>/a/: <i>meşaleme</i> > <i>maşalama</i> .			
meseleme	mesele<Ar.	1. Sorun. / 2. Olay.	DS/IV:3172

+maç: Yazı dilinde *dilmaç* ve *sığırmaç* gibi birkaç sözcüğün yapımında kullanılan ve addan ad yapan +maç ekinin ağızlarda da kullanımı azdır. DS'de +maç eki, Doğu kökenli Arapçadan alıntı *halka* ve Farsçadan alıntı *tahta* sözcüklerinde kullanılmaktadır.

halkamaç	halka<Ar.	Eğri, bükük.	DS/III:2261
tahtamaç	tahta<Far.	Kanepe minderi.	DS/V:3806

+mal: +mal eki, ağızlara özgü birkaç sözcük türetiminde kullanılan bir ektir. Farsçadan alıntı *hafta* sözcüğüne gelerek sözcük türetmiştir.

haftamal	hafta<Far.	İlkbaharda kısa bir süre akan pınar.	DS/III:2251
-----------------	------------	--------------------------------------	-------------

+man: +man addan ad yapım eki, yazı dilinde ve ağızlarda sözcüğe benzerlik anlamı katan bir ektir. DS'de Arapçadan alıntı *ahdî* sözcüğüne getirilerek sözcük türetmiştir.

ahdıman	ahdî<Ar.	Öç.	DS/I:129
----------------	----------	-----	----------

+mbeç: Benzerlik bildiren +m morfemi ile +baç ekinin birleşmesiyle oluşmuş bir ektir. “+bAç ekinin başındaki ‘b-’ aslında ‘m-’ biçimindedir (Hatipoğlu, 1981: 35) ve benzeşmezlik kuralı ile +maç ekinin +baç şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Sadece Farsçadan alıntı *tahta* sözcüğünde kullanılmıştır.

tahtambeç	tahta<Far.	Tahta karyola, kerevet.	DS/VI:4735
------------------	------------	-------------------------	------------

+muk: +muk eki, ağızlarda genellikle küçültme ve benzerlik bildiren parça anlamlı adlar ile sıfat görevli sözcükler türetmektedir. DS'de Arapçadan alıntı *azar* sözcüğünde de kullanılmıştır.

azarmuk	azar<Far.	Azar.	DS/VI:4438
----------------	-----------	-------	------------

+rak: Benzerlik, küçültme bildiren +rak ekinin azlık-çokluk ifade eden karşılaştırma görevi de bulunmaktadır. DS'de Arapça kökenli *budala* ve *fazla*, Farsça kökenli *hasta* sözcüklerinde kullanılmıştır.

budalarak	budala<Ar.	Budalaca, az budala.	DS/I:778
fazlarak	fazla<Ar.	Fazlaca, biraz fazla.	DS/III:1840
hastarak	hasta<Far.	Biraz hasta.	DS/III:2300

+salık: Birden fazla ekin kaynaşmasıyla oluşmuş, genellikle araç gereç adı yapan bir ektir. “+sA ve +IIk eklerinin birleşmesi ile oluşmuştur. +sA ekinin araç yapma işlevi köreldiği için ek yığılması ile bu yapı ortaya çıkmıştır. Ekin ilk unsurunun +sAk olduğu da düşünülebilir.” (Güzel, 2019: 270) DS’de Farsça *çoban* sözcüğüne gelerek ad yapmıştır. Bu sözcüğe gelen ekin *c>s* değişimine uğraması sonucu sözcüğün *çobansalık* şeklinde kullanılması daha olası görünmektedir.

çobansalık [çobancalık]	çoban<Far.	1. Çoban hakkı, çoban bahşişi.	DS/II:1255
-----------------------------------	------------	--------------------------------	------------

+sı: Benzerlik, yakınlık ifade eden birleşik bir ektir. “Eski Türkçedeki addan fiil türeten +sI- ekiyle fiilden ad türeten -g ekinin kaynaşmasından oluşan +sIlg birleşik ekinin tarihî gelişme sürecinden geçmiş kalıntısı durumunda bir ektir.” (Korkmaz, 2017: 140) DS’de Arapça *avrat* ve *zayıf* sözcüklerinden benzerlik bildiren sözcükler türetmiştir.

avratsı	avrat<Ar.	Kadınlığa özenen kız.	DS/I:391
zayıfsı	zayıf<Ar.	Zayıfça.	DS/VI:4356

+suk: +sI- addan fiil eki yapım eki ile -k fiilden ad yapım ekinin kaynaşmasıyla oluşmuş kullanımı az olan bir ektir ve benzerlik bildiren ad ve sıfat görevli sözcükler türetmektedir. DS’de Farçadan alıntı *huy* sözcüğünden sıfat türetmiştir.

huysuk	huy<Far.	Huysuz, ahlâksız.	DS/III:2447
---------------	----------	-------------------	-------------

+sıl: +sI addan fiil yapım eki ile +/ fiilden ad yapım ekinin kaynaşmasıyla oluşmuş bir ektir. DS’de Farsçadan alıntı *tav* sözcüğünde kullanılmıştır.

tavsıl	tav<Far.	Abartı.	DS/VI:4745
---------------	----------	---------	------------

+sIz/+sUz: (+sız, +siz, +suz): Yazı dilinde ve ağızlarda sık kullanılan eklerden biri olan +sIz/+sUz eki, herhangi bir şeyin yokluğunu bildiren sıfatlar türetmektedir. “... -sIz eki, Türkçeleştirme çalışmaları sırasında Farsça *bî*, *na* ve Arapça *bîlâ*-, *gayri*-, *adem*-, *lâ*-, *-î* gibi ek ve ön edatların karşılığı olarak kullanılmıştır.” (Zülfikar, 2011: 141) Ayrıca DS’de Doğu kökenli Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklere gelerek sözcük türettikleri görülmektedir. DS’de +sIz ekinin kullanıldığı Arapça sözcükler şunlardır: *aman*, *ar*, *asıl*, *ayar*, *devam*, *din*, *hamur*, *bayat*, *heder*, *heybet*, *iman*, *lezzet*, *madde*, *sahip*, *seyir*, *surat*, *şekil*, *vakit*, *zihin*. Farsçadan alıntı sözcükler ise *abdest*, *abır*, *ayna*, *çile*, *dem*, *pabuç* ve *tabta* sözcükleridir.

amansız	aman<Ar.	Halden anlamaz, zalim.	DS/I:237
asısız	asıl<Ar.	1. Asılsız.	DS/I:343

Son seste ünsüz düşmesi /l/>/Ø/: *asılsız>asırsız*.

ayarsız	ayar<Ar.	1. Deli, şuursuz.	DS/I:408
devamsız	devam<Ar.	Çok ve münasebetsizce konuşan, dik sözlü (kimse).	DS/II:1440
dinsiz	din<Ar.	Yağsız, kupkuru.	DS/II:1509

hamırsız	hamur<Ar.	1. Mısır unundan yapılan mayasız ekmek.	DS/III:2267
hamursuz		1. Mayasız hamurdan yapılan yuvarlak çörek, ekmek.	DS/III:2270
Ünlü düzleşmesi /u/ > /ı/: <i>hamursuz</i> > <i>hamırsız</i> . Ek ünlüsünde ünlü düzleşmesi /u/ > /ı/: <i>hamursuz</i> > <i>hamırsız</i> .			
hayatsız	hayat<Ar.	Kavgacı, terbiyesiz (kimse).	DS/III:2316
haybatsız	heybet<Ar.	1. Sevimsiz (kimse). / 2. Terbiyesiz (kimse).	DS/III:2316
İnce sıradan kalın sıraya geçilmesi /e/ > /a/: <i>heybatsız</i> > <i>haybatsız</i> .			
hedersiz	heder<Ar.	Utanmaz, düşüncesiz.	DS/III:2326
imansız	iman<Ar.	Yağı alınmış süt ya da yoğurt (için).	DS/IV:2535
irsiz	ar<Ar.	1. Arsız. / 2. Edepsiz.	DS/IV:2554
Ünlü incilmesi /a/ > /i/: <i>arsız</i> > <i>irsiz</i> . Ek ünlüsünde incelleme /ı/ > /i/: <i>arsız</i> > <i>irsiz</i> .			
lezletsiz	lezzet<Ar.	Tatsız.	DS/IV:3076
Benzeşmezlik /zz/ > /zl/: <i>lezzetsiz</i> > <i>lezletsiz</i> .			
manisiz	mani<Ar.	Gelişigüzel, mantıksız (konuşma için).	DS/IV:3124
maddesiz	madde<Ar.		
saapsız	sahip<Ar.	Yalnız, tek başına, kimsesiz.	DS/VI:4661
İç seste ünsüz düşmesi /h/ > /Ø/: <i>sahipsiz</i> > <i>saapsız</i> . İleriye doğru benzeşme ile ünlü kalınlaşması /i/ > /a/: <i>sahipsiz</i> > <i>saapsız</i> . Ek ünlüsünde kalınlaşma /i/ > /ı/: <i>sahipsiz</i> > <i>saapsız</i> .			
seyirsiz	seyir<Ar.	Görmek istenilmeyen kimse.	DS/V:3598
sugatsız	suret<Ar.	1. Somurtkan, suratsız.	DS/VI:4709
/r/ > /g/ değişimi: <i>suratsız</i> > <i>sugatsız</i> .			
şıkılsız	şekil<Ar.	1. Eğitimsiz. / 2. Biçimsiz giyimli.	DS/V:3768
Ünlü daralması /e/ > /ı/: <i>şekilsiz</i> > <i>şıkılsız</i> . Ünlü kalınlaşması /i/ > /ı/: <i>şekilsiz</i> > <i>şıkılsız</i> . Ek ünlüsünde kalınlaşma /i/ > /ı/: <i>şekilsiz</i> > <i>şıkılsız</i> .			
vahıtsız (I)	vakit<Ar.	1. Hasta. 2. Yoksul.	DS/VI:4803
İç seste sızıcılaşma /k/ > /h/: <i>vakitsiz</i> > <i>vahıtsız</i> . İleriye doğru benzeşme ile ünlü kalınlaşması /i/ > /ı/: <i>vakitsiz</i> > <i>vahıtsız</i> . Ek ünlüsünde kalınlaşma /i/ > /ı/: <i>vakitsiz</i> > <i>vahıtsız</i> .			

zehinsiz	zihin<Ar.	1. Kavraması kıt. 2. Unutkan.	DS/VI:4358
zeyinsiz		Aklı az.	DS/VI:4835
Ünlü genişlemesi /i/>/e/: <i>zihinsiz>zebinsiz/zeyinsiz</i> ; İç seste akıcılaşma /h/>/y/: <i>zihinsiz>zeyinsiz</i> ;			
abdestsiz	āb+dest<Far.	Korkmaz, çekinmez, senli-benli, saygısız.	DS/I:17
ahırsız	ahır<Far.	Hiç ahıra bağlanmamış beygir.	DS/I:131
aynasız	ayna<Far.	Biçimsiz, uygunsuz, fena, kötü, çirkin.	DS/VI:4437
babiçsız	pabuç<Far.	Evine sadık olmayan, hovarda.	DS/I:452
Ön seste ötümlüleşme /p/>/b/: <i>pabuçsuz>babiçsız</i> ; Ünlü düzleşmesi /u/>/ı/: <i>pabuçsuz>babiçsız</i> ;			
çilesiz (I)	çile<Far.	Besisiz, zayıf (hayvan hk.).	DS/II:1217
demsiz	dem<Far.	Kararsız, hesapsız.	DS/II:1419
tahtasız (I)	tahta<Far.	Göğüs kemiği dümdüz (kimse).	DS/VI:4735
kalafatsız	kalafat<Rum.	Kalafatı olmayan.	DS/IV:2608

+ş: +I_ş/+U_ş ekinin bağlantı ünlüsü kullanılmamış şeklidir ve genellikle küçültme görevli kullanılmaktadır. Ayrıca okşama ad ve sıfatları yapan ek, renk adlarında kullanılmaktadır. DS'de Arapçadan alıntı *mavi* renk adına gelerek sözcük türetmiştir.

mavuş	mavi<Ar.	Maviş.	DS/IV:3139
Ünlü yuvarlaklaşması /i/>/u/: <i>maviş>mavuş</i> .			

+ti: Genellikle ses yansımali sözcüklerin genişletilmiş şekillerine gelerek sözcük türeten ve sık kullanılan bir ektir. DS'de Arapça *kabul* sözcüğünde kullanılmıştır.

gabilti	kabul<Ar.	Kabul.	DS/III:1885
Ön seste ötümlüleşme /k/>/g/: <i>kabul>gabilti</i> . Ünlü düzleşmesi /u/>/i/: <i>kabul>gabilti</i> .			

+ür: Daha çok ses yansımali sözcüklerin ikincil biçimlerinin oluşturulmasında kullanılan bir ektir. DS'de Farsçadan alıntı *çöp* sözcüğünde kullanılmıştır.

cöbür	çöp<Far.	Çörçöp, toz, kir.	DS/II:1005
Ön seste ötümlüleşme /ç/>/c/: <i>çöpür>cöbür</i> . İç seste ötümlüleşme /p/>/b/: <i>çöpür>cöbür</i> .			

1.2. Derleme Sözlüğünde Alıntı Sözcüklere Gelen Addan Fiil Yapım Ekleri ve Alıntı Sözcüklerdeki Ses Olayları

+al-: +A- addan fiil yapım eki ile -l- fiilden fiil yapan edilgenlik ekinin birleşimiyle oluşmuş bir ektir. “Genellikle tek heceli ünsüzle biten sıfatlara gelerek geçişsiz fiiller yapar.” (Çelebi, 2019: 944) +al- eki, DS’de Doğu kökenli Arapça *kıt*; Farsça *hoş* ve *zor* sözcüklerine gelerek geçişsiz fiiller türetmiştir.

kıtal-	kıt<Ar.	Kıtlaşmak, azalmak.	DS/IV:2847
hoşal-	hoş<Far.	Hava ılıklaşmak, yumuşamak.	DS/III:2414
zoral-	zor<Far.	Zorlaşmak.	DS/VI:4397

+ar-: er- fiilinin sözcüklerle kaynaşmasıyla oluşmuş, geçişsiz fiiller türeten bir ektir. DS’de Farsçadan alıntı *nem* sözcüğünde kullanılmıştır.

lemer-	nem<Far.	Nemlenmek.	DS/IV:3073
nemergin		Nemli.	DS/IV:3246

Sözcük başında akıcı ünsüzler arasında değişme /n/>/l/: *nemer->lemer-*.

+dir-: Genellikle fiilden fiil yapan bir ektir, ağızlarda az sayıda addan fiil yapımı vardır. Farsçadan alıntı *yaren* sözcüğüne gelerek addan fiil yaptığı görülür.

yarendir- (II)	yaren<Far.	Atı, gezdirerek, yemini suyunu azaltarak zayıflatıp, koşuya hazırlamak.	DS/VI:4183
-----------------------	------------	---	------------

+I- (+ı-, +i-): Yazı dilinde kullanımı az olan +I- eki, genellikle geçişsiz fiiller türetmektedir. Ağızlarda ise ad ve sıfat türündeki sözcüklerden geçişli ve geçişsiz fiiller türetmektedir. Çoğunlukla yansıma köklerden fiil yapımı mevcuttur. DS’de Farsçadan alıntı *çabuk* ve *dert* sözcüklerine gelerek geçişsiz fiiller türetmiştir.

çabığı-	çabuk<Far.	Çabuk olmak.	DS/II:1030
----------------	------------	--------------	------------

Ünlü düzleşmesi /u/>/ı/: *çabuku->çabığı-*.
Son seste ötümlüleşme /k/>/ğ/: *çabuku->çabığı-*.
Ek ünlüsünde düzleşme /u/>/ı/: *çabuku->çabığı-*.

derdi-	dert<Far.	Derdi tazelenmek, içlenmek.	DS/II:1432
---------------	-----------	-----------------------------	------------

Son seste ötümlüleşme /t/</d/: *derti->derdi-*.

+ik-: Geçişsiz fiiller türeten fiil yapım eklerinden biridir. DS’de Farsça kökenli *dert* ve *kin* sözcüklerine gelerek geçişsiz fiiller türetmiştir.

derdik-	dert<Far.	Dertlenmek, ağlamaklı olmak, derdini anlatmak.	DS/II:1432
----------------	-----------	--	------------

Son seste ötümlüleşme /t/</d/: *dertik->derdik-*.

kemik-	kin<Far.	Kin duymak.	DS/VI:4546
---------------	----------	-------------	------------

Ünlü genişlemesi /i/>/e/: *kinik->kemik-*.

+IA- (+le, +la): +*LA* eki, Eski Türkçeden günümüze kadar kullanımı en işlek ve en canlı olan eklerden biridir ve anlam özelliğine bağlı olarak farklı görevlerde geçişli ve geçişsiz fiiller türettiği görülmektedir. “+*LA* eki, çok işlek bir ek olduğu için dilimize girmiş alıntı ve yabancı sözlerle de fiiller türetmiştir... +*LA*- eki, dilimize girmiş bir kısım yabancı ve özellikle Arapça sözlerin Türkçeleştirilmesinde de çok işe yaramıştır. Ar. ad ve sıfatlardan *et-, eyle-, ol-, ver-* gibi yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller, +*LA*- ekindeki “*yapmak etmek, olmak*” bildiren işlev genişliği dolayısıyla kolayca karşılık bulabilmiştir. Gerektiğinde +*LA*- eki, çatı eklerinden biriyle de genişletilmiştir.” (Korkmaz, 2017: 177) DS’de ise +*LA*- eki, Doğu kökenli Arapça ve Farsça alıntı sözcüklere gelerek birçok geçişli ve geçişsiz fiil türetiminde kullanılmıştır. Az sayıda Batı kökenli Fransızca, İtalyanca ve Latince alıntı sözcüklerden fiil yapımı da vardır.

DS’de +*LA*- eki alan Doğu kökenli Arapçadan alıntı sözcükler şunlardır (26): *ayar, çul, fal, bak, halka, hamur, hap, hat, hava, hayal, kafa, kantar, keder, keşif, kira, mastar, met, rezil, saraç, seda, sekte, sinnet, şafak, şart, şerbet, tandır*. Farsçadan alıntı sözcükler ise şöyledir (31): *ahır, astar, ateş, avaz, ayna, azat, barut, beter, efsun, fişek, ham, havuç, hıyar, biç, hoş, kese, kireç, kör, maya, namaç, pak, perçin, pergel, pirinç, rende, şeker, tane, tane, tav, viran, zincir*. +*LA*- eki alan Batı kökenli sözcüklerin sayısı azdır ve bu sözcükler şunlardır: *mini* (Fr.); *peçe* (İt.); *ağustos, mart* (Lat.).

ayarla-	ayar<Ar.	Tekdir etmek.	DS/I:408
çulla-	çul<Ar.	2. Örtmek.	DS/II:1303
falla- (III)	fal<Ar.	Falına bakmak.	DS/III:1833
hakla- (II)	Hak<Ar.	Düğünde çengiler, davetlilerin önünde ayrı ayrı çalıp oynayarak para almak.	DS/III:2255
halkala-	halka<Ar.	Sıralamak.	DS/III:2260
hamurla-	hamur<Ar.	İyi pişmemiş ekmeği yedikten sonra hastalanmak.	DS/III:2270
hapla- (I)	hap<Ar.	Rüşvet vermek.	DS/III:2280
havala- (II)	hava<Ar.	Sıcağa dayanamamak.	DS/III:2308
hayalla-	hayal<Ar.	3. Hayal görmek.	DS/III:2381

Ünlü darlaşması /a/>/ı/: *hayalle->hyalla-*.

ilezirle-	rezil<Ar.	Birini utanılacak, güç duruma düşürmek, rezil etmek.	DS/IV:2522
------------------	-----------	--	------------

Sözcük başında ünlü türemesi /Ø/>/i/: *rezille->ilezirle-*.

Uzak göçüşme /r/>/l--/l/>/r/: *rezille->ilezirle-*.

kafalama	kafa<Ar.	İri (kömür için).	DS/IV:2593
kantarla-	kantar<Ar.	2. Bir şeyin ağırlığını anlamak için eliyle tartmak, ölçmek.	DS/IV:2628
kederle-	keder<Ar.	Engel olmak, engellemek.	DS/IV:2718
kirele-	kira<Ar.	Kiralamak.	DS/IV:2877

İleriye doğru benzeşme ile ünlü incelmesi /a/>/e/: *kirala->kirele-*.

Ek ünlüsünde incelmeye /a/>/e/: *kirala->kirele-*.

kişifle- (II)	keşif<Ar.	Sezdirmeden birinin davranışlarını izlemek, gözetlemek.	DS/IV:2886
İlk hecede /i/'leşme eğilimi (Karahan 2018: 116) /e/>/i/: <i>keşifle-> kişifle-</i> .			
masdarla-	mastar<Ar.	Duvarın sıvasını düzeltmek.	DS/IV:3132
İç seste ötümlüleşme /t/>/d/: <i>mastarla->masdarla-</i> .			
metle- (I)	medih<Ar.	Birinin iyi yönlerini belirtmek, övmek.	DS/IV:3175
Ötümsüzleşme /d/>/t/: <i>medih>metih</i> . Hece düşmesi /-ih/>Ø: <i>medih>met</i> .			
sadala- (I)	seda<Ar.	1. Sözü ağzında gevelemek, şaşırıp sözü uzatmak, istediğini tam anlatamamak.	DS/VI:4662
Geriye doğru benzeşme ile ünlü kalınlaşması /e/>/a/: <i>sedala->sadala-</i> .			
saraçla-	saraç<Ar.	Heybe, çanta, torba vb. şeylerin çevresine meşin geçirerek dikmek.	DS/V:3544
sektele-	sekte<Ar.	Sıçrayarak yürümek.	DS/V:3575
sünetle- (II)	sünnet<Ar.	Yeni dikilen bağın gereksiz sürgünlerini ilk kez budamak.	DS/V:3717
Ünsüz tekleşmesi /nn/>/n/: <i>sünnetle->sünetle-</i> .			
şafakla- (IV)	şafak<Ar.	Sabahlamak.	DS/VI:4719
şartla-	şart<Ar.	Kirlenmiş sayılan bir şeyi en az üç, en çok kırk kez sudan geçirip kirli sayılmaktan kurtarmak.	DS/V:3753
şerbetleme	şerbet<Ar.	Şerbetlemek işi.	DS/V:3764
tandırılama	tandır<Ar.	1.Masal, boş inanç. / 2.Dedikodu, asılsız söz.	DS/V:3821
ahırla-	ahır<Far.	1. Herhangi bir hizmet hayvanını kış süresince ahırda beslemek.	DS/I:130
apsonla-	efsun<Far.	Afsunlamak, okuyup üfleme.	DS/I:290
avsnla-(IV)		1. Afsun yapmak.	DS/I:392
avsunla-		Hasta bir kimseyi ya da hayvanı din yoluyla, okuyarak iyileştirmek.	DS/VI:4433
Ünlü kalınlaşması /e/>/a/: <i>efsunla->apsonla-,avsnla-,avsunla-</i> . Süreksizleşme /f/>/p/: <i>efsunla->apsonla-</i> . Ünlü genişlemesi /u/>/o/: <i>efsunla->apsonla-</i> . İç seste ötümlüleşme /f/>/v/: <i>efsunla->avsnla-/avsunla-</i> . Ünlü düzleşmesi /u/>/ı/: <i>avsnla-</i> .			
arzıla-	arzu<Far.	Arzulamak, özlemek.	DS/I:338
Ünlü düzleşmesi /u/>/ı/: <i>arzula->arzıla-</i> .			

astarla-	astar<Far.	Boyanın tesbiti için, boyanacak şeyi önce ekşi ve tanenli maddelerle kaynatmak.	DS/I:347
ateşleme	ateş<Far.	Bir çeşit çocuk oyunu.	DS/I:367
eteşle-		Yakmak, tutuşturmak.	DS/III:1796
Geriye doğru benzeşme ile ünlü incelmesi /a/>/e/: <i>ateşle->eteşle-</i> .			
avazla-	avaz<Far.	Bağırarak.	DS/I:378
ayala- (IV)	maya<Far.	Hamur mayalamak.	DS/I:405
İlk hecede ünsüz düşmesi /m/>/Ø/: <i>mayala->ayala-</i> .			
aynala-	ayna<Far.	Tek tırnaklı hayvan, çoğuncası at, tókezleyip dizini yaralamak.	DS/I:427
azadla- (I)	azat<Far.	1. Salıvermek.	DS/I:434
Son seste ötümlüleşme /t/>/d/: <i>azatla->azadla-</i> .			
barıtlı-	barut<Far.	Öfkelenmek.	DS/I:532
Ünlü düzleşmesi /u/>/ı/: <i>barıtlı->barıtlı-</i> .			
berçinle-	perçin<Far.	Perçinlemek.	DS/I:631
Ön seste ötümlüleşme /p/>/b/: <i>perçinle->berçinle-</i> .			
beterle-	beter<Far.	Azarlamak, paylamak.	DS/I:646
denele- (I)	tane<Far.	1. Tane haline getirmek. (Mısır, arpa buğday, nar vb.)	DS/II:1421
tanele-		1.Mısırı koçanından ayırmak.	DS/V:3821
tanele- (II)		Taneli şeylerin tanelerini ayırmak, tanelemek.	DS/V:3880
tenne-		Taneli bir şeyi tanelemek.	DS/V:3882
Ön seste ötümlüleşme /t/>/d/: <i>tanele->denele-</i> .			
Geriye doğru benzeşme ile ünlü incelmesi /a/>/e/: <i>tanele->denele-, tenele-</i> .			
Ünlü incelmesi /a/>/e/: <i>tanele->tenne-</i> .			
Sözcük sonunda ünlü düşmesi /e/>/Ø/ ve ilerleyici ünsüz benzeşmesi /nl/>/nn/ : <i>tanele->tenne-</i> .			
fişekle-	fişek<Far.	Kışkırtmak.	DS/III:1872
hamla-	ham<Far.	Ayakkabıya pençe vurmak.	DS/VI:4516
havuçla-	havuç<Far.	Tohumları birbirine karıştırmak.	DS/III:2313
hıyarlama	hıyar<Far.	Ham kavun, kelek.	DS/III:2381
hiçle-	hiç<Far.	Zıyan etmek.	DS/III:2384
hoşda-	hoş<Far.	Hoşlanmak.	DS/III:2416

Ekte /l/ > /d/ değişimi: *hoşla->hoşda-*.

kesele-	kese<Far.	Torba iine koymak.	DS/IV:2763
kirele-	kire<Far.	Soğuk alęnlięından lmek.	DS/IV:2877
krle-	kr<Far.	1. Alay etmek, eğlenmek, taklit etmek.	DS/VI:4571
pekle- (I)	pak<Far.	Temizlemek.	DS/V:3424

Ünlü incelmesi /a/ > /e/: *pakla->pekle-*.
Ek ünlüsünde incelme /a/ > /e/: *pakla->pekle-*.

peygerle-	pergel<Far.	Pergelle daire izmek.	DS/V:3440
------------------	-------------	------------------------	-----------

Akıcı ünsüzler arasında değişme /r/ > /y/: *pergelle->peygerle-*.
Akıcı ünsüzler arasında değişme /l/ > /r/: *pergelle->peygerle-*.

pirinle-	pirin<Far.	İstanbul ağzıyla konuşmak.	DS/V:3461
rendele-	rende<Far.	Yatak, yorgan, şilte vb. şeyleri kalın ve aralıklı dikmek.	DS/V:3508
şekerleme	şeker<Far.	Kısa ve hafif uyku.	DS/V:3759
tavla- (I)	tav<Far.	1.Meşin, yufka ekmeği vb. şeyleri su serperek yumuşatmak.	DS/V:3849
viranla-	viran<Far.	Yılmaya yüz tutmak.	DS/VI:4107
zencirleme	zincir<Far.	Zincirleme, birbirine ulalı.	DS/VI:4362

Ünlü genişlemesi /i/ > /e/: *zincirleme>zencirleme*.

minile- (II)	mini<Fr.	Paralamak.	DS/IV:3202
---------------------	----------	-------------	------------

peele-	pee<İt.	Kapatmak, örtmek.	DS/V:3421
----------------	----------	-------------------	-----------

ağustosla-	ağustos<Lat.	Un, bulgur, tarhana gibi yiyecekler yaz aylarında acımak.	DS/I:115
-------------------	--------------	---	----------

martlama	mart<Lat.	Baharda arı kovanını temizleme.	DS/IV:3131
-----------------	-----------	---------------------------------	------------

+lAn- (+lan, +len-, +nan): +lA- ekinin, dönüşlü çatı eki -n- ile genişletilmiş şeklidir. DS'de Doğu kökenli Arapça ve Farçadan alıntı sözcüklerden genellikle geçişsiz fiiller türetmektedir. DS'de +lAn- eki alan Arapçadan alıntı sözcükler şöyledir (16): *acığ, avrat, bedevi, felsefe, gam, bal, har, hırs, lokma, paytak, riya, şeker, şekil, şer, tavır, zıkkım*. Farsçadan alıntı sözcükler ise şunlardır (13): *abır, efsun, ciğer, çöp, fişek, horoz, kilit, laf, mat, pençe, sersem, tav, zor*.

acıılan-	acı<Ar.	Sızlanmak, yakınmak.	DS/VI:4407
-----------------	---------	----------------------	------------

Ünlü incelmesi /ı/ > /i/: *acıılan->acıılan-*.
Ek ünlüsünde kalınlaşma /e/ > /a/: *acıılan->acıılan-*.

avratlan-	avrat<Ar.	1. Ev işlerinde becerikli, bilgili olmak. / 2. Mızıkçılık etmek.	DS/I:391
bedevilenme	bedevi<Ar.	İnsanlıktan çıkma.	DS/I:595
felfeselen-	felsefe<Ar.	Şüpheye, kuruntuya düşmek.	DS/III:1842
Uzak ünsüzler arasında göçüşme /s/ > /f/ -- /f/ > /s/: <i>felsefelen->felfeselen-</i> .			
gamlan-	gam<Ar.	Bulutlanmak.	DS/III:1908
Ek ünlüsünde incelleme /a/ > /e/: <i>gamlan->gamlen-</i> .			
hallan- (I)	hâl<Ar.	Doymak.	DS/III:2261
harlan- (I)	har<Ar.	Kavga kızıışmak.	DS/III:2292
herslen-	hırs<Ar.	Öfkelenmek.	DS/III:2348
“/h/, /g/, /k/ ünsüzleri yanında ünlü incelenmesi” (Karahana, 2018: 112) /ı/ > /e/: <i>hırslan->herslen-</i> . Ek ünlüsünde incelleme /a/ > /e/: <i>hırslan->herslen-</i> .			
lokmalan-	lokma<Ar.	Yemek yemek, karnını doymak.	DS/IV:3085
paytaklan-	paytak<Ar.	Sallanmak, dalgalanmak, yalpalanmak.	DS/V:3418
ruyalan-	rüya<Ar.	Cinsel düş görmek.	DS/V:3508
Geriyeye doğru benzeşme ile ünlü kalınlaşması /ü/ > /u/: <i>ruyalan->ruyalan-</i> .			
şekerlen-	şeker<Ar.	Pekmez, reçel, iyi kurutulmamış üzüm vb. nin şekeri pıhtılaşmak, billurlaşmak.	DS/V:3759
şekillen-	şekil<Ar.	Naza çekmek.	DS/V:3759
şerlen-	şer<Ar.	Sataşmak.	DS/VI:4725
tavırlandırmağ	tavır<Ar.	Büyütmek.	DS/VI:4745
Ekte sızıcılaşma /k/ > /ğ/: <i>tavırlandırmak > tavırlandırmağ</i> .			
zakkımlan-	zakkum<Ar.	Yemek yemek (kızgınlıkla söylenir).	DS/VI:4369
ağzı kilitlen-	kilit<Far.	Söz söyleyememek, konuşamamak.	DS/I:119
ahırlan-	ahır<Far.	Evcilleşmek.	DS/I:130
avsunlan-	efsun<Far.	Afsuncu tarafından iyileştirilmek.	DS/I:392
avsunnan-		Okutmakla zehirli hayvan sokmalarına karşı bağışıklık kazanmak.	DS/I:393
Ünlü kalınlaşması /e/ > /a/: <i>efsunlan->avsunlan-, avsunnan-</i> . İç seste ötümlüleşme /f/ > /v/: <i>efsunlan->avsunlan- / avsunnan-</i> . Ünlü düzleşmesi /u/ > /ı/: <i>efsunlan->avsunlan-</i> . İlerleyici ünsüz benzeşmesi /nl/ > /nn/: <i>efsunlan->avsunnan-</i> .			

ciğerlen-	ciğer<Far.	Tatlanmak, olgunlaşmak (meyve hk.).	DS/II:963
çöplen- (I)	çöp<Far.	Yeni otlamağa başlamak.	DS/II:1290
fişeklen-	fişek<Far.	Birdenbire yerinden doğrulmak ve aynı hızla harekete geçmek.	DS/III:1873
horazlan-	horoz<Far.	Büyükmek, gururlanmak.	DS/III:2410
Ünlü düzleşmesi /o/>/a/: <i>horozlan->borazlan-</i> .			
laflan-	laf<Far.	Konuşmak, dertleşmek.	DS/IV:3059
matlan-	mat<Far.	Şaşmak, şaşırıp kalmak.	DS/IV:3137
pençelen-	pençe<Far.	Kök salmak, köklenmek.	DS/V:3427
sersele-	sersem<Far.	Sersemlemek, başı dönmek, sallanmak.	DS/V:3592
Son seste ünsüz düşmesi /m/>/Ø/: <i>sersemle->sersele-</i> .			
tavlan- (I)	tav<Far.	Şişmanlamak, semirmek.	DS/V:3849
zorlan- (II)	zor<Far.	2. Zorluk çekmek.	DS/VI:4398
onurlan-	onur<Fr.	Kibirlemek.	DS/V:3286

+IAş- (+laş-, +leş-, +neş-): *+la-* ekinin işteşlik eki *-ş-* ile birleşmesiyle oluşmuş bir ektir ve *+LAş-* eki kendiliğinden oluşmayı ifade eden geçişsiz fiiller türetmektedir. DS'de Doğu kökenli Arapça, Farsça ve Moğolca sözcüklerden fiiller türettiği görülmektedir. *adi, ayıp, zıt* (Ar.); *beter, kin, mat* (Far.); *keşik* (Moğ.) sözcükleri DS'de *+LAş-* ekini alan yabancı kökenli sözcüklerdir.

adileş-	adi<Ar.	İnatlaşmak, çekişmek.	DS/VI:4408
ayipleş-	ayıp<Ar.	Zina yapmak.	DS/I:422
Ünlü incelmesi /ı/>/i/: <i>ayıplaş->ayipleş-</i> . Ek ünlüsünde incelmeye /a/>/e/: <i>ayıplaş->ayipleş-</i> .			
zıtlaş-	zıt<Ar.	Tartışmak, düşüncesini dirençle savunmak.	DS/VI:4383
beteleş-	beter<Far.	Atışmak, birbirine çirkin sözler söylemek.	DS/I:645
Son seste ünsüz düşmesi /r/>/Ø/: <i>beterleş>beteleş-</i> .			
kennes-	kin<Far.	1. İnatlaşmak, kinlenmek.	DS/IV:2745
kinneş-		1. Kinlenmek.	DS/IV:2874
Ünlü genişlemesi /i/>/e/: <i>kinleş->kennes-</i> . İlerleyici ünsüz benzeşmesi /nl/>/nn/: <i>kinleş->kennes-, kinneş-</i> .			
matlaş-	medih<Far.	Yarışan kimseler kendilerini övmek.	DS/IV:3137

Ötümsüzleşme /d/>/t/: *medibleş>metibleş-*,
Hece düşmesi /-ih/>Ø: *metibleş>metleş-*,
Ünlü kalınlaşması /e/>/a/: *metleş->matlaş-*.

keşikleş-	keşik<Moğ.	Sıraya girmek, nöbetleşmek.	DS/IV:2772
------------------	------------	-----------------------------	------------

+lat-: +*LA-* ekinin *-t-* ettirgenlik çatı eki ile kaynaşmış olarak kullanılan şeklidir. DS'de Farsçadan alıntı sözcüklere (*ahır, efsun, huy, zor*) gelerek geçişli fiiller türetir.

ahırlat-	ahır<Far.	Hayvanı ahıra alıştırmak.	DS/I:131
ansunlat-	efsun<Far.	Okutmak, hocaya okutmak.	DS/I:280
avsunlat-		Aldatmak, kandırmak, oyalamak, gafil avlamak.	DS/I:393

Geriye doğru benzeşme ile ünlü kalınlaşması /e/>/a/: *efsunlat->ansunlat-, avsunlat-*.

/f/>/n/ değişimi: *efsunlat->ansunlat-*.

İç seste ötümlüleşme /f/>/v/: *efsunlat-> avsunlat-*.

huylatmağ	huy<Far.	Kızdırmak.	DS/VI:4522
------------------	----------	------------	------------

Ekte sızıcılışma /k/>/ğ/: *huylatmak>huylatmağ*.

zorlat-	zor<Far.	Fazla çalıştırmak.	DS/VI:4398
----------------	----------	--------------------	------------

+sa- (+sa-, +se-): Genellikle '*bir şeyi istemek, arzulamak*' anlamlı fiiller türeten bir ektir. DS'de Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerden fiil türetmektedir.

adamsa-	adam ¹⁰ <Ar.	Adam yerine koymak, önemsemek.	DS/VI:4407
ayıpsa-	ayıp<Ar.	Ayıplamak.	DS/I:420
hayvansa-	hayvan<Ar.	İnek ve koyun çiftleşme isteği duymak.	DS/III:2321

Ek ünlüsünde incelleme /a/>/e/: *hayvansa->hayvansa-*.

meyilse-	meyil<Ar.	Bir işi üzerine almak.	DS/IV:3176
-----------------	-----------	------------------------	------------

vayıfsan-	hayıf<Ar.	Üzülme, hayıflanma.	DS/VI:4095
------------------	-----------	---------------------	------------

Ön seste sızıcı ünsüzler arasında değişme /h/>/v/: *hayıfsan->vayıfsan-*.

hamsa-	ham<Far.	Çevikliğini yitirmek, hamlaşmak.	DS/III:2269
---------------	----------	----------------------------------	-------------

yarsa-	yar<Far.	Beğenmek, hoşlanmak, imrenmek, istemek.	DS/VI:4817
---------------	----------	---	------------

¹⁰ Kelimenin *adam* "insan, adam" biçimi XIII. yüzyıldan bu yana Anadolu Türkçesinde kullanılmaktadır (Tarama Sözlüğü/I 1998: 15) (Kara, 2011: 172)

+sI- (+sı-, +si-): +sA- ekinin ünlü daralmasına uğramış şeklidir. “Oluş ve niyet bildiren geçişsiz fiiller teşkil eden az işlek bir ektir.” (Hacıeminoğlu, 2016: 267). DS’de de Arapçadan alıntı sözcüklerden geçişsiz fiiller yapılmaktadır.

dalapsı-	talep<Ar.	İnsan ya da hayvan fazla cinsî arzu duymak.	DS/II:1338
Ön sestte ötümlüleşme /t/>/d/: <i>talepsi->dalapsı-</i> .			
İleriye doğru benzeşme ile ünlü kalınlaşması e>a: <i>talepsi->dalapsı-</i> .			
garipsi-	garip<Ar.	Özlemek.	DS/III:1927
telefsi-	telef<Ar.	Yüreği ezilmek.	DS/V:3870

+sIn- (+sın-, +sin): +sI- addan fiil eki ile -n- fiilden fiil ekinin birleşmesiyle oluşmuş bir ektir. DS’de Arapça (*ayıp, seyir, tuhaf*) ve Farsça (*paha, zor*) alıntı sözcüklerden fiiller yapılmaktadır.

ayıpsın-	ayıp<Ar.	Ayıplamak.	DS/VI:4436
seyirsin-	seyir<Ar.	Bakmak, görmek istemek.	DS/V:3498
tohafsın-	tuhaf<Ar.	Yabansımak, tuhafına gitmek.	DS/V:3946
Ünlü genişlemesi /u/>/o/: <i>tuhafsın->tohafsın-</i> .			

bahasın-	paha<Far.	Pahalı bulmak.	DS/I:487
Ön sestte ötümlüleşme /p/>/b/: <i>bahasın->pahasın-</i> .			
zorsınmağ	zor<Far.	Güç gelmek, isteksiz yapmak.	DS/VI:4843
Ek ünlüsünde düzleşme /u/>/ı/: <i>zorsunmak>zorsınmağ</i> .			
Ekte sızıcılışma /k/>/h/: <i>zorsunmak>zorsınmağ</i> .			

+suk-: +sI- addan fiil eki ile -k- fiilden fiil ekinin birleşmesiyle oluşmuş bir ektir. Farsça *huy* alıntı sözcüğünden fiil yapılmaktadır.

huysuk-	huy<Far.	1. Çekinmek, tedirgin olmak. 2. Kötü huy edinmek.	DS/III:2447
----------------	----------	--	-------------

Sonuç

1. DS’de alıntı sözcüklerle kullanılan 51 tane yapım eki tespit edilmiştir. Bu eklerin 38’i addan ad yapım ekleridir: +Ak, +al, +CA, +Cak, +CI/+CU, +CIk/CUk, +CI, +ç, +dak, +dan, +dırık, +GA, +Gan, +gin, +IrAk, +k, +keç, +la(ğ), +lar, +leyin, +II/+IU, +IIk/+IUk, +m, +mA, +maç, +mal, +man, +mbeç, +mik, +rak, +salık, +sı, +suk, +sul, +sIz/+sUz, +ş, +ti, +ür. 13’ü ise addan fiil yapım ekleridir: +al-, +ar-, +dir-, +I-, +ik-, +LA-, +LAn-, +LAş, +lat-, +sA-, +sI-, +sIn-, +suk-.

2. Alıntı sözcüklere gelen toplam 51 yapım ekinden 41’i yazı dilinde de kullanılmaktadır. 30 ek ad, 11 ek ise addan fiil yapım görevindedir. +Ak, +al, +CA, +Cak, +CI/+CU, +CIk/CUk, +CI, +ç, +dak, +dan, +dırık, +GA, +Gan, +gin, +k, +lar, +leyin, +II/+IU, +IIk/+IUk, +maç, +man, +mik, +rak, +sı, +suk, +sul, +sIz/+sUz, +ti, +ür; +Al-, Ar-, +I-, +ik-, +LA-, +LAn-, +LAş, +lat-, +sA-, +sI-, +sIn-. Ağızlara özgü kullanımı olan yapım

eki sayısı ise 10'dur. Bu eklerin 8'i addan ad yapım eki iken 2'si addan fiil yapım ekidir. +*IrAk*, +*keç*, +*m*, +*mA*, +*mal*, +*mbeç*, +*salık*, +*ş*; +*dir-*, +*suk-*.

3. DS'de alıntı sözcüklerin en çok aldığı ek +*II*/*+IU* (86) addan ad yapım ekidir. +*IIk*/*+IUk* addan ad yapım eki 66 alıntı sözcükte kullanılarak en çok kullanılan ikinci ek konumundadır. Addan fiil yapan +*LA-* eki ise 59 alıntı sözcükte kullanılmıştır. DS'de yapım eklerine göre alıntı sözcük sayıları şu şekildedir:

Alıntı Addan Ad Yapım Ekleri: +*Ak* (1): 1 Far. / +*al* (1): 1 Ar. / +*CA* (8): 4 Ar., 4 Far. / +*Cak* (6): 4 Ar., 2 Far. / +*CI*/*+CU* (34): 18 Ar., 9 Far., 4 Rum., 2 İt., 1 Lat. / +*CIk*/*CUk* (13): 7 Ar., 6 Far. / +*CII* (4): 1 Ar., 3 Far. / +*ç* (2): 1 Ar., 1 Far. / +*dak* (1): 1 Ar. / +*dan* (2): 1 Ar., 1 Far. / +*dırık* (1): 1 Ar. / +*GA* (3): 3 Ar. / +*Gan* (2): 1 Fr., 1 İt. / +*gin* (1): 1 Ar. / +*IrAk* (5): 3 Ar., 1 Far., 1 Ar.+Far. / +*k* (1): 1 İt. / +*keç* (1): 1 Far. / +*la(ğ)* (1): 1 Far. / +*lar* (1): 1 Far. / +*levin* (1): 1 Ar. / +*II*/*+IU* (86): 33 Ar., 43 Far., 7 Rum., 2 Fr., 1 İt. / +*IIk*/*+IUk* (66): 36 Ar., 23 Far., 1 Soğd., 1 Çin., 5 Rum. / +*m* (1): 1 Far. / +*mA* (2): 2 Ar. / +*maç* (2): 1 Ar., 1 Far. / +*mal* (1): 1 Far. / +*man* (1): 1 Ar. / +*mbeç* (1): 1 Far. / +*mık* (1): 1 Far. / +*rak* (3): 2 Ar., 1 Far. / +*salık* (1): 1 Far. / +*sı* (2): 2 Ar. / +*suk* (1): 1 Far. / +*sul* (1): 1 Far. / +*sIz*/*+sUz* (27): 19 Ar., 7 Far., 1 Rum. / +*ş* (1): 1 Ar. / +*ti* (1): 1 Ar. / +*ür* (1): 1 Ar.

Alıntı Addan Fiil Yapım Ekleri: +*al-* (3): 1 Ar., 2 Far. / +*ar-* (1): 1 Far. / +*dir-* (1): 1 Far. / +*I-* (2): 2 Far. / +*ik-* (2): 2 Far. / +*IA-* (59): 25 Ar., 30 Far., 1 Fr., 1 İt., 2 Lat. / +*IAn-* (30): 16 Ar., 13 Far., 1 Fr. / +*IAş-* (7): 3 Ar., 3 Far., 1 Moğ. / +*lat-* (4): 4 Far. / +*sA-* (7): 5 Ar., 2 Far. / +*sI-* (3): 3 Ar. / +*sIn-* (5): 3 Ar., 2 Far. / +*suk-* (1): 1 Far.

4. DS'de yapım eklerine göre toplamda alıntılanan sözcüklerin dillere göre dağılımları şu şekildedir: *Ar.*: 202, *Far.*: 172, *Rum.*:17, *Fr.*: 5, *İt.*: 6, *Lat.*:3, *Çin.*:1, *Moğ.*:1, *Soğd.*:1, *Ar.+Far.*: 1. Alıntı Addan Ad Yapım Ekleri: *Ar.*: 146, *Far.*: 112, *Rum.*: 17, *İt.*: 5, *Fr.*: 3, *Çin.*: 1, *Lat.*: 1, *Soğd.*: 1, *Ar.+Far.*: 1. Alıntı Addan Fiil Yapım Ekleri: *Far.*: 60, *Ar.*: 56, *Fr.*:2, *Lat.*: 2, *İt.*:1, *Moğ.*:1.

5. DS'de yapım ekleri alıntı sözcükler özelinde en çok Doğu kökenli Arapça (202) ve Farsça (172) sözcüklere getirilmiştir. Batı kökenli olarak ise Rumca sözcükler 17 sözcük ile en çok kullanımı olandır.

Doğu Kökenli Alıntı Sözcükler: *Ar.*: 202, *Far.*: 172, *Çin.*:1, *Moğ.*:1, *Soğd.*:1, *Ar.+Far.*: 1. Alıntıya Gelen Addan Ad Yapım Ekleri: *Ar.*: 146, *Far.*: 112, *Çin.*: 1, *Soğd.*: 1, *Ar.+Far.*: 1. Alıntıya Gelen Addan Fiil Yapım Ekleri: *Far.*: 60, *Ar.*: 56, *Moğ.*:1. **Batı Kökenli Alıntı Sözcükler:** *Rum.*:17, *Fr.*: 5, *İt.*: 6, *Lat.*:3. Alıntıya Gelen Addan Ad Yapım Ekleri: *Rum.*: 17, *İt.*: 5, *Fr.*: 3, *Lat.*: 1. Alıntıya Gelen Addan Fiil Yapım Ekleri: *Fr.*:2, *Lat.*: 2, *İt.*:1 şeklindedir.

(Yukarıda alıntı yapılan dillerle ilgili sayısal verilerde DS'deki alıntı sözcüklerin sayısı değil, eklere göre alıntı yapılan dilin kullanım sıklıkları verilmektedir. Bir alıntı sözcüğün, bir veya birden fazla ek ile kullanımı mevcuttur.)

6. DS'de geçen alıntı sözcüklerde ünlü değişmesi sık görülmektedir ve bu ünlü değişmeleri çoğunlukla *kalınlaşma*, *incelme*, *genişleme*, *daralma*, *düzleşme* ve *yuvartaklaşma* biçimindedir. Ünlü *düşmesi*, *ünlü türemesi* ve *ünlü göçüşmesi* ise alıntı sözcüklerde sınırlı sayıda görülmektedir.

7. DS'de alıntı sözcüklerin ünsüzlerinde en yaygın ses olayı olarak *ötümlüleşme* dikkat çekmektedir. DS'de Farsça alıntılarda en çok *ötümlüleşme*, *ünsüz düşmesi*, *sızıcılışma*, *ilerleyici ünsüz benzeşmesi*, *akıcı ünsüzler arasında değişme*, *ötümsüzleşme* ve *göçüşme* olayı gerçekleşmektedir. Arapça alıntı sözcüklerde ise *ötümlüleşme*, *sızıcılışma*, *ünsüz düşmesi*, *göçüşme*, *ünsüz tekleşmesi*, *gerileyici ünsüz benzeşmesi* ve *ilerleyici ünsüz benzeşmesi* en yaygın ses olaylarıdır. Batı kökenli Rumca kökenli sözcüklerde ise *ünsüz düşmesi* dikkat çekmektedir.

Diller arasındaki ilişkiler geçmişten günümüze devamlılık göstermektedir. Türkçe ile Doğu ve Batı dilleri arasındaki sözcük alışverişi yazı diline de konuşma diline de yansımakla beraber alıntılanan sözcüklerin Anadolu ağızlarında kullanımı sırasında ses ve şekil bilgisi yönünden araştırmaya değer farklı özellikleri de ortaya çıkmaktadır. Anadolu sahasında yeni derleme ve araştırmalar yapıldıkça alıntılanan yabancı sözcükler hakkında farklı verilerin ortaya çıkacağı açıktır.

Kaynakça

Aksan, D. (2018). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Bilgi Yayınevi. 2. Baskı.

- Aksan, D. (2020). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Alver, M. (2022). *Türkçenin Doğu ve Batı Kökenli Alıntı Kelimeleri ve Bu Kelimelerin Tasnifi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Çelebi, H. (2019). *Derleme Sözlüğünde Yapım Eklerinin Sıklık Derecesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ordu Üniversitesi.
- Derleme Sözlüğü* (2009). C. I-VI, Ankara: TDK Yayınları.
- Eckman, J. (1955). Türkçede -Raç, -Rek Ekine Dair. *TDAY-Belleten*, Ankara, s. 49-52.
- Eker, S. (2017). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergene, O. (2021). “Harezmi Türkçesi Metinlerinde Alıntılardan Sözcük Türetimi (Farsça Ögeler)”, *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7/4, 1179-1221.
- Ersöz, S. (2018). Türkçede Göçüşme: Tanım ve Tasnif. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2189-2203.
- Güven, Ö. (2021). Sivas Ağzındaki Farsça Alıntı Kelimelerde Görülen Ses Olayları. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6(2), 30-45.
- Güzel, F. (2019). *Türkiye Türkçesi Ağzlarında Yapım Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hacıeminoglu, N. (2016). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Füller*. İstanbul: Bilgi Kültür Sanat Yayın.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- <http://lugatim.com>
- <https://sozluk.gov.tr/>
- İpek, B. (1997). *Anadolu Ağzlarında Yabancı Kelimeler -Fonetik İnceleme-*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.
- İşihara, A. (2005). *Yazı Dilindeki Alıntı Kelimelerin Türkçeleşme Süreçleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Johanson, L. (2018). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. çev. N. Demir. Ankara: TDK Yayınları.
- Kara, M. (2011). *Ayrı Düşmüş Kelimeler*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaağaç, G. (1997). “Alıntı Kelimeler Üzerine Düşünceler”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. 1997-II (552): 499-510.
- Karaağaç, G. (2015). *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaca, V. İ. (2012). Türkiye Türkçesindeki Alıntı Sözcüklerde Görülen Ses Olayları Üzerine Bir İnceleme. *Electronic Turkish Studies*, 7(4).
- Karahan, L. (2018). *Ağz Atlası Kılavuz Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2021). *Dilbilgisi Yazımı ve Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2019). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Küçük, M. (2013). Anadolu Ağzlarındaki Doğu Kökenli Sözcüklerin Ses Bilgisi Açısından Görünümleri - Ünsüzler-. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*. 20, 2 (2013) 39-78.
- Küçük, S. (2015). *Taribi Türk Lehçelerinde İsimden İsim Yapma Ekleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Özçelik, S. (2002). Türkçede Kullanılan Arapça Kelimelerde Görülen Ses Olayları Üzerine Bazı Tespitler. *Türk Dili*, 634: 550-562.
- Özçelik, S. (2002). Türkçedeki Farsça Kelimelerde Kullanılan Ses Olayları. *Türk Dili*, 612: 1033-1041.
- Püsküllüoğlu, A. (2017). *Türkçedeki Yabancı Sözcükler Sözlüğü*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Sarı, M. (2008). *Türkçenin Batı Dilleriyle İlişkisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Seçkin, P. ve Coşar, A. M. (2017). Türkçede Alıntılardan Kelime Türetmede Kullanılan Ekler”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6 (2), s. 1398-1442.
- Sertkaya, O. F. (2018). *Kelime Dağarcığımızdan Etimoloji Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sezgin, F. (2004). *Türkçede Batı Kaynaklı Kelimelerin Yoğunluğu*. Ankara: TDK Yayınları.
- Şahin, İ. (2021). *Adbilim*. Ankara: Pegem Akademi.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2020). *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yıldız, H. (2020). *Manibeist Uygur Metinlerinde Çince Alıntılar*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Zülfikar, H. (2011). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: TDK Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

Compilation Dictionary is one of the most important works reflecting the dialects of Turkey Turkish. It is a dictionary consisting of two compilations made at different times in different geographies of Anatolia and includes Turkish and Turkishized words that have not entered the written language. However, due to the interaction with other languages in various aspects, foreign origin words are included in this dictionary, albeit a small number. These words, which are transferred from one language to another in terms of naming new concepts, attract a lot of attention in the language taken. It is seen that some of these words, which are mostly expressed with the term borrowed word, were translated into Turkish by adding Turkish suffixes.

This study has the feature of a dialect research conducted within the scope of Compilation Dictionary. Based on language relations, foreign words of Western and Eastern origin with Turkish construction suffix were tried to be determined and these foreign words were explained in terms of phonetics and morphology. In addition, the affixes that come to these borrowed words in the vocabulary are examined in two parts. These construction suffixes, which are discussed in two sections with the features of making a name from a noun and making a verb from a noun, are shown in small tables under separate headings together with the relevant quotation words.

In this study, it is aimed to determine the borrowed words in the Compilation Dictionary, which is a reference source in Anatolian dialect studies, and to examine the affixes that come to these words and the sound events in the quotations. Our source of citation word detection has been the TDK electronic current dictionary. The two parts of the study consist of the following titles. 1. Noun Formation Suffixes from Nouns to Quoted Words and Sound Events in Quoted Words. 2. Verb Suffixes from Nouns to Quoted Words and Sound Events in Quoted Words.

The vocabulary of a language, also known as the vocabulary, refers to all the words in that language. Apart from basic vocabulary, proverbs, translated words, idioms, formulaic words, stereotypes and terms, there are also foreign words (quoted words) used as a result of cultural interaction from other languages to the vocabulary of a language. And these words are translated into Turkish by creating new words by introducing one or more suffixes, since Turkish is a related language. This shows how great the derivational tendency and power of the Turkish language is.

One of the important parts of the grammatical features of the Turkish language is phonetics. It is seen that the words in the language undergo a number of sound events according to the characteristics of vowels and consonants. The borrowed words in the vocabulary of Turkish are also found in the written language in a way that has moved away from their original forms and adapted to the phonetic features of Turkish. After the transfer of these borrowed words to Anatolian dialects, their appearance and changes in terms of phonetics become remarkable and these words gain features worth researching by undergoing many phonetic events.

The total number of affixes to the identified borrowed words is 51. 38 of these suffixes are noun-to-noun suffixes: *+Ak*, *+al*, *+CA*, *+Cak*, *+CI/+CU*, *+CIk/CUk*, *+Cil*, *+ç*, *+dak*, *+dan*, *+dirik*, *+GA*, *+Gan*, *+gin*, *+IrAk*, *+k*, *+keç*, *+la(ği)*, *+lar*, *+leyin*, *+II/+IU*, *+IIk/+IUk*, *+m*, *+mA*, *+maç*, *+mal*, *+man*, *+mbeç*, *+mik*, *+rak*, *+salık*, *+sı*, *+suk*, *+sul*, *+sIz/+sUz*, *+ş*, *+ti*, *+ür*. 13 of them are verb construction suffixes from the noun: *+al-*, *+ar-*, *+dir-*, *+I-*, *+ik-*, *+LA-*, *+LAn-*, *+LAş-*, *+lat-*, *+sA-*, *+sI-*, *+sIn-*, *+suk-*.

41 of the 51 construction suffixes that come to the borrowed words are used in the written language. It is seen that 30 suffixes make a name from a noun, while 11 suffixes are in the task of making a verb from a noun. *+Ak*, *+al*, *+CA*, *+Cak*, *+CI/+CU*, *+CIk/CUk*, *+Cil*, *+ç*, *+dak*, *+dan*, *+dirik*, *+GA*, *+Gan*, *+gin*, *+k*, *+lar*, *+leyin*, *+II/+IU*, *+IIk/+IUk*, *+maç*, *+man*, *+mik*, *+rak*, *+sı*, *+suk*, *+sul*, *+sIz/+sUz*, *+ti*, *+ür*; *+Al-*, *Ar-*, *+I-*, *+ik-*, *+LA-*, *+LAn-*, *+LAş*, *+lat-*, *+sA-*, *+sI-*, *+sIn-*. The number of construction suffixes with dialect-specific usage is 10. While 8 of these suffixes are noun-constructive suffixes, 2 of them are verb-constructive suffixes. *+IrAk*, *+keç*, *+m*, *+mA*, *+mal*, *+mbeç*, *+salık*, *+ş*; *+dir-*, *+suk-*.

The most common suffix of borrowed words in DS is *+II/+IU* (86) noun making suffix. The suffix *+IIk/+IUk* is used in 66 different borrowed words, making it the second most used suffix. The suffix *+LA-*, which makes a verb from a noun, is used with 59 different borrowed words.

The distribution of the words quoted in total according to their construction suffixes in the DS is as follows: Ar.: 202, Far.: 172, Greek.:17, Fr.: 5, It.: 6, Lat.:3, China.:1, Mog.:1, Sogd.:1, Ar.+Far.: Excerpt Name-to-Name Supplements: Ar.: 146, Far.: 112, Greek.: 17, It.: 5, Fr.: 3, China.: 1, Lat.: 1, Sog.: 1, Ar.+Fr.: 1. Verb Suffixes from Quote: Far.: 60, Ar.: 56, Fr.:2, Lat.: 2, It.:1, Mog.:1.

In Western origin, Greek (17) is the most additional field. Quoted Words of Eastern Origin: Ar.: 202, Far.: 172, China.:1, Mog.:1, Sogd.:1, Ar.+Far.: 1. Addendums From Name to Name: Ar.: 146, Far.: 112, China.: 1, Sog.: 1, Ar. + Far.: 1. Verb Supplements: Far.: 60, Ar.: 56, Moğ.:1. Western Origin Quoted Words: Greek.:17, Fr.: 5, It.: 6, Lat.:3. Addendums From Name to Name: Greek.: 17, It.: 5, Fr.: 3, Lat.: 1. Verb Supplements: Fr.:2, Lat.: 2, It.:1.

Vowel changes are common in borrowed words in DS, and these vowel changes are in the form of thickening, thinning, widening, narrowing, flattening and rounding. Vowel drop, vowel derivation and vowel collapse are seen in a limited number of borrowed words. While voicing is common in borrowed words in DS, devoicing is very rare. It is seen that the most distinctive feature of Persian quotations is voicing. In DS, in Persian quotations, the most vocalization, consonant drop, change and transition between fluent consonants occur. In Arabic quotations, voicing, morphing, discontinuity, consonant derivation, leaking, changing between leaky consonants, consonant drop, consonant singulation are common phonetic events.

The relations between languages are continuous from past to present. The exchange of words between Turkish and Eastern and Western languages is naturally reflected in the spoken language as well as in the written language. During the use of these quoted words in Anatolian dialects, different features that are worth researching in terms of phonetics and morphology emerge. It is clear that as new compilations and researches are carried out in the Anatolian field, different data will emerge about the words quoted and Turkish.

AKADEMİK ERTELEME VE AKADEMİK YAŞAM DOYUMUNUN AKILLI TELEFON BAĞIMLILIĞI İLE İLİŞKİSİ

THE RELATIONSHIP OF ACADEMIC PROCRASTINATION AND ACADEMIC LIFE SATISFACTION WITH SMARTPHONE ADDICTION

Şeyda URFALIOĞLU ŞAHİN

Anadolu Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

İşletme Bölümü Sayısal Yöntemler A.B.D.

surfalioglu@anadolu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6049-766X

Duygu TUNALI

Anadolu Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

İşletme Bölümü Sayısal Yöntemler A.B.D.

dcoskun@anadolu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6582-1710

Geliş Tarihi:

22.05.2023

Kabul Tarihi:

31.10.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Akıllı Telefon Bağımlılığı, Akademik Erteleme Eğilimi, Akademik Yaşam Doymu, Yapısal Eşitlik Modellemesi

Keywords

Smartphone Addiction, Academic Procrastination Tendency, Academic Life Satisfaction, Structural Equation Model

ÖZ

Bu çalışmanın amacı akademik erteleme, akademik yaşam doymu ve akıllı telefon bağımlılığı arasındaki ilişkileri incelemektir. Bu bağlamda; akademik erteleme, akademik yaşam doymu ve akıllı telefon bağımlılığı ölçeklerinden yararlanılarak 5'li likert tipi 19 maddeden oluşan anket formu hazırlanmış ve üniversite eğitim düzeyindeki öğrencilere online olarak uygulanmıştır. Yapılan anket formu sonucu 243 geri dönüş alınmış, veri temizleme işlemi sonucunda 239 form elde edilmiştir. Formlardan elde edilen veriler ile LISREL 8.80 programı kullanılarak yapısal eşitlik modellemesi tekniği ile analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda akıllı telefon bağımlılığı ile akademik erteleme ve akademik yaşam doymu arasında; akademik yaşam doymu ile de akademik erteleme arasında anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Böylece akıllı telefon bağımlılığının akademik ertelemeyi ve akademik yaşam doymunu etkilediği, akademik yaşam doymunun akademik ertelemeyi etkilediği sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the relationships between academic procrastination, academic life satisfaction and smartphone addiction. In this context, a 5-point Likert-type questionnaire consisting of 19 items was prepared by academic procrastination, academic life satisfaction and smartphone addiction scales and applied online to students at university education level. As a result of the survey, 243 responses were received, and as a result of the data cleaning process, 239 forms were obtained. The data obtained from the forms were analyzed with the structural equation modeling technique using the LISREL 8.80 program. As a result of the analysis, the relationship between smartphone addiction, academic procrastination and academic life satisfaction; It was concluded that there is an important relationship between academic life satisfaction and academic procrastination. Thus, it was concluded that smartphone addiction affects academic procrastination and academic life satisfaction, and academic life satisfaction affects academic procrastination.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1300567>

Attf/Cite as: Urfaloğlu Şahin, Ş., & Tunali, D. (2023). Akademik erteleme ve akademik yaşam doymununun akıllı telefon bağımlılığı ile ilişkisi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2334-2346.

Giriş

Erteleme eğilimi, kişinin yapabilme beceri ve kapasitesi olduğu ve gerçekleştirmeye karar verdiği bir eylemi makul bir gerekçesi bulunmadığı durumlarda ertelenmesi olarak tanımlanabilmektedir (Grecco, 1984, s. 7). Erteleme eğiliminin beş farklı biçimde ortaya çıktığı görülmektedir, bu etkiler; genel erteleme, akademik erteleme, karar vermeyi erteleme, nevrotik erteleme, takıntılı ya da işlevsel olmayan erteleme olarak sıralanır (Balkis & vd, 2006, s. 59). Bu çalışmada erteleme türlerinden biri olan akademik erteleme eğilimi üzerinde durulmuştur.

Akademik yaşamda, özellikle üniversite eğitimine devam eden öğrenciler birçok sorumlulukla karşı karşıya kalmaktadır. Bundan dolayı öğrencilerin akademik yaşamları boyunca günlük ödev ve projelerini yapmayı, dönem sınavlarına çalışmayı ertelediği durumlara sıkça rastlanmaktadır. Öğrencilerin tüm ödev ve sorumluluklarını gerçekleştirebilmesi için gün içinde zamanlarını etkin kullanmaları gerekmektedir ancak zamanın en iyi biçimde etkin olarak kullanımı konusunda ise büyük öneme sahip engellerden birinin akademik erteleme eğilimi olduğu ifade edilebilir. Akademik erteleme eğilimi; akademik yaşam süresi boyunca öğrencilerin ödevlerinin, dönem sınavlarına hazırlanmanın veya teslim tarihi yaklaşan proje ve ödevlerin son zamanlarda tamamlanması olarak tanımlanabilmektedir (Solomon & Rothblum, 1984, s. 503). Geçmişten günümüze yapılan çalışmalarda öğrencilerin önemli bir çoğunluğunun akademik yaşamları süresince erteleme eğiliminde buldukları ortaya çıkarılmıştır.

Akademik yaşam doyumu, öğrencilerin okul hayatındaki tecrübelerini, akademik çevreye uyum sağlama niteliklerini gösteren oldukça etkin ve kayda değer bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna ek olarak akademik yaşam doyumu öğrencilerin eğitim öğretim süreçleri boyunca tüm faaliyetlere karşı hissettiği olumlu ve olumsuz duygu, davranış ve tutumlarını da içerisinde barındırmaktadır (Nogueira, Antunes, & Sequeria, 2019, s. 3). Başka bir deyişle akademik yaşam doyumu, okul yaşamında hedeflenen akademik görev ve sorumlulukları yerine getirmek ve okul ortamındaki çevresel etkenlerden beklenen derecede memnun ve mutlu olmak olarak da tanımlanabilmektedir (Kumar, 2006, s. 2).

Teknolojinin gelişim göstermesi ile beraber internet kullanımı her geçen gün artarak devam etmektedir. En çok kullanılan ve teknolojisi her geçen gün gelişip değişen akıllı telefonlar; geniş bir yaş aralığında bulunan herkesin kolay bir şekilde ulaşabildiği, oldukça çeşitli işlev ve fonksiyonlara sahip pratik olarak taşınabilen elektronik cihazlardır. Geçmişten bugüne iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişimler akıllı telefonların mevcut kapasitelerini ve kullanım alanlarını oldukça önemli bir oranda arttırmıştır. Akıllı telefonların kullanımı, telefon modellerine ait olan özelliklerin gün geçtikçe artması, bilgisayara kıyasla daha kolay taşınabilir olması, anlık olarak meydana gelen her gelişmeden haberdar olunması gibi nedenlerden dolayı yaygınlaşmıştır.

Akıllı telefonların kullanımındaki artış beklenmedik bir hızda meydana geldiğinden, tarihte yer alan diğer taşınabilir özelliğine sahip olan dijital cihazları geride bırakmıştır (Chun, Lee, & Kim, 2012, s. 474). Akıllı telefonlar, piyasada yer alan diğer mobil telefonlara kıyasla daha iyi ve üst seviyede bilgi işletim sistemine sahiptir ve bundan dolayı da kullanıcılara bilgisayarda yapabileceği hemen hemen her işi (eposta, video, oyun, ofis programları vb.) yapma imkânı sağlamaktadır (Kuyucu, 2017, s. 332). Böylece akıllı telefonlar günden güne daha fazla kullanılmaya başlanmış ve insanların hayatlarında gün içindeki yaşamlarından ayırmadığı hatta yaşamlarının bir parçası haline geldiği gözlemlenmiştir. Bu özelliklerinden dolayı akıllı telefon bağımlılığı kavramı ortaya çıkmıştır.

Akıllı telefon bağımlılığı, bireylerin günlük hayat içinde sosyal yaşamlarını etkileyerek rahatsız edecek düzeyde akıllı telefonları aşırı seviyede kullanma ve çok zaman geçirme durumuna denmektedir (Keskin, Ergan, Başkurt, & Başkurt, 2018, s. 866). Örneğin; akıllı telefonun gün içinde kişilerin sürekli yanında olması, oyun oynamak, video çekmek, sabah uyanıldığında ilk olarak telefona bakmak, sosyal medya kullanımı, alışveriş, not alma, ofis işlemlerini gerçekleştirme, uyumadan önce telefonla ilgilenme, sosyalleşmek için kullanma akıllı telefon bağımlılığı olarak gösterilebilir. Bağımlılık kavramının kullanılmasının nedeni ise akıllı telefonların yaşamı daha kolay hale getirmesinin yanında kullanıcıların hayatında bazı problemlere de yol açmasıdır. Akıllı telefon kullanımının bilinçsiz ve aşırı olduğu durumlarda kullanıcıda davranış bozukluğu, psikolojik etkiler, görme bozukluğu, bel ağrısı, el bileği ağrısı, baş ağrısı gibi olumsuz etkilerin meydana gelmesi mümkün olmaktadır.

Günümüzde akıllı telefon bağımlılığı kavramı, oldukça önem arz eden bir konu haline gelmiştir. Bunun nedeni oyun, sohbet, müzik, internet kullanımı, sosyalleşme vb. tüm eylemlerin diğer bağımlılık türlerinde olduğu gibi kötüye kullanım bağımlılığına benzediği yönünde bulgular elde edilmesidir (Kwon, Kim, Cho, & Yang, 2013, s. 1). Akıllı telefonların kullanımının aşırıya kaçmasıyla birlikte sosyalleşmenin arttığı

zannedilirken tam tersi olarak gerçek hayattan soyutlanma durumu ortaya çıkmış, bireylerde benlik kavramı ve yalnızlaşma durumları da meydana gelmiştir. Bundan dolayı akıllı telefonların kullanımının artarak bağımlılık derecesine gelmesi son yıllarda çalışmalara konu olmaya başlamıştır. Bu çalışmalarda kullanılabilmesi için akıllı telefon bağımlılığı ölçeği geliştirilmiştir.

Literatür Taraması

Literatürde akıllı telefon bağımlılığı ve akademik erteleme eğilimi üzerine yapılan çalışmalar incelenmiştir. Öncelikle akademik erteleme eğilimi ve akıllı telefon bağımlılığı kavramlarını tek tek inceleyen bazı önemli çalışmalara değinilmiş daha sonra ise akıllı telefon bağımlılığı ile akademik erteleme arasındaki ilişkiyi birlikte araştıran çalışmalara yer verilmiştir. Akademik yaşam doyumunun literatürde yeni bir kavram olduğundan bahsedilmiş, yapılan bu çalışmada bu kavram yeni olduğundan ve diğer iki kavramla daha önce ilişkilendirilmediğinden dolayı çalışmaya değer görülmüştür.

Ellis ve Knaus (1977) tarafından üniversite eğitim düzeyinde olan öğrenciler hakkında yapılan çalışmada yer alan öğrencilerin yaklaşık %95'inin erteleme eğilimi gösterdiği ifade edilmiştir. Daha sonraki yıllarda akademik erteleme eğilimi üzerine yapılan çalışmaların sayısı artmış farklı eğitim düzeyinde bulunan öğrencilerden alınan bilgi ve veriler ile erteleme eğilimi araştırılmıştır. Solomon ve Rothblum (1984) tarafından yapılan çalışmada ise 342 üniversite öğrencisinin akademik sorumluluklarını erteleme davranışları ve bunların nedenleri araştırılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgularda öğrencilerin %46'sının erteleme eğilimi gösterdiğini ifade edilmiştir. Potts (1987) tarafından üniversite eğitim düzeyinde olan öğrenciler hakkında yapılan çalışmada karşılaşılan bulgulara göre bu öğrencilerin yaklaşık %75'inin erteleme eğilimine sahip olduğunu ifade edilmiştir.

Brownlow ve Reassigner (2000) tarafından yapılan çalışmada elde edilen bulgularda akademik erteleme eğilimine sahip olan öğrencilerin eğitim dönemleri süresince içsel motivasyon seviyelerinin, akademik erteleme eğilimine sahip olmayanlara kıyasla daha az olduğunu ifade etmişlerdir. Fritzsche, Young ve Hickson'un (2003) tarafından yapılan çalışmada elde edilen bulgulardan hareketle öğrencilerin akademik erteleme davranışının ödev hazırlanması gereken derslerde daha fazla görüldüğünü saptanmıştır. Balkis ve Duru (2009) tarafından yapılan çalışmada 580 üniversite öğrencisinin akademik erteleme davranışı araştırılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre öğrencilerin yaklaşık olarak %23'ünün oldukça yüksek seviyede erteleme eğilimine sahip olduğu saptanmıştır. Akademik erteleme eğilimi hakkında literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde üniversite öğrencilerinin oldukça büyük bir çoğunluğunun akademik yaşamları boyunca erteleme eğilimine farklı boyut ve düzeylerde sahip oldukları görülmektedir.

Literatürde akıllı telefon bağımlılığı ile ilgili yapılan çalışmalarda öğrenciler üzerinde bu bağımlılığın oldukça önemli olduğu ve hem akademik hem de sosyal hayatlarını etkilediği konusunda bulgulara rastlanmıştır. Shinse ve Baek (2013) tarafından yapılan ergenlerin akıllı telefon bağımlılıklarının agresiflik ve saldırganlık tavırları üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmada, ergenlerdeki saldırganlık tavırlarının ortaya çıkmasında akıllı telefona olan bağımlılıklarının oldukça önemli bir etkisi olduğu ifade edilmiştir. Akıllı telefonun aşırı kullanımının dikkat konusunda etkili olabileceği düşünülerek Jinoh (2014) tarafından dikkat bozukluğu ile akıllı telefon bağımlılığının ilişkisi incelenmiş ve bulgularda dikkat bozukluğu olan öğrencilerin aynı zamanda akıllı telefon bağımlılığı olan öğrenciler olduğu ve akıllı telefon bağımlılığı düzeyinin öğrencilerin dikkat bozukluğu üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Kuyucu (2017) tarafından üniversite öğrencilerinin akıllı telefona olan bağımlılık düzeylerini incelemek amacıyla yapılan çalışmada ise elde edilen bulgularda gençlerin akıllı telefonlarına aşırı düzeyde olumlu bir anlam yükledikleri ifade edilmiştir.

(Akademik erteleme ve telefon bağımlılığı ilişkisi çalışmaları, bu cümle silinecek!)

Akademik erteleme eğilimi ve akıllı telefon bağımlılığı arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmalar literatürde yer almaktadır. Baykan ve arkadaşları (2022) tarafından tıp fakültesinde eğitim alan öğrencilerde akıllı telefon bağımlılığı ile akademik erteleme arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla yapılan çalışmada toplanan verilerden elde edilen bulgularda, akıllı telefon bağımlılığı ile akademik erteleme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu böylece akıllı telefon bağımlılığının doğrudan akademik ertelemeyi arttırdığı saptanmıştır.

Güngör ve Koçak (2020) tarafından üniversite öğrencilerinin akıllı telefona olan bağımlılık seviyeleri ile akademik erteleme davranışları arasındaki ilişkinin araştırılması amacıyla yapılan çalışmada elde edilen analiz bulgularından akıllı telefon bağımlılığının akademik ertelemeyi etkilediği sonucuna ulaşıldığı ifade edilmiştir.

Literatür incelendiğinde akademik erteleme ile akıllı telefon bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda aralarında bir bağ olduğu saptanmıştır. Fakat akademik erteleme, akıllı telefon bağımlılığı ve

akademik yaşam doyumunun birlikte ele alınarak ilişkilerinin açıklandığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Akademik yaşam doyumunu yabancı literatürde 2019 yılında ortaya çıkmış, Türkçe literatürde ise 2021 yılında Türkçe versiyonu çalışılarak geçerli ve güvenilir olduğu saptanmıştır. Bundan dolayı akademik yaşam doyumunu nispeten yeni bir kavram olarak karşımıza çıkmış ve Türkçe literatürde akademik yaşam doyumunu hakkında yapılan çalışmanın azlığı nedeniyle çalışmaya değer bulunmuştur. Böylece literatüre önemli bir katkı sağlayacağı kanısına varılmıştır. Çalışmanın izleyen kısmında araştırmanın metodolojisine yer verilerek, toplanan veriler ile yapılan analiz bulguları raporlanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada Türkiye’de yer alan bir üniversitenin İktisadi İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinde akıllı telefona olan bağımlılığının akademik erteleme eğilimi ve akademik yaşamdan duyulan doyum üzerindeki etkisi yapısal eşitlik modellemesi ile araştırılmıştır. Araştırmada veri toplamak için hazırlanan anket formu, daha önce yapılmış çalışmalarla geliştirilen ölçeklerdeki ifadelerden derlenmiştir.

Akademik erteleme eğilimi ölçeği, Aitken (1982) tarafından üniversite düzeyindeki öğrencilerin akademik erteleme eğilimlerini araştırmak amacıyla geliştirilmiş olan bir ölçektir. Akademik erteleme eğilimi ölçeği, likert tipi 19 sorudan oluşan tek boyutlu bir ölçektir (Aitken, 1982, s. 41). Daha sonra bu ölçek Balkıs (2006) tarafından yapılan çalışmada 16 maddeden oluşmak üzere Türkçeye uyarlanmıştır. Bu çalışmada analizlerden elde edilen bulgularda, erteleme eğilimi ölçeğinin üniversite eğitim düzeyinde yer alan öğrencilerin akademik erteleme konusundaki davranışlarını incelemede, geçerli ve güvenilir bir ölçek olarak kullanılabilmesi ispatlanmıştır.

Akademik yaşam doyumunu belirlemek için literatürde ölçekler yer almaktadır. Bunlardan biri Nogueira ve arkadaşları (2019) tarafından yapılan çalışmada geliştirilmiş olan akademik yaşam doyum ölçeğidir. Bu ölçek kişisel doyum ve akademik ortamdan doyum olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Her bir boyutta dörder madde olmak üzere toplamda sekiz maddeden oluşan likert tipi sorulardan oluşan bir ölçektir. Akademik yaşam doyum ölçeği uygulandığında yüksek skorlar elde edilmesi öğrencilerin eğitim süreçleri boyunca akademik yaşam doyum düzeylerinin fazla olduğu şeklinde yorumlanır. Akademik yaşam doyum ölçeğinin Odacı ve arkadaşları (2021) tarafından yapılan çalışmada Türkçe versiyonu elde edilmiş ve geçerliliği sınanmıştır. Yapılan bu çalışmada elde edilen bulgulardan hareketle akademik yaşam doyum ölçeğinin üniversite eğitim düzeyinde olan öğrencilerin akademik yaşamdan doyumlarını araştırmak amacıyla kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu ifade edilmektedir (Odacı, Kaya, & Kınık, 2021, s. 12).

Akıllı telefon bağımlılığının ölçülebilmesi için ortaya çıkarılan ölçekler çoğunlukla Doğu Asya ülkelerine ait olmaktadır (Noyan, Enez Darçın, Nurmedov, Yılmaz, & Dilbaz, 2015, s. 74). Kwon ve arkadaşlarının (2013) yaptığı çalışmada akıllı telefona olan bağımlılığı araştırmak hedefiyle ilk olarak 33 adet sorudan oluşan akıllı telefon bağımlılığı ölçeği (ATBÖ) ortaya çıkmıştır. Akıllı telefon bağımlılığı ölçeğinin bu hali uzun bulununca 10 sorudan oluşan kısa hali önerilerek kullanılmıştır (Kwon, Kim, Cho, & Yang, 2013, s. 5). Ölçeğin Türkçe literatüre kazandırılması amacıyla Noyan ve arkadaşlarının (2015) yaptığı çalışmada akıllı telefon bağımlılığı ölçeğinin kısa versiyonunun üniversite eğitim düzeyindeki öğrencilerde geçerli ve güvenilir olduğu ispatlanmıştır.

Yapısal eşitlik modellemesi (YEM), gözlenen ile gizil değişkenler arasındaki ilişkiler hakkında hipotezleri sınamak amacıyla kullanılan çok değişkenli istatistiksel bir analiz olarak tanımlanabilmektedir (Hoyle, 1995, s. 159). Yapısal eşitlik modellemesinde amaç kurulan modellerin test edilerek kıyaslanması böylece veriyi en iyi tanımlayacak olan ana modelin belirlenmesidir (Alpaykut, 2017, s. 358). Yapısal eşitlik modellemesi, çalışmadaki değişkenler arasındaki ilişkilerin açıklanması üzerine modelde elde edilmektedir (Simsek, 2007, s. 4). YEM modeli çalışmadaki değişkenler arasında doğrudan ve dolaylı etkileri tespit etmede kullanılan çok değişkenli istatistik yöntemlerinden biridir.

Yapısal parametreler değişkenler arasındaki ilişkiyi modellemede kullanılmaktadır. Değişkenler arasındaki bu ilişkiler hipotez kurularak araştırılmaktadır (Tabachnick & Fidell, 2020, s. 692). Kullanılan parametreler değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren değişmez sabitlerdir. Yapısal eşitlik modellemesinde kurulan sistem, yapısal model (gizil değişken modeli) ve ölçüm modeli olmak üzere kendi içinde iki kısımdan oluşmaktadır. Ölçüm modeli, gizil değişkenlerin gözlenen değişkenler ile tahmin edildiği model olmakla birlikte gizil değişkenler ile gözlenen değişkenler arasındaki ilişkiyi göstermektedir (Alkış, 2016, s. 107). Yapısal model (gizil değişken modeli), gizil değişkenler arasındaki ilişkileri özetleyen yapısal eşitlikleri kapsamaktadır. Modelde kurulan bütün eşitlikler yapısal birer ilişkiyi betimlemektedir. Ölçüm modeli ise modelde yer alan

gözlenen değişkenler ile gizil değişkenler arasındaki var olan ilişkiyi ifade eden model olarak tanımlanabilmektedir ve böylece modeldeki her gizil değişken çeşitli gözlenen değişkenlerce ölçülebilmektedir (Yılmaz & Çelik, 2009, s. 16).

Yapısal eşitlik modellemesinde, modelin uyumunu test etmek amacıyla kullanılan uyum ölçütlerinden biri ki kare (χ^2) uyum ölçütüdür (Bagozzi & Heatherton, 1994, s. 45). Modelde hesaplanan büyük χ^2 istatistiği uyumun kötü olduğunu belirtmektedir. Yapısal eşitlik modellemesinde χ^2 'nin dışında da modelin uyumunu sınavabilmek amacıyla farklı uyum ölçütleri bulunmaktadır. Yaklaşık hatalarının ortalamasının karekökü RMSEA' dır. RMSEA değerinin 0.5'ten küçük veya eşit olma durumu modeldeki uyumun iyi olduğunu, 0.05 ile 0.08 arasında olma durumu modeldeki uyumun yeterli kabul edilebilir düzeyde olduğunu, 0.08 ile 1 arası ise modeldeki uyumun kötü bir uyum olduğunu göstermektedir (Yılmaz & Çelik, 2009, s. 40). Uyum iyiliği indeksi (Goodness of Fit Index) GFI, yapısal eşitlik modelindeki açıklanan varyansın toplam varyansa oranı ile elde edilmektedir (Erkorkmaz & vd, 2013, s. 213-214). Hata kareleri Ortalamasının Karekökü (RMR) ölçütü uyumlu olan hataları temel alan bir uyum ölçütüdür ve sıfıra yakın bir değer alması uyumun iyi olduğunu ifade etmektedir (Brown, 2005, s. 175).

Standartlaştırılmış Hata kareleri Ortalamasının Karekökü (SRMR), 0.05'ten küçük olduğunda iyi bir uyum, 0,10'dan küçük olduğunda ise kabul edilir bir uyumun olduğu ifade edilen ölçüttür (Schermele-Engel, Moosbrugger, & Müller, 2003, s. 38-39). Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI), gizil değişkenler arasında bir ilişki olmadığı varsayımı altında elde edilen modelin kovaryans matrisiyle birlikte saptanmış olan YEM modelinden elde edilen kovaryans matrisi ile arasındaki farkı ifade etmektedir. CFI 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır ve modelden elde edilen değer 0,90 ve üzerinde olduğunda iyi bir uyum söz konusudur (Sümer, 2000, s. 61). Normlaştırılmamış Uyum İndeksi (NNFI), modelde hesaplanan Ki-kare değeri arasındaki farkı, serbestlik dereceleri ile ifade etmek için hesaplanan bir uyum iyiliği indeksidir. Modelden hareketle elde edilen NNFI sıfır ile bir arasında bir değere sahip olmaktadır, bu değer 0,95 üzerinde bulunursa iyi uyumun, 0,90 ile 0,94 arasında bulunursa da kabul edilebilir bir uyumun olduğu şeklinde açıklanmaktadır (Bentler, 1990, s. 243).

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

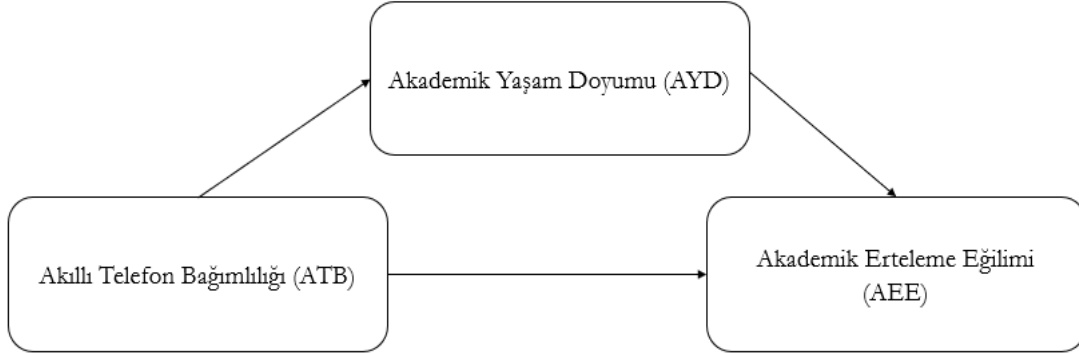
Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinde akıllı telefon bağımlılığının akademik erteleme ve akademik yaşam doyumu ile ilişkisinin araştırılmasıdır. Yapısal eşitlik modellemesi ile bu üç kavram arasındaki ilişkiler modellenerek eş zamanlı bir biçimde çözümlenip yorumlanacaktır. Bu bağlamda öğrencilere 19 sorudan ve 5'li likert tipi anket formu uygulanmış ve elde edilen veriler ile analiz gerçekleştirilmiştir. Anket formunun ilk bölümünde cinsiyet, bölüm, yaş ve genel not ortalaması soruları yer almaktadır. İkinci bölümde ilk 10 maddede akıllı telefon bağımlılığı ölçeğinin kısa versiyonunda yer alan sorularına, daha sonraki 4 maddede akademik yaşam doyumu ölçeğindeki kişisel doyum boyutu altında yer alan 4 maddeye, son 5 maddede ise akademik erteleme eğilimi ölçeğinde bulunan sorulara yer verilmiştir.

Verilerin toplanması amacıyla 19 sorudan oluşan anket formu 2023 yılının mart ayında üniversite eğitimi gören öğrencilere uygulanmıştır. Örneklemin belirlenmesinde kolayda örnekleme tekniğinden faydalanılmış ve seçilen örnekleme anket formu uygulanmıştır. 243 öğrencinin katılımıyla anket tamamlanmış, yapılan veri temizleme işlemi sonucunda uygun olmayan 4 anket formu çıkarılmış ve 239 öğrenciye ait olan veriler elde edilmiştir.

Araştırma Modeli ve Hipotezler

Üniversite öğrencilerinde akıllı telefon bağımlılığı, akademik erteleme ve akademik yaşam doyumu arasındaki ilişkinin yapısal eşitlik modellemesi ile incelendiği bu çalışmadaki önerilen araştırma modeli aşağıda yer almaktadır;

Şekil 1: Araştırma Modeli

Not: Şekil yazarlar tarafından bu çalışma için oluşturulmuştur.

Yapısal Eşitlik Modellemesinde yer alan değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı anlamlı ilişkileri incelemek amacıyla hipotezler kurulmaktadır. Kurulan hipotezlerde değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkileri ve birbirleri üzerinde etkili olup olmadıkları sınanmaktadır. Bu çalışmanın amacı da daha önce belirtildiği gibi akademik erteleme, akademik yaşam doyumu ve akıllı telefon bağımlılığı arasındaki ilişkileri incelenmektedir.

Bu çerçevede araştırmada uygulanacak yapısal eşitlik modellemesi için oluşturulan yapısal modele ait hipotezler aşağıdaki gibidir,

H₁: Öğrencilerde akıllı telefon bağımlılığı, akademik yaşam doyumunu etkilemektedir. /Öğrencilerde akıllı telefon bağımlılığı ile akademik yaşam doyumu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Öğrencilerde akıllı telefon bağımlılığı, akademik erteleme eğilimi üzerinde etkilidir. /Öğrencilerde akıllı telefon bağımlılığı ile akademik erteleme eğilimi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Öğrencilerde akademik yaşam doyumu akademik erteleme eğilimi üzerinde etkilidir. /Öğrencilerde akademik yaşam doyumu ile akademik erteleme eğilimi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Analiz ve Bulgular

Veri temizleme işlemi sonrasında bazı anket formlarının dışarıda bırakılması ile 239 öğrenciye ait veriler ile Yapısal Eşitlik Modellemesi analizi yapılmıştır. Analizler için SPSS 25.0 paket programı ve LISREL 8.80 programı kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan anket formunda yer alan ifadelerin güvenilirliği de araştırılarak yorumlanmıştır. Güvenirlik, bir değişkenin bağımsız ölçümleri arasındaki kararlılıktır. Güvenirliğin ölçülmesinde çoğunlukla kullanılan iç tutarlılıkta, ölçekte yer alan her bir soruya verilmiş olan yanıtların ölçeğin geneline verilmiş olan cevaplarla ne boyutta tutarlı ve uyumlu olduğu ölçülmektedir. Ölçek güvenilirliği analizi kapsamında Cronbach's Alpha değeri hesaplanmış ve 0,80 olarak bulunmuştur. Bu değer 0,80 olması literatürde kabul edilebilir bir Cronbach's Alpha değeridir (Özdamar, 1999, s. 522).

Söz konusu ankette yer alan ifadelerden faktör yükü düşük olup ilişkili olduğu öngörülen faktörü yeterince açıklayamayanlar analizden çıkarılarak, tümü anlamlı ilişkiye sahip olan kabul edilebilir bir modele ulaşılmıştır. Elde edilen anlamlı modele ilişkin bilgiler aşağıda yer alan Tablo1'de verilmektedir.

Tablo 1: Araştırma Modeline İlişkin Faktör Sonuçları

İfadeler	Standart Yükler	t değeri
Akıllı Telefon Bağımlılığı		
Akıllı telefon kullanmaktan dolayı planladığım işleri aksattım.	0.77	13,05
Akıllı telefonu kullanmaktan dolayı derslerime odaklanmakta, ödevlerimi yapmakta ve işlerimi tamamlamakta güçlük çekerim.	0.83	14,40
Kullanmasam da akıllı telefonum aklımdadır.	0.47	7,16
Günlük yaşamımı aksatmasına rağmen akıllı telefonumu kullanmaktan vazgeçmem	0.70	11.52
Akademik Yaşam Doyumu		
Aldığım derslere olan katılımımdan memnunum.	0.87	6.76
Akademik performansımdan memnunum.	0.51	5.24
Öğretim elemanları ile ilişkilerimden memnunum.	0.44	4.86
Akademik Erteleme Eğilimi		
Bir işe başlamayı son ana kadar geciktiririm.	0.70	9.47
Derslerime ve hocalarla görüşmelerime sıklıkla geç kalırım.	0.60	8.49
Genellikle ödevlerimi/çalışmalarımı son teslim tarihine yetiştirmek için alelacele koştururum.	0.76	10.55
Ödevlere başlamam genellikle uzun zaman alır.	0.81	11.12
Yakın zaman içinde bir sınavım varsa, çoğunlukla kendimi sınavdan başka işler yaparken bulurum.	0.73	10.11

Çalışmada önerilmiş olan araştırma modeli için elde edilen uyum indeksleri modelin kabul edilebilirliğinin sınanması amacıyla kullanılmaktadır ve bu indeksler modelin uygun bir model olup olmadığının saptanmasını sağlamaktadır. Uyum indekslerinden biri olan $\chi^2 /sd = 2.54$ olarak bulunmuştur. Bulunan bu değer 3'ten küçük olduğundan dolayı uyumun iyi olduğu söylenebilmektedir (Sümer, 2000, s. 59).

Tablo 2: Modelin Uyum İyiliği Endeksi Değerleri

	χ^2	sd	χ^2 /sd	GFI	RMSEA	CFI	NNFI	RMR	SRMR
Model	83.18	51	1.63	0.95	0.051	0.98	0.98	0.063	0.047

GFI değeri 1'e ne kadar yakın olursa modelin uyumu o kadar iyi olduğu yönünde ifade edilmektedir (Raykov & Marcoulides, 2006, s. 43). Çalışmada yer alan modelde elde edilen GFI değeri 0,95 olarak hesaplanmış ve bu anlamda model uyumun iyi olduğu yorumunu sağlamıştır. RMSEA değerinin 0.5'ten küçük veya eşit olma durumu modelde iyi bir uyumun, 0.05 ile 0.08 arasında olma durumu modelde yeterli kabul edilebilir bir uyumun, 0.08 ile 1 arası ise kötü bir uyumun olduğunu göstermektedir (Yılmaz & Çelik, 2009, s. 40). Çalışmadaki modelde elde edilen RMSEA değeri 0,051 olarak bulunduğu için iyi uyuma sahip bir model olarak değerlendirilmiştir. CFI ve NNFI değerlerinin 1'e yakın olması modeldeki uyumun iyi olduğunu göstermektedir (Raykov & Marcoulides, 2006, s. 44,46). Bu çalışmada CFI değeri 0.98, NNFI değeri ise 0,98 olarak hesaplanmıştır böylece iyi bir uyum olduğu söylenebilmektedir. Son olarak modelden hesaplanan tüm uyum indeksleri incelendiğinde; elde edilmiş olan modelin kabul edilebilir ve iyi uyum gösteren bir model olduğu saptanmıştır. RMR değerinin sıfıra yakın bir değer alması uyumun iyi olduğunu göstermektedir (Brown, 2005, s. 175). Bu çalışmada 0.063 olarak elde edilmiş ve modelin iyi uyum gösterdiği saptanmıştır. SRMR değeri 0.05'ten küçük olduğunda iyi bir uyum, 0,10'dan küçük olduğunda ise kabul edilir bir uyum

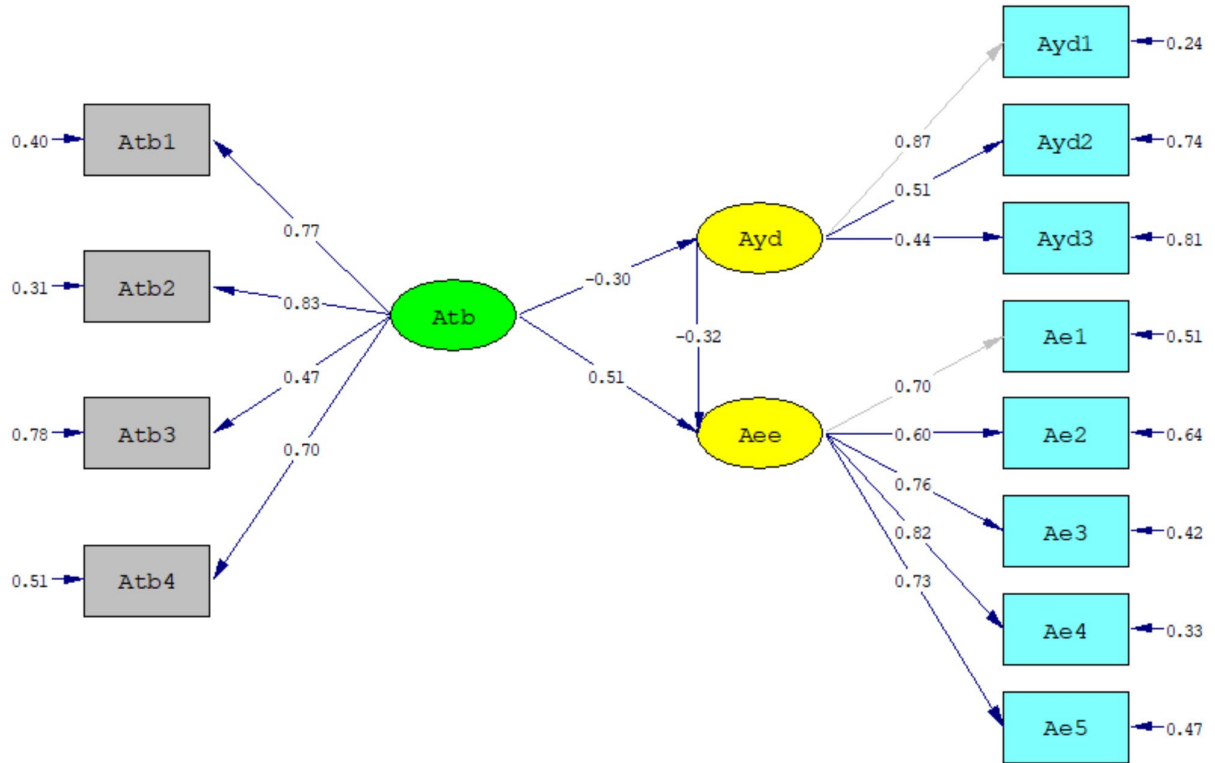
olduğu ifade edilmektedir (Schermele-Engel, Moosbrugger, & Müller, 2003, s. 38-39). Çalışmada elde edilen SRMR değeri ise 0.047 olduğundan dolayı elde edilen modelde iyi bir uyum olduğu saptanmıştır. Çalışmada incelenen modele ilişkin oluşturulan hipotezler için elde edilen bulgular aşağıda verilen Tablo 3'te özetlenmiştir

Tablo 3: Hipotez Sonuçları

Hipotezler	Standartlaştırılmış Parametre Tahminleri	t değeri	Sonuç
H ₁ : Öğrencilerde akıllı telefon bağımlılığı, akademik yaşam doyumunu etkilemektedir.	-0.30	-3.76	Kabul Edilir
H ₂ : Öğrencilerde akıllı telefon bağımlılığı, akademik erteleme eğilimi üzerinde etkilidir.	0.51	6.53	Kabul Edilir
H ₃ : Öğrencilerde akademik yaşam doyumunu akademik erteleme eğilimi üzerinde etkilidir.	-0.32	-3.71	Kabul Edilir

Tablodan hareketle çalışmada kurulan üç hipotez kabul edilmiştir. Böylece akıllı telefon bağımlılığı, akademik yaşam doyumunu ve akademik erteleme eğilimi üzerinde etkilidir. Akademik yaşam doyumunu ise akademik erteleme eğilimi üzerinde etkilidir sonuçları elde edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda elde edilen LISREL 8.80 programı path diyagramı Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2: Path Diyagramı

Elde edilen şekilden öğrencilerde akıllı telefon bağımlılığının, akademik yaşam doyumunu ve akademik erteleme eğilimi üzerinde etkili olduğu ve akademik yaşam doyumunun da akademik erteleme eğilimi üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç

Çalışmada akıllı telefon bağımlılığı, akademik erteleme eğilimi ve akademik yaşam doyumu arasında bir ilişkinin varlığının, varsa bu ilişkilerin yönlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırmanın kapsamını üniversitede eğitim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Anket formu uygulanacak öğrencilerin belirlenmesinde kolayda örnekleme yöntemi benimsenmiştir. Akıllı telefon bağımlılığı, akademik erteleme eğilimi ve akademik yaşam doyumu arasındaki ilişkiyi ölçebilmek amacıyla bir anket formu hazırlanmış, elde edilen form online olarak örnekleme uygulanmıştır. Yapılan anket uygulamasından elde edilen geri dönüşlerde veri temizleme işlemi sonrasında 239 öğrenciye ait cevapların olduğu formlardan elde edilen veriler kullanılmıştır.

Çalışmada ölçek güvenilirliği analizi kapsamında Cronbach's Alpha değeri hesaplanmış ve 0,80 olarak bulunmuştur. Bundan dolayı anketin güvenilirliğinin yüksek bir düzeyde olduğu ifade edilmiştir. İlişkili olduğu düşünülen gözlenen ve gizil değişkenlerle oluşturulan ölçüm modelindeki ilişkilerin tümü istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Araştırma modelinde ele alınan gizil değişkenler arasındaki ilişkileri gösteren (Şekil 1) yapısal modelde önerilen ilişkiler için üç hipotez kurularak test edilmiş ve kabul edilmiştir.

H₁ hipotezi, "Öğrencilerde akıllı telefon bağımlılığı, akademik yaşam doyumunu etkilemektedir" veya "Öğrencilerde akıllı telefon bağımlılığı ile akademik yaşam doyumu arasında anlamlı bir ilişki vardır." şeklinde kurulmuştur. Bu hipotez akıllı telefon bağımlılığı ile akademik yaşam doyumu arasındaki ilişkiyi test etmektedir. Elde edilen bulgulara göre iki kavram arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bundan dolayı akıllı telefona olan bağımlılık akademik yaşam doyumunu etkilemekte; diğer bir ifadeyle ise akıllı telefona olan bağımlılık arttıkça akademik yaşamdan duyulan doyum azalmaktadır sonucu elde edilmiştir.

H₂ hipotezi, "Öğrencilerde akıllı telefon bağımlılığı, akademik erteleme eğilimi üzerinde etkilidir" veya "Öğrencilerde akıllı telefon bağımlılığı ile akademik erteleme eğilimi arasında anlamlı bir ilişki vardır." şeklinde kurulmuştur. Bu hipotez akıllı telefon bağımlılığı ile akademik erteleme eğilimi arasındaki ilişkiyi test etmektedir. Elde edilen bulgulara göre iki kavram arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bundan dolayı akıllı telefona olan bağımlılık akademik erteleme eğiliminin etkilemekte diğer bir ifadeyle ise akıllı telefona olan bağımlılık arttıkça akademik erteleme eğilimi de artmaktadır sonucuna ulaşılmıştır.

H₃ hipotezi, "Öğrencilerde akademik yaşam doyumu akademik erteleme eğilimi üzerinde etkilidir" veya "Öğrencilerde akademik yaşam doyumu ile akademik erteleme eğilimi arasında anlamlı bir ilişki vardır." şeklinde kurulmuştur. Bu hipotez akademik yaşam doyumu ile akademik erteleme eğilimi arasındaki ilişkiyi test etmektedir. Elde edilen bulgulara göre iki kavram arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkarılmıştır. Akademik ortamdaki duyulan yaşam doyumu akademik erteleme eğilimi üzerinde etkili olmaktadır sonucu elde edilmiştir. Yapısal eşitlik modellemesi sonucunda elde edilen uyum indislerine (Tablo2) göre çalışmada önerilen model iyi uyuma sahip ve kabul edilebilir bir model olarak değerlendirilmiştir.

Üniversite öğrencilerindeki akıllı telefonlara olan bağımlılığının artması akademik yaşamları süresince olumlu yönde kendilerine katkı sağlayacak akademik yaşam doyumları ile ilişkilidir. Akıllı telefon ile geçirdikleri süre arttığında dolayısıyla bağımlılık düzeyleri de artacaktır. Bundan dolayı akademik performansları düşecek, derslere katılımları azalacak ve akademik ortamdaki iletişimleri zayıflayacaktır.

Üniversite öğrencilerindeki akıllı telefonlara olan bağımlılığının artması akademik erteleme eğilimi ile de ilişkili olduğu saptanmıştır. Akıllı telefon bağımlılığı bir işe başlamayı geciktirme, derslere ve görüşmelere geç kalma, ödev ve sorumlulukları zamanında gerçekleştirilememesi, akademik alandaki sorumluluklara başlama konusunda hep erteleme eğilimi gösterme ve sınavlara düzenli bir şekilde çalışmamaya neden olmaktadır. Bunlardan dolayı da telefonda geçirilen süre arttıkça akademik erteleme eğilimi söz konusu olmaktadır.

Akademik yaşamdan duyulan doyum olumlu yönde olduğunda akademik erteleme eğilimi gösterme düzeyi de azalacaktır. Akademik ortamdaki hissedilen doyumun artması ve akademik erteleme davranışının azalması amacıyla akıllı telefona bağımlılığın azalması gerekmektedir. Böylece akademik yaşamdan doyum arttıkça da erteleme eğilimi azalacak görev ve sorumluluklar vaktinde gerçekleştirilebilecektir.

Tüm bu bulgular ışığında; Türkçe literatürde nispeten yeni bir kavram olarak karşımıza çıkmış akademik yaşam doyumu ile ilgili elde edilen sonuçların bu alanda çalışmak isteyenlere katkı sağlayacağı ve akademik başarının incelenmesinde akademik yaşam doyumunun önemli bir etken olarak göz önünde bulundurulması gerektiği düşünülmektedir. Akademik yaşam doyumunun artması, akademik erteleme eğiliminin azalması amacıyla telefonlarda geçirilen sürenin azaltılması ve bu bağımlılığın önüne geçilmesi de önerilmektedir. Öğrencilerin akıllı telefona olan bağımlılıkları azaldığında hem akademik erteleme eğilimlerinde bir azalma

hem de akademik ortamlardan duyulan doyumda bir artma olacağı öngörülmektedir. Böylece akademik anlamda başarı da sağlanabilecektir. Buna ek olarak, yetkililer tarafından üniversite öğrencilerinin akademik başarılarını arttırmak adına akademik yaşam doyumlarını iyileştirici faaliyetler de geliştirilebilir. Böylece akademik erteleme eğiliminin de azaltılması sağlanabilecek ve öğrencilerin akademik başarıları olumlu yönde ilerleme gösterebilecektir.

Kaynakça

- Aitken, M. (1982). *A personality profile of the college student procrastinator*. University of Pittsburgh.
- Alkış, N. (2016). Bayes Yapısal Eşitlik Modellemesi: Kavramlar ve Genel Bakış. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(3), 105-116.
- Alpaykut, S. (2017). Öğrenci velilerinin özel okullardan memnuniyet düzeylerinin yapısal eşitlik modeli ile değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 355-368.
- Bagozzi, R., & Heatherton, T. (1994). A general approach to representing multifaceted personality constructs: Application to state self-esteem. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 1(1), 35-67.
- Balkis, M., & vd. (2006). Üniversite Öğrencilerinde Akademik Erteleme Eğiliminin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 7(2), 57-73.
- Balkis, M., & Duru, E. (2009). Prevalence of academic procrastination behavior among pre-service teachers, and its relationship with demographics and individual preferences. *Journal of Theory & Practice in Education (JTPE)*, 5(1), 18-32.
- Bentler, P. M. (1990). Comparative fit indexes in structural models. *Psychological bulletin*, 107(2), 238-246.
- Brown, T. (2005). *Confirmatory factor analysis for applied research*. Guilford publications.
- Brownlow, S. & Reasinger, R. D. (2000). Putting off until tomorrow what is better done today: Academic procrastination as a function of motivation toward college work. *Journal of social behavior and personality*, 15(5), 15-34.
- Chun, H., Lee, H., & Kim, D. (2012). The Integrated Model of Smartphone Adoption: Hedonic and Utilitarian Value Perceptions of Smartphones Among Korean College Students. *Cyberpsychology, Behavior, And Social Networking*, 15(9), 473-479.
- Erkorkmaz, Ü., & vd. (2013). Doğrulamalı factor analizi ve uyum indeksleri. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 33(1), 210-223.
- Ellis, A. & Knaus, W.J. (1977). *Overcoming procrastination*. New York, Institute for Rational Living
- Grecco, P. R. (1984). *A cognitive-behavioral assessment of problematic academic procrastination: development of a procrastination self-statement inventory*. Fresno: California School of Professional Psychology.
- Güngör, A. B., & Koçak, O. (2020). Üniversite öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılığı ve akademik erteleme davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 397-419.
- Hoyle, R. (1995). *Structural equation modeling: Concepts, issues, and applications*. Sage.
- Keskin, T., Ergan, M., Başkurt, F., & Başkurt, Z. (2018). Üniversite Öğrencilerinde Akıllı Telefon Kullanımı ve Baş Ağrısı İlişkisi. *Adıyaman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(2), 864-873.
- Kumar, P. (2006). Academic Life Satisfaction Scale (ALSS) and its effectiveness in predicting academic success. Online Submission. Retrieved from: <http://eric.ed.gov/?id=ED491869>
- Kuyucu, M. (2017). Gençlerde Akıllı Telefon Kullanımı Ve Akıllı Telefon Bağımlılığı Sorunsalı: "Akıllı. *Global Media Journal TR Edition*, 7(14), 328-359.
- Kwon, M., Kim, D., Cho, H., & Yang, S. (2013). The Smartphone Addiction Scale: Development and Validation of a Short Version for Adolescents. *Plos One*, 8(12), 1-7.

- Nogueira, M., Antunes, J., & Sequeira, C. (2019). Development and psychometric study of the Academic Life Satisfaction Scale (ALSS) in a higher education students sample. *Nursing & Healthcare International Journal*, 3(2), 1-8.
- Noyan, C., Enez Darçın, A., Nurmedov, S., Yılmaz, O., & Dilbaz, N. (2015). Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeğinin Kısa Formunun üniversite öğrencilerinde Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anatolian Journal of Psychiatry/ Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 16(9), 73-81.
- Odacı, H., Kaya, F., & Kınık, Ö. (2021). Akademik Yaşam Doyumu Ölçeği'nin Türkçe Versiyonu. *Ege Eğitim Dergisi*, 22(1), 1-15.
- Özdamar, K. (1999). *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi 1*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- R Raykov, T., & Marcoulides, A. G. (2006). *A first course in structural equation modeling*. Routledge.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of psychological research online*, 8(2), 23-74.
- Simsek, O. F. (2007). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş: Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları*. Ekinoks.
- Solomon, L., & Rothblum, E. (1984). Academic Procrastination: Frequency and Cognitive-Behavioral Correlates. 31(4), 503-509.
- Sümer, N. (2000). *Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel Kavramlar ve Örnek Uygulamalar*. Türk Psikoloji Yazıları.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2020). *Çok Değişkenli İstatistiklerin Kullanımı*. Nobel.
- Yılmaz, V., & Çelik, H. (2009). *LISREL ile yapısal eşitlik modellemesi-I: temel kavramlar, uygulamalar, programlama*. Pegem Akademi Yayıncılık.

EXTENDED SUMMARY

In the study, academic procrastination, academic life satisfaction and smartphone addiction were discussed and the relationship between them was examined. Academic procrastination can be defined as the recent completion of students' homework, preparation for term exams, or projects and assignments whose deadlines are approaching during their academic life. In the studies conducted from the past to the present, it has been revealed that a significant majority of students tend to procrastinate throughout their academic life. Academic life satisfaction is a very effective and important concept that shows the experiences of students in school life and the quality of adaptation to the academic environment. In addition, academic life satisfaction includes the positive and negative emotions, behaviors and attitudes of students towards all their goals throughout the education. In other words, academic life satisfaction can also be defined as fulfilling the academic duties and responsibilities aimed at school life and being satisfied and happy at the expected level from environmental factors at school. Smartphone addiction is the situation of excessive use of smartphones and spending a lot of time, affecting the social lives of individuals in daily life. In cases where smart phone use is unconscious and excessive, it is possible for the user to experience negative effects such as behavioral disorder, psychological effects, visual impairment, low back pain, wrist pain, and headache.

The aim of this study is to investigate the effect of smartphone addiction on academic procrastination and academic life satisfaction in university students. Structural equation modeling was used for this purpose. The study was carried out on Faculty of Economics and Administrative Sciences in a university in Turkey. In this context, a questionnaire consisting of 19 items and 5-point Likert-type questions was prepared by using academic procrastination, academic life satisfaction and smartphone addiction scales, and it was applied online to on students at university education level. In the first part of the questionnaire, there are questions about gender, department, age and GPA. In the second part, questions in the short version of the smartphone addiction scale in the first 10 items, 4 items under the personal satisfaction dimension in the academic life satisfaction scale in the next 4 items, and questions in the academic procrastination tendency scale in the last 5 items are included. In the determination of the sample, convenience sampling technique was used and the selected sampling questionnaire was applied. The questionnaire was completed with the participation of 243 students, as a result of the data cleaning process, 4 inappropriate questionnaires were removed and data belonging to 239 students were obtained.

The research hypotheses are as follows: H₁: Smartphone addiction in students has a significant effect on academic life satisfaction. H₂: Smartphone addiction in students has a significant effect on academic procrastination. H₃: Academic life satisfaction of students has a significant effect on academic procrastination.

SPSS 25.0 program and LISREL 8.80 program were used for analysis in the study. The reliability of the statements in the questionnaire used in the study was investigated and interpreted. Within the scope of scale reliability analysis, Cronbach's Alpha value was calculated and found to be 0.80. Among the statements in the questionnaire, those with low factor load and those that could not adequately explain the factor predicted to be related were excluded from the analysis, and an acceptable model was reached, all of which had a significant relationship. The fit indices obtained for the research model proposed in the study are used to test the acceptability of the model, and these indices help determine whether the model is a suitable model. One of the fit indices, $\chi^2 / sd = 2.54$, was found, since this value is less than 3, it can be said that the fit is good. In addition, since the RMSEA value was found to be 0.051, it was evaluated as a model with good fit. Besides these; It was determined that other fit indices such as GFI, CFI, NNFI, RMR and SRMR also showed good fit.

Three hypotheses related to the model discussed in the study were accepted. According to the first accepted hypothesis, there was a significant and inverse relationship between smartphone addiction and academic life satisfaction. Therefore, addiction to smartphones affects academic life satisfaction; In other words, as the addiction to smartphones increases, satisfaction with academic life decreases. According to the second accepted hypothesis, there was a significant and same-way relationship between smartphone addiction and academic procrastination. Hence, it has been concluded that the addiction to the smartphone affects academic procrastination, in other words, as the addiction to the smartphone increases, the academic procrastination also increases. According to the accepted third hypothesis, there was a significant and inverse relationship between academic life satisfaction and academic procrastination. It was concluded that life satisfaction from the academic environment is effective on the academic procrastination. The increase in the addiction of university students to smartphones is very important because it affects their academic life satisfaction, which will be positive throughout their academic life, and their tendency to procrastinate in the

face of homework and responsibilities. To increase the satisfaction from the academic atmosphere and decrease the academic procrastination behavior, it is necessary to decrease the addiction to the smartphone. Thus, as the satisfaction with academic life increases, the tendency to procrastinate will decrease and duties and responsibilities will be realized on time.

EBLA ARŞİVLERİNE GÖRE MÖ 3. BİNYILDA EBLA-MARİ İLİŞKİLERİ

ACCORDING TO EBLA ARCHIVES RELATIONSHIPS BETWEEN EBLA AND MARI IN THE 3RD MILLENIUM BC

Ozan Arslan AYTAN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Bölümü

ozanarslanaytan@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0845-8983

ÖZ

Geliş Tarihi:

23.05.2023

Kabul Tarihi:

28.11.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Tell Mardikh,
Enna-Dagan, İbbi-
Zikir, Sargon,
Naram-Sin.

Keywords

Tell Mardikh,
Enna-Dagan, İbbi-
Zikir, Sargon,
Naram-Sin.

MÖ 3. binyılın ortalarında, Yukarı Fırat bölgesinde kurulan Ebla ve Mari, bölgelerinin en güçlü iki krallığı olarak öne çıkmışlardır. Ebla, günümüz Suriye sınırlı içerisindeki Tell Mardikh'te bulunan bir antik kenttir. Kentin kuruluşu yaklaşık MÖ 2550'lere dayanmaktadır. Ebla'nın keşfi, Mezopotamya tarihinde büyük bir dönüm noktası olmuştur. Ebla kraliyet sarayı G'nin arşiv odasında bulunan yaklaşık 17.000 tablet, Ebla Krallığı'nın iktisadi, sosyal ve siyasi yapısı hakkında önemli bilgiler içermektedir. Ayrıca bu tabletler, Ebla'nın yakından ilişki içerisinde olduğu Mari hakkında bilgiler sağlamaktadır. Mari, günümüz Suriye topraklarında, Fırat Nehri'nin kuzeydoğusunda kurulan bir diğer krallıktır. MÖ 2900'lü yıllarda kurulan Mari Krallığı, Sumer kent devletlerinden biridir. Sumer kral listelerinde Mari krallarının isimlerine yer verilmiştir. Hem Ebla hem de Mari ticarete dayalı geçim biçimine sahip krallıklardır. Her iki krallık da konum itibarıyla Güney Mezopotamya, Mısır, Elam ve Anadolu coğrafyalarının kesişim noktası üzerinde kurulmuşlardır. Böylelikle bölgedeki krallıklar ve kentlerle sürekli etkileşim halinde olmuşlardır. Ebla ve Mari, buldukları bölgenin ticaret yollarını kontrol altına alabilmek için birbirleriyle siyasi olarak mücadele etmişlerdir. Bu mücadeleler zaman zaman yerini diplomatik ilişkilere bırakmıştır. Akadlı Sargon ve Naram-Sin'in fetihlerine kadar bu iki krallık arasındaki güç mücadelesi devam etmiştir. Bu çalışmada, Ebla kraliyet arşivlerindeki çivi yazılı tabletlere dayanarak Ebla ve Mari arasındaki siyasi ilişkiler incelenmiştir.

ABSTRACT

Founded in the Upper Euphrates region in the mid-3rd millennium BC, Ebla and Mari were the two most powerful kingdoms of their region. Ebla is an ancient city located in Tell Mardikh within the borders of present-day Syria. The foundation of the city dates back to approximately 2550 BC. The discovery of Ebla was a major turning point in the history of Mesopotamia. Approximately 17,000 tablets is found in the archive room of the Ebla royal palace G contain important information about the economic, social and political structure of the Ebla Kingdom. In addition, these tablets provide information about Mari, with which Ebla was closely related. Mari is another kingdom established northeast of the Euphrates River in the territory of present-day Syria. The Kingdom of Mari, founded in 2900 BC, is one of the Sumerian city-states. The Sumerian king lists include the names of Mari kings. Both Ebla and Mari are kingdoms with a trade-based livelihood. Both kingdoms were established on the intersection point of Southern Mesopotamia, Egypt, Elam and Anatolia. Thus, they were in constant interaction with the kingdoms and cities in the region. Ebla and Mari fought with each other politically in order to control the trade routes of the region. These struggles were replaced by diplomatic relations from time to time. The power struggle between these two kingdoms continued until the conquests of Sargon of Akkad and Naram-Sin. This study analyses the political relations between Ebla and Mari based on the cuneiform tablets in the royal archives of Ebla.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1300726>

Atf/Cite as: Aytan, O. A.(2023). Ebla arşivlerine göre MÖ 3. binyılda Ebla-Mari ilişkileri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2347-2361.

Giriş

Eski Çağ'da Mezopotamya'nın siyasi tarihi ile ilgili anlatılar genellikle Sumer kent devletleriyle başlatılmaktadır. MÖ 3. binyıldan itibaren Mezopotamya'nın güneyinde ortaya çıkan kentlerin her biri bağımsız birer krallıktır. Erken Hanedanlar Dönemi olarak bilinen bu dönemde birçok kent devletinin adı anılmaktadır (Roux, 1992: s. 131; Potts, 1997: s. 29; Khurt, 2013: s. 40; Köroğlu, 2013: s. 67; Yiğit, 2020: s. 59-62). Oysa Mezopotamya'nın kuzeyi de tıpkı güneyi gibi çok eski ve kadim bir tarihe sahiptir. MÖ 3.500'lerde, Uruk kent döneminden itibaren Güney Mezopotamya ile Kuzey Mezopotamya arasında, dinî ve iktisadî yönden bağlantıların kurulduğu görülmektedir. Akad devletinin yıl adları ve kazandığı savaşları anlatan çivi yazılı tabletlerin ortaya çıkışıyla birlikte, bu iki coğrafya arasındaki siyasi ilişkilere dair bilgilere ulaşılmıştır. J. Bottero, Akadlı Sargon ve Naram-Sin'in, Kuzey Mezopotamya ve Anadolu'ya yaptıkları seferleri anlatan tabletlere ulaşılan kadar, Yukarı Fırat'ın sahipsiz ve tarihsiz bir bölge olarak nitelendirildiğini ifade etmektedir (Drower & Bottero, 1971: s. 319-321).

Ebla arşivleriyle ilgili olarak ilk çalışmalar İtalyan arkeolog ve tarihçiler tarafından yapılmıştır. Ebla kentinin keşfedilmesinin ardından Paolo Matthiae, Ebla kentinin en göz alıcı binası G Sarayı hakkında ele geçen materyalleri ve çivi yazılı tabletleri arkeoloji dünyasına tanıtmıştır (Matthiae, 1976). Bulunan bu çivi yazılı tabletler yukarı Mezopotamya'nın tarihinin aydınlatılabilmesi adına çok önemli buluntular olarak görülmüştür. Nitekim bir başka İtalyan bilim insanı Giovanni Pettinato bu tabletleri ilk defa transkript etmiştir. Kazıların gösterdiği ilk izlenim saray kompleksi içerisinde yaklaşık 15.000 tabletin var olabileceğine yöneliktir. İleriki zamanlarda bu tabletlerin sayısı daha da artmıştır. Pettinato tabletlerdeki dilin Akadça ile akraba olan bir Sami dili ailesine mensup olduğunu belirtmiştir (Pettinato, 1976). Enna-Dagan adındaki bir krala ait bilgiler sunan bir tablet tüm yazılı buluntular arasında en ilgi çekici olanlardan biri olmuştur. Bu tablete dair ilk yorum Pettinato tarafından yapılmış, ardından Dietz-Otto Edzard Enna-Dagan'ın kimliğine dair daha kabul görür bir çalışma ortaya koymuştur (Edzard 1981). Buna yönelik çalışmalar Michael Astour tarafından devam ettirilmiş ve Astour bu konu hakkında daha aydınlatıcı bilgiler sunmuştur (Astour, 2002). Ebla krallığı hakkında yapılan çalışmalara bir yenisi ekleyen Michalowski, Ebla krallığı ile Erken Mari krallığı arasındaki ilişkilere dair çalışmalar yapmıştır (Michalowski, 1985). Daha sonraki süreçte özellikle İtalyan arkeologlar ve eskiçağ tarihi uzmanları tarafından Ebla krallığı hakkında birçok çalışmanın devam ettirildiği söylenebilir. Bu çalışmalarda Frances Pinnock (Pinnock, 2019) ve Maria Biga (Biga, 1998) gibi uzmanlar ön plana çıkmıştır. Ebla Kraliyet arşivleri ve Ebla krallığı hakkında ülkemizde az sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan ilki Ankara Üniversitesi bünyesinde yapılan "G kraliyet sarayı buluntuları ışığında Ebla'nın siyasi tarihi ve ekonomik yapısı" adlı tez çalışmasıdır (Sakarya, 2019). Mehtap Dinçer Ebla kraliyet arşivi ve Ebla krallığı hakkında bibliyografik bir çalışma gerçekleştirmiştir (Dinçer, 2020). Servet Doğan ele aldığı çalışmasında Ebla tabletlerinde geçen yer ve özel isimler ile Eski Ahit'te geçen isimleri tarihsel olarak karşılaştırmıştır (Doğan, 2022).

Ebla ile Mari hakkında Sargon ve Naram-Sin seferlerinden önce, Sumer metinlerinde geçen yer ve kişi adları haricinde tarihî bir vesika henüz bulunamamıştır. MÖ 3. binyılın başlarında Mısır firavunu I. Pepi döneminden kalma bir ticaret anlaşması metni, Kuzey Mezopotamya'daki krallıkların iktisadi yapısına dair fikir sunulabilmesine yardımcı olmaktadır. Bu metinde, lapis lazuli gibi değerli taşların ticaretinden bahsedilmiştir (Pappalardo, 2021: s. 1796). Yukarı Fırat bölgesiyle alakalı ikincil kaynak sunan belgelerlerden hareketle, Ebla ve Mari gibi bazı merkezlerin, uzak mesafeli ticareti bilen, surlarla çevrili kentleri olan, toplumsal hiyerarşiye sahip ve askeri gücü elinde bulunduran krallıklar oldukları anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra hem Sumer hem de Mısır metinlerinde geçen kişi adlarının Sami kökenli oldukları görülmektedir. Kuzey Mezopotamya'ya yerleşen nüfus Sami dilinin çeşitli lehçelerini konuşmaktaydı. Nitekim daha sonra Ebla sarayında bulunan tabletler, Ebla dilinin Sami kökenli olduğunu kanıtlamıştır (Klengel, 1992: s. 25-26).

MÖ 3. binyılın başlarında kurulan Ebla ve Mari krallıklarının geçim biçimi çoğunlukla ticari faaliyetlere ve yabancı tüccarlardan alınan vergilere dayanmaktaydı. Yukarı Fırat bölgesinde kurulan bu krallıklar, Güney Mezopotamya, Mısır ve Anadolu ile sıkı ticari ilişkiler kurmuşlardır. Mezopotamya'nın güneyinde yer alan kentlerden çıkan tüccarlar, mallarını Anadolu'ya götürebilmek için Yukarı Fırat'ı kullanmak zorundaydılar. Bu tüccarlar Yukarı Fırat'ta yer alan krallıkların sınırlarından geçtikleri için vergi ödemişlerdir (Akkermans ve Schwartz, 2003: s. 240-242). Mezopotamya'da bulunmayan bazı değerli taşlar Afganistan ve Mısır'dan ithal edilmekteydi. Lapis lazuli veya diğer bir adıyla lacivert taşı gibi değerli taşlar, genellikle Mari'li ve Ebla'lı tüccarlar tarafından Mezopotamya'ya getirilmiştir. Mezopotamya'daki krallıkların kamu binalarının dekorunda, tanrı/tanrıça veya kralların heykellerinde süs olarak kullanıldığı görülen bu taşlar, zenginliğin ve ihtişamın göstergesi olarak algılanmıştır. Bu nedenle ithal mallar Mezopotamya krallıkları için oldukça önemli olmuştur. Ticarete dayalı iktisadi yapıları sayesinde Ebla ve Mari, MÖ 3. binyılda en zengin krallıklar arasında

yer almıştır. Aynı zamanda Ebla ve Mari ticaret yollarını elinde tutmak için sürekli bir mücadele halinde olmuşlardır. Bu krallıklar kendi aralarındaki mücadelelerin dışında, komşu diğer devletlerle de mücadele etmişlerdir (Hermann, 1968: s. 44-49; Pinnock, 2006: s. 347-351). Bu çalışma, MÖ 3. binyılın başlarında Yukarı Fırat bölgesindeki iki güçlü krallık olan Ebla ve Mari arasındaki rekabeti ve uzlaşmacı ilişkileri incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada, Ebla kraliyet sarayı G'de keşfedilen çivi yazılı tabletlere ve hem Ebla hem de Mari ile ilişki kuran diğer krallıkların arşivlerindeki çivi yazılı metinlere yer verilmiştir.

Ebla Krallığının ve Kraliyet Sarayı G'nin Ortaya Çıkışı

Ebla kent krallığının merkezi ilk defa 1964 yılında tespit edilmiştir. Bunun ardından 1973 yılında, Paolo Matthiae önderliğinde İtalyan bir arkeolog ekip ilk kazı çalışmalarına başlamıştır. Ebla kentinde yapılan kazı çalışmaları ile Erken Tunç Dönemi II-III (yaklaşık MÖ 2600-2400), Erken Tunç Dönemi IVA ve IVB (yaklaşık MÖ 2400-2000), Orta Tunç Dönemi I-II (yaklaşık 1900-1600), Geç Tunç Dönemi (yaklaşık 1500-1200), Demir Çağı (yaklaşık MÖ 1200-600) ve Pers-Helenistik dönemlerine ait kalıntılar gün yüzüne çıkarılmıştır (Pinnock, 2019: s. 67). Bu çalışmalarda Ebla kentinin yanı sıra bir saray kompleksine ait buluntular keşfedilmiştir. Kırk yedi sezon boyunca yürütülen kazı çalışmalarında *G sarayı* adı verilen bir kraliyet sarayı ortaya çıkarılmıştır (Matthiae, 1976: s. 94-113; Dinçer, 2020: s. 39). Saray, Ebla krallığı yıkıldıktan sonraki süreçte çok tahribata uğramamıştır. Bu nedenle, eski Mezopotamya'nın en iyi korunmuş saraylarından biri olarak kabul edilmektedir (Bryce, 2014: 13-16).

MÖ 3. binyılın ortalarında Ebla kentinin kendisiyle çağdaş olan birçok kentten daha fazla nüfusa sahip olduğu tahmin edilmektedir. Arkeologların bu tahminde bulunmalarının başlıca sebebi kraliyet sarayının büyüklüğüdür. Kraliyet Sarayı G ve ona bağlı olan kamu binaları, yaklaşık 20.000 metrekarelik bir alana yayılmıştır. Bu boyutlardaki bir saray kentin nüfusu ile doğru orantılıdır (Novák, Finkbeiner vd., 2015: s. 12; Matthiae, 2020: s. 25). Kerpiç duvarlardan örülmüş Kraliyet Sarayı G, merkezi bir avlunun içerisinde yer almaktadır. Arkeologlar sarayın iki ana girişi olduğunu tespit etmiştir. Bunlardan ilki taht odasına çıkan güney girişi, diğeri ise idari bloka açılan kuzey girişidir. Sarayın güney kısmında yer alan taht odası, boğa ve aslan gibi hayvan betimli fresklerle süslenmiştir. Sarayın güney kısmı muhtemelen saray çalışanları için tahsis edilmiştir. Bu kısım aynı zamanda taht odasının yanı sıra seyir odası olarak adlandırılan alanda gerçekleştirilen törenler için kullanılmıştır. Bunun dışında kalan bölümlerde sürekli yerleşimin olduğuna dair bir kanıt rastlanılmamıştır (Pinnock, 2013: s. 538-540).

Sarayda yapılan kazı çalışmalarında birçok çivi yazılı tablete ulaşılmıştır. Bu tabletler, Ebla krallığı hakkında bilgi edinebilmemize yardımcı olan en önemli kaynaklar arasındadır. Kraliyet Sarayı G krallığın idari, iktisadi ve dini merkezi olarak kullanılmıştır. Bu nedenle saray içerisinde birçok idari yazışma, mektup ve ticari belgeye rastlamak mümkündür. Ebla dilinde yazılmış yaklaşık 17.000 tablet ve tablet parçası ele geçirilmiştir. Sarayda bulunan tabletlerde Ebla krallığının iç işleri hakkında bilgilere ulaşılırken aynı zamanda Ebla krallığının diğer krallıklarla olan diplomatik ilişkileri ve ticari anlaşmaları da kayıt altına alınmıştır (Pettinato, 1976: s. 45-47; Matthiae, 1977: s. 244-253; Liverani, 2013: s. 120).

Sarayda ele geçen tabletlerin büyük bir bölümü iktisadi kayıtlardır. İktisadi içerikli tabletlerden hayvancılık, bağcılık ve dokumacılık ile bu endüstrilerden elde edilen ürünlerin ticaretinin yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra altın, gümüş, fildişi, lapis lazuli ticaretiyle ilgili tabletlerin sayısı da bir hayli fazladır. Tabletlerde Ebla'ya bağlı olan bazı kentlerin adları anılmaktadır¹. Ayrıca Yukarı Mezopotamya'da Fırat nehri boyunca dizilmiş birçok bağımsız kentin ve krallığın da adı geçmektedir. Özellikle Suriye'nin kuzeyi ve Anadolu'nun güneydoğusunda yer alan krallıklar Ebla tabletlerinde anılmıştır. Bu krallıklar arasında Ebla'nın en çok temas kurduğu krallık ise Mari krallığıdır (Archi, 2015a: s. 10-18).

Mari Krallığının Ortaya Çıkışı

Karbon 14 ve termoluminesans analizleri Mari kentinin ilk ortaya çıkışını Erken Hanedanlar I Dönemi içerisinde MÖ 3000-2900 yılları arasında olduğu göstermektedir. Bu döneme ait iç ve dış sur kalıntıları, kent kapısı, yollar ve çanak-çömlek kalıntıları haricinde yazılı bir metine rastlanılmamıştır. Siyasi ve dini bir yapının olup olmadığına dair kanıt sunmayan bu ilk Mari yerleşimi kentten ziyade bir kasaba hüviyetindedir. Yerleşim yeri bilinmeyen bir sebepten ötürü terk edilmiş ve Erken Hanedanlar III döneminde MÖ 2550'de eski kalıntılarının üzerinde yerleşim tekrar başlamıştır. İlk Mari yerleşiminin aksine ikinci yerleşim alanı daha planlı

¹ Bazı uzmanlar tarafından bu kentlerin Eski Ahit'te anılan kentler olduğu iddia edilmiştir. Pettinato, David, Danzig, Sodom, Gomore, Adma, Zeboim ve Bela gibi İsrailoğullarına ait olan kentlerin Ebla tabletlerinde farklı telaffuzlarla yazıldığını ileri sürmüştür. Pettinato'nun bu görüşü arkeoloji dünyası tarafından kabul görmemiştir. Archi'ye göre İsrailoğullarına ait kent isimlerinin Ebla tabletlerinde anıldığına dair kanıtlar yoktur. Ayrıca Archi, kent isimlerinin yanı sıra bazı kişi isimlerinin Eski Ahit'te yer alan patriarklar ile bağlantısı olduğuna dair ortaya atılan iddiaları reddetmiştir (Doğan, 2022: s. 189-191).

bir yapıya sahiptir. Fazla yağmur suyunun tahliyesine yardımcı olan kanalizasyon sistemleri, planlı yolları ve binaları ile kent vasfını ortaya çıkarmıştır (Margueron, 2014: s. 25-26). Bu dönemde Mari, Sumer kent devletlerinden bir tanesi olarak kabul edilmiştir. Mari'deki krallar, Sumer kral listelerinde şöyle anılmaktadır: “*Mari’de, Anbu kral oldu ve 30 yıl tahtta kaldı. Anbu’nun oğlu Anba, 17 yıl tahtta kaldı. Deri işçisi Başı, 30 yıl hüküm sürdü. Zizî, (?) 17 yıl hüküm sürdü. Kutsanmış rahip Limer, 30 yıl hüküm sürdü. Şarrum-İter 9 yıl hüküm sürdü. Toplam 6 kral 136 yıl hüküm sürdü. Sonra Mari yenildi ve krallık Kiş’e geçti.*” yazmaktadır (ETCSL, 2.1.1: s. 211-223). Bu listede adı geçen kralların varlığından anlaşıldığı üzere Mari kenti siyasi bir yapıdadır. Az sayıdaki bilgiler haricinde Sumer kral listelerinde Mari ile alakalı daha fazla bilgi yer almamıştır. Bundan sonra Mari kent krallığı hakkındaki bilgiler Ebla arşivlerinden öğrenilmektedir. Ayrıca tabletlerden Mari kent devletinin Kiş, Ur ve Adab gibi diğer Sumer kent devletleriyle ilişkiler kurduğu anlaşılmaktadır. Adab ile girişilen siyasi bir mücadeleden Mari krallığının galip ayrıldığı ve Adab krallığına ait kıymetli eşyaların Mari kentine götürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu olay Sumer tabletlerinde “*Adab’da Lugal-Ane-mundu kral oldu ve 90 yıl boyunca hüküm sürdü. Daba sonra Adab yok edildi ve krallık Mari’ye götürüldü.*” denilmiştir (ETCSL, 2.1.1: s. 205-210).

Ebla ve Mari Arasındaki İlişkiler

Yukarı Mezopotamya’da siyasi açıdan birbirine denk iki krallık olan Ebla ve Mari, MÖ 3. binyılın ortalarından yıkılış süreçlerine kadar birbirleriyle çeşitli sebeplerle münasebet kurmuşlardır. İki krallık arasındaki ilişkiler bazı zamanlar çatışmacı bir halde olurken bazı zamanlar ise diplomatik ilişkiler ve karşılıklı müzakereler halinde ilerlemiştir. Ebla Kraliyet Sarayı G’nin arşiv odasında bulunan tabletlere bakarak, bu sürece dair detaylı bilgiler edinmek mümkündür. İki krallık arasındaki ilişkiler, Ebla’nın son üç hükümdarı İğriş-Halab, İrkab-Damu ve İşar-Damu dönemleriyle, bu hükümdarların vezirleri Arrukum, İbrium ve İbbi-Zikir dönemlerinde yoğunlaşmıştır. Ebla tabletlerinde ayrıca bu hükümdarla çağdaş olan Mari krallarının isimleri geçmektedir (Bachhuber, 2013: s. 500; Mieroop, 2018: s. 50-51). Ebla ve Mari arasındaki en erken tarihli mücadeleler, Ebla hükümdarı Kun-Damu döneminde başlamıştır. Kun-Damu’nun Ebla kralı olduğu dönemlerde Mari tahtında İştup-İşar vardır. Ebla kralının kaç yıl tahtta kaldığı kesin olarak bilinmemekte ancak MÖ 25. yüzyılın ortalarında olduğu tahmin edilmektedir. Ebla tabletlerinde, bu hükümdarın Mari’yi yenilgiye uğrattığı açık bir şekilde belirtilmekte ancak metinlerde Kun-Damu’nun Ebla ordusunun başında bulunan bir -en (general veya yönetici) mi yoksa -lugal (kral) mı olduğu anlaşılamamaktadır. Bu nedenle Kun-Damu’nun Ebla kralı olup olmadığı tartışmalıdır (Arhi & Biga, 2003: s. 5-9; Dolce, 2008: s. 68).

Kun-Damu’dan sonra Ebla, Mari karşısında üstünlüğünü koruyamamıştır. Onun hükümdarlığından sonra Ebla tahtına geçtiği düşünülen Abub-Damu’nun hükümdarlık dönemi çok kısa sürmüştür. Abub-Damu’dan sonra MÖ 25. yüzyılın sonlarında ve 24. yüzyılın başlarında Ebla tahtına İğriş-Halab geçmiştir. İğriş-Halab döneminde Mari tahtında muhtemelen İblul-İl vardır (Nadali, 2007: s. 350). İblul-İl döneminde Mari, Fırat vadisinde yer alan ve Ebla kontrolü altında olan bölgelere birtakım seferler düzenlemiştir. Bu seferler Fırat vadisi üzerinde bulunan diğer krallıkların toprakları üzerinde devam etmiştir. Nitekim Ebla kralı İğriş-Halab’ın son yıllarında Mari’nin, Abarsal üzerine yaptığı bir sefer ve bu sefere karşı Ebla’nın tutumu arşivlerde kaydedilmiştir. Bu dönemde Mari saldırılarına karşı hem Emar hem de Abarsal, Ebla ile ittifak halinde olmuştur. Ancak Mari’nin bu ittifaka karşı galip geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim elde ettiği askeri başarıları sonucunda Mari, Ebla’yı haraca bağlamıştır. İğriş-Halab döneminde Mari’nin, Ebla üzerinde açık bir üstünlük kurduğu görülmektedir. Mari’nin, Ebla karşısındaki üstünlüğünün, İğriş-Halab’dan sonra tahta geçen İrkab-Damu döneminde de devam ettiği anlaşılmaktadır. İrkab-Damu, Ebla tahtında 11 yıl kalmıştır. Bu süre içerisinde Mari hükümdarları İblul-İl, Nizi ve Enna-Dagan’dır. İğriş-Halab döneminde ve İrkab-Damu’nun ilk yıllarında, Ebla’dan Mari’ye 1020,30 kg gümüş ve 63,15 kg altın haraç olarak verilmiştir (Archi, 2015b: s. 7)

İrkab-Damu’nun ilk dönemlerinde Mari’li Enna-Dagan ülkesinin yayılmacı politikalarını devam ettirmek istemiştir. Ancak söz konusu kralın beklenmedik ölümü sonrası Mari’nin Ebla üzerindeki hegemonyası sona ermiş ve Ebla her sene ödemekle yükümlü olduğu haracı vermekten kurtulmuştur. Ancak Ebla tabletleri, Enna-Dagan’ın tahta çıktığı yıllarda veya tahta çıkmadan önceki yıllarında Ebla ve Mari arasında yaşanan ilişkilerin seyrini gösteren ayrıntılar aktarmaktadır. Bu dönemde kraliyet sarayının arşiv odasında, Mari sarayından metinlerde adı geçmeyen bir Ebla kralına gönderilen bir mektup bulunmuştur. Mari kralı Enna-Dagan tarafından gönderilmiş olabileceği düşünülen bu mektup, Ebla ve Mari arasında yaşanan siyasi ilişkilerin anlaşılabilirliği açısından büyük bir öneme sahiptir (Cooper, 2006: s. 63-66). Mektupta;

“Mari kralı (en) Enna-Dagan, Ebla kralına şöyle (der): Mari kralı (en), Ba’lan ve Anıbu topraklarında Aburu ve İlgî’yi fethetti. Laban dağının üstüne bir böyüğe (cesetleri) bıraktı. Mari kralı (en), Tibalat, İhvi’um ve Şa’umu’yu ele geçirdi. Angai dağının üstüne bir böyüğe (cesetleri) bıraktı. Mari kralı (en), Rabag, Nirum; Aşaldı ve Baur [Şa]’umu ülkelerini feth etti. Nabal sınırının üstüne

bir höyüğe (cesetleri) bıraktı. Emar, Lalabum ve Ebla'nın elinde olan Ganum'u Mari kralı (lugal) İştup-İsar, ele geçirdi. Emar ve Lalabum da bir höyüğe (cesetleri) bıraktı. Mari kralı (en) İblul-İl, Gallabi'i ve (Ebla'nın) elinde olan Ganum'u ele geçirdi ve Zabiran'da Abarsal'ı yendi. Mari kralı (en) İblul-İl, bir höyüğe (ceset bıraktı). (Mari kralı) İblul-il, Burman topraklarında Şadap, Addali'i ve Arişum'u yendi ki o Şugurrum'u (da ele geçirdi). Ve (cesetleri) bir höyüğe bıraktı. Mari kralı (lugal) İblul-İl, Şaran ve Dammium'u ele geçirdi. 2 höyüğe (cesetleri) bıraktı. Nerad ve Hassuwan kalesin(den) Mari kralı İblul-İl, çıktı (ayrıldı). Ve Ebla haracı kendi bölgesinde (olan) Ma-NE'den aldı. Ve Mari kralı (lugal) İblul-İl, Emar'ı fethettikten sonra, bir höyüğe (cesetleri) bıraktı. Ganane'de Nabal'ı yendi (ve) Gasur topraklarında Nubad ve Şadab'ı (ele geçirdi). Ve Mari kralı İblul-İl (lugal), yedi höyüğe (cesetleri) bıraktı. Mari kralı Enna-Dagan (en), Ba'lan topraklarında Baraman, Aburu ve Tilbat'ı ele geçirdi. [(x) höyüğe (cesetleri)] bıraktı. İki ülke arasında gerçekleşen (ve) ülkelerin (birbirlerine teklif edeceği) yağ (yağın miktarı) nedeniyle (...) (Eğer) Mari kralı (lugal) İblul-il'in boyunduruğundan çıkarlarsa, onları kafasından mızrakla vurur."

yazmaktadır (Sakarya, 2018: s. 86-95). Mektubun transkripsiyonu ve yorumlanması konunun uzmanları tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Enna-Dagan mektubunu ilk defa transkript eden ve yorumlayan arkeolog G. Pettinato'dur. Pettinato'ya göre bu mektupta Enna-Dagan, bir Ebla generali olmalıydı. Bu general, Ebla kralına gönderdiği mektupta ordusunun Mari'ye karşı kazandığı zaferleri bildirmekteydi. O. Edzard ise Enna-Dagan mektubunun yorumlanması konusunda Pettinato'dan daha farklı bir iddia ortaya atmıştır. Edzard'a göre Enna-Dagan, bir Ebla generali değil, Ebla krallığına karşı kazanmış olduğu askeri başarıları listeleleyen bir Mari hükümdarıdır. Mektupta üç Mari kralının adı geçmektedir. Mektubun başında ilk olarak Enna-Dagan, devamında ise İştup-İsar ve İblul-İl kral olarak anılmaktadırlar. Burada bahsedilen her üç ismin de başında kimi zaman *en* kimi zaman ise *lugal* unvanının kullanılmış olması ilginçtir²(Winters, 2019: s. 30-31). P. Michalowski Ebla ve Mari arasındaki yazışmalarda geçen kral unvanlarının değişkenlik göstermesini, kralların tahtta kalış sürelerine bağlamaktadır. Bununla birlikte her bir kentte birden fazla lugal veya en unvanına sahip yönetici olabilir. Ayrıca Yukarı Fırat bölgesinde kurulan bu krallıkların iç yapısı, Güney Mezopotamya'daki kent devletleri gibi kurumsal değildir. Yönetici sınıf arasındaki hiyerarşik ilişki kolayca değişkenlik gösterebilmektedir³ (Michalowski, 1985: s. 299).

M. Astour'a göre Enna-Dagan mektubunda Mari'ye ait olduğu belirtilen bölgeler önceden Ebla'ya ait olan yerlerdir. Mektupta ayrıca Ebla'nın Mari'ye daha öncesinden beri ödediği haraca dair bilgi verilmiştir. Mektupta, "*nig-ba*" olarak anılan terim hediye anlamına gelse bile buradaki kullanımı ile Ebla'nın, Mari'ye ödediği haraç kastedilmektedir. Ancak krallıklar arası yazışmalarda doğrudan haraç demek yerine hediye anlamına gelen bir sözcük kullanılmıştır (Astour, 2002: s. 79). Astour'a göre mektup açık bir şekilde Ebla'ya göz dağı vermek amacıyla yazılmıştı (Michalowski, 1985: s. 299; Astour, 2002: s. 31). Enna-Dagan mektubu ile ilgili olarak Archi ve Biga ise mektubun -Astour'un çıkarımına benzer bir şekilde- Mari'yi tehdit etmek ve sindirmek amaçlı yazıldığını ifade etmişlerdir. Ayrıca bu uzmanlar mektupta geçen *nig-ba* teriminin açık anlamını bilmenin tam olarak mümkün olamayacağını dile getirmişlerdir. Bu terim esasen Mari'nin aldığı haraca atıfla kullanılmış olabilir. Mari'li kâtipler haraç anlamına gelecek bir terimi kullanmaları durumunda Ebla'nın küçük düşmemesine sebep olabilirlerdi. Diplomatik ilişkilerin zarar görmemesi nedeniyle bu hususa dikkat edilmiş olunmalıdır. Ancak uzmanlar bu yorumu destekleyecek daha fazla maddi kanıt ihtiyacı olduğuna dikkat çekmişlerdir. (Archi ve Biga, 2003: s. 1)

Enna-Dagan mektubunun Astour ve Archi ile Biga'nın iddia ettiği gibi tehdit içerikli bir mektup olduğu yorumunun tam aksini iddia eden araştırmacılar vardır. Öncelikle mektubun Enna-Dagan'ın yahut Mari'li bir kâtibin elinden çıktığı konusu şüphelidir. Bu şüpheyi destekleyen bazı argümanlar mevcuttur. Ebla için tehdit içerikli bir mektubun sarayın arşiv odasında uzun yıllar saklanması anlamsız görünmektedir. Ayrıca mektup Enna-Dagan'ın sarayındaki kâtipler tarafından yazılmış olsa bile Ebla kralına sunulmadan önce mektupta Ebla kâtipleri tarafından bazı değişiklikler yapılmış olması muhtemeldir. Bir diğer mesele ise mektupta hem İştup-İsar ile İblul-İl'in hem de Enna-Dagan'ın adı anılmakta ve bu şahısların unvanları mektup boyunca değişmektedir. Mektup İblul-İl'in hükümdarlık yıllarında yazılmış olabilir. Bu durumda Enna-Dagan sarayda görevli yüksek bir memur veya ordu komutanı olmalıdır. Ayrıca bu dönemde iki krallık arasındaki ilişkilerin iyi olabileceği yönünde bazı kanıtlar vardır. İblul-İl döneminde Ebla'dan gönderilen bir

² Ayrıca bkz. Pettinato, 1980; Edzard, 1981.

³ Kralların unvan adları hem Güney Mezopotamya'da hem de Kuzey Mezopotamya'da aynı olmakla birlikte farklı anlamları içermekteydi. Ebla'da kral için -en unvanı kullanılırken, yüksek rütbeli bir saray memuru veya vezir için -lugal unvan kullanılmıştır. Mari krallığında da benzer kullanım örneklerinin olduğu görülmektedir. Mari krallığının son dönemlerindeki metinlerde -en unvanı, "*malkum*" adı ile, -lugal unvanı ise "*şarum*" adı ile kullanılmıştır (Liverani, 2013, s. 117; Winters, 2018, s. 39).

mektupta “*ma2-NEki*” olarak anılan bir bölge Ebla’ya bırakılmıştır. Ebla bu bölgeye sahip olmanın karşılığında Mari’ye bazı değerli hediyeler sunmuştur. Bu tarafıyla bakıldığında mektubun İblul-İl döneminde yazıldığı esas alınrsa, bunun iki krallık arasındaki bir anlaşma metni olabileceği söylenebilir (Winters, 2019: s. 35-35). Ebla sarayından Mari kralı İblul-İl’e gönderilen mektupta;

“Ebla kralı, Ma2-Neki’de, 4 mina altın değerinde miğfer, 25 şekel değerinde altın ile kaplanmış mızrak, 2 mina değerinde gümüş savaş arabası süsü ve (savaş arabası için) bir parça keçeyi Mari kralına sundu. İkena-Damu, 48 şekel ağırlığında altın (...) Mari kralına sundu. İkena-Damu ve Ibumut 40 mina gümüşü Mari kralına sundu. İptur-İşar, 20 şekel altın değerinde 3 ejdeba başlı 2 keoçayı (Mari kraliçesi) Paga’ya sundu. Enna-NI ve İptur-İşar 1 altın savaş baltasını Mari kralına sundu. Toplam 5 mina 33 şekel altın, 42 mina gümüş Mari kralına sunuldu.”

ifadelerine yer verilmiştir (Winters, 2019: s. 72-73). İrkab-Damu’nun hükümdarlığının sonraki yıllarında Ebla, topraklarını savaş yoluyla kuzeyde Antakya ovası, Harran ve Karkamış’a kadar genişletmiştir (Archi, 1997: s. 185-186). Bu dönemde Ebla’nın, Emar ile arasında uzun yıllar uzlaşma sağlanamamış verimli bir araziye hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Emar, Aşağı ve Yukarı Mezopotamya arasında stratejik konumda yer alan bir kent devletidir. Ebla krallığı için Emar’a hâkim olmak ticaret yollarının kontrol edilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle İrkab-Damu’nun, Emar üzerinde kurduğu hegemonya Ebla’nın ticari yönden zenginleşmesini sağlamıştır (Hallo, 1964: s. 57-88; Milano, 1995, s. 1226-1227). Ebla kralı İrkab-Damu’nun ölümü Mari kralı Enna-Dagan’ın ölümüyle hemen hemen aynı yıllara denk gelmektedir. Enna-Dagan, kısa süren hükümdarlık yıllarında Ebla’nın bu ilerleyişini durdurmak için birtakım hamleler yapmıştır. Ancak daha sonra her iki krallık da ikili ilişkilerin korunması gerektiği yönünde hareket etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde Ebla yetkilileri Mari’yi düzenli olarak ziyaret etmişlerdir. Ebla arşivlerinde hem Mari hem de Ebla krallarının birbirlerine hediyeler sundukları ve birbirlerini denk saydıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra krallar, ortak düzenlenen dini törenlere kurbanlar adanmışlardır. Ebla ve Mari arasındaki dostane ilişkiler bu iki kraldan sonra bir süre daha devam etmiştir (Archi & Biga, 2003: s. 10; Podany, 2010: s. 27).

Ebla tahtına İrkab-Damu’dan sonra İşar-Damu çıkmıştır. Yeni kral tahta çıktığı yıllarda henüz çocuk yaşta olduğu için vezir İbrium, kralın yerine vekaleten baş yönetici konumunda yer almıştır. Mari, Enna-Dagan’ın ölümünden sonra siyasi olarak gücünü yitirmeye başlamıştır. Ebla ise İbrium döneminde, Mari’nin düştüğü bu zayıf durumdan yararlanmak istemiş ve Yukarı Fırat bölgesinden Anadolu’ya kadar bir takım askeri seferler düzenlemiştir. Ebla için tehdit unsuru olan Halsum, Kakmum ve Armi gibi kent devletleri, İbrium döneminde kontrol altına alınmıştır. Ebla tabletleri, İşar-Damu’nun tahta çıkışının muhtemelen üçüncü yılında, daha önce Ebla hakimiyeti altında olan ancak Enna-Dagan döneminde Mari tarafından ele geçirilen Haddu’ya (Bugün Suriye sınırları içerisindeki Deyrizor kentinin 70 km. kuzeyinde yer alan antik bir kent) bir sefer düzenlendiğinden bahsetmektedir (Archi, 2015: s. 25). Bunun yanı sıra Mari tarafından ele geçirilen Nagar ve daha sonra Kiş ile ikili ilişkilerin geliştirildiği görülmektedir. Ebla bu dönemde Mari’ye karşı güçlenmek ve ittifaklarını genişletmek istemiştir. (Liverani, 2013: s. 123; Pomponio, 2013: s. 71-83).

Mari’nin kuzey sınırlarında yaşanan siyasi olayların aksine, güneyde Kiş, Mari tarafından baskı altında tutulmaktaydı. Ebla tabletleri İbrium’un dördüncü yılında Kiş kentinin Mari tarafından yenilgiye uğratıldığını yazmaktadır. Kiş kenti, İbrium’un onuncu veya on ikinci yıllarında Mari ve Uruk tarafından tamamen fethedilmiştir (Archi, 2015b: s. 9, 25). Uruk’ta bu fetihle alâkalı yazılmış bir tablette “...O Kiş’i yağmaladı ve Kiş kralı Enbi-İşar’ı esir aldı. Kiş’in kralının ve Akşak’ın kralının şebirleri de yok edildi...” ifadelerine yer verilmiştir (Frayne, 2008: s. 430). Mari krallığı Uruk ile bir ittifak yaparak Kiş’i fethettikten sonra Ebla ile dostane ilişkiler kurmak istemiştir. Böylelikle iki krallık arasında diplomatik ilişkiler yeniden başlamıştır. Mari ele geçirdiği Kiş kentinin fethini meşrulaştırmak için Ebla’ya hem Yukarı Fırat bölgesinde hem de Kiş kentinde bazı tavizler vermiştir. Bu tavizlerle beraber Mari’li yetkililerin ve tüccarların yanı sıra Ebla’lı tüccarlar da Kiş kentinde ve civarın faaliyetler göstermiştir. Bunun haricinde İbrium’un on dördüncü ve on altıncı yıllarında, daha önce Enna-Dagan mektubunda Mari tarafından fethedildiği belirtilen İlwium ve Zahiran kaleleri Ebla’ya bırakılmıştır. Ebla tabletlerinden İbrium’un on sekizinci yani son hükümdarlık yılında Ebla ile Mari arasındaki dostane ilişkilerin devam etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Her iki krallık da metinlerde *abba* olarak bilinen kraliyet ailesine mensup ihtiyarların katıldığı törenler ile birbirlerine değerli hediyeler sunmuşlardır. İbrium’dan sonra vezir olan İbbi-Zikir’in ilk yıllarında, Ebla ve Mari ilişkilerinin dostane bir şekilde devam ettiği görülmektedir (Archi, 1999: s. 147-149).

İşar-Damu’nun veziri, babası İbrium ile yıllarca askeri seferlere katılmış ve tecrübe kazanmış İbbi-Zikir olmuştur. İbbi-Zikir döneminde Ebla oldukça önemli askeri başarılar elde etmiştir. Onun döneminde Mezopotamya’nın kuzeyinden Anadolu’ya birçok krallık haraca bağlanmıştır. Ebla’ya karşı ittifak kuran krallıkların birlikteliklerini dağıtan İbbi-Zikir Agagalış, Bagara, İlwium ve Katna gibi kent devletlerinin

topraklarını fethetmeyi başarmıştır. Ebla'nın güçlenmesi Mari'yi oldukça rahatsız etmiş olmalıdır. Bu nedenle iki krallık arasında sürdürülen dostane ilişkiler, İbî-Zikir döneminde bozulmaya başlamıştır. Ebla arşivlerindeki yazışmalardan edinilen bilgilere göre Mari, İbî-Zikir'in askeri faaliyetlerinden rahatsız olduğunu dile getiren mektuplar göndermiştir. Ancak anlaşıldığı üzere bu mektuplar Ebla'nın ilerleyişini durduramamıştır. İbî-Zikir dönemindeki yayılcı politikası ile beraber Ebla krallığı kuzeyde, Hassuwan (Muhtemelen günümüzde Gaziantep'te yer alan Tilbeşar höyük), İritum, Harran, İbar ve Urşaum gibi kentler üzerine askeri seferler düzenlemiştir (Archi, 2015: s. 11-13).

Mari, İbî-Zikir'in dokuzuncu yılında Ebla'nın kontrolü altındaki Haddu bölgesine bir sefer düzenlemiştir. Söz konusu vezirin on üçüncü yılına gelindiğinde ise Ebla ile müttefik olan devletler Mari'ye karşı bir sefer hazırlığına başlamıştır. Metinlerde Nirar, Ra'ak, Burman, Dub, İmar, Garmu, Lunnan, İbubu, Urşaum, Utik, Kakmium, İritum, Harran, Sanapzugum, Gudadanum olarak geçen kentler Ebla birliklerine asker takviyesi yapmışlardır. Ebla ise bu kentlerin yardımlarına karşılık olarak bazı hediyeler göndermiştir. Mari'nin kontrolü altına geçen Haddu kentinin yönetici İbî-Zikir'e bir mektup göndermiş ve Mari'ye karşı Ebla'nın tarafında yer alacağını bildirmiştir. Bu dönemde Ebla tabletlerinden anlaşıldığı üzere Mari tahtında HI-da'ar adında bir kral oturmaktadır. Ebla'nın müttefikleriyle beraber Terqa üzerine yürüdüğüünün haberini alan kral kaçmak istemiş ancak Ebla ordusu tarafından yakalanarak esir edilmiştir. HI-da'ar esir edildikten sonra İbî-Zikir'e götürülmüştür (Liverani, 2013: s. 123). Bu olay Ebla arşivlerinde, "*Mari'nin ve (onun) kralının yıkım (yenilgi) yılı*" olarak anılmıştır (Archi, 2015: s. 12).

Mari'ye karşı kazanılan bu zaferden sonra Ebla, son bir hamle yapıp Mari'yi tamamen ortadan kaldırmak istemiştir. Ancak Anadolu'da kurulmuş bir kent devleti olan Armi'nin, Ebla'nın hanedan evliliği ile müttefiklik bağı kurduğu bir başka kent devleti olan Harran'a saldırması üzerine, Mari üzerine planlanan seferden vazgeçilmiştir (Archi, 2011, s. 18-19). Ebla'nın bu kararı, siyasi varlığını doğrudan etkilemiş olmalıdır. Nitekim sefer planında vazgeçilmesi, sonraki yıllarda Mari'nin tekrar gücünü toplamasıyla yol açmış olmalıdır. Bu olayların yaşanmasından 3 yıl sonra Ebla gücünün zirvesindeyken Güney Mezopotamya'da güçlenen Akad devletinin yayılcı politikasına karşı boyun eğmek zorunda kalmıştır (Biga, 2014: s. 74; Otto & Biga, 2010: s. 485-486).

Akad İstilas ve Ebla ile Mari'nin Yıkılışı

İbî-Zikir'in vezirliği döneminde Ebla, Yukarı Fırat bölgesindeki en güçlü rakibi Mari'yi sindirdikten çok kısa bir süre sonra ani bir yıkılma sürecine girmiştir. Bu ani yıkılışın sebepleri konunun uzmanları tarafından tartışılmış ve ortaya birden fazla fikir sunulmuştur (Biga, 2014: s. 102-103). Ebla, MÖ 24. yüzyılda veya 23. yüzyılda yıkılmıştır. Bu tarihlerde Ebla kraliyet sarayı G ve ona bağlı olan diğer kamusal binalar tamamen yok edilmiştir. Kraliyet sarayı G'den geriye yalnızca Ebla tabletleri kalmıştır. Kraliyet sarayı yıkıldıktan sonra Ebla, Erken Tunç Döneminin IVB aşamasında, önceki dönemlere nispeten daha küçük bir yerleşim yeri haline gelmiştir. Muhtemelen bu dönemden sonraki yerleşim alanı, Ebla kentinin en ihtişamlı dönemindeki yerleşim alanının yalnızca kuzey kısmını kapsayabilecek boyutta küçülmüştür (Matthiae, 2009: s. 59; Ristvet, 2014: s. 54).

Ebla'nın yıkılış sürecinin nasıl yaşandığına dair ilk öneri G. Pettinato'dan gelmiştir. Pettinato, Ebla'nın yıkılışını MÖ 2500'e dayandırmaktadır. Bu önerisini Lagaş krallığının kronolojisine bakarak ileri sürmüştür. Lagaş'ın, Kiş kralı Lugalzagesse tarafından fethedilmesinden 150 yıl önce hüküm süren Ur-Nanşe'nin son hükümdarlık yılı yaklaşık olarak MÖ 2500'dür. Bu tarihlerde ise Mari'nin bilinen son kralı HI-da'ar, Ebla'nın düşüşüne tanık olduğunu Ur-Nanşe'ye bildirmektedir. Ebla'nın kim tarafından yıkıldığı ise belli değildir. Pettinato daha sonra kralların tahta geçiş sürelerini yaklaşık 100 yıl ileri götürmüş ve Ebla'nın MÖ 2400'lerde yıkılmış olabileceğine dair yeni bir iddia ortaya atmıştır. Bu yıkımı gerçekleştirenlerin ise Lagaş veya Umma kent devletlerinin krallarından bir tanesi olabileceğini ifade etmiştir. Ona göre bu tarihlerde Mari'yi haraca bağlamakla övünen Lagaşlı Eannatum veya topraklarını Akdeniz'e kadar genişlettiğini iddia eden Umma kent devletinin kralı Lugalzagesse, Ebla krallığına son vermiştir. Pettinato görüşlerini edindiği ikincil kaynaklardan yola çıkarak beyan etmiş ancak onun bu görüşleri tartışmalara yol açmış ve birçok uzman tarafından eleştirilmiştir⁴ (Astour, 2002: s. 61-62).

Ebla krallığının ve Ebla Kraliyet Sarayı'nın yıkılışı hakkında görüş bildiren bir başka uzman ise P. Matthiae'dir. Onun görüşüne göre Ebla krallığı ve sahip olduğu maddi birikim, Akad devletinin kurucusu olan Sargon tarafından yok edilmiştir. Matthiae'nin bu görüşünü destekleyen temel argümanlar Akad dilinde yazılmış çivi yazılı tabletlerdir. MÖ 2350'lerde Akadlı Sargon, başkent Agade'den çıkarak Kuzey

⁴ Ayrıca Bkz. Pettinato, 1986.

Mezopotamya ve Anadolu topraklarına yaptığı seferler sırasında Ebla'yı ele geçirdiğini anlatmaktadır (Matthiae, 1985: s. 137; Gurney, 2003: s. 119). İlgili tabletin bir bölümünde:

“Dünyanın kralı Sargon, savaşlarda galip geldi. O (onların) şehirlerinin duvarlarını deniz kıyısına kadar yerle bir etti. O (Sargon) Agade iskelesine Melubba, Magan ve Tilmun gemilerinin demirlerini attı. Kral Sargon, Tuttul'da tanrı Dagan'ın önünde eğildi. O (tanrı Dagan) ona (Sargon) Yukarı Fırat'ta Sedir Ağaçları ve Gümüş Dağlarına kadar Mari, Yarmatu, ve Ebla topraklarını verdi”

ifadeleri kullanılmıştır (Frayne, 1993: s. 28-29). Matthiae esasında bu görüşünü ileri sürmeden önce Ebla'nın muhtemelen MÖ 2250'lerde Naram-Sin döneminde Akad tarafından yıkıldığı iddiasında bulunmuştur (Matthiae, 1989, s. 9-10). O dönemde Matthiae'nin bu görüşü bazı uzmanlar tarafından destek görmüştür⁵. Matthiae'nin Ebla'nın yıkılışından sorumlu kişinin Sargon olduğu görüşü çoğunlukla kabul edilse bile, diğer uzmanlar tarafından konu hakkında yapılan yeni araştırmalarda, Ebla krallığının Naram-Sin döneminde yıkılmış olabileceği tekrar gündeme getirilmiştir. Konu hakkında görüş bildiren M. Astour, Ebla'nın Akadlı Sargon tarafından mağlup edildiği fikrini kabul etmiş ancak krallığın yıkılışında başrol üstlenen hükümdarın Naram-Sin olduğunu savunmuştur. Astour'a göre Sargon, Kuzey Mezopotamya ve Anadolu seferleri esnasında ilk olarak Mari krallığına son vermiştir. Buradan Habur bölgesine (Irak'ın kuzeyi) doğru yönünü çevirmiş, daha sonrasında ise Amanos'a (Sargon dönemindeki çivi yazılı metinlerdeki kullanımı ile sedir ağaçlarına) ve Toros dağlarına (Sargon dönemindeki çivi yazılı metinlerdeki kullanımı ile Toros dağlarına) ilerlemiştir. Bu ilerleyişin ardından Agade'ye dönmüştür. Sargon'un askeri seferlerinden sonra Mari krallığı, yerli bir hanedan tarafından değil, Akad devletinin merkezi Agade kentinden atanan ve *Şakkanakku* unvanı verilen valiler tarafından idare edilmiştir. Bu dönemde Ebla ile Mari arasında diplomatik yazışmalar devam etmektedir (Astour, 2002: s. 69-72). Ebla'nın yanı sıra Nagar gibi kent devletleri ile yün ve tekstil ticaretinin devam ettirildiği görülmektedir⁶ (Andersson, Felucca vd., 2010: s. 160). Bu ise Ebla'nın Sargon döneminde hâlâ bağımsız bir krallık olduğuna dair kanıt sunmaktadır. Bu durumda Ebla'nın yıkılışı ancak Naram-Sin döneminde gerçekleşmiş olmalıdır. Naram-Sin'in, Ebla'yı yok ettiğini anlatan bir çivi yazılı metinde; *“Halbuki insanlığın yaratılışından bu yana, her kim olursa olsun hiçbir kral Armanum ve Ebla'yı yok edemedi. Tanrı Nergal, (onun) silahlarıyla kudretli Naram-Sin'in yolunu açtı ve ona Armanum ve Ebla'yı verdi.”* yazmaktadır (Frayne, 1993: s. 132-133). Ebla'nın yıkımı esnasında sarayın ve saraya bağlı binaların yıkıldığı iddialarına karşın Astour, Ebla'daki yangının Naram-Sin döneminden önce olduğunu ifade etmiştir. Astour arkeolojik bulgulardan yola çıkarak yangının Akad seferlerinden önce meydana gelmiş olabileceğini düşünmektedir.⁷

Archi ve M. Biga, Ebla'nın yıkılışını daha farklı bir perspektifle ele almışlardır. Bu uzmanlara göre Ebla'nın yıkılışında asıl rol oynayan devlet Mari'dir. İbbi-Zikir döneminde Ebla, Mari ile yapılan savaşta ve daha sonra Anadolu'daki Armi saldırıları sonucunda büyük bir güç kaybına uğramıştır. Bunun yanı sıra Nagar ve Kiş ile kırılğan bir ittifak ilişkisine sahip olduğu için elde ettiği hegemonyayı uzun süre elinde tutamamıştır. Mari'nin gücünü kısa sürede toparlaması ile beraber *HI*-da'ar veya *İşgi*-Mari döneminde Ebla sarayı yakılmış ve yağmalanmıştır. Ebla kraliyet sarayı G ile beraber sarayın kuzeydoğusunda yer alan P4 binası da yakılmıştır. Yangın Astour'un iddia ettiği gibi doğal sebeplerle meydana gelmemiştir. Arkeolojik verilere bakıldığında, G sarayının ve P4 binasının yakılması ve yağmalanması artarda gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra Ebla kentinin merkezi bu yangınla beraber tamamen boşaltılmıştır. Ebla sarayı yıkıldıktan sonra Mari kentine fetih haberleri gelmeye devam etmiştir. Bundan hareketle Archi/Biga, Mari'nin, Ebla'dan önce yıkılmış olabileceği görüşünü reddetmektedir. Ayrıca Ebla sarayının yakınlarında, Akad devletinin merkezden atadığı bir *Şakkanaku*'nun mührünün bulunması, Ebla'nın Akad himayesine geçtikten sonra kraliyet sarayının bir müddet daha kullanılmış olabileceğini göstermektedir (Dolce, 2006: s. 173-196). Ebla arşivlerinde, Mari krallarıyla ilgili tutulan kayıtlara bakıldığında, son Mari kralının *HI*-da'ar olduğu görülmektedir (Archi ve Biga, 2003; s. 29-35). Sargon'un Mari'yi ele geçirdiği yıllarda ise Mari tahtında *İşgi*-Mari oturmaktadır. Bu doğrultuda Mari'nin, Ebla'dan sonraki bir tarihte yıkıldığı söylenebilir. Ayrıca Sargon öncesinde, Yukarı Fırat'ta Ebla'yı mağlup edebilecek bir başka güçlü krallığın olmadığı düşünülürse, Ebla'nın yıkılışından sorumlu olanın Mari olduğu açıktır (Bretschneider & Greta, 2009: s. 79).

⁵ Ayrıca Bkz. Moorey, 1981; Bryce, 2014.

⁶ Ayrıca Bkz. Sollberger, 1986.

⁷Ebla'da çıkan yangınla ilgili arkeolojik izleri takip eden Astour, yangının doğal sebeplerle çıkmış olabileceğini öne sürmüştür. Kuru ve rüzgârın sık olduğu bir coğrafyada kurulan Ebla kentindeki yangın, bir kaza sonucunda çıkmış ve hızla büyümüş olmalıdır. Buna karşın görevliler ve memurlar sarayı aceleyle terk etmiş ve yangına müdahale edilememiştir. Bunun yanı sıra sarayda yer alan değerli ziynet eşyaları ve taşlara dokunulmamıştır. Bu ise sarayın bir yıkım veya yağma sonrası yakılmadığına dair önemli bir kanıt sunmaktadır. Kraliyet Sarayı G'de çıkan yangın muhtemelen Akadlı Sargon döneminden önce çıkmıştır. Bu yangın sonrası saray onartılmış ve kullanılmaya devam edilmiştir (Astour, 2002, s. 75-76).

Sonuç

Mezopotamya'nın siyasi tarihi genellikle güneydeki Sumer kent devletleriyle başlatılmaktadır. Ancak Mezopotamya'nın kuzeyinde, Sumer kent devletleri ile eş zamanlı olarak başka krallıkların da varlık gösterdikleri bilinmektedir. Bu kadim krallıklar arasında en çok Ebla ve Mari krallıklarının adları anılmaktadır. Mezopotamya'nın erken siyasi tarihi içerisinde, Ebla ve Mari'ye dair yapılan araştırmalar son yıllarda değer görmeye başlamıştır. Ebla kraliyet sarayı G'nin keşfinden sonra hem Ebla krallığı hem de dolaylı yoldan Mari krallığı hakkında bilgiler edinmek mümkün hale gelmiştir. Saraydaki arşiv odasından ele geçen çivi yazılı tabletlerin büyük bir çoğunluğu iktisadi kayıtlar ve diplomatik yazışmaları kapsamaktadır.

Ebla ve Mari arasındaki siyasi olayları aktaran en önemli çivi yazılı metin Enna-Dagan mektubudur. Mektup hem yazıldığı dönemde hem de öncesinde, iki krallık arasındaki ilişkilerin anlaşılabilirliği açısından oldukça aydınlatıcıdır. Mektupta üç Mari kralının adları anılmakta ve bu kralların icraatlarından bahsedilmektedir. Adları anılan kralların gerçekte Mari kralı oldukları şüphelidir. Kralların adlarının önünde kullanılan -en ve -lugal unvanları mektup boyunca değişkenlik göstermektedir. Bunun sebebi Mari krallarının tek bir sülaleden olmadıklarıyla açıklanabilir. Mektupta adı geçen krallar, kral olmadan önce yüksek rütbeli bir general veya vezir olabilir. Ele geçirdikleri topraklar ise general veya vezir oldukları dönemlerde olduğu için mektubun bazı kısımlarında -en unvanıyla anılmış olmalıdırlar. Ayrıca bu durum, Mari krallığının tıpkı Ebla krallığı gibi bir arşive sahip olabileceğini ve bu arşivde kralların geçmişleriyle alakalı kayıtların tutulmuş olabileceğini göstermektedir.

Ebla krallığının yönetimi Mari'dekine benzer bir yapıya sahiptir. Ebla metinlerinde kralların adlarının yanı sıra vezirlerin adlarının da çokça kez anıldığı görülmektedir. Ebla arşivlerinde Ebla-Mari ilişkisine dair en ayrıntılı bilgiler Ebla'nın son dönemlerinden gelmektedir. Bu dönemdeki krallar arasında özellikle İrkab-Damu ve İşar-Damu'nun hükümdarlık yıllarında, kralların faaliyetlerinden çok vezirlerinin faaliyetleri ön plandadır. Hem Ebla'da hem de Mari'deki bu durum, yerleşik toplumsal yapının ortaya çıkardığı yönetim anlayışından ziyade aşiret tipi toplumsal yapının yönetim anlayışının devam ettirildiğini göstermektedir. Ebla'daki krallık müessesesi, göçebe devlet geleneğine sahip bir yönetim anlayışına sahip görünmektedir. Nitekim Yukarı Fırat bölgesindeki krallıklar, Sami kökenli göçebe halklar tarafından kurulmuştur. Bu halklar yazılı kültüre sonradan adapte olmuşlardır. Her iki krallıkta da kral ve üst yöneticiler arasındaki fark belirgin değildir. Bu ise Ebla ve Mari arasındaki yazışmalarda krallara atıfla kullanılan unvanların değişkenlik göstermesini bir bakıma anlaşılır kılmaktadır.

Ebla ve Mari arasındaki münasebetler çoğunlukla diplomatik yollarla yürütülmüştür. Bunun başlıca sebebi ise her iki krallığın da geçim biçiminin ticarete dayanmıyor olmasıdır. Nitekim ticari faaliyetler yalnızca krallıklar arasındaki uzlaşmaya bağlı olarak sürdürülebilir. Ebla ve Mari arasındaki çatışmacı ilişkilerin esas sebebi tek hâkim güç olmak değildir. Bu iki krallık arasında meydana gelen savaşlar ticaret yollarını ele geçirmek için yapılmıştır. Aynı zamanda Yukarı Fırat bölgesinde, Ebla ve Mari haricinde denge unsuru içeren birçok kent devleti vardır. Bu kent devletleri, Ebla-Mari rekabetinde zaman zaman önemli roller üstlenmişlerdir. Belli dönemlerde kurulan ittifakların ve anlaşmaların belirleyici unsuru ticaret yolları üzerinde hakimiyet elde etmek olmuştur.

Kaynakça

- Akkermans, P. M. M. G., & Schwartz G. M. (2003). *The Archaeology of Syria: from Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (c. 16,000-300 BC)*, Cambridge University Press.
- Andersson, E, Felluca, E, vd. (2010). *New Perspectives on Bronze Age Textile Production in the Eastern Mediterranean. "The First Results with Ebla as a Pilot Study"*, In Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, Rome.
- Archi, A. (1997). Ebla Texts, Meyers, Eric. M., (Ed.), *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East (Volume 2)* içinde, Oxford University Press.
- Archi, A. (1999). The Steward and his Jar, *Iraq*, 61, 147-158. <https://doi.org/10.2307/4200471>
- Archi, A. (2011). In Search of Armi. *Journal of Cuneiform Studies*, 63/1, 5-34. <https://doi.org/10.5615/jcunestud.63.0005>
- Archi, A. (2015a). The Tablets of the Throne Room of the Royal Palace G of Ebla, *Archiv für Orientforschung*, 9-18. <https://www.jstor.org/stable/44810781>
- Archi, A. (2015b). *Ebla and its Archives: Texts History and Society*, De Gruyter.

- Archi, A., & Biga, M. G. (2003). A Victory over Mari and the Fall of Ebla, *Journal of Cuneiform Studies*, 55/1, 1-44. <https://doi.org/10.2307/3515951>
- Astour, M. C. (2002). A Reconstruction of the History of Ebla (Part 1), Gordon, C. H., & Rendsburg, G. A., (Ed.), *Eblaitica: Essays on the Ebla Archives and Eblaite Language*, Volume 4. Penn State Press, Eisenbrauns.
- Astour, M. C. (2002). An Outline/Reconstruction of the History of Ebla (Part 2), Gordon, C. H., & Rendsburg, G. A., (Ed.), *Eblaitica: Essays on the Ebla Archives and Eblaite Language*, Volume 4. Penn State Press, Eisenbrauns.
- Bachhuber, C. (2013). Sumer, Akkad, Ebla and Anatolia, Crawford, Harriet E., (Ed.), *The Sumerian World*, Routledge.
- Biga, M. G. (1998). The Marriage of Eblaite Princess Tagriš-Damu with a Son of Nagar's King, M. Lebeau (Ed.), *About Subartu. Studies Devoted to Upper Mesopotamia. Volume I: Landscape, Archeology, Settlement. Volume II: Culture, society, Image, IV/2*, Brepols, Turnhout.
- Biga, M. G. (2014). *Inherited Space Third Millennium Political and Cultural Landscape Constituent, confederate, and conquered space: the emergence of the Mittani state*, De Gruyter.
- Biga, M., G. & Otto A. (2010). *Thoughts about the Identification of tall Bazî with Armi of the Ebla Texts*. In Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, vol. I, Wiesbaden.
- Bottero, J., & Drower M., S. (1973). Syria Before 200 BC. In Edwards, I. E. S., Gadd, C. J., Hammond, N. G. L., (Ed.), *The Cambridge Ancient History*. Cambridge University Press.
- Bretschneider, J., Van Vyve, A. S., & Jans, G. (2009). War of the lords: the battle of chronology: trying to recognize iconography in the third millennium Glyptic art, Ishqi-Mari and Beydar sealings. *Ugarit-Forschungen*, 41, 5-41.
- Bryce, T. (2014). *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*. Oxford University Press.
- Cooper, L. (2006). *Early Urbanism on the Syrian Euphrates*. Routledge.
- Dinçer, M. (2020). Ebla Kentinin Tarihi Kaynakları Hakkında Bir Değerlendirme, 5. *İksad Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Tokat.
- Doğan, S. (2022). Ebla Tabletleri Eski Ahit'in Tarihselliğini Destekliyor mu?. *İçtimaiyat*, 6(1).
- Dolce, R. (2006). Ebla and Akkad: Clues of an Early Meeting. Another Look at the Artistic Culture of Palace G. In *Studi sull'archeologia del Vicino Oriente dedicati a Paolo Matthiae* (ss.173-207). Università.
- Dolce, R. (2008). *Ebla Before the Achievement of Palace G Culture: an evaluation of the Early Syrian Archaic Period*. In Proceedings of the 4th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East, 29 March-3 April 2004, Freie Universität Berlin (Vol. 2, p. 65). Otto Harrassowitz Verlag.
- Edzard, O. (1981). Neue Erwägungen zum Brief des Enna-Dagan von Mari (TM. 75. G. 2367). *Studi eblaiti*, 4, 89-97.
- Frayne, D. (1993). *Sargonic and Gutian Periods (2234-2113 BC)*. University of Toronto Press.
- Frayne, D. (2008). *Presargonic Period: Early Periods, Volume 1 (2700-2350 BC)*. University of Toronto Press.
- Gurney O., R. (2003). The Upper Land, mātum elitum, Beckman, In G., Beal, R. H., & McMahon, G. (Ed.), *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. on the Occasion of his 65th Birthday*. Penn State Press.
- Hallo, W. (1964). The Road to Emar, *Journal of Cuneiform Studies*, 18/3, 57-88. <https://doi.org/10.2307/1359316>
- Herrmann, G. (1968). Lapis Lazuli: The Early Phases of Its Trade. *Iraq*, 30/1, 21-57. <https://doi.org/10.2307/4199836>
<https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/edition2/etcslgloss.php?lookup=c211.217>
<https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/edition2/etcslgloss.php?lookup=c211.210>

- Khurt, A. (2009). *Eskiçağda Yakındoğu, Cilt I*. Dilek Şendil (Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Klengel, H. (1992). *Syria 3000 to 300 BC: a Handbook of Political History*. Wiley-VCH.
- Köroğlu, K. (2013). *Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıçtan Perslere Kadar: Tarihi Başlangıçtan Perslere Kadar*. İletişim Yayınları.
- Liverani, M. (2013). *The Ancient Near East: History, Society and Economy*. Routledge.
- Margueron, J. C. (2014). *Mari: Capital of Northern Mesopotamia in the Third Millennium: The Archaeology of Tell Hariri on the Euphrates*, Oxbow Books.
- Matthiae, P. (1976). Ebla in the Late Early Syrian Period: The Royal Palace and the State Archives. *The Biblical Archaeologist*, 39/3, 94-113. <https://doi.org/10.2307/3209400>
- Matthiae, P. (1977a). *Ebla: an Empire Rediscovered*, Doubleday & Company, Inc.
- Matthiae, P. (1977b). Tell Mardikh: The Archives and Palace. *Archaeology*, 30/4, 244-253. <https://www.jstor.org/stable/41706176>
- Matthiae, P. (1985). Ebla Recovered, In Weiss, Harvey (Ed.), *Ebla to Damascus: art and archaeology of ancient Syria; an exhibition from the Directorate General of Antiquities and Museums, Syrian Arab Republic*. Smithsonian Institution Travelling Exhibition Service.
- Matthiae, P. (2009). *Crisis and Collapse: Similarity and Diversity in the Three Destructions of Ebla From EB IVA to MB II*, Scienze dell'Antichità: 15, 43-83.
- Matthiae, P. (2020). *Ebla: Archaeology and History*, Routledge.
- Michalowski, P. (1985). Third Millennium Contacts: Observations on the Relationships Between Mari and Ebla. *Journal of the American Oriental Society*, 293-302. <https://doi.org/10.2307/601708>
- Milano, L. (1995). Ebla: A Third Millennium City-State in Ancient Syria, In Jack M. Sasson et al., (Ed.), *Civilizations of the Ancient Near East, vol. 2*, Scribner's.
- Moorey, P., R., S. (1981). Abu Salabikh, Kish, Mari and Ebla: Mid-Third Millennium Archaeological Interconnections, *American Journal of Archaeology*, 85/4, 447-448. <https://doi.org/10.2307/504868>
- Nadali, D. (2007). Monuments of War, War of Monuments: Some Considerations on Commemorating War in the Third Millennium BC, *Orientalia*, 76/4, (336-367). <https://www.jstor.org/stable/43077060>
- Novák, M., & Finkbeiner, Uwe, vd. (2015). *Middle Euphrates, ARCANE IV (Vol. 4)*. Brepols.
- Pappalardo, C. (2021). *Egyptian Pottery from the Middle Bronze Age Levant in Context*, Vicino Oriente XXV.
- Pettinato, G. (1976). The Royal Archives of Tell Mardikh-Ebla, *The Biblical Archaeologist*, 39/2, 44-52. <https://doi.org/10.2307/3209352>
- Pettinato, G. (1980). *Bollettino Militare Della Campagna di Ebla Contro La Città di Mari*. Oriens Antiquus Roma, 19/4, 231-245.
- Pettinato, G. (1986). *Ebla: nuovi orizzonti della storia*. Rusconi.
- Pinnock, F. (2004). The Raw Lapis Lazuli in the Royal Palace G of Ebla. New Evidence from the Annexes of the Throne Room, *Weights in Context: Bronze Age Weights Systems of Eastern Mediterranean Chronology, Typology, Material and Archaeological Contexts (Proceedings of the International Colloquium)*, Rome.
- Pinnock, F. (2013). Ebla, In Crawford, H. E., (Ed.), *The Sumerian World*, Routledge.
- Pinnock, F., & Bietak, M., vd. (2019). The Royal Palace G of Early Syrian Ebla: Structure and Functions, Ancient Egyptian and Ancient Near Eastern Palaces, In Manfred Bietak, (Ed.), *Contributions to the Archaeology of Egypt, Nubia and the Levant, Volume II*, Wiesbaden.
- Podany, A., H. (2010). *Brotherhood of Kings: How International Relations Shaped the Ancient Near East*, Oxford University Press.
- Pomponio, F. (2013). Further Considerations on KIS ki in the Ebla Texts, *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale*, 107/1, 71-83. <https://www.jstor.org/stable/42771762>

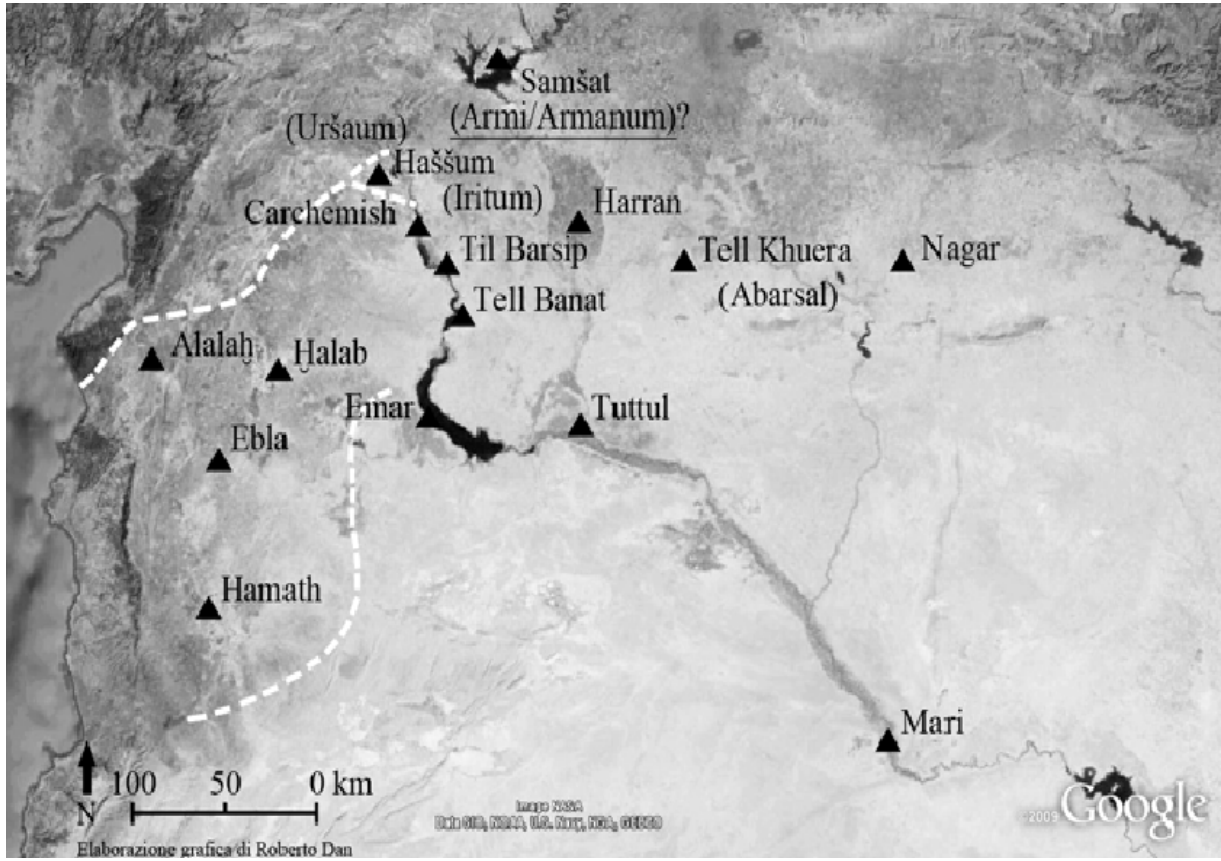
- Potts, D., T. (1997). *Mesopotamian Civilization: the Material Foundations*. A&C Black.
- Ristvet, L. (2014). *Ritual, Performance, and Politics in the Ancient Near East*. Cambridge University Press.
- Roux, G. (1992) *Ancient Iraq*. Penguin.
- Sakarya, Ayşe (2018). *G Kraliyet Sarayı Buluntuları Işığında Eblanın Siyasi Tarihi ve Ekonomik Yapısı* [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Sollberger, E. (1986). *Administrative Texts Chiefly Concerning Textiles:(L. 2752)*, Archivi Reali di Ebla, 8.
- The Electronic Text Corpus Of Sumerian Literature (ETCSL)
- Van de Mieroop, M. (2018). *Eski Yakındoğu Tarihi: MÖ 3000-323*, Sinem Gül (Çev.), Homer Kitabevi.
- Winters, R., D. (2019). *Negotiating Exchange: Ebla and the International System of the Early Bronze Age* [Doctoral dissertation, Harvard University]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Yiğit, T. (2020). *Eski Mezopotamya Tarihi (Tarih Öncesinden Pers İstilasına Kadar)*, Bilgin Kültür Sanat.

Ekler

Synchronistic Table

Years	Lagaş	Mari	Ebla Viziers / Kings	Uruk/Akkad	Egypt	Years
2450-						-2450
2425-	Ur-Nanše, 2430-2401	Lamgi-Mari Anusu	Işar-Malik			-2425
2400-	Akurgal, 2400-2391	Sa'umu				-2400
2375-	Eannatum, 2390-2361	Ištup-Šar	Kum-Damu			-2375
2350-	Enannatum I, 2361-2341	Iblul-II Nizi	Adub-Damu			-2350
2325-	Entemenna, 2341-2311	Enna-Dagan	Arennum / Igrış-Halam			-2325
2300-	Enannatum II, 2310-2305 Enentarzi, 2304-2295 Lugalanda, 2294-2288 Urukagina, 2287-2278	Iku-Işar Hidar	Ibrium / Irkab-Damu Ibbi-Zikir / Iş'ar-Damu Fire of Palace G, ca. 2290	Lugalzagesi, ca. 2290-2265	Pepi I, 2333-2283	-2300
2275-		X Destruction of Mari, ca. 2260		Destruction of Kiş, ca. 2280		-2275
2250-				Sargon, 2270-2215		-2250
2225-						-2225
2200-				Rimuş, 2214-2206 Maniştusu, 2205-2191		-2200
2175-				Naram-Sin, 2190-2154		-2175
2150-						-2150

MÖ 3.binyılda eski Mezopotamya ve Mısır'da kurulan krallıkları yöneten kralların kronolojisi (Astour, 2002: s. 77).

MÖ 3. Binyılda Yukarı Mezopotamya'da yer alan kentlerin haritası (Archi, 2015b: s. 12).

Ebla kentinin kurulduğu Tell Mardikh'in havadan görünümü (Liverani, 2014: s. 120).

EXTENDED SUMMARY

The writings about the political history of Mesopotamia in ancient times are usually started with the Sumerian city-states. Each of the cities that emerged in the south of Mesopotamia since the 3th millennium BC was an independent kingdom. In this period, known as the Early Dynastic Period, the names of many city-states are mentioned. However, the north of Mesopotamia has a very ancient history just like the south. Information about Kingdom Ebla and Kingdom of Mari appeared in Sumerian and Egyptian texts before the expeditions of Sargon and Naram-Sin. A trade agreement text from the reign of Egyptian pharaoh Pepi I in the early 3rd millennium BC helps to provide an idea of the economic structure of the kingdoms in Northern Mesopotamia. In this text, the trade of precious stones such as lapis lazuli is mentioned. It is understood from the cuneiform tablets on the Upper Euphrates region that centers such as Ebla and Mari were kingdoms that had long-distance trade, cities surrounded by walls, social hierarchy and held military power. Mari is considered one of the Sumerian city-states and there is information about Kingdom of Mari in the king lists of Sumer. When consider at the information in this list, it can be stated that the role of Mari in Mesopotamian history dates back to ancient times.

The kingdoms is founded in Upper Euphrates region established close commercial relations with Southern Mesopotamia, Egypt and Anatolia. Merchants from the cities in the south of Mesopotamia had to use the Upper Euphrates to take their goods to Anatolia. These merchants paid taxes as they passed through the borders of the kingdoms in the Upper Euphrates. Ebla and Mari were among the richest kingdoms in the 3rd millennium BC, thanks to their trade-based economic structures. At the same time, the Ebla kingdom and the Mari kingdom were in constant struggle with each other to hold the trade routes. This study aimed to examine the rivalry and conciliatory relations between Ebla and Mari, two powerful kingdoms in the Upper Euphrates region at the beginning of the 3rd millennium BC. The kingdoms is founded in Upper Euphrates region established close commercial relations with Southern Mesopotamia, Egypt and Anatolia. Research on Ebla and Mari has started to gain value in recent years. After the discovery the royal palace G of Ebla, it became possible to obtain information about both the kingdom of Ebla and the kingdom of Mari indirectly. Most of the cuneiform tablets found from the archive room in the palace include economic records and diplomatic correspondence. Ebla and Mari, two politically equivalent kingdoms in Upper Mesopotamia, established relations with each other for various reasons from the middle of the 3rd millennium BC until their collapse. While the relations between the two kingdoms were sometimes in hostile, sometimes they progressed in diplomatic relations and mutual negotiations. It is possible to obtain detailed information about this process by looking at the tablets found in the archive room Royal Palace G of Ebla. The relations between the two kingdoms intensified during the reigns of the last three rulers of Ebla, Igriš-Halab, Irkab-Damu and Išar-Damu, and the viziers of these rulers Arrukum, Ibrium and Ibbi-Zikir. The Ebla tablets also contain the names of the Mari kings who were contemporary with this ruler. The most important cuneiform text describing the political events between Ebla and Mari is the Enna-Dagan letter. The letter is very enlightening in terms of understanding the relations between the two kingdoms at the time it was written. It also contributes to the understanding of the relations between the kingdom of Ebla and the kingdom of Mari from the records kept by city-states such as Kish, Emar and Eshunna.

The kingdom of Ebla and the kingdom of Mari, which existed in Upper Mesopotamia, were destroyed in parallel with the rise of the Akkadian state. As a result of the campaigns of Sargon of Akkad and Naram-Sin on the Upper Euphrates, both kingdoms entered the process of destruction. Substantially the issue of who was responsible for the destruction of the kingdom of Ebla is controversial. However, as can be understood from the archaeological data and cuneiform tablets, the Akkadian state had a great influence on this destruction. After the reign of Ishgi-Mari who the last independent ruler of Mari, the Upper Euphrates region was completely under the rule of the Akkadian state. After the 23rd century BC, the region was ruled by Akkadian governors called Shakkanakku.

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ PROGRAMINA YÖNELİK TAKSONOMİK BİR İNCELEME¹

A TAXONOMIC ANALYSIS OF THE CURRICULUM OF TEACHING TURKISH TO FOREIGNER

Cemil TORUN
Amasya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türkçe Eğitimi ABD
cemil9200@gmail.com
ORCID: 0009-0003-3146-6989

Nurşat BİÇER
Amasya Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Türkçe Eğitimi ABD
nursatbicer@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3680-7052

ÖZ

Geliş Tarihi:
25.05.2023

Kabul Tarihi:
04.12.2023

Yayın Tarihi:
25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Yenilenmiş Bloom
taksonomisi,
Bilişsel süreç
basamakları,
Kazanım
incelemeleri.

Keywords

Revamped bloom
taxonomy,
Cognitive process
steps,
Achievement
reviews.

Bu çalışmada, Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'ndaki B1 ve B2 dil seviyelerinde bulunan kazanımların Yenilenmiş Bloom Taksonomisi'nin bilişsel süreç boyutlarına göre nasıl bir dağılım gösterdiğini belirlemek amaçlanmıştır. Taksonomik olarak incelenen kazanımların dil seviyelerine ve becerileri alanlarına göre dağılımı da belirlenmiştir. Araştırma dokümanı olarak Türkiye Maarif Vakfı tarafından hazırlanan Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı kullanılmıştır. Araştırma, temel nitel araştırmanın doğasına uygun olarak yürütülmüştür. Araştırmanın verileri doküman analizi tekniği kullanılarak toplanmış ve toplanan bu veriler, içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında toplam 568 kazanım incelenmiştir. Araştırma sonucunda, Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'nda yer alan B1 ve B2 dil seviyelerinde bulunan tüm kazanımlara bilişsel süreç boyutları açısından bakıldığında, kazanımların yoğunluklu olarak anlama, uygulama ve çözümleme basamaklarında yer aldığı ortaya çıkmıştır. Öte yandan hatırlama, değerlendirme ve yaratma basamaklarına ait kazanımlar da bulunmaktadır. Fakat bilişsel sürecin değerlendirme boyutunun her iki dil seviyesinde de az olduğu ve kimi dil seviyelerinde bilişsel sürecin bazı boyutlarına ilişkin hiçbir kazanımın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to determine how the acquisitions in the B1 and B2 language levels in the Teaching Turkish as a Foreign Language Program are distributed according to the cognitive process dimensions of the Revised Bloom Taxonomy. The distribution of taxonomically examined acquisitions according to language levels and skill areas was also determined. The Teaching of Turkish as a Foreign Language Program, which was prepared by the Turkish Maarif Foundation and published in the second edition in 2020, was used as the research document. The research was carried out in the screening model in accordance with the nature of the basic qualitative research. The data of the research were collected using the document analysis technique and these collected data were analyzed by the content analysis method. Within the scope of the research, a total of 568 acquisitions were examined. As a result of the research, when all the acquisitions at the B1 and B2 language levels in the Program of Teaching Turkish as a Foreign Language are examined in terms of cognitive process dimensions, it has been revealed that the acquisitions are mostly in the stages of understanding, application and analysis. On the other hand, there are also gains belonging to the steps of remembering, evaluating and creating. However, it has been concluded that the evaluation dimension of the cognitive process is in the minority at both language levels and there is no gain in some aspects of the cognitive process at some language levels.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1302423>

Atıf/Cite as: Torun, C., & Biçer, N. (2023). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'na yönelik taksonomik bir inceleme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2362-2376.

¹ Bu çalışma, "Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi programındaki kazanımların yenilenmiş Bloom Taksonomisi bağlamında incelenmesi" adlı yüksek lisans seminerinden üretilmiştir.

Giriş

Değişen dünya şartları, beraberinde birtakım gereksinimleri getirmiş ve yabancı dil olarak Türkçe öğretimi de bu gereksinimler arasında kendine yer bulmuştur. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin yapıldığı coğrafi alanların gündün güne büyüme göstermesi ve Türkiye sınırları içerisinde Türkçeyi yabancı dil / ikinci dil olarak öğrenmek isteyen bireylerin sayısındaki artış, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi çalışmalarının ciddi anlamda ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Özellikle son yıllarda Türkiye'nin komşu ülkelerinde meydana gelen ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlar nedeniyle ülkelerinden göç edip Türkiye'ye yerleşen göçmenlerin varlığı, bu alandaki çalışmaları hızlandırmıştır (Başar, 2019: 29).

Gerek yurt içinde gerekse yurt dışında Türkçenin yabancı dil olarak öğretimini gerçekleştirmeye yönelik çok sayıda dil merkezleri ve kursları açılmıştır. Yunus Emre Enstitüsü, Türkiye Maarif Vakfı'na bağlı okullar, Türkoloji Bölümleri, Halk Eğitim Merkezleri ve özel dil kursları yurt içinde ve dışında Türkçeyi yabancı dil olarak öğreten kurumlardan bazılarıdır. Bunlara ek olarak günümüzde birçok üniversite bünyesinde Türkçe öğretimi gerçekleştiren merkezler bulunmaktadır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretimini yapan bu kurum ve kuruluşlarda öğretim süreci plansız ve programsız bir şekilde yürütülmemiş, her kurum ve kuruluşta dil öğretim sürecinde kendileri tarafından hazırlanan öğretim programları veya planları kullanılmıştır. Fakat, Türkçenin standardize edilmiş bir yabancı dil öğretimi programının olmayışı beraberinde amaçların, içeriğin ve öğrenci düzeylerinin farklılaşması gibi çeşitli sorunları getirmiş ve bu durum da alandaki ortak noktayı bulmayı güçleştirmiş hatta zaman zaman karışıklıklara sebep olmuştur (Biçer, 2020: 65). Bu sorunlara çözüm önerisi getirmek ve dil öğretimini belli standartlara oturtmak için farklı çalışmalar yapılmıştır.

Son zamanlarda, dil öğretim sürecindeki sorunlara çözüm olması için ve dil öğretimindeki ortaya çıkan gereksinimlere yönelik birçok öğretim programı hazırlanmış olsa da henüz dil öğretim merkezlerinde ortak olarak kullanılacak bir program söz konusu değildir. Yapılan bazı çalışmalar şunlardır: “Kara (2011) tarafından hazırlanan “A1 – A2 Seviyesi Türkçe Öğretim Programı” Türkçe öğretim faaliyetlerine katkı sunmak amacıyla model şeklinde ortaya konmuştur. Bu alanda program geliştirme çalışmalarına önemli bir katkı sağlayacak niteliktedir. Ulutaş (2016) Türkiye’de yükseköğrenim görececek yabancılar için özel amaçlı Türkçe öğretimine yönelik program hazırlamıştır. Doktora tezi kapsamında hazırlanan bu program önerisi farklı kitleler için hazırlanacak programlara örnek teşkil etmektedir. Phutkaradze (2018) düzensiz göçmenlerin dil ihtiyaç analizini yapmış ve bu kitlelere uygulanabilecek bir program önerisi hazırlamıştır. Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu program önerisi Türkiye’deki göçmenlerin Türkçe öğrenme sürecine katkı sağlamaktadır” (Biçer, 2019: 68). Bu konuda yapılan ve en kapsamlı sayılabilecek çalışma, 2015 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde hazırlanan “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretim Programı’dır. Sistematik olarak hazırlanmış bu program detaylı bir içeriği sahiptir. Bununla birlikte, Milli Eğitim Bakanlığı, Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğüne hazırlanan farklı programlardan da bahsetmek mümkündür (Biçer, 2020: 65).

Maarif Vakfı tarafından hazırlanan ve birinci baskısına yeni izlen ve eklemeler yapılarak 2020 yılında ikinci baskısı yayınlanan Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı, Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni temel alınarak geliştirilmiştir. Bu çerçevede temel dayanak ve yaklaşımlar belirlenmiş, seviyelere ve beceri alanlarına göre kazanımlar oluşturulmuştur. Böylelikle söz konusu program hem yurt içinde hem de yurt dışında örgün ve yaygın eğitim kapsamında kullanılabilmesine yönelik olarak hazırlanmış ve kullanıma sunulmuştur. (MVYTÖP, 2020).

Programlar hazırlanırken hedefler, içerik, öğrenme- öğretme süreçleri ve ölçme- değerlendirme gibi öğelere göre hazırlanır. Bu öğeler arasında karşılıklı etkileşime dayalı bir ilişki vardır. Bir öğede meydana gelecek değişiklik başka bir öğeyi de etkileyecek ya da başka bir öğeden etkilenenektir. Her öğe kendi boyutunda ayrı bir öneme sahiptir; fakat hedeflerin diğer öğelere baskın bir özelliği vardır. Bümen’e (2006: 3) göre bu özellik, sözü edilen diğer öğelerin başlangıç noktasını hedeflerin oluşturmasıdır. Söz konusu olan bu durum sonucunda eğitim hedeflerinin aşamalı olarak sınıflandırılması düşüncesi doğmuş ve bu düşünceye dayanak olarak da sınav durumları için standartları oluşturmak ve testlerin hazırlanması konusunda meslektaşlar arasında birlik sağlamak amacı gösterilmiştir (Yurdabakan, 2012: 327).

“İstendik davranışların basitten karmaşığa, kolaydan zora, somuttan soyuta, birbirinin ön koşulu olacak şekilde aşamalı sıralanması” anlamına gelen ve hedeflerin oluşturulmasında ve sıralanmasında büyük kolaylıklar sağlayan taksonomiler, dünyanın genelinde hem büyük bir ilgi görmüş hem de eleştiriler almıştır (Sönmez, 2001: 30). Bu eleştirilere rağmen program geliştiriciler ve araştırmacılar, taksonomileri kullanmaya devam etmişlerdir.

Özellikle, 1956 yılında Bloom ve arkadaşları tarafından hazırlanan ve Bloom Taksonomisi ya da Bilişsel Alan Taksonomisi adını taşıyan taksonomi, çeşitli dillere çevrilmiş ve yaygın olarak kullanılmıştır.

Bloom taksonomisinin ilk yani orijinal hâlinde bilişsel alan: bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme basamakları gibi altı ana bölümden ve bu ana bölümlerin altındaki alt bölümlerden oluşmaktadır. Taksonomi bu hâliyle tek boyutludur. Her bir basamak birbirinin ön koşulu olarak aşamalı şekilde sıralanmış ve bir aşama tam anlamıyla öğrenilmeden veya tamamlanmadan diğer aşamaya geçiş mümkün olmamaktadır.

Lorin W. Anderson ve David Krathwohl liderliğinde toplanan büyük bir ekip, 1995 yılının Kasım ayında gerekli çalışmalara başlamışlar, 1999 yılının sonlarına doğru taksonomi son şeklini almış ve 2001 yılına gelindiğinde “A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom’s Taxonomy of Educational Objectives” (“Öğrenme Öğretim ve Değerlendirme ile İlgili Bir Sınıflama: Bloom’un Eğitimin Hedefleri ile İlgili Sınıflamasının Güncelleştirilmiş Biçimi”) adını taşıyan kitap yayımlanmıştır (Anderson ve diğerleri, 2021: xxx,xxxı). Anderson ve diğerleri (2021), taksonomiye yenilemek ve güncelleştirmek için ortaya iki neden sunmuşlardır. Birinci neden olarak eğitimcilerin taksonomi üzerindeki dikkatlerini yeniden toparlayarak taksonomi kitabını çağın ve günün ötesine taşıma ve onu kaynak kitap hâline getirme gereksinimidir. İkinci neden olarak ise, 1956’dan günümüze kadarki geçen süreçte eğitim alanında gelişmeler meydana gelmiş; çocukların nasıl geliştikleri ve öğrendikleri konusunda, öğretmenlerin öğretim sürecini nasıl planladıkları ve öğretimi nasıl yapılandıkları, değerlendirme ölçütleri gibi birçok alanda yenilik yaşanması gösterilmiştir. Tüm bunlar sonucunda taksonominin yenilenmesi ve güncelleştirilmesi gereksinimi ortaya çıkmıştır.

Revize edilmiş Bloom Taksonomisine göre sınıflandırılacak kazanım ifadesinde bir fiil ve bir de ad bulunmalıdır. Fiiller söz konusu bilişsel süreçleri belirtirken ad ise öğrencilerin öğrenmeleri gereken veya oluşturmaları beklenen bilgiyi belirtmektedir (Anderson ve diğerleri, 2021: 7). Taksonomide açıkça belirtildiği üzere kazanım ifadelerinde kullanılan fiiller taksonominin bilişsel süreçlerini belirtmesi açısından önem arz etmektedir. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere hedeflerin ifade edilmiş biçimi hedefler üzerinde yapılacak taksonomik sınıflama çalışmalarının temelini oluşturmaktadır.

Taksonomi baz alınarak hedeflerin yani kazanım ifadelerinin sınıflandırılması Anderson ve diğerleri (2021: 40-42) tarafından şu şekilde açıklanmıştır: hedefler üzerinde sınıflama çalışmaları yapabilmek için ilk olarak hedef ifadedeki fiil ve ad bulunmalıdır. Sonrasında fiil ifadesinin hangi bilişsel süreci içerdiğini anlamak için öncelikli olarak hatırlama, anlama, uygulama, çözümlenme, değerlendirme ve yaratma gibi 6 ana basamağı değil de bu ana basamakların içerdiği toplam 19 alt basamakların incelenmesi gerekmektedir. Çünkü alt basamakları inceleyip bu basamakların iyi bir şekilde anlaşılması sınıflama işlemini daha kolay hale getirmektedir. Bu adımlar uygulandıktan sonra hedef ifadenin bilişsel sürecin hangi boyutunu içerdiğine dair sınıflama yapılmalıdır. Sınıflama yapılmasında araştırmacının zorlanacağı iki nokta bulunmaktadır. Birinci nokta hedef ifadede birden fazla fiil ve ad bulunmasıdır. İkinci nokta ise fiil ifadesindeki muğlaklık veya ad ifadesinde kastedilen bilgi birikiminin açık bir şekilde belirtilmemiş olmasıdır. Bundan dolayı hedef ifadelerinin ifade edilmiş biçimi sınıflama için çok önemlidir. Bu noktada araştırmacı hedef ifadeleri sınıflayabilmek için yerinde yorumlar yapmalı ve doğru çıkarımlarda bulunmalıdır. Yorum yapma ve çıkarımda bulunma kişiden kişiye değişebileceğinden en geçerli, güvenilir ve savunulabilir hedef sınıflamalarına ulaşabilmek için sınıf gözlemleri, test maddesi incelemeleri, öğretmenlerle yapılacak görüşmeler ve öğretmenlerin birbirleriyle düşünce alışverişleri gibi farklı bilgi kaynakları yapılan yorum ve çıkarımları desteklemek için kullanılabilir.

Literatür Taraması

Güde (2021) tarafından yapılan ve “Ortaöğretim hazırlık sınıfı İngilizce öğretim programının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre değerlendirilmesi” adlı çalışmada 2016 yılında güncellenen Ortaöğretim hazırlık sınıfı İngilizce ders programındaki kazanımların Revize edilmiş Bloom Taksonomisinin bilişsel süreç boyutu ve bilgi boyutu açısından incelenmesi hedeflenmiştir. Arı (2018) tarafından yürütülen ve “2015 ve 2017 ortaokul Türkçe öğretim programlarındaki kazanımların Yenilenmiş Bloom Taksonomisine ve öğretmen görüşlerine göre incelenmesi” isimli çalışmada 2015 ve 2017 ortaokul Türkçe dersi öğretim programlarında bulunan kazanım ifadelerinin Revize edilen Bloom Taksonomisine bağlamında incelemek ve ortaokul Türkçe dersi öğretim programı ve bu programda bulunan kazanım ifadeleri ile ilgili olarak öğretmen görüşlerine başvurmak amaçlanmıştır. Karagöl (2020) tarafından yapılan ve “Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre güncel Türkçe öğretim programları” adlı çalışmada güncel hâlde bulunan Türkçe öğretim programlarında yer alan kazanım

füllerini bilişsel stratejiler bakımından değerlendirmek amaçlanmıştır. Emre (2020) tarafından yürütülen ve “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre değerlendirilmesi” isimli çalışmada Türkiye Maarif Vakfı tarafından hazırlanıp kullanıma sunulan Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı’nın Revize edilmiş Bloom Taksonomisi bağlamında incelenmesi ve değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu araştırmaların yanı sıra literatürde Bloom Taksonomisinin bilişsel süreçleri baz alınarak yapılan çeşitli araştırmalar da mevcuttur (Ulutaş ve Kara, 2019; Büyükalan Filiz ve Yıldırım, 2019; Avşar ve Mete: 2018; Çerçi, 2018; Aslan ve Atık, 2018; Eroğlu ve Kuzu, 2014; Çiftçi, 2010).

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı, Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programındaki kazanımların, Yenilenmiş Bloom Taksonomisinin bilişsel süreç boyutlarına göre nasıl bir dağılım gösterdiğini belirlemektir. Bu genel hedeften hareketle kazanımların dil seviyelerine ve beceri alanlarına göre dağılımını da belirlemek amaçlanmıştır.

Bu çalışma, söz konusu programın en güncel hâline yönelik bir araştırma olduğu için önem arz etmektedir. Emre (2020) “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre değerlendirilmesi” isimli çalışmasını söz konusu programın ilk baskısını esas alarak yürütmüştür. Programın ikinci baskısı yapılırken Millî Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Maarif Vakfı arasında 18.08.2017 tarihli iş birliği protokolü esas alınmış, buna ilaveten ek olarak yeni bir protokol daha imzalanmış ve var olan programa yurt içerisinde Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yönelik izlenceler eklenmiştir. Programa sadece yurt içerisinde Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yönelik izlenceler eklenmesiyle yetinilmemiş, bununla birlikte mevcut kazanım ifadelerinde farklılıklar yapılmış, kazanımların beceri alanlarına göre dağılımı da yeniden düzenlenmiş ve kazanımlara eklemeler yapılmıştır. Bahsi geçen tüm bu yenilikler Emre (2020) tarafından yürütülen çalışma ile bu araştırma arasındaki en büyük farklılıkları oluşturmaktadır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yönelik henüz ortak kabul gören bir program bulunmamaktadır. Maarif Vakfının hazırlamış olduğu programın ise program hazırlama süreçlerini tam anlamıyla barındırması ve detaylı olması, alandaki program gereksinimine yönelik en kapsamlı çalışma konumunda bulunması nedeniyle söz konusu programa yönelik yapılan bu çalışma, ilerleyen süreçlerde program üzerinde yapılacak değişikliklere, güncellemelere ve yapılacak iyileştirmelere ışık tutacaktır.

Araştırma Sorusu

Araştırma sorusunu “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programındaki (MVYTÖP) B1 ve B2 seviyelerinde bulunan kazanımların Yenilenmiş Bloom Taksonomisinin (YBT) bilişsel süreç boyutlarına göre dağılımı nasıldır?” sorusu oluşturmaktadır. Bununla birlikte aşağıdaki alt sorulara cevap aranacaktır:

1. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programındaki B1 ve B2 dil düzeyindeki Dinleme/İzleme becerisi kazanımları Yenilenmiş Bloom Taksonomisinin bilişsel süreç boyutlarına göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
2. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programındaki B1 ve B2 dil düzeyindeki Sözlü Etkileşim becerisi kazanımları Yenilenmiş Bloom Taksonomisinin bilişsel süreç boyutlarına göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
3. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programındaki B1 ve B2 dil düzeyindeki Sözlü Üretim becerisi kazanımları Yenilenmiş Bloom Taksonomisinin bilişsel süreç boyutlarına göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
4. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programındaki B1 ve B2 dil düzeyindeki Okuma becerisi kazanımları Yenilenmiş Bloom Taksonomisinin bilişsel süreç boyutlarına göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
5. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programındaki B1 ve B2 dil düzeyindeki Yazma becerisi kazanımları Yenilenmiş Bloom Taksonomisinin bilişsel süreç boyutlarına göre nasıl bir dağılım göstermektedir?

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu çalışma, temel nitel araştırmanın doğasına uygun olarak yürütülmüştür. Merriam (2013: 22)'e göre temel nitel araştırmanın zemininde inşa etmek vardır ve araştırmacı, bir fenomenin anlamını, fenomene katılanlara göre inşa eder, anlam çıkarılır ve yorumlanır. Bu bağlamda araştırmada incelenen Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'ndaki B1 ve B2 seviyelerinde yer alan kazanımlar üzerinde herhangi bir değiştirme ya da düzenleme yapılmadan Yenilenmiş Bloom Taksonomisinin bilişsel süreç boyutuna göre nasıl bir dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

Araştırma Dokümanı

Araştırmanın temel veri kaynağını Türkiye Maarif Vakfının hazırlamış olduğu ve birinci baskıya yeni izlenec ve eklemeler yapılarak 2020 yılında ikinci baskısı yayınlanan Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'ndaki B1 ve B2 seviyelerinde yer alan kazanımlar oluşturmaktadır. B1 ve B2 seviye kazanımlarının araştırma kapsamına alınmasının nedeni: ara düzeyi yansıtmaması yani, A1-A2 seviye kazanımlarını da içermesi ve C1 seviye kazanımlarına geçişi sağlaması açısındandır. Buna ilave olarak düzeyler arasında en çok kazanımın B1 ve B2 seviyelerinde (568) bulunması da gerekçeler arasındadır. Bu bakımdan B1-B2 seviye kazanımlarının kapsamının daha geniş olduğu görülmektedir. Söz konusu programa, Türkiye Maarif Vakfı'nın resmî sitesinden erişim sağlanmıştır (Erişim Tarihi: 22.06.2022). Söz konusu program kamuya açık halde yayınlandığı için izin talep edilmemiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri doküman incelemesi yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Doküman incelemesi yöntemi beş aşamada uygulanabilir; “dokümanlara ulaşma, orijinalliği kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme ve veriyi kullanma” (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Veriler aşağıdaki basamaklar takip edilerek toplanmıştır:

1. Dokümanlara Ulaşma: Araştırma materyali olarak kullanılan Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programına Türkiye Maarif Vakfının resmî sitesi üzerinden erişim sağlanmıştır. Söz konusu dokümana PDF formatında ulaşılabilir.
2. Orijinalliği Kontrol Etme: Söz konusu program kurumun resmi internet sayfasından elde edildiği için orijinaldir.
3. Dokümanları Anlama: Araştırma dokümanı olarak kullanılan programın anlaşılması ve çözümlenebilmesi için Anderson ve diğerleri (2021) tarafından oluşturulan revize edilmiş Bloom Taksonomisinin bilişsel süreç boyutları kullanılmıştır.
4. Veriyi Analiz Etme: İlgili programdan elde edilen veriler doküman analizi kullanılarak analiz edilmiştir (verilerin analizi başlığında detaylı bir şekilde anlatılmıştır).
5. Veriyi Kullanma: Veriler Türkiye Maarif Vakfının resmî sitesinde ve herkesin kolay ve açık bir şekilde erişebileceği bir konumdadır. Bundan dolayı bu verilerin kullanılmasında herhangi bir kişiye, kurum veya kuruluşa zarar gelmeyecektir.

Bloom Taksonomisinin araştırmacılar tarafından alanda uzun yıllardır kullanılıyor olması, geçerliliği ve güvenilirliği konusunda şüphe uyandırmaması ve yeni gelişmeler ışığında güncellenmiş olması bu araştırmada kullanılmasının nedenleri arasındadır.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin çözümlenmesi sürecinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Nitel yöntemlerden biri olan “içerik analizinde, toplanan veriler derinlemesine analiz edilir” ve önceden belirlenmiş olan temalara göre özetlenip, yorumlama işlemi yapıldığı gibi belirlenmemiş ve tanımlanmamış tema ve boyutların da ortaya çıkmasına fırsat verir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Türkiye Maarif Vakfının hazırlamış olduğu Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programındaki B1 ve B2 seviyelerinde yer alan kazanımlar, Anderson ve diğerleri (2021) tarafından oluşturulan Revize Edilmiş Bloom Taksonomisi Tablosu'nun bilişsel süreç basamaklarına göre incelenmiştir. Bu tablo, kazanımların fiil ifadelerinin taksonomik açıdan hangi bilişsel süreç basamaklarında yer aldığını göstermektedir. Kazanımların taksonomi tablosundaki basamaklarını belirlemek için öncelikle

araştırmacılar tarafından her bir kazanımın fiil ifadeleri belirlenmiştir. Füller, yenilenmiş Bloom taksonomisindeki bilişsel seviyelere (hatırlama, anlama, uygulama, çözümlleme, değerlendirme ve yaratma) göre incelenerek kodlanmıştır. Elde edilen verilerin güvenilirliği için araştırmacılar 568 kazanımı birbirinden bağımsız olarak incelemiştir. İki farklı kodlayıcı tarafından yapılan kodlamaların uyumluluğunun karşılaştırılması için kodlayıcılar arasında “görüş ayrılığı” ve “görüş birliği” olan kodlamalar belirlenmiştir. Kodlama işlemi sonucunda kodlayıcıların uyumluluğunu belirlemek için Miles ve Huberman’ın (1994, s. 64) formülü kullanılmıştır. Bu formüle göre kodlayıcılar arasında .82 düzeyinde güvenilirlik oranı tespit edilmiştir. Kodlayıcıların yaptığı kodlamalar karşılaştırılarak ortak bir karara varılmıştır. İncelenen veriler beceri alanlarına göre ayrı ayrı tablolaştırılmıştır. Daha sonra genele ait bilgileri içeren dil seviyeleri tablosu hazırlanmış ve B1 ve B2 düzeylerinin bütününe ait bilgiler iki farklı tabloda gösterilmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, araştırma sonucunda elde edilen kazanım sayılarına ilişkin bilgiler ve bu kazanımların Yenilenmiş Bloom Taksonomisi bağlamında incelenmesine ait bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1’de B1 ve B2 seviyelerinde bulunan kazanımlara ait detaylı bilgi verilmektedir.

Tablo 1. B1 ve B2 Seviyesi Kazanım Dağılım Çizelgesi

Dil Becerileri	Dil Düzeyleri		Becerilere Göre Toplam Kazanım Sayısı
	B1	B2	
Dinleme/İzleme	64	46	110
Sözlü Etkileşim	47	45	92
Sözlü Üretim	51	49	100
Okuma	71	62	133
Yazma	67	66	133
Dil Düzeylerine Göre Toplam Kazanım Sayısı	300	268	568

Dinleme/İzleme Becerisi B1 ve B2 Seviyelerine İlişkin Bulgular

Tablo 2’de B1 ve B2 dil seviyelerinde yer alan Dinleme/İzleme kazanımlarının Yenilenmiş Bloom Taksonomisinin bilişsel süreç boyutlarına göre incelenmesine ait bulgular verilmiştir.

Tablo 2. MVYTÖP’e Ait Dinleme/İzleme B1 ve B2 Seviyeleri Kazanımlarının YBT’ye Göre Analizi

Bilişsel Süreç Boyutları	B1	B2	Toplam
Hatırlama	4	2	6
Anlama	33	23	56
Uygulama	10	3	13
Çözümlleme	17	16	33
Değerlendirme	--	2	2
Yaratma	--	--	--
Toplam	64	46	110

Tablo 2 incelendiğinde, Dinleme/İzleme becerisi alanında B1 ve B2 dil seviyelerinde toplam 110 kazanım bulunmaktadır. Bu kazanımların 64’ü B1 seviyesinde, 46’sı ise B2 seviyesinde yer almaktadır. Bilişsel sürecin hatırlama boyutunda tespit edilen 6 kazanımın 4’ü B1, 2’si ise B2 seviyesinde bulunmaktadır. Anlama boyutunda tespit edilen 56 kazanımın 33’ü B1, 23’ü ise B2 seviyesinde bulunmaktadır. Uygulama boyutunda tespit edilen 13 kazanımın 10’u B1, 3’ü B2 seviyesinde bulunmaktadır. Çözümlleme boyutunda tespit edilen 33 kazanımın 17’si B1, 16’sı ise B2 seviyesinde bulunmaktadır. Değerlendirme boyutunda tespit edilen 2 kazanımın 2’si de B2 seviyesinde bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Dinleme/İzleme becerisi alanında en çok kazanımın bilişsel sürecin anlama boyutunda (56), en az kazanımın ise değerlendirme boyutunda (2) yer aldığı görülmektedir. B2 dil seviyesinde yaratma basamağıyla ilgili kazanıma rastlanılmaması dikkat çekmektedir.

Sözlü Etkileşim Becerisi B1 ve B2 Seviyelerine İlişkin Bulgular

Tablo 3'te B1 ve B2 dil seviyelerinde yer alan Sözlü Etkileşim becerisi kazanımlarının Yenilenmiş Bloom Taksonomisinin bilişsel süreç boyutlarına göre incelenmesine ait bulgular verilmiştir.

Tablo 3. MVYTÖP'e Ait Sözlü Etkileşim B1 ve B2 Seviyeleri Kazanımlarının YBT'ye Göre Analizi

Bilişsel Süreç Boyutları	B1	B2	Toplam
Hatırlama	--	--	--
Anlama	8	10	18
Uygulama	35	29	64
Çözümleme	--	1	1
Değerlendirme	--	--	--
Yaratma	4	5	9
Toplam	47	45	92

Tablo 3 incelendiğinde, Sözlü Etkileşim Becerisi alanında B Dil Düzeyinde toplam 92 kazanım bulunmaktadır. Bu kazanımların 47'si B1 Seviyesinde, 45'si ise B2 Seviyesinde yer almaktadır. Anlama boyutunda tespit edilen 18 kazanımın 8'i B1, 10'u ise B2 seviyesinde bulunmaktadır. Uygulama boyutunda tespit edilen 64 kazanımın 35'i B1, 29'u B2 seviyesinde bulunmaktadır. Çözümleme boyutunda tespit edilen 1 kazanım ise B2 seviyesinde bulunmaktadır. Yaratma boyutunda tespit edilen 9 kazanımın 4'ü B1, 5'i ise B2 seviyesinde bulunmaktadır. Sonuç olarak, Sözlü Etkileşim becerisi alanında en çok kazanımın bilişsel sürecin uygulama boyutunda (64), en az kazanımın ise çözümleme boyutunda (1) yer aldığı görülmektedir. B Dil Düzeyinin her iki seviyesinde de bilişsel sürecin hatırlama ve değerlendirme boyutlarıyla ilgili kazanıma rastlanılmaması dikkat çekmektedir. Ayrıca B1 seviyesinde çözümleme boyutu ile ilgili kazanım olmadığı görülmektedir.

Sözlü Üretim Becerisi B1 ve B2 Seviyelerine İlişkin Bulgular

Tablo 4. MVYTÖP'e Ait Sözlü Üretim B1 ve B2 Seviyeleri Kazanımlarının YBT'ye Göre Analizi

Bilişsel Süreç Boyutları	B1	B2	Toplam
Hatırlama	3	--	3
Anlama	11	10	21
Uygulama	19	24	43
Çözümleme	3	2	5
Değerlendirme	4	4	8
Yaratma	11	9	20
Toplam	51	49	100

Tablo 4 incelendiğinde, Sözlü Üretim Becerisi alanında B1 ve B2 dil seviyelerinde toplam 100 kazanım bulunmaktadır. Bu kazanımların 51'i B1 seviyesinde, 49'u ise B2 seviyesinde yer almaktadır. Bilişsel sürecin hatırlama boyutunda tespit edilen 3 kazanımın üçü de B1 seviyesinde bulunmaktadır. Anlama boyutunda tespit edilen 21 kazanımın 11'i B1, 10'u ise B2 seviyesinde bulunmaktadır. Uygulama boyutunda tespit edilen 43 kazanımın 19'u B1, 24'ü B2 seviyesinde bulunmaktadır. Çözümleme boyutunda tespit edilen 5 kazanımın 3'ü B1, 2'si ise B2 seviyesinde bulunmaktadır. Değerlendirme boyutunda tespit edilen 8 kazanımın 4'ü B1, 4'ü ise B2 seviyesinde bulunmaktadır. Yaratma boyutunda tespit edilen 20 kazanımın 11'i B1, 9'u ise B2 seviyesinde bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Sözlü Üretim becerisi alanında en çok kazanımın bilişsel sürecin uygulama boyutunda (43), en az kazanımın ise hatırlama boyutunda (3) yer aldığı görülmektedir. B2 seviyesinde bilişsel sürecin hatırlama boyutuyla ilgili kazanıma rastlanılmamıştır.

Okuma Becerisi B1 ve B2 Seviyelerine İlişkin Bulgular

Tablo 5'te B1 ve B2 dil seviyelerinde yer alan Okuma becerisi kazanımlarının Yenilenmiş Bloom Taksonomisinin bilişsel süreç boyutlarına göre incelenmesine ait bulgular verilmiştir.

Tablo 5.TMFVTYÖP'e Ait Okuma B1 ve B2 Seviyeleri Kazanımlarının YBT'ye Göre Analizi

Bilişsel Süreç Boyutları	B1	B2	Toplam
Hatırlama	3	2	5
Anlama	27	25	52
Uygulama	4	6	10
Çözümleme	36	27	63
Değerlendirme	1	2	3
Yaratma	--	--	--
Toplam	71	62	133

Tablo 5 incelendiğinde, Okuma Becerisi alanında B1 ve B2 dil seviyelerinde toplam 133 kazanım bulunmaktadır. Bu kazanımların 71'i B1 seviyesinde, 62'si ise B2 seviyesinde yer almaktadır. Bilişsel sürecin hatırlama boyutunda tespit edilen 5 kazanımın 3'ü B1, 2'si B2 seviyesinde bulunmaktadır. Anlama boyutunda tespit edilen 52 kazanımın 27'si B1, 25'i ise B2 seviyesinde bulunmaktadır. Uygulama boyutunda tespit edilen 10 kazanımın 4'ü B1, 6'sı B2 seviyesinde bulunmaktadır. Çözümleme boyutunda tespit edilen 63 kazanımın 36'sı B1, 27'si ise B2 seviyesinde bulunmaktadır. Değerlendirme boyutunda tespit edilen 3 kazanımın 1'i B1, 2'si ise B2 seviyesinde bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Okuma becerisi alanında en çok kazanımın bilişsel sürecin çözümleme boyutunda (63), en az kazanımın ise değerlendirme boyutunda (3) yer aldığı görülmektedir. B1 ve B2 dil seviyelerinde bilişsel sürecin yaratma boyutuyla ilgili kazanıma rastlanılmaması dikkat çekmektedir.

Yazma becerisi B1 ve B2 seviyelerine ilişkin bulgular

Tablo 6'da B1 ve B2 dil seviyelerinde yer alan Yazma becerisi kazanımlarının Yenilenmiş Bloom Taksonomisinin bilişsel süreç boyutlarına göre incelenmesine ait bulgular verilmiştir.

Tablo 6.MVYTÖP'e Ait Yazma B1 ve B2 Seviyeleri Kazanımlarının YBT'ye Göre Analizi

Bilişsel Süreç Boyutları	B1	B2	Toplam
Hatırlama	4	2	6
Anlama	5	10	15
Uygulama	10	15	25
Çözümleme	2	1	3
Değerlendirme	1	3	4
Yaratma	45	35	80
Toplam	67	66	133

Tablo 6 incelendiğinde, Yazma becerisi alanında B1 ve B2 dil seviyelerinde toplam 133 kazanım bulunmaktadır. Bu kazanımların 67'si B1 seviyesinde, 66'sı ise B2 seviyesinde yer almaktadır. Bilişsel sürecin hatırlama boyutunda tespit edilen 6 kazanımın 4'ü B1, 2'si B2 seviyesinde bulunmaktadır. Anlama boyutunda tespit edilen 15 kazanımın 5'i B1, 10'u ise B2 seviyesinde bulunmaktadır. Uygulama boyutunda tespit edilen 25 kazanımın 10'u B1, 15'i B2 seviyesinde bulunmaktadır. Çözümleme boyutunda tespit edilen 3 kazanımın 2'si B1, 1'i ise B2 seviyesinde bulunmaktadır. Değerlendirme boyutunda tespit edilen 4 kazanımın 1'i B1, 3'ü ise B2 seviyesinde bulunmaktadır. Yaratma boyutunda tespit edilen 80 kazanımın 45'i B1, 35'i ise B2 seviyesinde bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Yazma becerisi alanında en çok kazanımın bilişsel sürecin yaratma boyutunda (80), en az kazanımın ise çözümleme boyutunda (3) yer aldığı görülmektedir.

B1 Düzeyi Kazanımlarına İlişkin Bulgular

Tablo 7’de B1 düzeyinde yer alan kazanımların Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre incelenmesine ait bilgiler verilmiştir.

Tablo 7. MVYTÖP’e Ait B1 Seviyesi Kazanımlarının YBT’ye Göre Analizi

Dil Becerileri	Bilişsel Süreç Boyutu					
	Hatırlama	Anlama	Uygulama	Çözümleme	Değerlendirme	Yaratma
Dinleme/İzleme	6	33	10	17	--	--
Sözlü Etkileşim	--	8	35	--	--	4
Sözlü Üretim	3	11	19	3	4	11
Okuma	3	27	4	36	1	--
Yazma	4	5	10	2	1	45
Toplam	16	84	78	58	6	60

Tablo 7 incelendiğinde, B1 düzeyinde bilişsel sürecin Hatırlama boyutunda toplam 16 kazanım tespit edilmiştir. Bu kazanımların 6’sı Dinleme/İzleme, 3’ü Sözlü Üretim, 3’ü Okuma ve 4’ü Yazma becerisi alanında yer almaktadır. Bilişsel sürecin Anlama boyutunda bulunan toplam 84 kazanımın 33’ü Dinleme/İzleme, 8’i Sözlü Etkileşim, 11’i Sözlü Üretim, 27’si Okuma ve 5’i Yazma becerisi alanında bulunmaktadır. 10’unun Dinleme/İzleme, 35’inin Sözlü Etkileşim, 19’unun Sözlü Üretim, 4’ünün Okuma ve 10’unun Yazma becerisi alanında bulunduğu toplam 78 kazanımın, bilişsel sürecin Uygulama boyutunda yer aldığı görülmektedir. Bilişsel sürecin Çözümleme boyutunda toplam 58 kazanım tespit edilmiştir. Bu kazanımların 17’si Dinleme/İzleme, 3’ü Sözlü Üretim, 36’sı Okuma ve 2’si Yazma becerisi alanında bulunmaktadır. Sözlü Etkileşim alanında ise bilişsel sürecin Çözümleme boyutu ile ilgili kazanım tespit edilmemiştir. Bilişsel sürecin Değerlendirme boyutunda bulunan toplam 6 kazanımın 4’ü Sözlü Üretim, 1’i Okuma ve 1’i Yazma becerisi alanında yer almaktadır. Dinleme/İzleme ve Sözlü Etkileşim alanlarında ise Değerlendirme boyutu ile ilgili kazanım tespit edilmemiştir.

Bilişsel sürecin Yaratma boyutunda ise toplam 60 kazanım tespit edilmiştir. Bu kazanımların 4’ü Sözlü Etkileşim, 11’i Sözlü Üretim ve 45’i Yazma becerisi alanında yer almaktadır. Dinleme/İzleme ve Okuma becerisi alanlarında ise bilişsel sürecin Yaratma boyutu ile ilgili kazanım tespit edilmemiştir.

Sonuç olarak, B1 düzeyinde en çok kazanımın bilişsel sürecin Anlama boyutunda (84), en az kazanımın ise Değerlendirme boyutunda (6) yer aldığı görülmektedir. Dinleme/İzleme alanında Değerlendirme ve Yaratma boyutlarına; Sözlü Etkileşim alanında Hatırlama, Çözümleme ve Değerlendirme boyutlarına ve Okuma alanında ise Yaratma boyutuna ait kazanımlara yer verilmediği dikkat çekmektedir.

B2 Düzeyi Kazanımlarına İlişkin Bulgular

Tablo 8’de B2 düzeyinde yer alan kazanımların Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre incelenmesine ait bilgiler verilmiştir.

Tablo 8. MVYTÖP’e Ait B2 Seviyesi Kazanımlarının YBT’ye Göre Analizi

Dil Becerileri	Bilişsel Süreç Boyutu					
	Hatırlama	Anlama	Uygulama	Çözümleme	Değerlendirme	Yaratma
Dinleme/İzleme	2	23	3	16	2	--
Sözlü Etkileşim	--	10	29	1	--	5
Sözlü Üretim	--	10	24	2	4	9
Okuma	2	25	6	27	2	--
Yazma	2	10	15	1	3	35
Toplam	6	78	77	47	11	49

Tablo 8 incelendiğinde, B2 düzeyinde bilişsel sürecin Hatırlama boyutunda toplam 6 kazanım tespit edilmiştir. Bu kazanımların 2'si Dinleme/İzleme, 2'si Okuma ve 2'si Yazma alanlarında yer almaktadır. Bilişsel sürecin Anlama boyutunda tespit edilen toplam 78 kazanımın 23'ü Dinleme/İzleme, 10'u Sözlü Etkileşim, 10'u Sözlü Üretim, 25'i Okuma ve 10'u Yazma alanlarında yer almaktadır. Bilişsel sürecin Uygulama boyutunda toplam 77 kazanım tespit edilmiştir. Bu kazanımların 3'ü Dinleme/İzleme, 29'u Sözlü Etkileşim, 24'ü Sözlü Üretim, 6'sı Okuma ve 15'i Yazma alanlarında görülmektedir. 16'sının Dinleme/İzleme, 1'inin Sözlü Etkileşim, 2'nin Sözlü Üretim, 27'sinin Okuma ve 1'inin Yazma becerisi alanında bulunduğu toplam 47 kazanımın, bilişsel sürecin Çözümleme boyutunda yer aldığı görülmektedir. Bilişsel sürecin Değerlendirme boyutunda tespit edilen toplam 11 kazanımın 2'si Dinleme/İzleme, 4'ü Sözlü Üretim, 2'si Okuma ve 3'ü Yazma alanlarında yer almaktadır. Bilişsel sürecin Yaratma boyutunda toplam 49 kazanım tespit edilmiştir. Bu kazanımların 5'i Sözlü Etkileşim, 9'u Sözlü Üretim ve 35'i Yazma becerisi alanlarında görülmektedir.

Sonuç olarak, B2 düzeyinde en çok kazanımın bilişsel sürecin Anlama boyutunda (78), en az kazanımın ise Hatırlama boyutunda (6) yer aldığı görülmektedir. Dinleme/İzleme alanında Yaratma, Sözlü Etkileşim alanında Hatırlama ve Değerlendirme, Sözlü Üretim alanında Hatırlama, Okuma alanında ise Yaratma boyutuna ait kazanımlara yer verilmediği dikkat çekmektedir. Söz konusu programda yer alan A1, A2 ve C1 seviyelerindeki kazanımlar da Yenilenmiş Bloom Taksonomisinin bilişsel süreç boyutuna göre incelenebilir.

Tartışma ve Sonuç

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi programında yer alan B1 ve B2 dil seviyelerinde bulunan tüm kazanımlara bilişsel süreç boyutları açısından bakıldığında kazanımların Anlama, Uygulama ve Çözümleme basamaklarında yoğunlukta olduğu ortaya çıkmıştır. Güde (2021) "Ortaöğretim hazırlık sınıfı İngilizce öğretim programının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre değerlendirilmesi" adlı yaptığı çalışmada, incelenen kazanımların alt düzey düşünme becerilerinden olan "Anlama" ve "Uygulama" boyutlarında yoğunluk gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. İki araştırmancının verileri bu yönden birbirini desteklemektedir.

Söz konusu programda yer alan B1 ve B2 dil seviyelerinde bulunan tüm kazanımlara bilişsel süreç boyutları açısından bakıldığında, Hatırlama ve Değerlendirme basamaklarının yeterli düzeyde yer almadığı sonucuna ulaşılmıştır. Arı (2018) "2015 ve 2017 ortaokul Türkçe öğretim programlarındaki kazanımların Yenilenmiş Bloom Taksonomisine ve öğretmen görüşlerine göre incelenmesi" isimli yürüttüğü çalışmada, bilişsel süreç boyutunun Hatırlama ve Değerlendirme basamaklarına yeteri kadar yer verilmediğini ifade etmektedir. Ayrıca Karagöl (2020) "Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre güncel Türkçe öğretim programları" adlı yaptığı çalışmada üst düzey bilişsel becerilerden biri olana Değerlendirme basamağını içeren kazanım ifadelerinin programda yer alma durumunun düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Emre (2020) "Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre değerlendirilmesi" isimli çalışmasında, Değerlendirme boyutunun programda çok zayıf kaldığını belirtmiştir. Araştırma verileri bu yönden birbirini destekler niteliktedir.

Dinleme/İzleme becerisi anlama becerileri başlığı altında olduğundan ve bireyin dinlediklerinden/izlediklerinden hareketle bir anlam oluşturma ve yorumlama süreci içerisinden dolayı, B1 ve B2 seviyelerinde incelenen Dinleme/İzleme kazanımlarının çoğunun YBT'nin bilişsel süreç boyutundaki Anlama basamağında yer alması, gayet olağan ve beklenen bir durumdur. Geri kalan diğer kazanımlar Hatırlama, Uygulama, Çözümleme ve Değerlendirme basamaklarında yer almaktadır. Fakat B1 ve B2 dil seviyelerinde Dinleme/İzleme becerisi alanına yönelik, bilişsel sürecin Yaratma boyutuna ait bir kazanıma yer verilmemesi dikkat çekmektedir. Yaratma basamağı, taksonominin en üst düzeyidir. Dolayısıyla her beceri alanında ve her dil seviyesinde temsili bile olsa Yaratma basamağına yönelik kazanım olması, dil öğretimi açısından olumlu etki oluşturacaktır. Ayrıca B1 dil seviyesinde Dinleme/İzleme becerisi alanında Değerlendirme basamağına ait kazanım örneği bulunmamaktadır. Değerlendirme basamağı, taksonominin üst düzey basamakları arasında yer almakta ve her dil seviyesi ve beceri alanında mutlaka yer almalıdır.

Sözlü Etkileşim becerisi, konuşma becerisinin etkileşim hâlinde olma sürecini oluşturmaktadır. Bunun yanında konuşma becerisi, verici dil becerileri veya anlatma becerileri başlığı altında bulunmaktadır. Sözlü Etkileşim becerisi alanında incelenen B1 ve B2 dil seviyelerindeki kazanımların genel anlamda bilişsel sürecin Uygulama boyutunda yer aldığı görülmektedir. Zaten bu sonucun çıkması olağan ve olması gereken bir durumdur. Doğası gereği sözlü etkileşim, etkileşim halinde olmayı gerektirmektedir. Geri kalan diğer kazanımlara bakıldığında Anlama ve Çözümleme basamaklarına yönelik olduğu görülmektedir. Ancak, Sözlü Etkileşim becerisi alanında

incelenen her iki dil seviyesinde de bilişsel sürecin Değerlendirme boyutuna ait kazanım ile karşılaşmamıştır. Değerlendirme basamağı, taksonominin üst düzey basamakları arasında yer almaktadır. Bundan dolayı, bir öğretim programındaki kazanımlar, taksonominin üst düzey basamaklarına ne düzeyde hitap ederse, öğretim sürecinin etkili olması da o düzeyde artacaktır. Buna ilaveten, Sözlü Etkileşim becerisi alanında B1 dil seviyesinde Çözümleme, B2 dil seviyesinde ise Hatırlama basamağına yönelik kazanım örneği bulunmamaktadır. Gerekli çalışmalar yapılmalı ve bu eksiklik giderilmelidir.

Sözlü Üretim becerisi, konuşma becerisinin oluşturma, ürün ortaya çıkarma yani yaratma boyutunu meydana getirmekte ve bu yönüyle verici dil ya da anlatma becerilerine girmektedir. Bundan dolayı bu seviyelerdeki kazanımlar, bilişsel sürecin Uygulama ve Yaratma boyutlarına fazlaca hitap etmektedir. Sözlü Üretim becerisi alanında incelenen kazanımlarının, Sözlü Etkileşim becerisi alanında incelenen B1 ve B2 dil seviyelerindeki kazanımlar gibi en fazla, bilişsel sürecin Uygulama boyutunda yer aldığı görülmektedir. Geri kalan kazanımlar, bilişsel sürecin diğer boyutlarında yer almaktadır. Fakat, B2 seviyesinde Hatırlama basamağına ait kazanım bulunmamaktadır. Hatırlama basamağı, taksonominin en alt düzey basamağıdır. B2 dil seviyesi ise üst düzey seviyelerden biridir. Üst düzey bir dil seviyesinde en alt düzey bile olsa hatırlama basamağına yönelik kazanım bulunması, öğretimin etkililiği için önerilmektedir.

Okuma becerisi, alıcı dil veya anlama becerileri başlığı altında bulunduğundan ve anlam oluşturma sürecini içerdiğinden dolayı bu beceri alanında incelenen kazanımlar çoğunlukla bilişsel sürecin Anlama boyutunda yer almaktadır. Böyle bir sonuç olağan ve olması gereken bir durumdur. Kazanımların genel anlamda bilişsel sürecin Anlama boyutunda yer almasına karşın en çok kazanım Çözümleme basamağına bulunmaktadır. B1 dil seviyesi ve özellikle B2 dil seviyesi üst düzey sayılabilecek dil seviyeleridir. Çözümleme basamağı da taksonominin üst düzey basamakları arasındadır. Dolayısıyla böyle bir sonucun ortaya çıkması olağan bir durumdur. Fakat, diğer sonuçlara bakıldığında dikkat çekici bir durum söz konusudur. Okuma becerisi alanında incelenen her iki seviyede de bilişsel sürecin ve taksonominin en üst basamağı olan Yaratma boyutu ile ilgili kazanıma rastlanılmamıştır.

Yazma becerisi, teorik olarak öğrenilmiş veya edinilmiş bilgilerin pratiğe dökülmesi yani bilgilerin uygulanması sürecini kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle Yazma, orijinal bir ürün meydana getirme, oluşturma ve yaratmaya yönelik bir dil becerisidir. Aynı zamanda Yazma becerisi verici dil veya anlatma becerileri arasında yer almaktadır. Bu açıklamalar ışığında, her iki dil seviyesindeki kazanımların çoğunun, bilişsel sürecin Uygulama ve Yaratma basamaklarında yer aldığı görülmektedir. En fazla kazanım ise bilişsel sürecin Yaratma boyutunda yer almaktadır.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi programında yer alan B1 ve B2 dil seviyelerinde bulunan tüm kazanımlara bilişsel süreç boyutları açısından bakıldığında kazanımların Anlama, Uygulama ve Çözümleme basamaklarında yoğunlukta olduğu ortaya çıkmıştır. Güde (2021) “Ortaöğretim hazırlık sınıfı İngilizce öğretim programının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre değerlendirilmesi” adlı yaptığı çalışmada, incelenen kazanımların alt düzey düşünme becerilerinden olan “Anlama” ve “Uygulama” boyutlarında yoğunluk gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. İki araştırmanın verileri bu yönden birbirini desteklemektedir.

Söz konusu programda yer alan B1 ve B2 dil seviyelerinde bulunan tüm kazanımlara bilişsel süreç boyutları açısından bakıldığında, Hatırlama ve Değerlendirme basamaklarının yeterli düzeyde yer almadığı sonucuna ulaşılmıştır. Arı (2018) “2015 ve 2017 ortaokul Türkçe öğretim programlarındaki kazanımların Yenilenmiş Bloom Taksonomisine ve öğretmen görüşlerine göre incelenmesi” isimli yürüttüğü çalışmada, bilişsel süreç boyutunun Hatırlama ve Değerlendirme basamaklarına yeteri kadar yer verilmediğini ifade etmektedir. Ayrıca Karagöl (2020) “Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre güncel Türkçe öğretim programları” adlı yaptığı çalışmada üst düzey bilişsel becerilerden biri olana Değerlendirme basamağını içeren kazanım ifadelerinin programda yer alma durumunun düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Emre (2020) “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre değerlendirilmesi” isimli çalışmasında, Değerlendirme boyutunun programda çok zayıf kaldığını belirtmiştir. Araştırma verileri bu yönden birbirini destekler niteliktedir.

B1 ve B2 dil seviyelerindeki kazanımların bilişsel süreç boyutlarına göre incelemesi sonucunda ortaya çıkan bulgular dil becerileri bağlamında incelendiğinde kimi dil becerileri alanında bilişsel sürecin bazı boyutlarına ilişkin kazanımlara rastlanılmadığı görülmektedir. Örneğin, B1 dil seviyesinde Dinleme/İzleme beceri alanında Değerlendirme ve Yaratma basamakları; Sözlü Etkileşim beceri alanında Hatırlama, Çözümleme ve Değerlendirme basamakları; Okuma becerisi alanında ise Yaratma basamağına ait kazanım örneği

bulunmamaktadır. B2 dil seviyesine gelindiğinde Dinleme/İzleme beceri alanında Yaratma basamağı; Sözlü Etkileşim beceri alanında Hatırlama ve Değerlendirme basamakları; Sözlü Üretim becerisi alanında Hatırlama basamağı ve Okuma becerisi alanında ise Yaratma basamağına yönelik kazanım örnekleri bulunmamaktadır.

Araştırma sonucunda, Türkiye Maarif Vakfı tarafından hazırlanan Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programındaki B1 ve B2 dil seviyelerinde bulunan kazanımların, Yenilenmiş Bloom Taksonomisinin bilişsel süreç boyutlarına göre dil becerileri açısından genel anlamda tutarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, kimi bilişsel süreç boyutuna dil becerileri bağlamında ağırlık verilmesi gerektiği önem arz etmektedir. Örneğin gerek B1 dil seviyesinde gerekse B2 dil seviyesinde bilişsel sürecin Değerlendirme boyutu yüzeysel kalmaktadır. Değerlendirme basamağı, taksonominin üst düzey basamakları arasında yer almaktadır. Bu yüzden, B1 ve B2 dil seviyelerinin üst düzey bilişsel süreç basamaklarını barındırması, öğretim sürecinin etkililiği açısından önem arz etmektedir.

Öneriler

Çalışmanın bu kısmında araştırma neticesinde ortaya çıkan sonuçlardan hareketle bazı önerilerde bulunulmuştur. Öneriler:

- Bu araştırma neticesinde ortaya çıkan sonuçlar ışında, Türkiye Maarif Vakfının hazırladığı Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programındaki B1 dil seviyesinde Dinleme/İzleme becerisi alanında Değerlendirme, Sözlü Etkileşim becerisi alanında Çözümleme ve Değerlendirme basamaklarına ait kazanım eksiklikleri giderilebilir. Ayrıca Okuma ve Yazma becerisi alanlarındaki Değerlendirme basamağına ait kazanımlar artırılabilir.
- B2 seviyesinde Sözlü Etkileşim becerisi alanında Hatırlama ve Değerlendirme, Sözlü Üretim becerisi alanında ise Hatırlama basamağına yönelik kazanım eksiklikleri giderilebilir.
- Programda yer alan kazanımlara yönelik yapılan taksonomik incelemenin beceri alanlarına göre dağılımına bakıldığında, B2 seviyesinde Okuma becerisi alanında taksonominin üst düzey basamaklarından biri olan Yaratma boyutunu içeren kazanım yoksunluğu giderilebilir ve Uygulama basamağına ait kazanım sayısı artırılabilir. Yazma becerisi alanında ise Çözümleme basamağına ait kazanım sayısı artırılabilir.
- Programda yer alan kazanımlara yönelik yapılan taksonomik incelemenin dil seviyelerine göre dağılımına bakıldığında, taksonominin üst düzey basamaklarından biri olan Değerlendirme boyutuna yönelik özellikle B2 seviyesindeki kazanım sayısı artırılabilir.
- Söz konusu programda yer alan C1 seviyesindeki kazanımlar da araştırmacılar tarafından Yenilenmiş Bloom Taksonomisinin bilişsel süreç boyutlarına ve/veya bilgi boyutuna göre incelenebilir.

Kaynakça

- Anderson, L. W. & Krathwohl, D. R. & Airasian, P. W. & Cruikshank, K. A. & Mayer, R. E. & Pintrich, P. R. & Raths, J. & Wittrock, M. C. (2021). *Öğrenme öğretim ve değerlendirme ile ilgili bir sınıflama: Bloom'un eğitim hedefleri ile ilgili sınıflamasının güncelleştirilmiş biçimi* (Çev. D. A. Özçelik). Pegem Akademi.
- Arı, T. (2018). *2015 ve 2017 Ortaokul Türkçe öğretim programlarındaki kazanımların yenilenmiş bloom taksonomisine ve öğretmen görüşlerine göre incelenmesi* (Tez No. 534456) [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Aslan, M. & Atik, U. (2018). 2015 ve 2017 İlkokul Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının revize edilmiş Bloom taksonomisine göre incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7(1), 528-547. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/teke/issue/36208/407459>
- Avşar, G. & Mete, F. (2018). Türkçe öğretim programlarında kullanılan fiillerin yenilenmiş Bloom taksonomisine göre sınıflandırılması. *Karaelmas Journal of Educational Sciences*, 6, 75-87. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kebd/issue/67874/1051529>
- Başar, U. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin politikası nasıl olmalıdır? E. Boylu & L. İltar (Eds.), *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi* içinde (1. baskı, s. 29- 61). Pegem Akademi.
- Biçer, N. (2020). Türkçe eğitiminde güncel durum. C. Ayyılmaz, O. Er ve İ. Çoban (Eds.), *Türkçe Eğitiminin Güncel Sorunları* içinde (1. baskı, s. 45-72). Eğiten Kitap.
- Bümen, Nilay T. (2006). Program Geliştirmede Bir Dönüm Noktası: Yenilenmiş Bloom Taksonomisi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 11(2), 327-348. <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/837>

- Büyükalan-Filiz, S. & Yıldırım, N. (2019). Ortaokul Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının revize edilmiş Bloom taksonomisine göre analizi. *Elementary Education Online*, 18(4), 1550-1573. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ilkonline/article/632521>
- Çerçi, A. (2018). 2018 Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının (5, 6, 7, 8. sınıf) yenilenen Bloom taksonomine göre incelenmesi. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 6(12), 70-81. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oyea/issue/42065/487733>
- Çiftçi, Ö. (2010). İlköğretim Türkçe öğretim programında 5. sınıfa ait okuduğunu anlama kazanımlarının bilişsel beceriler yönünden değerlendirilmesi. *TÜBAR*, 27, 185-200. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubar/issue/16968/177229#article_cite
- Emre, K. (2020). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi programının yenilenmiş bloom taksonomisine göre değerlendirilmesi* (Tez No. 643830) [Yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Eroğlu, D. & Kuzu, T. S. (2014). Türkçe ders kitaplarındaki dilbilgisi kazanımlarının ve sorularının yenilenmiş Bloom taksonomisine göre değerlendirilmesi. *Baskent University Journal of Education*, 1(1), 72-80. <https://buje.baskent.edu.tr/index.php/buje/article/view/12>
- Güde, Y. C. (2021). *Ortaöğretim hazırlık sınıfı İngilizce öğretim programının yenilenmiş bloom taksonomisine göre değerlendirilmesi* (Tez No. 660428) [Yüksek lisans tezi, Ufuk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Kara, M. (2011). Avrupa dilleri öğretimi ortak çerçeve metni doğrultusunda Türkçe öğrenen yabancılara A1-A2 seviyesinde Türkçe öğretim programı örneği. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 3(3), 157-195. https://dieweltdertuerken.org/index.php/ZfWT/article/view/287/m_kara
- Karagöl, E. (2020). Yenilenmiş Bloom taksonomisine göre güncel Türkçe öğretim programları. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 56- 71. Doi: 10.31464/jlere.666641.
- Türkiye Maarif Vakfı. (2020, Şubat). *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı (MVYTÖP)*. <https://turkiyemaarif.org/editions/turkcenin-yabanci-dil-olarak-ogretimi-programi-2-baski>
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (Çev. S. Turan). Nobel Kitabevi.
- Miles M. B. & Huberman A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Sage Publications, Inc.
- Phutkaradze, M. (2018). *Düzensiz göçmenlerin dil ihtiyacı analizi ve bir program önerisi*. (Tez No. 516298) [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Sönmez, V. (2001). *Program geliştirmede öğretmen el kitabı*. Anı Yayıncılık.
- Şimşek, H. & Yıldırım, A. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Kitabevi.
- Ulutaş, M. & Kara, M. (2019). TÖMER Türkçe öğretim programları okuma kazanımlarının bilişsel stratejiler açısından incelenmesi. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 232-250. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jlere/issue/49541/575801>
- Ulutaş, M. (2016). *Türkiye’de yükseköğrenim görececek yabancılar için özel amaçlı Türkçe öğretimine yönelik program geliştirme: bir model önerisi* (Tez No. 450195) [Doktora tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Yurdabakan, İ. (2012). Bloom’un revize edilen taksonomisinin eğitimde ölçme ve değerlendirmeye etkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 327-348. https://www.researchgate.net/publication/232806269_Bloom'un_Revize_Edilen_Taksonomisinin_Egitimde_Olcmeye_ve_Degerlendirmeye_Etkileri [The Effects of Bloom's Revised Taxonomy on Measurement and Evaluation in Education](https://www.researchgate.net/publication/232806269_Bloom'un_Revize_Edilen_Taksonomisinin_Egitimde_Olcmeye_ve_Degerlendirmeye_Etkileri)

EXTENDED SUMMARY

Changing global conditions have brought forth certain demands, and teaching Turkish as a foreign language has also found its place among these needs. The expansion of geographical regions where Turkish is taught as a foreign language and the growing number of individuals aspiring to learn Turkish within Turkey's borders necessitate a serious examination of Turkish language teaching studies (Başar, 2019). In institutions and organizations that teach Turkish as a foreign language, the teaching process was not carried out unplanned and unscheduled, and the curriculum or plans prepared by them in the language teaching process were used in each institution and organization. However, the absence of a standardized Turkish foreign language teaching program has brought various challenges, such as divergent objectives, content, and student proficiency levels. This situation has made it difficult to find common ground in the field and has occasionally led to confusion (Biçer, 2020). Various studies have been conducted to propose solutions to these problems and establish standardized language teaching practices.

The main purpose of this study is to determine how the achievements in the Teaching Turkish as a Foreign Language Program are distributed according to the cognitive process dimensions of the Revised Bloom Taxonomy. Based on this general aim, it is aimed to determine the distribution of the learning outcomes according to language levels and skill areas. The document of the research consists of the learning outcomes in the B1 and B2 language levels in the Teaching Turkish as a Foreign Language Program, which was prepared by the Turkish Maarif Foundation and published in the second edition. The reason why B1 and B2 level learning outcomes are included in the scope of the research is that it reflects the intermediate level.

This study is important because it is research on the most up-to-date version of the program. Since the program prepared by the Maarif Foundation fully includes the program preparation processes and is detailed, and is the most comprehensive study for the program need in the field, this study for the program in question will help the changes, updates, and improvements to be made on the program in the future.

The research was conducted using basic qualitative research. The data of the research were collected using the document analysis method. The data of the research were collected in two stages. In the first stage, the teaching Turkish as a foreign language program, which was used as research material, was accessed through the official website of the Turkish Maarif Foundation. In the second stage, the intermediate-level learning outcomes in the program were determined and then these learning outcomes were examined one by one according to the cognitive process dimensions of the Revised Bloom Taxonomy. The fact that the Bloom Taxonomy has been used by researchers for many years, does not raise doubts about its validity and reliability, and has been updated according to new developments are among the reasons for its use in this study.

The content analysis method was used in the analysis of the research data. The learning outcomes at the B1 and B2 levels in the Teaching Turkish as a Foreign Language Program were classified using the learning outcome analysis list according to the cognitive process dimensions of the Revised Bloom Taxonomy. With this classification, it was determined at which step of the cognitive process dimension the learning outcomes were. The data obtained as a result of the classification were examined by the second researcher, and then these data were shown separately according to the skill areas in line with the common opinions. Later, a language level table containing general information was prepared and information on all B1 and B2 levels was shown in two different tables.

When the findings were examined in the context of language skills, no learning outcomes were found regarding some aspects of the cognitive process in the field of some language skills. For example, Evaluate and Create steps in the Listening / Watching skill field at the B1 language level; Analyze and Evaluate steps in the field of Verbal Interaction; In the field of reading skill, there is no example of the learning outcomes of the Create step. At the B2 language level, the Create step in the Listening / Watching skill field; Remember and Evaluate steps

in Verbal Interaction skill; in the field of Verbal Production skill, there are no examples of the Remember step and in the field of Reading skill, there are no examples of learning outcomes for the Create step. As a result of the research, it has been concluded that the learning outcomes at the B1 and B2 language levels in the program are generally consistent in terms of language skills according to the cognitive process dimensions of the Revised Bloom Taxonomy.

ÇOCUK YOKSULLUĞU: KÜRESEL BİR SORUNUN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

CHILD POVERTY: BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF A GLOBAL PROBLEM

Metin BULU

Ardahan Üniversitesi

Çıldır MYO

Sosyal Hizmetler Bölümü

shumetinbulu@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0635-9914

Kutay ÜSTÜN

Ardahan Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

kutayustun@ardahan.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2572-2264

Geliş Tarihi:

27.05.2023

Kabul Tarihi:

07.12.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Çocuk

Çocuk Yoksulluğu

Scopus

Bibliyometrik Analiz

Keywords

Child

Child Poverty

Scopus

Bibliometric

Analysis

ÖZ

Tarih boyunca, her dönem yoksulluk toplumlarda var olan bir sorundur. Günümüzde ise yoksulluk, gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerle sınırlı kalmayarak, gelişmiş sanayi toplumlarında da yaygın ve sürekli bir durum haline gelerek küresel bir sorun olmuştur. Bu bağlamda, çocuk yoksulluğuyla ilgili sorunların belirlenmesi ve sorunla ilgili tüm politika araçlarının etkin bir şekilde geliştirilmesi amacıyla farklı alanlarda çeşitli akademik çalışmalar yayınlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, Scopus veri tabanında yer alan “çocuk yoksulluğu” konulu çalışmaları bibliyometrik bir perspektifle incelemektir. Literatürde birçok bibliyometrik çalışma olmasına rağmen, “çocuk yoksulluğu” konusunda mevcut durumu ortaya koyan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu doğrultuda, 2023 yılı yayınlarını içermeyen ve Scopus üzerinde yapılan bir arama ile “Child Poverty” veya “Children Poverty” anahtar kelimelerini içeren toplamda 1526 çalışma analiz edilmiştir. Analiz kapsamında yayınların dağılımı hakkında genel bilgiler verilmiş ve VOSviewer kullanılarak görselleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, çocuk yoksulluğuyla ilgili en fazla yayın 2022 yılında yapılmış olup, yayınların çoğunluğunu makaleler oluşturmaktadır. En çok yayım yapan ülkeler arasında ABD öne çıkmaktadır. 2011 yılından itibaren çocuk yoksulluğuyla ilgili yayınlara yapılan atıf sayısında bir azalma gözlenmektedir. En çok yayım yapan kurumlar ise sırasıyla Oxford Üniversitesi ve UNICEF olarak belirlenmiştir. VOSviewer programı kullanılarak elde edilen sonuçlar, en çok kullanılan anahtar kelimelerin “çocuk yoksulluğu” ve “yoksulluk” olduğunu göstermektedir.

ABSTRACT

Poverty has been a prevalent issue in societies throughout history. In modern times, poverty has become a widespread and persistent condition not limited to underdeveloped or developing countries but also affecting developed industrial societies, thus becoming a global problem. Child poverty, in particular, has been the focus of various academic studies in different fields, aiming to identify the problems associated with it and develop effective policy tools. Despite the existence of numerous bibliometric studies in the literature, no study has been found that specifically addresses the current state of research on child poverty. Therefore, this study aims to examine the literature on child poverty using a bibliometric perspective, focusing on the works available in the Scopus database. A total of 1526 studies containing the keywords “Child Poverty” or “Children Poverty” were analyzed through a search conducted on Scopus, excluding publications from the year 2023. The analysis provided general information about the distribution of publications, which was further visualized using VOSviewer. The results indicate that the highest number of publications on child poverty was recorded in 2022, with articles constituting the majority of the publications. The United States stands out as the country with the highest number of publications, and a decrease in citation counts for child poverty-related publications has been observed since 2011. The institutions with the highest number of publications are Oxford University and UNICEF, respectively. The results obtained through VOSviewer indicate that the most frequently used keywords are “child poverty” and “poverty”.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1303339>

Atıf/Cite as: Bulu, M., & Üstün, K. (2023). Çocuk yoksulluğu: Küresel bir sorunun bibliyometrik analizi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2377-2393.

Giriş

Yoksulluk insanlık tarihi boyunca toplumsal bir sorun olarak var olmuştur. Günümüzde yoksulluk sadece gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş sanayi toplumlarında da yaygın ve sürekli bir olgu haline gelmiştir. 1990'lı yılların başından itibaren uluslararası kuruluşlar, yoksul ülkelere yardım etmek ve yoksulluğu azaltmak için yeni stratejiler geliştirmişlerdir. Dolayısıyla, yoksulluk yalnızca bir ulusal mesele değil, aynı zamanda küresel bir sorun haline gelmiştir. Yoksulluk, temel maddi olanaklara erişememe durumunu ve asgari yaşam standardını sürdürülebilmek için gerekli mal ve hizmetlerden yoksun kalınmasını tarif etmektedir. Bu durum, gelir yetersizliği veya yoksulluğa neden olan diğer faktörlere bağlı olarak ortaya çıkar ve kişilerin sosyal olarak mahrum hissetmelerine yol açabilir (Topgöl, 2013).

Yoksulluk, toplumsal, siyasal, kültürel açıdan değerlendirildiğinde çok boyutlu bir olgudur. Yoksulluk çerçevesinde gelişen tanımlamalar, yoksulluğun nasıl ölçülmesi ve açıklanması gerektiği ile ilgili yaklaşımlar, bu çok boyutluluğun farklı şekillerde ifadeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde küresel bir sorun haline gelen yoksulluk, toplumları her açıdan olumsuz yönde etkilemektedir. Yoksulluk sadece bir şeyin yokluğu ile tanımlanamamaktadır. Yoksulluğun ne anlama geldiği, soruyu kimin sorduğuna, nasıl anlaşıldığına ve kimin yanıt verdiğine bağlıdır (Chambers, 2006).

Yoksulluğun nasıl anlaşılıp tanımlandığına dair kavramsallaştırmalar, gerekli önlemlerin belirlenmesinde hayati bir rol oynamaktadır. Ancak, ölçümler genellikle yoksulluk tanımlarını ve kavramsallaştırmalarını yönlendirmekte, mevcut verilerin kullanılabilirliği ölçüm kararlarının merkezinde yer almaktadır. Yoksulluk tanımı hakkındaki tartışmalar artarken, gelire dayalı yoksulluk ölçümleri, verilerin mevcudiyeti, zamana ve yere göre karşılaştırılabilirliği nedeniyle oldukça etkilidir (Bessell, 2022).

“Bireylerin fizyolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamada yetersizlik durumunu açıklayan bir kavram olarak yoksulluk, genellikle maddi unsurlar çerçevesinde” (Günaydın, 2020) yorumlanmakla birlikte yoksulluk sadece maddi boyutları olan bir olgu değil aynı zamanda bireyler üzerinde ciddi psiko-sosyal etkileri olan da bir konudur. Son yıllarda, yoksulluğun çok boyutlu kavramlaştırmasına doğru bir kayma olmuştur. Sen'in kapasite yaklaşımından etkilenen ve İnsani Gelişim Endeksi üzerine inşa edilen “Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi” (MPI), yoksulluk ölçümünü gelirden öte, insan gelişiminin temel alanlarını değerlendirmek için etkili olmuştur (Alkire, 2005; Alkire & Foster, 2011).

Yoksulluk, sadece insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamamasının yarattığı fiziksel sorunlardan ibaret değildir. Aynı zamanda, yoksul insanların toplumdaki yerinden kopmasına, dışlanmasına ve yalnızlaşmasına yol açan bir durumdur. Bu nedenle, yoksulluğu sosyal bir olgu olarak da anlamak gerekir (Günaydın, 2020). Sosyal dışlanma, Yoksulluk, toplumla bütünleşemeyen, toplumsal faaliyetlerden uzak kalan, toplumun kenarına itilen ve toplumsal sorunlar yaşayan bir grup insanın durumudur (Açıkgöz & Yusufoglu, 2012).

Yoksulluk, karar verme süreçlerinde katılımı kimi zaman engelleyen, kimi zaman azaltan, sosyal ilişkileri olumsuz yönde etkileyen, bireylerin üyesi oldukları toplumla bütünleşmelerine engel olan bir durumdur. Yoksulluk ve psiko-sosyal boyutları düşünüldüğünde, utanma ve damgalanmanın sıklıkla karşılaşılan durumlar olduğu görülmektedir. Damgalanmış birey, diğer kişilerin görüşlerini dikkate alıyorsa derin bir utançla kendisini güçsüz ve değersiz hissedecektir (Reyles, 2007). Bahsi geçen bu duyguların sadece bireysel açıdan değil toplumsal açıdan da etkileri bulunmaktadır. Sosyal dışlanmanın artması, yoksulluğun kalıcı hale gelmesinde etkili olan bir durumdur (Walker, 2014). Açıkgöz ve Yusufoglu'na göre (2012) yoksulluk, “gelir azlığıyla birlikte bir ötekileştirme ve dışta tutma sorunu olarak” görülmektedir. “Yoksullukla birlikte gerçekleşen dışlanmışlık duygusu, yoksulların ümitlerini kırmakta ve onları pek çok açıdan daha yoksun duruma sokmaktadır. Yoksulluklarından dolayı utanç hisseden yoksul insanlar, toplumdaki gizlenmeye çalışırlar. Bu da onların sosyal etkinliklere katılma isteklerini azaltır ve sosyal ilişkilerini sınırlar. Yoksulluk, böylece insanların sosyal hayatlarını da olumsuz etkiler (Sutton vd., 2014). Günaydın'ın yaptığı bir çalışmada yoksulluğun bireyler üzerinde önemli psiko-sosyal etkilerine değinilirken, katılımcıların büyük çoğunluğu yoksulluk durumunun; “kendilerinde, çocuklarına ve ailelerine bakamama korkusu yarattığı, bu korku ile sürekli huzursuzluk içerisinde oldukları, toplum içinde kendilerini rahatsız hissettikleri, mahcubiyet yaşadıkları ve sürekli toplumdaki uzaklaşma çabası içerisinde girdiklerini” belirtmeleri oldukça dikkat çekicidir. Bu durum “yoksul bireylerin “diğerlerinin” onları yargılaması korkusuyla kendilerini toplumdaki çekmelerine bir anlamda tecrit etmelerine neden olmaktadır” (Günaydın, 2020).

Yoksulluk, sadece bireysel bir sorun değil, aynı zamanda küresel, ulusal ve toplumsal bir sorun olarak da ele alınması gereken bir kamusal politika konusudur. Yoksulluğun nedenleri, sonuçları ve çözümleri çok boyutlu bir şekilde incelenmelidir. Yoksulluk, tek bir boyutta tanımlanamayan bir olgudur (Tekdemir & Yılmaz, 2020). Yoksulluğun nedenleri arasında işsizlik, düşük ücretler, sağlıksız yaşam koşulları, eğitim eksikliği, işyeri ayrımcılığı, cinsiyet ve ırk ayrımcılığı gibi faktörler yer alırken sonuçları arasında ise düşük yaşam beklentisi, açlık, evsizlik, hastalık, madde bağımlılığı, suç, düşük eğitim seviyesi ve yoksulluk döngüsü bulunur. Yoksullukla mücadele politikalarının genel olarak yoksulluğun nedenlerini ele aldığı ve yoksulluğun etkilerini hafifletmeyi amaçladığı söylenebilir. İş gücü eğitimi, gelir transferleri, barınma ve konut yardımları, ticaret politikaları, sağlık hizmetleri, gıda yardımları, borç affı, uluslararası yardım programları, bu politikalar arasında sayılabilir.

Çocuk Yoksulluğu

Yoksulluk çerçevesinden gelişen sorunlar her yaş grubunu derinden etkilemektedir. Dezavantajlı gruplar açısından değerlendirildiğinde çocukların sağlıklı gelişim göstermelerinde yoksulluğun yıkıma yol açtığı, yaşamsal ve sosyal anlamda pek çok sorunu beraberinde getirdiği bilinmektedir. Her birey temel hak ve özgürlüklere sahiptir. Yaşama hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı gibi haklar her yaş grubunda, her birey için ayrım göstermeksizin geçerlidir. Çocuklar için bu haklar Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinde net bir şekilde ifade edilmiştir. BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (UNCRC), çocukların özel olarak korunması ve desteklenmesi için hazırlanmış, tüm ülkelerin kabul ettiği ve imzaladığı, uluslararası bir belgedir. Çocuklar, insan haklarına sahip olan herkes gibi diğer uluslararası insan hakları sözleşmelerinde tanımlanan haklara da sahiptir. Ancak BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, çocukların yaş ve gelişim özellikleri nedeniyle ekstra haklara ihtiyaç duyduğunu da vurgular (Üstün, 2022).

Küreselleşme, dünya ekonomisi ve ticaretindeki ilerlemelerin yanı sıra, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk sorununu da beraberinde getiren bir çağdaş olgudur. Bu sorunun en çok mağdur ettiği kesim ise toplumun en dezavantajlı ve savunmasız olan çocuklardır. Çocuklar, küreselleşmenin olumsuz etkilerinden korunmak için daha fazla destek ve önlem gerektirmektedir (Tekdemir & Yılmaz, 2020). Çocukların özel haklarına saygı gösterilmesi ve bu hakların korunması gerektiği fikri, çocukların savunmasız ve ihtiyaç sahibi oldukları gerçeğiyle uyumlu bir düşüncedir. Özellikle çocuk yoksulluğunun ayrı bir sorun olarak ele alınması gerektiği düşüncesi, bu yaklaşımla uyumludur. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, tüm çocukların temel haklarını tanımlayan bir belgedir. Sözleşme, çocukların ırk, cinsiyet, dil, din, etnik köken, engellilik gibi herhangi bir ayrım gözetmeksizin haklardan yararlanmalarını sağlar. Sözleşmede yer alan haklar, çocukların “yaşam, gelişim, korunma ve katılım” hakları olarak dört ana başlık altında toplanabilir (Üstün, 2022).

Çocuk yoksulluğu, sadece maddi yoksunluk değil, aynı zamanda eğitim, sağlık, beslenme, barınma, sosyal katılım gibi temel hak ve ihtiyaçlardan mahrumiyet anlamına gelir. Çocuk yoksulluğunun önlenmesi ve azaltılması için çocukların bakış açısını dikkate alan politika ve programlar geliştirilmelidir.

Dünya üzerindeki çocukların yarısından çoğu yoksulluk, savaş gibi olumsuz koşullarda yaşamak zorunda kalmaktadır. Bu durum çocukların temel haklarının ihlal edilmesine yol açmaktadır. Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre çocukların en iyi şekilde korunması ve yararına olan kararların alınması gerekir (Avşar Kurnaz, 2009). Çocukların yoksulluktan korunması sadece temel haklarını ve yaşam kalitelerini iyileştirmekle kalmaz, aynı zamanda yetişkin olduklarında yoksulluğa düşme olasılıklarını da düşürür. Yoksullukla mücadele etmenin etkili yollarından biri çocuklara yatırım yapmaktır. Bu şekilde hem bugünün hem de geleceğin nesillerine fayda sağlanabilir.

Haider, çocuk yoksulluğunu yetişkin yoksulluğundan ayrılmaması gerektiği üzerine durur. Çocuk yoksulluğu oranları, aile yapılarına bağlı olarak farklılıklar gösterebilmektedir. Çocuk ailesine ait temel kültürel değerleri devam ettirirken yoksulluğu da devam ettirebilmektedir bu açıdan çocuk yoksulluğunun nedenleri yetişkin yoksulluğunun nedenlerinden ayrılamaz. Tek ebeveynli aileye geçiş, iş kayıpları, engellilik durumları, maaş kesintileri gibi etkenler, ailelerin yoksulluğa düşmesinin nedenlerinden birkaçıdır. İnsanların temel ihtiyaçlarını karşılamasını zorlaştıran bu etkenler, çocukların da yoksunluk içinde büyümeleri anlamına gelmektedir (Haider, 2021). Çocuk yoksulluğunun nedenleri arasında aile içi şiddet, ebeveyn işsizliği, ayrılıklar, yetersiz sosyal hizmetler ve politikalar, sağlık sorunları, düşük ücretli işler, evsizlik gibi etkenler yer alır. Tüm bu etkenlerin çocukların eğitim, sağlık gibi ve genel refah seviyelerinde olumsuzluklara yol açtığı bilinmektedir.

Bugün dünyada 700 milyondan fazla insan aşırı yoksulluk içinde yaşamaktayken bu durum fazlasıyla çocukları etkilemektedir. UNICEF (2023) raporlarına göre;

- Covid -19 pandemisi nedeniyle dünya genelinde yaklaşık 100 milyon çocuk daha, çok boyutlu yoksulluğa sürüklenmiştir.
- Tahminen 356 milyon çocuk ekstrem yoksulluk içinde, günde 1,90 dolardan az parayla yaşamaya çalışmaktadır.
- 1 milyar çocuk, ihtiyaç duydukları eğitim, sağlık, barınma, temiz suya erişim (sanitasyon) koşullarından yoksun olarak çok boyutlu yoksulluk içinde yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.
- Çocuklar, yetişkinlere oranla iki kat daha fazla yoksulluk içinde yaşamaktadırlar.
- Daha iyi durumda olan akranlarına oranla en yoksul aile çocukları, iki kat daha fazla hayatlarını kaybetmektedirler (UNICEF, 2023)

Çocuk yoksulluğu, bir hane halkının çocuklarının temel ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli kaynağa sahip olmaması durumunda ortaya çıkan bir durum olarak tanımlanmaktadır. Bu ihtiyaçlar arasında yiyecek, barınma, giyim, sağlık hizmetleri, eğitim, eğlence ve diğer temel gereksinimler yer alır. Çocuk yoksulluğu, çocukların sağlığı, eğitimi, refahı ve gelecekteki fırsatları üzerinde olumsuz etkileri olan ciddi bir sosyal sorundur. Bu nedenle, yoksullukla mücadele ve çocuk yoksulluğunun azaltılması, birçok ülkenin öncelikli hedefleri arasındadır (Bradbury vd., 2011)

Çocuk yoksulluğu önemli bir sosyal sorun olarak görülse bile sanayileşmiş ülkelerde yoksullukla mücadele politikalarında ve yoksulluğun sonuçları açısından büyük farklılıklar göstermektedir (Bradbury vd., 2009). Yoksulluk, genellikle gelir eksikliği veya düşük tüketim harcaması olarak tanımlanmakta ve ölçümü, nispeten kolay toplanabilen, düzenli verilere dayanmaktadır. OECD (2019), yoksulluğu “belirli yaş gruplarındaki kişiler arasında gelir yoksulluk sınırının altında kalanların oranı; toplam nüfusun medyan hane gelirinin yarısı olarak” tanımlamaktadır. Yoksulluk, hane gelirine göre değerlendirilir ve belirli yaş grupları için yoksulluk hesaplanabilir olsa da bu hesaplama, kaynakların hane halkı arasında eşit olarak paylaşıldığı varsayımına dayanmaktadır (Bessell, 2022).

Çocuk yoksulluğu, genel olarak yoksulluk çalışmaları ile ilişkili olarak ortaya çıkmıştır ve çocuk yoksulluğunu anlamak önemlidir. Chzhen, Gordon ve Handa'ya göre (2018), para, gerekli olsa da çocukların özgürce yaşamları için gereken her şeyi karşılamak için yeterli değildir. Son yıllarda, çocuk yoksulluğunu çok boyutlu bir şekilde değerlendirmek için önemli gelişmeler olmuştur. Örneğin David Gordon vd. tarafından Bristol Yaklaşımı (2003) geliştirilmiştir. Bu çalışma, uluslararası olarak kabul edilmiş tanımlara dayanan bir çocuk yoksulluğu ölçeği geliştirmeye yönelik, en erken çabaların biridir. Gordon vd. (2003), BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde yer alan insan hakları ilkelerine dayanarak, çocuk yoksulluğunu sekiz boyutta ölçmektedirler. Bunlar: gıda, temiz içme suyu, sanitasyon olanakları, sağlık, barınma, eğitim, bilgi ve hizmetlere erişimdir. UNICEF, Çok Boyutlu Yoksunluk Analizi (MODA) aracılığıyla çocuk yoksulluğunu ölçmeyi daha da geliştirmiştir. Çok Boyutlu Yoksunluk Analizi, ulusal bağlama göre değişen değerlendirme boyutlarını belirlemek için BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesinden yararlanmaktadır (Hjelm vd., 2016). Hem Bristol Yaklaşımı hem de Çok Boyutlu Yoksunluk Analizi, çocuk haklarına ve özellikle UNCRC'ye dayanmaktadır. Yoksulluk BM UNCRC'de açıkça ifade edilmese de birçok madde ile doğrudan ilişkilidir.

Bradshaw ve Richardson (2009), Avrupa'nın 27 ülkesini içeren ve çocuk yoksulluğunu ele alan bir endeks oluşturmuşlardır. Avrupa Çocuk Refahı Endeksi “Index of Child Well-being in Europe”, çocukların, sağlık, eğitim, barınma ve çevre koşulları, risk ve koruma, sosyal katılım gibi yaşam koşulları ve yaşam standartlarını içeren 7 ana kategoriden oluşmakta ve çocukların çeşitli alanlardaki refahlarını ölçmektedir. Çalışmada çocuk yoksulluğuna ilişkin farklı yaklaşımlar incelenmiş ve maddi yoksunluklarla birlikte diğer yaşam koşullarında da zorlukları beraberinde getirmesi açısından, çocuk yoksulluğu, çok boyutlu bir olgu olarak ele alınmıştır.

Çocuk yoksulluğu, sosyal ayrımcılık, sosyal iletişim eksikliği, sosyal dışlanma gibi faktörlerle de ilgilidir. Çocuk yoksulluğu, çocukların gelişimini olumsuz etkileyen, psikolojik ve sosyal sorunları da beraberinde getiren bir durumdur. Sosyal ve psikolojik değişkenler, çocuk refahının önemli bileşenleridir (White vd., 2013). Çocuk yoksulluğunun uzun vadede etkileri incelendiğinde, sadece maddi yoksullukla sınırlı olmadığı, diğer yaşam koşullarında da zorluklara sebep olduğu yapılan çalışmalarda gösterilmiştir. Yoksulluk nedeniyle sağlık durumu kötüleşebilir ve kronik hastalıklara yatkınlık artabilir. Yoksul aile çocuklarının stres düzeyleri normale oranla daha

yüksek olabilir ve bu durum diğer alanlarda olumsuz sonuçlar doğurabilir. Çocuk yoksulluğu, yaşamın ilerleyen dönemlerinde bir dizi fiziksel ve psikolojik sorunlara yol açabilir, bu açıdan değerlendirildiğinde psikolojik ve fiziksel hastalıkların sosyal örüntülerini de göstermektedir. Çocukluk çağı dezavantajına eşlik eden yüksek kronik stres, büyüyen çocukların çevresel talepleri nasıl yöneteceklerini öğrenmeleri için gerekli olan güçlü öz denetim ve başa çıkma kapasitelerinin gelişimini de bozar. Yoksulluk çocukların birden fazla stres kaynağına maruz kalmalarına sebep olmaktadır (Evans vd., 2013).

Yoksulluk, çocukları derinden etkileyen ve şiddeti insan yaşamının diğer evrelerine de yansıyan bir durumdur. Çocukların kötü beslenmesi, okul başarısızlığı, sağlık sorunları, madde bağımlılığı, suça eğilim, evsizlik ve psikolojik sorunlar çocuk yoksulluğunun sonuçları arasında yer alarak, çocukların gelecekteki yaşamlarını da olumsuz yönde etkilemektedir. Dünya genelinde yoksulluğu azaltmayı ve çocukların ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlayan, küresel çocuk yoksulluğu ile mücadele politikaları arasında; çocuk sağlığı hizmetlerinin geliştirilmesi, eğitim hizmetlerine erişimin artırılması, ailelere yönelik gelir transferleri, çocuk işçiliğine yönelik politikalar, sürdürülebilir kalkınma hedefleri yer almaktadır.

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde çocuk yoksulluğu tartışmaları, gelire ve dar bir sağlık ve eğitim ölçütleri yelpazesine odaklanmıştır. Bununla birlikte, yoksullukla ne ölçüde eşanlı görüldükleri değişkenlik gösterse de çocuk refahının daha geniş yönleri kabul edilmektedir. Hem çocukların refahı için önemli oldukları hem de çocuk gelişimi sonuçları için önemli olduklarından dolayı çok çeşitli çocuk refahı göstergelerinin politika alanına girmesini sağlamak önemlidir (White vd., 2013).

Çocuk yoksulluğu, küresel bir sorun olarak gündemdeki yerini korumaktadır. Çocukların yaşam kalitesini ve gelişimini olumsuz etkileyen bu durum hem bireyler hem de toplumlar açısından önemli sonuçlara neden olmaktadır. Bu nedenle, çocuk yoksulluğunu anlamak, ölçmek ve azaltmak için yapılan araştırmalar büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla çalışmada, Scopus veri tabanında çocuk yoksulluğu ile ilgili yayınlanmış araştırmalar bibliyometrik yöntem kullanılarak incelenmektedir. Scopus, hakemli yayınlardan oluşan en büyük makale özü ve atıf veri tabanıdır. Çocuk yoksulluğu gibi multidisipliner bir konu için, ilgili bilimsel bilgiye erişmek adına geniş bir kapsama alanı sunar.

Bibliyometrik analiz, bilimsel yayınların niceliksel ve niteliksel olarak değerlendirilmesine olanak sağlayan bir yöntemdir. Bu yöntemin en büyük yararı, bir konuyla ilgili pek çok bilimsel yayını analiz ederek alanın genel durumunu görselleştirmesi ve açıklamasıdır. Bibliyometri ile araştırmacılar bir alanda hangi yazarların, kurumların, ülkelerin ve dergilerin daha etkili olduğunu, hangi konuların daha popüler olduğunu ve hangi çalışmaların daha çok atıf aldığını belirleyebilirler. Bu şekilde araştırma alanının güncel durumunu ve gelecekteki eğilimlerini anlayabilirler (Atabay vd., 2019). Tüm bu değerlendirmelerden hareketle bu çalışmada, sosyal bilimler alanında “çocuk yoksulluğu” konusunda Scopus veri tabanında yer alan makaleler R programı ile bibliyometrik analiz yöntemleri kullanılarak incelenmiş ve Vosviewer programı ile görselleştirilerek sunulmuştur. Çalışma kapsamında “çocuk yoksulluğu” ile ilgili yayınların kavramsal ilişkileri haritalandırılmış ve alanda en çok üretim yapan yazarlar ve alana en çok katkıda bulunan yayınlara tespit edilmiştir. Çalışmaya Web of Science veri tabanı dahil edilmemiştir bunun bir nedeni, Scopus’un Web of Science’a göre daha fazla dergi ve diğer kaynak türlerini içermesidir. Çalışma sonuçları çocuk yoksulluğu çalışmalarının kavramsal çeşitliliğini ortaya koymakta ve çocuk alanında çalışan araştırmacılara mevcut ve gelecek araştırma eğilimlerini kavramalarına ve dolayısıyla daha inovatif ve yaratıcı araştırma tasarımları geliştirmelerine imkân sağlamaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi tekniği ve içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, belgeleri veya diğer yazılı veya kaydedilmiş materyalleri incelemek için kullanılan nitel bir araştırma yöntemidir. Bu yaklaşım, ilgili temaları, kalıpları ve içgörülerini belirlemek amacıyla belgelerin sistematik ve ayrıntılı bir incelemesini içerir ve araştırmacıların belirli kelimelerin, tümceciklerin veya temaların belgeler arasındaki sıklığını, dağılımını incelediği bir içerik analizi yapmayı içermektedir (Sönmez vd., 2016).

Bibliyometri, bilimsel yayınların sayısını analiz ederek, belirli bir konu hakkında yapılan araştırmaların genel özelliklerini çıkararak ve görselleştirerek elde ettiği sonuçlarla, araştırma alanındaki gelişmeleri takip etme konusunda inovatif bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın en büyük avantajı, sistematik bir literatür taraması yapmak

için kullanılabilmesidir (Zhang vd., 2015). Bibliyometrik analiz yapmak için oluşturulan R Bibliometrix yazılımı (Aria vd., 2017) ve verileri görselleştirmek amacıyla Vosviewer yazılımı (Van Eck, vd., 2017) kullanılmıştır.

Bu araştırmada sosyal bilim alanında diğer veri tabanlarına göre daha geniş olduğu kabul görülen veri tabanlarından Elsevier Yayınevi'ne ait olan Scopus veri tabanı kullanılmıştır. 01.04.2023 tarihinde Scopus veri tabanında;

(TITLE-ABS-KEY (“Child Poverty”) OR TITLE-ABS-KEY (“Children Poverty”)) AND (EXCLUDE (PUBYEAR, 2023))

parametreleri kullanılarak yapılan arama sonucunda “children poverty” veya “child poverty” kavramlarının geçtiği tüm yayın kayıtlarına ulaşmak amacıyla, arama kriterinde alan için herhangi bir sınırlama tercih edilmemiştir. Ancak zaman kriteri olarak 2023 yılı yayınları çalışmaya dahil edilmemiştir.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, “children poverty” veya “child poverty” kavramlarının geçtiği araştırmalarla ilgili bulgulara yer verilecektir.

Genel Bilgiler

Tablo 1. Genel Bilgiler

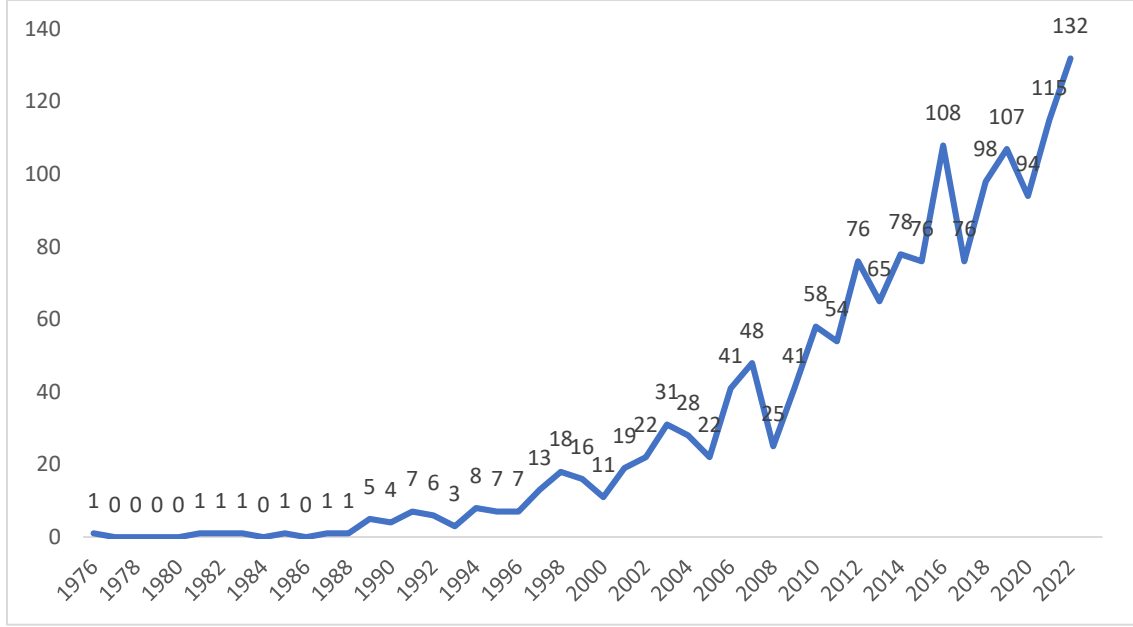
	Sayı/Oran
Zaman Aralığı	1976-2022
Yayın	1526
Kaynak	787
Anahtar Kelime	2445
Yazarlar	2912
Tek Yazarlı Yayın	437 (%15)
Yayın Başına Ortak Yazar	%2,49
Yayın Başına Ortalama Atıf	13,74
Referanslar	68780
Yayın Ortalama Yaşı	9,79
Yıllık Büyüme Oranı	%11,2

Tablo 1’de filtreleme sonucunda elde edilen verilerin genel bilgileri sunulmuştur. Tablo incelendiğinde Scopus veri tabanında çocuk yoksulluğu konulu ilk yayının 1976 yılında yayınlandığı ve 46 yıllık süreç içerisinde 1526 yayının 787 farklı kaynaktan yayınlandığı, yayınlarda 2.445 anahtar kelime ve 68.780 kaynağın kullanıldığı, bununla birlikte toplamda 2.912 yazarın bulunduğu ve 437 yayının da tek yazarlı olduğu, yayın başına ortak yazar oranının %2,49, ortalama atıf sayısının 13,74 olduğu tespit edilmiştir. Yayın sayısında yıllara göre büyüme oranının %11,2 olduğu ve buna bağlı olarak makale ortalama yaşının ilerleyen yıllarda düşeceği düşünülmektedir.

Yayın Sayısı

Scopus veri tabanındaki akademik çalışmaların yıllara göre dağılımının incelendiği bu araştırmada, Grafik 1’de sunulan verilere göre çocuk yoksulluğuyla ilgili en çok yayın yapılan yılların 2022 (132), 2021 (115) ve 2016 (108) olduğu görülmektedir. Grafik bütünüyle değerlendirildiğinde, Çocuk Hakları Sözleşmesinin imzalandığı 1989 yılından önce yıllık yayınlar bir yayın ile sınırlıyken 1989 ve sonrasında çocuk yoksulluğu ile ilgili yayın sayısında artış olduğu ve 2010 yılı sonrasında çocuk yoksulluğuyla ilgili akademik çalışmaların sayısında dalgalanmalar

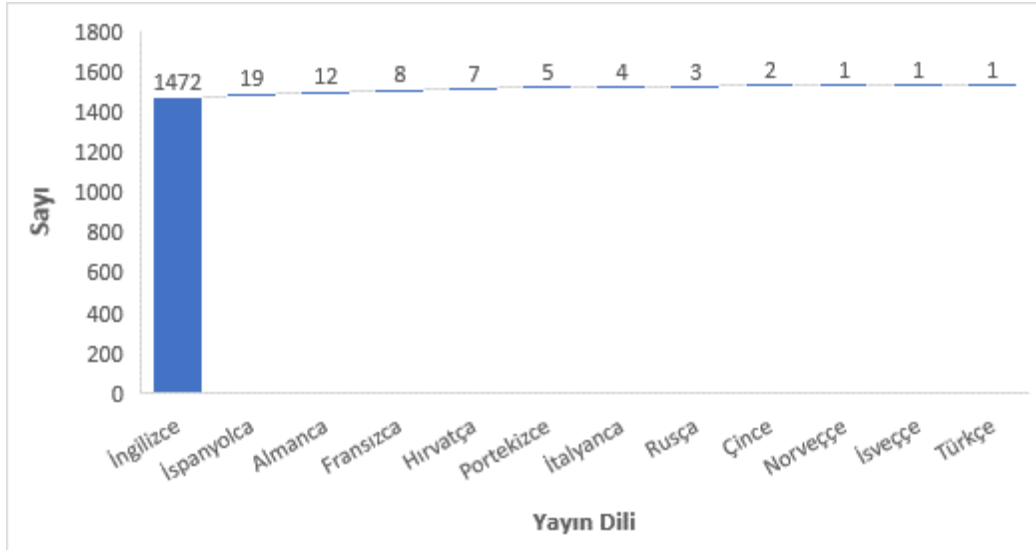
yaşandığı ancak bu tarihten sonra yayın sayısının ellinin (50) altına düşmediği söylenebilir. Bu durum, çocuk yoksulluğunun önemli bir araştırma konusu olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Grafik 1. Araştırmaların Yıllara Göre Sayısal Dağılımı

Yayın Dili

Scopus veri tabanı üzerinde, çocuk yoksulluğu konusunda yapılan akademik çalışmaların hangi dillere ait olduğunu belirlemek için hazırlanan Grafik 2'de, çocuk yoksulluğu ile ilgili en çok yayın yapılan dilin İngilizce (1472) olduğu ortaya konulmuştur. Bu durumun sebepleri arasında, İngilizcenin bilim dili olarak yaygın kullanımı ve Scopus veri tabanındaki dergilerin İngilizce yayın dili tercihleri sayılabilir.

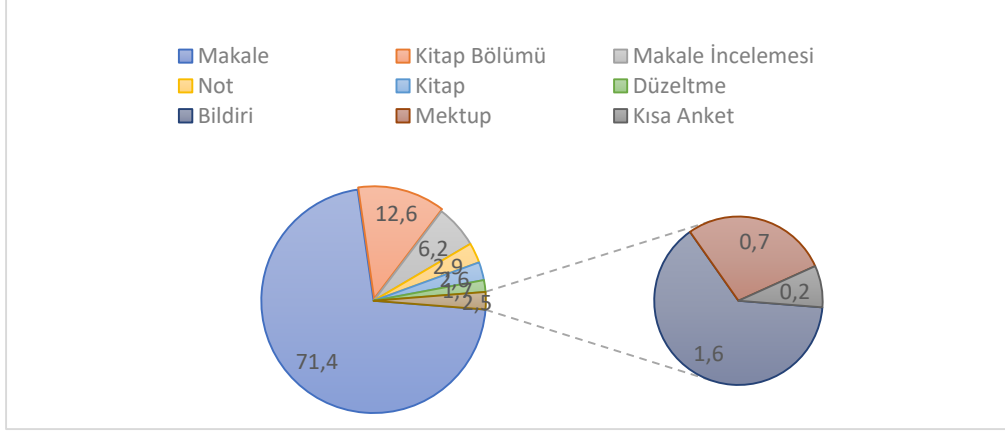

Grafik 2. Araştırmaların Yayın Dillerine Göre Dağılımı.

Yayın Türü

Scopus veri tabanında yapılan bu analizde, çocuk yoksulluğu ile ilgili akademik çalışmaların yayın türlerine göre dağılımı Grafik 3'te sunulmuştur. Grafik 3 incelendiğinde, çocuk yoksulluğu ile ilgili akademik çalışmaların yayın

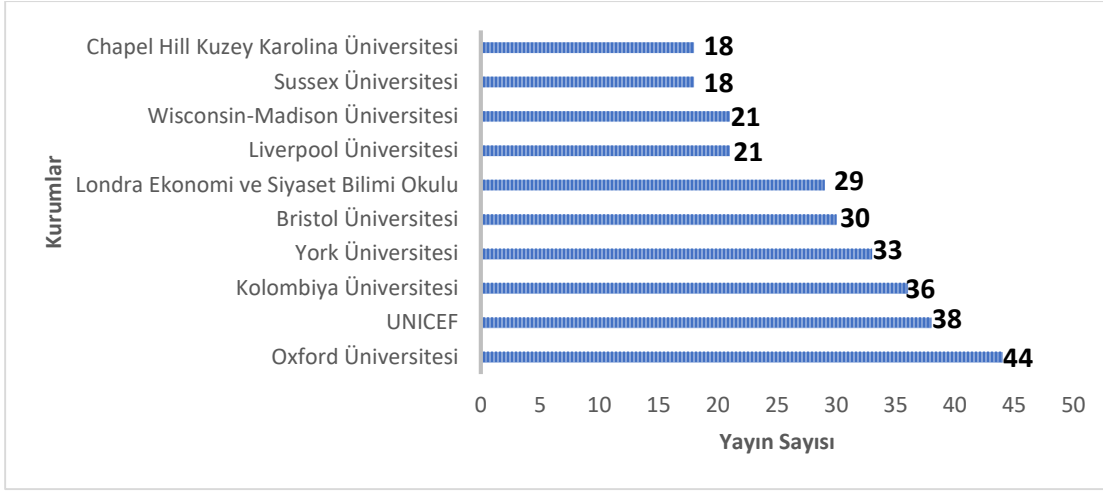
türlerinde makalelerin (%71,4) birinci sırada yer aldığı ve kitap bölümlerinin ise (%12,6) oranıyla ikinci sırada olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, çocuk yoksulluğu konusunda yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunun makale formatında olduğunu göstermektedir.

Grafik 3. Yayın Türlerine Göre Dağılım

Yazarların Kurumları

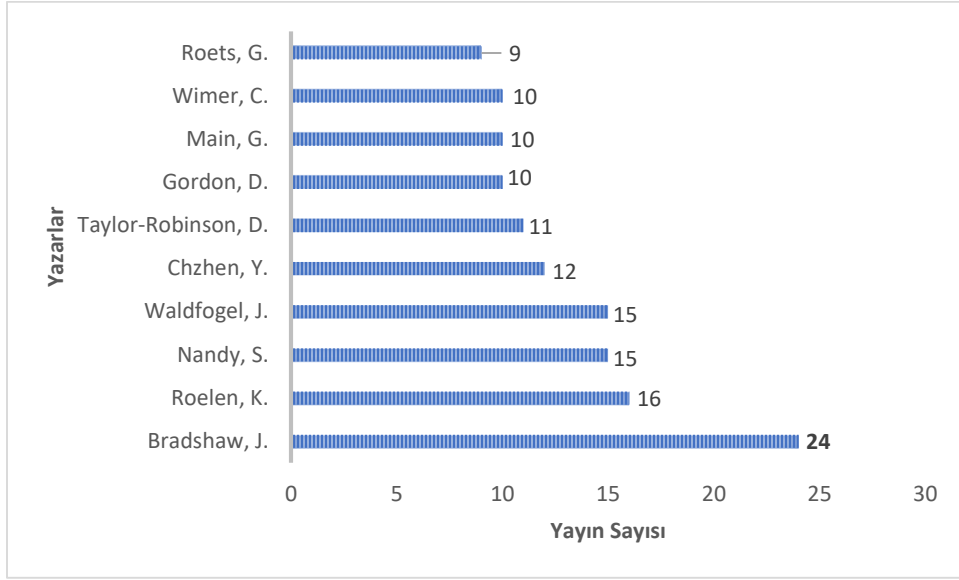
Kurum sayısının 160 olması nedeniyle grafikte sadece en fazla yayın sayısına sahip ilk 10 kuruma yer verilmiştir. Grafik 4'te yer alan veriler incelendiğinde çocuk yoksulluğu ile ilgili olarak yayın yapan yazarların çalıştığı 160 kurum arasında Oxford Üniversitesi (44) ilk sırada yer alırken, UNICEF (38) ikinci sırada yer almaktadır.

Grafik 4. Yazarlarının Çalıştığı Kurumlara Göre Dağılımı

Yazarlar

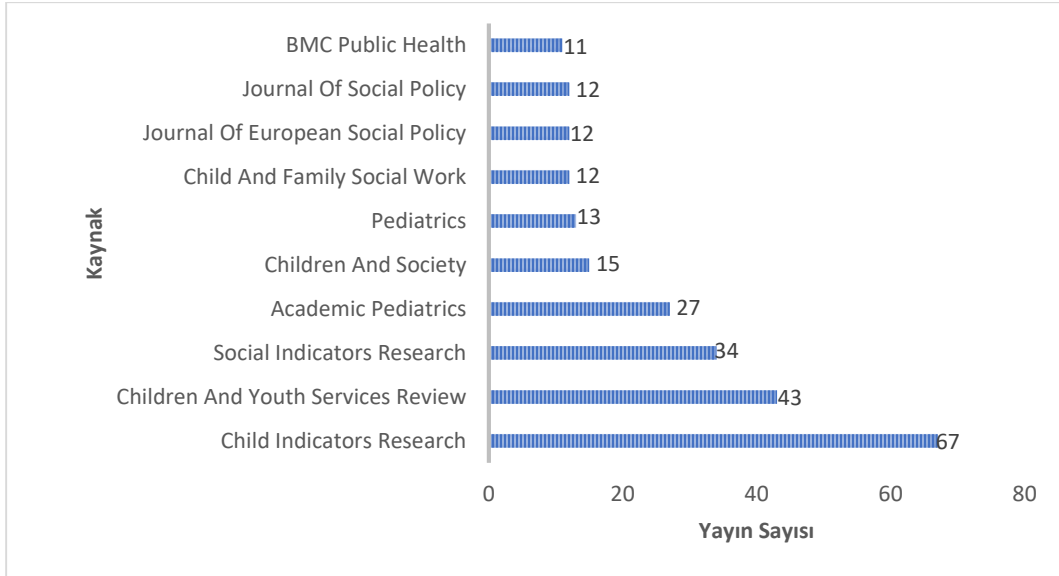
Yazar sayısının 159 olması nedeniyle grafikte sadece en fazla yayın sayısına sahip ilk 10 yazara yer verilmiştir. Grafik 5'te yer alan veriler incelendiğinde çocuk yoksulluğu ile ilgili olarak yayın yapan yazarlar arasında 24 yayın ile Bradshaw, J. İlk sırada yer alırken sırasıyla, Roelen, K. (16) ve Nandy, S. (15) yer almaktadır.

Grafik 5. Yayınların Yazarlara Göre Sayısal Dağılımı

Kaynaklar

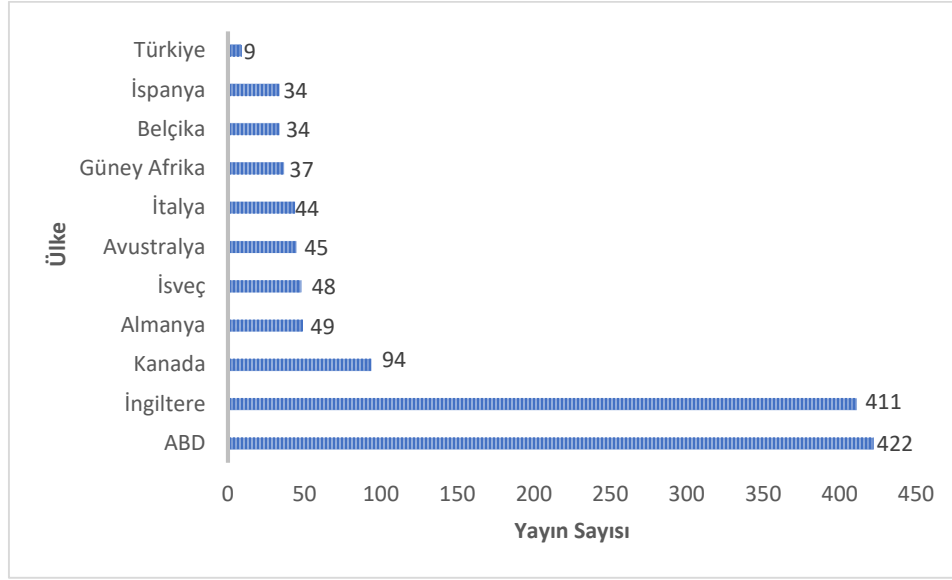
Kaynak sayısının 140 olması nedeniyle grafikte sadece en fazla yayın sayısına sahip ilk 10 kaynağın resmi isimlerine yer verilmiştir. Grafik 6'da yer alan veriler incelendiğinde çocuk yoksulluğu ile ilgili olarak araştırma yayımlayan kaynaklar arasında 67 yayın ile ilk sırada Child Indicators Research (Çocuk Göstergeleri Araştırmaları) gelmektedir.

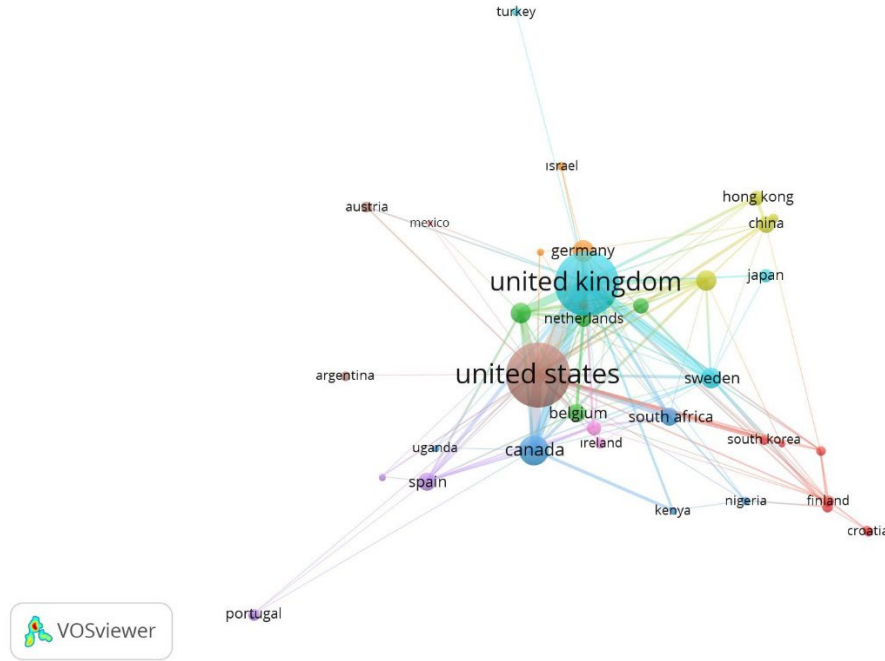
Grafik 6. Yayınların Yayınlandığı Kaynaklara Göre Dağılımı

Ülkeler

Ülke sayısının 93 olması nedeniyle grafikte sadece en fazla yayın sayısına sahip ilk 10 ülkenin verileri ve otuzuncu sırada yer alan Türkiye'nin verilerine yer verilmiştir. Grafik 7'de yer alan veriler incelendiğinde çocuk yoksulluğu ile ilgili olarak araştırma yayımlayan ülkeler arasında ilk sırada 422 yayın ile ABD ve 411 yayımla İngiltere takip etmektedir.

Grafik 7. Yayınların Yayınlandığı Ülkelere Göre Dağılımı

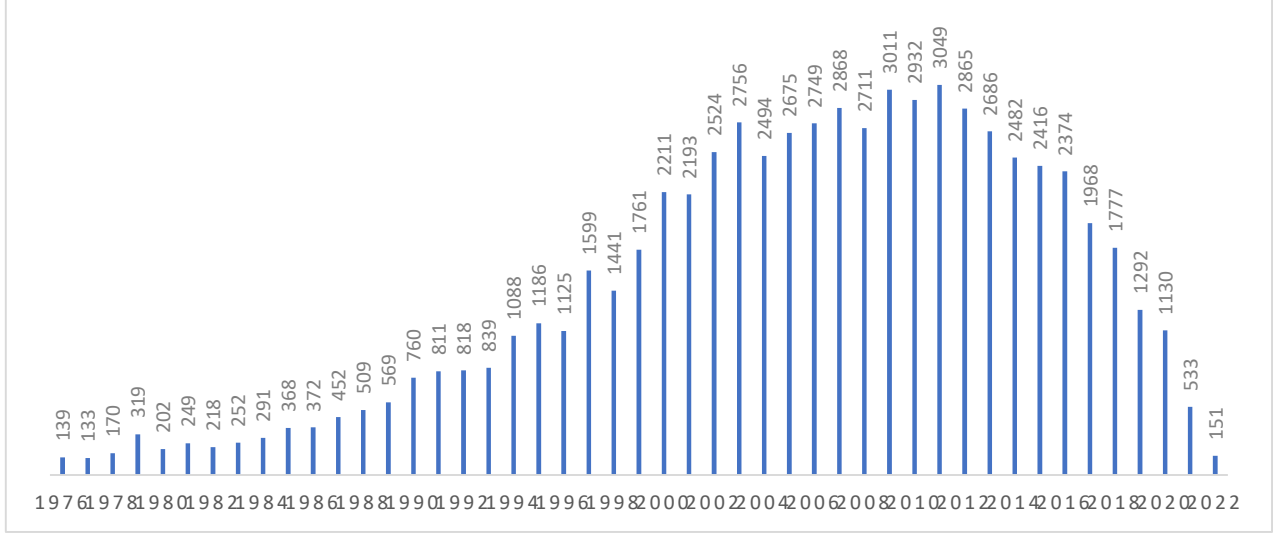

Şekil 1. Ülkeler Arası İş Birliği Ağı

Bu şekil Vosviewer programı ile farklı ülkelerin bilimsel iş birliği düzeyini göstermektedir. Program, her ülkeyi bir düğüm olarak göstermekte ve düğümlerin büyüklüğü ülkenin yayın sayısına göre ayarlanmaktadır. Ülkeler arasındaki iş birliği ise, düğümler arasındaki uzaklık ve bağlantı çizgilerinin kalınlığı ile gösterilmektedir. Programda, en az 5 makaleye sahip olan 93 ülkeden 39 tanesi seçilmiştir. Seçilen ülkeler, iş birliği profillerine göre 10 gruba ayrılmıştır. Gruplar arasında ise 146 tane bağlantı çizgisi vardır.

Atıf Analizi

Grafik 8'de yer alan veriler incelendiğinde çocuk yoksulluğu ile ilgili olarak yayımlanan akademik yayınların ilk atıf verilerinin 1976 yılına ait olduğu ve 1982'den başlayarak 2011 yılına kadar yıldan yıla atıf sayısının artış gösterdiği grafikte görülmektedir. 2011 yılında 3049 atıf sayısı ile en yüksek atıf sayısı elde edilmiştir. 2011 yılından günümüze geçen süreçte her geçen yıl atıf sayısının azaldığı görülmektedir. Ancak atıf sayısı azalmasına rağmen Grafik 1 incelendiğinde yıllık yayın sayısının 2010 yılından itibaren artış eğiliminde olduğu görülmektedir.

Grafik 8. Yıllara Göre Atıf Sayısal Dağılımı

Anahtar Kelimeler

Scopus veri tabanında çocuk yoksulluğu ile ilgili araştırmalarda kullanılan anahtar kelimelerle ilgili sıklığı belirten veriler Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Anahtar Kelime Bulutu

Sonuç

Yoksulluk, çocukların hem şimdiki yaşamlarını hem de gelecek yaşamlarını derinden etkileyen bir durumdur. Çocukların kötü beslenmesi, okul başarısızlığı, sağlık sorunları, madde bağımlılığı, suça eğilim, evsizlik ve psikolojik sorunlar çocuk yoksulluğunun sonuçları arasında yer alarak, çocukların gelecekteki yaşamlarını da olumsuz yönde etkilemektedir. Dünya genelinde yoksulluğu azaltmayı ve çocukların ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlayan, küresel çocuk yoksulluğu ile mücadele politikaları arasında; çocuk sağlığı hizmetlerinin geliştirilmesi, eğitim hizmetlerine erişimin artırılması, ailelere yönelik gelir transferleri, çocuk işçiliğine yönelik politikalar, sürdürülebilir kalkınma hedefleri yer almaktadır.

Çocuk yoksulluğu, sosyal ayrımcılık, sosyal iletişim eksikliği, sosyal dışlanma gibi faktörlerle de ilgilidir. Çocuk yoksulluğu, çocukların gelişimini olumsuz etkileyen, psikolojik ve sosyal sorunları da beraberinde getiren bir durumdur.

Çocuk yoksulluğu, küresel bir sorun olarak gündemdeki yerini korumaktadır. Çocukların yaşam kalitesini ve gelişimini olumsuz etkileyen bu durum hem bireyler hem de toplumlar açısından önemli sonuçlara neden olmaktadır. Bu nedenle, çocuk yoksulluğunu anlamak, ölçmek ve azaltmak için yapılan araştırmalar büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla çalışmada, Scopus veri tabanında çocuk yoksulluğu ile ilgili yayınlanmış araştırmalar bibliyometrik yöntem kullanılarak bu alanın entelektüel yapısına ışık tutulmaktadır.

Bilimsel disiplinlerde bibliyometrik analizler, bir alandaki verileri geniş bir perspektiften incelemeye yarayan önemli bir araç haline gelmiştir. Bilimsel yayınların sayısı arttıkça, bu yayınlardan geleneksel yöntemlerle anlam çıkarmak güçleşir. Bu nedenle, araştırma yönlerini belirlemek, hem bilimsel alanların ve entelektüel yapıların hem de sektörel ve kamusal uygulamaların gelişimi için kritik bir rol oynar. Hem yeni araştırmalar yapmak hem de mevcut uygulamaları iyileştirmek ve geliştirmek için gereklidir.

Bu çalışmada, bibliyometri analizi yapmak için iki farklı yazılım kullanılmıştır. Bunlardan biri R programıdır. R programı, açık kaynaklı bir yazılımdır ve birçok kütüphane ile çeşitli analizler yapmaya imkân verir. R programı, birçok kullanıcının yararlanabileceği bir yazılımdır. Diğer yazılım ise Vosviewer'dir. Vosviewer, bibliyometri analizi yapmak isteyen araştırmacılara kolay kullanımlı bir araç sunar. Vosviewer, bibliyometri analizini görsel olarak ifade etme yeteneği ile de araştırmacılara destek olur. Vosviewer ve R programı, araştırmacıların araştırma sorularına yaratıcı ve ilgi çekici cevaplar bulmasına yardımcı olan verimli yazılımlardır.

Scopus veri tabanından çocuk yoksulluğu konusunda seçilen makalelerin bibliyometrik analizi bu çalışmanın amacıdır. R ve Vosviewer programları ile makalelerin yıl, yazar, kaynak, ülke ve bilim alanları gibi nitelikleri belirlenmiş ve bu veriler grafik ve şekillerle sunulmuştur. Araştırma, 1976-2022 yılları arasında çocuk yoksulluğu ile ilgili 1526 yayını içermektedir. Çocuk Hakları Sözleşmesinin imzalandığı 1989 yılından önce yıllık yayınlar bir yayın ile sınırlıyken 1989 ve sonrasında çocuk yoksulluğu ile ilgili yayın sayısında artış olduğu ve 2010 yılı sonrasında çocuk yoksulluğuyla ilgili akademik çalışmaların sayısında dalgalanmalar yaşandığı ancak bu tarihten sonra yayın sayısının ellinin (50) altına düşmediği söylenebilir. Bu durum, çocuk yoksulluğunun önemli bir araştırma konusu olarak kabul edildiğini göstermektedir. En yüksek yayın sayısının ise 2022 yılında 132 yayımla kaydedildiği belirlenmiştir. Yayınların çoğunlukla İngilizce dilinde ve makale türünde olduğu görülmüştür. Araştırmada, en fazla yayın yapan kurumlar olarak "Oxford Üniversitesi" ve "UNICEF" belirlenmiştir. "Bradshaw, J." isimli yazarın 24 yayın ile en çok yayın yapan yazar olduğu görülmüştür. "Child Indicators Research" dergisi ise 67 yayın ile en yüksek akademik yayın sayısına sahip dergi olarak saptanmıştır. ABD, 422 yayın ve İngiltere ise 411 yayın ile en çok akademik yayın üreten ülkeler olarak belirlenmiştir. Vosviewer programı kullanılarak yapılan ağ analizi sonucunda, ülkelerin iş birliği yoğunluğu belirlenmiş ve 10 farklı gruba ayrılmıştır. Bu gruplar arasında toplamda 146 bağlantı çizgisi bulunmuştur. Sonuçlar, ABD ve İngiltere'nin diğer ülkelerle en fazla iş birliği yapan ülkeler olduğunu göstermektedir. Vosviewer programı ile yapılan ağ analizi sonucunda oluşturulan şekilde de ABD ve İngiltere merkezde konumlanarak diğer ülkeler arasında bir nevi köprü görevi görmekte olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre, 1982'den 2011 yılına kadar atıf sayısının her yıl arttığı görülmüştür, en yüksek atıf sayısı 2011'de 3049 olarak kaydedilmiştir. Ancak, 2011 yılından günümüze kadar geçen süreçte, yayın sayısının artmasına rağmen atıf sayısının azaldığı tespit edilmiştir. Anahtar kelimeler analiz edildiğinde, çocuk yoksulluğu ile ilgili akademik yayınlarda en sık olarak "Çocuk Yoksulluğu" (453), "Yoksulluk" (185), "Çocuk" (97), "Çok Boyutlu Yoksulluk" (43) ve "Eşitsizlik" (35) gibi terimlerin kullanıldığı görülmüştür.

Bunun yanı sıra, yakın tarihli yayınlarda “çocuk sağlığı”, “covid-19”, “çocuk yoksunluğu” ve “çok boyutlu yoksulluk” gibi terimlerin daha sık kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bu araştırmanın sınırlılığı, Scopus veri tabanının kullanılarak yapılmasıdır. Vos, Dimensions, Microsoft Academic ve Google Scholar gibi diğer veri tabanlarından da analizler yapılabilir. Bu şekilde, farklı veri tabanları arasında karşılaştırmalar da yapılabilir. Bu çalışma, çocuk yoksulluğu konusunda araştırma yapmak isteyenlere bu alandaki genel durumu ve literatürü özetlemektedir. Bibliyometri analizleri sayesinde, araştırmacılar çocuk yoksulluğunun geniş kapsamını, mevcut araştırma konularını, çalışılan alanları, eğilimleri ve potansiyel araştırma boşluklarını görebilirler.

Kaynakça

- Açıkgöz, R., & Yusufoglu, Ö. Ş. (2012). Türkiye’de yoksulluk olgusu ve toplumsal yansımaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 76-117.
- Alkire, S. (2005). Why the capability approach?, *Journal of Human Development*. 6 (1), 115– 135.
- Alkire, S., & Foster, J. (2011). Understandings and misunderstandings of multidimensional poverty measurement. *The Journal of Economic Inequality*, 9(2), 289–314. <https://doi.org/10.1007/s10888-011-9181-4>
- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
- Atabay, E., Çizel, B., & Ajanovic, E. (2019, Ekim 16-19). *Akıllı şehir araştırmalarının R Programı ile Bibliyometrik Analizi*. 20. Ulusal Turizm Kongresi, Eskişehir.
- Avşar Kurnaz, Ş. (2009). *Türkiye’de çocuk yoksulluğu* [Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü]. <https://www.aile.gov.tr>
- Bessell, S. (2022). Rethinking child poverty. *Journal of Human Development and Capabilities*, 23(4), 539-561. <https://doi.org/10.1080/19452829.2021.1975626>
- Bradbury, B., & Jäntti, M. (2009). *Child poverty across industrialized nations (Economic and Social Policy Series No. 71)*. UNICEF. https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/esp_no_71.pdf
- Bradbury, B., Jäntti, M., & Lindahl, L. (2011). *Labour income, social transfers and child poverty. OECD Social, Employment and Migration Working Papers (No. 124)*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/5kg6z83zcmnn-en>
- Bradshaw, J., & Richardson, D. (2009). An index of child well-being in Europe. *Child Indicators Research*, 2(3), 319-351. <https://doi.org/10.1007/s12187-009-9037-7>
- Chambers, R. (2006). *What is poverty? Who asks? Who answers? Poverty in focus Brazil*. International Poverty Centre. <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/20.500.12413/120/rc145.pdf>
- Chzhen, Y., Gordon, D., & Handa, S. (2018). Measuring multidimensional child poverty in the era of the sustainable development goals. *Child Indicators Research*, 11(3), 707–709. <http://doi.org/10.1007/s12187-017-9490-7>
- Evans, G.W., & Kim, P. (2013). Childhood poverty, chronic stress, self-regulation, and coping. *Child Development Perspectives*, 7(1), 3–48. <https://doi.org/10.1111/cdep.12013>
- Gordon, D., Nandy, S., Pantazis, C., Pemberton, S., & Townsend, P. (2003). *Child poverty in the developing world*. The Policy Press.
- Günaydın, D. (2020). Yoksulluk damgalama ve utanma: Sosyal yardım ağı çerçevesinde bir araştırma. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(49), 837-860. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.569364>

- Haider, A. (2021). *The basic facts about children in poverty*. Center for American Progress. <https://www.americanprogress.org/issues/poverty/reports/2021/01/12/494506/basic-facts-children-poverty/>
- Hjelm, L., Ferrone, L., Handa, S., & Chzhen, Y. (2016). Comparing approaches to the measurement of multidimensional child poverty. *Innocenti Working Paper*, 29. UNICEF Office of Research.
- Reyles, D. Z. (2007). The Ability to go about without shame: A proposal for internationally comparable indicators of shame. *OPHI Working Paper*, 03 chrome-extension://efaidnbmnnnibpcjpcglclefindmkaj/https://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/OPHI-wp03.pdf
- Sönmez, V., & Alacapınar, F. G. (2016). *Örnekendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- Sutton, E., Pemberton, S., Fahmy, E., & Tamiya, Y. (2014). Stigma, shame and the experience of poverty in Japan and the United Kingdom. *Social Policy and Society*, 13(1), 143-154. <http://doi.org/10.1017/s147474641300050x>
- Tekdemir, N., & Yılmaz, H. H. (2020). Türkiye ve Avrupa ülkelerinde çocuk yoksulluğunun belirleyicileri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 53(3), 1075-1104. <https://doi.org/10.30964/auebfd.740321>
- Topgül, S. (2013). Türkiye’de yoksulluk ve yoksulluğun kadınlaşması. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 277-296. <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php?pdf=0018249>
- UNICEF. (2023). *Child poverty*. <https://www.unicef.org/social-policy/child-poverty> (Erişim tarihi: 17/04/2023).
- Üstün, K. (2022). Uluslararası çocuk hakları ve Türkiye çocuk politikaları. F. Yardimciel (Ed.), *Çocuk ve ötesi: Disiplinlerarası yaklaşımlarla içinde* (ss. 25-52). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2017). Citation-based clustering of publications using CitNetExplorer and VOSviewer. *Scientometrics*, 111(2), 1053-1070. <https://doi.org/10.1007/s11192-017-2300-7>
- Walker, R. (2014). *The shame of poverty*. Oxford Scholarship.
- White, H., Leavy, J., & Masters, A. (2013). Comparative perspectives on child poverty: A review of poverty measures. *Institute of Development Studies, University of Sussex*. <https://www.younglives.org.uk/sites/www.younglives.org.uk/files/YL-WP87-White-ComparativePerspectivesOnChildPoverty.pdf>
- Zhang, S. J., Lyu, P. H., & Yan, Y. (2015). Global geographical and scientometric analysis of tourism-themed research. *Scientometrics*, 105(1), 385–401. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1648-3>

EXTENDED SUMMARY

Poverty has been a persistent problem in societies throughout history, and in contemporary times, it has evolved into a global issue affecting not only underdeveloped or developing countries but also developed industrial societies. Efforts to address poverty and assist impoverished nations have been undertaken by international organizations since the early 1990s. As a result, poverty has transformed from a national concern to a global concern. It entails the lack of access to basic resources and deprivation of essential goods and services necessary for a decent standard of living.

Poverty is a multidimensional phenomenon that encompasses social, political, and cultural aspects. Various definitions and approaches exist within the poverty framework, aiming to measure and explain this phenomenon. In today's world, poverty has widespread negative implications for societies.

Child poverty, specifically, has significant implications for individuals in various age groups. Children from disadvantaged backgrounds experience hindered development and face numerous vital and social challenges due to poverty. Every individual, regardless of age, has inherent rights and freedoms, including the right to life, education, and health. These rights are explicitly outlined in the United Nations Convention on the Rights of the Child (UNCRC), an international agreement specifically designed to safeguard children's rights. While children have rights as stated in other international human rights conventions, the UNCRC also addresses additional rights that are specific to their age and development (Üstün, 2022)

Child poverty extends beyond material deprivation and encompasses the lack of essential rights and necessities such as education, healthcare, nutrition, shelter, and social participation. Effectively preventing and reducing child poverty requires policies and programs that take children's perspectives into account. Unfortunately, more than half of the world's children are forced to endure adverse conditions such as poverty and conflict, resulting in the violation of their basic rights. Investing in children is a highly effective approach in combating poverty, benefiting both current and future generations.

Child poverty remains a pressing global issue, significantly impacting the well-being and development of children and having profound consequences for individuals and societies at large. Therefore, research aimed at understanding, measuring, and mitigating child poverty is of utmost importance. In this context, the present study employs bibliometric analysis methods to examine publications on child poverty in the Scopus database. Bibliometric analysis enables quantitative and qualitative evaluation of scientific publications, providing insights into the general state of a specific research field. By employing bibliometrics, researchers can determine influential authors, institutions, countries, and journals within a field, identify popular topics, and assess the impact of studies through citation analysis. Ultimately, this facilitates an understanding of the current research landscape and future trends in the field (Atabay et al., 2019).

This study employed bibliometric analysis methods and utilized the R program in the Scopus database to examine articles pertaining to “child poverty” within the realm of social sciences. The objective was to map the conceptual relationships among these publications and identify the authors with the highest productivity and the publications that made notable contributions to the field. The study findings shed light on the conceptual diversity within child poverty research, offering valuable insights to researchers in the field of child studies. These insights enable them to grasp the existing and future research trends and, consequently, foster the development of more innovative and creative research designs.

The research methodology incorporated qualitative techniques such as document analysis and content analysis. Document analysis is a qualitative research approach that involves a systematic and comprehensive examination of written documents and other recorded materials. Its purpose is to identify relevant themes, patterns, and insights present within the documents. Content analysis, on the other hand, entails the examination of the frequency and distribution of specific words, phrases, or themes across the documents (Sönmez et al., 2016: 186).

Despite the abundance of bibliometric studies in the literature, there is a dearth of research specifically focused on the current state of “child poverty.” Hence, a total of 1526 studies were analyzed by conducting a search on Scopus, excluding publications from the year 2023, utilizing the keywords “Child Poverty” or “Children Poverty.” The analysis yielded comprehensive information regarding the distribution of publications and was visually represented using VOSviewer. According to the analysis results, the highest number of publications

related to child poverty was observed in 2022, predominantly comprising articles. The United States emerged as the leading country in terms of publication output, while a decline in the number of citations to child poverty-related publications has been evident since 2011. Notably, Oxford University and UNICEF were identified as the institutions with the highest publication output. The outcomes obtained through VOSviewer indicated that the most frequently employed keywords were “child poverty” and “poverty.”

ÖFKE KONTROL YÖNTEMLERİNDE GRUP ÇALIŞMASININ ETKİLİĞİ EFFECTIVENESS OF GROUP WORK ON ANGER CONTROL METHODS

Abdulkadir KARABULUT

Hitit Üniversitesi

Sungurlu MYO

Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü

shukadirkarabulut@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5953-9823

ÖZ

Geliş Tarihi:

28.05.2023

Kabul Tarihi:

23.11.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Öfke

Şiddet

Grup terapisi

Keywords

Anger

Violence

Group therapy

Toplumda var olan şiddet olguları gerek medyadaki olumsuz örnekler gerekse anne babanın olumsuz tutum ve davranışları neticesinde çocukları da etkilemeye başlamıştır. Bu noktada okullarda çocuk-aile-okul üçgeninde birincil önleme düzeyinde yapılacak olan çalışmalar şiddet ve kontrolsüz öfkeyi en aza indirme noktasında önemlidir. Bu çalışmanın amacı da çocukları okula devam eden bireylerin, öfke kontrol düzeylerini artırmaya yönelik grup çalışması uygulamak ve bu çalışmanın etkililiğini değerlendirmektir. Araştırmada bir okulda ailelere yönelik öfke kontrol yöntemleri hakkında seminer verilmiş, seminer sonrasında da katılımcılara ölçek uygulanmıştır. Yapılan değerlendirme neticesinde en yüksek puandan en düşük puana doğru sıralama yapılarak 30 kişi belirlenmiş, bu 30 kişi, 10'ar kişilik 3 farklı gruba ayrılarak grup çalışmasına dâhil edilmişlerdir. Grup çalışması süreci tamamlandıktan sonra kadınlara ölçek tekrar uygulanarak son test ölçümleri alınmıştır. Araştırmanın bulguları, grup çalışması sonrasında kadınların sürekli öfke alt ölçeğinden aldıkları puanların istatistiksel olarak anlamlı düzeyde azaldığı, öfke kontrolü alt ölçeğinden aldıkları puanların ise istatistiksel olarak anlamlı düzeyde arttığı sonucuna ulaştırmıştır.

ABSTRACT

Violence in society has begun to affect children as a result of negative examples in media and negative attitudes and behaviors of parents.. At this point, studies to be carried out at the primary prevention level in the child-family-school triangle are important in minimizing violence and uncontrolled anger. Aim of this study is to apply group work to increase the anger control levels of individuals whose children attend school and to evaluate the effectiveness of this study. In the research, a seminar about anger control methods for families was given in a school, and after the seminar, the scale was applied to the participants. As a result of the evaluation, 30 people were determined by sorting from the highest score to the lowest score, and these 30 people were divided into 3 different groups of 10 and included in the group work. After the group work process was completed, the scale was reapplied to the women and post-test measurements were taken. The findings of the study led to the conclusion that after the group work, the scores of the women on the trait anger subscale decreased statistically significantly, while the scores they got from the anger control subscale increased statistically.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1304364>

Atıf/Cite as: Karabulut, A. (2023). Öfke kontrol yöntemlerinde grup çalışmasının etkililiği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2394-2406.

Giriş

Dil, kültürden kültüre göre farklılık gösterse de duygular tüm insanlığın ortak bir parçası olarak kabul edilmektedir. Öfke de insanlığı şiddete yönlendirebilen bir duygu olmakla birlikte her insanın öfkesinin nedeni farklı olabilir. Öfkeyi tehlikeli bir duygu olarak görenler olduğu gibi (Aydın ve Değirmenci: 2016: 11), öfkelenmeden yaşamının mümkün olmadığına, önemli olanın öfkeyi işlevsel kullanabilmek olduğuna (Şakiroğlu: 2012: 9), adaletsizliğe karşı pozitif toplumsal değişim sağlanabileceğine (Puff ve Seghers: 2016: 13) işaret edenler de olmuştur. Her duygu gibi öfkenin de insanın vazgeçilmez duygularından olduğu, bireyin değerlerine aykırı bir davranış ortaya çıktığında çalışan bir sistem olduğu düşünülmektedir. Bu yönüyle bakıldığında öfkenin varlığının bireyin psiko-sosyal sağlığı için gerekli olduğu söylenebilir. Öfke duygusunun tamamen bastırılması bireyin öz saygısını azaltacaktır. Bu doğrultuda araştırmadaki temel amaç, öfkenin yok edilmesi ya da bastırılmasından ziyade öfkenin kontrol altına alınması olmalıdır.

Öfke ile ilgili tanımlara bakıldığında Türk Dil Kurumu öfkeyi, “engelleme, incinme veya gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi, kızgınlık, hışım, hiddet, gazap” olarak tanımlamaktadır. Esas olarak bakıldığında öfkenin, bireyin değerlerine aykırı bir durum ile karşılaştığında ortaya çıkan ya da çıkması gereken bir duygu olduğu görülecek olup, Şakiroğlu’nun (2012: 16)’da belirttiği üzere her öfke duygusunun saldırganlık, şiddet olarak sonuçlanmayacağı bilinmelidir. Öfkenin kaynağını öfkenin ortaya çıktığı olay ile sınırlandırılması gerektiği ve çok faktörlü bir olgu olduğunun da bilincinde olunması gerekmektedir. Mahat ve Sharma (2011: 9) öfkenin tek bir nedeninin olmadığını, kalıtsal etmenler, ev ortamı, sosyal öğrenme ve kültürel faktörlerle ilişkilendirilmesi gerektiğine işaret etmektedirler. Soykan (2003: 19) ise öfkenin doyurulmamış isteklere, istenmeyen sonuçlara ve karşılanmayan beklentilere verilen duygusal tepki olduğuna işaret etmektedir. Öfke insanların zaman zaman yaşadıkları doğal bir duygudur ve öfkenin kendisine odaklanmaktan ziyade öfke duygusunu kontrol etmekte zorlanması durumunda ortaya çıkan öfke problemlerine odaklanmak daha doğru olacaktır.

Öfkelerini kontrol edemeyen bireyler; ilişkilerinde sorunlar yaşamaya, depresyon, kaygı gibi olumsuz duygu durumları yaşamaya, kendilerine ya da başkalarına zarar vermeye başlamaktadır. Öfkelerini kontrol edemeyen bireylerin nefes alma tekniklerini uygulamaları ve stres seviyelerini azaltmak için egzersiz yapmaları önerilebilir. Nitekim yapılan bir araştırmada (Demir ve Okanlı, 2013: 227) öfke kontrolü için uygulanan tekniklerin bireylerin öfkelerini kontrol etmelerini sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte öfke kontrol problemi yaşayan bireylerin terapi hizmetlerinden faydalanmaları da gerekebilmektedir. Bireyin öfke duygusunu neden yaşadığına yardımcı olabilmesi, öfke duygusunu kontrol etme becerileri geliştirilmesi ve böylelikle sağlıklı bir yaşam sürdürmeleri noktasında terapinin önemi büyüktür. Bu noktada, sorunu sadece bireye indirgemekten öteye geçerek çevresinde de değişiklik yapmak gerekebilir. Örneğin bir kadın, eşinin yapmış olduğu olumsuz davranışlar nedeniyle öfke kontrolü konusunda problemler yaşayabilir. Burada öfke kontrol problemini çözmek için sadece kadına odaklanmak yeterli olmayacaktır. Eşler arası olumlu bir iletişim geliştirmek ve erkeğin de kadınla birlikte terapi sürecine dahil edilmesi hedeflenmelidir. Bununla birlikte aile iç ilişkilerin sağlıklı olması, aile içinde ebeveynlerin öfkelerini kontrol edememeleri ve hatta saldırganlığa dönüştürmeleri çocuklar açısından olumsuz örnek oluşturabilecek ve çocukların şiddete başvurmaları söz konusu olabilecektir.

Albert Bandura, sosyal öğrenme kuramında saldırganlığın öğrenilmiş bir davranış olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada yapılacak olan çalışmalarda çocuklarda var olan şiddet yöneliminin kökenine inilerek ailede var olan olumsuz öğrenmelerinin önüne geçmek daha doğru bir adım olarak görülmektedir.

Öfke, artmakta olan şiddet olaylarında önemli bir etken olarak gösterilmekte ve öfkenin bireysel, örgütsel ve toplumsal açıdan yönetilebilmesi gerektiğine işaret edilmektedir (Gül ve diğerleri, 2019: 64). Şiddetin önlenmesi için öfkenin yönetilebilmesine ihtiyaç duyulmakta, bireysel düzeyde alınacak önlemler sayesinde öfkenin çocuklar arasında yaygınlaşmasının önüne geçilmesi mümkün olabilecektir. Ortaokul öğrencileri ile yapılan bir araştırmada (Fidan ve Bulut Serin, 2021: 583) öfke ve saldırganlık arasında ilişki bulunmuştur. Evde anne ve babasını örnek alan çocuk, öfke duygusu ile baş etme becerisi öğrenemediği takdirde değerlerine aykırı bir davranışla karşılaştığı an şiddete başvurabilir. Nitekim yapılan çalışmalarda anne ve babasını neşeli olarak tanımlayan öğrencilerin öfke kontrol puanları, anne veya babasını sinirli olarak tanımlayan öğrencilere göre daha yüksek olarak bulunmuştur (Albayrak ve Kutlu, 2009: 67; Elkin ve Karadağlı, 2017: 68). Bununla birlikte problem çözme becerisi yüksek olan öğrencilerin öfke puanları düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Fidan ve Bulut Serin, 2021: 584). Bu sonuçlar, sağlıklı aile ilişkilerinin var olduğu bir ortamda yaşayan ve problem çözme becerisi yüksek olan

çocukların öfke kontrol becerilerinin daha yüksek olacağını göstermektedir. Yine bir diğer araştırmada (Novaco ve Taylor, 2008: 384), aile içi şiddete tanık olmanın, çocuklar üzerinde olumsuz etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öfke kontrol yöntemleri konusuna ilişkin literatür taraması yapıldığında, grup çalışması ile yapılan çalışmaların bireylerin öfke kontrol düzeylerini artırdığı ve öfke puanlarını azalttığı görülmektedir (Tekinsav Sütçü, 2006: 85; Karataş, 2008: 12; Rahmatulin, 2015: 85; Akgün ve Duyan, 2017: 656). Duran ve Eldeleklioğlu (2005: 267) tarafından bilişsel–davranışçı yaklaşımın ilkelerine dayalı olarak hazırlanan öfke kontrolü grup çalışmasının etkili olduğu ve bireylerin öfke kontrolü sağlamalarına fayda sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı da çocukları okula devam eden kadınların, öfke kontrol düzeylerini artırmaya dönük bilişsel davranışçı yaklaşımın ilkelerine dayalı olarak hazırlanan grup çalışmasını uygulamak ve bu çalışmanın etkililiğini değerlendirmektir.

Araştırmanın problemi, anne-babaların öfke kontrolü konusunda bilinçlendirilmesi gerektiği gerçeği olup bu alanda yapılacak çalışmalara ihtiyaç duyulması olarak gösterilebilir. Öfke kontrol yöntemleri konulu hazırlanan grup çalışması ile mevcut bilgi birikimine katkı sağlanması beklenmektedir. Bu şekilde alanda çalışan meslek elemanlarının öfke kontrol yöntemleri konulu grup çalışmasını uygulayacakları düşünülmektedir.

Öfke düzeyi yüksek ve kontrol düzeyi düşük olan kadınlara uygulanan öfke kontrol yöntemleri konulu grup çalışmasının etkililiğini belirlemenin amaç edinildiği bu araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır;

1. Öfke kontrol yöntemleri konulu grup çalışması ile kadınların sürekli öfke puanları azalmakta mıdır?
2. Öfke kontrol yöntemleri konulu grup çalışması ile kadınların öfkeyi bastırma düzeyleri ve öfkeyi ifade etme becerileri değiştirmekte midir?
3. Öfke kontrol yöntemleri konulu grup çalışması, kadınların öfke kontrol puanlarını artırmakta mıdır?

Yöntem

Bu araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden deneysel araştırma modeli kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma evrenini, Çorum'da ikamet eden kadınlar oluşturmaktadır. Bu bireylerin tamamına ulaşmanın güç olması nedeniyle çalışmanın örneklemini, Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı bir devlet okulunda çocuğu olan kadınlar oluşturmaktadır. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Okul tarafından tüm velilere öfke kontrol yöntemleri konusunda yapılacak olan grup çalışmasına ilişkin bilgilendirme mesajı gönderilmiş, mesaja istinaden katılım sağlayan velilere SÖÖTÖ ve araştırmacı tarafından hazırlanan “Anket Formu” uygulanarak değerlendirme yapılmıştır. Yapılan değerlendirme neticesinde en yüksek puandan en düşük puana doğru sıralama yapılarak 30 kişi belirlenmiş, bu 30 kişi, 10'ar kişilik 3 farklı gruba ayrılarak grup çalışmasına dâhil edilmişlerdir. İlk 30 kişi arasında grup çalışmasına dâhil olmak istemeyen olması durumunda ise puan sıralamasında en yüksek puan alan diğer kişi grup çalışmasına dâhil edilmiştir.

Her araştırmada olduğu gibi bu araştırmanın da sınırlılıkları mevcuttur. Araştırma, Çorum'da Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı bir devlet okuluna devam eden öğrencisi bulunan ve grup çalışmasına katılan 30 kadın ile sınırlıdır. Bununla birlikte grup çalışmasının sadece kadınlarla gerçekleştirilmesi ve erkeklerin dâhil edilememesi de diğer bir sınırlılık olarak gösterilebilir.

Grup çalışmasının kadınlarla gerçekleştirilme sebebi, grup çalışmasının gelir getirici herhangi bir işte çalışmayan bireylerle gerçekleştirilmesidir. Ölçekten yüksek puan alan (öfke düzeyi yüksek olan) ve herhangi bir işte çalışmayan 2 erkek ise grup çalışmasına dâhil olmak istememiştir. Grup çalışmasına katılım sağlayan bireyler gelir getirici herhangi bir işte çalışmamaktadırlar.

Verilerin Toplanma Süreci

Veriler, araştırmacının kendisi tarafından grup çalışmasından önce ve grup çalışmasından sonra olmak üzere iki seferde toplanmıştır.

İlk adımda tarama çalışması yapılmış ve okul yönetimince tüm kadın velilere öfke kontrol yöntemleri konusunda yapılacak olan grup çalışmasına ilişkin bilgilendirme mesajı gönderilmiş, mesaja istinaden katılım sağlayan kadınlara SÖÖTÖ ve araştırmacı tarafından hazırlanan “Anket Formu” uygulanarak değerlendirme yapılmıştır. Yapılan değerlendirme neticesinde en yüksek puandan en düşük puana doğru sıralama yapılarak 30 kişi belirlenmiş, bu 30 kişi, 10’ar kişilik 3 farklı gruba ayrılarak grup çalışmasına dâhil edilmişlerdir.

İkinci adımda grup çalışması uygulamasına geçilmiş ve grup çalışması uygulaması bir sosyal hizmet uzmanı tarafından gerçekleştirilmiştir. Grup çalışması her bir seans 60 dakika olmak üzere toplam 8 seans olarak yapılandırılmıştır. Grup çalışmasının bitiminde, kadınlara ölçek ve anket tekrar uygulanmış ve kadınların son test ölçümleri elde edilmiştir.

Grup çalışmasında yapılacak çalışmalar belirlenirken öfkeye ilişkin tarama yapılmış ve bu alanda uygulanmış grup çalışmaları incelenmiştir.

Bilişsel davranışçı yaklaşım çerçevesinde hazırlanan grup çalışmaları ile başarılı sonuçlara ulaşıldığı görülerek (Duran ve Eldeklelioğlu, 2005: 267; Çekiç ve Murat, 2011: 41; Serin, 2019: 525) grup çalışmasının oturumları bu yönde şekillendirilmiştir.

İlk oturumda üyelerinin birbirleri ile tanışmaları sağlanmış ve üyelerin belirlediği sınırlar dâhilinde grup kuralları belirlenmiştir. Grup kuralları belirlenirken katılımcıların istek ve önerileri dikkate alınmıştır. Bu oturumda ayrıca üyelerin birbirlerine güven duymalarını sağlamak hedeflenmiştir.

İkinci oturumda duygular ve öfke üzerine konuşulmuş, grup üyelerinin duygularını tanımlarına ve öfkeyi anlamalarına çalışılmıştır. Öfkenin ne olduğu üzerine konuşulmuş ve katılımcıların öfkeyi nasıl tanımladıkları anlaşılmasına çalışılmıştır. Oturum sonunda grup üyelerinin birbirlerinin öfke ile ilgili tanımlamalarından yola çıkılarak öfke duygusuna yönelik farklı bir bakış açısı geliştirmeleri hedeflenmiştir.

Üçüncü oturumda üyelere öfkenin doğal bir duygu olduğu mesajı verilerek öfkelerinin altında yatan duygularını keşfetmeleri gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu noktada öfkelenmelerine neden olan hatalı düşünce kalıplarını değiştirmeleri istenmiştir. Grup üyelerinin öfkelenmelerinin doğal olduğu, öfkelenebilecekleri ancak bu öfkeyi doğru bir şekilde yönetmeleri gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır.

Dördüncü oturumda, doğru nefes alma yöntemleri gösterilmiş ve gevşeme egzersizleri yapılarak bu şekilde öfkeyi kontrol edebilecekleri gösterilmiştir. Öfke kontrol yöntemleri anlatılırken, grup üyelerinin bu teknikleri öfkelendikleri bir durumla karşılaştıklarında durmak ve düşünmek için fırsat kazanmak için kullanmaları önerilmiştir.

Beşinci oturumda iletişim tekniklerinden “sen dili, ben dili” üzerinde konuşarak üyelerin ilişkilerini yapıcı hale getirmeleri için ben dilini etkin şekilde kullanmaları gerektiği ifade edilmiştir. Özellikle sağlıklı iletişim için ben dilinin öneminden bahsedilerek, iletişimde sen dilinin olumsuz etkilerinden bahsedilmiştir. Aile içi ilişkilerinde de ben dilinin öneminden bahsedilerek üyelerin olumlu aile ilişkileri geliştirmeleri sayesinde çocuklarına olumlu örnek olabilecekleri üzerinde tartışılmıştır.

Altıncı oturumda öfkenin ABC’si anlatılarak duygularına olayların değil, düşüncelerin neden olduğu mesajı verilmiştir. Davranış, duygu ve düşünce arasındaki bağıntı üzerinde durularak bir davranışın altında yatan duygu ve düşüncenin farklılaşabileceği örneklerle tartışılmıştır.

Yedinci oturumda problem ve çatışma çözme yöntemleri üzerinde durularak üyelerin çatışma çözme yöntemlerinde yapmış oldukları hatalar gözden geçirilmiştir. Grup üyelerinin çatışma çözme ve problem çözme yöntemlerinin bireylerin yaşantılarındaki olumsuz etkilerini anlamaları hedeflenmiştir.

Sekizinci oturumda üyelerin genel değerlendirmeleri alınarak grup çalışması sonlandırılmıştır.

İlk oturumdan son oturuma kadar grup çalışmasına katılım sağlayan üyelerin tüm süreçte aktif olmaları ve oturumların etkileşimli bir şekilde yürütülmesi sağlanmıştır. Böylelikle grup üyelerinin kendilerini gruba ait hissetmeleri, güven duygusu geliştirmeleri ve grupta paylaşılan bilgileri yaşantılarına uygulamak için harekete geçmeleri hedeflenmiştir. Grup üyelerinin son oturumda geri bildirimleri alındıktan sonra ölçek tekrar uygulanmış ve son test puanları elde edilmiştir.

Verilerin Toplanma Araçları

Araştırma verileri, araştırmacı tarafından hazırlanan, kadınların sosyo-demografik bilgilerini (yaş, medeni durum ve eğitim durumları) içeren “Anket Formu” ile 1983 yılında Spielberg, Jacobs, Russel ve Crane tarafından geliştirilen, 1994 yılında Kadir Özer tarafından Türkiye’de geçerliliği ve güvenilirliği yapılan “Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı Ölçeği” kullanılmıştır.

Anket Formu

Araştırmaya katılan kadınların sosyo-demografik bilgilerini elde etmeyi amaçlayan bu form, araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Ankette; yaş, medeni durum ve eğitim durumları hakkında sosyo-demografik bilgiler yer almaktadır.

Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı Ölçeği

1983 yılında Spielberg, Jacobs, Russel ve Crane tarafından geliştirilen ölçeğin özgün ismi “The State-Trait Anger and Anger Expression Scale”dir. Ölçeğin Türkiye’deki geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Kadir Özer tarafından 1994 yılında yapılmıştır. Türkçe ’ye “Sürekli Öfke ve Öfke Tarz Ölçeği” olarak uyarlanmış ve 34 maddeden oluşmaktadır. Sürekli Öfke (ilk 10 soru- toplam 10 madde) ve Öfke ifade Tarzı (11- 34. Sorular- toplam 24 madde) alt ölçeklerini içermektedir. Öfke ifade Tarzı alt ölçeği, ayrıca; Öfke Kontrol alt ölçeği, Öfke-Dışa alt ölçeği ve Öfke-İçte alt ölçeği olmak üzere 3 ayrı alt ölçeğe ayrılmıştır. Ölçek her bir madde için 1 ve 4 arasında (1-Hiç, 2-Biraz, 3-Oldukça, 4-Tümüyle) değişen puanlamaya sahiptir. Sürekli öfke alt ölçeğinden alınan yüksek puanlar, öfke düzeyinin yüksek olduğunu; kontrol öfke ölçeğinden alınan yüksek puanlar, öfkenin kontrol edilebildiğini; öfke-dışa alt ölçeğinden alınan yüksek puanlar, öfkenin kolayca ifade ediliyor olduğunu; öfke-içte alt ölçeğinden alınan yüksek puanlar ise öfkenin bastırılmış olduğunu göstermektedir. Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin Cronbach Alfa değerleri sürekli öfke boyutu için. 92; kontrol altına alınmış öfke boyutu için. 80; dışavurulmuş öfke boyutu için. 91 ve içte tutulan öfke boyutu için ise. 76 olarak bulunmuştur (Özer, 1994: 26).

Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri IBM SPSS Statistics 24 programında analiz edilmiştir. Veri analizinde dağılımın normal olması nedeniyle parametrik testlerden (T-testi) kullanılmıştır. İstatistiksel testlerin anlamlılık düzeyi olarak Büyüköztürk (2018:42)’ün belirttiği üzere $p < .05$ değeri kabul edilmiştir. Araştırmaya dair bulgular aşağıda yer almaktadır.

Araştırmaya İlişkin Etik Bilgiler

Araştırmaya katılan 30 kişi, ön test ve son test aşamalarında, ölçek uygulanmadan önce bilgilendirilmiş ve katılımcılardan onam formu alınmıştır. Araştırma için Hitit Üniversitesi Etik Kurulundan 08/03/2022 tarih 2022-43 karar no sayısı ile izin alınmıştır. Ayrıca grup çalışmasının uygulanması için İl Millî Eğitim Müdürlüğünden gerekli izinler alınmıştır. Araştırmada kullanılan ölçek için de ilgili yazardan izin alınmıştır

Bulgular

Bu bölümde öncelikle katılımcıları tanıttıcı sosyo-demografik bilgilere, ardından ölçek puanlarının dağılımı, normallik ve güvenilirlik analizi sonuçlarına yer verilecektir.

Son olarak da grup çalışmasına katılan bireylerin ön test ve son test puanlarının karşılaştırılmasının yapıldığı T-testi sonuçları sunulacaktır.

Çalışma Grubunu Tanıtıcı Bilgiler

Tablo 1. Sosyo-demografik Bilgiler

Değişken	Düzy	N	%
Yaş	25-26 yaş aralığı	10	33,3
	27-29 yaş aralığı	9	31,7
	30-32 yaş aralığı	9	31,7
	33 yaş ve üzeri	2	3,3
Medeni durum	Evli	26	86,7
	Boşanmış	4	13,3
Eğitim Durumu	Okuryazar değil	1	3,3
	İlköğretim	2	6,7
	Ortaokul	2	6,7
	Lise	24	80
	Üniversite ve üzeri	1	3,3

Yapılan frekans analizi sonucunda katılımcıların demografik özelliklerinin dağılımı tespit edilmiştir. Tablo 1’de görüldüğü üzere katılımcıların yaş dağılımları incelendiğinde %96,7’sinin 25-32 yaş arasında olduğu görülmektedir. Medeni durum açısından da katılımcıların %86,7’sinin evli olduğu görülmektedir. Katılımcıların %80’i lise mezundur.

Ölçek Puanlarının Dağılımı ve Normallik Analizleri

Tablo 2. Ölçek Puanlarının Dağılımı

Ölçek/alt boyut	\bar{X}	SS	Minimum	Maksimum
Sürekli öfke puanı	25,48	,898	11	35
Öfke – içte	23,13	,284	17	29
Öfke – dışta	16,60	,368	9	23
Öfke kontrolü	20,21	,580	13	29

Katılımcıların ölçeklere verdikleri cevapların dağılımını değerlendirmek adına frekans analizi yapılmıştır. Tablo 2’de görüldüğü üzere katılımcıların sürekli öfke puan ortalamalarının 25,48; öfke içte alt boyutunda puan ortalamalarının 23,13; öfke dışta alt boyutunda puan ortalamalarının 16,60; öfke kontrolü puan ortalamalarının ise 20,21 olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. Ölçeklere İlişkin Güvenirlik Analizi

Ölçek/alt boyut	Cronbach Alpha Değeri
Sürekli öfke puanı	,894
Öfke – içte	,821
Öfke – dışta	,912
Öfke kontrolü	,783

Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Tablo 3’te görüldüğü üzere Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı ölçeği ve alt boyutlarında güvenilirlik katsayısının .70’in üstünde olduğu ve analiz için güvenilir ölçekler oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 3).

Tablo 4. Ölçeklerin Normallik Analizi

Ölçek/ alt boyut	Çarpıklık	Basıklık
Sürekli öfke puanı	-,444	1,309
Öfke – içte	-,332	,255
Öfke – dışta	-,296	,387
Öfke kontrolü	-,077	,340

Ölçeklere verilen cevapların normal dağılımını tespit etmek adına yapılan normallik analizinde çarpıklık ve basıklık değerinin -2 ile +2 arasında bir değer alması beklenmektedir (George ve Mallery, 2012). Tablo 4'te görüldüğü üzere ölçeğin ve alt boyutlarının normal dağılım gösterdiği ve parametrik testlerin uygulanabileceği sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 4).

Grup Çalışmasına Katılan Bireylerin Ön Test ve Son Test Puanlarının Karşılaştırılması

Bu bölümde, öfke kontrolü yöntemleri konusunda yapılan grup çalışmasına katılan kadınların, grup çalışması gerçekleştirilmeden önce ve grup çalışması gerçekleştirildikten sonra uygulanan sürekli öfke ve öfke ifade tarzı ölçeğinden aldıkları puanların farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir. Bu amaçla ön test ve son test puanları arasındaki farklılaşma T-Testi ile değerlendirilmiştir. Analiz sonrasında grup çalışması öncesi ve sonrasındaki ön test puanları ile son test puanlarının anlamlı biçimde farklılaştığı bulgulanmıştır.

Kadınların, yapılan grup çalışması öncesi ve sonrası SÖÖTÖ'nin alt ölçeklerine ait puanlarının T- Testi SPSS 24.0 çıktıları Tablo 5 'te verilmiştir.

Tablo 5. Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı Ölçeği Ön test ve Son test Puanlarına göre T-Testi Sonucu

SÖÖTÖ Ölçeği Ön test/ Son test Puanları						
Ölçek/alt boyut	Test	N	\bar{X}	SS	F	p
Sürekli öfke	Ön test	30	31,56	1,52	20,148	.000*
	Son test	30	19,40	4,43		
Öfke İçte	Ön test	30	23,40	2,12	,262	.353
	Son test	30	22,86	2,28		
Öfke Dışa	Ön test	30	15,60	2,82	,145	.06*
	Son test	30	17,60	2,55		
Öfke Kontrol	Ön test	30	16,43	2,58	1,982	.000*
	Son test	30	24,00	2,19		

*p<0.05

Yukarıdaki tablo incelendiğinde; katılımcıların sürekli öfke puan ortalamalarının ön testte 36,45 olduğu, yapılan son testte ise puan ortalamalarının 24,55'e düştüğü görülmüştür. T-Testi sonucuna göre katılımcıların, yapılan ön test ve son testten aldıkları sürekli öfke puanları anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (p=0.000<0,05). Bu sonuç, öfke kontrol programının, katılımcıların sürekli öfke puanını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Katılımcıların grup çalışması öncesi öfke içte ön test puan ortalamalarının 23,40 olduğu, yapılan grup çalışması sonrası ise son test puan ortalamalarının 22,86'ya düştüğü görülmüştür. Bu düşüşe rağmen T- Testi sonucuna göre katılımcıların, ön test ve son teste ait öfke-içte puanları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır (p=,353>0,05). Yani öfke kontrol programının, katılımcıların öfkelerini basturmalarını olumlu yönde etkilediği ancak anlamlı bir fark bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların grup çalışması öncesi öfke dışa ön test puan ortalamalarının 15,60 olduğu, grup çalışması sonrası ise son test puan ortalamalarının 17,60'a yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu artışa rağmen, T-Testi sonucuna göre katılımcıların, ön test ve son testi öfke dışa puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır

($p=0.06>0,05$). Yani öfke kontrol programının, katılımcıların öfkelerini ifade etmelerini kolaylaştırdığı ancak anlamlı bir fark bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların grup çalışması öncesi öfke kontrol ön test puan ortalamalarının 16,43 olduğu, grup çalışması sonrasında yapılan son testte elde edilen puan ortalamalarının 24,00'a yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır. T-Testi sonucuna göre katılımcıların, öfke kontrol puanları ön test ve son testten sonuçlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmıştır ($p=0.000<0,05$). Yani son testte elde edilen bulgular neticesinde öfke kontrol programının, katılımcıların öfke kontrollerini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tartışma

Bu araştırmada çocukları okula devam eden kadınların, öfke kontrol düzeylerini artırmaya dönük bilişsel davranışçı yaklaşımın ilkelerine dayalı olarak hazırlanan grup çalışmasını uygulamak ve bu çalışmanın etkililiğini değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 10'ar kişilik 3 farklı grup çalışması yürütülerek bireylerin günlük yaşamda ihtiyaç duydukları öfke kontrol düzeylerini sağlamak, öfkelerini doğru ve yapıcı bir şekilde ifade etmelerini mümkün kılmak hedeflenmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgular, öfke kontrol yöntemleri konulu grup çalışmasının kadınların sürekli öfke puanlarını azalttığını, öfke kontrol puanlarını ise artırdığını göstermektedir. Bununla birlikte grup çalışmalarına katılan kadınların, “öfke içte” ve “öfke dışı” alt ölçeğindeki ön test – son test puanları ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Bu noktada araştırmada elde edilen bulgular, grup çalışmasının kadınlar üzerinde olumlu etki yarattığı, özellikle öfke düzeyleri ve öfkeyi kontrol etme becerilerinin anlamlı şekilde farklılaştığı görülmekle birlikte, grup çalışmasının kadınların öfkeyi bastırma düzeyleri ve ifade etme becerilerini geliştirilmesi noktasında farklı uygulamalarla desteklenmesi gerektiğini göstermektedir.

Alanyazında öfke kontrol yöntemleri konulu grup çalışmalarının sınırlı olduğu görülmekle birlikte literatürdeki diğer çalışmalardaki sonuçlar bu araştırmadaki bulgulara benzerdir. 2015 yılında yetişkin kadınlarla yapılan bir çalışmada (Rahmatulin, 2015) elde edilen bulgular bu araştırmada elde edilen bulguları destekler nitelikte olmakla birlikte öfkeyi bastırma ve ifade etme becerilerinde farklılık göstermektedir. Yapmış olduğu çalışmada öfkeyi bastırma ve ifade etme becerilerinde de anlamlı fark bulan Rahmatulin (2015: 73), bilişsel teknikleri kullanmıştır. Adam öldürme veya yaralama suçundan hüküm giymiş kadınlarla yapılan bir diğer araştırmada (Akgün ve Duyan, 2017: 650) da grup çalışmasının kadın hükümlülerin öfke kontrollerinde olumlu ve kalıcı yönde etki bıraktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Literatür taraması yapıldığında kadınlarla yapılan grup çalışmalarına ek olarak çocuklar, ergenler ve üniversite öğrencileri ile de öfke kontrol yöntemleri konulu grup çalışmalarının gerçekleştirildiği görülmektedir. Suça sürüklenen çocuklarla yapılan bir çalışmada (Çadırcıoğlu, 2023: 7), grup çalışmasına katılan çocukların arkadaşlarıyla ve aileleriyle olan iletişimlerinin olumlu yönde etkilendiği, kalmış oldukları kurumda uyumlu davranışlar sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç da yine araştırma ile uyumlu gözükmektedir. Ortaokul öğrencileri ile yapılan bir diğer çalışmada da (Canpolat ve Atıcı, 2017: 87) grup çalışması uygulaması gerçekleştirilmiş ve öğrencilerin öfke kontrol düzeylerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Lise öğrencileri ile yapılan bir diğer araştırmada da (Bulut Serin ve Genç, 2011: 250) öfke kontrol konulu grup çalışmasının ergenlerin öfke kontrolü noktasında faydalı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Üniversite öğrencileri ile yapılan bir çalışmada (Özkamalı ve Buğa, 2010: 50) ise öfke denetimi eğitimi uygulanmış, uygulamaya katılım sağlayan bireylerin öfke düzeylerinin önemli ölçüde azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu sonuçlardan da anlaşılacağı üzere öfke kontrol yöntemleri konulu grup çalışmaları farklı gruplara (kadın, ergen, çocuk, hükümlüler vb.) uygulanmış ve olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Grup çalışmalarında elde edilen bulgular göz önünde bulundurulduğunda bireylerin özellikle öfke kontrol puanlarında artış olduğu ve sürekli öfke puanlarının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada kadınların sosyo-demografik özelliklerinin öfke kontrol düzeylerine etkisi de araştırılmış ancak herhangi bir ilişki bulunmamıştır. Ankette bireylerin yaşı, eğitim ve çalışma durumları, medeni durumları gibi

sosyo-demografik bilgileri hakkında sorular yer almaktadır. Bu bilgiler ile öfke kontrol düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Üniversite öğrencileri ile yapılan bir çalışmada (Elkin ve Karadağlı, 2016: 69) bu çalışmada elde edilen sonuçlara benzer şekilde yaş değişkeni ile bireylerin öfke kontrol düzeyleri arasında ilişki bulunamamıştır. Sürekli öfke ve öfke ifade tarzının demografik özelliklerle ilişkisinin araştırıldığı bir diğer çalışmada da (Gül ve diğerleri, 2019: 68) medeni durum değişkeni ile bireylerin öfke kontrol düzeyleri arasında ilişki bulunamamıştır. Bu sonuç da araştırma ile uyumlu gözükmektedir.

Literatürdeki çalışmalar ve bu çalışmada elde edilen sonuçlar ışığında grup çalışması uygulamalarının bireylerin öfke kontrollerini sağlamalarına fayda sağladığı söylenebilir. Sosyal hizmet mesleğinde grup çalışması uygulamalarının, aynı anda birden fazla insana ulaşılabilir olması nedeniyle yaygınlaştırılması gerektiğine işaret edilmektedir (Duyan ve Gökçearslan, 2004: 73). Grup içerisinde bireylerin birbirleri ile iletişime geçmeleri sayesinde karşılıklı bir etkileşim yaşanmaktadır ve bu etkileşim bireylerin tutumlarını doğrudan etkileyebilmektedir. Psikolojik yardım gruplarının odak noktası, bireyin hem kendi farkındalığının hem de başkalarıyla ilgili farkındalığının artmasına, yaşamında gerçekleştirmek istediği değişiklikleri anlamlandırmasına yardımcı olmak ve bireyi bu değişiklikleri yapabilmesine destek olacak yeni beceriler ve kaynaklar kazandırmak olarak gösterilmektedir (Koydemir, 2016: 6). Bu noktadan bakıldığında araştırma sonucunda, grup çalışmasının “bireyde farkındalık oluşturma ve yaşamında değişiklikler oluşturmaya imkân sağlama” hedefine ulaşabildiği söylenebilir. Hem ölçek sonuçlarından elde edilen veriler hem de grup çalışması sonunda üyelerden alınan geri bildirimler öfke kontrol yöntemleri konulu grup çalışmasının bireylere fayda sağladığını göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bireylerin öfkelerini azaltmalarını ve kontrol etme becerilerini geliştirmeye yönelik hazırlanan grup çalışmasının etkililiğini araştıran bu çalışma, ön test ve son test yöntemiyle yürütülmüştür. Kadınlar 60’ar dakikalık 8 oturuma katılmışlardır. Çalışmada bireylerin öfkelerini yok etmek yerine kontrol edebilme becerilerini geliştirilmek hedeflenmiştir. Elde edilen sonuçlar da bu hedefe büyük oranda ulaşıldığını ancak grup çalışmasının içeriğinin geliştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Kadınların grup çalışması sonrasında öfkeli olma düzeylerinde anlamlı bir düşüş görülmüş, öfkeyi kontrol etme becerileri de yükselmiştir. Çalışma neticesinde elde edilen bulgular, daha önce yapılan araştırmalarda elde edilen bulgulara paraleldir ve öfkenin kontrol edilebilen bir duygu olduğunu göstermektedir.

Bu araştırma, yapılacak olan grup çalışmaları ile öfkenin kontrol edilebildiğini göstermiş ve bu sayede alanda çalışan meslek elemanları için örnek oluşturmaktadır. Tartışma bölümünde de ele alındığı üzere öfke kontrol yöntemleri konulu grup çalışmaları farklı gruplara (kadın, ergen, çocuk, hükümlüler vb.) uygulanmış ve olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Bu noktada alanda çalışan meslek elemanlarının, bireylerin öfke problemlerini çözümlenmek amacıyla uygulayacakları müdahale yöntemlerinde grup çalışmasını tercih etmeleri fayda sağlayacaktır.

Öfke duygusu, diğer duygular gibi olması gereken ve esasında olmaması durumunda problem olarak kabul edilebilecek bir duygudur. Bu çıkarımdan hareketle grup çalışması gerçekleştirilmiş ve tüm seanslarda kadınların öfkelerini bastırmaları yerine yansıtma ve sorunlarını ben dili kullanarak yapıcı biçimde iletmeleri gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu noktada grup çalışmalarında öncelikli hedef öfke duygusu ile ortaya çıkması muhtemel olan zarar verici davranışları ortadan kaldırmak ve bireyin öfkeyi kontrol altına almasını sağlamak olmalıdır. Nitekim yapılan grup çalışmasında elde edilen sonuçlar öfkenin kontrol altına alınabileceğini göstermiştir. Şu hâlde, öfke ile ilgili yapılacak olan mikro, mezo ve makro boyutta tüm çalışmalarda öfkenin yok edilmesi yerine doğru bir şekilde ifade edilmesine imkân sağlanmalıdır.

Okullarda var olan şiddet ve akran zorbalığı konusunda yapılması gerekenlerden biri çocukların öfke problemlerini belirlemek ve bu sorun üzerine çalışmak olmalıdır. Bu kapsamda soruna daha geniş perspektiften bakıldığında ise ebeveynlerin öfke kontrol düzeylerini geliştirmenin daha gerçekçi sonuçlara ulaşılmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Özellikle okullarda mezo ve makro boyutta yapılacak çalışmalarda şiddet ve öfke olgularının beraber değerlendirilmesinin daha yararlı olacağı düşünülmektedir. Okullarda görev yapan psikolojik danışman ve rehber öğretmenlerin şiddet, akran zorbalığı ve öfke problemleri ile karşılaştıklarında bu çalışmada uygulanan öfke kontrol yöntemleri konulu grup çalışmasından faydalanmaları önerilebilir. Ayrıca

gerçekleştirilecek olan grup çalışmalarının sadece çocukları değil ebeveynleri de kapsamı son derece önemli gözükmektedir.

Yapılacak olan çalışmalarda bu araştırmadan farklı olarak cinsiyet ve diğer değişkenler (çalışma durumu, sosyo-ekonomik düzey) açısından farklı bireylerin var olması sağlanabilir. Bu şekilde yapılacak olan çalışmalar ile daha kapsamlı sonuçlara ulaşmak mümkün olabilecektir. Öte yandan bu çalışma sonrasında kadınların öfke kontrol düzeylerinin geliştiği sonucuna ulaşılmasına rağmen izleme çalışması yapılmamıştır. Yapılacak çalışmalarda bireyler üzerindeki etkisinin devam edip etmediğinin belirlenmesi de önem arz etmektedir. Bununla birlikte bu araştırma nicel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Gelecekte yapılacak olan araştırmalarda nitel araştırma modelinin de kullanılması, grup çalışmalarına katılan bireylerin grup çalışması sürecindeki deneyimlerinin görülmesini sağlayacak ve böylelikle de yapılacak olan grup çalışmalarına bu deneyimler doğrultusunda düzenlemeler yapılması mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Akdemir, N. T. (2013). İlköğretim öğrencilerinin facebook tutumları ile akademik erteleme davranışları ve akademik başarıları arasındaki ilişkilerin incelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Akgün, R. & Duyan, V. (2017). Öfke kontrolü grup çalışmasının adam öldürme veya yaralama suçundan hüküm giymiş kadınların öfke kontrolü becerilerine etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(53), 650-657.
- Albayrak, B. & Kutlu, Y. (2009). Ergenlerde öfke ifade tarzı ve ilişkili faktörler. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 2(3), 57-69.
- Aydın, İ. H. & Değirmenci C. H. (2016). *Öfke kontrolü ve motivasyon*. Girdap Kitap
- Bulut Serin, N. & Genç, H. (2011). The effects of anger management education on the anger management skills of adolescents. *Education and Science*, 36(159), 236-254.
- Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem Yayıncılık
- Canpolat, M. & Atıcı, M. (2017). Öfke kontrolü programının ortaokul öğrencilerinin öfke kontrolü becerilerine etkisi. *Turkish Psychological Counselling and Guidance Journal*, 7(47), 87-98.
- Çankaya Çadırcıoğlu, D. (2023). Suça sürüklenen çocuklarla bilişsel davranışçı öfke kontrolü: bir grup çalışması. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 6(11), 7-18.
- Çekiç, A. & Murat, M. (2011). Grupla psikolojik danışmanın ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin öfke ile başa çıkabilme becerilerine etkisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 41-58.
- Demir B. & Okanlı A. (2013). Hemodiyaliz hastalarında gevşeme egzersizi ve öfke eğitiminin öfke ifadelerine etkisi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 16(4), 227-233.
- Duran, Ö. & Eldeleklioğlu, J. (2005) Öfke kontrol programının 15-18 yaş arası ergenler üzerindeki etkililiğinin araştırılması. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(3), 267-280.
- Duyan, V. & Gökçearslan, E. (2004). Sosyal grup çalışması uygulamasının psikolojik gereksinimlere etkisi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 15(1), 61-74.
- Elkin, N. & Karaağlı, F. (2016). Üniversite öğrencilerinin öfke ifade tarzı ve ilişkili faktörler. *Anadolu Kliniği*, 21(1), 64-71.
- Fidan, B. & Bulut Serin, N. (2021). An examination of the relationship between anger, aggression, and problem solving skills in secondary school students. *Turkish Psychological Counselling and Guidance Journal*, 11(63), 577-590.
- Gül, N., Bal, C. G. & Tumurbağa, M. (2019). Sürekli öfke ve öfke ifade tarzının demografik özelliklerle ilişkisi. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 63-72.

- Karataş, Z. (2009). Bilişsel davranışçı teknikler kullanılarak yapılan öfke yönetimi programının ergenlerin saldırganlığını azaltmadaki etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(2), 12-24.
- Koydemir, S. (2016). Grubun doğası ve yapısı. A. Demir & S. Koydemir (Ed.), *Grupla Psikolojik Danışma* içinde (ss. 1-23). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Mahat, P. & Sharma, V. V. (2011). Anger and its Management. *Journal of Nobel Medical College*, 1, 9-14.
- Novaco, R. W. & Taylor, J. L. (2008). Anger and assaultiveness of male forensic patients with developmental disabilities: links to volatile parents. *Aggressive Behaviour*, 34(4), 380-393.
- Özer, K. (1994). Sürekli öfke ve öfke ifadesi ölçeği ön çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 9(31), 26-35.
- Özkamalı, E. & Buğa, A. (2010). Bir öfke denetimi eğitimi programının üniversite öğrencilerinin sürekli öfke düzeylerine etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 50-59.
- Puff, R. & Seghers, J. (2016). *Öfke kontrol rehberi*. (B. Tamer, Çev.). Olimpos Yayınları.
- Rahmatulin, Z. (2015). *Bilişsel davranışçı tekniklerle hazırlanan öfke grup terapisinin yetişkin kadınların öfkesi üzerinde etkililiği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Üsküdar Üniversitesi.
- Serin, N. B. (2019). The Impact of anger management training on anger, aggression and problem-solving skills of primary school students. *International Online Journal of Education and Teaching*, 6(3), 525-543
- Soykan, Ç. (2003). Öfke ve öfke yönetimi. *Kriz Dergisi*, 11(2), 19-27.
- Şakiroğlu, M. (2012). *Öfkeyi olumlu kullanmak*. Postiga Yayınları
- Tekinsav Sütçü, G. S. (2006). *Ergenlerde öfke ve saldırganlığı azaltmaya yönelik bilişsel davranışçı müdahale programının etkililiğinin değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ege Üniversitesi.

EXTENDED SUMMARY

Alarming escalations in childhood violence have been observed in recent years, primarily attributed to negative parental attitudes and behaviours. In accordance with Albert Bandura's social learning theory, aggression is posited as a learned behaviour. Consequently, children exposed to aggressive parental attitudes are inclined to manifest similar tendencies. Accordingly, it becomes essential for parents to acquire techniques for controlling anger, thereby thwarting the acquisition of aggressive attitudes by their children. It is hypothesized that implementing interventions involving parents within educational institutions can effectively mitigate children's proclivity towards violence.

The present research employed an experimental research design, which falls within the purview of quantitative research methods. The study sample consisted of women who were mothers of children attending a public school affiliated with the Directorate of National Education. To initiate the study, the school administration disseminated an informative message to all female parents, detailing the forthcoming group work focusing on anger control methods. Subsequently, the participating women were evaluated using a scale and questionnaire. Through the evaluation process, a total of 30 individuals were identified by sorting the scores from highest to lowest. These 30 participants were then divided into three distinct groups, each comprising 10 individuals, who subsequently engaged in the group work sessions. The research data were collected using a "Survey Form" devised by the researcher, encompassing socio-demographic information of the women, alongside the "*Trait Anger and Anger Expression Style Scale*" developed by Spielberger, Jacobs, Russel, and Crane in 1983. The scale was adapted and validated in Turkey by Kadir Ozer in 1994, ensuring its reliability. The data collection process was administered by the researcher on two occasions: prior to the commencement of the group work and upon its completion. The educational intervention was conducted within the premises of a public school, wherein parents' levels of anger control were assessed post-education using the aforementioned scale. The group therapy sessions spanned a total of eight sessions, with each session lasting approximately 60 minutes.

The initial session focused on member introductions and the establishment of group rules as collectively defined by the participants. The second session revolved around a comprehensive discussion of emotions and anger, aiming to facilitate participants' emotional recognition and understanding of anger. In the third session, the natural nature of anger was emphasized, urging participants to explore the underlying emotions that trigger their anger. This stage also involved challenging and modifying erroneous thought patterns contributing to anger manifestation. Subsequent sessions incorporated practical techniques, including demonstrations of correct breathing methods and relaxation exercises, empowering participants to exert control over their anger. The fifth session emphasized the effective use of "I language" in fostering constructive relationships, while discouraging the utilization of confrontational "you language" communication patterns. The sixth session delved into the ABC of anger, elucidating the role of thoughts rather than external events in shaping emotional responses. In the seventh session, the focus shifted towards problem-solving and conflict resolution strategies, highlighting the common pitfalls in participants' conflict resolution approaches. The eighth and final session entailed a comprehensive evaluation of the group work, allowing for general assessments and reflections by the members. Subsequent to an eight-week duration, the scale was once again administered to participants who had undergone group therapy, ultimately affirming the effectiveness of the intervention. The research data were analysed using IBM SPSS Statistics 24 software program.

Upon examining the research findings pertaining to its objectives, the following questions were addressed: "Does the trait anger scores of women decrease with the group work on anger control methods?" Analysis of the results revealed a significant difference between the pre-test and post-test mean scores of trait anger among the participating women, indicating a substantial reduction in trait anger following the group work intervention. Similarly, the question "Does group work on anger control methods increase women's anger control scores?" was explored. The findings demonstrated a notable difference between the pre-test and post-test mean scores of anger control among the women who partook in the intervention. This disparity substantiates a significant improvement in anger control skills subsequent to the completion of the group work sessions. Regarding the question of "Does the anger expression skills of women change with the group work on anger control methods?" an analysis of the research findings revealed no significant difference in the pre-test post-test mean scores in the "anger-out" subscale, which evaluates anger expression skills. Thus, it can be inferred that the group work intervention did not yield a substantial change in women's anger expression skills. Additionally, in

relation to the research question "Does anger suppression levels of women change with group work on anger control methods?" the findings indicated no significant difference in the pre-test post-test mean scores in the "anger-inside" subscale, which assesses anger suppression levels. Although the observed impact of group work was found to have a positive effect on women, notably in terms of their anger levels and anger control skills, it is evident that there were significant differences. Thus, it is advisable to complement group work with additional strategies to address the enhancement of women's anger suppression levels and expression skills. Furthermore, the study examined the potential influence of women's socio-demographic characteristics on their anger control levels. However, no significant relationships were identified.

Following the completion of the group work intervention, a significant decrease in women's anger levels and a notable enhancement in their anger control skills were observed. These findings align with previous research outcomes and reinforce the notion that anger can be effectively managed. This study not only highlights the potential for anger control through systematic interventions but also serves as a valuable reference for professionals operating in this domain. The outcomes of the group study confirm the efficacy of anger control interventions, providing evidence that anger can be effectively managed. Addressing anger-related issues, particularly in the context of violence and peer bullying within educational settings, necessitates identifying and addressing children's anger problems. Consequently, efforts should be directed toward improving parental anger control levels to yield more realistic outcomes.

BEBEK KÜTÜPHANESİNDE UYGULANAN BABA-BEBEK ETKİLEŞİMİNİN KİTAP VE OYUN ARACILIĞIYLA İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF FATHER-INFANT INTERACTION IN THE BABY LIBRARY THROUGH BOOK AND GAME

Nagihan YILDIRIM
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü
nagihanyildirim61@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2985-6086

Şehnaz CEYLAN
Karabük Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi
Çocuk Gelişimi Bölümü
sehnazceylan@karabuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9313-7353

Ümmüş AYDIN
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü
ummusaydiin@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8549-2101

ÖZ

Geliş Tarihi:

30.05.2023

Kabul Tarihi:

09.10.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Baba-Bebek etkileşimi
Kitap ve oyun
Baba duygulanımı
Baba duyarlılığı
Baba öğreticiliği

Keywords

Father-infant interaction
Book and game
Father emotion
Father sensitivity
Father teaching

Bebeğin doğumundan itibaren ona birincil bakım veren kişinin annesi olduğu ve annesiyle yakın bir ilişki kurduğu bilinmektedir. Ancak bebeğin yalnızca anne ile ilişki kurmadığı, onun gelişiminde anne kadar babanın da kritik bir öneme sahip olduğu ifade edilebilir. Geleneksel aile yapısındaki roller zaman içerisinde değişmiş, bebeğin bakım verme ve yetiştirme sürecine baba da dahil olmuştur. Bu çalışmada, kitap ve oyun aracılığıyla baba-bebek etkileşiminin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden gözlem modeli kullanılmış, durum çalışması yaklaşımı benimsenmiştir. Çalışma grubunu bebek kütüphanesine kayıtlı 2-3 yaş aralığındaki 13 bebek ve babası oluşturmuştur. Veri toplama aracı olarak Kişisel Bilgi Formu ve Baba-Bebek Duygulanım, Yanıt Verme ve Mesguliyet Ölçeği kullanılmıştır. Veriler video kayıt ile toplanarak anekdot kaydına dönüştürülmüş, ölçeğin bazı maddelerinden yararlanılarak kodlama yapılmıştır. Verilerin analizinde, betimsel analizden yararlanılmıştır. Sonuç olarak baba-bebek etkileşiminde babaların müdahaleci, yönlendirici, kontrol edici olma davranışlarına rastlanılsa da bebeklerine karşı daha çok olumlu duygulanıma sahip oldukları, onların aktivitelerine duyarlı katılım sağladıkları ve öğretsellik bakımından oyunlarını yapılandırdıkları bulunmuştur.

ABSTRACT

It is known that the primary caregiver from the birth of the baby is his mother and he establishes a close relationship with his mother. However, it can be stated that the baby does not only establish a relationship with the mother, and that the father has a critical importance in his development as much as the mother. The roles in the traditional family structure have changed over time, and the father has become involved in the caregiving and raising process of the baby. In this study, it is aimed to examine father-infant interaction through book and game. In the study, the observation model, one of the qualitative research methods, was used and the case study approach was adopted. The study group consisted of 13 infants aged 2-3 years registered in the baby library and their fathers. Personal Information Form and Father-Infant Affect, Responsiveness and Engagement Scale were used as data collection tools. The data were collected by video recording and converted into anecdotal records, and coding was done by using some items of the scale. In the analysis of the data, descriptive analysis was used. As a result, although fathers behaviors of being intrusive, directing and controlling are observed in father-infant interaction, it has been found that they have more positive emotions towards their babies, they participate sensitively in their activities and they structure their games in terms of instruction.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1307179>

Atıf/Cite as: Yıldırım, N., Ceylan, Ş., & Aydın, Ü. (2023). Bebek kütüphanesinde uygulanan baba-bebek etkileşiminin kitap ve oyun aracılığıyla incelenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2407-2423.

Giriş

Bebek doğduğu andan itibaren birincil bakımını veren annesiyle yakın ilişki kurar. Ancak bebeğin tek ilişki kurduğu kişi annesi değildir. Bebeğin gelişiminde etkisi olan baba da anne kadar önemli bir role sahiptir (Sürücüler, 2019). Geleneksel aile yapısında baba figürü ailede otoriteyi sağlayan ve eve ekonomik açıdan destek sunan kişi; anne ise çocuğun bakım ve eğitiminden sorumlu olan kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak yapılan deneysel çalışmalar (Şahin ve Özbey, 2019; Cabrera, 2019), babaların çocuklara hassas bakım sağlayabildiğini kanıtlamış; annelerin araçsal, babaların ise besleyici rolüne vurgu yaparak annelerin ve babaların rol değişiminde ailelerdeki demografik değişkenlerin anlamlı olduğunu göstermiştir. Ayrıca babaların hassas bakıcı ve yetiştirici olabileceği düşüncesi, ekonomik sağlayıcılar olduğu düşüncesinin gölgesinde kalsa da sosyal koşulların değişmesiyle birlikte geleneksel aile yapısında da değişiklikler göze çarpmaktadır. Bu değişikliklerle birlikte anne ve baba figürünün, sorumlu oldukları rolleri paylaştığı görülmekte ve değişen rolleriyle babalar, geçmişe oranla çocuklarıyla daha fazla zaman geçirmeye ve çocuk bakımıyla ilgili daha fazla sorumluluk almaya başlamaktadır. Nitekim, sanayileşmiş ülkelerde yapılan araştırmalara göre 1970'li yıllardan bu yana babaların bakım hizmetlerine katılımında 3 ila 6 kat artış olduğu görülmüştür (Kuzucu, 2011; Rodrigues vd., 2021).

Baba katılımının çocuk bakımına yararı olduğunu söyleyen çok sayıda araştırma mevcuttur (Ergün Arslanlı ve Çelebioğlu, 2022; Cabrera, 2019; Kuzucu, 2011; Şahin ve Özbey, 2019). Baba-bebek bağlanması arasındaki ilişkinin incelendiği boylamsal bir çalışma sonucunda, babalar bebekleriyle oynarken gözlemlenerek uyarıcı davranışların yanısıra duyarlılıkları ve müdahalecilikleri açısından değerlendirilmiş, babaların doğum sonrası dokuzuncu ayda gözlemlenen müdahaleciliği, aradaki ilişkiyi yumuşatmış ve baba-bebek güvenli bağlanmasıyla ilişkilendirilmiştir (Olsavsky vd., 2020). Yapılan başka boylamsal bir çalışmada, baba katılımı ile bebek 13 aylıkken ölçülen duyarlılık ve 3 yaşında baba-bebek bağlanma güvenliği arasında değişik ilişkiler bulunmuştur. Buna göre, baba duyarlılığının baba-bebek arasındaki güvenli bağlanmayla ilişkili olduğu, güvenli baba-bebek bağlanmasının baba davranışının, hem niceliği hem de niteliğiyle ilişkili olduğu bulunmuştur (Brown, Mangelsdorf ve Neff, 2012). Baba-bebek etkileşim düzeylerini incelemek amacıyla yapılan bir çalışmada, araştırmacı tarafından hazırlanan sekiz oturumlu bir oyun eğitim programı uygulanmıştır. Araştırma sonucunda; baba-bebek ikilisinin etkileşim düzeylerinde, ön test-son test karşılaştırıldığında puanlar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Böylece baba-bebek ikilisiyle gerçekleştirilen oyun programının öğretici-yanıtlayıcı olma, duyarlı-yanıtlayıcı olma ve karşılıklılık davranışları üzerinde olumlu etkilerinin olduğu ve baba-bebek etkileşiminin kalitesini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yapılan gelişimsel tarama testi sonucunda bebeklerin, kişisel-sosyal gelişim alanında anlamlı farklılık elde edilmiştir (Demir Öztürk, 2018).

Ebeveyn-bebek etkileşimini sağlamada oyun ve kitapların bir yol olduğu söylenebilir. Çocukların hayatında önemli bir rolü olan oyun ve kitaplar yaşamın her döneminde farklı bir öneme sahip olup çocuk için doğal bir öğrenme ortamı hazırlamaktadır. Bu doğal öğrenme ortamında kitap ve oyun çocuğun dil, bilişsel, sosyal-duygusal ve kişilik gelişimine önemli katkıda bulunurken çocuğun ruhsal ihtiyaçlarını da önemli ölçüde karşılamaktadır (Aksoy ve Çiftçi, 2019; MEB, 2013; Rideout vd., 2003; Sever, 2011; Tanju, 2010). Çocuklara erken yaşlarda kitap okumaya başlamanın gelişime katkıları literatürde geniş olarak yer almaktadır. Birlikte kitap okuma bebek ve çocuklara öğrenme sağlamakla birlikte kaliteli zaman geçirme fırsatı da sunar. Kitap okumak ayrıca, erken okuryazarlık becerilerinin ve akademik becerilerin desteklenmesini sağlarken bebekle kurulan etkileşim frontal bölgeyi aktive ederek bebeklerin dil ve bilişsel gelişimini etkilemektedir. Nitekim, beyin gelişiminin desteklenmesi için erken yıllarda bebeğe kitap okunması önerilmektedir (Gökçay ve Metin, 2014; Erdoğan, 2016). Kitap okuma aktivitesi annelerle birlikte yapılabileceği gibi babayla da yapılabilir. İlgili araştırmalar gösteriyor ki; babaların iki yaşında okumaya katılımı daha iyi bir dili öngörmektedir (Quach, 2018). Küçük çocukların gelişimine katkı sağlayan faktörlerden biri de oyundur (Ünlü Çetin, 2020). Erken yıllarda ebeveyn-çocuk arasında gerçekleşen oyun etkileşimleri, çocuklarda daha olumlu bilişsel ve sosyo-duygusal sonuçlarla ilişkilidir (Amodia-Bidakowska, 2020). Çocukların daha fazla sosyo-duygusal yeterliliği, duygu düzenlemesi ve kelime dağarcığı ile daha az saldırganlık, kaygı ve olumsuzluk ile ilgili şekillerde çocuklarıyla oyun oynama ve meşgul olma açısından babaların da anneler kadar gelişimsel olarak destekleyici olabileceğini göstermektedir (Cabrera ve Roggman, 2017).

Baba-çocuk etkileşiminin kalitesi, çocuk gelişimi alanında artan araştırmaların odak noktası olmuştur (StGeorge, 2017). Araştırmalar incelendiğinde, annelerin ve babaların bebekle oynadıkları oyunlarda farklılıklara rastlanmıştır. Babaların daha fiziksel, heyecanlandırıcı ve kaba oyunlar oynadığı, annelerin ise daha öğretici ve hareketi kısıtlayıcı oyunlar oynadığı görülmüştür (Menashe-Grinberg, 2017). Kaba motor oyunu gibi fiziksel

oyunlar batılı toplumlarda tercih edilen baba-çocuk etkileşim türüdür. Baba-çocuk fiziksel oyun ve çocuk davranışı arasındaki ilişkilerin incelendiği derleme ve meta-analiz çalışmasında bu tür oyunların baba ile çocuğun ilişkisini olumlu yönde gelişim gösterdiği ve güçlendirdiği görülmüştür (StGeorge, 2017). Bebek oyununda anne-babaların ulaşılabilirlik, rolleri sürdürme ve birlikte oyun kurma boyutlarına göre performanslarının incelendiği bir çalışmada herhangi bir farklılık gözlenmemiştir. Babalar ulaşılabilir olmak, rolleri sürdürmek ve birlikte oyun kurma açısından anneler kadar başarılı olmuştur (Frascarolo, 2003).

Literatür incelendiğinde baba-bebek oyunları ile ilgili birçok araştırmaya rastlanırken kitap ve oyun aracılığıyla baba-bebek etkileşiminde babanın duygulanım/duyarlılık-duyarsızlık/öğreticilik durumunu inceleyen araştırmaların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Buradan yola çıkılarak bu çalışmada, kitap veya oyun aracılığıyla baba-bebek etkileşiminin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır.

1. Baba-bebek etkileşiminde baba duygulanım durumu nasıldır?
2. Baba-bebek etkileşiminde baba duyarlılık/duyarsızlık durumu nasıldır?
3. Baba-bebek etkileşiminde baba didaktik/öğretsel olma durumu nasıldır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırmada, kitap ve oyun aracılığıyla baba-bebek etkileşiminin incelenmesi amaçlandığından nitel araştırma yöntemlerinden biri olan gözlem modeli kullanılmıştır. Nitel araştırma, bir teori ortaya koymayı amaç edinen bir anlayışla sosyal durumları bağlı buldukları çerçeve içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana çıkaran bir yaklaşımdır (Yıldırım, 1999). Gözlem, gerçekleşen bir olayın veya bir durumun, dikkatli ve düzenli bir şekilde incelenmesi olarak ifade edilmektedir (Karasar, 2012). Mevcut araştırmada da kullanılan video kayıt cihazları, nitel gözlemlerde önemli bir yere sahiptir. Video kayıtların tekrar izlenebilme imkânı, olayların ve süreçlerin detaylı olarak tanımlanmasını mümkün kılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Araştırma, gözlemler ve işitsel materyaller gibi çoklu bilgi kaynakları aracılığıyla gerçek yaşamda güncel ve tek bir durumla ilgili ayrıntılı bilgi topladığı ve bir durum betimlemesi sağladığı için bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan durum çalışması yaklaşımı benimsenmiştir (Creswell, 2021).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Karabük ilinde ikamet eden, Zübeyde Hanım İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan Bebek Kütüphanesi'ne kayıtlı, 2-3 yaş aralığındaki 4 kız ve 9 erkek olmak üzere 13 bebek ve babası oluşturmaktadır. Bebeklerden 6'sı 2 yaşındayken 7'si 3 yaşındadır. Babaların yaşı 29 ila 44 arasındadır. Ancak çoğunluğu 30-33 yaşındadır. Babaların öğrenim durumu incelendiğinde; 5'i lise, 4'ü lisans, 2'si ön lisans, 1' ilkokul ve 1'i doktora şeklindedir. Babalardan 6'sı serbest meslekte, 3'ü resmi ve 3'ü özel kurumda çalışmaktadır. Araştırmanın katılımcıları gönüllülük esasına dayalı olarak seçilmiştir. Çalışma grubundaki baba ve bebekler bulgular kısmında "B1, B2, ... B13" şeklinde kodlanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada, katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek için araştırmacılar tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Ayrıca, babaların bebekleriyle etkileşimini incelemek amacıyla babalar bebekleriyle oyun oynarken ve kitap okurken 10 dakika video kaydına alınarak gözlemlenmiştir. Sonrasında video kayıtları Demir Öztürk ve Aksoy'un (2016) geçerlik ve güvenilirlik çalışmasını yaptığı "Baba-Bebek Duygulanım, Yanıt Verme ve Meşguliyet Ölçeği'nin (B-ÇDYMÖ) maddeleri doğrultusunda anekdot kaydına dönüştürülmüştür. Anekdot kayıtları, belirli bir olay/vaka hakkında bilgi veren ve o olayı/vakayı tanımlayan kısa anlatıyı içermektedir. Bu tür kayıtlar, çocuğun beceri ya da davranışlarını açıklamak için yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Orçan, 2016; McAfee ve Leong, 2012). Araştırmada maddeleri kullanılan ölçeğin ve katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla kullanılan kişisel bilgi formunun detaylarına aşağıda yer verilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu: Form araştırma sırasında araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Formda çalışma grubuna ilişkin çocuğun yaşı ve cinsiyeti, babanın yaşı, öğrenim durumu ve mesleği gibi demografik bilgilere yer verilmiştir.

Baba-Bebek Duygulanım, Yanıt Verme ve Meşguliyet Ölçeği (B-ÇDYMÖ): Tamis-LeMonda, Vanessa Rodriguez, Jacqueline Shannon, Bonnie Hannibal, Poonam Ahuja ve Mark Spellmann tarafından 2002 yılında geliştirilmiş olan Caregiver-Child Affect, Responsiveness and Engagement Scale, C-CARES isimli ölçeği Demir Öztürk ve Aksoy 2016 yılında Türkçe'ye uyarlamıştır. 0-36 ay arası bebek/çocuğu olan babaların bebek/çocukları ile etkileşimi esnasında duygulanım, karşılıklılık ve uyumu yansıtan davranışlarını değerlendirme amaçlı bebek/çocuğa sahip babaların bebek/çocukları ile etkileşim sırasında duygulanım, karşılıklılık ve uyumu yansıtan davranışlarını değerlendirmek için kullanılmaktadır. Babaya ait olan 17 etkileşimsel davranışın bulunduğu baba formu, etkileşimsel davranış maddesinin bulunduğu 14 maddeli çocuk formu, birlikteliği kapsayan 3 etkileşimsel davranış maddesinin yer aldığı ikili formla birlikte üç bölümden oluşan B-ÇDYMÖ'de bir oyun seti ve son olarak kodlama rehberi de yer almaktadır. 17 madde olan baba formu ve 14 maddelik çocuk formu; 2 alt faktörlü, 3 maddelik ikili formu da tek faktörlü bir yapıya sahiptir. İç tutarlılık katsayıları baba formunda .80 ile .93, gözlemciler arası uyum katsayısı .72 ile .95 arasındadır. Çocuk formunun iç tutarlılık katsayıları .67 ile .94, gözlemciler arası uyum katsayıları da .74 ile 1.000 arasında değişmektedir. İkili formun iç tutarlılık katsayısı .84 ve gözlemciler arası uyum katsayısı .72 ile .82 arasındadır. Ölçek 5'li likert yapısına sahiptir. Araştırmacı video kayıtlarını 5'li likert yapıyı da göz önünde bulundurarak üç aşamada değerlendirmeye almaktadır. Her bir maddenin pozitif ve negatif etkileri ayrı ayrı puanlanmaktadır. Yüksek puanlar davranışın sıklıkla sergilendiğini, düşük puanlar ise davranışın gözlemlenmediğini göstermektedir. Başlangıçta, baba çocuk etkileşiminin genel durumu puanlanmaktadır. Arkasından baba etkileşim davranışları kodlanıp, en son çocuk ile ikili davranışları puanlanmaktadır (Demir Öztürk ve Aksoy, 2016).

Veri Toplanması ve Çözümlemesi

Araştırmaya başlamadan önce Karabük Zübeyde Hanım İl Halk Kütüphanesi'nden gerekli izinler alınmış ve Bebek Kütüphanesi'ne kayıtlı bebeklerin ebeveynleri ile araştırmaya yönelik bilgilendirici telefon görüşmeleri sağlanarak her baba-bebek görüşmesi yarım saat sürecek şekilde randevular oluşturulmuştur. Randevu öncesinde, Bebek Kütüphanesi'nde baba-bebek için yapılandırılmış bir ortam oluşturulmuştur. Halının üzerine bir kitap ve bazı oyun materyalleri (bir top, bir araba, bir kız bebek ve bir erkek bebek), tercihen kullanılması üzerine hazırlanmıştır. Araştırmaya gönüllü katılan babalar araştırma hakkında bilgilendirilmiş olup çalışma kapsamında kullanılacak olan video kayıt izni için onamları alınmıştır. Sonrasında baba ve bebekler, onlar için oluşturulan ortama alınmıştır. Randevuların 15 dakikası bebeklerin kütüphaneyi keşfetmeleri ve merak duygularını doyurmaları için, 5 dakikası video kayıt ayarlaması ve geçiş için, kalan 10 dakikası ise kayıt süresi için ayrılmıştır. Bebekler kütüphaneyi keşfettikten sonra babalardan, halının üzerinde bulunan materyalleri (bir top, bir araba, bir kız bebek ve bir erkek bebek) kullanarak bebekleriyle 10 dakika boyunca istedikleri şekilde vakit geçirmeleri istenmiştir. Veriler video kayıt ile toplanarak sonrasında anekdot kaydına dönüştürülmüştür. Video ve anekdot kayıtları yardımıyla Baba-Bebek Duygulanım, Yanıt Verme ve Meşguliyet Ölçeği'nin (B-ÇDYMÖ) bazı maddelerinden yararlanılarak babaların duygulanım, duyarlılık ve öğreticilik durumuna ilişkin kodlamalar yapılmıştır.

Verilerin çözümlemesinde, var olan bir ölçme aracının maddelerinden yararlanıldığı için tümdengelsel bir yaklaşım benimsenmiştir. Önceden belirlenen çerçevelerin kullanılarak küresel ve geçerli sonuçlara ulaşmaya çalışılması tümdengelim yaklaşımı olarak ifade edilebilir (Özbilgin ve Erbil, 2019). Elde edilen bulguların yorumlanması için betimsel analizden faydalanılmıştır. Betimsel analiz; toplanan verilerin, önceden belirlenen temalara göre özetlenip yorumlanması olarak ifade edilebilir. Bu analiz türünde, görüşülen ya da gözlenen kişilerin görüşlerini etkili bir şekilde yansıtabilmek amacıyla sıklıkla doğrudan alıntılara yer verilmektedir. Elde edilen bulguların düzenlenip yorumlanması ve okuyucuya sunulması betimsel analizin amacını oluşturmaktadır. Bu amaçtan yola çıkarak toplanan veriler, önce sistematik ve açık bir şekilde betimlenir; sonra bu betimlemeler açıklanır, yorumlanır, neden-sonuç ilişkileri irdelenir ve bazı sonuçları ortaya çıkarır. Betimsel analiz; çerçeve oluşturma, tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması olmak üzere dört aşamadan oluşmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

Tüm araştırmalarda ortak bir kaygı olan geçerlik ve güvenilirlik araştırmacılar için oldukça önemlidir (Merriam, 2018). Çalışmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak için gözleme bağlı güvenilirlik, farklı araştırmacılar tarafından kodlama (Kirk ve Miller, 1986 Akt: Yıldırım ve Şimşek, 2021) ve doğrudan alıntılardan (Christensen, Johnson ve Turner, 2020) yararlanılmıştır. Buna bağlı olarak katılımcılar, iki ayrı araştırmacı tarafından aynı zaman diliminde gözlemlenmiş ve sonrasında video aracılığıyla toplanan veriler anekdot kaydına dönüştürülmüştür. Aynı zamanda veriler iki araştırmacı tarafından analiz edilerek önceden oluşturulan kategorilere kodlanmış, daha sonra kodlamalar karşılaştırılarak kontrol edilmiş ve farklı kodlamalar tartişılıp ortak görüş sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca kodlayıcılar arasındaki uyumun tespit edilmesi için Miles ve Huberman'ın (1994) güvenilirlik formülünden (Güvenirlik= Görüş Birliği/ (Görüş Birliği+ Görüş Ayrılığı) yararlanılmış, kodlayıcılar arası uyum oranı %86 olarak bulunmuştur. Ayrıca kategorilerle ilişkili olarak bazı anekdot kayıtları doğrudan alıntılanmış ve B1, B2...B13 şeklinde kodlanarak bulgular kısmında verilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde, babaların duygulanım, duyarlılık/duyarsızlık ve öğreticilik durumuna ilişkin video ve anekdot kaydı yardımıyla toplanan verilerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

1. Baba-bebek etkileşiminde baba duygulanım durumu nasıldır?

Tablo 1. Baba-Bebek Etkileşiminde Babaların Duygulanım Durumuna İlişkin Bulgular

Alt Kategori	Gösterge	Katılımcılar	n
Olumlu Duygulanım	• Çocuğa gülümsemek	B1, B2, B3, B4, B5, B6, B7, B9, B10, B11, B13	11
	• Çocukla birlikte gülmek veya etkileşimden zevk alındığı için gülmek	B1, B2, B3, B4, B7, B10, B13	7
	• Sıcak bir yüz ifadesiyle “sevgi dolu bakış” sergilemek	B1, B2, B3, B4, B7, B8, B9, B10, B11, B13	10
	• Çocukla yumuşak bir tonda konuşmak	B1, B2, B3, B4, B6, B7, B8, B9, B10, B11, B12, B13	12
	• Çocuk ve oyuna dönük rahat bir pozisyonda olmak	B1, B2, B3, B4, B6, B7, B8, B9, B10, B11, B12, B13	12
Olumsuz Duygulanım	• Öfkeli, sert veya yüksek sesle yorumlarda bulunma	B5	1
	• Çocuğa ve davranışlarına karşı çileden çıkma/yılgınlık nedeniyle derin iç çekme	B5	1
	• Çocukla oynamaktan zevk almama ve artan ilgisizlik	B9, B11	2
Olumlu Dokunma	• Çocuğun saçlarını okşamak	B3, B13	2
	• Nazik ve yumuşak şekilde çocuğu elinden tutarak yönlendirmek	B1, B2, B3, B4, B7, B8, B11, B12, B13	9
	• Çocuğun bedenine bir oyuncakla dokunmak	B3, B4, B11, B13	4
	• Kitap okuma etkinliğinin verimliliğini arttırmak amacıyla uygun bir oturuş biçimi ile çocuğu desteklemek	B6, B11, B12, B13	4
	• Fiilen dokunma olmasa bile bakıcının bedeninin çocuğun bedenini sarar konumda olması	B5, B6, B11, B12, B13	5
Olumsuz Dokunma	• Çocuğu sıkı kavramak veya çekiştirmek (Genelde çocuk oyun alanını terk etmek istediğinde olur)	B5	1
	• Çocuğu çekiştirmek veya onun oynamasını engellemek	B5	1
Olumlu Sözel İfadeler	• Övgü (örneğin, “Aferin sana!”, “çok güzel yaptın!”)	B1, B2, B6, B7, B11, B12, B13	7

	• Pekiştirme (örneğin, “Tamam”, “Evet!”, “Peki!”, “İşte oldu!”)	B1, B2, B3, B4, B6, B7, B8, B9, B12, B13	10
	• Teşvik etme (örneğin, “Yapabilirsin!”, “Yaptın işte!”)	B4, B6, B7, B8	4
	• Sevgi/şefkat gösterme veya sevgi sözcükleriyle ifade etme	-	-
Olumsuz Sözel İfadeler	• Eleştirme (örneğin. “Hayır, böyle yapma!”)	-	-
	• Tehdit etme (örneğin. “Seninle oynamayacağım!”)	B5, B9	1
Kızdırma/Sataşma	• Bir nesneyi çocuğa vermeyi reddederek onunla alay etmek	-	-
	• Huysuzluk yapmak ya da saldıyormuş gibi oynamak	B5	1

Tablo 1 incelendiğinde, babaların duygulanım durumuna ilişkin olumlu duygulanım alt kategorisinde en fazla “Çocukla yumuşak bir tonda konuşma (n=12), çocuk ve oyuna dönük rahat bir pozisyonda olmak (n=12) ve çocuğa gülümsemek (n=11)” göstergelerinin; olumsuz duygulanım alt kategorisinde ise en fazla “Çocukla oynamaktan zevk almama ve artan ilgisizlik (n=2)” göstergesinin kullanıldığı görülmüştür. Olumlu dokunma alt kategorisinde en fazla “Nazik ve yumuşak şekilde çocuğu elinden tutarak yönlendirmek (n=9) ve fiilen dokunma olmasa bile bakıcının bedeninin çocuğun bedenini sarar konumda olması (n=5)”; olumsuz dokunma alt kategorisinde ise “Çocuğu sıkı sıkı kavrama veya çekiştirmek (n=1) ve çocuğu çekiştirmek veya onun oynamasını engellemek (n=1)” göstergelerinin kullanıldığı görülmüştür. Olumlu sözel ifadeler alt kategorisinde en fazla “Pekiştirme (n=10)”; olumsuz sözel ifadeler alt kategorisinde “Tehdit etme (n=1)”; kızdırma/sataşma alt kategorisinde ise “Huysuzluk yapmak ya da saldıyormuş gibi oynamak (n=1)” göstergelerinin kullanıldığı görülmüştür.

Aşağıda “Baba Duygulanımı” kategorisinin alt kategorileriyle ilişkili bazı göstergelere yönelik araştırmacıların gözlemleri doğrultusunda oluşturdukları anekdot kayıtlarının doğrudan alıntılarını birer örnek verilmiştir.

Olumlu Duygulanım Alt Kategorisi

“Baba, kız ve erkek bebek oyuncaklarını isimlendirerek yan yana konumlandırmış ve oyuna dönük bir şekilde oturmuştur. Sonra bebeğine yumuşak bir ses tonuyla ‘Bunların ikisi ne oynuyordu? Top oynuyorlar değil mi?’ şeklinde soru sormuştur.” (B1)

Olumsuz Duygulanım Alt Kategorisi

“Baba, topu havaya atıp bebeğini çağırması, ancak bebek sürekli olarak kendi oyunuyla meşgul olmuştur. Baba da ilgilenmeyi bırakıp bebeğini izlemiştir. Ayrıca babanın yüz ifadesinde sıkılganlık olduğu gözlenmiştir.” (B11)

Olumlu Dokunma Alt Kategorisi

“Bebek, yerde duran yastık kurbağanın üzerine atlayarak ‘oaaa’ diye ses çıkarmış, babası da onu tekrar etmiştir. Daha sonra baba, ‘Hadi gel top oynayalım’ diyerek hafifçe bebeğinin elinden tutmuş ve onu yeni bir oyuna yönlendirmiştir.” (B2)

Olumsuz Dokunma Alt Kategorisi

“Bebek uzaklaşınca baba peşinden koşarak oyununu engellemiş ve kucığına alarak ‘Ben sana ne dedim’ diyerek kucığında havaya atarak hoplatmıştır.” (B5)

Olumlu Sözel İfadeler Alt Kategorisi

“Baba, bebeğine; ‘Bak kızım arabamız var burada. Arabayı göstererek ne bu?’ diye sormuştur. Bebek, ‘düt’ demmiştir. Baba, ‘Evet düt kızım’ demmiştir.” (B13)

Olumsuz Sözel İfadeler Alt Kategorisi

“Baba, bebeğine ‘Düşersin gel buraya yanıma gel çabuk diye seslenmiş, daha sonra gidiyorum ben. Gel çabuk. Giderim bak. İyi ben gidiyorum.’ şeklinde seslenmiştir.” (B9)

Kızdırma/Sataşma Alt Kategorisi

“Baba, bebeğini kucağına ve omzuna alıp sesini cılızlaştırarak ‘Atayım mı seni he atayım mı? Attıuum’ diyerek havaya doğru hoplatmıştır.” (B5)

2. Baba-bebek etkileşiminde baba duyarlılık/duyarsızlık durumu nasıldır?

Tablo 2. Baba-Bebek Etkileşiminde Babaların Duyarlılık/Duyarsızlık Durumuna İlişkin Bulgular

Alt Kategori	Gösterge	Katılımcılar	n
Çocuğa Katılma	• Çocukla etkileşim boyunca oynamak	B1, B2, B3, B4, B6, B7, B12, B13	8
	• Oyuncaklarla oynarken, çocuğu yeniden yönlendirmek veya ona yeni bir aktivite sunmak	B1, B2, B3, B4, B5, B6, B7, B8, B9, B11, B12, B13	12
	• Çocuğa kitap okumak	B1, B2, B3, B4, B6, B7, B8, B9, B11, B13	10
	• Çocukla birlikte rol yapmak	B3, B4	2
	• Çocuğun eylemlerine etkin olarak yorumlarda bulunmak	B1, B2, B3, B4, B6, B10, B12, B13	8
	• Çocuğun etkileşim materyalleri hakkında etkin olarak yorumda bulunmak (bakıcı doğrudan oyuncaklarla oynamayabilir)	B1, B2, B3, B4, B6, B7, B8, B10, B12, B13	10
Yanıt Verici Olma	• Çocuk konuştuğu zaman ona sözlü olarak karşılık vermek	B1, B2, B3, B4, B6, B7, B8, B9, B10, B12, B13	11
	• Çocuğu bir rol içine dahil etmeye çalışmak	B1, B3, B4, B6, B7, B8, B9, B11, B12	9
	• Sorularla karşılık vermek	B1, B2, B3, B4, B6, B8, B10, B12, B13	9
Duygusal Uyumlanma	• Çocuk, kendine bakan kişiye gülümser – Çocuğa bakan kişi de çocuğa gülümser.	B3, B4	2
	• Çocuk, olumlu bir duygu ifade eder – Çocuğa bakan kişi buna abartılı bir yüz ifadesiyle karşılık verir.	B1, B2, B3, B4	4
	• Çocuk, oyun sırasında şaşırdığını gösterir– Çocuğa bakan kişi, onu taklit eder ve “Vayyy!” der.	B1, B4, B7	3
Esnek Olma	• Çocuğa şunları söylemek; “Tamam, bununla oynamak ister misin?”, “Ne istersen onu yapabiliriz.”, “Senin istediğin şey benim için de tamamdır”.	B2, B3, B7, B12, B13	5
	• Bir oyun önerisine karşı çocuğun ilgisizliğini kabul etmek ve onu daha fazla oyuna devam etmeye zorlamamak	B1, B2, B3, B7, B11	5
	• Çocuğu bir aktivite içinde yönlendirmek fakat malzemeleri istediği gibi serbest bir şekilde kullanmasına izin vermek	B1, B2, B3, B7, B8, B10, B12, B13	8
Müdahaleci Olma	• Çocuk henüz yeni bir aktiviteyi kabul etmeye hazır olmadan ona yeni bir torba vermek	B2	1

• Çocuğu belli bir şeyi yapmaya zorlamak	B5, B7	2
• Şunları söylemek; “Hayır, böyle yap!”, “Bu doğru olmadı!”	B6	1

Tablo 2 incelendiğinde, babaların duyarlılık/duyarsızlık durumuna ilişkin çocuğa katılım alt kategorisinde en fazla “Çocuklarla oynarken çocuğu yeniden yönlendirmek veya ona yeni bir aktivite sunmak (n=12), çocuğun etkileşim materyalleri hakkında etkin olarak yorumda bulunma (n=10) ve çocuğa kitap okumak (n=10)” göstergelerinin; yanıt verici olma alt kategorisinde ise en fazla “Çocuk konuştuğu zaman ona sözlü olarak karşılık vermek (n=11)” göstergesinin kullanıldığı görülmüştür. Duygusal uyumlanma alt kategorisinde en fazla “Çocuk olumlu bir duygu ifade eder-çocuğa bakan kişi buna abartılı bir yüz ifadesiyle karşılık verir (n=4)”; esnek olma alt kategorisinde “Çocuğu bir aktivite içinde yönlendirmek fakat malzemeleri istediği gibi serbest bir şekilde kullanmasına izin vermek (n=8)”; müdahaleci olma alt kategorisinde ise en fazla “Çocuğu belli bir şeyi yapmaya zorlamak (n=2)” göstergesinin kullanıldığı görülmüştür. Aşağıda “Baba Duyarlılığı/Duyarsızlığı” kategorisinin alt kategorileriyle ilişkili bazı göstergelere yönelik araştırmacıların gözlemleri doğrultusunda oluşturdukları anekdot kayıtlarının doğrudan alıntılarına birer örnek verilmiştir.

Çocuğa Katılma

“Baba eline topu alarak ‘Gol oynayalım mı biraz? Hadi gel bununla oynayalım biraz!’ diyerek bebeğe topu atıp ayağa kalkmıştır. Karşılıklı olarak birbirlerine gol attıktan sonra baba yere oturup yastıkları göstererek ‘Bak sen bunları gördün mü? Yapboz yapmışlar bak bunları iç içe geçirip boşlukları kapatıyoruz’ demiştir.” (B4)

Yanıt Verici Olma

“Bebek arabayı kitaba çarpıtılarak ‘kaza yaptı’ dedi. Baba ‘kaza yaptı’ şeklinde yineledi.” (B3)

Duygusal Uyumlanma

“Baba bebekleri yere yatırarak isimlendirmiş ve sonra bir isme bebek kalmayınca kurbağayı göstererek ‘M... bu olsun mu?’ diye sormuş. Bebek gülünce, baba ‘kurbağa, bu çok komik yaa’ diyerek abartılı ve komik bir yüz ifadesiyle sesini cılızlaştırmıştır.” (B4)

Esnek Olma

“Baba, oyuncak bebekleri yan yana yerleştirip ‘bunlardan hangisinin boyu daha uzun oğlum? Kız çocuğunun saçlarından dolayı boyu daha uzun dimi’ demiştir. Bebek bu esnada kitabı incelemeye başlamıştır. Baba da oyuncak bebekleri bırakıp bebeğinin yanına doğru gitmiş ve ‘hadi sen anlat bana ne bunlar?’ diye soru sormuştur.” (B8)

Müdahaleci Olma

“Bebek topu eline aldığı anda baba ‘topla mı oynayacaksın? Gel arabayla oynayalım. Gel oğlum bak’ demiştir. Bebek topla ilgilenmeye devam etmiş, baba kırmızı otobüsü bebeğine doğru sürmüştür. Bebek topu alıp kütüphanenin başka köşesine gitmiştir. Baba ‘gel oğlum buraya. Bak bak otobüs var burada’ demiştir.” (B7)

3. Baba-bebek etkileşiminde baba didaktik/öğretsel olma durumu nasıldır?

Tablo 3. Baba-Bebek Etkileşiminde Babaların Didaktik/Öğretsel Olma Durumuna İlişkin Bulgular

Alt Kategori	Gösterge	Katılımcılar	n
Yapılandırma	• Malzemeleri çocuğun erişebileceği bir yere koymak ve çocuğun oyuncaklarla daha iyi etkileşimde bulunabileceği şekilde yerini değiştirmek	B1, B2, B3, B4, B6, B7, B8, B9, B11, B12, B13	11

	• Çocuğa oyuncakları düzenli bir şekilde vermek	B1	1
	• Çocuğa yaptığı işle ilgili yardım etmek	B1, B2, B4, B5, B6, B7, B10, B13	8
	• Nesnelere nasıl kullanılacağını anlatmak ve nesnelere nasıl oynanacağını göstermek	B4, B9	2
	• Kitap okumak ve çocuğun öyküyü anlamasına yardımcı olmak	B1, B2, B3, B4, B6, B7, B8, B11, B13	9
	• Şunları söylemek; “Yok, onu şu şekilde yap”, “Sen doktor ol, ben de senin hastan olayım”	B6	1
	• Dikkatini toplamayan çocuğa destek olmak veya çocuğun yeniden dikkatini toplamasına yardım etmek üzere uygun açıklamalar yapmak	B7, B8	2
Başarıya Yönlendirme	• Çocuğu sayıları, renkleri, şekilleri veya alfabeyi söylemeye teşvik etmek	B1, B2, B4, B7	4
	• Çocuğa sorular sormak	B1, B2, B3, B4, B6, B8, B13	7
Oyunu Genişletme	• Nesnelere canlandırmak.	B3, B4	2
	• Nesnelere alışılmışın dışında kullanmak	B3	1
	• Nesnelere isimler vermek	B1, B4, B8, B11	4
Kullanılan Dilin Niceliği	• Etkileşim boyunca sözel uyarılarda bulunmak	B1, B2, B3, B4, B6, B7, B8, B9, B10, B11, B12, B13	12
	• Yapılan eylemi sözel ifade ile desteklemek	B1, B2, B3, B4, B6, B7, B8, B10, B13	9
	• Konuşma başlatmak ya da çocuğun sözel ifadelerine karşılık vermek	B1, B2, B3, B4, B6, B7, B8, B9, B10, B12, B13	11
Kullanılan dilin Niteliği	• Oyuncakların veya etkinliğin açıklanmasında çok sayıda sıfat ve zarf kullanımı	B4	1
	• Sürmekte olan etkinlikleri hikayeleştirme	B1, B2, B3, B4, B9, B10, B12	7
	• Oyunu geçmiş veya gelecek deneyimlerle ilişkilendirmek	B4, B6, B8, B9, B13	5
	• Çocuğun oyun içindeki meşguliyetini açıklamak ve ona açık uçlu sorular sormak	B3, B4	2

Tablo 3 incelendiğinde, babaların didaktik/öğretsel olma durumuna ilişkin yapılandırma alt kategorisinde en fazla “Malzemeleri çocuğun erişebileceği bir yere koymak ve çocuğun oyuncaklarla daha iyi etkileşimde bulunabileceği şekilde yerini değiştirmek (n=11), kitap okumak ve çocuğun öyküyü anlamasına yardımcı olmak (n=9) ve çocuğa yaptığı işle ilgili yardım etmek (n=8)” göstergelerinin; başarıya yönlendirme alt kategorisinde ise en fazla “Çocuğa sorular sormak (n=7)” göstergesinin kullanıldığı görülmüştür. Oyunu genişletme alt kategorisinde en fazla “Nesnelere isim vermek (n=4)”; kullanılan dilin niceliği alt kategorisinde “Etkileşim boyunca sözel uyarılarda bulunmak (n=12)”; kullanılan dilin niteliği alt kategorisinde ise en fazla “Sürmekte olan etkinlikleri hikâyeleştirmek (n=7)” göstergesinin kullanıldığı görülmüştür. Aşağıda “Baba Didaktikliği/Öğretsellik” kategorisinin alt kategorileriyle ilişkili bazı göstergelere yönelik araştırmacıların gözlemleri doğrultusunda oluşturdukları anekdot kayıtlarının doğrudan alıntılara birer örnek verilmiştir.

Yapılandırma

“Baba oyuncak bebekleri bebeğinin ulaşabileceği şekilde konumlandırır.” (B12)

Başarıya Yönlendirme

“Baba, ikiz bebeklerini masaya oturtmuş ve önlerine yapboz oyununu yerleştirerek ‘beraber tamamlayacaksınız, evde tamamlıyorsunuz ya, hadi sen de başla oğlum’ demiş ve onların bulmasına yardımcı olmuştur.” (B6)

Oyunu Genişletme

“Bebek babaya başka araba olup olmadığını sorunca baba kitabı ve üzerindeki arabayı göstererek ‘başka araba yok ama bu da araba olabilir’ demiş ve kitabı araba gibi kullanmıştır.” (B3)

Kullanılan Dilin Niceliği

“Baba, bebeği mutfakta yemek yaparken gözlem boyunca bebeğine evet, tamam, olabilir vs. şeklinde sözel olarak dönütler vermiştir.” (B10)

Kullanılan Dilin Niteliği

“Baba, oyuncak bebekleri isimlendirmiş ve bebeğine oyuncak bebeklere verdikleri isimlerin ne olduğunu sormuştur. Sonra bebekleri okula götürmüşlerdir. Daha sonra ise birlikte otobüs tamiri yapmışlardır.” (B4)

Bulgular incelendiğinde, baba duygulanımı kategorisinde, babaların olumlu duygulanım alt kategorisinin; baba duyarlılığı/duyarsızlığı kategorisinde, babaların çocuğa katılma alt kategorisinin; baba didaktikliği/öğretselliği kategorisinde, yapılandırma alt kategorisinin göstergelerini diğer kategorilerin göstergelerine göre daha fazla kullandığı bulunmuştur.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada, kitap ve oyun aracılığıyla baba-bebek etkileşiminin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda baba-bebek etkileşiminde baba duygulanım, duyarlılık/duyarsızlık ve didaktik/öğretsel olma durumu incelenmiştir. Çalışmada, araştırmacıların gözlemlerine göre baba duygulanımı kategorisinin olumlu duygulanım alt kategorisinde en fazla babaların bebekleriyle yumuşak bir tonda konuştuğu, bebeklerine ve oyuna dönük rahat bir pozisyonda oturduğu ve onlara gülmüşüğü; olumsuz duygulanım alt kategorisinde en fazla bebekleriyle oynamaktan zevk almadığı ve ilgisizliğinin arttığı; olumlu dokunma alt kategorisinde en fazla nazik ve yumuşak şekilde bebeklerinin elinden tutup yönlendirdiği ve bebeğin bedenini sarar konumda olduğu; olumsuz dokunma alt kategorisinde çoğunlukla bebeği sıkı sıkı kavrayıp çekiştirdiği ve onun oynamasını engellediği; olumlu sözel ifadeler alt kategorisinde en fazla pekiştirme kullandığı; olumsuz sözel ifadeler alt kategorisinde çoğunlukla tehdit kullandığı; kızdırma/sataşma alt kategorisinde en fazla huysuzluk yaptığı ya da saldıyormuş gibi oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Tablo 1’de de görüldüğü gibi baba duygulanımı kategorisinde en fazla olumlu duygulanım alt kategorisinin, en az ise olumsuz sözel ifadeler alt kategorisi ile kızdırma/sataşma alt kategorisinin göstergelerinin kullanıldığı saptanmıştır. Bu bağlamda, baba-bebek etkileşiminde babaların bebeklerine karşı olumsuz yaklaşımdan daha çok olumlu yaklaşım içerisinde oldukları yorumu yapılabilir. Nitekim oyun programının uygulandığı araştırmada babaların davranışlarında bebeklerine karşı olumlu olma durumu gözlenmiştir (Demir Öztürk, 2018). Babaların annelere göre daha fiziksel ve heyecan veren kaba oyunlar oynadığı bilinmektedir (Menashe-Grinberg, 2017). Çalışmada, bir babanın (B5) bebeğini kucağına alıp havaya kaldırması, daha fiziksel oyunları tercih etmesi bu argümanı örneklendirmektedir. Baba-çocuk oyununun çocuk davranışları ile ilişkisinin incelendiği çalışmada, babaların fiziksel oyununun sosyal yeterlilik, duygusal beceriler ve öz düzenleme gibi önemli davranışsal becerilerle pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur (Stgeorge ve Freeman, 2017). Fiziksel bağlantı, özellikle de ebeveynin bebeğe dokunması bebeklerin iyiliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu durum aynı zamanda ebeveyn ve bebek arasındaki bağın gelişimini de destekleyebilir. Yapılan bir çalışma baba-bebek etkileşimindeki fiziksel dokunuşun özellikle de oyunusal propriyoseptif dokunuşun, babanın oksitosin seviyeleri ile ilişkili olduğunu saptamıştır. Oksitosinin sosyal yakınlaşma davranışını desteklediği düşünülmektedir (Morris vd., 2021). Yapılan ampirik boylamsal bir çalışmada, ten tene teması içeren kanguru bakımı müdahalesinin baba-bebek bağlanmasına ve babaların bebek bakımına katılma etkisi incelenmiş ve sonuç olarak, kanguru bakım müdahalesi gerçekleştirilen babaların baba-bebek bağlanmasının ve bebeğin bakımına katılımın daha olumlu olduğu saptanmıştır (Ünal Toprak ve Şentürk Erenel, 2021). Fiziksel dokunuş içeren bu müdahalenin, baba ve bebek arasındaki etkileşimi olumlu etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda, olumlu fiziksel dokunuşun baba-

bebek etkileşiminde kritik öneme sahip olduğu ve baba duygulanımını etkilediği ifade edilebilir. Ayrıca, babaların olumlu olmasına rağmen sıkı sıkı kavrama, çekiştirme, oyun engelleme gibi bazı kontrolcü ve yönlendirici davranışları da dikkat çeken bir diğer unsur olmuştur. Bu tür davranışların baba-bebek arasındaki etkileşimi azaltacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla olumlu dokunuş, çocuğa katılma gibi davranışların artırılıp müdahale ve kontrol içeren davranışların azaltılması baba-bebek etkileşimini artırmada etkili olabilir.

Çalışmada, araştırmacıların gözlemlerine göre baba duyarlılığı/duyarsızlığı kategorisinin çocuğa katılım alt kategorisinde en fazla babaların bebekleriyle oynarken onları yeniden yönlendirdiği veya ona yeni bir aktivite sunduğu, bebeğinin etkileşim materyalleri hakkında etkin olarak yorumda bulunduğu ve bebeğine kitap okuduğu; yanıt verici olma alt kategorisinde çoğunlukla bebeği konuştuğu zaman ona sözlü olarak karşılık verdiği; duygusal uyumlanma alt kategorisinde en fazla bebeği olumlu bir duygu ifade ettiğinde ona abartılı yüz ifadesiyle karşılık verdiği; esnek olma alt kategorisinde en fazla bebeği bir aktivite içinde yönlendirdiği fakat malzemeleri istediği gibi serbest bir şekilde kullanmasına izin verdiği; müdahaleci olma alt kategorisinde çoğunlukla bebeği belli bir şey yapmaya zorladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Tablo 2'de de görüldüğü gibi baba duyarlılığı/duyarsızlığı kategorisinde en fazla çocuğa katılma alt kategorisinin, en az ise müdahaleci olma alt kategorisinin göstergelerinin kullanıldığı saptanmıştır. Dolayısıyla baba-bebek etkileşiminde babaların bebeklerine ve onların aktivitelerine karşı müdahale etmekten daha çok onlara ve onların aktivitelerine duyarlı bir şekilde katıldığı yorumu yapılabilir. Yapılan bir çalışma, oyun programının babaların olumsuz ve müdahale içeren davranışlarını önemli ölçüde azalttığını göstermiştir (Demir Öztürk, 2018). Teorik olarak incelendiğinde, duyarlı ebeveynler çocukların ilgi alanlarına, bakış açılarına ve gelişimsel kapasitelerine uyum sağlar ve duyarlı bir şekilde çocukların yakın gelişim alanı içinde hareket eder (Rodrigues vd., 2021). Babaların kaliteli ebeveynlik kavramına ilişkin bakış açıları, etkileşimli oyunun baba-bebek ilişkisinin merkez noktası olduğu yönündedir. Nitekim yapılan bir çalışmada, oyun temelli baba-bebek etkileşim programının baba ve bebek davranışlarındaki etkisinin incelenmesi sonucunda programın etkili olması, babaların karşılıklı etkileşim geliştirdiği ve bebeklerin gelişim alanlarında farklılaşmaların meydana gelmesi bu bakış açısını destekler niteliktedir. Çok boyutlu olan kaliteli ebeveynlik, etkileşim esnasında genelde duyarlılık, bağlılık ve saygı davranışlarıyla ile görülmektedir. Ayrıca sıcak konuşma ve gülümseme gibi olumlu duygular ebeveynlik kalitesinin göstergelerindedir. Bebeklik döneminde gösterilen hassas, sıcak ve duyarlı davranışlar erken çocukluğu kapsayan baba katılımında uyumlu sosyal-duygusal bir zemin oluşturur (Altenburger, Schoppe-Sullivan ve Kamp Dush, 2018; Demir Öztürk ve Aksoy, 2020). Yapılan bir başka çalışmada baba-bebek etkileşiminin geliştirilmesine yönelik olarak ev tabanlı video geribildirim müdahalesi kullanılmış ve sonuçlar bu yöntemin uygulanabilirliğini göstermiş; babalar, bu müdahalenin çocuklarının duygu ve düşüncelerini anlamada önemli bir etkisi olduğunu ve bebekleriyle iletişimlerini ve ilişkilerini geliştirdiğini belirtmiştir (Lawrence vd., 2013). Buradan hareketle, babalara yönelik olan programların ve müdahalelerin baba-bebek etkileşiminde etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca, duyarlılığın sosyoekonomik durum ve eğitim düzeyiyle ilişkilendirildiği bir çalışmada yüksek gelire ve eğitim düzeyine sahip babaların daha fazla duyarlılık ile bilişsel uyarım ve daha az müdahalecilik sergilediği görülmüştür (Tamis-LeMonda vd., 2004). Mevcut çalışmada, babaların genellikle çocukların aktivitelerine katıldıkları gözlenirse de az da olsa bazı babaların müdahalede buldukları, bebeklerini kendi oyunlarına dahil etmeye çalıştıkları ve onları direktiflerine uymaları için zorladıkları gözlenmiştir. Müdahale davranışlarının bebeğin girişkenliğini ve baba ile olan etkileşimini olumsuz etkileyebileceği düşünülmektedir. Bu müdahale davranışları eğitim düzeyi, gelir durumu gibi çeşitli demografik özelliklerden kaynaklanabilir. Müdahaleci davranışlardan ziyade yapılandırıcı davranışlar bebek gelişiminde ve bebeğin baba ile olan etkileşiminde olumlu izler bırakabilir.

Kitap, çocuğun gelişim alanlarını etkileyen önemli bir materyeldir (Tanju, 2010). Çalışmada çoğu babanın (B1, B2, B11 vs.) bebekleriyle kitap okuma aktivitesini etkileşimli kitap okumak yerine çok hızlı bir şekilde gerçekleştirdikleri, kitabın üzerindeki görsellerin isimlerini sordukları görülmüştür. Buna karşın sadece bir babanın (B4) bebeğine göz hizasında okuma, ses tonlamasına dikkat ederek okuma, metni tamamıyla okuma ve metinle ilgili sorular sorma gibi daha detaylı ve etkileşimli kitap okuduğu görülmüştür. Bu noktada baba eğitim düzeyi, yaşı ve sosyo-ekonomik durumu gibi değişkenlerin bu durumu etkileyebileceği düşünülebilir. Demir Öztürk ve Aksoy (2019), baba eğitim düzeyinin baba-bebek etkileşimini etkilediğini saptamıştır. Yapılan bir başka çalışmada ise ebeveynlerin sosyo-ekonomik durumu ile okuma stilleri pozitif olarak ilişkili bulunmuştur. Daha yüksek sosyo-ekonomik statüye sahip ebeveynlerin okuma stillerinin daha kaliteli olduğu görülmüştür (Kucirkova, 2018). Önceki sonuçlarda da tartışıldığı gibi babaların daha çok hareketli, fiziksel ve heyecan verici oyunlar oynadıkları bilinmektedir (Menashe-Grinberg, 2017). Bu yüzden babaların kitap okuma

aktivitesini pasif olarak algıladıkları düşünülebilir. Gelişim alanlarını etkileyen bir diğer materyal oyundur (Ünlü Çetin, 2020). Her yaşta çocuk, zamanlarının en büyük bölümünü babalarıyla oyun ve arkadaşlık içinde geçirmekte buna bağlı olarak doğrudan katılım süresinin %39'unu harcamaktadır (Yeung vd., 2001). Araştırmalar sadece babaların çocuklarıyla geçirdikleri zamanın miktarına değil, aynı zamanda daha az ölçüde olsa da onların etkileşimlerinin kalitesine de odaklanmıştır. Bu nedenle, etkileşimler ve bilişsel sonuç arasındaki ilişkinin çok erken yaşlarda belirgin olduğunun bilinmesi, babaların çocuklarıyla daha iyi etkileşim kurmalarını desteklemek için erken bebeklik döneminde önleyici tedbirlerin alınmasının önemini vurgulamaktadır (Sethna vd., 2017). Bulgulardan yola çıkarak babaların kitap okumayı oldukça hızlı gerçekleştirdikleri bu aktiviteyi görevmiş gibi yaptıkları, kitaptan daha çok oyuna eğilim gösterdikleri görülmüştür. Kitabın da oyun kadar önemli bir unsur olduğu söylenebilir. Kitap okumanın etkileşimli biçimde gerçekleştirilmesi bebeklerin gelişimi ve baba-bebek etkileşimi için daha etkili olabilir. Yapılan araştırmalarda da görüldüğü üzere kitap ve oyun, bebekler için etkileşim araçlarıdır. Aynı zamanda bebekle iletişim kurmanın önemli kaynaklarıdır. Dolayısıyla baba ve bebek arasındaki etkileşimi incelerken kitap ve bazı oyun materyallerinden yararlanmak baba-bebek etkileşimini artırmada etkili olabilir.

Çalışmada, araştırmacıların gözlemlerine göre kategorisinin baba didaktikliği/öğretselliği kategorisinin yapılandırma alt kategorisinde en fazla babaların malzemeleri bebeklerin erişebileceği bir yere koyduğu ve bebeğin oyuncaklarla daha iyi etkileşimde bulunabileceği şekilde yerini değiştirdiği, kitap okuduğu ve bebeğinin öyküyü anlatmasına yardımcı olduğu ve bebeğe yardım ettiği; başarıya yönlendirme alt kategorisinde en fazla bebeğe sorular sorduğu; oyunu genişletme alt kategorisinde çoğunlukla nesnelere isim verdiği; kullanılan dilin niceliği alt kategorisinde en fazla etkileşim boyunca sözel uyarılarda bulunduğu; kullanılan dilin niteliği alt kategorisinde sürmekte olan etkinlikleri hikayelediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Tablo 3'te de görüldüğü gibi baba didaktikliği/öğretselliği kategorisinde en fazla yapılandırma alt kategorisinin, en az ise oyunu genişletme alt kategorisinin göstergelerinin kullanıldığı saptanmıştır. Buradan yola çıkarak, baba-bebek etkileşiminde babaların bebekleriyle oynadığı oyunu genişletmekten daha çok yapılandırdığı yorumu yapılabilir. Literatür incelendiğinde, babaların cinsiyet faktörünü dikkate alarak özellikle kız çocuklarına karşı daha öğretici-yanıtlayıcı (Demir Öztürk ve Aksoy, 2019) ve ipuçlarına daha duyarlı olduğu, erkek çocuklara karşı ise daha yönlendirici ve müdahaleci olduğu görülmüştür (Anderson vd., 2019). Bu bağlamda, babaların cinsiyete göre oyun içi etkileşimlerinin değişebileceği söylenebilir. Baba-çocuk öğretim etkileşimlerinin bakım verme düzeyi ile arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada; çocuğun görevi denemesini bekleme, materyalleri görev dışı kullanmasına izin verme, çocuğun girişimlerini övme ve görevi sözlü olarak tanımlama-modelleme gibi ebeveyn davranışlarını ölçen bilişsel teşvik ölçeğinde daha sık bakım veren babaların yüksek puan aldığı saptanmıştır (Boechler vd., 2003). Buna bağlı olarak, babanın çocuğuyla geçireceği vaktin sık olması öğretim etkileşimlerini de arttırabilir. Başka bir çalışma oyun eğitim programının baba-bebek etkileşiminde babanın öğretici-yanıtlayıcı olma davranışlarında artış olduğunu göstermektedir (Demir Öztürk, 2018). Babalara eğitim verilen bir başka çalışmada, eğitim sonrası babaların çocuklarının oyunlarına katılma, çocukla sözel etkileşim kurma, çocuklara yeni bir şeyler öğretme, çocukla ayrılan vakit sıklığında artış olduğu saptanmıştır (Taşkın ve Erkan, 2009). Dolayısıyla, babalara verilen oyun eğitim programının baba didaktikliği/öğretselliğini pozitif yönde etkileyebileceği ifade edilebilir. Babaların oyun etkileşimlerine bakıldığında, çalışmaların genellikle babaların fiziksel-kaba oyunları tercih ettiği üzerinde durduğu görülmektedir (Power ve Parke, 1983; Menashe-Grinberg, 2017; Stegeorge ve Freeman, 2017; Anderson vd., 2019). Buna karşın oyun genişletme, yapılandırma, başarıya yönlendirme gibi baba öğretselliğine ilişkin göstergelerin baba-bebek etkileşimini içeren çalışmalarda oldukça sınırlı olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak baba-bebek etkileşiminde babaların müdahaleci, yönlendirici, kontrol edici olma davranışlarına rastlanılsa da bebeklerine karşı daha çok olumlu duygulanıma sahip oldukları, onların aktivitelerine duyarlı katılım sağladıkları ve öğretsellik bakımından oyunlarını yapılandırdıkları görülmüştür. Baba-bebek etkileşiminde baba duygulanımı, duyarlılığı/duyarsızlığı ve didaktikliği/öğretselliği babanın yaşına, cinsiyetine, sosyo-ekonomik durumuna, eğitim düzeyine göre değişebilir. Bu yüzden, konuyla ilgili benzer çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılara farklı yöntem, teknik ve değişkenler kullanarak araştırma yapmaları önerilebilir. Ayrıca baba-bebek etkileşimlerini içeren çalışmaların genelinde babaların fiziksel oyunları tercih ettiği üzerinde durulmuş ancak babaların öğretselliği üzerinde oldukça az çalışılmıştır. Konuyla ilgili çalışmaların arttırılması baba-bebek oyunlarına dair farklı ve önemli ipuçları sunabilir. Ayrıca baba-bebek bağlanmasının baba-bebek etkileşiminde önemli bir rol oynadığı düşünüldüğünde konuya ilişkin boylamsal çalışmaların uluslararası

literatürde görüldüğü, ancak ulusal literatürde bu tür çalışmalara rastlanılmadığı görülmüştür. Araştırmacıların boylamsal ve deneysel çalışmalar yaparak ulusal literatüre katkı ve çeşitlilik sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın bulgular kısmında tablolar halinde verilen ölçeğin maddeleri ebeveynlerin davranışlarını kategoriler ve göstergeler olarak sunduğu için çalışma ebeveynlere davranışlarının hangi kategoride yer aldığını görme fırsatı sağlayarak baba-bebek etkileşiminde bir rehber niteliği taşıyabilir. Bunun yanı sıra baba-bebek etkileşimini artırabilecek olan babaların duygulanım, duyarlılık ve didaktik olma durumları dikkate alınarak babalara yönelik eğitim programları düzenlenebilir ve babaların katılımı da sağlanarak çeşitli oyun ve etkinlik kitabı hazırlanabilir. Ek olarak, araştırmalarda da karşılaşılan babalarla yapılan ev tabanlı video geribildirim müdahalesi uygulanarak baba-bebek etkileşiminin artması ve babaların, bebeklerinin duygu ve düşüncelerini daha iyi anlaması ve uygun davranışlarda bulunması sağlanabilir. Ayrıca resmi ve resmi olmayan kurumların hazırlayacağı baba eğitim programlarında oyunu genişletme, oyunu sürdürme, yapılandırma vb. göstergelere yer verilmesi önerilebilir.

Araştırmaya İlişkin Etik Bilgiler

Araştırmanın yapılabilmesi için Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları etik kuruluna 24.03.2022 tarihinde başvurulmuş ve etik kurul tarafından 07.04.2022 tarih ve E-78977401-050.02.04-121832 sayılı yazı ile etik açıdan uygunluğu oy birliğiyle kabul edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçek için gerekli izin alınmış ve kaynak gösterilmiştir. Katılımcılar araştırma hakkında bilgilendirilmiş, gönüllük esas alınarak onam formu ile araştırmaya dahil edilmiştir. Ayrıca araştırmanın Bebek Kütüphanesi'nde gerçekleştirilmesi için Zübeyde Hanım İl Halk Kütüphanesi'nden gerekli izinler alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Birinci yazar %50, ikinci yazar %30, üçüncü yazar %20 oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aksoy, A. B., & Çiftçi, H. D. (2019). Erken çocukluk döneminde oyun ve oyunun gelişimsel katkıları. A. B. Aksoy (Ed.), *Erken Çocukluk Döneminde Oyun içinde* (ss. 2-17). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Altenburger, L. E., Schoppe-Sullivan, S. J., & Kamp Dush, C. M. (2018). Associations between maternal gatekeeping and fathers' parenting quality. *Journal of Child and Family Studies*, 27(8), 2678-2689. <https://doi.org/10.1007/s10826-018-1146-9>
- Anderson, S., StGeorge, J., & Roggman, L. A. (2019). Measuring the quality of early father-child rough and tumble play: Tools for practice and research. *Child & Youth Care Forum*, 48(6), 889-915. <https://doi.org/10.1007/s10566-019-09513-9>
- Amodia-Bidakowska, A., Laverty, C., & Ramchandani, P. G. (2020). Father-child play: A systematic review of its frequency, characteristics and potential impact on children's development. *Developmental Review*, 57, 100924. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2020.100924>
- Boechler, V., Harrison, M. J., & Magill Evans, J. (2003). Father-child teaching interactions: The relationship to father involvement in caregiving. *Journal Of Pediatric Nursing*, 18(1), 46-51. <https://doi.org/10.1053/jpdn.2003.7>
- Brown, G. L., Mangelsdorf, S. C., & Neff, C. (2012). Father involvement, paternal sensitivity, and father child attachment security in the first 3 years. *Journal of Family Psychology*, 26(3), 421-430. <https://doi.org/10.1037/a0027836>

- Cabrera, N. J., & Roggman, L. (2017). Father play: Is it special?. *Infant Mental Health Journal*, 38(6), 706–708. <https://doi.org/10.1002/imhj.21680>
- Cabrera, N. J. (2019). Father involvement, father-child relationship, and attachment in the early years. *Attachment ve Human Development*, 22(1), 134-138. <https://doi.org/10.1080/14616734.2019.1589070>
- Christensen, L. B., Johnson, R.B., & Turner, L. A. (2020). Araştırma yöntemleri desen ve analiz. A. Aypay (Çev. Ed.), *Nitel ve Karma Araştırma Yöntemleri içinde* (ss. 407). Anı Yayıncılık.
- Creswell, J. W. (2021). Beş nitel araştırma yaklaşımı. M. Bütün ve S. B. Demir (Çev. Ed.). *Nitel Araştırma Yöntemleri içinde* (ss. 99). Siyasal Kitabevi.
- Demir Öztürk, E., & Aksoy, A. B. (2016). Baba-çocuk duygulanım, yanıt verme ve meşguliyet ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 3(45), 381-392. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3413>
- Demir Öztürk, E. (2018). Baba ve bebek etkileşim düzeyleri. *Journal of International Social Research*, 11(60), 716-722. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2826>
- Demir Öztürk, E., & Aksoy, A. B. (2019). Baba ve bebek etkileşim düzeylerinin demografik değişkenler açısından incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 479-496. <http://dx.doi.org/10.21733/ibad.628101>
- Demir Öztürk, E., & Aksoy, A. B. (2020). Oyun temelli baba-bebek etkileşim programı'nın baba ve bebek davranışları üzerindeki etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 45(201), 425-442. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2019.8012>
- Erdoğan, N. I. (2016). Erken çocukluk döneminde çocuk-ebeveyn birlikte okuma etkinliklerinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(3), 1071-1086. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kefdergi/issue/22607/241647>
- Ergün Arslanlı, S., & Çelebioğlu, A. (2022). Babaların yenidoğan bakımına katılmasının baba bebek bağlanmasına etkisi. *Doğu Karadeniz Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3), 58-67. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ebshealth/issue/74730/1211581>
- Frascarolo, F., Favez, N., & Fivaz-Depeursinge, E. (2003). Fathers and mothers performances in father-mother-baby games. *European Journal of Psychology of Education*, 18(2), 101-111. <https://doi.org/10.1007/BF03173479>
- Kucirkova, N., Dale, P. S., & Sylva, K. (2018). Parents reading with their 10-month-old babies: Key predictors for high-quality reading styles. *Early Child Development and Care*, 188(2), 195-207. <https://doi.org/10.1080/03004430.2016.1211117>
- Kuzucu, Y. (2011). Değişen babalık rolü ve çocuk gelişimine etkisi [The changing role of fathers and its impact on child development]. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(35), 79-89. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tpdrd/issue/21455/229682>
- Lawrence, P. J., Davies, B., & Ramchandani, P. G. (2013). Using video feedback to improve early father-infant interaction: A pilot study. *Clinical child psychology and psychiatry*, 18(1), 61-71. <https://doi.org/10.1177/1359104512437210>
- Mcafee, O., & Leong, D. J. (2012). *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim ve Öğrenmenin Değerlendirilmesi ve Desteklenmesi* (Çev. Ed. Ekinci, B.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Menashe Grinberg, A., & Atzaba Poria, N. (2017). Mother-child and father-child play interaction: The importance of parental playfulness as a moderator of the links between parental behavior and child negativity. *Infant Mental Health Journal*, 38(6), 772-784. <https://doi.org/10.1002/imhj.21678>
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma* (Çev. Ed. Turan, S.). Nobel Akademik Yayıncılık.

- Metin, G. T., & Gökçay, G. (2014). Bebeklik ve erken çocukluk kitap okuma: Çocuk sağlığı izlemlerinde etkili bir olumlu yönlendirme. *Çocuk Dergisi*, 14 (3), 89-94. <https://doi.org/10.5222/j.child.2014.089>
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. Sage.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2013). 0-36 Ay Çocukları İçin Eğitim Programı İle Bütünleştirilmiş Aile Destek Eğitim Rehberi (EBADER). <https://tegm.meb.gov.tr/dosya/okuloncesi/0-36ebaderegitimcikitap.pdf>
- Morris, A. R., Turner, A., Gilbertson, C. H., Corner, G., Mendez, A. J., & Saxbe, D. E. (2021). Physical touch during father-infant interactions is associated with paternal oxytocin levels. *Infant Behavior and Development*, 64, 101613. <https://doi.org/10.1016/j.infbeh.2021.101613>
- Olsavsky, A. L., Berrigan, M. N., Schoppe-Sullivan, S. J., Brown, G. L., & Kamp Dush, C. M. (2020). Paternal stimulation and father-infant attachment. *Attachment and human development*, 22(1), 15-26. <https://doi.org/10.1080/14616734.2019.1589057>
- Orçan, M. (2016). Anekdot yoluyla değerlendirme. A. Önder (Ed.), *Okul Öncesi Dönemde Çocukları Değerlendirme ve Tanıma Teknikleri içinde* (ss. 180-181). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Özbilgin, M., & Erbil, C. (2019). Yönetim çalışmaları alanındaki kısır yöntem ikilemlerini dışaçekimsel ve geçmişsel yaklaşım ve eleştirel gerçekçilikle yöntem yelpazesine dönüştürmek. *Yönetim ve Çalışma Dergisi*, 3(1), 1-24. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3420674>
- Power, T. G., & Parke, R. D. (1983). Patterns of mother and father play with their 8-month-old infant: A multiple analyses approach. *Infant Behavior and Development*, 6(4), 453-459. [https://doi.org/10.1016/S0163-6383\(83\)90256-4](https://doi.org/10.1016/S0163-6383(83)90256-4)
- Rideout, V. J., Vandewater, E. A., & Wartella, E. A. (2003). Zero to six: Electronic media in the lives of infants, toddlers and preschoolers (s. 2-15). Erişim Adresi: <https://eric.ed.gov/?id=ed482302>.
- Rodrigues, M., Sokolovic, N., Madigan, S., Luo, Y., Silva, V., Misra, S., & Jenkins, J. (2021). Paternal sensitivity and children's cognitive and socioemotional outcomes: A meta-analytic review. *Child Development*, 92(2), 554-577. <https://doi.org/10.1111/cdev.13545>
- Sethna, V., Perry, E., Domoney, J., Iles, J., Psychogiou, L., Rowbotham, N. E., ..., & Ramchandani, P. G. (2017). Father-child interactions at 3 months and 24 months: Contributions to children's cognitive development at 24 months. *Infant Mental Health Journal*, 38(3), 378-390. <https://doi.org/10.1002/imhj.21642>
- Sever, S. (2011). Okul öncesi çocuk edebiyatı kitap kataloğu (ss. 12-15). Eğitim Sen.
- StGeorge, J., & Freeman, E. (2017). Measurement of father-child rough-and-tumble play and its relations to child behavior. *Infant Mental Health Journal*, 38(6), 709-725. <https://doi.org/10.1002/imhj.21676>
- Sürücüler, H. K. (2019). *6-12 aylık bebeği olan babalara verilen eğitimin baba-bebek bağlanma durumuna etkisi* [Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Şahin, F. T., & Özbey, S. (2009). Okul öncesi eğitim programlarında uygulanan aile katılım çalışmalarında baba katılımının yeri ve önemi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 17(17), 30-39. <https://dergipark.org.tr/en/pub/spcd/issue/21116/227439>
- Tamis-LeMonda, C. S., Shannon, J. D., Cabrera, N. J., & Lamb, M. E. (2004). Fathers and mothers at play with their 2-and 3-year-olds: Contributions to language and cognitive development. *Child development*, 75(6), 1806-1820. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00818.x>
- Tanju, E. H. (2010). Çocuklarda kitap okuma alışkanlığına genel bir bakış. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 6(22), 30-39. <https://dergipark.org.tr/en/pub/spcd/issue/21100/227236>
- Taşkın, N., & Erkan, S. (2009). The influence of father education programs on the levels of father involvement with children: An experimental study. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(37), 136-148. <http://efdergi.hacettepe.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/497-published.pdf>

- Ünal Toprak, F., & Şentürk Erenel, A. (2021). Impact of kangaroo care after caesarean section on paternal–infant attachment and involvement at 12 months: A longitudinal study in Turkey. *Health & Social Care in the Community*, 29(5), 1502-1510. <https://doi.org/10.1111/hsc.13210>
- Ünlü Çetin, S. (2020). Father-Child play in a public playground: Roles exhibited by fathers during their play with children. *African Educational Research Journal*, 8, 1s49-157. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1274617>
- Yeung, W. J., Sandberg, J. F., Davis-Kean, P. E., & Hofferth, S. L. (2001). Children's time with fathers in intact families. *Journal of Marriage and Family*, 63(1), 136-154. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00136.x>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (ss. 184-241). Seçkin Kitabevi.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (s. 285). Seçkin Kitabevi.
- Quach, J., Sarkadi, A., Napiza, N., Wake, M., Loughman, A., & Goldfeld, S. (2018). Do fathers home reading practices at age 2 predict child language and literacy at age 4?. *Academic Pediatrics*, 18(2), 179-187. <https://doi.org/10.1016/j.acap.2017.10.001>

EXTENDED SUMMARY

It is known that the primary caregiver from the birth of the baby is his mother and he establishes a close relationship with his mother. However, it can be stated that the baby does not only establish a relationship with the mother, and that the father has a critical importance in his development as much as the mother. Although the traditional family structure has assigned some roles such as giving care and providing economic support to the mother and father figure, these roles have changed over time, and the father has also been included in the baby's caregiving and raising process. It can be said that games and books are also a way to provide parent-infant interaction. Plays and books, which have an important role in children's lives, have a different importance in every period of life and prepare a natural learning environment for the child. In this natural learning environment, books and games contribute significantly to the child's language, cognitive, social-emotional and personality development, while meeting the child's spiritual needs to a great extent. When the studies were examined, it was seen that fathers played more physical, exciting and rough games, while mothers played more instructive and movement-restricting games. It is thought that fathers' orientations towards books and games will affect the quality relationship in father-infant interaction. From this point of view, in this study, it is aimed to examine the father-infant interaction through books and games.

In the research, the observation model, which is one of the qualitative research methods, was preferred. In addition, the case study approach, which is one of the qualitative research approaches, has been adopted in this study, as it collects detailed information about a current and single situation in real life and provides a situation description through multiple information sources such as observations and audio materials. The study group of the research consists of 13 babies, 4 girls and 9 boys, aged between 2-3, residing in Karabük, registered in the Baby Library in Zübeyde Hanım Provincial Public Library, and their fathers. Fathers and babies in the study group were coded as "B1, B2, ... B13" in the findings section. In the study, a personal information form developed by the researchers was used to determine the characteristics of the participants. In addition, in order to examine fathers' interactions with their babies, fathers were video-recorded for 10 minutes while playing games and reading books with their babies. Afterwards, the video recordings were converted into an anecdotal record in line with the items of the "Father-Baby Affect, Responsiveness, and Engagement Scale" (F-BARES), which Demir Öztürk and Aksoy (2016) conducted a validity and reliability study. Descriptive analysis was used to interpret the findings.

According to the findings of the study, in the father affect category, positive affect sub-category of fathers; in the father's sensitivity/insensitivity category, fathers' participation in the child sub-category; It was found that in the father didacticity/documentary category, he used the indicators of the subcategory of structuring more than the indicators of the other categories. As a result, although fathers' behaviors of being intrusive, directing and controlling are observed in father-infant interaction, it has been observed that they have more positive emotions towards their babies, they participate sensitively in their activities and they structure their games in terms of instruction. Father's affect, sensitivity/insensitivity and didacticity/documentary in father-infant interaction may vary according to father's age, gender, socio-economic status and education level. Therefore, researchers who want to conduct similar studies on the subject can be advised to conduct research using different methods, techniques and variables. In addition, in most of the studies involving father-infant interactions, it has been emphasized that fathers prefer physical games, but the doctrinal nature of fathers has been studied very little. Increasing studies on the subject can offer different and important clues about father-baby games. In addition, considering that father-infant attachment plays an important role in father-infant interaction, it has been seen that longitudinal studies on the subject are seen in the international literature, but such studies are not found in the national literature. It is thought that researchers will contribute and diversify the national literature by conducting longitudinal and experimental studies. Since the items of the scale given in tables in the findings section of the study present the behaviors of the parents as categories and indicators, the study may serve as a guide in the father-infant interaction by providing the parents with the opportunity to see in which category their behaviors are included. In addition, in the father training programs to be prepared by official and unofficial institutions, it is necessary to expand the game, maintain the game, configure it, etc. indicators are recommended.

YAŞLI BİREYLERİN DEPRESYON DÜZEYİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ INVESTIGATION OF FACTORS AFFECTING THE DEPRESSION LEVEL OF ELDERLY INDIVIDUALS

Ahmet TÜRK
Sinop Üniversitesi
Türkeli Meslek Yüksekokulu
Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü
aturk@sinop.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5782-3794

Abdullah IŞIK
Sinop Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi
Sosyal Hizmet Bölümü
aisik@sinop.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5339-2883

ÖZ

Geliş Tarihi:
31.05.2023

Kabul Tarihi:
30.10.2023

Yayın Tarihi:
25.12.2023

Anahtar Kelimeler
Yaşlı,
Depresyon,
Ölüm korkusu,
Sosyodemografik
değişkenler

Keywords
Elderly,
Depression,
Death anxiety,
Sociodemographic
variables.

Bu araştırma yaşlı bireylerde ölüm korkusunun geriatrik depresyona etkisinde medeni durum, eğitim düzeyi ve gelir düzeyinin rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tarama modelinin kullanıldığı bu araştırma, 209'u kadın ve 224'ü erkek olmak üzere 433 yaşlı bireyle gerçekleştirilmiştir. 65-91 yaş aralığındaki katılımcıların yaş ortalaması $\bar{x}=72,44\pm 6,15$ 'tir. Araştırmada Kişisel Bilgi Formu ve Geriatrik Depresyon Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde korelasyon ve hiyerarşik regresyon analizleri uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda yaşlı bireylerin geriatrik depresyon düzeylerinin "kesin depresyon" düzeyinde olduğu, geriatrik depresyon ile ölüm korkusu, medeni durum, eğitim ve gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Hiyerarşik regresyon analizinde yaşlı bireylerde ölüm korkusunun depresyona etkisinde evli olmanın, yüksek eğitim ve gelir düzeyine sahip olmanın dolaylı bir etki oluşturarak ılımlaştırıcı bir role sahip olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları literatürdeki çalışmalar çerçevesinde tartışılmış ve nedensellik bağlamında yorumlanmıştır. Araştırmanın bulgularından yola çıkarak uygulayıcılara ve politika yapıcılara birtakım öneriler sunulmuştur.

ABSTRACT

This study aims to investigate the role of marital status, education level, and income level in the impact of death anxiety on geriatric depression in elderly individuals. A survey model was used in the study. The study was carried out with 433 elderly individuals, 224 of whom are men and 209 are women. The mean age of the participants between 65-91 is $\bar{x}=72.44\pm 6.15$. The study utilized a Demographic Information Form and the Geriatric Depression Scale. Correlation and hierarchical regression analyses were applied in the analysis of the data. The analysis results indicate that elderly individuals experience geriatric depression at a "definite depression" level. There is a significant relationship between geriatric depression and death anxiety, marital status, education level, and income level. In the hierarchical regression analysis, it was found that being married, having a higher education and income level had an indirect mitigating effect on the impact of death anxiety on depression among elderly individuals. The findings were discussed within the framework of the studies and interpreted within the context of the literature. Based on the findings of the research, a number of recommendations were presented to practitioners and policy makers.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1307489>

Attf/Cite as: Türk, A., & Işık, A. (2023). Yaşlı bireylerin depresyon düzeyine etki eden faktörlerin incelenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2424-2434.

Giriş

Modernleşmenin meydana getirdiği tıbbi ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak insan nüfusunun hızla artması ve bireylerin yaşam sürelerinin uzamasıyla birlikte tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de yaşlı nüfus oranlarının gündün güne arttığı görülmektedir. Nitekim Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2022 yılı verilerine göre Türkiye'deki yaşlı nüfus son beş yıl içinde %22,6 oranında artış göstermiş, 2017 yılında Türkiye'deki yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranı %8,5 iken 2022 yılında bu oranın %9,9'a yükselmiştir (TÜİK, 2023).

Bireyin kontrolünün dışında ortaya çıkan ve çevresel faktörlere uyum sağlayabilme yeteneğinin azaldığı biyolojik bir dönem olarak tanımlanan yaşlılık, insan yaşamının doğal bir evresidir ve herkesin yaşayabileceği bir süreçtir (WHO, 2015). Yaşlılık sürecinde yaşlı bireyler için pek çok zorluk da ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte fiziksel güçlerinin azalması, hareket kabiliyetinin kısıtlanması, kronik hastalıkların artması ve sosyal ilişkilerdeki değişimler yaşlı bireylerin yaşam kalitesini olumsuz etkileyebilmektedir. Bununla birlikte yaşlı bireyler gençlik yıllarında sahip olduğu ve önem atfettiği güç, görünüm, gelir, rol ve statü gibi özellikler açısından çeşitli kayıplar yaşamaktadır (Hablemitoğlu & Özmete, 2010). Freud (1917) bireyin duygusal anlamlar yüklediği imgesel nesnelerin kaybedilmesi halinde ortaya çıkan yas sürecinin uzun sürmesi ve kronikleşmesi durumunda depresyon meydana geldiğini ifade etmektedir. Buna göre yaşlılıkla birlikte fiziksel, sosyal ve ekonomik açıdan yaşanan kayıplar yaşlı bireyler için depresyon gibi ciddi sorunların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir (Küçük & Karadeniz, 2021). Yapılan araştırmalar yaşlı bireylerde depresyon riskinin dünya genelinde giderek artan önemli bir ruh sağlığı sorunu olduğunu ve depresyon prevalansının her geçen gün artarak devam ettiğini bildirmektedir (Ağırman vd., 2017; Bekircan & Okanlı, 2023; Polat & Karasu, 2020; Zhang vd., 2023).

Depresyon, bireylerin daha önce zevkle yaptıkları rutin etkinliklere karşı isteksizlik, kendini üzgün, çökkün ve karamsar hissetme, geleceğe yönelik umutsuzluk, fiziksel ve ruhsal enerji eksikliği, yorgunluk ve konsantrasyon sorunları, bilişsel yavaşlama, işlevsellikte azalma ve yaşamdan zevk almama gibi belirtilerle kendini gösteren bir duygu durum bozukluğudur (APA, 2013; Türk vd., 2022). Yaşlı bireyler üzerinde zihinsel ve duygusal bir baskı oluşturan depresyon, bireylerin yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyerek intihar riskini artırabilmektedir (Birinci, 2021; Spar & La Rue, 2007). Nitekim Conwell ve arkadaşları (1995) tarafından dünya genelinde yapılan bir çalışmada yaşlılık döneminde meydana gelen intihar davranışlarının %71'nin psikiyatrik sorunlardan kaynaklandığı, bu psikiyatrik rahatsızların başında da depresyon geldiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte yaşlılık döneminde yaşanan depresif durumlar, yeti kaybı gibi çeşitli faktörlere bağlı ölümlere, fiziksel hastalıklara ve sağlık bakım hizmeti maliyetinin artmasına neden olabilmektedir (Hablemitoğlu & Özmete, 2010). Bu noktada depresyon yaşlılık döneminin önemli bir ruhsal sorunu olarak karşımıza çıkmakta ve yaşlılık döneminde depresyona yol açan faktörlerin incelenmesi önem arz etmektedir.

İlerleyen yaşla birlikte, fiziksel yeteneklerde azalma, bilişsel işlevlerde ve günlük aktivitelerde gerileme, sosyal ilişkilerde zayıflama, ekonomik durumda kötüleşme, yalnız yaşama ve sosyal destek sistemlerinin zayıflaması gibi faktörler yaşlı bireylerde geriatrik depresyon görülme sıklığını artırmaktadır (Park & Nam, 2023; Tel vd., 2014; Zubaroğlu-Yanardağ ve Say-Şahin, 2019). Kavlak (2018) geriatrik depresyonun sebeplerini çocukların kendi hayatlarını kurarak evden ayrılması sonucu oluşan yalnızlık hissi, emeklilik ile birlikte yaşanan statü kaybı ve maddi kayıp, eş kaybı, aniden ortaya çıkan sağlık sorunları nedeniyle başka birinin yardımına muhtaç hale gelmek, kronik hastalıklara bağlı bağımsızlığın azalması ve kurum bakımına ihtiyaç duyulması ve günlük yaşam aktivitelerindeki bozulmalar olarak belirtmektedir.

Beck (1976) tarafından geliştirilen bilişsel modele göre ise depresyonun temelini oluşturan üç temel bilişsel unsur bulunmaktadır. Bunlar, bireyin kendini kusurlu ve yetersiz gördüğü benliğe dair olumsuz bakış açısı; yaşanan deneyimler ve dış dünyaya dair olumsuz bakış açısı; geleceğe dair geliştirilen olumsuz bakış açısıdır. Bu noktada bilişsel modelin ortaya koyduğu depresyonun üç temel unsuru yaşlı bireyler açısından değerlendirilebilir. Buna göre fiziksel yapılarında meydana gelen değişimlerle birlikte kendilerini kusurlu ve yetersiz olarak görme eğiliminde olan yaşlı bireyler, kendilerine dair olumsuz bir bakış açısına sahip olabilir; emekli olmak, sağlık sorunları, sosyal izolasyon, yalnızlık gibi zorluklar nedeniyle kendilerini değersiz hissedebilir ve bu düşünceler yaşlı bireyleri depresyon yaşama açısından riskli duruma getirebilir. Yaşlılık süreciyle birlikte hayatlarında çeşitli kayıplar ve değişiklikler yaşayan yaşlı bireylerin bu deneyimleri onların dış dünya hakkında olumsuz düşüncelere sahip olmalarına ve depresif duygular yaşamalarına neden olabilir. Aynı zamanda yaşamın sonuna yaklaştığını düşünen yaşlı bireyler ölüm ve ölüm sonrası yaşamla ilgili karamsar veya üzgün düşüncelere sahip olabilir ve bunun sonucunda depresyon riskiyle karşı karşıya kalabilirler. Bu bağlamda yaşlı bireylerde depresyonu etkileyen

önemli faktörlerden birisinin ölüm ve ölüm korkusu olduğunu ifade edilebilir. Nitekim yaşlılık döneminde ölüm, soyut bir kavram değil, aksine her an karşılaşılabilir bir gerçeklik olarak algılanmakta; eski fiziksel gücün yitirilmesi, bunun beraberinde gelişen hastalıklar, aynı yaş grubundaki diğer kişilerin hayattan ayrılması gibi faktörler yaşlılarda ölüm korkusunu arttırmaktadır (Saygılı, 2013; Koç, 2002). Ölüm düşüncesinin, aşırı ve ölçüsüz bir şekilde ortaya çıktığı durumlarda ise insan psikolojisini olumsuz etkileeneceğinden bu patolojik durum, kişinin hayat kalitesini düşürerek depresyona yol açabilmektedir (Birinci, 2021; Karaca, 2000).

Eker & Noyan (2004) yaşlılarda depresyon için risk faktörlerini kadın olmak, dul/bekar olmak, düşük gelir ve eğitim düzeyine sahip olmak, sosyal destek yetersizliği, kayıp yaşama, kronik hastalıklar şeklinde sıralamaktadır. Yaşlı bireylerde depresif bozukluklarla ilgili yapılan çalışmalar da bu görüşü desteklemektedir. Nitekim yapılan araştırmalarda medeni durum (Birinci, 2021; Park & Nam, 2023; Polat & Karasu, 2020; Taqui vd., 2007), eğitim düzeyi (Taqui vd., 2007; Zhou vd., 2021; Zubaroğlu-Yanardağ ve Say-Şahin, 2019) ve gelir düzeyi (Halpern-Manners vd., 2016; Raghupathi & Raghupathi, 2020; Top vd., 2010; Zhou vd., 2021) değişkenlerinin yaşlı bireylerin depresyon düzeyleriyle yakından ilişkili olduğu ortaya konulmuştur.

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle bu çalışma yaşlı bireylerde ölüm korkusunun geriatrik depresyona etkisinde medeni durum, eğitim düzeyi ve gelir düzeyinin rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda araştırmada aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

H₁: Yaşlı bireylerde ölüm korkusu geriatrik depresyonu pozitif yönde anlamlı düzeyde etkilemektedir.

H₂: Yaşlı bireylerde medeni durum, eğitim düzeyi ve gelir düzeyi geriatrik depresyonu anlamlı düzeyde etkilemektedir.

H₃: Yaşlı bireylerde ölüm korkusunun geriatrik depresyona etkisinde evli olmak, yüksek eğitim ve gelir düzeyine sahip olmak ilımlaştırıcı etkiye sahiptir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Nicel araştırma yaklaşımının benimsendiği bu çalışmada araştırmanın amacı doğrultusunda genel tarama modellerinden iki ve/veya daha fazla değişken arasındaki ilişkinin varlığını ve derecesini tespit etmeyi hedefleyen ilişkiyel tarama modeli kullanılmıştır (Karasar, 2003).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 65 yaş ve üzeri yaşlı nüfus oluşturmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2023) yaşlı istatistiklerine göre 8 milyon 451 bin 669 yaşlı birey bulunmaktadır. TÜİK verilerine göre yaşlı nüfus oranının en yüksek (%20,2) olduğu il Sinop'tur. Bu kapsamda çalışmanın örneklemini Sinop ilinden seçilmiştir. TÜİK verilerinde il bazlı yaşlı nüfus sayısı belirtilmediğinden Aksakoğlu'nun (2001) $n=(t^2 \times p \times q) \div d^2$ formülü kullanılarak örneklem hacmi hesaplanmıştır. Formüldeki değerler yerine konularak yapılan hesaplamada 384 kişinin minimum örneklem hacmi için yeterli olacağı görülmüştür [$n=(1,96^2 \times 0,50 \times 0,50) \div (0,05)^2$]. Araştırma olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılarak ulaşılan 433 katılımcıyla gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında oluşturulan ölçme aracı iki bölümden oluşmakta olup birinci bölümde Kişisel Bilgi Formu, ikinci bölümde Geriatrik Depresyon Ölçeği kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından oluşturulan kişisel bilgi formunda katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, yaşanan yer (aile/çocuklarla yaşama, huzurevi/bakım merkezinde yaşama, evde yalnız yaşama), ölümden korkma durumu, çocuk sahibi olma durumu gibi sosyodemografik özelliklerini ortaya koymayı amaçlayan sorular bulunmaktadır.

Geriatik Depresyon Ölçeği

Yaşlı bireylerin depresif belirtilerini ölçmek amacıyla Yesavage ve arkadaşları (1983) tarafından geliştirilen ölçek evet/hayır formatında iki cevap seçeneekli 30 sorudan oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Ertan ve arkadaşları (1997) tarafından yapılmıştır. Ölçekte depresyon lehine verilen cevaplar için 1 puan diğer yanıt için 0 puan verilerek toplam depresyon puanı oluşturulmaktadır. Ölçekten alınan 0-10 arasındaki puan yaşlı bireylerde depresyonun olmadığını, 11-13 arasındaki puan muhtemel depresyon belirtilerinin var olduğunu, 14 ve üzeri puan yaşlı bireylerde depresyonun kesin olduğunu göstermektedir. 11 ve üstü bir skorun depresyon tanısı için pozitif olduğu düşünülmüştür (Ertan vd., 1997). Yesavage ve arkadaşları (1983) tarafından geliştirilen ölçeğin orijinalinde Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı $\alpha=0,94$; Ertan ve arkadaşları (1997) tarafından yapılan adaptasyon çalışmasında $\alpha=0,92$; bu çalışmada ise $\alpha=0,93$ olarak hesaplanmıştır.

Araştırmanın Etik Boyutu

Araştırmada veriler toplanmadan önce Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulundan 20.03.2023 tarih ve E-57428665-050.01.04-167760 sayılı etik kurul izni alınmıştır. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmıştır.

Verilerin Toplanması

Ölçme aracı 25.03.2023-10.04.2023 tarihleri arasında katılımcılara yüz yüze anket tekniği kullanılarak uygulanmıştır. Yaşlı bireylerde soruları/maddeleri anlama noktasında güçlük çekenler için ifadeler sadeleştirme ve somutlamayla anlatım yoluna gidilmiştir. Ölçme aracının doldurulma süresi her bireyde farklı olmakla birlikte ortalama 20 dakika sürmüştür. Örneklemeye ulaşılırken olasılıklı olmayan örneklemeye yöntemlerinden kolayda örneklemeye ve kartopu örneklemeye teknikleri yoluyla 452 katılımcıya ulaşılmıştır. Araştırma, 19 katılımcının ölçme aracını eksik/hatalı doldurmasından dolayı 433 kişiyle gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında bütün istatistiksel işlemler SPSS 25.0 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinden önce verilerin normalliği varsayımının karşılanıp karşılanmadığı test edilmiştir. Normallik analizi Çarpıklık (Skewness) ve Basıklık (Kurtosis) testleriyle incelenmiştir. Yapılan analizde geriatik depresyon ölçeğinin çarpıklık ($Y_1=-0,066\pm 0,12$) ve basıklık ($Y_2=-1,191\pm 0,23$) katsayılarının $\pm 1,5$ aralığında yer aldığı ve verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir (Tabachnick & Fidell, 2013). Normal dağılım gösteren verilerin analizinde parametrik testlerden yararlanılmıştır. Araştırmada betimsel istatistiklerde katılımcıların sosyodemografik özelliklerini ortaya koymak adına frekans, minimum, maksimum, yüzde, ortalama ve standart sapma testleri; açıklayıcı istatistiklerde değişkenler arası ilişkiyi incelemek için Spearman korelasyon analizi ve ölüm korkusunun geriatik depresyona etkisinde medeni durum, eğitim düzeyi ve gelir düzeyinin rolünü incelemek için hiyerarşik regresyon analizi uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen bütün sonuçlar 0,05 hata payında ve %95'lik güven aralığında değerlendirilmiştir.

Bulgular

Sosyodemografik Özelliklere İlişkin Betimleyici İstatistikler

Araştırmaya 65-91 yaş aralığında 209'u (%48,3) kadın ve 224'ü (%51,7) erkek olmak üzere 433 kişi katılmıştır. Katılımcıların 232'si (%53,6) evli iken 201'i (%46,4) bekar/duldur. Yaşlı bireylerin 98'i (%22,6) okur yazar değil iken 245'i (%56,6) ilkökul, 90'ı (%20,8) lise ve üzeri eğitim düzeyine sahiptir. 77'si (%17,8) gelir düzeyini düşük, 253'ü (%58,4) orta ve 103'ü (%23,8) yüksek olarak ifade eden katılımcıların 378'i (%87,3) emekli/dul aylığı ile geçimini sağlamaktadır. 244'ü (%56,4) aile/çocuklarıyla, 54'ü (%12,5) huzurevi/bakım merkezinde, 135'i (%31,2) evinde yalnız yaşayan yaşlı bireylerin 386'sının (%89,1) çocuğu varken 47'sinin (%10,9) çocuğu yoktur. Yaşlı bireylerin 200'ü (%46,2) ölümden korkmadığını belirtirken 233'ü (%53,8) ölümden korktuğunu ifade etmiştir.

Geriatrik Depresyona İlişkin Betimleyici İstatistikler

Araştırmada yaşlı bireylerin depresyon düzeylerini ortaya koymak adına betimleyici istatistiklerden faydalanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda yaşlı bireylerin geriatrik depresyon ölçeğinden almış oldukları ortalama puanın $\bar{x}=15,98\pm 8,60$ olduğu; bulguya göre yaşlı bireylerin geriatrik depresyon düzeylerinin “kesin depresyon” düzeyinde olduğu görülmüştür. Yaşlı bireylerin geriatrik depresyon düzeyleri kategorik olarak incelendiğinde katılımcıların 131’inde (%30,3) depresyon belirtisi olmadığı, 48’inde (%11,1) muhtemel bir depresyon belirtilerinin olduğu, 254’ünde (%58,7) depresyonun kesin olduğu saptanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Geriatrik Depresyona İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişken	Kategoriler	n	%	Min.	Max.	\bar{x}	ss.	Cronbach Alpha
Geriatrik Depresyon Ölçeği	Depresyon Yok	131	30,3	0,00	30,00	15,98	8,60	0,93
	Muhtemel Depresyon	48	11,1					
	Kesin Depresyon	254	58,7					

Araştırmanın Değişkenleri Arasındaki İlişki

Araştırma kapsamında değişkenler arasındaki ilişki Spearman Korelasyon analiziyle incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 2’de verilmiştir. Bulgulara göre geriatrik depresyon ile medeni durum ($r=-0,248$; $p<0,01$), eğitim düzeyi ($r=-0,379$; $p<0,01$) ve gelir düzeyi ($r=-0,334$; $p<0,01$) arasında negatif yönlü düşük düzeyde; geriatrik depresyon ile ölüm korkusu ($r=0,516$; $p<0,01$) arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Araştırmanın Değişkenleri Arasındaki İlişki

Değişkenler	1	2	3	4	5
1. Medeni Durum	1				
2. Eğitim Düzeyi	-0,262**	1			
3. Gelir Düzeyi	-0,202**	0,325**	1		
4. Ölüm Korkusu	0,147**	-0,307**	-0,166**	1	
5. Geriatrik Depresyon	-0,248**	-0,379**	-0,334**	0,516**	1

** $p<0,01$

Geriatrik Depresyona Etki Eden Faktörler

Araştırmada yaşlı bireylerde ölüm korkusunun depresyon düzeylerine etkisinde medeni durum, eğitim ve gelir düzeyinin rolünü ortaya koymak adına iki modelli hiyerarşik regresyon analizi uygulanmıştır.

Analizde ölüm korkusu bağımsız değişken, depresyon bağımlı değişken olarak birinci modele dahil edilmiştir. Analizin birinci modelinde ölüm korkusunun yaşlılarda depresyonu pozitif yönde anlamlı düzeyde yordadığı saptanmıştır ($\beta=0,516$; $p<0,05$). Bulgudan yaşlı bireylerin ölüm korkusu arttıkça geriatrik depresyon düzeylerinin yükseldiği sonucuna ulaşılabilir. Hiyerarşik regresyon analizinin birinci modelinde yaşlı bireylerin depresyon düzeylerindeki toplam varyansın %27’sinin ($R^2=0,27$) ölüm korkusu tarafından açıklandığını göstermektedir.

Yaşlı bireylerde ölüm korkusunun depresyona etkisinde medeni durum, eğitim ve gelir düzeyinin rolünü incelemek adına ölüm korkusu ile medeni durum, eğitim ve gelir düzeyi birlikte ikinci modele dahil edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda ikinci modelde yaşlı bireylerin depresyon düzeylerindeki toplam varyansın %37’sinin ($R^2=0,37$) ikinci modele dahil edilen söz konusu değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir. Hiyerarşik regresyon analizinin ikinci modelinde medeni durum ($\beta=-0,105$; $p<0,05$), eğitim düzeyi ($\beta=-0,161$; $p<0,05$) ve gelir düzeyinin ($\beta=-0,191$; $p<0,05$) yaşlı bireylerde depresyonu negatif yönde yordadığı, söz konusu değişkenlerin modele dahil edilmesiyle ölüm korkusunun depresyona etkisinin ($\beta=0,419$; $p<0,05$) azaldığı görülmüştür. Elde edilen bulgulara göre yaşlı bireylerde ölüm korkusunun depresyona etkisinde evli olmak, yüksek eğitim ve gelir düzeyine sahip olmak dolaylı bir etki oluşturarak ılımlaştırıcı bir role sahiptir (Baron & Kenny, 1986). Buna göre yaşlı bireylerde evli olmak, yüksek eğitim ve gelir düzeyine sahip olmak ölüm korkusunun geriatrik depresyona etkisini düşürmektedir.

Tablo 3. Değişkenlerin Geriatrik Depresyonu Yordama Düzeyi

Model	Değişkenler	B	S.H.	β	t	p	R ²	ΔR^2
Model 1	Ölüm Korkusu	8,897	0,71	0,516	12,501	0,00*	0,27	0,26
Model 2	Ölüm Korkusu	7,230	0,70	0,419	10,327	0,00*	0,37	0,36
	Medeni Durum	-1,809	0,69	-0,105	-2,606	0,01*		
	Eğitim Düzeyi	-2,099	0,56	-0,161	-3,739	0,00*		
	Gelir Düzeyi	-2,563	0,55	-0,191	-4,659	0,00*		

*p<0,05

Tartışma

Bu araştırma ölüm korkusunun geriatrik depresyona etkisinde medeni durum, eğitim düzeyi ve gelir düzeyinin rolünü incelemek amacıyla 433 yaşlı bireyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada betimleyici ve açıklayıcı analizler bir arada kullanılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda verilerin analizinde hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır.

Araştırmanın birinci bulgusu yaşlı bireylerin yüksek depresyon düzeyine sahip olduğu ve yaşlı bireylerin çoğunluğunun (%58,7) “kesin depresyon” düzeyinde depresyon yaşadığıdır. Araştırmadan elde edilen bu bulgu literatürdeki çalışmalarla paralellik göstermektedir (Ağırman vd., 2017; Parlar-Kılıç vd., 2014; Polat & Karasu, 2020). Yaşlı bireylerde depresyon düzeyinin yüksek olması birçok nedenle açıklanabilmektedir. Yaşlı bireylerde depresyon üzerine yapılan araştırmalarda geriatrik depresyonun bilişsel ve işlevsel sorunlardan, psikomotor yeteneklerde yavaşlama, problem çözme ve analitik düşünme becerilerinde zayıflama, psikiyatrik öykü, kronik hastalıklar, sosyal yaşamdan izole olma, düşük sosyal destek ve stres gibi faktörlerin yaşlı bireylerde depresyonla ilişkili olduğu belirtilmektedir (Ağırman vd., 2017; Birinci, 2021; Chen vd., 2019; Eker & Noyan, 2004; Zubaroğlu-Yanardağ ve Say-Şahin, 2019). Bununla birlikte bu araştırmada yaşlı bireylerin depresyon düzeylerinin yüksek olmasının muhtemel nedeninin çocuk sahibi olma durumu ve yalnız yaşama durumundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim bu araştırmada yalnız yaşayan yaşlı bireylerin depresyon düzeyi ($\bar{x}=20,30\pm7,68$), aile/çocuklarıyla ($\bar{x}=13,51\pm7,69$) ve huzurevi/bakım merkezinde ($\bar{x}=16,25\pm10,35$) yaşayanlara kıyasla daha yüksektir. Bununla birlikte yalnız yaşayan bireylerin çocuk sahibi olma durumu da önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Yalnız yaşayan yaşlı bireylerden çocuk sahibi olanların ($\bar{x}=21,63\pm6,88$) çocuk sahibi olmayanlara ($\bar{x}=14,16\pm8,31$) kıyasla depresyon düzeyi daha yüksektir. Buradan bu çalışma kapsamında çocuk sahibi olmasına rağmen yalnız yaşayan yaşlı bireylerin (%25,6) daha depresif olduğu ifade edilebilir.

Araştırmanın ikinci bulgusu yaşlı bireylerdeki ölüm korkusunun geriatrik depresyonla ilişkili olduğu ve ölüm korkusunun geriatrik depresyonu anlamlı düzeyde etkilediğidir. Buna göre yaşlı bireylerde ölüm korkusu geriatrik depresyonu etkileyen risk faktörlerinden biridir. Araştırmada elde edilen bulgu literatürdeki çalışmalarla paralellik göstermektedir (Abdel-Khalek, 2001; Birinci, 2021; Kang, 2010; Öztürk vd., 2011; Strömberg & Jaarsma, 2008). Yaşlı bireyler, ölüme yaklaştıklarında çeşitli kaygılar yaşayabilmektedir. Ölüm korkusu, yaşlıların hayatları boyunca karşılaştıkları birçok kayıp ve değişikliğin yanı sıra sağlık sorunları, sosyal izolasyon ve ekonomik güvencesizlik gibi faktörlerden kaynaklanabilmektedir. Bu bağlamda yaşlılık döneminin önemli psikolojik sorunların olan ölüm korkusu, yaşlı bireylerin psikolojik olarak bireylerin hayatlarının sonuna yaklaştıkları düşüncelerinin hâkim olmaya başladığı bir dönemdir. Artık çok zamanlarının kalmadığını ve her geçen gün ölüme yaklaştığını düşünen yaşlı bireylerin ölümden korkmaları, ölümü kabullenememeleri, ölmek istememeleri beklenen bir durumdur (Birinci, 2021; Karaca, 2000; Koç, 2002; Saygılı, 2013). Bu süreçte kişinin ölüme iyi yaklaştığını düşünmesi yaşadığı hayatın anlamını ve önemini sorgulamasına yol açabilir. Bu noktada yaşlı bireylerin hayattaki amaçlarının ve hedeflerinin yerine getirilmediği düşüncesine kapılmalarının bireylerde depresyon riskini artırdığı düşünülmektedir.

Araştırmanın üçüncü bulgusu medeni durumun geriatrik depresyon ile anlamlı düzeyde ilişkili olduğu ve geriatrik depresyonu etkilediğidir. Bulgudan bekar/dul katılımcıların evli katılımcılara kıyasla depresyon düzeyinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Buna göre yaşlı bireylerde bekar/dul olmak geriatrik depresyonu etkileyen risk faktörlerinden biridir. Araştırmanın bulguları literatürdeki çalışmaların bulgularıyla benzerlik göstermektedir

(Aslan & Hocaoglu, 2014; Park & Nam, 2023; Polat & Karasu, 2020; Taqui vd., 2007). Bu araştırma kapsamında bekar/dul katılımcıların geriatrik depresyon düzeylerinin evli olanlara kıyasla yüksek olmasının evliliğin/ailenin bir sosyal destek mekanizması olarak işlev görmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim evli olan yaşlı bir bireyin eşinden aldığı sosyal destek o kişinin fiziksel ve psikolojik sağlığını olumlu etkilemekte, yaşamdan almış olduğu memnuniyeti artırmakta; bekar/dul olan yaşlı bir bireyin yaşam olayları karşısında destek alabileceği bir eş bulunmamakta ve bu durum kaçınılmaz olarak psikolojik stres ve depresyona yol açabilmektedir (Aslan & Hocaoglu, 2014; Park & Nam, 2023; Parlar-Kılıç vd., 2014; Taqui vd., 2007). Birçok çalışmada yaşlılara yönelik sosyal desteğin yaşlı bireylerin sağlıkları ve esenlikleri için oldukça önemli olduğu; bekar/dul yalnız yaşayan yaşlıların, evli ve ailesiyle yaşayanlara kıyasla fiziksel ve ruhsal sağlıklarını daha olumsuz algıladıkları belirtilmektedir (Aydiner-Boylu & Günay, 2018; Birinci, 2021; Parlar-Kılıç vd., 2014).

Araştırmanın dördüncü bulgusu eğitim düzeyi ile geriatrik depresyon arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve eğitim düzeyinin geriatrik depresyonu etkilediğidir. Bulgulardan eğitim düzeyi arttıkça geriatrik depresyon düzeyinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın bulgusu literatürdeki önceki çalışmaların bulgularıyla benzerlik göstermektedir (Taqui vd., 2007; Zhou vd., 2021; Zubaroglu-Yanardağ ve Say-Şahin, 2019). Eğitim düzeyinin artmasıyla yaşlı bireylerde depresyon düzeyinin düşmesi birkaç nedenle açıklanabilir. Yüksek eğitim seviyesine sahip olmak bellek ve bilişsel işlevlerde iyileşme ile yakından ilişkili olup bireylerin daha iyi zihinsel sağlık kapasitesine sahip olmalarına olanak sağlamaktadır (Stern, 2012). Yüksek eğitim seviyesi sosyal ve ekonomik koşulları arttırarak bireylerin daha sosyal olmalarına, güçlü sosyal destek sistemlerine sahip olmalarına, daha az strese maruz kalmalarına, daha iyi stresle başa çıkma stratejilerine sahip olmalarına, fiziksel ve ruhsal sağlık konusunda daha iyi farkındalığa sahip olmalarına olanak sağlamaktadır (Halpern-Manners vd., 2016; Raghupathi & Raghupathi, 2020). Bununla birlikte eğitilmiş bireyler daha sağlıklı yaşam biçimleri benimsemekte, düzenli olarak egzersiz yapmakta, daha sağlıklı beslenmekte, tıbbi sorunların takip ve tedavisinde daha bilinçli olmaktadır. Bu durum bireylerin depresyon riskine karşı daha dirençli olmasına yol açmaktadır (Blazer, 2003; Raghupathi & Raghupathi, 2020).

Araştırmanın beşinci bulgusu gelir düzeyinin geriatrik depresyon ile ilişkili olduğu ve gelir durumunun geriatrik depresyonu etkilediğidir. Bulguya göre gelir düzeyi arttıkça yaşlı bireylerin geriatrik depresyon düzeyleri düşmektedir. Araştırma bulguları literatürdeki bulguları destekler niteliktedir (Halpern-Manners vd., 2016; Top vd., 2010; Zhou vd., 2021). Yaşlılık dönemi bireylerin emekli olarak gelir ve sosyal statü kaybı yaşadığı bir dönemdir. Emeklilikle birlikte yaşanan gelir kaybına bağlı olarak yaşlı bireyler sosyal hayata daha az dahil olmakta, yaşlı birey kendini soyutlayabilmekte, kaynaklara ulaşmakta zorluk çekebilme, yoksulluk ve toplumsal dışlanmışlık yaşayabilmekte olup böylece yalnızlık ve depresyon duygularını yoğun bir şekilde hissedebilmektedir (Zhou vd., 2021). Aynı zamanda düşük gelire sahip yaşlı bireyler kendilerini başkalarına muhtaç, savunmasız ve değersiz olarak hissederek depresif duygular yaşayabilmektedir (Eker & Noyan, 2004). Nitekim bu çalışmada da yaşlı bireylerin büyük çoğunluğu (%67,7) yaşlılığı yalnızlık, muhtaçlık, işe yaramazlık ve terk edilmişlik olarak ifade etmektedir.

Araştırmanın son bulgusu yaşlı bireylerde ölüm korkusunun geriatrik depresyona etkisinde evli olmanın, yüksek eğitim ve gelir düzeyine sahip olmanın dolaylı bir etki oluşturarak ılımlaştırıcı bir role sahip olduğudur. Buna göre yaşlı bireylerde evli olmak, yüksek eğitim ve gelir düzeyine sahip olmak ölüm korkusunun geriatrik depresyona etkisini düşüren birer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşlılıkta ölüm korkusu doğal bir duygudur ancak bu korkunun depresyona dönüşmesi kişinin yaşam kalitesini düşürebilir (Birinci, 2021; Karaca, 2000). Yaşlı bireylerin evli olmaları, yüksek eğitim ve gelir düzeyine sahip olmaları genellikle daha güvenli bir yaşam tarzına sahip olmalarına neden olmaktadır. Evlilik, sosyal destek sağlayarak yaşlı bireylerin yalnız hissetmelerini önlemekte; yüksek eğitim ve gelir düzeyine sahip olmak bireylerin genellikle daha sağlıklı bir yaşam tarzına sahip olmasına olanak sağlamaktadır. Bu faktörler, kişilerin ruh sağlıklarını olumlu yönde etkileyerek genel olarak daha iyi bir yaşam kalitesine sahip olmalarını sağlamakta ve depresyon riskini azaltmaktadır (Birinci, 2021; Chen vd., 2019; Halpern-Manners vd., 2016; Raghupathi & Raghupathi, 2020). Bu bağlamda ölüm korkusunu daha rasyonel bir şekilde ele alan evli, yüksek eğitim ve gelir düzeyine sahip olan kişilerin, kendilerine daha olumlu bir bakış açısı geliştirdiği ve bu durumun ölüm korkusunun depresyon üzerindeki etkisini azalttığı düşünülmektedir. Kendilerine karşı olumlu bakış açısı geliştiren yaşlıların sosyal ilişkilerini sürdürmeleri, sosyal destek sistemlerini güçlendirmeleri ve yalnızlık hissini azaltacak aktivitelere katılmaları da depresyon riskini azaltabilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma bulguları yaşlı bireylerin medeni durumlarının, eğitim ve gelir düzeylerinin geriatrik depresyonla başa çıkmada yardımcı olabilecek dolaylı bir etkiye sahip olduğunu ve ölüm korkusunun depresyon üzerindeki etkisini azalttığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda araştırmanın bulguları geriatrik depresyonla mücadele etmede farklı yaklaşımların ve stratejilerin kullanılması gerektiğini, sosyal hizmet uygulamalarının ve sosyal politikaların önemli faktör olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle araştırma bulgularından yola çıkarak yaşlı bireylere, uygulayıcılara ve politika yapıcılara birtakım öneriler sunulmuştur.

Ölüm korkusu ve depresyon ile başa çıkabilmek için yaşlı bireylerin pozitif bir bakış açısına sahip olmaları ve yaşam kalitelerini arttırmak için aktif olmaları önemlidir. Bu nedenle, yaşlı bireylerin sosyal destek ağlarını genişletmeleri, yeni hobiler edinmeleri, fiziksel aktivitelerine ve sosyal etkinliklerine devam etmeleri teşvik edilerek boş zamanı değerlendirme aktiviteleri güçlendirilmelidir. Ayrıca yaşlı bireylerin ruhsal sorunlarla baş çıkmalarına yardımcı olmak adına ulaşılabilir ve erişilebilir sağlık politikaları güçlendirilmeli ve psikososyal destek hizmetlerine erişimi artırılmalıdır. Özellikle yaşlı bireylerin birinci basamak sağlık hizmetlerinde profesyonel ruh sağlığı desteklerine erişimlerinin kolaylaştırılması, aile hekimliği birimlerinde psikolog ve sosyal hizmet uzmanlarından oluşan psikososyal servislerin oluşturulması bireylerin psikososyal sorunlarının kronik ve kompleks boyutlara gelmeden önlenmesini sağlayacaktır. Sosyal hizmet uzmanları bu servislerde yaşlı bireylerin duygusal destek almalarına, sosyal bağlantılarının güçlendirilmesine, yaşam kalitelerinin artırılmasına ve böylece yaşlılarda biyopsikososyal tam iyilik halinin sağlanmasına destek olabilir (Öztürk vd., 2023).

Yaşlı bireylerin depresyonla mücadele etmelerine yardımcı olmak için sosyal politikaların geliştirilmesi önemlidir. Bu politikalar, yaşlılara erişilebilir ve uygun maliyetli sağlık hizmetleri sağlamayı, sosyal destek sistemlerini güçlendirmeyi ve sosyal katılımı teşvik etmeyi amaçlamalıdır. Bulgular geriatrik depresyonla mücadelede gelir eşitsizliğinin azaltılmasının önemini vurgulamaktadır. Yaşlılara yönelik eğitim programları, aile destek programları, emeklilik maaşlarının iyileştirilmesi gibi yaşlı bireylerin eğitim ve gelir düzeyleri ile aile refahını artıracak politikalar ile sosyal destek ağlarını desteklemek için sosyal hizmetler uygulanmalı ve güçlendirilmelidir.

Yaşlı bireylerin depresyonla mücadele etmelerine destek olmak için toplum tabanlı destek ağlarının oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda sosyal hizmet uzmanları, gönüllü gruplar ve yerel yönetimlerle iş birliği yaparak yaşlı bireylerin sosyal bağlantılarını güçlendirmeyi ve izolasyonu azaltmayı hedefleyen ve yaşlı bireylere yönelik sosyal destek merkezleri ve toplum merkezleri gibi toplum tabanlı destek merkezleri oluşturulmasını teşvik edebilir. Bu merkezlerde, yaşlılara yönelik sosyal etkinlikler, hobiler, sağlık taramaları ve destek grupları gibi hizmetler ve düzenli sosyal etkinlikler, sosyal destek grupları, ev ziyaretleri ve gönüllü yardım hizmetleri gibi imkanlar sunabilir. Böylece sosyoekonomik açıdan dezavantajlı ve yalnız yaşlıların psikososyal açıdan desteklenmesi sağlanabilir. Sosyal hizmet uzmanları, toplum tabanlı destek ağlarının oluşturulmasında koordinasyon rolü üstlenerek, kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayabilir.

Ayrıca medeni durum, eğitim ve gelir düzeyi değişkenleri bu çalışmada kontrol değişkeni olarak kısmi bir aracılık etkisine sahiptir. Buna göre yaşlı bireylerde depresyon düzeylerinin incelenmesi üzerine yapılacak araştırmalarda sosyal izolasyon, travmatik yaşam deneyimleri, sosyal destek, fiziksel aktivite, göç, tinsellik, sağlığa erişim gibi değişkenlerle birlikte çalışılmasının literatüre önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abdel-Khalek, A.M. (1997). Death, anxiety, and depression. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 35(2), 219-229. <https://doi.org/10.2190/h120-9u9d-c2mh-nyq5>
- Ağırman, E., Gençer, M.Z., Arıca, S., Kaya, E., & Eğici, M.T. (2017). Huzurevinde, evde ailesiyle ve yalnız yaşayan yaşlı bireylerde depresyon, yalnızlık hissi düzeylerinin karşılaştırılması. *Çağdaş Tıp Dergisi*, 7 (3), 234-240. <https://doi.org/10.16899/gopctd.349938>
- Aksakoğlu, G. (2001). *Sağlıkta araştırma teknikleri ve analiz yöntemleri*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- APA. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. American Psychiatric Association.
- Aslan, M., & Hocaoğlu, Ç. (2014). Yaşlılarda intihar davranışı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 6(3), 294-309.

- Aydiner-Boylu, A., & Günay, G. (2018). Yaşlı bireylerde algılanan sosyal desteğin yaşam doyumu üzerine etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 1351-1363. <https://doi.org/10.15869/itobiad.369988>
- Beck, A.T. (1976). *Cognitive therapy and the emotional disorders*. International Universities Press.
- Bekircan, E., & Okanlı, A. (2023). Yaşlı bireylerde depresyon ve umutsuzluk düzeylerinin belirlenmesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 16 (1), 16-22. <https://doi.org/10.46414/yasad.1284791>
- Birinci, E. (2021). Yaşlı bireylerin yaşam kalitesi ve depresyon durumlarının incelenmesi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (17), 119-129. <https://doi.org/10.46218/tshd.877121>
- Blazer, D.G. (2003). Depression in late life: Review and commentary. *The journals of gerontology series A: Biological sciences and medical sciences*, 58(3), 249-265. <https://doi.org/10.1093/gerona/58.3.m249>
- Chen, L., Alston, M., & Guo, W. (2019). The influence of social support on loneliness and depression among older elderly people in China: Coping styles as mediators. *Journal of Community Psychology*, 47 (5), 1235-1245. <https://doi.org/10.1002/jcop.22185>
- Conwell, Y., Raby, W.N., & Caine, E.D. (1995). Suicide and aging II: The psychobiological interface. *International Psychogeriatrics*, 7(2), 165-181. <https://doi.org/10.1017/s1041610295001955>
- Eker, E., & Noyan, A. (2004). Yaşlıda depresyon ve tedavisi. *Klinik Psikiyatri*, 2, 75-83.
- Ertan, T., Eker, E., & Şar, V. (1997). Geriatrik depresyon ölçeğinin Türk yaşlı nüfusunda geçerlilik ve güvenilirliği. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 34(1), 62-71.
- Freud, S. (1917). Mourning and melancholia. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XIV (1914-1916): On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works* (ss. 243-258) içinde. The Hogarth Press and the Institute of Psycho-analysis.
- Hablemitoğlu, Ş., & Özmete, E. (2010). *Yaşlı refahı: Yaşlılar için sosyal hizmet*. Kilit Yayınları.
- Halpern-Manners, A., Schnabel, L., Hernandez, E.M., Silberg, J.L., & Eaves, L.J. (2016). The relationship between education and mental health: New evidence from a discordant twin study. *Social Forces*, 95(1), 107-131.
- Kang, S. K. (2010). The effects of social activities and fear of death on depression in the elderly. *Health and Social Welfare Review*, 30(2), 85-109.
- Karaca, F. (2000). *Ölüm psikolojisi*. Beyan Yayınları.
- Karasar, N. (2003). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın.
- Kavlak, Y. (2018). Yaşlanma sürecinde fizyoloji ve yaşam stili değişiklikleri. İ. Yılmaz (Ed.), *Fiziksel Rehabilitasyon* (ss. 2-53) içinde. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Koç, M. (2002). Gelişim psikolojisi açısından yaşlılık döneminde ruhsal gelişim. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(12), 287-304.
- Küçük, U., & Karadeniz, H. (2021). Yaşlanmaya bağlı bireylerde görülen fizyolojik, ruhsal, sosyal değişiklikler ve korunmaya yönelik önlemler. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 14(2), 96-103.
- Öztürk, M., Türk, A., Gönültaş, B.M., & Aydemir, I. (2023). Mediator role of social media use on the effect of negative emotional state of young adults on hopelessness during COVID-19 outbreak. *Arch Health Sci Res.*, 10(1), 44-49. <https://doi.org/10.5152/ArchHealthSciRes.2022.22096>
- Öztürk, Z., Karakuş, G., & Tamam, L. (2011). Yaşlı bireylerde ölüm kaygısı. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12(1), 37-43.
- Park, S., & Nam, J. Y. (2023). Effects of marital status and physical activity on depressive symptoms among older adults in South Korea. *HIRA Research*, 3 (1), 79-91. <https://doi.org/10.52937/hira.23.3.1.79>

- Parlar-Kılıç, S. P., Karadağ, G., Koçak, H. S., & Korhan, E. A. (2014). Investigation of the old age perceptions with the loneliness and depression levels of the elderly living at home. *Turkish Journal of Geriatrics*, 17(1), 70-76.
- Polat, F., & Karasu, F. (2020). Yaşlı bireylerin algıladığı yalnızlık düzeyi ile depresyon arasındaki ilişki. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 8 (1), 72-82.
- Raghupathi, V., & Raghupathi, W. (2020). The influence of education on health: An empirical assessment of OECD countries for the period 1995–2015. *Archives of Public Health*, 78(1), 1-18.
- Saygılı, S. (2013). Yaşlılarda psikiyatrik sorunlar, çözüm önerileri ve korunma. M. Altındiş (Ed.), *Yaşlılarda güncel sağlık sorunları ve bakımı* (ss. 87-96) içinde. İstanbul Medikal Yayınları.
- Spar, J. E., & La Rue, A. (2007). *Geriatrik psikiyatri klinik el kitabı*. Sigma Publishing.
- Stern, Y. (2012). Cognitive reserve in ageing and Alzheimer's disease. *The Lancet Neurology*, 11(11), 1006-1012. [https://doi.org/10.1016/S1474-4422\(12\)70191-6](https://doi.org/10.1016/S1474-4422(12)70191-6)
- Strömberg, A., & Jaarsma, T. (2008). Thoughts about death and perceived health status in elderly patients with heart failure. *European Journal of Heart Failure*, 10(6), 608-613. <https://doi.org/10.1016/j.ejheart.2008.04.011>
- Tabachnick, B.G., & Fidell, L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6th ed.). Boston, MA: Pearson.
- Taqi, A.M., Itrat, A., Qidwai, W., & Qadri, Z. (2007). Depression in the elderly: Does family system play a role? A cross-sectional study. *BMC Psychiatry* 7, 57. <https://doi.org/10.1186/1471-244X-7-57>
- Tel, H., Tay, B.N., Canbay, M., Akaya, İ., & Yalçınkaya, S. (2014). Kronik fiziksel hastalıklı yaşlılarda yeti yitimi ve depresyon. *Florence Nightingale Journal of Nursing*, 22(2), 69-75. <https://doi.org/10.17672/fnhd.11351>
- Top, F. Ü., Saraç, A., & Yaşar, G. (2010). Huzurevinde yaşayan bireylerde depresyon düzeyi, ölüm kaygısı ve günlük yaşam işlevlerinin belirlenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 13, 14-22.
- TÜİK-Türkiye İstatistik Kurumu. (2023, Mart 17). *İstatistiklerle yaşlılar, 2022*. Mart 12, 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-lar-2022-49667> adresinden alındı.
- Türk, A., Öztürk, M., & Bilican-Gökkaya, V. (2022). Depresyon, anksiyete, stres ve gelecek kaygısı arasındaki ilişkinin kanonik korelasyon analizi ile incelenmesi. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 4 (3), 262-270. <https://doi.org/10.35365/ctjpp.22.3.06>
- WHO-World Health Organization. (2015). *World report on ageing and health*. Mart 10, 2023 tarihinde <https://apps.who.int/iris/handle/10665/186463> adresinden alındı.
- Yesavage, J.A., Brink, T.L., Rose, T.L., Lum, O., Huang, V., Huang, V., Adey, M., & Leirer, V.O. (1983). Development and validation of a geriatric depression screening scale: Apreliminary report. *Journal of Psychiatric Research*, 17 (1), 37-49. [https://doi.org/10.1016/0022-3956\(82\)90033-4](https://doi.org/10.1016/0022-3956(82)90033-4)
- Zhang, P., Wang, L., Zhou, Q., Dong, X., Guo, Y., Wang, P., He, W., Wang, R., Wu, T., Yao, Z., Hu, B., Wang, Y., Zhang, Q., & Sun, C. (2023). A network analysis of anxiety and depression symptoms in Chinese disabled elderly. *Journal of Affective Disorders*, 333, 535-542. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2023.04.065>
- Zhou, S., Gao, L., Liu, F., Tian, W., Jin, Y., & Zheng, Z.J. (2021). Socioeconomic status and depressive symptoms in older people with the mediation role of social support: A population-based longitudinal study. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 30(4), e1894. <https://doi.org/10.1002/mpr.1894>
- Zubaroglu Yanardağ, M., & Say Şahin, D. (2019). Yaşlı bireylerde sürekli kaygı ve sürekli depresyon üzerine bir inceleme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(1), 37-55. <https://doi.org/10.33417/tsh.516681>

EXTENDED SUMMARY

The medical and technological advancements that have occurred with modernization have increased individual life spans and the proportion of elderly population. With the increase in elderly population, serious mental health issues such as depression are becoming more prevalent. There are many factors that contribute to depression among the elderly, including decreased physical strength, limited mobility, increased incidence of chronic diseases, changes in social relationships, economic status, living alone, and weakened social support systems. Additionally, the experiences of various losses and changes that come with aging can lead to depressive feelings in elderly individuals. According to Freud's cognitive model, there are three fundamental cognitive elements underlying depression. When this model is considered from the perspective of elderly individuals, they may have a tendency to view themselves as flawed or inadequate, which can lead to negative attitudes toward themselves. Retirement, health problems, social isolation, loneliness, and other difficulties can make them feel worthless. These thoughts can lead to depression in elderly individuals. In this context, death and fear of death are also significant factors that affect depression in the elderly. Being female, widowed/single, and having low income and education levels are other factors that increase the risk of depression in the elderly. This study aims to investigate the role of marital status, education level, and income level in the effect of death anxiety on geriatric depression in elderly individuals.

This quantitative research utilized a correlational survey model. A total of 433 participants over the age of 65 participated in the study. The data collection tools were Demographic Information Form and Geriatric Depression Scale. Ethical approval was obtained from the Sinop University Human Research Ethics Committee prior to data collection. Parametric tests were used for analyzing normally distributed data. Descriptive statistics such as frequency, minimum, maximum, percentage, mean, and standard deviation tests were used to reveal the sociodemographic characteristics of the participants. Spearman correlation analysis was used to examine the relationship between variables in the exploratory statistics. Hierarchical regression analysis was applied to investigate the role of marital status, education level, and income level in the effect of death anxiety on geriatric depression.

The analysis show that the geriatric depression levels of the elderly individuals were at the "definite depression" level, and there was a significant relationship between geriatric depression, death anxiety, marital status, education level, and income level. In the hierarchical regression analysis, it was found that being married, having a higher education and income level had an indirect mitigating effect on the impact of death anxiety on depression among elderly individuals. The research findings indicate that marital status, education level, and income level of elderly individuals have an indirect effect that can help cope with geriatric depression and reduce the impact of death anxiety on depression. Therefore, the findings suggest that different approaches and strategies should be used to cope with geriatric depression, and social services and social policies are important factors. Based on the research findings, recommendations have been made for elderly individuals, practitioners, and policymakers.

In order for elderly individuals to cope with depression and fear of death, it is important for them to have a positive outlook and maintain an active lifestyle. To achieve this goal, activities such as expanding social support networks, acquiring new hobbies, continuing physical activity and social activities should be encouraged. Additionally, accessible health policies and psychosocial support services, creating community-based support networks, and developing social policies will help the elderly cope with depression. Social workers can play a coordinating role in meeting the psychosocial needs of elderly individuals during this process.

İŞ STRESİNİN İŞGÖREN PERFORMANSINA ETKİSİNDE KURUMSAL AİDİYETİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

THE MODERATOR ROLE OF INSTITUTIONAL BELONGING IN THE EFFECT OF JOB STRESS ON EMPLOYEE PERFORMANCE

Mehmet Ali CANBOLAT

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
Yönetim ve Organizasyon Bölümü
malican70@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1235-9013

ÖZ

Geliş Tarihi:

31.05.2023

Kabul Tarihi:

29.11.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

İş stresi
İşgören performansı
Kurumsal aidiyet

Keywords

Job stress
Employee
performance
Institutional
belonging

İş stresinin işgören performansına etkisinde kurumsal aidiyetin düzenleyicilik rolünün test edildiği araştırma 387 lojistik sektörü çalışanı ile yürütülmüştür. Araştırma deseni niceldir. Veriler demografik bilgiler, iş stresi ölçeği, işgören performansı ölçeği ve kurumsal aidiyet bilinci ölçeğinin yer aldığı veri toplama formu aracılığı ile toplanmıştır. Elde edilen veriler; geçerlik, güvenilirlik, korelasyon ve doğrulayıcı faktör analizlerine tabi tutulmuştur. Düzenleyici etki rolünün test edilmesi için Hayes Process Makro 1'den yararlanılmıştır. Araştırma bulgularına göre iş stresi ile işgören performansı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, iş stresi ile kurumsal aidiyet bilinci arasında düşük düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu, iş performansı ile kurumsal aidiyet bilinci arasında ise orta düzeyde, pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca işgören performansına iş stresinin istatistiksel olarak anlamlı şekilde pozitif yönde etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Kurumsal aidiyet bilincinin düşük ve orta olduğu durumlarda ise iş stresinin işgören performansını artırdığı tespit edilmiştir. Kurumsal aidiyet bilincinin düşük olduğu durumda bu ilişki daha da kuvvetlidir. Bu durumda iş stresinin işgören performansına etkisinde kurumsal aidiyetin düzenleyici rol üstlendiği sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

The research in which the moderating role of institutional belonging in the effect of job stress on employee performance was tested was conducted with 387 logistics sector employees. The research design is quantitative. Data were collected through a data collection form including demographic information, job stress scale, employee performance scale and institutional belonging awareness scale. The data obtained; It was subjected to validity, reliability, correlation and confirmatory factor analyses. Hayes Process Macro 1 was utilised to test the moderating effect role. According to the findings of the research, it was determined that there was no significant relationship between job stress and employee performance, there was a low level, negative and statistically significant relationship between job stress and awareness of institutional belonging, and there was a moderate, positive and statistically significant relationship between job performance and awareness of institutional belonging. In addition, it was determined that job stress has a statistically significant positive effect on employee performance. In cases where the awareness of institutional belonging is low and medium, it is determined that job stress increases employee performance. This relationship is even stronger when the awareness of institutional belonging is low. In this case, it is concluded that institutional belonging plays a moderating role in the effect of job stress on employee performance.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1308035>

Atıf/Cite as: Canolat, M., A. (2023). İş stresinin işgören performansına etkisinde kurumsal aidiyetin düzenleyici rolü. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2435-2448.

Giriş

İş dünyasının işgörenlerden beklentilerinin artması, zorlaşan çalışma koşulları, aile yaşamı, çeşitli beklenti, kaygı, hayat pahalılığı ya da bunlara benzer nedenlerle işgörenler, stres üreten çeşitli etkenlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu etkenlerin birçoğunun genellikle iş ortamı kaynaklı olduğu söylenebilir. Özellikle iş ortamının oluşturduğu negatif durumlar beraberinde iş stresini de getirmektedir. İş stresinin yol açtığı her türlü olumsuzluk, psikolojik ve ruhsal sorunlar, direkt şekilde işgören performansına etki edebilmekte (Eren Gümüştekin ve Öztemiz, 2005) ve bu etkiler genellikle olumsuz yönde olabilmektedir (Khan vd., 2022). Bu durum çoğu zaman işgörenden beklenen hedeflerin performans bağlamında yerine getirilememesine yol açmaktadır. Bazı durumlarda ise stres faktörü ters yönlü şekilde işgören performansını artırıcı bir unsur da olabilmektedir. Bu farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda işgören performansının şekillenmesinde iş stresinin etkilerini ortaya koyabilmek büyük önem taşımaktadır. Öte yandan kurumsal aidiyetin en önemli çıktularından bir tanesinin işgören performansı olduğu söylenebilir (Sevinç, 2022). Nitekim kurumsal aidiyeti yüksek olan işgörenler, örgüt tarafından kabul görme ve örgüte dahil olma isteği ile hareket etmektedir (Tatar, 2020). Böylelikle kurumsal aidiyet bilincinin örgütten örgüte farklılık gösterebileceği göz önünde bulundurularak (Bulut vd., 2016) kurumsal aidiyet bilinci yüksek olan işgörenlerin iş performanslarının da yüksek olacağı beklentisi oluşabilir.

İş stresi, işgören performansı ve kurumsal aidiyet değişkenlerinin birlikte incelenebileceği önemli sektörlerden bir tanesi lojistik sektörü olarak değerlendirilebilir. Özellikle günlerce evinden ya da ailesinden uzakta çalışmak zorunda olan uzun yol nakliye şoförleri, bir noktadan diğer bir noktaya yük taşınmasına destek vermekte ve taşınan yükün belirli koşullarda sorumluluğunu üstlenmektedir. Taşınan yükün sorumluluğu, zamanında teslim sürelerinin gözetilmesi, trafik kurallarına riayet edilmesi, kötü hava koşulları, araç arızası ya da trafik kazaları gibi onlarca nedenden ötürü tır, kamyon ya da treyler gibi karayolu araçları ile yük taşıyan şoförlerin iş stresi yaşamaları beklenen bir durum olarak kabul edilebilir. Elbette bu şoförlerin, tüm bu olumsuz ihtimallere rağmen seferlerini zamanında tamamlamaları ise işgören performansının bir göstergesi olabilir. Sektörde serbest çalışan şoförler olabileceği gibi belirli örgütlere bağlı olarak çalışan şoförler de bulunmaktadır. Araştırma işgörenlerin iş stresi, işgören performansı ve kurumsal aidiyet düzeyleri ile bu değişkenler arasındaki ilişki ve etkilerin tespit edilebilmesi amacıyla belirli örgütlere bağlı çalışan şoförlerle yürütülmüştür. Literatürde iş stresi, işgören performansı ve kurumsal aidiyetin birlikte ele alındığı herhangi bir araştırma ile karşılaşılmamıştır. Bu yönü ile araştırmanın özgün yönünün olduğu söylenebilir. Nitekim araştırmanın gerek literatürdeki eksikliğin giderilmesine destek sunması, gerekse yeni araştırmalara yön vermesi bakımından literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. İş stresinin işgören performansına etkisinde kurumsal aidiyetin düzenleyici rolünün test edildiği araştırma; giriş, kavramsal çerçeve, yöntem ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Araştırmanın son kısımda ise genişletilmiş özet bölümü yer almaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Bu kısımda iş stresi, işgören performansı ve kurumsal aidiyet kavramlarına değinilerek bu değişkenler hakkındaki literatürdeki çalışmalar incelenmiştir. Daha sonra araştırma modeli ile araştırma hipotezlerine yer verilmiştir.

İş Stresi

Stres, öznelliği ve karmaşıklığı sebebiyle tanımı yapılması zor bir kavramdır (Adamopoulos ve Syrou, 2022). Genel olarak stres, çevresel talepler ile kişisel kaynakların değerlendirilmesi arasındaki dengesizliği temsil eder (Çivilidağ, 2017) ve “ruhsal gerilim” anlamında kullanılır (TDK, 2023). Stres, işgörenlerin verimlilik, performans ya da iş tatminlerini doğrudan etkileyebilen bir unsurdur (Onay ve Kılıcı, 2011). Stresin meydana gelmesinde çeşitli faktörler rol oynamakla birlikte bunları, “bireyin kendisi ile ilgili stres faktörleri” ve “bireyin iş çevresinin yarattığı stres faktörleri” şeklinde iki grupta incelemek mümkündür (Yapraklı ve Yılmaz, 2007). İşyerinde strese neden olan psikososyal etkenlerin incelendiği ilk büyük ölçekli çalışma 1960’lı yıllarda Michigan Sosyal Araştırma Enstitüsü tarafından gerçekleştirilmiştir (Eğin, 2015). İşgörenlerin işle ilgili yaşamış oldukları stres durumuna ise iş stresi adı verilmektedir (Turunç ve Çelik, 2010). Daha genel bir tanımla iş stresi, işgörenin işiyle ilgili etkenlerle etkileşimleri sonucunda zihin ve beden normal işlevinden sapmaya zorlanması durumu şeklinde açıklanabilir (Beehr ve Newman, 1978). İş stresi; işgörenlerin performans düşüklüğüne, iş doyumсуzluğuna, iş devamsızlığına, iş kazalarına, iş gücü devrine ve yorgunluk gibi olumsuz örgütsel sonuçlara neden olabilmektedir

(Onay ve Kılıcı, 2011). İş stresi konusunda benimsenen temel yaklaşım, sistem kuramını esas alan yaklaşımdır. Buna göre işgören, kendisine yöneltilen bir talebi beceri, yetki ya da zaman vb. gibi mevcut yetkinlikleri ve kaynaklarıyla karşılayamadığında iş stresi ortaya çıkmaktadır (Efeoğlu ve Özgen, 2017).

Stres ve performans ilişkisinde ise dört farklı modelin olduğunu ileri süren araştırmalar mevcuttur (Ekin Örnek, 2017; Eren Gümüştekin ve Öztemiz, 2005; Sullivan ve Bhagat, 1992). Araştırmacılar bu modelleri; pozitif ilişki modeli (stres ve performans arasında doğru orantılı bir ilişki), negatif ilişki modeli (stres ve performans arasında ters orantılı bir ilişki), ters U biçimi ilişki modeli (belirli bir seviyeye kadar stres performansı pozitif yönde etkilerken stres seviyesi yükseldikçe negatif yönde bir etki) ve ilişki bulunmaması modeli (stres ve performans arasında anlamlı bir ilişki olmaması) şeklinde açıklamaktadırlar.

Literatürde iş stresinin iş tatmini (Yapraklı ve Yılmaz, 2007), işten ayrılma niyeti (Onay ve Kılıcı, 2011), örgütsel özdeşleşme ve iş performansına (Turunç ve Çelik, 2010) olası etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda iş stresinin iş tatminini (Tekingündüz vd., 2015; Yapraklı ve Yılmaz, 2007) ve örgütsel özdeşleşmeyi (Turunç ve Çelik, 2010) negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ek olarak iş stresinin iş performansı üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı (Turunç ve Çelik, 2010), iş-aile yaşam çatışmasının, iş tatmini ve örgütsel bağlılığa etkisinde iş stresinin kısmi aracılık rolünün olduğu (Turunç ve Erkuş, 2010), iş doyumu ve iş stresi arasında negatif yönlü bir ilişkinin söz konusu olduğu (Erşan vd., 2013) ve iş stresinin tükenmişliği artırdığı (Eğin, 2015) iddia edilmektedir.

İşgören Performansı

Performans sözlük anlamıyla kapasitenin kullanım düzeyi şeklinde açıklanabilir (Uludağ, 2018). Performans, bir işi yapan işgörenin, ekibin ya da örgütün o işle amaçlanan hedefe yönelik olarak neleri başarabildiğini nicel ve nitel şekilde belirten bir kavramdır (Çöl, 2008). Performans, planlanan bir etkinliğin amaca ulaşma derecesi olup örgüt açısından, belirli bir zamanda üretilen mal ya da hizmetin miktarı iken bireysel açıdan, hedefe ulaşma konusunda sergilenen bireysel verimlilik ve etkinlik düzeyidir (Tutar ve Altınöz, 2010). Performans, değişimlerden fazlaca etkilendiği için işgörenlerin çalışma şartlarının net bir şekilde tanımlanmış olması gerekir (Eymür, 2009). Performans temelde iki gruba ayrılabilir. Bunlar işgören performansını temsil eden bireysel performans ve ekip performansdır (Kirkman ve Rosen, 1999). İşgören performansı, işgörenlerin amaç, görev ve hedefleri gerçekleştirme düzeyi ya da bunlara ilişkin çabaları ifade eder (Işık ve Kama, 2018). İşgören performansı, herhangi bir iş ya da görevin başarı ile tamamlanmasıdır (Uludağ, 2018). Performansın ölçümlenebilmesi genellikle performans değerlendirme ile gerçekleştirilmektedir. Performans değerlendirme ile işgörenin herhangi bir alandaki etkinliği ve başarı düzeyi belirlenebilmektedir (Kaplan, 2007). Performans değerlendirme aynı zamanda bir motivasyon aracı olarak da kullanılabilir (Steven ve Bretz, 1994). Nitekim işgören performansı için motivasyon tetikleyici bir unsurdur (Uysal ve Yıldız, 2014). İşgören performansı sorunlarının birçok nedeni olabilmekte birlikte bu nedenlerden en belirginlerinin; beceri yetersizliği, motivasyon eksikliği ve kaynak yetersizliği olduğu söylenebilir (Saltık, 2016). Bu açıdan değerlendirildiğinde işgören performansı, iş talepleri ve iş kaynakları (JDR) modeli ile açıklanabilir. Model, işgörenlerin sahip olduğu kaynakların, iş beklentilerini karşıladığı durumlarda iş çıkarılabileceğini, tersi durumda ise işgörenleri tükenmeye kadar götüren olumsuz sonuçlara sevk edebileceğini ileri sürmektedir (Demerouti vd., 2001). Diğer bir ifade ile iş kaynaklarının karşılanmadığı durumda işgören performansının da yeteri düzeyde olması beklenmemelidir.

Literatürde işgören performansı ile algılanan örgütsel destek (Lynch vd., 1999), örgütsel bağlılık (Eymür, 2009; Uygur, 2007), iş tatmini (Yazıcıoğlu, 2010), liderlik davranışı, örgütsel yaratıcılık (Yılmaz ve Karahan, 2010) ve işgören gelişiminin (Hameed ve Waheed, 2011) ilişkisini tespit etmeye yönelik yürütülen araştırmalarla karşılaşılmıştır. Ayrıca örgütsel bağlılığın (Turnal, 2013), stresin (Baytar, 2010), örgütsel iklimin (Tutar ve Altınöz, 2010), motivasyonun (Shahzadi vd., 2014), örgütsel bağlılık, örgütsel destek, iş arkadaşı desteğinin (Şentürk ve Tekin, 2015) ve örgütsel adaletin (Kalay, 2016) işgören performansına olası etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Öte yandan araştırmacılarca güçlendirme algısının işgören performansı ve örgütsel bağlılığa pozitif yönde etki ettiği (Sigler ve Pearson, 2000), iş stresi arttıkça işgören performansının düştüğü (Saltık, 2016), hastane çalışanlarında işgören performansı ile iş stresi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı (Tekingündüz vd., 2016), iş stresinin işgören performansını etkileyen bir unsur olduğu (Ekin Örnek, 2017), işgörenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri arttıkça performanslarının da arttığı (Uludağ, 2018), örgütsel desteğin işgören performansına etkisinde işe adanmışlığın kısmi aracılık rolü üstlendiği (Işık ve Kama, 2018) ve işgörenlerin Covid-19 ile alakalı olarak

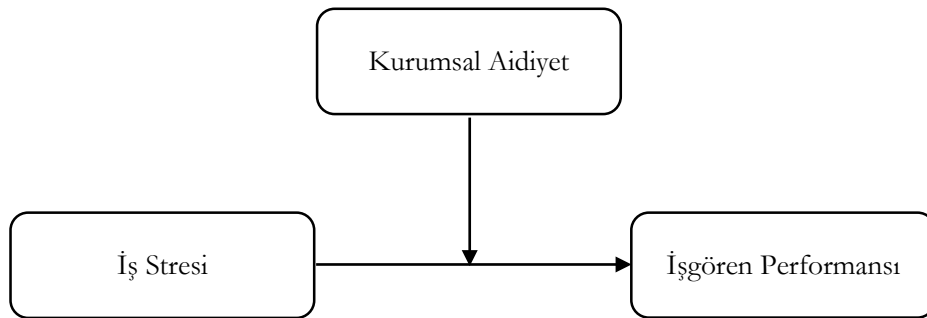
tehlike ve bulaşıcılık algılarının artması durumunda işgören performansının düştüğü (Özcan ve Erkasap, 2021) tespit edilmiştir.

Kurumsal Aidiyet

Ait olma, bireyin en önemli ihtiyaçlarından bir tanesidir (Çelik ve Akçi, 2016). Ait olma duygusu, bireyin hayata adım atması ile başlayıp devam eden süreçlerde farklı şekillerde biçimlenen duygu ya da histir (Sevinç, 2022). Aidiyet bireyin; bir fikre, başkasına ya da kendisinden daha önemli gördüğü bir olguya sadakat duygusu beslemesidir (Kaplan ve Bezirgan, 2020). Aynı zamanda aidiyet, “ilişkili olma”, “mensup olma” ya da “ait olma” kavramları ile açıklanabilir (Karayağz, 2018). Kurumsal aidiyet duygusu ise örgütün amaç ve değerlerinin katılımıyla örgüt tarafını özümseyerek duygusal bağlanma şeklinde tanımlanabilir (Varlık ve Günbayı, 2019). Kurumsal aidiyet duygusuyla işgörenlerin örgütte daha verimli ve başarılı olmaları arasında doğrudan bir ilişkinin olduğu söylenebilir (Yokuş vd., 2016). İşgörenlerin bir takım niteliklere sahip olmalarının yanında bu nitelikleri örgüt içinde sergileyebilmeleri için örgüt ile güçlü bir duygusal bağ kurmuş olmaları beklenmektedir. Bu duygusal bağ kurumsal aidiyet ile ilişkilendirilmektedir (Yalçın ve Akıncı Vural, 2021). Dolayısıyla kurumsal aidiyet kavramı işgörenin çalışmakta olduğu örgütüne karşı hissettiği bütünleşme ve özdeşleşmenin bir boyutudur (Demir, 2019). İşgörenler, işe yeni başladıklarında yüksek bir kurumsal aidiyet ile işe başlamamaktadırlar. Zamanla görüşlerine önem verilmeleri, hak ve menfaatlerinin gözetilmesi, iyi çalışma koşulları ya da kendilerini bir aile içinde görmeleri gibi etkenlerle kurumsal aidiyet bilinçleri de artmaktadır (Öztop, 2014)). Kurumsal aidiyet bilinci yüksek olan işgörenler, örgütün merkezinde ve kendilerini örgütün önemli bir parçası olarak hissettiklerinden, örgütsel vatandaşlık davranışı gösterebilmektedirler (Deniz, 2022). Güney ve Bektaş (2018) ise kurumsal aidiyet ile örgütsel bağlılık kavramlarının aynı anlama geldiğini savunmaktadırlar.

Kurumsal aidiyet bilinci yüksek olan işgörenler, örgüt için değerli bir kaynak ve bir rekabet avantajı olarak görülebilir. Kurumsal aidiyet bilinci düşük olan işgörenler ise işe geç kalma, düşük performans, devamsızlık ya da işten ayrılma gibi durumlara daha çok yatkındırlar (Öztop, 2014). Literatürde kurumsal aidiyet ile motivasyon (Cılız, 2017), mesleki yeterlilik (Karayağz, 2018), iş performansı (Sevinç, 2022) ve siyasi parti üyeliği (Raychaudhury, 2023) arasındaki ilişkiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Sotardi (2022) ise kurumsal aidiyet ve akademik performans üzerinde sosyal öz yeterlik ve üst bilişsel stratejilerin aracılık etkisini tespit etmeye çalışmıştır. Ayrıca araştırmacılarca kurumsal aidiyet arttıkça iş performansının arttığı (Sevinç, 2022), iç hizmet kalitesinin işgören performansına etkisinde kurumsal aidiyetin aracılık rolü üstlendiği (Seyhan, 2021), Covid-19 pandemisi nedeniyle ortaya çıkan uzaktan çalışma modelinin kurumsal aidiyeti azaltmadığı (Yalçın ve Akıncı Vural, 2021) ve kurumsal aidiyetin örgütsel değişim algısı üzerinde etkisinin olduğu (Öztop, 2014) tespit edilmiştir. Kurumsal aidiyet konusundaki araştırmaların (Lauber, 2023; Ahn ve Davis, 2022; Gopalan ve Brady, 2019; Yokuş vd., 2016; Quinn, 2013) genellikle öğrencilerin bağlı olduğu eğitim kurumlarına olan aidiyetlerine odaklandıkları söylenebilir. Bacızade (2017) ise bazı demografik değişkenlerin, işgörenlerin kurumsal aidiyet düzeyine etkisinin olduğunu ileri sürmektedir.

Bütün bu bilgiler doğrultusunda iş stresinin işgören performansına etkisinde kurumsal aidiyetin düzenleyici rolünün test edilebilmesi adına araştırmanın kavramsal modeli Şekil 1’deki gibi oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Kavramsal Modeli

Şekil 1'deki araştırmanın kavramsal modeli doğrultusunda ileri sürülen hipotezler ise aşağıdaki gibidir:

H₁: İş stresinin işgören performansına etkisi vardır.

H₂: İş stresinin işgören performansına etkisinde kurumsal aidiyetin düzenleyici rolü vardır.

Yöntem

Nicel araştırma desenindeki araştırma için bir devlet üniversitesinin Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 09-2023/135 sayılı karar numarası ile Etik Kurul Onayı alınmıştır. Bu kısımda sırası ile evren ve örneklem, veri toplama formu, veri analizi ve bulgular ile hipotez testlerine yer verilmiştir.

Evren ve Örneklem

UND (Uluslararası Nakliyeciler Derneği) 2023 yılı verilerine göre Türkiye'de en fazla uluslararası lojistik hizmeti sunan iller sırası ile İstanbul (320 şirket), Mersin (187 şirket) ve Hatay (158 şirket)'dir (UND, 2023). Gerek serbest bölgeye sahip olması gerekse meyve-sebzeden akaryakıtı kadar birçok ürünün yurtiçi sevkiyatının sağlanmasında önemli rol oynaması bakımından araştırmanın evrenini Mersin ilinde faaliyet gösteren yurtiçi/uluslararası kamyon şoförleri oluşturmaktadır.

2022 yılı TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verilerine göre Türkiye'de 919.125 adet kamyon (tır ve treyler dahil) bulunmakta ve bu kamyonlardan 38.439 adedi Mersin trafik tesciline kayıtlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Kamyonlar, kullanım amacı bakımından özel, ticari ya da resmi olarak üç farklı kategoride trafik tesciline kayıtlıdır. TÜİK 2021 verilerine göre Türkiye'deki toplam kamyon sayısının yaklaşık %80'i ticari kullanım amacıyla kullanılmaktadır. Bu bakımdan Mersin'de 30.908 adet ticari kamyon bulunduğu, ayrıca yine bu sayıda ticari kamyon şoförünün bulunduğu varsayımında bulunulmuştur (TÜİK, 2023).

Araştırma örnekleminde basit tesadüfi örneklem yöntemine göre %5 hata payı ve %95 güven aralığında 384 katılımcıya ulaşılması gerektiği hesaplanmıştır. Bu sebeple araştırmacı tarafından 2023 yılı Mayıs ayında yüz yüze görüşme yöntemi ile 418 kamyon şoförüne ulaşılmıştır. Elde edilen veri formlarında hatalı ya da eksik doldurulduğu tespit edilen 31 form iptal edilmiş ve geçerli 387 veri toplama formu ile araştırma yürütülmüştür.

Veri Toplama Formu

Veri toplama formu dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde sırasıyla demografik bilgilerin yer aldığı 5 soru, iş stresi ölçeği (5 madde), işgören performansı ölçeği (4 madde) ve kurumsal aidiyet bilinci ölçeği (5 madde) yer almaktadır. İş stresi ölçeği, House ve Rizzo (1972) tarafından 7 maddeli olarak geliştirilmiştir. Çelik (2013) ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasını gerçekleştirmiştir. Yurttaş vd. (2020) ise ölçeği yeniden test ederek 5 madde olarak ölçeğe son şeklini vermiştir. Araştırmada Yurttaş vd. (2020)'nin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasını gerçekleştirdiği ölçekten yararlanılmıştır. Ölçek, 1-kesinlikle katılmıyorum'dan 5-tamamen katılıyorum'a beşli Likert tipi ile kullanılmıştır.

İşgören performansı ölçeğinin temellerini Kirkman ve Rosen (1999) atsa da ölçeğe son şeklini Sigler ve Pearson (2000) vermişlerdir. Çöl (2008) tarafından Türkçe geçerlilik ve güvenilirliği gerçekleştirilen ölçekten yararlanılmıştır. Ölçek, 1-kesinlikle katılmıyorum'dan 5-tamamen katılıyorum'a beşli Likert tipi ile kullanılmıştır.

Kişilerin kurumsal aidiyet bilincini tespit etmek amacıyla Öztop (2014), kamu kurumunda çalışanlara yönelik Türkçe beş soruluk bir madde havuzu oluşturmuştur. Seyhan (2021) bu maddelerin bütünü ölçek olarak değerlendirerek imalat sektöründe geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasını gerçekleştirmiştir. Araştırmada Seyhan (2021)'in geçerlilik ve güvenilirliğini sağladığı ölçekten yararlanılmıştır. Ölçek, 1-kesinlikle katılmıyorum'dan 5-tamamen katılıyorum'a beşli Likert tipi ile kullanılmıştır.

Veri Analizi ve Bulgular

Araştırmaya katılan kamyon şoförlerinin demografik özelliklerine yönelik frekans analizi sonuçlarına göre katılımcıların tamamının erkek, çoğunluğunun ise 51 ve üzeri yaş aralığında (%27,4), lise mezunu (%52,5), evli (%74,2), örgütsel kıdemi 5 yıldan az (%65,1) ve toplam iş deneyiminin 16 yıldan fazla (%33,3) olduğu tespit

edilmiştir. Araştırma ölçeklerinin güvenilirliğini / iç tutarlılığını test etmek için Cronbach's Alfa Analizi ve yapı geçerliliğinin belirlenebilmesi için ise Kaiser Meyer Olkin (KMO) geçerlilik analizi yapılmıştır. Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı Likert tipi ölçeklerde, ifadelerin birbirleriyle tutarlı olup olmadığını ve bu ifadelerin varsayımsal bir değişkeni ölçüp ölçmediğini belirlemek için incelenen bir değerdir (Çakmur, 2012). KMO geçerlilik analizi ise örneklem büyüklüğünün yeterli sayıda olup olmadığını tespit edebilmek için başvurulan bir yöntemdir (Kaiser, 1974). Her bir değişkene ilişkin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Geçerlilik ve Güvenirlik Analizleri Sonuçları (N=387)

	Madde Sayısı	Ölçek Güvenirliği (α)	Ölçek Geçerliliği (KMO)*
1-İş Stresi	5	.772	.774
2-İşgören Performansı	4	.733	.723
3-Kurumsal Aidiyet Bilinci	5	.807	.842

*. $p < 0.001$

Tablo 1'de yer alan analiz sonuçlarına göre; İş Stresi Ölçeği'nin Cronbach's Alfa Güvenirlik Katsayısı 0,772, İşgören Performansı Ölçeği'nin Cronbach Alfa Güvenirlik Katsayısı 0,733 ve Kurumsal Aidiyet Bilinci Ölçeği'nin Cronbach Alfa Güvenirlik Katsayısı 0,807 olarak hesaplanmıştır. Yapılan analizlerde, İş Stresi Ölçeği KMO katsayısı 0,774 (Bartlett's Sphericity $\chi^2 = 390,542$, serbestlik derecesi/df = 10), İşgören Performansı Ölçeği KMO katsayısı 0,723 (Bartlett's Sphericity $\chi^2 = 260,202$, serbestlik derecesi/df = 6) ve Kurumsal Aidiyet Bilinci Ölçeği KMO katsayısı 0,842 (Bartlett's Sphericity $\chi^2 = 443,514$, serbestlik derecesi/df = 10) olarak bulunmuştur. Bu durumda Bartlett Sphericity testinin 0,05 düzeyinde anlamlı ve KMO değerinin 0,60'dan büyük olması, ölçeğin yeterli geçerliliğe, Cronbach's Alfa değerinin 0,60'dan büyük olması ise ölçeğin yeterli güvenilirliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Büyüköztürk, 2010; Çokluk vd., 2016). Bu aşamadan sonra korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Korelasyon analizi, değişkenlerin birbirleri ile olan olası ilişkinin ve varsa bu ilişkinin yönü ve kuvvetinin belirlenmesi amacıyla uygulanan bir yöntemdir (Gürbüz ve Şahin, 2015). Elde edilen korelasyon analizi sonuçları Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2. Korelasyon Analizi Bulguları (N=387)

	Ort.	SS	1	2	3
1-İş Stresi	3,03	,724	1		
2-İşgören Performansı	3,64	,694	,025	1	
3-Kurumsal Aidiyet Bilinci	3,79	,743	-,160**	,663**	1

** . Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır. Ort.: Ortalama, SS: Standart Sapma.

Tablo 2'de ilk olarak katılımcıların iş stresi, işgören performansı ve kurumsal aidiyet ölçeklerini ortanın üzerinde bir düzeyde algıladıkları görülmektedir. Korelasyon analizi bulgularına göre iş stresi ile işgören performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı, iş stresi ile kurumsal aidiyet bilinci arasında düşük düzeyde negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu, iş performansı ile kurumsal aidiyet bilinci arasında ise orta düzeyde, pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Daha sonra ölçeklerin kavramsal yapısının doğrulanması adına tek faktörlü doğrulayıcı faktör analizinden (DFA) yararlanılmıştır. DFA bulgularının yorumlanmasında çeşitli uyum indekslerinden yararlanılmaktadır. Bu doğrultuda Gürbüz (2021a)'ün önerdiği şekliyle en sık tercih edilen uyum iyiliği indekslerine göre oluşturulan indeks listesi, AMOS ile gerçekleştirilen analiz bulguları ve iyi uyum değeri aralıkları Tablo 3'de gösterilmiştir.

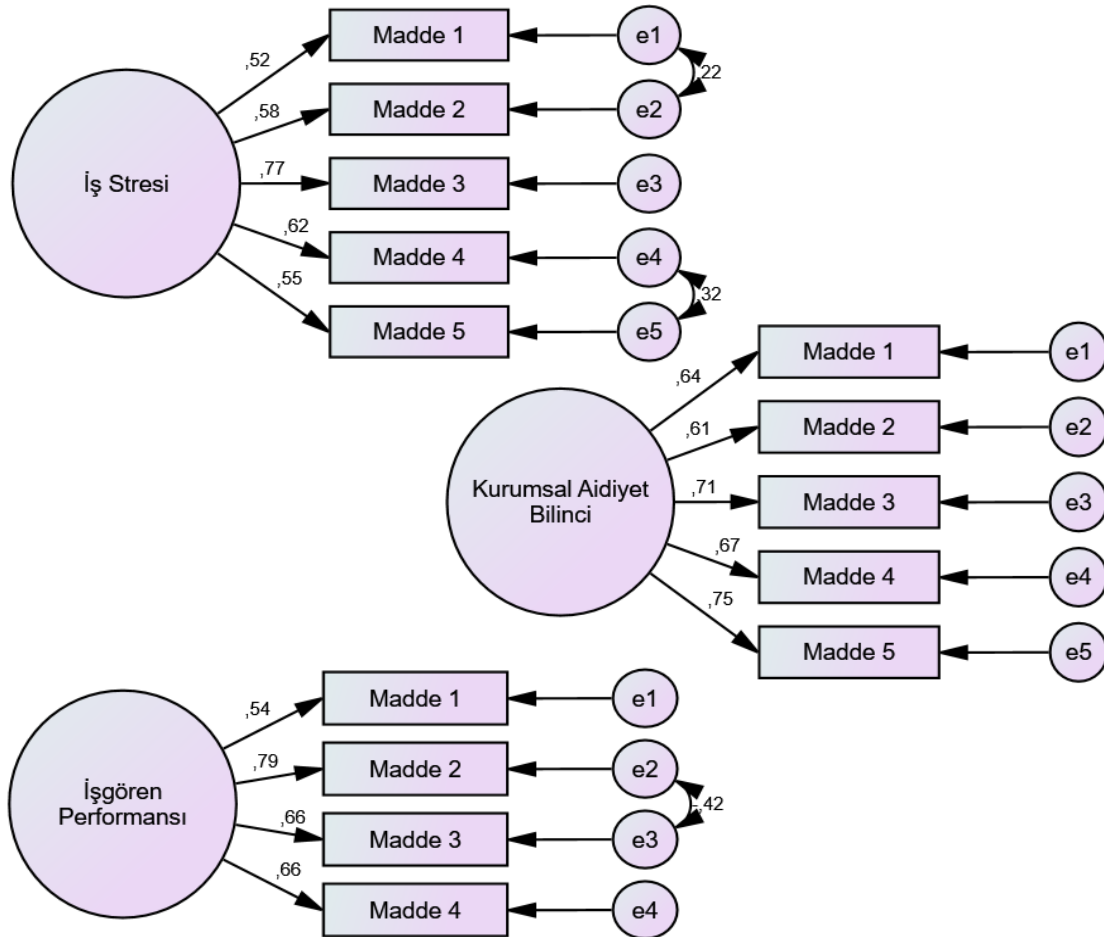
Tablo 3. Ölçeklerin DFA Modeli Uyum İndeksleri

İndeks	İş Stresi	İşgören Performansı	Kurumsal Aidiyet Bilinci	İyi Uyum Değerleri
X ² /df	1,380	1,341	,444	<3
RMSEA	,035	,033	,000	<,05

SRMR	,015	,014	,012	<,05
CFI	,997	,999	1,000	>,95
NFI	,989	,995	,995	>,95
AGFI	,974	,979	,992	>,95

Not: X^2/df = Ki kare / serbestlik derecesi, RMSEA = Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü, SRMR = Standartlaştırılmış Ortalama Hataların Karekökü, CFI = Karşılaştırmalı Uyum İndeksi, NFI = Standart Uyum İndeksi, AGFI = Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi, Kaynak: Gürbüz (2021a:38).

Tablo 3'e göre tüm ölçeklerin "iyi uyum" değerleri arasında yer aldığı görülmektedir. Şekil 2'de ise ölçeklerin DFA modelleri toplu şekilde gösterilmiştir.

Şekil 2. Ölçekler Tek Faktörlü DFA Modelleri

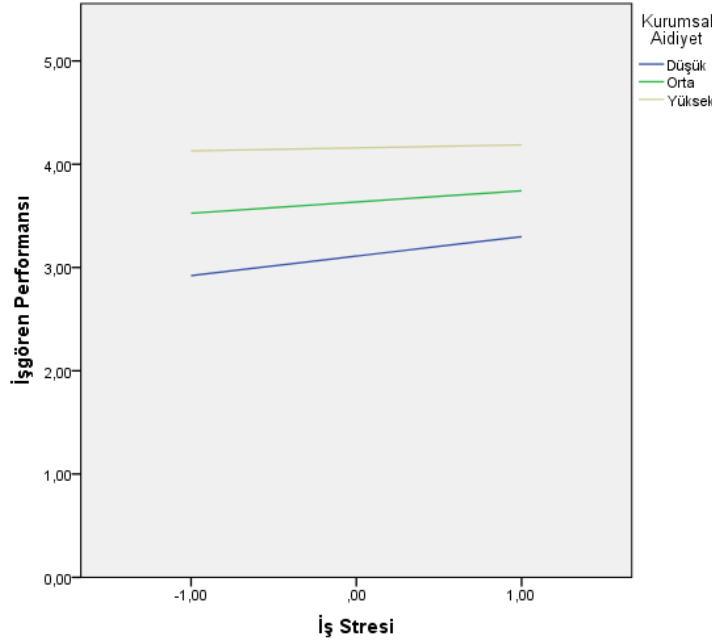
Şekil 2'de yer alan her bir ölçek için standardize yol katsayılarının ,50 değerinin üzerinde yer alması ve Tablo 3'deki iyi uyum değerlerinin sağlanması öngörülen yapı geçerliliğinin elde edilen veriler ile doğrulandığına işaret eder Gürbüz (2021:38).

Bu aşamadan sonra hipotez testlerine geçilmiştir. İş stresinin işgören performansına etkisinde kurumsal aidiyet bilincinin düzenleyicilik etkisinin tespitinde Hayes (2018) SPSS Process makro eklentisi Model 1'den yararlanılmıştır. Düzenleyici değişken analizinin temel amacı, düzenleyici olarak seçilen değişkenin bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü nasıl etkilediğini ortaya koyabilmektir (Saraç, 2016; Gürbüz, 2021b). Buna göre elde edilen bulgular Tablo 4'deki gibidir.

Tablo 4. Düzenleyici Etkiyi Gösteren Regresyon Analizi Sonuçları (N=387)

Değişkenler	<i>b</i>	G.A.	S.H.	t
Sabit	3.63*	[3.57, 3.69]	.029	125.68
İş Stresi (X)	.18*	[.09, .27]	.044	4.21
Kurumsal Aidiyet Bilinci (W)	.65*	[.57, .73]	.039	16.62
X.W	-.166**	[-.27, -.06]	.053	-3.12

Not: $R=.69$, $R^2=.473$; * $p<.001$, ** $p<.01$. S.H.: Standart Hata, G.A.: Güven Aralığı. *b*: Standardize Edilmemiş Beta Katsayısı
Tablo 4’deki sonuçlara göre regresyon analizine dahil edilen tüm tahmin değişkenlerinin, işgören performansı üzerindeki değişimin yaklaşık %47’sini ($R^2=.473$) açıkladığı görülmüştür. İşgören performansına iş stresinin istatistiksel olarak anlamlı şekilde pozitif yönde ($b=.18$, $p<.001$) etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda H_1 hipotezi desteklenmiştir. Benzer şekilde işgören performansına kurumsal aidiyet bilincinin de istatistiksel olarak anlamlı şekilde pozitif yönde ($b=.65$, $p<.001$) etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca iş stresi ve kurumsal aidiyet bilinci değişkenlerinin, işgören performansı üzerindeki etkileşimsel etkisinin anlamlı olduğu saptanmıştır ($b=-.166$, $p<.01$). Bu bulgular doğrultusunda düzenlenen eğitim analizi grafiği ise Şekil 3’deki gibidir.

Şekil 3. Kurumsal Aidiyet Bilincinin Düzenleyici Etkisinin Grafıksel Gösterimi

Şekil 3’de yer alan düzenleyici etkinin ayrıntıları incelendiğinde, kurumsal aidiyet bilincinin düşük ($b=.31$, $p<.001$) ve orta ($b=.18$, $p<.001$) olduğu durumlarda iş stresinin işgören performansını artırdığı tespit edilmiştir. Kurumsal aidiyet bilincinin düşük olduğu durumda bu ilişki daha da kuvvetlidir. Bu bulguya karşılık kurumsal aidiyet bilinci yüksek olduğunda, iş stresinin işgören performansına olan etkisinin anlamlı olmadığı ($b=.05$, $p=.306$) gözlemlenmiştir. Diğer bir ifade ile kurumsal aidiyet bilincinin düşük olması durumunda, iş stresinin işgören performansına etkisi daha çok olmaktadır. Bu durum ise iş stresi ile işgören performansı arasındaki ilişkinin kurumsal aidiyet tarafından düzenlendiği anlamı taşımaktadır (Gürbüz, 2021b). Bu bulgular sonucunda H_2 desteklenmiştir.

Sonuç

İş stresinin işgören performansına etkisinde kurumsal aidiyetin düzenleyicilik rolünün test edildiği araştırma 387 lojistik sektörü çalışanı ile yürütülmüştür. Nicel araştırma desenindeki çalışmada veriler demografik bilgiler, iş stresi ölçeği, işgören performansı ölçeği ve kurumsal aidiyet bilinci ölçeğinin yer aldığı veri toplama formu aracılığı ile toplanmıştır. Araştırmaya katılan lojistik sektörü çalışanlarından kamyon şoförlerinin, demografik

özelliklerine yönelik frekans analizi sonuçlarına göre tamamının erkek, çoğunluğunun ise 51 ve üzeri yaş aralığında (%27,4), lise mezunu (%52,5), evli (%74,2), örgütsel kıdemi 5 yıldan az (%65,1) ve toplam iş deneyiminin 16 yıldan fazla (%33,3) olduğu tespit edilmiştir. Bu durum katılımcıların yüksek iş deneyimi süresine sahip olmalarına karşın işgücü devrinin sektörde çok yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca sektörde genellikle 51 yaş ve üzerindeki şoförlerin yer aldığı söylenebilir.

Araştırma bulgularına göre iş stresi ile işgören performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmacılar (Ekin Örnek, 2017; Eren Gümüştekin ve Öztemiz, 2005; Sullivan ve Bhagat, 1992) stres ve performans arasındaki ilişkide dört farklı modelin olduğunu sürmüştü ve bu modelleri; pozitif ilişki modeli, negatif ilişki modeli, ters U biçimi ilişki modeli ve ilişki bulunmaması modeli şeklinde açıklamışlardır. Bu durumda araştırma sonuçları stres ile performans arasında “ilişki bulunmaması” modeli ile ilişkilendirilebilir. Ayrıca Turunç ve Çelik (2010) araştırmalarında iş stresinin iş performansı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Tekingündüz vd. (2016) de işgören performansı ile iş stresi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını tespit etmişlerdir. Araştırma sonuçları lojistik sektörü örnekleminde bu sonuç ile benzerlik göstermektedir. Araştırmada elde edilen bir diğer sonuç iş performansı ile kurumsal aidiyet bilinci arasında orta düzeyde ve pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu yönündedir. Bu durum Sevinç (2022)’in araştırma sonuçları ile benzerlikler göstermektedir.

Son olarak araştırma hipotezleri SPSS yazılımında eklenti olarak çalışabilen ve Hayes (2018) tarafından geliştirilen PROCESS makrosu Model 1 aracılığı ile test edilmiştir. Analiz sonucuna göre ilk olarak işgören performansına iş stresinin istatistiksel olarak anlamlı şekilde pozitif yönde ($b=.18$, $p<.001$) etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda H_1 hipotezi desteklenmiştir. Ayrıca model çıktılarına göre düzenleyici etkinin ayrıntılarında ise kurumsal aidiyet bilincinin düşük ($b=.31$, $p<.001$) ve orta ($b=.18$, $p<.001$) olduğu durumlarda, iş stresinin işgören performansını artırdığı tespit edilmiştir. Kurumsal aidiyet bilincinin düşük olduğu durumda bu ilişki daha da kuvvetlidir. Bu bulguya karşılık kurumsal aidiyet bilinci yüksek olduğunda, iş stresinin işgören performansına olan etkisinin anlamlı olmadığı ($b=.05$, $p=.306$) gözlemlenmiştir. Diğer bir ifade ile kurumsal aidiyet bilincinin düşük olması durumunda, iş stresinin işgören performansına etkisi daha çok olmaktadır. Bu durum ise iş stresi ile işgören performansı arasındaki ilişkinin kurumsal aidiyet tarafından düzenlendiği anlamı taşımaktadır. Bu bulgular sonucunda H_2 desteklenmiştir. Literatürde benzer bir araştırma modeli ile karşılaşmadığından bu sonuç tartışılmamıştır. Kamyon şoförlerinin düşük kurumsal aidiyete sahip olduklarında iş streslerinin yüksek olmasının nedeni sektördeki işgücü devir oranının yüksek olmasından kaynaklanabilir. İşlerin zamanında yetiştirilmesi baskısı ise iş stresini artırarak işgören performansının artmasında etkili bir neden olabilir.

Öneriler

Lojistik sektöründe iş stresinin iş performansına etkisinde kurumsal aidiyetin düzenleyici rolünün tespit edilmeye çalışıldığı araştırma sonuçlarına göre aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- Sektördeki işgücü devir oranının düşürülmesine yönelik tedbirlerin yöneticiler tarafından alınması,
- Kurumsal aidiyet bilincinin her ne kadar düşük olması ile işgören performansının artmış olduğu tespit edilse de işgören performansı sağlanırken trafik kuralları, trafik kazaları, kusurlu durumlarda sigorta teminat bedelini aşan hasar ödemeleri, taşınan ürünlerin sağlıklı bir şekilde teslimi vb. gibi unsurların birlikte ele alınabileceği yeni araştırmaların yürütülmesi,
- Sektörde iş stresinin ortanın üzerinde bir değerde olmasından ötürü kamyon şoförlerinin iş koşullarının -bu durum göz önüne alınarak- iyileştirilmesine yönelik faaliyetlerin örgütlerince sağlanması,
- Araştırma modelinin farklı şehir, sektör ve bölgelerde yeniden uygulanarak sonuçlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi önerilebilir.

Araştırmanın en büyük kısıtı ise verilerin tek bir ildeki katılımcılarla sınırlı olmasıdır. Bu kısıt göz önünde bulundurularak araştırma sonuçları genellendirilmemelidir.

Kaynakça

- Adamopoulos, I. P., & Syrou, N. F. (2022). Associations and correlations of job stress, job satisfaction and burn out in public health sector. *European Journal of Environment and Public Health*, 6(2), 1-9. <https://doi.org/10.21601/ejeph/12166>
- Ahn, M. Y., & Davis, H. H. (2022). Are local students disadvantaged? Understanding institutional, local and national sense of belonging in higher education. *British Educational Research Journal*, 49(1), 19.34.
- Bacızade, A. (2017). *Telekomünikasyon sektöründe çalışanlarda kurumsal aidiyeti etkileyen faktörlerin analizi: Trabzon Vodafone mağazaları analizi*. [Yüksek lisans tezi, Avrasya Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Baytar, Ö. (2010). *İş yaşamında stresin işgören performansı üzerindeki etkileri*. [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Beehr, T. A., & Newman, J. E. (1978). Job stress, employee health, and organizational effectiveness: A facet analysis, model, and literature review. *Personnel Psychology*, 31(4), 665-699. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1978.tb02118.x>
- Bulut, Y., Duruel, M., Kara, M., & Bilbay, Ö. F. (2016). Yerel yönetimlerde insan kaynaklarının etkin yönetimi: Hatay'da bir uygulama. *Stratejik Public Management Journal (SPMJ)*, 2(3), 1-24. <https://doi.org/10.25069/spmj.290497>
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (11. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Cılız, S. (2017). *Kamu kurumlarında çalışan personelin kurumsal aidiyet ve motivasyon düzeylerinin incelenmesi: İSKİ örneği*. [Yüksek lisans tezi, Nişantaşı Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çakmur, H. (2012). Araştırmalarda ölçme - güvenilirlik - geçerlilik. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 11(3), 339-344.
- Çelik, S. (2013). *Görev odaklı ve birey odaklı liderlik davranışlarının çalışan davranışları üzerine etkisi*. [Yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çelik, M., & Akçi, Y. (2016). Futbol taraftarlığı ve kurumsal aidiyet incelemesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(58), 948-959. <https://doi.org/10.17755/esosder.258828>
- Çivilidağ, A. (2017). İş yaşamında sanal kaytarmanın iş stresi, iş doyumunu ile ilişkisi üzerine bir araştırma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 59, 355-373.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları* (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.
- Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F., & Schaufeli, W. B. (2001). The job demands-resources model of burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 499-512.
- Demir, İ. (2019). *Kurumsal aidiyet düzeyine etki eden faktörler: Manisa Celal Bayar Üniversitesi örneği*. [Yüksek lisans tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Deniz, G. (2022). Otel işletmelerinde işgörenlerin kurumsal itibar algılarının aidiyet algıları üzerindeki etkisinde şeffaflığın aracılık rolü. *Turizm Akademik Dergisi*, 9(1), 1-15.
- EğİN, A. (2015). *Çalışma hayatında iş stresi ve tükenmişlik*. [Yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Ekin Örnek, F. (2017). *Örgütsel stresin iş gören performansı üzerinde etkileri ve stres yönetimi: Kamu ve özel sektör bankacılığı üzerine bir uygulama*. [Yüksek lisans tezi, Ufuk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- Eren Gümüştekin, G., & Öztemiz, A. B. (2005). Örgütlerde stresin verimlilik ve performansla etkileşimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 271-288.
- Erşan, E. E., Yıldırım, G., Doğan, O., & Doğan, S. (2013). Sağlık çalışanlarının iş doyumunu ve algılanan iş stresi ile aralarındaki ilişkinin incelenmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 14, 115-121.
- Eymür, E. (2009). *Örgütsel bağlılık ile işgören performansını incelemeye yönelik bir alan araştırması*. [Yüksek lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Gopalan, M., & Brady, S. T. (2019). College students' sense of belonging: A national perspective. *Educational Researcher*, 49(2), 134-137. <https://doi.org/10.3102/0013189X19897622>
- Güney, C., & Bektaş, B. (2018). Vergi müfettişlerinin "kurumsal aidiyet (örgütsel bağlılık)" özellikleri üzerine bir araştırma: Kocaeli ili örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(83), 400-427.
- Gürbüz, S. (2021a). *AMOS ile yapısal eşitlik modellemesi* (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S. (2021b). *Sosyal bilimlerde aracı, düzenleyici ve durumsal etki analizleri* (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hameed, A., & Waheed, A. (2011). Employee development and its affect on employee performance a conceptual framework. *International Journal of Business and Social Science*, 2(13), 224-229.
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis Second Edition: A Regression-Based Approach* (Second Edition). New York: The Guilford Press.
- House, R. J., & Rizzo, J. R. (1972). Toward the measurement of organizational practices: Scale development and validation. *Journal of Applied Psychology*, 56(5), 388-396. <https://doi.org/10.1037/h0033444>
- Işık, M., & Kama, A. (2018). Algılanan örgütsel desteğin işgören performansına etkisinde işe adanmışlığın aracı etkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 395-403. <https://doi.org/10.18506/anemon.338253>
- Kaiser, H. F. (1974). An index of factorial simplicity. *Psychometrika*, 39(1), 31-36.
- Kalay, F. (2016). İşletmelerde örgütsel adaletin işgören performansı üzerindeki etkisi: Teorik bir inceleme. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 147-158.
- Kaplan, A., & Bezirgan, M. (2020). Toplu yemek firmalarında uygulanan personel güçlendirmenin, personel memnuniyeti, kurum aidiyeti ve kurum içi imaja olan etkisinin belirlenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 413-428.
- Kaplan, M. (2007). *Motivasyon teorileri kapsamında uygulanan özendirme araçlarının işgören performansına etkisi ve bir uygulama*. [Yüksek lisans tezi, Atılım Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Karayağız, K. (2018). *İlkokul öğretmenlerinin kurumsal aidiyet algısı ve mesleki yeterlilik algısı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Khan, H., Abbas, J., Kumari, K., & Najam, H. (2022). Corporate level politics from managers and employees perspective and its impact on employees' job stress and job performance. *Journal of Economic and Administrative Sciences*, 1-17. <https://doi.org/10.1108/JEAS-12-2021-0246>
- Kirkman, B. L., & Rosen, B. (1999). Beyond self-management: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42(1), 58-74. doi:<https://doi.org/10.5465/256874>
- Lauber, M. (2023). *Why diversity is not enough: Perceptions of university diversity, equity, and inclusion initiatives predict institutional belonging*. [Honors theses, University of Richmond].
- Lynch, P. D., Eisenberger, R., & Armeli, S. (1999). Perceived organizational support: Inferior versus superior performance by wary employees. *Journal of Applied Psychology*, 84(4), 467-483. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.84.4.467>

- Onay, M., & Kılıcı, S. (2011). İş stresi ve tükenmişlik duygusunun işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: Garsonlar ve aşçıbaşılar. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 363-372.
- Özcan, A., & Erkasap, A. (2021). Covid-19 algısının işgören performansına etkisi. *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, 4(2), 142-155.
- Öztop, S. (2014). Kurumsal aidiyet bilincinin çalışanların örgütsel değişim algısı üzerinde etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 299-316.
- Quinn, K. C. (2013). *Transition into a Canadian university for non-native English speaking immigrant students: Finding a sense of institutional belonging*. [Masters dissertation, University of Manitoba].
- Raychaudhury, P. (2023). 'Working at becoming a communist': institutional belonging and political self-making of women in the Communist Party of India (Marxist). *Commonwealth & Comparative Politics*, 61(1), 36-64.
- Saltık, Z. (2016). *Stresin işgören performansına ve işten ayrılma niyetine etkisi: Konaklama işletmelerinde bir uygulama*. [Yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Saraç, E. Ö. (2016). *İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının örgüt performansı üzerindeki etkisinde insan kaynakları bilgi sistemleri kullanımının rolü üzerine araştırma*. [Yüksek lisans tezi, Başkent Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Sevinç, İ. (2022). Din görevlilerinin kurumsal aidiyet algısı ile iş performansları arasındaki ilişki. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 5(2), 249-274. <https://doi.org/10.52637/kiid.1174725>
- Seyhan, M. (2021). İç hizmet kalitesinin işgören performansı üzerindeki etkisinde kurumsal aidiyetin aracı rolü. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(25), 413-428.
- Shahzadi, I., Javed, A., Pırzada, S. S., Nasreen, S., & Khanam, F. (2014). Impact of employee motivation on employee performance. *European Journal of Business and Management*, 6(23), 159-166.
- Sigler, T. H., & Pearson, C. M. (2000). Creating an empowering culture: examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of Quality Management*, 5(1), 27-52. [https://doi.org/10.1016/S1084-8568\(00\)00011-0](https://doi.org/10.1016/S1084-8568(00)00011-0)
- Sotardi, V. A. (2022). On institutional belongingness and academic performance: mediating effects of social self-efficacy and metacognitive strategies. *Studies in Higher Education*, 47(12), 2444-2459.
- Steven, L. T., & Bretz, R. D. (1994). Research and practice in performance appraisal: Evaluating employee performance in America's largest companies. *S.A.M. Advanced Management Journal*, 59(2), 28.
- Sullivan, S. E., & Bhagat, R. S. (1992). Organizational stress, job satisfaction and job performance: Where o we go from here? *Journal of Management*, 18(2), 353-374.
- Şentürk, F., & Tekin, Y. (2015). Örgütsel bağlılık, örgütsel destek ve iş arkadaşı desteğinin işgören performansı üzerine etkileri: AVM çalışanları örneği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(2), 195-206.
- Tatar, O. F. (2020). *Öğretmen algılarına göre müdürlerin okul kültürü oluşturmadaki rolleri ile öğretmenlerin kurumsal aidiyetleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- TDK. (2023). Türk Dil Kurumu. <http://www.tdk.gov.tr>
- Tekingündüz, S., Kurtuldu, A., & Eğilmez, Ç. (2016). Sosyal destek, işe yabancılaşma ve iş stresinin işgören performansı üzerindeki etkisinin incelenmesi. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 683-694.
- Tekingündüz, S., Kurtuldu, A., & Öksüz, S. (2015). İş-aile yaşam çatışması, iş tatmini ve iş stresi arasındaki ilişkiler. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 27-42.
- Turnalı, D. (2013). *İnsan kaynakları yönetiminde örgütsel bağlılığın işgören performansı üzerine etkisi*. [Yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Turunç, Ö., & Çelik, M. (2010). Çalışanların algıladıkları örgütsel destek ve iş stresinin örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17(2), 183-206.

- Turunç, Ö., & Erkuş, A. (2010). İş-aile yaşam çatışmasının iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerine etkileri: İş stresinin aracılık rolü. *SÜ İİBF Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(19), 415-440.
- Tutar, H., & Altınöz, M. (2010). Örgütsel iklimin işgören performansı üzerine etkisi: Ostim imalat işletmeleri çalışanları üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(2), 196-218. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002162
- TÜİK. (2023). Türkiye İstatistik Kurumu. <https://www.tuik.gov.tr/>
- Uludağ, G. (2018). Örgütsel bağlılık ile işgören performansı ilişkisini incelemeye yönelik bir alan araştırması. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 171-193.
- UND. (2023). Uluslararası Nakliyeciler Derneği. <https://www.und.org.tr/hizmetlerimiz>
- Uygun, A. (2007). Örgütsel bağlılık ile işgören performansı ilişkisini incelemeye yönelik bir alan araştırması. *Gazî Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 71-85.
- Uysal, H. T., & Yıldız, M. S. (2014). İşgören performansı açısından çalışma psikolojisinin örgütsel sinizme etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 835-849.
- Varlık, S., & Günbayı, İ. (2019). Kurumsal aidiyet ile girişimcilik arasındaki ilişkide yönetsel yeterliliğin aracılık rolü. *Gazî Üniversitesi Gazî Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(3), 1559-1580.
- Yalçın, M., & Akıncı Vural, Z. B. (2021). COVID-19 Pandemisinde uzaktan çalışma ve kurumsal aidiyet: Akademisyenler üzerine bir araştırma. *Atatürk İletişim Dergisi*, Özel Sayı, 129-139.
- Yapraklı, Ş., & Yılmaz, M. K. (2007). Çalışanların iş stresi algılarının iş tatminleri üzerindeki etkisi: Erzurumda ilaç mümessilleri üzerinde bir saha araştırması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 155-183.
- Yazıcıoğlu, İ. (2010). Örgütlerde iş tatmini ve işgören performansı ilişkisi: Türkiye ve Kazakistan karşılaştırması. *bilig*, 55(1), 243-264.
- Yılmaz, H., & Karahan, A. (2010). Liderlik davranışı, örgütsel yaratıcılık ve işgören performansı arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Uşak'ta bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17(2), 145-158.
- Yokuş, G., Ayçiçek, B., & Yanpar Yelken, T. (2016). Üniversite öğrencilerinin yükseköğretim hizmet kalite algılarının ve kurumsal aidiyet düzeylerinin incelenmesi: Eğitim fakültesi örneği. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-18.
- Yurttaş, Y., Erat, S., & Alnıaçık, E. (2020). Etkileme taktiklerinin iş performansı ve iş stresi üzerindeki etkisi: Kimya sektöründe bir araştırma. *International Review of Economics and Management*, 8(2), 176-200.

EXTENDED SUMMARY

The research in which the moderating role of institutional belonging in the effect of job stress on employee performance was tested was conducted with 387 logistics sector employees. The research design is quantitative. Data were collected through a data collection form including demographic information, job stress scale, employee performance scale and institutional belonging awareness scale. The data obtained; It was subjected to validity, reliability, correlation and CFA analyses. Hayes Process Macro 1 was utilised to test the moderating effect role. According to the frequency analysis results of the demographic characteristics of the truck drivers, who participated in the study, all of them were male, the majority of them were 51 and over (27.4%), high school graduates (52.5%), married (74.2%), organizational it has been determined that the seniority is less than 5 years (65.1%) and the total work experience is more than 16 years (33.3%). This situation can be interpreted as the fact that the labor turnover is very high in the sector, although the participants have a high period of work experience. In addition, it can be said that the sector generally includes drivers aged 51 and over.

According to the research findings, it was determined that there was no statistically significant relationship between job stress and employee performance. Researchers (Ekin Örnek, 2017; Eren Gümüştekin & Öztemiz, 2005; Sullivan & Bhagat, 1992) suggested that there are four different models in the relationship between stress and performance and explained these models as positive relationship model, negative relationship model, inverted U-shaped relationship model and no relationship model. In this case, the research results can be associated with the "no relationship" model between stress and performance. In addition, Turunç and Çelik (2010) concluded that job stress has no significant effect on job performance. Tekingündüz et al. (2016) also found that there is no significant relationship between employee performance and job stress. The results of the research are similar to this result in the logistics sector sample. Another result obtained in the research is that there is a statistically significant relationship between job performance and institutional belonging awareness at a moderate level and in a positive direction. This situation is similar to the research results of Sevinç (2022). Finally, the research hypotheses were tested through PROCESS macro Model 1, which can be run as an add-on in SPSS software and developed by Hayes (2018). According to the results of the analysis, firstly, it was determined that job stress has a statistically significant positive effect on employee performance ($b=.18, p<.001$). In this case, H_1 hypothesis was supported. In addition, in the details of the moderating effect according to the model outputs, it was determined that job stress increases employee performance when the awareness of institutional belonging is low ($b=.31, p<.001$) and medium ($b=.18, p<.001$). This relationship is even stronger when the awareness of institutional belonging is low. In contrast to this finding, it was observed that the effect of job stress on employee performance was not significant ($b=.05, p=.306$) when the awareness of institutional belonging was high. In other words, when the awareness of institutional belonging is low, the effect of job stress on employee performance is higher. This means that the relationship between job stress and employee performance is moderating by institutional belonging. As a result of these findings, H_2 was supported. The reason why truck drivers have high job stress when they have low institutional belonging may be due to the high labour turnover rate in the sector. The pressure to get the work done on time may be an effective reason for increasing the performance of the labour force by increasing job stress. According to the results of the research in which the moderating role of institutional belonging in the effect of job stress on job performance in the logistics sector is tried to be determined, the following suggestions can be made:

- Managers should take measures to reduce the labour turnover rate in the sector,
- Although it has been determined that employee performance has increased with low awareness of institutional belonging, conducting new studies in which factors such as traffic rules, traffic accidents, damage payments exceeding the insurance coverage amount in defective cases, healthy delivery of transported products, etc. can be considered together while ensuring employee performance,
- Provision by their organisations of activities to improve the working conditions of truck drivers due to the above-average level of work stress in the sector,
- It may be recommended to reapply the research model in different cities, sectors and regions and to examine the results comparatively.

The biggest limitation of the research is that the data is limited to participants in a single province. Considering this limitation, the results of the research should not be generalised.

MOBİL YEMEK SİPARİŞİ UYGULAMALARININ TERCİH EDİLME KRİTERLERİNİN ANALİZİ

ANALYSIS OF PREFERENCE CRITERIA FOR MOBILE FOOD DELIVERY APPLICATIONS

Ahmet ERDEM

Harran Üniversitesi

Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu

ahmeterdem@harran.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8120-3958

ÖZ

Geliş Tarihi:

01.06. 2023

Kabul Tarihi:

21.11.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Mobil yemek siparişi uygulamaları
Tercih edilme kriterleri
Analitik hiyerarşi süreci

Keywords

Mobile food delivery applications
Preference criteria
Analytic hierarchy process

Tüketici istek, ihtiyaç ve eğilimleri son dönemde oldukça değişim göstermiştir. Özellikle 2019 yılı itibarıyla tüm dünyayı etkisi altına alan koronavirüs pandemisi tüketicilerin satın alma davranışlarını değiştirmiştir. Bu dönemde gıda sektörü ön plana çıkmış ve tüketiciler mobil uygulamaları daha fazla kullanmaya başlamıştır. Çalışmada, mobil yemek siparişi uygulamalarının kullanıcılar tarafından tercih edilmesinde rol oynayan kriterlerin önem sırasına göre önceliklendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada 4 ana kriter ve 16 alt kriter belirlenmiştir. Verilerin analizinde çok kriterli karar verme tekniklerinden Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) kullanılmıştır. Katılımcılar tarafından önem derecesi bakımından ana kriterlere ilişkin yapılan değerlendirme sonucunda hizmet kalitesi, fırsatlar, yönetim ve olanaklar şeklinde sıralama ortaya çıkmıştır. Alt kriterler olarak ise servis hızı, indirim, güvenlik ve geri bildirim imkanlarının katılımcılar tarafından en çok önemsenen kriterler olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Consumer desires, needs, and trends have undergone significant changes in recent times. The coronavirus pandemic, which particularly since 2019 has affected the whole world, has altered consumers' purchasing behaviors. During this period, the food sector has gained prominence, and consumers have begun to use mobile applications more extensively. The aim of the study is to prioritize the criteria that play a role in the preference of mobile food delivery applications by users in order of importance. Four main criteria and sixteen sub-criteria have been identified in the research. The Analytic Hierarchy Process (AHP), a multi-criteria decision-making technique, has been employed for data analysis. According to the evaluation conducted by the participants in terms of the level of importance, the ranking emerged as service quality, opportunities, governance, and facilities. As for the sub-criteria, it has been found that service speed, discounts, security, and feedback opportunities are the most important criteria as perceived by the participants.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1308672>

Atıf/Cite as: Erdem, A. (2023). Mobil yemek siparişi uygulamalarının tercih edilme kriterlerinin analizi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2449-2462.

Giriş

Mobil cihaz kullanımının yaygınlaşması ve çevrimiçinden çevrimdışı sunulan yiyecek dağıtım uygulamaları kentsel yaşam tarzlarının önemli bir parçası haline gelmiştir (Wen, Pookulangara & Josiam, 2022). Özellikle, son teslimat lojistik hizmetlerinde mobil uygulamalar, yiyecek içecek işletmelerinin siparişlerini belirli bir sürede belirli bir lokasyona yüksek doğruluk ve güvenilirlikle teslim etmesine olanak tanımaktadır (Belanche, Flavián & Pérez-Rueda, 2020). Mobil cihazların GPS fonksiyonları sayesinde müşteriler, trafik kaynaklı durumlardan ve restoranlarda bekleme süresinden kaçınarak çevrelerindeki restoranlardan rahatlıkla sipariş verebilmektedir (Bao & Zhu, 2022). Tüm dünyada gıda dağıtım uygulamalarının gelişimi ve kullanımı gıda tedarikçileri ile tüketiciler arasındaki etkileşim biçimini de değiştirmiştir (Muangmee vd., 2021). Bunun nedeni küresel ekonomide yaşanan değişimler şehirli sınıfları geliştirerek yeni beslenme biçimlerini ortaya çıkarmış ve insanların yemek yeme lokasyonlarına yeni alternatifler sağlayan bir kentsel yaşam tarzını desteklemiştir (Pigatto vd., 2017). Gıda dağıtım uygulamaları tüketicilere kişisel bakım ve/veya hazırlanma, ulaşım, park etme, restoranda siparişi bekleme ya da evde yemek hazırlama gibi çeşitli zahmetlerden kurtararak rahatlık ve zaman tasarrufu sağlamaktadır (Kumar, Jain & Hsieh, 2021). Ayrıca artan internet ve akıllı telefon penetrasyonu, telekomünikasyon altyapısındaki gelişmeler, daha hızlı yaşam tarzları, daha uzun çalışma saatleri ve artan satın alma gücü ile tüketicilerin çevrimiçi yemek siparişi vermesini motive etmektedir (Talwar vd., 2022).

Çevrimiçi perakendeciliğin geliştirilmesi ürün özelleştirme, gerçek zamanlı etkileşimli iletişim ve hızlı teslimattan yararlanan neredeyse sınırsız ürün ve hizmet seçeneği anlamına gelmektedir (Yeo, Goh & Rezaei, 2017). Bu bakımdan mobil yemek siparişi uygulamaları hem üreticilere hem de tüketicilere önemli faydalar sağlamaktadır. Örneğin, daha fazla gıda üreticisinin doğrudan tüketicilere satış yapmasını ve farklı lokasyonlardaki yeni tüketicilere ulaşmasını sağlayarak tüketicilere daha fazla değer ve seçenek sunulabilmektedir (Pandey, Chawla & Puri, 2022). Bu tarz uygulamalar sipariş hizmetleri, ödeme, sürecin takibi ve lojistik faaliyetlerini kapsayan (genelde siparişi hazırlama işlemlerinden sorumlu olmayan) platformlar olarak nitelendirilebilir (Pigatto vd., 2017). Ayrıca bu tür uygulamalar müşterilere restoranlar ve menü seçenekleri hakkında daha kapsamlı, güncel ve doğru bilgiler sağlamaktadır. Bu bilgilerin yanında, müşterilerin siparişleri hakkında tüm aşamalardaki (hazırlanma, teslimat gibi) ilerleme durumunu görebilmesi deneyim kalitesi açısından önem teşkil etmektedir (Alalwan, 2020).

2022'de dünya çapında önde gelen çevrimiçi yemek teslimi ve paket servis uygulamalarının indirilme sayısına bakıldığında ilk üç sırada (milyon olarak) Zomato (55.32), Uber Eats (46.8) ve Swiggy Food & Grocery Delivery (34.69) bulunmaktadır. Özellikle koronavirüs salgınının başlamasının ardından, insanların evde ve ekranlarının karşısında mahsur kalmasının bir sonucu olarak çevrimiçi yemek dağıtım patlaması yaşanmıştır. Ayrıca bu durum sektördeki yatırımların artmasına neden olmuştur (Statista, 2022). 2022'de dünya çapında gıda dağıtım gelirleri 760 milyar doları ve bunun 300 milyar dolarının yemek dağıtım segmentinde elde edildiği ifade edilmektedir. Aynı zamanda, çevrimiçi yemek dağıtım platformlarının kullanıcı sayısı, 3.1 milyar kişidir (Beyrouthy, 2023a). Sadece Avrupa'da ise, online yemek dağıtım geliri 95.7 milyar dolar, online yemek dağıtım pazarında kullanıcı başına ortalama gelir ise 160 dolar olarak tespit edilmiştir (Beyrouthy, 2023b). Türkiye'de online yemek dağıtım pazarındaki gelirin 962,7 milyon dolar olduğu tahmin edilmektedir (Statista, 2023). Örneğin online market ve yemek teslimatı sağlayıcısı Getir'in küresel geliri, 2020 ile 2021 arasında dört kattan fazla artarak 2021'de milyar dolara ulaşmıştır (Beyrouthy, 2023c).

Birçok şirket, elektronik hizmet kalitesini (e-hizmet kalitesi) iyileştirerek müşteri sadakati oluşturmaya çalışmakta, ancak etkilerin daha fazla incelenmesi gerekmektedir (Chang, Wang & Yang, 2009). Bu alandaki araştırmalar henüz gelişme aşamasında olduğundan, mobil yemek dağıtım segmentinde sınırlı sayıda araştırma bulunmakta olup (Ray vd., 2019) mevcut bilgi ve anlayışta belirgin boşluklar bulunmaktadır. Ayrıca çok az araştırma, mobil uygulamayla ilgili özelliklerin etkisine odaklanmıştır (Ahn, 2022). Dolayısıyla mobil yemek dağıtım uygulamalarının kullanımını etkileyen faktörlerin belirlenmesi oldukça önemlidir.

Araştırma kapsamında, mobil yemek siparişi uygulamalarının kullanıcılar tarafından tercih edilmesinde rol oynayan kriterlerin önem sırasına göre önceliklendirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca araştırma, z kuşağı katılımcıları üzerine kurgulanmıştır. Bunun en önemli nedeni, genç tüketiciler, akıllı telefonlar ve uygulamalar da dahil olmak üzere teknolojik platformları kapsamlı bir şekilde kullanırken özellikle mobil yemek dağıtım uygulamalarını kullanmaya daha proaktif bir şekilde eğilimli olmasıdır (Tandon vd., 2021). Konuyla ilgili benzer çalışmalara

rastlanılmamış olması araştırmanın özgün yönünü ortaya koymaktadır. Bu bağlamda araştırma sonuçları özellikle tüketiciler ve sektör temsilcilerine ışık tutacaktır.

Literatür Taraması

Mobil yemek siparişi uygulamaları müşterilere restoranları fiziksel olarak ziyaret etmek veya onlara telefon etmek gibi geleneksel yöntemlere kıyasla yemek siparişlerinde daha fazla esneklik sağlayan farklı çekici özelliklere sahiptir (Alalwan, 2020). Bu uygulamaların geliştirilmesi, tüketicileri yerel restoranlarla başarılı bir şekilde ilişkilendiren, paylaşım ekonomisi platformunu güçlendiren ve mevcut pazara yeni iş ve istihdam fırsatları sunan bir yeniliktir (Wen, Pookulangara & Josiam, 2022). Ayrıca yemek hizmeti endüstrisinin, mobil yemek siparişi uygulamalarının avantajlarından yararlanabileceği söylenebilir. Bu tarz uygulamalar restoranlar için marka memnuniyeti ve marka sadakati yaratabilir (Dirsehan & Cankat, 2021).

Konuyla ilgili olarak yapılan önceki araştırmalar genellikle çevrimiçi hizmetlere/perakendeciliğe yönelik tüketici tutumlarını incelemiş ve birkaç araştırmacı, çevrimiçi yemek dağıtım hizmetleriyle ilgili tüketici deneyimlerini ele almıştır (Chen McCain vd., 2022; Ramos, 2022). Özellikle son zamanlarda araştırmacılar, gıda dağıtım uygulamalarının kullanımıyla ilgili tüketici davranışını anlamaya çalışmıştır. Tüketiciler, sipariş vermeden önce uygulama aracılığıyla yemek hizmeti sağlayıcılarını deneyimli tüketiciler tarafından verilen menüler, fiyatlar, indirim teklifleri, derecelendirme veya yorumlar ile kolayca karşılaştırabilmektedir (Su vd., 2022). Rita, Eiriz & Conde (2023) mobil yemek siparişi uygulamalarındaki bilgilerin müşterilerin satın alma sürecini nasıl etkilediğini araştırmıştır. Firma tarafından oluşturulan bilgiler ve çevrimiçi müşteri incelemeleri, mobil yemek siparişi uygulamalarını kullanmaya yönelik davranışsal niyet üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir. Ek olarak, ilgili çalışma, farklı kişiselleştirme stratejilerinin (yani içerik kişiselleştirme, işlevsel kişiselleştirme ve sistem odaklı kişiselleştirmenin), müşteri memnuniyeti yaratmak için yararlı birer araç olduğunu göstermiştir. Çevrimiçi yemek siparişi ve dağıtım hizmetleri sunan platformlar müşteri beklentilerini karşılamak için müşteri güvencesi, esneklik, sürekli iyileştirme, müşteri eğitimi, müşteri gereksinimlerine uyum ve kişiselleştirme süreçlerinin izlenmesi stratejilerini dikkate almalıdır (Bonfanti, Rossato, Vigolo & Vargas-Sánchez, 2023).

Mobil uygulamalar üzerinden alışverişe yönelik tüketici tutum ve deneyimi, gelecekteki alışveriş niyetini etkileyen en alakalı faktörler arasındadır (Bigné, Ruiz & Sanz, 2007). Kullanıcılar, mobil yemek siparişi uygulamalarına yönelik olumlu bir tutum sergilediklerinde bu hizmetleri kullanma eğilimleri daha olasıdır (Yeo, Goh & Rezaei, 2017). Yiyecek dağıtım uygulamalarının teslimat süresi, kolay kayıt, kolay ödeme, inceleme kalitesi ve kullanım kolaylığı değişkenleri kullanılabilirlik açısından önemlidir. Kullanım kolaylığı hem yararlılığı hem de kullanım niyetini olumlu yönde etkilemektedir (Lee vd., 2023). Mobil yemek siparişi uygulamalarında sistem kalitesi, uygulama yararı, gizlilik, estetik, keyif ve sosyal mevcudiyet müşteri tatmini üzerinde olumlu etkilere sahiptir (Erdoğan, 2022). Mobil uygulamalarda satılan gıdalara yönelik algılanan gıda güvenliği ve algılanan kullanım kolaylığı tutumlar üzerindeki etkisini olumlu yönde değiştirmektedir (Foroughi vd., 2023). Moon, Song, Lee ve Shim (2023), gıda kalitesi, kullanılabilirlik, kullanım kolaylığı, uygunluk, marka güveni ve ödeme istekliliği arasındaki yapısal ilişkiyi keşfetme amacıyla bir çalışma yürütmüştür. Çalışma, kullanım kolaylığının Starbucks mobil uygulamasının kullanılabilirliğini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Yararlılık hem marka güveni hem de kullanım kolaylığı üzerinde olumlu etkiler yaratmıştır. Ayrıca, marka güveni, gıda kalitesi ile olumlu bir şekilde ilişkilidir. Son olarak, ödeme istekliliği hem kolaylık hem de marka güveninden olumlu yönde etkilenmektedir.

Koronavirüs salgını döneminde özellikle yemek dağıtım uygulamalarına ilişkin kullanıcı görüşleri incelendiğinde, uygulamalara yönelik kullanıcı algılarına ilişkin en önemli boyutlar sırasıyla hizmet kalitesi, performans ve ürün kalitesidir (Chen McCain vd., 2022). Pandemi döneminde özellikle üniversite öğrencilerinin, mobil yemek siparişi uygulamalarına olan ilgisi ve bu alandaki önemi artmıştır. Bu nedenle, Ünal ve Taş (2021) tarafından yapılan bir araştırmada, üniversite öğrencisi genç tüketicilerin yemek siparişi uygulamalarına yönelik görüşlerini etkileyen önemli bir faktör olarak "güven" değişkeni incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, genç tüketicilerin bu uygulamalara yönelik görüşleri üzerinde güvenin önemli bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca performans beklentisi ve fiyat tasarrufu yöneliminin müşterilerin sürekli kullanım davranışını etkilediğini söylemek mümkündür (Ramos, 2022). Son olarak, Ray vd., (2019) araştırmalarında toplumsal baskı, teslimat deneyimi, müşteri deneyimi, kullanım kolaylığı, kalite kontrol, uygunluk, listeleme ve restoran arama faktörlerinin mobil yemek siparişi uygulamaları kullanımına ilişkin etkilerini keşfederek ortaya çıkan literatüre katkıda bulunmuştur.

Yöntem

Araştırmanın amacı, mobil yemek siparişi uygulamalarının kullanıcılar tarafından tercih edilmesinde rol oynayan kriterlerin önem sırasına göre önceliklendirilmesidir. Bu kapsamda öncelikle ilgili literatür aracılığıyla kriterler belirlenmiştir. Kriterler oluşturulduktan sonra Türkiye'deki bir devlet üniversitesinde lisans düzeyinde eğitim alan ve tamamı gönüllü katılımcılardan oluşan 100 kişiye anket yapılmıştır. Araştırmada, özellikle Z kuşağı katılımcıları üzerine odaklanılmış ve katılımcıların mobil yemek siparişi uygulamalarını aktif olarak kullanıyor olmasına dikkat edilmiştir. Bu tercihin arkasındaki en büyük sebep, genç tüketicilerin teknolojik platformları oldukça etkin bir şekilde kullanmaları ve mobil yemek dağıtım uygulamalarını daha aktif bir biçimde kullanmaya eğilimli olmalarıdır. Bu kapsamda çalışmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Verilerin analizinde çok kriterli karar verme tekniklerinden Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) kullanılmıştır. AHS, 1970'li yıllarda Thomas L. Saaty tarafından geliştirilmiştir. AHS, çeşitli seçenekler arasından karar verici pozisyonunda olan katılımcının ölçütleri önem derecesine göre sıraladığı bir tekniktir (Önder ve Önder, 2015; Paksoy, 2017).

AHS bir konu hakkında fikir sahibi veya deneyimli kişilerin düşüncelerini aktararak ortak bir karara varılmasında etkili bir yöntemdir (Önder ve Önder, 2015). Karar verme sürecinde nicel ve nitel ölçütler değerlendirilebilir, grup veya kişiler tercihlerini, düşüncelerini, tutumlarını, bilgilerini ve deneyimlerini bu sürece dahil edebilir (Özbek, 2017). Çok kriterli karar verme tekniklerinden olan AHS yöntemi uygulanırken katılımcı (uzman) bir kişi veya benzer amaçları bulunan kişilerin oluşturduğu bir topluluk ya da amaçları farklı kişi veya toplulukların oluşturduğu bir grup olabilir (Steward, 1992; Paksoy, 2017: 7; Erdal & Korucuk, 2018: 103; Turan & Akyurt, 2021: 667; Korucuk, 2021: 145). AHS'de tek bir katılımcının fikir ve deneyiminden faydalanmak yeterli kabul olarak kabul edilse de (Güzel, Erdal & Acar, 2015) ve aynı zamanda bu durum uygulama açısından kolaylık ve hızlı sonuçlar üretme noktasında birtakım üstünlükleri ortaya çıkarsa da (Özbek, 2017: 73-74), karar verme probleminin durumuna bağlı olarak birden fazla katılımcının görüşü alınabilir. Bu durum, karar verme sürecinin daha fazla özgünlük ve güvenilirlik kazanmasına yardımcı olabilir. Bu kapsamda araştırma sürecinde 100 anketten sonra örneklem sayısının yeterli olduğuna kanaat getirilmiş ve veri toplama işlemi durdurulmuştur. Veriler anket yöntemiyle toplanmıştır. Hazırlanmış olan anket formu 35 maddeden ve Saaty'nin (1970) 1-9 ölçeği (1=eşit derece önem, 9= kesin üstünlük) kullanılarak hazırlanmıştır. Kriterlere ilişkin açıklamalar Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Mobil Yemek Siparişi Uygulamalarına Yönelik Ana ve Alt Kriterler

Kriter	Açıklama	Referanslar
Müşteri Hizmetleri	Müşteri hizmetleri: sorunları çözmeye olan ilgiyi, personelin yardım etme isteğini ve sorulara hızlı yanıtları ifade etmektedir.	Chang, Wang & Yang, 2009; Tandon vd., 2021.
Sosyal Sorumluluk	Doğada kolay çözülen ambalajlama yöntemlerinin kullanımı ve çevre dostu teslimat için elektrikli araçların kullanımı gibi sorumluluk faaliyetlerinin varlığını ifade etmektedir.	Pandey, Chawla & Puri, 2022.
Yönetişim		
Reklam ve Tanıtım	Uygulamaların özellikle ana akım ve sosyal medya da yapmış olduğu reklam ve tanıtım faaliyetleridir. Özellikle teknoloji tabanlı bir ürün veya hizmetin görünürlüğü, tüketicilerin kullanma niyeti üzerinde önemli çağrışımlar yapabilmektedir.	Tandon vd., 2021
Geri Bildirim İmkanları	Sistemi kullanan kullanıcılar tarafından doğrudan yapılabilen geri bildirim imkanları ve derecelendirme sistemlerinin varlığıdır	Lee, Lee, & Jeon, 2017
Fırsatlar		
İndirim	Kullanıcılara teşvik sağlamak için sunulan özel fiyat avantajlarıdır. Bu indirimler, çeşitli pazarlama stratejileriyle (ilk sipariş indirim, özel gün indirimleri ve indirim kodları gibi) müşterilere sunulur ve genellikle belirli koşullar altında geçerli olabilir.	Ahn, 2022; Kapoor & Vij, 2018; Pandey, Chawla, & Puri, 2022; Cho, Bonn & Li, 2019
Promosyon	Promosyonlar, kullanıcılara özel teklifler veya ekstra avantajlar sunan pazarlama yöntemleridir (kampanyalı menüler gibi). Promosyonlar, müşteri çekmek, sadakat	Ahn, 2022. Kapoor & Vij, 2018; Tandon vd.,

	sağlamak ve uygulamanın kullanımını teşvik etmek için kullanılır.	2021; Cho, Bonn & Li, 2019
Alternatif ödeme yöntemleri	Kullanıcıların kolay ve güvenli bir şekilde ödeme yapmasını sağlamak için çeşitli alternatif ödeme yöntemleri sunulabilir. Örnek olarak geleneksel kredi kartı veya nakit ödemelerinin yanı sıra, mobil cüzdanlar, hızlı karekod ödemeleri, kripto para ödemeleri ve mobil operatör faturalandırması gibi ödeme yöntemleri sayılabilir.	Pandey, Chawla, & Puri, 2022; Wang, Somogyi & Charlebois, 2020.
Ücretsiz servis	Uygulama üzerinden sipariş edilen ürünün teslimatına yönelik herhangi bir ek nakliye/servis ücreti talep edilmemesidir	Elvandari, Sukartiko & Nugrahini, 2018.
Servis hızı	Mobil yemek siparişi uygulamalarında servis hızı, müşterilerin siparişlerinin uygulama üzerinden verildikten sonra ne kadar sürede hazırlandığı ve teslim edildiği ile ilgili bir ölçüttür. Uygulama üzerinden sipariş edilen ürünün üreticiden nihai tüketiciye getirilme süresidir.	Yeo, Goh, & Rezaei, 2017.
<i>Hizmet</i> Ürün Çeşitliliği	Uygulamaların çoklu restoran listeleri sağlaması ve tüketicilerin çeşitli mutfak seçenekleri arasından seçim yapmasına izin verilmesidir	Cho, Bonn & Li, 2019; Yeo, Goh, & Rezaei, 2017.
Servis Personeli	Ürünün teslimatını sağlayan servis personelinin nezaketi, samimiyeti, sorun çözme kabiliyeti, hijyen ve temizlik kurallarına uyması ve ilgisi olarak ifade edilebilir.	Elvandari, Sukartiko & Nugrahini, 2018.
Servis Kalitesi	Yemeğin sıcaklığı, uygun taşıma koşulları, yan ürünlerin eksiksiz temini (kaşık, çatal, bıçak, waribashi vb.) ve paketleme yöntemleri olarak açıklanabilir.	Elvandari, Sukartiko & Nugrahini, 2018; Shah vd., 2020; Wang, Somogyi & Charlebois, 2020.
Güvenlik	Mobil uygulama güvenliği, kullanıcıların mobil cihazlarına indirdikleri uygulamaların güvenli ve korumalı olmasını sağlamak amacıyla alınan önlemleri ifade eder. Bu önlemler, siber tehditlerden, veri ihlallerinden ve yetkisiz erişimden korunma süreçlerini içerir. Bu bağlamda kullanıcıların kişisel verileri ve kredi kartı gibi bilgilerinin korunması en önemli unsurlar arasındadır.	Chang, Wang & Yang, 2009; Alagoz & Hekimoglu, 2012; Pigatto vd., 2017; Sjahroeddin, 2018; Wang, Somogyi & Charlebois, 2020.
<i>Olanaklar</i> Kullanışlılık	Kullanıcıların tercih ve sipariş süreçlerinde istedikleri bilgiye ya da ürüne erişimi, uygulama içerisinde yapmak istedikleri işlemlerin kolaylıkla yapılabilmesi ve geçmiş siparişe dayalı arama sonuçlarının bulunabilmesi	Chang, Wang & Yang, 2009; Alagoz & Hekimoglu, 2012; Ray vd., 2019; Sjahroeddin, 2018; Shah vd., 2020; Lee, Lee & Jeon, 2017.
Yeni teknoloji kullanımı	Sipariş, teslimat, ödeme işlemleri, güvenlik, yapay zeka vb. konularda gelişen teknolojilerin uygulamalara eklenerek güncel tutulması ve tüketicilerin kullanımına sunulmasıdır.	Alagoz & Hekimoglu, 2012; Tandon vd., 2021; Pigatto vd., 2017.
Görsel tasarım	Müşterilerin duyuşal ve entelektüel deneyimlerini teşvik edecek sanal ortamlar tasarlama sürecidir. Sanatsal olarak tasarlanmış uygulamalar güçlü bir görsel çekiciliğe sahip olacağından, görsel tasarım önemlidir.	Kapoor & Vij, 2018; Ahn, 2022; Kumar, Jain & Hsieh, 2021; Lee, Lee, and Jeon, 2017; Cho, Bonn & Li, 2019

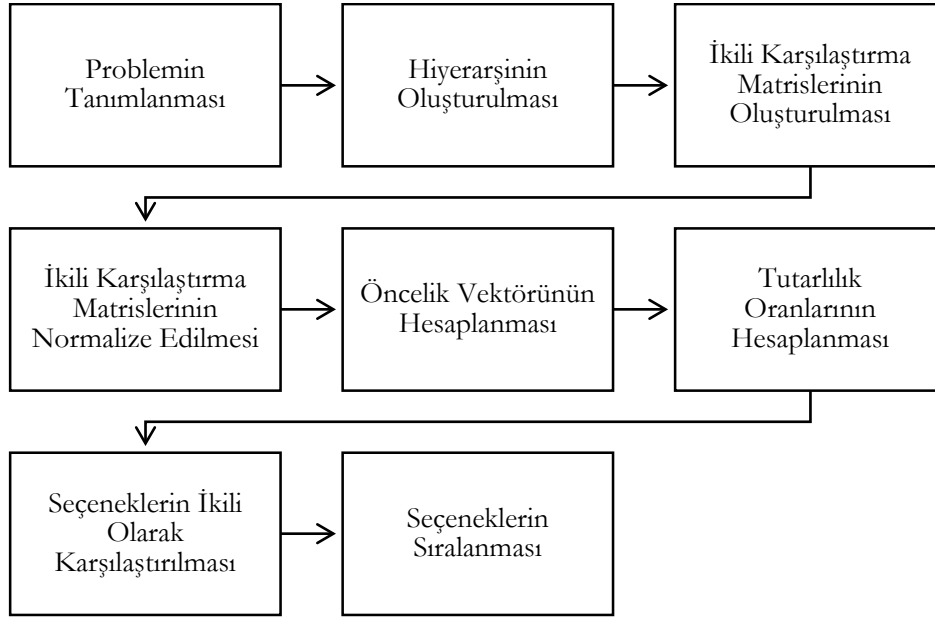
Kaynak: Yazar tarafından uyarlanmıştır.

Veri toplama sürecinin sağlıklı yürütülebilmesi, özellikle her bir kriterin tam olarak ne anlama geldiğinin daha detaylı aktarılabilmesi ve katılımcıların müsaitlik durumları gözetilerek sınıf ortamında anket toplama işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan veriler yüz yüze anket yöntemi ile araştırmacı tarafından toplanmış ve ortalama 10-15 dakika sürmüştür. Elde edilen veriler neticesinde değerlendirmesi tutarlı olan 90 kişi üzerinden analizler

gerçekleştirilmiştir. AHS sistematik bir yapıya sahip olsa da sonuçların gerçekliği, katılımcıların kriterler arasında yaptığı ikili karşılaştırmadaki tutarlılığa bağlıdır. Bu nokta da tutarlılığın ölçülebilmesi için bir süreç gerekmektedir. Tutarlılık oranı CR ile test edilmektedir. AHS, CR hesaplamasının özünü, faktör sayısı ile Temel Değer adı verilen (λ) bir katsayının karşılaştırılmasına dayandırmaktadır. Karşılaştırmaya ilişkin temel değer (λ)

hesaplandıktan sonra ($\lambda = \frac{\sum_{i=1}^n E_i}{n}$) tutarlılık göstergesi (CI), $CI = \frac{\lambda - n}{n - 1}$ formülünden yararlanarak hesaplanabilir (Önder ve Önder, 2015; Özbek, 2017).

Daha sonra ise, CI, Random Gösterge (RI) olarak adlandırılan standart düzeltme değerine bölünerek CR ($CR = \frac{CI}{RI}$) elde edilir (Paksoy, 2017: 13). Tutarlılık oranı (CR değerinin) 0.10' dan büyük olması ya AHS' deki bir hesaplama hatasını ya da karar vericinin karşılaştırmalarındaki tutarsızlığını gösterir. Karar matrisinin tutarlı olabilmesi için CR değerinin 0.10 değerinden küçük ya da en fazla 0.10'a eşit olması gerekmektedir (Doğan & Sözbilen, 2014). AHS'de işlem adımları Şekil 1'de özet olarak yer almaktadır.

Kaynak: Özbek, 2017.

Şekil 1. AHS İşlem

AHS, konuyla ilgili uzmanların düşüncelerini, bilgi birikimlerini ve deneyimlerini sürece entegre etmesine imkan tanıyan bir yöntemdir. Ayrıca yöntemde, nitel ve nicel faktörlerin incelenmesi, farklı durumlara uyarlanabilmesi ve diğer tekniklere kıyasla uygulanmasının kolay olması çok sayıda araştırmacı tarafından tercih edilmesini sağlamaktadır (Özbek, 2017). Kriterler ölçümlenebildiği ve sayısal olarak ifade edildiğinden araştırmanın türü nicel araştırmadır. Bu araştırma türü, veri toplama ve analiz yöntemlerini kullanarak sayısal verilere dayalı sonuçlara ulaşmayı amaçlar (Baltacı, 2018).

Bulgular

Katılımcılara ilişkin bulgular incelendiğinde çoğunluğunun kadın (%61,1) olduğu ve siparişlerini daha çok evlerinden (%50) verdikleri belirlenmiştir. Katılımcılara en son kullandıkları mobil uygulama sorulduğunda Getir Yemek (%35,6) ve Yemeksepeti (%33,3) uygulamaları ön plana çıkmıştır. Çevrimiçi yemek sipariş uygulamaları üzerinden sipariş etme sıklıklarında ise, çoğunlukla haftada 1 kez (%54,4) yemek siparişi gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Katılımcıların çevrimiçi yemek sipariş kullanım alışkanlıklarına ilişkin bulgular Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Katılımcılara İlişkin Bulgular

Cinsiyet	n	%
Kadın	55	61,1
Erkek	35	38,9
Yemek siparişlerini daha çok nereden veriyorsunuz?	n	%
Ev	45	50
İşyeri	3	3,3
Arkadaş evi	4	4,4
Yurt	38	42,2
En son hangi mobil uygulamadan sipariş verdiniz?	n	%
Yemeksepeti	30	33,3
Getir Yemek	32	35,6
Trendyol Yemek	21	23,3
Diğer	7	7
Sipariş etme sıklığınız?	n	%
Haftada 1 kez	49	54,4
Haftada 2-4 kez	35	38,9
Haftada 5-10 kez	6	6,7
Haftada 11 kez ve üzeri	-	-

Değerlendirmesi tutarlı olan 90 katılımcının ana kriterlere yönelik yaptığı önceliklendirme neticesinde hizmet kalitesi (%45) ağırlık ortalaması en yüksek kriter olarak tespit edilmiştir. Diğer ana kriterlerin sıralaması ise, fırsatlar (%26), yönetim (%15) ve olanaklar (%12) şeklinde olmuştur. Katılımcılar daha sonra ilgili ana kriterlerin alt kriterlerini kendi aralarında ikili karşılaştırma yaparak önceliklendirmiştir. Buna göre, mobil yemek siparişi uygulamalarının kullanımlarına yönelik ana ve alt kriterlerin bütünlük önem değerleri ve sırası Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. Ana ve Alt Kriterlerin Bütünlük Önem Değerleri ve Sırası

Ana kriterler	Ana kriter		Alt Kriterler	Faktörün Grubu İçinde Ağırlıklı Ortalamalar
	Ağırlıklı Ortalamalar	S		
Hizmet Kalitesi	0,458	1	H1 Ücretsiz Servis	0,143
			H2 Servis hızı	0,300
			H3 Ürün Çeşitliliği	0,258
			H4 Servis Personeli	0,084
			H5 Servis Kalitesi	0,216
Fırsatlar	0,262	2	F1 İndirim	0,518
			F2 Promosyon	0,370
			F3 Alternatif ödeme yöntemleri	0,113
Olanaklar	0,123	4	O1 Güvenlik	0,504
			O2 Kullanışlılık	0,274
			O3 Yeni teknoloji kullanımı	0,137
			O4 Görsel tasarım	0,086
Yönetişim	0,157	3	Y1 Müşteri Hizmetleri	0,340
			Y2 Sosyal sorumluluk	0,145
			Y3 Reklam	0,136
			Y4 Geri bildirim imkanları	0,380

Yapılan değerlendirmeler neticesinde, mobil yemek siparişi uygulamalarına ilişkin hizmet kalitesi grubu alt kriterleri içerisinde servis hızı (0,30) en yüksek ağırlıklı ortalamaya, servis personeli (0,08) ise en düşük ortalamaya sahiptir. Katılımcıların fırsatlar boyutunun alt kriterine yönelik yaptıkları değerlendirmede, en yüksek ağırlıklı ortalamaya sahip kriter (0,51) indirim olurken, en düşük ağırlık ortalamaya sahip kriter (0,11) alternatif ödeme yöntemleridir.

Olanaklar boyutuna yönelik yapılan değerlendirme neticesinde ise en yüksek ağırlıklı ortalama derecesine sahip kriter (0,50) güvenlik olurken, görsel tasarım en düşük ağırlıklı ortalamaya (0,08) sahip kriter olmuştur. Diğer taraftan yönetim boyutu alt kriterler bazında ise yapılan önceliklendirme neticesinde geri bildirim imkanları (0,38) en yüksek ağırlıklı ortalamaya sahip kriter olurken, reklam (0,13) en düşük ağırlıklı ortalamaya sahip kriter olmuştur.

Sonuç ve Tartışma

Küresel ölçekte ortaya çıkan rekabet koşulları işletmelere hız, esneklik, kalite ve düşük maliyet gibi faktörlerde başarılı olmanın anahtarı olarak bilgi ve iletişim teknolojilerine daha fazla yatırım yapılmasını dayatmaktadır (Seyrek, 2011). Özellikle internet ve akıllı telefon teknolojilerinin yaygınlaşması, şirketlere geniş bir uluslararası müşteri tabanına ulaşma fırsatı vermiş ve bu da en popüler uygulama olmak için oldukça rekabetçi bir pazar yaratmıştır. Gıda dağıtım hizmetleri bugün en hızlı büyüyen sektörlerden biridir ve önümüzdeki yıllarda büyümeye ve gelişmeye devam etmesi beklenmektedir (Belanche, Flavián, & Pérez-Rueda, 2020).

Mobil yemek siparişi uygulamalarının artan kullanımı, tüketicilerin yaşam tarzlarındaki değişiklikler, satın alma eğilimlerinin farklılaşması ve demografiye bağlanabilir (Tandon vd., 2021). Günümüzde özellikle birçok genç tüketici, yemek servisi için restoranlarda zaman kaybı yaşama konusunda giderek daha isteksiz hale gelmektedir. Gıda dağıtım uygulamaları, değişen tüketici davranışlarına bir çözüm sunarak evde yemek yemenin rahatlığını teşvik etmektedir (Muangmee vd., 2021). Bu bağlamda araştırmada z kuşağı temsilcilerinin mobil yemek siparişi uygulamalarını tercih etmelerine katkı sağlayan kriterler belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında mobil yemek siparişi uygulamalarına yönelik katılımcılar hizmet kalitesi ana kriterini fırsatlar, yönetim ve olanaklar boyutlarına göre nispeten daha fazla önemsemektedir. Hizmet kalitesi boyutu ücretsiz servis, servis hızı, ürün çeşitliliği, servis personeli ve servis kalitesi olarak beş alt kriter içermektedir. Bu kriterler içerisinde ise servis hızı ön plana çıkan faktör olmuştur. Tüketicilerin teslimat süresine ilişkin beklentilerini karşılamak, rekabet avantajı sağlamanın en önemli kısmını oluşturmaktadır. 2022'de yapılan bir araştırmada, küresel tüketicilerin yarısından fazlası çevrimiçi yemek siparişlerinin 30 dakika veya daha kısa bir zaman aralığında teslim edilmesini beklediklerini ifade etmiştir. Uzun teslimat süresinin, dünya çapında yanıt verenlerin üçte biri için çevrimiçi yemek teslimatıyla ilgili en büyük hayal kırıklığı olduğuna dikkat çekilmektedir (Beyrouthy, 2023d). Bu bağlamda çalışmada ulaşılan sonuçların birbirini desteklediğini söylemek mümkündür. Ayrıca çevrimiçi yemek dağıtım uygulamaları servis hızı sürelerini iyileştirme sürecinde çeşitli teknolojilerden faydalanabilir. Bu bakımdan ilgili platformlar hem rekabet avantajı sağlamak hem de müşteri beklenti ve memnuniyet düzeylerini maksimize etmek için dağıtım ağı altyapılarını güçlendirebilir/çeşitlendirebilir. Örneğin, Yemeksepeti uygulamasının teslimat sistemine pilot proje kapsamında drone teknolojisini entegre etme çalışmaları insansız hava taşıtlarıyla gıda teslimatı yapılması noktasında oldukça önemlidir.

Hizmet kalitesi içerisinde ön plana çıkan bir diğer kriter ise ürün çeşitliliğidir. Bu kriterin önemsenmesinin nedeni uygulamalarda sunulan ürün çeşitliliğinin zengin olmasıyla özellikle yiyecek tercihi noktasında kararsız kalan tüketicilere kendilerine göre bir ürün bulabilme konusunda avantaj sağlaması olabilir. Özellikle çeşitli beslenme biçimlerini benimsemiş (vejetaryen, Akdeniz tipi beslenme, çiğ beslenme gibi), diyet uygulamaları yapan ya da çeşitli sağlık problemleri bulunan tüketiciler için ürün çeşitliliği memnuniyet ve uygulamaların tercih edilebilirliğini etkileyebilir. Benzer şekilde Ng vd., (2023) uygulamalardaki yiyecek çeşitliliğinin ve algılanan yararlılığın değer ve memnuniyet üzerinde doğrudan olumlu etkileri bulunduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca hizmet kalitesi içerisindeki kriterler bazında değerlendirildiğinde en az önemsenen faktör servis personeli olmuştur. Bu durum siparişin teslimat sürecinde servis personeli ile tüketici arasında sınırlı işlem olması ve diyalog yaşanmasıyla açıklanabilir.

Katılımcılar için bir diğer önemli ana kriter fırsatlar boyutudur. Mobil uygulamaların kullanıcılara sağladığı fırsatlar boyutu içerisinde indirimler, promosyonlar ve alternatif ödeme talimatı değişkenleri bulunmaktadır. Katılımcıların yapmış oldukları ikili karşılaştırmalar neticesinde indirim kriteri ön plana çıkmıştır. Pazarlamacılar,

deneyimi geliştirmek ve potansiyel bir müşterinin uygulamayı kullanma niyetini artırmak için stratejiler tasarlayabilir ve müşterinin çevrimiçi etkileşimini değiştirebilir. Bununla birlikte belirli indirim veya promosyonlara sahip olmak, özellikle fiyata duyarlı tüketicileri cezbedebilir (Yeo, Goh & Rezaei, 2017). Fiyata duyarlı tüketicilerin paralarının karşılığını en iyi şekilde veren kanalı seçmeleri muhtemel bir durumdur. Algılanan parasal tasarruf, daha yüksek uygulama hizmet kalitesi, daha hızlı teslimat, çoklu ödeme seçenekleri ve daha geniş bir restoran yelpazesi uygulamaların daha fazla benimsenmesine neden olacaktır (Pandey, Chawla & Puri, 2022).

Yönetişim ana kriteri içerisinde ise müşteri hizmetleri, sosyal sorumluluk, reklam ve geri bildirim imkanları bulunmaktadır. Katılımcılar uygulamalar üzerinden tüketicilere sağlanan geri bildirim imkanını diğer kriterlere kıyasla ön plana çıkarmıştır. Günümüzde tüketiciler deneyim paylaşımı noktasında oldukça istekli durumda olabilmektedir. Ayrıca tüketiciler, satın aldıkları ürünler hakkında deneyimlerini çeşitli platformlar aracılığıyla paylaşarak hem potansiyel tüketicilerin fikir edinmelerini sağlamakta hem de işletmelere hizmetleri hakkında geri dönüşler yapabilmektedir. Yaşanılan deneyimin doğrudan aktarılabilceği bir platform olması özellikle şeffaflık açısından önemlidir. Mobil sipariş uygulamalarının kullanıcıları tarafından algılanan bilgi kalitesi, kullanım kolaylığı, rahatlık ve seçenekler müşteri memnuniyetinin ve algılanan değerin önemli öncülleri olduğu gibi bunun da müşterilerin yeniden kullanım niyetini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Bao & Zhu, 2022). Ayrıca, marka şeffaflığı, kullanıcıların marka güvenini ve sipariş verme niyetini olumlu yönde etkilerken, algılanan riski olumsuz yönde etkilemektedir (Chopdar & Paul, 2023).

Olanaklar boyutu içerisinde ise güvenlik, kullanılşılık, yeni teknoloji kullanımı ve görsel tasarım kriterleri yer almaktadır. Güvenlik unsuru katılımcıların en çok önemsemiş olduğu faktördür. Mobil yemek siparişi uygulamalarında kullanıcıların kimlik bilgileri, lokasyon bilgileri ve ödeme yöntemlerine ilişkin banka kartı bilgileri yer almaktadır. Bunun yanında kullanıcıların yemek yeme alışkanlıkları ve tercihleri de önemli bir veri olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla ilgili platformlar kullanıcıların kişisel verilerini güvenli bir şekilde saklama noktasında dikkatli olmalı ve gerekli yatırımları gerçekleştirmelidir. Müşteri verilerinin güvenliği, çevrimiçi yemek dağıtım işinde yer almaya devam etme konusunda uzun vadeli planları olan platformlar için en önemli öncelik olmalıdır (Muangmee vd., 2021). Algılanan yenilikçilik, faydacı motivasyonlar (fiyat) ve hedonik motivasyonlar (yiycek çeşitleri) güveni olumlu etkilerken, güven, tutumu olumlu yönde etkilemektedir. Gıda güvenliği risk algıları, güveni olumsuz etkilemekte ve fayda motivasyonları (yiycek çeşitleri) ile güven arasındaki ilişkiyi yönetmektedir (Pookulangara, Wen & Bharath, 2023).

Görsel tasarım kriteri ise olanaklar boyutu içerisinde en az önemsenen boyut olarak dikkat çekmektedir. Ancak, Kumar, Jain & Hsieh (2021), yemek siparişi uygulamalarının estetik çekiciliğinin hem tüketicileri heyecanlandırabileceğini hem de uygulama deneyimlerini keyifli hale getirebileceğini ifade etmiştir. Örneğin, fiyat gösterimleri için tabak boyutunun taklit edilmesi, tüketicilerde sipariş verme sürecinde zevk ve neşe duygusu uyandırabileceği belirtilmektedir.

Gelecek çalışmalarda örneklem grubu farklılaştırılarak çeşitli demografik yapıdaki gruplar arasında kıyaslama yapılabilir. Ayrıca farklı değişkenler çalışma kapsamına alınarak ilişkiler analiz edilebilir. Son olarak mobil yemek siparişi uygulamaları sayesinde işletmeler daha küçük bir alanda daha fazla müşteriye hizmet sunulabilmekte, bu da kritik bir paket servis müşteri kitlesinin çok daha düşük maliyetle elde edilmesini sağlamaktadır (Roh, & Park, 2019). Bu bağlamda ilgili uygulamalar işletme düzeyinde (özellikle ekonomik değerler) değerlendirilmeli ve şirket yöneticilerinin görüşleri incelenmelidir.

Kaynakça

- Ahn, J. (2022). Impact of cognitive aspects of food mobile application on customers' behaviour. *Current Issues in Tourism*, 25(4), 516-523. DOI: 10.1080/13683500.2021.1890700
- Alagoz, S. M., & Hekimoglu, H. (2012). A study on TAM: Analysis of customer attitudes in online food ordering system. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 62, 1138-1143. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.195>
- Alalwan, A. A. (2020). Mobile food ordering apps: An empirical study of the factors affecting customer e-satisfaction and continued intention to reuse. *International Journal of Information Management*, 50, 28-44. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.04.008>

- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Bao, Z. & Zhu, Y. (2022). Why customers have the intention to reuse food delivery apps: evidence from China. *British Food Journal*, 124(1), 179-196. <https://doi.org/10.1108/BFJ-03-2021-0205>
- Belanche, D., Flavián, M., & Pérez-Rueda, A. (2020). Mobile apps use and WOM in the food delivery sector: the role of planned behavior, perceived security and customer lifestyle compatibility. *Sustainability*, 12(10), 4275. <https://doi.org/10.3390/su12104275>
- Beyrouthy, L. (2023a). <https://www.statista.com/topics/9212/online-food-delivery/#topicOverview>
- Beyrouthy, L. (2023b). <https://www.statista.com/topics/3425/food-delivery-services-in-europe/#topicOverview>
- Beyrouthy, L. (2023c). [statista.com/statistics/1360295/revenue-getir-worldwide/](https://www.statista.com/statistics/1360295/revenue-getir-worldwide/)
- Beyrouthy, L. (2023d). <https://www.statista.com/topics/9212/online-food-delivery/#topicOverview>
- Bigné, E., Ruiz, C., & Sanz, S. (2007). Key drivers of mobile commerce adoption. An exploratory study of Spanish mobile users. *Journal of theoretical and applied electronic commerce Research*, 2(2), 48-60. <https://doi.org/10.3390/jtaer2020013>
- Bonfanti, A., Rossato, C., Vigolo, V. & Vargas-Sánchez, A. (2023). Improving online food ordering and delivery service quality by managing customer expectations: evidence from Italy, *British Food Journal*, 125 (13), 164-182. <https://doi.org/10.1108/BFJ-08-2022-0694>
- Chang, H. H., Wang, Y. H., & Yang, W. Y. (2009). The impact of e-service quality, customer satisfaction and loyalty on e-marketing: Moderating effect of perceived value. *Total quality management*, 20(4), 423-443.
- Chen McCain, S.-L., Lolli, J., Liu, E. & Lin, L.-C. (2022). An analysis of a third-party food delivery app during the COVID-19 pandemic, *British Food Journal*, 124(10), 3032-3052. <https://doi.org/10.1108/BFJ-03-2021-0332>
- Cho, M., Bonn, M. A., & Li, J. J. (2019). Differences in perceptions about food delivery apps between single-person and multi-person households. *International Journal of Hospitality Management*, 77, 108-116. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2018.06.019>
- Chopdar, P.K. & Paul, J. (2023). The impact of brand transparency of food delivery apps in interactive brand communication, *Journal of Research in Interactive Marketing*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JRIM-12-2022-0368>
- Dirsehan, T., & Cankat, E. (2021). Role of mobile food-ordering applications in developing restaurants' brand satisfaction and loyalty in the pandemic period. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 62, 102608. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102608>
- Doğan, N. Ö., & Sözbilen, G. (2014). Kaya otel işletmeleri için en uygun stratejinin belirlenmesi: Bir SWOT/AHP uygulaması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 95-112.
- Elvandari, C.D.R., Sukartiko, A.C. & Nugrahini, A.D. (2018). Identification of technical requirement for improving quality of local online food delivery service in Yogyakarta, *Journal of Industrial and Information Technology in Agriculture*, 1(2), 1-7. DOI: <https://doi.org/10.24198/jiita.v1i2.14573>
- Erdal, H. & Korucuk, S. (2018). İmalat işletmelerinde yeni ürün geliştirme kriterleri: Karadeniz Bölgesi örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 99-112.
- Erdoğan, G. (2022). Mobil Yemek Siparişi Uygulamalarında Müşteri Tatminini Etkileyen Faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(4), 2771-2784. <https://doi.org/10.20491/isarder.2022.1532>.
- Foroughi, B., Yadegaridehkordi, E., Iranmanesh, M., Sukcharoen, T., Ghobakhlo, M. & Nilashi, M. (2023). Determinants of continuance intention to use food delivery apps: findings from PLS and fsQCA,

International Journal of Contemporary Hospitality Management, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print.
<https://doi.org/10.1108/IJCHM-10-2022-1209>

- Güzel, D., Erdal, H. & Acar, E. (2015). Kolluk Kuvvetlerinin Hizmet Üretim Etkinliğinin Artırılmasına Yönelik Bir Model Önerisi: Bütünleşik Araç Atama Modeli, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 40, 463-483.
- Kapoor, A. P., & Vij, M. (2018). Technology at the dinner table: Ordering food online through mobile apps. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 43, 342-351. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2018.04.001>
- Korucuk, S. (2021). Ordu ve Giresun İllerinde Kentsel Lojistik Performans Unsurlarına Yönelik Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(26), 141155.
- Kumar, S., Jain, A., & Hsieh, J. K. (2021). Impact of apps aesthetics on revisit intentions of food delivery apps: The mediating role of pleasure and arousal. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 63, 102686. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102686>
- Lee, E.Y., Lee, S.B. & Jeon, Y.J.J. (2017). Factors influencing the behavioral intention to use food delivery apps, *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 45(9), 1461-1473. <https://doi.org/10.2224/sbp.6185>
- Lee, W.S., Song, M., Moon, J. & Tang, R. (2023). Application of the technology acceptance model to food delivery apps, *British Food Journal*, 125(1), 49-64. <https://doi.org/10.1108/BFJ-05-2021-0574>
- Muangmee, C., Kot, S., Meekaewkunchorn, N., Kassakorn, N., & Khalid, B. (2021). Factors determining the behavioral intention of using food delivery apps during COVID-19 pandemics. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 16(5), 1297-1310. <https://doi.org/10.3390/jtaer16050073>
- Ng, K.S.P., Zhang, J., Wong, J.W.C. & Luo, K.K. (2023). Internal factors, external factors and behavioral intention toward food delivery apps (FDAs), *British Food Journal*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/BFJ-07-2022-0586>
- Önder, G. & Önder E. (2015). *Analitik hiyerarşi süreci*. Yıldırım, B.F. ve Önder, E. (Ed), Operasyonel, Yönetmel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri içinde. Dora Yayınevi.
- Özbek, A. (2017). *Çok kriterli karar verme yöntemleri ve excel ile problem çözümü*. Seçkin Yayınları.
- Paksoy, S. (2017). *Çok kriterli karar vermede güncel yaklaşımlar*. Karahan Kitapevi. Adana
- Pandey, S., Chawla, D. & Puri, S. (2022). Food delivery apps (FDAs) in Asia: an exploratory study across India and the Philippines, *British Food Journal*, 124(3), 657-678. <https://doi.org/10.1108/BFJ-01-2020-0074>
- Pigatto, G., Machado, J.G.d.C.F., Negreti, A.d.S. & Machado, L.M. (2017). Have you chosen your request? Analysis of online food delivery companies in Brazil, *British Food Journal*, 119(3), 639-657. <https://doi.org/10.1108/BFJ-05-2016-0207>
- Pookulangara, S., Wen, H. & Bharath, J. (2023). Consumer attitudes toward ordering from cloud kitchens: a gender and marital status perspective, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 35(5), 1859-1879. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-03-2022-0310>
- Ray, A., Dhir, A., Bala, P. K., & Kaur, P. (2019). Why do people use food delivery apps (FDA)? A uses and gratification theory perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 51, 221-230. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.05.025>
- Ramos, K. (2022). Factors influencing customers' continuance usage intention of food delivery apps during COVID-19 quarantine in Mexico, *British Food Journal*, 124(3), 833-852. <https://doi.org/10.1108/BFJ-01-2021-0020>
- Rita, P., Eiriz, V. & Conde, B. (2023). The role of information for the customer journey in mobile food ordering apps, *Journal of Services Marketing*, 37(5), 574-591. <https://doi.org/10.1108/JSM-11-2021-0407>

- Roh, M. & Park, K. (2019). Adoption of O2O food delivery services in South Korea: the moderating role of moral obligation in meal preparation, *International Journal of Information Management*, 47, 262-273. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2018.09.017>
- Seyrek, İ. H. (2011). Bulut Bilişim: İşletmeler için Fırsatlar ve Zorluklar. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 10(2). 701 -713
- Shah, A.M., Yan, X., Shah, S.A.A. & Ali, M. (2020). Customers' perceived value and dining choice through mobile apps in Indonesia, *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 33(1), 1-28. <https://doi.org/10.1108/APJML-03-2019-0167>
- Sjahroeddin, F. (2018). The role of ES-Qual and food quality on customer satisfaction in online food delivery service, *In Prosiding Industrial Research Workshop and National Seminar*, 9, 551-558.
- Statista, 2022. <https://www.statista.com/statistics/1369501/food-delivery-app-downloads-global/>
- Statista, 2023. <https://www.statista.com/forecasts/1303796/turkey-revenue-of-online-food-delivery-market>
- Steward, T. J. (1992). A Critical Survey on The Status of Multiple Criteria Decision Making Theory and Practice, *Omega*, 20(5-6), 569-586.
- Su, D.N., Nguyen-Phuoc, D.Q., Duong, T.H., Dinh, M.T.T., Luu, T.T. & Johnson, L. (2022). How does quality of mobile food delivery services influence customer loyalty? Gronroos's service quality perspective, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 34(11), 4178-4205. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-08-2021-1039>
- Talwar, S., Kaur, P., Ahmed, U., Bilgihan, A. & Dhir, A. (2022). The dark side of convenience: how to reduce food waste induced by food delivery apps, *British Food Journal*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/BFJ-02-2021-0204>
- Tandon, A., Kaur, P., Bhatt, Y., Mäntymäki, M., & Dhir, A. (2021). Why do people purchase from food delivery apps? A consumer value perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 63, 102667. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102667>
- Turan, M., & Akyurt, H. (2021). Turizm Yöneticilerinin Ekoturizm Algısının AHP Yöntemi ile Belirlenmesi: Giresun İli Örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(25), 660-678.
- Ünal, A., & Taş, M. (2021). Üniversite Öğrencisi Tüketicilerin Covid 19 Pandemisi Sürecinde Mobil Yemek Siparişi Uygulamalarına Yönelik Görüşlerine Güvenin Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(4), 2691-2712. DOI: 10.21325/jotags.2021.915
- Wang, O., Somogyi, S. & Charlebois, S. (2020). Food choice in the e-commerce era : A comparison between business-to-consumer (B2C), online-to-offline (O2O) and new retail, *British Food Journal*, 122(4), 1215-1237. <https://doi.org/10.1108/BFJ-09-2019-0682>
- Wen, H., Pookulangara, S. & Josiam, B.M. (2022). A comprehensive examination of consumers' intentions to use food delivery apps, *British Food Journal*, 124(5), 1737-1754. <https://doi.org/10.1108/BFJ-06-2021-0655>
- Yeo, V. C. S., Goh, S. K., & Rezaei, S. (2017). Consumer experiences, attitude and behavioral intention toward online food delivery (OFD) services. *Journal of Retailing and Consumer services*, 35, 150-162. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2016.12.013>

EXTENDED SUMMARY

The widespread use of mobile devices and the emergence of online-to-offline food delivery applications have become integral parts of urban lifestyles (Wen, Pookulangara & Josiam, 2022). Particularly, in recent delivery logistics services, mobile applications enable food and beverage businesses to deliver orders to a specific location within a specified time frame with high accuracy and reliability (Belanche, Flavián & Pérez-Rueda, 2020). Thanks to the GPS functions of mobile devices, customers can easily place orders from nearby restaurants, avoiding traffic-related issues and waiting times at the restaurants (Bao & Zhu, 2022).

The development and use of food delivery applications worldwide have also transformed the interaction between food suppliers and consumers (Muangmee et al., 2021). This is due to the changes in the global economy, which have enhanced urban lifestyles, giving rise to new dietary patterns and providing people with new alternatives for dining locations (Pigatto et al., 2017). Food delivery applications provide consumers with convenience and time savings by relieving them from various hassles such as personal care and/or preparation, transportation, parking, waiting for orders at the restaurant, or cooking at home (Kumar, Jain & Hsieh, 2021). Moreover, the increasing internet and smartphone penetration, advancements in telecommunication infrastructure, faster-paced lifestyles, longer working hours, and increased purchasing power motivate consumers to order food online (Talwar et al., 2022).

When looking at the download numbers of the leading online food delivery and takeout applications worldwide in 2022 (in millions), Zomato ranks first (55.32), followed by Uber Eats (46.8), and Swiggy Food & Grocery Delivery (34.69) (Statista, 2022). Especially after the onset of the COVID-19 pandemic, there has been an explosion in online food delivery as people were confined to their homes and screens. This situation has also led to increased investments in the sector. Global food delivery revenues in 2022 reached \$760 billion, with \$300 billion generated in the food delivery segment alone. The number of users on online food delivery platforms worldwide is estimated to be 3.1 billion (Beyrouthy, 2023a). In Europe alone, online food delivery revenue amounted to \$95.7 billion, with an average revenue per user of \$160 in the online food delivery market (Beyrouthy, 2023b). In Turkey, the revenue in the online food delivery market is estimated to be \$962.7 million (Statista, 2023). For example, the global revenue of the online grocery and food delivery provider Getir surpassed \$1 billion in 2021, more than quadrupling its revenue between 2020 and 2021 (Beyrouthy, 2023c).

The research aims to analyze the criteria that mediate the preference for mobile food ordering applications among users. Furthermore, the study is designed to focus on Generation Z participants. This is primarily because young consumers, who extensively utilize technological platforms, including smartphones and applications, tend to be more proactive in using mobile food delivery applications (Tandon et al., 2021). The absence of similar studies on the subject highlights the originality of this research. In this context, the research findings will provide valuable insights, particularly to consumers and industry representatives.

Based on the evaluations conducted, within the service quality dimension of mobile food ordering applications, the sub-criterion of service speed (0.30) has the highest weighted average, while the service personnel (0.08) has the lowest average. In the participants' assessment of the opportunities dimension, the sub-criterion with the highest weighted average (0.51) is discounts, while the sub-criterion with the lowest weighted average (0.11) is alternative payment methods.

Regarding the facilities dimension, the sub-criterion with the highest weighted average (0.50) is security, while the visual design has the lowest weighted average (0.08). On the other hand, within the governance dimension, based on the prioritization performed, the sub-criterion of feedback opportunities (0.38) has the highest weighted average, while advertising (0.13) has the lowest weighted average.

According to the research, participants tend to place relatively greater importance on the service quality main criterion of mobile food ordering applications in terms of the dimensions of opportunities, governance, and facilities. The service quality dimension includes five sub-criteria: free service, service speed, product variety, service personnel, and service quality. Among these criteria, service speed emerged as a prominent factor. Meeting consumers' expectations regarding delivery time constitutes a crucial part of gaining a competitive advantage.

Another prominent criterion within the service quality is product variety. Having a wide range of products offered in the applications is advantageous, especially for consumers who are indecisive about their food

preferences. This is because product variety caters to the satisfaction and preference of consumers with diverse dietary choices (vegetarian, Mediterranean diet, raw food diet, etc.), those following specific diets, or individuals with various health issues. The product variety significantly influences customer satisfaction and the preference for using the applications. Another important main criterion for the participants is the opportunities dimension. Within the opportunities dimension, there are variables such as discounts, promotions, and alternative payment options provided by mobile applications. As a result of the pairwise comparisons made by the participants, the discount criterion stands out. Marketers can design strategies to enhance the user experience and increase the intention of potential customers to use the application by offering discounts and promotions. This can help modify the customer's online interaction and engagement with the application.

Within the governance main criterion, there are customer service, social responsibility, advertising, and feedback opportunities. The participants highlighted the feedback opportunities provided to consumers through the applications compared to other criteria. Nowadays, consumers are highly inclined to share their experiences. They use various platforms to share their experiences about the products they have purchased, enabling potential consumers to gain insights and providing businesses with valuable feedback about their services. Within the facilities dimension, there are criteria such as security, usability, adoption of new technologies, and visual design. The security element is the most important factor emphasized by the participants. Mobile food ordering applications contain users' personal information, location data, and payment details, including card information. Additionally, users' eating habits and preferences can be considered as significant data. Ensuring the security and privacy of users' information is crucial for building trust and maintaining the reputation of the applications.

OSMANLI TAŞRASINDA YEREL BİR GÜÇ: KÜÇÜK ALİ (1698-1743)¹

LOCAL POWER IN THE OTTOMAN PERIPHERY: KÜÇÜK ALİ (1698-1743)

Abdullah EKİNCİ

Harran Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

aeoncini@harran.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4767-2002

Berna TORKAK

Harran Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Bölümü

bernatorcak44@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1994-9956

ÖZ

Geliş Tarihi:

04.05.2023

Kabul Tarihi:

09.09.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Küçük Ali,
Diyarbakir,
Zulüm,
Malikâne,
Şikâyet.

Keywords

Küçük Ali,
Diyarbakir,
Cruelty,
Mansion,
Complaint.

Bu çalışmada XVII. yüzyıl sonu ile XVIII. yüzyıl ortalarında Diyarbakir'e bağlı Çemişgezek, Sağman, Pertek ve Mazgird sancağı malikâne mutasarrıfı Küçük Ali'nin yerel bir güç olarak yönetim anlayışı ve tasarruf pratikleri incelenmektedir. Osmanlı taşrasında Küçük Ali'nin güç odaklarına ve halka boyun eğdirmesinde kilit rol oynayan nüanslardan biri zulümdür. Yerelde zulüm yoluyla gücünü arttırmaya çalışan Küçük Ali, halktan zorla para alarak ve hazineye gereken ödemeleri yapmayarak kendisine finansal bir alt yapı oluşturmuştur. Ancak Diyarbakir valisi, eşkiyayı bertaraf etme noktasında yetersiz kalıp, Küçük Ali'nin hapsedildiği yerden serbest bırakılmasını istemiştir. Serbest kalan Küçük Ali'nin böylece taşradaki paydaşları olan eşkiya ve Karaçorlu Osman da açık şekilde ortaya çıkmıştır. Eşkiyayı bertaraf eden Küçük Ali, daha sonrasında eşkiyaya yardım ederek ahaliye zulmetmiştir. Tüm bu zulüm ve keyfi davranışlar halkı bezdirme noktasına getirmiştir. Taşradan merkeze uzanan hak arayış çabasında halkın taleplerine ve yaşadıklarına odaklanan bu çalışmada, ağırlıklı olarak Mühimme Defterleri'nden, Diyarbakir Ahkâm Defterleri'nden, Atik Şikâyet Defterleri'nden ve muhtelif bireysel belgelerden faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra yazılı telif eserlerden de istifade edilmiştir.

ABSTRACT

In this study, the governance approach and administrative practices of Küçük Ali, the feudal district governor of Çemişgezek, Sağman, Pertek, and Mazgirt sanjaks under Diyarbakir in the late 17th and mid-18th centuries, are examined as a local power. One of the nuances playing a key role in Küçük Ali's exercise of power and subjugation of the people in the Ottoman hinterlands is oppression. Trying to increase his power through oppression at the local level, Küçük Ali established a financial infrastructure by forcibly taking money from the people and neglecting the necessary payments to the treasury. However, the Diyarbakir governor, finding himself inadequate in eliminating banditry, requested the release of Küçük Ali from his imprisonment. With Küçük Ali being set free, the bandits and Karaçorlu Osman, who were his allies in the hinterlands, became openly apparent. After eliminating the bandits, Küçük Ali later oppressed the local population by assisting them. All these acts of oppression and arbitrary behavior have frustrated the people to a breaking point. This study, focusing on the demands and experiences of the people seeking justice in the quest for justice extending from the hinterlands to the center, primarily draws from the Mühimme Registers, Diyarbakir Ahkâm Registers, Atik Şikâyet Registers, and various individual documents. Additionally, written literary works have been consulted.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1309592>

Atıf/Cite as: Ekinci, A., & Torkak, B. (2023). Osmanlı taşrasında yerel bir güç: Küçük Ali (1698-1743). *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2463-2476.

¹ Bu makale Berna Torkak tarafından 2023 yılında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı'nda yazılmış olduğu "Atik Şikâyet Defterlerinde Ayntab, Diyarbakir ve Ruha (1649-1837)" adlı doktora tezinin içeriğinden üretilmiştir.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ikinci yarısında başlayan malî bunalım, XVII. ve XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu malî bunalımın birçok parametreleri bulunmaktaydı. Bilindiği üzere savaş teknolojisinde ortaya çıkan gelişmeler sonucunda sürekli maaş alan ve ateşli silahlar kullanan merkezi orduların önemi giderek artmaya başlamıştır. Söz konusu bu durum Osmanlı maliyesine ek bir yük getirmiştir. Maliyeye eklenen diğer bir yük ise yenilgiyle sonuçlanan savaşlar olmuştur (Pamuk, 2005: 146). Savaşların kaybedilmesi, toprak sisteminin yozlaşması, iç piyasadaki üretimin yetersiz kalması ve bunun gibi birtakım aksaklıklar Osmanlı'nın malî bunalım yaşamasına neden olmuştur (Sakal & Gölçek, 2017: 12).

Osmanlı'nın yakasını kurtaramadığı bu bunalımlı süreçte timar, iltizam ve malikâne gibi toprak sistemleri de yozlaşmıştır (Berkes, 2020: 381, 382). Bilindiği üzere timar sistemi, belli hizmetler karşılığında devlet memurlarına vergi toplama yetkisini devretmekteydi (İnalçık, 2012: 168; Acun, 2002: 9). Devlet bu sistem ile maaş ödemek yerine tarımsal arazilerin gelirini doğrudan tahsis etmekteydi (Aytekin, 2022: 224). Osmanlılar döneminde ve hatta daha öncesinde tatbik edilmiş olan timar sistemi,² arazinin gelirlerine göre has, zeamet ve timar şeklinde üç kısma ayrılmaktaydı (Halaçoğlu: 2014: 93-95; Cin: 1978: 103, 104; Afyoncu: 2013: 162). Timar, hizmet mukabilinde askerlere verilmesine yönelik olan bir sistemdir. Bu sistem, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bozulmaya başlamıştır. Nakit darlığı ve askerî ihtiyaçların yanı sıra zeamet ve timarların ehline dağıtılmaması sistemin bozulmasına neden olmuştur (Koçi Bey, 1972: 22; Yücel, 1974: 15; Yücel, 1988: 75; Halaçoğlu, 2014: 100; Berkes, 2020: 283). Fakat Linda T. Darling, timar sisteminin bozulma ve çöküşten ziyade daha sonraki dönemin değişen ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeniden kullanılması gerektiğini öne sürmektedir (Darling, 2017: 172; Darling, 2015: 1). Darling'in timar sisteminin değişen şartlara bağlı olarak yeniden kullanılması konusuna Niyazi Berkes *usul değişmesi* adını vermektedir. Bu usul değişmesi timar usulünden mukataa iltizam usulüne geçişi kapsamaktaydı (Berkes, 2020: 276; Hathaway, 2016: 75-82). Bu geçişte devlet vergi gelir birimi olan mukataaları (Tabakoğlu, 2015: 300; Cihan, 2017: 124), yıllık geliri karşılığında özel bir şahsa üç yıllık bir süre ile vermekteydi (Genç, 2020: 129; Genç, 2000: 154). Açık arttırma yolu ile verilen bu sistem (Pamuk, 2005: 147) yine bir usul değişimi ile karşı karşıya kalmıştır. Zira bu sistem rantıyeci bir sınıfın gelişmesine neden olmuştur (Barkey, 2011: 353; Güran, 2019: 172). Yüksek riskli ve aynı zamanda yüksek karlı bir iş olan iltizamdandan sonra malikâne sistemine geçilmiştir (Darling, 2019: 155, 156, 204). 1695 yılında uygulamaya konulan bu sistem ile mukataalar kaydı hayat koşuluyla verilmeye başlanmıştır (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995: 512, 513; White, 2020: 375; Batmaz, 1996: 41; Pamuk, 2021: 102; Kütükoğlu, 2020: 298, 299; Genç, 2022: 97). İlk aşamada kırsal yerleşim alanları malikâne olarak verilirken sonraları vergi hasılatı yüksek mukataalar malikâne olarak tevcih edilmiştir (Özvar, 2018: 10). Bu tevcih edilen yerlerden biri Diyarbekir'dir. XVII. yüzyıl sonlarında Diyarbekir'e bağlı Çemişgezek, Sağman, Pertek ve Mazgird sancağı³ mukataası Küçük Ali'ye tevcih edilmiştir. Söz konusu bu yerlerin mukataa gelirleri *adet-i ağnam*⁴ ve *avarız*⁵den oluşmaktaydı (BOA, AE.SMST.II., 128/14053; BOA, AE.SMST.II., 120/13082; BOA, İE.ML., 82/7663). Bu mukataa gelirleri ile *Akkirman ve Özi Kalesi muhafazasında müstabdem başı dergâh-ı âli cebeciyan*⁶ cemaatinin Masar, Recec, Reşen ve Lezez⁷ maaşlarının ödenmesi sağlanmaktaydı (BOA, AE.SMST.II., 86/ 9238; BOA, AE.SMST.II., 86/ 9258).

Müzayede ile satışa çıkarılan mukataaların tasarruf hakkına sahip olabilmek için muaccele denilen peşin ödemelerin yapılması gerekmektedir. Yine bunun haricinde her yıl mal adı verilen ödemeler de bulunmaktaydı (Genç, 2021: 101; Genç, 2003: 516; Pamuk, 2005: 149; Sucasca, 1985: 278; Cezar, 1986: 22). Küçük Ali, Çemişgezek, Sağman, Pertek ve Mazgird sancağı mukataalarının peşin ödemesini yaparak tasarruf hakkına sahip olmuştur. Malikâne şartları gereği Küçük Ali'nin yıllık ödemeleri de yapması gerekmektedir. Ancak Küçük Ali

² Timar sisteminin tatbik edildiğine yönelik görüşler için bkz. (Köprülü, 2009: 76-102; Cin, 1978: 90-96; Öztürk, 2012: 157-208; İnalçık, 2012: 168-173; Ünal, 1975: 30; Beldiceanu, 1985: 18).

³ Çemişgezek, Sağman, Pertek ve Mazgird sancağı hakkında detaylı bilgi için bkz. (Ünal, 1999: 32-51).

⁴ Adet-i ağnam vergisi koyun, keçi gibi küçükbaş hayvandan alınan bir vergi türüdür (Emecen, 1998: 478; Ünal, 2011: 10; Pakalın, 1971: 20; Kazıcı, 2019: 18).

⁵ Sıra dışı bir vergi türü olan avarız ekseriyetle savaş zamanlarında ihtiyaç duyulduğu hallerde toplanmaktadır (Karpat, 2019: 99; İnalçık, 2018: 10; Halaçoğlu, 2014: 65; Sahillioğlu, 1991: 109).

⁶ Kapıkulu ocaklarından biri olan Cebeci Ocağı silahların temini, yapımı ve korunmasından sorumludur. Yine Cebeci Ocağı muharebe zamanında bu silahları cepheye götürmekle görevlidir (Uzunçarşılı, 1988: 3; Kılıçarslan, 1993: 182).

⁷ Masar ile Muharrem, Safer, Rebiü'l-evvel, Recec ile Rebiü'l-ahir, Cemaziye'l-evvel, Cemaziye'l-ahir, Reşen ile Recep, Şaban, Ramazan ve Lezez ile Şevval, Zilkade, Zilhicce ayları kastedilmektedir (Aralı, 2017: 589).

bu şartlar dışında keyfi hareketlerde bulunarak hak ve yükümlülüklerini yerine getirmemiştir. İşte bu çalışma Küçük Ali'nin malikâne mutasarrıfı ve voyvodası olarak hem devlet hazinesine hem de halka yaşatmış olduğu zulüm ve tagallübe odaklanmaktadır.

Konuyla ilgili literatür taraması yapıldığında ismi Küçük Ali olan iki çalışmanın mevcut olduğu görülmektedir. Bunlar Buket Çelik'in "Âyanlık ile Eşkıyalık Arasında Osmanlı Taşrasında Küçük Ali Sorunu (1752-1763)" ile Mahmut Şakiroğlu'nun "Çukurova Tarihinden Sayfalar 1. Payas Ayanı Küçük Ali Oğulları" adlı çalışmalarıdır. Niksar ve Payas'ta aynı isimle ortaya çıkan bu kişileri benzer kılan husus eşkıyalıkları ve zulümleridir. Bu şehirleri eşkıya ve ayan olarak hakimiyetleri altında alan Küçük Alilerin yaratmış oldukları sorunlar XIII. yüzyılda meydana gelmiştir (Çelik, 2019: 87-108; Şakiroğlu, 1991: 103-139). Çalışmamızın öznesi olan Küçük Ali'nin ise Diyarbakır'de yaratmış olduğu sorunlar XVII. yüzyıl sonu ile XVIII. yüzyıl ortalarında meydana gelmiştir. Niksar, Payas ve Diyarbakır'de bu üç ismin yakın dönemlerde ortaya çıkmasının nedeni Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla beraber malî sıkıntıları gidermek amacıyla uygulamaya konulan malikâne sistemidir. Bu sistemi, yereldeki seçkinler ve askerî zümreye mensup kişiler yürütmüşlerdir. Bölgelerindeki gelir kaynaklarının kontrolünü malikâne sistemi sayesinde ele alan bu kişiler, ayanlığın gelişmesinde de rol oynamışlardır (Çelik, 2020: 95, 96). Küçük Ali de bu sistem sayesinde Çemişgezek, Sağman, Pertek ve Mazgird'deki kaynakların kontrolünü ele geçirmiştir. Bu bağlamda dolaylı olarak Küçük Ali de ayan olarak ifade edilebilir.

Söz konusu dönem çerçevesinde Niksar ve Payas'taki Küçük Aliler ile ilgili çalışmalar mevcut olmasına rağmen Diyarbakır'deki Küçük Ali ile ilgili herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir. Bu çalışma ile Osmanlı taşrasında yerel bir gücün zulüm ve zorbalıkla oluşturduğu gerilim ekseninden kurtulmaya çalışanların, Divan'daki adalet taleplerine değinilerek literatüre katkı sağlamayı amaç edinilmiştir.

Küçük Ali'nin Görevleri

Malikâneci sıfatı ile Çemişgezek, Sağman, Pertek ve Mazgird sancaklarını zorba yönetimin merkezi haline gelmesine sebep olan Küçük Ali, şikâyetlerde mutasarrıf ve sabıkan Mirlivâ⁸ payesiyle Çemişgezek voyvodası olarak geçmektedir (BOA, A. {DVNSSKT. d. 40,⁹ 454/ 2077; BOA, A. {DVNSSKT. d. 48, 391/4; BOA, A. {DVNSSKT. d. 33, 603/2; BOA, AE.SAMD. III., 157/15377; BOA, A. {DVNSSKT. d. 40, 152/781). Küçük Ali'nin bu görevlerinden mutasarrıf, herhangi bir makam veya memuriyeti elinde bulunduran, tasarruf eden kişi manasına gelmektedir. Mutasarrıf kelimesi bu anlamların haricinde ayrıca sancak ya da liva idarecisi olarak anılmıştır. Sıkça kullanılan bir diğer anlamı ise malikâne, timar ve hasa sahip olmaktır (Satış, 2015: 546; Örenç, 2020: 377).

Küçük Ali'nin mutasarrıf unvanı dışında bir diğer unvanı eski mirlivâ payesiyle Çemişgezek voyvodasıydı (BOA, A. {DVNSSKT. d. 37, 407/1650; BOA, A. {DVNSSKT. d. 40, 152/781; BOA, A. {DVNSSKT. d. 40, 179/875; BOA, A. {DVNSMHM. d. 116, 47/193; BOA, A. {DVNSMHM. d. 116, 297/1223). Malî bir terim olan voyvoda, vergi tahsil eden görevli anlamına gelmektedir. Voyvoda söz konusu vergi tahsilini, vergi gelirine sahip kişilerden aldığı yetki doğrultusunda kendi adına ya da başkası adına yapmaktadır (Küpelî, 2018: 20; Başarır, 2016: 60; Cabbar, 2017: 18).

Çemişgezek, Sağman, Pertek ve Mazgird sancaklarında malikâne mutasarrıfı ve voyvodası olarak ön plana çıkan Küçük Ali'nin bu unvanları onun hem idarî hem de malî ve askerî görevlerde bulunmuş olduğunu göstermekteydi. Küçük Ali'nin tüm bu görevleri dahilinde belirli yetki ve sorumlulukları bulunmaktaydı. Zira Osmanlı taşra teşkilatında bu nevi görevlerde bulunanların, halkın emniyetini sağlamaları, adaleti temin etmeleri, kanun ve emirlere riayet etmeleri, zulmü engellemeleri ve haksızlıkları ortadan kaldırmaları gerekmektedir (İnalçık, 1995: 550; Yücel, 1988: 158). Fakat Küçük Ali ne zulmü engelleyebilmiş ne de haksızlığı ortadan kaldıramıştır. Bunu başaramayan Küçük Ali bir de zulmün faili olmuştur.

⁸ Askerî bir terim olan mirliva Osmanlılarda bir veya iki yıldızlı tuğgeneral ve tümgeneralin karşılığı olarak kullanılmaktaydı. Bu unvana sahip kişiler devletin üst görevli tabakasını oluşturmaktaydı. Askerî bir unvan olan mirliva ayrıca klasik dönemde sancak beyi rütbesi olarak da kullanılmaktaydı (Alpar, 2018: 4).

⁹ 40 numaralı Atık Şikâyet Defteri arşivde, 114/1 Mühimme Defteri olarak kayıtlıdır. Fakat çalışma içerisinde yapılan atıflarda 40 numaralı Atık Şikâyet Defteri kaynak olarak gösterilecektir.

Zulmün Faili: Küçük Ali

Küçük Ali'nin halka yaşatmış olduğu zulümleri 1698/1699 yılında ortaya çıkmıştır. Şikâyetlere yansdığına göre Küçük Ali ve zulüm paydaşı Karaçorlu Osman, Pertek, Sağman ve Mazgird reayasından zorla akçe almışlardır. Küçük Ali'nin paydaşı Karaçorlu Osman kendisi gibi voyvodaydı (BOA, A. {DVNSMHH. d. 123, 35/178; BOA, C.ML., 628/25803; BOA, C.DRB., 37/1836; BOA, AE.SMST.III., 237/18858). Her iki voyvodanın talebine karşılık reaya, kanunların belirlediği ölçüde ve vergi defterlerinde yazılan miktarlarda vergilerini ödemeye razıydılar. Ancak Küçük Ali ve Karaçorlu Osman razı olmalarına kanaat etmeyerek, kanun ve defterden fazla şekilde akçelerini almışlardır. Keyfi ve kanunsuz vergi toplamak zulümdü ve bu zulmü en fazla kamu hizmetlileri işlemekteydi (Mumcu, 2007: 6). Reyanın özellikle kanun ve defteri vurgulamasına karşın Küçük Ali ve Karaçorlu Osman da bir kamu hizmetlisi olarak buna kanaat etmeyip, zulmetmişlerdir. Kanaatsizlik karşısında reaya, haksızlığa uğradığını düşünerek 1703 yılında Divan-ı Hümayun'a giderek şikâyetçi olmuştur.¹⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nda haksızlığa uğradığını düşünen herkes şikâyetini ilgili mercilere iletme hakkına sahipti (Taş, 2007: 189). Bir kişi gerek kendi şahsına gerekse de ammeyle ilgili kanun ve nizama aykırı gördüğü bütün hususlarla ilgili şikâyetini yerel mahkemeye veya Divan-ı Hümayun'a iletebilmekteydi (Sarıyıldız, 2010: 2; Armağan, 2015: 2020). Küçük Ali'nin zulmüne maruz kalan reaya da şikâyetini Divan-ı Hümayun'a iletmıştır. Reyanın bu şikâyeti onların siyasal bir beceriye sahip olduğunu göstermekteydi (Faroqhi, 2021: 286). Divan da bu siyasal beceriye sahip reyanın şikâyeti üzerine kazaya mübaşir tayin etmiştir.¹¹ Olayın çözümü artık mübaşire bırakılmıştır (BOA, A. {DVNSSKT. d. 37, 407/1650).

Yine 1703 yılında Divan'a gönderilen bir mektupta bundan evvel Küçük Ali ve Karaçorlu Osman'ın ahvallerinin sual olunmak üzere mübaşir tayin edildiği belirtilmektedir. Mektupta yer alan bilgiye nazaran Küçük Ali ve Karaçorlu Osman'ın zulümlerine bir paydaş daha eklenmiştir. O da yol kesen eşkiyaydı. Eşkiyayla iş birliği yapıp fesat ve şekavetlerine devam eden Karaçorlu Osman ve Küçük Ali durmak bilmiyordu. Bitmek bilmeyen zorbalıkları üzerine Çemişgezek, Pertek, Sağman ve Mazgird reayası ile şehrin ileri gelenleri arz-ı mahzarlar¹² ve ilamlar ileterek bu zorbalıktan kurtulmak istemişlerdir. Ancak tüm bunlara rağmen gerek Küçük Ali gerekse de Karaçorlu Osman ve eşkiya zulümlerine devam etmişlerdir. Çünkü zulüm ve zorbalık onların alışkanlığı haline gelmiştir. Bu alışkanlık ise şikâyetle *âdet-i müstemirre* kelimesi ile ifade edilmiştir. Bu kelime söz konusu suç ve zulümlerin birçok defa işlendiği ve alışkanlık haline geldiği anlamına gelmektedir (Aykan, 2018: 15). Nitekim bu şikâyet zaten bunun bir alışkanlık haline geldiğini kanıtlamaktadır. Söz konusu bu alışkanlığın devam etmesi üzerine Divan olayın incelenmesi için Kapıcıbaşı Mustafa'yı mübaşir olarak tayin etmiştir. Mübaşir Mustafa yapılan incelemeler sonucunda arz ve ilamı Divan'a iletmıştır (BOA, A. {DVNSSKT. d. 40, 30/198).

Aynı yıllarda Çemişgezek, Pertek, Sağman ve Mazgird kazaları ahalsinin şikâyetine göre Küçük Ali her kazadan fazladan on altı kise akçe ve bu akçelerden de fazla hizmet adı altında akçeler almıştır. Hizmet adı altında alınan bu akçeler yine kanun ve defterlerde belirlenen ölçüden fazla şekilde alınmıştır. Ancak Küçük Ali fazladan aldığı akçelerle de yetinmemiştir. Öyle ki *yedi yüz süvari ve piyade adam ile abalının üzerlerine konup müft ve meccanen yem ve yemeklik ve sair zahirelerini* almıştır. Bedavadan zahire ve yiyeceklerini ahali üzerinden sağlayan Küçük Ali, ayrıca birçoğunun da emval ve erzaklarını yağmalamıştır. Nihayeti olmayan zulüm ve haksızlığa maruz kalan ahali, yağmager Küçük Ali'den şikâyetçi olmuştur. Şikâyetlerin artması üzerine Divan, Küçük Ali'nin yakalanıp hapsedilmesini ve aldıklarının geri vermesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d. 40, 74/417).

Küçük Ali'nin halk üzerindeki haksız yaptırımları ve uygulamalarıyla ilgili bir diğer şikâyet 1706 yılında Divan'a iletilmiştir. Şikâyete göre Küçük Ali yaklaşık üç yüz atlı ile tasarrufunda bulunan kaza ve köylere girip yem ve yemeklik gibi zahireleri bedavadan almıştır. Bu zahirelerle birlikte ayrıca birçok kişiyi birer *babane* ile hapsedip ellerindeki akçeleri alıp, emval ve erzakları yağmalamıştır. Hapsetmenin gerekçesi olmadığından ötürü bu gerekçesizlik bahane kavramı ile karşılanmıştır. Yağmagerliğine devam eden Küçük Ali'nin kaza ahalsine verdiği zarar sonucunda ahalsinin şikâyet etmekten başka yolu kalmamıştır. İletilen şikâyet sonrasında Divan, Başmuhasebe Defterleri'ne başvurarak inceleme yapmıştır. Çünkü bu defterler mukataat ve malikâneye ait her

¹⁰ Kadın veya erkek fark etmeksizin haksızlığa uğradığını düşünen herkes adaletin mekanizması sayılan Divan-ı Hümayun'a baş vurabilmekteydi (Mumcu, 2020: 79; Singer, 2008: 145; Ekinci & Torkak, 2022: 199).

¹¹ Kanunsuzluk hüküm sürdüğü zamanlarda merkezden taşraya gönderilen mübaşirler burada şikâyete konu olmuş bazı davaların çözümünde önemli bir rol oynamışlardır (Tuğluca, 2016: 77; Heyd, 1967: 17; Heyd, 1973: 228).

¹² Bütün bir kaza halkının toplu şekilde Divan-ı Hümayun'a ilettiği dilekçeye arz-ı mazhar denir (İnalçık, 2017: 65).

türlü hesap kayıtlarını ihtiva etmektedir (Emecen, 1992: 134). Divan, defterler üzerinden yaptığı incelemenin ardından malikânenin Küçük Ali'nin üzerinde olduğunu ancak haksız uygulama ve taleplerinden dolayı halkın rencide edildiğini belirtmiştir. Yine Divan, Küçük Ali'nin gasp ettiği ve yağmaladığı eşyaların halka geri verilmesini istemiştir (BOA, A. {DVNS. MHM. d.115, 169/705).

Küçük Ali'nin zalimâne hareketleri 1707 yılında da devam etmiştir. Pertek kazası ahalisinin şikâyetine göre kendileri kanunen üzerlerine düşen vergileri ödemeye razı olmalarına mukabil Küçük Ali fazladan *kendisi için* beş kise akçe almıştır. Şikâyetteki *kendisi için* kelimesi Küçük Ali'nin şahsi çıkarlarına yenik düştüğünü vurgular niteliktedir. Küçük Ali bununla da yetinmemiş ayrıca şikâyetçi olan halka *siz beni niçin şikâyet eylediniz* diyerek üç yüz atlı adam ile karyeyi basmıştır. Burada nice eşyayı gasp eden ve yağmalayan Küçük Ali, maddî zararın da ötesine geçerek şiddete başvurmuştur. Öyle ki üç kadını yaralayıp ve on dört adamı hapsederek şiddet uygulamıştır. Şiddete maruz kalan dört adamın hali şikâyetinde *şiddet-i sitâde dört nefer kimesnelerin ayakları düşüleb* şeklinde geçmiştir. Bu bilgiye nazaran yaşanan şiddet sonrasında dört adamın ayakları zarar görmüştür. Küçük Ali'nin bitmek bilmeyen zulmü artık halkın hem canına hem de malına zarar vermiştir (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 48, 391/4).

Güç ve Rüşvet

Küçük Ali'nin zalimlik ve zorbalığının gücü, şikâyetlerde onun *şaki*, *zaleme* ve *mütegalibe* olarak adlandırılmasında etken olmuştur (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 40, 454/2077; BOA, A. {DVNSŞKT. d. 48, 391/2; BOA, A. {DVNSŞKT. d. 63, 275/2; BOA, A. {DVNSAHK.DB. d. 1, 16/6; BOA, A. {DVNSAHK.DB. d. 1, 41/1). Genellikle zorba ve derebeyi diye adlandırılan mütegalibe kaza içerisinde belirli bir güce ve mevkiye sahiptir (Faroqhi, 2016: 64; Şemseddin Sami, 2004: 1281). Bu gücü zorla akçe alarak veya fazladan vergi taleplerinde bulunarak sağlamaktaydı. Tabi güçlerine güç katan arkalarında bir de kuvvet bulunmaktaydı. Bu kuvvet eşkıya olabileceği gibi ehl-i örf ve ehl-i şer' de olabilmekteydi (Özkaya, 2014: 73-80; Metin, 2022: 130; Günay, 2007: 31). Şaki, zaleme ve mütegalibe şeklinde tanımlanan Küçük Ali'nin arkasındaki kuvvet eşkıyaydı. Diğer bir kuvvet ise rüşvetti.

Rüşvet en fazla kamu hizmetlisi tarafından alınmaktaydı (Mumcu, 2005: 11). Sosyal bir sorun olarak kabul edilen rüşvet Osmanlı'da memur atamalarında, malî ve askerî işlerde yaygın olarak görülmekteydi. Halbuki rüşvet almak da vermek de bir suçtu. Bunu yapanlara karşı ağır cezalar verilmesine rağmen çaresi olmayan bir hastalık gibi devam etmiştir (Fulin, 2019: 26-29). Defterdar Sarı Mehmet Paşa, rüşvet hastalığının bir ilacı bulunmadığını ve buna karşı en iyi yöntemin uzak durmak ve perhiz etmek olduğunu belirtmektedir. Zira zulmün ekserisi rüşvetten kaynaklanmaktaydı (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1969: 44-48). Rüşvet hem zulmün hem de zorbalığın başlangıcıydı (Kâtip Çelebi, 2007: 86). Rüşvetten uzak durmayan idareciler şahsi çıkarlarına ve zengin olma meyline yenik düşüyorlardı (Gelibolulu Mustafa Ali, 2015: 154). Bu da onları zulmün ve rüşvetin baş oyuncusu yapıyordu. Söz konusu bu baş oyuncularından biri de Küçük Ali'ydı. Küçük Ali'nin rüşvet aldığı iddia eden ise Pertek, Sağman ve Mazgird kazaları ahalisiydi. 1707 yılındaki şikâyete göre Küçük Ali rüşvet almadığı sürece halkın meramını kadiya iletmesine izin vermemekteydi. Küçük Ali şikâyetçi olmanın bedelini rüşvet almak şeklinde hesaplamıştır. Burada Küçük Ali ile birlikte kadı da aynı kefedeydi. Zira Küçük Ali, *bila emri şerif* topladığı akçeleri kadiya vermiştir. Yerel idarenin bel kemiği olan kadı (Faroqhi, 2017: 31) ise aldığı akçeler ile susup geri çekilmiştir. Halbuki kadı taşradaki halk ile merkezdeki hükümdar arasında köprü görevi görmekteydi (Darling, 2022: 342). Lakin kadının para karşısındaki adaletsizliği yerel dinamikleri olumsuz etkilemiştir. Öyle ki adaletin mekânında, adalet ve hukuk adamı olan kadı aldığı akçeler ile adaletsizliğin temsilcisi olmuştur (Ortaylı, 2020: 11). Kadıyı geri plana çıkaran Küçük Ali, mekânın boşluğundan faydalanarak mahkemeye kendi tarafından adam koymuştur. Adamının kendi çıkarlarına yönelik hareket etmesi için de cebine on beş-yirmi kuruş bırakmıştır. Bu adamın görevi Küçük Ali ile ilgili biri merkeze gidip şikâyet ederse bunun haberini ona iletmektir. İletilen bu haber neticesinde Küçük Ali de şikâyetleri önleyebilecekti. Fakat düşündükleri gibi olmamıştır. Çünkü ahali toplu şekilde merkeze gidip Divan'a şikâyetlerini iletmişlerdir (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 48, 391/2). Halk şikâyetini iletmesine rağmen bunun gerisinde de yerel mahkemede problem bulunmaktaydı. Küçük Ali'nin hukukî süreçlerin merkezi aktörü sayılan kadiya (Aykan, 2016: 160) para verip susturması ve mahkemeye kendi adamlarından biri koyması yerel mahkemelerin dış etkilere karşı açık olduğunu göstermekteydi (Ergene, 2003: 124; Torkak, 2023: 239). Bu da Küçük Ali gibi yerel güçlerin mahkemeyi kendi lehine kullanmasını sağlamaktaydı

Hapis ve Serbest Bırakılma Arasında Küçük Ali

Yerel mahkemeyi dahi kendi çıkarlarına uygun kullanan Küçük Ali'nin 1698-99 yılında başlayan zulüm ve taaddisi 1743 yılına kadar devam etmiştir. Nitekim bu yıllar arasındaki şikâyetlerde Küçük Ali'nin adamlarıyla birlikte köyleri basıp ahaliye zorla akçe aldığı, bedavadan yem, yemeklik ve zahire aldığı, gasp ve yağma olaylarında bulunduğu, ahaliye haksız yere hapis ve katlettiğine yönelik şikâyetler bulunmaktadır. Bu şikâyetlerde Küçük Ali'nin zulmünün nihyeti olmadığı ve halkın dağıldığı, bulunduğu yeri terk etmek zorunda kaldığı ve perişan bir duruma düştüğü belirtilmektedir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 39, 119/503; BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 39, 479/1988; BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 39, 480/1991; BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 48, 392/2).

Halkın bu hale gelmesi ve artan şikâyetler sonucunda tasarruf ettiği malikânenin Küçük Ali'den alınmasına ve Diyarbakir Kalesi'nde hapsedilmesine karar verilmiştir. Malikâne şartları dışında ahaliye çeşitli adlar altında yük yükleyen ve zulmeden Küçük Ali malikâneci olarak hiçbir hak ve yükümlülüklerini yerine getirmemiştir. Halka yaptıkları dışında mukataanın senelik malını dahi çeşitli sebeplerle ödemekten imtina etmiştir. Hapsedilmesine karar verilen Küçük Ali hem mukataayı hem de yatırdığı muacceleli kaybedecekti. *Zulüm ve gâşım*¹³ olduğu *mutebakkak* olan Küçük Ali'nin böylece malikânesi satılacak ve kendisi hapsedilecekti (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 40, 152/781; BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 40, 179/875; BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 40, 454/2077). Diyarbakir Kale'sinde hapsedildikten sonra ise durumunun Divan'a geri bildirilmesi istenilmiştir. Verilen emirler doğrultusunda Küçük Ali bir an evvel hapsedilmesi istenilmiştir. Küçük Ali'nin hapsedildiğini kardeşinin serbest bırakılma talebinden anlamaktayız. Kardeşi, Küçük Ali'nin kalede mahpus olduğunu ve halinin *mükedder* olması hasebiyle serbest bırakılması istemiştir (BOA, A. {DVNSMHHM. d. 116, 297/1223). Ancak tüm bu emirler ve kararlar, eşkıyanın Çarsacak tarafında zuhur etmesiyle son bulmuştur. Halbuki 1708 yılında Divan-ı Hümayun'dan Diyarbakir valisine gönderilen hükümde eşkıyanın defi için dahi olsa hiçbir şekilde Küçük Ali'nin serbest bırakılmaması istenilmiştir. Fakat Diyarbakir valisi, eşkıyanın ortaya çıkması sonucunda Küçük Ali'yi serbest bırakmıştır. Hatta Küçük Ali'nin zimmetinde olan hazine malı için de birkaç kişiden kefalet almıştır. Söz konusu durum merkeze iletilmesi neticesinde Divan, Küçük Ali'nin bir an evvel yakalanıp hapsedilmesini istemiştir. Öyle ki yakalanıp hapsedilmediği takdirde Küçük Ali'ye verilecek cezaların valiye verileceğini söyleyerek durumun ehemmiyetine dikkat çekmiştir (BOA, A. {DVNSMHHM. d. 115, 572/2539). Fakat 1711 yılında bu kararlara uyulmadığı görülmektedir. Küçük Ali'nin eşkıyayı bertaraf ettiği ve bundan dolayı mukataanın tasarrufuna devam etmesi talep edilmiştir (BOA, AE.SAMD.III., 157/15377). Yerel güç aktörü Küçük Ali'nin yerel ve merkezi politikada sağlamış olduğu bu egemenliğinin karşılığı mukataanın tasarrufuna devam etmesi isteği olmuştur. Devlete olan borcunu ödemeyip hazineyi *garet ve tuğyan* eden, bu da yetmezmiş gibi halka zulüm ve zorbalıklarda bulunan (BOA, A. {DVNSMHHM. d. 116, 47/193; BOA, A. {DVNSMHHM. d. 120, 115/449; BOA, A. {DVNSMHHM. d. 122, 144/417; BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 64, 640/1; BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 33, 603/2) Küçük Ali'nin mukataa tasarrufuna devam etmesi talebi kabul edilmemiştir. 1712 yılından itibaren mukataa Küçük Ali'nin üzerinden alınıp on bir kuruş muaccele ile Hasan'a tevcih edilmiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 58, 414/3). Hasan'a tevcih edilmesiyle Küçük Ali'nin Çemişgezek, Sağman, Pertek ve Mazgird sancaklarında oluşturmuş olduğu gerilim eksenini kaybetmeye başlamıştır.

Eşkıyayı bertaraf etmek için serbest bırakılan Küçük Ali'nin aslında kendisi bir şakiydi ve yeri geldiğinde eşkıyayı bertaraf etmekten ziyade başına toplayıp onlarla ittifak edebilirdi (BOA, A. {DVNSMHHM. d. 120, 115/449). Nitekim 1714 yılındaki şikâyete göre Küçük Ali, iki yüz kadar tüfek kullanan adam ile eşkıyaya yardım etmiştir. Kaza ahalisinin evlerini basan Küçük Ali, mübaşire de bir miktar akçe verip onu kovmuştur. Şikâyetler sonucunda kazaya tayin olunan mübaşire akçe verip kovan Küçük Ali, verdiği kadar fazla da akçesini almıştır (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 63, 275/2).

Gerilim Ekseninin Gerisinde Madun Halk

Küçük Ali'nin zulüm ve zorbalıkla oluşturduğu gerilim ekseninin gerisinde halkın bir direniş gösterisinde bulunduğu görülmektedir. Bu gerilim ekseninde halkın sesinin yükseleceği kürsü Divan-ı Hümayun olmuştur. Çünkü Divan-ı Hümayun güçsüz olanların seslerinin çıktığı ve yükseldiği bir merci idi (Peirce, 2005: 492). Bu

¹³ Zalim anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 1999: 279).

mercide Küçük Ali'nin zulmüne maruz kalan madun halk, baskın olana karşı direnerek bir hak arayış çabasını sürdürmüştür.

Küçük Ali'nin karşısında özne olmayan bir özne ve konumu olmayan bir konum işgal eden madunlar, Divan'da şikâyetini ileterek hem konumlarını hem de etkin bir özne olduklarını göstermekteydiler (Afacan, 2010: 18). Nitekim şikâyetlerdeki madunun seslerine kulak verdiğimizde etkin bir özne oldukları açık bir şekilde görülmektedir (Erdoğan, 1999-2000: 12).

Etkin bir özne olan halk, adaletin şemsiyesi altına sığınarak adaletin mekânında, adaletsiz bir kamu görevlisinin ki bu Küçük Ali'nin düzeltilmesi için taleplerde bulunmuşlardır (Özok Gündoğan, 2015: 197). Bu taleplere karşılık Divan da *aldıklarının geri verilmesini, zulüm ve taaddüsünün men' u def* olunmasını istemiştir. Hatta zulmü önlemek ve adaleti sağlamak için yereldeki kadıya, naibe veya valiye sürekli emirler göndererek kontrol mekanizmasını güçlü tutmaya çalışmıştır (Darling, 2019: 368). Fakat merkezi iktidarın zayıflamaya başlaması, savaşlar ve malî sıkıntılarının olduğu dönemlerde her ne kadar yerelde bu kontrol mekanizmasını aktif tutmaya çalışmışsa da bir denetim boşluğu olmuştur (Torkak, 2023: 294). Dolayısıyla bu boşluklar yerelde Küçük Ali gibi davranışlar sergileyen sınıflar tarafından doldurulmuştur. Bu sınıf keyfi davranan, şahsi çıkarlarına yenik düşüp belirli bir hukuksal dayanağı olmayan hareketler sergilemekteydi (Taburoğlu, 2021: 135). Keyfi hareketlerin temelinde ise zulüm yer almaktaydı. Zulmün etkisi öznenen nesneye geçmekteydi (Orman, 2018: 38). Küçük Ali'nin Çemişgezek, Sağman, Pertek ve Mazgird sancaklarındaki zulüm etkisi de halka geçmiştir. Bu bağlamda zulüm eyleminin öznesi Küçük Ali, nesnesi ise halk olmuştur. Halk da bundan kurtulmak için şikâyetlerini Divan'a ilemişlerdir. Zira bunu ancak adalet sağlayabilirdi. Çünkü adalet suçun karşılığı bir bedeldi. Suçla bozulan denge de ancak adalet ile tekmil edilebilirdi (Keskintaş, 2017: 29).

Tüm bunlara karşı Küçük Ali yalnız değildi. Foucault'un belirttiği gibi bir iktidar değil, birçok iktidar vardı ve bu yerel iktidarlara, iktidar halkalarıyla birlikte hareket ediyorlardı (Foucault, 2014: 145). Bu halkalar Karaçorlu Osman, kadı ve eşkiyaydı. Küçük Ali ile birlikte hareket eden bu şahıslar zulüm, şiddet ve zorbalık dışında yerel mahkemeyi de kendi çıkarlarına alet ediyorlardı. Bu alet olma durumu yerel hukukun, iktidar ve iktidar halkaları karşısında aciz kalmasıyla ortaya çıkıyordu (Ekinci & Torkak, 2022: 600).

Sonuç

Yönetmel ve idareci kimliğini zulüm, şiddet ve zorbalıkla kötüye kullanan Küçük Ali şahsi çıkarlarını yenik düşerek kendisine eylem özgürlüğü sağlayan bir gerilim ekseni oluşturmuştur. Bu eksende Küçük Ali, kanun ve defterden ziyade akçe almış, halktan zorla zahire sağlamış, katletmiş, hapsedmiş, şiddet uygulamış, rüşvet almış ve zulmetmiştir. Tüm bu eylemlerin faili olan Küçük Ali zaman zaman eylemlerine paydaşlar ekleyerek, gerilim ekseninin şiddetini daha da artırmıştır. Böyle bir ortamda eylemin nesnesi olan halkın tek çıkış yolu şikâyet etmek olmuştur. Ancak şikâyet etmenin yolu yerelde tıkanmıştır. Çünkü Küçük Ali halkın kendisini şikâyet etmelerini engellemiştir. Hatta *siz beni nasıl şikâyet edersiniz* diyerek halkın gözünü korkutmuştur.

Yerelde meramını iletemeyen halk da başka çıkış yolu aramıştır. Bu çıkış yolu ise Divan-ı Hümayun olmuştur. Küçük Ali'nin zulmüne maruz kalan halk, Divan'a giderek haklarını aramışlardır. Haksızlığın karşısında haklı olduğunu düşünen halk, hakkını ancak bu şekilde arayabilir ve duyulmayan seslerini ancak bu şekilde duyurabilirlerdi. Nitekim merkeze iletilen şikâyetler sonucunda Küçük Ali hapsedilmiştir. Fakat Küçük Ali yalnızca halka uyguladığı zulümlerden ötürü hapsedilmemiştir. Bunun yanı sıra malikâneci olarak devlet hazinesine ödemesi gereken meblağı da ödememiştir. Zulmün üstüne bir de yerine getirmediği hak ve sorumluluklar onun Diyarbekir Kalesi'nde hapsedilmesine neden olmuştur. Ancak Çarsacak tarafında eşkiyanın ortaya çıkıp, şiddetini arttırması sonucunda Diyarbekir valisi, Küçük Ali'yi serbest bırakmıştır. Valinin bu tutumu üzerine Divan, valiye hüküm göndererek Küçük Ali'nin bir an evvel yakalanıp hapsedilmesini istemiştir. Hatta yakalanmadığı takdirde Küçük Ali'ye tertip edilecek cezaların kendisine tertip edileceğini belirtmiştir. Divan'ın bu hükmüne rağmen nihai olarak Küçük Ali serbest bırakılmıştır. Serbest kalan Küçük Ali, eşkiyayı Çarsacak tarafından uzaklaştırmıştır. Bu uzaklaştırma neticesinde Küçük Ali'nin mukataa tasarrufuna devam edilmesi talep edilmiştir. Fakat bu talep yerine getirilmeyerek mukataa tasarrufu Küçük Ali'den alınmıştır.

Kaynakça

- Acun, F. (2002). Klasik dönem eyalet idare tarzı olarak timar sistemi ve uygulaması. *Türkler Ansiklopedisi*, c. 9, 899-908.
- Afacan, S. (2010). Çevirmenin önsözü. T. Atabaki (Der.). *Devlet ve maduniyet Türkiye ve İran'da modernleşme, toplum ve devlet*, içinde (ss. 13-20). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Afyoncu, E. (2013). Zeâmet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 44, 162-164.
- Alpar, G. (2018). Osmanlı'nın son döneminde ordu yapısı ve savaş kültürü. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 1-20.
- Apalı, A. (2017). Osmanlı Devleti'nde mevacib defterleri ve bazı doğu kalelerindeki cebeciyânların mevacib muhasebe kayıtları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 587-599.
- Armağan, S. (2015). *İslam hukukunda temel hak ve hürriyetler*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Aykan, Y. (2016). *Rendre la justice à Amid: procédures, acteurs et doctrines dans le contexte Ottoman du XVIIIème siècle*. Brill.
- Aykan, Y. (2018). A legal concept in motion: the 'spreader of corruption' (sa'ibi'l-fesad) from qarakhanid to Ottoman jurisprudence. *Islamic Law and Society*, 1-19.
- Aytekin, E. A. (2022). *Üretim düzenleme isyan: Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak meselesi, arazi hukuku ve köylülük*. Dipnot Yayınları.
- Barkey, K. (2011). *Farklılıklar imparatorluğu Osmanlılar* (E. Kılıç, Çev.). Versus Kitap.
- Başarı, Ö. (2016). Muhallefât kayıtları ışığında XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı taşra görevlilerinden Diyarbekir voyvodalarının terekeleri. *Belleten*, 80 (287), 59-84.
- Batmaz, E. (1996). İltizam sisteminin XVIII. yüzyıldaki boyutları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18, 39-50.
- Beldiceanu, N. (1985). *XIV. yüzyıldan XVI. yüzyula Osmanlı Devleti'nde timar*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). Teori Yayınları.
- Berkes, N. (2020). *Türkiye iktisat tarihi*. Yapı Kredi Yayınları.
- BOA, (Ali Emiri-II. Ahmed) AE.SAMD.III., 157/15377.
- BOA, (Ali Emiri-II. Mustafa) AE.SMST.II., 120/ 13082; 86/ 9238; 128/ 14053.
- BOA, (Ali Emiri-III. Mustafa) AE.SMST.III., 237/18858.
- BOA, (Bab-ı Asafî-Atık Şikâyet Defterleri) A. {DVNSŞKT. d., 33, 37, 39, 40, 48, 58, 63, 64.
- BOA, (Bab-ı Asafî-Diyarbekir Ahkâm Defterleri) A. {DVNSAHK.DB. d. 1.
- BOA, (Bab-ı Asafî-Mühimme Defterleri) A. {DVNSMHM. d. 115, 116, 120, 122, 123.
- BOA, (Cevdet-Darphane) C.DRB., 37/1836.
- BOA, (Cevdet-Maliye) C.ML., 628/25803.
- BOA, (İbnülemin-Maliye) İE.ML., 82/7663.
- Cabbar, H. (2017). *XVIII. yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda voyvodalık ve Denizli voyvodası Tavaslı Ömer Ağa* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı maliyesinde bunalım ve değişim dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a mali tarih)*. Alan Yayıncılık.
- Cihan, R. (2017). XVIII. yüzyıl Osmanlı iktisâdî düzeninde vergiler: "fetâvâ-yı Abdürrahim" örneği. S. Kaya, H. Şahin (Ed.). *Osmanlı'da Fıkâh ve Hukuk*, içinde (ss. 113-131). Mahya Yayınları.
- Cin, H. (1978). *Osmanlı toprak düzeni ve bu düzenin bozulması*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

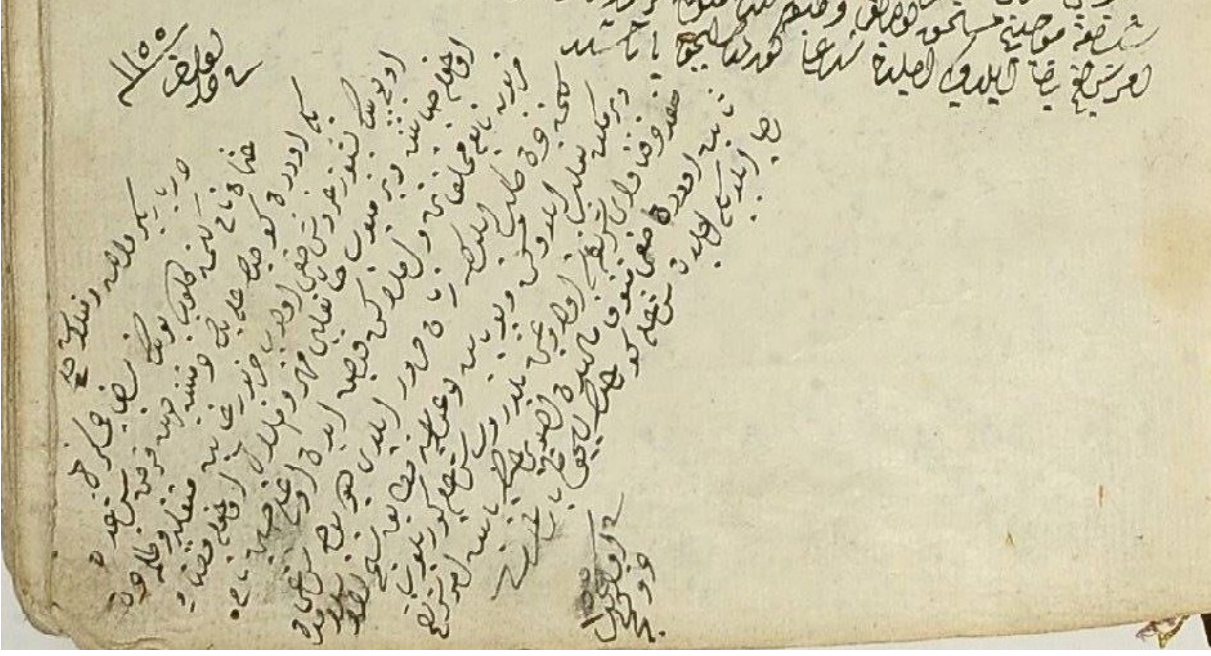
- Çelik, B. (2019). Âyânlık ile eşkıyalık arasında: Osmanlı taşrasında Küçük Ali sorunu (1752-1763). *OTAM*, 46, 87-108.
- Çelik, K. (2020). Harputlu bir âyan: Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FUHAD)*, 7 (14), 95-110.
- Darling, L. T. (2015). Nasihatnameler, icmal defterleri, and the timar –holding Ottoman elite in the late sixteenth century– part II, including the seventeenth century. *Osmanlı Araştırmaları*, 45, 1-23.
- Darling, L. T. (2017). Historicizing the Ottoman timar system: identities of timar-holders, 14th to 17th centuries. *Turkish Historical Review*, 8, 145-173.
- Darling, L. T. (2019). *Gelir artışı ve kanuna uygunluk (Osmanlı İmparatorluğunda vergi toplanması ve maliye yönetimi (1560-1660))*. Alfa Yayınları.
- Darling, L. T. (2022). *Ortadoğu'da sosyal adalet ve siyasal iktidarın tarihi*. (H. Erdagöz, Çev.). Alfa Yayınları.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. (1995). *Zübde-i vekayiât*. (A. Özcan, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa. (1969). *Devlet adamlarına öğütler*. (H. R. Uğural, Çev.). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Devellioğlu, F. (1999). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Ekinci, A. & Torkak, B. (2022). Osmanlı döneminde Karaköprü. A. Ekinci (Ed.). *Karaköprü tarih ve kültür atlası 1*, içinde (ss. 185-207). Karaköprü Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ekinci, A. & Torkak, B. (2022). Urfa ve Birecik'te zulmün öznesinde iki isim Rakka beylerbeyleri Dilaverler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 589-610.
- Emecen, F. (1992). Başmuhasebe kalemi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 5, 133-135.
- Emecen, F. (1998). Ağnam resmi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 1, 478-479.
- Erdoğan, N. (1999-2000). Devleti “idare etmek”: mâduniyet ve düzenbazlık. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 83, 8-31.
- Ergene, B. (2003). *Local court, provincial society and justice in the Ottoman Empire: legal practice and dispute resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744)*. Brill.
- Faroqhi, S. (2016). *Devletle başa çıkmak*. H. K. Bejsovec, Çev.). Alfa Yayınları.
- Faroqhi, S. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu ve etrafındaki dünya*. (A. Berktay, Çev.).Alfa Yayınları.
- Faroqhi, S. (2021). *Osmanlı dünyasında üretmek, pazarlamak ve yaşamak*. (G. Çağalı Güven, Ö. Türesoy, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Foucault, M. (2014). Özne ve iktidar. (I. Ergüden, O. Akinhay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Fulin, N. (2019). Osmanlıda rüşvet ve cezası. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*. 1/1, 26-35.
- Gelibolulu Mustafa Ali. (2015). *Siyaset sanatı nushatü's-selâtim*. (F. Çerçi, Haz.). Büyüyen Ay Yayınları.
- Genç, M. (2000). İltizam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 22, 154-158.
- Genç, M. (2003). Mâlikâne. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 27, 516-518.
- Genç, M. (2020). Mukataa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 31, 129-132.
- Genç, M. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi I*. Ötüken Neşriyat.
- Genç, M. (2022). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi II*. Ötüken Neşriyat.
- Günay, S. (2007). *Trabzon eyaletinde mütegalibe hareketleri ve âyanlık (1750-1850)*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Güran, T. (2019). *19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Halaçoğlu, Y. (2014). *XIV-XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilâtı ve sosyal yapı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hathaway, J. (2016). *Osmanlı hâkimiyetinde Arap toprakları*. (G. Çağalı Güven, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Heyd, U. (1967). Kanun and sharia in old Ottoman criminal justice. *Proceedings of the Israel Academy of Sciences and Humanities*, 3(1), 1-18.
- Heyd, U. (1973). *Studies in old Ottoman criminal law*. Clarendon Press.
- İnalçık, H. (1995). Eyalet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 11, 548-550.
- İnalçık, H. (2012). Timar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 41, 168-173.
- İnalçık, H. (2017). *Osmanlı'da devlet, hukuk ve adâlet*. Kronik Yayınları.
- İnalçık, H. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi I (1300-1600)*. (H. Berktaş, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karpat, K. H. (2019). *Osmanlı Devleti'nin kısa sosyal tarihi*. Timaş Yayınları.
- Kâtip Çelebi. (2007). *Mizânü'l-hakke fî ihtiyâri'l-ebakke*. (O. Ş. Gökyay, S. Uludağ, Çev.). Kocabı Yayinevi.
- Kazıcı, Z. (2019). *Osmanlı'da vergi sistemi*. Kayıhan Yayınları.
- Keskintaş, O. (2017). *Adalet, ablak ve nizâm: Osmanlı siyasetnameleri*. İletişim Yayınları.
- Kılıçarslan, Y. (1993). Cebeci. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 7, 182-183.
- Koçi Bey. (1972). *Koçi Bey risalesi*. (Z. Danışman, Sad.). Milli Eğitim Basımevi.
- Köprülü, F. (2009). *Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri*. Kaynak Yayınları.
- Küpeli, Ö. (2018). Tire voyvodası Yeğen Mehmed Ağa ve muhalefatı. *Cibanniüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 19-33.
- Kütükoğlu, M. S. (2020). *Osmanlı'nın sosyo-kültürel ve iktisâdî yapısı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Metin, N. (2022). XVIII. yüzyılda malikâne olarak müteğallibe eline geçen sancaklardan reayanın dağılmasına dair bir örnek: eğinli İshak Paşa ve Arapgir sancağı. *International Journal of Social Inquiry*. 15(1), 127-142.
- Mumcu, A. (2005). *Osmanlı Devleti'nde rüşvet*. İnkılâp Kitabevi.
- Mumcu, A. (2007). *Osmanlı hukukunda zulüm kavramı*. Phoenix.
- Mumcu, A. (2020). *Divan-ı hümayun*. Phoenix Yayınları.
- Orman, S. (2018). *Gazâlî, adalet ve sosyal adalet*. İktisat Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2020). *Hukuk ve idare adamı olarak Osmanlı Devleti'nde kadı*. Kronik Kitap.
- Örenç, A. F. (2020). Mutasarrıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 31, 377-379.
- Özkaya, Y. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda âyânlık*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özok Gündoğan, N. (2015). II. Meşrutiyet Devrimi'ne “çevresel” bir yaklaşım II. Meşrutiyet sonrası Diyarbekir'de köylü arzuhallerindeki toprak anlaşmazlıkları. J. Jongerden, J. Verhij, (Der.). *Osmanlı Döneminde Diyarbekir'de toplumsal ilişkiler (1870-1915)* içinde, (ss. 183-218). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, Y. (2012). Timar-thema teriminin ortaya çıkması, Bizans uygulaması ve Osmanlı ile mukayesesi. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 31, 157-208.
- Özvar, E. (2018). *Osmanlı maliyesinde malikâne uygulaması*. Kitabevi.
- Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü I*. Millî Eğitim Basımevi.

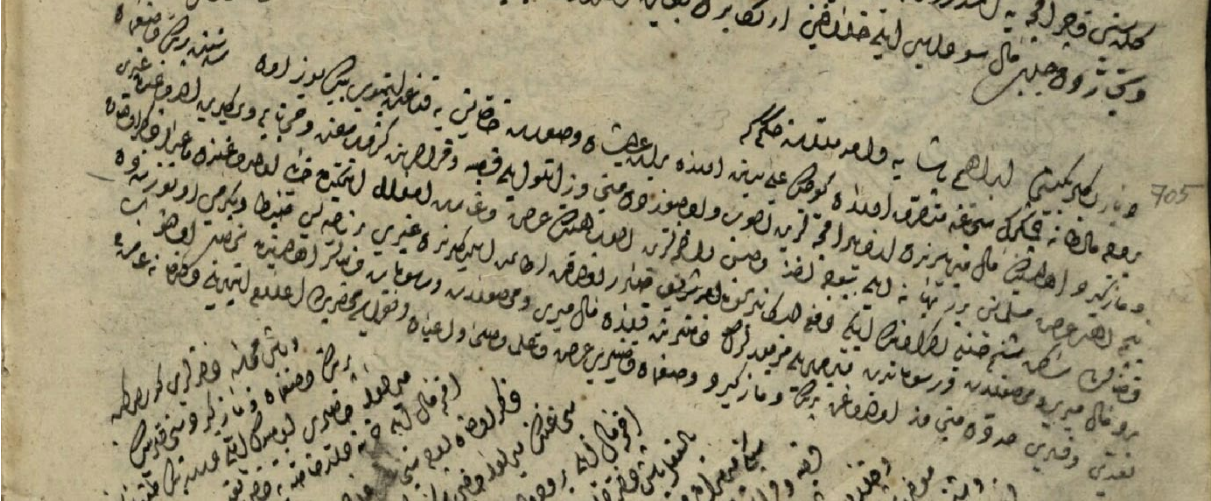
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı-Türkiye iktisadî tarihi 1500-1914*. İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı ekonomisi ve kurumları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2021). *Osmanlıdan cumhuriyete küreselleşme, iktisat politikaları ve büyüme: Seçme eserleri II*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Peirce, L. (2005). *Ablak oyunları (1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet)*. (Ü. Tansel, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1991). Avâruz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 4, 108-109.
- Sakal, M. & Gölçek, A. G. (2017). Osmanlı Devleti'nde mali bunalım ve reform. *Sosyoekonomi*, 25 (34), 11-32.
- Sarıyıldız, G. (2010). *Sokak yazıcıları: Osmanlılarda arzuhaller ve arzuhalciler*. Derlem Yayınları.
- Satış, İ. (2015). Kudüs mutasarrıfları (1841-1902). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30(2), 545-572.
- Singer, Amy, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, çev. Sema Bulutsuz, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008).
- Suceska, A. (1985). Malikâne (Osmanlı İmparatorluğunda mirî toprakların yaşam boyu tasarruf hakkı). (M. Özyüksel, Çev.). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 41(1-4), 273-282.
- Şakiroğlu, M. (1991). Çukurova tarihinden sayfalar 1. Payas ayanı Küçük Ali Oğulları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15 (26), 103-139.
- Şemseddin Sami. (2004). *Kâmûs-ı türki*. Çağrı Yayınları.
- Taburoğlu, Ö. (2021). *Boşluk, aşırılık ve keyfîlik*. Doğu Batı Yayınları.
- Taş, H. (2007). Osmanlı'da "şikâyet hakkı'nın" kullanımı üzerine düşünceler. *Memleket Siyaset Yönetim*. 3, 186-204.
- Torkak, B. (2023). *Atik şikâyet defterlerinde Ayntab, Diyarbekir ve Ruba (1649-1837)*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Harran Üniversitesi.
- Tuğluca, M. (2016). *Osmanlı devlet-toplum ilişkisinde şikâyet mekanizması ve işleyiş biçimi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti teşkilâtından kapukulu ocakları I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, M. A. (1999). *XVI. yüzyılda Çemişgezek sancağı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, M. A. (2011). *Osmanlı tarih sözlüğü*. Paradigma Yayıncılık.
- Ünal, T. (1975). *Türk'ün sosyo-ekonomik tarihi*. Milli Ülkü Yayınevi.
- White, S. (2020). *Osmanlıda isyan iklimi erken modern dönemde celâli isyanları*. (N. Elhüseyni, Çev.). Alfa Yayınları.
- Yücel, Y. (1974). *Kitâb-i müstetâb*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Yücel, Y. (1988). *Osmanlı devlet teşkilâtına dair kaynaklar -kitâb-i müstetâb- kitabı Mesâlibi'l müslimîn ve menâfi'i'l-mü'minîn- burçü'l-mülûk*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

EKLER

Ek 1: Küçük Ali'nin Zaleme ve Mütegalibe Olarak Adlandırıldığı Hüküm (BOA, A. {DVNSAHK.DB. d.,1, 16/6).

Ek 2: Üç Yüz Atlı ile Karyeyi Basıp Ahaliye Zulüm ve Taaddî Eden Küçük Ali'ye Dair Hükümdür (BOA, A. {DVNSMHM. d. 115, 169/705).

Ek 3: Kuttâu't-Tarîk Eşkîyasını Etkisiz Hale Getiren Küçük Ali'nin Mukataa Tasarrufuna Devam Etmesine Yönelik Talep (BOA, AE.SAMD.III., 157/15377).

Handwritten Ottoman Turkish text on aged paper. The text is written in a cursive script. At the bottom left, there is a signature and a circular seal. The text appears to be a petition or a request regarding land tenure (Mukataa).

Ek 4: Küçük Ali'nin Yerel Mahkemeyi Kendi Çıkarlarına Uygun Kullanmasına Yönelik Hükümdür (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 48, 391/2}).

Handwritten Ottoman Turkish text on aged paper. The text is written in a cursive script. At the bottom left, there is a signature and a circular seal. The text appears to be a petition or a request regarding land tenure (Mukataa).

EXTENDED SUMMARY

The financial crisis of the Ottoman Empire between the 16th and 18th centuries led to the corruption of the land system as well as other systems. The same corruptions that occurred in the *fief* and *iltizam* systems also occurred in the *malikâne* system. The manors, which were granted on condition of life registration, provided freedom of action for those who succumbed to their personal interests. One of these was Küçük Ali. At the end of the seventeenth century, Küçük Ali was entrusted with the sultanates of Çemişgezek, Sağman, Pertek and Mazgird sanjaks of Diyarbekir. Küçük Ali was responsible for the disposition of these areas, which were granted on condition of life registration. However, Küçük Ali did not fulfill his responsibilities as a landlord. Because although Küçük Ali made the cash payment, called *muaccele*, for the *mukatas* that were auctioned, he did not make the annual payment, called *mal*, every year. In addition to this, Küçük Ali committed various acts of oppression and tyranny against the people in these sanjaks. Therefore, this study focuses on the subalterns, the people, who paid the heavy price for Küçük Ali's irresponsibility.

The people of Çemişgezek, Sağman, Pertek and Mazgird paid a heavy price for this irresponsibility due to Küçük Ali's cruelty and tyranny. The voices of the subjugated people in the complaints make it clear how they paid the price. The atrocities of Küçük Ali, who was the subject of the oppression, had made the people very weary. This frustration of the people is clearly seen in the *Mühimme Registers*, *Diyarbekir Ahkâm Registers*, *Atık Şikâyet Registers* and other individual documents. The people of the sanjak, who were subjected to the cruelty of Küçük Ali, who made arbitrary demands, found salvation in complaining to the *Divan-ı Hümayun*. However, Küçük Ali did not do all this alone, but together with his partners, the bandits and Karaçorlu Osman. Karaçorlu Osman was a *voivode* like him. Küçük Ali, who demanded more tax than the amount determined in the law and the book, and Karaçorlu Osman acted together and made these unjust demands. Although these tax demands were an act of oppression, both of them did it. This is an example of oppression being committed most often by public servants.

One more stakeholder is added to Küçük Ali and Karaçorlu Osman's partnership. This stakeholder was the bandit who cut the road. According to the public submissions to the *Divan-ı Hümayun*, Küçük Ali's atrocities against power centers and stakeholders had become a habit. This habit was expressed with the word "*adet-i müstemirre*". In response to the ongoing and unending persecution of Küçük Ali and his stakeholders, the public also complained. However, Küçük Ali was not content with this. In fact, he took more money from each *kaza* under the name of service than the rates specified in the law and the books. He also manipulated the local court through power and bribery. That is to say, Küçük Ali did not allow the people to submit their problems and complaints to the *qadi* unless they took bribes from him. Just as cruelty was most often committed by public servants, bribes were most often taken by public servants. As a public servant, Küçük Ali not only committed oppression by demanding unfair taxes but also took bribes. The bandits and provincial administrators, who were the forces behind Küçük Ali, provided the basis for his oppression and bribery.

Küçük Ali's manipulation of the court was done by placing his own man in the court. Wanting the court to act in accordance with his personal interests, Küçük Ali tried to get it to do so in exchange for money. As a result of habits and increasing complaints, Küçük Ali was imprisoned. This imprisonment lasted until the bandit emerged. With the appearance of the banditry, the governor of Diyarbekir demanded Küçük Ali's release. However, the decree sent to the governor by the *Divan-ı Hümayun* demanded that Küçük Ali should not be released under any circumstances. It even warned that if he was released, the governor would be liable for all punishments to be imposed on Küçük Ali. Despite all these warnings, Küçük Ali was released, but it was easier for him to eliminate them since he was himself a bandit as described in the complaints. In return for his success in neutralizing the bandits, Küçük Ali was asked to continue to dispose of the *mukataa*. This request regarding Küçük Ali, who oppressed the people, did not pay his debts to the state and damaged the treasury, was not accepted and the *mukataa* was assigned to Hasan as of 1712.

According to a complaint in 1714, Küçük Ali aided the bandits with about two hundred armed men. Küçük Ali also raided the houses of the people in the *kaza* and dismissed the bailiff who had come to inspect the town. The arbitrary demands and freedom of action of Küçük Ali, who was himself a bandit and sometimes allied himself with them, in the sanjaks of Çemişgezek, Sağman, Pertek and Mazgird began to shrink. The power of Küçük Ali, who had been misappropriating the state treasury for his own personal gain and leaving the people in a difficult situation, began to lose its influence over time.

TYANA ANTİK KENTİ SU KEMERLERİ VE ROMA HAVUZU ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OF THE AQUEDUCTS AND ROMAN POOL IN TYANA ANCIENT CITY

H. Hayri ŞENER
Aksaray Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
hhayrisener@aksaray.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6737-0028

Kismet BACAK
Arkeolog, Tyana Kazısı
kssmetb34@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5773-7060

Osman DOĞANAY
Aksaray Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
osmandoganay@aksaray.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7095-9466

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:
05.07.2023

Kabul Tarihi:
03.11.2023

Yayın Tarihi:
25.12.2023

Anahtar Kelimeler
Kapadokya,
Tyana,
Su Kemerleri,
Roma Havuzu,

Keywords
Cappadocia,
Tyana,
Aqueducts,
Roma Pool

Bu çalışma Tyana su sisteminin önemli bölümünü oluşturan su kemerleri ve Roma havuzu üzerine genel bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Kapadokya Bölgesinin önemli kentlerinden biri olan Tyana'nın günümüze ulaşmış en önemli kalıntılarını günümüzdeki Kemerhisar yerleşmesine de adını veren su kemerleri ile Roma Havuzu oluşturmaktadır. Tyana'nın Roma İmparatorluk Dönemi su ihtiyacını karşılamaya yönelik inşa edilmiş bu iki yapı kentin su sisteminin en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Büyük, kaba işlenmiş taş bloklardan harç kullanılmadan tek katlı olarak inşa edilmiş su kemerleri yaklaşık 1,2 km uzunluğa sahiptir. Su kemerleri kentin su iletim sisteminin sadece küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Tyana su sisteminin başlangıcı kentin yaklaşık 4 km kuzeydoğusunda yer alan Roma Havuzu'dur. Havuz, suyunu hemen yakınında yer alan Köşkhöyükte'ki kaynak sudan almaktadır. Araştırmalar dikkat çekici ölçülere ve mermer kaplamalara sahip olan Roma Havuzu'nun bir su toplama rezervuarının yanında başka bir işleve sahip olabileceğini ortaya koymuştur. Kentin ihtiyaç duyduğu su, havuzdan direkt olarak kemerler ile taşınmamaktadır. Su, havuzdan yer altına döşenmiş bir kanal yardımıyla bugün su kemerlerinin de başladığı Bahçeli'ye kadar iletilmekteydi. Araştırmalar sırasında bu su kanalına ait kalıntılar ele geçmiştir. Buradan su kemerlerine aktarılan su mevcut olan doğal eğimle kente ulaştırılmaktaydı. Araştırmalar su kemerleri ile Roma Havuzu'nun MS III. yüzyıl başları gibi inşa edildiğini ortaya koymuştur.

This study aims to make a general evaluation of the aqueducts and the Roman pool, which are important parts of the Tyana water system. The most important remnants of Tyana, one of the important cities of the Cappadocia Region, that have survived to the present day are the aqueducts and the Roman Pool, which gave its name to today's Kemerhisar settlement. These two structures, which were built to meet the water needs of Tyana's Roman Imperial Period, form the most important part of the central water system. The aqueducts, which were built as a single storey from large, rough stone blocks without the use of mortar, have a length of approximately 1.2 km. Aqueducts constitute only a small part of the city's water transmission system. The beginning of the Tyana water system is the Roman Pool, located approximately 4 km northeast of the city. The pool gets its water from the spring water in Köşk Höyük, which is right next to it. Research has revealed that the Roman Pool, which has remarkable dimensions and marble coatings, may have another function besides a water collection reservoir. The water transferred to the city is carried not directly from the pool by arches. The water was conveyed from the pool to Bahçeli, where the aqueducts also begin, with the help of an underground canal. During the research, the remains of this water channel were found. The water transferred from here to the aqueducts was brought to the city by the natural slope. Researches show that the aqueducts and the Roman Pool are in the 3rd century AD. It has been revealed that it was built at the beginning of the century.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1323267>

Atf/Cite as: Şener, H. H., Bacak, K., & Doğanay, O., (2023). Tyana Antik Kenti Su Kemerleri ve Roma Havuzu üzerine genel bir değerlendirme. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2477-2498.

Giriş

Tyana Antik Kenti günümüzde Niğde İli Bor İlçesi'ne bağlı Kemerhisar ve Bahçeli Beldelerinin sınırları içerisinde yer almaktadır. Kuzeyden Melendiz Dağları, güneyden Toroslar ve Bolkar Dağları ile çevrili olan kent, Kilikya Geçitlerine açılan oldukça uygun bir yerde konuşlandırıldığından erken dönemlerden itibaren kesintisiz bir yerleşim görmüştür. Ancak modern yerleşimin höyük üzerinde devam etmesinden dolayı önceki dönemlere ait kalıntıların çoğu toprak altındadır (**Resim 1**)¹. Elverişli konumundan dolayı Tyana'nın tarihi, Toroslar geçidinin kontrolü için mücadele eden egemen güçler arasındaki durumla yakından ilişkilidir². Kentle ilgili en eski kayıtlar Hitit Dönemi'ne kadar geri gitmektedir. Tyana'nın, Hitit zamanındaki Tuwanuwa ile bir olduğu belgelenmiştir³. Hitit Krallığı'nın geleneksel kurucusu olarak da adlandırılan Kral Labarna (MÖ 17. yüzyıl) Tuwanuwa kenti için savaşmıştır. Büyük Krallık Döneminde (MÖ 1450-1200) ise Tyana-Tuwanuwa elverişli konumundan dolayı Hitit krallığının merkezi bir parçasını oluşturmaktaydı⁴. MÖ 1200 civarı Hitit Krallığı'nın yıkılması sonrası, kentte MÖ 8. yüzyılda kurulan Geç Hitit Hanedanlığı Dönemine kadar olan tarihi süreç hakkında da fazla bilgi sahibi değiliz⁵. MÖ 8. yüzyıl kent tarihinin iyi belgelendiği bir dönemdir. Asur yazılı kaynakları MÖ 735-715 arası dönemde kentte Kral Warpalawa ve oğlu Nuwaharna'nın yönetiminden bahsetmektedir⁶. Her ne kadar kentin bu dönemdeki durumu ve büyüklüğü tam olarak bilinmese de kent ve çevresinde ele geçmiş Hitit eserleri, özellikle steller ve hiyeroglifler kentin bu dönemdeki önemine ışık tutmaktadır. Antik kaynaklarda Tyana ilk olarak Ksenophon'da karşımıza çıkmaktadır. Ksenophon'da büyük ve zengin bir şehir olarak bahsedilen Dana kenti, Tyana ile ilişkilendirilmektedir⁷. Bu anlatım Tyana'nın bu dönemdeki önemini göstermesi açısından önemlidir⁸. Helenistik Dönem'de Tyana'nın da yer aldığı Kapadokya Bölgesi önce Seleukos egemenliğine ve sonrasında Ariarathes Hanedanlığı'nın kontrolüne girmiştir. Kentin ilk sikke darpları da Ariarathes Hanedanlığı döneminde başlamaktadır⁹.

Tyana fazla büyük ve önemli kenti olmayan Kapadokya Bölgesi'nde Mazaka'dan sonra ikinci önemli kent konumundadır. Kapadokya Krallığı, Roma Eyaleti yapılmadan önce (MS 17) bölgeyi ve Tyana'yı en iyi şekilde tasvir eden yazarların başında coğrafyacı Strabon gelmektedir. Strabon'da kent "*Toroslar yakınındaki Eusebeia*" olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca Kapadokya Bölgesi'nin iki önemli kentinden biri olan Tyana'nın Kilikya ve Suriye Bölgesi'ne kolay geçit veren konumundan, düz ve verimli topraklara sahip olduğundan ve kentin iyi tahkim edilmiş Samiramis Tepelerinden birinde kurulduğundan söz etmektedir¹⁰.

Tyana elverişli konumunu Roma İmparatorluk Dönemi'nde de muhafaza etmiştir. Kapadokya Eyaleti'nin başkenti Kaisereia'dan sonra bölgenin en önemli kenti olan Tyana, Roma'nın Doğuya yapmış olduğu askeri seferlerde stratejik konumundan dolayı büyük önem arz etmekteydi. Bu öneminden olacak ki İmparator Caracalla Dönemi'nde (MS 211-217) kente Roma Kolonisi statüsü verilmiştir¹¹. Yakın zamanda yapılan

¹ Doğanay - İşler 2019, 639.

² Berges 2002, 178.

³ Forrer 1937, 138.

⁴ Ruge 1948, 1635.

⁵ Bu dönem aralığında gerek kent gerekse Kapadokya Bölgesi, Hititler sonrasında Trakya Bölgesi'nden Anadolu'ya göç eden ve Asur kaynaklarında Muskiler olarak adlandırılan Firiglerin etkisinde kalmış olmalıydı. Bk. Ruge 1948, 1636.

⁶ Asur kaynaklarında MÖ 738'den itibaren Urballa olarak adı geçen Kral Warpalawa, oğlu Muwaharna ile birlikte Tuwana kentinde krallık yapmıştır (Ruge 1948, 1636). Kral Warpalawa ismi Tyana'dan İstanbul Arkeoloji Müzelerine gitmiş bir stel ile İvriz Kaya Kabartması'nda okunmaktadır. Her iki stelde de Kral Warpalawa sunu yaparken tasvir edilmiştir. Niğde Müzesi'nde korunan ve üzerinde hava tanrısı Tarhunzas'ın tasvir edildiği stel ise Kral Warpalawa'nın oğlu Muwaharna tarafından diktilmiştir. Bk. Berges 1998/99, 42-44; Berges - Nollé 2000, 100; Berges 2002, 181-183.

⁷ Ksenophon 1.2.20. Kyros, ağabeyi Pers Kralı II. Artaxerkese karşı gerçekleştirmiş olduğu sefer sırasında kentte kamp kurmuştu. Strabon, Mazakaya gitmek için Kilikya Kapılarından ve Kyros'un kamp yerinden yani Tyanadan geçmek gerektiğinden bahsetmektedir (Strabon XII.2.9).

⁸ Nollé, Ksenophon'un anlatımından Dana-Tyana kentinin bu dönemde bir Pers idare merkezi hatta belki de bir Pers satrapının oturduğu yer olabileceğine dikkat çekmektedir (Berges - Nollé, 2000, 333-335).

⁹ Tyana, Ariarathes Hanedanlığı Dönemi'nde bronz sikkeler darp etmiştir. Genel olarak bkz. Reinach 1888, 1-89; Simonetta 1961, 9-50; Mørkholm 1962, 407-411; Simonetta 1967, 7-12; Mørkholm 1969, 21-31; Simonetta 1977, 6-54; Mørkholm 1979, 242-246; Simonetta 2007, 9-152.

¹⁰ Strabon XII.2.7.

¹¹ Tyana İmparator Caracalla tarafından (MS 211-217) "*Κολωνια Τυανέων*" adını alarak Roma kolonisi haline getirilmiştir. Buradan hareketle Tyana kentinin özellikle Roma Dönemi'nde yüksek statüye sahip ayrıcalıklı bir kent olduğu söylenebilir. Kentte bu dönemde önemli imar faaliyetlerinin gerçekleştirildiği ve Roma Dönemi'nden günümüze ulaşan yapıların büyük bir kısmının İmparator Caracalla Dönemi'ne ait olduğu anlaşılmaktadır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Hadrianus'tan başlayarak Severuslar Dönemi'ne kadar kente verilen önemin kesintisiz devam ettiği arkeolojik buluntulardan açıkça görülmektedir. Kente verilen önemin artmasındaki en büyük etmenlerden biri de Septimius Severus ve Julia Domna'nın Tyana'lı Apollonius'a olan hayranlığı olarak

araştırmalar kentte İmparator Caracalla Dönemi'nde kapsamlı inşa faaliyetlerinin gerçekleştirildiğini ortaya koymuştur¹². İmparator Hadrianus'tan başlayarak Severuslar Dönemi'ne kadar kente verilen önemin kesintisiz devam ettiği arkeolojik buluntulardan açıkça görülmektedir. Tyana aralıklı da olsa Roma İmparatorluk Dönemi'nde çeşitli emisyonlar dâhilinde sikkeler darp etmiştir¹³. İmparatorluk Dönemi'nde en parlak çağını yaşayan Tyana, Geç Antik Dönem'de de önemini korumuştur. Bu dönemde önemli bir piskoposluk merkezi olan kentte yapılaşmanın devam ettiği görülmektedir¹⁴.

Çalışmanın konusunu oluşturan Tyana su kemerleri, Roma Havuzu ile birlikte kentin antik döneminden günümüze ulaşan en önemli kalıntılarını oluşturmaktadır. Bugün “Kemerhisar Beldesi'ne” de adını veren su kemerleri Roma Havuzu ile birlikte kısmen iyi durumda günümüze kadar korunagelmıştır. Tyana su sisteminin iki önemli bölümünü oluşturan bu yapılar kentin ihtiyaç duyduğu suyun temin edilmesinde kilit rol oynamaktadırlar.

Su kemerleri (*Aquaeductus*) Roma su sistemlerinin karakteristik unsurlarını oluşturmaktadır¹⁵. Roma dünyasında suyun kaynaktan kentlere ulaştırılmasında en sık kullanılan teknik su kemerleriydi¹⁶. Gerek antik kaynaklar (*Vitruvius*, *Frontinus*) olsun gerekse ele geçen arkeolojik buluntular Roma su iletim sisteminin temel unsurları hakkında önemli bilgiler ortaya koymaktadır¹⁷. Romalılar suyollarının engebeli arazilere rastladığı durumlarda, özellikle bir vadiyi minimum eğimle geçmek için su kemerleri inşa etmişlerdir¹⁸. Köprü işlevi gören su kemerleri bir yandan vadilerin geniş bir şekilde aşılmasını diğer yandan ise engebeli arazinin etrafını dolaşmadan suyu iletmek için temel bir unsurdur¹⁹.

Anadolu'nun birçok bölgesinde su kemerlerini görmek mümkündür. Arazi koşulları suyun şehre taşınmasına olanak veriyorsa pişmiş toprak, kurşun veya taştan yapılmış birbirine eklenebilen künklerle su taşınmaktaydı fakat arazi şartları elverişli değilse birden çok katlı su kemerleri ile su şehre getirilebiliyordu²⁰. Roma şehir devletleri mevcut bir yerleşimin olduğu yere su getirmek için kemer ve künk sistemini tercih etmişlerdir. Roma Dönemi mimarlık ve mühendislik harikası olan su kemerleri kemer ve tonoz sistemi kullanılarak ve birçoğu kilit taşlar ile sıkıştırılarak inşa edilmişlerdir²¹.

Su Kemerleri

Tyana'daki su kemerleri ile kaynak havuzunun yapı belgelemesi ve ölçümleri ilk olarak 1996 yılında yürütülen çalışmalar sırasında gerçekleştirilmiştir (**Çizim 1**)²². İtalyan araştırmacıların 2002 ile 2011 yılları arasında gerçekleştirdiği kazı çalışmaları sürecinde su kemerleri ve kaynak havuzunun yapım tekniklerinin belgelenmesine devam edilmiştir. Ayrıca Roma Havuzu ve su kemerlerinin beslediği kamu yapıları araştırılmış ve Roma Hamamı gün ışığına çıkartılmıştır. İtalyan heyet tarafından 2002 yılında su kemerlerinin bitiş noktasında kentin su dağıtım havuzunu (*castellum aquae*) bulmaya yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir²³. Yapılan çalışmalar sonucunda su dağıtım havuzunun kemer ayaklarının hemen bitiş noktasında olmadığı,

bilinmektedir. Dolayısıyla Caracalla da annesini örnek alarak Tyana'daki imar faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Bk. Ruge 1948, 1638-1639; Berges - Nollé 2000, 341.

¹² Rosada - Lachin 2009, 5.

¹³ Tyana'nın Roma İmparatorluk Dönemi sikke basımları için bk. Şener 2019, 105-136.

¹⁴ Doğanay-İşler 2019, 639.

¹⁵ Roma dünyasında bilinen en eski su kemeri MÖ 312 yılında Appius Claudius Caecus tarafından inşa edilen yaklaşık 16,5km uzunluğunda ve sadece 100 metreye yakın bir kısmı toprak üstünden giden *aqua Appia* idi. Cumhuriyet Döneminde üç tane daha su kemeri inşa edilmişti. Bunlardan 91 km uzunluğa sahip aqua Marcia Sabinler Ülkesinden Romaya su temin ediyordu. MS I. Yüzyılda ise Romanın su ihtiyacını karşılamak için altı farklı su kemeri inşa edilir. Bu da MS I. Yüzyıl sonlarına doğru değişik su kemeleri ile Romanın nüfusu için yaklaşık olarak 1 milyon metreküp su anlamına gelmekteydi. Romalılar günlük kişi başı ortalama 600 ile 900 litre arasında su tüketiyorlardı. Bk. Fredouille 2005, 231 (Wasserleitung).

¹⁶ Buna karşın Yunanlılar suyun iletilmesinde daha çok pişmiş topraktan borular kullanmaktaydı (Fahlbusch 1987, 140).

¹⁷ Vitruvius (MÖ 1. yy) ve Frontinus'un (MS 40-103) ayrıntılı anlatımları dışında ayrıca Strabon (MÖ 64- MS 26), Lucius A. Seneca (MÖ 4 – MS 65) ve G. Plinius Secundus (MS 23-79) Roma su sistemleri üzerine önemli bilgiler vermektedir (Garbrecht 1988, 33).

¹⁸ Romalılar düz vadilerde suyu yer üstünden iletmek için genellikle iki teknik kullanmaktaydı. Bunlardan biri düz duvar hatları (*substructio*) diğeri ise kemerli köprüler (*Arquatura*), yani su kemerleridir. Düz duvar şeklinde yapılan köprüler birkaç metre yüksekliğinde, buna karşın kemerli köprüler ise oldukça yüksek ve birkaç katlı olabiliyordu. Örneğin Fransa'daki ünlü Pont du Gard su kemeri yaklaşık 48 m yüksekliğinde ve üç katlı bir yapı göstermekteydi (Fahlbusch 1987, 156).

¹⁹ Grewe 1998, 145.

²⁰ Ocak 2009, 27.

²¹ Vitruvius 1998, 180.

²² Berges - Börker 1999, 315-314 Abb.1-2.

²³ Rosada 2004, 269-270; Rosada 2005, 159-160.

muhtemelen daha batıda olabileceğini göstermiştir (**Resim 1.**)²⁴. 2016 yılında tekrar başlayan yeni dönem kazı çalışmaları ve Türk Tarih Kurumu desteği ile 2021 yılından itibaren su kemerlerinin tüm projelendirme işlemleri tamamlanmış olup su kemerlerinin çizimleri, röleve, restitüsyon ve restorasyon projeleri ile güçlendirme ve mühendislik uygulama projeleri planlanmaktadır.

Büyük, kaba ve düzensiz yontulmuş bloklardan harç kullanılmadan oluşturulmuş su kemerlerinin günümüze ulaşan kısmı yaklaşık 1,2 km uzunluğundadır. Su kemerlerinin kullanım gördüğü dönemdeki uzunluğunu ve kesin hat güzergâhını tam olarak kestirmek zor olsa da arazi yapısından hareketle muhtemelen kaynak havuzu ile Saray Camii ve buradan düz hat boyunca Tyana'ya kadar devam ediyor olmalıydı²⁵. Ch. Texier, su kemerlerinin kalkerden yapıldığını ve kemer hattının dere kenarındaki kavak ağaçlarından ufka (antik kent in kurulu olduğu höyüğe) doğru yükseldiğini ve kemerlerin iki mil uzaklıktaki bir kaynaktan (Roma Havuzu) kente su taşıdığını bildirmektedir²⁶. Ramsay de seyahati sırasında Tyana'nın büyük bir su kaynağı ve kente kadar uzanan büyük bir su yoluna sahip olduğundan bahsetmektedir²⁷.

Tyana'nın ihtiyaç duyduğu suyu kente taşıyan sistem esasen iki aşamalı bir sistemdir. Bu sistemin en önemli ayağını ise su kemerleri oluşturmaktadır. Ancak Roma Havuzu'ndan suyun çıkışı direkt su kemerleri ile gerçekleşmemektedir. 1996 yılında Saray Camii yakınlarında yer alan Bahçelideki yapı çalışmaları sırasında yaklaşık 2 m derinlikte su kanalına ait oluk taşları bulunmuştur. Kaba yontulmuş ince gözenekli bloklardan oluşan oluk taşlarının uzunluğu 1,5-2,1 m arasında; oluk kısmı ise 26,30 cm derinlikte ve 27-33 cm genişliğindedir (**Çizim 2.**)²⁸. Çalışmalar sırasında su kanalına ait oluk taşları ile birlikte çeşitli ölçülerde muhtemelen oluk kısmını kapatmakta kullanılan taş bloklar ele geçmiştir²⁹. Su kanalına ait buluntular göstermektedir ki Tyana'ya iletilen su Roma Havuzu ile Saray Camii arasında yer altına döşenmiş kanallardan iletilmekteydi.

Bir diğer önemli nokta ise Saray Camii ile su kemerleri başlangıcı arasında kalan hat boyunca suyun nasıl iletildiği sorusudur. Zira su kemerlerinin başlangıcı Saray Camii'nin bulunduğu yerden yaklaşık 400 m aşağıdadır (**Resim 7.**). Su kemerlerinin başlangıç noktasının daha da geride olması muhtemeldir. Saray Camii'nden kemerlerin başladığı noktaya kadar düzenli bir eğim dikkati çekmektedir. Günümüzde bu hat boyunca Tyana'ya doğru giden modern cadde ile modern bir su kanalı mevcuttur (**Çizim 7.**). Büyük olasılıkla bu cadde ve modern su kanalı antik dönemdeki su kanalını takip etmekteydi. Muhtemelen su kanalı ile kemer arasındaki kot farkının eşitlendiği noktada kanal direkt su kemerlerinin üzerine oturtulmuş olmalıdır. Ancak bunun günümüzde mevcut olan bu 400mlik hat boyunca nerede başladığı bugüne kadar henüz tespit edilememiştir.

Kentte bulunan su kemerlerinin en yükseği 7-7,5 m olup, en yüksek su kemeri kente en yakın konumdaki kemerdir (**Resim 9.**). Kemer ayakları arası mesafe yaklaşık 3.34-3,56 m arasında değişmektedir. Kemer ayaklarının bitiş noktasında, kemer yayının başlangıcında aynı malzemeden yontulmuş bir taş bulunur (**Çizim 3.**). Dört köşesinden çıkıntılı, alt kısma doğru daralan ve kemer ayaklarının en üst noktasındaki taş boyutu ile tacın daralan kısmı aynı boyuttadır. Taşların hemen üzerine her iki kemeri de destekleyecek şekilde sağ ve sola eğimli, kemer taşlarından ve ayak kısımlarından daha küçük boyutlu taşlar yerleştirilmiştir (**Çizim 4.**). Bu duruma göre kemer taşlarının birçoğu aynı tip düzenleme ve boyutlara sahip değillerdir. Kemerlerin hemen üst kısımları açıklıkları kapatmak için boşluklara göre işlenmiş daha küçük ölçekli taşlardan oluşmaktadır. (**Resim 10.**). Kemerlerin bazılarında baş profillerinin hemen yanında bir sonraki kemer bağlantısı için kilit delikleri olduğu gözlemlenmiştir³⁰. Kemer açıklığının hemen üst kısmında yer alan ve her iki kemer açıklığını da destekleyen taşlar da kilit sistemi ile birbirine bağlanmıştır. Özellikle kemer yaylarında yer alan kilit taşlarının her iki yanda yer alan kemerleri desteklediği görülmektedir. Su kemerleri üzerinde yapılan incelemelerde kilit sistemi ile birbirine sıkıştırılan kemer taşlarından ziyade bazı kemerler üzerinde kilit boşluklarının açıkta kaldığı görülmektedir (**Resim 11.**).

Kemerlerin hemen üzerine düzgün kesme taş bloklardan oluşan uzunluğu 70-75 cm arasında değişen daha küçük ölçekli taşlar yerleştirilmiştir. Bu taşların hemen üzerinde uzunluğu 1 ila 2 m arasında değişen kanal taşları bulunmaktadır. Kemerlerin üst kısmında yer alan 65-70 cm uzunluğa sahip kanallardan günümüzde

²⁴ Rosada 2007, 521-522.

²⁵ Karşılaştırma için bk. Berges - Börker 1999, 316; Berges - Nollé 2000, 42 Taf. 11,1.

²⁶ Texier 3 2002, 115-116.

²⁷ Ramsay 1960, 91-92 [1]. Şaşırtıcı olarak Ramsay su yolunun kısmen yer altından geçtiğinden bahsetmektedir.

²⁸ Berges - Börker 1999, 316; Berges - Nollé 2000, 42-43 Abb.8 Taf. 15,3.

²⁹ Ele geçen taş blokların yüksekliği 24-36; genişliği 60-76 ve uzunlukları ise 83-165 cm arasında değişmektedir. Bk. Berges - Nollé 2000, 42 Dp. 25 Abb.8, 12.

³⁰ Berges - Nolle 2000, 31.

sadece 4 tanesi kemerlerin üzerinde korunabilmiştir (**Resim 12-13.**). Üst kısımda yer alan su kanalının her iki taraftan da yaklaşık 40 cm'lik bir çıkıntı yaptığı hesaplanmıştır³¹. Kullanım suyuna zarar vermesini ve buharlaşma yoluyla su kaybını önlemek için kanal muhtemelen taş bir örtü ile kapatılmıştır. Ancak üst kısmı örten taş bloklara ait herhangi bir örnek bugün için henüz ele geçmemiştir³². Berges ve Börker tarafından su kemerinin rekonstrüksiyonu üzerine yapılan çizimde verilen kapak levhaları bu açıdan sadece bir varsayımdır³³. Kanal taşlarının kenarlarında geniş ve çıkıntılı destek taşlarını oluşturan dar köprüler vasıtasıyla oluğun bakımı ve temizliği yapılabiliyordu³⁴.

Kemerlerin üst kısmında yer alan oluklar kente gelen araştırmacılar tarafından incelenmiş ve su taşıma kapasitesi ölçülmüştür. Buna göre, kemer üzerinde yer aldığı saptanan ve yere düşen bir olukta genişlik ve yükseklik 40 cm olarak ölçülmüştür³⁵. Garbrecht, su kemerlerinin günlük su taşıma kapasitesini 3,7 milyon litre olarak hesaplamıştır³⁶. Bu da Roma İmparatorluk Döneminde Tyana'da kent nüfusunun oldukça kalabalık olduğunu göstermektedir³⁷.

Kemerlerin inşası için kullanılan taşlar kentten 20 km uzaklıkta yer alan ve Gökbez Formasyonu olarak adlandırılan sahadan getirilmiş olmalı ve bu taşlar bosajlı, kare formuna yakın, 1,14-1,25 m arasında değişen ölçülerdedir³⁸ (**Resim 6.**). Kemer yayında ise traverten litolojisine sahip kayaların kullanıldığı görülmektedir³⁹. Kemerlerinin yapımında kullanılan kayaların blok veren kayalar olduğu anlaşılmakta, bu tür kayalar literatürde krem renkli, gastropod kavkı parçalı, orta-kalın tabakalı ve gözenekli olarak tanımlanmakta ve tarihi Geç Miyosen-Pliyosen Dönemlerine kadar gitmektedir⁴⁰.

Su kemerlerinde dikkati çeken özelliklerden biri ise kemerlerin düz bir hat boyunca ilerlememesidir. Kemerler ile kente taşınan suyun debisini azaltmak için su kemerleri kente yaklaştığı noktada S şeklinde bir hatta sahiptir. Aynı zamanda su kemerlerinin antik yerleşmenin kurulu olduğu höyüğün hemen yakınında iki kez dik açılı bir dönemeç ile kırılmaya uğramaktadır (**Resim 8.**). Kemerlerin bu şekilde kırılmasının nedenleri hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Araştırmacılar bu durumu buradan geçen antik bir yolun varlığı ile açıklamaktadır. Benzer şekilde su kanalı hattı boyunca paralel bir yolun varlığı kanıtlanmıştır.

Araştırmalar su kemerlerinin sonlandığı yerin muhtemelen su iletim sisteminin bittiği yer olmadığını ortaya koymuştur. Çünkü burada yapılan araştırmalar herhangi bir su toplama rezervuarı veya su dağıtım sisteminin mevcut olmadığını ortaya koymuştur. Muhtemelen su iletim sistemi kentin en yüksek noktasına kadar devam ediyor ve buradaki su dağıtım havuzundan kentin farklı noktalarına su dağıtımı yapılmaktaydı (**Resim 1.**). Ele geçen arkeolojik buluntular kentteki su dağıtım sisteminin pişmiş toprak künkler ile sağlandığını ortaya koymuştur. Kente ulaşan suyun büyük bir kısmı ise kazılar sonucunda gün ışığına çıkartılan Roma Hamamına iletilmekteydi.

İtalyan heyetin 2005 ve 2007 yıllarında kemer ayaklarında yapmış oldukları kazı çalışmalarında Caracalla Dönemi'ne (MS 211-217) ait sikkeler bulunmuştur⁴¹. Dolayısıyla su kemerleri ve Roma Havuzu da MS III. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir⁴². Bu dönemde İmparator Caracalla ve Julia Domna'nın teşvik ettiği büyük çaplı ve kapsamlı inşaa faaliyetleri gerçekleştirilmiş ve Tyana'ya Roma kolonisi statüsü verilmiştir. Aynı zamanda Caracalla'nın annesi Julia Domna Tyanalı Apollonios'dan dolayı kente önem verdiği de bilinmektedir⁴³.

Tyana'daki su kemerlerinde meydana gelen tahribat ve yıkımın nedenlerinden biri MS 7. ve 8. yüzyıllarda gerçekleşen Arap istilalarıydı. Çünkü bu dönemden sonra kente gelmiş olan seyyahların birçoğu kemerleri günümüzdeki gibi anlatmaktadır. Özellikle modern dönem yerleşimleri, halkın evlerini kemerlerin hemen

³¹ Berges - Nollé 2000, 51.

³² Üst kapak karşılaştırması için bk. Berges 2002, 184 Abb.15

³³ Berges - Börker 1999, 321 Abb.1.

³⁴ Berges - Nollé, 2000, 52 Abb.12.

³⁵ Bildirici 2009, 388.

³⁶ Berges - Börker 1999, 316; Berges - Nollé 2000, 64.

³⁷ Garbrecht, bir insanın günlük ortalama maksimum 10 litre su tükettiğini dikkate alarak su kemerleri ile taşınan günlük 3,7 milyon litre suyun 50.000 insan için yeterli olabileceğini belirtmektedir. Bk. Berges – Nollé, 2000, 64.

³⁸ Berges - Nollé 2000, 51; Korkaç 2019a, 50.

³⁹ Korkaç 2019b, 48.

⁴⁰ Göncüoğlu 1985, 1858; Korkaç 2019a 235; Korkaç 2019b, 51.

⁴¹ Rosada- Lachin 2008, 5. Ayrıca bk. Rosada 2003, 267-278.

⁴² Doğanay-İşler 2017, 641.

⁴³ J. Domna, Tyanalı Apollonios'u onurlandırmak için döneminin ünlü düşünürlerinden biri olan F. Philostratus'a Apollonios'un hayatını anlatan bir eser yazmasını söylemiştir (Miller 1895, 147; Frede 1996, 887).

yanına inşa etmesi ya da kemer taşlarını bahçe duvarı ve ev yapımında kullanmaları su kemerlerinde büyük yıkıma neden olmuştur (**Resim 4-5.**)⁴⁴.

Roma Havuzu

Kaynak Havuzu olarak da adlandırılan Roma Havuzu Tyana Antik kentinin yaklaşık 4 km kuzeydoğusunda Köşk Höyük'ün hemen yakınındaki kayalığın yanında yer almaktadır. Havuzu besleyen ve Köşk Pınarı olarak adlandırılan kaynak suyu, kayalığın eteğindeki kireçtaşı katmanların arasından çıkmaktadır. Günümüzde halen daha sürekli bir şekilde akan bu su⁴⁵, gerek yakınındaki Neolitik Döneme kadar geri giden Köşk Höyük yerleşmesini ve sonrasında Tyana yerleşmesinin besleyen önemli kaynaktır⁴⁶. Bu yüzden Roma Havuzu'nun burada yapılmasındaki en önemli faktörün, burada bulunan kaynak suyu olduğu düşünülmektedir. 1946 yılında Su Şubesi Müdürlüğü tarafından görevlendirilen bir mühendis ve ekip tarafından Roma Havuzu'nda çalışmalar yapılmış ve zemine kadar inilmiştir⁴⁷. 1960'lı yıllarda ise temizlenerek açılmış ve güneybatı köşesi betonla tamamlanarak onarılmıştır⁴⁸. 1996 -1997 yılları arasında ise Alman araştırma ekibi tarafından havuzun plan ve belgelemesi yapılmıştır⁴⁹.

Dikdörtgen bir plana sahip olan havuzun doğu kısa kenarı 20.75 m, batı kısa kenarı 20.62 m, uzun kenarları ise 62 m ölçülerindedir (**Resim 2-3.**)⁵⁰. Havuzun derinliği ise yaklaşık 224 cm olarak ölçülmektedir. Olağanüstü boyutlara sahip bu havuzun günümüze kadar iyi durumda korunagelmesinde içindeki uzun süreli çöküntü dolgusunun etkili olduğunu söyleyebiliriz. Havuzun sadece güneybatı köşesinde küçük bir bölüm eksik olup buna bu kısımda arazideki eğim etkili olmuş olmalıdır. Havuzun duvarları temel seviyesinde büyük gözenekli bloklar ve bunun üzerine yerleştirilmiş mermer bloklardan inşa edilmiştir. İki kısımdan oluşan kaide kısmı en altta düzgün mermer bloklardan ve üzerine yerleştirilmiş düz, geniş bir *kympa*ya sahip kaide kısmından oluşmaktadır. Kaidenin üstünde yukarı kısmında band kuşağı yer alan *orthostat* bloklar ve bununda da üzerinde öne doğru çıkıntı yapan bir baş profili yer almaktadır (**Çizim 5.**). Uzun kenarların her birinde doğu köşelerde, kaide profilinin altında kanal açıklıkları yer almaktadır (**Çizim 6.**). Bu noktalarda havuza su girişi veya havuzdan su çıkışı tespit edilemediğinden bu açıklıkların işlevi halen daha belirsizliğini korumaktadır⁵¹.

Havuzun zemini bugün kaynak suyunun getirmiş olduğu çakıl taşları ile kaplı olduğu için tabanın döşemesi ile ilgili bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Ancak oldukça gösterişli mermer düzenlemeye sahip havuzun tabanının yine mermer bir döşeme ile tamamlanmış olabileceği ihtimal dâhilindedir. Yöre sakinleri havuz tabanının mozaik döşeme sahip olduğundan bahsetmektedir. Buna karşın gerek havuzun içindeki dolgu gerekse sürekli akan su dolayısıyla bu bilgiyi doğrulayacak bir araştırma yapmak bugün için mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte havuzun doğu kısmında suyun büyük bir basınçla fışkırması zeminin mozaik bir döşeme sahip olabileceği gereceğiyle de örtüşmemektedir⁵².

Havuzun mermer kaplamaları üzerinde takip edilebilen *ornamentler* kötü durumda korunageldiği için stilistik olarak bir tarihlendirme yapmak zordur. Berges – Nollé, havuzu erken imparatorluk dönemine, MS I. yüzyılın ikinci yarısına veya II. yüzyıl başlarına, tarihlendirmektedir⁵³. Ancak havuzun, su iletim sistemini oluşturan kanal ve su kemerleri ile aynı dönemde planlanmış ve inşa edilmiş olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. 2003 yılında havuzun batıda kalan kısa kenarında suyun tahliye kanalını belirlemek için yapılan kazılarda MS III. yüzyıl başlarına tarihlendirilen sikkeler ele geçirilmiştir⁵⁴. MS III. yüzyıl başları, özellikle Severuslar Dönemi, Tyana'da yapılaşma faaliyetleri hız kazanmıştır. Muhtemelen Tyana'nın su sistemi de bu dönemde yeniden planlanmış ve Roma Havuzu ile su kemerleri inşa edilmiştir. Aynı şekilde su sistemi ile

⁴⁴ Kenti ziyaret eden Ch. Texier, kemer ayaklarına yeni evler yaslandırıldığından bahsetmektedir (Texier 2002, 115)

⁴⁵1997 yılında Mart Mayıs arası dönemde suyun ortalama 360 l/sn veya günlük 31.000 m³ aktığı tespit edilmiştir (Berges - Nollé 36).

⁴⁶Neolitik ve Kalkolitik Dönemlerde de bu sahaların iskân görmüş olmasının asıl nedeni hiç kuşkusuz Köşk Pınarı'nın bereketli suyudur (Berges - Nollé 37).

⁴⁷ Elalmış 2007, 3.

⁴⁸ Berges - Börker 1999, 316.

⁴⁹ Berges - Börker 1999, 316-317 Abb.2; Berges - Nollé 2000, 36-42 Abb.6-7.

⁵⁰ Berges - Nollé 1998/1999, 49.

⁵¹ Bununla birlikte Berges - Nollé, söz konusu açıklıkların havuzun yan taraflarından çıkan suyu havuza aktarmak için kullanılabileceği görüşündedir. Bk. Berges - Nollé 2000, 37.

⁵² Karşılaştırma için bk. Berges - Nollé 2000, 39.

⁵³ Berges - Nollé 2000, 39.

⁵⁴ Rosada 2005, 159. Henüz tam olarak temizlenmemiş olan yaklaşık on adet sikke ilk gözlemlere göre Severuslar Hanedanlığı üyelerine ait olmalıdır.

bağlantılı önemli bir kamusal alan olan Tyana'daki hamam yapısı da yine Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilmektedir.

Roma havuzu bugün Tyana su hattının başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Havuzun sahip olduğu 224 cm derinlik dikkate alındığında oldukça yüksek bir su seviyesinin burada depolandığı görülmektedir. Ancak gerek havuzun dikkat çekici ölçüleri gerekse gösterişli mermer kaplamaları havuzun bir su depolama alanından farklı bir fonksiyona sahip olabileceğini akla getirmektedir. Kente taşınması gereken suyun öncelikle bir rezervuarda toplanması gerekliydi. Ancak bunun için küçük ve sade bir havuzun yeterli olabileceğidir. Berges - Nollé'nin de ileri sürdüğü düşünceyle, havuz sahip olduğu büyük boyutları ve özenli kaplamasıyla Tyana su sisteminin başlangıç noktası olmasının yanında başka bir amaç için inşa edilmiş olmalıydı. Havuz, muhtemelen kent dışında yer alan bir yapı grubunun bir parçası veya bir yüzme havuzu işlevi görmekteydi⁵⁵. Havuz çevresinden gelen ve İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen bir dizi heykeltıraşlık eser de havuzun kırsal bir bahçenin veya villanın bir parçası olabileceğini düşündürmektedir⁵⁶. Bir diğer düşünce ise Tyana yakınlarında yer alan Zeus *Asbamaios* kutsal alanının bu kaynak yakınında yer alabileceğidir. Philostratus⁵⁷ ve Ammianus Marcellinus⁵⁸, Tyana yakınlarından doğan ve yanında Zeus *Asbamaeus* tapınağı bulunan, bir havuzdan akarak kendisini tekrar içine çeken ve asla kıyıların ötesinde kabarmayan bir pınardan bahsetmektedir. Belki de söz konusu Zeus *Asbamaeus* kutsal alanından dolayı burada bu boyutlarda bir su havuzu inşa edilmiş olmalıdır⁵⁹.

Sonuç

Niğde İli Bor İlçesi Kemerhisar Beldesi'nde yer alan Tyana antik kenti MÖ II. binyıllarda başlayıp günümüze kadar kesintisiz yerleşim görmüş bir antik kent olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapadokya Bölgesi'nin önemli kentlerinden olan Tyana üzerinde modern yerleşimin devam etmesinden dolayı önceki dönemlere ait kalıntıların birçoğu toprak altındadır. Bu çalışma ile antik kentin günümüze ulaşmış en önemli kalıntılarında biri olan Su Kemerleri ile Roma Havuzu üzerinde antik ve modern kaynaklar ile kazı çalışmaları ve ele geçen arkeolojik buluntular temel alınarak başlangıç niteliğinde bilimsel bir çalışmanın ortaya konulması amaçlanmıştır.

Su kemerlerinin MS III. yüzyıl başlarında yapımı tamamlanmış ve kentin su ihtiyacını karşılamaya yönelik tek katlı, düzgün kesme blok taşlarla kemer yapısı inşa edilmiştir. Kemerlerden taşınan suyun kaynağı kentin 4 km uzağındaki Roma Havuzu'dur. Suyunu hemen üst kısmında yer alan kaynaktan alan havuz bugün faal bir şekilde akmaya devam etmektedir. Tyana su sisteminin en önemli bölümlerini oluşturan Su Kemerleri ve Roma Havuzu, Severuslar Döneminde kentte gerçekleştirilen yapı faaliyetleri sırasında inşa edilmiştir. Kente bu dönemde koloni statüsü verilmesi, Roma'nın doğuya yapmış olduğu seferlerde kentin önemli geçiş güzergâhında yer alması ve en önemlisi Tyanalı Apollonios'a duyulan hayranlık kentin Roma nezdinde önemini artırmıştır.

Su kemerlerinin günümüzde takip edilebilen uzunluğu 1,2 km'dir. Kentte bulunan su kemerlerinin en yükseği 7-7,5 m olup, en yüksek su kemeri kente en yakın konumdaki kemerdir. Kemer yapımında kullanılan taşların 20 km uzaklıkta yer alan Gökbez Formasyonu'ndan getirildiği ve bu taşların bosajlı, kare planlı ve 1,14-1,25 m uzunluğunda değişen ölçülerde olduğu görülmektedir. Kemerlerin inşasında kullanılan taşların malzeme olarak traverten litolojisine sahip kayalar olduğu görülmektedir. Yapılan incelemeler sonucunda kemer taşlarının kilit sistemi ile birbirine sıkıştırıldığı, bazı kemerler üzerinde ise kilit boşluklarının dışarı da kaldığı görülmektedir.

Tyana su sisteminin başlangıç noktası olarak kabul edilen Roma Havuzu ise kaynağını Kaynak Pınarı olarak adlandırılan verimli bir sudan almaktadır. İyi durumda korunagelmüş, olimpik ölçülere sahip ve bugün halen daha aktif olarak su toplayan havuz açık su toplama rezervuarı olarak düşünülmektedir. Ancak olağanüstü boyutları dikkate alındığında bu yapının başka amaçlar için burada inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. İleride yapılacak olan kapsamlı araştırmalar ile Roma Havuzunun tam fonksiyonu üzerine önemli sonuçlar elde edilecektir.

⁵⁵ Berges - Nollé 2000, 42.

⁵⁶ Karşılaştırma için bk. Berges 1998/99, 49; Berges - Nollé 2000, 42.

⁵⁷ Philostratus I, VI.

⁵⁸ Ammianus Marcellinus, XXIII 6, 19.

⁵⁹ Su kaynağı ile ilişkili benzer kutsal alanlara örnek olarak Geç Hitit Dönemi'ne (MÖ 14. – 13. yüzyıl) tarihlendirilen Beyşehir Gölü yakınındaki Eflatun Pınarı Kaynak Kutsal Alanı ve yine Konya Ilgın yakınlarındaki Yalburt Su Anıtı verilebilir. Söz konusu kutsal alanlarda dikkati çeken en önemli özellik ise her iki anıtın da büyük bir havuz alanına sahip olmalarıdır. Bk. Emre 2002, 228-230.

Ele geçen arkeolojik veriler ışığında su kemerlerinin mevcut uzunluğunun günümüzdeki uzunluğu ile hemen hemen aynı olabileceği tahmin edilmektedir. Su kemerleri üzerinde yapılan incelemeler sonucunda kemerlerin düz bir hat boyunca ilerlemediği görülmektedir. Antik kentin kurulu olduğu höyüğün hemen yakınında yer alan su kemerlerinin birinde keskin bir zikzak dönüşü görülmektedir. Roma Havuzu ile su kemerlerinin başladığı Bahçelideki Saray Camii arasında kalan yaklaşık 3 km'lik bir alanda su, yer altına döşenmiş bir kanal ile taşınmıştır. Su burada muhtemelen hidrolik sistemle su kemerine iletilmekteydi. Kente taşınan su kentin farklı noktalarına pişmiş toprak künklerle iletilmekteydi. Bugün için su dağıtım havuzu (*castellum aque*) ile ilgili herhangi bir buluntu mevcut değildir. Kente getirilen suyun büyük kısmı ise Roma Hamamı'na taşınmaktaydı.

Kaynakça

- Açıkgöz, F. (2019). Tyana Antik Kenti Ve Kentte Gerçekleştirilen Kazı Çalışmalarının Tarihçesi. O. Doğanay (Ed.), *Tyana Kazı ve Araştırmalar I* içinde (ss. 21-23). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ammianus Marcellinus, *Roma Tarihi*, (S. Özgüler, Çev.). Historia.
- Barnett, R. D. (2008). Phrygia And The Peoples Of Anatolia In The Iron Age. *Cambridge Ancient History*, II/2, The Middle East And The Aegean Region c. 1380-1000 B.C. Ed. I.E.S. Edwards, N.G.L. Hammond, E. Solberger, Cambridge, 417-438.
- Bechert, T. (1999). *Die Provinzen des römischen Reiches: Einführung und Überblick*. Mainz am Rhein.
- Berges, D. (1998/99). Tyana in Kappadokien luwischer dynastensitz und kaiserzeitliche colonia. *NüBLA*, (15), 37-58.
- Berges, D. (2002). Tyana in Kappadokien: Von der Hethitischen Residenz zur Gräco-Römischen Coloni. *AW*, 33 (2), 177-187.
- Berges, D. – Börker, C. (1999). Tyana 1996-1997. *AST*, 16(1), 315-327.
- Berges, D. ve Nolle, J. (2000). *Tyana: Archäologisch-Historische Untersuchungen zum Südwestlichen Kappadokien 1-2*. Rudolph Habelt.
- Bildirici, M. (2009). *Tarihi su yapıları: Konya, Karaman, Niğde, Aksaray, Yalvaç, Side, Mut, Silifke*. DSİ Genel Müdürlüğü İdari ve Mali İşler Müdürlüğü.
- Bölükbaş, M. (2020). *Bir Kappadokia Kenti: Tyana* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Mersin Üniversitesi.
- D'Alfonso, L.-Basso, E. (2010). *Archaeological Survey in Northern Tyanitis*: Preliminary.
- Deniz, M. (2020). *Tyanitis Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- Dinçol, B. (1994). New Archaeological and Epigraphical Finds From Ivritz: A Preliminary Report. *Tel Aviv*, 21, 117-128.
- Doğanay, O. - İşler, B. (2019). Geç Antik çağdan günümüze Tyana (Kemerhisar). *Akdeniz Sanat Dergisi*, 13, 639-648.
- Elalmış, A. (2007). *Köşk Höyük Kazı Alanının Jeofizik Yöntemler ile Araştırılması* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Emre, K. (2002). Felsreliefs, Stelen, Orthostaten: Großplastik als monumentale Form staatlicher und religiöser Repräsentation. *Die Hethiter und ihr Reich* içinde (ss. 218-233). Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland GmbH.
- Fahlbusch, H. (1987). Elemente griechischer und römischer Wasserversorgungsanlagen. *Die Wasserversorgung antiker Städte 2* içinde (ss. 133-163). Verlag Philipp von Zabern.
- Forrer, E. (1937). Kilikien zur Zeit des Hattireiches. *Klio*, 30, 135-186.
- Frede, M. (1996). Apollonios von Tyana. *DNP*, 1, (s.887). Verlag J. B. Metzler.
- Fredouille, J. C. (2000). *Lexikon der römischen Welt*. Nikol Verlag.

- Garbrecht, G. (1988). Mensch und Wasser im Altertum. *Die Wasserversorgung antiker Städte 3* içinde (ss. 13-42). Verlag Philipp von Zabern.
- Göncüoğlu, M.C. (1985). Niğde Masifinin Batı Yarısının Jeolojisi. *MTA Raporu*, No: 1858.
- Grewe, K. (1998). *Licht am Ende des Tunnels: Planung und Trassierung im antiken Tunnelbau*. Verlag Philipp von Zabern.
- Gürkan, T. - Doğanay, O. (2020). Tyana Roma Hamamı Kazılarında Ortaya Çıkan Sütun Başlık Parçaları, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, V(48), 327-353.
- Hawkins, J. D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions (Inscriptions of Iron Age)*. Walter de Gruyter.
- Hild, F. (1977). *Das Byzantinische Strassensystem in Kappadokien*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Hild, F. - Restle, M. (1981). *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)*, Tabula Imperii Byzantini 2. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Jones, A. H. M. (1998). *Cities of the Eastern Roman Provinces*. Clarendon Press.
- Korkanç, M. (2019a). Tyana (Kemerhisar) Su Kemerlerinde Kullanılan Kayaçlar ve Mühendislik Özellikleri. O. Doğanay (Ed.), *Tyana Kazı ve Araştırmalar I* içinde (ss. 231-240). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Korkanç, M. (2019b). Tyana Su Kemerleri ve Taşları, *Mavi Gezegen Dergisi*, 26, 49-53.
- Ksenophon. *Anabasis, On Binlerin Dönüşü* (A. Çokana, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (2010).
- Kurt, M. - Bulut, E. (2019). Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Tyana, O. Doğanay (Ed.). *Tyana Kazı ve Araştırmalar I* içinde (ss. 73-96). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Lachin, M. T. - Rosada, G. (2015). Kült Mekanları/ La Spazio Del Culto, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, 148, 110-120.
- Miller, J. (1895). Apollonios von Tyana. *RE*, II.1, (ss. 146-148). J. B. Metzlerscher Verlag.
- Mørkholm, O. (1962). Some cappadocian Problems. *NumChron*, 7.2, 407-411.
- Mørkholm, O. (1969). The Classification of Cappadocian Coins. *NumChron*, 7.9, 21-31.
- Mørkholm, O. (1979). The Cappadocians Agains. *NumChron*, 139, 242-246.
- Ocak, S. G. (2009). *Batı Anadolu Roma Dönemi Örnekleriyle Su Kemerleri Künkleri ve Sarnıçları Üzerine Bir Araştırma ve Uygulama Çalışması* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Philostratus, F. *De Vita Apollonii Tyanei Libri Octa, The Life of Apollonius of Tyana* (F. C. Coynbeare, Çev.). William Heineman (1912).
- Plinius Secundus, G. *Naturalis Historia, The Natural History*, III-VII (H. Rackham, Çev.). Harvard Universty Press (1855).
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası* (M. Pektaş, Çev.). Milli Eğitim Basımevi.
- Reinach, T. (1888). *Numismatique ancienne. Trois royaumes de l'Asie Mineure. Cappadoce-Bithynie-Pont*. 1888.
- Rosada, G. - Finzi, E. (2003). Survey 2001 at Tyana (Kemerhisar), *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, XXVIII-2, 29-40.
- Rosada, G. - Lachin, M. T. - Mondin, C. (2009). Tyana/Kemerhisar, Excavations 2008, *KST*, 31-III, 269-288.
- Rosada, G. - Lachin, M. T. (2008). Excavations 2007 at Tyana, *KST*, 30-III, s. 1-17.
- Rosada, G. (2004). Tyana Archaeological Excavations 2002, *KST*, 25-II, 267-278.
- Rosada, G. (2005). Tyana-Kemerhisar Archaeological Excavations 2003, *KST*, 26-II, 157-166.
- Rosada, G. (2007). Tyana /Kemerhisar: Gli Scavi, *KST*, 28-II, 513-528.
- Ruge, W. (1948). Tyana. *RE*, VII. A-2, (ss. 1630-1642). Alfred Druckenmüller Verlag.

- Simonetta, A.-M. (2007). *The coinage of the Cappadocian Kings: a revision and a catalogue of the Simonetta collection, Parthica 9*. Fabrizio Serra Editore.
- Simonetta, B. (1961). Notes on the Coinage of the Cappadocian Kings. *NumChron*, 121, 9-50.
- Simonetta, B. (1967). Some Additional Remarks On The Royal Cappadocian Coinage. *NumChron*, 7(7), 7-12.
- Simonetta, B. (1977). *Typos II: The Coins of the Cappadocian Kings*. Office du Livre.
- Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası, Geographika: XII-XIII-XIV* (A. Pekman, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları (2000).
- Şener, H. H. (2019). Tyana Kenti'nin Roma İmparatorluk Dönemi Sikke Basımları. O. Doğanay (Ed.), *Tyana Kazı ve Araştırmalar I* içinde (ss. 105-136). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Texier, Ch. (2002). *Küçük Asya Coğrafyası I-II-III: Tarihi ve Arkeolojisi* (A. Suad, Çev.). Amire Matbaası.

EKLER:

RESİMLER VE ÇİZİMLER

Resim 2. Tyana su kemerlerinin batı kısmı (Tyana Kazı Arşivi)

Resim 3. Bahçeli Kasabası'nda yer alan Roma Havuzu, yıl 1960. (Tyana Kazı Arşivi, Yavuz Esen'den)

Resim 4. Roma Havuzu (Tyana Kazı Arşivi)

Resim 5. Yakın zamana kadar kemerlerin bitişiginde yer alan modern dönem evleri
(Tyana Kazı Arşivi, Cengiz Özer'den)

Resim 6. Halk tarafından modern yapıların inşasında kullanılan kemer taşları (Korkanç 2019a, 234)

Resim 7. Kemer yapımında kullanılan Gökbez Formasyonu'ndan getirilen bosajlı kayaç
(Tyana Kazı Arşivi)

Resim 8. Su kemerlerinin başladığı nokta, yolun ilerisinde Saray Camii görülmekte (Tyana Kazı Arşivi)

Resim 9. Su kemerlerinin zikzak yaptığı nokta (Tyana Kazı Arşivi)

Resim 10. Ayakta kalmış, kente en yakın su kemeri (Tyana Kazı Arşivi)

Resim 11. Kemer açıklığındaki boşluğu kapatmak için kullanılan taş bloklar (Tyana Kazı Arşivi)

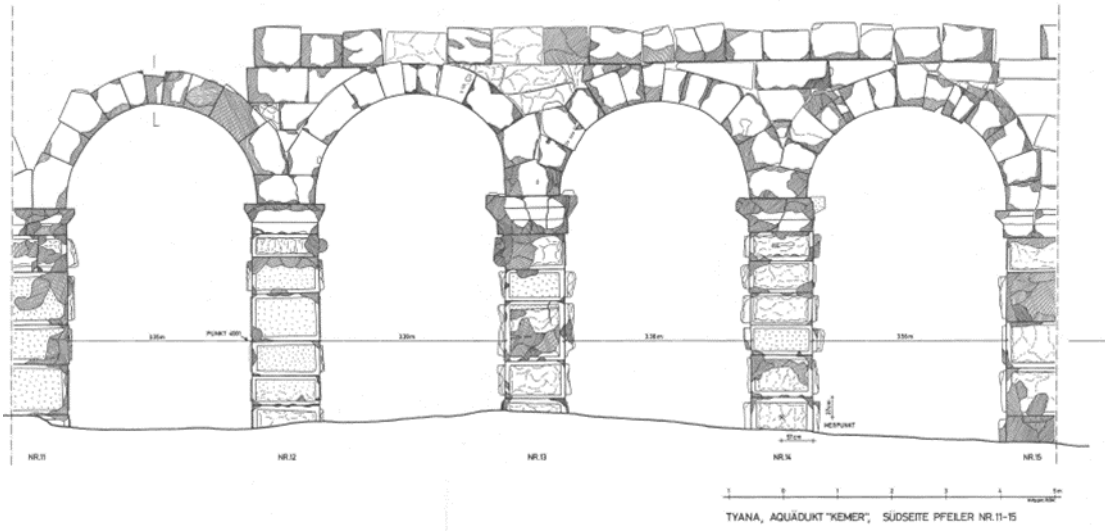
Resim 12. Kemer yaylarında kullanılan kilit taşı (Tyana Kazı Arşivi)

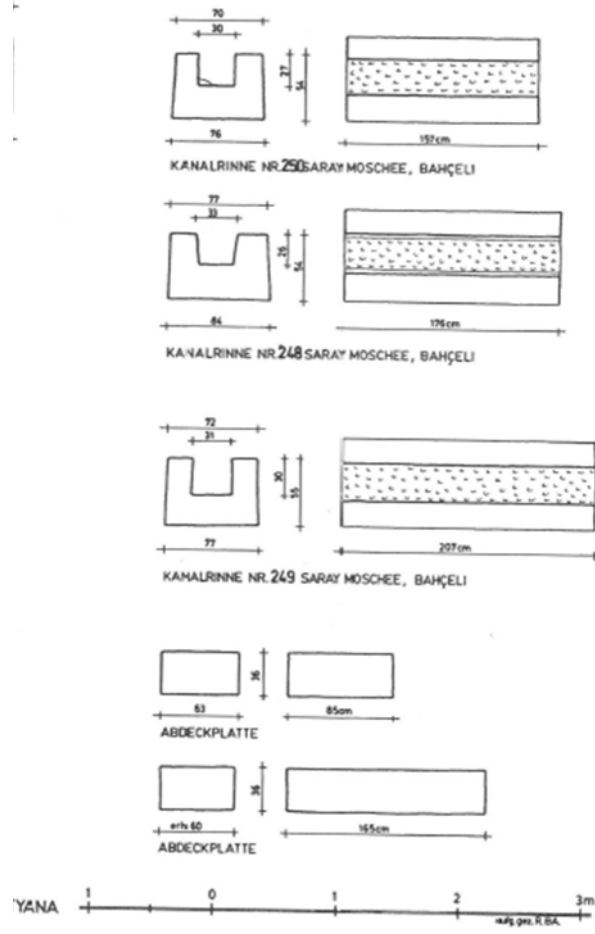
Resim 13. Kemerler üzerinde kısmen korunabilmiş oluk taşlarından biri (Tyana Kazı Arşivi)

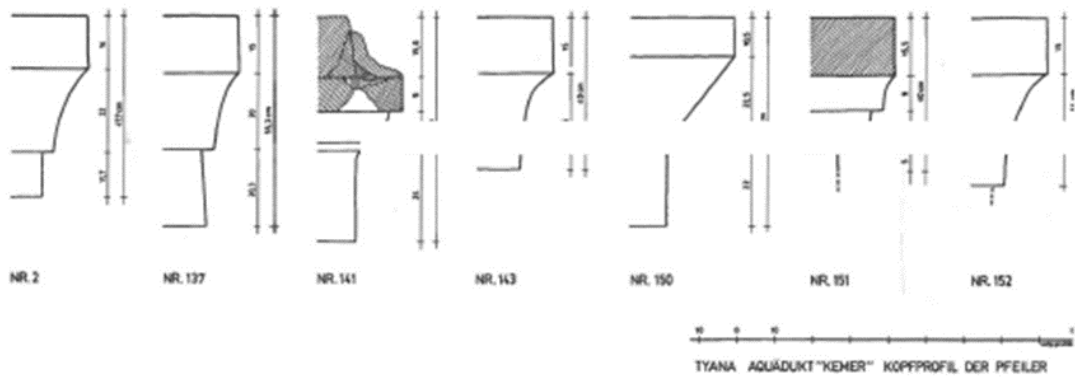
Resim 14. Tyana antik kenti su kemerleri, üstten görünüm (Tyana Kazı Arşivi)

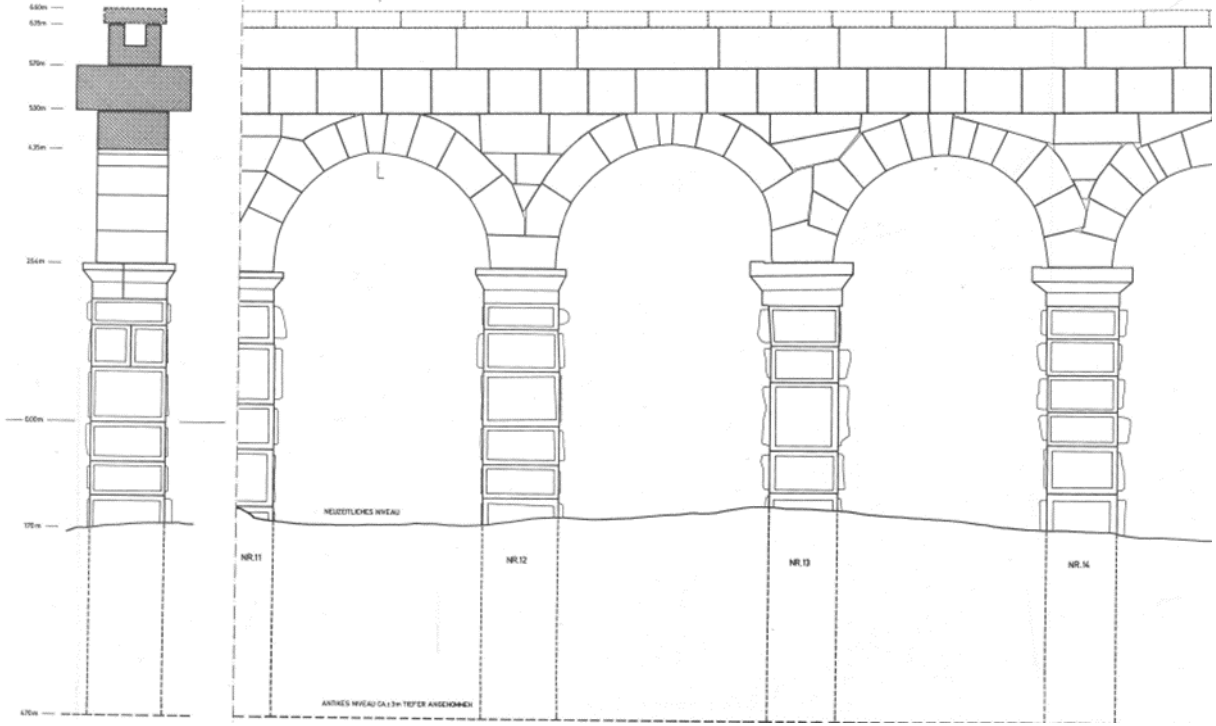
Çizim 1. Tyana su kemerleri, rölöve çizimi (Berges - Nolle 2000, 49).

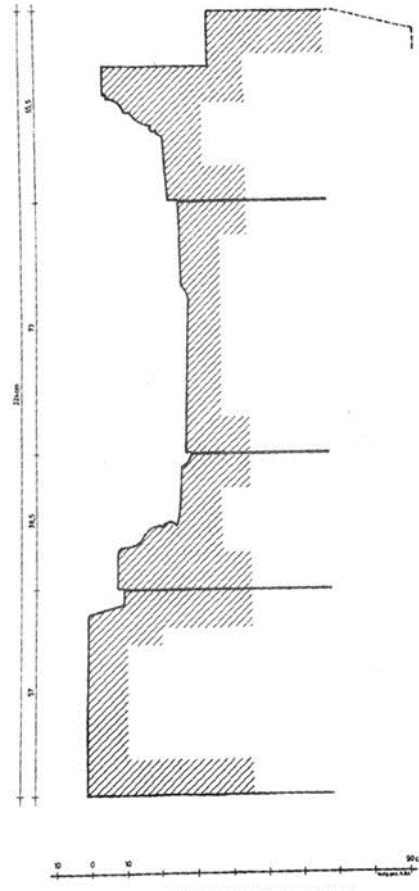
Çizim 2. Bahçelideki Saray Camii yakınlarında ele geçmiş su kanalına ait taşların çizimi (Berges - Nollé 2000, 43).

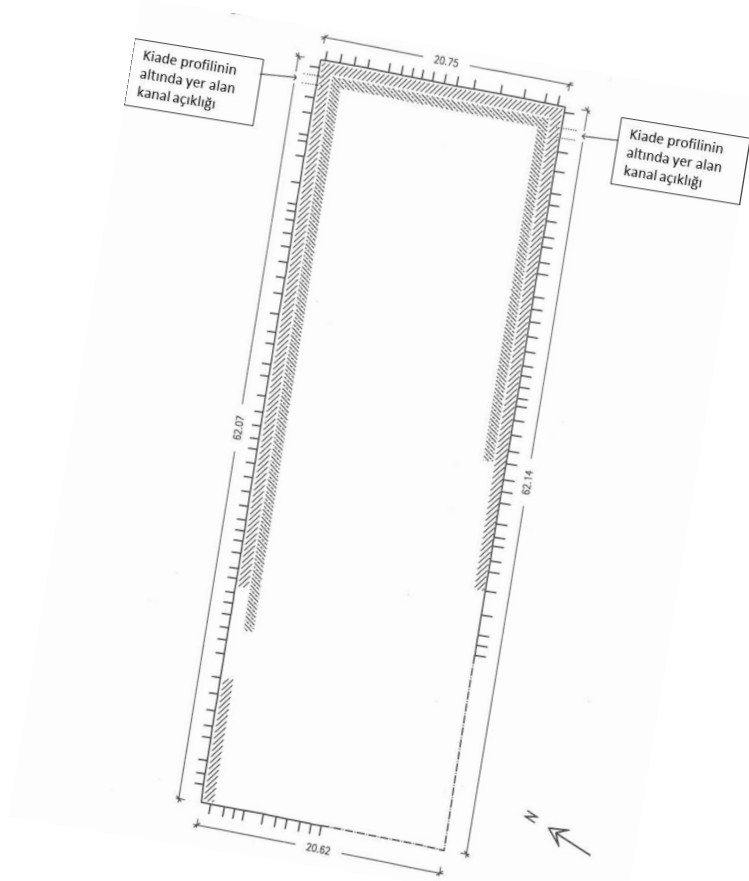
Çizim 3. Tyana su kemerleri taş kısmı profil çizimi (Berges - Nollé 2000, 52).

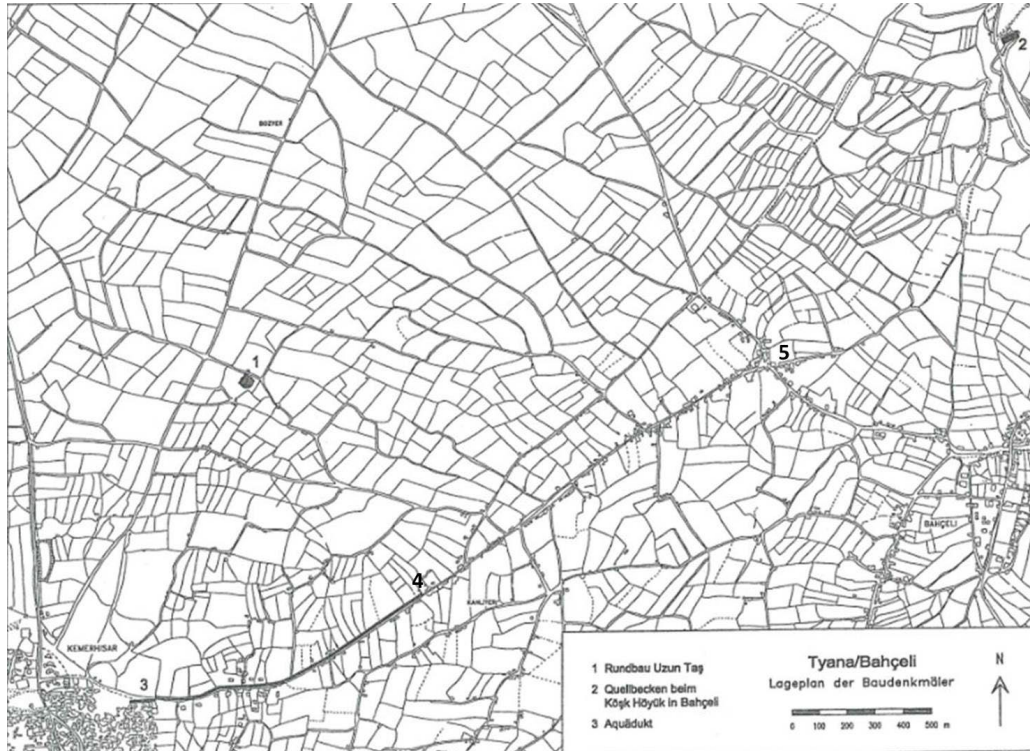
Çizim 4. 11-15 numaralı su kemerlerinin rekonstrüksiyon denemesi ve 11-12 nolu kemerin kesiti (Berges - Nollé 2000, 56).

Çizim 5. Tyana. Roma Havuzu'nun duvar kesiti ve profil sırası

Çizim 6. Su kemerleri oluk taşı ve plaka çizimi (Berges - Nollé 2000, 40. Uygulama: H. H. Şener).

Çizim 7. Tyana yerleşim planı (Berges - Nollé 2000, 38 Abb.5. Uygulama: H. H. Şener). 1. Yuvarlak Yapı (Uzun Taş), 2. Roma Havuzu, 3. Su kemerinin (*Aquadiükt*) zikzak yaptığı ve sonlandığı nokta 4. Su kimeri hattı ve Modern cadde, 5. Saray Camii.

EXTENDED SUMMARY

In this study, a comprehensive evaluation was made of the aqueducts built during the Roman Imperial period and the Roman pool, which constitutes an integral part of the water system, in Tyana, one of the important cities of the Cappadocia Region. The aqueducts, which are the subject of the study, are the symbol of Tyana today and gave its name to the modern Kemerhisar settlement. The well-preserved aqueducts and the Roman pool constitute Tyana's most important surviving remains. The construction documentation and measurements of the aqueducts and spring pool were first carried out during the studies carried out in 1996. During the excavations carried out in the city by Italian researchers between 2002 and 2011, the construction techniques of the aqueducts and spring pool continued to be documented. During the Italian excavations, the Roman pool and the public structures where the aqueducts transfer water were investigated, and studies were carried out to find the water distribution pool of the city. With the new excavation period starting in Tyana in 2016, all projecting processes of the aqueducts have been completed. In addition, drawings of aqueducts, surveying, restitution and restoration projects, and strengthening and engineering application projects are planned.

The Roman pool, where the water needed by Tyana is collected, is located 4km northeast of the ancient city, right next to the rock, which is also called the Köşk Pınarı, where the spring water is located. This pool was also the beginning of the water transmission system of Tyana during the Roman Imperial Period. The pool has a rectangular plan and is Olympic-sized, measuring approximately 20.7 m x 62 m. Another remarkable feature is the 224 cm pool depth. It can be said that the collapsed filling formed in the pool over time has effectively reached the pool in good condition today. On the other hand, only a tiny part of the pool was destroyed in the southwest corner and is now completed with concrete. The pool walls are made of large, roughly flattened marble blocks. Both the Olympic dimensions of the pool and the marble coatings used in its construction suggest that the pool has a different function than the water storage area. Sculpture artifacts found around the pool suggest that the building may have been a part of a building complex in addition to its water storage function. Future research will reveal definitive results for determining the exact function of the pool.

The water collected in the Roman or spring pool was transferred from here to the city's water transmission system. Since there was a visible slope from the spring pool towards the city, water was probably transferred from the ruined southwest corner of the pool to the water transmission system using a pipe or channel. However, the connection between the channel and the pool has not been determined. The gutter stones belonging to the water channel uncovered 2 meters below the ground during the studies carried out around the Bahçeli Saray Mosque in 1996 revealed that the water was carried with the help of an underground channel to the point where the source pool and aqueducts started. This showed that the system that brought water to Tyana had a two-stage arrangement. The water was brought from the spring pool to the starting point of today's arches, namely the Palace Mosque in Bahçeli, with the help of an underground canal, and from there, it was taken to the aqueducts with the help of a mechanism and delivered to the city. This shows that the closed canal system was used in an area of approximately 3 km, which connects the Roman Pool and the aqueducts. However, the point where the aqueducts and the aqueducts laid underground meet cannot be determined with certainty today.

The aqueducts, which form the most important part of the city's water system, are single-storey and were built from large, coarse and irregularly carved blocks without the use of mortar. It is seen that the stones used in the construction of the arches were brought from the Gökbez Formation, 20 km away, and these stones were bossage, square in plan and varying in length from 1.14 to 1.25 m. It is seen that the stones used in the construction of the arches are rocks with travertine lithology as material. As a result of the examinations, it is seen that the arch stones were compressed together with the lock system, and on some arches, the lock systems remained outside. The surviving part of the aqueducts, the construction of which was completed at the beginning of the 3rd century AD, is approximately 1.2 km long. Although it is difficult to determine the total length of the aqueducts when they were in use, in light of the archaeological data obtained, the current length of the aqueducts may be almost the same as today's.

The height of the aqueducts increases regularly towards the mound where the settlement is located due to the slope. The highest is 7-7.5 m, and the arch closest to the city is the highest aqueduct. As a result of the examinations of the aqueducts, it is seen that the aqueducts need to progress along a straight line. What is remarkable is that the aqueducts were broken twice by a right-angled bend near the mound where the ancient settlement was built. We need to have certain information about why the belts break this way. Researchers

explain this situation with the existence of an ancient road passing through here. Similarly, a parallel path along the water channel line has been proven.

Where the aqueducts ended today was probably not where the water transmission system ended. Because the research carried out here revealed that there is no water collection reservoir or water distribution system. The water transmission system continued up to the city's highest point, and water was distributed from the water distribution pool to different city points. The archaeological finds revealed that terracotta pipes provided the water distribution system in the city. Most of the water reaching the city was sent to the Roman Bath, which was unearthed as a result of excavations.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KAVRAMSAL ALANI VE ANLAMSAL-İŞLEVSEL KÜMELERİ BAKIMINDAN +IA-

+IA- IN TERMS OF CONCEPTUAL FIELD AND SEMANTIC-FUNCTIONAL CLUSTERS IN TURKISH

Erkan HİRİK

Samsun Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

erkanhirik@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6978-8981

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

11.08.2023

Kabul Tarihi:

21.11.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Türkiye Türkçesi
+IA- eki
Kavramsal Alan
Anlamsal Küme
İşlevsel Küme

Keywords

Turkish
+IA- Suffix
Conceptual Field
Semantic Cluster
Functional Cluster

Türkçe yapısal bakımdan değerlendirildiğinde eklemeli diller arasında ele alınır. Türkçenin bu temel yapısı nedeniyle sözcük türetimi ve mevcut sözcüklerin çeşitli anlamsal ve işlevsel yapılarda kullanılması eklemeliği oluşturan sistemin üyeleri tarafından gerçekleştirilir. Eklemelik her ne kadar yapısal bir olguya vurgu yapsa da anlam ve işlev bu sistemin dışında kalmaz. Türkçenin türetim ve işletim sisteminin üyesi olan her bir ek bu bakımdan kavramsal alanlar oluşturmakla birlikte anlamsal ve işlevsel kümeler de meydana getirmektedir. Türkçenin işlevsel derecesi yüksek eklerinden biri +IA- ekidir. Bu ek eklendiği isimleri fiilleştirmek gibi dilbilgisel işlevlerinin yanında çeşitli kavramsal alanlar oluşturma işlevine de sahiptir. Ekin oluşturduğu bu kavramsal alanlarda bazı anlam çerçeveleri (atmak, bölümlendirmek, eklemek, kesmek vd.) etrafında kümelenmeler oluşmaktadır. Buna ilaveten ekin oluşturduğu bazı kümelerin işlevsel temele [alıntılar fiilleştirmek (akortla-, fotoğrafla-, programla-, rötuşla- vb.), birleşik ek oluşturmak vd.] dayandığı görülmektedir. Bu çalışma Türkiye Türkçesinde +IA- ekinin kullanımda ortaya çıkardığı anlamsal ve işlevsel kümeleri tespit ederek ekin kullanım sıklığının yüksekliğinin nedenlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla Türkçe Sözlük'te yer alan +IA- ekli fiiller değerlendirilerek birlikte sözlükte yer almayan bazı kullanım örnekleri de bu amaçla ele alınmıştır.

In terms of structure, Turkish is considered as one of the agglutinative languages. Due to this basic structure of Turkish, the derivation of words and the use of existing words in various semantic and functional structures are realised by the members of the system that constitutes agglutinativity. Although agglutinativity emphasises a structural phenomenon, meaning and function do not remain outside this system. Each suffix, which is a member of the derivation and operating system of Turkish, forms conceptual fields in this respect and forms semantic and functional clusters. One of the highly functional suffixes of Turkish is +IA-. In addition to its grammatical functions such as verbising the nouns to which it is attached, this suffix also has the function of forming various conceptual fields. In these conceptual areas formed by the suffix, clusters are formed around some meaning frames (atmak, bölümlendirmek, eklemek, kesmek etc.). In addition, it is seen that some of the clusters formed by the suffix are based on a functional basis [verbising quotations (akortla-, fotoğrafla-, programla-, rötuşla- etc.), forming compound affixes, etc.]. This study aims to reveal the reasons for the high frequency of use of the suffix +IA- in Turkish by identifying the semantic and functional clusters that the suffix +IA- produces in use. For this purpose, the verbs with the suffix +IA- in the Turkish Dictionary have been evaluated and some usage examples that are not included in the dictionary have also been discussed for this purpose.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1341553>

Atıf/Cite as: Hirik, E. (2023). Türkiye Türkçesinde kavramsal alanı ve anlamsal-işlevsel kümeleri bakımından +IA-. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2499-2513.

Giriş

Bilinen her dil kendi özgün iç yapısına sahiptir. Diller, bu özgün özellikleri bağlamında yapısal olarak birbirlerinden ayrıştıkları gibi yine bu özellikleri vasıtasıyla değişen dünyada adlandırılması gereken kavramları farklı yollarla (ekleme, kopyalama, uyarlama, anlam dönüşümü, kısaltma vd.) türettikleri yeni sözcükler aracılığıyla karşılarlar. Yapı bakımından dünyada dillerin genelde eklemeli, çekimli ve tek heceli diller olarak sınıflandırıldığı ve bir üst çatı oluşturulduğu görülür. Oluşturulan bu çatı sınıflandırma esasen o dillerin sözcük türetme ve işletme mekanizmasıyla ilgilidir. Bazı diller her ne kadar bu sınıflandırma içerisinde aynı çatı altında yer alsın da yine bu dillerin birbirlerinden ayrılan sözcük türetim süreçleri de mevcuttur. Söz gelimi eklemeli dillerin hepsinin aynı eklemeli sistemine sahip olmadığı, bu sistemin de dilden dile farklılık arz ettiği söylenebilir.

Türkçe eklemeli bakımından yazılı olarak takip edilebildiği en eski dönemlerden bugüne değin düzenli bir algoritmaya sahiptir. Elbette Türkçenin tek sözcük yapım yolu *ekleme* değildir. Türkçede çeşitli sözcük yapma yolları¹ bulunmaktadır. Ancak Türkçenin en karakteristik özelliğinin morfolojik olarak eklemeye olduğu söylenebilir. Türkçede eklemeye kökler ve gövdeler üzerine gerçekleşir. Türkçenin söz varlığının temelini oluşturan kökler ancak ekler vasıtasıyla geliştirilerek yeni kavramlar karşılanabilir hâle gelmektedir. Yine sözcüklerin yeni anlamlar ve görevler kazanması söz dizimi içerisinde kullanılabilir olması ve diğer sözcüklerle ilişkiler kurabilmesi ek sistemi ile sağlanabilmektedir. Keza Türkçenin söz dizimi alelade sözcüklerin yan yana dizilmesiyle gerçekleşmez. Yan yana gelen sözcüklerin birbirleriyle olan ilişkisi eklerin dizime kattığı anlamsal işlevlerle sağlanır.

Ergin, ekleri “kelime bünyesinde görülen ve tek başına manası olmayan ve kullanılmayan, ancak köklerle birleşme suretiyle kullanılan ve mana ile ilgili bir vazife gören şekiller” olarak tanımlamaktadır (2020, s. 128). Benzer şekilde Korkmaz da “cümle içinde kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kurmak veya yeni bir kelime türetmek üzere kök ve gövdelerin sonuna eklenen ses veya seslerden oluşan öge” (2019, s. 124) şeklinde tanımlar. Türkçenin karakterinin temelinde ek kavramı bulunmaktadır. Ekler, Türkçenin yatay ve dikey diziliş sisteminde kimi zaman doğrudan anlamsal kimi zaman da yapısal görevlerle sözün kullanım sahasına çıkmasına olanak tanımaktadır. Ergin, köklerin eklerle genişletilip gövdeler hâline getirildiği gibi bütün gramer fonksiyonlarının da yalnız ve yalnız eklerle ifade edildiğini belirterek eklemeli dillerde eklerin önemine dikkat çekmektedir (2020, s. 129). Aksan, Türkçenin eklemeliği ile ilgili olarak Türkçenin bağlantılı bir dil oluşu, eklerin çeşitliliği ve bu çeşitli eklerin değişik görevler yüklenerek yeni sözcükler oluşturabilmelerini, Türkçenin geniş anlatım olanaklarına kavuşmasının, yeni belirlenen kavramların karşılanmasının ve yabancı kavramlara karşılık bulmasının bir nedeni olarak görmektedir (2020, s. 106).

İletişim kişilerin her an öznesi ve nesnesi olduğu bir kavram konumundadır. İletişim ancak kendi iç sürecindeki birçok unsurun gerekli ihtiyacı karşılaması ile gerçekleşir. Dil bağlamında da değişen zaman içerisinde yine zamanın gereklilikleri doğrultusunda başta sözcükler olmak üzere dil unsurlarının iletişimdeki ihtiyaca cevap verebilir olması gerekir. Vardar, bildirişimi kolaylaştırmaya ve toplumun çeşitli dilsel gereksinimlerini karşılamaya dönük etkinlikler arasında dilin sözlüksel kesimini yenileme, arıtma ve varsıllaştırma girişimleri, yazıya ve yazıma ilişkin yalınlaştırma ile dizge değiştirme çabalarının önemine vurgu yapar (1998, s. 167). Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Türkçenin temel yapısında bağımlı morfemler olarak değerlendirilebilecek eklerin asıl unsurlardan olduğu, anlamın inşa edilmesinde çok işlevli yapıda buldukları ve bu işlevlerinin zaman içerisinde değişebildiği söylenebilir. Bu nedenle eklerin yapım ve çekim eki olarak yapısal bakımdan ele alınmasıyla birlikte işlevsel bağlamda analiz edilmesi için anlamsal kümelerin oluşturulması gerekmektedir.

Bu çalışmada Tezcan Aksu, Tarıktaroğlu ve Gemalmaz (2004) tarafından kaleme alınan *Türkçe Sözlük’ün Ters Dizimi* temelinde yer alan +L4- ekiyle türetilmiş fiiller ve bu çalışmada yer almayan ancak standart Türkçede kullanılan +L4- ekli fiiller merkeze alınarak +L4- ekinin oluşturduğu anlamsal/işlevsel kümeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla kapsam olarak standart yazılı dil ve yazıya geçirilmiş ancak standart seviyeye ulaşmamış sosyal medya gibi ortamlarda kullanılan yapılar incelenmiştir. Henüz sözlüklere yansımamış ancak özellikle sosyal medya başta olmak üzere çevrim içi ortamlarda kullanılan ya da çevrim içi ortamlardaki bazı durumları ifade etmek için konuşma dilinde kullanılan *stalkla-*, *likela-*, *hackle-* gibi kullanımlar da değerlendirilmiştir. Böylelikle hem +L4- ekini alarak fiilleşmiş yapıların gündelik kullanımda olan biçimleri ele alınmış hem de yazılı dildeki

¹ bk. (Eker, 2015, s. 316), (Sarı, 2022, s. 301).

yapılar incelenerek bu yapıların karşılaştırılabilir olması sağlanmıştır. Tüm bunlar +L4- eki gibi oldukça geniş bir kullanım alanına sahip bir ekin alt kullanım alanlarının dilbilgisel düzeyde işlevlerinin tespiti ve hangi anlamlar çevresinde kümelenmiş olduğunu gösterilmesi amacıyla yöneliktir.

1. Türkçede Ek Sınıflarına Genel Bir Bakış

Dilde kullanım sahasına çıkan unsurlar bağımsız ve bağımlı morfepler olarak ele alınmaktadır. Bağımsız morfepler tek başlarına kullanılabilen ve bir anlam alanını işaretleyen sözcükleri ifade ederken bağımlı morfepler ise tek başlarına anlam içermeyen, ancak bağımsız morfeplerle bir araya gelerek işlev kazanan dil öğeleridir. Bağımlı morfeplerin temeli Türkçe açısından *ekler* olarak değerlendirilebilir.

Sözcükler yan yana rastgele dizildiğinde genelde anlamlı ifadeler oluşturulamaz. Dizimsel süreçte sözcüklerin birbirleri arasında ve kendi içerisinde anlam ve işlev içermesi çoğunlukla ekler vasıtasıyla sağlanır. Elbette kimi zaman *sıfır biçimbirim* içeren yapıların da eksiz, dizimsel olarak anlam içerdiği söylenebilir. Bu bakımdan ekler, Türkçede yeni sözcük yapımı ve mevcut sözcüklerin diğer sözcüklerle ilgisi dolayısıyla dilin işlerliği elde etmesi açısından önem arz etmektedir.

Ekler, hareket ve nesnelere karşılayan bağımsız morfeplerle birlikte davranır ve onların anlam alanlarını genişletir. Bununla birlikte evrendeki hareket ve nesnelere karşılayan morfeplerle olan bağlantıları da yine bu ekler vasıtasıyla sağlanır. Bu bakımdan Türkçedeki ekler genelde iki kategoride ele alınır. Eklerin bir kısmı yeni sözcükler türetme konusunda temel işleve sahipken bir kısmı ise mevcut sözcükler arasında çeşitli bakımlardan ilişkiler kurarak sözün kullanım sahasına çıkmasına olanak tanır. Bu açıdan ekler, genel olarak *yapım ekleri* ve *çekim ekleri* olarak ele alınır.

Tek başlarına anlam taşımayan yapım ekleri, eklendiği sözcüğün tabanıyla olan anlamsal ilişkisini bozmamakla birlikte ona yeni anlam(lar) katmaktadır. Diğer bir ifadeyle yapım ekleri eklendiği sözcüğün anlam özelliğini sözcüğün ek almış şekline de aktarmaktadır. Yapım ekleri, eklendikleri sözcüklerle birlikte sözlüklerde madde başı olabilecek nitelikte yapılar türetir. İsim ve fiil türünden köklere eklenerek onlardan yeni anlam alanına sahip sözcükler, anlamsal zincir bozulmadan yapım ekleri vasıtasıyla türetilir. Örneğin, *baş* sözcüğünden *başla-*, *başlangıç*, *başlık*, *başlıca* vb. çok sayıda isim ve fiil cinsinden benzer anlamsal kümede yer alan sözcükler türetilmiştir. Çekim ekleri ise eklendikleri sözcüklerin cümle içerisinde *zaman*, *kiş*, *kişi*, *iyelik*, *durum*, *çokluk* vb. ilişkiler kurularak sözün anlamını bütünleyici rol üstlenirler. Sözcüklerin *zaman*, *kiş*, *kişi*, *iyelik*, *durum* ya da *çokluk* bildirdiği bu durumlarda “yeni anlam” hususundan bahsetmek mümkün değildir. Çekim ekleri genellikle isimlerin diğer isimlerle ve fiillerle; fiillerin diğer fiillerle ve isimlerle ilişkilerini kurarak ifadenin anlamının tam olarak ortaya çıkmasını sağlayan bağımlı morfolojik unsurlardır. Dilin rastgele dizilişe sahip olmayan bir dizge olması çekim eklerinin çeşitli anlam ve yapı çerçeveleri sağlamasıyla ortaya çıkmaktadır. Çekim ekleri yine kendi içinde birtakım kurallar barındırır. İsimlere ve fiillere farklı çekim eklerinin gelmesi Türkçenin bu konuda en karakteristik özelliklerinden biridir. Türkçenin ek yapısının bahsi geçen bu karakteristik özellikleriyle birlikte kimi araştırmacılar *yapım* ve *çekim* kategorisinin dışında farklı ek sınıflarının da varlığından bahsetmişlerdir.

Türkçede ek sınıflandırmalarıyla ilgili çeşitli önerilerin sunulduğu çalışmalar mevcuttur. Gülsevin (2004) “Türkçede ‘Sıra Dışı Ekler’ ve Eklerin-Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine” başlıklı çalışmada genel kabul görmüş bazı kuralların yeniden değerlendirilmesi gerektiğini belirterek “kategori ekleri” başlıklı bir ek grubu önerisinde bulunmuştur. Bir diğer ek tasnifi önerisi de Delice (2000) tarafından yapılmıştır. Araştırmacı *genişletme ekleri* önerisinde bulunmuştur. Başdaş (2006) çalışmada yapım ve çekim ekleriyle birlikte üçüncü bir grup ek önerisinde daha bulunur. Bunlara da “ara ekler” demektir. İşlev ve kullanılışları bakımından ara eklerin yapım ekleriyle çekim eklerinin kesişme noktasında olduğunu belirten Başdaş, *isim-fiil ekleri*, *sıfat-fiil ekleri*, *zarf-fiil ekleri*, *çatı ekleri*, *olumsuzluk eki*, *çokluk eki*, *eski yön gösterme eki* (+GArU), *eski vasıta eki* +(I)n ve *eşitlik eki* +ÇA'nın bu grupta olduğunu ifade etmektedir. Bunlarla birlikte Guzev (1987, 1990) ve Turan (2007) tarafından da önerilmiş çeşitli ek sınıflandırmaları bulunmaktadır. Tüm bunlar göstermektedir ki araştırmacıların merkeze aldıkları ölçütler doğrultusunda yeni öneriler sunulabilmektedir. Ancak bu araştırmalarda +L4- ekinin *yapım ekleri* kategorisindeki konumuyla ilgili farklı bir öneri bulunmamaktadır.

2. +IA- Ekinin Genel Görünümü

Türkçe sözcük yapımı bakımından farklı yollar kullanan bir dildir. Bu yolların temeli de ekleme sistemidir. Yine bu sistem kendi içerisinde sınırlı sayıda ek barındırmasına karşın bu sınırlı sayıda ek çeşitli birleşimlerle yeni sözcükler, yeni anlamlar ve yeni işlevler ortaya koyar. Türkçenin ek sistemi içerisinde isimleri fiilleştirme konusunda kullanım sıklığı en yüksek eklerden biri +LA'dır. Bu ek aynı zamanda birleşik ek de oluşturabildiği için özellikle -n, -ş ve -t fiilden fiil yapan çatı ekleriyle birlikte de kullanılarak yeni kullanım alanının yaratılmasına imkân tanır. Böylece kalıplaşmaya eğilimli yeni morfemler türer: +LAN-, +LAş- ve +LAT-. Bu husus da +LA- ekinin işleklilik derecesini artıran bir diğer neden olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkçede isimden fiil yapma konusunda işleklilik derecesi yüksek olan +LA-, Türkçenin bilinen en eski metinlerinden bugüne kadar kullanılagelmektedir. Gabain, ekin işlekliliğinin nedenlerinden birinin *sınırsız kullanılma imkânı* sunmasına dayandırmaktadır (2007, s. 49). Erdal da ekin işlekliliğine dikkat çekerek özellikle yabancı sözcükler üzerine kolaylıkla gelebilmesini vurgulamaktadır. Ayrıca isimden fiil yapım eklerinin genellikle eklendiği tabanın hece sayısına göre kısıtlılık içinde olduğu Erdal tarafından tespit edilmiştir (1991, s. 454). Örnek olarak +A eki bir ve iki heceli tabanlara eklenebilirken +LA- ekinde böyle bir kısıt olmaması ekin işleklilik derecesini artırmıştır. Hacıeminoğlu, +LA- eki ile yansıma seslerin ilgisine dikkat çekmektedir. Araştırmacı her türlü isimden etken ve oluş bildiren fiillerle taklidi yapıda fiiller teşkil eden bir ek olduğu belirtmektedir (1996, s. 156). Eckmann, Çağatay Türkçesinde +LA- ekinin *ismin belirttiği hareketi ifade etmek* için her türlü isme getirilebildiğini ifade eder (2009, s. 57). Türkçe ve yabancı sözcüklere +LA- ekinin eklenmesiyle çok sayıda +LA-MAK'lı fiil isimlerinin oluştuğu Deny tarafından belirtilir (2012, s. 453).

Korkmaz, ekin yalnızca yapısal olarak fiil türetmesiyle ilgili bilgi vermemektedir. Aynı zamanda ekin işlekliliği nedeniyle fiillere çeşitli anlamlar yüklemesine dikkat çekmektedir. Türkiye Türkçesinde verimli ve anlamca çok yönlü türetmeler yaptığını belirttiği +LA- için Korkmaz şu anlamsal işlevleri belirtir:

- Eklendiği adın gösterdiği nesne veya niteliği başka bir nesneye yönelten, o nesneden etkilenen geçişli fiiller türetme (ağırla-, bağışla-, ertele-, dilimle-, gözle-, suçla-, sula-, temizle-).
- Adın karşıladığı nesnenin ortaya çıkmasını, oluşmasını sağlayan ve yapma bildiren geçişli fiiller türetme (ciltle-, istifle-, paketle-, yavrula-).
- Adın gösterdiği nesneyi araç olarak kullanma yoluyla o nesne ile yapılan işi gösteren geçişli fiiller türetme (aşıla-, avuçla-, kılıçla-, kurşunla-, hançerle-, sabunla-).
- Adın gösterdiği nesneyi veya niteliği bir şeye kazandırmayı, katmayı, eklemeyi gösteren geçişli fiiller türetme (aşağıla-, boyala-, demle-, dışla-, kötüle-)
- Zaman gösteren adlardan o zamanı içine alan ve zaman geçirmeyi bildiren fiiller türetme (akşamla-, gecele-, kışla-).
- Ses yansımali birincil köklere gelerek yansımali geçişsiz fiiller türetme (ağla-, çatla-, çınla-, gürlle-, hopla-, üfle-) (2009, s. 116-117).

Korkmaz bununla birlikte özellikle +LA- ekinin başta Arapçadan olmak üzere Türkçeye yabancı dillerden alınan sözcüklerin Türkçeleştirilmesinde işe yarayan bir rolü olduğunu vurgulamaktadır. Arapça isim ve sıfatlardan *et-, eyle-, ol-* gibi yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiillerin +LA- ekiyle Türkçe söz varlığında karşılık bulabildiğini belirtmiştir (2009, s. 118). Banguoğlu da aynı konuya değinerek *yazı dilinin millileşmesi hareketi* bağlamında ekin görevinin olduğunu belirterek “ihtiyar olmak=ihtiyarlamak, tuhaf olmak=tuhaflaşmak” gibi örnekler vermiştir (Banguoğlu 2007: 216). Balcı, çalışmasında Türkçe *isim+LA-* ve *isim+yardımcı fiil* denkliliğini artzamanlı bakışla değerlendirmiş ve dilde tutunan, yabancı olduğu hissedilmeyen adların +LA- ekiyle fiilleştirildiğini ifade etmektedir. Araştırmacı, uzun zaman dilde bulunan kanıksanmış alıntuların yardımcı fiil yerine +IA- ile fiilleştiğini söylemektedir. Ancak sözcük alıntılanmadan önce bir sözcük dilde yerleşmiş ve yardımcı fiille yapılmış bir yapı varsa (örneğin *kayıdetmek*) +IA- ekiyle türetilen fiilin bunun yerine geçemediğini belirtmektedir (2013: 623-628). Yüceol Özezen, birleşik yapılarla +LA- ekini alarak ortaya çıkan yapıların anlam alanlarının birebir aynı olmadığını belirtir. Araştırmacı *bastalan-* ve *bastala-* arasında olayın gerçekleşme şekli bakımından farklı olduğunu söyler (2017, s. 532).

+L4- ekiyle türetilmiş sözcüklerin çokluğu ekin her türden isme gelebilecek nitelikte olmasıyla ilgilidir. Ek neredeyse sınırsız bir eklenme ve türetme kabiliyetine sahiptir. Ekin Türkçe sözcükler, yabancı dillerden alınan sözcükler ve yansıma sözcüklerle doğrudan kullanılabilir olması onun işlekliliğini artırmakta, dolayısıyla +L4- ile türemiş fiillerin sınırlarının belirsizleşmesini sağlamaktadır. Bu konuda Ergin'in ekin kullanışlılığı ile ilgili ifadeleri ilgi çekicidir. Ergin, bu ekle türetilmiş örneklerin sayılamayacak derecede çok olduğunu, ekin yapma ve olma ifade eden fiiller yaptığını, son zamanlarda artan kullanım sıklığıyla birlikte ilgili kategorinin başlıca eki hâline geldiğini ifade eder (2020, s. 180). Benzer şekilde Hacıeminoğlu da ekin anlam ve yön bakımından çeşitlilik ortaya çıkardığını, araç bildiren sözcüklerle ayrı, zaman bildiren sözcüklerle ayrı, nesne ve renk bildiren sözcüklerle ise ayrı fiiller türettiğini belirtir (1991, s. 216).

Ekin eklenme özelliği ile ilgili olarak Akalın bir konuya dikkat çekmektedir. Ekin bazı isimlere tek başına getirilemediği ve Türkçe ile yabancı kökenli bazı isimlere bu ekin getirilmesinden sonra fiilden fiil yapan bir çatı ekinin getirilmesiyle ekin ancak kullanıma girebildiği ifade edilmektedir (Akalın, 1995, s. 83). Örneğin, *dil-le-n-*, *yer-le-ş-*, *aydın-la-t-* gibi örneklerde *-n*, *-ş* ve *-t* eki olmadan +L4- eki işlevini eklenmediği sözcüğe aktaramamaktadır. Karaağaç da bu konuyla ilgili olarak ekin birleşik ekler yapma işlevi olduğunu ifade etmektedir (2012, s. 308).

+L4- ekinin işlevleri üzerine yapılan çalışmalardan biri de Uygur'a (2005) aittir. Araştırmacı çalışmasında Türkçedeki +L4- ekli fiilleri işlevleri bakımından sınıflandırmış ve böylece ekin kattığı işlevleri belirleme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda Uygur, şu işlevleri tespit etmiştir:

- Bir şeyi bir şeyli hâle getirmek (kapsam, araç, parça, durum).
- Bir şeyi bir şey hâline getirmek.
- Bir şeyi bir hâle getirmek.
- Bir şeyli hâle gelmek.
- Bir şey hâline gelmek.
- Başka bir hâle gelmek.
- Yansımalarla kullanımında ekten önce gelen yansıma sesin çıktığını göstermek.
- Zaman isimleriyle kullanımında öznenin bir işi zaman kadar veya bir zaman boyunca yaptığını göstermek.
- Bir işin bir yere kadar yapıldığını göstermek.
- Kendinden önce gelen ismin etkilendiğini gösteren fiiller yapmak.
- Yer-yön isimleriyle birlikte mekânla ilgili yapılan bir iş manasında fiiller yapmak.
- +L4- ekinin zamanla üzerine geldiği kelimeyle kalıplaşması sonucu ayrıştırılamayan kelimeler yapmak.
- +L4- ekiyle yapılmış pek çok kelime mecaz anlam kazanarak farklı görevlerde kullanılmaya başlamak.
- İsmi ifade ettiği, nesne ve vasfı ortaya koyan, meydana getiren yahut sağlayan fiiller yapmak.
- Bir şey gibi olmak/davranmak/hareket etmek manasına gelen fiiller yapmak. (Uygur, 2005, s. 349-351).

Cin ve Işık (2020) ise çalışmasında +L4- ekinin Eski Türkçeden bugüne görünümünü etraflıca ele almış ve ekin aynı zamanda *-n*, *-t*, *-ş* gibi eklerle oluşturduğu birleşik yapının da karşılaştırmasını alt taban olarak değerlendirmiştir. Çalışmada tarihî Türk lehçelerinde +L4- ekiyle kullanılan ancak bugün kullanılmayan 943 sözcük tespit edilmiştir.

Tüm bunlar göstermektedir ki temel sözcük türetim mekanizması eklere dayanan Türkçede +L4- eki isimden fiil türetme konusunda kendine özgü birtakım özellikler taşımaktadır. Ekin farklı anlam alanına ait isimlere eklenebilir olması, yansıma sözcüklere eklenebilmesi, Türkçeye yabancı dillerden giren sözcüklere eklenerek onlardan fiiller türetebilmesi, ekin işleklilik derecesinin diğer isimden fiil yapan eklerden ayrı olmasını sağlamıştır. Bununla birlikte ekin bu işleklilik durumuna karşın *-n*, *-ş*, *-t* eki olmadan bazı sözcüklerle doğrudan kullanılamaz olması ekin sözcük türetiminde köprü işlevi kurarak ara formlar oluşturmasını sağlamaktadır. Ayrıca ek, eklendiği her sözcüğü yapısal olarak fiilleştirse de anlamsal olarak yaptığı katkı her fiilde aynı yönde olmamaktadır. Diğer bir deyişle ek eklendiği sözcükleri çeşitli *anlamsal kümeler* (semantic clusters) yönlendirmektedir. Bu anlamsal kümelerin çeşitliliği ekin diğer yapım eklerinden farklı bir yerde konumlanmasını da sağlamaktadır.

3. Anlamsal ve İşlevsel Kümeler

Dilde bağımlı ve bağımsız morfepler çoğunlukla yalnızca tek anlam alanını işaretlemeler. Birden fazla anlam alanını işaretleyebilen bu morfepler dilin işlevlik seviyesini artırır. Yapım ekleri de eklendiği sözcüğün türünü değiştirirse de dönüşülen yeni durumda da birtakım yeni *anlamsal kümeler* (semantic clusters) ile *işlevsel kümeler* (functional clusters) oluşturur. Anlamsal küme, bir dilbilgisel yapının aynı/yakın anlam alanlarını işaretlediği topluluğu ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle anlamsal küme, anlamsal düzeyde benzer/yakın olan sözcükleri anlam düzleminde kümeler hâlinde gruplama işlemidir. Anlamsal kümeleme, yalnızca dilbilimi değil psikoloji, dil öğretimi, web mühendisliği gibi farklı disiplinleri ilgilendiren bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Anlamsal olarak ilişkili sözcükleri art arda hatırlama eğilimi, anlamsal kümeleme olarak adlandırılmaktadır (Bousfield ve Sedgewick, 1944; Bousfield, 1953). Anlamsal kümeleme etkilerini ölçmek, katılımcıların hangi sözcüklerin anlam bakımından benzer olduğunu düşündükleri hakkında varsayımlarda bulunmayı gerektirir. Konu bu yönüyle öznel bir boyuta da sahiptir (Manning ve Kahana, 2012, s. 511).

İşlevsel küme ise bir dilbilgisel ögenin birbirinden farklı nitelikteki dilbilgisel öğelerle birleşerek bunları ortak işlevler çerçevesinde bir araya getirebilmesidir. Örneğin, bir ekin birden fazla işlevinin olması olağandır, bu işlevlerin her biri işlevsel küme olarak değerlendirilir. +*LAr* ekinin kimi zaman çokluk kimi zaman ise yapım eki temelinde (+*gil* yerine) kullanılması onun farklı işlevsel kümelerini gösterir. Diğer bir söyleyişle işlevsel kümeleme aynı işlev etrafında bir araya gelen yapıların birlikteliğini ifade eder. İşlevsel kümeleme bir dil ögesinin farklı sınıflarını ifade edebildiği gibi bir işlev etrafında meydana gelen birliktelikleri de ifade eder. Örneğin, *çokluk belirtmek* bir işlev kümesi olarak ele alınırsa bu işlev Türkçede farklı dilbilgisel öğeler vasıtasıyla sağlanabilir. Bu öğeler morfolojik, semantik ya da sentaktik olabilir. Çokluk +*LAr* morfemiyle işaretlenebileceği gibi sayıların sıfatlaşmasıyla, sözcüğün doğal anlamıyla, ikileme vasıtasıyla vb. çeşitli yollarla da sağlanabilir.

Türkçe anlamsal kümeler konusunda farklı enstrümanlarını kullanan dillerden biridir. Sözcükler, ekler, ünlemler bu anlam kümelerinin temel işaretleyicileri olarak işlev yaparlar. Türkçenin bu anlamda işlevselliği ile ilgili olarak Emre, Türkçenin *tasrif*, *istikak* ve *terkip* bakımından üretken olduğunu bir dilin de zenginliğinin bu üç yaratış kabiliyetiyle türetilen şekillerin çokluğu ile ölçülebildiğini ifade etmektedir (1933, s. 11). Aynı şekilde işlevsel kümeler konusunda da Türkçe oldukça esnek araçlara sahip bir dildir. Her bir dilbilgisel öge çeşitli işlevler etrafında birleşerek işlevsel kümeleri ortaya çıkarır.

Türkçede farklı türden eklerin eklenmesi sonrası ortaya çıkan yeni sözcüklerin anlam alanlarına ve işlevlerine atfen Timurtaş, eklerin birçok mana ve fonksiyonu olduğunu ve bunların ayrı ayrı tespit edilmesi gerektiğini belirtmektedir (1977, s. 274). Dilaçar'ın yapım eklerine yönelik tespiti özellikle anlam kümelerinin oluşturulması bağlamında dikkat çekicidir. Araştırmacı, +*CI* ekinin “duvarcı”da “yapanı”, “sucu”da satanı, “arabacı”da süreni, “tornacı”da çalıştırıcı, “yolcu”da gideni, “çöpçü”de toplayıcı, “kolcu”da memuru, “balıkçı”da hem tutanı hem satanı, “örücü”de sanat işçisini, “ınatçı”da huy, “birinci”de sırayı, “Atatürkçü”de inancı anlatma görevinde olduğunu belirterek ekin aslında anlamsal kümelerine gönderim yapmaktadır (1971, s. 94).

Türkçede sözcüklerin kullanım sahasına çıkabilmesi için birtakım unsurları içermesi gerekmektedir. Bu unsurlar sözcüğün anlamsal ve işlevsel kümelerinin belirlenmesi bakımından önemlidir. Sözcükleri oluşturan ve onun anlamlı bir dil birliği olarak dilde iletişim görevini yerine getirmesini sağlayan, bununla birlikte başkaca işlevlerini de yerine getirmesine yarayan bu unsurlar şunlardır: *varlık*, *görüntü* (*kavram*, *gösterilen*), *ses*, *mahiyet bilgisi*, *çağrışımlar*, *duyguyu değeri* (Karadoğan, 2004, s. 81). Bu unsurlar sözcüklerin oluşturduğu anlamsal ve işlevsel kümelerin niteliğini de belirleyen kavramlardır. Sözcüğün bu unsurlarından *gösterilen* ve *mahiyet bilgisi* o sözcüğün ait olduğu kümelerin sınırlarını belirleyen iki dilbilim kavramı olarak değerlendirilebilir. Özellikle *gösterilen* anlam kümesinin temelini oluşturmaktadır. Göstergeler sistemi içerisinde *gösterilen* iletişim sürecinin alıcı tarafında tahayyül edilen yönünü gösterir. Vardar, *gösterilen* için “göstergenin kavramsal yönü; gösterenle birleşerek göstergeyi oluşturan içerik.” tanımını yapar (Vardar, 2002, s. 108). Elbette her *gösterilen* kişilerin zihninde aynı şekilde belirmez. Karadoğan, eğer bir *elmadan* söz ediliyorsa insanın kafasında elmanın şekillenmesi, *bastalanmak* fiilinden söz ediliyorsa *bastalanmak* ile ilgili çeşitli görüntülerin ya da *esaret* kavramından bahsediliyorsa bununla ilgili görüntülerin oluşması gerektiğini söylemektedir. Araştırmacı *esaret* gibi bir kavramın insan zihnindeki görüntüsünün *elma* kadar belirgin olmayacağını ancak *esaret* kelimesini duyan insanın da kafasında mutlaka çeşitli görüntülerin oluşacağını ifade eder (2004, s. 82). Mahiyet bilgisi ise diğer unsurlarla birlikte sözcüğün anlamının tamamlanması ve bir dil

ögesi olarak görev yapabilmesi için şart olan unsurlardandır. Mahiyet bilgisi sözcüklerin gerçek hayattaki kavramsal karşılıklarıyla ilgili bir terim olarak değerlendirilebilir. Mahiyet bilgisi olmadan sözcüğün anlamının tamamlanmış sayılmayacağını belirten Karadoğan, o sözcüğün varlık unsurunun mahiyetiyle ilgili bilgilerin sözcüğü kullananlar tarafından bilinmesi gerektiğini ifade etmektedir. Örneğin, “elma”dan bahsediliyorsa elmanın ne olduğu ne işe yaradığı “taş”tan farkının olup olmadığı gibi asgari bilgilerin bilinmesi şarttır (2004, s. 85). Bu durumda bir sözcüğün kullanım sahasına tam anlamıyla girebilmesi için *gösterilen ve mahiyet bilgisi* kavramlarının işlevlerini yerine getirmiş olması gerektiği beklenir.

Türkçenin eklemeli bir dil olması eklerin alelade bir şekilde eklenmesinin önünü açmaz. Ekler eklendikleri sözcüklere belirli bir yönde anlam ya da işlev kazandırır. Bu da eklerin kendi iç sistemikleri ile ilgilidir. Bununla birlikte aynı ekin eklendiği sözcüklerin *gösterilen durumu ve mahiyet bilgisi* de ekin işleviyle birlikte önem kazanır. Diğer bir deyişle bir ek eklendiği her sözcüğü anlamsal yönde tek bir rotada geliştirmez. Örneğin +L4- eki eklendiği her ismi yapısal olarak fiilleştirse de ortaya çıkan yeni sözcükler anlamsal ve işlevsel olarak birbirinden farklı kümeler içerisinde yer alır. İlgili dilin konuşurları *gizli anlaşmalar sistemi* düşüncesi doğrultusunda ekledikleri eklerle türetilen sözcüklerin hangi anlamsal ve işlevsel kümede yer alacağını ana dili konuşuru olmanın getirdiği gereklilik bağlamında öngörür ve eki uygun sözcüğe ekleyerek yeni sözcüğün anlam sahasına çıkmasını sağlar. Bu noktada dil kullanıcısının sözcüklerin *mahiyet bilgisi* bağlamındaki dilsel deneyimi ön plana çıkmaktadır. Yani konuşur kök ya da gövde olarak temel aldığı sözcüğün mahiyet bilgisi ile buna ekleyeceği ekin işlevsel özelliklerini doğal olarak bildiğinden ortaya çıkan yeni anlamlı ya da işlevli sözcüğün de mahiyet bilgisini öngörebilmektedir. Böylece konuşurun ana dili becerisi sözcüklerin kullanım sahasına çıkmasında rol oynayabilmektedir. Tüm bunlardan sonra daha kısa şekilde ifade etmek gerekirse ana dili konuşuru *anlamsal kümeleme* işlemini sahip olduğu doğal dil sezgileri vasıtasıyla yapmaktadır. Konuşurun sözcüğe eklediği ekin fiil mi isim mi yapacağı, çekim bağlamında zaman mı kişi mi kip mi ya da başka bir kategori mi belirteceği bu sezgi ile doğal olarak bilinir.

Sözcüklerin unsurları ve bu unsurların birlikteliği neticesinde ortaya çıkan anlamsal ve işlevsel kümeler, +L4- ekinin kullanım alanında da belirgin şekilde görülür. Dil kullanıcıları +L4- ekini kullanırken onun hangi anlamsal ve işlevsel kümeye sözcük gönderimi yapacağını sezgisel olarak bilir. Buna göre de kök tercihini belirler. Keza +L4- ekinin hangi köke eklendiğinde nasıl bir anlamsal/işlevsel küme oluşturduğu dilin bahsi geçen sezgisel boyutuyla ilgilidir. Örneğin, *keskin ya da sivri bir alet adına* +L4- eklendiğinde ortaya çıkan fiil *batırmak, saplamak, sokmak* gibi “bir şeyin başka bir şeyin içine girmesi” anlamını işaretlemektedir. *Bıçakla-, mihla-, okla-* vb. sözcükler buna örnek verilebilir. Sözcüğün mahiyet bilgisinden hareketle *su, tuz, biber, tohum* gibi varlıkların isimleri temelinde +L4- ekiyle oluşturulan fiiller ise “bu varlıkları bir şeye katmak/eklemek” anlam alanını göstermektedir. *Biberle-, sula-, tohumla-, tuzla-* gibi sözcükler de buna örnektir. Aynı zamanda işlevsel sınıfların da eklendikleri sözcükler ve +L4- arasındaki ilgi bağlamında ortaya çıktığı söylenebilir. Türkçeye diğer dillerden gelen sözcüklerin (kopyala-, programla-, postala- vb.) fiilleştirilmesi, yardımcı fiil işlevini yerine getirmesi (arzu et-/arzula-, nikah kıy-/nikahla-, plan yap-/planla- vb.) gibi birtakım işlevsel kümeler bu ilgi vasıtasıyla kurulabilmektedir. Dolayısıyla kök ya da gövde hâlinde +L4- ekini almamış sözcüklerin mahiyet bilgisi ve gösterilen durumu ekin eklendikten sonraki anlamsal ve işlevsel kümesini de belirleyen bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. +L4- eki bu tür durumlarda yapısal olarak isimleri fiilleştirmektedir. Ancak ortaya çıkan fiillerin anlamsal ve işlevsel kümesi birbirinden farklıdır. Bunlar +L4- eki bakımından ele alındığında ekin hangi kümede bulunacağı yine doğal dil konuşuru tarafından dil sezgileri vasıtasıyla anlaşılabilir.

3.1. +IA- Temelli Anlamsal ve İşlevsel Kümeler

Türkiye Türkçesinde işleklik derecesi yüksek olan yapım eklerinden +IA-, eklendiği sözcüklerin bir kısmıyla anlamsal temelde kümeler oluştururken bir kısmıyla da işlevsel temelde kümeler oluşturmaktadır. Anlamsal kümeler gerçek hayatta bir fiilin belirttiği hareketin gerçekleşme şekliyle ilgili birliktelikler oluştururken işlevsel kümeler ise ekin diğer dil birimleriyle ya da tek başına dil içindeki işlevini tanımlayıcı özelliklerle ilgilidir.

3.1.1. +IA- Temelli Anlamsal Kümeler

İsimden fiil yapan eklerden olan +L4-, eklendiği sözcüklerin mahiyet bilgileri ve gösterileninin etkisiyle çeşitli kümeler oluşturmaktadır. Bu kümeler Türkçeyi ana dili olarak kullanan konuşurlar tarafından sezgisel olarak bilinmektedir. İsimden fiilleşerek söz varlığının bir ögesi hâline gelen bu sözcüklerde fiilleşmiş yapı vasıtasıyla belirtilen hareketler, gerçek hayatta oluş/gerçekleşme şekline göre anlamsal küme çerçevesinde tasniflenebilmektedir. Bu anlamsal kümeler aynı anlam alanı etrafında gerçekleşme bakımından benzer/yakın

hareketleri ifade etmektedir. Aşağıda anlamsal olarak tespit edilmiş kümeler ve bu kümeleri temsil eden bazı örnekler verilmiştir.

+L4- ekinin eklendiği kök ya da gövde biçimindeki isimlerin bir bölümü anlamsal kümeler etrafında birliktelikler oluşturmaktadır. Bu birliktelik fiilleşen yapıda belirtilen hareketin gerçek hayattaki gerçekleşme şekliyle ilgilidir. Bu gerçekleşme şekilleri birbirleriyle yakın hareketleri ifade etmektedir. İlâveten bazı fiillerin aynı anda birden fazla anlamsal ya da işlevsel kümede yer alabileceği de söylenebilir. Örneğin, *katalogla-* fiili hem *böliümlendirmek*, *ayrıştırmak* anlam kümesinde yer alabildiği gibi hem de *ahıtları fiilleştirmek* gibi işlevsel bir kümenin üyesi olabilir.

+L4- ekinin eklenildiği kök ya da gövdeler neticesinde ortaya çıkardığı fiildeki hareketleri aşağıdaki kümeler altında göstermek mümkündür:

- ATMAK, FIRLATMAK: *kurşunla-(3)*, *taşla-*, *yabala-*

Yukarıdaki anlam kümesinde +L4- ekinin eklendiği sözcüklerin mahiyeti gereği ekin yaptığı fiil gerçek hayatta *atmak*, *fırlatmak* anlam kümesi etrafında birliktelik oluşturabilmektedir.

- BÖLÜMLENDİRMEK, AYRIŞTIRMAK: *böliümle-*, *katalogla-*, *sınıfla-*,

Somut ya da soyut kavramları belirli özelliklerine göre bir araya getirmek anlam alanı çevresinde +L4- eki ismin fiilleşmesini sağlayabilmektedir.

- KATMAK, EKLEMEK: *alçıla-*, *amonyakla-*, *biberle-*, *fıstıkla-*, *fişkıla-*, *ilaçla-*, *katıkla-*, *kolonyala-*, *kumla-*, *limonla-*, *puçrala-*, *sarımsakla-*, *soğanla-*, *sula-*, *toprakla-*, *tuzla-*, *unla-*, *yağla-*, *yoğurtla-*

Bir nesnenin başka bir nesnenin içerisinde katılmasını, eklenmesini ifade eden bu fiillerde hareketin somut varlıklar etrafında gerçekleştiği görülmektedir. Böylece +L4-, *bir şeyin başka bir şeye dâbil olması* anlamının fiil söz varlığı bağlamında ifadesini sağlayabilmektedir.

- KESMEK: *traşla-*, *jiletle-*, *tırpanla-(1)*,

Bir araç vasıtasıyla başka bir nesneyi kesmek anlamında kullanılan fiiller +L4- vasıtasıyla da türetilmektedir. Ekin eklendiği varlığın işlevi fiil bağlamında +L4- aracılığıyla anlatılabilmektedir.

- MENTAL SÜREÇ İFADE ETMEK: *açıkla-*, *anla-*, *dinle-*, *lafla-*

Kişinin duyuları vasıtasıyla algıladığı bilgilerin çıktı verilerine (duygular ve sözler) dönüştüğü süreç mental süreç olarak ifade edilir. Bu süreç içerisinde bazı noktalar +L4- eki vasıtasıyla ifade edilerek mental fiile dönüşür. Bu fiiller de o sürecin bir parçasını işaretler. Sürecin girdisi olan *dinle-*, sürecin işlem noktası olan *anla-* ya da çıktı noktası olan *açıkla-*, *lafla-* gibi fiiller bu sürece vurgu yapan mental fiillerdir.

- ÖLÇMEK: *ayakla-*, *rakamla-*, *numarala-*

Varlıkları farklı ağırlık, uzunluk ya da nicelik bakımından ölçme ifade eden fiiller +L4- etkisiyle bu hareketi anlatan fiiller kullanım sahasına çıkmaktadır.

- SARMAK, ÖRTMEK, KAPLAMAK, TAKMAK: *asfaltla-*, *bağla-*, *bantla-*, *bobçala-*, *bukağla-*, *camla-*, *çarşafıla-*, *çulla-*, *depola-*, *dosyala-*, *duvakla-*, *fiçila-*, *kasala-*, *kasnakla-*, *kartonla-*, *kılıfla-*, *kutula-*, *kurşunla-(1)*, *mandalla-*, *nakışla-*, *nalla-*, *pulla-(1)*, *sarmala-*, *sargıla-*, *tapala-*, *taþanla-*, *tıkaçla-*, *tıþala-*, *telala-*, *varakla-*, *yaşmakla-*, *yamala-*, *zarfla-*, *zırbıla-*, *zımbala-*

+L4- ekinin işlevselliği bağlamında *sarmak*, *örtmek*, *kaplamak*, *takmak* anlam alanı ilgili kök ya da gövde konumundaki sözcüğün etkisiyle ortaya çıkabilmektedir. Bu anlam kümesinde sözcüğün kök ya da gövdesinde bulunan varlığın ismi ve onun hangi amaçla kullanılan bir gereç olduğu ile fiilleşmiş sözcük arasında doğrudan bir anlam ilişkisi bulunmaktadır. Örneğin, *çarşaf* bir yatağı kaplamak, örtmek için kullanılan bir araçtır. Bu araçla yapılan hareket +L4- ekiyle fiilleşmektedir. Bu anlam kümesinde *araç* ve *hareket* ilişkisi açıktır.

- SOKMAK, BATIRMAK, İÇİNE GEÇİRMEK: *biçakla-*, *burgula-*, *cıvatala-*, *çomakla-*, *çubukla-*, *kamala-*, *kancala-*, *kaşıkla-*, *kargıla-*, *kazıkla-(1)*, *kılıçla-*, *kınıla-(2)*, *mıbla-*, *muştala-*, *okla-*, *vidala-*, *yarala-*, *zıpkınla-*

Genellikle *delici, kesici* somut nesnelere yapılan hareketlerin fiilleştiği bu anlam kümesi *sokmak, batırmak, içine geçirmek* anlam alanında yer almaktadır. Örneğin, *bıçakla-* fiilinde yer alan *bıçak* keskin bir alet olmakla birlikte *bıçakla-* fiilin bu aletin başka bir somut varlığa *sokulduğu, batırıldığı* anlam kümesini işaretlemektedir. Bu kümede yer alan her fiilde benzer durum söz konusudur.

- SÜRMEK, BULAŞTIRMAK: *balla-, cilala-, çamurla-(1), hamurla-, macunla-, sabunla-, swala-, tutkalla-, zıpkılla-*

Bu anlam kümesinde ise iki nesne bulunmaktadır. Bu nesnelere birini diğersinin üzerine *sürmek ve bulaş(tır)mak* hareketi ifade edilmektedir. Örneğin, *tutkalla-* fiilinde *tutkal* ve onun sürüleceği *diğer nesne* yer almaktadır. +L4-eki bu anlam kümesinde somut iki varlık arasındaki ilişkiyi *sürmek, bulaştırmak* bakımından fiilleştirmektedir.

- SÜRTMEK: *arnakla-, fırçala-, gırgırla-, paşpasla-, tarakla-, turnakla-, tırmıkla-, zımparala-*

Bu kümede fiilin hayattaki gerçekleşme şekline göre *sürtmek* hareketi yer almaktadır. Bu anlam kümesinde +L4-eki eklendiği sözcüğün başka bir nesne üzerinde sürtmek hareketinin gerçekleştiğini ifade etmektedir.

- ŞEKİLLENDİRMEK, NİTELİK DEĞİŞTİRMEK: *alacala-, alla-, ayaçla-, boğumla-, bulgurla-, çaprazla-, çoğulla-, halkala-, kangalla-, katla-, kırıkla-, makasla-, ozonla-, palazla-, parçala-, topakla-, tomrukla-, ufala-, yassıla-, yumakla-*

Herhangi bir varlığın şekil değiştirdiği ya da nitelikçe farklılaştığı bu anlam kümesinde ifade edilmektedir. +L4-eklendiği sözcükle birlikte *şekillendirme, (şeklen) nitelik değiştirme* anlam alanını işaretlemektedir.

- TOPLAMAK, KOPARMAK, AYIRMAK: *avla-, başakla-, cimbızla-, taraşla-, topla-*

Bu anlam kümesinde bir araç vasıtasıyla bazı nesnelere toplamak, bulunduğu yerden koparmak ya da ayırmak başta olmak üzere bazı hareketler ifade edilmektedir.

- VURMAK: *babyozla-, boynuzla-(1), damgala-(1), gagala-, kırbaçla-, sopala-, tokaçla-, tokmakla-, yumrukla-, zıpkınla-*

İçerisinde doğal olarak fizikî olarak darbeye bulunmak, vurmak gibi hareket anlamı bulunan bu anlam kümesinde genellikle somut bir nesne ile hareketin gerçekleştirilmesi durumu bulunmaktadır.

- ZAMANDA SÜREÇ BİLDİRMEK: *gecele-, kışla-, yazla-, yıla-*

Zaman ifade eden isim cinsinden sözcüklere +L4- eki eklendiğinde zamanda süreç bildiren fiilleri ifade eden anlam kümesi belirmektedir.

3.1.2 +L4- Temelli İşlevsel Kümeler

Türkçede çekim ekleri ve edatlar işlevsel olarak kümeler oluşturarak dilin kullanım düzleminde görev yaparlar. Türkçede çekim ekleriyle birlikte yapım eklerinin de bir kısmı işlevsel küme oluşturabilmektedir. +L4-eki yapısal bakımdan her ne kadar isimleri fiilleştirme görevini gerçekleştirirse de bazı kullanımalarında fiilleştirme göreviyle birlikte oluşturduğu işlevsel kümeler de dikkat çeker. Bu bakımdan +L4-eki, Türkçeye diğers dillerden alınan sözcüklerin fiilleşmesi, metaforik yapılarda yer alan fiiller oluşturması, yansıma sözcüklerin fiilleşmesi ve yardımcı fiil işlevini üzerine alabilmesi gibi görevleri yerine getirerek bu kategorilerde kümeler meydana getirir.

Türkçede +L4- ile oluşan işlevsel kümeler şunlardır:

- ALINTILARI FİİLLEŞTİRMEK: *aforozla-, akortla-, bombala-, efsunla-, faksla-, ferabla-, fotoğrafıla-, formatla-, imzala-, katalogla-, klonla-, mumyala-, nikabla-, paraşla-, planla-, poyrazla-, programla-, puanla-, postala-, raporla-, rötüşla-, selamla-, sıftabla-, stokla-, tasarımla-*

Diğers dillerden Türkçeye alıntılanan isim cinsinden sözcüklerin fiil ifade edebilmesi için +L4- oldukça kullanışlı bir araç olarak görülmektedir. Neredeyse alıntılanan her isim bu ekle fiilleştirilebilir niteliktedir. Dolayısıyla bu durum ekin işlevlik seviyesini de artırmaktadır.

Dilin dinamik bir yapıda olması onun diğers dillerden alıntı sözcükler almasının da yolunu sürekli açık bırakır. Bu nedenle diğers dillere olduğu gibi Türkçeye de özellikle sosyal medya vasıtasıyla son zamanlarda giren birçok alıntı

sözcük bulunmaktadır. Bu sözcüklerin bir kısmı henüz sözlüklere dâhil edilmemiştir. GTS’de yer almayan ancak başta sosyal medya olmak üzere web ortamında kullanılan sözcüklerin bazıları da şunlardır:

blokla-, favla-, followla-, googla-, hackle-, likela-, manifestle-, mentionla-, retweetle-, shiple-, shopla-, stalkla-, tweetle-

- **BİRLEŞİK EK OLUŞTURMAK:** *aptal-la-ş, aydın-la-t-, borç-la-n-, çirkin-le-ş-, gerçek-le-ş-, iyi-le-ş, katı-la-n-, kul-la-n-, yaş-la-ş-, yer-le-ş-* vb.

+LA- ekinin işlevsel kümelerinden biri de birleşik ek oluşturmaktır. +LAN-, +LAŞ-, +LAT- yapıları kimi zaman +LA- olmadan kullanım sahasına çıkamazlar. Yukarıda da belirtildiği gibi *aydın-la-, borç-la-, çirkin-le* vb. yapılar -ş, -n, -t ekleri olmadan Türkiye Türkçesinde kullanılır değildir. Bu durumda ekin bir ara form sözcük oluşturduğu ve +LAN-, +LAŞ-, +LAT- yapılarıyla birleşik ek meydana getirdiği söylenebilir. Diğer bir ifadeyle +LA- eki, -n, -ş, -t ekleri olmadan bazı sözcüklerle doğrudan kullanılamaz hâledir. Ancak sözcük türetiminde ara form oluşturma işlevi bu tür sözcüklerde ortaya çıkar.

- **METAFORDA YER ALMAK:** *boğazla-, boynuzla-(2), çamurla-(2), çuvalla-(2), cimbızla-, damgala-, fosla-, hortumla-, inekle-, kakala-, kazıkla-, kırkla-, omuzla-, oyala-, pompala-, sakatla-(2), şutla-, taşla-(6), tavla-, turpanla-, topukla-, yarala-(2), zarfıla-²*

Türkçede +LA- ekiyle türetilmiş bazı fiillerin gerçek anlamlarının dışında metafor düzleminde kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, yukarıda yer alan örneklerden *hortumla-* fiilinin *hortum*, *inekle-* fiilinin *inek* sözcüğünün gerçek anlamıyla doğrudan bir ilgisi bulunmamaktadır. Bu anlamlar dilin kullanımı sırasında konuşurlar tarafından ortaya çıkarılmıştır ve +LA- ekinin işlevleriyle ilgili değildir. Ancak +LA- eki bu tür sözcüklerin fiilleşmesini ve fiilin metafor düzleminde ifadesini sağlamak konusunda işlev sahibidir. Bu nedenle +LA-’nın işlevsel kümelerinden biri de metafor da yer almak olarak değerlendirilebilir.

- **YANSIMALARI FİİLLEŞTİRMEK:** *agula-, abla-, bomla-, bumla-, cirtla-, cıyakla-, çınla-, çıtla-, fısla-, fişla-, fosla-, gıdakla-, gurla-, havla-, hırla-, hışla-, hobla-, horla-, ihla-, murla-, miyavla-, pirtla-, puşla-, şakla-, şırla-, tukla-, vınla-, vakla-, vakvakla-, viyakla-, vızla-, yuhala-(2), zönkla-, zırla-*

Türkçede yansıma sözcükler temelinde isimler *et-, ol-, yap-*, gibi yardımcı fiillerle ya da +LA- ekiyle fiilleşebilmektedir. +LA- ekinin işlevsel olarak küme oluşturduğu durumlardan biri de yansıma sözcüklerin fiilleşmesi bağlamındadır. Yansıma sesin isim türündeyken ifade ettiği husus +LA- ile fiil hâline gelmektedir. Böylece yansımalar +LA- ekiyle işlevsel küme oluşturabilmektedir.

- **YARDIMCI FİİL İŞLEVİ GÖRMEK:** *arşula-, bombala-, damgala-, fotoğrafıla-, nikabla-, planla-, selamla-, suçla-, yamıla-, yorumla- vb.*

Dil mekanizması içerisinde yapılar işlevlerini kim zaman diğer yapılarla paylaşarak dilin işleme sistemini genişletir. Örneğin, +*gil* eki temelde bir şahıs etrafında birliktelik oluşturan kişileri (teyzemgil, dayımgil, Ahmetgil vb.) ifade etmek için kullanılırken bazen bu işlevini Türkçede temel görevi nesnelere sayıca çok göstermek olan +LA_r ekine (teyzemler, dayımlar, Ahmetler vb.) bırakmaktadır. Benzer durum Türkçede yardımcı fiil görevindeki yapılarla +LA- eki arasında da görülmektedir. Her ne kadar yardımcı fiillerle kurulan fiiller birleşik yapıda olsa da kimi zaman +LA- eki eklendiği isimleri fiilleştirerek yardımcı fiilin görevini üstlenebilmektedir. Dolayısıyla +LA- eki bu durumlarda *yardımcı fiil işlevi görmek* bağlamında işlevsel bir küme oluşturmaktadır.

Yardımcı fiilin işlevini üzerine alarak isimlerin fiilleştiği bu örneklerin bazıları aynı zamanda alıntı sözcük kategorisinde de yer almaktadır. Örneğin, *fotoğraf* sözcüğü alıntı bir sözcüktür ve *fotoğraf çek-* ve *fotoğrafla-* yapıları anlamsal olarak eş değer kabul edilebilir. Bu durumda bazı +LA- ekli fiillerin işlevsel olarak da kimi zaman birden fazla kümede yer aldığı söylenebilir.

Sonuç

Her dil kendi iç yapısı doğrultusunda gerçek hayatta karşılanması gereken kavramları, iletilmesi gereken düşünce ile duyguları aktarabilme kabiliyetine sahiptir. Ancak diller bunu gerçekleştirirken konuşurların sezgisi dilbilgisel unsurların görevlerini kendiliğinden yapmasını sağlar. Bu dilbilgisel unsurların kullanımı sözcüklerin türetiminde

² “Birisinden dolayı yollarla bilgi, laf almak için birtakım söylemlerde bulunmak.” sözcüğün bu anlamı GTS’de yer almamaktadır.

ve mevcut sözcüklerin anlam sınırlarının belirlenerek işletilmesinde kullanıcıların ana dili bilgisi bağlamında doğal/sezgisel olarak gerçekleşir.

Türkçe kendi iç işleyişinde sözcük türetme maksadıyla *ekleme, birleştirme, örneksene, ses değiştirme, derleme, tarama, ödünçleme* vb. birçok yola başvurur. Hatta bu yollar yine kendi içlerinde farklılıklar arz eden alt yöntemlere de sahiptir. Bununla birlikte mevcut sözcüklerde anlam sınırlarının belirlenmesi, sözcükler arası ilişkilerin kurulması, zaman bildirilmesi, kişi bildirilmesi vb. bakımlardan işletilen sözcüklerde yine *çekim ekleri* temel görevi yerine getirerek dilin kullanım sahasında iletişimi sağlamasına olanak tanır.

Farklı sözcük türetme yollarına ve çeşitli çekimleme durumlarına karşın Türkçenin takip edilebilen en eski metinlerinden bugüne kadar hem sözcük türetme hem de sözcük işletme bakımından *ekleme* yönteminin yapısal olarak temelde yer aldığını söylemek mümkündür. Keza bu nedenle Türkçe yapısal olarak sınıflandırıldığında *eklemeli diller* kategorisinde ele alınır.

Türkçenin morfolojik sistemi üzerine yapılan çalışmalarda Türkçenin yapısal temelini oluşturan eklerin sözcük sınıfları ve söz dizimi içerisinde kattığı anlam, çizdiği sınır bakımından genellikle ele alındığı görülmektedir. Morfoloji sistemini oluşturan eklerin *yapım* ve *çekim ekleri* olarak genel kabul gören tasniflerin yanı sıra araştırmacıların eklerle ilgili yeni tasnif önerilerinin temeli de eklerin kimi zaman yapısal kimi zaman ise işlevsel kimi zaman da her iki bakımdan ele alınmasıyla ilgilidir. Anlam ve işlev her ne kadar iki farklı kavram olsa da bu iki kavramın kimi zaman birlikte değerlendirilmesi gerektiği de söylenebilir. Keza Türkçenin morfolojik yapısının bu açıdan ele alınması farklı bakış açılarının geliştirilmesi için de gereklidir.

Dil çalışmalarının temeli dili sezgisel olarak kullanan ana dili konuşurlarının dili kullanım biçimlerine pragmatik olarak yaklaşarak dilin iç işleyiş mekanizmasını tasvir etmektir. Türkçenin iç işleyiş sisteminin anlaşılmasının kilit noktası konuşulan dilin her bir ögesinin tek tek etraflıca anlamsal ve işlevsel olarak analiz edilmesidir. Bu bakımdan Türkçede yapım ekleri ve çekim ekleri birtakım anlamsal ve işlevsel kümeler (semantic/functional clusters) oluşturmaktadır. Oluşturulan bu kümeler Türkçeyi ana dili olarak kullananlar tarafından sezgisel olarak bilinmekte ve pragmatik düzeyde kullanılmaktadır. Türkçenin işlevlik derecesi en yüksek isimden fiil yapan eklerinden olan *+L4-* eki de diğer ekler gibi anlamsal ve işlevsel kümeler ortaya koymaktadır. Eklendiği ismin anlamıyla birlikte ortaya çıkan fiilin gerçek hayattaki oluş şekliyle ilgili anlamsal küme oluşturmakla birlikte, dilbilgisel görev de üstlenebilen *+L4-* işlevsel kümeler de oluşturmaktadır. Ekin oluşturduğu bu iki küme ekin işlevlik derecesini artıran bir etken olarak ortaya çıkarken aynı zamanda ekin işlevliğinin fazla olması da ilgili kümelerin alt çeşitliliğini artıran ve karşılıklı besleme sağlayan bir durum olarak görülebilir. Türkçe Sözlük'te yer alan bununla birlikte özellikle günlük konuşma dili ve sosyal medyada sıklıkla kullanılan ancak henüz GTS'de yer almayan *+L4-* ekli fiiller incelendiğinde ortaya çıkan anlamsal ve işlevsel kümeler şunlardır:

Anlamsal Kümeler	İşlevsel Kümeler
atmak, fırlatmak	alıntıları fiilleştirmek
bölümlendirmek, ayırtmak	birleşik ek oluşturmak
katmak, eklemek	metaforda yer almak
kesmek	yansımaları fiilleştirmek
mental süreç ifade etmek	yardımcı fiil işlevi görmek
ölçmek	
sarmak, örtmek, kaplamak, takmak	
sokmak, batırmak, içine geçirmek	
sürmek, bulaştırmak	
sürtmek	
şekillendirmek, nitelik değiştirmek	
toplamak, koparmak, ayırmak	
vurmak	
zamanda süreç bildirmek	

Tablo 1: *+L4-* Ekinin oluşturduğu anlamsal ve işlevsel kümeler

Anlamsal kümelerle bakıldığında isimlerin +L4- ekini aldığı ortaya çıkan hareket etrafında toplandıkları ve ana dili konuşurlarının bu kümelenmeyi sezgisel olarak bildikleri görülmektedir. Bu anlam kümelerinden Türkçenin +L4- eki çevresinde ne şekilde görev yaptığı anlaşılabilir. Bu bilgiler ışığında Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen bireylere yönelik farklı yaklaşımlar geliştirilebilir. Hatta +L4- dışındaki diğer morfolojik yapılar da anlamsal küme bakımından ayrı ayrı incelenebilir.

İşlevsel kümelerle bakıldığında ise +L4- ekinin pragmatik ve dilbilgisel işlevleri yerine getirdiği görülmektedir. Yardımcı fiilin yerine geçerek isimlerin fiilleşmesini sağlaması dilbilgisel bir işlev olarak dikkat çekerken, alıntılarının fiilleştirilmesi, metaforlaşma bakımından işlev görmesi ve yansıma sözcüklerin fiilleşmesi ekin daha çok pragmatik bağlamda işlevi olarak değerlendirilebilir. +L4- ekinin oluşturduğu bu işlevsel kümelerle birlikte yine diğer morfolojik yapılar da ayrı ayrı işlevsel kümeler bakımından ele alınabilir.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra Türkçenin morfolojik yapısını oluşturan her yapının anlamsal ve işlevsel kümelerinin ana dili konuşurları tarafından sezgisel olarak ortaya koyulduğu söylenebilir. Türkçe üzerine yapılan dil çalışmalarında bu kümelerin tespit edilerek bu verilerin dille ilgili diğer disiplinlerin de istifadesine sunulması Türkçenin kavramsal haritasının anlam ve işlev bağlamında çizilmesi önem taşımaktadır.

Kısaltmalar

bk. Bakınız.

GTS: Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (1995). +LA- ekinin çatı ekleriyle kullanılışı konusundaki görüşler ve ekin yabancı kaynaklı kelimelere getirilişi üzerine. *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı Bildirileri* içinde (ss. 92-105). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2020). *Her yönüyle dil: ana çizgileriyle dil bilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Balcı, M. (2013). Türkçede bazı eş anlamlı fiiller üzerine (isim +LA- = isim + yardımcı fiil). *VI. Türk Dil Kurultayı Bildirileri* içinde (ss. 623-629). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Başdaş, C. (2006). Türkçede üçüncü grup (ara) ekler. *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri* içinde (ss. 1-6). Ankara: Bilkent Üniversitesi Yayınları.
- Bousfield W. A. (1953). The occurrence of clustering in the recall of randomly arranged associates. *Journal of General Psychology*, 49, 229-240.
- Bousfield, W. A., & Sedgewick C. H. W. (1944). An analysis of sequences of restricted associative responses. *Journal of General Psychology*, 30, 149-165.
- Cin, A., & Işık, D. (2020). Eski türkçeden günümüze +LA- isimden fiil yapım eki. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, X, 79-115. <https://doi.org/10.13114/MJH.2020.519>
- Delice, H. İ. (2000). Türk dilinde işlevsel ek tasnifi denemesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 9(200), 135-150.
- Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi*. (A. U. Elove, Çev.). Kabalcı Yayınevi.
- Dilâçar, A. (1971). Gramer: tanımı, adı, kapsamı, türleri, yöntemi, eğitimdeki yeri ve tarihçesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 19(83), 83-145.
- Eckmann J. (2009). *Çağatayca el kitabı*. (G Karaağaç, Çev.). Kesit Yayınları.
- Eker, S. (2015). *Çağdaş türk dili*. Grafiker Yayınları.
- Emre, A. C. (1933). *Türkçede kelime teşkili*. Başvekâlet Müdevvenat Matbası.
- Erdal, M. (1991). *Old turkic word formation, a functional approach to the lexicon*. C. I-II, Wiesbaden.

- Ergin, M. (2020). *Türk dil bilgisi*. Boğaziçi Yayınları.
- Gabain, A. v. (2007). *Eski türkçenin grameri*. (M. Akalın, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Guzev, V. G. (1987). *Oçerki po teorii tyurkskogo slovoizmeneniya: İmya (Na materiale staroanatoliysko-tyurkskogo yazıka)*. Leningradskiy Ordena Lenina i Ordena Trudovogo Krasnogo Znameni Gosudarstvennyy Universitet Leningrad, İzd. Leningradskogo Universiteta.
- Guzev, V. G. (1990). *Oçerki po teorii tyurkskogo slovoizmeneniya: Glagol (Na materiale staroanatoliysko-tyurkskogo yazıka)*. Leningradskiy Gosudarstvennyy Universitet, Leningrad, İzd. Leningradskogo Universiteta.
- Gülsevin, G. (2004). Türkçede 'sıra-dışı' ekler ve eklerin tasnif-tanımlanma sorunu üzerine. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* içinde (ss. 1267-1283). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1991). *Türk dilinde fiiller (en eski türkçeden çağdaş türk şivelerine kadar)*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karabahlı türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin dil bilgisi*. Akçağ Yayınları.
- Karadoğan, A. (2004). *Türk lehçeleri arasında aktarma sorunları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.
- Korkmaz, Z. (2019). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2019). *Türkiye türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Manning, J. R., & Kahana, M. J. (2012). Interpreting semantic clustering effects in free recall. *Memory (Hove, England)*, 20(5), 511-517.
- Sarı, İ. (2022). Bir kavram karşılama mekanizması olarak dönüştürme. E. Hirik, N. Çelik, S. Hirik (Ed.) *Türk Diline Artzamanlı ve Eşzamanlı Bakışlar* içinde (ss. 301-316). Paradigma Akademi Yayınları.
- Tezcan A, Belgin, Tarıktaroğlu A. & Gemalmaz, E. (2004). *Türkçe sözlük'ün ters dizimi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1977). *Türkçemiz ve uydurmacılık*. Boğaziçi Yayınları.
- Turan, Z. (2007). Türkçenin yapım ve çekim düzeninde yer alan eklerin sınıflandırılması nasıl olmalıdır? *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II* içinde (ss. 1835-1844). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uyğur, S. (2005). +IA- ekinin işlevleri üzerine bir deneme. *Türk Dili*, 646, 347-351.
- Vardar, B. (1998). *Dilbilimin temel kavram ve ilkeleri*. Multilingual Yayınları.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual Yayınları.
- Yüceol Özezen, M. (2017). Kazan tatarcasında ve türkiye türkçesinde +IA- eki-karşılaştırmalı bir çalışma-. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 5(3), 529-551.

EXTENDED SUMMARY

Morphology and semantics are two of the basic categories of linguistics and are closely related to each other. Morphology does not ignore semantics while analysing structure. Likewise, every structural change has a nature that directly affects semantics. The opposite is also possible with a diachronic view. In some cases, it is seen that semantics also affects morphological structure. There is also a close relationship between morphology and functional structure.

There is also a close relationship between morphology and functional structure. Functional grammar examines how the language elements used in the surface structure, especially morphological elements, play a role in the pragmatic structure. Thus, it analyses what kind of meaning emerges in which situations. Therefore, it would not be a mistake to say that functional grammar examines the roles of morphological elements in use. Morphological structure affects the meaning of a word or expression. Functional grammar explains how these words or expressions are used and their role in communication. Therefore, these two fields complement each other, helping us to understand both the internal structure and the external function of language.

There are many different ways of making and operating words in the internal structure of Turkish. The most basic of these ways is the affixation system. For this reason, Turkish is structurally considered as an agglutinative language. Suffixes are one of the most basic instruments of Turkish in terms of establishing semantic relations between existing words and other words or in the derivation of new words. In addition to emphasising a structural phenomenon, agglutinativity does not exclude meaning and function. In other words, the agglutinative structure of Turkish is directly related to meaning and function.

Each suffix, which is a member of the lexical derivation and operating system of Turkish and which is categorised as construction or inflectional suffix in the studies, has a function in the context of morphology-semantics and functional grammar. These suffixes do not come together randomly during use. Affixes, together with the words to which they are attached, form certain conceptual fields that native speakers intuitively know. In addition, native speakers also intuitively form some semantic and functional clusters with these affixes. Due to the variety of semantic and functional clusters it forms, one of the suffixes with the highest frequency of use in Turkish is +IA-, which is considered among the construction suffixes. In terms of structural grammar, +IA-, whose main task is to make nouns into verbs, forms many conceptual fields. Some of these conceptual fields can be grouped around semantic clusters. For example, some verbs derived with the suffix +IA- can form semantic clusters such as "to throw", some verbs "to partition", some verbs "to add", and some verbs "to cut". In addition, it is also seen that the same suffix forms various grammatical function-based clusters such as "verbising a loan", "forming a compound suffix", "making a metaphor". In fact, all studies on language are aimed at analysing and describing the internal functioning systematics of language. When the language usage patterns of native speakers who have the ability to use their language intuitively are handled pragmatically, the mechanism of that language can be revealed. The way to understand the internal mechanism of Turkish is to analyse each of its elements, especially morphological elements, in detail semantically and functionally. In this respect, derivational and inflectional suffixes in Turkish form a number of semantic/functional clusters. These clusters are also naturally known and pragmatically used by individuals who use the language naturally. The suffix +IA-, which has a high degree of functionality in Turkish, forms semantic and functional clusters like other suffixes. +IA-, which forms a semantic cluster related to the meaning of the noun to which it is attached and the way the verb occurs in real life, also forms functional clusters. These two clusters formed by the suffix appear as a factor that increases the degree of functionality of the suffix. At the same time, the high functionality of the suffix can be seen as a situation that increases the sub-diversity of these clusters and provides mutual feeding.

This study aims to reveal the reasons for the high frequency of use of the suffix +IA- in Turkish by identifying the semantic and functional clusters that the suffix +IA- produces in use. For this purpose, the verbs with +IA- suffix in the Turkish Dictionary were evaluated and some usage examples not included in the dictionary were also discussed for this purpose. Another aim of the study is to describe the internal mechanisms of the clusters that native speakers intuitively construct. In the studies on the morphology of Turkish, it is seen that the affixes, which constitute the structural basis of Turkish, are generally handled in terms of word classes and their role in syntax. In this respect, it is important to determine the conceptual fields and semantic and functional clusters

formed by the affixes when they appear in the field of use. Determining the semantic and functional clusters of all morphological elements of Turkish, not only +IA- suffix, is also important for determining the intuitively known internal structure of Turkish. Considering the morphological structure of Turkish from this perspective is also necessary for the development of different perspectives.

+IA-, which is one of the suffixes that has been in use since the earliest known texts of Turkish until today, has been analysed in terms of the verbs included in the Turkish Dictionary and the verbs not included in the dictionary. It has been observed that these verbs basically form semantic cluster and functional cluster. Different types of Turkish suffixes should be handled from a similar point of view. Because the description of the systematics not only in grammatical dimension but also in pragmatic structure can be provided in this way. The analysis of the "natural" ways of use of individuals who learn the language from birth and speak it as their native language and the understanding of their reasons can be achieved by determining the separate semantic and functional clusters of all morphological elements of Turkish.

MONARŞİ DÖNEMİ İRAK-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

IRAQ-TURKEY RELATIONS DURING THE MONARCHY PERIOD

Mustafa BOSTANCI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

m.bostanci@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7518-3057

Mahdi Saleh BASHAR

Musul Üniversitesi

mahde_1976_2005@yahoo.com

ORCID: 0009-0001-3575-9186

ÖZ

Geliş Tarihi:

15.10.2023

Kabul Tarihi:

04.12.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Irak, Türkiye
Bağdat Paktı
Irak Parlamentosu
Irak Dış Politikası

Keywords

Irak, Türkiye Baghdad
Pact
Iraq Parliament
Iraq Foreign Policy

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması neticesinde Osmanlı yıkıntıları üzerinde bir dizi bağımsız devletin ortaya çıkması ile Mezopotamya ile tanınan ve Osmanlı Devleti'nin üç vilayetini birleştiren Irak Devleti monarşi sistemini, Anadolu toprakları üzerinde kurulan Türkiye ise cumhuriyet rejimini seçmişti. Yeni kurulan iki devlet arasındaki ilişkiler, Musul sorunu ile başlayan süreçte 1926'da Ankara Antlaşması ile çözüldü. İki ülkenin ilişkileri iki dünya savaşı arasında sorunsuz ve mesafeli devam etti. İlişkiler İkinci Dünya Savaşı sırasında daha yakınlaştı, özellikle iki ülkenin Almanya'ya karşı Müttefik ülkelerin yanında yer almaları, onları Batı dünyasına ve Batı projelerine daha da yaklaştırdı, Savaşı kazanan Müttefiklerin ikiye bölünmesinden sonra iki ülke, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya nüfuz etmesini önlemeye yönelik olarak Batı'nın desteği ile Bağdat Paktı'nın temelini 24 Şubat 1955'te attılar. Arap Devletlerinden uzaklaşan Irak, Bağdat Paktı'nın üyelerine özellikle Türkiye ve İran'a yakınlaşmıştı, 14 Temmuz 1958'de Irak'ta gerçekleşen darbe neticesinde Irak, 1959'da Bağdat Paktı'ndan resmen ayrıldığını açıkladı. Darbe sonrası Irak'ın iç siyasi ve ideolojik çatışmaların içine girmesi ülkenin bölgesel ve uluslararası arenadan bir süre uzaklaşmasına neden oldu. Bu çalışmada, iki taraf arasında önemli olayların yaşandığı Krallık dönemi, her iki tarafı da ilgilendiren önemli olaylar çerçevesinde, özellikle İngiliz ve Irak arşiv belgeleri, Irak Meclis tutanakları, karşılıklı demeçler ve dönemin basınına göre aydınlatılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

After the fall of the Ottoman Empire, many independent countries emerged from its ruins. The Iraq state was established as a monarchy in the region known as Mesopotamia, while the Turkey state adopted a republican system for itself in Anatolia. The relations between the two newly established states were resolved with the Ankara Agreement in 1926, in the process that started with the Mosul Problem. Throughout World War I and World War II, their relations remained friendly and stable. The convergence between them intensified during World War II, especially as both countries took a stand against Germany, aligning with the Allied front and becoming closer to Western projects, Following the division of the winners of the Allied front into two parts, Turkey and Iraq established the Baghdad Pact on February 24, 1955, with Western support, aiming to counter Soviet influence in the Middle East. Subsequently, Iraq distanced itself from Arabian Countries and grew closer to the Baghdad Pact countries, particularly Turkey and Iran. However, a coup on July 14, 1958, led to Iraq's exit from the Baghdad Pact, resulting in internal conflicts and a period of isolation from international forums. In this research, the period of the Kingdom, in which important events took place between the two sides, was tried to be clarified and evaluated according to the important events that concern both sides, especially British and Iraqi archival documents, Iraqi parliamentary minutes, mutual statements and the press of the period.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1376143>

Atf/Cite as: Bostancı, M., & Bashar, M., S. (2023). Monarşi dönemi Irak-Türkiye ilişkileri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2514-2528.

Giriş

Irak-Türkiye ilişkileri konusunda pek çok yayın yapılmasına rağmen konunun Irak Arşiv Belgeleri ve Irak Meclis tutanaklarına göre araştırılması hususu ihmal edilmiştir. Bu çalışmada bu eksikliğin bir ölçüde giderilmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla çalışmamızda yeni olan husus, Irak-Türkiye ilişkilerinin özellikle Irak Arşiv belgelerine ve Irak Meclis tutanaklarına yansıyan yönünün ortaya konmasıdır. Ayrıca konu, 1921'den cumhuriyetin ilan edildiği 1958 yılına kadarki dönemle sınırlandırılmıştır. Bu dönem, her iki tarafı da ilgilendiren önemli olaylar çerçevesinde aydınlatılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada başta Irak Arşiv belgeleri ve İngiliz Ulusal Arşiv kaynakları ile Irak Meclis tutanaklarından faydalanılmış, bunlara ilaveten dönemin basınının yanında Arapça kaynaklar da kullanılmıştır.

Irak'ta 1917 yılında başlayan İngiliz hâkimiyeti, savaş sonrasında da manda sistemiyle devam etmiştir. (Bostancı, 2017: 57). Irak-Türkiye ilişkileri Lozan görüşmelerinde başlamış ve Musul Sorunu ile devam etmiştir. 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Irak arasında imzalanan Ankara Antlaşması ile Irak-Türkiye arasındaki sınır anlaşmazlık sorunu normale dönüşmüştür. İki Dünya savaşı arasında Ortadoğu'daki nispeten istikrarlı dönem iki ülkenin ilişkilerini de olumlu etkilemiş ve 1932 yılında iki ülke Cemiyet-i Akvam üyeliğini elde etmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında İngilizlere karşı başlayan Mayıs 1941 hareketi, Almanya tarafından desteklenmiş ve bu durum Irak'ı daha hızlı bir şekilde savaş ortamına çekerken, Almanlar Ankara'yı da kendi cephelerine çekmek için birtakım hamleler yapmışlardır. Sonunda iki ülke de Almanlara karşı savaşa müdahil olmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB ile ABD rekabeti Ortadoğu'yu da etkisi altına almış, bu rekabet Irak ile Türkiye'yi de etkilemiş, 1955 senesinde Bağdat Paketi'nin imzalanması ile iki ülke, SSCB'ye karşı, İran ve Pakistan'ı da yanlarına alarak bir set oluşturmayı başarmıştır (el-Âlem el-Arabi, 18.11.1929: 13; Bostancı ve Karaca, 2018: 125-127).

Musul sorunu iki ülke ilişkilerinde oldukça önemli bir konudur. Irak ile Türkiye arasındaki ilişkiler, Musul Sorunu nedeniyle kesilmiştir. Bu durum iki ülke arasında 1926 yılında yapılan Antlaşmaya kadar bu minvalde devam etmiştir. Ayrıca bu durum, Kuzey Irak'ın ve Türkiye'nin doğu bölgelerinin ekonomisinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Çünkü Basra, Doğu Anadolu'nun ürünlerinin Hindistan ve Japonya'ya pazarlanmasında doğal bir limandır. Türkiye, bu bölgelerdeki ülkelerden Basra Körfezi üzerinden kumaş, makine ve araç başta olmak üzere birçok ticari mal ithal etmekteydi (el-Âlem el-Arabi, 18.11.1929: 13). Türkler, Anadolu'nun ticaret güzergâhını Musul ve Basra şehirlerinden Trabzon Limanı yönüne doğru çevirmek için demiryolları yapmışlardır. Bu nedenle taraflar, iki ülke arasındaki sınır kapısı planını uygulamaya geçirmiş; böylece Musul pazarlarında Türk ürünleri yer almaya başlamıştır. Doğu Anadolu'da yaşayan halkın ihtiyacı olan ürünler, Iraklı tacirler tarafından ülkeye getirilmiştir (el-Âlem el-Arabi, 18.11.1929: 13). Bölgenin önemini daha önceden keşfeden İngilizler, Rusya'nın nüfuzundan tamamen arındırılmasa da Avrupa-Hindistan hattının birleştirilmesine yönelik olarak 19. yüzyılda, Süveyş Kanalı'ndan daha eskiye dayanan Karadeniz, Akdeniz ve Basra Körfezi arasındaki muhtemel demiryolu bağlantılarına yönelik birtakım projeler geliştirmişlerdir (Karaca, 2021: 42).

1926 yılına gelindiğinde Irak, Türkiye ve İngiltere arasında üçlü sınır ve dostluk antlaşması imzalanmıştır. İki ülke arasındaki sınır sorunları çözüme kavuştuktan sonra Türkiye, 1927 yılında Irak'ın bağımsızlığını resmi olarak tanımıştır. Türkiye ile Irak arasındaki sınırın uzunluğu 389 kilometredir ve 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da yapılan antlaşma gereğince belirlenmiştir (el-Sab'âvi, 1986: 27). 1927 yılında ise Milletler Cemiyeti tarafından, Irak-Türkiye ve İngiltere temsilcilerinden oluşan bir komisyonla bu konu çözüme kavuşturulmuştur. 1929 yılında ise Ortak Diplomatik Temsilcilik Antlaşması akdedilmiştir. 16 Temmuz 1925 (el-Sab'âvi, 1986: 27-28) tarihinde Irak Parlamentosu açıldığında, Kral I. Faysal, yaptığı bir konuşmasında komşu ülkelerle Irak'ın ilişkileri hakkında şunları söylemiştir: *“Hükümetimiz, politik merkezimizi güçlendirmek ve yabancı ülkelerle olan dostluk bağlarımızı sağlamlaştırmak amacıyla dış temsilcilik alanını genişletmek için elinden geleni yapmıştır.”* Ayrıca Ankara ile karşılıklı olarak diplomatik alanda temsilciler gönderdiklerini deklare etmiştir (Nedir, 1993: 56). Bu gelişmelerle birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler ilerlemiştir. 1929 yılında Musul'u ziyaret eden Türk heyetine resmi düzeyde ve halk nezdinde bir karşılama gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaret, iki ülkenin siyasi ve ekonomik ilişkilerinin güçlendirilmesine katkı yapmıştır. (Sait, 1982, s. 20). Bütün bu gelişmelerin bir neticesi olarak 1930 yılının Eylül ayında Musul, ilk Türk konsolosluğunun açılışına tanıklık etmiştir (Musul, 04.02.1930: 1). Bu konsolosluğun görevi, Türkiye ile Irak arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlamak olmuştur (M.G.T.M. (418) Oturumu, 24 Eylül 1930).

Diğer taraftan Türkiye, Irak'taki petrolün önem kazanmasının ardından ekonomik menfaatler elde etmek için çaba sarf etmiştir. Özellikle de Musul petrolünden kendisine pay verilmesini talep etmiştir. Bu nedenle

Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması iki ülke arasındaki ilişkileri tam anlamıyla bir istikrar zeminine oturtmamıştır. Ancak Türkiye, 1931 yılından itibaren¹ Irak petrol gelirlerinin %10'unu alınca ilişkiler eski rayına oturmaya başlamıştır. Irak'ta 1927 yılında ticaret yapılabilecek miktarda petrol keşfedilmişti. İşte bu tarih, Irak'ın ekonomisinde kalkınmanın ve gelişmenin başlangıç noktasını teşkil etmiştir; fakat bilinmelidir ki Irak, ancak 1934 yılında petrol üretimine başlayabilmiştir (B.M. 1955: 93-95).

Irak tarafı, Kral I. Faysal'ın 1930 yılının Eylül ayının sonlarına doğru Türkiye'ye özel bir ziyaret gerçekleştireceğini duyurmuştu. Öncesinde Türkiye Cumhurbaşkanı, Irak Kralı'nı Türkiye'ye davet etmişti (Şevket, 1975. 93). Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk Hükümete, Dolmabahçe Sarayı'nda Irak Kralı için özel bir bölüm tahsis edilmesi talimatını vermiştir. Bu dönemde yeni Irak konsolosu Naci Şevket Bey de Türkiye'ye henüz gelmişti. Naci Şevket Bey Türk basınına, Irak Hükümeti'nin Türk Hükümeti ile güvenliği sağlama ve kaçakçılığın önlenmesi hususlarında el ele vererek çalışacağını açıklamıştır. Konsolos ayrıca; onay belgelerinin kendisine ulaşmasıyla birlikte Mustafa Kemal Atatürk ile görüşme yapacağı bilgisini de vermiştir (Musul, 19.09.1930: 1-2).

Bu arada İngiliz Yüksek Temsilci Henry Dobs, Londra'da Türkiye ile Irak arasındaki yakınlaşma hakkında şöyle bir açıklama yaptı: *"İki ülke arasındaki ilişkiler, çok iyi bir seviyededir. Bu durum, Suriye sınırının durumuyla ilgili olabilir. Irak Hükümetlerinin Kemalist Cumhuriyetin başkanını beğenmesi Türkleri Iraklılara yakınlaştırmıştır"* (Musul, 03.04.1929: 1).

Öte yandan 1930 yılının Eylül ayında Irak Dışişleri Bakanı'nın Ankara'ya gerçekleştirdiği ziyaret sonrasında Türkiye ile Irak arasındaki siyasi ilişkiler olumlu bir seyirde yürümeye başlamıştır. Irak Dışişleri Bakanı, Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ikili görüşmelerde bulunmuştur (el-Mimari, 1995: 57-58). Bu görüşmelerde bir takım sorunlar ele alınmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: *"Irak-Türkiye sınırındaki güvenlik meselesi, ortak sınır üzerinde ilkbahar mevsimi boyunca meydana gelen planlı Irak askeri güçlerinin manevraları, Irak petrolünün pazarlanması konusunda Irak, Türkiye ve İngiltere arasında yapılan gizli antlaşma, iki ülke arasında akdedilen ekonomik antlaşma"* (Tevfik, 2002: 41).

Irak heyetinin Ankara'ya gerçekleştirmiş olduğu ziyaret, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde olumlu sonuçlar vermeye başlamıştır. Bu ziyaret Türk yetkililerde önemli bir etki bırakmış ve Türk yetkililere davetler yöneltilmiştir. Bu ziyaretin bir yansıması olarak Irak ile Türkiye arasındaki mevcut ilişkiler hakkındaki bir konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk şunları söylemiştir: *"Türkiye'nin Irak ile olan ilişkileri samimi olarak devam etmektedir. Bu ilişkiler, barış ve işbirliği talebine dayanmaktadır"*. Atatürk, 1931 yılının Ekim ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmasında da şöyle demiştir: *"Türk Hükümeti, Irak ile Türkiye arasındaki ilişkilerin desteklenmesi konusunda son derece büyük bir çaba sarf etmektedir"* (el-Sab'avi, 1986: 28-29).

Türkiye Cumhurbaşkanı tarafından yapılan bir davet üzerine, Kral I. Faysal 6 Temmuz 1931 tarihinde Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Irak heyeti özel bir uçakla Irak'tan kalkmış ve Irak hava kuvvetlerinden dört uçak Halep'e kadar bu özel uçağa refakat etmiştir. Halep'te Irak heyetini, yüksek düzeyde bir Türk heyeti karşılamış ve Ankara'ya gitmek üzere trende Kral'a refakat etmişlerdir. Kral Faysal'ı Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk karşılamıştır. Üç gün süren kutlamalar ve onursal gösteriler akabinde iki taraf arasında ekonomik ilişkiler ve iki ülke arasında ikamet şartları hakkında resmi görüşmeler gerçekleştirilmiştir (el-Huri: 1935, S. 257).

Bu ziyaret çerçevesinde gerçekleştirilen ziyafetlerden birinde Atatürk, konuğuna şöyle hitap etmiştir: *"Biz komşumuz ve arkadaşlarımız Iraklılara karşı sevgi duyguları beslemekteyiz. Hiç şüphe yok ki bu ziyaretiniz, aramızdaki ilişkileri daha sağlam ve metin kılacaktır. Türkiye, kendisi ile komşuları arasında uygulanmak istenilen barış için çok çaba sarf etmektedir. Ayrıca Irak'ın refah ve kalkınma yolunda ilerlemesi hususunda çaba sarf etmektedir. Şöyle ki, Irak ile Türkiye arasında ekonomik ve coğrafi bağlar bulunmaktadır. İki halk arasında ortak çıkarlar vardır. Bu nedenle aramızda dostluk tesis etmemiz gerekir."*

Bu ziyaret sonrasında 13 Temmuz 1931 tarihinde Bağdat ve Ankara ortak bir açıklama yapmıştır. Bu açıklama, ticari antlaşmaların akdedilmesi için yapılan ikili görüşmelerin başlaması hususunda her iki tarafın da bir anlaşmaya vardığını bildirmekteydi. (el-Hasani, 1988: 149). İki ülke arasındaki antlaşmaların akdedilmesi hakkındaki görüşmeler başlamadan önce ve iyi niyetin teyit edilmesi amacıyla Irak Maliye Bakanlığı, 16 Temmuz 1931 tarihinde 40 bin İngiliz Sterlini değerindeki tutarı Ankara'daki Türk temsilciliğinin hizmetine sunmak üzere Osmanlı Bankası'na transfer etmiştir. Bu tutar, 1931 yılında Irak

¹ Irak Türkiye ilişkilerinde petrol faktörü için bkz. Halil, N. A ve el-Duri, U. A. el-Alakat el-İrakiye el- Türkiye, el-Neşee ve el-Tatavur. *Merkez el-Diraset el-Türkiye Dergisi*, (30), s. 3.

Petrol Şirketi'nin Irak'a teslim ettiği tutarın ilk ödemesi ve Türkiye'nin hissesi olarak verilmiştir (Halil & el-Duri, (30): 19).

İki ülkenin diplomatik çabaları neticesinde 1932 yılının başlarında Irak Dışişleri Bakanı Nuri Sait Ankara'ya ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında 9 Ocak 1932 tarihinde (Canatan, 1996: 36-45) İkamet ve Suçluların Teslim Edilmesi Antlaşmaları imzalanmıştır. Ayrıca 10 Ocak'ta Ticaret Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma Irak tarafından 1932 yılına ait 16 numaralı yasa gereğince onaylanmıştır (el-Vakayâ el-İrakiye, 04.04.1932: 1).

Diğer taraftan 21 yaşında olan Prens Gazi, Irak kralı olmuştur (1933-1939). Kral Gazi'nin saltanatında Irak birçok sıkıntıya tanıklık etmiştir. Bu sıkıntılar ve sorunlar, ordunun siyasete girmesine ve Irak'taki siyasi hayata egemen olmasına neden olmuştur. Kral Gazi, genç ve tecrübesiz biriydi. Bu nedenle ülkenin yönetiminde söz sahibi olmak ve iktidara gelmek isteyen ve birbirleriyle rekabet halinde olan seçkin siyasi zümre hedeflerine ulaşmak için İngiltere'yi razı etmeye çalışmışlardır (el-Âli vd. 1983: 682-683; Şimşir, 2004: 111).

Bu ortamda Bekir Sıdkı 29 Ekim 1936 tarihinde ülkede bir darbe gerçekleştirmiştir.² Bu darbe, modern Irak tarihindeki ilk askeri darbe sayılmaktadır. Türk Hükümeti, Irak'ta meydana gelen bu darbeyi büyük bir endişe ile karşılamıştır (el-Sab'âvi, 1986: 35). Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Bağdat'taki Türk Büyükelçisine, Türk Hükümeti'nin Irak'taki siyasi ortamın düzelmesine çok önem verdiğini, İngiltere'nin dostluğunun korunması gerektiğine inandığını bildirmiştir (el-Heşimi, 1967: 139).

1936 yılında meydana gelen darbeden sonra siyasi istikrarın olmadığı olgusu yaygınlaşmış olmasına rağmen, Türkiye ile Irak arasındaki yakınlık gelişerek artmaya başlamış ve buna ilâve olarak karşılıklı resmi ziyaretler gerçekleştirilmiştir. 21 Nisan 1937 tarihinde Irak Dışişleri Bakanı Naci el-Asil, Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyarette ortak meseleler ele alınmıştır: 18 Temmuz 1936 tarihinde süresi biten, 5 Haziran 1926 tarihli Irak, Türkiye ve İngiltere arasında yapılan muahedenin ikinci bölümünün süresi uzatılmıştır. (el-Hasani, 1988: 271-272).

Türkiye'nin, Irak'ın iç siyasetinin durumuna önem vermesi, bu dönemin en önemli gelişmelerinden olmuştur. Ayrıca Türkiye, Irak ile İran arasındaki sınırdaki mevcut sorunların ve anlaşmazlıkların giderilmesine aracılık etmiş ve sorunların çözümüne katkıda bulunmuştur. Bu aracılık vasıtasıyla Cenevre'deki Milletler Cemiyeti Heyeti'ne sorunların çözüldüğüne dair rapor göndermiştir (Fete el-İrak, 15.01.1935: 1). Diğer taraftan Türkler, Yasin el-Heşimi Hükümeti'nin Arap Milliyetçi planlarına, Suriye ve Filistin ile birlikte bir koalisyon kurma konusunda yaklaşımına karşı çıkıyorlardı. Irak'ı, Suudi Arabistan ve Yemen ile bir koalisyon kurması konusunda ikna etmeye çalışıyorlardı. Bu hususta Türk Dışişleri Bakanı açık bir şekilde şöyle demiştir: “*Irak, Kuzey'deki Arap ülkelerinden önce Güney'deki Arap ülkelerine özen göstermelidir. Çünkü öncelikle arkayı sağlama almak gerekir*”. Bu pozisyon, Türkiye'nin çıkarlarıyla uyuşmaktaydı. Türkiye, bölgeye çok önem veriyordu. Çünkü Irak'a göre, Suriye'nin Hatay Sancağı'nı kaybetmesi, Irak ve Suriye arasında bir koalisyon kurulması hususunda el-Heşimi planını ters bir yola sokmak demektir (el-Sab'âvi, 1986: 37-38).

Türkiye, 11 Ağustos 1937 tarihinde Bekir Sıdkı'nın öldürülmesinin ardından, Irak tarafına endişelerini dile getirmiştir. Bu dönemde özellikle Hikmet Süleyman Hükümeti, Türkiye ile yakınlaşma siyaseti izlemiştir. Irak Dışişleri Bakanı Naci Şevket, Türkiye Dışişleri Bakanı'na Irak'ta iktidarı eline geçiren herhangi bir hükümetin, Türkiye'ye karşı olan dostluk siyasetinde herhangi bir değişikliğe gitmeyeceğini bildirmiş ve şunları söylemiştir: “*Irak'ın dış siyaseti, Kral I. Faysal'ın tatbik etmiş olduğu siyasetle aynıdır. Bu siyaset, İngiltere, Türkiye, İran, Suudi Arabistan ve diğer Doğu Krallıklarıyla iyi ilişkiler kurmak ve bu dostane ilişkileri mubafaza etmek ilkesine dayanmaktadır.*” (el-Sab'âvi, 1986: 38).

Sadabat Paktı imzalandığında Irak ile Türkiye arasındaki ilişkiler gelişmiş ve bir Irak gazetesi bu Pakt hakkında şunları yazmıştır: “*Bu Antlaşma, Türkiye ve Irak'ın barışçıl niyetlerini devam ettirdiğine açık bir delildir*” (el-Tikrîti, 1998, s. 16; el-Sab'âvi, 1986: 40-41).

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı münasebetiyle Irak Parlamento Başkanı tarafından iletilen taziye mesajına, Türk tarafından teşekkür yazısı gelmiştir. Bu yazıda şöyle denilmekteydi: “*Göndermiş olduğumuz telgraf ve Irak Parlamentosunun ifade ettiği taziye mesajı için çok teşekkür ederim. Asil Irak halkı tarafından gönderilen bu dostane duygular, TBMM üyelerinde derin izler bırakmıştır.*” (Rızk Allah, 1997: 239).

² Bekir Sıdkı Hareketi hakkında bkz. Mubarak, S.A. (1973). *İnkılab Senet 1936 fi el-İrak*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Bağdat.

İkinci Dünya Savaşı'nda İkili İlişkiler

1939'da Avrupa'da savaşın başladığı sırada Irak, siyasi ve askeri seçkinler arasındaki sık sık değişen koalisyonlarla yönetilmekteydi. Kral Gazi'nin 1939'da bir otomobil kazası sonucu hayatını kaybetmesiyle oğlu II. Faysal henüz dört yaşında iken kral oldu; naipliğini de aynı aileden Abdulilah üstlendiği gibi Başbakanlığa da Nuri Said getirildi. Savaş çıktığında beşinci defa başbakanlık görevinde bulunan Nuri Said, savaşta İngiltere'yi desteklemek gerektiğini savunduğu için ordu ile ters düşmüş ve 1940'ta istifa ederek yerini koalisyon hükümetine bırakmıştı. Başbakan Reşid Ali, İngiltere'nin Irak topraklarını kullanma ve karşılığında askeri destek sağlama teklifini reddettiği gibi, Basra'daki İngiliz askerlerinin de ülkeyi terk etmesini istemiştir. 1941'de bir grup subayın başını çektiği kısa ömürlü bir direniş hareketi ülkenin İngiltere tarafından ikinci defa işgal edilmesiyle sonuçlanmış ve bu durum İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmiştir (Bostancı, 2017: 60-61).

Irak ve Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda çok önemli ve eşsiz bir pozisyona sahip olan iki ülke konumundaydı. Irak'taki İngiliz Büyükelçi Sir Basil Newton, Irak Dışişleri Bakanı Ali Cevdet el- Eyyubi'yi ziyaret etmiş ve kendisine, hükümetinin, Irak'ın Almanya ile ilişkilerini kesmesini ve Almanya'ya karşı savaş ilan etmesini istemiştir (M.P.I, 1939 Yılı Oturumu, 5. Oturum: 83). Bu bağlamda 4 Eylül 1939 tarihinde Irak Başbakanı Nuri Said, Irak'ın İngiltere ile olan koalisyon maddelerine tam olarak saygı gösterdiğini ve buna muvafık olarak Irak'ın, bu antlaşmanın şartları gereğince gerekli olan her türlü yardım ve kolaylığı sunacağını bildirmiştir (el-Hasani, 1988: 103).

Türkiye, İtalya ve Almanya'nın tamahkârlığını biliyordu. Bu nedenle İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmış ve 1939 yılının Ekim ayında askeri yardım antlaşması yapılmıştır. Diğer taraftan savaş, Türkiye'nin ticaret güzergâhını olumsuz yönde etkilemiştir. Böylece Türkiye, ürünleri ve ticari malları ihracat etmek ve kullanmak üzere yeni pazarlara ihtiyaç duymuştur. İngiltere, meydana gelen bu açığı doldurmak istemiştir. Bu nedenle de savaş yılları boyunca Türkiye ile İngiltere arasındaki ticari ilişkiler katlanarak artmıştır (Longrigg, 1988: 451). Ayrıca hem siyaset hem de iktisat alanında savaş yıllarında Türkiye, Irak'a çok büyük önem vermiştir. 11 Ağustos 1940 tarihinde, Ortadoğu'daki ticari vaziyeti mütalaa etmek ve civar ülkelerle olan ticari hacmi geliştirmek ve güçlendirmek amacıyla bir Türk ticari heyeti Bağdat'a gitmiştir. Bu ziyarette Avrupa'daki ve Akdeniz Havzası'ndaki ticaret yolunun kapanmasının ardından Basra Limanı'nın Türkiye'ye bir deniz yolu olarak sunulması hususuna değinilmiştir (Bolard, 1956: 170-171).

Bu dönemde Türkiye, Irak'taki siyasi gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bu ilgi, Irak'ı rahatsız etmiş ve Irak'ı Ankara'daki büyükelçi üzerinden İngiltere ile irtibata geçme noktasına getirmiştir. Irak üzerine uygulanan en etkin baskı yöntemi, Türklerin Musul'a doğru hareket etmeleridir. (el-Hasani, 1988: 145). Bu dönemde Irak'taki mevcut sıkıntılı ve sorunlu durumun Arap ülkelerine yayılma olasılığı Türkiye'yi endişelendirmiştir. Çünkü böyle bir durumda Türkiye bölgeden izole edilmiş olacaktı (el-Ömer, 2002: 14-15, 30-31).

9 Ekim 1941 tarihinde Türkiye, Almanya'nın artan baskısına daha fazla direnememiş ve 31 Mart 1943 tarihine kadar geçerli olacak Ticaret Antlaşmasını imzalamıştır (Linchoveski, 1959: 200). Fakat 1943 yılından itibaren savaşın Müttefikler lehine gelişmeye başlaması üzerine Türkiye, Kahire'de yapılan konferansta ilk defa prensip olarak Müttefiklerin yanında savaşa katılmaya razı olmuştur. Müttefik Devletlerin baskısı neticesinde 2 Ağustos 1944'te Almanya ile tüm ilişkilerini kesen Türkiye, 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş fakat fiilen savaşa girmemeyi başarmıştır. (Özçelik, 2010: 253).

Bu arada TBMM üyelerinden bir heyeti, Irak'ı ziyaret etmeye karar vermiştir. Irak Bakanlar Kurulu ise bu heyeti, Irak Hükümeti'nin konukları olarak ağırlama kararı almıştır (Fete el-Irak, 25.01.1941, s. 1). Bağdat'taki Türk büyükelçisi, Irak Hükümeti'ne 1940 yılının Ağustos ve Eylül aylarında İzmir Uluslararası Fuarı'nın açılacağını bildirmiştir. Bu dönemde "*Ankara'daki Irak Savunma Bakanının Görevi*" başlıklı bir makale yayınlanmıştır. Bu makalede şöyle denilmiştir: "*Türkiye, Arap halklarıyla işbirliği hususunda şimdiye dek herhangi bir ret veya beğenmeme gibi olumsuz tavır içine girmedir.*" Türkiye ile yakınlaşma siyaseti, Irak'ta iktidara gelen tüm hükümetler döneminde aynı şekilde sürdürülmüştür. Ayrıca Irak Hükümeti, Türkiye nezdinde saygınlığı olan şahsiyetlerden büyükelçiler atamıştır. Bağdat, Savunma Bakanı olan Naci Şevket Bey'i Ankara'ya göndermiştir. Bunun nedeni ise; Irak-İngiliz anlaşmazlığı ve Türkiye'nin bu konuya önem vermesiydi. Irak bu anlaşmazlığın sona ermesini istiyordu. Ancak İngiltere'nin Türk aracılığını reddetmesi, Türklerin çözüm umudunun bittiği anlamına gelmemektedir (Fete el-Irak, 09.05.1941: 1).

Diğer taraftan 1940 yılının Ağustos ayında, bir Türk ticari heyeti, Iraklı yetkililerle Ticari Antlaşmalar akdetmek üzere Irak'ı ziyaret etmiştir. Bu dönemde Türkiye, ilk defa Irak'a bir ticari ateşe atamıştı (el-Âlem

el-Arabi, 08.09.1940: 1). Ayrıca bu heyete, Irak'taki basit düzeydeki ürünlerden ve ticari mallardan bir miktar almak üzere bir grup tüccar da eşlik etmiştir. Bu grup, ticari malların ve ürünlerin Irak üzerinden transit olarak Türkiye'ye geçmesine büyük önem vermiştir (el-İrak, 24.09.1940: 1). Türk Hükümeti de Basra Körfezi üzerinden Türkiye'nin ticari mal ithalatı önemine binaen Basra'da genel bir konsolosluk inşa etmiştir (Fete el-İrak, 16.10.1940: 1).

Bu sırada Fete el-Arab Gazetesi, "Türkiye'nin Irak'a Karşı Tutumu" adlı bir makale yayınlamış ve bu makalede şu hususlara yer verilmiştir: "Türk basını, Irak Savunma Bakanı Sayın Naci Şevket Bey'in Ankara'ya yaptığı ziyareti hakkında balen sessizliğini korumaktadır. Muhtemelen Türkiye, tanımadığı bir hükümetin bakanının gelişinden memnun oldu. Ancak Türkiye'nin, Irak'la yapılan antlaşmaya bağlı olarak ve İngiltere ile yaptığı anlaşma gereğince Iraklı bir bakanın gelişinden memnuniyet duymaktan başka bir seçeneği yoktu. Ancak Türkiye'nin, Mayıs Hareketi'nin mihver ülkelere karşı sempati duyması nedeniyle Irak'ın aleyhinde herhangi bir tavır içinde bulunması imkânsızdır." (Fete el-İrak, 12.05.1941: 1). Yine aynı gazetede yayınlanan "Türkiye'nin, Almanya, Irak ve İngiltere'ye Karşı Uyguladığı Siyaset" adlı başka bir makalede şunlar yazılmıştır: "Almanya, Irak'taki Mayıs Hareketi'ne yardım etmek üzere Türkiye üzerinden doğrudan bir kanal aramaktadır. Ancak kendisine farklı bir yol arayışı içine girmiştir. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'nda imparatorluğunun yarısını kaybeden Türkleri, yani eski dostlarını üzmemek istememektedir. Türkiye, İngiltere'nin dostudur. Ancak, İngiltere ile yaptığı anlaşmada, tarafsız kalacağını belirtmiştir. Türkiye'nin tutumu, Almanya ile anlaşmazlığa düşmekten kaçınmak, Irak ile İngiltere arasındaki anlaşmazlığı çözüme kavuşturmak, Rusya ile dostluk ilişkilerini güçlendirmek şeklinde özetlenebilir" (Fete el-İrak, 12.05.1941: 1).

"Reich, Türkiye'yi Tehdit mi Etti?" adlı başka bir makalede ise şöyle denilmektedir: "Türk hükümet kurumları, Balkanlar'daki mevcut askeri operasyonlardan etkilenmektedir. 'Yugoslav ve İngiliz ordularının püskürtülmesi Mihver ülkelerinin tatbik etmiş oldukları prensiplerin başarıya ulaştırılmasıdır' diyen Alman gazetelerinin yorumlarından etkilenmişe benziyor. Alman çevreler (medya), yakında Almanya ile Türkiye arasında Saldırılmazlık Antlaşması akdedilmesini beklemektedir." (Fete el-İrak, 11.04.1941: 1). Aynı Gazetede yer alan bir başka yazıda da Türkiye'nin tarafsız tutumu ve Irak hakkında şu ifadeler yer almıştır: "Türkiye, Irak'taki olayları büyük ölçüde etkilemektedir ve hadiselerle ilgilenmektedir. Basra Limanı, Türk ticaretine kapılarını kapatmış ve Türkiye, ürünlerini, Irak-İngiliz savaşı patlak vermeden önce Irak üzerinden İngiltere, Amerika ve Japonya'ya göndermektedir. Türkiye, kendisine gelen Irak petrolünün kesilmesinden endişe etmektedir. Çünkü savaş uçakları ve makineleri için petrole ihtiyaç duymaktadır. Türk tarafı, Irak'ın, güney bölgelerinden Almanlarla birlikte bir tatbikata başlamasından ve kendisine karşı bir işbirliği kurulmasından endişe etmektedir" (Fete el-Arab, 07.05.1941: 1).

1941 yılının Mayıs ayında, Fete el-Arab Gazetesi, Türk basınında yer alan bir haberleri yayınlamış ve Irak Savunma Bakanı Naci Şevket'in Ankara'ya ulaştığını, ardından heyetin Dışişleri Bakanlığına gittiğini, öğleden sonra da Türkiye Dışişleri Bakanı'nın Ankara'daki İngiliz Büyükelçiyle bir görüşme gerçekleştirdiğini duyurmuştur. Gazete ayrıca İngiliz-İrak savaşındaki gelişmelerin aktarıldığını haber vererek anlaşmazlığın tarafları arasında bir çözüme kavuşturmak için uğraşan Türkiye'yi arabuluculuğuna devam etmeye davet etmiştir. Fete el-Arab Gazetesi, bir başka nüshasında, Savunma Bakanı Naci Şevket'in, Saraçoğlu ve İngiltere Dışişleri Bakanıyla iki defa toplantı düzenlediğini yazmıştır. Ayrıca Irak Savunma Bakanı'nın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yle de görüşeceğini duyurmuş ve şu bilgiyi vermiştir: "Toplantının Ankara'daki Alman Büyükelçi Franz Von Papen ile birlikte yapılması beklenilmektedir" denilmiştir. (Fete el-Arab, 14.05.1941: 1).

Irak'ta meydana gelen olaylar, Ankara'daki resmi kurumlar ve Türk medyası tarafından ilgiyle izlenmiştir. Bu hususta Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nda bir hareketlenme gözlemlenmiştir. Irak Başbakanı'nın kardeşi olan Türkiye'deki Irak temsilcisi ile aynı zamanda Sadâbat Pakti'nda Türkiye ve Irak'la ortak hareket eden İran ve Afganistan'dan gelen iki bakan, Saraçoğlu tarafından karşılanmıştır. Bu toplantının sonunda, Türkiye Dışişleri Bakanı, Ankara'daki İngiliz Büyükelçisini kabul etmiştir. Bundan bir gün önce Türkiye Bakanlar Kurulu toplantısında Irak'ta meydana gelen olaylar ele alınmıştır. (Fete el-Arab, 03.05.1941: 1).

Fete el-Arab Gazetesi'nde yayınlanan "Irak'ta Meydana Gelen Olaylar Hakkında Türk Kurumlarının Görüşü" başlıklı makalede şu hususlara yer verilmiştir: "Türkiye, Afganistan ve İran'ı da kapsayan Sadâbat Pakti ile Irak'a bağlıdır. Ancak Türkiye, 1937 yılında İngiltere ile bir antlaşma yapmıştır. Türkiye'yi ilgilendiren konu, savaşın sabilere kadar ulaşması durumunda dahi Basra'nın, Türkiye'nin ekonomik bir menfezi olmasıdır. Ulus Gazetesi, Irak'taki durumu belirtmiş, İngiliz-İrak Antlaşmasına değinmiş ve bu antlaşmanın dördüncü maddesine odaklanarak, iki taraf arasındaki bu savaşın bitişine yönelik umutlara yer vermiştir." (Fete el-Arab, 03.05.1941: 1).

Bu arada, savaşın seyri sık sık değişirken İngiliz ve Amerikan savunma planlamacılarının Türkiye, İran ve Irak konusunda geliştirdikleri stratejilerin önemi ilerleyen zamanlarda daha da belirginleşmiş olup, söz

konusu iki müttefik, Sovyet kuvvetleri olur da Toros ve Zagros dağlarını geçip Türkiye-İran-Irak coğrafyasını istila etmeye çalışıldığında bu unsurlarla savaşmayı tasarlamıştır (Karaca, 2020: 159).

İkinci Dünya Savaşı Sonrası İlişkiler

Irak'ta 1945 ile 1958 yılları arasında çoğunluğu İngiliz yanlısı Nuri Said başkanlığında genellikle aynı bakanlardan oluşan yirmi dört hükümet kuruldu. Uzun süre muhalefet partilerinin yasaklandığı bu dönemde etkisini arttırmaya başlayan Sovyet nüfuzuna karşı bölge ülkeleri arasında dayanışmayı sağlamak gayesiyle Türkiye, İran, Pakistan ve İngiltere'nin yer aldığı Bağdat Paketi oluşturuldu (Bostancı, 2017: 61).

İki ülkenin liderlerinin, yakınlaşmanın ve işbirliğinin önemini anlamasına bağlı olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası Irak-Türkiye ilişkileri güçlenmeye başlamıştır (el-Tikrîti, 1998: 26).

Bu dönemde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Vasi Abdülilâh başkanlığındaki bir Irak heyetini karşıladığı sırada şunları söylemiştir: *“Türkiye, Irak'a çok güçlü bir bağla bağlıdır. Bu nedenle, uluslararası arenada kendimizi, ülkenize iki kat daha yakın hissediyoruz. Hiç şüphe yok ki güçlü bir Irak Devleti, Yakındoğu'daki barış ve güvenlik faktörlerinden biridir”*. (el-Hasani, 1988: 168). Irak gazeteleri, bu Irak heyetinin Türkiye ziyaretine büyük önem vermiştir. 14 Eylül 1945 tarihinde Nida Gazetesi; *“Vasi Gezisi, Türkiye İle Irak Arasındaki Dostluk”* başlıklı bir makalesinde şunları yazmıştır: *“Irak ile Türkiye arasındaki dostluk, sağlam ve kalıcı dostluk, gelişim, kalkınma ve karşılıklı saygı ve sevgi getirir. Bu dostluk, iyi komşuluğun simgesidir. Eski ve yeni bağların güçlendirilmesi anlamına gelir.”* Bu ziyaret sırasında Ayan Meclisi Başkanı olan Nuri Sait, Hatay ile ilgili şunları söylemiştir: *“Türkler bana anlatmışlardır ki; Türklerden Hatay'la ilgili taviz vermesi istenirse, Türkler güney sınırını tümüyle tartışmaya açacaktır ve Irak'la olan müşterek birkaç sınır noktalarını değiştirmek gerekebilir, tabii Türkiye yararına!”* (el-Vindavi, 1992: 74). Heyet Ankara'dan Bağdat'a geri döndüğünde, Bakanlar Kuruluna ziyaretin ve Vasi Abdülilâh ile İsmet İnönü arasında yapılan görüşmeler hakkında bilgi vermiştir (D.K.V, Belge No: 78, 11.10.1945, Dosya No: 35).

7 Şubat 1945 tarihinde, Ayan Meclisi Başkanı Nuri Sait ve Parlamento Üyesi Abdülilâh Hafid ve Türkiye'deki Irak Büyükelçisi Ata Emin, Türk Hükümeti'yle görüşmelerde bulunmak üzere birlikte bazı çalışmalar ve görüşmelere başlamıştır (D.K.V, Belge No: 45, 09.02.1946, Dosya No: 35). Yeni İkinci el-Süveydi Hükümeti (23 Şubat 1946-30 Mayıs 1946), İkinci el-Paçeçi Hükümeti (03 Haziran 1944-29 Ocak 1946) tarafından Nuri Sait'e verilen yetkilere itiraz etmiştir. Sait, Ankara'ya seyahat etmeden önce Türkiye ile Irak arasında yapılacak olan antlaşmanın bir taslağını bırakmıştır (el-Hasani, 1988: 53). Bu antlaşma taslağı Irak Bakanlar Kurulu tarafından incelendikten sonra Türkiye ile siyasi bir antlaşma imzalama yetkisi kendisine verilmeyerek Sait'in yetkileri daraltılmış oldu. Ankara'ya kendisine acil bir telgraf gönderildi ve şöyle denildi: *“Yeni projeniz, çalışma ve bağlantı gerektirmektedir. Şu anda Türklerin taleplerini uygulamamız mümkün değildir. Sadece Bakanlar Kurulu'nun belirlediği ekonomik alandaki görevinizi yerine getirmekle yetininiz. Siyasi konuları ise başka bir zamana bırakınız ki kapının her iki tarafa da henüz açık olduğu hissine varınsınlar”* (D.K.V, Belge No: G\2\3 O A\Bakanlar Kurulu, 18. Oturum, 11.03.1946).

Antlaşma Meclis-i Ummede görüşüldüğünde, Meclisin bazı üyeleri tarafından buna itiraz edilmiştir. Bazıları ise bu antlaşmaya desteklerini belirtmişlerdir. Antlaşmaya itiraz edenler şu hususlarda eleştirilerde bulunmuşlardır:

1. Antlaşma, Irak'ın talebini tam olarak karşılamamaktadır. Dolayısıyla reddedilmelidir.
2. Bu antlaşma, Irak'ı Sovyetler Birliği ile çatışmaya sürüklemektedir. Irak da bu tür bir durumdan imtina etmektedir.
3. Antlaşma, Arap Birliği Antlaşması'yla örtüşmemektedir.

Antlaşma, Irak'ın Türkiye ile olan yeni sınırını tanımasını içermekteydi. Bu durum, Irak'ın, Suriye'nin onayı olmadan İskenderun'un (Hatay) Türkiye sınırlarına dâhil olmasını tanımış olduğu anlamına gelmekteydi (el-Tikrîti, 2009: 291 -292).

Sait, Türkiye-Irak Antlaşması hakkında Türk yetkililerle yaptığı görüşmeler sırasında, Filistin Meselesine işaret eden bir metnin antlaşmaya girmesi teklifinde bulunmuştur. Ancak Türkler bu isteği reddetmiştir (Saffet, 1982, s. 85-100). Antlaşma 7 Haziran 1947 tarihinde oylamaya sunulduğunda Parlamento tarafından kabul edilmiştir. 101 parlamenterin 14'ü antlaşmaya ret oyu kullanmıştır (M.P.I, 12. seçim dönemi, 1947 Yılı Normal Oturumu, 24. Oturumu: 427). 12 Haziran'da ise Senato (Ayan) Meclisine sunulduğunda iki ret oyuna karşılık 14 kabul oyu ile antlaşma kabul edilmiş oldu. Ret oyu verenler Sadık el-Bassam ve Mevlud Muhlis idi (M.M.Â. I, 1947 Yılı Olağanüstü Toplantısı, 9. Oturum: 116). TBMM,

antlaşmayı onayladığında, Irak tarafı da 1947 yılının Eylül ayındaki toplantıda antlaşmayı karara bağladı (D.K.V, İçişleri Bakanlığının Gizli Kitabı, Sayı: 14139, 11.09.1947).

Diğer taraftan, 1949 yılının Haziran ayında Birleşmiş Milletler üyeleri, İsrail'in Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na girmesini oyladı. İsrail bu oylamada 13 ret oyuna karşı 34 kabul oyu almıştır. Türkiye bu oylamada Araplarla birlikte hareket etmemiştir. Bu konu, Irak Parlamento Meclisi'nde tartışılmıştır. Muhammed Haded (Musul Milletvekili) Araplarla birlikte Türkiye ve İngiltere'nin neden oylamaya katılmadığını sormuş, Bakan şöyle cevap vermiştir: “İsrail, bu oylamada 13 ret oyuna karşı 34 kabul oyu aldı. Eğer İngiltere ve Türkiye, Araplar ile birlikte oylamaya katılsaydı, bu hususta herhangi bir değişiklik olmayacaktı. İsrail, bizimle birlikte oylama yapan ülkelerin oylarının toplamından fazlasına Türkiye ve İngiltere'nin oylarıyla ulaşamayacaktı” (el-Ahid, 09. 05. 1949: 1).

Türkiye, İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülkedir. İsrail, Alyaho Samon'u Ankara'ya büyükelçi olarak tayin etmiştir. Büyükelçi, Türkiye'nin Arap-Siyonizm çatışması meselesine karşı Birleşmiş Milletlerdeki tutumunu övmüştür (Argofniş, 1996: 98). Bu durum, genel olarak Türk-Arap ilişkilerine, özel olarak ise Irak-Türkiye ilişkilerine olumsuz olarak yansımıştır. Savt el-Uruba Gazetesi, Türkiye'nin İsrail'i destekleyen tutumunu şöyle eleştirmiştir: “Sevgili komşumuz Türkiye, İsrail'e yerinden edilmiş Yahudilerin gelmesi için tüm deniz imkânlarını Yahudilere sundu. İsrail'i tanıdı ve birbirlerine diplomatik temsilcilikler göndermeye başladılar. Türkiye, İskenderun'u Suriye'ye geri vermeli ve ülkesinden İsrail'in temsilcisini kovmalıdır” (Savt el-Uruba, 17.04.1951: 1).

Bu arada 1952 yılının Eylül ayında, Demokrat Parti üyelerinden bir Türk heyeti Suriye ve Lübnan ziyaretlerinin ardından Irak'ı da ziyaret etmiştir. Toplamda bu heyette 260 kişi bulunmaktaydı. Bu ziyaret, Türkiye'nin komşu ülkelerinin düzenli ziyaretleri çerçevesinde gerçekleşen bir ziyaretti ve amacı; propaganda, turizm ve izlenimlerde bulunmaktı (Nasır el-Haak, 18.04.1951: 1).

Öte yandan Dostluk bağlarını güçlendirmek amacıyla Türk ve Irak hükümetleri, aralarındaki diplomatik temsilcilik derecesini yükseltmek istediklerini beyan etmişlerdir. Bu bağlamda Irak Hükümeti 9 Ağustos 1952 tarihinde Ankara'daki Irak Krallık temsil düzeyini konsolosluktan elçilik düzeyine yükseltme kararı almıştır (el-Kabes, 09.05.1949: 1).

Bağdat Paktı ve İlişkilere Etkisi

1954 yılında İngiliz Konsolosluğu'nun yıllık raporunda Irak-Türkiye ilişkileriyle ilgili şu bilgilere yer verilmiştir: “Irak, iç Türk vilayeti Basra, Bağdat ve Musul'dan kesilerek ortaya çıktı, Musul'u Irak'a katarak birkaç soruna yol açtı... Çünkü Türkler Musul'u vermeyi hiç istemediler; Musul, petrol bakımından zengin bir şebirdir.” (el-Vindevi, 1992: 182-183)

2 Nisan 1954 tarihinde Türkiye ile Pakistan arasında Dostça İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın imzalanmasıyla Ortadoğu savunma sisteminin ilk adımı atılmış ve kurulacak paktın iki üyesi zincirin ilk halkasını oluşturmuştur (Bostancı, 2013: 173-174). Irak Başbakanı M. Fadil el-Cemmelî, Türkiye-Pakistan ittifakıyla ilgili bir açıklamasında şöyle demiştir: “Irak, bu ittifaka katılmaya davet edilmemiştir. Biz henüz bu ittifakan bentlerini incelemedik ve bir Arap ülkesi tarafından aleyhimize olan saldırıyı anlamsız buluyorum.” (el-Ğed, 26.02.1954: 1). Başbakan el-Cemmelî, 28 Mart 1954 tarihinde de Irak'ın Türkiye-Pakistan Paktı ile ilgilenmediğini açıklamış ve şöyle demiştir: “Irak, Türkiye-Pakistan birliğine girmeyi düşünmemektedir. Eğer bunu düşünürse bu konuda Arap ülkelerinin fikrini soracaktır. Bu konuda herhangi bir karar alınması durumunda ise Irak'ın bunu açıklama cesareti olacaktır.” (el-Ğed, 28.03.1954: 1-2).

Türkiye'nin eski Dışişleri Bakanı ve Emekli Büyükelçi Vahit Halefoğlu, 1955 yılında Adnan Menderes ile Nuri Sait arasında geçen konuşmadan 1955 yılındaki Türk-Irak ilişkileri hakkında görüşünü şu sözleriyle açıklamıştır. Adnan Menderes, Nuri Sait'e şöyle demiştir: “Ey Nuri Paşa, alternatif olması açısından Türkiye'den bir petrol boru hattı tahsis etmelisin. Eğer herhangi bir tarafta bir baskı bisedersen, diğer tarafı kullanabilirsin.” Ayrıca şunları da söylemiştir: “Irak, Arap ülkeleri içinde, ilişkilerimizin en iyi olduğu devlettir. Nuri Paşa, Irak'tan bir şey satın almamız konusunda ısrar etti. Ancak orada bir şey yok. Ne alacağız biliyor musunuz? Kurutulmuş burma! Bu, kurutulmuş incirin en büyük rakibidir.” (el-Nuaymi, 1995: 367).

Nuri Sait, Bağdat Paktı'nın doğuş hikâyesini bir yazara şöyle anlatmıştır: “İstanbul'da Boğaz'a sfir olan Canlı Balgat adlı bir restoranda her akşam Adnan Menderes ile buluşurduk. Randevumuz akşam saat sekizdeydi. Gece yarısı olmadan da ayrılmazdık. Balık ve havyar yerdik. Viski içer bu konuyu -Türk-Irak Paktı'mı- konuşurduk. Bu restoranda üstünde adının bulunduğu kâğıtların üzerine kalın harflerle Irak-Türkiye Paktı'nı yazdık.” (el-Neşesi, 1961: 39-40).

Bu dönemde de Irak ile Türkiye arasındaki karşılıklı resmi ziyaretler sürmüştür. Bunların en önemlisi ise Başbakan Adnan Menderes başkanlığındaki bir Türk heyetinin 6 Ocak 1955 tarihindeki Irak ziyaretiydi (B.D.F.O.A., Near and Middle East 1955, Vol. IX, part V. Belge No: V 1073/37: 1; el-Hasani. 1988: 254). Bu ziyaret sırasında Irak Parlamentosunda da heyetler arası görüşmeler yapılmıştır (M.P.I, 15. Seçim Dönemi, 1955 Yılı Normal Oturumu, 15. Oturumu, 12.01.1955: 7). Bu ziyaretin sonunda Irak-Türkiye görüşmeleri hakkında ortak bir beyanname yayınlanmıştır (D.K.V, İçişleri Bakanlığı, Ş\741\741 \6, 15.12.1955). 15 Nisan 1955 tarihinde Irak tarafı, Parlamento'nun 31 Mart 1955 tarihli oturumundaki onayıyla, Türk Başbakanın davetine icabet etmek üzere parlamenterlerden oluşan bir heyet oluşturulmuş ve bu karar Parlamento ve Âyan Meclisi Başkanlıkları Divanı'na sunulmuştur. Bu heyet 21 kişiden teşkil edilmişti (M.P.I, 14. Seçim Dönemi, 1954-1955 Yılı Normal Oturumu, 2. Oturumu: 7).

Öte yandan Nuri Sait 1954 yılının Eylül ayında Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret sırasında Adnan Menderes ile birlikte Nuri Sait, Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki yakınlaşmaya engel olacak komünizm ve siyonizm propagandasıyla mücadele etmek adına gerekli adımların atılmasının zorunluluğuna vurgu yapmıştır (el-Tikrîti, 1995: 140-141). Nuri Sait, Irak'a döndükten sonra, Hasan Abdurrahmen (Basra milletvekili) şöyle demiştir: “*Halen inanmaktayım ki tarafsızlık, Arap ülkelerinin benimsemesi gereken doğru bir tutum olacaktır. Çünkü Filistin toprağı hala kana batmış bir durumdadır. Herhangi bir Batı kampında bu meseleyi adil bir şekilde bitirme çabası göremekteyiz.*” Nuri Sait, Türkiye'den döndükten üç hafta sonra Türkiye Başbakanı, basına daha önceki açıklamalarına ters düşen bir açıklamada bulunmuş ve şöyle demiştir: “*Biz, İsrail'in dostluğu konusunda ısrarcıyız.*” Bunun üzerine Irak tarafı; “*Siyonizm dostluğu ile Arap dostluğu aynı anda mümkün olmaz. Türklerin, ya Arapların dostluğunu ya da Siyonistlerin dostluğunu seçmeleri gerekir. Eğer Arapların dostluğunu seçerlerse, biz bunu memnuniyetle karşılırsınız ve Türkleri bu konuda destekleriz.*” (M.P.I, 15. Seçim Dönemi, 1954-1955 Yılı Normal Oturumu, 10. Oturumu: 179-180). Bağdat Milletvekili Sadık el-Bassam ise Türklerin, Arap devletlerinin talepleri doğrultusunda bir tutum içinde olmak istemediklerine işaret etmiştir. “*Efendiler, biliyorsunuz ki bu Pakt, Irak-Türkiye ilişkilerini güçlendirmiştir. Türklerle bizim aramızdaki yazışmalar göstermektedir ki Türkler, Arapların yanındadır. Ancak bu yazışmalar Türklerin çıkarlarına zarar verirse Marakeş (Fas) Meselesi'nde olduğu gibi Fransızların tarafını seçmişlerdir.*” (M.P.I, 15. Seçim Dönemi, 1955 Yılı Normal Oturumu, 10. Oturumu, 09.01.1955: 152). Senatör (Âyan) Muhammed Rıza el-Şibibi, Parlamentoda Nuri Sait'in konuşmasını hatırlatmış ve Irak'ın bu Pakta girmesi konusundaki itirazlarını şu ifadelerle izah etmiştir: “*Parlamento'daki oturumlardan birinde Başbakan'dan işittim ki kendisi Irak'ın bu Pakta zorlanmasını istiyordu. Ancak Kabire'de gazetecilere konuşmuş ve onlara, Irak'ın bu pakta girmesini istemediğini söylemiştir.*” Senatör ayrıca; Türkiye'nin değerli bir komşu ülke olduğunu ve Irak'ın Türkiye ile birçok bağının olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: “*Efendiler, biz görmekteyiz ki; Irak ile Türkiye arasında birçok stratejik farklar vardır. Siyasi konjonktür olarak da aramızda büyük farklar bulunmaktadır. Savunma paketi, birçok tehlikeli konuyu içermekte ve bu nedenle iyi bir şekilde incelemeden önce bunu onaylamamız gerekir.*” (M.M.Â.I, 1954-1955 Yılı Normal Toplantısı, 7. Oturumu: 171). Âyan üyesi Salih Cebir, arkadaşının bu muhalif tutumuna şöyle cevap vermiş ve Paktı destekleyerek şöyle demiştir: “*Arap Birliği'ndeki bazı ülkelerin Irak'a karşı tutumu halen şüphyle karşılanmaktadır. Bizim komşumuz Türkiye ile kardeşlik, tarihi ve dini bağlarımız ve ilişkilerimiz bulunmaktadır. Bundan Arap Birliği'nin zarar görmesi söz konusu değildir. Hatta Arap Birliği'ne birçok faydası olacaktır. Özellikle de İngiltere ve Amerika gibi Pakt'a girecek olan güçlü ülkeler, tüm üye ülkelere fayda sağlayacaktır. Bu güçlü ülkeler, Irak'ı gerekli olan savunma sistemleriyle donatabilirler. İran'ın Pakt'a girmesiyle de bu pakt tek bir hatta dönüşecektir. Böylece buradan elde edilen yarar, tüm üye ülkeleri olumlu yönde etkileyecektir.*” (M.M.Â.I, 1954-1955 Yılı Normal Toplantısı, 7. Oturumu: 173).

Nuri Sait'in Türklerle yaptığı ilk görüşmeler 1954 yılının Şubat ayında başladı. İki taraf arasındaki görüşmeler bittikten sonra 27 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta imzalanan ve Bağdat Paktı olarak bilinen Türkiye ile Irak arasında karşılıklı işbirliği Antlaşması, başbakanlık ofisine gönderildi. Tasarı hükümetten geldiği şekliyle kabul edildi (M.P.I, 15. Seçim Dönemi, 1954-1955 Yılı Normal Oturumu, 28. Oturumu, 26 Şubat 1955: 581; Bostancı ve Karaca, 2018: 127). İngiliz Hükümeti endişeliydi. Çünkü Irak ile Türkiye arasında akdedilen herhangi bir antlaşma, bu antlaşmaya diğer ülkelerin girmesini garanti eder nitelikteydi (el-Vindavi, 1992: 209-210). İki ülkenin arasında yapılan anlaşma 29 Mart 1946 tarihinde Ankara'da imzalanmıştı. Anlaşmanın temel maddeleri iki ülke arasındaki barış ve emniyeti sağlayacak boyuttaydı (B.D.F.O.A. Near And Middle East 1955, Vol IX, part V, Belge NO: V 1073/338). Bu sırada TBMM Başkanı Refik Koraltan tarafından Âyan Meclisi'ne bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafta şöyle denilmiştir: “*Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak, 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta imzalanan Irak ile Türkiye arasındaki İşbirliği Antlaşması'nın 449 üyesinin hazır bulunduğu toplantısında Irak'ı kardeşlik duygularıyla dolu bir ortama kabul etmekten hoşnut olmaktadır.*” (M.M.Â.I, 1954-1955 Yılı Normal Toplantısı, 12. Oturum: 179). TBMM'de

Başvekil ve Köprülü geniş izahatta bulundular. Neticede antlaşma bütün partilerin iştiraki ile ve ittifakla alkışlar arasında kabul edildi (Cumhuriyet, 27.02.1955: 1).

Paktın imzalanmasının ardından Irak ile Türkiye arasında devam etmekte olan karşılıklı ziyaretler çerçevesinde, TBMM Başkanı tarafından Irak'taki Âyan Meclisi ve Parlamento üyelerine yönelik davete icabet etmek üzere 21 âyan ve milletvekilinden teşekkül eden bir Irak heyeti, 15 Nisan 1955 tarihinde Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu heyet, Türkiye'de iki hafta boyunca kalmış ve tarihi eserleri bakımından en meşhur Türk şehirlerini ziyaret etmiştir (el-Hasani. 1988: 214).

Bağdat milletvekili olan Sadık el-Bassam, Irak-Türkiye ortak beyannamesini memnuniyetle karşılmasına rağmen çekincelerini de dile getirerek şunları söylemiştir: “Eğer biz Batı ülkeleriyle işbirliğine gitmek istiyorsak, muhakkak işbirliği içinde olmamız gerekir. Bu karşılığın ise bir taraftan Arap ülkeleri arasında olan, diğer taraftan ise İngiltere, Amerika ve Fransa ile olan mevcut anlaşmazlıkların çözümü olmasını öneriyorum. Ayrıca sekiz yıldan bu yana halen kamplarda olan Filistinli göçmenlerin sorunlarının çözümü olsun. Yeni Türkiye'nin siyaseti, Arap ülkelerinin çıkarlarına ve özellikle de Arap bölgesinin savunmasına ilişkin herhangi bir olumsuz tutum içermemektedir. Bir Arap ülkesinin bu pakta girmesi halinde, eğer dışarıdan bir saldırı söz konusu olursa, bu paket, diğer Arap ülkelerinin de girmesi yolunda kapıları açacaktır. Eğer bu ülkelerden biri İsrail'in saldırısıyla karşı karşıya kalacak olursa, bu durumda Türkiye'nin tutumu ne olacak?” (M.P.I, 15. Seçim Dönemi, 1954-1955 Yılı Normal Oturumu, 28. Oturumu, 26.02.1955: 588-589). Ancak Hasan Abdurrahman (Basra milletvekili), Antlaşmanın parlamentodan hızlı bir şekilde geçirilmesi konusunda parlamentoyu uyarılmış ve şöyle demiştir: “Efendiler, böylesi tehlikeli bir konuda hükümetin acele etmesine bir anlam veremiyorum. Bir hafta bile olsa süre almamız gerektiğine inanıyorum ki böylelikle herkes bu antlaşma üzerinde çalışma yapabilsin ve değerlendirebilsin. Öncelikle uluslararası baklardaki benzer konularda yazılmış kitapların, sonra ise 1946 yılına ait Irak-Türkiye antlaşmasının metinlerinin incelenmesi ve kontrol edilmesi gerekir. Bu acele, bizim bu antlaşma hakkında sağlıklı bir şekilde düşünerek karar vermimizi engelleyecektir.” Hasan Abdurrahman sözlerine şöyle devam ederek antlaşmayı eleştirmeyi sürdürmüştür: “Bu antlaşma konusu tehlikeli bir meseledir. Çünkü antlaşmanın metni, müphem ve muğlaktır” (M.P.I, 15. Seçim Dönemi, 1954-1955 Yılı Normal Oturumu, 28. Oturumu, 26.02.1955: 590).

Başbakan Nuri Sait, Parlamento huzurunda Türkiye ile ilgili güvenini ifade ederek şöyle demiştir: “İsrail'e karşı Türkiye'nin bizimle işbirliği içinde olması gerekiyor ve bu antlaşmada Filistin konusunda Birleşmiş Milletler Heyeti'nin kararları uygulanacaktır. Ortak beyannamede de açık bir şekilde dile getirildiği gibi Türkiye, Arap ülkelerinin çıkarlarıyla ters düşen bir politika izleyemeyecektir. Ben bekliyorum ve ümit ediyorum ki Türk Hükümeti, üzerine imza attığı antlaşma hususunda samimidir.” (M.P.I, 15. Seçim Dönemi, 1954-1955 Yılı Normal Oturumu, 28. Oturumu, 26.02.1955: 593).

Bu bağlamda el-İrak Gazetesi, “Doğu'daki Türk Politikasına Doğru” isimli makalede şunları kaydetmiştir: “Dünya, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Türk-Arap ilişkileri, diğer meselelerden daha az önemli değildir. Türkiye'den bir açıklama gelmiştir: TBMM, Türkiye-İrak Antlaşması'nı onaylamadan mevcut dönemi tamamlamıştır. Yeni dönem ise gelecek Ağustos ayının yirmi beşinde başlayacaktır. Türk medyası da Türkiye-İrak ilişkilerini özel olarak, Türk-Arap ilişkilerini ise genel olarak ele almıştır.” (el-İrak, 10.07.1947: 1). Başbakan Nuri Sait de Meclis-i Umumi açılış sırasında yaptığı kürsü konuşmasında şunları söylemiştir: “Bizim komşu Türkiye ile olan ilişkilerimiz, güven ve sinerji dolu bir ilişkidir. Bir önceki dönemde yüce meclisinizin ibra etmiş olduğu koalisyon ve iyi komşuluk antlaşması, bu bağların güçlendirilmesinde destekte bulunmuştur.” (el-İrak, 06.01.1947: 1). 29 Kasım 1954 tarihinde Türk Parlamenter Heyeti, Irak'ı ziyaret ettikleri sırada Irak Parlamentosunu Türkiye'yi ziyaret etmeye davet etmiştir. Davet, 1954 yılının başında TBMM Başkanı tarafından yöneltilmiştir (el-Vaî, 29.11.1954: 1). TBMM Başkan Yardımcısı başkanlığındaki TBMM heyeti, iki haftalık ziyaretin ardından 30 Kasım 1954 tarihinde Bağdat'tan ayrılmıştır (el-Vaî, 01.12.1954: 1).

Irak Kralı II. Faysal'ın 26 Haziran 1955 tarihinde Türkiye'ye yaptığı ziyaret, Cumhurbaşkanı Celal Bayar başta olmak üzere halk, basın ve resmi merciler tarafından büyük bir ilgiyle takip edilmiştir (el-Hasani. 1988: 267-269). Ziyarete hâkim olan hava, bölgenin tanıklık ettiği tehlikeli olaylara rağmen, Türkiye ile Irak arasında tam bir diyalog, anlaşma ve işbirliğinin olduğu yönündeydi. Bu sırada Mısır 26 Temmuz 1956 tarihinde Süveyş Kanalı'nı kamulaştırdığını ilân etmiş, bunun ardından Mısır'a karşı üçlü düşmanlık patlak vermiş ve 5 Ocak 1956 tarihinde Nuri Sait hükümetin başındayken Eisenhower Prensibi ortaya çıkmıştı (el-Hasani. 1988: 158). Diğer taraftan 1957 yılına ait İngiliz Konsolosluğu'nun yıllık raporu; Türkiye-İrak ilişkilerinin çok sıkı bir bağla devam ettiğine işaret etmekteydi (el-Vindevi, 1992: 239). Milletvekillerinden Tevfik el-Fekiki, İsrail'e karşı Ankara'da yapılan Bağdat Paketi toplantısındaki Irak'ın zayıf tutumunu eleştirmiş ve şöyle demiştir: “Bağdat Paketi içerisindeki İslam ülkelerinin açıklamaları, Paket'in Tabran ve Bağdat toplantılarından sonra, 1947 yılına ait Birleşmiş Milletlerin kararlarının Filistin Meselesinin çözümü için uygulandığını onaylamıştır. Irak, İsrail'in yok edilmesi yönünde açıklamalar yapmıştır. Ancak görüyoruz ki Ankara toplantılarında,

Arapların meşru haklarının garanti edilmesi hususunda açıklamalar yapılmıştır.” Bu açıklamaya, Dışişleri Bakanı Burhaneddin Başşayan şöyle yanıt vermiştir: “Her devlet, çıkarlarının keşitdiği uluslararası bir meseleye karşı bağımsız bir dış siyasete sahiptir. Pakt’a üye olan ülkeler, 1947 yılına ait Birleşmiş Milletler kararlarının geri çekilmesinin zorunluluğunu ilan ettiler. Bu, Irak Hükümeti’nin İsrail’in ortadan kaldırılmasının gerekliliğini ilan etmeden önceydi?” (M.P.I, 15. Seçim Dönemi, 1954-1955 Yılı Normal Oturumu, 15. Oturumu: 306).

Ankara Kongresi’nden sonra, Iraklı parlamenterler, Türk siyasetçilerinin açıklamalarını, Suriye’yi komünizmle itham etmelerini ve İsrail’e karşı Türkiye’nin müphem tutumunu eleştirmişlerdir. Irak, Filistin meselesini Türkiye’nin NATO’da dile getirmesi gerektiğini düşünüyordu, fakat bu düşüncesinde yalnız kalmıştır. Ayrıca parlamenterler, Eisenhower Prensibinin, Arap ülkelerindeki komünizmle mücadele olarak özetlenmesini ve Siyonizm meselesinin çözümünü içermemesini eleştirdiler (M.P.I, 15. Seçim Dönemi, 1957 Yılı Normal Oturumu, Mali Komisyon Raporu, s. 3; Bostancı ve Karaca, 2018: 130). Ahmet el-Âmiri (Basra milletvekili), Irak’la ilgili olan meselelere karşı Pakt’ın tutumunu, buna Filistin ve Cezayir meselelerinin de dâhil olduğu eleştirilerini yöneltmiştir. Bağdat Paktı’nın 3. maddesi şu şekildedir: “*Irak’ın Arap ülkelerine karşı yükümlülükleri, Arap Birliği Antlaşması ve Arap Topluluğu Güvenlik Birliği ile saygı ile karşlanır.*” Öte yandan Türk Başbakanı, Irak Başbakanı’na şunu taahhüt etmiştir: “*Türkiye, Birleşmiş Milletler Heyeti’nin kararları gereğince Arapların Filistin’deki haklarını savunacaktır.*” Nuri Sait, İran, Türkiye ve Pakistan başbakanlarının, İngiltere’nin dışişleri bakanının -şuan ki başbakanı- katılımıyla düzenlenen Bağdat Paktı Kurulu’nun ilk toplantısında bu durumu açıklamıştır. Irak’ın, özellikle de Arap Birliği Antlaşması ve Arap Topluluğu Güvenlik Birliği’yle ilgili tüm görevlerini yerine getirdiğini bildirmiştir (M.P.I, 15. Seçim Dönemi, 1957-1958 Yılı Normal Oturumu, 6. Oturum, (16.01.1957-07.03.1958): 128).

1957 yılının Ağustos ayında yapılan İstanbul Toplantısında gizli bir antlaşma yapılmıştır. Bu toplantıya Kral II Faysal, Veliht Abdülilah, Nuri Sait, Adnan Menderes ve Amerika Dışişleri Bakan Vekili Henderson ve Amerika’nın Ankara Büyükelçisi katılmıştı. Toplantıya katılan taraflar, Suriye Hükümetinin alaşağı edilmesi amacıyla Irak ve Ürdün’ün işbirliğiyle Türkiye ile birlikte hareket etme kararı almıştır (el-Tikrîti, 1998: 44-45). Ancak dönemin Başbakanı Ali Cevdet el-Eyyubi, bu görüşe itiraz etmiş ve bunu çok tehlikeli bir hareket olarak nitelendirmiştir; çünkü Hükümet, Arap ülkeleriyle yakınlaşma siyasetini uygulamayı kararlaştırmış ve Suriye’ye karşı komplo planlarına katılmaktan imtina edeceğine dair kararlar almıştı (el-Eyyubi, 1967: 308).

Bu dönemdeki Irak-Türkiye ilişkilerinin durumuyla ilgili ortaya çıkan bir diğer gelişme de şöyledir: Bir basın toplantısında Başbakan Adnan Menderes’in ani bir şekilde Bağdat’ı ziyaret etmesi hakkındaki soruya Türkiye Dışişleri Bakanı şöyle yanıt vermiştir: “*Siz biliyorsunuz ki bizimle Irak arasında kardeşlik ve dostluk bağları bulunmaktadır. Bu bağlar gereğince bunun gibi ziyaretler gerçekleşmektedir. Biz ve Irak, aynı pakt içinde yer alan iki devlet olmaktan çok kardeş ve dost iki ülkemiz. Saygıdeğer Prens Abdülilah ve Iraklı yetkililer devamlı bir şekilde Türkiye’yi ziyaret etmektedirler. Bazı Türk yetkililer de Irak’a benzer bir ziyaret gerçekleştirmişlerdir.*” (Fete el-Irak, 30.01.1958: 1).

Türkiye’nin dış siyaseti, hükümetlerin değişmesiyle değişmeyen sabit bir zemin üzerine oturmuştu. Bu nedenle İslami eğilimleri olan Adnan Menderes Hükümeti, her ne kadar Araplara ve Müslümanlara yaklaşmak için birçok adım atsa ve Arap ülkelerini Batının savunma sistemine bağlamaya çalışsa da Türkiye’nin İsrail’i tanıma kararını geri çekmemiştir. Buradan hareketle Araplar, Türkiye’ye, İsrail’in kurulmasındaki sömürgeci Batının işlediği suçta günahı olan ve onlarla ortak hareket eden bir ülke olarak bakmaya başlamışlardır (el-Dakuki, 1995: 527).

Sonuç

Irak-Türkiye ilişkileri, Musul Meselesi (1918-1926) nedeni ile gergin başlamıştır. Meselenin nedeni, her iki ülkenin de Musul’u kendi toprağı olarak tanımlamasıdır. Musul Meselesi, Ankara Antlaşması ile Irak-Türkiye sınırı belirlendikten sonra çözüme kavuşturulmuştur.

1926-1955 yılları arasında ikili ilişkiler; siyasi, ekonomik, ticari açıdan ilerlemiştir, bu sürede ikili ilişkiler Suriye-Türkiye ilişkilerinden etkilenmiş, özellikle Hatay Sorunu olarak bilinen mesele, Fransa’nın Suriye’ye bağımsızlık verme kararı üzerine 1936’da başlamış ve 1939 yılında Hatay’ın Türkiye’ye katılması ile sonuçlanmıştır.

Irak-Türkiye ilişkilerinin olumlu bir şekilde devam etmesinin önemli sebeplerinden olarak iki ülkenin siyasetçilerinin ikili iyi ilişkileri olması gösterilebilir. Bu hususa örnek olarak Kral Faysal-Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Nuri Sait-Adnan Menderes arkadaşlığı gösterilebilir. İki komşu ülkenin ilişkilerini yakın

tutan önemli sebeplerden birisi de Mezopotamya ile Anadolu'nun tek ve benzer bir ekonomik bölge oluşturması ve birinin diğerini tamamlamasıdır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında mihver ve müttefik gruplar Irak üzerinde hâkimiyet kurmak istemiştir. Türkiye sınırlarına kadar gelmiş olan Almanlar, Türkiye'yi geçerek Irak'taki yandaşlarına yardım ulaştırmak ve İngilizleri zor duruma düşürmek istemiştir. Almanlar 1941'de yaptıkları darbe ile kendilerine yakın bir yönetimi iş başına getirmiş, fakat bu durum uzun sürmemiştir. İngiltere Almanların bu hareketine karşılık vermiş ve Irak'ta tekrar hâkimiyet sağlamıştır. Bu durum karşısında Almanya, önceliğini Rusya'yla savaşımaya vermiştir. Bu sebeple Anadolu'yu işgal etme ve Irak'a ulaşma planlarından vazgeçmiştir. Bu süreçte, İngiltere Irak'ı Almanya'ya karşı savaşa sokmaya çalışmışsa da Irak yönetimi Türkiye'nin uyguladığı politikaya benzer bir politika izlemiş ve savaşa girmemiştir. Bir bakıma, Türkiye ve Irak hükümetlerinin uyguladığı bu birbirini tamamlayan politikalar iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır.

1948 yılında Türkiye'nin İsrail Devleti'ni resmî olarak tanıması Irak'la ilişkilerinin zayıflamasına zemin hazırlamıştır. İki devletin her münasebetinde Irak tarafından Filistin meselesi ortaya atılsa da Türkiye tarafı sorunun Birleşmiş Milletler masasında çözülmesinden yanaydı. 1955 Bağdat Paktı'nın kurulmasından sonra iki ülke ilişkileri siyasi anlamda gelişme göstermeye başlamıştır. Fakat Irak dışında, hiçbir Arap devletinin katılmadığı Pakt, Arap camiasında olumsuz karşılanmış, Arap ülkeleri içinde Pakta en fazla tepki gösteren Mısır olmuş, onu Suriye ile Suudi Arabistan izlemiştir. Böylece Bağdat Paktı, Orta Doğu'da ve özellikle Arap kuşağında birleştirici olmaktan ziyade, bu kuşağın parçalanmasına sebebiyet vermiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki pek çok Iraklı milletvekili Osmanlı okullarından mezun olduklarından dolayı Türkçe yazmayı ve Türkçeyi akıcı bir şekilde konuşmayı biliyorlardı. Birçoğunun Türkiye Cumhuriyeti'nin üst düzey yetkilileriyle kişisel ilişkileri vardı. Diğer taraftan Türkiye ile ilgili tüm antlaşmalar Irak parlamentosundan kolay bir şekilde geçmekteydi. Bunun sebebi ise Irak halkının Türkiye'ye karşı duyduğu sevgi, Irak'taki birçok siyasetçinin Atatürk'e duyduğu saygıdır.

Kaynakça

İngiliz Arşiv Belgeleri (British Documents On Foreign Affairs)

B.D.F.O.A., Near and Middle East 1955, Vol IX, part V. Belge No: V 1073 / 37.

B.D.F.O.A. Near And Middle East 1955, Vol IX, part V. Belge No: V 1073/ 338.

Kitaplar ve Belgeler Evi (Dar el-Kutüb ve el-Vataık Belgeleri)

D.K.V., Belge No: (78), (11.10.1945), Musul Üniversitesi -Türkiye Araştırma Merkezi Arşivi, Dosya No: 35.

D.K.V. Belge No: G \ 2\3 O A \ Bakanlar Kurulu, On Sekizinci Oturum (11.03.1946).Baskı). Bağdat: Darul Şuun el-Takafiye Yayınları.

D.K.V, İçişleri Bakanlığının Gizli Kitabı, Sayı S\14139, (11.09.1947).

D.K.V, İçişleri Bakanlığı, Ş\741 \ 741 \6, (15.12.1955) .

Musul Ticaret Odasının Tutanakları (Mahadır Gurfet Ticaret el-Musul)

M.G.T.M. (418) Oturumu, (24 Eylül 1930).

Senato Meclisin Tutanakları (Mahadır Meclis el-Âyan el-İraki)

M.M.Â.I, 1947 Yılın Olağanüstü Toplantısı, Dokuzuncu Oturum.

M.M.Â.I, 1954-1955 Yılı Normal Toplantısı, Yedinci Oturum.

M.M.Â.I, 1954-1955 Yılı Normal Toplantısı, On İkinci Oturum.

Irak Parlamentosunun Tutanakları (Mahadır el-Parlemen el-İraki)

M.P.I, Dokuzuncu seçim dönemi ,1939 Yılı Normal Oturumu, Beşinci Oturum.

M.P.I, On İkinci seçim dönemi, 1947 Yılı Normal Oturumu ,Yirmi Dördüncü Oturumu.

M.P.I, On Dördüncü Seçim Dönemi,1954-1955 Yılı Normal Oturumu, (İkinci ve Onuncu Oturumu).

M.P.I, On Beşinci Seçim Dönemi, 1954-1955 Yılı Normal Oturumu, On Beşinci Oturumu.

- M.P.I, On Beşinci seçim Dönemi, 1954-1955 Yılı Normal Oturumu, Yirmi Sekizinci Oturumu, (26 Şubat 1955).
- M.P.I, On Beşinci Seçim Dönemi, 1955 Yılı Normal Oturumu, Onuncu Oturumu, (09.01.1955).
- M.P.I, On Beşinci Seçim Dönemi, 1955 Yılı Normal Oturumu, On Beşinci Oturumu, (12.01.1955).
- M.P.I, On Beşinci Seçim Dönemi, 1957 Yılı Normal Oturumu, Mali Komisyon Raporu.
- M.P.I, On Beşinci Seçim Dönemi, 1957-1958 Yılı Normal Oturumu, Altıncı Oturumu, (16.01.1957 07.03.1958).

Araştırma Eserleri

- Argoñiş, Ş. (1996). el-Emin el-Türki ve el-Şark el-Avsat, *Diraset Flüstiniye Dergisi*, Beyrut, (26), 97-104.
- B.M. (1955). el-Tatavurat el-İktisadiye fi el-Şark el-Evsat Beyne 1945-1954. New York, *Dünya Ekonomi Raporu 1945 -1954*, İdaret el-Şuun el-İktisadiye ve el-İçtimaiye.
- Bolard, R.(1956). *Britanya ve el-Şark el-Avsat min Akdem el-Usur Hatte 1952*, Çev. H. Ahmet el Selmen Birinci Baskı, Bağdat, el-Rabite Matbaası.
- Bostancı, M. (2013). Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı, *Gaazi Akademik Bakış*, C. 17, S. 13, 171-184.
- Bostancı, M. (2017). *Irak'ta Monarşinin Sonu (1958 Irak İhtilali)*, Berikan Yayınevi. Ankara.
- Bostancı, M. ve Karaca, E. (2018). Bağdat Paktı'na Etkisi Bakımından 1958 Irak Askeri Darbesi. *CTAD*, (27), 123-154.
- Canatan, Y. (1996). *Türk-İrak Münasebetleri (1926-1958)*, Birinci Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cumhuriyet (27. 02. 1955). 1.
- el-Âlem el-Arabi (08.09.1940). 1.
- el-Âlem el-Arabi (18.11.1929), 13.
- el-Ali. S. A. vd. (1983), el-İrak fi el-Tarih, Bağdat: Dar el-Kütub ve el-Vataik Yayınları.
- el-Dakuki, İ. (1995). *Nahve Hutta Cedide lil Tabarruk Ala Mustava el-İlem el-Terbevi li Tağvir Suret el-Arab fi el-Kutub el-Medresiyeh ve Veseil el-İlam el-Türkiye*, Beyrut, Hivar Mustakbeli Yayınları.
- el-Eyyubi, A.C. (1967). *Min Dikrayeti 1900-1958*, Birinci Baskı, Beyrut, el-Vefa Matbaası.
- el-Ğed, (26.02.1954). 1.
- el-Hasani, A.(1988). *Tarih el-Vuzarat el-İrakıye fi el-Abid el-Meleki*, Dokuzuncu Cilt, Yedinci Baskı, Bağdat, Dar el-Şuun el-Takafiye el-Âmma Yayınları.
- el-Heşimi, T. (1967). *Müdekkerat Taba el-Heşimi 1919-1943*, Birinci Baskı, Beyrut, Dar el-Taliâ Yayınları.
- el-Hüküme el-İrakıye -Adalet Bakanlığı. (1929). *Macmuat el- Kavanin ve el-Andime Hilel Senet 1929*, Birinci Baskı, Bağdat, Adalet Bakanlığı Yayınları.
- el-Huri, Y. (1935). *Delil el-Memleke el-İrakıye-Tarih. İdari. Ticarî. Sinaî. Musavvar*. Birinci Baskı. Bağdat: Mehdi Emin ve Izra Emin Yayını.
- el-İrak (24.09.1940), s.2, (10.07.1947), 1.
- el-Kabes (09.05.1949), 1.
- el-Mimari, A.Ş.(1995). Siyaset Türkiye el-İklimiye Beyne el-Harbeyn el-Alemiyeyin. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Musul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- el-Neşşibi, N.(1961). *Made Cara fi el-Şark el-Avsat*. (İkinci Baskı). Beyrut: Dar el-Hikme Yayınları.
- el-Nuaymi, A.N. (1995). el-Usus el-Vakıye li Mustakbel el-Alakat el-Arabiye, Birinci Baskı, Beyrut, H. Mustakbeli Yayınları.

- el-Ömer, F.S. (2002). Tavrât Mayıs 1941 ve Duvel el-Civar fî el-Vataik el-Biritaniye, Birinci Baskı Bağdat, Beyt el-Hikme Yayınları.
- el-Sab'âvi, A.R. (1986). el-Alakat el-İrakiye el-Türkiye 1932-1958, Birinci Baskı, Musul, Merkez el Diraset el-Türkiye Yayını.
- el-Tikrîti, A.K. (2009). Meclis el-Umme el-İraki el-Ayn ve el-Nuab 1945-1953, Birinci Baskı, Bağdat, Darel-Şuun el-Takafiye Yayınları.
- el-Tikrîti, İ.Ş. (1995). el-İrak fî el-Vataik el-Emrikiye (1952-1954), Birinci Baskı, Bağdat, Dar el-Şuun el Takafiye Yayınları.
- el-Tikrîti, S.A. (1998). el-Alakat el-İrakiye el-Arabiye 1958-1968, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bağdat Üniversitesi: Edebiyat Fakültesi.
- el-Vaî (29.11.1954), 1.
- el-Vakayâ el-İrakiye (04.04.1932), 1.
- el-Vindavi, M.İ. (1992). el-İrak fî el-Takarir el-Seneviye lil Sifara el-Biritaniye 1944-1958.
- Fete el-Arab, (03.05.1941), 1, (07.05.1941), 1.
- Fete el-İrak, (15.01.1935), 1, (16.10.1940), 1, (25.01.1941), 1, (11.4.1941), 1, (9.5.1941), 1, (12.5.1941, 1, (30.01.1958), 1.
- Halil, N.A ve el-Duri, U.A. el-Alaket el-İrakiye el-Türkiye, el-Neşee ve el-Tatavur. *Merkez el-Diraset el Türkiye Dergisi*, (30), 1-15.
- Karaca, E. (2020). Londra Basın Ataşeliği Raporları Işığında İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiliz Siyasetinde Bir Gündem Olarak SSCB. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(24), 139 166.
- Karaca, E. (2021). 'Österreichische Monatsschrift für den Orient'te Fırat Demiryolları Projesi'ne Dair Malumat. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6(1), 40-51.
- Linchoveski, G.(1959). *el-Şark el-Avsat fî el-Şuun el-Alemiyeye*, Çev. Cafer el-Hayyat, Birinci Baskı, Bağdat, Dar el-Keşşef Yayınları.
- Longrigg, S. H. (1988). *el-İrak el-Hedît min Senet 1900-İle 1950*, Çev: Selim Taha el-Tikriti, İkinci Cilt, 2.Baskı, Bağdat, el-Fecir Yayınları.
- Musul (03.04.1929), s. 1, (04. 02. 1930), 1. (19.09.1930), 1-2.
- Nasır el-Haak (18.04.1951), 1.
- Nedir, A.S. (1993) . *Devr Nuab el-Musul fî el-Parlemae el-İraki Hilel el-Abd el- Meleki 1925-1958*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Musul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Musul.
- Özçelik, M. (2010). İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 29 Yıl: 2010/2 (253-269 s.)
- Rızk Allah, Y. (1997). Nüzhet el-Müştak fî Tarih Yahud el-İrak, İkinci Baskı, Bağdat: Dar el-Varak Yayınları.
- Saffet, N.F. (1982-Kasım). Movkıf Türkiye Min Kadiyet Flistin. *el-Mustakbel el-Arabi Dergisi*. Beyrut, (45), 85-100.
- Sait, E. (1982). Alakat el-İrak Maa el-Duvel el-Mücevira. *el-Şark el-Edne Dergisi*, (32), 18-25.
- Savt el-Uruba, (17.04.1951), 1.
- Şevket, N. (1975). *Sire ve dikrayet Tamannüna Amen 1894-1974*, İkinci Baskı, Beyrut, Dar el-Kutüb Matbaası.
- Şimşir, B.N. (2004). *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*, Birinci Baskı, Ankara, Bilgi Yayınları.
- Tevfik, S.N. (2002). *Türkiye el-Tabalufet el-Siyasiye Mitak Sad Abat Mnabedet el-Sadake el-Sovyetiyeye Fi Vataik el-Mumetiliyet el-İrakiya Fi İstanbul 1930-1953*. Bağdat, Birinci Baskı, Bağdat, Beyt el-Hikme Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

Although there have been many publications on Iraq-Turkey relations, it has been neglected to investigate the subject according to the Iraqi Archival Documents and Iraqi Parliament Minutes. In this study, it is aimed to eliminate this deficiency to some extent. Therefore, what is new in our research is to reveal the aspect of Iraq-Turkey relations reflecting from the Iraqi Archive documents and Iraqi Parliament minutes. In addition, the subject is limited to the twenty-year period of the monarchy in Iraq. In this study, the Iraqi Archival documents, British National Archives, and the Iraqi Parliament's minutes, in addition to the Arabic sources and the Arabic press of the period, are used, the period of Iraq-Turkey relations until the declaration of the Republic in Iraq in 1958, within the framework of important events that concern both sides tried to be clarified and evaluated.

As a result of the disintegration of the Ottoman Empire, with the emergence of a series of independent states on the Ottoman ruins, the Iraqi state, which was known for Mesopotamia and united the three provinces of the Ottoman Empire, chose the monarchy system, while Turkey, which was founded on Anatolian lands, chose the republican regime. Relations between the two newly established states started tense with the Mosul issue. Because both countries defined Mosul as their own territory. However, the Mosul Issue was resolved with the Ankara Agreement in 1926 and their political relations progressed normally in the following period. The stable days that came to the Middle East between the two World Wars had a positive effect on the relations between the two countries and in 1932; the two countries became members of the League of Nations. The relations between the two countries continued smoothly and distantly between the two World Wars. The closer relations started during the Second World War, and when the May 1941 movement against the British found the support desired by Germany, the Germans continued to try different methods to draw Ankara to their own fronts, while the Germans continued to try different methods to draw Iraq to their own fronts. They got involved in the war. In particular, the fact that the two countries sided with the Allied countries against Germany brought them closer to the Western world and Western projects. In this context, Helms and Allied groups wanted to dominate Iraq during the Second World War. The Germans, who had come to the borders of Turkey, wanted to cross Turkey and bring aid to their supporters in Iraq and put England in a difficult situation. In 1941, Germany brought an administration close to them with a coup d'etat, but this did not last long, England responded to this move of the Germans and regained dominance in Iraq. In the face of this situation, Germany gave priority to Russia in the Second World War. Therefore, plans to invade Turkey and reach Iraq were abandoned. In this process, although England tried to bring Iraq into the war against Germany, the Iraqi administration followed a similar policy by taking Turkey as an example and did not enter the war. In a way, these complementary policies implemented by the governments of Turkey and Iraq have brought the two countries closer together.

In general, bilateral relations between the years 1926-1955; it has progressed politically, economically, and commercially. During this period, bilateral relations were affected by the Syrian-Turkish relations; especially the issue known as the Hatay Problem started in 1936 upon the French decision to give independence to Syria and in 1939 with the annexation of Hatay to Turkey has resulted.

One of the important reasons why Iraq-Turkey relations continue well is that the politicians of the two countries have good relations. An example of this is the friendship of King Faisal-Gazi Mustafa Kemal Atatürk and Nuri Sait-Adnan Menderes. One of the important reasons that keep the relations of the two neighboring countries close is that Mesopotamia and Anatolia form a single and similar economic region and one complements the other.

Turkey's official recognition of the State of Israel in 1948 paved the way for the weakening of bilateral relations. Although the Palestine Question was raised by Iraq in the mutual relations of the two states, the Turkish side was in favor of a solution at the United Nations table. After the establishment of the 1955 Baghdad Pact, the relations between the two countries began to develop politically. On the other hand, many Iraqi deputies knew how to write and speak Turkish fluently because they had graduated from Ottoman schools. Many of them had personal relationships with high-ranking officials of the Turkish Republic. On the other hand, all agreements with Turkey were easily passed through the Iraqi parliament. The reason for this was the love of the Iraqi people for Turkey and the respect that many politicians in Iraq had for Atatürk Iraqi parliament. The reason for this is the love of the Iraqi people towards Turkey and the respect that many politicians in Iraq have for Atatürk.

GÜNEYDOĞU AVRUPA İŞ BİRLİĞİ ÜYESİ ÜLKELERDE EKONOMİK ÖZGÜRLÜK ENDEKSİ İLE YURTIÇİ KREDİLER ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN PANEL VERİ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC FREEDOM INDEX AND DOMESTIC CREDIT IN SOUTHEASTERN EUROPEAN COOPERATION MEMBER COUNTRIES USING PANEL DATA METHOD

Hasan KAZAK

Necmettin Erbakan Üniversitesi
Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü
hkazak@erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0699-5371

Abdullah KILIÇARSLAN

Aksaray Üniversitesi
Eskil Meslek Yüksekokulu
Yönetim ve Organizasyon Bölümü
abdullah.kilicarslan@aksaray.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7251-9990

ÖZ

Geliş Tarihi:
15.10.2023

Kabul Tarihi:
14.12.2023

Yayın Tarihi:
25.12.2023

Anahtar Kelimeler
Ekonomik Özgürlük
Yurtiçi Krediler
Eşbütünlük

Keywords
Economic Freedom
Domestic Credit
Cointegration

Bu çalışmanın amacı, Güneydoğu Avrupa iş birliği üyesi ülkelerden Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Hırvatistan, Romanya, Slovenya ve Türkiye açısından ekonomik özgürlüklerin özel sektöre yönelik yurtiçi krediler üzerindeki etkisini değerlendirmektir. Bu bağlamda, ekonomik özgürlük ve özel sektöre yönelik yurt içi krediler arasındaki ilişkiyi ve yönünü ortaya çıkarmak üzere kesirli frekans esnek Fourier form paneli eşbütünlük testi ve tek frekanslı panel Fourier Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışmada 1995-2021 dönemi yıllık verileri üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Ampirik analizler sonucunda, eşbütünlük testleriyle özel sektöre yönelik yurt içi krediler bağımlı değişkeni ile ekonomik özgürlükler bağımsız değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı uzun dönemli ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Kısa dönemli ilişkinin analiz edildiği Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi sonuçları ise Arnavutluk, Bulgaristan ve Slovenya için ekonomik özgürlükler değişkeninden özel sektöre yönelik yurt içi krediler değişkenine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu diğer ülkeler için ise herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ortaya koymuştur. Buna göre ekonomik özgürlükler uzun dönemde bankalar tarafından özel sektöre yurt içi kredi tutarını etkilemektedir.

ABSTRACT

The aim of this study is to assess the impact of economic freedoms on domestic credit to the private sector in the member countries of the Southeast European Cooperation, namely Albania, Bulgaria, Greece, Croatia, Romania, Slovenia, and Turkey. In this context, Fractional Frequency Flexible Fourier Form Panel Cointegration Test, and single-frequency panel Fourier granger causality test have been used to reveal the relationship and direction between economic freedom and domestic credit to the private sector. The analysis was conducted using annual data for the period 1995-2021. Empirical analyses showed a statistically significant long-term relationship between the domestic credit dependent variable of the private sector and the independent variable of economic freedoms through the cointegration tests. The results of the Fourier Toda-Yamamoto Causality Test, which examines short-term relationships, show that there is a one-way causality relationship from economic freedoms to domestic credit to the private sector in the case of Albania, Bulgaria, and Slovenia, while no causality relationship was identified for the other countries. However, no causality relationship was identified for the other countries. Consequently, economic freedoms affect the amount of domestic credit to the private sector by banks in the long run.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1376149>

Atıf/Cite as: Kazak, H., & Kılıçarslan, A. (2023). Güneydoğu Avrupa iş birliği üyesi ülkelerde ekonomik özgürlük endeksi ile yurtiçi krediler arasındaki ilişkilerin panel veri yöntemiyle incelenmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2529-2546.

Giriş

Güneydoğu Avrupa'da güvenlik, istikrar, adalet, kalkınma ve ekonomik iş birliği kapsamında üye ülkelerin bölgesel sinerjiyle oluşturacakları komşuluk ilişkilerini yürütmek ve AB üyesi olmayan üye devletlerin entegrasyonuna da katkı sağlamak üzere, Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Kosova, Kuzey Makedonya, Romanya ve Türkiye'nin kurucu olarak yer almasıyla 1996 yılında Sofya'da kurulan *Güneydoğu Avrupa İş Birliği Süreci (GDAÜ)* teşkilatı (Buchsbaum, 2000, s. 65; SEEC, 2021), 2000 yılında Bükreş'te imzalanan *Güneydoğu Avrupa'da İyi Komşuluk İlişkileri, İstikrar, Güvenlik ve İş Birliği Şartı* ile sağlam bir zemin kazanmıştır (RCC, 2013). GDAÜ, Bosna Hersek, Moldova, Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ ve Slovenya'nın katılımları ile 13 üyeli bir yapı haline dönüşmüştür (Vrieze, 2016, s. 220).

GDAÜ, bölgesel bir iş birliği olarak kurumsal gelişimini sürdürmekte olup, GDAÜ üyesi ülkelerin temel özelliği, Avrupa Birliği (AB) üyesi olmaları veya potansiyel AB aday ülkeler olmalarıdır (Vrieze, 2016, s. 232).

GDAÜ teşkilatının oluşumuna zemin teşkil eden ve eski Yugoslavya'nın dağılıp sürecinin insanlığa karşı işlenen suçlar başta olmak üzere yol açtığı trajik olaylar, bölge ülkelerinin demokratikleşme sürecini ve piyasa ekonomisine geçişlerini önemli ölçüde yavaşlatmıştır (Mandic ve Joksimovic, 2018, s. 15). Bu bağlamda sosyal, ekonomik ve siyasal olarak gelişimlerini sürdürmek isteyen ülkelerin (Koç ve Özcan, 2023) güvenlik ve ekonomik temelli gelişen iş birlikleri, istikrara bağlı olarak, zamanla, sürdürülebilir kalkınma ve demokratik gelişimleri tetiklemiş, ülkelerin başat işbirlikçi rolleri aynı zeminde kalmak kaydıyla demokrasi ve ekonomik özgürlük gibi farklı alanlardaki gelişimlere zemin hazırlamıştır (Bojicic-Dzelilovic vd., 2016, ss. 5-20).

GDAÜ'ye üye ülkelerin hukukun üstünlüğü noktasında problem yaşadığı, bu alanda yoğun bir mücadele verildiği, ancak istikrarlı bir hukuk sistemi ile bireylerin ekonomik refah düzeylerinin gelişiminin sağlanabileceği değerlendirilmektedir (Muhasilovic, 2022). Ayrıca, bürokrasinin kalitesinin, mülkiyet haklarının ve siyasi istikrarın, GDAÜ'ye üye ülkelerin ekonomik büyümesine ve yatırımına katkı sağladığı, yolsuzluk gibi durumların ise ekonomik büyümeyi azaltarak bölgesel sinerjinin etkisini sınırladığı yönünde (Knack ve Keefer, 1995; Minovic vd., 2021) değerlendirmeler de mevcuttur. GDAÜ'ye üye ülkelerin ekonomik özgürlük performanslarının tespiti, GDAÜ teşkilatının bölgesel sinerjisinin ortaya konması bakımından önemlidir.

Ekonomik özgürlüğün, üzerinde konsensus sağlanmış net bir tanımlaması olmamakla birlikte (Erdal, 2004), bireylerin ekonomik faaliyetlerini hür iradeleri kapsamında gerçekleştirebilmesi, bireylerin sahip oldukları mülkiyetlerini kontrol edebilmeleri ve üzerinde tasarruf yetkisine haiz olabilme hakları olarak ifade edilebilir (Beach ve Miles, 2004; Mushtaq ve Khan, 2018; Heritage, 2022). Bu bağlamda bireylerin hayatlarını idame ettirdiği ekosistemde ilgili piyasa ve düzenleyici aktörlerin emek ve sermaye hareketleri için çizdiği özgürlük çerçevesinde üretim, tüketim ve ticaret faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, paylaşılması veya devredilebilmesi ekonomik özgürlük için önemli kabul edilir (Vukotic ve Baćović, 2006; McMahon, 2014; Brkic, 2020). Bireylerin ekonomik özgürlüğü, baskı, istila, dolandırıcılık veya hırsızlık gibi gayri ahlaki ve etik davranışlarla elde edilen mülkler üzerindeki kullanım, takas veya hibe haklarını ifade etmekten uzaktır (Gwartney ve Lawson, 2003).

Ülkelerin ekonomik özgürlüklerinin performanslarının tespitinde ekonomik özgürlük verilerinin sermaye piyasaları ve borsalar, (Shahabadi ve Davari Kish, 2016; Kılıcı, 2019; Ullah ve Jan, 2020; Islam vd., 2022), makro ekonomik büyüme (Bengoa ve Sanchez-Robles, 2003; Özyılmaz, 2022), ticari açıklık (Razmi ve Refaei, 2013; Dao, 2014; Mayache, 2021), yatırımlar (Bheemul vd., 2020; Lasbrey vd., 2018; Suleymanov vd., 2019) ve kredilerle (Fernandes-Maciel vd., 2022) etkileşim ve ilişkileri başta olmak üzere geniş yelpazede çalışmalar yer almaktadır.

Ekonomik özgürlük, finansal ekosistem bağlamında finansal özgürlük kavramıyla ele alınmaktadır (Chortareas vd., 2013a). Finansal ekosistemin önemli temel bileşenlerinden birisi olarak bankacılık sektörünün verimliliği (Pasiouras vd., 2009) finansal özgürlükle yani ekonomik özgürlükle doğrudan ilintilidir (Chortareas vd., 2013a). Dolayısıyla, bankacılık sektör kurumlarının verimli ve etkin sermaye tahsisi ile plasmanında ekonomik özgürlüğün rolü önemlidir (Claessens ve Laeven, 2004; Gwartney, 2009; Goddard vd., 2011). Ekonomik özgürlük ve alt bileşenlerinin sistemik bir riske yol açıp açmayacağı, bankacılık sektörünün risk eğilimi üzerindeki boyutunun düzeyinin ne olacağı ve hangi seviyede finansal gelişime ve kalkınmaya optimal katkıyı sağlayacağı ise ayrı sorun olarak, farklı boyutlarıyla literatür çalışmalarında ele alınıp değerlendirilmektedir (Bjørnskov, 2016; Harkati vd., 2020; Abbas vd., 2022; Ashraf, 2022).

Literatürde yer alan çalışmalarda ekonomik özgürlük ve alt bileşen verileri olarak Heritage Vakfı tarafından hazırlanan ve kamuoyu ile paylaşılan Ekonomik Özgürlükler Endeksi (IEF) ile Fraser Enstitüsü tarafından yürütülen çalışmalar kapsamında yayınlanan Dünya Ekonomik Özgürlüğü Endeksi (EFW) kullanılmaktadır. IEF, 184 ülke düzeyinde hukukun üstünlüğü (mülkiyet hakları, hükümet bütünlüğü, yargı etkinliği), devlet boyutu (kamu harcamaları, vergi yükü, mali sağlamlık), mevzuatsal yeterlilik (iş özgürlüğü, çalışma özgürlüğü, parasal özgürlük) ve serbest piyasa (ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü, finansal özgürlük) olmak üzere dört kategori altında toplamda 12 alt bileşeni ihtiva etmektedir. Endeks hesaplanmasında her bir alt kriter eşit ağırlıklandırılmaktadır (HF, 2023). EFW, Fraser Enstitüsü tarafından hesaplanarak yayınlanmakta olup, devlet boyutu, hukuk sistemi ve mülkiyet haklarının güvenliği, sağlam para, uluslararası ticaret özgürlüğü ve düzenlemeler olmak üzere beş kategori altında 26 bileşen ve alt kırılımlarıyla toplamda 44 bileşeni ihtiva etmektedir (FI, 2022). Ekonomik özgürlüğün ölçülmesi genellikle bu bileşenler genelinde bireysel göstergeleri bir araya getiren bileşik endekslerin oluşturulmasını içerir. Fraser Enstitüsü ve Heritage Vakfı tarafından oluşturulan endeksler, ekonomik özgürlüğü değerlendiren, yaygın olarak tanınan bir ölçümdür (Keseljevic ve Spruk, 2013). Ancak toplama yönteminin seçimi ülkelerin sonuçlarını ve sıralamasını önemli ölçüde etkileyebilme potansiyeli taşımaktadır (Balliew vd., 2020). Örneğin aritmetik ortalama ve geometrik ortalama yaklaşımları farklı sonuçlar vererek bir ülkenin ekonomik özgürlük düzeyinin yorumlanmasını farklılaştırabilecektir.

Yurt içi krediler, bir devletin ulusal sınırları içerisinde, finansal ekosistemin temel bileşenlerinden birisi olan finansal kuruluşlar tarafından muhataplara (birey, işletme, kurum, devlet vb.) çeşitli formlarda (kredi, kredi kartı, ipotek vb.) aktarılan kredi miktarını ifade etmektedir. Kredi aktarımının gerçekleştiği karşı tarafın niteliği ve aktarılan kredilerin plase edildiği alanlar ekonomik kalkınmada önem taşımaktadır (Obeng-Amponsah vd., 2019; Asmarani ve Ningsih, 2022). Yurtiçi kredi ile ekonomik özgürlük arasındaki ilişki, ekonomi alanında oldukça ilgi duyulan bir konu olduğu gibi akademisyenler ve politika yapımcılar arasında da önemli bir ilgi konusu olmuştur. Özel sektöre verilen yurt içi krediler ile ekonomik özgürlükler arasındaki ilişkiler karmaşık ve çok yönlüdür. Bankalar tarafından özel sektöre tahsis edilen yurt içi krediler, bireylerin ve işletmelerin ekonomik faaliyetlerde bulunmaları için gerekli finansmanı sağladığı için ekonomik özgürlükte çok önemli bir rol oynamaktadır (Chong ve Calderon, 2000; Beck ve Levine, 2004). Özel sektöre aktarılan krediler, girişimcilik ve yenilik bağlamında işletmeler açısından yeni yatırım alanlarının geliştirilmesine ve yeni istihdamların sağlanmasına olanak sağlamaktadır (Beck vd., 2005; Hassan vd., 2023; Kazak vd., 2023).

Asgari düzeyde hükümet müdahalesi ve güçlü mülkiyet haklarıyla karakterize edilen ekonomik özgürlüğün, genellikle yurt içi krediye erişim de dahil olmak üzere, özel sektörün büyümesini kolaylaştırdığına inanılmaktadır. Olumlu bir ekonomik özgürlük ortamının girişimciliği teşvik edebileceği, ekonomik faaliyeti geliştirebileceği, yatırımları çekebileceği ve gelir dağılımını etkileyebileceği ve tüm bu faktörlerin de özel sektörün yurt içi kredilerinin dinamiğine katkıda bulunabileceği çeşitli çalışmalarda ortaya konulmaktadır. Özel sektöre yönelik yurt içi kredi olanaklarının sınırlı olduğu ülkelerde özel sektörün gelişimi sınırlı kalabilir, bu durum yeni yatırımların yapılmasını zorlaştıracak gibi ekonomik büyümeyi engelleyici bir rol oynayabilir (Klapper vd., 2006). Ülkelerin sürdürülebilir bir ekonomik büyümeye sahip olmaları açısından sağlıklı ve işlevsel bir finansal sistemde özel sektöre tahsis edilen yurt içi krediler ekonomik özgürlüklerin tetikleyicisi rolünü de yerine getirebilir (Ayyagari vd., 2011). Kredi piyasasında aşırı külfetli düzenlemeler veya şeffaflığın olmayışı, krediye erişimi kısıtlayabilir ve ekonomik özgürlüğü engelleyebilir (Beck vd., 2008). Sağlam ve işlevsel temeller üzerine inşa edilmiş bir mevzuatsal düzenlemeye sahip olan, şeffaf bir finansal ekosistemde yer alan ve krediye erişim kolaylığının bulunduğu bir ülke (Klapper ve Love, 2011) açısından dahi krediye aşırı güvenmenin ekonomik özgürlüğe yönelik riskler de oluşturabileceğini unutmamak gerekir. Hem bireysel hem de ulusal düzeyde aşırı borç yükleri finansal istikrarsızlığa ve ekonomik krizlere yol açarak ekonomik özgürlüğü zayıflatır. Aşırı kredi büyümesi aynı zamanda spekülasyon balonları yaratabilir ve kaynak tahsisini bozarak verimsiz sonuçlara yol açabilir (Acharya ve Richardson, 2009; Mian ve Sufi, 2010).

Bu çalışmada Güneydoğu Avrupa iş birliği üyesi ülkelerde ekonomik özgürlük endeksi ile yurtiçi krediler arasındaki ilişki ele alınarak değerlendirilmektedir. Çalışmanın odak noktası, ilgili ülkeler kapsamında ekonomik özgürlüğün yurtiçi krediler üzerindeki etkisini anlamaktır. Bu bağlamda, ekonomik özgürlük ve yurt içi krediler arasındaki ilişkiyi ve yönünü ortaya çıkarmak üzere Olayeni vd. (2020) tarafından geliştirilen kesirli frekans esnek Fourier form paneli eşbütünleşme testi ve Nazlıoğlu vd. (2016) ve Yılcı ve Görüş (2020) tarafından geliştirilen tek frekanslı panel Fourier Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan testler, ekonometrik

analizlere Fourier açılımını dahil etmiş olmaları ve böylelikle uçlardaki faktörlerin dikkate alınabilmesi nedeniyle tercih edilmiştir. Çalışma ile elde edilecek bulguların GDAÜ'ye üye ülkeler açısından geliştirilecek finansal düzenlemelere katkı sağlayabileceği, ekonomik özgürlük ve özel sektöre yönelik yurtiçi krediler arasındaki incelikli ilişkiyi anlamının, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı teşvik etmek isteyen politika yapımcılar için katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir. Çalışmada öncelikle konu hakkındaki literatür ele alınacak olup, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ve yönü analiz edilecektir.

Literatür İncelemesi

Literatürde yer alan çalışmalarda ekonomik özgürlükler ile yurtiçi krediler arasındaki ilişkileri belirlemek için çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu kapsamda, ekonomik özgürlüklerin özel sektöre tahsis edilen yurtiçi krediler üzerinde ve özel sektöre aktarılan yurt içi kredilerin ekonomik özgürlükler üzerinde etkisini ortaya koymaya yönelik daha kısıtlı ampirik çalışmalar yapıldığı tespit edilmiştir. Ekonomik özgürlük, özel sektörün yurt içi krediye erişiminde, yeni yatırım alanlarının geliştirilmesinde ve istihdamı artırıcı yeni yatırımların geliştirilmesinde önemli bir faktördür. Benzer şekilde özel sektöre yönelik yurt içi kredilerin menfi veya müspet etkileri ekonomik özgürlükler üzerinde etkilidir. Ekonomik özgürlüğün finansal koşullar ve kredi gelişmeleri bağlamında yurt içi kredi arz ve talebi üzerindeki etkilerini ele alan çalışmalar, döviz ve faiz gibi çeşitli değişkenleri de kapsamaktadır (Beck vd., 2000; Claessens ve Laeven, 2004; Cull ve Xu, 2003; Garcia-Posada ve Mora-Sanguinetti, 2015). Yurt içi kredi arz ve talebi üzerinde etkili olan faktörler ile yurt içi kredi arz ve talebinin etkilediği faktörler, ekonomik özgürlük seviyesine bağlı olarak farklılaşabilmektedir (Nier vd., 2020). Bankacılık sektöründe kaldıraç ve kredilerin döngüsellığı doğrudan makro ihtiyati politikalarla dolayısı ile ekonomik özgürlüklerden etkilenmektedir (Lim vd., 2011). Literatürde yer alan çalışmalardan bir kısmı ekonomik özgürlükler çerçevesinde makro ihtiyati politikaların kredi genişlemesi üzerindeki sınırlayıcı etkilerinden bahsederken (Elekdag ve Wu, 2011; Avdjiev vd., 2012; Akinci ve Omstead-Rumsey, 2018), bir kısmı da sistemik riskleri azaltabileceğine vurgu yapmaktadır (Claessens vd., 2013; Cerutti vd., 2017; Cerutti ve Zhou, 2018). Bu bağlamda, yurtiçi krediler ile ekonomik özgürlükler arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi ve yönünün ortaya konulması, ülkelerin istikrarlı gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır.

Haan ve Sturm (2000), ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, ekonomik özgürlüğün daha fazla büyümeyi teşvik edici bir rol üstlendiği, buna karşın ekonomik özgürlük düzeyinin büyümeyle ilişkili olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Kandil (2009), MENA bölgesinde kurumsal kalitenin belirleyicilerini ve bunların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Çalışma, ekonomik özgürlük de dahil olmak üzere kurumsal kalitenin, MENA ülkelerinde reel GSYİH büyümesi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmada ayrıca kurumsal kalitenin özel sektör kredileri ve özel sektör yatırımları üzerindeki olumsuz etkisi de vurgulanmıştır.

Murthy ve Nath (2009), ekonomik özgürlük ve gelir eşitsizliğinin Dijital Erişim Endeksi üzerindeki etkisini incelemek için küresel ampirik bir analiz gerçekleştirmişlerdir. Ekonomik özgürlüğün ve özel sektöre verilen yerel kredinin kapsamının Dijital Erişim Endeksini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Çalışma bulgularının ekonomik özgürlüğün ekonomik kalkınmanın çeşitli yönleri üzerindeki daha geniş etkisini yansıttığı, daha fazla ekonomik özgürlük ve artan yurt içi kredi kullanılabilirliğinin dijital hizmetlere daha iyi erişimle ilişkili olduğu değerlendirilmiştir.

Nik vd. (2016), gelişmekte olan ülkelerdeki finansal krizleri tahmin etmek için yapay sinir ağını kullanan bir erken uyarı sistemi geliştirmişlerdir. Çalışmada geliştirilen model, finansal krizlerin temel belirleyicileri olarak, özel sektöre yurt içi kredi, ekonomik özgürlük ve enflasyon dahil olmak üzere birçok önemli değişkeni tanımlamıştır. Çalışmada ayrıca, finansal krizlerin öngörülmesinde ve önlenmesinde yurt içi kredinin ve ekonomik özgürlüğün rolü vurgulanmıştır.

Cukanova vd. (2017) çalışmalarında, Fraser Enstitüsü endeksiyle ölçülen ekonomik özgürlüğün Slovak ekonomisi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada, kurumsal ortamın kalitesi, işlem maliyetleri ve ekonomik performans arasında doğrudan bir ilişki olduğu tespiti yapılmıştır. Yolsuzluk ve kolluk kuvvetleri faktörleri Slovak ekonomisindeki aksaklıklar olarak tanımlanmış olup, ekonomik özgürlüğü destekleyecek etkili kurumlara duyulan ihtiyaç vurgulanmıştır.

Divine Chinyere vd. (2020) çalışmalarında, özel sektöre yönelik yüksek miktarlı kredilerin yavaş büyüme ortamının bir sonucu olarak büyümeyi desteklemeyebileceği, yurtiçi kredilerin büyüme üzerindeki olumlu etkilerinin kredi tahsisi ve kredi verimliliğiyle doğrudan ilişkili olduğunu, kredi kullanılabilirliği ile ölçülen ekonomik özgürlüğün mutlaka daha yüksek ekonomik büyümeyi garanti etmediğini tespit etmişlerdir.

Le ve Kim (2020), ekonomik özgürlüğün ve özgürlük endeksinin önemli alt bileşenlerinin Vietnam'daki yerel şirketlerin yatırımları üzerindeki etkilerini analiz ettikleri çalışmalarında, ekonomik özgürlüğün küçük ve büyük ölçekli şirketleri nasıl farklı şekilde etkilediğini ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışmada, Vietnamlı şirketler açısından sermaye özgürlüğü ve yurt içi kredi özgürlüğünün yatırımlarda önemli bir rol oynadığı ortaya konulmuş olup, genel ekonomik özgürlüğün şirketler üzerindeki finansal kısıtlamaları hafiflettiğine dair herhangi bir bulguya ulaşılmadığı ifade edilmiştir. Yurt içi kredi özgürlüğünü ve sermaye özgürlüğündeki iyileşmelerin, iç nakit akışına daha az bağımlı olmakla ilişkili olduğu vurgulanmıştır. Çalışmada ayrıca, Vietnam hükümetinin sermaye hareketi ve yurtiçi kredi piyasasındaki kısıtlamaları kaldırması durumunda, küçük ölçekli şirketlerin dış finansmana erişimde büyük şirketlere göre daha fazla avantaj elde etmelerinin muhtemel olduğu ileri sürülmüştür.

Dang ve Phan (2022) çalışmalarında, ekonomik özgürlüğün Vietnam'daki ticari bankaların risk alma davranışları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada geliştirilmiş momentler yöntemi kullanılmış olup, ekonomik özgürlük, özellikle parasal özgürlük, finansal özgürlük ve yatırım özgürlüğüyle birleştirildiğinde banka istikrarına katkıda bulunan bir faktör olarak tanımlanmaktadır. Çalışmada, finansal sektördeki ekonomik özgürlüğün önemi ve bunun banka istikrarı üzerindeki etkileri vurgulanmaktadır.

Ecer ve Zolfani (2022) çalışmalarında, ekonomik özgürlüğün nüanslarını yakalamak için çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanmanın önemini vurgulamışlardır.

Arif ve Dawson (2023) çalışmalarında, ekonomik özgürlüklerden etkilenen yerel düzeydeki politikaların işgücü piyasasını etkileyebileceğini ve bu durumun da potansiyel olarak yurt içi kredi ihtiyacını etkileyebileceği tespitinde bulunmuşlardır.

Callais ve Young (2023) çalışmalarında, ekonomik özgürlük ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi eşleştirme yöntemlerini kullanarak incelemişlerdir. Ekonomik özgürlük, gelir dağılımında önemli kazanımlarla ilişkilendirilirken, aynı zamanda özellikle en üst gelir diliminde olmak üzere eşitsizlikte de ılımlı artışlar gösterdiği tespiti yapılmıştır. Bu bağlamda ekonomik özgürlüğün işletmelerin ve bireylerin gelirlerinin büyümesine katkıda bulunabileceği ve bunun da yurt içi kredi talebini artırabileceği değerlendirilmiştir.

Cheang ve Lim (2023) çalışmalarında, geleneksel ekonomik özgürlük endeksi kavramının kurumsal çeşitliliği yansıtmadığını, Singapur devleti özelinde ileri sürmüşlerdir. Singapur gibi ülkelerin, ekonomik özgürlük endekslerine göre küçük bir hükümete sahip olarak sıralanmasına rağmen, faktör piyasaları üzerinde kalibre edilmiş kontrol yoluyla ekonomik faaliyet üzerinde önemli bir etkiye sahip oldukları vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu durumun, ekonomik özgürlük önlemlerinin hükümet etkisini tam anlamıyla yakalayamayabileceğini ve potansiyel olarak özel sektörün yurt içi kredilerinin kullanılabilirliğini etkileyebileceğini gösterdiğini belirtmişlerdir.

Deerfield ve Elert (2023) yapmış oldukları çalışmada, ekonomik özgürlüğün bir bileşeni olan uygun bir düzenleyici ortamın, gelişmekte olan endüstrilerin büyümesini kolaylaştırabileceğini ve potansiyel olarak yurt içi kredi talebini artırabileceğini tespit etmişlerdir.

Dia ve Ondo (2023), Sahra Altı Afrika'da ekonomik özgürlüğün doğrudan yabancı yatırım üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Ekonomik özgürlüğün, özellikle hükümetin büyüklüğü ve hukuk sistemleri gibi boyutların doğrudan yabancı yatırım girişlerini artırmada çok önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca, ekonomik özgürlüğün yabancı yatırımları çekebileceği ve potansiyel olarak krediye erişim gerektiren yurt içi ekonomik faaliyetleri artırabileceği belirtilmiştir.

Graafland (2023) çalışmasında, ekonomik özgürlük, bireysel özerklik ve yaşam tatmini arasındaki bağlantıyı araştırmıştır. Çalışmada, ekonomik özgürlüğün bireysel özerkliği olumlu yönde etkilediği ve bunun da yaşam memnuniyetini artırdığı tespiti yapılmıştır. Ekonomik özgürlüğün yalnızca ekonomik sonuçları etkilemediği, aynı zamanda genel refahta da rol oynadığını belirtilmiştir. Çalışma bulgularından hareketle, ekonomik özgürlüğün dolaylı olarak ekonomik aktiviteyi artırabileceği ve bireylerin ekonomik fırsatları daha fazla özerklikle takip

etmesi nedeniyle potansiyel olarak yurt içi kredilere yönelik daha fazla talebin söz konusu olabileceği değerlendirilmiştir.

Hoover ve Smimou (2023) çalışmalarında, toplumsal bilince sahip yatırım fonlarının kendi ülke kurumları ve ekonomik özgürlükle ilişkili performansını ve riskliliğini incelemişlerdir. Ekonomik özgürlükteki ilerlemelerin toplumsal bilince sahip yatırım fonlarının performansı üzerinde olumlu bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca ekonomik özgürlüğün yurt içi kredi gerektirebilecek yatırım faaliyetleri üzerindeki potansiyel etkisi vurgulanmıştır.

Miozzi ve Powell (2023) çalışmalarında, Covid-19 pandemisi sırasında ekonomik özgürlük ile uygulamaya konulan karantınanın ciddiyeti arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada, pandemi öncesi ekonomik özgürlük seviyelerinin karantina düzenlemelerinin ciddiyeti ile bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Daha kısıtlı karantina uygulayan eyaletlerin daha az özgür eyaletler olduğu varsayılmış olup, daha yüksek ekonomik özgürlük, daha düşük ciddiyetle ilişkilendirilmiştir. Çalışmada, daha fazla ekonomik özgürlüğe sahip ülkelerin, pandemi sırasında yurt içi krediye erişim yoluyla işletmeleri destekleme konusunda daha iyi bir kapasiteye sahip olduğu değerlendirilmiştir.

Padilla ve Cachanosky (2023), göçün ABD eyaletlerindeki ekonomik özgürlük üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada, daha az ekonomik özgürlüğe sahip ülkelere gelen göçmenlerin, varış ülkelerindeki ekonomik özgürlüğü azaltmadığı tespiti yapılmıştır. Çalışma bulgularından hareketle göçün ekonomik özgürlük ortamını önemli ölçüde değiştiremeyeceği, potansiyel olarak yurtiçi kredi kullanılabilirliği üzerinde sınırlı doğrudan etkiye sahip olabileceği değerlendirilmiştir.

Pandey vd. (2023), ekonomik özgürlüğün sınır ötesi birleşme ve satın almalar üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Ekonomik özgürlük avantajına sahip alıcıların daha yüksek anormal getiri elde ettiği ve hedef ülkedeki ekonomik özgürlük düzeyinin, hedef hissedarların servetini olumlu yönde etkilediği belirtilmiştir. Ekonomik özgürlüğün, genellikle önemli finansal işlemleri içeren birleşme ve satın alma faaliyetlerini teşvik edebileceği değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, yukarıda özetleri yer aldığı şekliyle incelenen literatür, ekonomik özgürlük ile özel sektöre yönelik yurtiçi krediler arasındaki çok yönlü ilişkiyi vurgulamaktadır. Ekonomik özgürlüğün genellikle özel sektöre yönelik yurtiçi krediler, ekonomik büyüme, yatırım ve bireysel refah üzerindeki olumlu etkilerle ilişkilendirildiği söylenebilir.

Araştırma Yöntemi

Çalışmanın Veri Seti ve Model

Çalışmada GDAÜ kapsamında yer alan ülkeler analize tabi tutulmuştur. Kurucu üyeler olarak; “Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Yunanistan, Kuzey Makedonya, Romanya, Sırbistan (Sırbistan ve Karadağ olarak katıldı) ve Türkiye” yer alırken, “Hırvatistan, Moldova, Karadağ, Slovenya ve Kosova” daha sonra katılan ülkeler statüsünde yer almaktadır. Bu ülkelerden bazılarının tam olarak verilerine ulaşamadığından 13 ülkeden sadece 7’si analize tabi tutulmuştur. Analize tabi tutulan ülkeler; “Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Hırvatistan, Romanya, Slovenya ve Türkiye” şeklindedir. Çalışmada 1995-2021 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Çalışmada, bankalar tarafından özel sektöre yurt içi kredi (cari Milyon ABD doları) ve Economic Freedom Summary Index (Ekonomik Özgürlük Özet Endeksi) değişkenler olarak yer almaktadır. Kullanılan verilere ilişkin değişken tanımları şu şekildedir.

Tablo 1. Değişken Tanımları

Değişken	Açıklama	Veri Kaynağı
BOSVYIK	Bankalar tarafından özel sektöre yurt içi kredi (cari Milyon ABD doları)	Worldbank (2023)
EFSI	Economic Freedom Summary Index (Ekonomik Özgürlük Özet Endeksi)	https://www.fraserinstitute.org

Çalışmada değişkenlerin doğal logaritmaları alınmış ve panel modeli denklem (1)’deki gibi oluşturulmuştur.

$$\ln \text{BOSVYIK}_{it} = \alpha_i + \beta (\ln \text{EFSI})_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Modelde $t=1995, \dots, 2021$ zaman dilimini, $i=1, 2, \dots, 5$ ülke sayısını, ε_{it} hata terimini, α_i ülkeye özgü sabit etkileri, temsil etmektedir.

Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklerin özeti Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Ülkeler	Değişkenler	Ortalama	Medyan	Maks.	Min.	Std. Hata.	Jarque-Bera İst.
Arnavutluk	BOSVYIK	7,1540	8,3007	8,7095	4,4849	1,6155	3,7803
	EFSI	7,0827	7,4391	7,7099	5,7216	0,7061	5,0749 *
Bulgaristan	BOSVYIK	9,4305	10,2320	10,6112	6,8739	1,2757	3,6835
	EFSI	6,7996	7,2516	7,7496	4,7015	1,0702	5,9839 *
Hırvatistan	BOSVYIK	11,9302	12,0904	12,7281	10,9884	0,6210	2,6651
	EFSI	6,3529	6,5333	7,3898	4,3802	1,0076	4,3323
Yunanistan	BOSVYIK	9,9712	10,3630	10,7148	8,6682	0,7311	3,7991
	EFSI	6,9690	7,0579	7,3164	6,5329	0,2708	2,7014
Romanya	BOSVYIK	9,9495	10,8817	11,2512	6,9078	1,4080	3,5168
	EFSI	6,7890	7,4903	7,9297	4,3333	1,2904	4,8470 *
Slovenya	BOSVYIK	7,9992	9,9939	10,6600	4,1599	2,9985	4,4885
	EFSI	7,0050	7,1505	7,4697	6,0591	0,4691	7,1261 **
Türkiye	BOSVYIK	11,9982	12,3204	13,2495	10,3119	1,1441	3,2960
	EFSI	6,4709	6,4897	7,0477	5,6428	0,4350	1,9594

Jarque-Bera test istatistik değerleri ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde normallik varsayımının reddedildiğini göstermektedir

Tablo 2 incelendiğinde BOSVYIK'in ortalamasının Arnavutluk'ta 7,1540 ve Türkiye'de 11,9982 değerleri aralığında değiştiği görülmektedir. EFSI değişkeninde ise en düşük ortama değeri Türkiye (6,4709) iken en yüksek ortalama değeri Arnavutluk (7,0827) olarak görülmektedir. Jarque-Bera test istatistikleri değerlendirildiğinde EFSI değişkeni için Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya ve Slovenya için normallik varsayımının reddedildiği diğer ülkeler için ise normallik varsayımının geçerli olduğu görülmektedir. BOSVYIK değişkeninde ise tüm ülkeler normal dağılım sergilemektedir.

Metodoloji

Çalışmada öncelikle yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testi uygulanmıştır. Yatay kesit bağımlılığının test edilmesi için ilk olarak Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen (2) numaralı eşitlikte yer alan Lagrange çarpanı testi kullanılmıştır.

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\hat{p}_{ij}^2) X^2 \frac{N(N-1)}{2} \quad (2)$$

(2) numaralı denklemde yer alan LM testi Pesaran (2004) tarafından hem (N)'in hem de (T)'nin büyük olduğu durumlar için geliştirilerek (3) numaralı denklemde yer alan CD_{LM} testine dönüştürülmüştür. Yatay kesit bağımlılığının tespitine yönelik ek olarak Pesaran (2004) tarafından geliştirilen (3) numaralı eşitlik de kullanılmıştır.

$$CD_{LM} = \left(\frac{1}{N(N-1)} \right)^{\frac{1}{2}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{p}_{ij}^2 - 1) \quad (3)$$

Yatay kesit bağımlılığının analiz edilmesinden sonra Swamy (1970) tarafından bulunan ve Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen (4) ve (5) numaralı eşitliklerde gösterilen formülasyonlar yardımıyla eğim katsayılarının homojenliği araştırılmıştır.

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\tilde{S}-k}{\sqrt{2k}} \quad (4)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S}-E(\tilde{Z}_{it})}{\sqrt{Var(\tilde{Z}_{it})}} \right) \quad (5)$$

Panel veri analizi için gerekli olan ön testlerin yapılmasından sonra ikinci aşama olarak birim kök testi sınamasına geçilmiştir. Bu aşamada önemli avantajlara sahip olan Nazlıoğlu ve Karul (2017) tarafından geliştirilen Fourier fonksiyonları içeren yumuşak geçişli Fourier panel birim kök testi kullanılmıştır. Bu test için kullanılan formül altı (6) numaralı denklemde verilmiştir.

$$\Delta y_{it} = \delta_{0i} + \delta_{1i}\Delta \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_{2i}\Delta \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

(6) numaralı denklem yardımıyla Fourier panel birim kök testi için hesaplanan P_{LM} ve Z_{LM} değerleri ise sırasıyla (7) ve (8) numaralı denklemler yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$P_{LM}(k) = N^{-1} \sum_{i=1}^N \tilde{\tau}_i(k) \quad (7)$$

$$Z_{LM}(k) = \frac{\sqrt{N}(P_{LM}(k) - \xi(k))}{\zeta(k)} \sim N(0,1) \quad (8)$$

Değişkenlerin birim kök sınamasından sonra uzun dönemli ilişkilerinin tespit edilmesi için üçüncü aşamada Olayeni vd. (2020) tarafından geliştirilen Fractional Frequency Flexible (Kesirli Frekanslı Esnek) Fourier form panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Bu teste ilişkin formülasyon (9) numaralı denklemde verilmiştir.

$$\tilde{v}_{i,t} = \hat{v}_{i,t} - \hat{\alpha}_i - \hat{\chi}_i \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) - \hat{\phi}_i \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (9)$$

Son aşamada değişkenler arasında nedensellik ilişkilerinin araştırılması için Enders ve Jones (2014) tarafından bulunan, Nazlıoğlu vd. (2016) ve Yılcı ve Görüş (2020) tarafından geliştirilen tek frekanslı panel Fourier Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Becker et al. (2006) çalışmasından hareketle Nazlıoğlu vd. (2016) prosedürde tek bir frekans bileşeni kullanmış ve $\alpha(t)$ 'yi şu şekilde tanımlamıştır:

$$\alpha(t) = \alpha_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (10)$$

Nazlıoğlu vd. (2016) VAR modeline Fourier fonksiyonları ekleyerek Denklem 11'te gösterilen modeli geliştirmişlerdir.

$$y_t = \alpha_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \vartheta_1 y_{t-1} + \dots + \vartheta_{p+d} y_{t-(p+d)} + \varepsilon_t \quad (11)$$

Geliştirilen bu model Yılcı ve Görüş (2020) tarafından panele uyarlanmıştır. Bu test için geliştirilen H_0 hipotezi nedensellik yoktur şeklindedir.

Panel Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi için Fisher test istatistiği ise şu şekilde elde edilebilir:

$$FTYP = -2 \sum_{i=1}^N \ln(p_i^*) \quad (12)$$

Burada (Denklem 12) p_i^* , i 'nci bireysel kesit için Wald istatistiğine karşılık gelen önyükleme p değerleridir. Fisher test istatistiğinin limit dağılımı, bir kesit varlığında doğru olmayacağından, yatay kesit bağımlı paneller için nedensellik testi için önyükleme (bootstrap) tekniği (Emirmahmutoglu ve Kose, 2011) kullanılmıştır.

Bu formülasyonlar aracılığı ile hesaplanan istatistiksel değerler ampirik bulgular kısmında raporlanmıştır.

Ampirik Bulgular

Analizde ilk olarak ele alınan ülke verilerinde yatay kesit bağımlılığı ve homojenliğin olup/olmadığı araştırılmıştır. Bu kapsamda Breusch ve Pagan (1980) tarafından bulunan (Pesaran, 2004) ve (Pesaran vd., 2008) tarafından geliştirilen yatay kesit bağımlılığı testi ve Swamy (1970) tarafından bulunan ve (Pesaran ve Yamagata, 2008) tarafından geliştirilen eğim katsayılarının homojenliğinin araştırıldığı test uygulanmıştır.

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılık Testleri

Test	Yatay Kesit Bağımlılığı						Kesitsel Bağımlılık	
	Lagrange Çarpanı 1		Lagrange Çarpanı 2		Lagrange Çarpanı 3		Lagrange Çarpanı Düzeltilmiş	
Değişkenler	İstatistik	Prob	İstatistik	Prob	İstatistik	Prob	İstatistik	Prob
BOSVYIK	70,21	0,00***	7,59	0,00***	-3,01	0,00***	15,95	0,00***
EFSI	121,84	0,00***	15,56	0,00***	-2,44	0,01***	7,93	0,00***
Panel	390,56	0,00***	57,02	0,00***	19,51	0,00***	55,75	0,00***
<i>Eğim Homojenliği Testi</i>			<i>İstatiksel Değer</i>			<i>Prob.</i>		
<i>Delta Tilde</i>			-1,49			0,932		
<i>Delta Tilde Düzeltilmiş</i>			-1,581			0,943		

Not: Kesitsel Bağımlılık Lagrange Çarpanı 1 (Breusch ve Pagan, 1980), Kesitsel Bağımlılık Lagrange Çarpanı 2 ve Kesitsel Bağımlılık (Pesaran, 2004), Kesitsel Bağımlılık Lagrange Çarpanı Düzeltilmiş (Pesaran vd., 2008), Delta Tilde ve Delta Tilde Düzeltilmiş (Pesaran ve Yamagata, 2008) şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca "***", "**" ve "*" sırasıyla "%1", "%5" ve "%10" düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3'te 4 farklı test sonucu bir arada sunulmuştur. Test sonuçları değerlendirildiğinde iki değişken içinde tüm testlerde %1 önem seviyesinde seri yatay kesit bağımlılığının varlığını görülmektedir ($p < 0,01$). Homojenlik test sonuçları değerlendirildiğinde ise eş bütünleşme katsayılarının homojen olduğu görülmektedir ($p > 0,05$).

Bir sonraki aşamada Tablo 4 dahilinde ise bir diğer test olan Panel Fourier Birim Kök Testi sonuçları ifade edilecektir. Çalışmada kullanılan her iki değişken için LM1, LM2 ve LM3 sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 4. Fourier Lagrange Çarpanı Birim Kök Testi

Değişkenler	BOSVYIK			EFSI		
	Fouriertau Lagrange Multiplier k=1	Fouriertau Lagrange Multiplier k=2	Fouriertau Lagrange Multiplier k=3	Fouriertau Lagrange Multiplier k=1	Fouriertau Lagrange Multiplier k=2	Fouriertau Lagrange Multiplier k=3
Arnavutluk	-0,9192	-2,0173	-1,8710	-0,7140	-0,3962	0,0331
Bulgaristan	-0,9028	-1,6704	-1,6658	-1,3080	-0,8632	-0,3545
Hırvatistan	-0,6736	-0,8180	-0,1677	-0,7263	-0,5893	-0,6016
Yunanistan	-0,5249	-0,2654	-0,0134	0,0050	-0,1098	0,1180
Romanya	-0,7539	-0,0287	0,4115	-0,2567	-0,3660	-0,3683
Slovenya	-0,9852	-0,4857	-0,3462	-0,6702	-0,6230	-0,2327
Türkiye	-1,0519	-0,6894	-0,5377	-0,4033	-0,1489	0,2299
Panel Sonuçları						
P _{LM}	-0,8302	-0,8536	-0,5986	-0,5820	-0,4423	-0,1680
Z _{LM}	9,1307	4,9702	5,9447	10,1991	6,4703	7,6821
p	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000

Nazlıoğlu ve Karul (2017) tarafından geliştirilen panel Fourier Langrange Çarpan Birim Kök Testi sonuçlarına göre modelde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlerde ve ayrı ayrı 3 frekans değerlerinde de verilerin birim kök içerdiği ve düzey değerinde durağan olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu tespitten sonra analize Olayeni vd. (2020) tarafından geliştirilen Kesirli Frekans Esnek Fourier Formu Panel Eşbütünleşme Testi ile devam edilmiştir. Fractional Frequency Flexible Fourier form panel eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Fractional Frequency Flexible Fourier Form Panel Eşbütünleşme Testi

Ülkeler	İstatistik	BOSVYIK			EFSI				
		1%	5%	10%	İstatistik	1%	5%	10%	
Arnavutluk	-1,809 *	-3,181	-1,848	0,351	-5,586 ***	-3,382	-1,871	0,996	
Bulgaristan	-4,870 ***	-3,098	-1,877	-0,481	-3,577 ***	-2,652	-1,708	-0,378	
Hırvatistan	-3,580 ***	-3,340	-2,084	-0,508	-3,163 ***	-2,892	-2,083	0,879	
Yunanistan	-3,999 ***	-2,561	-1,353	1,203	-4,255 ***	-2,637	-1,696	0,996	
Romanya	-4,432 ***	-3,328	-1,930	-0,114	-4,772 ***	-3,101	-2,045	-0,079	
Slovenya	-5,527 ***	-3,092	-1,719	-0,137	-5,411 ***	-2,877	-1,699	0,188	
Türkiye	-5,074 ***	-3,224	-1,879	0,102	-6,037 ***	-3,014	-1,903	1,561	
Grup İstatistikleri									
Ortalama	-4,184 **	P val.	0,016		-4,686 ***	P val.	0,003		
Maksimum	-5,527 ***	P val.	0,001		-6,037 ***	P val.	0,000		
Medyan	-4,432 **	P val.	0,011		-4,772 ***	P val.	0,003		

Not: "****", "***" ve "*" sırasıyla "%1", "%5" ve "%10" düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 5'te verilen Frequency Flexible Fourier form panel eşbütünleşme testi sonuçları incelendiğinde Kurulan modelde ülkelerin tamamı için (Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Yunanistan, Romanya, Slovenya, Türkiye) değişkenler arasında (BOSVYIK ve EFSI) eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Buna göre BOSVYIK bağımlı değişkeni ile EFSI bağımsız değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı uzun dönemli ilişki vardır.

Çalışmada son olarak kısa dönemli ilişkileri tespit edebilmek için Nazlıoğlu vd. (2016) ve Yılcı ve Görüş (2020) tarafından geliştirilen tek frekanslı panel Fourier Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo altı 'da (6) verilmiştir.

Tablo 6. Fourier TY Nedensellik Testi Sonuçları

Ülkeler	H0: EFI → BOSVYIK				H0: BOSVYIK → BOSVYIK				Causality
	F-İst.	B. p-val	Lag	Freq.	F-İst.	B. p-val	Lag	Freq.	
Arnavutluk	48,906 *	0,056	6	1	5,564	0,573	6	1	EFSI → BOSVYIK
Bulgaristan	38,044 *	0,085	6	1	4,032	0,687	6	1	EFSI → BOSVYIK
Yunanistan	22,987	0,155	6	2	8,490	0,443	6	2	EFSI ↔ BOSVYIK
Hırvatistan	11,684	0,312	6	1	2,092	0,878	6	1	EFSI ↔ BOSVYIK
Romanya	27,938	0,115	6	1	5,208	0,603	6	1	EFSI ↔ BOSVYIK
Slovenya	101,200 **	0,017	6	1	29,676	0,115	6	1	EFSI → BOSVYIK
Türkiye	16,685	0,241	6	2	13,129	0,306	6	2	EFSI ↔ BOSVYIK

Not: → Granger nedensel olmama durumunu (H0) belirtir. "*", "**" ve "***" işaretleri sırasıyla "%10", "%5" ve "%1" düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. "→" ve "←" tek yönlü nedenselliği, "↔" çift yönlü nedenselliği, "↔" ise değişkenler arasında nedensellik bağı olmadığını ifade etmektedir. Bootstrapp değerleri 1.500 tekrarlama dayalıdır. Optimal k ve p Akaike bilgi ölçütü ile belirlenmiştir.

Tablo 6'da verilen Fourier TY Nedensellik Testi sonuçları değerlendirildiğinde Arnavutluk, Bulgaristan ve Slovenya için EFSI değişkeninden BOSVYIK değişkenine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Diğer ülkeler için ise herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Sonuç

Ekonomik özgürlükler ve özel sektöre yönelik yurtiçi krediler, bir ülkenin ekonomik büyümesinde, finansal istikrarının sağlanmasında ve genel ekonomik performansının sürdürülebilirliğinde önemli rol oynayan temel faktörler arasında yer almaktadır. Ekonomik özgürlük, geliştirilen çeşitli endeksler üzerinden ölçülmekte ve genel olarak ekonomik faaliyetler üzerinde yönetici erkin müdahale düzeyini ortaya koymaktadır. Finansal gelişme ve kalkınmanın bir ölçüsü olarak kabul gören özel sektöre yönelik yurtiçi krediler (Haque, 2020), finansal sistemin önemli bir bileşeni olup, kullanım alanı, tahsis edilen miktar ve ekonomik ortam koşullarına bağlı, doğrudan veya dolaylı olarak bireyler ve işletmelerin ekonomik faaliyetlere katılmalarını sağlayarak, inovasyona, istihdam artışına ve yeni yatırımların yapılmasına imkan sunmakta, ekonomik özgürlük kapsamında kalkınma ve büyüme üzerinde olumlu etkiler meydana getirebilmektedir. Özel sektöre yönelik yurtiçi krediler bağlamında kredilere erişimin ekonomik büyümeyi ve istikrarı kolaylaştırdığı için ekonomik özgürlüğün kritik bir bileşeni (Lakštienė, 2008; Brkić vd., 2020) gibi görüldüğü dikkate alındığında, özel sektörün kredi kullanılabilirliğinin ekonomik özgürlük üzerindeki etkisi, başta finans ekosisteminin yapısı olmak üzere ülkenin genel istikrarı gibi çeşitli faktörlere bağlı olabilir. Bu ilişkinin nüanslarını ve bunun ekonomik özgürlüğü teşvik etmek isteyen politika yapımcılar açısından sonuçlarını daha iyi anlamak, ekonomi politikalarının ve yönetim kararlarının etkililiğini değerlendirmek için ekonomik özgürlük ile özel sektöre yönelik yurtiçi krediler arasındaki ilişkinin anlaşılması önemlidir.

Bu çalışmada, Güneydoğu Avrupa iş birliği üyesi ülkeleri için ekonomik özgürlük endeksi ile yurtiçi krediler arasındaki ilişki sınanmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi kesirli frekans esnek Fourier form paneli eşbütünleşme ve tek frekanslı panel Fourier Granger nedensellik testleri ile ölçülmüştür. 1995-2021 dönemi yıllık verileri analiz edilmiş ve literatüre önemli katkılarda bulunacak sonuçlar elde edilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda eşbütünleşme testleri BOSVYIK bağımlı değişkeni ile EFSI bağımsız değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı uzun dönemli ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Kısa dönemli ilişkinin analiz edildiği Fourier TY Nedensellik Testi sonuçları ise Arnavutluk, Bulgaristan ve Slovenya için EFSI değişkeninden BOSVYIK değişkenine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu diğer ülkeler için ise herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ortaya koymuştur. Buna göre Ekonomik Özgürlük Özet Endeksi (EFSI) uzun dönemde Bankalar tarafından özel sektöre yurt içi kredi tutarını (BOSVYIK) etkilemektedir. Kısa dönemli ilişkilerde ise sadece üç ülke için (Arnavutluk, Bulgaristan ve Slovenya) EFSI'den BOSVYIK değişkenine doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi söz konusudur. Literatür çalışmalarında, özel sektöre yönelik yurtiçi krediler, genellikle, finansal gelişme ve finansal katılımın bir bileşeni olarak ele alınmış olup, ekonomik büyüme, yasal mevzuat, finansal yenilik, yabancı yatırım, işçi dövizleri, bankalar, tasarruflar ve iç borç gibi çeşitli faktörler üzerinden dolaylı olarak ekonomik özgürlükle ilişkilendirilmiştir (Chortareas vd., 2013; Green, 2022; Hamid vd., 2022; Khan, 2023; Kozłowski, 2015; Kwablah ve Amoah, 2022; Lu vd., 2023; Yang vd., 2023). Bu bağlamda, Ekonomik Özgürlük Özet Endeksi (EFSI) ile Bankalar tarafından özel sektöre yurt içi kredi tutarı arasındaki uzun dönemli ilişki varlığı açısından ulaşılan bulgular; Chortareas vd. (2013), Obradović ve Grbić, (2015), Islam vd. (2022), Nguyen vd. (2022), Lu vd. (2023) ve Yang vd. (2023) tarafından yapılan çalışmaları desteklemektedir. Arnavutluk, Bulgaristan ve Slovenya hariç diğer ilgili ülkeler açısından kısa dönemde EFSI değişkeninden BOSVYIK değişkenine doğru herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmaması, kısmen Divine Chinyere vd. (2020) çalışmalarını desteklemektedir. Kısa dönemli ilişkiler bağlamında nedensellik analizi sonuçlarına göre, Yunanistan, Hırvatistan, Romanya ve Türkiye için hem ekonomik özgürlüklerden özel sektöre yurtiçi kredilere hem de özel sektöre yurtiçi kredilerden ekonomik özgürlüklere nedensellik ilişkileri gözlemlenmemiştir. Bu açıdan bakıldığında, ekonomik özgürlüklerdeki değişikliklerin özel sektöre yurtiçi krediler üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı, özel sektöre yurtiçi kredilerdeki değişikliklerin ise ekonomik özgürlükleri kısa vadeli olarak etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçların, çalışma kapsamındaki ülkeler açısından karar alıcı yönetim erkinin ekonomi politikalarının ve yönetim kararlarının etkililiğini değerlendirmede politika yapımcılara önemli bir bakış açısı sunduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca Arnavutluk, Bulgaristan ve Slovenya gibi ülkelerde ekonomik özgürlüklerin desteklenmesi ve teşvik edilmesinin, özel sektöre yönelik yurt içi kredilerin

artırılmasına olumlu katkı sağlayabileceği, uzun vadede ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı destekleyebileceği değerlendirilmektedir. Gelecek çalışmaların, ülkelere özgü faktörlerin ekonomik özgürlükler ile özel sektöre yönelik yurtiçi krediler arasındaki ilişkilerin yönünün belirlenmesi açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abbas, F., Ali, S., & Wong, W. K. (2022). Impact of economic freedom and its subcomponents on commercial banks' risk-taking. *Annals of Financial Economics*, 17(03), 2250022.
- Acharya, V. V., & Richardson, M. (2009). *Restoring financial stability: How to repair a failed system*. John Wiley & Sons.
- Akinci, O., & Omstead-Rumsey, J. (2018). How effective are macroprudential policies? An empirical investigation. *Journal of Financial Intermediation*, 33, 33-57.
- Arif, I., & Dawson, J. W. (2023). Pro-market institutions and labor market outcomes: A panel-data analysis of U.S. metropolitan areas. *Contemporary Economic Policy*, 41(4), 629-652.
- Ashraf, J. (2022). The spillover effects of political risk, financial risk, and economic freedom on ecological footprint: Empirical evidence from Belt and Road Initiative countries. *Borsa Istanbul Review*, 22(5), 873-885. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2022.06.004>
- Asmarani, T. W., & Ningsih, E. A. (2022). Domestic credit and stock market impact on economic growth: A new evidence in Five asean countries. *The Winners*, 23(2), 95-102.
- Avdjiev, S., McCauley, R., & McGuire, P. (2012). Rapid credit growth and international credit: Challenges for asia. *BIS Working Papers*, 377.
- Ayyagari, M., Demirgüç-Kunt, A., & Maksimovic, V. (2011). Firm innovation in emerging markets: The role of finance, governance, and competition. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 46(6), 1545-1580.
- Balliew, S., Mathews, T., & Hall, J. C. (2020). Measuring economic freedom: An alternative functional specification and subsequent ranking. *Applied Economics*, 52(14), 1582-1591.
- Beach, W. W., & Miles, M. A. (2004). *Explaining the factors of index of economic Freedom*. The Heritage Foundation and New York: The Wall Street Journal.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Levine, R. (2000). A new database on financial development and structure. *World Bank Economic Review*, 14(3), 597-605.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Maksimovic, V. (2005). Financial and legal constraints to firm growth: Does size matter? *The Journal of Finance*, 60(1), 137-177.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Peria, M. S. M. (2008). Banking services for everyone? Barriers to bank access and use around the world. *World Bank Economic Review*, 22(3), 397-430.
- Beck, T., & Levine, R. (2004). Stock markets, banks, and growth: Panel evidence. *Journal of Banking & Finance*, 28(3), 423-442. [https://doi.org/10.1016/S0378-4266\(02\)00408-9](https://doi.org/10.1016/S0378-4266(02)00408-9)
- Becker, R., Enders, W., & Lee, J. (2006). A stationarity test in the presence of an unknown number of smooth breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9892.2006.00478.x>
- Bengoa, M., & Sanchez-Robles, B. (2003). Foreign direct investment, economic freedom and growth: New evidence from Latin America. *European Journal of Political Economy*, 19(3), 529-545. [https://doi.org/10.1016/S0176-2680\(03\)00011-9](https://doi.org/10.1016/S0176-2680(03)00011-9)
- Bheemul, B. S., Rasool, U. S., & Sooreea, R. (2020). Does economic freedom matter to foreign direct investment in sub-saharan africa? *International Journal of Economics and Financial Issues*, 10(3), 195-207.
- Bjørnskov, C. (2016). Economic freedom and economic crises. *European Journal of Political Economy*, 45, 11-23.

- Bojicic-Dzelilovic, V., Kostovicova, D., & Randazzo, E. (2016). EU in the western balkans: Hybrid development, hybrid security and hybrid justice. *Security in Transitions Working Paper*, 03(16), 1-29.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The review of economic studies*, 47(1), 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Brkic, I. (2020). *The relationship between economic freedom and economic growth in EU countries* [Doctoral Thesis]. Universitat Jaume.
- Brkić, I., Gradojević, N., & Ignjatijević, S. (2020). The Impact of Economic Freedom on Economic Growth? New European Dynamic Panel Evidence. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(2), Article 2. <https://doi.org/10.3390/jrfm13020026>
- Buchsbaum, T. M. (2000). The OSCE and the stability pact for south eastern europe: A mother-daughter, brother-sister or partner relationship? *Helsinki Monitor*, 11(4), 62-79.
- Callais, J. T., & Young, A. T. (2023). A rising tide that lifts all boats: An analysis of economic freedom and inequality using matching methods. *Journal of Comparative Economics*, 51(3), 744-777.
- Cerutti, E., Claessens, S., & Laeven, L. (2017). The use and effectiveness of macroprudential policies: New evidence. *Journal of Financial Stability*, 28, 203-224.
- Cerutti, E., & Zhou, H. (2018). *Cross-border banking and the circumvention of macroprudential and capital control measures*. International Monetary Fund.
- Cheang, B., & Lim, H. (2023). Institutional diversity and state-led development: Singapore as a unique variety of capitalism. *Structural Change and Economic Dynamics*, 67, 182-192.
- Chong, A., & Calderon, C. (2000). Causality and feedback between institutional measures and economic growth. *Economics & Politics*, 12(1), 69-81.
- Chortareas, G. E., Girardone, C., & Ventouri, A. (2013a). Financial freedom and bank efficiency: Evidence from the european union. *Journal of Banking & Finance*, Elsevier, 37(4), 1223-1231.
- Chortareas, G. E., Girardone, C., & Ventouri, A. (2013b). Financial freedom and bank efficiency: Evidence from the European Union. *Journal of Banking & Finance*, 37(4), 1223-1231. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2012.11.015>
- Claessens, S., Ghosh, S. R., & Mihet, R. (2013). Macro-prudential policies to mitigate financial system vulnerabilities. *Journal of International Money and Finance*, 39,153-85.
- Claessens, S., & Laeven, L. (2004). What drives bank competition? Some international evidence. *Journal of Money, Credit and Banking*, 36(3), 563-583.
- Cukanova, M., Steinhauser, D., Sidor, J., & Jankelova, N. (2017). The identification of disruptions in the slovak economy expressed by index of economic freedom. *Journal of Applied Economic Sciences (JAES)*, 12(8), 2233-2242.
- Cull, R., & Xu, L. C. (2003). Who gets credit? The behavior of bureaucrats and state banks in allocating credit to chinese state-owned enterprises. *Journal of Development Economics*, 71(2), 533-559.
- Dang, B. K., & Phan, A. D. B. (2022). The impact of economic freedom on the risk-taking behaviours of vietnamese commercial banks. *IJMEF*, 15(4), 353-373.
- Dao, A. T. (2014). Trade openness and economic growth. *Içinde Mark a. Israel '91 Endowed Summer Research Fund In Economics* (C. 2, ss. 1-30).
- Deerfield, A., & Elert, N. (2023). Entrepreneurship and regulatory voids: The case of ridesharing. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 47(5), 1568-1593.
- Dia, I., & Ondoa, H. A. (2023). Does economic freedom improve fdi inflows in sub-saharan africa? *Research Square*, 38(3), 383-410.

- Divine Chinyere, S.-H., Omankhanlen, A. E., & Godswill Osagie, O. (2020). The Impact of Financial Deepening on Economic Growth in Nigeria (1981-2018). *WSEAS TRANSACTIONS ON BUSINESS AND ECONOMICS*, 17, 977-986. <https://doi.org/10.37394/23207.2020.17.96>
- Ecer, F., & Zolfani, H. S. (2022). Evaluating economic freedom via a multi-criteria merec-dnma model-based composite system: Case of opec countries. *Technological and Economic Development of Economy*, 28(4), 1158-1181.
- Elekdag, S., & Wu, Y. (2011). *Rapid credit growth; boon or boom-bust? IMF Working Papers 11/241, International Monetary Fund.*
- Emirmahmutoglu, F., & Kose, N. (2011). Testing for Granger causality in heterogeneous mixed panels. *Economic Modelling*, 28(3), 870-876. <https://doi.org/doi.org/10.1016/j.econmod.2010.10.018>
- Erdal, F. (2004). *Economic freedom and economic growth: A time series evidence from Italian economy.* www.etsg.org/ETSG2004/Papers/erdal.pdf
- Fernandes-Maciél, V., De-Gamboa, U. R., & Garcia-Alves, R. E. (2022). Economic freedom and the determinants of the bank spread in south america. *Theoretical Economics Letters*, 12, 1884-1902.
- FI. (2022). *Appendix explanatory notes and data sources. Economic Freedom of the World: 2022 Annual Report.* Fraser Institute. <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/uploaded/2022/economic-freedom-of-the-world-2022-appendix.pdf>
- Garcia-Posada, M., & Mora-Sanguinetti, J. S. (2015). Are there alternatives to bankruptcy? A study of small business distress in spain. *Small Business Economics*, 44(2), 407-424.
- Goddard, J. A., Liu, H., Molyneux, P., & Wilson, J. O. S. (2011). The persistence of bank profit. *Journal of Banking & Finance*, 35, 2881-2890.
- Graafland, J. (2023). Economic freedom and life satisfaction: A moderated mediation model with individual autonomy and national culture. *European Journal of Political Economy*, 79, 1-15.
- Green, W. N. (2022). Financial landscapes of agrarian change in Cambodia. *GEOFORUM*, 137, 185-193. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2020.02.001>
- Gwartney, D. J. (2009). Institutions, economic freedom, and cross-country differences in performance. *Southern Economic Journal*, 75, 937-956.
- Gwartney, J., & Lawson, R. (2003). The concept and measurement of economic freedom. *European Journal of Political Economy*, 19(3), 405-430.
- Haan, J. D., & Sturm, J. E. (2000). The relationship between economic freedom and economic growth. *European Journal of Political Economy*, 16, 215-241.
- Hamid, I., Alam, M. S., Kanwal, A., Jena, P. K., Murshed, M., & Alam, R. (2022). Decarbonization pathways: The roles of foreign direct investments, governance, democracy, economic growth, and renewable energy transition. *ENVIRONMENTAL SCIENCE AND POLLUTION RESEARCH*. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-18935-3>
- Haque, M. I. (2020). The growth of private sector and financial development in Saudi Arabia. *Economies*, 8. Scopus. <https://doi.org/10.3390/ECONOMIES8020039>
- Harkati, R., Alhabshi, S. M., & Kassim, S. (2020). Influence of economic freedom and its subcomponents on risk-taking behavior: Evidence from dual banking system of malaysia. *Review of Behavioral Finance*, 12(4), 335-356.
- Hassan, M. K., Kazak, H., Adigüzel, U., Gunduz, M., & Akcan, A. (2023). Convergence in Islamic Financial Development: Evidence from Islamic Countries Using the Fourier Panel KPSS Stationarity Test. *Borsa Istanbul Review*, 23. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2023.09.006>

- Heritage. (2022). *About The Index*.
<https://www.heritage.org/index/about#:~:text=What%20is%20economic%20freedom%3F,in>
- HF, H. (2023). *About the index*. Heritage Foundation. <https://www.heritage.org/index/about>
- Hoover, G. A., & Smimou, K. (2023). Socially conscious investment funds and home country institutions. *Economic Analysis and Policy, Elsevier*, 79, 395-417.
- Islam, K., Bilal, A. R., & Zaidi, S. A. H. (2022). Symmetric and asymmetric nexus between economic freedom and stock market development in Pakistan. *Economic Change and Restructuring*, 55(4), 2391-2421.
- Kandil, M. (2009). Determinants of institutional quality and their impact on economic growth in the mena region. *International Journal of Development*, 8(2), 134-167.
- Kazak, H., Uluyol, B., Akcan, A. T., & İyibildiren, M. (2023). The Impacts of Conventional and Islamic Banking Sectors on Real Sector Growth: Evidence from Time-Varying Causality Analysis for Türkiye. *Borsa Istanbul Review*. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2023.09.004>
- Keseljevic, A., & Spruk, R. (2013). Endogenous economic freedom and the wealth of nations: Evidence from a panel of countries, 1996-2011. *Applied Economics*, 45(28), 3952-3962.
- Khan, B. (2023). Business Freedom and Financial Development as Leading Determinants of Non-performing Assets: Evidence from the Indian Banking Sector. *Indian Journal of Economics and Development*, 19(1), 112-121. <https://doi.org/10.35716/IJED/22037>
- Kılçı, E. (2019). Analysis of the relationship between economic freedom index and stock market indices; evidence from Turkey. *Maliye ve Finans Yazıları*, 111, 117-134.
- Klapper, L., Laeven, L., & Rajan, R. (2006). Entry regulation as a barrier to entrepreneurship. *Journal of Financial Economics*, 82(3), 591-629.
- Klapper, L., & Love, I. (2011). The impact of business environment reforms on new firm registration. *World Development*, 39(6), 977-989.
- Knack, S., & Keefer, P. (1995). Institutions and economic performance: Crosscountry tests using alternative institutional measures. *Economics & Politics*, 7(3), 207-227.
- Koç, Ş., & Özcan, G. (2023). Endüstri 4.0'nın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: G7 Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(1), Article 1.
- Kozłowski, M. (2015). Financial Participation in Poland in Comparison to Other Eu Countries. *Comparative Economic Research*, 18(3), 59-79. Scopus. <https://doi.org/10.1515/cer-2015-0021>
- Kwablah, E., & Amoah, A. (2022). Foreign direct investment and economic growth in Sub-Saharan Africa: The complementary role of economic freedom and financial market fragility. *Transnational Corporations Review*, 14(2), 127-139. <https://doi.org/10.1080/19186444.2022.2041159>
- Lakštutienė, A. (2008). Correlation of the Indicators of the Financial system and Gross Domestic Product in European Union Countries. *Engineering Economics*, 58(3), Article 3. <https://inzeiko.ktu.lt/index.php/EE/article/view/11532>
- Lasbrey, A., Enyoghasim, M., Tobechei, A., Uwajumogu, N., Chukwu, B., & Kennedy, O. (2018). Foreign direct investment and economic growth: Literature from 1980 to 2018. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 8(5), 309-318.
- Le, A. H., & Kim, T. (2020). Effects of economic freedom on firm investment in vietnam. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(3), 9-15.
- Lim, C. H., Costa, A., Columba, F., Kongsamut, P., Otani, A., Saiyid, M., Wezel, T., & Wu, X. (2011). *Macprudential Policy: What Instruments and How to Use Them? Lessons from Country Experiences* (SSRN Scholarly Paper 1956385). <https://papers.ssrn.com/abstract=1956385>

- Lu, Y.-X., Huang, Y.-S., & Hsu, C.-C. (2023). The Impact of Economic Freedom on Bank Loan Spreads: Evidence from the Financial Crisis. *Emerging Markets Finance And Trade*. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2023.2226322>
- Mandic, S., & Joksimovic, L. (2018). On the threshold of adulthood: Western Balkans transition failures. *Facta Universitatis Series: Economics and Organization*, 15(1), 15-27.
- Mayache, N. (2021). Impact of trade openness and economic freedom on economic growth: A panel analysis study (2000-2018). *ASJP*, 7(3), 792-801.
- McMahon, F. (2014). Economic freedom (Fraser Institute and Heritage Foundation. İçinde A. C. Michalos (Ed.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. Springer.
- Mian, A., & Sufi, A. (2010). The great recession: Lessons from microeconomic data. *American Economic Review*, 100(2), 51-56.
- Minovic, J., Stevanovic, S., & Aleksic, V. (2021). The relationship between foreign direct investment and institutional quality in western balkan countries. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23(1), 40-61.
- Miozzi, V., & Powell, B. (2023). The pre-pandemic political economy determinants of lockdown severity. *Public Choice*, 197, 167-183.
- Muhasilovic, J. (2022). Framing the western balkans cooperation through SEECP. İçinde M. Mulalic, E. Topcu, & J. Muhasilovic (Ed.), *The Western Balkans cooperation, geopolitics and economic transitions and relations* (ss. 148-156). International University of Sarajevo.
- Murthy, N. R. V., & Nath, R. (2009). Determinants of digital access: A global empirical analysis. *IJSS*, 5(2), 95-114.
- Mushtaq, S., & Khan, A. R. E. (2018). Economic freedom and sustainable development: A panel data analysis. *The Pakistan Journal of Social Issues*.
- Nazlıoğlu, S., Gormus, N. A., & Soytaş, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (REITs): Gradual-shift causality and volatility transmission analysis. *Energy economics*, 60, 168-175. <https://doi.org/doi.org/10.1016/j.eneco.2016.09.009>
- Nazlıoğlu, S., & Karul, C. (2017). Panel LM Unit Root Test with Gradual Structural Shifts. *40th International Panel Data Conference*, 1-26.
- Nguyen, T. C., Bermpei, T., & Kalyvas, A. N. (2022). *Local Economic Freedom and The Cost of Corporate Borrowing: Evidence From The US States* (SSRN Scholarly Paper 4187774). <https://doi.org/10.2139/ssrn.4187774>
- Nier, E. W., Olafsson, T. T., Rollinson, Y. G., & Gelos, G. (2020). *Exchange rates and domestic credit: Can macroprudential policy reduce the link?* (IMF Working Papers 20/187). International Monetary Fund.
- Nik, P. A., Jusoh, M., Shaari, A. H., & Sarndi, T. (2016). Predicting the probability of financial crisis in emerging countries using an early warning system: Artificial neural network. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 37(1), 25-40.
- Obeng-Amponsah, W., Sun, Z., Havidz, H. B., & Dey, E. A. (2019). Determinants of domestic credit to the private sector in ghana: Application of vector auto-regressive method. *Proceedings of The First International Symposium on Management and Social Sciences (ISMSS 2019)*, 309, 132-139.
- Obradović, S., & Grbić, M. (2015). Causality relationship between financial intermediation by banks and economic growth: Evidence from Serbia. *Prague Economic Papers*, 24(1), 60-72. Scopus. <https://doi.org/10.18267/j.pep.500>
- Olayeni, R. O., Tiwari, A. K., & Wohar, M. E. (2020). Fractional frequency flexible Fourier form (FFFFF) for panel cointegration test. *Applied Economics Letters*, 28(6), 482-486. <https://doi.org/10.1080/13504851.2020.1761526>

- Özyilmaz, A. (2022). The role of economic freedoms in economic growth. *Journal of Management and Economics Research*, 20(3), 59-74.
- Padilla, A., & Cachanosky, N. (2023). Immigration and economic freedom of the us states: Does the institutional quality of immigrants' origin countries matter? *Contemporary Economic Policy*, 41(3), 489-512.
- Pandey, V., Steigner, T., & Sutton, N. K. (2023). The value of economic freedom in cross-border mergers. *International Review of Economics & Finance*, 86, 540-563.
- Pasiouras, F., Tanna, S., & Zopounidis, C. (2009). The impact of banking regulations on banks' cost and profit efficiency: Cross-country evidence. *International Review of Financial Analysis*, 18, 294-302.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels.,(1229). No: *CEISjfo Working Paper Series*.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The econometrics journal*, 11(1), 105-127. <https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x>
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Razmi, M. J., & Refaei, R. (2013). The effect of trade openness and economic freedom on economic growth: The case of middle east and east asian countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(2), 376-385.
- RCC. (2013). *Charter on good-neighborly relations, stability, security and cooperation in South-Eastern Europe*. https://www.rcc.int/files/user/docs/2013.10.03_CHARTER_SEECD.pdf
- SEECF. (2021). *South-east european cooperation process-SEECF, Podgorica chairmanship-in-office*. <https://www.seecf.info/post/how-to-make-the-most-out-of-remote-meetings>
- Shahabadi, A., & Davari Kish, R. (2016). The Impact of Economic Freedom on the Development of the Stock Market. *Majlis and Rabbord*, 23(86), 303-328.
- Suleymanov, E., Alirzayev, E., & Talibli, M. (2019). Role of economic freedom in attracting investments in the context of Azerbaijan. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 9(1), 87-95.
- Swamy, P. A. V. B. (1970). Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model. *Econometrica*, 38(2), 311-323. JSTOR. <https://doi.org/10.2307/1913012>
- Ullah, H., & Jan, S. (2020). Economic freedom on stock market performance and liquidity: Evidence from KSE-100 index Pakistan. *NUML International Journal of Business & Management*, 15(1), 110-126.
- Vrieze, F. (2016). The south-east european cooperation process and its new parliamentary assembly: Regional dialogue in action. *The Hague Journal of Diplomacy*, 11(2-3), 215-234.
- Vukotic, V., & Baćović, M. (2006). Economic freedom and economic growth in south east Europe. *Transition Studies Review*, 13(1), 81-91.
- World Bank (2023). Domestic credit to private sector (% of GDP). <https://data.worldbank.org/indicator/FS.AST.PRVT.GD.ZS>
- Yang, Z., Vitenu-Sackey, P. A., Hao, L., & Tao, Y. (2023). Economic freedom, inclusive growth, and financial development: A heterogeneous panel analysis of developing countries. *PLOS ONE*, 18(7), e0288346. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0288346>
- Yılancı, V., & Görüs, M. S. (2020). Does economic globalization have predictive power for ecological footprint in MENA counties? A panel causality test with a Fourier function. *Environmental science and pollution research*, 27(32), 40552-40562. <https://doi.org/doi.org/10.1007/s11356-020-10092-9>

EXTENDED SUMMARY

The Southeast Europe Cooperation Process (SEECP), established in 1996 in Sofia, with its founding members including Albania, Bulgaria, Greece, Kosovo, North Macedonia, Romania, and Turkey, aimed to promote regional synergy among member states in the context of security, stability, justice, development, and economic cooperation in Southeastern Europe. It gained a solid foundation in 2000 with the signing of the "Good Neighborly Relations, Stability, Security, and Cooperation in Southeast Europe Agreement" in Bucharest. Over time, the SEECP expanded its membership to include Bosnia and Herzegovina, Moldova, Croatia, Serbia, Montenegro, and Slovenia, forming a 13-member organization. The SEECP member countries have faced challenges related to the rule of law, prompting extensive efforts to address these issues. It is widely acknowledged that a stable legal system is essential for fostering economic prosperity among individuals. Additionally, the quality of bureaucracy, property rights, and political stability have been recognized as contributing factors to economic growth and investment in SEECP member countries. Conversely, issues such as corruption have been identified as hindrances to economic growth, limiting the impact of regional synergy. Therefore, evaluating the economic freedom performance of SEECP member countries is crucial for assessing the regional synergy of the SEECP organization.

Economic freedoms and domestic credit to the private sector are among the key factors that play a significant role in a country's economic growth, ensuring financial stability, and sustaining overall economic performance. Economic freedom is typically measured through various indices, generally indicating the level of government intervention in economic activities. Domestic credit to the private sector, considered as a measure of financial development and growth, is an important component of the financial system. Domestic credit allocated by banks to the private sector play a crucial role in economic freedom as they provide the necessary financing for individuals and businesses to engage in economic activities. Private credits allow enterprises to develop new investment fields and to create new jobs in terms of entrepreneurship and innovation. Depending on its utilization, the allocated amount, and the economic conditions, it can facilitate individuals and businesses' participation in economic activities, fostering innovation, employment growth, and new investments, ultimately contributing positively to development and growth within the scope of economic freedom. Considering that access to credit for the private sector has been found to facilitate economic growth and stability in the context of economic freedom, it appears to be a critical component, depending on various factors such as the structure of the financial ecosystem and the country's overall stability. Therefore, understanding the relationship between economic freedom and access to credit for the private sector is essential for policymakers aiming to promote economic freedom and evaluate the effectiveness of economic policies and governance decisions. In this study, the relationship between the Economic Freedom Index and domestic credit to the private sector has been examined for member countries of the SEECP. The causal relationship between the variables has been measured using fractional frequency flexible Fourier form panel cointegration and single frequency panel Fourier Granger causality tests. Annual data from 1995 to 2021 have been analyzed, yielding results that contribute significantly to the literature. The cointegration tests have shown a statistically significant long-term relationship between the dependent variable, Bank's domestic credit to the private sector (BOSVYIK), and the independent variable, Economic Freedom Summary Index (EFSI). Short-term relationship analysis through the Fourier TY Causality Test has revealed a unidirectional causality relationship from EFSI to BOSVYIK for Albania, Bulgaria, and Slovenia, while no causality relationship has been observed for other countries. Consequently, it can be inferred that the EFSI affects the BOSVYIK in the long term. In terms of short-term relationships, a unidirectional causality relationship from EFSI to BOSVYIK has been observed for only three countries (Albania, Bulgaria, and Slovenia). These findings support the works of Chortareas et al. (2013), Obradović & Grbić (2015), Islam et al. (2022), Nguyen et al. (2022), Lu et al. (2023), and Yang et al. (2023) in the existing literature. The absence of any causality relationship in the short term between economic freedoms and domestic credit to the private sector for Greece, Croatia, Romania, and Turkey aligns partially with the findings of Divine Chinyere et al. (2020). In the context of short-term relationships, the analysis results indicate that changes in economic freedoms do not affect domestic credit to the private sector, and changes in domestic credit to the private sector do not influence economic freedoms. These results are significant in evaluating the effectiveness of policy decisions by decision-making authorities in the countries covered by the study. Future studies are expected to contribute by determining the direction of the relationship between economic freedoms and domestic credit to the private sector based on country-specific factors.

KURUMSALLAŞMA VE FİRMA PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİR META ANALİZ ÇALIŞMASI

THE RELATIONSHIP BETWEEN INSTITUTIONALIZATION AND FIRM PERFORMANCE: A META ANALYSIS STUDY

Ebru DEMİREL

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Gülşehir SBMYO

Yönetim ve Organizasyon Bölümü

ebrudemirel@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5073-0683

ÖZ

Geliş Tarihi:

15.10.2023

Kabul Tarihi:

27.11.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Kurumsallaşma
Firma Performansı
Meta Analiz

Keywords

Institutionalization
Firm Performance
Meta Analysis

Örgütler performanslarını iyileştirmek ve hızla değişen çevrenin yeni kurallarına uyum sağlayarak hayatlarını devam ettirebilmek için birtakım stratejik unsurları takip edip yapılarında uygulamaktadır. Örgütlerin firma performanslarını iyileştirmek için kullandığı stratejik araçlardan birisi de hiç şüphesiz kurumsallaşmadır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki çalışmaları holistik bir yaklaşımla değerlendirebilmek ve genel bir çerçeve oluşturabilmek için meta analiz yöntemiyle incelemektir. Bu kapsamda Ocak 2012-Aralık 2022 tarihleri arasında yayınlanan ve korelasyon değerine sahip 11 çalışma (9 tez, 2 makale) analize tabi tutulmuştur. Dahil etme kriterlerine uygun kurumsallaşma ve firma performansını inceleyen çalışmaların meta analizinde CMA V4.0 (Comprehensive Meta Analysis 4.0) yazılım programı kullanılmıştır. Araştırmaya dahil edilen çalışmaların, heterojen dağıldığı ve yayın yanlılığının olmadığı bulgulanmıştır. Yapılan meta analiz sonucuna göre, kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki rastgele etkiler modelinde ortalama etki büyüklüğünün ($r=0,642$) yüksek düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişkide örneklem grubunun moderatör rol oynadığı tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Organizations follow and apply certain strategic elements in their structures in order to improve their performance and survive by adapting to the new rules of the rapidly changing environment. One of the strategic tools that organizations use to improve firm performance is undoubtedly institutionalization. In this context, the aim of this study is to examine the studies between institutionalization and firm performance with a meta-analysis method in order to evaluate with a holistic approach. In this context, 11 studies (9 theses, 2 articles) with correlation values published between January 2012 and December 2022 were analyzed. The CMA V4.0 (Comprehensive Meta Analysis 4.0) software program was used in the meta-analysis of studies examining institutionalization and firm performance in accordance with the inclusion criteria. It was found that the studies included in the research were heterogeneously distributed and there was no publication bias. As a result of the meta-analysis, it was revealed that the average effect size ($r=0.642$) in the random effects model between institutionalization and firm performance was high. In addition, it was determined that the sample group played a moderator role in the relationship between institutionalization and firm performance.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1376177>

Atıf/Cite as: Demirel, E. (2023). Kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişki: Bir meta analiz çalışması. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2547-2560.

Giriş

Günümüz değişen rekabet ortamında örgütler hayatta kalabilmek, örgütsel istikrarı ve kalıcılığı sağlayabilmek için birtakım stratejiler izlemek zorundadır. Çevrenin çok değişken ve kaynakların kıt olması ise örgütlerin hayatta kalma mücadelesini daha da zorlaştırmaktadır. Böylesi kaotik bir ortamda örgütler hayatta kalabilmek, firma performanslarını artırabilmek ve rekabet avantajı sağlayabilmek için çevreyle uyumlu (Burns ve Stalker 1961) bir şekilde hareket etmek ve yapılarını da bu çerçevede değiştirmek zorundadır. Bu yüzden örgütler hem hayatta kalabilmek hem de firma performanslarını artırabilmek adına pek çok yöntem ve strateji izlemektedir. Yapılan araştırmalarda örgütlerin firma performansını artırabilmek için izlediği yöntemlerden bazıları; inovasyon odaklı hareket etmek (Calantone vd., 2002; Hitt vd., 1997), bilişim teknolojilerini etkin kullanmak ve dijitalleşme (Huang vd., 2013; Oh vd., 2012; Rai vd., 2006), iş birlikleri kurmak (Cao vd., 2011; Dangelico & Pontrandolfo, 2015; Koka & Prescott, 2007; Sampson, 2007) gibi stratejilerdir. Bu sayede firmalar hem firma performanslarını artırmakta hem de rekabetçi bir yapıya sahip olmaktadır.

Örgütlerin firma performansı artırmak için uygulayacağı bir diğer strateji ise kurumsallaşmadır. Kurumsallaşma sayesinde örgütler, uyum temelli hareket ederek rekabet avantajı kazanmakta ve firma performanslarını artırmaktadır (Alp, 2021; Alpay vd., 2008; Boselie vd., 2003; Şen, 2013). Kurumsallaşma örgütlerin çevresiyle uyumlu bir şekilde hareket etmesine olanak sağlayan ve hayatta kalma şansını artıran bir stratejik yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Örgütler giderek artan küreselleşme ve hızla değişen çevre koşulları ortamında yaşamlarını devam ettirebilmek ve sürdürülebilirlik sağlayabilmek için kurumsallaşmış bir işletme olmak zorundadır. Bu yüzden örgütlerin başarısı ve firma performansının etkinliği kurumsallaşma yolundan geçmektedir.

Bu çalışmanın amacı kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişkiye yönelik Türkiye’de ve Türkçe yapılmış çalışmaların sonuçlarının birleştirilmesi ve etki büyüklüklerinin belirlenebilmesi için bir meta analiz yöntemi kullanılmıştır. Buna göre çalışma “kurumsallaşma firma performansını etkiler mi?” ve “örneklem grubu değişkeni kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişkide moderatör role sahip midir?” sorularının cevabını araştırmaktadır. Ulusal yazın incelendiğinde kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişkiyi yönelik meta analiz çalışmasına rastlanmamıştır. Bu kapsamda bu çalışma ile literatüre ek bir katkı sağlanacağı ve genel bir çerçeve çizilerek bütüncül bir yaklaşımla değerlendirileceği düşünülmektedir.

Teorik Çerçeve

Kurumsallaşma

Kurumsallaşma, sosyal aktör kategorilerini ve bunların uygun aktivitelerini veya ilişkilerini tanımlayan ortak kurallar ve tiplendirmelerdir (Barley ve Tolbert, 1997: 96). Kurumsallaşma, yeni normların, yapıların ve değerlerin var olan norm, yapı ve değer örüntüleri çerçevesinde birleştiği süreç olarak değerlendirilmektedir. Bu süreç, sosyal ilişkilere istikrar ve öngörülebilirlik kazandıran ve onların devam etmesini sağlayan bir yapıdır (Kimberly, 1979: 447). Kurumsallaşma, gevşek bir şekilde organize edilmiş, istikrarsız veya dar teknik faaliyetlerden istikrarlı, düzenli, sosyal olarak bütünleştirici modellerin ortaya çıkmasıdır (Selznick, 1996: 271).

Günümüzde örgütlerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri yalnızca etkili ve verimli olmalarına bağlı değil, aynı zamanda çevreyle ne kadar uyumlu olduklarına ve çevre tarafından ne ölçüde kabul gördükleriyle ilgili görüşe dayanmaktadır. Kurumsallaşma sayesinde örgütsel düzenlemeler toplumdaki yerleşik kural, norm ve değerlerin etkisi altında şekillenmektedir (Çakar ve Danışman, 2012: 263).

Kurumsallaşmada kurumsal kurallar, örgütlerin benimsediği, kaynak, meşruiyet, istikrar, düzen ve hayatta kalma mücadelelerine yardımcı olan unsurlar olarak ele alınmaktadır. Kurumsal çevrenin beklentileriyle ilgili yapılarını eşbiçimli hale gelen örgütler (Meyer ve Rowan, 1977: 340) kurumsallaşma düzeyleri arttıkça, bireylerin gruplar halinde sosyalleşmesine benzeyen kademeli bir süreçle ayırt edici bir yeterlilik veya özel bir karakter kazanma eğilimi göstermektedir. Kurumsallaşma süreçleri, resmi bir yapının oluşturulmasını, gayri resmi normların ortaya çıkmasını, nesnel prosedürlerin geliştirilmesini, idari ritüelleri, ideolojileri, meşrulaştırmayı ve yasallaştırmaya odaklanmayı içermektedir (Alpay vd., 2008: 436).

Örgütlerin kurumsallaşma düzeyini ölçmek için çeşitli boyutlar kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları; otonomi, formalleşme, şeffaflık, kültürel güç, saydamlık, nesnellik, profesyonelleşme, adalet, sosyal sorumluluk ve tutarlılık

olarak ele alınmaktadır (Alpay vd, 2008: 437; Apaydın, 2008: 123). Alpay vd. (2008) tarafından ele alınan kurumsallaşma boyutlarında; nesnellik, kişisel duygulara, yorumlara veya önyargılara değil tarafsız gerçeklere dayanan örgütsel kurallar ve süreçler olarak ele alınmaktadır. İkinci bir boyut olan şeffaflık, açıkça ortaya konan ve üçüncü taraflarca kolaylıkla görülebilen örgütsel uygulama ve ilkelerdir. Üçüncü boyut olan adalet, uygulamaların önyargı, sahtekârlık ve önyargıdan arınmış olmasıdır. Kurumsallaşmanın dördüncü boyutu resmileştirme, resmi kurallar olarak belirtilen uygun prosedürlerin gözetilmesi ve beşinci boyut ise profesyonellik, evrensel etik ve kalite standartlarına kuruluş çapında bağlılık olarak ele alınmaktadır (Alpay vd., 2008: 437).

Firma Performansı

Performans, organizasyona ve onun yapısal ve prosedürel bileşenlerine rekabet edebilirlik, verimlilik ve etkililik özellikleri veren yönetim, ekonomi ve pazarlamada elde edilen özel bir sonuçtur (Taouab ve Issor: 2019: 95). Firma performansı ise genel finansal göstergesi (karlılık, piyasa değeri ve büyüme) sosyal göstergesi (çalışan ve müşteri memnuniyeti, çevresel ve çevresel denetim performansı, kurumsal yönetim performansı ve sosyal performans) dahil ederek ele alan bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Buna göre firma performansı sadece finansal göstergelerle değil sosyal göstergelerinde dikkate alınmasıyla ölçülmesi gerekmektedir (Fadhilah ve Subriadi, 2019: 261).

Firma performansı, firmaların insan kaynaklarını ve maddi kaynakları firmanın hedeflerine ulaşmak için kullanma yeteneğini yansıtan ekonomik bir kategoridir. Firma performansı aynı zamanda üretim ve tüketim sürecinde iş araçlarını kullanmanın etkinliğini de dikkate almaktadır. Firma performansı, işletmelerin ticari faaliyetleri sürecinde kullandıkları girdi kaynakları ile çıktı sonuçları arasındaki ilişkiyi göstermektedir (Nguyen vd., 2021: 304).

Firma performansı, paydaşların beklentilerine dayalı olarak karlılık, büyüme, piyasa değeri, hissedarlara toplam getiri, ekonomik katma değer, müşteri memnuniyeti açısından tanımlanmakta ve ölçülmektedir (Mihaela, 2017: 80).

Firma performansı örgütler için yaşamlarını sürdürülebilirlik ve stratejik bir avantaj kazanmak için en önemli şartlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Buna göre iyi performans gösteren bir firma, istihdam fırsatları oluşturmada ve bireylerin gelirini artırmada, yüksek ve uzun vadeli karlar sağlayabilmektedir. Ayrıca bir firmanın finansal karlılığı, çalışanlarının getirilerini artırmada, daha iyi üretim birimlerine sahip olmasını sağlamada ve müşterileri için daha kaliteli ürünler sunmasına yardımcı olmaktadır (Taouab ve Issor, 2019: 103). Böylesi stratejik bir avantaj sağlayan firma performansı işletmeler tarafından sürekli üzerinde durulan ve önem verilen bir çıktı olarak değerlendirilmektedir. Bu yüzden örgütler firma performanslarını artırmak için pek çok yola başvurmakta ve yapılarını da bu kavram çerçevesinde dizayn etmektedir.

Rekabetçi bir iş ortamında hayatta kalabilmek için her firma performans koşullarında faaliyet göstermek zorundadır. Günümüzde firma performansı, stratejik yönetim araştırmalarında ilgili bir kavram haline gelmiştir ve sıklıkla bağımlı bir değişken olarak kullanılmaktadır (Taouab ve Issor, 2019: 95). Bu çalışmada firma performansı bağımlı değişken olarak düşünülerek kurumsallaşma ile arasındaki ilişki meta analiz yöntemiyle incelenmiştir.

Kurumsallaşma Firma Performansı Arasındaki İlişki ve Hipotezler

Kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar araştırıldığında karşımıza; Alpay ve arkadaşları (2008) tarafından 132 aile şirketine 436 katılımcının örneklem olarak yer aldığı çalışma çıkmaktadır. Araştırma sonucu kurumsallaşmanın firma performansı üzerinde güçlü etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Başka bir çalışmada, Boselie vd. (2003) tarafından insan kaynakları yönetimi, kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada üç farklı Hollanda sanayi dalı üzerinde (sağlık hizmetleri, yerel yönetim ve turizm) örneklem olarak belirlenmiştir. Araştırma sonucunda bir çalışma sisteminin (bağımlılık ve kontrol insan kaynakları sistemleri) örgütsel performans üzerindeki etkisinin yüksek kurumsallaşmış bir bağlamda daha etkili olduğu ve insan kaynakları sistemlerinin hastalık nedeniyle devamsızlık ve ortalama çalışan devamsızlık süresi üzerindeki olumsuz etkisi, Hollanda'daki yüksek kurumsallaşmış kuruluşlarda (hastaneler ve yerel yönetimler) düşük kurumsallaşmış kuruluşlara (oteller) kıyasla daha küçük olduğu ortaya çıkmıştır.

Çetinkaya vd. (2018)'nin yaptığı çalışmada KOBİ'lerde kurumsallaşmanın işletme performansı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda kurumsallaşma yapısının esneklik bileşeninin hem finansal hem de finansal olmayan iş performansları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir.

Alp (2021) kurumsallaşmanın firma performansı üzerindeki etkisini incelediği çalışmada kurumsallaşmanın firma performansını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Güler (2022) tarafından yapılan çalışmada kurumsallaşmanın dernek-vakıf performansı üzerindeki etkisini incelemek üzere 489 kişiye anket uygulanmıştır. Çalışma sonucunda kurumsallaşmanın dernek-vakıf performansını olumlu yönde etkilediği ortaya çıkmıştır.

Yurdakul ve Bayraktar (2022) ise 50 ayrı aile işletme sahibi ve çalışanlarından oluşan 207 kişi üzerinde anket araştırmasında yapılan korelasyon analizi sonucunda, örgütsel performans ile kurumsallaşmanın bütün alt boyutları arasında zayıf, orta ve güçlü ilişkiler olduğunu ortaya çıkarmışlardır.

Kurumsallaşma ve firma performansını ele alan çalışmalar incelendiğinde iki değişken arasında pozitif yönde ilişki olduğu görülmektedir. Bu durumda bu çalışmada kurumsallaşmanın firma performansı üzerinde pozitif yönde anlamlı bir ilişki çıkacağı yönünde sonuç beklenmektedir.

Bu bağlamda yukarıda değinilen teorik çerçevede ve de literatür taraması sonucunda bu çalışmanın temel amacı kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişkiyi meta analiz yöntemiyle incelemektir. Buna göre çalışma çerçevesinde oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_1 = Kurumsallaşma ve firma performansı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1a} = Örneklem grubu kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişkide moderatör etkiye sahiptir.

Yöntem

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişkiyi ölçmek üzere meta analiz yöntemi kullanılmıştır. Meta analiz, birden fazla çalışmadan elde edilen verilerin birleştirilmesi için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir. Etki büyüklüğü birden fazla çalışmada tutarlı olduğunda, bu ortak etkiyi belirlemek için meta-analiz kullanılmaktadır. Yine etki büyüklüğü bir çalışmadan diğerine değiştiğinde, değişimin nedenini belirlemek için de meta-analiz kullanılabilir. Meta analizde etki büyüklüğünü ölçmek için üç farklı yöntem kullanılmaktadır. Bunlar: ortalamalara dayalı etki büyüklükleri, ikili veriler dayalı etki boyutları ve korelasyonel verilere dayalı etki büyüklükleridir (Borenstein vd., 2021). Bu çalışmada ise kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki etki büyüklüğünü ölçmek için korelasyon verilerine dayalı etki büyüklüğü yöntemi tercih edilmiştir. Kurumsallaşma, sosyal aktör kategorilerini ve bunların uygun aktivitelerini veya ilişkilerini tanımlayan ortak kurallar ve tiplendirmelerdir (Barley ve Tolbert, 1997: 96).

Verilerin Toplanması

Çalışmada verilerin toplanması için Google Akademik, YÖK Ulusal Tez Merkezi ve DergiPark veri tabanları taratılmıştır. Tarama kapsamında kurumsallaşma, firma performansı anahtar kelimeleriyle arama yaparak meta analiz için kullanılacak veriler elde edilmiştir. Bu aşamadan sonra elde edilen verilerin dahil edilme ölçütleri belirlenmiştir. Buna göre meta analiz için dahil edilecek çalışmalara ilişkin kriterler aşağıdaki gibidir:

- Çalışmaların 2012-2022 yılları arasında yapılmış olması,
- Çalışmaların Türkiye'de ve Türkçe yapılmış olması,
- Çalışmaların makale ya da tez olması ve erişime açık olması,
- Çalışmaların kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişkiyi incelemiş olması,
- Meta analiz yapılabilmesi için çalışmaların Pearson korelasyon değerine (r) ve örneklem sayısına sahip olması.

Çalışma kapsamında 30 yayına ulaşılmış fakat dahil edilme kriterlerine uygun olmayan çalışmalar analiz dışı bırakılarak, kriterlere uygun olan 11 çalışma analize dahil edilmiştir.

Verilerin Analizi

Bu araştırmada, dahil etme kriterlerine uygun kurumsallaşma ve firma performansını inceleyen çalışmaların meta analizinde CMA V4.0 yazılım programı kullanılmıştır. Meta analiz kapsamında etki büyüklüğünün ölümlerinde korelasyon katsayısı ele alınmıştır. Analiz kapsamında öncelikle yayın yanlılığının olup olmadığını tespit etmek için Huni Grafiği, Classic fail-safe N istatistiği, Kendall Tau b Testi (Mazumdar sıra korelasyonları) ve Egger Testi yapılmıştır. Yine araştırma kapsamında heterojenlik testi ve etki büyüklüğü değerleri lmlmştr. Heterojenlik testinde sabit etkiler yöntemi ve rastgele etkiler yöntemi olarak iki model bulunmaktadır. Meta analiz, iki istatistiksel modelden birine, sabit etki modeline veya rastgele etkiler modeline dayanmaktadır. Sabit etkiler modeli altında, analizdeki tüm çalışmaların altında yatan tek bir gerçek etki büyüklüğü (dolayısıyla sabit etki terimi) olduğu ve gözlemlenen etkilerdeki tüm farklılıkların örnekleme hatasından kaynaklandığı varsayılmaktadır. Rastgele etkiler modeli altında ise, gerçek etkinin çalışmadan çalışmaya değişebileceğine izin verilmektedir (Borenstein vd., 2021: 59).

Meta analizde etki büyüklüğünü belirlemede Cohen'in d'sini kullanırken aşağıdaki değerler dikkate alınmaktadır (Cohen vd., 2007: 521):

Tablo 1. Cohen d etki büyüklükleri

0–0,20	=	çok zayıf etki
0,21–0,50	=	zayıf düzeyde etki
0,51–1,00	=	orta düzeyde etki
>1.00	=	güçlü etki

Kaynak: Cohen vd., 2007, s. 521.

Cohen vd. (2007) tarafından yapılan çalışmada korelasyonel verilerde, korelasyon katsayısı, ilişkinin yönünün ayrıntılarıyla (yani, pozitif veya negatif bir korelasyon) birlikte etki büyüklüğü olarak kullanılmaktadır. Buna göre korelasyon katsayısı (etki büyüklüğü) şu şekilde yorumlanmaktadır (Cohen vd., 2007: 521):

Tablo 2. Korelasyon katsayı etki büyüklüğü

< 0 + / - 0,1	çok zayıf
< 0 + / - 0,3	zayıf
< 0 + / - 0,5	orta
< 0 + / - 0,8	güçlü
≥ +/– 0,8	çok güçlü

Kaynak: Cohen vd., 2007, s. 521.

Buna göre bu çalışmada etki büyüklüğünü yorumlamada Tablo 2.'deki değerler ele alınarak yani Cohen ve arkadaşları tarafından verilen kılavuzlar kullanarak yorumlanmıştır.

Bulgular

Kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişki kapsamında yapılan meta analiz çalışmasının bulgular kısmında; araştırmada kullanılan verilerin istatistikleri, yayın yanlılığına ilişkin testler, heterojenlik ve etki büyüklüğü ve moderatör değişkenlerine ilişkin analizler incelenmiştir.

Çalışmada kullanılan 11 çalışmaya ait istatistikleri aşağıda Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Araştırmaya Dahil Edilen alışmalara İlişkin İstatistikler

Değişken	N	%
Yayın Türü	Tez	81,8
	Makale	18,2
Örnekleme Grubu	Kurumsal İşletme	27,27
	KOBİ	27,27
	Aile İşletmesi	36,36
	Vakıf-Dernek	09,10

Tablo 3'e göre çalışmada kullanılan yayınların türü 9 adet tez ve 2 adet makaleden oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan örneklem grubu ise kurumsal işletme (3), KOBİ (3), aile işletmesi (4) ve vakıf-dernek (1) olarak ele alınmıştır. Çalışmada kullanılan 11 çalışmaya ilişkin örneklem sayısı ise aşağıda Tablo 4'te sunulmuştur:

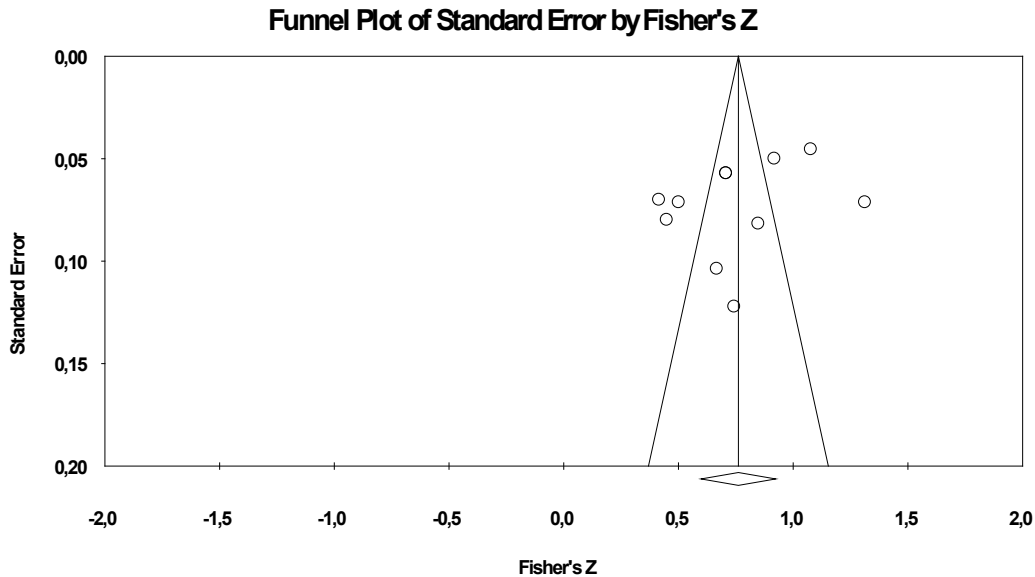
Tablo 4. Meta analize dahil edilen çalışmaların künyesi

Çalışma	N (2572)	Yayın Türü	r
Alp, 2021	96	Tez	0,583
Ülkem, 2020	310	Tez	0,609
Güler, 2022	489	Tez	0,792
Yurdakul ve Bayraktar, 2022	207	Makale	0,393
Duran ve Boz, 2021	310	Makale	0,609
Başkurt, 2016	200	Tez	0,463
Muzaç, 2022	70	Tez	0,631
Turhan, 2022	404	Tez	0,725
Abudureyimu, 2019	200	Tez	0,895
Çoşkun, 2016	160	Tez	0,421

Tablo 4, kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişki kapsamında kullanılan verilerin çalışma adı, örneklem sayısı, yayın türü ve korelasyon değerlerini göstermektedir.

Yayın yanlılığına ilişkin bulgular

Yayın yanlılığı, yayınlanmış literatürde yer alan bir araştırmanın, sistematik olarak tamamlanmış çalışma popülasyonunu temsil etmediğinde meydana gelen bir kavramdır. Başka bir ifadeyle, bir araştırmanın sonuçları, bir alanda yapılmış tüm araştırmaların sonuçlarından farklılık gösterdiğinde, bu araştırmanın okuyucuları ve eleştirmenleri, bu araştırmanın gösterdiği şey hakkında yanlış sonuçlara varma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Meta-analiz çalışmalarında, yayın yanlılığı özellikle çetrefilli bir konu olarak ele alınmaktadır. Çünkü meta-analiz, bir araştırma literatürünün geleneksel anlatı incelemelerinin sağladığından daha doğru bir değerlendirme sağladığı öne sürülmektedir. Ancak çalışmaların örnekleminde inceleme için alınan bilgiler taraflıysa, diğer açılardan ne kadar sistematik ve eksiksiz olursa olsun, bir meta-analitik incelemenin sonuçlarının geçerliliği tehdit altındadır (Rothstein vd., 2005). Bu kapsamda bu çalışmada yayın yanlılığının varlığını tespit etmek için huni grafiği, classic fail-safe N, Egger testi, Begg ve Mazumdar sıra korelasyonu (Kendall tau b katsayı) analizleri gerçekleştirilmiştir.

Grafik 1. Huni grafiği

Huni grafiğinde yayın yanlılığının olmaması durumunda, çalışmalar birleşik etki büyüklüğüne göre simetrik olarak dağıtılacaktır. Buna karşılık, yanlılığın varlığında, grafiğin alt kısmı, ortalamanın bir tarafında değerine göre daha yüksek bir çalışma konsantrasyonu gösterme eğiliminde olacaktır (Borenstein vd., 2022: 95). Grafik 1 incelendiğinde analize dahil edilen 11 çalışmanın büyük çoğunluğu grafiğin üst kısmında simetrik olarak dağılmaktadır. Buna göre bu çalışmada yayın yanlılığının olmadığı görülmektedir.

Yayın yanlılığını ölçen bir diğer analiz classic fail-safe N istatistiğidir. Fail-safe N testi, istatistiksel olarak anlamlı olmayan bir genel etki elde etmek için analize eklenmesi gereken eksik çalışmaların sayısını hesaplamaktadır (Borenstein vd., 2022: 100).

Tablo 5. Classic Fail-Safe N İstatistiğine Göre Değişkenlerin Aldığı Değerler

Değişkenler	Değerler
Z Değeri	38,23991
p Değeri	0,00000
Alfa	0,05000
Gözlemlenen Çalışma Sayısı	11
p> alfa olması için gerekli çalışma sayısı	4177

Tablo 5'e göre p değerinin alfadan büyük olması için ($p>0,05$) analize 4177 tane daha kurumsallaşma ile firma performansı ilişkisini inceleyen araştırmanın eklenmesi gerekmektedir. Kurumsallaşma ve firma performansı ilişkisini inceleyen 4177 çalışmaya daha ulaşılması mümkün olmadığından dolayı, bu analizin sonucu yayın yanlılığı olmadığını göstermektedir.

Yayın yanlılığının varlığını tespit etmek için yapılan başka bir analiz ise Begg ve Mazumdar sıra korelasyonları (Kendall tau b katsayı) testi ve Egger testidir. Begg ve Mazumdar'ın sıra korelasyon testi, standartlaştırılmış etki büyüklüğü ile bu etkilerin varyansları (veya standart hatalar) arasındaki sıra korelasyonunu (Kendall's tau) bildirmektedir. Buna göre tau katsayısının sıfır değeri, etki boyutu ile kesinlik arasında hiçbir ilişki olmadığını ve sıfırdan sapmalar ise bir ilişkinin varlığını göstermektedir (Borenstein vd., 2022: 98). Sıra korelasyon testi gibi Egger'in doğrusal regresyon yöntemi ise, huni grafiği tarafından yakalanan yanlılığı nicelleştirmektedir. Begg ve Mazumdar'ın testi sıraları kullanırken, Egger'in yöntemi etki boyutlarının gerçek değerlerini ve kesinliklerini kullanmaktadır (Borenstein vd., 2022: 99).

Tablo 6. Kendall Tau b Testi ve Egger Testi

	Değişkenler	Değerler
Kendal'in Tau b Testi	Tau b	-0,11111
	Z	0,46710
	P	0,32021
Egger Testi	P	0,12058

Tablo 6'ya göre Kendall Tau b ve Egger testlerine göre çalışmalarda yayın yanlılığı olmadığı ortaya çıkmıştır. Buna göre Kendall Tau b değeri -0,11111 ve p değeri ise 0,05'ten büyük, aynı şekilde Egger testinde de $p>0,05$ olduğu görülmektedir.

Heterojenlik testi ve etki büyüklükleri bulguları

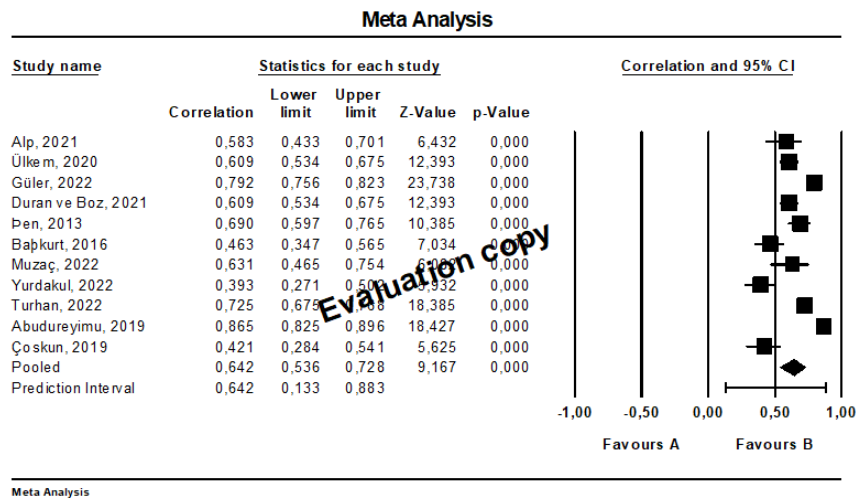
Kurumsallaşmanın firma performansı üzerine etkisini ölçmek için Türkiye'de yapılan Türkçe çalışmalar ve korelasyon değerine sahip 11 tane çalışma analiz edilmiştir. Çalışmalara ilişkin heterojenlik testi ve etki büyüklükleri aşağıda sunulmuştur:

Tablo 7. Heterojenlik Testi ve Etki Büyüklükleri

Model	N	%95 Güven Aralığı			Heterojenlik			p	I ²
		Ortalama Etki Büyüklüğü	Z	Alt Sınır	Üst Sınır	Df(Q)	Q		
Sabit Etkiler Modeli	11	0,669	41,009	0,647	0,690	10	169,021	0,000	94,084
Rastgele Etkiler Modeli	11	0,642	9,167	0,536	0,728				

Heterojenlik için Q istatistiği, analizdeki tüm çalışmaların ortak bir etki boyutunu paylaştığı boş hipotezin testini sağlamaktadır. Buna göre tüm çalışmalar aynı gerçek etki büyüklüğünü paylaşıyorsa, Q'nun beklenen değeri serbestlik derecesine eşit olacaktır (çalışma sayısı eksi 1). Yapılan analiz sonucunda Q değeri, 10 serbestlik derecesinde ve $p < 0,001$ ile 169,021 olarak çıkmıştır. 0,100 alfa kriterini kullanarak, X^2 tablosunda 10 serbestlik derecesinde kritik değer 15,987 çıkmaktadır. Buna göre Q-istatistik değeri (169,021) 10 serbestlik derecesi ile ki-kare dağılımının kritik değerini (15,987) aştığı için etki büyüklüğünün homojen olduğu boş hipotezi reddedebiliriz (Borenstein vd., 2010). Yine heterojenlik testi kapsamında I-kare istatistiği %94 olarak çıkmıştır. Higgins vd. (2003), %25'lik bir I-kare değerinin küçük bir heterojenliği temsil ettiğini, %50'nin orta derecede ve %75'in büyük bir heterojenliği temsil ettiğini öne sürmektedir (Higgins vd., 2003: 559). Buna göre bu çalışmada yüksek heterojenlik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda bu çalışmada rastgele etkiler modeli kullanılmıştır. Analizdeki çalışmaların, potansiyel araştırmalar evreninden rastgele bir örneklem olduğu varsayılmakta ve bu analiz, o evrene bir çıkarım yapmak için kullanılmaktadır (Borenstein vd., 2010).

Tablo 7'ye göre kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişkileri inceleyen 11 çalışmanın meta analizi sonucu elde edilen değerler kapsamında rastgele etkiler modelinde ortalama etki büyüklüğü 0,642'dir ve %95 güven aralığı alt sınır 0,536 üst sınır 0,728 olarak hesaplanmıştır. Bu değere göre kurumsallaşmanın firma performansını yüksek düzeyde etkilediği söylenebilir. Bu bilgiler, aynı zamanda Orman grafiği ile de ortaya çıkmaktadır. Orman grafiğinde yer alan çizim, her çalışmayı alt ve üst sınırla birlikte bir nokta tahmini olarak göstermekte ve çalışmadan çalışmaya dağılım hakkında bir fikir vermektedir (Borenstein vd., 2022: 23). Buna göre Şekil 1 kurumsallaşma ve firma performansına ilişkin 11 çalışmanın orman grafiğini (forest plot) göstermektedir:

Şekil 1. Rastgele Etki Modeline Göre Çalışmaların Etki Büyüklüklerine İlişkin Orman Grafiği

Şekil 1 incelendiğinde kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişkide korelasyon (r) değerlerinin pozitif yönlü olduğu ve en düşük 0,393 ile en yüksek 0,792 değerleri arasında değiştiği görülmektedir. Buna göre 11 çalışmanın rastgele etkiler modelinde ortalama etki büyüklüğü 0,642 değeri ile pozitif yönlü yüksek düzey olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda analiz sonucunda oluşturulan $H_{1=}$ Kurumsallaşma ve firma performansı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır hipotezi kabul edilmiştir.

Moderatör Analizler

İşletmelerde kurumsallaşma ve firma performansı ilişkisine etki edebilecek örneklem grubuna ilişkin moderatör analiz sonucu aşağıda Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Kurumsallaşma ve Firma Performansı İlişkisinde Moderatör Analiz Sonucu

Değişken	N	%95 Güven Aralığı			Df(g)	Q	P
		Etki Büyüklüğü	Alt Sınır	Üst Sınır			
Örneklem							
Aile Şirketi	4	0,462	0,370	0,545	3	74,579	0,000
KOBİ	3	0,772	0,659	0,861			
Grubu							
Kurumsal İşletme	3	0,792	0,557	0,650			
Vakıf Dernek	1	0,658	0,756	0,823			

Tablo 8’e göre kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişkide örneklem grubunun aile şirketi, KOBİ, kurumsal işletme ve vakıf-dernek olma durumu moderatör rol oynamaktadır ($Q=74,579$; $p<0,05$). Bu bulguya göre örneklem grubu arasında kurumsallaşma ve firma performansı ilişkisinde istatistiksel anlamlı farklılık olduğu ortaya çıkmış ve “ $H_{1a=}$ Örneklem grubu kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişkide moderatör etkiye sahiptir” hipotezi kabul edilmiştir. Örneklem grubu kurumsal işletme, KOBİ ve vakıf-dernek olanlarda kurumsallaşmanın firma performansı üzerindeki etkisi yüksek düzeyde ($r=0,792$; $0,772$; $0,658$), aile işletmelerinde ise kurumsallaşmanın firma performansı üzerindeki etkisi orta düzeydedir ($r=0,462$). Buna göre kurumsallaşmanın firma performansı üzerindeki etkisi örneklem grubundan etkilenmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişkiyi belirlemek için meta analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda 11 çalışmanın ($N=2572$) sonuçları birleştirilerek genel etki büyüklüğü hesaplanmıştır. Araştırmaya dahil edilen çalışmalar 2012-2022 yılları arasında Türkiye’de Türkçe olarak yayınlanmıştır. Ayrıca çalışma kapsamında kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişkiyi etkileyebilecek moderatör değişkenler de meta analiz yöntemiyle araştırılmıştır. Çalışma sonucunda analize dahil edilen her bir yayının etki büyüklüklerinden yola çıkarak, değişkenler arasındaki (kurumsallaşma-firma performansı) genel etki büyüklüğünün ne düzeyde ve yönde olduğu ortaya konulmuş, moderatör değişkenlerin etkisi araştırılmış ve böylece kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişkiye yönelik ortak ve genel bir yargıya ulaşmak istenmiştir.

Araştırmaya dahil edilen çalışmaların yayın yanlılığının olup olmadığını tespit etmek amacıyla huni grafiği (Hunnel Plot), classic fail-safe N, Begg ve Mazumdar sıra korelasyonu (Kendall tau b katsayı), Egger testi analizleri gerçekleştirilmiştir. Yapılan testler sonucunda çalışmalarda yayın yanlılığına ilişkin herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Çalışmada korelasyon değerleri kullanılarak etki büyüklüğünü hesaplamak için yapılan heterojenlik testi sonucunda çalışmada yüksek heterojenlik olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmaların heterojen olmasından dolayı bu çalışmada rastgele etkiler modeli kullanılmıştır. Yapılan meta analiz sonucunda kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki rastgele etkiler modelinde ortalama etki büyüklüğü 0,642’dir ve %95 güven aralığı alt sınır 0,536 üst sınır 0,728 olarak hesaplanmıştır. Bu değere göre kurumsallaşmanın firma performansını yüksek düzeyde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında meta analiz sonuçlarının heterojenliğinin nedenini anlamak amacıyla yapılan moderatör analizi sonucunda kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişkide örneklem grubu değişkeninin, etki büyüklüğünde anlamlı farklılaşmaya neden olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişkide örneklem grubu moderatör etkiye sahiptir. Örneklem grubu kurumsal işletme, KOBİ ve vakıf-dernek olanlarda kurumsallaşmanın firma performansı üzerindeki etkisi yüksek düzeyde, örneklem grubu aile işletmesi olanlarda ise kurumsallaşmanın firma performansı üzerindeki etkisi orta düzeyde olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak bu çalışma kurumsallaşma ve firma performansı arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalarını meta analiz yöntemiyle ele alarak bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Elde edilen bulgular ışığında kurumsallaşmanın firma performansı üzerinde yüksek düzeyde etkilediği ve literatürü destekler nitelikte olduğu ortaya çıkmıştır (Abudureyimu, 2019; Alpay vd., 2008; Alp, 2021; Boselie vd., 2003; Güler, 2022; Şen, 2013). Buna göre örgütler firma performanslarını artırmak, süreklilik sağlamak amacıyla kurumsallaşmaya önem vermeleri gerekmektedir. Kurumsallaşma düzeyi arttıkça firma performansı da buna bağlı olarak artış gösterecektir. Bu bağlamda analiz sonucunda hipotezler kabul edilmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde aşağıda bazı önerilere yer verilmiştir. Bunlar;

- İşletmeler kişilere bağlı kalmadan kurumsal bir kimlik ve yapı oluşturmali,
- İşletme sahipleri ve yöneticileri yetki devrini mümkün kılmali,
- İşletmelere kurumsallaşma kapsamında gerekli eğitim ve devlet destek verilmeli,
- İşletmeler teknolojik alt yapıli sistemleri yapılarına entegre ederek denetim ve bilgi akışını sağlamali,
- İşletmeler, özellikle aile işletmeleri, kuşaklararası çatışmaları önlemeli.

Ancak bu bulgular değerlendirilirken araştırmanın bazı sınırlılıklar dahilinde ele alındığı da unutulmaması gereken bir konudur. Buna göre çalışmada sadece korelasyon katsayısına sahip Türkiye’de ve Türkçe yapılmış yayınlar analize dahil edilmiş, farklı yöntemlerle ve analiz türleriyle (nitel çalışma, AMOS vb.) yapılan yayınlar çalışmaya dahil edilmemiştir. Bu kapsamda gelecekteki çalışmalarda yabancı literatürün de araştırmaya dahil edilerek, farklı kültürlere sahip ülkelerde kurumsallaşmanın firma performansı üzerindeki etkisi araştırılabilir. Böylelikle kültürler arası farklılaşmanın araştırma sonuçlarını ne yönde etkileyeceği sorusu cevaplanarak alana katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abudureyimu, T. (2019). *Kobilerin kurumsallaşmasının işletme performansına etkisi: tekstil sektöründe bölgesel bir uygulama*. [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Alp, T. A. (2021). *Kurumsallaşmanın kurumsal uyum aracılığı ile firma performansı üzerindeki etkisi: kurumsal yönetim endeksinde yer alan şirketler üzerine bir araştırma*. [Doktora tezi, Beykent Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Alpay, G., Bodur, M., Yılmaz, C., Çetinkaya, S. & Arıkan, L. (2008). Performance implications of institution alization process in family-owned businesses: evidence from an emerging economy. *Journal of World Business*, 43, 435-448.
- Apaydın, F. (2008). Kurumsallaşmanın küçük ve orta ölçekli işletmelerin performansına etkileri. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), 121-145.
- Barley, S. R. & Tolbert, P. S. (1997). Institutionalization and structuration: Studying the links between action and institution. *Organization Studies*, 18 (1), 93-117.
- Başkurt, G. (2016). *Aile şirketlerinin kurumsallaşmasında stratejik insan kaynakları yönetimi ve firma performansına etkisi*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora). Beykent Üniversitesi.
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. T., & Rothstein, H. R. (2021). *Introduction to Meta-Analysis* (Second ed.). Wiley.

- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P., & Rothstein, H. R. (2010). A basic introduction to fixed-effect and random-effects models for meta-analysis. *Res synth methods*, 1(2), 97-111. <https://doi.org/10.1002/jrsm.12>.
- Borenstein, M., Hedges, L., Higgins, J. & Rothstein, H. (2022). *Comprehensive meta analysis version 3.0*. https://www.meta-analysis.com/pages/cma4_manual.php (Erişim Tarihi: 11.12.2022).
- Boselie, P., Paauwe, J. & Richardson, R. (2003). Human resource management, institutionalization and organizational performance: a comparison of hospitals, hotel and local government. *International Journal of Human Resource Management*, 8(14), 1407-29.
- Burns, T ve Stalker, G. (1969). The management of innovation. *The Economic Journal*. 79: 403-405.
- Calantone, RJ; Cavusgil, ST & Zhao, YS. (2002). Learning orientation, firm innovation capability, and firm performance. *Industrial Marketing Management*, 31 (6), 515-524.
- Cao, M & Zhang, QY. (2011). Supply chain collaboration: Impact on collaborative advantage and firm performance. *Journal of Operations Management*, 29 (3), 163-180.
- Cohen, L., Manion, L.& Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education*. 6. Baskı, Routledge.
- Coşkun, Z. (2016). *Gıda sektöründe hizmet veren türk aile şirketlerinde kurumsallaşma unsurlarının ve kıyaslama tekniklerinin firma performansları üzerindeki etkileri*. [Yüksek Lisans tezi, Beykent Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çakar, M. & Danışman A. (2012). "Kurumsal Kuram", C. Sözen ve N. Basım (Ed). *Örgüt Kuramları*, (ss. 241-269). 2. Baskı, Beta Yayın.
- Çetinkaya A., Karayel S. & Tefek A. (2018). The effect of institutionalization on firm performance. *Management and Business Research Quarterly*, 6, 16-38.
- Dangelico, R. M. & Pontrandolfo, P. (2015). Being 'green and competitive': the impact of environmental actions and collaborations on firm performance. *Business Strategy and the Environment*, 24 (6), 413-430.
- Durani C. & Boz, D. (2021). Kurumsallaşmanın iş ve işletme performansına etkisi. *International Marmara Social Sciences*, 358-362.
- Fadhilah, A. N. & Subriadi, A. P. (2019). The role of it on firm performance. *Procedia Computer Science*, 161, 258-265.
- Güler, B. (2022). *Sosyal girişimlerde kurumsallaşma düzeyi ve örgütsel performans üzerine bir araştırma*. [Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Higgins, J., Thompson, S., Deeks, J., & Altman, D. (2003). Measuring inconsistency in meta-analyses. *BMJ* (Clinical Research Edition), 327, 557-560.
- Hitt, M. A., Hoskisson, R. E. & Kim, H. (1997). International diversification: Effects on innovation and firm performance in product-diversified firms. *Academy of Management Journal*, 40 (4), 767-798.
- Huang, M. H. & Wang, E. T. G. (2013). Marketing is from mars, it is from venus: aligning the worldviews for firm performance. *Decision Sciences*, 44 (1), 87-125.
- Kimberly, J. R. (1979). Issues in the Creation of Organizations: Initiation, Innovation, and Institutionalization. *The Academy of Management Journal*, 22(3), 437-457.
- Koka, B. R. & Prescott, J. E. (2008). Designing alliance networks: The influence of network position, environmental change, and strategy on firm performance. *Strategic Management Journal*, 29 (6), 639-661.
- Meyer, John W. & Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340-363.

- Mihaela, H. (2017). Drivers of firm performance: exploring quantitative and qualitative approaches. *Studies in Business and Economics*, 12(1), 79-84.
- Muzaç, M. (2022). *Aile işletmelerinde kurumsallaşmanın işletme performansı üzerine etkisi: kastamonu ili tosyra ilçesinde bir uygulama*. [Yüksek Lisans tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Nguyen, V. H., Nguyen, T. T. C., Nguyen, V. T., & DO, D. T. (2021). Internal factors affecting firm performance: a case study in vietnam. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(5), 303–314. <https://doi.org/10.13106/JAFEB.2021.VOL8.NO5.0303>.
- Oh, L. B., Teo, H. H. & Sambamurthy, V. (2012). The effects of retail channel integration through the use of information technologies on firm performance. *Journal of Operations Management*, 30 (5), 368-381.
- Rai, A; Patnayakuni, R & Seth, N. (2006). Firm performance impacts of digitally enabled supply chain integration capabilities. *Mis Quarterly*, 30 (2), 225-246.
- Rothstein, R., Sutton, A. & Borenstein, M. (2005). *Publication bias in meta-analysis: prevention, assessment and adjustments*. John Wiley & Sons.
- Sampson, R. C. (2007). R&D alliances and firm performance: The impact of technological diversity and alliance organization on innovation. *Academy of Management Journal*, 50 (2), 364-386.
- Selznick, P. (1996). Institutionalism old and new. *Administrative Science Quarterly*, 41(2), 270-277.
- Şen, E. (2013). *Kurumsallaşma ile firma performansı ilişkisinde kurumsal yönetişimin rolü*. [Doktora tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Taouab, O. & Issor, Z. (2019) Firm performance: definition and measurement models. *European Scientific Journal January 2019 edition*, 15(1), 93-106.
- Tarhan, S. (2022). *Kobi'lerde kurumsallaşmanın firma performansı üzerindeki etkisi*. [Yüksek Lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Ülkem, A. (2020). *Kurumsallaşma ve performans ilişkisi: eskizebir ili örneği*. [Yüksek Lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yıldırım, Ahmet (2018). Örgütsel değişimin yönetilmesi bağlamında "çevre - uyum ilişkisi." yeni kurumsal kuram ile kaynak bağımlılığı kuramları arasında karşılaştırmalı bir değerlendirme, *Sdü Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44, 89-102.
- Yurdakul, S., & Bayraktar, O. (2022). Aile işletmelerinde kurumsallaşma düzeyi ve örgütsel performans ilişkisinin incelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(43), 504-527. doi: 10.46928/iticusbe.1104713.

EXTENDED SUMMARY

In today's changing competitive environment, organizations have to follow some strategies in order to survive and ensure organizational stability and permanence. The fact that the environment is very variable and resources are scarce makes the struggle of organizations for survival even more difficult. In such a chaotic environment, organizations have to act in harmony with the environment (Burns and Stalker 1961) in order to survive, increase their company performance and gain a competitive advantage, and it is imperative to change their structures within this framework. Therefore, organizations follow many methods and strategies in order to both survive and increase their company performance. One of the strategies that organizations will implement to increase firm performance is institutionalization. Thanks to institutionalization, organizations gain a competitive advantage by acting on the basis of compliance and increase their company performance (Alp, 2021; Alpay et al., 2008; Boselie et al., 2003; Şen, 2013). Organizations have to be an institutionalized enterprise in order to survive and ensure sustainability in an environment of increasing globalization and rapidly changing environmental conditions. Therefore, the success of organizations and the effectiveness of company performance go through the path of institutionalization. In this context, the aim of this study is to use a meta-analysis method to combine the results of studies conducted in Turkey and Turkish regarding the relationship between institutionalization and firm performance and to determine the effect sizes. According to this study, "Does institutionalization affect company performance?" and "Does the sample group variable have a moderator role in the relationship between institutionalization and firm performance?" are investigating the answers to their questions. In this context, it is thought that this study will make an additional contribution to the literature and will be evaluated with a holistic approach by drawing a general framework.

Institutionalization is the common rules and typifications that define the categories of social actors and their appropriate activities or relationships (Barley & Tolbert, 1997, p. 96). Various dimensions are used to measure the level of institutionalization of organizations. Some of these are; autonomy, formalization, transparency, cultural power, transparency, objectivity, professionalization, justice, social responsibility and consistency (Alpay et al., 2008, p. 437; Apaydın, 2008, p. 123). In the institutionalization dimensions discussed by Alpay et al. (2008), objectivity is considered as organizational rules and processes based on impartial facts, not personal feelings, comments or prejudices. A second dimension, transparency, is organizational practices and principles that are clearly laid out and easily visible to third parties. The third dimension, justice, is that the practices are free from prejudice, fraud and prejudice. The fourth dimension of institutionalization is formalization, observance of appropriate procedures specified as official rules, and the fifth dimension is professionalism, adherence to universal ethical and quality standards throughout the organization (Alpay et al., 2008, p. 437).

Firm performance, on the other hand, is defined as a concept that addresses the general financial indicator (profitability, market value and growth) by including it in the social indicator (employee and customer satisfaction, environmental and environmental audit performance, corporate governance performance and social performance). Accordingly, company performance should be measured by taking into account not only financial indicators but also social indicators (Fadhilah & Subriadi, 2019, p. 261). In order to survive in a competitive business environment, every company has to operate under performance conditions. Today, firm performance has become a relevant concept in strategic management research and is often used as a dependent variable (Taouab & Issor, 2019, p. 95). In this context, in this study, the relationship between corporate performance and institutionalization was examined by meta-analysis method, considering firm performance as a dependent variable.

In this study, meta-analysis method was used to measure the relationship between institutionalization and firm performance. Meta-analysis is a statistical method used to combine data from multiple studies. Three different methods are used to measure effect size in meta-analysis. These are: effect sizes based on averages, effect sizes based on binary data, and effect sizes based on correlational data (Borenstein et al., 2021). In this study, the effect size method based on correlation data was preferred to measure the effect size between institutionalization and firm performance.

In the study, Google Academic, YÖK National Thesis Center and DergiPark databases were searched to collect data. Within the scope of the scan, data to be used for meta-analysis were obtained by searching with the keywords of institutionalization and company performance. Within the scope of the study, 30 publications were

reached, but studies that did not meet the inclusion criteria were excluded from the analysis, and 11 studies that met the criteria were included in the analysis.

Funnel plot, Begg and Mazumdar rank correlation (Kendall tau b coefficient), Egger test analyzes were performed to determine whether the studies included in the study had publication bias. As a result of the tests, no findings related to publication bias were found in the studies.

As a result of the meta-analysis, the average effect size in the random effects model between institutionalization and firm performance was 0.642, and the lower limit of 95% confidence interval was calculated as 0.536 and the upper limit as 0.728. According to this value, it has been concluded that institutionalization affects the performance of the company at a high level. As a result of the moderator analysis conducted to understand the reason for the heterogeneity of the meta-analysis results within the scope of the study, it was revealed that the sample group variable caused a significant difference in the effect size in the relationship between institutionalization and firm performance. Accordingly, the sample group has a moderator effect on the relationship between institutionalization and firm performance. It was observed that the effect of institutionalization on firm performance was high in the sample group of corporate enterprises, SMEs and foundations-associations, and the effect of institutionalization on firm performance was moderate in the sample group of family businesses.

YÖNETİCİ ÇALIŞAN İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA KAMU SEKTÖRÜNÜN MOTİVASYONEL SORUNLARINI AŞMADA BİR ÇÖZÜM ÖNERİSİ¹

A SOLUTION SUGGESTION TO OVERCOME THE MOTIVATIONAL PROBLEMS OF THE PUBLIC SECTOR IN THE CONTEXT OF MANAGER EMPLOYEE RELATIONSHIP

Samed ARI
Adalet Bakanlığı
samed.ari@adalet.gov.tr
ORCID: 0000-0002-9354-3092

Serdar Vural UYGUN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Kamu Yönetimi Bölümü
serdarvuraluygun@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6420-641X

ÖZ

Geliş Tarihi:

15.10.2023

Kabul Tarihi:

04.12.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Kamu Yöneticisi
Empati
Motivasyon
Psikolojik Testler

Keywords

Executive
Empathy
Motivation
Psychological Tests

Yönetim faaliyetlerinin istenilen şekilde devam edebilmesi için çalışanın örgüte uyumunun, performansının, verimliliğinin ve motivasyonunun idare tarafından dikkate alınması gerekmektedir. Çalışanı tanıyan, istek ve arzularını bilen yöneticinin çalışanın örgüt amaçlarına yönlendirebilmesi ve motivasyonunu yüksek tutarak verim alabilmesi bununla birlikte üretilen işin kalitesi ve başarısı, yöneticinin yönetsel yeterlilik, iletişim ve sosyal becerilerinden olan empati becerisiyle yakından ilişkilidir. Çalışmanın gerekçesi çalışanın motivasyonunu artırabilmek için yöneticinin sahip olması gereken empati düzeyi ile çalışan motivasyonu arasındaki ilişkinin kamu kurumlarında ortaya konulmasına ihtiyaç duyulmasıdır. Bu çalışmanın amacı, kamu yöneticisi empati düzeyinin çalışan motivasyonu üzerindeki etkisini belirlemektir. Bununla birlikte kamu sektöründe yönetici işe alım süreçlerinde adaylara psikolojik testler uygulamanın önemini ortaya koymak da amaçlanmaktadır. Araştırmada, değişkenlerin birbiriyle ilişkisinin olup olmadığını merak edilmesi nedeniyle ilişkisel araştırma modeli seçilmiş ve anket tekniği uygulanmıştır. Nevşehir'deki kamu kurumlarında yürütülen bu araştırmanın hipotezleri korelasyon ve regresyon analizi neticesinde kabul edilmektedir. Araştırma sonucunda yönetici empati düzeyi ile çalışan motivasyonu arasında güçlü, anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilerek yönetici empati düzeyinin çalışan motivasyonunun önemli bir açıklayıcısı, tahminicisi ve yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

In order for management activities to continue as desired, the employee's adaptation to the organization, performance, efficiency and motivation must be taken into account by the management. The ability of a manager who knows the employee and knows his wishes and desires to direct the employee to the goals of the organization and to obtain efficiency by keeping his motivation high, as well as the quality and success of the work produced, is closely related to the manager's managerial competence, communication and empathy skills, which are among his social skills. The reason for the study is that there is a need to reveal the relationship between the level of empathy that a manager should have and employee motivation in order to increase employee motivation. The purpose of this study is to determine the effect of public manager empathy level on employee motivation. In addition, it is also aimed to reveal the importance of applying psychological tests to candidates in managerial recruitment processes in the public sector. In the research, since it was wondered whether the variables were related to each other, the relational research model was chosen and the survey technique was applied. The hypotheses of this research conducted in public institutions in Nevşehir are accepted as a result of correlation and regression analysis. As a result of the research, a strong, significant and positive relationship was determined between the level of manager empathy and employee motivation, and it was determined that the level of manager empathy is an important explainer, predictor and predictor of employee motivation.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1376249>

Atıf/Cite as: Ari, S., & Uygun, S. V. (2023). Yönetici çalışan ilişkisi bağlamında kamu sektörünün motivasyonel sorunlarını aşmada bir çözüm önerisi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2561-2585.

¹ Bu çalışma Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Politikası ve İşletmeciliği Anabilim Dalı'nda ikinci yazarın danışmanlığında hazırlanan birinci yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

Yönetim biliminin doğuşunda klasik yönetim yaklaşımını biçimlendiren Taylor' un yönetim görüşleriyle çalışanın neredeyse bir makine gibi olduğu algısı, ardından gelen neoklasik yaklaşım yönetim anlayışlarıyla birlikte değişmiştir. Elton Mayo, McGregor ve Kurt Lewin gibi kuramcıların ileri sürdüğü neoklasik yönetim yaklaşımları, sosyoloji ve psikoloji biliminin sundukları yaklaşım ve açıklamalardan faydalanmıştır. Buna göre çalışanın artık sosyal bir varlık olduğu, çalışma ortamlarının da sosyal ortamlar olduğu ve çalışanların duygu ve düşünceleriyle birlikte psikososyal bir bütünlük arz eden sosyal bir varlık olduğu görüşleri yönetim biliminde paradigma haline gelmiş ve etkili olmuştur (Eren, 2020; Öztekin, 2010).

Bu noktadan sonra yönetim yaklaşımlarında bir örgütte çalışanın işe uyumu dikkate alındığı kadar çalışanlar arası ilişkiler ile çalışan ve yönetici arası ilişkiler de dikkate alınmak durumunda kalmıştır. O halde artık yönetim faaliyetlerinin örgüt için istenilen doğrultuda ilerleyebilmesi için sağlıklı bir çalışma ve iletişim ortamı içerisinde yönetici, iş göreni tanımak, duygu, düşünce ve görüşlerini dikkate almak zorundadır. Çalışanın beceri ve yeteneklerini, iş ile ilgili istek ve arzularını, çalışanın nasıl geliştirebileceğini, nasıl motive edilebileceğini ve sorun ve ihtiyaçlarının neler olabileceğini bilmek, örgüt amaçlarına ulaşmak için özellikle insan kaynağının rekabet avantajı sağlaması açısından önemli olduğu söylenebilir (Örnek, 2021; Uygun ve Bulut, 2010).

Yönetici sağlıklı ve etkin yönetim için astları ve varsa üstleriyle birlikte uyumlu çalışmayı başarmalıdır. Üstlerinden gelen işleri astlarının psikososyal durumlarına göre yorumlayıp dönüştürmeli ancak örgütün genel kültür, amaç ve hedeflerine aykırı düşmemelidir. Yöneticinin bir görevde astlarıyla uyumlu çalışabilmesinin ön şartlarından bir tanesi empatik anlayış temelinde etkili iletişim becerisini kullanarak görevini yerine getirmesi olarak ifade edilebilir. Çünkü yöneticinin bir sorumluluğu örgüt amaçlarına ulaşırken çalışanın verimliliğini, nitelik ve nicelik olarak belirli seviyede tutmak ve uyumlu bir çalışma atmosferi oluşturmaktır (İmrek, 2011; Morkoç, 2020).

Diğer yandan bir kurumda motivasyon, kurum başarısının artırmasıyla ve sunulan hizmetin kalitesiyle yakından ilgilidir. Ancak güdülemeyle ilgili sorunların en önemlisi çalışanları neyle ve nasıl motive edilebileceğinin muallak olmasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki çalışanın hangi yollarla motive edileceği yöneticiler tarafından bilinmemektedir (Karaman, 2019). Her çalışanın güdüleyicisi farklılık gösterebilmektedir ve çalışana özgü motivasyon kaynağının tespit edilebilmesi için empati burada en uygun araçlardan biridir (Eren, 2020).

Motivasyonun özünde çalışanın ihtiyaçları bulunmaktadır ve her bir insan farklı olduğundan çalışana uygun ihtiyacın saptanması ve bu ihtiyaçların doğru anlaşılması gerekmektedir. Her çalışanın isteğini ve ihtiyacını doğru anlayabilmek için empatik yaklaşımın etkili olabileceği söylenebilir (Küçükali, 2011). Bu doğrultuda yöneticide empati kavramının çalışabilmesi için psikoloji bilimine gereksinim duyulmaktadır.

Özel veya kamu kurum ve kuruluşlarının en verimli ve uyumlu çalışanı istihdam edebilmesi için geliştirilen görüşme ve adayın geçmiş (cv) gibi yöntemlerden başka bir diğeri de eleman seçiminde kullanılan ve psikoloji biliminin araçları olan psikometrik testlerdir. İşe uygun yönetici seçiminde kullanışlı bir araç olan yetenek, zekâ, ustalık, ilgi veya kişilik gibi testlerin kullanım yaygınlığı (bazı testler için) maliyeti nedeniyle üst düzey yöneticilerde daha çok görülmektedir (Eren, 2020; İmrek, 2011). İşe talip olan adayın, işe uygunluğuna ve becerilerine, verimliliğine ve yeterliliğine yönelik önemli öngörü ve veri sunma kabiliyeti olan bu testler, işe alım için önemli bir araçtır. Ancak işe alım sürecinde hem testin uygulanması hem sonuçların değerlendirilmesi hem başvuranın o günkü psikolojik ve ruhsal durumu, iş kaygısı veya herhangi bir nedenle farklı davranabileceği unutulmaması gerektiğinden psikometrik testlerin tek başına başvurulması gereken bir araç olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Bu itibarla testler, işe alım süreçlerinde başvuran hakkında bir fikir veya eğilim vermektedir (Çoban, 2008; Şen, 2008).

Literatürde Kılıç Aksoy (2016), Çetin, Giderler ve Güler (2017), Parlak (2018), Göncü Köse ve Metin (2019), Ulus ve Kerim (2020) ve Ertuğrul (2021) gibi araştırmacıların motivasyon ve liderlikle ilgili çalışmalarının çoğunda liderlik biçimi ve çalışan motivasyonu arasında bağlantı kurulmakta ve sonuçlandırılmaktadır. Öte yandan Özbek (2002), Hançer ve Tanrisevdi (2003), Akçay ve Akyüz (2014), Sergey, Boris ve Nadiaa (2019), Çelik, Özen ve Bağcı (2019), Yan, Hong, Lui ve Su (2019) ve Edlins (2019) gibi araştırmacılar özel sektör kurumları bağlamında empatinin çalışma hayatındaki önemini ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Yılmaz (2015) ise kamu kurumları örneğinde yönetici empati düzeyinin çalışan performansı üzerine etkisini incelemiştir. Bu çalışma bağlamında araştırmanın gerekçesi ise çalışanın motivasyonunu artırabilmek için yöneticinin sahip olması gereken empati düzeyi ile çalışan motivasyonu arasındaki ilişkinin kamu kurumlarında ortaya konulmasına ihtiyaç

duyulmasıdır. Bu nedenle genel anlamda liderlik biçimleri ile motivasyon ilişkisini araştıran çalışmalardan, özel sektörde motivasyonun önemini veren çalışmalardan ve hem metod olarak hem de konu edindiği değişkenleri açısından bu çalışma literatürdeki diğer çalışmalardan ayırt edici nitelikler taşımaktadır.

Araştırmada psikolojik testler içerisinde empati testi seçilmesinin nedeni, motivasyon artırıcı olumlu yönetici davranışlarından birisinin çalışanla empati kurmak olması veya çalışan motivasyonu üzerindeki muhtemel etkisidir. Empati düzeyini ölçen önemli psikometrik test araçlarından birisi ise Empati Düzeyi Belirleme Ölçeğidir. Başka bir ifadeyle yöneticilere uygulanacak olan empati testinin değeri, motivasyon artırıcı yönetici davranışının ortaya konulabilmesi açısından yüksek görülmektedir. Bu nedenle psikolojik testler içerisinde empatiyi ölçen ve kullanımı pratik bir ölçek kamu yöneticilerinde uygulanmak üzere seçilmiştir.

Bu çalışmada liderlik, yöneticilik, çalışan motivasyonu, psikometri ve empati kavramları ışığında yöneticilerin sahip olduğu empati düzeyi ile çalışan motivasyonu ilişkisi Nevşehir ili kamu sektörü parantezinde ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı çok yönlüdür. Esas amacı kamu yöneticisi empati düzeyinin çalışan motivasyonu üzerindeki etkisini belirlemektir. Yine bu çalışmanın bir diğer amacı, yönetim bilimlerinde sıkça konu edinen motivasyon kavramının empati ile ilişkisini belirleyerek alana katkı sağlamak, kamu yönetimine empati pratiğini aktarmak ve empati kavramı ile psikolojik testlerin kamu yönetimi biliminde uygulamaya dönük araştırmalara dâhil edilmesinde diğer araştırmacılara kaynak olmak amaçlanmaktadır. Bununla birlikte kamu sektörü yöneticisi işe alım süreçlerinde adaylara psikolojik testler yapılmasının önemini ortaya koymak da amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın kamu sektöründe yöneticinin işe alım süreçlerinde dikkat edilen kıstasların güçlenmesi ve çeşitlenmesi açısından alana katkıda bulunması beklenmektedir. Diğer yandan çalışmanın psikometrik testlerin kamu yönetimi alanında uygulanmasıyla yönetim psikolojisi alanına katkı yaptığı düşünülmektedir. Ayrıca yöneticilerde diğer psikometrik ölçümlerin yapılması suretiyle yönetici çalışan ilişkisinin psikososyal beceri boyutuyla ortaya konulmasına dair yapılacak diğer çalışmalara ışık tutabilir. Bu anlamda yöneticinin veya çalışanın temel dürtü düzeyi, kişilerarası iletişim beceri düzeyi, paranoya düzeyi, depresyon düzeyi, takıntı (obsesif kompulsif) düzeyi, kaygı durumu, stres düzeyi ve kişilik tipi gibi ölçülebilir psikolojik durum ve niteliklerinin sağlıklı ve istendik yönetime etkisi ve çalışan motivasyonu, performansı, örgütsel bağlılığı, aidiyet hissi gibi birçok değişken üzerine etkisini inceleyen araştırmalara fikir vermesi ve yol açması beklenmektedir.

Yönetim, Yönetici ve Liderlik Kavramları

Yönetim kavramı diğer birçok kavram gibi farklı açılardan tanımlanabilen bir kavramdır. Yönetim; genel anlamı, siyaset, örgüt ve devlet olgusu açısından anlamı, bilim dallarının kavrama bakış açıları ve hatta hayvan gibi diğer canlılar ile makineler yönünden de farklı yaklaşımları bulunan bir kavramdır. Yönetim, kelime anlamı olarak bir şeyin yolunda gidebilmesi için kontrolü ve yetkiyi ele almayı ifade etmektedir. Dolayısıyla yönetimin ve yöneticinin faaliyetleri, sonuçlara ulaşabilmek için kontrolü ve yetkiyi kapsamaktadır (Hughes, 2014).

Yönetim, “amaçların etkili ve verimli bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için bir insan grubunda işbirliği sağlamaya yönelik çalışmaların tümünü kapsar. Yönetim, bir organizasyonun belli hedeflere ulaşacak şekilde, faaliyetlerinin planlanması, organize edilmesi sorumluluğunu kapsayan sosyal bir sistemdir” (İmrek, 2011). Hedeflenen temel amaçlara ulaşabilmek için gerekli olan mekanik ve dinamik yönetim işlevlerinin uygulanması ve uygulatılması ise organizasyonun karar mercii olan yönetici sorumluluğundadır.

Hodgkinson (2008) yöneticiyi, -hierarchy ast üst ilişkisi içerisinde olmak üzere- altında çalışanları belli bir amaca yönelten ve çalışma alanında iletişim ortamı oluşturan, çalışanları denetleyerek yönetim görevini yerine getiren çalışan olarak tanımlamaktadır. Yönetim faaliyetinin yürütücüsü yöneticidir ve yönetici, planlama, organize etme, uygulama, koordinasyon sağlama, denetim veya kontrol etme gibi yönetim işlevlerinin tümünde aktif olan ve bu işlevlerin yürütülmesi ve yönetilmesi sorumluluğunu alan üst veya orta düzey çalışandır. Yönetici, bir kurum veya kuruluşta veyahut bir işletmede kaynakların en etkili ve verimli bir şekilde kullanılmasını sağlayan ve örgütü temsil eden görevlidir (Akdemir vd., 2022).

Yöneticinin amacı bir örgütün varlığını ve refahını sürdürmek olup neredeyse örgütün beyni gibi çalışmaktadır. Dolayısıyla örgütün amacı yöneticinin amacıdır denilebilir. Bu amaca ulaşabilmek için bir kurumun hedefleri hakkında tahminde bulunma, hedeflere ulaşmak için planlama yapma, planın yürütülmesi için organize etme ve

uygulatma, hedeflere ulaşım durumunu gözden geçirmek için ise kontrol etme faaliyetlerinin başında durmak (Mücevher ve Erdem, 2019) eylemler yöneticinin amacı ve önemi hakkında ipucu vermektedir.

“Çalışanların örgütsel amaçlara doğru yönlendirilmesi” olan yöneltme işlevi, çalışanları motive etme ve işin nasıl yapılacağı belki de liderlik tipi olarak nasıl davranılacağı hususlarını kapsamaktadır (Dögerlioğlu, 2015).

Lider kavramı ise benzer anlamları çağrışırsa da yönetici kavramından farklı anlama sahiptir. Lider, bir amaca doğru, insanları peşinden sürükleyen kişidir. Liderliğin köklerinde ustalık ve empati bulunmaktadır. “*Lider grup üyesi olan ancak; örgütlenme, planlama, ikna etme ve harekete geçirme gibi bir takım yetenekleri olan bir kimsedir*” (Eren, 2020).

Liderlik tipleri ise yönetim bilimi literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Liderler tutumlarının destekleyici, katılımcı, babacan, otoriter ve demokratik tutumlar olması, iş odaklı veya insan ilişkiler odaklı olması, çalışanların durumuna ve görevin gereklerine göre yaklaşım sergilenmesi, çalışma ortamının iklimine göre lider tiplerinin söz konusu edilmesi, liderin yetki, kontrol ve gücüne göre çalışana yaklaşılması ve hatta türü kendisine has (güçlü hükümdarlar, devlet adamları gibi) lider tipleri, sivil toplum örgütlerinde görülen hizmet eden lider tipleri, son zamanlarda görülen mütevazı (Apple, Microsoft, Meta, SpaceX gibi şirketlerin) lider tipleri gibi konular liderlik literatürünü çeşitlendirmektedir (Dögerlioğlu, 2015; Küçükali, 2011).

Yapılan çalışmaların ortaya koyduğu birçok farklı liderlik modelinin literatürde var olması ise Ralph M. Stogdill’den doğrudan aktaran Küçükali’nin (2011), “*ne kadar kişi varsa o sayıda liderlik tanımı vardır*” ifadesine uygun düştüğü şeklinde ifade edilebilir.

Yönetim faaliyetleri icra edilirken çalışan dinamiklerinin de bu faaliyetlerin yürütülmesinde dikkate alınması gerektiği ifade edilebileceğinden çalışan motivasyonu kavramı bu noktada ele alınması gereken bir husustur.

Motivasyon Kavramı ve Önemi

Motivasyon; güdüleme, etkileme ve yönlendirme gibi eş anlamlı kelimelerle literatürde ele alınan bir kavramdır. İnsanların amaçları için maddi ve manevi güçleriyle harekete geçirilmesi anlamına gelmektedir (Öztekin, 2010). Latince hareket, harekete geçirmek ve geçmek anlamına gelen motivasyon kelimesinin kökeni ‘movere’, ‘motum’ kelimelerinden gelmektedir. Türkçe’de eş anlamları olarak gayret, heves, canın çekmesi ve hırs gibi kelimeler de motivasyona işaret etmektedir. Ancak yönetim ve psikoloji biliminde davranışın açıklaması olan içten gelen bir dürtü ve güdü olarak ifade edilmektedir (Eren, 2020; Karaman, 2019).

Örgütsel motivasyon ise “*bir amaç için bir araya gelen insanların, ortak amaçlarını gerçekleştirmek için birlikte yönlendirilmesi, koordine edilmesi, uyumlu, dayanışmacı, paylaşımcı ve katılımcı bir ortamın oluşturulması için gösterilen çabaların tümünü*” (Öztekin, 2010) olarak ifade edilebilir.

Yönetim bilimi tarihinde, bir çalışanı motive edebilme, performans ve verimini artırabilme hususunda çalışanları ekonomik ve mekanik varlıklar gibi algılayan klasik yaklaşımın görüşleri; işin o kadar da basit olmadığını gösteren neoklasik kuramcılarının ileri sürdüğü tezlerle birlikte değişmiştir (Küçükali, 2011; Türengül, 2005).

Klasik yönetim yaklaşımlarıyla bu ilk “havuç ve sopa” görüşleri, parça başı ücret gibi uygulamaları tetiklemiş ve çalışanların maddi dışsal (ücret, izin gibi) unsurlarla güdülenebileceğini savunmuşlardır. Ancak günümüzde bir örgütte özellikle hizmet sektöründe faaliyet yürüten örgütlerde, rekabet üstünlüğü sağlayabilmek için firmalar iç çevre unsurlarına yönelmişler ve insan kaynağı ile üstünlük elde edebileceğini fark etmişlerdir. Hal böyle olunca yönetim bilimi çalışmalarında insanın beden işçiliğinden ziyade beyin emeği önem kazanmış ve örgütler amaçlarına ulaşabilmek için maaş zammı veya primler gibi güdüleyicilerden ziyade manevi güdüleyiciler üzerine yoğunlaşmışlardır. Artık örgüt amaçlarına ulaşılabilmesi için çalışanın sosyal bir varlık olduğu ve çalışma ortamının da sosyal bir alan olduğu fark edilerek çalışan ihtiyaçlarının anlaşılması gerektiği neticesine ulaşılmıştır (Mücevher ve Erdem, 2019; Şahin, 2004).

Özel veya kamu kurum ve kuruluşu olsun fark etmeksizin bir çalışanın motivasyonunun yüksek tutulması; çalışanların performansı, morali, neşesi ve olumlu düşüncüsü ile ortaya çıkan ürünün kalitesi açısından önem taşımaktadır (Dögerlioğlu, 2015).

Çalışanların örgüt amacına yöneltilmesi, örgüt amaçları doğrultusunda beceri ve enerjilerinin tam kullanılabilmesi için motivasyon, yönetim açısından oldukça önemlidir. Çünkü motivasyon, çalışanı amaca odaklamayı sağlayan en önemli ve temel yönetim materyalidir. Neticede çalışanın karşılanan beklenti ve ihtiyaçları ile iş yapma kapasitesi arasında yakın bağlantı bulunmaktadır (Topaçlı, 2022).

Pfeffer ise çalışmalarında işletmelerin başarısı ve verimliliği için en önemli unsurunu insan olarak görmekte ve bireysel motivasyonun önemini işlemektedir (Livvarçin ve Kurt, 2012). Örgütün başarısı ve hedeflerini tutturabilmesi nitelikli çalışanların varlığı ve bu çalışanlardaki motivasyonun sürekliliği ile yakından ilgilidir (Saygılı, 2018). Çalışanlarda tümcül motivasyon sağlamanın yanında her bir çalışanda bireysel motivasyon sağlamanın mümkün olabilmesi, çalışanların her birinin duygu ve düşünce dünyasının anlaşılması yolundan geçmektedir. Davranışlarının altında yatan duygu ve düşüncelerin yönetici tarafından doğru anlaşılması motivasyon araçlarının da doğru seçilmesine katkı sunmaktadır. Bireyin hangi motivasyon aracından etkilendiğinin tespit edilmesi aynı zamanda birey – örgüt uyumuna da destek vermektedir (Yavuz ve Akgemci, 2021).

Çalışanlarda motivasyon oluşturulabilmesi için öncelikle onların ihtiyacının tespit edilmesi gerekmektedir. Farklı farklı ihtiyaçlar ve farklı ihtiyaç düzeylerinde olan çalışanların neye ihtiyaç duyduklarının ve ne kadar ihtiyaç duyduklarının (şiddetinin) tespiti için yöneticinin çalışanı dinlemesi ve anlaması gerekmektedir. Bu da yöneticinin empati kurabilme becerisiyle ilgili olmaktadır. Çünkü bir anlamda empati, davranışlardaki motivasyonu ve dengesizliği anlamaktır (Şahin, 2004). Örneğin bir çalışan kendisine verilen bir görevin değiştirilmesini veya görev yaptığı birimin/büronun değiştirilmesini talep ettiğinde yöneticinin bu talebin çalışandaki değişim ihtiyacı ile ilgili olduğunu anlaması gerekmektedir. Bu tarz bir ihtiyacın istenildiği şekilde giderilmesiyle çalışanın motivasyonunun artabileceği ön görülebilir. Ancak çalışana empatik düşünce ile yaklaşabilen bir yönetici, motivasyondaki bu detayları fark edebilmekte ve motivasyon için gereğini yapabilmektedir (Küçükali, 2011).

Empati Kavramı ve Önemi

Yönetim bilimlerinde klasik yönetim yaklaşımlarının ardından gelen neoklasik yönetim kuramlarıyla birlikte çalışan, mekanik bir varlık yerine duygu, düşünce, istek, arzu ve ihtiyaçları olan psikososyal bir varlık olarak ele alınmıştır (Başaran, 2019; Eren, 2020). Böylece çalışanın duygusal, psikolojik ve sosyal yönü ağırlık kazanarak çalışanın anlaşılması hissi de önem arz etmiştir. Sosyal bir varlık olan çalışanın anlaşılması hissini çalışmaya müsait olan kavram ise empatidir.

Yunanca kökenli ‘empathia’ kelimesinden gelen empati, etimolojik olarak ‘içinde hissetme’ demektir. Kelimenin kökenine dair bir başka açıklama ise Almanca olan ‘einfühlung’ kelimesidir. Kelime, Almanca’ da bir başkasının yerine geçebilme yeteneği anlamına gelmektedir. Terim, ilk olarak 1897 yılında Theodore Lipps tarafından kullanılmıştır (Dökmen, 2016; Ersoy ve Köşger, 2016). Empati kelimesinin Türkçe eş anlamlı kelimesi duygudaşlık veya eş duyumdur. Bu anlamda Türkçe eş anlamlısının da orijinal anlamı yakaladığını görebilmekteyiz. Empati Türk kültüründe “diğerkâmlık” olarak da ifade edilebilmektedir (Kılınç, 2021; Tarhan, 2017).

Empati günümüzde Carl Rogers’ın tanımladığı biçimde kullanılmaktadır (Büyükcebeci, 2017). Rogers empatiyi, “*bir kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi süreci*” olarak tanımlamaktadır (Dökmen, 2016; Ersoy ve Köşger, 2016; Kılınç, 2021; Tarhan, 2017). Bu durumda Lipps’in empati tanımıyla günümüzde kullanılan empati tanımının paralel olduğu ifade edilebilir (Elcil, 2010). Diğer yandan empati tanımının ilk Carl Rogers tarafından yapıldığını ifade eden akademisyenler de bulunmaktadır (Tarhan, 2017; Yıldırım, 2005).

İnsanın diğerleriyle kurduğu ilişki ve etkileşimde yakınlaşmak, mutlu olmak, uzlaşmak, uyuşmak ve çatışmadan kaçınmak için empatik anlayış gerekmektedir. Empati kurabilme becerisi genel anlamda önemli bir sosyal beceridir. Bu beceriyi geliştirerek yeterince kullanmanın birçok ikili sosyal sorunu çözüme ve uzlaşmada faydalı olacağını iddia etmek yanlış olmasa gerektir (Büyükcebeci, 2017).

Empati kavramının psikoterapi ve sosyal psikoloji gibi alanlarda insan ilişkilerini ve sorunlarını anlamada ve çatışmaları çözüme önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Sorunlu etkileşimlerin azaltılması için empati etkili bir çözüm yoludur. Empati bu anlamda birçok psikolojik ve sosyolojik sorunun çözümünde merkezi önemi olan bir kavramdır. Gerek psikolojik boyutuyla hasta-danışan ilişkisi olsun gerek sosyolojik boyutuyla gruplar arası ve toplum ilişkileri olsun, gerek yönetim boyutuyla yönetici-çalışan ilişkisi olsun sorunlu ve çatışma doğurabilecek ilişkilerin aşılması ve bireylerde anlaşıldığı hissi uyandırarak mutluluğun temin edilmesinin bir yolu empatiden geçmektedir (Büyükcebeci, 2017; Özbek, 2002).

Yönetim ve motivasyon açısından da empatinin önemi bulunmaktadır. Empati kurma becerisi, çalışanları bilişsel ve duygusal boyutta okumayı sağlayan bir beceridir. Çalışma ortamında kimin kimi desteklediği, kimin neye karşı durduğu, kimin ne düşündüğü ve nasıl davrandığı empatik ilgi ile netlik kazanmaktadır. Çalışanlar arasında informal grupların tespiti ve çalışanlar arası gizli çatışmaları görmenin anahtarı empatidir. Empati, çalışanların yöneticiye veya yönetime olan tepkilerini anlamaya yardımcı olmaktadır (McKee, 2019). Empati ile yönetici kendi dünyasının dışına çıkabilmekte ve çalışan sorunlarını onların penceresinden görebilmektedir.

Goleman, bir yöneticinin iş yerinde kendisinin ve çalışanlarının duygularını doğru yönetmesinin çalışanın verimlilik, moral ve motivasyon düzeyiyle ilgili olduğunu savunmaktadır. Kendisi de dâhil çalışanlarının duygularını doğru anlayamayan yöneticinin yönetimde başarısız olacağı ifade edilmektedir (Livvarçin ve Kurt, 2012). Bu nedenle yöneticinin moral, motivasyon ve verimlilik açısından en önemli becerileri/görevleri arasında çalışanı doğru anlama ve duygularını doğru yönetme becerisi olduğu söylenebilir.

Empati, çalışan ve yönetici ilişkilerindeki muhtemel sorunların en az seviyeye çekilebilmesi için gerekli bir ögedir. Yapılan araştırmalarda empati ile başlayan ilişkilerin daha başarılı olduğu tespit edilmiştir (Rutsch, 2019). Bir yöneticiye düşen mühim görev çalışanın en üst düzey faydasını ortaya çıkararak çalışanı iyi tanımak ve bilmektir. Çalışanın maksimum fayda sağlayıcısını bulabilmek için empati kurulması önemli yönetsel ve iletişimsel becerilerden bir tanesidir (Sönmez, 2017).

Yöneticinin empatik eğilimini ölçümleyerek bir dizi veri sunabilen ve bu veriler üzerinden değerlendirmeler yapmaya imkân veren araçlar ise psikoloji biliminin katkısı olan psikolojik testlerdir.

Yöneticilere Uygulanabilecek Psikolojik Testler

Psikoloji biliminde, insan sorunlarının tespiti ve çözümü için en büyük katkısı psikolojik testler vermiştir denilebilir. Psikolojide testlere olan bu ilgi 1800' lü yılların sonlarında başlamakta ve Birinci Dünya Savaşı sırası ve sonrasında özellikle zekâ testlerinin kullanımına ilginin büyük olduğu görülmektedir. Birçok amaç için birçok test çeşidi yapılandırılmak suretiyle bu ilginin ürünleri somutlaşmıştır. Pek tabii bilimsel devrim paradigması doğrultusunda her yenilik ve değişimde olduğu gibi alana getirilen bu yeni yaklaşımlar ilk zamanlar geleneksel görüşler tarafından öncelikle ret dönemini ardından testlere aşırı ilgi ve abartı dönemini sonrasında ise amaca yönelik test uygunluğu seçimi/eleştirel dönemini yaşamıştır denilebilir (Morgan, 1995; Özgüven, 2020).

Psikometri kavramı psikoloji biliminin geliştirdiği bir kavramdır. Kavram, davranışların altında yatan psikolojik unsurların ölçümlendiği testlerin geliştirilmesi için temeldir ve ölçme tarzının performansını tanımlamak için kullanılmaktadır. Psikometrik testler, çeşitli beceri ve tutumların metrik olarak ortaya konulması için uygulanan testlerdir (Güleç, 2009).

Psikolojik testler, ölçüm yaptıkları için nihayetinde teşhis/tanı koymak gibi pratik ihtiyaçların neticesinde meydana gelmekte ve normal olan davranışın anormal olandan ayırt edilmesini ölçüm yoluyla sağlayarak; diğer bir ifadeyle metrik değerler haline getirerek sağaltım (terapi) ve teşhis/tanı aşamalarını kolaylaştırmaktadır. Bu itibarla psikolojik testler, psikolojide psikometri alt disiplininin içeriğini doldururken (Güleç, 2009; Özgüven, 2020; Yelboğa, 2008) yönetim, sosyoloji ve eğitim gibi bilimlerde araç olarak da kullanılabilir.

Psikolojik testler, insan davranışlarını ve bu davranışların bireysel farklılıklarıyla doğasını, kişilerin psikolojik ve kişilik özelliklerini, biyolojik ve kültürel kaynaklı davranış farklılıklarını, eğitim ve motivasyon çerçevesinde kişiye istendik davranışlar kazandırma yöntemlerinin etkilerini ölçmede, araştırmada ve bilgi toplamada araç olarak kullanılmaktadır (Erkek Doğan, 2004; Özgüven, 2020). O halde psikolojik testler, kişilik ve davranış örüntülerinin tespiti ve değerlendirilmesi için kullanılan testlerdir.

Psikolojik testler, aynı zamanda işletmelerde insan kaynakları birimi tarafından iş gören seçiminde uygulanan psikoteknik personel seçimi yöntemi için bir araçtır. Bu anlamda psikolojik testler işletmelerde; personel seçimi, personele uygun görev dağılımı, personelin göreve atanması ve yükselmesi, personele verilen eğitimin değerlendirilmesi, iş kazalarının önlenmesi, motivasyonun artırılması ve örgüt içi ilişkilerin düzenlenmesi amacıyla psikososyal servis çalışmalarında kullanım amacı bulunmaktadır (Günay ve Çarıkcı, 2019; Özcan, 2006).

Yönetim disiplininde ise çalışan-örgüt ve çalışan-çalışan uyumunu sağlamak suretiyle örgüt verimliliğini artırmak ve iş doyumunu artırmak için kullanım amacı bulunmaktadır. Bu doğrultuda testlerin işe doğru personel seçiminde,

verimliliği artırmada, sorunları doğru teşhis etmede, insanları doğru güdüleme ve yönlendirmede yardımcı olma işlevi bulunmaktadır (Şen, 2008).

Bu avantajlarla birlikte testlerin dezavantajları da bulunmaktadır. Psikolojik testlerin ölçtüğü niteliklerin sayısal hale getirilmesi mümkün olmakla birlikte sonuçlar, hatasız olmayabilir. Testler, ölçülen niteliğin belirli ve sınırlı bir yönünü ölçmektedir niteliğin çok yönlü ölçemezler. Ölçek neticesinde niteliğin seviyesine dair bir puan elde edilmekle birlikte ölçek, maddelerin nedenlerini açıklamamaktadır. Diğer yandan kişinin almış olduğu puan, kişinin başka koşullarda neler yapabileceğini göstermemektedir ancak yordamak için fikir ve ipucu vermektedir. Bu anlamda test sonuçları, kesin ve karar anlamı taşımamaktadırlar (Özgülven, 2020; Şen, 2008).

Psikolojik Testlerin Sınıflandırılması

İnsanın hangi tür özelliğinin ölçüleceği ve nasıl ölçüleceği (bireysel veya grup gibi) ayrıca hangi malzemeyle ölçüleceği (kalem-kâğıt veya alet) unsurları psikolojik testleri çeşitlendirmektedir (Çoban, 2008; Günay ve Çarıkcı, 2019; Özcan, 2006). Testlerin sınıflandırmasının performans, süreç, sözel, yaratıcılık, psikomotor gibi çeşitli ölçülere göre yapıldığı da psikometri disiplininde görülmektedir. Psikolojide çeşitlenen psikolojik testler, hazırlama amacı ve ölçmek istediği niteliğe göre genel olarak başarı, yetenek ve kişilik testleri olsa da psikoloji bilimi yetenek ve kişilik testlerine daha fazla odaklanmaktadır. Başarı testleri ise genelde çocukların eğitimini konu alan ve eğitimcilerin ilgilendiği test türüdür (Erkek Doğan, 2004; Morgan, 1995).

Bireysel zekâ testleri, grup zekâ ölçekleri, gelişim ölçekleri, yetenek ve beceri testleri, güç ve hız testleri, eğitim testleri, mesleki testler, psikomotor ve klinik testler, kişilik ölçek ve envanterleri, projektif testler, ilgi testleri ve tutum testleri olmak üzere çeşitli temel insan ihtiyaçlarından doğmuş olan psikolojik testlerin sadece Türkçe'ye çevrilmiş olanlarının sayısı yaklaşık 300 adet civarında olmakla birlikte (Erkek Doğan, 2004; Güneri, 2017; Özgülven, 2020) daha çevirisi yapılmamış birçok psikolojik test dünyada kullanılmaktadır. Bunun yanında çeviriden hariç Türkçe literatürde Ziya Selçuk, Füsün Akkoyun, Haluk Yavuzer, Gündüz Vassaf, Remzi Öncül ve Üstün Dökmen gibi araştırmacılar tarafından üretilen psikolojik testler de bulunmaktadır (Özgülven, 2020). Bu nedenle bu araştırmada, yukarıda kategori olarak ifade edilen yüzlerce psikolojik testten; yöneticinin liderlik ve sosyal becerilerini etkileyebileceği varsayılan niteliklere ait psikolojik testler literatürden sınırlandırılarak seçilmekte ve aktarılmaktadır.

Yetenek Testleri. Yetenek testleri, bireyin neyi iyi yaptığını ölçmekten çok neleri iyi yapabileceğini ölçen testlerdir. Bu testler kişinin neleri iyi yapabileceğini ortaya koymak suretiyle varsayımda bulunmaktadır. Yetenek testleri, kişinin spesifik bir becerisini ortaya çıkaran ve ölçümleyen testlerdir. Bir görev için uygun becerilerin olup olmadığını ölçen bu testler, akademik (zihinsel) ve mesleki veya bedensel yetenek testleri olarak iki bölümde incelenebilmektedir (Çoban, 2008; Günay ve Çarıkcı, 2019; Karaduman, 2022; Morgan, 1995; Özcan, 2006).

Kişilik Testleri. Kişilik testleri, kişinin alışageldiği ve normal olarak kabul ettiği davranışları ve tutumları bulmayı amaçlamaktadır. Hangi davranış ne kadar sıklıkla sergilendiğini ortaya koymaktan ziyade bu testler, tipik olarak sergilenen davranışları bulmayı amaçlamaktadır (Morgan, 1995).

Psikolojik testler, bu genel kullanımın yanında yönetim disiplininin insan kaynakları boyutunda işe uygun adayın seçilmesi konusunda yardımcı olabilecek kapasiteye de sahiptirler. Mesleki başarının kişilik ile arasında bulunan güçlü bağlantısı, özellikle orta ve üst kademelerde çalışacak iş görenlerin seçiminde kişilik testlerin önemini artırmaktadır. Bir insanın ayırt edici özel niteliklerini veya davranışlarını belirleyen öğeleri kişilik testleri ölçmektedir (Çoban, 2008; Özcan, 2006). Bireyin iş ile uyumu örgütlerde önem arz etmektedir ve işin niteliğine göre çalışanda; sabır, muhakeme, zekâ ve beceri gibi özel şartlar gerektirebilmektedir. Bu ve benzeri özel şartlar aynı zamanda birer kişilik özelliğidir. Bu tarz becerileri kişilik testleri ile ölçmek mümkün olmaktadır (Şen, 2008). Özellikle kişilik testleri, yöneticinin yapacağı işin yöneticinin kişilik ve karakterine, yönetici yetenek ve becerilerine daha çok dayalı olması nedeniyle yönetici seçimi ve atamasında yaygın kullanım alanı bulmaktadır. Yöneticilerin yönetim görevine layık nitelikli adaylar arasından seçilmesi ise işletmelere değer ve başarı katmaktadır (Günay ve Çarıkcı, 2019).

Araştırmanın Yöntemi

Bu bölümde literatürde ulaşılan ve açıklanan ipuçlarından hareketle, yöneticilere uygulanabilecek psikometrik testler içerisinde Empati Düzeyi Belirleme Ölçeği (EDBÖ) seçilerek yönetici empati düzeyinin çalışan motivasyonu üzerine etkisi ve ilişkisi araştırılmaktadır. Araştırmada psikolojik testler içerisinde empati testi seçilmesinin nedeni, motivasyon artırıcı olumlu yönetici davranışlarından birisinin çalışanla empati kurmak olması veya çalışan motivasyonu üzerindeki muhtemel etkisidir. Empati düzeyini ölçen önemli psikolojik test araçlarından birisi ise EDBÖ'dür.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmayla yönetim bilimlerinde sıkça konu edinen motivasyon kavramının empati ile ilişkisini belirleyerek alana katkı sağlamak, kamu yönetimine empati pratiğini aktarmak ve empati kavramı ile psikolojik testlerin kamu yönetimi biliminde uygulamaya dönük araştırmalara dâhil edilmesinde diğer araştırmacılara kaynak olmak ve farklı araştırmalara yol açmak amaçlanmaktadır.

Yine bu çalışmanın bir diğer amacı, kamu yöneticisi empati düzeyinin çalışan motivasyonu üzerindeki etkisini belirlemektir. Bununla birlikte kamu sektörü yöneticisi işe alım süreçlerinde adaylara psikolojik testler yapılmasının önemini ortaya koymak da amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada kamu sektöründe yönetici ve çalışan arasındaki ilişki empati ve motivasyon kavramları merkezinde ele almakta ve çalışan motivasyonunun artırılması ile psikometrik ölçümler yoluyla yöneticinin empati seviyesinin ilişkisini ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla kamuya yönetici atama ön süreçlerinde aday yöneticilere, alım kısıtları itibarıyla psikolojik testler yapılmasının gerekliliği çalışan motivasyonunun artırılması örneği üzerinden vurgulanmaktadır. Bu anlamda çalışma, kamu sektöründe yöneticinin işe alım süreçlerinde dikkat edilen kısıtların güçlenmesi ve çeşitlenmesi açısından alana katkıda bulunmaktadır. Diğer yandan bu çalışma, psikolojik testlerin kamu yönetimi alanında uygulanmasıyla yönetim psikolojisi alanına katkı yapmaktadır.

Ayrıca yöneticilerde diğer psikometrik ölçümlerin yapılması suretiyle yönetici çalışan ilişkisinin psikososyal beceri boyutuyla ortaya konulmasına dair yapılacak diğer çalışmalara ışık tutmaktadır. Bu anlamda yöneticinin veya çalışanın temel dürtü düzeyi, kişilerarası iletişim beceri düzeyi, paranoya düzeyi, depresyon düzeyi, takıntı (obsesif kompulsif) düzeyi, kaygı durumu, stres düzeyi ve kişilik tipi gibi ölçülebilir psikolojik durum ve niteliklerinin sağlıklı ve istendik yönetime etkisi ve çalışan motivasyonu, performansı, örgütsel bağlılığı, aidiyet hissi gibi birçok değişken üzerine etkisini inceleyen araştırmalara fikir vermesi ve yol açması beklenmektedir.

Metodoloji

Bu araştırma, nicel araştırma yöntemine uygun olan ilişkisel araştırma modeli ile kurgulanmıştır. Araştırmada, değişkenlerin birbiriyle ilişkisinin olup olmadığının merak edilmesi, ilişki varsa bu ilişkinin yönü ve miktarının incelenecek olması nedeniyle ilişkisel araştırma modeli seçilmiştir. İlişkisel araştırma modeline göre birden fazla değişken arasında ilişki, etki ve fark istatistiksel biçimde ortaya konulabilmektedir (Aslan, 2018). Yönetici empati düzeyinin çalışan motivasyonu üzerinde etkisini belirlemek amacıyla nicel araştırma yöntemi kapsamında anket tekniği kullanılmıştır.

Toplanan verilerin analizinde; tanımlayıcı istatistikler kullanılmış ve korelasyon analizli ile regresyon analizi yoluyla hipotezler sınanmıştır. Çalışmada hipotez testinde anlamlılık düzeyi ise $\alpha \leq 0.05$ olarak belirlenmiştir (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2019).

Yönetici pozisyonunda bulunan 60 katılımcının empati düzeyinin belirlenebilmesi için EDBÖ; üst, orta veya alt düzey yöneticilere uygulanmıştır. Yöneticilerin emri altında çalışan 208 astın motivasyon düzeyini belirlemek içinse motivasyon ölçeği uygulanmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma araştırmacının maddi ve zaman imkânlarının sınırlılığı nedeniyle Nevşehir Merkez ilçesinde bakanlık düzeyinde merkez teşkilatı bulunan Merkez ilçe kamu kurumları ile sınırlandırılmıştır.

Araştırma; demografik bilgi formu, EDBÖ ve motivasyon ölçeği olmak üzere veri toplama araçlarıyla elde edilen verilerle sınırlıdır.

Bir araştırmada örneklem büyüklüğünün her ne kadar ölçekteki madde sayısının en az beş katı olması bilimsel bir çalışma açısından uygun görülse de (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2019) araştırmada EDBÖ için 60 katılımcı sayısının üzerine çıkılmamasında kamudaki hiyerarşik yapılanma neticesinde katılımcı sayısının az olması ve araştırmaya katılmayı kabul etmeyen yöneticilerin tercihleri etkili olduğundan EDBÖ' nün uygulandığı örneklem açısından sınırlılık hâsıl olmuştur.

Araştırma Hipotezleri

Araştırmanın hipotezleri H_1 ve H_2 olarak belirlenmiştir.

H_1 : Yönetici empati düzeyi ile çalışan motivasyonu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_2 : Yönetici empati düzeyi ile çalışan motivasyonu arasında etkili ve güçlü bir ilişki vardır.

Evren ve Örneklem

Araştırmada ilgili değişkenler arası ilişkiyi belirleyebilmek için örnekleme yöntemi olarak rastlantısal/olasılıklı örneklem tercih edilmiştir. Bu yöntemle göre araştırmacı örneklemin sadece evrene göre sınırlılıklarını veya çerçevesini belirtmekte ve bu sınırlar içerisinde kalan örnekler eşit seçilme şansına sahip olarak rastgele seçilmektedir (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2019).

Araştırmanın evrenini bakanlık düzeyinde merkezi teşkilatı bulunan ancak ilde Nevşehir Valiliği' ne bağlı kamu kurumlarında üst/orta/alt düzey yöneticiler ve yönetici astı olan kamu çalışanları oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise Merkez ilçedeki kamu kurumlarından seçilen üst/orta/alt düzey yönetici ile birlikte yöneticinin astı çalışanlar oluşturmaktadır. Bu doğrultuda araştırma, kamu kurumlarında çalışan 60 yönetici ve yönetici astı olan 208 çalışan üzerinde gerçekleştirilmiştir. Nihayetinde yönetici ve ast memur olmak üzere toplam 268 kişi araştırmaya dâhil olmuştur.

Araştırmada Kullanılan Ölçüm Araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak anket soru formları kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket formları; bütün katılımcılar için uygulanan ve ölçeklere gömülü tasarlanan demografik bilgi soru formu, katılımcıları sadece üst/orta/alt düzey yönetici olan ve yönetici empati düzeyini ölçen EDBÖ ve yine yöneticinin astı olan ve sadece ast çalışanlara uygulanmak için seçilen motivasyon ölçeğidir.

2004 yılında Lawrence ve arkadaşları tarafından geliştirilen EDBÖ' nün Türkçe uyarlaması ve geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları 2015 yılında Kaya ve Çolakoğlu tarafından yapılmıştır. Ölçeğin orijinalinde 20'si çeldirici olan 60 madde ve üç boyut bulunmaktayken, uyarlama çalışmalarında sosyal beceriler (4 madde), duygusal tepki (4 madde) ve bilişsel empati (5 madde) boyutları olmak üzere orijinale uygun üç alt boyut tespit edilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliliği için yapılan faktör analizlerinde sosyal beceri alt boyutunun AFA değeri 0.64, DFA değeri 0.61; duygusal tepki alt boyutunun AFA değeri 0.71, DFA değeri 0.75 ve bilişsel tepki alt boyutunun AFA ve DFA değeri 0.74 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin genel güvenilirlik katsayılarının ise AFA için 0.78, DFA için 0.86 olduğu görülmüştür. Ancak uyarlama işleminde açıklayıcı faktör analiziyle ölçeğin 13 maddeden oluştuğu görülmüştür. Beşli likert tipinde inşa edilen ölçek, empatiyi sosyalleşme anlayışı çerçevesinde ölçmektedir (Güneri, 2017; Kaya ve Çolakoğlu, 2015; Lawrence vd., 2004). Ölçeğin maddeleri kesinlikle katılmıyorum, kısmen katılmıyorum, kararsızım, kısmen katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum biçiminde derecelendirilmektedir. Ölçeğin üçüncü maddesi hariç ters puanlanan madde bulunmamaktadır. Ölçekten alınan puanın yüksek olması, katılımcının empati düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir (Lawrence vd., 2004).

Çalışmada veri toplama aracı olarak seçilen diğer ölçek motivasyon ölçeğidir. Ölçek, Topaçlı (2022) tarafından Kuvaas (2006) ile Yücel Batmaz ve Gürer (2016)'in araştırmalarından derlenmiştir. Çalışanların motivasyon seviyelerinin tespit edilmesi amaçlı düzenlenen ölçek, beşli likert formatında 10 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin güvenilirlik cronbach alfa değeri 0.89 olarak tespit edilmiştir (Topaçlı, 2022). Ölçeğe çalışma amacına uygun olacak biçimde yöneticinin empati seviyesinin çalışanın motivasyonu ile ilgisini kurabilecek ifadeler eklenerek 12 madde

elde edilmek suretiyle uyarlama yapılmıştır. Ölçekte on ikinci madde hariç ters puanlanan madde bulunmamaktadır.

Geçerlilik ve Güvenilirlik Sonuçları

Her ne kadar araştırmada veri toplama aracı olarak seçilen ölçeklerin literatürde görüldüğü üzere geçerli ve güvenilir olduğu kabul edilse de özellikle EBDÖ için sosyal bilgiler öğretmenleri haricinde başka gruplarda uygulandığı zaman tekrar ölçüm yapılması önerisi (Kaya ve Çolakoğlu, 2015) bulunmaktadır. Bu nedenle verilerin analizine geçilmeden önce ölçeklerin güvenilirlik testleri yapılmış ve Tablo 1’de aktarılan EDBÖ için cronbach alfa değeri 0.693; motivasyon ölçeği için cronbach alfa değeri 0.847 bulunmuştur. Pek tabii literatürde bir ölçeğin güvenilirlik katsayısı .70 olarak ölçüldüğünde yeterli güvenilirliğe sahip olduğuna dair görüşler bulunsa da bu ölçekte hesaplanan cronbach alfa değeri de .70 sınırına oldukça yakın bulunmuştur (Büyüköztürk, 2020; Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2019).

Tablo 1. Güvenirlik Testleri

Ölçek Adı	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
EDBÖ	,693	13
Motivasyon Ölçeği	,847	12

Verilerin Analizi

Yönetici ve çalışanlara uygulanan anketlerle toplanan veriler, bilgisayar yazılımı SPSS 25.0 istatistik programı yardımıyla analiz edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde veri dağılımına uygun istatistiki yöntemler kullanılmaktadır. Verilerin dağılımı, hesaplanan Skewness ve Kurtosis değerleri üzerinden Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Verilerin Dağılım Tablosu

EDBÖ	Skewness	-.939
	Kurtosis	.669
Motivasyon Ölçeği	Skewness	-1.330
	Kurtosis	1.860

Motivasyon ölçeği için Skewness ve Kurtosis değerleri her ne kadar ± 1 değerlerinin üzerinde tespit edilse de George ve Mallery (2022)’ye göre ± 2 değerler arasında olması da mükemmel sayılabileceği ifade edildiğinden verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilerek dağılıma uygun analizler yapılmıştır (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2019).

Diğer yandan veri toplama araçlarının interval (aralıklı) ölçüm düzeyinde olması nedeniyle analiz tekniği olarak parametrik testlerin uygulanması için uygun zemin oluşmaktadır (Büyüköztürk, 2020; Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2019). Bu durumda araştırma verilerinin hem aralıklı ölçüm düzeyinde toplanmış olması hem de verilerin normal dağılım sergilediğinin tespit edilmiş olması nedeniyle parametrik analiz tekniklerinden olan korelasyon ve regresyon (ANOVA) analizi mümkün olmaktadır (Büyüköztürk, 2020).

Değişkenler arası ilişkinin ve bağımlılığın şiddetinin incelenbilmesi için korelasyon analiz tekniği uygun bir nicel araştırma tekniğidir (Büyüköztürk, 2020; Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2019). Araştırmada hipotezlerin sınanması ve değişkenler arasındaki bağlantının saptanması, bu ilişkinin gücü (miktarı) ve yönünün tespit edilmesi amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2019).

Diğer yandan araştırma bağımsız değişkeni yardımıyla araştırmanın bağımlı değişkenindeki değişimi açıklamak, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini izlemek ve bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni

anlamli bir sekilde yordayıp yordamadığının tespit edilmesi amacıyla (Büyüköztürk, 2020; Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2019) regresyon analizi yapılmıştır.

Araştırmacıların Öz-Düşünümsel Bilgi ve Tecrübeleri

Birinci sorumlu araştırmacı Sosyoloji bilimi alanında lisansını tamamlamıştır ve aldığı kredili eğitimlerle psikoloji bilimine de vakıf olacak kadar bilgi birikimi sağlamıştır. Bununla birlikte yaklaşık on yıldır Sosyolog olarak kamuda görev yapmaktadır. Özgüven (2020)' in ifadesiyle testleri uygulayacak kişilerin insan davranışıyla ilgili olarak psikoloji, özel alan psikolojileri, sosyoloji gibi psikolojik ve sosyolojik temel bilgi ve becerileri, ölçme tekniği ve istatistik gibi temel bilgileri kazanmış olması gerekir kriterini araştırmacı karşılamaktadır. Diğer yandan; psikolojik testler için uygulayıcıların yetişmişlik derecesine göre APA'nın 1953' te hazırladığı standartlarda A derecesindeki testler kategorisinde; bu testler el kitabına veya klavuzuna göre kolayca uygulanabilen, puanlanan ve yorumlanan genel başarı ve meslek başarısı gibi testlerdir ve idareci, müdür gibi psikolog veya danışman olmayan kişilerce kullanılabilir (Özgüven, 2020) ifadesi bulunmaktadır. Bu nedenle EDBÖ' nün klavuzuyla birlikte uygulanabilmesi araştırmacı açısından testlerin uygulanmasındaki etik sorunlara mahal vermemektedir.

İkinci araştırmacı ise Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nde kamu yönetimi bölümü/siyaset ve sosyal bilimler anabilim dalında Doçent Doktor olarak görev yapmakta olup yönetim psikolojisi, örgütsel davranış ve insan kaynakları üzerine çalışmaları bulunmak suretiyle yeterli akademik bilgi ve tecrübeye sahiptir.

Etik İlkeler

Araştırmaya başlamadan önce Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etik Kurulu'nun 02.11.2022 tarih ve 322 sayılı kararı ile etik izin alınmıştır. Katılımcılar, anket formlarının girişinde araştırmanın etik olduğu ve kimlik bilgilerinin alınmayacağı doğrultusunda bilgilendirilmiştir.

Bulgular

Yönetici empati düzeyi ile çalışan motivasyonu ilişkisini belirlemek amacıyla uygulanan EDBÖ ve motivasyon ölçeğiyle nicel tasarımda yürütölen araştırmanın bulguları bu bölümde sunulmaktadır. Bu bölümde, EDBÖ ve motivasyon ölçeği bulguları ayrı ayrı verilmeden önce örneklemdaki katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgilere yer verilmekte ve ardından EDBÖ ile motivasyon ölçeği bulguları aktarılmaktadır.

Tablo 3' te örnekleme grubundaki yönetici sayısının cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde erkek olanların (%86,7) kadın olanlara (%13,3) nazaran daha fazla olduğu görölmektedir. Bu durumda yönetimin erkek odaklı olması halen ataerkil bir yapının varlığını göstermektedir yorumu yapılabilir.

Tablo 3. Yöneticilerin Tanıtıcı Özellikleri

Tanıtıcı Nitelik	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Kadın	8	13,3%
Erkek	52	86,7%
Yaş		
31-35	5	8,3%
36-40	10	16,7%
41-45	13	21,7%
46 ve üzeri	32	53,3%
Eğitim		
Lisans	43	71,7%

Yüksek lisans	17	28,3%
Görev Konumu		
Üst kademe	37	61,7%
Orta/alt kademe	23	38,3%
Yöneticilik Süresi		
0-5 yıl	24	40%
6-10 yıl	18	30%
11-15 yıl	6	10%
21-25 yıl	12	20%

Tablo 4' te ast memur olarak çalışanların %61,5' inin erkek olduğu %38,5' inin ise kadın olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların yaşları incelendiğinde; %26,9' unun 46 ve üzeri yaş grubunda olduğu, %3,8'inin ise 20 ilâ 24 yaş grubunda olduğu görülmektedir. Çalışanların hizmet süresi incelendiğinde; 26 yıl ve üzeri çalışanlarla (%19,2) 5 ilâ 10 yıl arası çalışanların (%18,3 ve %20,7) birbirine yakın oranda olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Ast Çalışanların Tanımlayıcı Özellikleri

Tanımlayıcı Nitelik	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Kadın	80	38,5%
Erkek	128	61,5%
Yaş		
20-24	8	3,8%
25-30	20	9,6%
31-35	52	25%
36-40	42	20,2%
41-45	30	14,4%
46 ve üzeri	56	26,9%
Eğitim		
Lise	34	16,3%
Ön lisans	8	3,8%
Lisans	149	71,6%
Yüksek lisans	17	8,2%
Hizmet Süresi		
0-5 yıl	38	18,3%
6-10 yıl	43	20,7%
11-15 yıl	44	21,2%
16-20 yıl	19	9,1%
21-25 yıl	24	11,5%
26 yıl ve üzeri	40	19,2%

Empati Düzeyi Belirleme Ölçeği Bulguları

Sadece yönetici konumunda bulunan katılımcılara uygulanan empati düzeyi belirleme ölçeğinin bulguları bu kısımda aktarılmaktadır.

Tablo 5’ te katılımcıların sohbet başlatmak isteyen bir taraf olduğunda sohbete başlamakta rahatlık duyduğuna tamamının katıldığı, kararsız veya ifadeye katılmayanların bulunmadığı görülmektedir. Buna göre katılımcıların tamamının kendisiyle sohbet etmek isteyen tarafla sohbet başlatma konusunda sosyal beceriye sahip olduğu yorumu yapılabilir. Bu durum yöneticinin çalışanların sosyal gereksinimlerine cevap verebildiği şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 5. Birisi Benimle Sohbet Etmek İsterse Rahatlıkla Sohbete Başlarım

	Frekans	Yüzde
Kısmen Katılıyorum	8	13,3%
Kesinlikle Katılıyorum	52	86,7%

Goleman (2020)’ın ifade ettiği gibi empati, diğerlerinin duygu ve düşüncelerini doğru sezinlemektir. Bir anlamda yöneticilerin sezinleme becerisine dair bulgular sunan Tablo 6’ da yöneticilerin çoğunluğunun (toplam %65) başkalarının ne hakkında konuşmak istediğini kavradığı bununla birlikte %11,7’ lik bir oranda ifadeye kısmen katılmadığı görülmektedir. Buna göre yöneticinin bir kişinin ne hakkında konuşmak istediğini kavrayabilmesi; çalışana karşı algısının açık olduğu, çatışmaları ve şiddetli sıkıntıları önceden görebildiği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca yöneticinin ne hakkında konuşulmak istendiğini kolaylıkla kavraması, çalışan sorunları karşısında kanı bilgileriyle değil gerçek bilgilerle çözümler üretebileceği şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 6. Başka Birisinin Ne Hakkında Konuşmak İstediyini Kolaylıkla Kavrarım

	Frekans	Yüzde
Kısmen Katılmıyorum	7	11,7%
Kararsızım	14	23,3%
Kısmen Katılıyorum	19	31,7%
Kesinlikle Katılıyorum	20	33,3%

Tablo 7’ de insanların sorunlarını katılımcılara açması durumu incelendiğinde; bulgulara göre katılımcıların oldukça büyük bir kısmı (%90) anlayışlı oldukları için çevresinde bulunan insanların sorunlarını kendisine açtığını düşünmektedir. Tablo verilerine göre yöneticilerin neredeyse tamamının kendi dünyasının dışına çıkabildiği ve farklı pencerelere karşı duyarlı olduğu yorumu yapılabilir. Örnekteki yöneticilerin çalışanların anlaşılma hissine karşılık veren yönetici olması empati becerisine sahip olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Tablo 7. Çok Anlayışlı Biri Olduğumu Söyledikleri İçin Arkadaşlarım Genellikle Bana Sorunlarından Bahseder

	Frekans	Yüzde
Kısmen Katılmıyorum	6	10,0%
Kısmen Katılıyorum	36	60,0%
Kesinlikle Katılıyorum	18	30,0%

Tablo 8’ de katılımcıların gerçek duyguların gizlediğini anlayabilme ifadesine verdiği yanıtlar incelendiğinde; yöneticilerin toplam %70’ inin başkasının duygularını gizlediğini hissedebilme becerisi sahip olduğu ve sorunlar

karşısında yöneticinin bütünü görebildiği şeklinde yorumu yapılabilir. Yine verilere göre yöneticilerin duygusal okuryazar olduğu belirtilebilir.

Tablo 8. Birinin Gerçek Duyularını Gizlediğini Söyleyebilirim

	Frekans	Yüzde
Kısmen Katılmıyorum	18	30,0%
Kısmen Katılıyorum	37	61,7%
Kesinlikle Katılıyorum	5	8,3%

Tablo 9' a göre birinin ne yapacağını önceden kestirmekte iyi olduğuna kısmen katılan üst kademe yönetici oranı %13,5 iken kararsız olanların oranı %54,1 olduğu görülmektedir. Diğer yandan orta/alt kademe yöneticilerinden birinin ne yapacağını önceden kestirmekte iyi olduğuna kısmen katılanların oranı %47,8 iken kararsız olanların oranının %21,7 olduğu görülmektedir. Bu durumda orta/alt kademe yöneticilerinin üst yöneticilere göre çalışanla daha fazla ilişki içerisinde olduğu ve bu deneyim ile orta/alt kademe yöneticilerinin çalışanın ne yapacağını önceden tahmin edebilme kabiliyetinin daha yüksek olduğu yorumu yapılabilir. Ayrıca orta/alt kademe yöneticisinin kişilerarası ilişkilere önem verme rolünün daha baskın olduğu ve üst yöneticilerle irtibat noktası oluşturduğu da ifade edilebilir.

Tablo 9. Birinin Ne Yapacağını Önceden Kestirmekte İyi Olma Durumu İle Görev Konumu Arasındaki İlişki

			Birinin ne yapacağını önceden kestirmekte iyiyimdir.			
			Kısmen Katılmıyorum	Kararsızım	Kısmen Katılıyorum	Toplam
Yöneticilerin Görev Mertebesi	Üst kademe yöneticisi	Sayı	12	20	5	37
		% toplam	32,4%	54,1%	13,5%	100,0%
	Orta/alt kademe yönetici	Sayı	7	5	11	23
		% toplam	30,4%	21,7%	47,8%	100,0%
Toplam		Sayı	19	25	16	60
		% toplam	31,7%	41,7%	26,7%	100,0%

Tablo 10' daki bulgulara göre grup içerisinde kendini rahatsız eden birisini fark ettiğine kesinlikle katılan 31-35 yaş grubu yönetici oranı %8,3 iken ifadeye kısmen katılan ve kesinlikle katılan 46 yaş ve üzeri yönetici grubu oranının toplam %33,3 olduğu görülmektedir. Ayrıca 31-35 yaş grubundan 46 ve üzeri yaş grubuna ilerlerken 36-40 yaş ve 41-45 yaş gruplarında kısmen ve kesinlikle katılıyorum ifadelerini belirten yöneticilerin oranında %16,7 ve %21,7 şeklinde bir artış olduğu görülmektedir. Neticede tablo ile aktarılan bulgularda her yaş grubunda yaş ilerledikçe kısmen ve kesinlikle katılım durumunun arttığı izlenebilmektedir. Buna göre yöneticilerin yaşı ilerledikçe çalışan ortamlarında kendini rahatsız eden personeli fark edebilme becerisinin arttığı yorumu yapılabilir. Çalışana yönelik böylesi bir farkındalığın çalışan sorunlarının tespiti ve motivasyonu için ön adım olduğu ifade edilebilir. Grup içerisinde rahatsızlıkların fark edilmesiyle yaşı büyük olan yöneticinin çalışma ortamındaki sosyal ve iletişimsel krizleri aşarak örgüt ilişkilerini olumlu yönde etkileyebileceği söylenebilir.

Tablo 10. Bir Grup İçerisinde Tuhaf ya da Rahatsız Hisseden Birisini Anında Fark Ederim İfadesi ile Yönetici Yaş Durumu Arasındaki İlişki

		Bir grup içerisinde tuhaf ya da rahatsız hissedenden birisini anında fark ederim.					
		Kısmen Katılmıyorum	Kararsızım	Kısmen Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam	
Yönetici Yaşı	31-35	Sayı	0	0	0	5	5
		% Toplam	0,0%	0,0%	0,0%	8,3%	8,3%
	36-40	Sayı	0	0	5	5	10
		% Toplam	0,0%	0,0%	50,0%	50,0%	16,7%
	41-45	Sayı	0	0	0	13	13
		% Toplam	0,0%	0,0%	0,0%	21,7%	21,7%
	46 ve üzeri	Sayı	6	6	8	12	32
		% Toplam	10,0%	10,0%	13,3%	20,0%	53,3%
Toplam	Sayı	6	6	13	35	60	
	% Toplam	10,0%	10,0%	21,7%	58,3%	100,0%	

Motivasyon Ölçeği Bulguları

Bu bölümde sadece ast çalışan olan katılımcıların motivasyon ölçeğine verdiği yanıtlara ilişkin bulgu ve analizler aktarılmaktadır.

Tablo 11’ de katılımcıların toplam %88,9 gibi büyük bir oranda iş yerinde yaptığı görevlerin kendisini mutlu ettiğine katılmakta olduğu görülmektedir. Bu durum çalışanların büyük bir oranında bir işi yapma ve sürdürme isteklerinin yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir. Diğer yandan motivasyonda bilişsel değerlendirme kuramı açısından; çalışanın yaptığı görevden haz alması, motive edilmesinde dışsal güdüleyiciler yerine içsel güdüleyicilerin dikkate alınması gerekliliğine işaret etmektedir.

Tablo 11. İş Yerinde Çalışırken Yerine Getirdiğim Görevler Beni Mutlu Eder

	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	8	3,8%
Katılmıyorum	9	4,3%
Kararsızım	6	2,9%
Büyük Ölçüde Katılıyorum	57	27,4%
Kesinlikle Katılıyorum	128	61,5%

Tablo 12’ de katılımcıların sosyal mecralarda kurumundan ve işinden bahsederken gurur duyma ifadesine verdiği yanıtlar görülmektedir. Kesinlikle ve büyük ölçüde katılanların oranının toplam %72,6 olması durumu kişinin kurumdan ve işinden kaynaklı elde ettiği sosyal statüden memnun olduğu ve Maslow’ un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı açısından saygınlık ihtiyacının giderildiği şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 12. Toplum İçerisinde Kurumumdan ve İşimden Bahsederken Gurur Duyarım

	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	15	7,2%
Katılmıyorum	14	6,7%
Kararsızım	28	13,5%
Büyük Ölçüde Katılıyorum	61	29,3%
Kesinlikle Katılıyorum	90	43,3%

Tablo 13' te çalışanların %81,7' sinin kurumun başarısı için çalışmanın kendisine mutluluk verdiği kesinlikle ve büyük ölçüde katılırken %3,8' inin kesinlikle katılmadığı görülmektedir. Tablo verilerine göre yöneticilerin çalışanı kurum hedeflerine yöneltebildiği ve çalışmada başarıma güdüsünü canlı tutulabildiği şeklinde yorum yapılabilir.

Tablo 13. Kurumumun Başarısı İçin Çalışmak Beni Mutlu Eder

	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	8	3,8%
Katılmıyorum	12	5,8%
Kararsızım	18	8,7%
Büyük Ölçüde Katılıyorum	51	24,5%
Kesinlikle Katılıyorum	119	57,2%

Tablo 14' te toplam %91,8 oranında katılımcının diğer arkadaşlarıyla iyi anlaşmış ve görevlerinde onlara yardım ettiği tespit edilmiştir. Bu manzara kurumda uyumlu, dayanışmacı ve paylaşımcı bir atmosferin hâkim olduğu şeklinde yorumlanabilir. Böylesi bir atmosfer, motivasyona işaret etmektedir çünkü motivasyon dayanışmanın ve yardımlaşmanın olduğu bir atmosfer içerisinde gerçekleştirilen çabaların tümüdür (Öztekin, 2010). Diğer yandan tabloya göre çalışma ortamı sosyal ilişkilerin olumlu olduğu ifade edilebilir.

Tablo 14. İş Arkadaşlarımla İyi Anlaşırım ve Görevlerinde Onları Desteklerim

	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	4	1,9%
Katılmıyorum	3	1,4%
Kararsızım	10	4,8%
Büyük Ölçüde Katılıyorum	57	27,4%
Kesinlikle Katılıyorum	134	64,4%

Tablo 15' e göre öncelikle çalışanların ne ile ve nasıl motive edilebileceğine yöneticilerin dikkat etmesi gerektiği şeklinde yorum yapılabilir. Çünkü çalışanların istek, öneri, şikâyet ve ihtiyaçlarına kulak vermekle motivasyonun nasıl sağlanabileceğine çalışan üzerinden yol bulunabileceği ifade edilebilir. Böylece yöneticinin çalışanı dinleme ve anlamaya yönelik bir tavır sergilemesi gerektiği de belirtilebilir. İfadeye katılım oranının toplam %83,7 olması yöneticilerin motivasyon aracı olarak önerilere açık olması gerektiği ve kararlara katılımın desteklenmesi gerektiği şeklinde ayrıca yorumlanabilir. Yöneticinin çalışanın istek ve ihtiyaçlarına kulak vermesi ile çalışanın davranışları altında yatan güdüleyicileri tespit edebileceği ve hatta bu güdüleyicilerin şiddetini ve bireyselliğini tespit edebileceği yorumunu yapmak mümkündür.

Tablo 15. Yöneticim İstek, Öneri, Şikâyet veya İhtiyaçlarıma Kulak Vermezse Moralim Bozulur

	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	14	6,7%
Katılmıyorum	8	3,8%
Kararsızım	12	5,8%
Büyük Ölçüde Katılıyorum	49	23,6%
Kesinlikle Katılıyorum	125	60,1%

Çalışanların “Bir hata yaptığımda yöneticimin beni anlamadığını görmek çalışma isteğimi düşürmez” ifadesine verdiği yanıtların bulguları Tablo 16’ da aktarılmaktadır.

Tablo 16. Bir Hata Yaptığımda Yöneticimin Beni Anlamadığını Görmek Çalışma İsteğimi Düşürmez

	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	12	5,8%
Büyük Ölçüde Katılıyorum	28	13,5%
Kararsızım	27	13,0%
Katılmıyorum	62	29,8%
Kesinlikle Katılmıyorum	79	38,0%

Ters puanlamanın yapıldığı bu ifadeye ilişkin bulguların aktarıldığı yukarıdaki tabloda toplam %57,8 oranında katılımcı ifadeye katılmamaktadır. Bu durum, çalışanın yönetici tarafından anlaşılmadığında çalışma isteğinin düştüğünü göstermektedir. Bu nedenle tablo verilerine göre çalışanların bir hatası karşısında yönetici tarafından anlaşılmaması çalışanda motivasyon düşüklüğüne sebep olabilir yorumunu yapmak mümkündür. İnsan psikolojisinde anlaşılma hissi bir motivasyon kaynağıdır (psikoloji-psikiyatri.com, 2019). O halde yöneticinin çalışana hataları karşısında anlamaya çalışması motivasyon artırıcı bir öge olarak ifade edilebilir.

Tablo 17’ de kadınların toplam % 78,8’ i yöneticinin hata karşısında çalışanını anlamadığı durumda çalışma isteğinin düşeceğine katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum ifadesini belirtirken bu oran erkeklerde toplam % 60,9 olarak görülmektedir. Buna göre yöneticinin çalışan hatası karşısında anlayışlı davranmaması halinde kadınların erkeklere oranla daha çok çalışma isteğinin düştüğü belirtilebilir. Bu durumda bir yöneticinin çalışma isteği konusunda çalışanları cinsiyetine göre değerlendirmesi ve kadın çalışanlarda demotivasyonun erkeklere nazaran biraz daha fazla görülebileceği durumunu dikkate alması gereklidir yorumu yapılabilir.

Tablo 17. Bir Hata Yaptığımda Yöneticimin Beni Anlamadığını Görmek Çalışma İsteğimi Düşürmez İfadesi İle Çalışan Cinsiyet Durumu Arasındaki İlişki

		Bir Hata Yaptığımda Yöneticimin Beni Anlamadığını Görmek Çalışma İsteğimi Düşürmez						
		Kesinlikle Katılıyorum	Büyük Ölçüde Katılıyorum	Karar sızım	Katılmıyorm	Kesinlikle Katılmıyorm	Toplam	
Cinsiyet Durumu	Kadın	Sayı	1	8	8	25	38	80
		% Toplam	1,3%	10,0%	10,0%	31,3%	47,5%	100,0%
	Erkek	Sayı	11	20	19	37	41	128

	% Toplam	8,6%	15,6%	14,8%	28,9%	32,0%	100,0%
Toplam	Sayı	12	28	27	62	79	208
	% Toplam	5,8%	13,5%	13,0%	29,8%	38,0%	100,0%

Araştırma Hipotezlerinin Analizi

Araştırmanın bu bölümünde literatür destekli üretilen hipotezler, araştırmadan elde edilen veriler kullanılmak suretiyle analiz edilerek sınanmakta ve analize ait sonuçlar aktarılıp hipotezlerin kabul/ret durumuna dair karar verilmektedir.

H₁ hipotezinin iki değişkeni arasındaki ilişkinin varlığını ve miktarını yorumlamak amacıyla korelasyon analizi yapılarak korelasyon katsayısına ilişkin analiz sonuçları Tablo 18 üzerinden verilmektedir.

Tablo 18. Yönetici Empati Düzeyi ile Çalışan Motivasyonu Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Korelasyon Analizi

		Çalışan Motivasyonu	Yönetici Empati Düzeyi
Çalışan Motivasyonu	Pearson Correlation	1	,822**
	Sig. (2-tailed)		0,000
Yönetici Empati Düzeyi	Pearson Correlation	,822**	1
	Sig. (2-tailed)	0,000	

** . Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır (2-kuyruklu).

Korelasyon katsayısının 0.70 - 1.00 arasında olması yüksek; 0.70 - 0.30 arasında olması orta; 0.30 - 0.00 arasında olması ise düşük düzeyde bir ilişki olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk, 2020). Yukarıdaki tabloda H₁ hipotezinin sınanmasına yönelik yapılan korelasyon analizi sonucunda $r=,822$ ve sig: $0,000 < 0,01$ olarak tespit edildiğinden yönetici empati düzeyi ile çalışan motivasyonu arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki/bağlantı olduğu, bu ilişki düzeyinin ise sıkı veya kuvvetli ($r=0.822$) olduğu görülmektedir. Buna göre yönetici empati düzeyi arttıkça çalışan motivasyonunun arttığı söylenebilir. Neticede Tablo 18’ de aktarılan veriler üzerinden H₁ hipotezi kabul edilmiştir.

Yönetici empati düzeyi ile çalışan motivasyonu arasındaki ilişkinin regresyon analiziyle ortaya konulması gerekliliği, yönetici empati düzeyinin çalışan motivasyonunun ne kadarını açıkladığının merak edilmesi ve yönetici empati düzeyinin çalışan motivasyonunu anlamlı bir şekilde yordayıp yordamadığının tespit edilmesi amacıyla yapılan regresyon analizi bulguları Tablo 19’ da aktarılmaktadır.

Tablo 19. Yönetici Empati Düzeyinin Çalışan Motivasyonu Üzerindeki Etkisine Yönelik Regresyon Analizi

Model Özeti					
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	
1	,822 ^a	0,676	0,675	4,00020	
ANOVA ^a					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Regression	6886,726	1	6886,726	430,377	,000^b
Residual	3296,332	206	16,002		
Total	10183,058	207			

Yukarıdaki tabloda aktarılan ANOVA testi bulgularına göre anlamlılık düzeyi $\text{sig.}:0,000<0,05$ olduğundan regresyon modelinin anlamlı olduğu görülmektedir. H_2 hipotezinin sınanmasına yönelik yapılan regresyon analizinde yönetici empati düzeyi, çalışan motivasyonunu %67,5 oranında etkilemektedir ($R^2=0,675$). Bu durumda çalışan motivasyonundaki değişimlerin %67,5 oranında yönetici empati düzeyi ile açıklanabileceği model üzerinden söylenebilir. Yönetici empati düzeyinin çalışan motivasyonunun önemli ve güçlü bir oranda açıklayıcısı, tahminicisi ve yordayıcısı olduğu görülmektedir. Buna göre H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Yönetim açısından daha çok kârlılık, verimlilik ve daha kaliteli hizmet sunumu tartışmaları yönetici ve çalışan ilişkileri üzerinde alan yazında materyaller biriktirmiş olup bu konuda motivasyon ve liderlik teorileri büyük bir yer kaplamıştır. Yönetim fonksiyonlarının tasarımında çalışanı güdüleme üzerine bir yönetim aşaması ayrıca kendisine yer edinmiştir. Çalışanın nasıl güdüleneceği ve örgüte katkısının nasıl artırılacağı tartışmalarında literatürde, yöneticinin çalışana yaklaşımlarına dair birikimler dikkat çekici olmuştur.

Dikkat çekici birikimlerden birisi de çalışan motivasyonuna dair getirilen açıklamalardır. Mattone (2019) ünlü ve güçlü şirketlerin yöneticileriyle yaptığı bir röportaj sırasında yönetim anlamında “*işin özünün insan ve yetenek olduğunu anlayan şirketler, rakamlara odaklanan şirketleri hayli hayli geçiyorlar*” ifadesinde bulunmaktadır. Kamu kurumları yönetimi açısından da yöneticilerin istatistikî veri oluşturmak için çalışanın insani ihtiyaçlarını arka planda bırakması ve onları anlama çabasında bulunmaması rakamlara odaklanan firmaların durumuyla benzer olmaktadır. Yönetimde çalışanı göz ardı etmeyen bir yönetici, çalışanda motivasyon sağlayabilmenin yollarına daha yakın bulunarak kurumun sunduğu hizmetin kalitesini artırma konusunda fark edilebilir bir başarı sağlayabilmektedir.

Yönetimde yöneticinin etkili olabilmesi; yöneticinin teknik becerisi, iletişim becerisi, insan ilişkileri becerisi, analitik becerisi, karar verme becerisi ve kavramsal becerisi gibi becerilerine bağlıdır. Bu becerilerin çoğunun empati becerisi ile ilişkili olduğu söylenebilir. Bu anlamda yetenekli bir yönetici olabilmek için iletişimin geri bildirim işlevine müsaade etmeli ve çalışanlardan dönüt almaya gayret etmelidir. Alınan geri bildirimlerin empati süzgecinden geçirilmesi yönetimin dolayısıyla da örgütün iyileştirilmesi, geliştirilmesi ve dinamikleri açısından önem arz etmektedir.

Empatik anlayışa sahip bir yönetici çalışanın ifadelerini eksiksiz ve tam anlamaya en yakın etkileşim konumundadır. Çalışanın ifadeleri üzerinde düşünebilme fırsatı yakalamaktadır. Çalışanın duyu ve düşüncelerinin kaynağını anlamaya yaklaşmakta ve kendisini de onun açısından görebilme imkânı elde etmektedir. Bu anlamda yönetsel yeterlilik ve çalışanların özel ve örgütsel yaşamına duyarlılık için yöneticide empati becerisi gelişmiş olmalıdır.

Empati kuran bir yönetici, farklı çalışanların farklı ihtiyaçları olabileceğini anlayabilen yöneticidir. Yönetici çalışanla empati kurarak Eren (2020)' in aktardığı Vroom' un beklenti kuramı varsayımı olan “*her insanın diğer insanlardan farklı ihtiyaç, arzu ve amaçlara sahip olabileceği ve arzulanmış ödülün de farklı olabileceği*” varsayımını gözden kaçırmamış olmaktadır.

Bu çalışmada yapılan hipotez testlerinin ardından yönetici empati düzeyi ile çalışan motivasyonu arasında pozitif, doğrusal, anlamlı ve güçlü bir ilişki olduğu iddiası doğrulanmıştır. Böylece çalışmanın empati düzeyi ve çalışan motivasyonu ilişkisi odağındaki sonuçları, literatürde çalışma hayatında empatinin önemi bağlamında Özbek (2002), Hançer ve Tanrisevdi (2003), Yılmaz (2015), Parlak (2018), Sergey, Boris ve Nadiia (2019), Edlins (2019), Ulus ve Kerim (2020) ve Gülbahar ve Sapan (2022) gibi araştırmacıların çalışma sonuçlarına yakın, benzer veya doğrusal yönde olduğu ifade edilebilir.

Empati ölçeklerinin motivasyona katkısı düşünüldüğünde; empati testi maddelerinde geçen ifadelerin ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı, amaç kuramı, ERG kuramı, ikili etmen (çift faktör) kuramı, beklenti kuramı ve bilişsel değerlendirme kuramı gibi motivasyon teorileriyle ilişkili olabildiği ve bu teorik yaklaşımların pratikte yansımalarını ortaya koyabilmesi açısından empati testlerinin motivasyona katkısının olduğu söylenebilir. Öyle ki biraz daha genelleme yapılacak olunursa stres testleri, iletişim testleri, kişilik envanterleri, takıntı testleri, kaygı testleri, temel dürtü testleri, endişe testleri ve duygusal zekâ testleri gibi psikometrik testlerin çalışan ve yönetici motivasyonuna pratikte katkısı olabileceği hem söylenebilir hem de araştırılmaya gereksinim duyulduğu belirtilmelidir.

Yapılan bu araştırma ile yönetim bilimlerinde motivasyon teorilerinin ileri sürdüğü önerilerin kamu yönetiminde pratiğe dönüşünde gizli kalmış bir beceri olarak yönetici empati becerisinin çalışan motivasyonu üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu anlamda kamu yöneticilerine uygulanabilecek psikometrik testlerin önemini aktarması açısından literatürdeki bir boşluğu doldurduğu umulmaktadır. Kamu sektöründe yöneticinin işe alım süreçlerinde dikkat edilen kıstasların güçlenmesi ve çeşitlenmesi açısından uygulamaya katkıda bulunması beklenmektedir. Empati Düzeyi Belirleme Ölçeği özelinde psikometrik testlerin alanda uygulanmasıyla sahadan toplanan verilerle yönetim psikolojisi alanına katkı yaptığı düşünülmektedir. Yönetici empati becerisi ile çalışan motivasyonu arasındaki ilişkinin Nevşehir'deki kamu kurumlarında incelenmesi nedeniyle Nevşehir'deki durumu ortaya koyması açısından alana katkı sunduğu düşünülmektedir.

Her duygu aslında bir ihtiyacın belirtisidir. İhtiyaçların tespiti için duyguların doğru anlaşılması gerekmektedir. Bunun için tercih edilebilecek yönetsel yeterlilik becerisi ise empati kurabilme becerisidir. Öyle ki biyolojik olanın önceliği psikolojik olanın üstünlüğü vardır denilebilir. Bu yüzden yöneticiler, ekonomik güdüleyiciler haricinde psikososyal ve yönetsel veya örgütsel motivasyon araçlarını da ihtiyaçları gidermek için dikkate almalıdır.

Uyumlu, verimli ve güvenli yönetim atmosferi oluşturabilmek için yönetici tarafından çalışanın becerisi, yeteneği, ilgisi, arzusu, isteği, önerisi, şikâyeti veya ihtiyaçlarının bilmesi gerekmektedir. Bunun yolu da yöneticinin çalışana empati kurmasından geçmektedir. Nitekim bu araştırma yöntemi ve sınırlılığında çalışan motivasyonunun büyük bir oranda yönetici empati düzeyi ile ilgili olduğu keşfedildiğinden empati becerisi yüksek yöneticilerin göreve atanması, çalışan motivasyonunu artırma noktasında tavsiye edilmektedir.

Çalışan, bir insan olduğu için motive olabileceği öğelerin sayısı çoktur ve kişiden kişiye göre değişmektedir. Bu kadar farklılığın olduğu bir durumda çalışanın ne ile güdülenebileceğini bulabilmenin yolu çalışanı anlamaktan geçmektedir. Çalışanı güdüleyen faktörlerin bireyselliğini ve şiddetini yakalayabilmek için yöneticilere empati kurmaları önerilmektedir.

Empati eğitiminin mesleğe girişte, meslek süresince dikkate alınması gerektiği söylenebilir. Bu anlamda üniversitelerin kamu yönetimi bölümlerinde empati ve uygulamaları dersi şeklinde müfredatın oluşturulması mesleğe alınmadan önce meslek eğitimi olarak okutulabilir. Ardından diğer psikolojik testler de dahil olmak üzere mesleğe girişte empati ölçüm testleri uygulanabilir. Mesleğe kabulden sonra ise hizmet içi eğitimler vasıtasıyla empati becerisinin canlı tutulması uygulamalı eğitimlerle sağlanabilir. Empati eğitimiyle şekillenmiş bir meslek eğitiminin yönetici meslek kültürüne de olumlu katkı sunacağı ifade edilebilir.

Çalışan kaynaklı sorunların ne olduğundan çok neden olduğuna odaklanabilmek için empatik anlayış yöneticilere eğitimler veya canlandırmalar yoluyla kazandırılabilir. Böylece yöneticilere sorunlar karşısında bütünü görebilme becerisi kazandırılarak yöneticinin parçadan bütüne gidebilmesi sağlanmalıdır.

Çalışma ortamındaki huzursuzlukların, uyuşmazlıkların ve anlaşmazlıkların kaynağını tespit edebilmek, çalışan kaynaklı sorunlar karşısında alternatif ve doğru çözümler üretebilmek için yönetici empati kurabilme becerisine sahip olmalıdır. Öyle ki varlık nedeni kamu yararı olan kamu kurumlarında bu yararın zarar görmemesi, toplumun kamu kurumlarına olan güvencinin zedelenmemesi için bile empati becerisinin zeminde gerekli olduğu geniş anlamda ifade edilebilir.

Bu araştırmanın temel alınabileceği diğer psikolojik testler ile farklı yönetim bilimi çalışma subjeleri arasında bağlantıları araştıran çalışmaların yapılması önerilerek yönetici – çalışan etkileşiminin psikolojik testler bağlamında farklı boyutlarının ortaya konulmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Kaynakça

- Akçay, Y., & Akyüz, A. M. (2014). Çalışanların dönüşümcü lidere yönelik sadakatleri ile çalışandaki empati davranışının bu sadakat üzerindeki olası etkilerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Turkish Studies*, 9(5), 157-184. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7000>
- Akdemir, A., Tankişi, S., Aktaş, Ö., Yıldız, B., & Öztürk, H. (2022). Yöneticilerin, liderlik görevlerine ilişkin algılarının çeşitli sektörler bağlamında araştırılması. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 78-89.
- Aslan, Ş. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri nicel, nitel ve karma tasarımlar için bir rehber*. Eğitim Yayınevi.

- Başaran, R. (2019). Motivasyon Yönetimi. C. Karabal., & M. Sağbaşı (Ed.), *Yönetim biliminde etkin ve güncel konular içinde* (ss.1-13). Kriter Yayınevi.
- Büyükcebeci, A. (2017). *Ergenlerde sosyal dışlanma, yalnızlık ve okul öznel iyi oluş arasındaki ilişki: empatik eğilimin aracı rolü* [Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. Yıldız Teknik Üniversitesi DSpace Açık Arşivi.
- Büyüköztürk, Ş. (2020). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı istatistik, araştırma deseni spss uygulamaları ve yorum*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Coşkun, R., Altunışık, R., & Yıldırım E. (2019). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri spss uygulamalı*. Sakarya Yayıncılık.
- Çelik, H., Özen, U., & Bağcı, E. (2019, Haziran). *Yöneticilerin empatik eğilim düzeylerinin, yönetsel yetkinlikleri üzerindeki etkisi* [Yazılı sunum]. International Conference on Eurasian Economies. Mağosa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.
- Çetin, S., Giderler, C., & Güler, M. (2017). Lider yöneticilerin çalışanların motivasyonuna etkisi: kamu kurumlarında bir çalışma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), 36-49. doi: 10.21180/kuiibf.2017434553
- Çoban, G. (2008). *Yöneticilerin psikoteknik testlerin uygulanmasına ilişkin tutumları: İzmit özel öğretim kurumları örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Dögerlioğlu, Ö. (2015). *Yönetici olmak için bilmeniz gereken 14 şey*. Efil Yayınevi.
- Dökmen, Ü. (2016). *Sanatta ve günlük yaşamda iletişim çatışmaları ve empati*. Remzi Kitabevi.
- Edlins, M. (2019). Developing a model of empathy for public administration. *Administrative Theory and Praxis*, 43(1), 22-41. <https://doi.org/10.1080/10841806.2019.1700459>
- Elcil, Ş. (2010). Empatik iletişim: halkla ilişkiler uygulayıcılarının iletişimsel başarısını etkileyen bir faktör olarak empatinin rolü. Y. D. Ertürk (Ed.), *Halkla ilişkilerin iletişim öznesi: empati içinde* (ss. 15-27). Derin Yayınları.
- Eren, E. (2020). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Erkek Doğan, Z. (2004). *Eleman seçme ve yerleştirme sürecinde kullanılan psikoteknik test sonuçlarının bireysel performans sonuçlarıyla ilişkisi* [Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi]. Bursa Uludağ Üniversitesi Açık Erişim Sistemi.
- Ersoy, E., & Köşger, F. (2016). Empati: tanımı ve önemi. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 38(2), 9-17.
- Ertuğrul, S. (2021). *Öğretmen algılarına göre okul müdürlerinin toksik liderlik davranışları ile öğretmenlerin motivasyon ve iş tatmin düzeyleri arasındaki ilişki* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi.
- George, D., & Mallery, P. (2022). *Ibm spss statistics 27 step by step*. Routledge.
- Goleman, D. (2020). *Duyusal zeka ve liderlik*. (Ü. Şensoy, L. Göktem, M. İnan, Çev.). Optimist Yayınları.
- Göncü Köse, A., & Metin, U. B. (2019). Hangi lider, kurumda kalmayı nasıl sağlıyor? Çok boyutlu iş motivasyonunun aracı rolü. *Türk Psikolojisi Dergisi*, 34(Özel Sayısı), 46-67.
- Gülbahar, B., & Sapan, A. (2022). Öğretmen ve okul yöneticileri arasındaki iletişimi etkileyen faktörler. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, 7(19), 78-92. <https://doi.org/10.46872/pj.536>
- Güleç, H. (2009). Psikiyatride psikometri: temel kavramlar. *Current Approaches in Psychiatry*, 1(2), 175-186. doi: 10.18863/pgy.133466
- Günay, A., & Çarıkcı, İ. H. (2019). İnsan kaynakları işe alım süreçlerinde kullanılan psikoteknik testlere ilişkin bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10(23), 178-194. doi: 10.21076/vizyoner.515315

- Güneri, E. (2017). *Psikolojide kullanılan ölçekler*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Hançer, M., & Tanrisevdi, A. (2003). Sosyal zeka kavramının bir boyutu olarak empati ve performans üzerine bir inceleme. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 211-225.
- Hodgkinson, C. (2008). *Yönetim felsefesi*. (İ. Anıl, B. Doğan, Çev.). Beta Yayınları.
- Hughes, O. E. (2014). *Kamu işletmeciliği ve yönetimi*. (B. Kalkan, B. Akın, Ş. Akın, Çev.). BigBang Yayınları.
- İmrek, M. K. (2011). *Yönetmeye başlamak*. Derin Yayınları.
- Karaduman, M. (2022). *Zekâ oyunları eğitim programının zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin yetenek testleri ile ölçülen zihinsel becerilerine etkisinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi]. Karamanoğlu Mehmetbey University Institutional Repository.
- Karaman, Ö. (2019). *Kamu yönetiminde liderlik etkisi*. Babiali Kültür Yayıncılık.
- Kaya, B., & Çolakoğlu, Ö. M. (2015). Empati düzeyi belirleme ölçeği (EDBÖ) uyarlama çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 17-30. <https://doi.org/10.17679/iuefd.16127895>
- Kılıç Aksoy, Ş. (2016). *Çalışanların Motivasyonlarını Etkileyen Faktörler: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesinde Bir Uygulama* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.
- Kılınç, Ş. (2021). *Kültüre duyarlı farklılaştırılmış öğretim yaklaşımının öğrencilerin empati becerilerine etkisi* [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. Gazi Üniversitesi Akademik Veri Yönetim Sistemi.
- Kuvaas, B. (2006). Work performance, affective commitment, and work motivation: the roles of pay administration and pay level. *Journal of Organizational Behavior*, 27(3), 365-385. <https://doi.org/10.1002/job.377>
- Küçükali, R. (2011). *Yönetim felsefesi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Lawrence, E. J., Shaw, P., Baker, D., Baron Cohen, S., & David, A. S. (2004). Measuring empathy: reliability and validity of the empathy quotient. *Psychological Medicine*, 34(5), 911-919. <https://doi.org/10.1017/S0033291703001624>
- Livvarçin, Ö. & Kurt, D. (2012). *Yönetim biliminde 49 insan 49 teori*. Beta Yayınları.
- Mattone, J., & Naidya, N. (2019). *Kültürel dönüşüm liderlik dersleri ve kurumsal yeniden yapılandırma*. (R. Genç, Çev.). Sola Yayınları.
- McKee, A. (2019). Empati başarılı toplantının anahtarıdır. (L. Göktem, Çev.). Ç. Z. Aydın (Ed.), *Duyusal Zeka Empati* içinde (ss.47-56). Harvard Business Review Press.
- Morgan, C. T. (1995). *Psikolojiye giriş* (S. Topçu, Çev.). Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları.
- Morkoç, P. (2020). *İnsan kaynakları yönetiminde liderliğin rolü ve önemi* [Yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi]. YÖK Açık Bilim Sistemi.
- Mücevher, M. H., & Erdem, R. (2019). Başarılı yönetici ve yöneticilik: kavramsal bir çerçeve. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (34), 48-77.
- Örnek, A. Ş. (2021). *İnsan kaynakları yönetimi*. Nobel Yayıncılık.
- Özbek, M. F. (2002). *Çalışma hayatında empati ve bir uygulama* [Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi]. Bursa Uludağ Üniversitesi Açık Erişim Sistemi.
- Özcan, D. (2006). *Personel seçim sürecinin etkinliğinde psikoteknik testlerin rolü* [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Kurumsal Akademik Açık Arşivi.
- Özgüven, İ. E. (2020). *Psikolojik testler*. Nobel Yayıncılık.
- Öztekin, A. (2010). *Yönetim bilimi*. Siyasal Kitabevi Yayınları.

- Parlak, M. (2018). *Lise eğitim yöneticilerinde liderlik özelliklerinin çalışanların motivasyonuna etkisi: Esenyurt ilçesi örneği* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi]. YÖK Açık Bilim Sistemi.
- Psikoloji Psikiyatri. (2019, Ağustos). *Motivasyon-Güdüleme-İsteklendirme*. <https://psikoloji-psikiyatri.com/motivasyon>
- Rutsch, E. (2019). *Empatiyi geliştirme rehberi* (E. Hasgöl, A. Sezen Serpen, V. Duyan, Çev.). Yeni İnsan Yayınevi.
- Saygılı, A. (2018). *Örgütlerde uygulanan motivasyon araçlarının işten ayrılma niyetine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi]. Bursa Uludağ Üniversitesi Açık Erişim Sistemi.
- Sergey, B., Boris, K., & Nadiia, R. (2019, Temmuz 18). *Modeling of empathy, emotional intelligence and transformational leadership to the project success* [Yazılı sunum]. International Scientific-Practical Conference. Chernihiv, Ukraine.
- Sönmez, K. (2017). *Türkiye’de yönetim becerileri ve liderlik*. Anı Yayıncılık.
- Şahin, A. (2004). Yönetim kuramları ve motivasyon ilişkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 523-547.
- Şen, H. (2008). *Personel seçme sürecinin etkinliğini arttırmada psikoteknik testler ve bir uygulama* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Kurumsal Akademik Açık Arşivi.
- Tarhan, N. (2017). *Toplum psikolojisi ve empati*. Timaş Yayınları.
- Topaçlı, H. (2022). *Kamu personelinin duygusal zeka seviyelerinin çalışan performansı ve görev motivasyonu düzeylerine etkisi: neşehir hacı beктаş veli üniversitesi’nde bir araştırma* [Yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Akademik Arşiv Sistemi.
- Türengül, M. (2005). Üretim ve hizmet işletmeleri açısından yönetim ve organizasyon yaklaşımlarına toplu bir bakış (klasik-neoklasik-modern-neomodern yaklaşımlar). *D.P.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, (9), 107-120.
- Ulus, Ö., & Kerim, G. (2020). Yöneticilerin liderlik özelliklerinin çalışanların motivasyonuna etkisi ve bir uygulama. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 12(2), 131-151.
- Uygun S. V., & Bulut, Y. (2010). Etkin bir yönetim için vizyoner liderliğin önemi: Hatay’daki kamu kurumları üzerinde bir uygulama. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 29-47.
- Yan, Z., Hong, S., Lui, F., & Su, Y. (2019). A meta-analysis of the relationship between empathy and executive function. *PsyCh Journal*, 9(1), 34-43. <https://doi.org/10.1002/pchj.311>
- Yavuz, A., & Akgemci, T. (2021). Birey-örgüt uyumu, psikolojik sahiplenme, işgören sesliliği ve motivasyon araçları ilişkisi üzerine ampirik bir çalışma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (34), 99-114. <https://doi.org/10.20875/makusobed.979467>
- Yelboğa, A. (2008). Örgütlerde personel seçimi ve psikolojik testler. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 11-27.
- Yıldırım, A. (2005). *Empati ve çatışmalar*. Yargı Yayınevi.
- Yılmaz, A. (2015). *Vergi dairesi yöneticilerinde empatik eğilim düzeylerinin çalışan performansı üzerindeki etkileri* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi]. İGÜ Kurumsal Açık Erişim Arşivi.
- Yücel Batmaz, N., & Gürer, A. (2016). Dönüştürücü liderliğin çalışanların içsel motivasyonu üzerindeki etkisi: yerel yönetimlerde karşılaştırmalı bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 477-492.

EXTENDED SUMMARY

The perception that the employee is almost like a machine with the management views of Taylor, who shaped the classical management approach at the birth of management science, has changed with the neoclassical approach management approaches that followed. The no-classical management approaches put forward by theorists such as Elton Mayo, McGregor and Kurt Lewin benefited from the approaches and explanations offered by sociology and psychology. Accordingly, the views that the employee is now a social being, that the working environments are also social environments and that the employees are a social being that presents a psychosocial integrity with their feelings and thoughts have become a paradigm and effective in management science (Eren, 2020: 20-22; Öztekin, 2010: 152-153).

After this point, in management approaches, as well as the adaptation of the employee to the job in an organization, the relations between the employees and the relations between the employee and the manager had to be taken into account. Then, in order for the management activities to progress in the desired direction for the organization, the manager has to know the employee and take their feelings, thoughts and opinions into account within a healthy working and communication environment. It can be said that knowing the skills and abilities of the employee, his wishes and desires about the job, how he can develop the employee, how he can be motivated, and what his problems and needs may be, are important in order to achieve the organizational goals, especially in terms of providing competitive advantage of human resources (Örnek, 2021: iii-iv; Uygun ve Bulut, 2010: 40).

On the other hand, motivation in an institution is closely related to increasing the success of the institution and the quality of the service provided. However, the most important of the problems related to motivation stems from the uncertainty of what and how employees can be motivated. So much so that the ways in which the employee will be motivated are not known by the managers (Karaman, 2019: 60). The motivation of each employee may differ, and empathy is one of the most appropriate tools here to identify the motivation source specific to the employee (Eren, 2020: 532-533).

At the core of motivation are the needs of the employee, and since each person is different, it is necessary to determine the appropriate need for the employee and to understand these needs correctly. It can be said that an empathic approach can be effective in order to understand the wishes and needs of each employee correctly (Küçükali, 2011: 115-116). In this direction, psychology is needed in order to study the concept of empathy in the manager.

Another method such as interview and candidate's background (cv) developed for private or public institutions and organizations to employ the most efficient and harmonious employees is psychometric tests, which are tools of psychology that are used in employee selection. Although these tests are a useful tool for selecting the most suitable employee, they are more common in senior managers due to the prevalence (for some tests) cost of tests such as ability, intelligence, mastery, interest or personality (Eren, 2020: 5; İmrek, 2011: 107-108). These tests, which have the ability to provide important insight and data on the job suitability and skills, efficiency and competence of the candidate for the job, are an important tool for recruitment.

The reason for choosing the empathy test among the psychological tests in the research is that one of the motivation-enhancing positive managerial behaviors is to empathize with the employee or its possible effect on employee motivation. One of the important psychometric test tools that measure the level of empathy is the empathy level determination scale. In other words, the value of the empathy test to be applied to the managers is seen as high in terms of revealing empathic behavior as motivation-enhancing managerial behavior. For this reason, a scale that can measure empathy among psychological tests was chosen to be applied in public administrators.

With this study, it is aimed to contribute to the field by determining the relationship between the concept of empathy, which is a frequent subject in management sciences, and motivation, to transfer the practice of empathy to the public administration, to be a source for other researchers and to lead different researches in the inclusion of the concept of empathy and psychological tests in practical research in the science of public administration. Another aim of this study is to determine the effect of public administrator empathy level on employee motivation. In addition to this, it is also aimed to reveal the importance of conducting psychological tests to candidates in public sector manager recruitment processes.

This research was designed with the relational research model, which is suitable for the quantitative research method. In the research, the relational research model was chosen because it was wondered whether the variables were related to each other, and if there was a relationship, the direction and amount of this relationship would be examined. In the study, the level of significance in the hypothesis test was determined as $\alpha \leq 0.05$.

This study contributes to the field in terms of strengthening and diversifying the criteria that are considered in the recruitment processes of the manager in the public sector. On the other hand, the study contributes to the field of management psychology with the application of psychometric tests in the field of public administration. In addition, it sheds light on other studies to be conducted to reveal the manager-employee relationship with the psychosocial skills dimension by making other psychometric measurements in managers. In this sense, the effect of measurable psychological states and qualities of the manager or employee such as basic drive level, interpersonal communication skill level, paranoia level, depression level, obsessive-compulsive level, anxiety state, stress level and personality type on healthy and desired management and employee motivation, It is expected that it will give an idea and lead to studies examining its effects on many variables such as performance, organizational commitment, and sense of belonging.

The hypotheses of this research, which is carried out in public institutions and organizations with a central organization at the ministry level under Nevşehir Governorship, are accepted as a result of statistical analyzes (correlation analysis and regression analysis) made in the SPSS 25.0 package program in accordance with the distribution of data. As a result of the research, a strong, significant and positive relationship was determined between the level of manager empathy and employee motivation, and it was determined that the level of manager empathy was an important predictor and predictor of employee motivation.

VOCABULARY SIZE, LEXICAL DIVERSITY, LEXICAL DENSITY, AND EFL WRITING SCORES: A CROSS-SECTIONAL STUDY¹

SÖZCÜK DAĞARCIĞI BÜYÜKLÜĞÜ, SÖZCÜK ÇEŞİTLİLİĞİ, SÖZCÜK YOĞUNLUĞU VE İNGİLİZCE YAZMA PUANLARI: KESİTSEL BİR ÇALIŞMA

Musa TÖMEN

Anadolu Üniversitesi

Eğitim Fakültesi

Yabancı Diller Eğitimi Bölümü

mtomen@anadolu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7351-2440

Gül DURMUŞOĞLU KÖSE

Anadolu Üniversitesi

Eğitim Fakültesi

Yabancı Diller Eğitimi Bölümü

gdukmuso@anadolu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8039-5919

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

15.10.2023

Kabul Tarihi:

14.12.2023

Yayın Tarihi:

25.12.2023

Anahtar Kelimeler

Kelime dağarcığı boyutu,
Sözcüksel çeşitlilik,
Sözcük yoğunluğu,
İkinci dilde yazma,
Türk İngilizce öğretmeni öğrencileri

Keywords

Vocabulary size,
Lexical diversity,
Lexical density,
L2 writing,
Turkish ELT students

Vocabulary plays a crucial role in language learning, especially in the context of second language (L2) acquisition. Understanding a word involves grasping its form, meaning, and usage, making vocabulary knowledge pivotal for both receptive and productive L2 skills. This study aims to assess vocabulary size, lexical density, and lexical diversity in argumentative essays written by Turkish English Language Teaching (ELT) students and explore their correlation with writing scores. The data, comprising 309 essays from 165 first-year and 144 fourth-year students at Anadolu University's ELT Department, were analysed using the Lexical Frequency Profile (LFP) to estimate students' productive vocabulary size, vocd-D for lexical diversity, and a lexical density formula. The results revealed that only lexical diversity had a significant correlation with first-year students' essay scores, explaining 7.8% of their performance. However, in the case of fourth-year essays, no significant effects of the variables were observed. Additionally, while the variables accounted for 8.7% of vocabulary scores in first-year essays, they did not significantly explain fourth-year essays' vocabulary scores. Therefore, this study suggests that while lexical features are important, they are not the sole determinants of writing scores.

ÖZ

Kelime bilgisi, dil öğreniminde, özellikle de ikinci dil (L2) edinimi bağlamında çok önemli bir rol oynar. Bir kelimeyi anlamak, onun biçimini, anlamını ve kullanımını kavramayı içerir, bu da kelime bilgisini hem alıcı hem de üretici L2 becerileri için çok önemli hale getirir. Bu çalışmanın amacı, Türk İngilizce Öğretmenliği (ELT) öğrencileri tarafından yazılan tartışmacı kompozisyonlarda sözcük dağarcığı boyutunu, sözcük yoğunluğunu ve sözcük çeşitliliğini değerlendirmek ve bunların yazma puanlarıyla ilişkisini araştırmaktır. Anadolu Üniversitesi İngilizce Öğretmenliği Bölümü'ndeki 165 birinci sınıf ve 144 dördüncü sınıf öğrencisinin 309 denemesinden oluşan veriler, öğrencilerin üretken sözcük dağarcığı boyutunu tahmin etmek için LFP, sözcük çeşitliliği için vocd-D ve bir sözcük yoğunluğu formülü kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlar, sadece sözcük çeşitliliğinin birinci sınıf öğrencilerinin kompozisyon puanları ile anlamlı bir korelasyona sahip olduğunu ve performanslarının %7,8'ini açıkladığını ortaya koymuştur. Ancak, dördüncü sınıf kompozisyonları söz konusu olduğunda, değişkenlerin anlamlı bir etkisi gözlenmemiştir. Ayrıca, değişkenler birinci sınıf kompozisyonlarındaki kelime bilgisi puanlarının %8,7'sini açıklarken, dördüncü sınıf kompozisyonlarındaki kelime bilgisi puanlarını anlamlı bir şekilde açıklamamıştır. Dolayısıyla bu çalışma, sözcüksel özelliklerin önemli olmakla birlikte, yazma puanlarının tek belirleyicisi olmadığını göstermektedir.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1376253>

Atıf/Cite as: Tömen, M., & Durmuşoğlu-Köse, G. (2023). Vocabulary size, lexical diversity, lexical density, and EFL writing scores: A cross-sectional study. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2586-2613.

¹ The article is a part of M.A. thesis titled "The relationship between vocabulary size, lexical diversity, lexical density and EFL writing scores: A cross-sectional study" prepared by the first author at Anadolu University, Turkey.

Introduction

Vocabulary is a critical component of language learning. Research on vocabulary has evolved over the years, with a shift towards exploring its impact on second language (L2) learning since the 1990s. Vocabulary knowledge has been defined in various ways, encompassing aspects like generalization, application, breadth, precision, and availability (Cronbach, 1942). Nation (2000) adds form, meaning, and use to this definition, introducing the terms receptive and productive vocabulary.

The primary aspect of language comprehension and use is frequently regarded as vocabulary (Hunt & Beglar, 2005). The acquisition of a comprehensive vocabulary is a notable obstacle faced by second language (L2) learners, as highlighted by previous research conducted by Nation (1990), Schmitt (1997), and Mokhtar (2010). The absence of a robust lexicon renders effective communication unattainable, as grammatical proficiency alone is insufficient. Current scholarly investigations in the field of second language acquisition (SLA) place significant emphasis on the learning of vocabulary as a fundamental requirement for the development of other language competencies (Gass & Selinker, 2008; Nation, 2006; Roche & Harrington, 2013).

Numerous studies support the connection between vocabulary size and reading and listening comprehension (Nation, 2006; Hu & Nation, 2000). Additionally, L2 learners face difficulties when encountering unknown vocabulary in listening texts (Hamouda, 2013; Solak & Altay, 2014). This deficiency in receptive skills also impacts their productive vocabulary use. The acquisition of a wide range of vocabulary is of utmost importance in order to achieve a high level of competency and fluency in both written and spoken communication (Begrliche, 2013; Putra, 2014; Rudy, 2013; Yang, 2015). Numerous academic investigations have demonstrated a significant association between one's proficiency in vocabulary and their ability to talk fluently (Fhonna, 2014; Khotimah, 2014; Perez Manzanilla & Diaz Cabrera, 2014; Tahir, 2015). The aforementioned concerns are interconnected with the extent of productive vocabulary knowledge among second language learners. Vocabulary knowledge plays a pivotal role in L2 learning and affects the competence of learners in both receptive and productive skills. It can be challenging for L2 learners due to its open-ended nature, unlike finite systems like grammar or phonology (Mobarg, 1997).

Vocabulary knowledge encompasses various aspects, and a comprehensive framework by Nation (2000) outlines nine aspects of word knowledge. Lack or deficit in any of these areas can lead to misinterpretation in writing (Folse, 2008).

Defining vocabulary knowledge is crucial, and various definitions exist, which necessitates measurement. Researchers have developed vocabulary tests, employing methods like matching, elicitation tasks, and ordinal scales to evaluate vocabulary knowledge (Gonzalez, 2013). Notable tests include the Vocabulary Knowledge Scale (VKS) (Paribahkt & Wesche, 1993) and the Word Associates Test (WAT) (Read, 1993). However, both tests have faced criticism from scholars like Nation and Webb (2011) and Schmitt and Ng (2011) for their perceived inability to accurately measure vocabulary knowledge. They argue that the VKS's final stage, where learners construct sentences with target words, requires knowledge not only of the target word but also of the surrounding words and syntactic structure.

Waring (2002) highlights interpretation challenges related to VKS scores (see Table 1). For instance, if a learner's pre-test and post-test scores, each consisting of 18 vocabulary items, are similar, as shown in the following example:

Test 1: 1 0 1 0 0 1 2 3 3 2 2 3 4 5 5 4 5 4 = 45/18 = 2.5

Test 2: 3 1 4 5 1 0 2 2 1 4 1 3 4 5 1 5 3 4 = 49/18 = 2.7

As stated by Waring (2002), the interpretation of these ratings presents a considerable challenge. According to Waring (2002), the argument put out is that a comprehensive average score fails to provide any insight into the specific word evaluations that may have been influenced by the treatment, hence indicating a deficiency in the measurement's validity.

Table 1. Vocabulary Knowledge Scale (Paribakht & Wesche, 1993)

Point value	Self-report categories
1 point	I have never seen this word before.
2 points	I have seen this word before, but I don't know what it means.
3 points	I have seen this word before, and I think it means (synonym or translation) ^a
4 points	I know this word. It means (synonym or translation) ^b
5 points	I can use this word in a sentence. ^c
	a. Learner needs to provide a synonym in English or L1 translation
	b. Learner needs to provide a synonym in English or L1 translation
	c. Learner needs to complete number 4 and 5.

Schmitt and Ng (2011) criticize the Word Associates Test (WAT) for its vulnerability to guessing. Figure 1 illustrates a WAT item where learners are required to select words with the closest meaning to the target word "fundamental" from one box and choose common collocations for the target word from another box. This design makes WAT problematic because it does not directly reveal a learner's lexical knowledge (Schmitt & Ng, 2011).

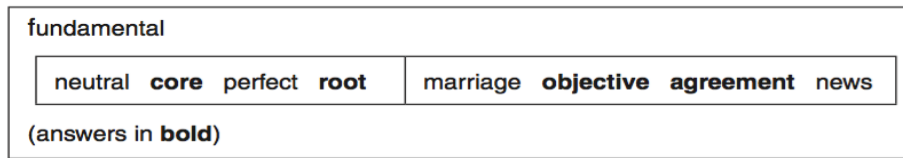

Figure 1: WAT item

Hence, Laufer and Nation (1995) argue that analysing a learner's written productive vocabulary use can provide a more accurate reflection of their vocabulary knowledge. This is because written work showcases the actual vocabulary knowledge employed in production.

Concept Definitions

To enhance the clarity and conciseness of the research questions, it's important to provide brief definitions of key concepts used in the study. These concepts are discussed in detail in the methodology section:

Vocabulary Size: Vocabulary size is the measurement of the number of vocabulary items a person knows across various frequency levels. It is typically assessed using the Lexical Frequency Profile, which categorizes words based on their frequency of use.

Lexical Density: Lexical density refers to the proportion of content words (words carrying meaning) in a written text compared to the total number of words. It is expressed as a percentage and provides insights into the information load of the text. Lexical density can also offer valuable insights into the vocabulary level of learners.

Lexical Diversity: Lexical diversity measures the variety of vocabulary used by a speaker or writer. It provides information about the diversity of productive vocabulary, focusing on the range of words used rather than their frequency.

What sets vocabulary size apart from lexical diversity is that vocabulary size reveals not just the number of words but also the frequency levels of the vocabulary items used in the text. This makes it easier to interpret how learners use high-frequency and low-frequency vocabulary items, among other factors.

Statement of the Problem

According to some scholars (Aliakbari & Boghayeri, 2014; Choi, 2012; Jackson, 2004), the ability to write in a second language is considered to be a crucial skill in the process of language acquisition. Proficiency in writing

is an essential requirement for academic competence, since it constitutes a productive talent alongside speaking. Through the utilization of both skills, students are able to generate tangible outputs that can be evaluated by professors. Numerous studies have indicated that students who are acquiring a second language encounter challenges and encounter difficulties when it comes to the skill of writing. Furthermore, according to Manchon (2011), writing serves as a reflection of learners' language growth, with language development playing a crucial role in supporting the act of writing. Various studies have been conducted to shed light on the factors that impact the quality of writing and the performance of learners. These studies have explored areas such as syntactic complexity (Beers & Nagy, 2007), the influence of the learners' first language (Staples & Reppen, 2016), the types and duration of writing instruction (Min, 2016), as well as linguistic proficiency, which encompasses aspects such as lexical density, diversity, vocabulary size, and grammar. The primary focus of this study will be on the examination and analysis of lexical density, lexical diversity, and vocabulary size. Although some studies argue that these lexical features are strongly associated with the writing proficiency of second language learners and can be used as predictive indicators of their writing achievement (Douglas, 2010; Lemmouh, 2008), other researchers contend that writing achievement cannot be solely attributed to these lexical features (Lavalée & McDonough, 2015; Mellor, 2010; Wang, 2014).

As deBoer (2014) asserts, lexical diversity refers to the extent of word variation observed inside a certain text. Quantitative evaluation of a text is widely recognized as a crucial component, with many applications in linguistic and educational research, including but not limited to language acquisition, linguistic interaction, demographic language performance, and language impairment (Malvern & Richards, 2012). The predictive value of lexical diversity in relation to learners' overall language competency has been acknowledged (Zareva et al., 2005). Additionally, it serves as a crucial indicator of the writing quality (Laufer & Nation, 1995) and speaking abilities (Jarvis, 2002) of learners. The perception of being an essential indication of learners' test performance is generally held. The utilization of lexical diversity measures enables the assessment of a language learner's ability to proficiently incorporate vocabulary into their language production. This aspect holds more significance for language instructors and researchers compared to outcomes obtained through assessments that solely gauge passive vocabulary (Nation, 2007). Understanding the manner in which language learners employ a wide range of vocabulary items in their productive performances is beneficial for language instructors. This comprehension offers valuable perspectives for educators to strategize and facilitate their instructional practices within the classroom setting.

Various formulas exist for quantifying lexical diversity in a given text. It is well acknowledged among researchers that two metrics, namely the Measure of Textual Lexical Diversity (MTLD) and vocd-D (McCarthy & Jarvis, 2010), have demonstrated notable reliability. The website (<http://tool.cohmetrix.com/>) provides access to MTLD and vocd-D studies. The primary critiques of lexical diversity measures primarily revolve around the influence of text length, whereas MTLD has been demonstrated to be less susceptible to such influence (Koizumi, 2012; McCarthy & Jarvis, 2010).

The Lexical Frequency Profile (LFP) is a method used to calculate vocabulary size, specifically in relation to the vocabulary lists derived from the British National Corpus (BNC) and the Corpus of Contemporary American English (COCA). It determines the number of words contained within a given text that are present in these corpora. The BNC/COCA word family lists comprise a total of 29 lists. Out of the total, 25 lists have been developed utilizing frequency and size statistics, whereas the remaining four lists encompass proper names, marginal words (including swear words and exclamations), transparent compounds, and abbreviations. The website (<http://www.lextutor.ca/vp/comp/>) offers a means to calculate vocabulary size by using the aforementioned vocabulary lists, namely the BNC/COCA list, the General Service List of English (GSL) words (comprising the 2000 most essential word families in English), and the Academic Word List (AWL) (Coxhead, 2000).

Significance and Aim of the Study

The empirical findings derived from the extensive body of research pertaining to vocabulary knowledge posit that vocabulary knowledge can be delineated into two distinct dimensions, namely receptive and productive (Nation, 2000; Webb, 2005). Henceforth, it is imperative to acknowledge that the comprehension of vocabulary extends beyond a mere quantification of the lexicon possessed by learners, commonly referred to as vocabulary

size. Rather, it is essential to consider the manner in which these lexical units are effectively employed, denoted as productive vocabulary, as elucidated by esteemed scholars such as Meara (2002) and Schmitt et al. (2010). There exist multiple methodologies for assessing the extent of learners' active and passive vocabulary knowledge, including but not limited to Vocabulary Knowledge Tests, Lexical Frequency Profile (LFP) analyses, as well as computations pertaining to lexical density and lexical diversity.

The primary objective of this investigation is to scrutinize the present state of Turkish English Language Teaching (ELT) students through a meticulous analysis of their essays, specifically focusing on the dimensions of vocabulary size, lexical density, and lexical diversity. Furthermore, the primary objective of this study is to ascertain the correlation between these aforementioned concepts and the writing scores of the students. The inquiry at hand pertains to the utilization of productive vocabulary knowledge by L2 learners in the context of their written compositions. The concept of lexical richness, which comprises lexical density, lexical diversity, and vocabulary size, remains an area of limited scholarly investigation (Skehan, 2009). The extant literature on the subject matter of vocabulary knowledge and its influence on second language (L2) skills or academic proficiency is rather limited, as evidenced by the paucity of empirical investigations conducted in this domain (Karakoç, 2016; Yüksel, 2012). Hence the findings derived from this cross-sectional investigation are postulated to make a substantive contribution to the existing body of scholarly literature pertaining to the aforementioned matters, while concurrently offering potential ramifications for pedagogical interventions in the domain of composition courses and the facilitation of lexical acquisition.

In Turkey, students in English Language Teaching (ELT) programs are admitted to the department based on their university entrance exam scores, which primarily consist of 80 multiple-choice questions from a foreign language examination (YDT). Consequently, students at the same university tend to have relatively similar proficiency levels since each university has a specified score range for admission.

It's worth noting that the productive aspect of second language (L2) learning is often overlooked in Turkey's educational system. Turkish high school education places more emphasis on receptive language skills, and the YDT exam predominantly comprises reading comprehension and grammar questions. However, it is expected that a 4-year education in English would naturally enhance the proficiency levels of students, particularly in terms of their productive vocabulary knowledge.

Given this context, this study aims to compare the productive vocabulary usage of 1st-year and 4th-year ELT students and assess its impact on their writing scores. The primary objective is to determine whether a 4-year English-medium education has indeed resulted in an improvement in their productive vocabulary usage in writing within our sample.

To address this research objective, the following research questions are posed:

1. What are the vocabulary size, lexical density and lexical diversity in 1st and 4th year Turkish ELT student essays?
2. Are there any differences between 1st and 4th year ELT students essays in terms of
 - a. vocabulary size?
 - b. lexical density?
 - c. lexical diversity?
3. What is the correlation between
 - a. vocabulary size and
 - i. the 1st year students' argumentative essay scores?
 - ii. the 4th year students' argumentative essay scores?
 - b. lexical density and
 - i. the 1st year students' argumentative essay scores?
 - ii. the 4th year students' argumentative essay scores?
 - c. lexical diversity and
 - i. the 1st year students' argumentative essay scores?
 - ii. the 4th year students' argumentative essay scores?

4. To what extent do vocabulary size, lexical density and lexical diversity account for the essay scores and vocabulary subsection scores of the 1st and 4th year students?

Literature Review

Receptive and Productive Vocabulary Knowledge

Within the domain of second language acquisition, there has been a discernible transition from an emphasis on grammatical aspects to a greater emphasis on vocabulary subsequent to the introduction of the Natural Approach by Krashen (1989). This strategy prioritizes the provision of input that is both comprehensible and meaningful, rather than focusing solely on the accuracy of linguistic structures. The Lexical Approach, as developed by Lewis (1993), emphasized the significant importance of vocabulary in the process of language acquisition. It argued that the ability to comprehend and generate lexical phrases or chunks is crucial for achieving competency in a language. In conventional terms, the act of knowing a word has been characterized by the ability to identify its structure and comprehend its significance upon encountering it. Nevertheless, the concept of word knowledge encompasses other dimensions, as elucidated by Henriksen (1999), Read (2004), and Nation (2001). Richards (1976) made significant contributions to the comprehension of vocabulary knowledge through the presentation of eight fundamental assumptions.

1. Vocabulary continues to expand in adulthood, in contrast to syntax.
2. Knowing a word involves understanding its likelihood of appearing in written or spoken discourse.
3. Vocabulary knowledge encompasses an awareness of its limitations based on variations in function and context.
4. Knowing a word involves understanding its syntactic behaviour.
5. Word knowledge includes comprehension of a word's underlying form and derivations.
6. Knowing a word entails understanding its connections to other words in the language.
7. Word knowledge implies grasping the semantic value of a word.
8. Knowing a word involves recognizing multiple meanings associated with it.

Richards' assumptions consider morphological and syntactic aspects, as well as frequency and register, in defining vocabulary knowledge. One aspect that is absent from this definition is to the differentiation between receptive and productive vocabulary knowledge, as initially proposed by Nation (1990). The aforementioned differentiation might be likened to the categorization of language abilities into receptive skills, encompassing listening and reading, and productive skills, encompassing speaking and writing. Receptive vocabulary knowledge involves recognizing words when heard, familiarity with their written form for reading, understanding affixes and their meaning, recognizing the word's signal for a specific meaning, comprehending the word's meaning in context, awareness of related words, recognizing the word's correct usage in sentences, knowledge of possible collocations, and an understanding of its commonality or pejorative nature (Nation, 2000).

Productive vocabulary knowledge comprises the ability to pronounce words correctly with proper stress, spell them accurately, use the right word forms in various contexts, produce synonyms and antonyms, correctly use the word in the original context, generate collocations, and know where, when, and how often to use the word (Nation, 2000).

While there is no strict boundary between receptive and productive vocabulary knowledge, it is suggested that they are interconnected, with each benefiting from the other (Milton, 2007). Nonetheless, characteristic aspects can be identified for each type of vocabulary knowledge.

This distinction has given rise to questions about the quantity of words one must recognize automatically, the vocabulary size of native speakers, the total number of words in a target language, types of words in a target language, and the methods for measuring this knowledge. Corpus-based studies have contributed significantly to vocabulary research by providing detailed insights into lexical frequency, collocations, chunks, and lexical diversity.

Numerous studies have explored the relationship between vocabulary and other language skills, including receptive and productive knowledge, word frequency, word lists, vocabulary learning strategies (explicit vs. implicit, incidental vs. intentional), and vocabulary testing methods.

In the Turkish context, research has primarily focused on vocabulary teaching techniques and vocabulary learning strategies. Studies examining lexical diversity, lexical density, vocabulary size, dimensions of vocabulary knowledge, and their impact on language skills remain limited. Scholarly research in this particular domain has focused on examining the lexical features present in written texts produced by language learners. In a study conducted by Ünalđı (2011), a comparison was made on the lexical networks of Turkish English as a Foreign Language (EFL) learners. Additionally, Yüksel (2012) examined the overall and academic lexical competence and performance of Turkish students studying English Language Teaching (ELT). According to the findings of Yüksel's research, students who possess a substantial vocabulary size and depth have difficulties in effectively demonstrating their receptive vocabulary knowledge when engaging in essay writing activities.

Measurement of Productive Vocabulary Knowledge

Logically, in light of the multifaceted character of vocabulary, receptive vocabulary knowledge measurement is not adequate to provide a comprehensive depiction of total vocabulary knowledge (Zareva, 2005). Therefore, there has been a shift in focus towards measuring the productive vocabulary knowledge of learners. However, assessing productive vocabulary has its challenges due to its context-specific nature (Lee & Muncie, 2006).

To address the need for measuring productive vocabulary knowledge, Laufer and Nation (1995) introduced the productive version of Vocabulary Levels Tests, which includes sentences with missing words, some letters of which are provided. The validity of the productive version (PVLТ) has been established, and it facilitates comparisons between students with varying degrees of proficiency (Laufer, 1998).

Additionally, Laufer and Nation (1995) proposed another measurement method known as the Lexical Frequency Profile (LFP). This method assesses the extent to which learners use vocabulary from various frequency levels in their written work.

In Webb's (2008) study, a translation test was employed to assess the extent of productive vocabulary knowledge. The researcher argues that the Productive Vocabulary Learning Test (PVLТ) predominantly captures receptive vocabulary knowledge due to the provision of letters that may aid learners in word recognition.

In an alternative approach, Meara and Fritzpatrick (2000) proposed the utilization of Lex30, a word association test designed to elicit responses from learners by presenting them with a set of stimulus words. This examination is widely regarded as being straightforward to conduct and requiring a relatively little amount of time.

Despite these alternatives, the Lexical Frequency Profile (LFP) remains the most commonly adopted method for measuring productive vocabulary knowledge in vocabulary research, particularly for analysing how learners use vocabulary in their written work.

Lexical frequency profile (LFP)

The Lexical Frequency Profile (LFP), introduced by Laufer and Nation in 1995, serves as a tool for measuring the amount of vocabulary learners use in their writings, particularly in terms of vocabulary size. This technique might also be characterized as a means of assessing the relative distribution of words across different frequency tiers. The original purpose of the Lexical Frequency Profile (LFP) was to evaluate the level of lexical complexity in second language (L2) reading materials. However, it has since become often employed for the calculation of lexical richness using word frequency lists (Utku, 2014).

The Language Frequency Profile (LFP) is a tool used to determine the distribution of words across different categories. The 570 most often used academic words, also known as the Academic Word List (AWL) or University Word List (UWL), the top 1,000 most frequently used words, the next 1,000 most frequently used words based on the General Service List (GSL), and words that do not fit into any of these lists (beyond 2k) are among these categories.

Word frequency lists are considered to be highly helpful tools for conducting vocabulary study. These lists are meticulously constructed with the recognition that certain words exhibit a higher frequency of occurrence compared to others. The first and primary inventory upon which the Lexical Frequency Profile (LFP) is

constructed is the General Service List (GSL), which was compiled by West in 1953 (as cited in Laufer & Nation, 1995). The General Service List (GSL) consists of around 2,000 base words, of which 165 word families are classified as function words, while the remainder words are designated as content words.

What distinguishes GSL from a simple frequency count is its inclusion of different parts of speech and different meanings for each word (Yüksel, 2012). Despite its age, GSL remains valid, as asserted by Nation (2004), who examined its coverage against the BNC.

The University Word List (UWL) was developed by Xue and Nation in 1984, while the Academic Word List (AWL) was compiled by Coxhead in 2000. The AWL comprises words that fall outside the scope of the original 2,000 words in the GSL.

The present study aims to conduct an analysis of essays in order to ascertain the proportions of Academic Word List (AWL) and non-list vocabulary items employed by students. This analysis offers valuable information into the extent of their knowledge regarding productive vocabulary.

It is important to acknowledge that Meara (2005) and Meara and Bell (2001) have expressed criticism towards the LFP, especially due to its reliance on texts over 200 words and potential limitations in its effectiveness with learners at lower proficiency levels. Nevertheless, the authors failed to put out an alternate approach for the analysis of written materials. Laufer (2005) has provided a compelling response to this critique, so solidifying the continued preference for the Lexical Frequency Profile (LFP) as an approach for assessing the lexical richness of texts.

Lexical density

Lexical density (LD) is a metric that quantifies the extent of lexical richness inside a given text, similar to the Lexical Frequency Profile (LFP). The calculation involves determining the ratio of lexical words, which are content words, to the overall number of words in a given written text. According to Johansson (2008), a larger number of content words and a lower proportion of function words in a text suggest a greater amount of information present. The calculation of lexical density is performed by employing the formula as presented in Figure 2.

$$LD = \frac{\text{Number of lexical tokens} \times 100}{\text{Total number of tokens}}$$

Figure 2: LD Formula (Laufer & Nation, 1995, p.309)

It is important to remember that written text's cohesiveness and syntactic qualities have an impact on lexical density. Put differently, the LD measure's validity can be influenced by the quantity of function words present in the text. Therefore, it is typically observed that there is a limited association between LD and the overall proficiency of written expression (Engber, 1995). The primary objective of this study is to examine the validity of the aforementioned assumption through the computation of the link between LD and students' essay scores. These scores will be assessed by two raters utilizing the ESL Composition Profile, a rubric specifically designed for evaluating writing proficiency in English as a Second Language (ESL) learners. Significantly, the raters did not consider LD when allocating scores. Hence, an investigation into the relationship between LD and the given scores will either corroborate or question the conclusions obtained by Engber (1995).

Lexical diversity

The concept of lexical diversity is commonly used to assess the range of vocabulary employed by an individual in their speech or writing. It is frequently considered as an indication of advanced linguistic abilities and proficiency in communication (Avent & Austermann, 2003; Carrel & Monroe, 2004; Grela, 2002). The concept of lexical diversity serves as a means to quantitatively evaluate written material, so providing valuable insights on the utilization of productive vocabulary, as distinguished from receptive vocabulary.

From an intuitive standpoint, there is a prevailing belief that the linguistic repertoire employed by a writer exhibits greater diversity compared to that utilized by a college student in their written compositions. In order to assess the validity of these subjective assessments regarding the quality of text, it is possible to utilize a quantifiable metric. The use of quantifiable knowledge offers an objective and verifiable method for analysing texts (McCarthy, 2005). Consequently, it is possible to formulate predictions and evaluate texts in a scientific manner by employing quantitative metrics, among which lexical diversity serves as a prominent measure. Although lexical diversity may not provide a comprehensive solution to all inquiries pertaining to the quality of a text, it is regarded as a significant instrument for academics and educators.

Although the concept of lexical diversity is generally accepted in linguistics, the measurement of it has raised questions, leading to the introduction of various measurement forms, such as Type-Token Ratio (TTR), the Measure of Textual Lexical Diversity (MTLD), and Vocd-D (vocabulary diversity measure D) (McCarthy, 2005). Disagreements about these measurement forms primarily revolve around the text length's impact on the validity of lexical diversity measures, as longer texts are thought to reduce the possibility of new words appearing (Jarvis, 2002; Malvern et al., 2004). In essence, longer texts may yield less reliable results.

New measurement forms have been presented, all claiming to improve sensitivity, in response to the demand for a more reliable method of measuring lexical diversity. Vocd-D and MTLD are considered more robust methodologies for assessing lexical diversity (Malvern et al., 2004; McCarthy & Jarvis, 2007, 2010), despite the fact that each form claims to be more valid and less affected by text length.

Empirical Studies

The existing body of research has predominantly concentrated on the measurement of lexical diversity, with limited attention given to exploring the correlation between lexical diversity and writing proficiency. A compilation of studies employing lexical diversity, lexical profile, and lexical density computations to examine their association with writing quality is shown in a table (see Appendix 1).

Methodology

The Setting and the Data

The data used in this study were obtained from the ELT Department at Anadolu University in Turkey. In order to be admitted into this program, students must achieve acceptable scores on the English language examination. This examination is a part of a standardized university entrance test administered by the Student Selection and Placement Centre, which is linked with the Council of Higher Education in Turkey. The assessment comprises a total of 80 multiple-choice items, with a predominant emphasis on evaluating reading comprehension and grammatical skills. These items encompass many aspects such as vocabulary comprehension, sentence completion, translation, reading passages, paraphrasing, paragraph completion, and identification of irrelevant sentences within a given passage.

Within the English Language Teaching (ELT) department, students are required to complete two compulsory writing courses within the initial year of their four-year academic program. These courses encompass Written Communication, Academic Writing, and Report Writing. The curriculum of these courses encompasses a range of subjects including paragraph construction, essay development, diverse essay genres (such as opinion, cause and effect analysis, summary-analysis, problem-solution, and argumentative), as well as the utilization of APA style.

In order to get admission into the English Language Teaching (ELT) departments of universities, students are required to attain specific pre-set scores. As an illustration, it is worth noting that in the year 2015, the minimal threshold score mandated for admission into the ELT department at Anadolu University was recorded as 418.598. Although other factors contribute to these scores, it can be posited that students' proficiency levels are very comparable, as they are predominantly decided by their success in the YDS (Foreign Language Exam) and other language proficiency evaluations.

In addition, it is required for students at Anadolu University to successfully complete a preparatory school program, which includes meeting a predetermined competency level, in order to fulfil the exit requirement. The

preparatory school uses the Global Scale of English (GSE) as a means of evaluating the performance of its students. Individuals who successfully attain an A level qualification are required to demonstrate their proficiency by the completion of a comprehensive examination. This examination encompasses many components, such as multiple-choice assessments that evaluate reading and language use abilities, a listening examination, a speaking evaluation, and a writing assessment. In order to progress beyond the preparatory school level, students must achieve a minimum average score of 60 out of 100 on their exams. This finding provides additional evidence that students possess comparable levels of proficiency upon entering the academic institution.

The dataset comprises 309 argumentative essays authored by a total of 165 first-year students and 144 fourth-year students. The students were provided with a prompt to compose an argumentative essay, and the specific topic was picked from the Louvain Corpus of Native English Essays (LOCNESS), which is a collection of 324,304 words of native English essays. The selection of the argumentative essay type and the topic for the study was mostly based on the composition of LOCNESS.

Instruments

To analyse the data and address the research questions, several tools and assessments were employed:

- The LFP (Lexical Frequency Profile) estimated students' productive vocabulary size. It shows the percentage of words students use from the most frequent 1,000 words, the second 1,000 words (based on the General Service List), the 570 most frequent academic words (AWL), and words not in any of these lists.
- The Vocabulary Diversity Measure (vocd-D) was used to evaluate the lexical diversity of the writings. It assesses text vocabulary diversity. A text lexical analysis website (<http://tool.cohmetrix.com/>) calculated the value.
- The Lexical Density Formula calculated the ratio of content words (lexical words) to total words in essays. This shows textual lexical word density.
- The ESL Composition Profile was employed as a means of assessing the essays submitted by the students. The essay is evaluated using this rubric in a number of areas, such as vocabulary, sentence structure, organization, mechanics, content, and usage of discourse markers. The systematic framework it offers makes it easy to assess the essays' quality.

These tools and assessments were used to analyse the essays and provide insights into the students' productive vocabulary knowledge, lexical diversity, and the overall quality of their argumentative essays.

Types List [1]
type_[number of tokens]

VP-CLASSIC (1k, 2k + AWL)-1,000 types: [fams 98 : types 121 : tokens 232] extract

able [1] about [1] act [1] advanced [2] against [2] always [2] am [1] and [12] are [3] as [1] ask [1] at [1] away [1] be [5] because [1] before [2] being [1] beings [1] better [1] but [1] clearly [1] companies [1] did [1] divides [1] do [1] doing [2] door [1] doors [1] down [1] dreaming [3] dreams [1] end [1] everyone [1] find [1] for [5] found [1] free [1] from [1] given [1] had [1] have [2] heard [1] humans [1] idea [1] if [1] in [2] is [7] it [2] keep [3] keeps [2] known [1] leading [1] least [1] left [2] like [1] main [1] make [1] many [1] marketing [1] may [2] means [1] more [1] moving [1] never [1] new [3] no [2] not [5] now [1] number [1] on [2] once [1] opened [1] opening [1] other [1] our [2] out [1] part [1] people [3] place [1] point [2] possibilities [1] race [1] real [1] reason [1] richer [1] room [1] say [2] second [1] see [1] so [2] some [3] someone [1] something [1] somewhere [1] take [1] talked [1] than [1] that [8] the [6] there [2] they [4] thing [1] things [1] think [5] thinking [3] this [4] thought [1] to [10] us [3] waiting [1] want [1] wants [1] way [1] we [5] what [3] when [1] will [4] with [1] without [1] world [2] you [8]

VP-CLASSIC (1k, 2k + AWL)-2,000 types: [fams 9 : types 11 : tokens 12] extract

argue [2] creatures [1] curiosity [1] curious [1] forward [1] Imagination [1] imagining [1] knock [1] paths [1] probably [1] tools [1]

VP-CLASSIC (1k, 2k + AWL)-3,000 types: [fams 3 : types 3 : tokens 3] extract

create [1] seek [1] sole [1]

OFFLIST: [?: types 2 : tokens 2]

industrialization [1] thrive [1]

Figure 3. The LFP analysis sample output

Created: September 1, 2012 **Coh-Metrix 3.0** Last updated: June 02, 2014

Title: Thesis
Genre: Informational
Source:
Job Code: Enter where your text is from
LSA Space: CollegeLevel

Some may argue for it and some may argue against the idea in our advanced world, some say no room is left for dreaming. This advanced world thing they talked about is not real. People's dreams never end. We didn't had the means and tools to create what we think before. Now we have so many possibilities and richer than before. Humans are creatures to be known as being able to think and act. That is the main point that divides us from other beings. When you take the imagination part away. What is left? That's the sole reason I'm against this 'no place for dreaming' thought. I think that someone (#) in somewhere wants to make us think this way. Everyone probably heard at least once that 'they don't want you to think, be free'. That's for marketing, but that's not our point. If you keep on thinking, you will see that there is always something waiting to be found out there. Second is industrialization is what keeps companies and people race with people. They always thrive for more and better. Clearly they are not doing this without thinking. So I say to you; Ask and it will be given to you; seek and you will find; knock and the door will be opened to you. (Like 11 :) We have to keep moving forward, opening new doors and doing new things because we're curious and curiosity keeps leading us down new paths. Keep on imagining, dreaming and thinking.

41	LSASSpd	LSApssd	0.098	LSA overlap, all sentences in paragraph, standard deviation
42	LSAPP1	LSAppa	0.368	LSA overlap, adjacent paragraphs, mean
43	LSAPP1d	LSAppd	0.109	LSA overlap, adjacent paragraphs, standard deviation
44	LSAGN	LSAGN	0.259	LSA given/new, sentences, mean
45	LSAGNd	n/a	0.105	LSA given/new, sentences, standard deviation
Lexical Diversity				
46	LDTRc	TYPTOKc	0.779	Lexical diversity, type-token ratio, content word lemmas
47	LDTRa	n/a	0.549	Lexical diversity, type-token ratio, all words
48	LDMTLD	LEXDIVTD	63.784	Lexical diversity, MTL, all words
49	LDVOC	LEXDIVVD	94.658	Lexical diversity, VOCD, all words
Connectives				
50	CNCAI	CONi	112.84	All connectives incidence
51	CNCCaus	CONCAUSi	42.802	Causal connectives incidence
52	CNCLogic	CONLOGi	46.693	Logical connectives incidence
53	CNCADC	CONADVCONi	7.782	Adversative and contrastive connectives incidence
54	CNCTemp	CONTEMPI	15.564	Temporal connectives incidence
55	CNCTempx	CONTEMPEXi	23.346	Expanded temporal connectives incidence
56	CNCAdd	CONADDi	58.366	Additive connectives incidence
57	CNCPos	n/a	0	Positive connectives incidence
58	CNCNeg	n/a	0	Negative connectives incidence
Situation Model				
59	SMCAUSv	CAUSV	35.019	Causal verb incidence
60	SMCAUSvp	CAUSVP	50.584	Causal verbs and causal particles incidence
61	SMINTEp	INTEi	19.455	Intentional verbs incidence
62	SMCAUSr	CAUSC	0.4	Ratio of casual particles to causal verbs
63	SMINTEr	INTEC	1.667	Ratio of intentional particles to intentional verbs
64	SMCAUSlsa	CAUSLSA	0.079	LSA verb overlap
65	SMCAUSwn	CAUSWN	0.544	WordNet verb overlap
66	SMTEMP	TEMPta	0.881	Temporal cohesion, tense and aspect repetition, mean

Figure 4. Lexical diversity (Vocd-D analysis sample output)

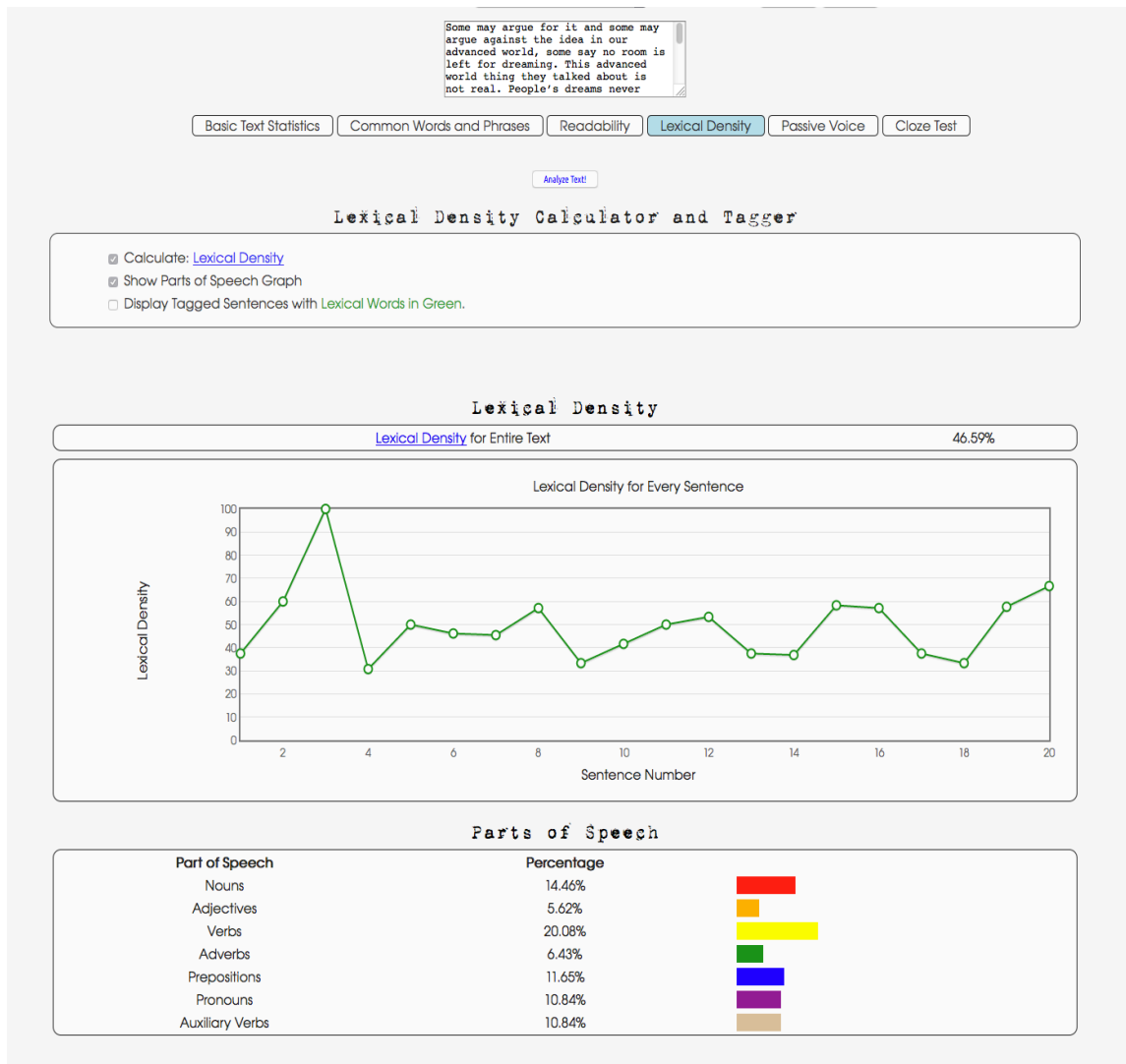

Figure 5. Lexical density analysis sample output

Data Collection Procedure

During the second semester of the 2015-2016 academic year, data collection for this study took place. Essays were obtained from students in both their first and fourth years during their respective class hours, with the consent of their teachers. The first-year students composed their essays in writing courses, while fourth-year students did so in translation courses. Students' participation was voluntary, and they provided informed consent before proceeding. They were allotted 60 minutes to complete their essays, with no access to dictionaries. Afterward, the handwritten essays were digitized for further analysis. Two experienced English instructors, each with six years of teaching experience at state universities, were chosen as raters. These instructors had expertise in teaching writing and were well-acquainted with the ESL Composition Profile, the rubric used for evaluation. Each essay was independently assessed by the two raters across different subsections of the rubric, covering aspects such as content, organization, discourse markers, vocabulary, sentence construction, and mechanics. To determine overall scores for students, the average score from both raters was calculated. The study found a high inter-rater reliability, with a coefficient of .941 for overall scores, demonstrating substantial agreement between the raters. These meticulous steps were taken to ensure a systematic and reliable assessment of the students' essays while maintaining data quality throughout the process.

A website was used to calculate lexical density and diversity, and the findings were all combined onto an Excel file for SPSS analysis. The Lexical Density scores provide an indication of the percentage of content words used

in the examined essay. On the other hand, the lexical diversity scores, which are computed using the Vocd-D formula, offer insights into the range of vocabulary employed in the essay. A higher lexical diversity score indicates a greater variety of words used.

Results and Discussion

Vocabulary Size, Lexical Density and Lexical Diversity of the Students' Essays

Before delving into the dataset analysis, it is essential to consider the students' essay scores, which can provide context for interpreting the research results. Table 2 reveals that 1st-year students, with a mean score of $M = 52.703$, and 4th-year students, with a mean score of $M = 53.625$, display a minimal difference in writing performance for this specific essay type.

Table 2. Descriptive Statistics of the Essay Scores

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Writing Scores_1	165	17.0	89.5	52.703	13.4577
Writing Scores_4	144	21.5	87.0	53.625	15.1258

Several factors may explain this similarity. Firstly, 1st-year students approached the task as an assignment in their writing courses, possibly leading to more diligent efforts, while 4th-year students composed their essays in translation classes, potentially viewing it as a mandatory task. Curriculum differences also contribute, as 1st-year students focus on foundational language courses, while the 4th year is more methodologically oriented. Moreover, a comparison of students' vocabulary subsection scores shows similar performance, reinforcing the idea that both 1st and 4th-year students scored alike in this writing task. These insights provide a comprehensive context for the analysis.

Table 3. 1st year students' essays (165 essays)

Freq. Level	Families (%)	Types (%)	Tokens (%)	Cumul. token %
K-1 Words	665 (56.40)	1294 (43.22)	15511 (<u>75.63</u>)	75.63
K-2 Words	296 (25.11)	443 (14.80)	2113 (<u>10.30</u>)	85.93
AWL [570 fams] TOT 2,570	218 (18.49)	330 (11.02)	1204 (<u>5.87</u>)	91.80
Off-List:	??	929 (31.03)	1682 (<u>8.20</u>)	100.00
Total (unrounded)	1179+?	2994 (100)	20510 (100)	≈100.00

Table 4. 4th year students' essays (144 essays)

Freq. Level	Families (%)	Types (%)	Tokens (%)	Cumul. token %
K-1 Words	708 (55.23)	1425 (44.46)	24626 (<u>81.66</u>)	81.66
K-2 Words	332 (25.90)	500 (15.60)	2263 (<u>7.50</u>)	89.16
AWL [570 fams] TOT 2,570	242 (18.88)	410 (12.79)	1520 (<u>5.04</u>)	94.20
Off-List:	??	870 (27.15)	1748 (<u>5.80</u>)	100.00
Total (unrounded)	1282+?	3205 (100)	30157 (100)	≈100.00

The 1st-year students' essays consist of 20,510 tokens, with 15,511 belonging to K-1 Words, 2,113 to K-2 Words, 1,204 to AWL, and 1,682 tokens falling into the off-list category. They used a total of 2,994 different word types in their essays, resulting in a percentage of 10.17% for the combined use of AWL and off-list words. On the other hand, the 4th-year students' essays comprise 30,157 tokens, including 24,626 from K-1 Words, 2,263 from K-2 Words, 1,520 from AWL, and 1,748 off-list tokens. They used a total of 3,205 types in their essays, with a 10.84% combined usage of AWL and off-list words. While the 4th-year students used a higher number of words in their essays compared to the 1st-year students, the proportions of beyond 2k and academic word usage appear similar between the two groups (see Table 3 and 4).

Upon calculating the lexical density of the data sets, it was determined that they exhibited similar percentages of density. The lexical density of the complete dataset comprising essays from first-year students is 50.8%, whereas for the dataset of fourth-year students, it is 50.76%. The distribution of content words in the dataset from the fourth year is as follows: nouns account for 25.56%, adjectives make up 6.76%, verbs constitute 13.14%, and adverbs represent 5.29%. The distribution of the 1st year data set exhibits a similar pattern: nouns account for 25.38%, adjectives for 6.55%, verbs for 13.2%, and adverbs for 5.67%. The confirmation of Engberg's (1995) assertion regarding lexical density in written and spoken speech is evident in the density scores surpassing 40%.

The Vocd-D formula was employed for the purpose of calculating lexical diversity. The outcomes of this calculation for the given data set are presented in table 5. The calculation of diversity scores is not applicable to essays that contain fewer than 100 words.

Table 5. *Lexical diversity of the data set*

	N	Minimum	Maximum	Mean
Vocd-D	309	0,000	143,492	83.378
Valid N	309			

The Comparison of Vocabulary Size, Lexical Density and Lexical Diversity between 1st and 4th Year Data Sets

To ascertain any disparities in vocabulary size, lexical density, and lexical diversity between essays written by 1st-year and 4th-year students, a set of independent samples t-tests were employed to examine the average variations between these two cohorts. The findings suggest that there is a negligible mean disparity in vocabulary size among the essays, with a mean difference of 0.5982. A statistical analysis was conducted using an independent sample t-test to compare the mean scores of 1st-year essays (M=10.1787) and 4th-year essays (M=10.7769). The results indicated that there was no significant difference in vocabulary use beyond the 2k lists, which represents the vocabulary size in this study. The reason why only vocabulary items beyond 2k lists were considered is that these bands include mostly function words and low proficiency level words. The t-value (t(307)=2.180) and p-value (p=0.108) were obtained from the analysis. This finding indicates that, within our sample, there is a similarity in terms of vocabulary size between essays produced by students in their first year and those in their fourth year.

Table 6. *Descriptive statistics of vocabulary size*

		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
AWL_Off	1stYear	165	10.178	3.432	.267
	4thYear	144	10.776	3.040	.253

Table 7. Independent samples t-test of vocabulary size

AWL_Off	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference
Equal variances assumed	2.180	.141	-1.611	307	.108	-.598
Equal variances not assumed			-1.624	306.929	.105	-.598

In order to evaluate the disparity in average scores of lexical density between essays written by students in their first year and those in their fourth year, two independent samples t-tests were performed. The t-test findings revealed a mean difference of 0.45896. However, it is important to note that this difference did not reach statistical significance ($t(307)=0.461$, $p=0.869$). Hence, it may be inferred that, with respect to lexical density, the two datasets exhibit considerable similarity. According to Engberg (1995), the observation that the percentage of lexical density exceeds 40% indicates that the written discourse in both groups exhibits a substantial degree of lexical density. Further investigation is warranted to explore the correlation between lexical density and the quality of writing. It is noteworthy to notice the observations made by Laufer and Nation (1995) concerning lexical density - The presence of a lower number of grammatical terms in a text does not necessarily indicate a text that is richer or denser in content. Instead, it may be indicative of the level of coherence and word order employed within the text.

Table 8. Descriptive statistics of LD

		N	Mean	Std. Deviation	Mean
LD	1 st Year	165	51.057	4.180	.325
	4 th Year	144	50.981	3.838	.319

Table 9. Independent samples t-test of LD

LD	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference
Equal variances assumed	.461	.497	.165	307	.869	.458
Equal variances not assumed			.166	306.194	.868	.456

The latest t-test was conducted to examine the potential differences between the data sets of first year and fourth-year students in terms of lexical diversity, as measured by the Vocd-D formula. The average score of the first-year data was determined to be $M=79.182$, while the average score of the fourth-year data was determined to be $M=88.187$. The t-test results indicated that there was a statistically significant mean difference between two groups ($M=-9.005$) ($t(307)=1.929$, $p<.01$). This implies that the essays produced by fourth-year students show a greater degree of diversity compared to those generated by first-year students, and this trend can be extrapolated to the broader community. The analysis reveals that fourth-year students showed greater diversity in their word choices within their essays in comparison to first-year students, as evidenced by higher mean

scores. According to Malvern et al. (2004), there is a consensus that a higher level of competency is typically associated with greater lexical diversity in a learner's output.

Table 10. *Descriptive statistics of lexical diversity (Vocd-D scores)*

		N	Mean	Std. Deviation	Mean
LD	1 st Year	165	79.182	21.410	1.666
	4 th Year	144	88.187	22.642	1.886

Table 11. *Independent samples t-test of lexical diversity (Vocd-D scores)*

LD	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference
Equal variances assumed	.1929	.166	-3.590	307	.000	-9.005
Equal variances not assumed			-3.577	296.059	.000	-9.005

The Correlational Relationship between Vocabulary Size, Lexical Density, and Lexical Diversity with Essay Scores

Table 12. *Correlation Analysis of 1st year essays*

		Writing Scores_1	LD_1	AWL_Off_1	Vocd-D_1
Writing Scores_1	Pearson Correlation	1	-.057	-.033	.260**
	Sig. (2-tailed)		.465	.670	.001
	N	165	165	165	165
LD_1	Pearson Correlation	-.057	1	.402**	.149
	Sig. (2-tailed)	.465		.000	.056
	N	165	165	165	165
AWL_Off_1	Pearson Correlation	-.033	.402**	1	.120
	Sig. (2-tailed)	.670	.000		.124
	N	165	165	165	165
Vocd-D_1	Pearson Correlation	.260**	.149	.120	1
	Sig. (2-tailed)	.001	.056	.124	
	N	165	165	165	165

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

The findings of the research indicate that there is no statistically significant relationship between lexical density and essay scores ($r = -0.057$, $p > 0.01$), as well as no statistically significant relationship between vocabulary size and essay scores ($r = -0.033$, $p > 0.01$). Nevertheless, a notable but modest positive association exists between lexical diversity and the scores obtained by first-year students in their argumentative essays ($r = 0.260$, $p < 0.01$). This finding suggests a positive correlation between the level of lexical diversity exhibited by students and their performance in argumentative essay writing, with higher levels of lexical diversity being associated with higher marks. The study topic pertaining to the impact of lexical diversity on essay scores aims to investigate the magnitude of the effect size. This will be accomplished through the utilization of multiple regression analysis.

Although not directly relevant to our research inquiries, it is worth mentioning that the study's findings indicate a moderate association between lexical density and vocabulary size among the student participants ($r=0.402$, $p < 0.01$). Put simply, there is a positive correlation between the usage of words from the Academic Word List (AWL) and other lists including words beyond the 2k level, and the level of lexical density observed in students' writings.

In contrast to the findings observed among first-year students, the correlation analysis conducted on the essay scores and lexical features of fourth-year students revealed no significant association between lexical density and essay scores ($r= -.017$, $p > .01$), vocabulary size and essay scores ($r= .069$, $p > .01$), as well as lexical diversity and essay scores ($r= .033$, $p > .01$). This implies that the aforementioned lexical traits do not significantly account for the essay results of fourth-year students. There was no observed correlation between lexical diversity and writing scores among fourth-year students.

In the analysis of the data for the fourth year, it was seen that there existed a statistically significant, albeit small, positive association between lexical density and both vocabulary size and lexical diversity. The correlation coefficient for the relationship between lexical density and vocabulary size was found to be $-.309$ ($p < .01$), while the correlation coefficient for the relationship between lexical density and lexical diversity was found to be $.343$ ($p < .01$). Additionally, a noteworthy weak positive association was observed between the amount of an individual's vocabulary and the diversity of their lexicon ($r = .240$, $p < .01$).

Table 13. *Correlation Analysis of 4th year students*

		Writing Scores_4	LD_4	AWL_Off_4	Vocd-D_4
Writing Scores_4	Pearson Correlation	1	-.017	.069	.033
	Sig. (2-tailed)		.840	.411	.695
	N	144	144	144	144
LD_4	Pearson Correlation	-.017	1	.309**	.343**
	Sig. (2-tailed)	.840		.000	.000
	N	144	144	144	144
AWL_Off_4	Pearson Correlation	.069	.309**	1	.240**
	Sig. (2-tailed)	.411	.000		.004
	N	144	144	144	144
Vocd-D_4	Pearson Correlation	.033	.343**	.240**	1
	Sig. (2-tailed)	.695	.000	.004	
	N	144	144	144	144

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

The Effect of Lexical Density, Vocabulary Size, and Lexical Diversity on the Essay Scores Vocabulary Scores

The results of the correlation analyses indicate that, of the variables examined, only lexical diversity exhibited a statistically significant influence on the essay scores of first-year students. In order to conduct a more comprehensive examination of the relationship between lexical diversity and student essay scores, separate multiple regression models were performed for both first-year and fourth-year students.

Table 14. *Multiple Regression Analysis for the 1st Year Data (Essay Scores)*

Model	R	R Square	Adjusted Square	R Change Statistics				
				R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	.057 ^a	.003	-.003	.003	.537	1	163	.465
2	.058 ^b	.003	-.009	.000	.021	1	162	.886
3	.280 ^c	.078	.061	.075	13.055	1	161	.000

a. Predictors: (Constant), Lexical Density_1

b. Predictors: (Constant), Lexical Density_1, Vocabulary Size_1

c. Predictors: (Constant), Lexical Density_1, Vocabulary Size_1, Lexical Diversity_1

The findings from the regression analysis conducted on the essays of first-year students indicated that the combined influence of the independent variables, namely lexical density, vocabulary size, and lexical diversity, accounted for 7.8% of the variability observed in the essay scores ($R^2 = .078$, $F(3,161) = 4.550$, $p < .01$). Nevertheless, within the set of factors examined, it was found that only lexical diversity exhibited a significant relationship with 7.5% of the essay scores ($\beta = .075$, $p < .01$). Conversely, the other variables, namely lexical density and vocabulary size, were shown to have a negligible impact, explaining a non-significant 0.3% of the essay scores.

The findings from the regression analysis conducted on the 4th-year students indicated that there was no significant relationship between the predictors and the essay scores of these students ($F(3,140) = 0.343$, $p > .01$).

In order to examine the potential impact of these lexical traits on the vocabulary scores of students, two distinct multiple regression models were performed for the data collected from first year and fourth-year students. The findings from the regression analysis conducted on the essays of first-year students indicated that 8.7% of the variability in vocabulary scores could be accounted for by the independent variables, namely lexical density, vocabulary size, and lexical diversity ($R^2 = 0.087$, $F(3,161) = 14.676$, $p < .01$). Out of the factors examined, it was shown that only lexical diversity had a significant impact on 8.3% of the vocabulary scores ($\beta = 0.083$, $p < .01$). Conversely, the other variables, namely lexical density and vocabulary size, were found to have an insignificant effect, explaining only 0.4% of the variance in vocabulary scores.

Table 15. *Multiple Regression Analysis for the 1st Year Data (Vocabulary Scores)*

Model	R	R Square	Adjusted Square	R Change Statistics				
				R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	.060 ^a	.004	-.003	.004	.589	1	163	.444
2	.060 ^b	.004	-.009	.000	.000	1	162	.992
3	.295 ^c	.087	.070	.083	14.676	1	161	.000

a. Predictors: (Constant), Lexical Density_1

b. Predictors: (Constant), Lexical Density_1, Vocabulary Size_1

c. Predictors: (Constant), Lexical Density_1, Vocabulary Size_1, Lexical Diversity_1

On the other hand, the findings from the regression analysis conducted on the 4th-year students revealed that none of the predictors exhibited a statistically significant relationship with the vocabulary scores of these students ($F(3,140) = 0.436$, $p > .01$). The results for the overall essay scores of fourth-year students exhibited a comparable outcome. The table 16 illustrates that the analysis conducted did not yield any statistically significant findings pertaining to the impact of the variable on vocabulary scores among students in their fourth year of study.

The findings reveal that the lexical features in the students' essays exhibit mainly similarities, but one notable difference is that the essays of the 4th-year students show significantly higher lexical diversity than the essays of

the 1st-year students. This suggests that the 4th-year students are capable of using a more diverse range of words in their essays.

Table 16. ANOVA for the 4th Year Data Regression Analysis (Vocabulary Scores)

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	.018	1	.018	.004	.950 ^b
	Residual	627.309	142	4.418		
	Total	627.326	143			
2	Regression	4.873	2	2.437	.552	.577 ^c
	Residual	622.453	141	4.415		
	Total	627.326	143			
3	Regression	5.808	3	1.936	.436	.728 ^d
	Residual	621.518	140	4.439		
	Total	627.326	143			

a. Dependent Variable: Vocabulary Scores_4

b. Predictors: (Constant), Lexical Density_4

c. Predictors: (Constant), Lexical Density_4, Vocabulary Size_4

d. Predictors: (Constant), Lexical Density_4, Vocabulary Size_4, Lexical Diversity_4

Conclusion and Suggestions

The results of this study shed light on the challenges faced by Turkish ELT students in the realm of writing. It is evident that both first-year and fourth-year students struggled with writing, as indicated by their notably low average essay scores. Furthermore, the fact that both groups of students produced essays of approximately 200 words on average suggests that they may either lack the motivation to write at length or struggle to meet expected essay lengths. The vocabulary size and lexical diversity scores also reflect their difficulty in expressing themselves in writing, as they made minimal use of words beyond the 1k and 2k word lists. This study underscores the ongoing issues related to writing skills among our students, emphasizing the need for improvement in this productive skill. To establish whether the choice of essay genre had any bearing on the results, a similar research design could be replicated using different essay genres. However, it is evident that in this sample, students encountered challenges in composing argumentative essays on the given topic, providing valuable insights for writing instructors. To address these challenges, more essay assignments with a minimum word limit of 350 words should be assigned to encourage students to write more.

Furthermore, it became evident that students lacked a fundamental understanding of the essay genre. They lost points in the content section of the rubric and the discourse markers section, as they struggled to use appropriate discourse markers for the essay genre. This underscores the necessity for more rigorous and comprehensive writing courses, where essay writing should be a central component integrated throughout the four-year curriculum, with assignments and examinations dedicated to this genre. The two compulsory writing courses in the first year appear to be insufficient, as the students need greater awareness of the significance of effectively expressing their ideas through writing.

Another noteworthy finding from this study is that despite the relatively low level of lexical diversity, it had a significant effect on essay scores. Therefore, there is a case for incorporating a vocabulary course into the curriculum, focusing on raising students' awareness of vocabulary profiles, word lists, and word frequency. As students are not only learners but also future teachers, they should recognize the importance of lexical diversity and productive vocabulary knowledge in both their language learning and teaching endeavours. Enhancing students' vocabulary should be integrated into writing courses through activities like affixation exercises, vocabulary level tests throughout the semester, and paragraph completion exercises. Vocabulary should be considered as a distinct skill alongside grammar, writing, or speaking, and rich vocabulary use should be encouraged, with rewards for students who demonstrate proficiency.

For future studies, it is recommended to include the assessment of receptive vocabulary aspects to complement the assessment of productive vocabulary measures in students' written texts. It would also be valuable to examine students' developmental progress by having them write several essays over an academic year, which would help in understanding their actual productive vocabulary usage. Additionally, the examination papers of students could be employed as data sets to determine whether students wrote their essays attentively and whether the essays genuinely reflect their writing abilities.

To conclude, the study's results suggest that there are conflicting outcomes regarding the impact of lexical features in students' essays on their essay scores and vocabulary scores. Nevertheless, it is evident from the study that raters did not give considerable weight to lexical features when evaluating students' essays, as these features did not seem to directly influence either essay scores or vocabulary scores.

References

- Aitkuzhinova-Arslan, A., Gün, S., & Üstünel, E. (2016). Teaching vocabulary to Turkish young learners in semantically related and semantically unrelated sets by using digital storytelling. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 12(1), 42-54.
- Aliakbari, M., & Boghayeri, M. (2014). A needs analysis approach to ESP design in Iranian context. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 98, 175-181.
- Avent, J.R., & Austermann, S (2003). Reciprocal scaffolding: a context for communication treatment in aphasia. *Aphasiology*, 17, 397-404
- Basoz, T., & Cubukcu, F. (2014). The effectiveness of computer assisted instruction on vocabulary achievement. *Mevlana International Journal of Education*, 4(1), 44-52.
- Beers, S. F., & Nagy, W. (2009). Syntactic complexity as a predictor of adolescent writing quality: Which measures? Which genre?. *Reading and Writing*, 22(2), 185–200.
- Begrliche, F. (2014). The role of teaching vocabulary to enhance foreign language learners' writing skill (Master's Thesis). Retrieved from <http://dspace.univ-biskra.dz:8080/jspui/handle/123456789/4741>
- Biber, D. 2006. University language: A corpus-based study of spoken and written registers. Amsterdam: John Benjamins.
- Bogaards, P. (2000) Testing L2 Vocabulary Knowledge at a High Level: the case of the Euralex French Tests. *Applied Linguistics*, 21 (4), 490-516.
- Carrell, P.L., & Monroe, L.B. (1993). Learning styles and composition, *The modern Language Journal*, 77, 148-162.
- Choi, J. (2012). Self-Access English Learning Needs: Student and Teacher Perspectives. *Listening*, 42(49), 15.
- Coxhead, A. (2000). A New Academic Word List. *TESOL QUARTERLY*, 34 (2), 213- 238
- Cronbach, L. J. (1942). An analysis of techniques for diagnostic vocabulary testing. *The journal of educational research*, 36(3), 206-217.
- Crossley, S. A., & McNamara, D. S. (2010). Cohesion coherence, and expert evaluations of writing proficiency. In R. Catrambone, & S. Ohlsson (Eds.), *Proceedings of the 32nd annual conference of the cognitive science society* (pp. 984–989). Austin, TX: Cognitive Science Society.
- Çelik, S., & Toptas, V. (2010). Vocabulary learning strategy use of Turkish EFL learners., *Procedia Social and Behavioral Sciences* 3, 62-71, <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S187704281001387X>
- Dang, T. N. Y., & Webb, S. (2013). The lexical profile of academic spoken English. *English for Specific Purposes*. <http://dx.doi.org/10.1016/j.esp.2013.08.001>
- deBoer, F. (2014). Evaluating the comparability of two measures of lexical diversity. *System*, 47, 139-145.

- Douglas, S. R. (2010). *Non-native English speaking students at university: Lexical richness and academic success* (Doctoral dissertation, University of Calgary).
- Ellis, R. (1994) *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Ellis, R. & He, X. (1999). The role of modified input and output in the incidental acquisition of word meanings. *Studies in Second Language Acquisition*, 21, 285- 301.
- Engber, C.A. (1995) The relationship of lexical proficiency to the quality of ESL compositions. *Journal of Second Language Writing* 4, 2: 139-155.
- Fhonna, R. (2014). The correlation between mastering vocabulary and speaking ability (case study at SMA 10 Fajar Harapan Banda Aceh). *Visipena*, 5(1), 90-99.
- Folse, K. (2008). Myth 1: Teaching vocabulary is not the writing teacher's job. In J. Reid (Ed.) *Writing myths: Applying second language research to classroom teaching* (pp.1-17). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Gass, S. M. & Selinker, L. (2008). *Second language acquisition: An introductory course*.
- González, M. C. (2013). *The intricate relationship between measures of vocabulary size and lexical diversity as evidenced in non-native and native speaker academic compositions* (Doctoral dissertation, University of Central Florida Orlando, Florida).
- Gregori-Signes, C., & Clavel-Arroitia, B. (2015). Analysing Lexical Density and Lexical Diversity in University Students Written Discourse. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 198, 546-556.
- Grela, Bernard G. (2002). Lexical verb diversity in children with Down syndrome. *Clinical Linguistics & Phonetics*, 14, 251-263
- Hamouda, A. (2013). An investigation of listening comprehension problems encountered by Saudi students in the EL listening classroom. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 2(2), 113-155.
- Henriksen, B. (1999) Three dimensions of vocabulary development. *Studies in Second Language Acquisition* 21: 303-317
- Hu, M., & Nation, I. S. P. (2000). Unknown vocabulary density and reading comprehension. *Reading in a Foreign Language*, 13(1), 403–430.
- Hunt, A., & Beglar, D. (2005). A framework for developing EFL reading vocabulary. *Reading in a Foreign language*, 17(1), 23.
- Hulstijn, J. and B. Laufer. 2001. Some empirical evidence for the Involvement Load Hypothesis in vocabulary acquisition. *Language Learning* 51: 539-558
- Jackson, M. E., (2004). Will electronic journals eliminate the need for ILL?, *Interlending & Document Supply*, 32(3), 192-193.
- Jarvis, S. (2002). Short texts, best-fitting curves and new measures of lexical diversity. *Language Testing* 19, 1: 57–84.
- Johansson, V. (2008). Lexical Diversity and Lexical Density in Speech and Writing: A Developmental Perspective. Working Papers, Lund University, Dept. of Linguistics and Phonetics. 53. pp. 61-79.
- Karakoç, D. (2016). *The Impact Of Vocabulary Knowledge On Reading, Writing And Proficiency Scores Of B2.2 Level Turkish Students: A study with Anadolu University English Prep-School Students*, (Unpublished MA Thesis), Graduate School of Educational Sciences, Anadolu University, Eskişehir.
- Khotimah, S. (2014). The use of problem based learning to improve students' speaking ability. *ELT Forum: Journal of English Language Teaching*, 3(1), 50-56.

- Koizumi, R. (2012). Relationships between text length and lexical diversity measures: can we use short texts of less than 100 tokens. *Vocabulary Learning and Instruction*, 1(1), 60-69.
- Kök, İ. & Canbay, O. (2011). An experimental study on the vocabulary level and vocabulary consolidation strategies, *Procedia Social and Behavioral Sciences* 15, p. 891-894.
- Krashen, S. (1989). We acquire vocabulary and spelling by reading: Addition evidence for the input hypothesis. *Modern Language Journals*, Vol. 73, 440-464.
- Laufer, B. (1997) The Lexical Plight in Second Language Reading in J. Coady and T. Huckin (Eds) *Second Language Vocabulary Acquisition and Pedagogy* Cambridge CUP, 140-55
- Laufer, B. (1998). The development of passive and active vocabulary in a second language: same or different? *Applied Linguistics* 12: 255-271.
- Laufer, B. (2005). Lexical frequency profiles: From Monte Carlo to the real world: A response to Meara (2005). *Applied Linguistics*, 26(4), 582–588.
- Laufer, B., & Hulstijn, J. (2001). Incidental vocabulary acquisition in a second language: The construct of task-induced involvement. *Applied Linguistics*, 22: 1-26.
- Laufer, B., & Nation, P. (1995). Vocabulary size and use: Lexical richness in L2 written production. *Applied linguistics*, 16(3), 307–322.
- Laufer, B., & Nation, P. (1999). A vocabulary-size test of controlled productive ability. *Language testing*, 16(1), 33–51.
- Lavallée, M., & McDonough, K. (2015). Comparing the Lexical Features of EAP Students' Essays by Prompt and Rating. *TESL Canada Journal*, 32(2), 30-44.
- Lee, S. H., & Muncie, J. (2006). From receptive to productive: Improving ESL learners' use of vocabulary in a postreading composition task. *TESOL Quarterly*, 40(2), 295–320.
- Lemmouh, Z. (2008). The relationship between grades and the lexical richness of student essays. *Nordic Journal of English Studies*, 7(3), 163-180.
- Lenko-Szymanska, A. (2002). How to trace the growth in learners' active vocabulary: A Corpus-based study, in B. Ketteman and G. Marko (eds.) *Teaching and Learning by Doing Corpus Analysis*. Amsterdam: Rodopi. pp. 217-230.
- Lewis, M. (1993). *The lexical approach* (Vol. 1, p. 993). Hove: Language Teaching Publications.
- Ling, G. U. I. (2015). Predictability of vocabulary size on learners' EFL proficiency: Taking VST, CET4 and CET6 as instruments. *Studies in Literature and Language*, 10(3), 18-23. <http://dx.doi.org/10.3968/6679>
- Malvern, D.D. and Richards, B.J. 1997: A new measure of lexical diversity. In Ryan, A. and Wray, A., editors, *Evolving models of language*. Clevedon: Multilingual Matters, 58–71.
- Malvern, D., Richards, B. J., Chipere, N., & Durán, P. (2004). *Lexical diversity and language development: Quantification and assessment*: New York: Palgrave Macmillan.
- Malvern, D., & Richards, B. (2012). Measures of lexical richness. *The Encyclopedia of Applied Linguistics*.
- Manchón, R. M. (2011). *Learning-to-write and writing-to-learn in an additional language*. Amsterdam: John Benjamins.
- Mazgutova, D., & Kormos, J. (2015). Syntactic and lexical development in an intensive English for Academic Purposes programme. *Journal of Second Language Writing*, 29, 3-15.
- McCarthy, P. M. (2005). An assessment of the range and usefulness of lexical diversity measures and the potential of the measure of textual, lexical diversity (MTLD). *Dissertation Abstracts International*, 66, 12.

- McCarthy, P. M., & Jarvis, S. (2010). MTLT, vocD-D, and HD-D: A validation study of sophisticated approaches to lexical diversity assessment. *Behavior research methods*, 42(2), 381-392.
- Meara, P. (2002) The rediscovery of vocabulary. *Second Language Research* 18, 4: 393-407. [1.4
- Meara, P. (2005). Lexical frequency profiles: A Monte Carlo analysis. *Applied Linguistics* 26(1), 32-47.
- Meara, P. & Fitzpatrick, T. (2000). Lex30: an improved method of assessing productive vocabulary in an L2. *System* 28: 19–30.
- Meara, P., & Bell, H. (2001). P_Lex: A simple and effective way of describing the lexical characteristics of short L2 texts. *Prospect*, 16, 5-19.
- Mellor, A. (2011). Essay length, lexical diversity and automatic essay scoring. *Memoirs of the Osaka Institute of Technology*, 55(2), 1-14.
- Milton, J. (2007) 'Lexical profiles, learning styles and the construct validity of lexical size tests', in Daller, H., Milton, J., and Treffers-Daller J. (eds.) *Modelling and assessing vocabulary knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press, pp.47-58.
- Min, H. T. (2016). Effect of teacher modeling and feedback on EFL students' peer review skills in peer review training. *Journal of Second Language Writing*, 31, 43-57.
- Mobarg, M. (1997) Acquiring, teaching and testing vocabulary. *International Journal of Applied Linguistics* 7, 2: 201-222. [1.3
- Mokhtar, A. A. (2010). Achieving Native-like English Lexical Knowledge: The Non- native Story. *Journal of Language Teaching and Research*, Vol. 1, No. 4, pp. 343-352
- Nation, P. (1990). *Teaching and Learning Vocabulary*: Boston: Heinle & Heinle^[1]
- Nation, P. (1995). The Word on Words: An Interview with Paul Nation. Interviewed by N. Schmitt. *The Language Teacher* 19 (4), 5-7
- Nation, I. S. P. (2000) *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nation, P. (2006). How large a vocabulary is needed for reading and listening? *Canadian Modern Language Review/La Revue Canadienne des Langues Vivantes*, 63(1), 59–82.
- Nation, I. S. P. (2007). The four strands. *Language Learning and Teaching*, 1(1), 1-12.
- Nation, I.S.P. & Webb, S. (2011). *Researching and analyzing vocabulary*. Boston: Heinle-Cengage.
- Paribakht, T. S., & Wesche, M. B. (1993). Reading comprehension and second language development in a comprehension-based ESL program. *TESL Canada journal*, 11(1), 09-29.
- Pérez Manzanilla, I. S., & Díaz Cabrera, K. M. (2014). Factors that may have an impact on advanced EFL students' speaking ability (Master's Thesis). Retrieved from <http://cdigital.uv.mx/handle/123456789/35250>
- Putra, A. R. (2014). Using picture series to improve the writing skill on recount of 8th graders SMP Muhammadiyah 3 Depok in the 2013–2014 Academic Year (Doctoral dissertation). Retrieved from <http://eprints.uny.ac.id/id/eprint/18475>
- Read, J. (1993). The development of a new measure of L2 vocabulary knowledge. *Language Testing*, 10, 355-371.
- Read, J. (2004). Research in Teaching Vocabulary. *Annual Review of Applied Linguistics*. pp. 146-161
- Richards, J. C. (1976). The role of vocabulary teaching. *TESOL Quarterly*, 10, 77-89.
- Roche, T., & Harrington, M. (2013). Recognition vocabulary knowledge as a predictor of academic performance in an English as a foreign language setting. *Language Testing in Asia*, 3(1), 12.

- Rudy, M. (2013). EFL Writing strategies of the second year students of SMPIT Daarul 'Ilmi Kemiling Bandar Lampung. Paper presented at International Conference on Education and Language (ICEL), Bandar Lampung University.
- Schmitt, N. (1997). „Vocabulary learning strategies.“ In N. Schmitt and M. McCarthy, (Eds.), *Vocabulary: Description, Acquisition and Pedagogy* 199-227. Cambridge University Press, Cambridge.
- Schmitt, N. (2000). *Vocabulary in Language Teaching*. Cambridge: CUP
- Schmitt, N. (2010). *Researching Vocabulary: A vocabulary research manual*. New York: Palgrave MacMillan.
- Schmitt, N., Ching, Ng, J. W & Garras, J. (2010). The Word Association Format: Validation Evidence. *Language Testing*, online. 1-22.
- Silverman, R. D., Proctor, C. P., Harring, J. R., Hartranft, A. M., Doyle, B., & Zelinke, S. B. (2015). Language skills and reading comprehension in English monolingual and Spanish–English bilingual children in grades 2–5. *Reading and Writing*, 28(9), 1381-1405. <http://dx.doi.org/10.1007/s11145-015-9575>
- Skehan, P. (2009). Lexical performance by native and non-native speakers on language-learning tasks. In *Vocabulary Studies in First and Second Language Acquisition* (pp. 107-124). Palgrave Macmillan UK.
- Solak, E., & Altay, F. (2014). Prospective EFL teachers' perceptions of listening comprehension problems in Turkey. *Journal of International Social Research*, 7(30).
- Staples, S., & Reppen, R. (2016). Understanding first-year L2 writing: A lexico-grammatical analysis across L1s, genres, and language ratings. *Journal of Second Language Writing*, 32, p.17-35.
- Tahir, S. Z. (2015). Improving students' speaking skill through voice chat at University of Iqra Buru. *Journal of Modern Education Review*, 5(3), 296-306. [http://dx.doi.org/10.15341/jmer\(2155-7993\)/03.05.2015/009](http://dx.doi.org/10.15341/jmer(2155-7993)/03.05.2015/009)
- Topkaraoğlu, M., & Dilman, H. (2013). Effects of Studying Vocabulary Enhancement Activities on Students' general Language Proficiency Levels. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2013(8).
- Unaldi, I. (2011). A comparative investigation of lexical networks of Turkish learners of English as a foreign language: A corpus based study. *Unpublished doctoral dissertation, Cukurova University, Adana, Turkey*.
- Utku, R. (2014). *Meta-analysis of the Lexical Frequency Profile* (Unpublished MA Thesis), The University of Queensland School of Languages and Comparative Cultural Studies Brisbane, Australia
- Vandergrift, L., & Baker, S. (2015). Learner variables in second language listening comprehension: An exploratory path analysis. *Language Learning*, 65(2), 390- 416. <http://dx.doi.org/10.1111/lang.12105>
- Wang, S. (2015). An empirical study on the role of vocabulary knowledge in EFL listening comprehension. *Theory and Practice in Language Studies*, 5(5), 989- 995. <http://dx.doi.org/10.17507/tpls.0505.14>
- Wang, X. (2014). The relationship between lexical diversity and EFL writing proficiency. *University of Sydney Papers in TESOL*, 9.
- Waring, R. (2002). Basic principles and practice in vocabulary instruction. *The Language Teacher*. Retrieved in June, 2016, from http://jalt-publications.org/old_tlt/articles/2002/07/waring
- Webb, S. (2005). Receptive and productive vocabulary learning: The effects of reading and writing on word knowledge. *Studies in Second Language Acquisition*, 27: 33-52.
- Webb, S. (2008). Receptive and productive vocabulary size. *Studies in Second Language Acquisition*. Vol. 30. pp. 79-95
- Webb, S., & Nation, P. (2008). Evaluating the vocabulary load of written text. *TESOLANZ Journal*, 16, 1–10.
- Wesche, M. & Paribakht, T.S. (1996). Assessing second language vocabulary knowledge: Depth versus breadth. *Canadian Modern Language Review*, 53: 13- 40.

- Xue, G., & Nation, I. S. P. (1984). A university word list. *Language Learning and Communication*, Vol. 3, p. 215–299.
- Yang, Y. I. (2015). An investigation of Chinese junior high school teachers' and students' attitudes towards EFL writing. *International Journal of Research Studies in Education*, 5(2). <http://dx.doi.org/10.5861/ijrse.2015.1209>
- Yüksel, I. (2012). *Cross-sectional evaluation of general and academic lexical competence and performance*. (Doctoral Dissertation). Anadolu University, Eskişehir, Turkey.
- Zareva, A. (2005). Models of L2 learners' vocabulary knowledge assessment. *System*, 33 (4), 547–562.
- Zareva, A., Schwanenflugel, P., Nikolova, Y. (2005). Relationship between lexical competence and language proficiency: Variable sensitivity. *Studies in Second Language Acquisition*, 27 (4), 567-595.
- Zhang, J., McBride-Chang, C., Wong, A. M. Y., Tardif, T., Shu, H., & Zhang, Y. (2014). Longitudinal correlates of reading comprehension difficulties in Chinese children. *Reading and Writing*, 27(3), 481-501. <http://dx.doi.org/10.1007/s11145-013-9453-4>

APPENDIX 1

Table 2. Empirical Studies

Study	Aim	Tools	Related Findings	
Laufer & Nation (1995)	Vocabulary Size and Use: Lexical Richness in L2 Written Production	To find out if there is a correspondence between the vocabulary size of intermediate learners as reflected in their writing and a more direct measure of vocabulary size.	LFP	<ul style="list-style-type: none"> • It is possible to get a reliable and stable measure of lexical richness in two writings of the same learner. • The LFP can discriminate between learners of different proficiency levels. • The LFP has a correlation with an independent measure of vocabulary size.
Lemmouh (2008)	The Relationship Between Grades and the Lexical Richness of Student Essays	To examine the relationship between Swedish university students' essay grades and lexical richness.	<ul style="list-style-type: none"> • VLT • PVLIT • LFP 	<ul style="list-style-type: none"> • The LFP can be used as a diagnostic tool to identify students with poor vocabulary knowledge. • Students using more academic and low-frequency vocabulary, determined by the LFP, are more successful writers.
Douglas (2010)	Non-Native English Speaking Students at University: Lexical Richness and Academic Success	To measure the lexical richness of non-native and native English speaking students and compare them to academic outcomes.	<ul style="list-style-type: none"> • TTR • Effective Writing Test (EWT) 	<ul style="list-style-type: none"> • Lower measures of lexical richness seemed to affect the assessment of writing exams. • Students with higher lexical richness performed better in EWT.
Mellor (2010)	Essay Length, Lexical Diversity and Automatic Essay Scoring	To investigate if essay length and lexical diversity together may replace essay ratings. To determine which lexical diversity measure is better.	<ul style="list-style-type: none"> • TTR • Guiraud's Index • Yule's K • VocD • Hapax • Advanced Guiraud 	<ul style="list-style-type: none"> • Essay length was found to be the dominant predictor of essay ratings, while lexical diversity had a relatively little effect. • Advanced Guiraud was the best in clearly identifying the high rated and low rated essays.
Yüksel (2012)	Cross-sectional Evaluation of Turkish ELT Majors' General and Academic Lexical Competence and Performance	To evaluate the general and academic lexical competence and performance of Turkish ELT students.	<ul style="list-style-type: none"> • VLT • WAT • Test of Academic Vocabulary • TTR • LFP 	<ul style="list-style-type: none"> • Students have large vocabulary size and depth (receptive vocabulary knowledge). • Students cannot use their receptive vocabulary knowledge in production. • LFP is reliable in assessing lexical diversity in students' argumentative essays. • Students' vocabulary knowledge increases across the years but their lexical competence and performance do not increase in the same manner.
Gonzalez (2013)	The Intricate Relationship Between Measures Of Vocabulary Size And Lexical Diversity As Evidenced In	To find out to what extent vocabulary size and lexical diversity contributes to writing scores on advanced non-native and native speakers' academic compositions.	<ul style="list-style-type: none"> • MTLT • VocD • CELEX (Word Frequency Means) 	<ul style="list-style-type: none"> • Lexical diversity has more impact on writing score than vocabulary size.

Table 2. (Continued) Empirical Studies

	Non-Native And Native Speaker Academic Compositions			<ul style="list-style-type: none"> • Native speakers' lexical diversity and vocabulary size profiles significantly differ from non-native speakers'. • Vocabulary size has moderate correlation with lexical diversity, which shows that mid-size vocabulary may be more important in writing than using less frequency vocabulary.
Wang (2014)	The Relationship between Lexical Diversity and EFL Writing Proficiency	To explore the relationship between lexical diversity and EFL writing proficiency	<ul style="list-style-type: none"> • Chinese National Matriculation English Writing Test • TTR • VocD 	<ul style="list-style-type: none"> • There is not a significant relationship between the lexical diversity measures and the students' writing scores. • Lexical diversity of high graded students does not differ from the lexical diversity of low graded students.
Mazgutova & Kormos (2015)	Syntactic and Lexical Development in an Intensive English for Academic Purposes Programme	To show the syntactic and lexical development of L2 learners' academic writing after a one-month intensive English for Academic Purposes programme.	<ul style="list-style-type: none"> • Two argumentative essays written at the beginning and at the end of the programme. • MITLD • CELEX 	<ul style="list-style-type: none"> • The students showed improvement with regard to lexical diversity in their essays. • Students began using more advanced vocabulary, a characteristics of academic context after the programme.
Lavallee & McDonough (2015)	Comparing the Lexical Features of EAP Students' Essays by Prompt and Rating	To examine the relationships among the lexical features (AWL word use, content word frequency, word familiarity, imagability, lexical diversity) of students' essays, essay writings, and writing prompts	<ul style="list-style-type: none"> • MITLD • Coh-Metrix • AWL • TOEFL Writing Rubric 	There is no significant correlation between essay ratings and lexical features.
Signes & Arroitia (2015)	Analysing Lexical Density and Lexical Diversity in University Students' Written Discourse	<ul style="list-style-type: none"> • To determine if writing quality assessment based on LFP is valid. • To see if there is development in lower level students' writings in a semester. 	<ul style="list-style-type: none"> • LFP • Textalyser (LD analysis) 	LFP provided stable measure of lexical richness in two writings of the same learner.
Karakoç (2016)	The Impact of Vocabulary Knowledge on Reading, Writing and Proficiency Scores of B2.2 Level Turkish Students	To demonstrate the multidimensional nature of vocabulary knowledge development and its relation to the students' reading and writing performance together with the general English ability.	<ul style="list-style-type: none"> • LFP • VKT • Reading and Writing exam 	<ul style="list-style-type: none"> • The students' receptive vocabulary knowledge is larger than the productive vocabulary knowledge. • Vocabulary knowledge contributes significantly to reading and writing performances of the students. • There is a correlation between the lexical level of the student essays and students' productive vocabulary knowledge.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Kelime bilgisi, dil öğreniminde, özellikle de ikinci dil (L2) edinimi bağlamında çok önemli bir rol oynar. Bir kelimeyi anlamak, onun biçimini, anlamını ve kullanımını kavramayı içerir, bu da kelime bilgisini hem alıcı hem de üretici L2 becerileri için çok önemli hale getirir. Bu çalışmanın amacı, Türk İngilizce Öğretmenliği (ELT) öğrencileri tarafından yazılan tartışmacı kompozisyonlarda sözcük dağarcığı boyutunu, sözcük yoğunluğunu ve sözcük çeşitliliğini değerlendirmek ve bunların yazma puanlarıyla ilişkisini araştırmaktır.

Anadolu Üniversitesi İngilizce Öğretmenliği Bölümü'ndeki 165 birinci sınıf ve 144 dördüncü sınıf öğrencisinin 309 denemesinden oluşan veriler, öğrencilerin üretken sözcük dağarcığı boyutunu tahmin etmek için LFP, sözcük çeşitliliği için vocd-D ve bir sözcük yoğunluğu formülü kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlar, sadece sözcük çeşitliliğinin birinci sınıf öğrencilerinin kompozisyon puanları ile anlamlı bir korelasyona sahip olduğunu ve performanslarının %7,8'ini açıkladığını ortaya koymuştur. Ancak, dördüncü sınıf kompozisyonları söz konusu olduğunda, değişkenlerin anlamlı bir etkisi gözlenmemiştir. Ayrıca, değişkenler birinci sınıf kompozisyonlarındaki kelime bilgisi puanlarının %8,7'sini açıklarken, dördüncü sınıf kompozisyonlarındaki kelime bilgisi puanlarını anlamlı bir şekilde açıklamamıştır. Dolayısıyla bu çalışma, sözcüksel özelliklerin önemli olmakla birlikte, yazma puanlarının tek belirleyicisi olmadığını göstermektedir.

Bu çalışmanın bulguları, yazma yeterliliğinde sözcüksel çeşitliliğin önemini vurgulayan önceki araştırmalarla tutarlıdır. Örneğin, Nation (1990) sözcüksel çeşitliliğin L2 öğrencileri arasında yazma başarısının güçlü bir yordayıcısı olduğunu bulmuştur. Benzer şekilde, Schmitt (2000) sözcük çeşitliliğinin etkili iletişim için gerekli olduğunu, çünkü yazarların fikirlerini daha kesin bir şekilde ifade etmelerini ve tekrardan kaçınmalarını sağladığını savunmuştur.

Bu çalışmada da sözcük çeşitliliğinin birinci sınıf öğrencilerinin yazma puanlarıyla dördüncü sınıf öğrencilerine kıyasla daha güçlü bir ilişki içinde olduğu bulunmuştur. Bu durum, sözcük çeşitliliğinin erken dönem L2 yazarları için daha önemli bir faktör olabileceğini düşündürmektedir, çünkü bu yazarlar hala sözcük dağarcıklarını geliştirmekte ve yazarken nasıl etkili bir şekilde kullanacaklarını öğrenmektedirler.

Çalışmanın bulgularının İngilizce Öğretmenliği uygulamaları için çeşitli çıkarımları vardır. İlk olarak, öğretmenlerin öğrencilerin çeşitli bir kelime dağarcığı geliştirmelerine yardımcı olmaya odaklanmaları gerektiğini öne sürmektedirler. Bu, okuduğunu anlama alıştırmaları, kelime oyunları ve yazma atölyeleri gibi çeşitli etkinlikler yoluyla yapılabilir. İkinci olarak, bulgular öğretmenlerin öğrencilere yazılarındaki sözcük çeşitliliği konusunda geri bildirim vermeleri gerektiğini göstermektedir. Bu geri bildirim, öğrencilerin geliştirmeleri gereken alanları belirlemelerine ve kullandıkları kelimeler konusunda daha bilinçli seçimler yapmalarına yardımcı olabilir.

Bu çalışmanın bir sınırlılığı, tek bir yazı türüne (yani tartışmacı denemelere) odaklanmış olmasıdır. Gelecekteki araştırmalar, anlatı ve betimleyici yazılar gibi diğer türlerde de sözcüksel özellikler ile yazma puanları arasındaki ilişkiyi inceleyebilir. Ayrıca, gelecekteki araştırmalar dilbilgisi, sözdizimi ve retorik farkındalık gibi yazma puanlarını etkileyebilecek diğer faktörlerin rolünü de araştırabilir.

Özetle bu çalışma ikinci dil/yabancı dil öğrencilerinde sözcüksel özellikler ve yazma yeterliliği arasındaki ilişkiye dair değerli bilgiler sunmaktadır. Bulgular, sözcüksel çeşitliliğin özellikle erken dönem L2 yazarları arasında yazma başarısı için önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Öğretmenler, öğrencilerin farklı bir kelime dağarcığı geliştirmelerine yardımcı olmaya odaklanmalı ve onlara yazılarındaki kelime çeşitliliği hakkında geri bildirim sağlamalıdır.